

LUDOVICI ANTONII

MURATORII

OPERA OMNIA.

LUDOVICI ANTONII

MURATORI

OPERA OMNIA.

ANTIQUITATES
ITALICAE
MEDIÆ AEVĪ,
SIVE
DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magistratibus, Legibus, Studiis
Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate,
Servitute, Foederibus, aliisque faciem & mores Italici Populi referenti-
bus post declinationem Rom. Imp. ad Annum usque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM
ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primum ex Archivis Italiae depromptarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS
NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO
SERENISSIMI DUCIS MUTINAE
BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

*Arretino Seminario & Collegio Ecclesiasticorum Castilionensi Episcopalis
alteram hanc editionem curantibus.*

TOMUS SEXTUS.

ARRETI MDCCLXXV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impres. Episcop. sub signo PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

AMTIOU TATE
L T A L C A E
M D I L A V M

DISSERTATIONES

De ...
De ...
De ...

DE ...
ET ...

DE ...

DE ...

DE ...

DE ...

DE ...

DE ...

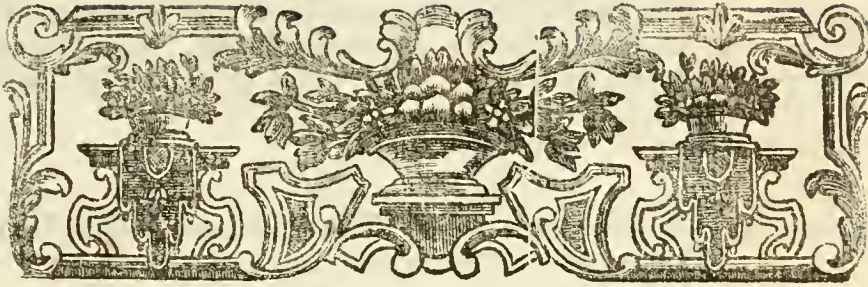
DE ...

DE DIVERSIS
PECUNIAE
GENERIBUS,

QUAE APUD VETERES IN USU FUERE.

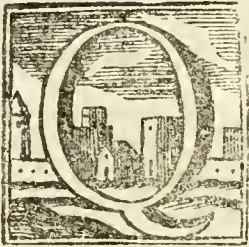
DISSERTATIO
VIGESIMAOCTAVA.

DE DIVISIONE
P E C U N I A E
G E N E R I B U S
O M N I B U S
D I S T R I B U T I O N I
V I D E N D A

DISSERTATIO

VIGESIMA OCTAVA.

Uam ego nunc mihi propono materiem, levi brachio, utique fateor, sum pertractaturus. Argumentum enim perquam vastum plus otii exigeret, atque in justum Librum excrescere facile posset. Ut ergo aliquam Lector habeat notitiam Pecuniae, quae barbaricis Seculis in usu fuit, haec pauca edisseram. Uti apud Romanos, ita & apud Italicos Reges Gothos, Langobardos, Francos, & Germanos, triplici pecuniae specie publicum commercium peragebatur, *aureâ* scilicet, *argenteâ*, atque *aereâ*, uti in praecedenti Dissertatione ex Cassiodori verbis ostendi. Aliquando etiam fuerunt & Nummi, quales aevo nostro, ex aere & argento mixto conflati. Nullum autem usitatus nummorum genus antiquitus fuit, quàm *Solidorum*. Erant Aurei primo; deinde fuerunt & Argentei; eorumque appellatio ante Constantini Magni tempora invaluit.

A Vide Codicem Theodosianum. Ibi non una in Lege *Solidorum* mentio habetur. Ibiq; de eorum pondere & aestimatione non semel agitur. Certum est, tunc non nisi Aureos fuisse: idque evincunt diserta Imperatorum verba. Quare qui Solidum tunc dicebat, *Aureum* significabat. In Libello de *Mensuris* antiqui Scriptoris Anonymi apud Goësum, inter Scriptores de Re Agraria, legitur: *Duodecim unctiae Libram, viginti Solidos continentem, efficiunt. Sed veteres Solidum, qui nunc Aureus dicitur, nuncupabant.* Et diu quidem perduravit in Italia *Solidorum*, sive *Aureorum* nomen & usus. An & ipsi Langobardi Reges in suis Legibus ad infligendam poenam Legum contemtoribus passim *Solidorum* nomine usi, *Aureos* significarint, incertum est mihi. Certum contra arbitror Langobardis quoque regnantibus fuisse *Solidos* ex auro in Italia usurpatos. Cujus rei testem habeo nobilem Chartam, quam ego olim ex insigni Archivo Lucensis Archiepiscopii describebam, ubi (quod est in tanta antiquitate rarum apud

Ita-

Italos) autographa membrana adfer-
vatur. Ibi verò fit mentio *Walperti*
gloriosi Ducis, cujus auctoritas incer-
tum est, num in Urbe & Comitatu
Lucensi concluderetur, an etiam se

A | protenderet super universam Tusciam
Langobardorum, cujus caput Luca
fuit. Hac de re vide Dissertationem
V. de Ducibus.

Venditio domus ac terrarum facta Walperto Duci Urbis Lucensis
a Lupo Viro Honorabili, Anno 736.

I N nomine Domini Dei Salvatoris no-
stri Jesu Christi. Regnante Domino
nostro Liutprand viro excellentissimo Rege
Anno Regni ejus Vicensimo Quarto, &
precellentissimo Nepote ejus Domino nostro
Hilprand Rege Anno Primo, Mense
Martio, Indictione IV. Constat, me Lupo
Vir Honorabilis vinditor, filio quondam
Audoald, habitatore Castello Ursi, ideo
hac die vendidisti, tradidisti & tradi-
disti & tradidisti vobis Domino Walpert
glorioso Duci per Misso vestro Fusio,
idest Casa, ubi manere videor, res
ancillas, vineis, campis, silvis, cultum
adque incultum, mobile vel immobile,
omnia & ex omnibus, de quantam ad
manum mea habere visus sum in inte-
grum vobis tradidisti & suscepit ad vos
Domno Walpert glorioso Duci pro Misso
vestro Fusio pretium placitum & defini-
tum Auri Solidos viginti, . . . in do-
minio & in vestra, cui supra tradedi-
mus esse potestatem possedendum
abeas, teneas, atque possedeas, ed ad
tuos posteros derelinquendum liveram ha-
beas potestatem. Et quod non credo, si
ego Lupo Vir Honorabilis vinditor, seu
heridibus aliqua sopolita persona
vobis ipsa vinditionem subtrahere volue-
rit, vobis eam venime defensare non
potuerimus seu heridibus meis, conponet
vobis vel ad heridibus vestris dubla con-
ditionem meliorata rem & cartula vin-
ditionis in sua permaneat firmitatem.
Quam verò cartula vinditionis mee Deo-
dati Notario rescrevandam rogavi, &

B | super manum meam proprium Sancte
Crucis signum fecit, & testes ut subscri-
verent vel signum facerent convogavit . . .
in Mense suprascripto per Indictione su-
prascripta.

✠ Signum Lopi . . . vinditori qui . . .

✠ Signum manus Teupertum filio
quondam Rachis de Luca testis.

C | Ego Decdatus Notarius hanc cartulam
vinditionis post traditam complexit &
dedit.

Uti jampridem Florentinius in
Monument. Comitissae Mathildis ani-
madvertit, & post eum Pagius in Cri-
tic. Baron. ex hisce notis Chronolo-
gicis elucet, Hilprandum, sive Hil-
deprandum, Liutprandi Regis Nepotem,
non Anno DCCXL. (quod Sigonius
tradidit) sed quidem Anno DCC-
XXXVI. seu potius DCCXXXV. con-
fortem Regni fuisse datum Liutpran-
do Regi. Quaestionem hanc fusius a
me agitatam habes in Dissertatione
XIV. de Servis. Heic autem memo-
ratos videmus auri Solidos viginti.
Testantem quoque habeo Grimaldum
infra laudandum, in Vaticana Biblio-
theca Instrumentum adservari anti-
quissimum in papyro Aegyptiaca scri-
ptum, qui Clariss. Virum Marchionem
Scipionem Maffejum fugit, ubi
commemorantur aurei Solidi, domi-
nici, probati, obrizati, optimi, pensan-
tes, integri ponderis, singulares numero,
super vendicione sex unciarum fundi Ge-
niciansi. Actum Ravennae per Julianum

Forum Civitatis Ravennae Scriptorem. Testes Eusebius Adinscutarius, Florentinus ex Praefectis (aut Expraefectus) Pistorum, Oaeriscus Probus ex Primiceriis Nomenclatorum (vel Exprimicerius), Petrus Colliſar. ante custodiam oarcerum. Ita in aliis papyris ab eodem Marchione Maffejo editis legimus auri Solidos dominicos, probatos, obrizatos, optimos, pensantes. At nunc peto ego, si praeter Aureum nullus alius Solidus agnoscebatur, hoc est si nondum erant Argentei Solidi: cur Solidos Auri heic memoratos vides, quum Solidos tantum nominare satis fuisset? Quoties nunc dicimus una Doubla, uno Zecchino, un' Unghero, non addimus d' oro, quia non nisi ex Auro Nummi isti cuduntur. Et certe quo tempore in usu fuere Solidi

A duntaxat Aurei, uno Solidorum nomine mos fuit uti. Omnes Solidi, in quibus Nostri Vultus ac veneratio una est, inquit Constantinus Magnus in Lege primâ, Tit. 22. Lib. 9. Codic. Theodosiani. Ita in Lege 13. Tit. 6. Lib. 12. ejusdem Codicis legimus: Quotiescumque Solidi ad largitionum subsidia perseverandi sunt &c. Ita in aliis Legibus, & apud Gregorium Magnum variis in locis, ut alios Scriptores praetermittam. Quid est ergo, quod in Chartis Seculorum subsequantium non Solidos tantum commemorare veteres consueverunt, sed Solidos Aureos, aut Auri? Accipe & alterum documentum, ex eodem Archiepiscopali Archivo Lucensis Urbis depromptum, ubi primigeniam pergamenam ego olim legebam.

Emphiteusis, seu usus domus, quam a Walprando Episcopo Lucense Aufelmus Vir Devotus se tenere agnoscit, Anno 746.

IN Dei nomine. Regnante Domino nostro Ratchis vir excellentissimus Rege, Anno Regni ejus Secundo, in ipsa Kalendas Septembri, Indictione XV. feliciter. Manifestum sum ego Aufelmi Vir devotus, quia repromitto & ispondeo, etque manus meam facio tibi Domno venerabili Walprand Episcopus, ut in casa tua in loco Wamo, ubi quondam bone memorie genitor meus avitare visus fuerat, & ividem natus est, ut in ipsa casa usque in diebus vite mee ividem resedire diveamus & consuetudo ipsejus case, quas parentis nostris ficerunt per singulos annus perexolvere diveamus tam ego quam & filius meus, & ipsa suprascripta casa, & res bene laborare & conservare, si correctum fueret. Et si ego qui supra Aufelmi, vel meus credis, ipsa suprascripta casa & res ejus bene non conservavimus, & argaria, quas

C usam habuit ipsa casa, minime perexolverimus, cumponamus tibi Domno Walprando Episcopus, vel ad tuos erides auri Soledus numero sexaginta, & exeat inanis & vacuus foras. Quam meis repromissionis cartula, & Perreadu Clericus scribere rogavi, & subter signa sancte Croci feci.

D Actu in Domo sancte Ecclesie, Regnum & die suprascripta feliciter.

✠ Signum manus Aufelmi Viri devoti repromissori & conservaturi.

✠ Signum manus Juvacimi Clerici testis.

✠ Signum manus Luci venerabili Presbiteri testis.

✠ Signum manus Mariperti Presbiteri testis.

E ✠ Signum manus Auriperti de Guamo testis.

* Signum manus Abamundi Clerici testis.

Ego Perteradu Clericus & deffator Gaudentio Presbitero magistro meo iscripsi dedi.

Gaudentius Presbiter pro suprascripta manus meas supscripsi & confirmavi.

Et heic habemus auri Solidos numero sexaginta, quod, uti nuper aje-

A bam, indicare videtur, tunc etiam in usu fuisse argenti Solidos. Ego nihil decerno, id tantum moniturus, saltem usurpatos Saeculo subsequenti Solidos Argenteos. En Chartam autographam, quam ego olim exscripsi ex eodem Tabulario Archiepiscopii Luccensis, ubi haec sunt verba,

Ubertus Diaconus ab Ambrosio Lucensi Episcopo Ecclesiam in beneficium accipit, eique censum pollicetur, Anno 847.

IN Dei nomine. Regnante Domino nostro Lothario Imperatore Augusto, Anno Imperii ejus, postquam in Italiam ingressus est, Vigesimo Quinto, Novas Madias, Indictione X. Manifestum ego Uppertus Diaconus filio bone memorie Fratelli, quia tu Ambrosius gratia Dei hujus sancte Lucane Ecclesie humilis Episcopus per cartula ad censum vobis persolvendum dedisti mihi, idest Ecclesia, cui vocabulum est beati Sancti Gervasii, sita in loco Verriana, quod est Plebe Baphtismalis pertinetes ipsis Domui Episcopatus vestri Sancti Martini ipsa Dei Ecclesia Sancti Gervasii cum casis dominicatis sive massariis cum fundamentis, curtis, ortis &c. quantum ad ipsa Ecclesia Sancti Gervasii ubicumque est pertinetes in integrum, exceptato exinde ille Case massarie cum rebus suis, quas Ebruardo Vassallo tuo in beneficio avere videtur, quas mihi meminime dedisti. Nam aliis omnibus Casis & rebus ad ipsa Ecclesia pertinetes, ut supra dixi, & mihi dedisti, in integrum habere devead a presenti die jam dicta Ecclesia cum Casis & rebus, quas mihi dedisti, in mea sit potestate abendum. regendum &c. & in ipsa Ecclesia officium & luminaria usque ad Missarum solemniam recto moderamine fieri debeam per me aut per meam dispositio-

B nem, & pro omni censum & justitia exinde tibi vel ad successoribus tuis per me aut per Misso meo vobis vel ad loco posito vestro ad ipso Domo per singulos annos in Mense Martio censum dare & persolvere debeam Argentum Solidos Viginti bonos denarios expendiviles de tertio in tertio annos. Quando circatas ad consignationes faciendum de Pleve in Pleves vestras feceritis, si ibidem ad ipsa Pleve Sancti Gervasii . . . ego vos, & homines vestros, quem vos ibi conduxeritis, recipere & pascere, seo mansione dare debeam tantum. Et si a me vobis hec omnia suprascripta capitula per singulos annos sic non fuerit adimpleta, vel si ego predicta Ecclesia cum Casis & rebus, quas mihi dedisti, relaxavero, vel si peiorata adparuerit, spondeo ego qui supra Uppertus Diaconus componere tibi, qui supra Ambrosius Episcopus, vel ad successoribus tuis penam Argentum Solidos tricentos, quia taliter inter nos convenit, & duas Cartulas Adalsfridi Notarius scribere rogavi.

Actum Luca.

E Ego Uppertus Diaconus in ac cartula a me facta manu mea subscripsi.

Ego Teudimundus rogatus ab Uppertu me teste subscripsi.

Ego

Ego Petrus Clericus Notarius rogatus ab Upperto Diacono me teste subscripsi.

Ego Teudilascius Archidiaconus subscripsi &c.

Ego Adalfridi Notarius post tradita complevi & dedi.

Verba illa heic animadvertenda: Quando Circatas ad Consignationes faciendum de Plebe in Plebes vestras feceritis. Nomine Circatae significantur Visitationes ruralium Paroeciarum, tunc ab Episcopis factae. Inde Italicum Cercare. Consignationis autem appellatione Confirmationis Sacramentum, cujus conferendi causâ Episcopi per rura suae Dioecesis peragrabant. Sed quod ad argumentum nostrum attinet, commemoratos heic videmus Argentum Solidos viginti bonos denarios expendibiles, & infra Argentum Solidos trecentos. Ita videbis infra Anno DCCC-VII. commemoratos Solidos Argenteos. Quodnam verò Aurei Solidi pretium olim foret, nunc breviter inquirendum. Jacobus Gothofredus, vir inter Eruditos Legum Interpres celeberrimus, illustraturus Legem unicam Tit. 24. de oblat. Votorum, Lib. 7. Cod. Theodos. ad argumentum hoc plura congerit, quae describere supervacaneum puto. Illud solum meminisse juvat, sub Constantino Magno (si fides Gothofredo) octoginta quatuor Solidos, sive Aureos, constituisse Libram Auri; & Solidos septem Unciam auri: quae tamen sententia a Gronovio improbata fuit. Quod certum est, Valentinianus senior septuaginta duobus Solidis constare Libram voluit, non Auréorum pondere imminuto, sed eorum tantum numero imminuto in libram, ac proinde extrinseca eorum aestimatione auctâ. Quot autem Denarii aerei olim Solidum Aureum constituerent, Cassiodorus nos docet Lib. prim.

A Epist. 10. scribens: Sex Millia Denariorum Solidum esse voluerunt: quod & ex Codice Theodosiano confirmari potest. Memorantur etiam apud veteres Siliquae, earumque mentio occurrit in Lege 258. Rotharis inter Langobardicas, ubi jam adnotavi ex Gregorio Magno, Solidum Aureum constare apud Romanos ex viginti quatuor Siliquis. Isidorus ex viginti tantummodo Solidum constituit. Verum non minus olim quam nunc, auro & argento bellum indicebatur a Principibus, atque a Populis singulis curantibus ex eorum pretio adaucto captare lucrum. Ac propterea instabilis eorum semper aestimatio fuit, & arduum propterea negotium nobis foret rite materiam hanc pertractare. B
C Ingentem sane pretii monetarii mutationem necesse est invexerit tempus & hominum cupiditas. Videtur enim Libra auri redacta tantummodo ad Solidos XX. aureos. Id Carolus Magnus indicat in Lege 23. de Heribanno inter Langobardicas, ubi haec habet. Qui verò non habuerint amplius in superscripto pretio, valente nisi Libras III. Solidi XXX. ab eo exigantur, idest Libra una & dimidia. Supra quoque audivimus Anonymum testantem, Libram auri completam fuisse XX. Solidis. Ad haec novimus ex altera ejusdem Caroli Lege, quae est 76. de omnib. debit. inter Langobardicas, quot Denariis olim Solidus aureus constaret, nempe XL. sed procedente tempore pretium redactum ad XII. Denarios duntaxat fuit. De omnibus (ita ibi legitur) debitis solvendis, idest de poenis Fisco debitis persolvendis, sicut antiquitus fuit consuetudo, per XII. Denarios Solidi solvantur per totam Salicam Legem, excepto si Leudes, idest Saxo aut Frixo Salicum occideris, per LX. Denarios Solidi

lidi solvantur. Uti animadverti in Notis, Codex Estensis diserte habet per XL. Denarios non verò per LX. quod & Baluzius adnotarat, MStos alios sequutus. Animadvertite etiam, quid habeat Synodus Francofordiensis Anno Christi DCCXCIV. quò confluxere etiam Episcopi Italici, consistente eodem Carolo Magno. Ibi statutum fuit Canone IV. ut annona carius non vacnaret tempore caritatis, quàm abundantiae, eaque ad modium publicum, & noviter statutum venundaretur. De modio de avena, Denarius unus. Modio bordei, Denarii duo. Modio Sigali, Denarii tres. Modio frumenti, Denarii quatuor. Si verò in pane vendere voluerit, duodecim panes de frumento, habentes singulos libras duas, pro Denario dare debeat: sigalarios quindecim aequo pondere pro Denario:

A *rio: ordeaceos viginti similiter pensantes: avenaceos viginti quinque similiter pensantes. Tum Canone V. aperte proditur, Denarios illos ex mero argento fuisse. In Lege Salica Tit. 57 Cap. 5. sexcenti Denarii reddunt Solidos quindecim. Et Tit. 2. Cap. prim. centum viginti Denarii faciunt Solidos tres, ita ut singuli Solidi constituerentur ex Denariis XL. Neque mutatio illa pretii Solidorum tantummodo facta fuit, ut poenae delictis impositae, quae ex Solidis indici solebant, minuerentur, imminutâ extrinsecâ Solidorum aestimatione: sed etiam in publicum commercium idem usus pertransiit. Opportuna ad id ostendendum erit Charta, quam ex supralaudato Lucensis Archiepiscopi Archivo, ubi ejus autographum adservatur, ego descripsi.*

Traditio Ecclesiae Sancti Terentii ab Alberto Clerico facta Walprando Presbytero, cum reservatione pensionis sive census, annuente Jacobo Episcopo Lucense, Anno 807.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus & pacificus Imperator Romanorum gubernans Imperium, qui & per misericordiam Dei Rex Francorum & Langubardorum, Anno Regni ejus, quo Langubardiam cepit, Trigesimo Quinto, & filio ejus Domino nostro Pippino Rege, Anno Regni ejus Vigesimo Octavo, Mense Augusto, Indictione Prima. Manifestum est mihi Alberto Clerico filio bone memorie Ilprandi Abbati, quia per hanc cartulam ad continendum & meliorandum dare videor tibi Walprando Presbytero, filio quondam Agiprandi Clerici, Ecclesiam beati Sancti Terentii sita in vico Elingo, quas in mea potestate per cartulam confirmavit Dominus Jacobo Episcopo

D *ipsa Dei Ecclesia una cum casis & omnibus rebus ad eam pertinentibus, qualiter mihi ab ipso Domino Episcopo obvenit, in tua sit potestate regendi, gubernandi, laborandi, & meliorandi, atque usufructuandi, & in ipsa Dei Ecclesia per te aut per alium Sacerdos officium & luminaria ibidem die noctuque fieri debeat secundum Deum; & pro justitia exinde per singulos annos in natale Sancti Reguli tu mihi reddere debeas decem Solidos argento de bonos Denarios mundos, grossos, expendiviles, una duodecim Denarios pro Solido tantum. Et sive mihi hec omnia superscripta capitula per singulos annos sic fuerint adimpleta & conservata, tu qualiter superius legitur, & ego tibi predicta Dei Ecclesia, & rebus ejus recollere*

tollere queſierimus, aut amplius juſtitia ſuper impoſuerimus, vel qualibet in-
 ſione tibi idem facere, promitto ego qui
 ſupra Alpertus Clericus componere tibi
 jam diſto Walprando Presbiter pena ar-
 gento Solidos centum. Unde inter nos
 duas Cartula qualiter convenit Richi-
 prandum Presbiterum Notarium ſcribere
 rogavimus.

Actum Luca.

Ego Alpertus Clericus in hanc car-
 tula a me facta manu mea ſubſcrip-
 ſi &

Ego Jacobus humilis Episcopus li-
 centiam dedit, manu mea ſubſcripſi.

Ego Filippus Presbitero rogatus at
 Alpertus Clericus me teſte ſubſcripſi. &c.

Ego Richiprandus Presbiter Notarius
 poſt tradita complevi & dedi.

Heic ergo habemus decem Solidos
 argenteos de bonis denariis mundos, groſ-
 ſos, expendibiles, una XII. Denarios
 pro Solido tantum. Quare quum con-
 ſidero, Solidos argenteos memorari
 duodecim Denariis constantes, eam-
 que notitiam compono cum ſuperius
 allata Lege Caroli Magni, ubi ad
 poenas a Salicis hominibus perſol-
 vendas Solidus taxatur tantum XII.
 Denariis: aliqua mihi ſuboritur du-
 bitatio, num Solidi in Langobardi-
 cis Legibus toties nominati, potius
 argentei, quam aurei fuerint, & po-
 tiſſimum quod illic interdum gra-
 viſſimae appareant poenae, ſi ex au-
 reis infligebantur; mites verò, ſi ex
 argenteis. Ego rem in medio relin-
 quo, uti & an Denarii illi, unde
 Solidus Aureus componebatur, Ar-
 gentei fuerint, ut Clarifs. Du-Can-
 gius arbitratur. Certe credibile eſt,
 Solidum Aureum Caroli Magni aevo

A ex auro revera conflatum, parum
 ſuperaffe nummos, quos nunc meſſe
 Doble & Scudi d'oro, aut Ducati di
 Camera appellamus. Attamen ſunt,
 qui putant, Solidos eodem Aureos
 quartâ duntaxat parte minores fuiſſe
 Nummis Aureis, quos nunc nuncu-
 pamus Doble di Spagna, & Luigi.
 Solidos autem in Lege Salica me-
 moratos Wendelinus in Gloſſ. Salico
 cenſuit aequaſſe pretium Floreni Rhe-
 neniſis. Interea e paucis, quae ha-
 ſtenus attuli, juſtus nobis ſele of-
 fert locus ſuſpicandi, fuiſſe olim
 Solidos etiam imaginarios ex veris
 Denariis compoſitos, quemadmodum
 noſtris quoque temporibus ſunt aliae
 nummorum ſpecies, ideales tantum,
 C uti apud Britannos nunc eſt Libra
 Sterlingorum, quae olim ſpecies pe-
 cuniae fuit. Apud nos quoque Soli-
 dus, ſive ut dicere ſolemus Bononinus
 aut Bologninus, dividitur in
 XII. Denarios, qui tamen Denarii
 olim in uſu fuere, nunc in ſola ho-
 minum opinione conſiſtunt. Quod ſi
 quis reſcire adhuc cupiat, quot De-
 narii Libram argenti conſtituerent,
 D ego quid uſus haberet ſeculo X. in
 hiſce regionibus patefaciam, Char-
 tam proferens ex Historia Eccleſia-
 ſtica Regienſi Fulvii Azarii, quae
 autographa in Eſtenſi Bibliotheca ad-
 ſervatur. Speſtat instrumentum hoc
 ad Proavum celeberrimae Comitiffae
 Mathildis, ſimulque prodit lineam
 E aliam Familiae ejuſdem, Parmae com-
 morantem, quam etiam innuit Do-
 nizo Lib. I. Cap. I. Vitae Mathil-
 dis. In hanc rem etiam videndus
 Bacchiniuſ in Hiſtor. Monafter. Pa-
 dolironenſis.

Atto filius quondam Attonis Massaritiæ sex vendit Adalberto, qui & Atto, Comiti consobrino suo & Proavo Comitissæ Mathildis, Anno 958.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Berengarius & Adalbertus Filio ejus gratia Dei Reges, Anno Regni eorum Deo propicio Hoftavo, Mense Novembris, Indictione Secunda. Constat me Atto filius quondam idemque Attoni de Comitatu Parmense, qui ex Nacione mea professus sum Lege vivere Langobardorum, accepisse, sicut in presentia testium accepti a te Adalbertus, qui & Atto, Consobrino meo, filius quondam Sigefredi de Comitatu Lucensi, argentum per Denarios bonos Libras sexaginta, habentes ducenti quadraginta Denarii Libra, finitum precium, pro Casis & rebus territorii illis omnibus, que sunt Massariciæ sex juris meis, qui esse videntur in fundo & loco Serzana, & Valle Brumani, cum suorum pertinenciis, que rectis & laboratis fuerunt vel fiunt per Johannem, & Serzano, & item Serzano, seu item Johanne, atque Benedicto, & Rubiano Massariis, una cum Montes duos pertinentes de ipsas Massariciæ ubi jam antea Castris edificatis fuerunt, in integrum. Seu pro sortes tres similiter juris meas, que rejaçent in loco, ubi Silva-plana, & Veriano dicitur, similiter cum suis pertinenciis, que rectas & laboratas fuerunt vel fiunt per Rubiano & Ariunto seu Alperto Massariis, in integrum omnia & ex omnibus, sicuti ad me in predictis locis Serzana, Valle Brumani, Silva-plana, Veriano sunt possessis & defensatis pertenuerunt per quamvis ordinem, & sicuti per suprascriptis Massariis rectis & laboratis fuerunt vel fiunt in integrum. Et sunt rebus ipsi

A in predictis locis Serzana, Valle Brumani, Reviano, Silva-plana, super totis per mensuram & rationem ad perticam legitimam de pedes XII. mensuratam, juges centum quadraginta, inter sediminas & areis, ubi vitis estant, seu terris arabilis, atque pratis, silvis, atque buscaleis, seu gerbidis juges quadraginta. Et si plus rebus juris meas & fundas & loca Serzana, Valle Brumani, Reviano, Silva-plana cum suorum pertinenciis inventum fuerit, omnia in tua, qui supra Adelberti Comes vel de tuos heredes, aut cui vos dederitis, persistant potestatem, vel proprietatem in integrum cum Casis, Curtis, ortis, areis, clusuris, campis, pratis, pascuis, vineis, silvis, astellaris, insolis, ripis, rupinis, montibus, asentibus & desentibus, usibus aquarum, aquis, aquarumque ductibus, & fontaneis, ac paturibus, coltis & incoltis, divisas & indivisas, omnia & ex omnibus predictis Casis & rebus territorii vel massariciis in predictas locas, sicuti ad me, & ad suprascripto quondam idemque Atto Genitor meus fuerunt possessis & defensatis, & nobis pertinuerunt juri, & sicuti per ipsos Massarios fuerunt rectis & laboratis in integrum. Quae autem suprascriptis Casis & rebus territorii & massariciis in predictis Sarzana, Valle Brumani, Silva-plana, Reviano, vel inibi per circum circa locis & vocabulis abentibus vel pertinentibus, seu aspicientibus, qualiter mensura legitur, & insertum est, cum accessiones & ingressoras earum rerum, seu cum superioribus & inferioribus, una cum fratribus & terminibus, & cum omni juris affo habentibus, vel pertinentibus, sibi qui

qui supra Adelberti Comes ab hac die & ora per suprascripto argento vendo, trado, emancipo, liberisque ab omni nexu publico privato, & nulli venditis, donatis, alienatis, obnoxatis, vel traditis, nisi tibi hodie; & facias exinde a presenti die tu Adelbertus Comes, & heredes tuis, vel cui vos dederitis, aut abere statueritis, proprietario nomine sine ullius contradictione. Quidem expondeo atque promitto me ego qui supra Atto vel meos heredes tibi, qui supra Adelberti Comes, vel ad tuis heredibus, vel cui vos dederitis, suprascriptis casis & rebus in predictis locis cum suis juris pertinentiis, qualiter superius venundavi, ab omne contradicentis homine defensare. Quis si defendere non potuerimus, aut si vobis aliquid per covis ingenium subtrahere quesierimus, tunc in duplum suprascriptis casis & rebus, sicut dictum est, vobis restituamus, sicut pro tempore melioratis, aut valuerint sub estimatione in consimilibus locis, & nihil mihi ex ipso precio aliquid amplius reddebitis. Dixi.

Actum in loco Insula Judiciaria Parmensis.

Signum manibus suprascripti Attoni, qui anc Cartam vindicionis ad omnia ut supra rogavi, & suprascriptum argentum accepi. Et ei relecta est.

Signum manibus Wiberti filio quondam idemque Wiberti de Baniolo, seu Lamberti, qui & Lanzo de loco Monticelo, rogati testes.

Signum manibus Teuzoni de Carolio, & Iselprandi filio quondam Madelberti, rogati testes.

Signum manibus Albuini de loco Carubio, & Eriberti de Foczano, seu Gauzelmi de Monte-alto, rogati testes.

Ansprandus Judex Domnorum Regum rogatus me teste subscripsi.

Ego Gerardus Notarius Domnorum Regum rogatus testis subscripsi.

A Scripsi ego Petrus Notarius Domnorum Regum, post tradita compleri & dedi.

Quidem ego Aimericus Notarius sacri Palatii hoc exemplum autenticum vidi, & legi, & scripsi, & sicut in eo continebatur, ut in hoc legitur, neque junxi, neque minui, & exemplavi.

B Ego Gerardus Notarius Domini GVELFONIS DVCIS hoc exemplum autenticum vidi, & legi, & sicut in eo continebatur, ut in hoc legi & subscripsi.

Scripsi ego Ubaldus GVELFONIS DVCIS, hoc exemplum autenticum vidi, legi, & scripsi, & sicut in eo continebatur, ut in hoc legitur, & subscripsi.

C Jam animadvertisti verba illa, argentum per denarios bonos Libras sexaginta, habentes ducenti quadraginta denarii Libra. Ergo tunc argenti Libram conflasse videntur aut X. Solidi, qui e Denariis XXIV. singuli constabant, aut ex Solidis XX. quorum singuli Denarios XII. aequabant. Veri videtur simile, per reliquum Italicum Regnum tunc eandem obtinuisse consuetudinem. Quod tamen difficile statuere possis; neque enim iis temporibus officinae monetariae omnes concordantes erant in aestimatione Nummorum. Nam uti Gregorii Magni Papae eate Solidi Gallici minoris pendebantur quam Romani, ita subsequentiis Seculis, ac praecipue postquam multiplicatae in Italia fuerunt ejusmodi officinae, suspicari licet, non idem pretium fuisse Solidis ac Denariis, qui in diversis locis cudebantur. In Chronico Vulturmeni pag. 414. part. II. Tomi I. Rer. Italicarum invenio ad Annum DCCCLXX. Solidos numero centum quinquaginta Siculos. Et infra, Solidos octoginta Sicularum. Uti & auri Libram unam Beneventanam, quae propterea non ejusdem ponderis aut aestimationis fuisse videtur, atque aliarum Civitatum. Ita procedente

tem-

tempore memoratam invenio *Libram Denariorum Papiensium*, uti ex sublequente Charta constabit, cujus auto-

graphum adservant Sanctimonialia Regiensis in Asceterio Sancti Thomae.

Wolmari Episcopi Regiensis Decretum, quo Monialibus Sancti Thomae confirmat Plebem Sancti Michaëlis, Anno 1063.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Wolmarus divino respectu Sancte Regiensis Ecclesie Episcopus. Cum predecessorum nostrorum aliqua justa statuta scriptis vel aliquo indicio ad utilitatem Ecclesie reperimus, decet Episcopalem vigilanciam cum omni diligentia conlaudare & corroborare, ut paterno affectu subditos vegat, & in Dei servitio stabiles reddat. Audivimus quidem, & pro certo scripto cognovimus, antecessorem nostrum Adalberium tempore Domini Henrici junioris Imperatoris, pro devastatione Ecclesie injuste facta ex tantillis bonis Ecclesie, que remanserant, plurima dando dessudasse, ut Imperiali subsidio Ecclesia ad nichilum reddita sublevaretur Clericos & Monachos & familiam Ecclesie unde aleret, haberet. Hac de causa nimia coactus penuria Luxe Monasterio Sancti Thome Apostoli A batisse, cum non haberet, unde tanta persolveret, decem Libras Denariorum Papiensium, quas ipsa ex paterno predio adquisierat, petiit. Quibus acceptis Corticellam Vico Martini, que ex parte nostri Episcopi erat, & ex parte Monasterii Sancti Thome, habendam & in perpetuum tenendam eidem Monasterio Sancti Thome suo decreto concessit. Sed cum predictam Corticellam propter violentorum molestacionem tenere non potuit, quidquid de Plebe Sancti Michaëlis Archangeli sibi pertinebat, predicto Monasterio Sancti Thome scripto dedit, eo videlicet tenore, ut si ipse vel aliquis successorum suorum predictam Corticellam Monasterio Sancti

Thome tenere fecerit, jam dicta Plebs Sancti Michaëlis ad jus & dominium Episcopi redeat: sin autem non poterit, Monasterium Sancti Thome predictam Plebem sine omni molestacione alicujus Episcopi, donec prefata Corticella de manibus violentorum eripiat, teneat & habeat. Hoc vero scriptis corroboratum, hac nostrorum fidelium, Clericorum videlicet & Laicorum testimonio firmatum cum vidimus, & sub anathematis vinculo a nostro antecessore factum cognovimus, presentibus nostris fidelibus, scilicet Archipresbitero & Archidiacono, & relicto Clero nostre Ecclesieberto Comite & Rodulfo de Casule & pluribus aliis, prefatam Plebem Monasterio Sancti Thome secundum predictum tenorem concessimus & largiti sumus, ac sub anathematis vinculo, & pena viginti Librarum dampnacione a nobis nostrisque successoribus observari decrevimus. Si quis hoc infringere temptaverit, maledictionem Dei Patris omnipotentis & Filii & Spiritus Sancti incurvat, & cum omnibus maledictis maledictionis sententiam percipiat, & predictam penam persolvat; quod ut verius credatur, & firmitus habeatur, nostra manu subter firmavimus, & nostro Clero obtulimus corroborandum.

Actum est Anno Dominice Incarnationis MLXIII. Pontificatus vero Domini Wolmari Presulis Anno Primo, VIII. Kalendas Julii, Indictione Prima.

Ego Wolmarus Episcopus subscripsi.
Bernardus Archidiaconus subscripsi.
Argicardus Archipresbiter subscripsi.

Albertus Prepositus, & Custos subscripsi.
Joannes Solarum Magister subscripsi.
. nericus Clericus subscripsi.
Eurardus Subdiaconus subscripsi.
Euerardus Acolitus
Romanus subscripsi.
Ubertus Comes subscripsi.
Tetelmus interfui.

Celebris praeterea, multoque in usu fuit *Lucensis Pecunia*. Ejus mentio est sub Langobardis & Francis Regibus; eademque familiaris esse perrexit etiam subsequenter Saeculis. *Argentum denarios bonos Lucensium Libras centum* reperias in Charta Pado-

A lironensi Anni MXCVI. Ejusdem monetæ mentionem exhibet altera Charta, quam mihi suppeditavit Serenissimi Ducis Mutinæ Archivum, ubi occurrunt *Solidi octo Lucensis denariorum bonorum, & denarii XXI. Lucensis denariorum bonorum*. Digna autem mihi visa est eadem Charta, quæ evulgetur, quod memoriam nobis servarit illius *Alberti Marchionis ex natione Salica, & Garfendæ Nobilis Comitissæ*, de quibus mihi fuit sermo Part. I. Cap. 30 pag. 263. Antiquitat. Estensium. Haec autem ibi leguntur.

Charta commutationis factæ ab Alberto Marchione & Garfenda ejus uxore cum Petro filio Baroni de Mundevilla, Anno 1129.

A Nno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centesimo Vigesimo Nono, XV. die exeunte Mense Martii, Indictione VIII. Breve commutationis, securitatis, ac firmitatis, qualiter commutaverunt inter se Albertus Marchio & Garxinda Nobilis Comitissa, & Petrus filius quondam Baroni de Mundevilla, sicut & a presenti dederunt inter se proprietario nomine, inter se ad invicem commutaverunt. Videlicet in primis dedit ac tradidit Petrus Ode ad predictis Marchioni & Comitissa, scilicet rebus territorii juris Petri, que esse videntur in Villicha, que regere per Gerardo & Alberto de cum suis pertinentiis pensionem Solidorum VIII. Lucensis denariorum bonorum. Quidem & ad invicem recepit ab eodem Marchioni & Comitissa in causa commutationis nomine, scilicet terra, qui nominatur terra quibus esse videntur in Bellelio, que recta laborata sunt per Dominicum & filium Liulli de Bellelio pensione Denarii XXI. Lucensis denariorum bonorum. Et ad invicem inter se defendere omni tempore, & eorum heredibus sibi uni vel alteri in duplum in consimilibus locis.

C Actum in Palatio Carpenete feliciter? Hec est vel confirmatio testium Mel Mazzolinus de Filina, Dominicus scereto, Radaldus de Carpene qui interfuerunt, & testes rogati.

D Ego Ingo Notarius sacri Palatii hunc Breve scripsi & dedi.

E In antecedente etiam Dissertatione ostendi, antiquum fuisse jus cudendæ Monetæ Ducibus Venetis. Proinde in Charta Ferrariensi, quam his adjungam volo, expressos videas denarios Venetos Libras mille. Eam ego descripsi ex Collectaneis MStis Peregrini Prisciani, qui circiter Annum MCCCCXC. inter Ferrarienses rarâ eruditione claruit, uti alibi non semel animi grati causâ sum testatus. Heic autem Otto Archiepiscopus Ravennas se tantummodo *Eleſum* vocat, quod ab Henrico inter Augustos Tertio intrusus in Sedem Ravennatem, nondum

dum ab Ecclesia Romana fuerat confirmatus atque consecratus: quod &

A Hieronymus Rubeus in Histor. Ravennat. adnotavit.

Otto Archiepiscopus Ravennas vendit Landulpho Episcopo Ferrariae, ejusque Ecclesiae, Massam Firminianam cum Plebe Sancti Stephani, Anno 1104.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Dominicae Nativitatis Millesimo Centesimo Quarto, Imperante Enrico Henrici Imperatoris Filio, Anno Nono-decimo, die Secundo exeunte Indicione XII. in Castro Argentee. Quamquam omnis promissio solis verbis firma & immobilis teneri debeat, tamen ne ea, que promittuntur, oblivioni tradantur, dignum fore duximus, quatenus secundum oris dicta Carta monstratur inscripta. Quapropter ego Otto Dei gratia Electus Archiepiscopus Ravennatis Ecclesie beati Apollinaris, per hanc refutationis & traditionis, atque perpetuae finis & transactionis paginam refuto & reddo atque perpetuae finem & transactionem facio & ab omni jure & dominio & potestate atque virtute nostra & predictae sancte nostre Ecclesie beati Apollinaris alieno tibi presenti Joanni, qui vocaris de Fir Landulphi Dei gratia Electi Episcopi de Episcopo & Ecclesia Ferrariae Sancti Georgii, & per vos in prefata Ecclesia Sancti Georgii in perpetuum ad habendum, tenendum, & possidendum rem inferius legendam, secundum quod per precepti paginam a Papa Adriano in prefata Ecclesia nostra Sancti Georgii concessam & largitam & emancipatam & traditam esse dicitur. Totam & integram scilicet Massam & fundum Firminianae cum omnibus fundis & positam infra Comitatum vestrum Ferrariae infra haec latera. A primo latere

alius fundus, qui vocatur Sabloncellus, & flumine Padi percurrente. A secundo latere Ocuparius. A tertio latere Finale Rerre, & Cornacervina. A quarto latere Et similiter refuto & finem atque perpetuae facio transactionem vobis & per vos in prefata Ecclesia Sancti Georgii, totam & integram Plebem & Ecclesiam Sancti Stephani, que sita & edificata est in prefato fundo & Massa Firminiane, cum omnibus similiter pertinentiis suis, sicut supra legitur. De quibus omnibus, sicut supra dictum est, facio finem, & imperpetuae transactionem, de omni scilicet jure, & impertinentia, & in usu, seu dominio vel subjectione & potestate atque virtute, quod Ecclesia nostra Sancti Apollinaris, & nostri Antecessores Archiepiscopi, & nos quondam usque ad hanc nostram habuimus & tenuimus, de tota & integra scilicet prefata Massa & fundo & Plebe Firminiane, & in Ecclesia Sancti Stephani cum omni jure & pertinentia & usu & potestate & subjectione, ospitatione, dacione & districtu, cum collecta & fodro, & cum omni responsione, cum Ecclesiis similiter & Villis, que in prefato fundo Firminiane & Massa sunt edificate & ordinate, cum terris &c. similiter & cum investitione, consecratione, ordinatione & Synodo & districtu, & cum omnibus Ecclesiasticis & Secularibus nobis, nostreque Ecclesie de prefata tota Massa & fundo & atque Ecclesia Sancti Stephani de Firminiana pertinentibus tam ab una ripa Padi, quam ab alia. Nulla sci-

la scilicet apud nos, & apud nostram Ecclesiam Sancti Apollinaris permanente &c. Pro quibus omnibus scilicet quia de bonis vestre prefate Ecclesie Sancti Georgii dedistis mihi denarios Venecie Libras mille, hanc prefatam finem & perpetualem translationem feci vobis, Legelardum Nuncium meum vobis dedi investitorem, qui vos in nomine prefate vestre Ecclesie Sancti Georgii in omnibus supradictis rebus corporaliter investiat, ad habendum &c. Hec quidem omnia promitto ego prefatus Otto Dei gratia Electus Archiepiscopus cum meis successoribus Archiepiscopis prefato Landulfo Episcopo Ferrarienti, suisque successoribus prefate Ecclesie Sancti Georgii in perpetuum conservare. Quod si non fecerimus &c. hec refutationis & traditionis seu transactionis pagina, quam scribere rogavi Bonumvicinum Notarium & manu mea coram testibus inferius legendis firmavi, in die & Indictione prefata... Henricus, Rodigerius, Henricus, Bernardus Presbiter, Legelardus.....

Sed quoniam in antiquis Chartis, contractibusque praecipue initis post Annum Christi Millesimum, complura Nummorum genera ac nomina occurrunt, quorum aestimatio incomperta est, quid mihi in hanc rem animadvertere contigerit, nunc in gratiam minus peritorum prodendum est. Jacobus Grimaldus mihi supra memoratus, Basilicae Vaticanae Clericus Beneficiarius fuit, ac circiter Annum MDCXXI. Librum conscripsit adhuc luce carentem de Sudario Veronicae, in Bibliotheca Vaticana, simulque & in Ambrosiana adservatum. Ego inde nonnulla, quae ad praefens argumentum pertinent, excerpti, futura, ut spero, & ipsa quidem non ingrata amatoribus Italicae, immo & universalis Eruditionis. Si quis praeterea complures, variasque

A veteris Pecuniae species colligere velit, Libellum adeat Cencii sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis & Camerarii, qui Anno MCXCI. Census Apostolicae Sedi debitos literis consignabat. Hunc a me evulgatum Lector infra accipiet in calce Dissertationis LXIX. de Censibus. Nimirum illic diversarum gentium Nummi commemorantur, quorum pretium notissimum tunc (non secus ac nostris temporibus sit pretium vulgarium Nummorum) quum nunc in multa nocte sedeat, a me lucem, quam possum, petit. En Grimaldi verba: *Johannes de Cabrospino Decretorum Doctor, & Apostolicae Sedis Nuntius ad partes Poloniae & Hungariae, sedente Innocentio VI. Papa, hoc est circiter Annum MCCCLVI. Pontificiae Camerae schedam exhibuit, indicantem, quaenam tunc foret variorum Nummorum aestimatio.*

Florenus censualis debiti valet X. Solidos, Denarium I. Denariorum Turpitorum antiquorum.

Grossus unus XII. Denarios Turpitios.

Libra auri XCVI. Florenis.

Marcha auri LIX. Florenis.

Uncia auri in auro VIII. Florenis.

Uncia auri in argento V. Florenis.

Marcha auri valet duas partes Librae auri.

Marcha argenti valet duas partes Librae argenti.

Libra argenti valet LXXV. Grossos.

Marcha argenti ex conventionem antiqua in Anglia IV. Florenis.

Marcha argenti in aliis partibus quantum valet communiter tempore solutionis.

Libra argenti puri, vel duae Marchae argenti VIII. Florenos.

Libra argenti de Anglia..... IV. Grossos; & Romanae Curiae VII. Florenos, X. Grossos, & medium Grossum.

Libra argenti de Aragonia, Tuscia, Sardinia, & hujusmodi, VII. Florenos, & medium Florenum.

Uncia argenti VII. Grossos, & medium Grossum.

Marabotinus argenti unum Florenum minus XII. Denarios Turonenfibus.

Duodecim Malgurienses unum Grossum.

O'olus aureus unum Florenum.

Massatratius auri duas partes unius Floreni.

Duodecim Denarii Sipionum I. Malachinum.

Malachinus VIII. Grossos.

Bisuntinus XV. Grossos, & medium Grossum.

Tullenus VIII. Solidi, & IV. Denarii valent I. Florenum.

Mantefinus & X. Solidi valent I. Florenum.

Mantefinus IX. Solidi, & V. Denarii valent I. Florenum.

Friguentum & XII. Denarii valent I. Grossum antiquum & medium.

Tavenus valet, ut infra sequitur.

Carlenus XVI.

Libra X.

Marabitus auri valet XXIV. Marabitos argenti, sive unum Florenum, minus XII. Denarios.

In Regno Siciliae citra Pharam maxima Uncia est LX. Carlenorum Liliatorum.

Tavenus est duorum Carlenorum.

Carlenus valet X. grana.

Granum valet VI. Denarios.

Aliae vero pecuniae, ut Floreni, sunt ad hujus pecuniae pretium aestimatae.

Cosina seu Salma grani est IV. Tumulorum.

Item in Regno Castellae & Legionis sunt usuales Monetae, videlicet Coronati valoris V. Obolorum.

A

Marabitus X. Denariorum; & Sex Coronati valent unum Marabitium; & XXV. Marabiti valent duplam Maroquitana. Et XXII. Marabiti valent Sciliatum veterem Panalbon.... Mutonem, vel Catbedram. Atque XXV. Marabiti valent Agnum. Atque XXVIII. Marabiti valent Regalem. Et XXIV. Marabiti valent duplam Castellanam. Necnon & XXX. duplae valent duplam magnam & latam Sacracenorum.

B

Et sciendum, quod Marcha Grossorum argenti Bobemiae, valet communiter XLVIII. Grossos Pragenfes, vel XXIV. Scotos.

Item in qualibet Marcha sunt IV. Fertones.

C

Item sex Scoti valent unum Fertonem.

Item unus Scotus valet duos Grossos Pragenfes.

Item unus Grossus Pragenfis valet XVI. Denarios.

Item sciendum, quod in Marcha praedicta sunt XVI. Lotbones.

D

Item Lorbo valet unum Scutum & medium, vel tres Grossos, quod idem est.

Item quilibet Ferto habet IV. Lotbones.

Pro Bisantio solvuntur duae partes unius Floreni.

Pro Massamutino solvuntur duae partes unius Floreni.

Pro Marabotino solvitur unum Florenus, minus X. Denarios.

E

Pro Malachino VIII. Grossi argentei.

Ista Cabrospinus in schedâ illâ MStâ. Ex hisce Nummis quidam Aurei, quidam Argentei fuere. Quidam etiam, quamquam idem gererent nomen, non tamen ex eodem metallo fabricati erant, scilicet aliqui ex auro, alii ex argento conflati. Et primo de Marabotinis dicendum, Nummis

mis videlicet in Hispania cufis, & olim celebratissimis. Erant enim procul dubio Aurei. Eorum pretium indicatur a Hieronymo Rubeo Lib. V. Histor. Ravenn. ad Annum MLXXVI. cujus sunt verba: *Gerardus quotannis pensionem solveret duodecim Maravosinorum (scribendum Marabotinorum): ita in vetustissimis tabulis hujus locationis, quas nos legimus in Bibliotheca Urfiana, scribitur; qui ejus essent ponderis, ut septeni unciam conflarent, idest auri.* Sunt & alia veterum monumenta, e quibus evincitur, aureos fuisse Marabotinos. Verum quidem est, si

A Grimaldus supra laudatus recte scripsit, alteram quoque pecuniae Marabotinae speciem, hoc est, argenteam in usu fuisse. Ut enim ille tradit, *in Libro Magistri Marini de Ebolo, centum quadraginta Marabotini sunt decem Marchae argenti.* Sed minime haec sufficiunt ad hujusmodi opinionem statuendam. Tu interea commemoratos animadvertite *Marabotinos aureos Anfusinos*, hoc est a Rege *Anfus* (qui nunc *Alphonsus* dicitur) percussos, in Charta mihi suppeditata a Codice MSto Cencii Camerarii.

Census trium Marabutinorum auri Anfusinorum pro Castro de Agantico Magalonenfis Dioecesis, Anno 1247.

IN Dei nomine. Amen. Anno Domini Millesimo Ducentesimo Quadragesimo Septimo, die XI. exeunte Majo, Indictione V. Pontificatus Domini Papae Innocentii Anno IV. In praesentia Magistri Boëtii Camerae Domini Papae Clerici, & mei Bassi Notarii, ac testium subscriptorum, Nobilis vir Raymondus Petri, Dominus Castri de Agantico Magalonenfis Dioecesis, asseruit, quod annum Censum trium Marabutinorum Anfusinorum, quem postulavit ab ipso ex parte Domini Papae Frater Blancus de Ordine Fratrum Minorum, Nuntius Domini Papae pro Ecclesia Romana, pro Castro praedicto numquam persolvit, nec unquam scit hujusmodi censum Ecclesiae Romanae debere. Sed pro devotione, quam idem Nobilis habet ad Romanam Ecclesiam, promisit pro se, heredibus & successoribus suis dicto Magistro Boëtio, recipienti nomine Ecclesiae Romanae, solvere de cetero Ecclesiae Romanae, & Camerae Domini Papae pro ipsa Ecclesia Romana quolibet anno pro dicto Ca-

Cstro, nomine Censum, dictos tres Marabotinos aureos Anfusinos, quando dictus Nobilis a Nuntio Romanae Ecclesiae fuerit requisitus. Et super his omnibus praefatus Nobilis praestitit corporaliter juramentum. Quo facto idem Nobilis dicto Magistro Boëtio nomine Romanae Ecclesiae pro isto praesenti quarto Anno Domini Innocentii Papae, tres Marabotinos Anfusinos persolvit. Insuper praedictus Nobilis pro dicto Censu integre persolvendo, se heredes & successores ac bona sua omnia perpetuo obligavit.

DActum Lugduni, praesentibus Donno Paulo Canonico Lucano Camerae Domini Papae Clerico, Magistro Johanne de Manso Canonico Biterrense, Guilielmo de Agantico Burgense, Stephano de Sancta Maria Clerico Biterrense, Bertrando de Urganicis, & aliis.

EEgo Bassus, filius quondam Domini Roberti, Apostolica auctoritate, & nunc Camerae ejusdem Notarius, quia iis omnibus praedictis interfui, rogatu utriusque partis scripsi & publicavi.

Redeo

Redeo nunc ad supra memoratam Cabrospini schedam, in qua XXII. *Marabitii*, idest *Maraborini*, seu *Marabutini valent Sciliorum veterem*. Num ibi scribendum *Liliatum*, an *Scyphatum*, sive *Scyfatum*? Horum Numerorum species saepe occurrit in Chronico Casinensi Leonis Ostiensis, ac in aliis veterum Chartis. *Scyphatorum* quidem cursus praesertim fuit in Apulia & Calabria. Mentio quoque pecuniae hujus occurrit in Charta, quam ex Archivo Monasterii de *Patiro*, in Calabria siti, descripsit Sebastianus Paulius e Congregatione Clericorum Matris Dei, Theologus

A Augusti nostri CAROLI VI. vir ex Eruditione non minus, quam Eloquentiâ sacrâ in Italia Clarissimus: Ibi Casalis venundati pretium sunt *quingenti Schisati*, & *tres Distverii*, idest equi. Ibi memorantur W. idest *Willelmus Dux Apuliae*, celeberrimi Ducis Roberti Guiscardi nepos, & ejus mater, scilicet *Adela Comitissa*, & ejus filius *Rogerius Comes*, quem Camillus Peregrinus, & Rocchus Pirrus ignorasse videntur, quod patri praemortuus fuerit, & *Riccardus Senescalcus Ducis*, & *Valivus* illius, idest *Balivus*, seu *Bajulus* Willelmi Ducis.

Casalis Sancti Apollinaris venditio facta Christodoro Admirato Willelmi Ducis Apuliae a Fulcone de Balungerio, ut in jus Monasterii Sanctae Mariae de Patiro transferatur, Anno 1112.

IN Nomine Domini eterni Salvatoris nostri Jesu Christi, atque Spiritus Sancti. Ego Fulco de Balungerio notum facio, quoniam Dominum Christadorum Ammiratum & prece nobilissimum me requisisse de Casale, quod alias fuit *Riccini Porcelli*, quod dicitur Sancti Apollinaris, & est secus fluvium *Conchillis* in iis mansis, quos habeo cum Feudo meo de *Braala*, ut eum sibi darem ac concederem pro de suis rebus, quum ipse mihi dare volebat, quum ipse offerre & tradere illum volebat Monasterio Sanctae Mariae de *Patiro*. Quapropter ego requirere voluntatem Domini Ducis W. & Comitisse ejusque filii *Roggerii* Comitissae, atque *Riccardi Senescalchi* Ducis ipsi *Valivi*, quorum quippe consensu do & concedo supradicto Ammirato ipsum jam dictum Casalem cum villanis, ac sylvis, terris, aquis ac pascuis, cunctisque Casalis ipsius pertinentiis, sicut ego illum melius tenui per unam diem

C & unam noctem. Ita ut ipse jam dictus Ammiratus jure habeat praesertim Casalem, ac possideat, ac potestatem habeat eundem ipsum offerre, dare & tradere supernominato Monasterio, ac ipsum Monasterium, ac pars ipsius Monasterii habeat atque possideat ipsum Casalem, ut supra dictum est, cum villanis ac sylvis, terris & aquis & pascuis, suisque pertinentiis, neque a me, meisque heredibus vel successoribus, neque a quolibet magna, privataque persona quicumque tempore aliquam ex ejusdem contrarietatem habeant concessionis. Quicumque tempore violator extiterit, sciat se compositurum auri purissimi Libras decem: & hec mea concessio semper firma & inviolabilis remaneat. Quod ut verius credatur, & firmiter omni tempore observetur, Joannem Ducis Notarium scribere rogavi Anno Dominice Incarnationis Millesimo Centesimo Duodecimo, Ducatus autem supradicti Ducis Anno Primo, Mensis Novembris, V. Indictione.

ne. Preterea manifestum facio, quia propter hanc concessionem recepi a supradicto Ammirato quingentos Schifatos, & tres Destreros, & idcirco me, meoque per supradictam compositionem obligo heredes, si huic concessioni quicumque tempore contraire tentaverimus.

✠ Signum Crucis proprie manus Fulconis de Balungerio.

✠ Signum Crucis proprie manus de Riccardo Senescalco.

✠ Signum Crucis de propria manu W. Piscionis.

✠ Signum Crucis proprie manus Petri de Faforosa.

Ideo verò Scyphati appellati videntur ejusmodi Nummi, quòd ad formam Scyphi cusi forent, uti Du-Cangius est opinatus, qui propterea *Caucios* Nummos pari de causâ ejusdem speciei fuisse censet cum *Scyphatis*, quum *Caucum* Graece significet *Scyphum*, seu vas potorium. An ita se res habuerit, discernere ego non ausim. Illud quidem fidenter ajo, ejusmodi Graecos Nummos, si quidem figuram *Cauci* seu *Scyphi* praetulere, Scutellam potius ac pateram fuisse imitatos, similesque fuisse *Mediolanensium* Nummorum argenteorum, *Otronis Magni* aevo percussorum, qui paululum concavi in medio, aliquantulum in circuitu prominent. De hisce mihi sermo fuit in praecedenti Dissertatione XXVII. *Scy-*

A phatos autem Aureae monetae genus fuisse ostendit idem Du-Cangius, ac post eum praelaudatus Pater Paulius in *Additamentis ad Beverini Syntagma de Ponderibus*. *Doërdelinus* quoque in *Comment. Historic. de Nummis Germaniae mediae*, multa habet de *Cavis* in ea regione percussis. Rursus Nummi Aurei, appellati *Augustales*, cusi fuere jussu *Friderici II. Augusti*, atque in *Apulia & Sicilia* disseminati. In *Chronico Richardi de Sancto Germano* dicuntur hi Nummi expensi pro quarta unctiae. Vulgo autem reputantur ita appellati ab ipso *Friderico II. Augusto*. Verùm uti me monuit *Cl. V. Apostolus Zenus*, cui veterum Nummorum est insignis peritia atque supellex, ab *Augusto Caesare*, cujus vultum in nummismate *Fridericus* expressit, nummi illi *Augustarii*, sive *Augustales*, immo *Augustales* sunt nuncupati. Audi *Johannem Villanium Lib. 6. Cap. 21. Historiar. L' Agostaro d' oro* (inquit ille) *valca l' uno la valuta d' uno Fiorino e quarto d' oro; e dall' uno lato dello Agostaro era improntato el viso dello Imperadore, e dall' altro un' Aquila, al modo de' Cesari antichi, e era grosso di carati venti di fine oro a paragone*. Istius pecuniae mentio est in *Charta Romana*, quam ex *Regesto Cencii Camerarii* excerpti.

De concessione Castris de Arsa in feudum sub annuo censu, facta ab Innocentio IV. Papa, Anno 1253.

Innoentius Episcopus servus servorum Dei, venerabili fratri . . . Episcopo Castrensi salutem & Apostolicam benedictionem. In negotio Fidei, quod tibi contra Haereticorum perfidiam in Patrimonio beati Petri in Tuscia duxi-

E mus committendum, fidei tuae zelum, & devotionis fervorem experti, personam tuam congruo libenter honore persequimur, & in iis, quae a nobis pro tuis, & Ecclesiae tibi commissae postulas incrementis, favorabiliter annuere volumus

vetis tuis. Hinc est, quod fraternitatis tuae precibus inclinari, Castrum de Arja cum Rocca, & aliis pertinentiis suis, in tua situm Dioecesi, ad Romanam spectans Ecclesiam, sub annuo Censu Duorum Augustariorum auri, vel viginti Solidorum denariorum Senatus, nostrae Camerae persolvendo, tibi, tuisque successoribus, de consilio Fratrum nostrorum, praesentium auctoritate concedimus Feudi nomine perpetuo possidendum: ita tamen quod guerram, pacemque exinde facietis ad nostrum, ac successorum nostrorum beneplacitum & mandatum. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei, & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum.

Datum Laterani, Kalendis Februarii, Pontificatus nostri Anno Undecimo.

Richardus de Sancto Germano in Chronico, Tomo VII. Rer. Italicar. tempus adnotat, quo cudi coepti sunt Augustales: scribit enim ad Annum MCCXXXI. Nummi aurei, qui Augustales vocantur, de mandato Imperatoris in utraque Sicilia Brundusii & Messanae cuduntur. Eorum autem pondus ac pretium, immo & fabricam longe antea adinventam, discimus ex additamento ad Chronicon ejusdem Richardi, primum edito a Caesare Vergara in Lib. de Numm. Regni Neapolit. Haec ibi verba: MCCXXII. Mense Junii, quidam Thomas de Bando civis Scalensis, novam Monetam auri, quae Augustalis dicitur, ad Sanctum Germanum detulit, distribuendam per totam Abbatiam, & per Sanctum Germanum, ut ipsa Moneta utantur homines in emtionibus & venditionibus

A suis juxta valorem ei ab Imperatore constitutum, ut quilibet Nummus aureus recipiatur & expendatur pro quarta unciae, sub poena personarum & rerum in Imperialibus Literis, quas idem Thomas detulit, annotata. Figura Augustalis erat ab uno latere caput hominis cum media facie, & ab alio Aquila. Sed alios Nummos deterioris materiae, immo falsos, Fridericus II. procudisse dicitur in Vita Gregorii IX. Papae, Tomo III. Rer. Italicar. pag. 584. En verba: Novus Monetae falsarius, dum aera cudit diverso caractere, argenti tenui superinducta cuticula. Praeterea Byzantii, sive Byzantii olim fuere Aurei Nummi a Graecis Imperatoribus Constantinopoli percussi, quorum pretium parum abludebat a Ducatis aureis Venetis, sive ab Hungaris, ceterisque Aureis Germanicae nationi familiaribus, & a Florensis aureis Florentinis. Solidos Byzantios simpliciter, atque interdum auri Solidos Byzanteos reperimus in antiquis Chartis, praesertim Regni Neapolitani & finitimarum regionum, eorumque frequens mentio est in Chron. Vulturvensi, Part. II. Tom. I. Rer. Italicar. Ibi etiam vide commemoratos in Charta Anni DCCCLXXXII. centum auri Solidos Constantinianos, quos non alios a Byzantiis fuisse putato. Solidi Constantini non semel occurrunt in Episcop. Salernitan. apud Ughellium. Sed fortasse scribendum Constantiniani, aut Constantinopolitani. Idem Constantinati, nescio an Librarii errore, appellantur in Charta, cujus archetypum adservatur in Caveni Monasterio. Hanc exerere juvat in omnium Eruditorum commodum.

Donatio facta Ecclesiae Sancti Felicis in Lucania a Guaimario IV.
Principe Salernitano, Anno 1051.

IN nomine Domini. Trigesimo Tertio Anno Principatus Domini nostri Guaimarii gloriosi Principis, & Duodecimo Anno Ducatus ejus Amalfie & Surventi, & Decimo Anno Principatus & ipsorum Ducatum Domni Gisulfi eximii Principis & Ducis filii ejus, Mense Martio, Quarta Inditione. Dum coram presentia suprascripti Domni nostri Guaimarii serenissimi, & a Deo conservati Principis & Ducis, essemus nos Amatus & Johannes Judices, & plurimo suorum more solito circum adesset turba fidelium, ipse Dominus Princeps & Dux semper solitus placidum Deo exhibere famulatum, & cupidus in sanctis Locis de suis rebus dare, per hanc cartulam dedit in Ecclesia beati Confessoris Felicis, que intra res suas, que sunt in finibus Lucanie, constructa est, de terris suis campestribus, & cum vineis, que sunt propinque ipsi Ecclesie, & ex omnibus partibus terris ipsius conjuncte, per mensuras justo passu hominis mensuratas. A parte Occidentis finis Via, & passus sentum octoginta. A parte Meridiei est finis, sicut aliquantulum Valitellum discernit, & passus centum. A parte Orientis sunt passus centum octoginta, & revolvit in ipsam partem Orientis per Vallonem passus octoginta sex. Ab ipsa parte Septentrionis finis sicut aliquantum Vallone discernit, & passus ducenti triginta. Cum omnibus que intra ipsas terras sunt, cunctisque earum pertinentiis, & cum vice de ipsa Via. Ea ratione, ut semper sint in potestate custodum ipsius Ecclesie, & ipsis terris utantur, fruantur, & de usufructu earum faciant quod voluerint. Et ipse Dominus Princeps, & Dux obligavit

Tom. VI.

A se & suos heredes semper defendere custodibus ipsius Ecclesie suprascriptarum donationem ab omnibus hominibus, quibus per ipsos Dominum Principem & Ducem, & illius heredes illud vel ex ipso quodcumque datum aut obligatum aut alienatum paruerit, & qui pro illorum parte & dato quasumque causationes de eo ipsis custodibus jam dicte Ecclesie preposuerint, & sicut superius scriptum est, ipse Dominus Princeps, & Dux & ejus heredes ipsis custodibus jam dicte Ecclesie non adimpleverint, & suprascripta vel ex eis quidquam removere aut contradicere presumerint, obligavit se & suos heredes componere custodibus ipsius Ecclesie ducentos auri Solidos Constantinatos. Et duas cartulas unius tenoris, hanc, quam ipsi Ecclesie emisit, & alteram, quam ipse Dominus Princeps retinet, te Romoaldum Notarium scribere precepimus, qui interfuisti.

* Ego qui supra Amatus Judex.

* Ego qui supra Johannes Judex.

C Adeo autem usus Bysantiorum invaluit, ac tandiu perduravit, ut Saeculo etiam XIV. in Italica Lingua familiaris ejus pecuniae appellatio foret; & quum quis dicebat, sibi in votis esse l'aver de' buoni Bysanti, quid ejus verba significarent nemo saltem in Tuscia ignorabat. Eadem ratione in ore Italicae gentis fuit olim familiaris vox Tornese, quo nomine Turonenses Nummi designabantur. Nulla autem dubitatio est, ut dixi, quin Byzantii ex auro fuerint: quod etiam ediscere poteris ex Judicato autographo, mihi viso apud Monachos Benedictinos Arretii in

D

Coe-

Coenobio Sanctarum Florae & Lucillae. Ibi Constantinus Episcopus, & Hugo Comes poenae nomine in-

A | dicunt duo millia Bisancios auri. Accipe nunc ipsam Chartam.

Placitum Arretii habitum coram Constantino Episcopo illius Civitatis & Hugone Comite, in quo Guido Abbas Monasterii Sanctarum Florae, & Lucillae evincit Curtem de Sesto, Anno 1079.

DUm in Dei nomine, in Palatio Episcopatus Aretini in iudicio residerent Constantinus Aretinus Episcopus, & Ugo Comes ad iusticias faciendas ac deliberandas, residentibus cum eis Arderico, Gerardo, Jobanne Iudicibus, Nordilo, Rodulfus, Sigismundo Idembrando Causidicis, Walfredus Comite, Pagano de Corsena, Ugone Vicecomite, Uberto filio Buccii, Idembrando Ugonis filio, Rodulfo filio Mascari Saracino Ursone, Grifone, Wilielmo, Rainerio filio Grifi, & reliquis pluribus ibidem adstantibus. Ibique in eorum presencia proclamaverunt Rainerius de Porano, & Teudicius de Hereditate Rainerii filio quondam Fuscarii, quam dicebant suis uxoribus pertinere ex successione predicti Rainerii fratris eorum ab . . . defuncti, quod adversus Monasterium Sancte Flore, quod de hereditatis illius partem possidebat, cuius Monasterii Wido Abbas cum Pagano suo Avogatore huiusmodi fecerunt responsum, quod prefatus Rainerius in quadam sua infirmitate testamentum fecerat, in quo cuncta sua bona distributa partem hereditatis, de qua controversia erat, predicto Monasterio Sancte Flore iudicavit, scilicet terciam porcionem de Curte, quod nominatur Sesto. Et testibus productis, in eorum praesencia iam dictus Rainerius suam voluntatem auferat. De testamento legitime reddiderunt testimonium, & ita vero esse, ut Abbas Eglise Sancte Flore cum Paga-

B no Avogato suo affirmaverat. His peractis & iussione Constantini Aretini Episcopi, & Ugonis Comitis, & predictorum Iudicum, predictus Rainerius & Teudicius pro se suisque heredibus, & pro eorum uxoribus resutaverunt superscriptas res predicto Monasterio, & obligaverunt se, quod nec ipsi, nec eorum uxores, vel eorum ac earumve heredes predicto Abati, ejusque successoribus de prefatis Curte nullam controversiam in posterum moturos sub pena centum Librarum Denariorum Lucensium. Insuper predictus Episcopus & Ugo Comes miserunt in bannum supradictum Abatum & suum Avogatum, & supra prefatas res, ut nulla magna parvaque persona, eos, eorumque successores de predictis rebus disvestire aut molestare presumat sine legali iudicio. Qui vero hoc facere presumpserit, fiat se compositurum duo millia Bisancios auri, medietatem Parti Publice, & medietatem eidem Abati suisque successoribus.

D Unde quidem & ego Ardericus Notarius ex iussione Domini Episcopi & Ugoni Comiti & Iudices & Causidicorum amonitione scripsi Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Septuagesimo Nono. Pridie Nonas Decembris, Indictione Tertia.

P

Ego Constantius Episcopus subscripsi.

* Ego Ardericus Judex interfui & subscripsi.

* Ro-

✠ Rodulfus Causidicus interfui & subscripsi.

✠ Gerardus Judex sacri Palatii subscripsi.

Fuere nihilominus procedente tempore *Byzantii* quoque *abbi*, uti *Du-Cangius* animadvertit, atque ideo ex argento conflati. Atque hi *Byzantii* posteriorum temporum, ejusdem pretii fuere, atque *Scuta Romana*, quorum singula decem *Juliis* constant; valebant nempe iidem argentei *Byzantii* duas partes e tribus *Floreni aurei* valentis olim *Julios* quindecim. Praeterea usurpatos olim invenimus *Mancosos*, sive *Mancusos auri*, uti & *Mancosos argenti*. In *Glossis Florentinis* ab *Eccardo* editis reperio *Philippos* (*nummos*) *Mancusa*. *Legge Mancusa*. Quasi a *Philippo*, aut

A *Philippico Augusto Mancusi* percussi fuerint. Apud *Anglos* olim *Mancusa* idem fuit ac *Marcha*, ut pluribus ostendit *Du-Cangius*: ac proinde quum in *Chartis* quoque nostris *Mancusos* offendimus, argenti, aut auri *Marcham* designatam illic existimare licebit, si ejusdem *Du-Cangii* sententiam amplectimur, immo & *Vossii*, & *Hickesii*, qui idem sensere. Ego tamen, quod est ad *Italos*, dubitare de ea cogor. Quippe in *Italicis Chartis* video ingentem copiam *Mancusorum* pro poena statui. Quod fieri non facile solebat quum de *Auro* sermo erat. Exempla nonnulla dabo. Scilicet in *tabulis*, quas authenticas legi in *Chartophylacio Monasterii Mediolanensis Ambrosiani*, mille *Mancusi auri* memorantur.

B

C

Ludovicus II. Imperator Ansperto Diacono Mediolanensi quasdam res ab ipso non semel in judicio evistas confirmat, Anno 857.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. *Hludovicus* . . . & nostris, presentibus scilicet & futuris notum sit, quia vir venerabilis *Engilbertus sanctae Mediolanensis Ecclesiae Archiepiscopus* suggestit celsitudini nostrae pro quodam suo *Diacono nomine Ansperto*, qui quasdam res super quemdam hominem nomine *Ansprandum* vicerat pro interfectionis scelere, quod in germanum suum exercuerat; super quibus rebus etiam post acquisitionem, nostri *Genitoris* serenitate, preceptum adipisci promeruit. Verumtamen acquisitione adepta, & *Imperiali* precepto roborata, non valuit quorundam hominum factiosa & subdola quiescere conquestio, quin in nostri presentia presatum *Diaconem* propter quandam cautionem, quasi injuste retineret, eorum exorta cepit compellere conclamatio: super quibus & de-

nuo compos & victor existens legaliter in se jure perpetuo res predictas debere respicere etiam *scriptionis* robore per *judicii certi definitionem* prenotavi. *Petitit* quoque idem venerabilis *Archiepiscopus*, ut iterum nos nostra corroboremus quod esse eorum auctoritate. Idcirco hoc nostrum preceptum fieri jussimus, per quod confirmamus eidem *Diacono* illas res, unde superius mentionem habuimus, sicuti in *preceptis Domini & Genitoris nostri* illi confirmata & roborata esse dinoscuntur. *Precipientes* quoque jubemus, ut nemo deinceps audeat ei de ipsis rebus aliquam injustam inferre calumpniam, sed neque aliquam minorationem facere presumat. Quod si quis hoc hanc temptaverit, & nostrum *Privilegium* violare temptaverit, noverit se poena damnandum *Mille Mancosos auri*, medietatem *Palatio nostro*, medietatem

vero predicto Diacono, suisque heredibus. Et ut hoc quod jubemus, quodque concedimus, ab omnibus verius credatur, & in Dei nomine diligentius observetur, anulo nostro subter jussimus adnotari.

(Non adest subscriptio Imperialis.)

Werimboldus Notarius rogatus ad vicem Du. Temiri.

Data XII. Kalendas Julii, Anno

A Imperii Domni Hludowici piissimi Augusti VIII. Inditione V.

Actum ariola, in Dei nomine feliciter. Amen,

Placitum subsequitur, luce plane dignum, quod hausi e vetustissimo Regesto Episcopii Cremonensis, ubi poena duum Millium Mancoforum auri indicitur.

Otto Dux & Missus Ottonis III. Imperatoris in Placito Cremonensi coram ipso Imperatore Privilegium Imperiale, ab Olderico Episcopo Cremonae productum contra Cives Cremonenses, germanum recognoscit, & bannum pro ejus tutela emittit, Anno 998.

D Um in Dei nomine Civitate Cremona, in Domo ipsius Civitatis, in Laubia majore ipsius Domus, ubi Dominus Otto gloriosissimus Imperator preesset, in judicio residebat, per ejsdem Domni Olderici licentiam, Otto Dux & Missus Domni ipsius Ottonis Imperatoris, uniuersis faciendas ac deliberandas, residentibus cum eo Henricus Dux, seu Nothecherius, Vivdraldus, & Petrus Episcopi, Gribertus Musicus, seu Leo qui Warinus Capellani ipsius Domni Imperatoris, Antecherius, Adelbertus, item Adelbertus, Marco, Radaldus, Johannes Judices sacri Palatii, Rogerius de Bariano, Odelricus de Colonie, Albericus de Mauringo, Vassi ipsius Domni Odelrici Episcopi, & reliqui plures: ibique eorum veniens presentia ipse Dominus Odelricus ipsius sancte Cremonensis Ecclesie, & Lanfrancus ejus Advocatus, & ostenserunt Preceptum unum, continente in eo ab ordine, sicut hic subter legitur. In nomine sancte & individue Trinitatis. Otto divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Notum sit omnibus nostris fidelibus, presentibus scilicet ac futuris, sub nostre dominationis

B culmine degentibus, Episcopis, Marchionibus, Comitibus, ceterisque in inferiori statu viventibus, Cremonenses Cives nefanda deceptionis fraude nos circumveniendo decipientes intra dive memorie Avi, Patrisque mei veneranda, incunvulse & intemerate permanfura Precepta de Cremona districtione infra Civitatem & extra, per quinque miliariorum spatia, caratura videlicet, teloneo, ripaticoque, certis redibitionibus, sive negotiis, que in eisdem Preceptis leguntur & continentur, que univfura nos remeante beati Petri Apostolorum Principis Corpus, per nostri Precepti paginam manu propria in Sinodo jam antea roboravimus & conformavimus, ex nostri parte nobis nescientibus, apud nos amodo falsum, & ideo ac destruendum inlegitime ac subdole acquisivisse Preceptum; quod cum nostre certitudinis majestati per venerabilem Odelricum ejusdem Civitatis Episcopum revelata fraude intimatum fuisset, quia dignum nobis & rectum visum est, ut per ea, que justificatione prefate Cremonensis Ecclesie data & confirmata fuerat, hoc injuste

re factum & rite abolendum Preceptum, deposita fronte verecunde tacere silentio, ne forte, quod Deus avertat, justitia & rectitudo, obviantem mandato Dei pura mente, firmoque consilio statuentes decrevimus, quatenus ex nostri Praecepti pagina quasi grave jugum predicto caillide acquisito Precepto imponeretur; cujus justo pondere ad nihilum omnimode redigatur & annuletur, vigere careat, virtutem non habeat, silens tacitumque permaneat, atque in nullo omnino valeat, sed quod Avus, & Genitor noster jam dicte Curtis Cremonensis Ecclesie dederant & confirmaverant, & nos, ut diximus, confirmando roboravimus, incunvulsa & intemerata omni tempore maneat, hoc superaddito Imperialis nostre securitatis Precepto. Eo nimirum ordine, ut nullus Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdascius, Gastaldio, Decanus, seu quislibet Regie aut Imperialis potentie Procurator noster, nostrorumque militum miles, sive cujuscumque ordinis &c. Signum Domni Ottonis serenissimi & invictissimi Imperatoris Augusti. Herimbertus Cancellarius vice Petri Comani Episcopi & Archicancellarii recognovi. Data III. Nonas Augusti Anno Dominice Incarnationis DCCCCXCVI. Indictione IX. Anno vero Tertii Ottonis regnantis XIII. Imperii autem ejus Actum Papie feliciter. Amen. *Preceptum ipsum ostensum ab ordine lectum, interrogati sunt ipsi Dominus Odelvicus Episcopus & Lanfrancus ejus Advocatus, per quod Preceptum ipsum ibi ostendebat: qui dixerunt: Vere ideo Preceptum istum hic ostensimus presentia, ut ne scilens appareat, si ullus homo versus nos &c. Et quod plus est,*

A querimus, ut dicant iste Dominus Otto gloriosissimus Imperator, & Liuzo Judex ejus Advocatus esse constitutus, si Preceptum ipsum, quem hic ostensimus, bonum & verum est, aut ipse Dominus Otto gloriosissimus Imperator eum fieri rogavit, & ab ejus anulo in calce jussit sigillare. *Ad hec responderunt ipse Dominus Otto gloriosissimus Imperator, & Liuzo ejus Advocatus & Judex dixerunt & professi sunt. Verum Preceptum ipsum, quem vos ostensistis, bonum & verum est: & ego ipse Dominus Otto gloriosissimus Imperator eum fieri rogavi, & meum anulum in calce jussit sigillare, & de hoc, quod per ipsum Preceptum parte ipsius Episcopi concessit habere, & in eo omni tempore firmum & stabilem ita jubeat permanere. Tunc ipse Dominus Dux Otto per ejusdem Domni Ottonis gloriosissimi Imperatoris licentia, per fuste, quem in sua tenebat manu, super eundem Dominus Odelvicus Episcopus & Lanfrancus ejus Advocatus, seu super ipsum Preceptum, bannum ipsius Domni Ottonis gloriosissimi Imperatoris pro Dei amore, & anime sue mercedis, emisit in Mancosos auri duo millia, ut nullum quibuslibet homo de eo, quod in ipsum legitur Preceptum, aliqua violencia aut minuatiorem seu contradictionem parte ipsius Episcopi facere audeat sine legali judicio. Qui vero fecerit, predicta duo millia Mancosos auri se compositurus agnoscat, medietatem parte Camare ipsius Domni Ottonis gloriosissimi Imperatoris, & altera medietate parte ipsius Domni Odelvici Episcopi, suisque successoribus, seu pars ipsius Episcopi. Hanc notitiam pro securitate ejusdem Episcopi fieri ammonuerunt.*

Quidem & ego Dominicus Notarius sacri Palatii ex jussione prefati Missi & Ju-

& Judicium ammonitione scripsi in nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi, Tertius Otto gratia Dei Imperator Augustus, Anno Imperio ejus Deo propitio II. quartodecimo Kalendas Februarii, Indictione XI.

OTTO DVX ET MISSVS
SVBSCRIPSI.

Autecherius Judex sacri Palatii interfui.

Adelbertus Judex sacri Palatii interfui.

A *Johannes Judex sacri Palatii interfui.*

Radaldus Judex sacri Palatii interfui.

Martius Judex sacri Palatii interfui.

Adelbertus Judex sacri Palatii interfui.

B Alterum Placitum exero, cujus antiquum apographum se mihi legendum obtulit in Archivo Capituli Canonorum Patavii. Ibi duo milia Mancusorum animadvertas.

Guntherus Cancellarius Henrici Imperatoris II. in Placito Mantuano bannum promulgat pro tutela Decimarum spectantium ad Canonicos Patavinos, Anno 1055.

D Um in Dei nomine, in Civitate Mantua, in Lobia solariata, que fuit Marchionis Bonifacii, in judicio residebat Dominus Guntherus Cancellarius & Missus Domni Secundi Henrici Imperatoris, ad justitias faciendas ac deliberandas, residentibus cum eo Aro, Tolbertus, Burgundius, Gravo, Wezolos Judices sacri Palatii, Liutulfus, Papo, Ingo, Rogo, Gumpo, Joannes, Tiso, Bonifacius, & reliqui plures: ibique in eorum veniens presentia Milo Archidiaconus, & Milo Presbiter, seu Ademarius item Presbiter, & Johannes, & Adam Diaconus, Canonici Sancte Marie matris Ecclesie Patavine, una cum Johanne Advocato eorum, & ceperunt dicere: Habemus & detinemus ad proprietatem Canonice Sancte Marie nominative totas Decimas de omnibus rebus de Villa, que dicitur Vico Altikerii, & Villa, que dicitur Vico de Arzere, & de Villa, que dicitur Roncone, & de Villa, que dicitur Roncalia, & de omnia, que ad Decimas de praedi-

C ctis Villis pertinet. Et si quislibet homo adversus nos aut adversus pars predictae Canonice aliquid dicere vult, parati sumus cum eo exinde ad rationem standum & legitime finiendum. Et quod plus est, querimus, ut vos propter Deum & anime Domini Imperatoris ac vestri mercedem, mittatis bannum super nos, & super predicta Canonica, ut nullus quislibet homo de predictis Decimis devestire, molestare vel inquietare audeat, sine legali judicio. Et cum ipse Milo Archidiaconus, & Milo, & Ademarius Presbiteri, & Johannes, & Adam Diaconus, una cum Johanne Advocato eorum taliter postulassent, tunc predictus Dominus Cancellarius & Missus per fustem, quem sua tenebat manus, misit bannum supra predictis Canonice, ut nullus quislibet homo de predictis Decimis pars predicti Canonici devestire, molestare, vel inquietare audeat sine legali judicio. Qui vero fecerit, duo mille Mancos aureos se compositurum agnoscat, medietatem parte

Kamere Domni Imperatoris, & medietatem parti predicti Canonici. Finita est causa, & hunc notitia pro securitate parti predictae Canonice fieri ammonuerunt.

Quidem & ego Petrus Notarius & Judex sacri Palatii ex jussione predicti Cancellarii, & Judicium admonitione scripsi; Regni vero Domni Secundi Henrici Imperatoris Deo propicio Nono, XV. Kalendas Novembris, Indictione IX.

A Ego Guntherius Cancellarius confirmavi.

Ego Atto Judex & Missus interfui.

Ego Burgundius Judex sacri Palatii interfui.

Ego Gravo Judex interfui,

Ego Wezolus Judex interfui.

B Ex eodem Archivo Capituli Patavini tertium Placitum depromsi, ubi itidem duo mille Mancosfos aureos commemorari videas.

Milo Episcopus Paravinus litem vincit in Placito coram Liutaldo Duce contra quosdam usurpatores bonorum Ecclesiae suae, Anno 1085.

D Um in Dei nomine in Civitate Padua, in judicio resideret Dominus Liutaldus Dux, ad singulorum hominum justicias faciendas ac deliberandas, adessent cum eo Ardricus Advocatus, Johannes &c. Judices, Uberto &c. & reliqui plures. Ibi in eorum presentia veniens Dominus Milo Patavensis Ecclesiae Episcopus, una cum Advocato suo Uberto, retulerunt & ceperunt dicere, ac postulare mercedem: Petimus vobis, Domne Liutaldus Dux, ut propter Deum, & anime vestre mercedem faciatis nobis redum de Ugolino de Cingularia, qui tenet casam unam in jam dicta Civitate Padua juris jam dicti Episcopatus, & dedignatur propter nos distringi, aut justitiam facere. Et nobis de filiis quondam Fuscoli, qui tenent Molandinum unum in Fluvio Retrone ti Episcopatus, quem eterna die vincerunt supra quendam Singibaldum. Cum ipse Dominus Milo Episcopus una cum Advocato suo Uberto taliter petissent mercedem: tunc ibi loco per Judicium judicio, qui ibi fuerant, & per lignum, quod in sua tenebat manu, investivit jam dictum Milonem Episco-

C pum & Advocatum ejus Uberto de jam dicta casa & molandino ad hactenus; & insuper misit bannum super predictum Episcopum & Advocatum ejus, & super predicta casa & molandino in duo mille Mancosfos aureos, ut nullus quislibet homo &c. predictos duo mille Mancosfos aureos se composurus agnoscat, medietatem parti publice, medietatem eidem Episcopo. Finita est causa, & hanc notitiam propter securitatem ejusdem Milonis Episcopi & predicti Episcopatus fieri ammonuerunt.

D Quidem & ego Olveradus Domni Henrici serenissimi Augusti Notarius ex jussione jam dicti Domni Ducis & Judicium ammonitione scripsi.

E Factum est hoc anno Dominice Incarnationis Millesimo Octuagesimo Quinto, Tercio die Marcii, Indictione VIII.

* Hec Crux signum manus Domni Liutaldi Ducis, qui hanc noticiam fieri jussit.

Ego Gotefridus Judex interfui.

Tantam irrogare poenam minime mos fuit, si Mancusi nomine Marcham auri designatam velimus. Ad haec sub Mancusi, seu Mancosi vocabulo genus quoddam Solidorum aureorum aut

aut *argenteorum* invenio. Anastasius in Vita Adriani I. memorat in auro *Solidos Mancuffos numero ducentos*. Et in Vita Leonis IV. ait: *Multos ei in argento Mancufos praebuit*. Isoni Magistro *Philippei* appellantur *Mancusi*: *Philippeum* verò Papias Grammaticus, & *Glossae MStae Solidum* fuisse testantur. In vetustissima quoque Papyro Ravennate, Francis in Italia imperantibus, scriptâ, quam pag. 175. Diplomat. produxit cele-

A berrimus Philologus Marchio Scipio Maffjus, legimus scripto *preio Solidos Mancufos trecentos*. Neque diffimulabo, me reperisse in Diplomate Henrici I. Augusti, *Mancufos viginti* aequivalere *Solidis quinquaginta*. Sed fortasse *Mancusi* illi aurei aequiparantur *Solidis* argenteis. Diploma hoc nondum editum accipiat nunc Lector, quod autographum adservatur in Chartophylacio Monasterii Veronensis Sancti Zenonis.

Henrici II. Regis & Imperatoris Veronensi Sancti Zenonis confirmat,

I. Diploma, per quod Monasterio omnia illius jura & bona Anno 1014.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Quia Regalis & Imperialis potestas supra omnia & pre omnibus divino cultui debet esse semper intenta, & Ecclesiarum Dei sarcinam libenter portare ac sublevare, quatenus id agendo aeternae remunerationis premia percipere mereatur; idcirco noverit omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque presentium scilicet ac futurorum industria ildeprandum Veronensem Episcopum humiliter nostrae serenitatis exorasse clementiam, quatenus ob amorem Dei omnipotentis, beatique Zenonis Confessoris Christi reverentiam, omnes proprietates & possessiones Monasterii praedicti beatissimi Zenonis, ubi Corpus ejus sacrum quiescit humatum, & ubi nunc Dominus Rozo venerabilis Abbas praesse videtur, quae ab antecessoribus nostris Regibus scilicet, & Imperatoribus, Episcopis, Comitibus, bonisque hominibus delegatae sunt, & concessae, per nostrae munificentiae Praeceptum corroboravimus, modisque omnibus confirmavimus. Cuius ratas petitiones estimantes, misericordia-

C que omnipotentis Dei, & ejusdem beati Zenonis meritis & intercessionibus nos adjuvari sperantes, omnia Privilegia ac Praecepta ipsius Monasterio quae concessa & confirmata ac funditus delegata sunt praescis temporibus ab antecessoribus nostris Regibus vel Imperatoribus, seu omnes scriptiones, universasque res cum familiis & servis utriusque sexus, unde ipsum Monasterium juste & legaliter haecenus investitum permansit, & quicquid inibi legibus pertinere dinoscitur, tam per commutationes & precarias, quam per oblationes & offeriones honorum hominum, sive aliquas traditiones & quascumque donationes, quae dici aut nominari possunt, per hanc presentem nostrae munificentiae auctoritatem perpetuo confirmamus, modisque omnibus corroboramus: idest in eodem territorio Veronensi Monasteriolum constructum in honore Sancti Petri, quod dicitur Mauriatica: Villapista: Castellum in Mauriatica, cum Capella in honore Sanctorum Firmi & Rustici: Castellum Herberum cum cunctis adjacentiis & pertinentiis suis: Trebuntiolum: Vicum Aderis: Capellam Sancti Laurentii, sitam

in ripa Padi, quae dicitur *Hofilia*:
Campum Walani: *Campum Patiarium*:
 Et *Novoletum*: & in *Gajo Villam*,
 quae dicitur *Asso*: *Corticellam* in *Platone*:
Capellam Sancti Viti sitam in *Portu*:
 In *Lavario Cortem unam*: In *Monte Tauri*
 Cortem unam cum *Molendinis*:
Castellum Romanianum cum *faciliis*
Sancti Zenonis: & *Montem*, qui
 dicitur *Alferia*: In *Lesnio*, ubi dicitur
Merlario, campos duos: In *Clariano*
 campos tres: in *Puaro* campos tres:
 in *Laupha* campum unum: in *Sinevello*
 Cortem unam: in *Cavalo*, in *Puiniano*
 Cortem unam: *Castellum Sancti Viti*
 cum pertinentiis suis: *Parona*: *Cassianum*:
Cellam Sancti Petri infra *Civitatem*
Veronam cum pertinentiis suis: in
Lacesis Cortem unam cum *Capella*
Sante Christine: in *Bardulini* Cortem cum
Capella Sancti Zenonis: in *Cavi* *Cellam*
Sancti Andreae cum pertinentiis
 suis: in *Affi* *Corticellam unam*: in
Bellune *massaricias tres*: in *Valle*
Trientina Cortem unam: in *Lachari*
 Cortem unam: & res in *Valle*
Caprinata, & in *Vallepuro*: in *Venti*
Capellam Sancti Viti cum pertinentiis
 suis: in *Comitatu Brixiano* in *Puiniaca*
Corticellam unam: & res in *Alfiano*
 constitutas, & in *Plastiano*: & Cortem
 in *Rivavio* cum omnibus pertinentiis
 suis: in *Comitatu Vicentino* Cortem
 unam, quae dicitur *Cornerum*: in
Fsculetum Cortem unam: in *Comitatu*
Trevisiano *Cellam Sancti Theonisti*,
 & *Sancti Martini* cum omnibus
 adjacentiis suis: in *Parma* *Cellam*
Santae Eugeniae infra *Civitatem*
 cum suis pertinentiis: in *Civitate*
Florentia *Capellam Santae Mariae*,
 quae dicitur *Ferleuha*, cum pertinentiis
 suis, & cum omnibus rebus ad praesatum
 Monasterium pertinentibus: cum
 Ecclesiis, Castellis, Vicis, colonibus,
 mansipiis, faciliis, & familiis utriusque
 sexus, terris, vineis, pratis, pa-

A pascuis, silvis, aquis, aquarumque decur-
 sibus, molendinis, piscationibus, palu-
 dibus, cultis & incultis, rebus mobili-
 bus & immobilibus, quantumcumque in
 supradietis locis eorum legitima dinosci-
 tur esse possessio vel dominatio, tam de
 comparatu quam & de quolibet attra-
 ctu, omnia & ex omnibus ad memora-
 tum locum pertinentibus.

B Specialiter tamen concedimus secundum
 Precepta predecessorum nostrorum, ut in
 Regalibus silvis tam in Gajo quam in
 ceteris pascuis licentiam habeant greges
 ovium suarum, nec non porcorum, ju-
 mentorumque vel ceterorum animalium
 ad ipsam Ecclesiam pertinentium, absque
 aliqua datione aut exactione pasqua ha-
 bere. Precipientes denique jubemus, ut

C nullus Dux, Marchio, Episcopus, Ar-
 chiepiscopus, Comes, Vicecomes, Sculda-
 scio, Gastaldio, nullaque nostri Imperii
 magna parvaque persona predicti Mona-
 sterii Abbatem vel Monachos aut eorum
 familias, servos seu liberos de omnibus
 praefatis rebus inquietare vel molestare
 aut disvestire presumat, nullum fodrum
 aut censum, neque telonicum percipere
 cogantur. Nullus infra eorum Villas
 aut Castella, ingredi, Placitum tenere,
 aut eorum liberos sive famulos distin-
 gere vel pignorare, neque hospitari, seu
 aliquam functionem seu exactionem exi-
 gere audeat; sed habeant eorum naves
 licentiam eundi & redeundi per Pa-
 dum, vel per *Atasim*, seu per cetera
 flumina absque ulla publica exactione
 & datione.

D Sed neque ipse Episcopus
 aliquid ab eis exquirat, seu aliquam
 molestiam inferat, nisi tantum quod an-
 tiquitus statutum est, in festivitate *San-
 cti Zenonis* aut *Mancufos* viginti, aut
Solidos quinquaginta, cum suis Cleri-
 cis accipiat. Licetque ipsis Monachis
 ex propria Congregatione Abbatem eli-
 gere, si ibi talem potuerint invenire;
 sin autem licentiam habeant cum consen-

su Episcopi, undecumque, sibi bonum pastorem eligere. Et si aliqui hoc Preceptum inrumperere temptaverint, licentiam habeant ipsi Monachi pro hac re aut ad nos, aut ad successores nostros reclamandi. Hoc vero & nos ob aeternam remunerationem concedimus, ut Episcopus ejusdem Civitatis nullam unquam potestatem habeant aliquid inde abstraere vel sibi usurpare, aut alicui in beneficium dare; sed possint quiete

A & tranquille Dei misericordiam jugiter pro nobis exorare. Si quis vero hujus nostri Precepti violator extiterit, sciat se compositurum centum Libras auri obrixi, medietatem Kameræ nostræ, & medietatem predicti Monasterii Abbati vel Monachis. Quod ut verius credatur & diligentius ac firmiter ab omnibus observetur, manu propria roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri.

Signum Domni Henrici

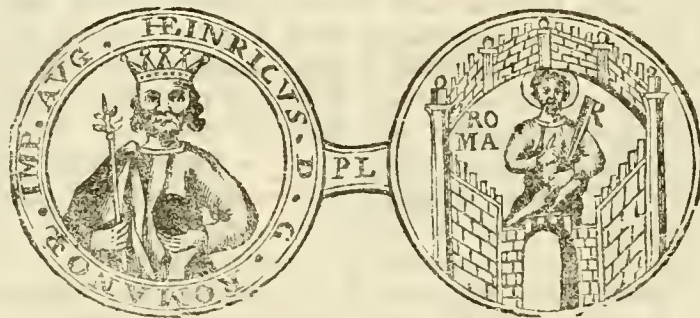
serenissimi & invictissimi Imperatoris Augusti.

Henricus Cancellarius vice Everardi Episcopi & Archicancellarii recognovi.

Data XII. Kalendas Junii, Anno Dominicæ Incarnationis MXIV. Indictione XII. Anno Domni Henrici Imperatoris Augusti regnantis XII. Imperii verò ejus I.

Actum Veronæ, in Dei nomine feliciter. Amen.

Appensa pendet Bulla plumbea ejusmodi.

Quæ verò hætenus dixi de Mancusis, in memoriam mihi revocant Caroli Craffi Augusti Diploma Anno DCCCLXXXIII. scriptum, atque ab Ughellio editum Tom. 4. Ital. Sacr. in Episcop. Bergomatibus pro Ecclesia Bergomate, ubi transgressores dicuntur persoluturi eidem Ecclesie

C triginta millia Mancosorum Aureorum. Tantam indicere multam, minime mos veterum fuit; & quisnam illam quaeso solvisset? Pauci sane, & ne ipsi quidem opulentissimi: quare vitiatum locum opinor. Sed juvat huc transferre, quæ Hickesius in Dissertatione Epistolari Tom. 2. Linguar. Veter.

Veter. Septentrional. habet: *Monetae percussae argenteae unum, ut videtur, apud Anglo-Saxones genus fuit: nempe argenteus ille Nummus, quem Penning, Pennig, Penning, & cum simplici N Penning &c. vocabant. Penning autem, qui a nobis Penningus Latino-barbare nuncupabatur, cusum nummulum argenteum, quem dicimus hodie a three pence, idest tres denarios Esterlingos, quod rutina probat, pondere & valore aequabat. Quinque Penningi pecuniae argenteae summulam, quae Anglo-Saxonice, a enne Scyling, idest unum Scyllingum: & triginta Penningi summulam pecuniae argenteae, quam a enne Mancus, vel aenne Mancs, idest unam Mancusam constituebant (vel unam Marciam.) Mearc enim, sive Marc apud Anglo-Saxones idem argenti pondus, ac Mancus significabat &c. Mancusa pariter argentea, quae triginta Penningos tales continebat, nonaginta nostros valebat Penningos, seu tres excusos patriae nostrae nummos argenteos, quos vocamus Halfercows. Mancusa verò, vel Marca auri, decies valebat Mancusam argenti, secundam valorem, quo aurum argentum superabat apud Graecos & Romanos. Ita Hickefus. Folles etiam mihi commemorandi sunt, antiquissimum pecuniae genus. Pholles ab aliis appellantur, Graecae originis fuerunt, ac de iis eruditionis Graecae & nummariae studiosi multa dixerunt. Praeterire tamen piaculum ducerem, quid in hanc rem adnotavit Salmasius in Notis ad Lib. Tertulliani de Pallio pag. 112. Nempe e Rationali Graeco in Regia Parisiensi Bibliotheca adservato educi, quid*

A Graecorum Nummorum species quaedam proportionis inter se haberent. Nummus, inquit, Aureus tum duodecim Milliavensibus argenteis valebat. Milliavense (hujusmodi Solidorum est mentio in Chronico Vulturensi Part. II. Tom. I. Rer. Italicar.) viginti quatuor aereis Folibus. In bessem nummi aurei, Dicerati nomine, postulabant exactiores Folles sexdecim pro Hexaphollo: sex Folles bes aurei cum Dicerato & Hesaphollo, Milliavensia octo colligit, & Folles duo & viginti. Suidas Follem non aliud quam Obolum fuisse scribit. Aerei plerique Folles fuerunt; sed & Argenteos non defuisse fortassis ostendi possit. Aureos tantum agnoscit Gutherius Lib. 3. Cap. 17. de Offic. Dom. August. qua in re deceptum illum puto. Marcellinus Comes in Chronico ad Annum Christi CCCCXCVIII. de Anastasio Imperatore haec habet: Nummis, quos Romani Terentianos (Sirmondus recte suspicatur legendum Teruntios aut Teruntianos) vocant, Graeci Follares (alii Codices habent Folles) Anastasius Princeps suo nomine figuratis, placibilem Plebi commutationem distraxit. Et hujus quidem Graecae pecuniae, hoc est Follium, sive Follarium, antiquissimus est usus ac nomen: nam & ejus mentio est in Codice Theodosiano, & apud Lampridium, & penes Sanctum Augustinum Lib. 22. Cap. 8. de Civitate Dei, atque alibi, uti & apud Evodium Episcopum Uzalensem Lib. prim. Cap. 14. de Miraculis Sancti Stephani. Idque etiam confirmabit vetusta Inscriptio apud Gruterum pag. 810. 10.

Ad Bucinum Lucaniae Oppidum.

IN QVEM INDVXI SARCOPHAGVM
 IN QVEM DVM RECEPVM FVERIT CORPVS MEVM
 NVLLI VNQVAM LICEAT ACCEDERE NEQVE VEXARE OSSA MEA
 NON FILIVS NEQVE NEPOTES NEQVE DE AFFINITATE VLLVS
 SI QVIS AVTEM INFRINGERE VEL APERIRE AVSVS FVERIT
 IS TVM INFERET POENÆ NOMINE REIPVBLIC ÆFOLLES MILLE
 SANE NÆVIA PRISCA
 SI PERMANSERIT VSQVE IN DIEM FINITIONIS SVÆ
 RECIPIETVR IBI JVXTA MARITVM SVVM.

Alteram accipe e schedis meis.

*Aquilae in Civitate Apruntina pro foribus Sanctae Mariae de Rojo basis, super
 qua ex pedum vestigiis statua olim collocata fuisse dignoscitur.*

DEDICATA III. KAL. IVL
 VRSO ET POLEMIO CONS
 OB CVJVS DEDICATIONEM
 DEDIT PLEBI VRBANE
 AD AEPVLVM CONVIVII
 PANEM ET VINVM TAVROS II. VERBECES XV.
 PRÆTEREA ET ARCÆ EORVM FOLLES M.....
 EX QVORVM VSVRIS PER SINGVLOS ANNOS CONVIVIVM
 DEDICATIONIS SIBE EXSIBEANT.

Posita est Inscriptio Anno Christi
 CCCXXXVIII. Neque praeteribo,
 quae de his aliisque Graecis Num-
 mis scribit Scholiastes Basilicorum
 Eclog. 23. Nosse, inquit, oportet Ce-
 ratium unum Follibus valere duodecim,
 sive Miliarisio dimidio. Valent itaque
 Ceratia duodecim Nomismate medio: nam
 integrum Nomisma continet Miliarisia

A duodecim, seu Ceratia XXIV. Qui plu-
 ra cupit de Follibus, & Milliavensibus
 adeat Dionysii Petavii magni viri
 Diatribam in Sancti Epiphanii Opu-
 sculum de Mensur. & Ponderibus.

Michelatos, seu Michalatos, aut Mi-
 chaëlitas, Michaëlis Graeci Augusti
 nomine signatos; & Romanatos a Ro-
 mano Graecorum Imperatore ita ap-
 pel-

pellatos, novimus. Occurrunt quoque *Esmerati* in Charta, quam adservat Sublacensis Monasterii Tabula-

A rium. Hanc etiam tenebris creptam Lector accipiat.

Leonis Sublacensis Abbatis Charta, per quam agros emit a Marco Archipresbytero &c. Anno 936.

A Nno Domini propitio Pontificatus Domni Leonis Summi Pontificis & universalis VI. Papae in sacratissima Sede beati Petri Apostoli Primo, Indictione IX. Mense Junio die II. Quoniam certum est, nos videlicet Marco religioso Archipresbytero, seu Petronia honesta femina, nec non & Andrea Monetario, Dominicus & Stephania honesta femina jugalibus, ac die cessissemus & cessimus atque tradidimus, nec non & venundavimus, nullo nobis cogente neque contradicente vel suadente aut vim faciente, sed propria spontaneaue nostra voluntate, vobis Domno Leone humiliter Presbytero, & coangelico Abbati venerabili Monasterio Sancti Benedicti, quod situm est in Sublaco, seu Johannis atque Grescentium venerabilibus Diaconis & Monachis ex eodem Monasterio, cunctamque Congregationem servorum Dei, successoribus vestris, vel cui eas vobis largire & concedere placueritis: idest terra sementaricia in integrum capacitatis modiorum plus minus XXV. cum parietinis desertis, & cum omnibus ad eas generaliter & in integrum pertinentibus: posita foris juxta Porta Majore in fundum, qui vocatur juris venerabilis Scola Cantorum, que appellatur Orfanotrophyo; & inter affines a tribus lateribus Vie publice circumdant, & a quarto lateve Arco marmoreo majore ante suprascripta Porta, unde & Charta tertio genere nomine nostro facta esse videtur. Cum hanc cessio venditionis charta vobis contradidimus charta securitatis ad nomen

de me supra scripto Andrea facta, quas facere visa fuit Anna germana mea, & cessio venditionis charta ad nomen **B** Johanni suprascripto quondam Monetario genitore meo facta. Cum alias nomininas novas ac vetustas apud me meosque heredes & successores rogaverunt ad conservandum & Jalvas faciendum pro alia terra, que meas esse continere videtur, & pro hoc eas vobis minime tribuere potuimus; sed quandoque vobis vestrisque successoribus necesse fuerit pro vestra defensione, ostendere & demonstrare spondeo gratis & absque omni pecunia in omni tempore. Et si ex predicta terra qualifvis charta a nos nostrisque heredes & successores contra vos vestrisque successoribus litigandum (quod absit) ostensa fuerint; tunc vacuam & inanem & absque omni robore firmitatis decernimus permanere. Pro qua etiam **D** suprascripta terra sementaricia in integrum ad modiorum plus minus XXV. cum parietinis desertis, & cum omnibus ad eas pertinentibus, ut superius legitur, accepimus nos suprascripti venditores a vobis suprascripti emptores in presentia subscriptorum testium, videlicet in argento bono optimo Esmeratos Libram justoque pensantem, novoque placabiles. In omnem veram decisionem, & ab odierna die licentiam habeatis in suprascripta terra, ut superius legitur, de presenti introdundi, utendi, fruendi, possidendi, vendendi, donandi, commutandi, etiam chartam renovandi, & quicquid exinde facere sive peragere volueritis, in vestram, vestrisque heredi-
E bus

dibus & successoribus sit potestate. Et nunquam a me, neque ab heredibus & successoribus nostris, aut a nobis summissa magna parvaque persona contra vobis vestrisque successoribus aliquam aliquando abeat is questionem, onus aut calumniam, sed in omni tempore ab omni homine, in omni loco, ubi & ubi vos vestrisque successoribus necesse fuerit, stare nos una cum heredibus & successoribus nostris, & defendere promittimus vobis vestrisque successoribus. In qua & juramento dicimus per Deum omnipotentem, sancte Sedis Apostolice, seu salutem beatissimi, & Apostolici Domini Leonis sanctissimi Sexti Pape, hec omnia, que hujus cessio venditionis charta seriem textus eloquitur, inviolabiliter conservare atque adimplere promittimus. Si vero (quod absit) & quoquo tempore nos vel heredibus & successoribus nostris vobis vestrisque successoribus, aut contra hanc cessio venditionis charta, quam sponte fieri rogavimus, agere aut causare presumpserimus, pro quovis modi ingenio, quod sensum humanum intelligere vel capere potest, & minime defendere potuerimus aut noluerimus, vel amplius pretium vobis vestrisque heredibus successoribus quæserimus, tunc non solum perjurii reatum incurramus, verum etiam daturi nos promittimus una cum heredibus & successoribus vobis vestrisque successoribus ante omne litis initium pene nomine suprascriptum argentum in duplum, & post penam absolutionis manente hanc cessionis venditionis charta seriem in sua nichilominus maneat firmitate. Quam scribere rogavimus Leonem Scriniarium & Tabellionem Urbis Romae, in qua & nos suprascripti subrus manu propria subscripsimus, & signa sancte Crucis fecimus, & testes qui subscriberent, rogavimus, & vobis suprascripti contradidimus in Mensa & indictione suprascripta IX.

A * Marco Archiepiscopus huic cessio venditionis charta in venerabili Leone Abbate a me facta manu propria subscripsi, & testes qui subscriberent, rogavi.

* Signum manu suprascripta Petronia venditrice signum Crucis feci.

B Andrea in Dei nomine Consul in hanc cessio venditionis charta testis signum * feci, & testes, qui subscriberent, rogavi.

Signum manu Stephania signum * feci, & testes, qui subscriberent, rogavi.

Nicolaus in Dei nomine Consul & Dux, testis rogatus signum * feci.

Biduaro in Dei nomine Consul & Dux, testis rogatus signum * feci.

C Petrus in Dei nomine Consul & Dux, testis rogatus signum * feci.

Leo in Dei nomine Consul & Dux, testis rogatus signum * feci.

Romanus in Dei nomine Consul & Dux, testis rogatus signum * feci.

Ego Leo Scriniarius & Tabellio Urbis Romae compleri & absolvi.

D Vide quot Consules & Duces hinc tabulis subscripserint. Verum in notas Chronologicas hujus Chartae irrepsisse mendum videatur, quum Leo Sextus appelletur, qui in Historia Ecclesiastica Septimus inscribitur. Nil tamen immutare volui: fortassis enim Leo VI. Papa Anno DCCCCXXVIII. electus, uti verus Pontifex post ejus mortem non est agnitus. Ceterum quod est ad Esmeratos in Charta hac memoratos, nullum peculiari pecunie genus hoc nomine designari, sed tantummodo Solidos Esmeratos fuisse nuncupatos, qui ex argento micro, sive bene purgato constabant. In Capitulari Caroli Calvi apud Baluzium Tom. 2. pag. 178. legitur: Quorum argentum ad purgandam acceperint, ipsum argentum Exmerant.

E

rent. Ubi *Exmerare* pro bene purgare. Singularis contra nummorum species *Perperi* fuere (Graeca pecunia) quorum frequens est mentio in Chronico Veneto Danduli, atque in Orientalium Populorum monumentis. Marino Sanuto juniore teste in Histor. Venet. Tomo XXII. Rer. Italicar. duo *Perperi* aequabant unum *Ducatum aureum* Venetum. Hi etiam appellati *Hyperperi* sive *Hyperpera*. De his post Du-Cangium egit Clariss. Vir Sebastianus Paulus in Additamentis ad Beverini Syntagma de Ponderibus. Graecorum quoque Nummi argentei vocati fuere *Aspri*, aut *Albi*, de quorum nomine & aestimatione consule nuper laudatum Du-Cangium in Dissertat. de Nummis Graecorum. Attamen Sanutus junior indicare videtur, *Aspros* non alios fuisse a *Perperis*; dum scribit, unum Ducatum aureum Venetum (nunc *Zecchino*) duobus *Aspris* pretio suo respondisse. *Melachinos*, seu *Malachinos* valentes octo Grossos supra commemoratos a Cabrospino in sua scheda vidimus. Hos Cencius Camerarius in Ceremoniali Romano *Meloquinos* appellat; eosque *Monetae Italicae* speciem fuisse opinatur Du-Cangius. Arabicae sive Saracenicae originis vocem hanc extitisse censeo, a *Melech*, idest Rex, deductam, quod essent Nummi ab

A illius gentis Rege percussi. *Taveni* verò cudebantur in Apulia & Sicilia. Sed & *Taveni Africani* a Leone Ostiensi memorantur. *Imperialium* Denariorum, sive Solidorum mentio in Italia occurrere incipit Seculo XII. (fortassis etiam vetustior est) sive illi Nummi forent in Imperiali Ticinensi Moneta percussi, sive a Friderico I. Augusto, Caesarei nominis in Italia propagatore, adinventi. In Charta Gerardi Archiepiscopi Ravennatis Anno MCLXXVI. scriptâ, quidam Emphyteuta pollicetur, se quotannis persoliturum *Imperialem unum*. Fridericus II. a Richardo de Sancto Germano ad Annum MCCXXXVI. *novos Imperiales* cudisse dicitur. *Imperialium* verò Libra quanti foret, innuit Matthaeus Paris ad Annum MCCXLIX. commemorans *octodecim millia Librarum de Moneta Imperialium, quae tantum fere valet, quantum Esterlingorum*. Et celebres quidem tunc in Italia quoque fuere denarii *Sterlingi*, ex quibus vario modo pro temporum diversitate apud Gallos & Britannos Libra conficiebatur. De iis consulendus laudatus Du-Cangius in Glossario Latino. Mihi satis est in hanc rem producere Chartam unam, ex MSto Cencii Camerarii Codice descriptam, in qua *Sterlingorum* est peculiaris mentio.

Confessio facta a Johanne de Columna Sanctae Romanae Ecclesiae
Cardinali de pecunia sibi persoluta nomine Gregorii IX.
Papae, Anno 1232.

IN nomine Domini. Anno Dominicae
Incarnationis Millesimo Ducentesimo
Trigesimo Secundo, Pontificatus Domini
Gregorii Papae IX. Anno Sexto, Indi-
citione V. Mense Aprili die II. Nos Jo-
hannes de Columna, divina miseratione

Etitulo Sanctae . . . Presbyter Cardi-
nalis, confitemur & recognoscimus hac
presenti die recepisse a te Caponigro
Provenzano Mercatore Senensi, socio Bo-
bonis Jobannis Bobonis Camforis Domini
Papae, solvente vice & nomine Domni
Gre-

Gregorii Papae IX., septuaginta Marcas bonorum novorum & Legalium Sterlingorum, scilicet XIII. Solidis, & IV. Sterlingis pro Marca qualibet computatis. Item & viginti Uncias boni & legalis auri Tarenorum Regni Siciliae ad pondus Romanum. Item & ducentas & viginti Libras bonorum Proveniensium Senatus. Item & octo uncias & unam quartam boni auri pulveris ad pondus Romanum. De quibus omnibus vocamus nos bene quietos & pacatos integre, exceptioni non numeratae vel non solutae pecuniae, aut non ponderati auri renuntiando. Quae omnia pro nobis & successoribus nostris promittimus tibi di To Caponigro recipienti pro Domino Papa praescripto firmiter observare, & contra nullo modo venire.

Actum praelentibus his testibus ad hoc specialiter rogatis, scilicet Magistro Dicitibile Camerario, Johanne Barario Jumentario ab aug. . . . Oddone Adulterino, Radulfo de Zagavola, Daynese O lonello, Gracia de Sena testibus.

Ego Johannes Fortibrachius, Dei gratia sacri Romani Imperii Scriniarius, quia his omnibus interfui, scripsi rogatus.

Sed quando haec Librae Provisinorum, sive Provisiensium Senatus commemorantur, earumque saepe occurreret mentio in aliis Contractibus, quos in hoc eodem Opere evulgavi, aliquid haec mihi de iis differendum est. Blancus in Tractatu Historico de Monetis Francicis, multos varioque Nummos indicat sub Carolo Calvo percussos, atque inter cetera subdit: CASTIS PRVVINIS. idest Provis en Brie. Ejus ager in Capitularibus Caroli Calvi appellatur Pagus Provisinus & Provinensis. Apud Auctores, atque in Chartis sub tertia Regum Francorum Stirpe, saepe fit mentio

A. *Solidorum ac Librarum Proveniensium.* Ego de iis fusius loquar in Tractatu de Monetis Praelatorum ac Baronum: quem Librum an is unquam confecerit, edideritque, incompertum est mihi. Du Changius monetam Ducum Campaniae ita appellatam censet. Equidem saepe vidi in Contractibus Romae scriptis Seculo XII. & saepius Seculo XIII. in publico usu ibidem fuisse Libras Provisinorum Senatus, hoc est Libras ex denariis sive Solidis Romae percussis, quarum, ut puto, aestimationem Senatus Romanus decreto suo firmarat. Petrus Manlius, qui Anno Christi MCLVII. floruit, in Histor. Basilic. Vaticanae, Tom. 7. Aetor. Sanctorum Mensis Junii a V. Cl. Patre Conrado Janningo Soc. Jesu edita, pag. 38. scribit, datos Canonicis tres Solidos Provisinenses pro clareto. Apud Turrigium Part. 2 Cap. 3. de Crypt. Vatican. in pergamena legitur: XVI. Kalendas Augusti obiit felicitis recordationis Innocentius Papa III. relinquens Basilicae nostrae inter alia sex Libras Provisinorum pro anniversario suo. Mirum certe Lectori videatur, Romanos ab humili Oppido Provenensi appellationem Monetae aut Librae suae fuisse mutuatos. Et quamvis Oppidum illud non longe a Parisiis distet, ac fortassis olim ab aliquo Francorum Regum ibi versante edictum quodpiam emanare potuerit ad constituendum Librae currentis pretium; aut ibi officina monetaria denariis nomen conferre potuerit, quod postea in Italiam quoque permeavit; attamen Le-Blanci conjecturam, a Ducangio postea probatam, ne ipse quidem Janningus amplexus est, nummosque Romanos appellatos potius putat a Provisinilus, seu redditibus Ecclesiarum. Nihilo tamen fecius

Provinense Oppidum in Gallia celebre fuisse ob amplissimas nundinas reperio; & apud Rolandinum Bononiensem in Summa Art. Notar. scriptâ Saeculo Christi XIII. memorantur *decem brachia Panni de Pruyn*: quae omnia famam loci illius apud Italos propagare potuerunt. Interea

A erit hic locus Chartis tribus, quae e supralaudati Cencii Codice MSto desumptas evulgare congruum puto: non parum enim praesidii hae conferrent ad dignoscendum, quanti olim penderetur *Libra Provisinorum*, sive *Proveniensium*, vel *Provenientium*.

Chartula refutationis factae a Guidone Sanctae Mariae Trans Tiberim Presbytero Cardinali, & Johanne Guidonis de Papa, & Petro Romano, & Henrico fratribus & filiis quondam Cencii de Papa, super Civitate Castellana: Anno 1195.

IN nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Nonagesimo Quinto, Anno IV. Pontificatus Domni Coelestini III. Papae, Indictione XIII. Mense Februario, die VII. Nos quidem Johannes Guidonis de Papa pro medietate subscriptae rei, & nos Guido Dei gratiâ titulo Sanctae Mariae trans Tiberim Presbyter Cardinalis, nec non & Petrus, Romanus, & Henricus germani fratres & filii quondam Domini Cencii de Papa. Sed ego Petrus pro me & nepotibus meis, scilicet Bonaventura & Romano filiis olim Bonaventurae fratris mei, quorum tutor sum, eis a manibus Domni Saissonis Primicherii Judicis datus, sicut per instrumentum Inventarii manu Romani de Rubia Scriniarii scriptum apparet. Et ego Petrus Bonaventurae nepos praedictorum fratrum una cum praedicto Domino Petro patruo meo & curatore in hoc mihi a manibus Dominorum Judicium, scilicet Saissonis Primicherii, & Johannis Saissonis Arcarii dato, in eorundem Judicium praesentia, & per eorum auctoritatem atque decretum, quantum ad dictos Minores pertinet, pro altera medietate, pro portione tamen uniusque nostrum & ipsorum Minorum competente; in praesentia Domini Petri

Tom. VI.

B de Judice Causidici, & subscriptorum testium; Omnes similiter, ut dictum est, pariter propria nostra voluntate renuntiamus, & generaliter refutamus vobis Domino Cincio Dei gratiâ Ecclesiae Sanctae Luciae in Silice Diacono Cardinali, & Domni Papae Camerario, mandato quoque & Procuratori praefati Domni Papae Coelestini ad hoc specialiter constituto, ad opus & utilitatem ipsius Domni Papae, & successorum ejus, ac totius Ecclesiae Romanae perpetuo: idest omnem litem & petitionem, quam ipsi Domino Papae & Ecclesiae Romanae fecimus, petivimus, petere vel facere potuimus, videlicet de universa portione quondam Petri Praefati, illarum scilicet mille Marcarum argenti, quas ei & suis consortibus olim Dominus Papa Adrianus IV. debuit. Pro quibus ei Civitatem Castellanam & universum Comitatum ejus, ac Montem Altum obligavit, & jure pignoris tradidit, sicut per Privilegium ipsius Domni Papae Adriani apparet; & ad praesens vobis pro dicto Domino Papa reddimus, & publice reinvestientes, corporalem traditionem transferimus, & ex eis jam traditam confirmamus, omnes res & possessiones, videlicet domos, casalinos, terras & vineas, hortos, canapi-

F

napi-

mapinas, atque oliveta, Molendinum, & Viam Molarum, cum arboribus fructiferis, & infructiferis, & omnibus suis pertinentiis. Quae res & possessiones nobis pertinent, vel pertinere videntur, & eas usque modo jure obligationis tenemus & tenuimus, & in corporibus vel in actionibus habuimus in dicta Civitate Castellana intus & de foris & toto Comitatu; quae ut dictum est, nobis pertinent pro duabus partibus centum Librarum Denariorum Papiensium, quas olim Domina Purpura Amata nostra praelibato Petro Praefecto viro suo nomine dotis dedit, sicut per dotalia Instrumenta apparet, quae ad majorem Ecclesiae Romanae cautelam vobis damus. Quodcumque itaque jus & quantumque actionem personalem & in rem, sive hypothecariam tam etiam ad agendum, quam excipiendum, quod, quamvis in omnibus praedictis rebus Civitatis Castellanae intus & de foris, & totius Comitatus ejus, & in omni patrimonio Ecclesiae Romanae, & specialiter in omnibus bonis in corporibus vel in actionibus constitutis, quae fuerunt olim praedicti Petri Praefecti, habemus; & specialiter adversus modernum Petrum Praefectum, & ejus fratres, atque adeo adversus aliam quamcumque personam habere quoquo modo possemus, respectu vel jure duarum partium praefixae dotis centum Librarum Denariorum Papiensium & fructuum, usurarum vel accessionum earum poenae, vobis pro dicto Domino Papa & ejus successoribus, ut dictum est, procuratorio nomine cedimus & mandamus, & quantum ad ipsum Dominum pertinet resutamus, & ut utili possitis & directa actione intendere, vos in re praedicti Domini Papae & Ecclesiae Romanae procuratores facimus.

Hanc autem resutationem, restitutionem, concessionem, & mandatum vobis,

A ut dictum est, facimus pro octoginta duabus Marcis argenti & dimidia, quas nobis, ut dictum est, pro omni nostro duarum partium praedictae dotis centum Librarum Denariorum Papiensium pro dicto Domino Papa, & tota Romana Ecclesia, & ex ejus pecunia, ut dictum est, procuratorio nomine datis atque persolvitis pro ducentis sex Libris Proveniensium Senatus, & quinque Solidis, eo quod Denarius Papiensis secundum statutam formam a Judicibus, & Mercatoribus Urbis, duodecim Denarii pro viginti Proveniensibus veteribus nunc computantur: & habita portione Proveniensium veterum ad Provenientes Senatus, qui nunc duodecim Provenientes veteres pro sex Proveniensibus & dimidio Senatus cambiantur. Unde utque ad praedictam summam argenti extenduntur dictae duae partes praelibatae dotis. Quas autem argenti Marcas nobis Johanni Guidoni pro medietate, & nobis praedictis fratribus una cum dictis Minoribus pro altera medietate, videlicet mihi Petro pro me & dictis impuberibus, quorum tutor sum, & mihi Petro Bonaventurae cura dicto patrio & curatore meo, & pro portione mihi competenti, decreto praedictorum Judicum, quantum ad portionem mei Petri & praedictorum impuberum pertinet, datis & solvitis. De quibus omnibus, & de omni nostro jure, quantum ad dictam dotem pertinet, bene nos quietos vocamus, & non solutae pecuniae, seu non redditae dotis exceptionem in omnibus & per omnia resutamus. Ideoque amodo dictus Dominus Papa & tota Romana Ecclesia ex hac causa quiete semper & pacifice maneat. Insuper promittimus vobis hoc nostrum jus, vel partem nemini alii concessisse, obligasse, nec aliter alienasse. Et si aliquando, quod absit, ex hac causa per

B

C

D

E

Pe

Petrum nunc Praefectum, vel per ejus fratres, seu per aliam quamlibet personam, seu etiam per alienationem, vel concessionem a nobis factam, dictus Dominus Papa & successores ejus, vel Ecclesia Romana damnnum aliquod de jure patientur, quantum ad dictam summam argenti pertinet, quanti erit damnnum, tantum auctoritate propria sine juris offensam & alicujus Curiae proclamatione, & nostra contradictione, in nostris bonis eis placentibus jure pignoris vendicent: & si contradicere voluerimus, a jure, quod in eisdem bonis habebimus, eademus, & ipsum damnnum duplum emendare modis omnibus teneamur. Praeterea ego Petrus Cencius de Papa, sciens me legibus adjuvari, eo quod pro Minore intercedo, illud juris vel legum auxilium, quod pro me in hac causa introductum est, omnino resutans, vobis pro dicto Domino Papa & suis successoribus promitto, si aliquo in tempore dictus Dominus Papa & successores ejus, vel Ecclesia Romana per praedictum Petrum nepotem meum, cujus Curator sum, occasione minoris aetatis, vel aliter quoquo modo damnnum aliquod patientur, quanti erit damnnum, tantum in meis bonis eis placentibus jure pignoris vendicent. Novissime autem nos omnes praedicti pro nobis, & nostris

A heredibus & successoribus, & ego specialiter Petrus pro me & dictis impuberibus, quorum Tutor sum, tutelari officio vobis pro dicto Domino Papa & suis successoribus, ac tota Romana Ecclesia, quae dicta sunt, omnia observare, defendere, & adimplere promittimus sub poena totius suprascriptae summae argenti duplae; & soluta poena haec Chartula firma permaneat: quam scribere rogavimus Johannem Leonis Scriptorium in Mense & Indictione suprascripta XII.

Petrus de Cencio, Viserius Domni Papae, testis.

Petrus Malagromus, Viserius Domni Papae, testis.

Johannes Gregorii a Coliseo, testis.

Curtesius, testis.

Paschalis, Cambitor, testis.

Andreas, Custos Camerae, testis.

Leonardus, Janitor Camerae, testis.

Bartholomaeus Insulae, testis.

Bartholomaeus Peponis, testis.

Ego Johannes Leonis, Sanctae Romanae Ecclesiae Scriptorium, habens potestatem dandi tutores & curatores, emancipandi etiam, decretum interponendi, & alimenta decernendi, complevi, & absolvi.

Altera Charta refutationis factae a filiis Cencii Romani de Papa de facto Civitatis Castellanae; Anno 1195.

IN nomine Domini: Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Nonagesimo Quinto, & Anno IV. Pontificatus Domini Coelestini III. Papae, Indictione XIII. mense Februario, die XXV. Nos quidem Tederada uxor Andreae Stephani Rainerii de Stephano, & Romana uxor Gentilis Fortivoliae, germanae sorores, filiae quondam Cencii

E Romani de Papa, una cum Stephano Johannis Crassi Curatore nostro, in hoc nobis a manibus Domini Johannis Saifsonis Arcarii, & Henrici Dativi Judicis dato: & nos Stephanus Johannis Crassi Tutor Gatae & Bonae filiarum olim dicti Cencii, eis & sic patrimonio a dicto Henrico Dativo Judice datus pro ipsis impuberibus, in praesentia co-

rumdem Judicum, & per eorum auctoritatem atque decretum, in praesentia Domni Ostaviani Dei gratiâ Ostiensis & Velletrensis Episcopi, atque Domni Cencii titulo Sancti Laurentii in Lucina Presbyteri Cardinalis, & Domni Fidancii titulo Sancti Marcelli Presbyteri Cardinalis, atque Domni Gregorii Dei gratiâ Ecclesiae Sanctae Mariae de Porticu Diaconi Cardinalis, & Petri de Judice Causidici, & subscriptorum testium: propria nostra voluntate renunciamus, & generaliter resutamus vobis Domino Cencio gratiâ Dei Ecclesiae Sanctae Luciae in Silice Diacono Cardinali, & Domni Papae Camerario, mandato quoque & Procuratori praesati Domni Papae Coelestini ad hoc specialiter constituuto, ad opus & utilitatem ipsius Domni Papae & Successorum ejus, ac totius Romanae Ecclesiae perpetuâ: idest omnem actionem & petitionem, quam ipsi Domino Papae & Ecclesiae Romanae fecimus, petivimus, petere, vel facere potuimus pro portione olim praedicti Cencii Romani de Papa patri nostro competenti; videlicet ex universa portione quondam Petri Praefecti, illarum scilicet mille Marcarum argenti, quas ei & suis consortibus olim Dominus Adrianus Papa IV. debuit: pro quibus eis Civitatem Castellanam, & universum Comitatum ejus ac Montem Altum obligavit, & jure pignoris tradidit, sicut per Privilegium ipsius Domni Papae Adriani apparet; & ad praesens vobis reddimus & tradimus omnes res & possessiones, in corporibus & actionibus constitutas, quas in dicta Civitate Castellana intus & de foris, & in toto Comitatu ejus habemus. Quae res nobis & dictis impuberibus pertinent, vel pertinere videntur jure obligationis pro tertia parte quinquaginta Librarum ejusdem Monetae, nomine donationis propter nuptias; quam idem Praefectus prae-

A dictus Dominae Purpurae fecit, atque pro portione nobis, ut dicitur competenti centum aliarum Librarum Proveniensium, vel Inforciatorum, quas praedictus Praefectus ipsi Dominae Purpurae in suo testamento reliquit. Quodcumque itaque jus & quamcumque actionem personalem & in rem, sive hypothecariam, tam etiam ad agendum, quam exiipiendum, quod, quamve in omnibus rebus Civitatis Castellanae intus & de foris, & totius Comitatus ejus, & generaliter in omni patrimonio Ecclesiae Romanae, & specialiter in omnibus, in corporibus, vel in actionibus constitutis, quae fuerunt olim praedicti Praefecti, habemus, & specialiter adversus modernum Petrum Praefectum, & ejus fratres, atque adversus aliam quamcumque personam habere quoquo modo possemus, respectu vel jure totius portionis nostrae, & dictarum sororum nostrarum praefixae dotis & donationis atque legati, fructuum, usurarum, vel accessionum eorum, & poenae, vobis, ut dictum est, pro dicto Domino Papa & suis successoribus, ac tota Romana Ecclesia procuratorio nomine resutamus, cedimus, & mandamus, & ut utili possitis & directa actione intendere vos in re praedicti Domni Papae procuratores facimus.

E Pro quadraginta Marcis argenti, quas nobis praedictis sororibus, una cum dicto Curatore nostro, & mihi Stephano Johannis Crassi pro dictis impuberibus, quorum Tutor sum, pro omni jure nostro praefixae dotis centum Librarum Denariorum Papiensium, pro dicto Domino Papa & ex ejus pecunia procuratorio nomine, decreto praedictorum Judicum, datis atque persolvitis: & pro aliis undecim Marcis argenti, quas nobis pariter, ut dictum est, datis pro omni jure nostro praefixae donationis atque legati: eo quod habita ratione

Denariorum Papiensium ad Provenientes veteres, & Proveniensium veterum ad Provenientes Senatus, secundum statutam formam a Judicibus & Mercatoribus Urbis, dicta portio nostra dotis praedictae, donationis & legati, usque ad dictam summam quinquaginta unius Marcarum argenti extenditur. De quibus omnibus, & de omni nostro jure praedictae dotis, donationis, & legati, nos bene quietos vocamus, & non solutae pecuniae, seu non redditae dotis exceptionem omnino refutamus. Ideoque amodo dictus Dominus Papa & Successores ejus, ac tota Romana Ecclesia de hac causa quietè semper & pacificè maneat. Insuper promittimus vobis, hoc nostrum jus, totum, vel partem, nec nos, nec olim patrem nostrum alii obligasse, concessisse, nec aliter alienasse, & ex quo nos specialiter praedictae sorores legitimam vigintiquinque annorum aetatem habebimus, si a Romana Ecclesia erimus excitatae, quae dicta sunt, omnia confirmare promittimus. Ad haec autem nos Stephanus Rainerii de Stephano, & Stephanus Johannis Crassi vobis pro dicto Domino & Successoribus ejus, ac tota Romana Ecclesia procuratorio nomine, fidejubeamus & legitime promittimus, si aliquando, quod absit, de hac causa per Petrum nunc Praefectum, vel per ejus fratres, seu per eorum Successores vel heredes, sive per aliam quamcumque personam, seu etiam per concessionem, obligationem, vel alienationem a dictis minoribus & impuberibus, sive a patre quondam earum factam, vel etiam per ipsas minores, dictus Dominus Papa & Successores ejus & Ecclesia Romana damnum aliquod de jure patietur, quantum ad dictam summam argenti pertinet, quanti erit damnum, tantum sine juris offensa & alicujus Curiae proclamatione, & sine nostra

A contradictione, in nostris bonis & possessionibus eis placentibus auctoritate propria jure pignoris vendicent. Et si aliquo modo contradicere voluerimus, a jure, quod in eisdem bonis habebimus, omnino cadamus, & ipsum damnum duplum emendare teneamur. Pro quo damno, si, quod absit, acciderit, vobis pro dicto Domino Papa & suis Successoribus procuratorio nomine pignori ponimus & obligamus omnes res & possessiones nostras rusticas & urbanas, quas, quantum ad ipsum damnum, si acciderit, pertinet, pro nobis & nostris hereditibus & Successoribus a dicto Domino Papa & suis Successoribus ac Romana Ecclesia precario & eorum nomine possidemus. Et huic promissioni & obligationi scientes nos legibus adjuvari, eo quod pro minoribus intercedimus, illud omnino juris vel legum auxilium, quod pro nobis in hac causa introductum est, refutamus, & omnem exceptionem, si qua uti possemus ad infirmanda quae dicta sunt, pariter refutamus. Novissime autem nos praedictae sorores pro nobis & nostris hereditibus & Successoribus, & ego Stephanus Johannis Crassi pro me & dictis impuberibus, quarum Tutor sum, & meis, & earum hereditibus & Successoribus, & ego Stephanus Rainerii de Stephano pro me & meis hereditibus & Successoribus vobis, ut dictum est, pro Domino Papa & suis Successoribus, quae dicta sunt omnia observare, defendere & adimplere promittimus sub verae pacis & Christianae fidei vinculo a nobis specialiter Theodora & Romana praestito, & sub poena ab omnibus compromissa totius praedictae summae argenti duplae: & soluta poena haec Chartula firma permaneat; quam scribere rogavimus Johannem Leonis Scribaniarium in Mense & Indictione superscripta XIII.

Henricus Lombardus, testis.

Ste-

Stephanus Petri Romani Arcoli, testis.
Paulus Malaguma, Domini Papae
Viferius testis.

Paschalis, Cambiator, testis.

Curtesius, testis.

A Ego Johannes Leonis, Sanctae Romanae Ecclesiae Scriniarius, habens potestatem dandi tutores & curatores, emancipandi etiam, decretum interponendi, & alimenta decernendi, complevi & absolvi,

Altera Confessio facta a Johanne de Columna S. R. E. Cardinali de pecuniâ sibi persolutâ nomine Gregorii IX. Papae, Anno 1232.

IN nomine Domini. Amen. Anno Incarnationis Christi Millesimo Ducentesimo Tricesimo Secundo, Pontificatus Domini Gregorii Papae IX. Anno VI. Mensis Julii die XVI. Indictione V. Nos Johannes de Columna titulo Sanctae Praxedis Presbyter Cardinalis, hac die praesenti confitemur, nobis plene solutum esse ac integre satisfactum a te Caponigro de Senis, nomine Domini Papae & Romanae Ecclesiae persolvente, centum & octo uncias auri Regis & dimidiam ad pondus Romanum, & centum septuaginta quatuor Libras & quatuor Solidos bonorum Provenientium Senatus, pro quibusdam pignoribus nostris, quae tempore guerrae in servitio Ecclesiae pro solidis militum & servientium assignavimus. Unde, nos de praedictis denario & auro nobis pro pignoribus ipsis a te nomine Domini Papae & Romanae Ecclesiae persoluto bene quietos vocamus, exceptioni non numeratae pecuniae, & non soluti vel ponderati auri renuntiando. Renuntiantes etiam omni juri & actioni utili & directae & exceptioni tacitae & expressae, quod quasve occasione praedictorum pignorum nostrorum contra Romanam Ecclesiam vel Dominum Papam habere possimus. Promittentes pro nobis nostrisque successoribus hanc refutationem & omnia supradicta rata & firma semper habere & non contravenire sub poena dictae pecuniae duplae, & poenâ solutâ

B hoc Instrumentum refutationis nihilominus firmum permaneat.

Actum Spoleti praesentibus testibus subscriptis ad hoc specialiter rogatis, scilicet Magistro Johanne Caparone de Anagnia, Magistro Johanne Anglico, Clerico Domini Cardinalis, Johanne de Furcono Clerico, Fratve Johanne Converso Saxivivii, & Martino Fulginatē testibus.

C Et ego Ricardus, Imperialis Aulae Scriniarius, hanc Chartam mandato praedicti Cardinalis scripsi & complevi rogatus.

D Provisinae quoque pecuniae mentio est apud Grimaldum supra laudatum, cujus propterea eruditum sermonem, per alias etiam Nummorum species excurrentem, audire juvabit. Provenientium autem Libram is appellat. Mihi tamen attente veteres Codices perlustranti dubitatio nata est, an legendum potius esset Provisensium, aut Provisinorum. Sed rem decernere non audeo, nam in Chartis antiquis breviata est eadem vox, & non unam admittit lectionem. Haec autem sunt verba Grimaldi:

E Libra Proveniens Senatus valoris erat . . . 2-50. Libra parva Provisinorum Senatus valoris erat Bol. 13. & 20. Solidi Provisinorum conficiebant Libram. Solidus Provenientium Senatus argenteus valoris erat Bol. 12. semis. Solidus Provisinorum Senatus valoris erat

qua-

quatuor quadrantum. De differentia Solidorum Provenientium & Provesinorum exstat memoria in Instrumento Anni MCCXCV. in Archivo Sancti Petri, fascicul. 356. capsulâ 66. De Libra vero Provesinorum Senatus docent Libri Censuales dictae Basilicae ab Anno MCCCLXXVIII. usque ad MCCCCL. Florenus aureus valoris erat Suti unius Bol. 25. Hic namque aureus erat, & ponderabatur, ut liquet ex Instrumento venditionis octo petiarum vineae in costis Montis Mali Anno MCCCXIX. pretio XLIX. Florenorum boni & puri auri, & iusti ponderis, ex dicto Archivo, capsulâ 66. fascicul. 189. & in Libro Transumptorum fol. 253. Anno MCCCLXXVII. quinquaginta Floreni boni auri & recti ponderis, praeter alia exempla brevitatis causâ omissa. Florenus Romae currens tempore Eugenii IV. multo etiam ante & post ex Lib. Instrument. Laelii Petronii in dicto Archivo, & in Libris Censualibus, valebat Bol. 35. & quadrantem unum. Et 47. Solidi Florenum conficiebant. Tempore Innocentii III. uti ex ejus Vita habetur, valida fames invaluit, ut rubium frumenti a 20. ad 30. Solidos venderetur: hoc est ad 24. & 36. Julios ascendit frumenti rubium. Ex Caeremoniali Gregorii X. in Bibliotheca Vaticana fol. 7. in Coronatione Pontificis processio a Sancto Petro ad Lateranum. Fiunt Domino Papae arcus: & Clerici Romani occurrunt eidem in Via sacra, ubicumque possunt, cum thuribus & incenso. Et in remuneratione dantur Romanis Librae XXXV. Provenientium. Et Clericis pro thuribus XIV. Librae & dimidia Provenientium. Item fol. 62. de mandato faciendo. Missâ igitur solemniter peractâ, ascendit Palatium, comitantibus eum tam Episcopis, quam Presbyteris & Diaco-

nibus, omnibus paratis secundum ordinem suum. Pontifex verò ingreditur Basilicam Sancti Laurentii de Palatio, vel Capellam Sancti Martini, si est ad Sanctum Petrum, & exiit planetam, & assumit sibi mantum in scapulis, imposito super caput suum fanone cum mitra, & facit mundatum, XII. Subdiaconibus roquetum cum superpelliceo portantibus. (Hodie sunt duodecim Pauperes, quibus Papa lavat pedes). Cubicularii ponunt concham ante eum: ipse verò praecinctus linteo, habens ante se linteum mundum, quo unus Diaconus ei servit, secundum Dominum Jacobum Gaytani ipsum Papam praecingit, bracheolam ad hoc paratam habens in brachiis, & linteum mundum ante se tenens. Quae omnia debent parari per Thesaurarium, vel Fratres de Pagnotta. (Fratres de Pagnotta Ordinis Sancti Benedicti Ecclesiam Sancti Blasii in Via Julia incolebant; curabant etiam Corpus Pontificis defuncti. Hodie hujusmodi curam habet Sacrista Papae Ordinis Sancti Augustini.) Et duodecim Subdiaconi manent foris Basilicam discalciati. Duo verò Ostiarii accipiunt Priorem in ulnis, & portant eum ante Pontificem. Pontifex verò cum aqua calida, quam infundere debent Cubicularii, lavat pedes ejus, & tergit linteo, & deosculatur pedem ejus dextrum, & dat ei duos Solidos Provenientes. Et sic facit unicuique Subdiaconorum, & dat ei XII. denarios &c.

Addere etiam juvat, quae Innocentius III. Papa habet in Constitutione sua ad Rectorem & Fratres Hospitalis Sancti Spiritus, quae typis edita est inter ejus Opera. Haec ille ait: *Jubemus, ut pro mille pauperibus extrinsecus adventantibus, & tre-*

centis personis intus degentibus, decem septem Librae usualis Monetae (ut singuli accipiant tres denarios, unum pro pane, alterum pro vino, aliumque pro carne) ab Eleemosynario summi Pontificis annuatim vobis in perpetuum tribuantur. Idem etiam Innocentius imperat, ut Canonicis, qui effigiem Salvatoris professionaliter deportabunt, singulis duodecim Nummi de oblationibus Confessionis beati Petri praestentur. Haec autem quum sibi illustranda proposuisset Grimaldus supra memoratus, hisce rem expedit, inquit: Supra dictae decem & septem Librae usualis Monetae erant Scuta auri in auro 34. ut colligitur ex pluribus observationibus a me factis ex Scripturis Archivi praedictae Basilicae. Solidi, de quibus infra, valoris erant Bononensium, sive Obolorum duodecim semis pro quolibet. Decem Solidi argentei conficiebant Nummum aureum Juliorum decem & Bonon. 25. Quatuor Nummi argentei erant unus Solidus. Nummus valoris erat trium obolorum seu denariorum. Triginta Solidi valebant Marcham unam argenti puri: sunt Scuta tria, Bonon. 75. Ita habetur fol. 71. in Libro antiquissimo MSto in membranis Callisti II. Papae. Ex Vita ejusdem Innocentii III. colligitur, Marcham majorem esse Scutorum trium, Bol. 75. atque etiam Scutorum quinque, Bol. 75. Librae XXXV. Provenientium Senatus sunt Scuta auri in auro LXX.

A Idem etiam Innocentius pro subsidio Terrae Sanctae fecit novam navem, in qua cum armamentariis suis mille trecentas Libras expendit. Sunt Scuta in auro 2600. Hinc colligitur, Libram hanc esse magni valoris. Pro mille igitur & trecentis personis, largiendo singulis tres denarios seu obolos, conficiebant Summam Scutorum 39. Monetae. Et B
supradictae Librae XVII. sunt auri in auro Scuta 34. ad Julios duodecim semis pro Scuto. Sic satis superque erat hujusmodi eleemosyna, & sufficiebant illis temporibus dicti tres Denarii seu Oboli ad panem, vinum, & carnem praeditas emendas. In Caeremoniali Gregorii X. in Bibliotheca Vaticana de electione novi Pontificis, haec leguntur: C
Recipit Papa de manu Camerarii denarios argenteos valentes decem Solidos Provenientes, & projicit super Populum, dicens singulis vicibus: Dispersit, dedit pauperibus &c.

Occurrunt etiam in Chartis antiquis Romanae Civitatis Librae Afforciatorum, de quibus actum est in Dissertatione praecedenti. Earum pretium non aliud fuisse videtur, quam D
Libra Lucensis monetae. Atque ad idem nobis persuadendum fortasse proderit Charta ex Regesto MSto Cencii Camerarii depromta. Confer textum, ut ajunt Leguleji, cum Rubrica.

De Rocca Sancti Stephani, & medietate Perceni & Repesini, pignori obligata Domno Papae pro centum Libris Afforciatorum, & quinque Solidis, Anno 1159.

I N nomine Domini. Anno Incarnationis Dominicae Millesimo Centesimo Quinquagesimo Nono: Anno V. Pontificatus Domni Adriani Papae IV. Indictione VII. Mensis Januarii die II. Ego

E Aldebrandinus Comes de Calmaniare pro me, & procuratorio nomine pro Bernardino fratre meo, coram Willelmo Presbytero Cardinali titulo Sancti Petri ad Vincula, & Raimundo Diacono Cardinali

nali Sanctae Mariae in Vialata, & Gregorio Corano Judice, obligo & in pignus pono tibi Domino Bosoni venerabili Cardinali Diacono Sanctorum Cosmae & Damiani, Donni Papae Camerario, procuratorio nomine pro ipso Donno Papa & pro Ecclesia Romana; idest Roccam Sancti Stephani, & medietatem Perceni, & medietatem Ripefeni, cum omnibus eorum usibus, utilitatibus & pertinentiis, sicut inter suos concluduntur fines, posita in territorio Orbetano; qualiter nobis competunt, taliter obligamus, & in pignus ponimus pro centum quadraginta octo Libris Lucensium & quinque Solidis, quos nobis pro ipso Donno Papa mutuasti. Insuper in unoquoque mense pro sexdecim Solidis Lucensium, quos pro custodia Arcis Dominus Papa expendere debet, praedictum pignus obligatum, sicut pro ipsa sorte tenebitur. Et sic in unoquoque anno, donec pecunia soluta fuerit, & pignus liberatum, accrescit summa sorti novem Librarum, & duodecim Solidorum Lucensium. Quaecumque vero hora praedictam pecuniam vobis, vestrisque Catholicis successoribus solvemus, pignus hoc sit vacuum, & haec Chartula ad nos revertatur. Nos autem & nostri heredes defendere promittimus ab omni homine, si necesse fuerit. Quod si contra haec, quae dicta sunt, quolibet modo venire tentaverimus, tam nos quam nostri heredes componamus Donno Papae, suisque Catholicis successoribus pro poena superscriptum pretium duplum: & soluta poena haec Chartula firma permaneat; quam scribendam rogavi Andream Scriniarium in Mense & Indictione superscripta VII.

✠ Signum manus superscripti Aldebrandini Comitis de Calmaniare pro se & Bernardino fratre suo, hujus chartulae rogatorum.

Dogibilis, testis.

Tom. VI.

A

Bobo de Petro, testis.
Uyfo filius ejus, testis,
Stephanus de Marta, testis.
Petrus Buticularius, testis.
Rogerius de Letulo, testis.
Johannes Ritius, testis.

B

Ego Andreas Scriniarius Sanctae Romanae Ecclesiae & sacri Lateranensis Palatii, complevi & absolvi.

C

Sed aliquid tandem mihi dicendum est de celebratissima specie Italicae pecuniae, hoc est de Florenis. Anno MCCLII. teste Ricordano Malaspina Cap. 152. & Joanne Villanio Lib. 6. Cap. 53. Historiar. coepit Populus Florentinus percutere Nummos aureos, quos Florenos, alii verò Ducatos appellarunt, eâ de causâ, quod in altera parte Nummi *Lilius* inscriptum foret, atque in altera effigies Sancti Johannis Baptistae. Haec prima institutio Floreni aurei, ita ut Borghinii sententiam in Lib. de Numm. Florent. probare nesciam, ubi videlicet scribit: *Questo nome di Fiorini fu innanzi alcuni Secoli* (idest antequam Carolus I. Comes Andegavensis Apuliae ac Siciliae regno potiretur) *e tutta la cosa della Moneta nostra era prima ferma, che questo Carlo avesse che far nulla, o pur pensasse al Regno di Napoli.* Quod certum est, Anno Christi MCCLXVI. Carolus I. Regnum Neapolitanum arripuit. Quum verò Florenus primum percussus fuerit Anno MCCLII. ubi nam sunt tot Secula a Borghinio excogitata? Porro Florenorum nomen & decus ita deinde propagatum est per universam Europam, ut fere omnes alii Principes ad eorum imitationem similes Nummos procuderint, eosque ipso nomine donarint. Uti fidem facit praeclaudatus Joannes Villanius Lib. 9. Cap. 48. Henricus VII. Augustus Anno MCCCXIII.

D

E

G

con-

contra Florentinos iratus statuit: *Che i Fiorentini non poteffono battere moneta d'oro, nè d'argento; e consentì per privilegio a Messer' Ubizino Spinoli da Genova, & al Marchese di Monteferrato, che potessero battere in loro Terre, Fiorini d'oro contrasfatti sotto il segno di quegli di Firenze.* Id alii Principes imitati sunt, sive suo jure, sive ex privilegio. Atque inter alios, testante eodem Villanio Lib. 9. Cap. 169. Johannes XXII. Romanus Pontifex Anno MCCCXXII. *fece fare in Avignone una nuova Moneta d'oro, fatta del peso e lega e conio del Fiorino d'oro di Firenze, senza altra insegna, se non che dal lato del Giglio diceano le lettere il nome di Papa Giovanni.* Eadem repetit Villanius Lib. 9. Cap. 278. addens: *E non vi avea altra differenza se non che dal lato della impronta di Santo Giovanni diceano le lettere Papa Giovanni; e per intrasegna di costa a Santo Giovanni una Mirra Papale, e dal lato del Giglio diceano le lettere Sanctus Petrus, Sanctus Paulus.* Praeterea scribit, anathema ab eodem Pontifice indictum iis, qui Florenos aureos ad aemula-

A tionem Florentinorum cuderent. Sed & Francorum Reges sub *Florenorum* nomine aurum lignarunt, non tamen eo tempore, quo Le-Blancus est opinitus. Is enim Florenos aureos tribuit Philippo Augusto, & Ludovico Sexto, Septimo, aut Octavo Francorum Regibus: immeritò sane, quum ii ante Annum MCCLII. floruerint, quo primùm Floreni e Florentinorum Moneta prodierunt. Quare ii credendi sunt pertinere ad Ludovicum Nonum, aut Decimum, & ad Philippum Pulchrum. Neque cum *Florenis* confundendi *Liliati*, sive *Gigliari*, aurei nempe Nummi a Carolo I. Siciliae & Apuliae Rege eodem Saeculo XIII. percussi. & sic appellati, quod & ibi *Lilium*, Francorum Regum insigne, fuisset inscriptum. Non tamen erepta mihi omnis dubitatio, quin & Floreni Florentini sub eadem appellatione apud aliquos olim venerint. Quenam verò comparatio foret valoris Floreni ad Libras Romanas Provisinorum, a subsequenti Charta ediscere licebit, quam ex supra laudato Codice Cencii Camerarii descripsi.

Solutio debiti Hominum de Frusinone facta filiis Domini Matthiae de Papa, Anno 1295.

IN nomine Domini. Amen. Anno Nativitatis Dominicae Millesimo Ducentesimo Nonagesimo Quinto, Indictione VIII. Mensis Aprilis die III. intrante, Pontificatus Domini Bonifacii Papae VIII. Anno Primo. In praesentia mei Notarii & testium subscriptorum Nobiles viri *Atenulfus & Nicolaus filii quondam Domini Matthiae de Papa, Cives Anagnini, coram venerabili viro Domino Theodorico Domini Papae Camerario personaliter constituti, confessi sunt & re-*

cognoverunt, se habuisse ac recepisse ab eodem Domino Camerario dante & selvente eis nomine ac vice sanctissimi Patris Domini Bonifacii divinâ providentiâ Papae VIII. Romanae Ecclesiae & Camerae suae, octingentos sexaginta sex Florenos, & duas partes unius Floreni auri pro sexcentis quinquaginta Libris Provisinorum, quas idem Dominus Matthias pater eorum, dum viveret, mutuaverat Hominiibus Castri de Frusinone, pro liberatione & absolutio-

ne hominum dicti Castri a restitutione sive solutione debiti seu mutui pecuniae supradictae. Dicti quoque Adenulphus & Nicolaus recognoscens libere & expresse eis fore de huiusmodi mutuo integre satisfactum, nomine suo, heredum & successorum suorum promiserunt eidem Domino Camerario recipienti & stipulanti nomine ac vice Domini Papae, Romanae Ecclesiae, & Hominum praedictorum, non inquietare vel molestare de cetero Homines ejusdem Castri de Frusione super restitutione pecuniae seu mutui praedictorum: sed ipsos absolverunt & liberaverunt praecise a debito memorato, ita quod occasione huiusmodi mutui eis vel eorum heredibus in nullo de cetero teneantur. Renuntiantes in iis exceptioni non numeratae, non traditae vel solutae eis praedictae pecuniae quantitatis, beneficio restitutionis in integrum, omnisque alterius actionis & juris canonici & civilis auxilio, per quod huic Instrumento vel facto possit aliquatenus obijci vel opponi.

Actum Laterani in Camera praefati Domini Camerarii, praesentibus Lanfranco Clarenti de Pistorio, Lando Sigoli, & Dino Orlandi de Florentia Mercatoribus Camerae, & Gabriele Damasi, Serviente Domini Papae, & aliis.

Et ego Jacobus Pisani de Viterbio, Apostolica auctoritate, & nunc Camerae Domini Papae Notarius, praemissis intersui, & ea rogatus scribere, fideliter scripsi, & in publicam formam redegi, meoque signo signavi.

Octo aurei Florenti Florentinae officinae pondus unius unciae auri acquabant, & singuli pro Solidis XX. computabantur. Teste etiam Guiljelmo Venturâ in Chronico Astensi, Florenti Aurei Anno MCCXC. valebant Solidos XX. Astenses. Contra Joannes Villanius Lib. 7. Cap. 89.

A scripsit Cento mila Libbre di Genovini (idest Genuensis pecuniae) erano più di cento vesticinque migliaja di Fiorini d'oro. Apud Brixianos verò circiter Annum MCCLXX. Jacobo Malveccio teste in Chronico ejusdem Urbis, mille Aurei sexcentis Libris aequivalent. Nam tunc in Civitate hac Brixia duodecim Soldi tantum pro Florento Aureo dabantur. Ita verò subsequenti Saeculo XIV. percrebuit fama & nomen Florentorum, ut supra ceteros Aureos Nummos ii in cursu essent longe lateque per Italiam, immo & ultra Italiam. In Libro MSto Decretorum & Privilegiorum existente in Archivo Communitatis Mutinae, vidi ego tria Diplomata Johannis Bohemiae Regis, data Anno MCCCXXXI. quo is tot progressus in Italia fecerat, Nobili viro Andreae de la Melza, in quorum uno ipsura constituit Domus nostrae Domicellum & familiarem domesticum, in altero ei donat Castrum Leonis, quum XVII. Kalendas Majas Anni ejusdem e sacro Fonte suscepisset Gerardinum illius filium. Ibi quoque libellus legitur ab Andrea ipso oblatus Carolo IV. Augusto ejusdem Johannis Regis filio, in quo Privilegia nonnulla petit, eumque rogat, ut sibi rependatur pecunia a se mutuo data ipsi Carolo, ejusque Augusti patri Johanni annis retroactis. Neminem puto pigebit legere postremam partem petitionis, quam iisdem verbis, quibus concepta fuit, exerere statui. Imprima prestà co Andrea al meo Signore Misser lo Re de Boemia, siando in Modena, li quae ello se dare a Misser Eusilmaro Todescho, li quae ello ge dond, e foe e di X. d' Aprile in MCCCXXXI. in presantia de Misser Loyxe de Savoja, e de Misser Zim da Castione, e de Misser Raynere da Monte Pulzano foe Can-

cellero, Fiorini CCC. d'oro. Item prestà eo Andrea al deto meo Signore, stando in Bologna in casa del deto Andrea, e ricevelli Misser Nicolò, ch'era allora soe Cancellero, e da poi soe Vescovo de Trento, & havevi per pagare l'albergo là, ove era stae molti Cavalieri e Famia del deto Re, e per vari drapi, che comprò lo deto Misser Nicolò, per vestire lo deto Misser lo Re, e li Conti de Namurco soe Cuxini, e soe a dì XV. d'Aprile MCCCXXXIII. in presentia de Misser Guido de Scali da Fiorenza Factore e Donzello de Misser lo Legato Cardinale de Hostia e Signore de Bologna &c. Fiorini DCC. d'oro. Item prestà eo Andrea al di To Misser lo Imperatore a dì XXIII. d'Aprile MCCCXXXIII. stando lo deto Re a Modena in casa di Frà Predicatori, e vicevelli Misser Nicolò allora soe Cancellero, per pagare spese, che havea facto Misser lo Re in Modena, non possandone haveve nesuno da Misser Mansiè di Pii, nè in Comune, & questo in presentia de Misser Guido de Pii da Modena, e de Fra Jacomo da Collegavola Priore di Frà Predicatori de Modena &c. Fiorini MDG. d'oro: di quai lo deto Imperatore ne ricevè Carta, stando in Modena in casa di Frà Predicatori. Sed integrum Tractatum de Florenis sperare nos propediem facit doctissimus vir Franciscus Victorius, Eques Sancti Stephani, qui Romae tum ex eruditione, tum ex Museo suo illustris nominis famam sibi comparare pergit.

Nunc autem est animadvertendum, ex quo Civitatibus Italicis una cum Libertate jus auri atque argenti signandi ab Augustis concessum est, tunc non paucas ex iis cursum pecuniae suae fuisse moderatas ad normam Nummorum a se percussorum, ita ut alius non rarè in una, alius

A in altera esset ordo ac nomen pecuniae. In Charta, quam obtulit mihi Archivum Canonorum Mutinensium, scripta Anno MCCXII. *Honestus Dei gratia Abbas Monasterii Sancti Benedicti de Lene* (hoc est ad Leones) in *Dioecesi Brixiae*, ex praecepto Domini Sicardi Cremonensis Episcopi, & Apostolicae Sedis Legati (hoc munus, quo functus fuit Sicardus, ignorabam, quum Tomo VII. *Res. Italicar.* ejus Chronicon evulgavi) nonnulla praedia venum dat, ac praecipue *Curtem Sancti Vincentii*, quae est posita prope *Castrum de Badiano* (nunc *Bazzano*) pretio *CCCL.* *Librarum Imperialium in Bolognensis, vel Ferrarinis, vel Parmensibus, tribus Solidis per unum Imperialem.* Mabillonius in *Annalibus Benedictinis* ad Annum *DCC. LIX.* Leonense Monasterium commemorat, illudque ait, a *Conrado II.* Imperatore solo aequatum. En illud vigens adhuc Anno *MCCXII.* In altera Charta Anno *MCLXXIX.* exarata occurrit mihi *Donnus Evizo Monachus venerabilis Monasterii Sancti Benedicti de Leune Prior de Panzano*, *Cella* videlicet, sive *Monasteriolum* situm in *Vico Panzano*, *Mutinensis* ne an *Bononiensis* Comitatus, nescio. Sunt enim duo ejusdem nominis *Vici.* *Panzanum* autem illud suberat eidem *Leonensi* *Coenobio.* Vidimus ergo *Solidos Bononienses, Ferrarienses, & Parmenses,* & adhuc durat *Bolognensium* appellatio non *Bononiae* tantum, sed & *Mutinae*, ac in aliis locis. In vetustissimo *Codice Statutorum Ferrariensium* *Lib. 2.* *Rubrica 341.* titulus est *de valore Bagatinorum.* Scilicet, *quod quilibet teneatur recipere quatuor Bagatinos pro tribus Ferrarinis.* Apud *Ticinenses* verò olim fuit duplex *Libra*, uti eruitur ex *Chronico Majori MSto Gualvanei de la Flamma*

ma Ordinis Praedicatorum, in Ambrosiana Bibliotheca adservato. Scribit enim Cap. 286. *Ex hoc postea Communitas Papiensis solvit decem & octo mille Libras illius grossae Monetae, cujus Libra valebat Florenum.* Haec Gualvaneus circiter Annum Christi MCCCXXX. scribebat, quo tempore Florenus Aureus intra & extra Italiam supra ceteros Nummos celebratissimus erat. Audi etiam Anonymum Auctorem Chronici Mediolanensis, cujus partem evulgavi Tomo XVI. *Rer. Italicarum.* Scilicet in parte a me neglecta haec ille habet (an optimis fundamentis nixus, alii videant) *de Moneta ab Archiepiscopis Mediolanensibus cusâ: Prima Moneta dicebatur Marca auri, & valebat XIV. Florenos (scilicet aureos). Alia fuit Marca argenti, quae valuit quatuor Florenos cum dimidio. Tertia Moneta dicebatur Augusta, habens Imperatoris imaginem, & erat ex purissimo argento. Et erat grossa in tantum, quod decem Augusti valebant unum Florenum. Quarta dicebatur Imperialis, habens Imperatoris imaginem, & superscriptionem, & erat de argento purissimo. Decem Solidi Imperialium valebant unum Florenum. Quinta Moneta dicebatur Tertiolus, quia ejus tertia pars erat tantum argentea, & XX. Solidi valebant unum Florenum.* Neque omittenda est mentio Ducati Aurei Veneti, quem nunc Zecchino appellamus. Nummum istum primo Venetiis percussum sub Joanne Dandolo Duce, auctor est Marinus Sanutus in *Histor. Venet. Tomo XXII. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXXXV.* Ejusdem verò ponderis ac formae fuerunt & Ducati aurei Germanici, & Hungarici, quorum familiaris est usus.

Verum ad tempora nostra sermonem tandem convertamus. Nulla nunc Provincia est, nulla Civitas in Ita-

A
B
C
D
E
lia, quae ingens discrimen non animadvertat inter pretium Librarum ac Solidorum veteris ac praesentis aevi. Olim paucis, nunc multis Libris Aurei nummi emuntur: olim agri, aedes, ac cetera venum exposita, paucarum Librarum pretio dabantur, nunc multarum. Ad haec veterum Contractus si attente consulantur, ubique produnt progressum hunc in mutatione pretii pecuniae, quem nostris quoque temporibus, immo & in dies singulos animadvertimus. Sive tanta instabilitas tribuenda est nunquam saturatae hominum avaritiae, quibus perpetuum studium est, aurum aut argentum suum cariori pretio, si possint, quàm ceteri, quotidie vendere, aut expendere: sive eadem processerit, ac procedat ex minorum Nummorum, sive Denariorum conditione, quae quotidie deterior ex officinis Monetariis prodit, sive aliis ex causis; neque enim raritati auri aut argenti tribuendas hasce metamorphoses affirmare ausim: illud certum est, enormem intercedere differentiam inter veteris ac recentis monetae aestimationem. Cujus rei exempla aliquot delibavi ex Archivo Communis Mutinae. Quanti vaeniret apud majores nostros panis & vinum, ex hisce intelliges. Anno MCCXLIX. *Indictione VII. die Martis X. intrante Mense Augusti, Regnante Domino Imperatore Frederico.* Haec est ratio, qualiter vinum vendi debeat ad minutum. *Vinum, quod constat X. Solidos Mutinenses quartarium, debet fieri mensura de XXXIII. unciis, & una drama. Item mensura vini de XI. Solidis Mutinensibus, debet esse de triginta unciis & una drama &c. Nota, quod quartarium vini est in summa CCCXXXIII. Libras. Quando Sextarium frumensi valet XX. Solidos Mutinenses, debet esse panis coctus VIII.*

uncias & meza pro duobus Denariis Mutinensibus. Item ad rationem XIX. Solidorum, debet esse IX. uncias, minus una drama &c. Pari etiam ratione Anno MCCLXXXIII. tempore regiminis Dominorum Guidocti de Archidiaconis Potestatis, & Guidonis de Corrigha Capitanei Communis & Populi Mutinae, panis venalis bene coctus, qui fiet de Sextario frumenti, qui valuit XX. Solidos Mutinenses, vel ultra, fieri debeat tribus Denariis Mutinensibus XIV. unciarum, & trium tranarum minus quarta parte unius tranarum &c. Ferrariae verò, ut habetur in Statutis Anno MCCLXVIII. confectis, Fornaxarii tenebantur dare miliarium lapidum (idest laterum) pro XX. Solidis Ferrarinis, & miliarium cupporum (hoc est tegularum) pro XXIV. Solidis Ferrarinis; & miliarium tavellarum (nempe subtiliorum laterum) pro XV. Solidis Ferrarinis; & medium calcinae pro XVIII. Solidis Ferrarinis. Quod est ad agrorum pretium, Anno MCCXXI. Ubertinus Competia de Spilimberto vendidit per alodium duas petias terrae positas in Curte Spilimberti. Prima petia est XII. bubulcae. Secunda est VI. bubulcae: pro XL. & octo Libris. Anno MCCXXVIII. Guilielmus Episcopus Mutinensis emit in agro Porcilis petiam terrae bubulcarum XIV. titulo pretii solvens XLIX. Libras Imperiales ad rationem trium Librarum Imperialium & dimidii pro quolibet bubulca. Tum eodem Anno aliam terram ad rationem quatuor Librarum Imperialium. Aliam quoque ad rationem quindicim Librarum Parmensium quamlibet bubulcam. Anno MCCXL. Guido de Suzaria, celebratissimus eorum temporum Jurisperitus, Civis Mutinae creatus, de quo mihi erit sermo in Dissertatione XLIV. de Literarum fortuna, duas petias terrae

A emit positas in Silva de la Lama, bubulcarum XCVI. ad rationem XIII. Librarum Mutinensium pro qualibet bubulca. Eodem anno Commune Mutinae emit petiam terrae laboratoriae positam in districtu Florani pro DCXXI. Libris Mutinensium, ad rationem novem Librarum & septem Soldorum Mutinensium pro qualibet bubulca: quae petia terrae debet esse septuaginta septem bubulcas minus decem tabulis. Praeterea Anno MCCLXIII. eadem Respublica Mutinensis in districtu Sancti Felicis magnam copiam agrorum emit, Monasterio Nonantulano tradendam gratia concordiae inita, per quam Monachi renuntiarunt cuicumque juri sibi fortasse competenti in quaedam Castella, quae ab immemorabili tempore Communitas Mutinensis possidebat. In hisce fundis emendis erogatae sunt bis mille centum & viginti duae Librae Mutinensium ad rationem cujuslibet bubulcae septem Librarum Mutinensium pro trecentis bubulcis, & ad rationem quinque Librarum Mutinensium pro quatuor bubulcis.

D Alia quoque petia XII. bubulcarum in Sancto Felice posita emta fuit ad rationem octo Librarum Mutinensium & undecim Solidorum Mutinensium, & quinque Mutinensium pro qualibet bubulca. Nunc apud nos quaelibet bubulca terrarum quingentis, aut mille & amplius Libris Denariorum currentium vaenit.

E Eandem monetae variationem enormem, in singulos paene annos crescentem discere possumus e subsequitis temporibus. In domesticis Libris Monachorum Mutinensium Benedictinorum Sancti Petri haec animadverti. Anno MCCCCLXX. pro singulis millibus laterum coctorum pendebantur Bononini L. hoc est, duae Librae & semis Solidorum. Nunc

XXX. Librae, atque etiam XXXV. impenduntur. Anno MCCCCLXXI. Librae 96. Bononini 16. & Denarius unus monetae Florentinae valebant Libras 48. Bononinos 12. & Denarius 3. Mutinensis monetae. Quo item Anno Bononinis quatuor pro singulis diebus conducebatur Librarius, ut *Homilium Bedae* describeret. Anno MCCCCLXXXII *Florenus aureus* aestimabatur Solidis 98. monetae Mutinensis. Anno autem MCCCCLXXXVII. quilibet *Florenus laryus aureus* Mutinae emebatur Libris tribus & Bononinis duobus. Anno MDVIII. *Ducatu aureus* valebat Solidos 71. *Scuta* verò 26. *aurea* aequabant valorem Librarum 93. Mutinensium. Idem *Scutum arveum* Anno MDLX. pretium reddebat Librarum quatuor & semis. *Dupla Hispanica aurea* Anno MDXCVII. respondebat Libris duodecim & Bononinis duodecim monetae Mutinensis: *Italica* verò *Dupla aurea* Libris duodecim & Bononinis tribus. *Zecchinus aureus Venetus* aestimabatur Mutinae Lib. 7. & Bonon. 6. *Hungarus* verò *aureus* Lib. 7. Bonon. 5. *Ducatonus argenteus*, sive *Scutum Romanum argenteum* Lib. 5 & Bononin. 2. Tum Anno MDCIII. *Dupla aurea Hispanica* constabat Lib. 13. *Italica* Lib. 12. Bonon. 10. *Zecchinus* Lib. 7. Bonon. 12. *Ducatonus argenteus* Lib. 5. Bonon. 7. Rursus Anno MDCVIII. *Dupla Hispanica* valebat Lib. 14. *Italica* Lib. 13. & semis. *Zecchinus* Lib. 8. Atque ut cetera omittam, Anno MDCXIV. *Dupla* eadem *Hispanica* pendebatur Lib. 16. Anno MDCXXII. Lib. 18. Anno MDCXXXVI. Lib. 22. & semis. Ita perenni fluctuatione pretii eo usque *Dupla Hispanica aurea*, uti & *Gallica* sub Ludovico XIV. Rege percussa, Mutinae pervenit, ut nuper Libris 50. & ultra

A Bononinorum Mutinensium, nunc Libris 65. mirabili saltu facto redimatur, & apud vicinos nostros paria in dies aestimationis augmenta patiantur, sive recipiat. Equidem norunt omnes, quàm immanis auri argentique vis in Europam confluerit, ex quo detectae Occidentales Indiae in ditionem venerunt Hispanicorum praecipue ac Lusitanorum Regum, ita ut nunc passim vili pendenda viderentur pretiosa illa metalla. Attamen animadvertendum simul est, quantos auri atque argenti acervos exuberans nostrorum temporum luxus absorbeat & absumat. Quod plus est, occupante jam nimio aere locum argenti in nummis, necesse est, ut pluribus quàm antea nummis aurum & argentum emanantur. Accedit & alia (ipsaque longe gravior, neque tamen vulgo nota) pecuniae Europaeae vorago, Mercatorum videlicet nunquam satianda cupiditas, qui ad Turcarum, Indiarumque Mogolis, & Sinesium provincias, & in reliquum ferme Orientem, immensam quotidie auri argentique copiam vehunt, ut inde merces Europaeis dividendas abducant; neque enim Orientales Populi Europaeas merces pecunia emere, aut mercibus suis permutare facile consueverunt. Quod tamen nostris temporibus usque venit, ne vetustis quidem omnino infuetum fuit. Testatur Joannes Villanius Lib. 12. Cap. 96. *Historiar. de Florentinorum argento, che i Mercatanti per guadagnare, il raccoglievano, e portavano oltre Mare, dove era molto richiesto.* Verùm longe minus olim fuit pecuniae Europaeae detrimentum. Luxum enim non adeo familiarem antiqua secula habuerunt, & praeter aromata, margaritas ac pannos, vix quidquam aliud ab Orientalibus conquirebant, nondum perviis Europaeae

paecae genti ulterioribus Indiis ad Orientem & Occidentem positis. Immo hoc ipsum quaecumque commercium in utilitatem non modicam Italiorum cedebat. Verum ubi luxus Italiorum mentes fascinare coepit, tunc Orientalium merces majorem in modum exhaurire etiam coeperunt Italicae gentis thesauros. Vide in Notis Clariss. Benvoglianti ad Chronicon Senense Tom. XV. Rer. Ital. ad Annum MCCCXXXVII. quot merces Syriacas una Salimbenorum familia Senensis, effusa ingenti pecuniâ, comparavit. At de his alii opportunius differant.

Ceterum nullo unquam tempore desiderati sunt, qui adulterinam monetam fabricarint, aut legitimam circumciderint, aut collegerint, ut carius divenderent. Adversus abominandum hoc publicorum furum genus sunt in Codice Theodosiano multae Leges Lib. 9. Tit. 21. & sequent. Tacitus quoque Augustus, ut est apud Vopiscum, cavet, ut si quis argento publice, privatimque aes miscuisset; si quis auro argentum; si quis aeri plumbum, capital esset cum honorum proscriptio. Neque Langobardis & Francis in Italia regnantibus ejusmodi crimen insuetum fuit. Idcirco Rotharis Rex Lege 246. decretum hoc promulgavit: *Si quis sine jussione Regis aurum signaverit, aut monetam confinxerit, manus ejus incidatur.* Quae verba satis indicare videntur, jam tum Reges Langobardorum Nummos suo nomine signasse, quamquam antiquiores ego exhibere nequiverim. Carolus autem Magnus in Capitularibus, ne falsa Moneta cuderetur, nunquam nisi in Palatio cudendam jussit. Sed & Ludovicus Pius Lege 27. inter Langobardicas Rotharis constitutionem his verbis renovavit. *De falsa Moneta*

A *ta jubemus, ut qui eam percussisse comprobatus fuerit, manus ejus amputetur. Et qui hoc consenserit, si Liber est, LX. Solidos componat; si Servus est, LX. iustus accipiat. Sed & praeter Nummos aureos & argenteos, quorum familiaris usus fuit temporibus barbaricis, inveniuntur etiam aerei Nummi, seu ex aere & argento mixti. Sed rariores, quam apud Romanos: aerei enim Romanorum aevo signati plurimi prostant, & quotidie tellure effosâ in Italiâ inveniuntur; raro autem declinante Imperio aerea, aut mixti aeris Numismata occurrunt, eaque fere omnia sub Germanicis Augustis, & sub Civitatibus liberis percussa. Ex his aliquot vidi. Neque fieri aliter potuit, poscente id necessitate humani commercii. Nam ut scripsit Saeculo XIV. Nicolaus Oresmius Episcopus Lexoviensis in Lib. de Mutat. Monet. Cap. 3. *Quoniam portiuncula argenti, quae juste dari deberet pro libra panis, vel aliquo tali, esset minus bene palpabilis propter nimiam parvitatem, ideo facta sunt mixtio de minus bona materia cum argento: & inde habuit ortum Nigra Moneta, quae est congrua pro minutis mercaturis. Utique ex hac Nigra Moneta nihil mihi se obrulit spectans ad Langobardorum Francorumque Regum tempora. Le-Blancus etiam in Tractat. de Monet. Franc. Cap. 3. affirmare non audeat, num sub prima & secunda Francorum Regum serie in usu fuerit apud Francos Moneta Billionum, idest ex puro aere, aut aere mixto cum argento. Attamen quae causa invehendi Nummos aereos ab Oresmio allata est, nobis ante oculos semper obversetur necesse est. Vix enim intelligamus, qui tunc minutae merces, multaque victui necessaria a paupere vulgo comparari quotidie possent, nisi vilis**

B

C

D

E

vilis alicujus pecuniae species in hunc usum exposita fuisset. In Apulia praefertim & Calabria Saeculo Christi XII. usitata fuit pecunia *Romesina* ex nummis vilis metalli, quum teste Falcone Beneventano ad Annum MCXXXIX. Bareses obsidione pressi a Rogerio Rege emerent *panem unum sex Romesinis*. Vide & Du-Cangium ad hanc vocem. Invexit etiam idem Rogerius Rex Anno MCXL. *Ducatum, octo Ro-*

A *mesinas* valentem, qui longe plus aëris quàm argenti praeferebat. Idem quoque percussit *Follaves aereos, Romesinam unam appetiatos*: quod pecuniae iniquissimae genus, testante eodem Falcone, calamitatem, ac pauperiem Regni mirum in modum auxit; ut tandem intelligamus, vitia Seculi nostri ne vetustis quidem temporibus ignota, insuetave fuisse.

DE SPECTACULIS
ET
LUDIS PUBLICIS
MEDII Aevi,
DISSERTATIO
VIGESIMANONA.

DISSERTATIO

VIGESIMANONA.

Uti Ludi publici, quae magna Spectacula & oblectamenta Populo praeberentur Italico post declinationem Imperii Romani, atque ante Annum Christi Millesimum, pauca novimus, quia ne Historias quidem illius aevi nisi pauculas habemus. Praeterea suspicandi locus est, barbarica illa tempora, ac rudes gentes parum sibi procurasse, quae tantâ pecuniae effusione a Graecis ac Romanis olim edebantur, ac tanto studio Populus spectatum accurrebat. Theodericum inclytum Gothorum Regem semper excipio, qui natione quidem barbarus, Romanum tamen animum secum gerebat, ac Romanorum mores, quantum potuit, est aemulatus. In Excerptis de Theoderico ab Hadriano Valesio editis ad calcem Ammiani Marcellini, is dicitur exhibuisse *Ludos Circensium, & Amphitheatrum, ut etiam a Romanis Trajanus, vel Valentinianus, quorum tempora sectatus est, appellaretur.* Infra etiam triumphantium more Urbem ingressus dicitur, & Populo Romano annonam, *centum viginti millia modios*, idest Congiarium, tribuisse. Cassiodorius quoque Lib. 3. Epist. 51. Variar. curam Theoderici memorat pro

A Ludis Circensibus, ut Populo ad ea Spectacula assueto voluptatem praeberet, non quod illa ipse probaret. De Theoderici studiis etiam supra aliquid innui in Dissertatione XXVIII. *de Morib. Italic.* Praeter militares Ludos, qui oblectarent Langobardorum gentem, postquam Italiâ potita est, alios frustra in Chartis quaerimus.

B Quod novi, sub Francis Augustis magnificos interdum Ludos Italia accepit. Annalista Saxo, Regino, Marianus Scotus, ac alii Chronologi ad Annum Christi DCCCLXXVII. referunt nuptias Bosonis Ducis, & Ermengardis Ludovici II. Augusti filiae, celebratas Ticini, coram ipso Carolo Calvo Imperatore, *tanto apparatu, tantâque Ludorum magnificentia, ut hujus celebritatis gaudia modum excessisse ferantur.* Sed quidnam fuere Ludi illi? Silent Historiae. Ad me quod attinet, censeo, ex iis Spectaculis pleraque ad belli faciem fuisse composita. Auctor est Ennodius Ticinensis in Panegyric. Theodericum Regem, ne milites otio torperent, umbratiles quasdam pugnas instituisse, quibus eorum fortitudinem exercebat, & pulcrum Populo Spectaculum praeberetur. *Pubem, ita ille ad ipsum Regem ait, indomitam sub oculis tuis inter bona tranquillitatis facis bella procludere &c. Implent actionem sortium, dum jocantur; agitur vice Specta-*

Aculi, quod sequenti tempore poterit satis esse virtuti. Dum amentis puerilibus hastilia lenta torquentur: dum arcus quotidianae capitum neces dirigunt, Urbis (idest Ticini) omne pemoerium Simulacro Congressionis atteritur. Agit Figura Certaminum, ne cum periculo vero nascantur. Et sane antiquis Gothis publica Spectacula edere in more fuisse tradit Olaus Magnus Lib. primo, Cap. 2. Histor. Langobardis, & Francis par deinde studium in Italia fuisse opinari licet. Apud Anonymum Poëtam de Laudib. Berengarii Augusti Lib. 2. lego:

--- quingentaque roborâ belli
 Eduxit patriis horrentia viribus, atque
 Francigenis olim duris exercita Ludis.

Ludi tamen isti non Ludi fortasse fuerunt, sed ficti certamina belli. Ad hæc Aulico Ticinensi auctore Tomo XI. Rer. Italicar. discimus, consuevisse Ticinenses, ineunte Seculo XIV. quo is scribebat, simulatis proeliis non raro inter se congregari, ut eâ exercitatione alacriores ac aptiores ad vera efficerentur. Battagliole ejusmodi certamina appellabantur, quae hisce verbis ille Cap. 13. describit. *Ut autem a pueritia melius doceantur ad bellum, singulis diebus Dominicis atque Festis &c. quaedam Spectacula faciunt, quae Battaliolae, sed Latine convenientius Bellicula nuncupantur. Dividunt enim Civitatem in partes duas: quarum unaquaeque multas Societates, sive Cohortes habet. Pugnant autem ad invicem ligneis armis, aliquando simul omnes, aliquando duo seorsim, se per occursum a longe clypeis ferientes, alterutri obviando. Habent enim in capitibus galeas ligneas, quas Cistas vocant, pannis & mollioribus interius, exteriusque partitas, habentes in superficie decisa vel depicta*

A *suæ Societatis insignia, & ante faciem cratrem ferream circumflexam &c. Romanis quoque in usu fuere clavae & gladii lignei ad tironum exercitium. Ii quoque Scuta de vimine in modum cratium corrotundata gerebant, iisque armati ad palos exercebantur. De his multa habet Vegetius Lib. I. Cap. XI. ex quo posteriorum Seculorum homines multa didicisse videntur. Quod obiter dictum sit. Erat & Ravennatibus altera olim civilium certaminum species, sed quae crudelia ac funesta nimium post se confectaria aliquando reliquit. Rem narrat Agnellus in Vitis Archiepiscoporum Ravennat. Tomo II. pag. 154. Rer. Italicar. ubi de Damiano Archiepiscopo XXXVI. scribit. Videlicet ibi mos erat, ut singulis ferme diebus festis extra Urbem una pars Populi adversus alteram ludicrum certamen iniret: quod spectaculum die quadam in teterrimam caedem & carnificinam evasit: *Die omni Dominico (ita inquit Agnellus) vel Apostolorum die, Ravennenses Cives, non solum illustres, sed homines diversae aetatis, juvenes & ephoebi, mediocres & parvuli promiscui sexus, per diversas portas aggregatim egredientes ad pugnam procedunt. Deliri & insani: quando sine causa se morti subjiciunt. Contigit eo tempore (videlicet circiter Annum DCXC.) ut Tiguriensis Porta iniret certamen cum Posterula, quae vocatur Summus Vicus, juxta Fossam Lamisem. Qui ingressi in prima fronte, a fundibulariis insecuti, terga Posterulenses dederunt. Tigurienses vero eos insequentes, multa straverunt corpora, & venerunt ad praedictam Posterulam, minaverunt residuum infra, & confregerunt molchos & feras, & cum victoria in suas reversi sunt domos. Pejora inde consequuta sunt, quae apud Agnellum legat qui velit.**

verò

vero fortasse non abludat, qui suspicetur, eam Ravennatis Populi scissuram a Graecis tunc ibi dominantibus, si non procuratam, saltem libenter fuisse toleratam, ut divisis Civibus tutius imperarent: quam artem sibi non ignotam alii ex Italis postea ostenderunt.

Veri quoque simile est, ceteras Urbes Italiae bellicosis iis temporibus ejusmodi certaminibus fictis indulgisse, ut Populum suum ad labores artemque militiae educarent. In Charta Mutinensi Anno MCLXXXVII. extra Urbem nostram erat *Pratum de Batalia*. Huic Prato inde accessisse nomen non immeritò suspicari licet, quod ibi umbratiles illae pugnae haberentur inter Cives. Novariae quoque (uti scribit Petrus Azarius in Chronico a me edito Tomo XVI. *Rer. Italicarum*) similis civilium pugnarum locus olim fuit. Neque desideratus est Mediolani. Gualvaneus de la Flamma, qui circiter Annum Christi MCCCXXX. Manipulum Florum scripsit, a me evulgatum Tomo XI. *Rer. Italicar.* haec habet Cap. 25. *Extra muros Civitatis (Mediolani) erat Brolium magnum, ubi juvenes in armis & pugnis diversis, exercitationis causâ conveniebant. Addit etiam: Ex alia parte Urbis ex opposito, ubi dicitur Sancta Maria ad Circulum, erat Hippodromum Circi, ubi equestres milites sua hastiludia peragebant move Romano. Adde & alterum Scriptorem Anonymum Mediolanensem, qui in Chronico apud me manu exarato haec de Spectaculo Civitatis Mediolani memoriae prodidit: Spectaculum erat quoddam magnum spatium, ubi pueri de Mediolano certis diebus conveniebant ad diversos Ludos peragendos, qui fiebant pluribus modis, aut de arcubus sagittas emittendo, vel hastas pondere librato ja-*

A *ciendo, vel laterum complexu se invicem prosterendo, vel saltu longiori seu altiori prosiliendo. Est iste locus, ubi nunc est Pratum Communis. Edita est a Clarissimis Doctissimisque Patribus Societatis Jesu Antuerpiensibus in Act. Sanctor. ad diem XXI. Maji Vita Sancti Petri Parentii, qui Anno Christi MCKCIX. in Urbevetana Civitate a Manichaeis interfectus, palmam Martyrii retulit. Auctor synchronus haec de eo scribit: Prohibuit Urbevetanos in Carnisprivio a bellorum confectibus abstinere, quia eo tempore sub Ludi occasione multa consueverant homicidia perpetrari. Ita Sanctus Bernardinus, ut habet illius Vita a coaevo Scriptore literis consignata, radicatus evertit mortalem Lusum, qui Perusti inter Cives vetustâ consuetudine vivebat, cum Scutis & Clavâ. Vide etiam Notas Benvoglienti ad Chronicon Senense, Tomo XV. *Rer. Italicar.* pag. 42. e quibus discas, Anno MCCXCI. in Urbe Senensi ultra, quàm par esset, exarsisse utriusque Popularis factionis animos, dum haberetur *la Battaglia all' Elmora*, ita ut per questo si levò via, che non si giocasse con battaglia di Petiche nè di Sassi: ma che si giocasse alle Pugna per meno scandalo. E così fu il principio del Giuoco delle Pugna in Siena, e levossi via l'altre battaglie. Quae autem de Saeculis posterioribus scribo, fortassis a ferâ antiquitate originem traxere. Nam praeter vetustum Ravennatis Populi exemplum nuper memoratum, feralia hujusmodi certamina ipso Seculo Aerae Christianae Quinto in usu fuisse deprehendi. Audi Sanctum Augustinum ita scribentem Lib. 4. Cap. 53. de Doctrina Christiana: *Quum apud Caesaream Mauritaniae Populo dissuaderem pugnam civilem, vel potius quàm civilem, quam Catervam vocabant &**

neque

neque enim Cives tantummodo, verum etiam propinqui, fratres, postremò parentes ac filii Lapidibus inter se in duas partes divisi, per aliquot dies continuos certo tempore anni sollemniter dimicabant, & quisque ut quemque poterat, occidebat: egi quidem granditer, quantum valui, ut tam crudele & inveteratum malum de cordibus & moribus eorum avellerem &c. Haec Augustinus circiter Annum CCCCXXVI. quae satis indicant, quantum sit virium inveteratae consuetudini, ita ut animalia ratione praedita non animadvertant, se in ultimam dementiam abripi.

Praeterea barbarici aevi spectaculum familiare fuerunt *Duella*, sive singularia certamina, de quibus acturus sum in Dissertatione XXXIX. de *Duello*. Ea palam habebantur. Confluebat Populus universus, impium experimentum spectaturus; ipsique etiam Imperatores, Reges, ac Principes, quum pugna futura erat inter nobiles viros, interdum Ludo crudeli intererant. Ad Saeculum usque a Christo nato XVI. abominanda ejusmodi consuetudo manavit, ejusque exempla utpote obvia a me Lector nequaquam exspectet. Illud potius commemorandum est, non ignotas quidem Romanis & Graecis antiquis, uti Vergilius prae ceteris testatur, fuisse restitutas post, ac supremum postea locum inter publicos Ludos obtinuisse, fictas illas concertationes, quae *Torneamenti* & *Giostre* adhuc Italiane appellantur. Doctissimus Ducangius tum in Glossario Latino, tum in Dissertatione Septimâ ad Joinvillam, erudite pro more suo originem *Torneamentorum* inquiri, eamque Gallis, & singulari etiam titulo Gaufrido II. Domino Pruliaci tribuit: qui teste Chronico Turonensi ad An-

num MLXVI. *Torneamenta* invenit. Gallica profecto vox, a verbo *tourner*, ejusmodi sententiam confirmat, praeter Matthaeum Parisium, qui ad Annum MCLXXIX. *Conflictus Gallicos* *Torneamenta* nuncupavit. Otto Frisingensis Lib. prim. Cap. 17. de Gestis Friderici, *Tyrocinium* commemorat, quod vulgo nunc *Turniamentum* dicitur. Quae Romani milites olim in otio agebant, & quae nuper de Theoderico, ejusque militibus attuli, rudimenta quaedam fuisse videntur ejusmodi ludicrarum decursionum; quae a turmis equestribus armatis, equos in gyrum agitantibus, seque ferientibus invicem Lanceis & Gladiis hebetibus, peraguntur. Sed & armis interdum acutis, ac hostili paene more eadem *Hastiludia* olim habebantur, ita ut Ludis hisce etiam mitioribus vix unquam finis statueretur, quin per alicujus nobilis viri caedem voluptati luctus succederet; ab unis enim Nobilibus viris certamina ista haberi consueverunt. Propterea in Concilio Lateranensi II. oecumenico, Anno MCXXXIX. Canon. XIV. in Remensi Anno MCXLVIII. Canone XII. ac in aliis permultis Conciliis, subinde interdicta fuere *Torneamenta* quaeque, ea videlicet, unde hominum mors consequi poterat. Verum frustra obstitere sacrorum Praesulum Canones: usus adeo altas radices egerat, ut ne comprimere quidem, nedum vinci, se passus fuerit. Illumque non sine aemulatione finitimae gentes singulae adoptarunt, quod praecipue illic ad prodeudam fortitudinem & dexteritatem suam illustribus viris aditus aperiretur. Quo tempore inventa fuerint in Italiam *Torneamenta*, incertum est. Fortassis eorum amor atque ars invalere apud nos longe antea quàm cre-

credant Gallici Scriptores. Laurentius Vernensis, sive Veronensis, qui Anno MCXV. scripsit Carmen de Bello Balearico, editum Tomo VI. Rer. Italicar. Hugonem Vicecomitem Pisanum laudat his verbis:

*At vice qui Comitum Pisanâ praesidet
Urbe,
Hugo, militiae cui praebent singula
laudem,
Agmine qui toto vitam servavit ho-
nestam,
Hastarum Ludis, & cursibus usus
equorum,
Ac proponendo vincenti praemia cursus.*

Quamquam haec interpretari quisquam possit de Ludis iis tantummodo, quos *Giostra* appellamus, & quibus saltem vides delectatos fuisse Italos vel sub initium Saeculi a Christo nato Duodecimi: attamen non immeritò etiam opineris, agi heic de *Torneamentis*, quum simul jungantur *Hastarum Ludi*, & *Curfatio Equorum*. Anno quoque MCLVIII. uti memoriae prodidit Radevicus Lib. 2. Cap. 8. de Gest. Frederici Primi, *Cremonenses Placentinorum militiam ad certamen provocaverant, quod moad vulgus Turnementum vocant; ibique hinc inde aliqui sauciati, alii capti, quidam occisi sunt.* At frequentiori in usu subsequente Seculo apud Italos ejusmodi certamina esse coeperunt, postquam Anno MCC-LXVI. Carolus Provinciae Comes, Siciliae ac Apuliae Regnum adeptus, Gallicae militiae mores apud Italicam gentem propagavit. Erat huic Principi incredibile erga ludicras hasce decertationes studium, ac summa in eis peritia; atque ejusmodi spectaculis oblectabat non corda tantum sui Populi, sed & reliquorum, praesertim nobilium Gallicae gentis, qui

Tom. VI.

* In hac Edit. in calce Tom. III. hujusce Operis Antiq. Med. Aevi.

A undique ad eum confluebant, ut in iis Ludis strenuitatis suae periculum facerent. Tanti animorum ac armorum motus quo vergere aliquando possent, secum haesitans tacite pendebat Ludovicus Galliae Rex illius frater, in Sanctorum postea catalogum inlatus. Quare ubi actum est de evocando ad Regnum Siculum Carolo, Ludovicus rem suam agi ratus, in ejus exaltationem non solum consensit, sed & operam suam lubentissime contulit. Audiendus est heic Prolomeus Lucensis in Annalib. Eccles. Tom. XI. Rer. Ital. In quo quidem factò adfuit favor Regis Francorum triplici de causa, ut dictus Rex aliquando rescribit &c. Tertia causa fuit quies sui Regni, quod perturbabat Carolus in Torneamentis, & aliis. Potissimum ergo iis temporibus solennia Hastiludia apud Italos, praecipue apud Principes, majori in honore ac usu, quam antea, esse coepisse opinor. Proinde Dantes Aligherius Cap. 22. Inferni, veluti rem vulgarem incunte Seculo XIV. scribit:

*E vidi gir gualdane,
Ferir Tornamenti, e correr Giostra.*

Quae verba Benevenutus Imolensis, ejusdem Seculi Scriptor, in Comment. a me editis * Tom. praeced. ita interpretatur: *Gualdane: idest Masnatas, brigatas in dicto tumultu Arvetii. Ferir Tornamenti. Hic considera, quod aliqui glorificare volentes suam patriam, dicunt: Ista Tornamenta & Equisteria facta sunt Arvetii tempore Guidonis de Tavlati de Petramala, qui vir valentissimus Terram illam maxime exaltavit, & exornavit viris, viribus, muris, & omni opere pulcro, sub quo multi viri militares exercebant se in istis rebus bellicis. Sed quidquid dicatur, i-*

I
stud

aud est alienum a proposito, quia dicitur Episcopus magnificus non claruit tempore Auctoris, immo post ejus mortem. Nec dubito, si novisset gesta ejus, non tacuisset omnino. Ideo dico, quod Auctor non refert amplius dictum suum ad Arretinum, sed ad alias Terras: quia Auctor poterat vidisse ista Spectacula Florentiae, Bononiae, Ferrariae, & alibi. En ubi potissimum militaribus hisce Ludis opera tunc daretur. Ferretus quoque Vicentinus Historicus Lib. 4. Poëmat. de Scaligeror. origin. quod Tomo IX. Rer. Italicar. divulgavi, juvenilia studia Canis Grandis Scaligeri describens, paria Veronae ineunte Saeculo XIV. acta fuisse scribit his versibus:

*Jam non hastae gravis, jam non puerilibus armis,
Aut vacuâ pugnare manu, Simulacraque belli
Sumta juvant, fractaeque novis concursibus hastae,
Et galeae, validoque ensis collisus ab ictu,
Sive celer mediis producis ecuria campis,
Agmen agens equitum &c.*

Ita & in Italia a longo tempore in usu fuere ludicra certamina duorum equitum hastâ concurrentium, quae *Giosire* appellantur. Originem vocis a Graeco *ἰοσιρα* Salmasius in Notis ad Historiam Augustam deducit. Sed uti Menagius animadvertit in Origin. Linguae Italicae, Graecus Scriptor Nicephorus Lib. 10. Histor. disertis verbis testatur, *Giosira* esse verbum *Latinum*, sive *Italicum*; ac propterea Ferrarius ac idem Menagius arbitrantur, a *justa pugna* efformatam fuisse per Italos vocem *Giosira*. Alii a Graeco *ἰοσιρα*, quod *luctam* signifi-

care dicitur, & cujus exempla nulla ego reperio; alii a Latino adverbio *juxta*, vocabulum hoc arcessunt. Ego potius nihil heic sapere, quam etymologias male confutas adoptare, amo. Alioquin & mihi liceret derivare *Giosira* a *Claustro*, sive loco certaminis, quem Tusci *Chiosira*, Lombardi verò *Ciosira*, & demum *Giosira* appellare potuerint. Potissimum verò Saeculo Christi XIV. Hastiludia ejusmodi Italica gens usurpabat. Cortusii Histor. Lib. 4. Cap. 6. publicum Ludum describentes, haec adjunt: *Ibi fuerunt Dominae pulcherrimae, hastiludia, & torneria; & breviter ad perfectum gaudium nihil defecit.* Rursus Lib. 5. Cap. 7. *Fuerunt etiam hastiludia, Giosirae, torneria, & omnia solatia cogitata.* Sed & *Quintanae* Ludus ante aliquot Secula notus fuit, quum ejus mentio occurrat apud Robertum Montensem Lib. 3. Histor. Hierosolymit. Matthaeum Paris ad Annum MCCLIII. Fatium de Ubertis Florentinum in Dittamundo. Vide Du-Cangium in Differtat. 7. ad Joinvillam. Fuit & alter Ludus militaris apud Italos, quod *Bagordave*, & *Armeggiare* nuncupabatur. Praecipue ejus institutum hoc fuit. Adolescentes fere semper nobiles, equis insidentes, simili veste, paribusque armis magnifice contexti, aut per Urbem incedebant, pugnas inter se mentiti, aut obviam Principibus procedentes, eis in itinere praebant, excursionibus equorum, & hastis ac ensibus innocuis ludentes. Hujusne spectaculi picturam quaeris? Illam accipe. Sabas Malaspina, cujus Historiam habes Tomo VIII. Rer. Italicar. insperatum Caroli Provinciae Comitum, futuri Siciliae Regis, adventum Romam Anno MCCLXV. describit Lib. 2. Cap. 17. simulque hono-

honores ei a Populo Romano habitos. *Quilibet*, inquit, *Nobilis secundum suarum facultatum potentiam secum quorundam equitum comisivam signanter induit ad ludendum; & omnes excipiunt plausu pavidos, gaudentque videntes Francigenae. Postquam omnes laeti Francos, oculosque suorum lustraverunt in equis, signum clamore paratis dabat militiae praecursor. Ceteri statim discurrebant pares; & alii terni agmina solvebant deductis choris; rursusque vocati convertere vias, hastas e contra ferebant. Inde alios cursus, aliosque recursum alternis spatiis frequentabant: nec alternos cessabant orbis orbibus impedire. Nec terga fugae nudant. Nunc vertunt hostilia (an potius hastilia?) inoffensi. At: sicut labyrinthus quondam, velut fertur, in alta Creta caecis parietibus habuit textum iter, & viam ancipitem mille dolis, non aliter Romana girata vestigia cursus impediunt pluries repetito. Hunc autem morem cursus Ascanius, quum muris oingeret Albani, priscos Latinos edocuit celebrare. Joannes quoque Villanius, aliique complures Historici, hujusmodi Bagardorum meminere.*

Eodem Seculo XIII. alterius generis Spectacula Historia Italica nobis exhibet. A Rolandino Patavino in Chronico Lib. prim. Cap. 10. ad Annum MCCVIII. commemoratur magnus Ludus factus in Prato Vallis. Et omnes contratae de Padua, singulae videlicet ad unum & idem signum vestimentorum (a una stesca divisa, Italica Lingua dicebat) se novis vestibus innovarunt. Et tunc in praedicto loco de Prato Dominae cum Militibus, cum Nobilibus Populares, Senes cum Junioribus, in magnis solatiis existentes in festo Pentecostes, & ante & post per plures dies, cantantes & psallentes tantam ostendebant laetitiam, quasi omnes fratres &c. Quid singulare in eo Lu-

A do factum fuerit, non explicat Rolandinus. Sed is alterum Ludum accuratius depingit eodem Lib. primo, Cap. 13. habitum Tarvisii Anno MCCXIV. Fuit autem hujusmodi Curia, sive Ludus. Factum est enim ludicrum quoddam Castrum, in quo positae sunt Dominae cum virginibus, sive domesticabus & servitricibus earumdem, quae sine alicujus viri auxilio Castrum prudentissime defenderunt. Honestatis Castrum sub ea imagine designatum puto. Fuit etiam Castrum talibus munitionibus undique praemunitum, scilicet varis & griseis, & cendatis, purpuris, samitis & ricellis, scarletis & balachinis & armerinis. Quid de coronis aureis dicam cum gysolitis & hyacinthis, topaziis & smaragdibus, pyropis & margaritis, omnisque generis ornamentis, quibus Dominarum capita tuta forent ab impetu pugnatorum? Ipsum quoque Castrum debuit expugnari; & expugnatum fuit hujusmodi telis & instrumentis, pomis, dactylis, & muscatis, tortellis, pyris, & cotanis, rosis, liliis, & violis; similiter ampullis balsami &c. Ad hocce Spectaculum certatim confluxere Veneti, Patavini, aliique finitimi Populi, cum suis quisque Vexillis. Verum inter festivos ac solennes Italarum Ludos illud saepe frequentatum, quod appellatum fuit tener Corte. Scriptores Latini Curiam habere dicebant, uti nuper Rolandinus scripsit. Occurrit praeterea tener Corte handita, quod nempe emisso banno, sive publico invitamento, Populos etiam externos ad eam Curiam honorandam allicere Principes magnifici solebant. Eccelinus de Romano apud eundem Rolandinum Lib. 2. Cap. 14. innuit Curiam circiter Annum MCCVI. Venetiis habitam his verbis: *Evat constituta Curia quaedam causa solatii Venetiis, ubi fuit Azo Marchie*

cbio (Estensis) pater Marchionis istius, & alii de Marchia nobiles & potentes. Quam Curiam pater meus honorare desiderans, habuit undecim Milites, & ipse exstitit duodenus: quorum omnia similia fuerunt vestimenta, in re una solummodo discrepantia, quod scilicet mantatura patris mei fuit de armerinis, sed aliorum de pretiosis varis Sclavoniae &c.

Quid in ea Curia factum fuerit, filet Rolandinus. Sed mos erat Ludis militaribus, idest Torneamentis & Giostris, aliisque fictis certaminibus operam dare, choreis, & conviviiis opiparis indulgere, equitum choros splendide comtos ducere, Hippodromia, sive equos cursu certantes, aliaque ejusmodi oblectamenta non sine incredibile magnificencia ac apparatu ornamentorum exhibere. Plerumque etiam mensa Palatina omnibus advenientibus parata erat. Quo tempore Bonifacius Marchio & Dux Tusciae nuptias iniit cum Beatrice Friderici Lotharingiae Ducis filia, hoc est circiter Annum MXXXIX. magnifice multa ab eo sunt acta, uti narrat Donizo in Vita Mathildis ejus filiae Lib. prim. Cap. 9. Tomo V. Rer. Italicarum. En ejus verba:

- - - - Qui Dux cum pergeret illo,
Ornatus magnos secum tulit, atque
caballos,

Sub pedibus quorum chalibem non
ponere solum

Jusserat, argentum sed ponere, sit
quasi ferrum:

Esse repercussum clavum voluit quoque
nullum,

Ex hoc ut gentes possent reperire quis
esset.

Infra addit:

Per menses ternos fiunt convivium, verò

A Non ibi pigmenta tritantur, sed quasi
Spelta;

Ad cursum Lymphae molendinantur
ibidem:

Gurgite de putei potus trahiturque
Lyaei;

Ex alio puteo refluebat potio: vero
Situla pendeat ex argentea catena,
Cum quibus hauritur dulcissima potio,
vinum:

Obbas vel lances ad mensam fert e-
quus, atque

Argento splendent, auro quoque vascu-
la mensae &c.

Tum verò praesertim hilares isti Populorum conventus celebrari consueverunt, quum quisquam ex Principibus Uxorem ducebat, aut Militari cingulo, sive honore Militiae donandus erat. Certe dum Curiae solennes celebrabantur, tunc etiam novos Milites creare usitatum fuit. In Chronico Estensi, Tomo XV. Rer. Italicar. ad Annum MCCXCV. seu potius MCCXCIV. Azzo Marchio Estensis, Ferrariae, Mutinae, Regii &c. dominus, factus fuit Miles per Dominum Girardum de Camino, qui tunc dominus erat Civitatis Trivixii, super Platea Communis Ferrariae ante portam Episcopatus. Et magna Curia tunc fuit in Ferraria. Eandem rem Auctor Chronici Parmensis Tomo IX. Rer. Italicarum ad Annum MCCXCIV. hisce verbis enarrat: In festivitate omnium Sanctorum Dominus

E Azzo Marchio Estensis, una cum Domino Franceschino fratre suo, congregavit in Civitate Ferrariae maximam & honorabilem Curiam omnium Procerum Civitatum Lombardiae de amicis suis. In qua Curia factus fuit Miles cum praedicto fratre suo per Dominum Gerardum de Camino Dominum Trevixii &c. Neque minori magnificencia

tiâ Curiam Veronæ celebravit Anno MCCCXXVIII. Canis Grandis Scaliger. Adjunxerat ille nuper ditioni suæ eximiam Urbem Patavinam; atque ut tantæ rei felicem celebraret eventum, Ludos solennes indixit, multosque ea occasione & ipse Militari honore insignivit. Qui Chronicon Veronense Parisi de Cereta continuatum nobis reliquit Tomo VIII. Rer. Italicarum, hæc de Cane tradit: *Ad gloriam amplioverem de obtentu Civitatis Paduæ, ultimo Octobris in Verona maximum gaudium & Curiam celebravit, & creavit triginta octo manu sua de diversis partibus Lombardiæ (Milites): & duravit festum per unum mensem in Civitate & Palatio Veronæ. Paria habent Cortusii Lib. 4. Cap. 6. quorum verba accipe: Dominus Canis gaudium voluit esse solenne: & multis Nobilibus donavit honorem Militiæ, quos ornavit vestibus aureis & purpureis, aureis cingulis, destriis, & pulcherrimis palafrenis. Ad hoc gaudium convenerunt de diversis partibus Histriones universæ nationis, & omnibus donis & expensis Dominus Canis voluit providere.*

Sed inter ista Popularia Spectacula erant quæ olim summam Plebi lætitiâ creabant, nunc autem a severis hominibus veluti ridenda vix probarentur. Anno MCLXII. Udelricus Patriarcha Aquilejensis Venetorum fines adortus, in proelio captus, & Venetias ductus cum aliis captivis, tandem libertati redditus est, pollicitus se quotannis exhibiturum Duci duodecim porcos pingues, & duodecim panes die Mercurii Carnisprivii, idest ultimâ Feriâ quartâ Bacchanaliorum. Ob hoc (sunt verba Andreae Danduli in Chronico, Tomo XII. Rer. Italicar.) reperitur statutum, ut annuatim die triumphî, assi-

A stente Duce & jubente, unî tauro & animalibus prædictis in Platea capita amputentur. Deinde ut Dux in Majori Sala procedens coram Populo cum baculis ferratis Castra figuraliter condita dejiciat, ut eorum poena in animalibus figuraliter designata, & Castrorum Patriarchæ depressio in Castris ligneis exemplariter demonstrata, tanti triumphî posteris memoriam derelinquant. De occisis taliter animalibus Dux postea omnes & singulos de majori Consilio participes reddit, ut sicut in obtinenda victoria se periculis submiserunt, ita eâ obtentâ illam sibi sentiant fructuosam. Sed quum ista Sansovino teste Lib. X. Cap. 273. Venet. Descript. plus ridiculî quàm dignitatis præferre viderentur, servato tantum more decollandi tauri, cetera sub Andrea Gritto Duce sublata fuere. Cur verò hæc risum moverent, intellexisti e Dandolo: nam sub tauri formâ se caput amputare infelicis Patriarchæ significabant; duodecim verò Canonicos captos sub duodecim porcorum figurâ jugulari; & in ligneis Castellulis Forojuliensium magnatum Castella dejici. Neque fortassis gravitatem sapiebat, Ducem ipsum & Senatores pugnasse contra imaginaria illa Castella. Audi Marinum Sanutum in Histor. Venet. ad Annum MCLVI. Tom. XXII. Rer. Italic. *Il Patriarca promise egli e i successori di non molestare mai più Grado, e di dare ogni anno al Doge e al Comun di Venezia per tributo nel Giovedì Grasso un Toro grande con dodici Porci, e dodici Pani grandi di uno Stajo di farina l'uno, e certo Vino. E fu decretato, che ogni anno in tal memoria il Giovedì suddetto si faccia una festa sulla Piazza di San Marco di caccia di Toro, e si tagli la testa a' detti Porci, che significano i Calonaci predetti. Poi si vada*

E

in

in Sala, la quale al presente si chiama de' Signori di Notte. E il Doge con gli altri primi della Città co' Brazolari in mano traggano contro alcuni, come Castelli, tenuti in mano per gli Scudieri del Doge, in segno della rovina de' Castellani della Patria. Tamen detti Brazolari al presente non si tirano più: ma il Patriarca manda quanto è notato di sopra, e si fa la caccia &c. In ea quoque inelyta Urbe usque ad Annum MCCCCLXXIX. perduravit festus dies Mariarum, quum singulari aemulatione interdum duodecim Virgines sumtu ac pompâ incredibili ornarentur ac deducerentur per Urbem: cujus consuetudinis descriptionem habes apud nuper laudatum Franciscum Sansovinum Lib. 12. Venet. Descript. In praelaudati Marini Sauti Historiâ Venetâ, sub Petro Candiano Duce non vivae Virgines, sed simulacra Virginum lignea portata fuisse dicuntur. Ita Anno MCCC-LXXXI. Bononienses per prodicionem Faventiam ingressi, ac Lambertaciis trucidatis, aut inde exturbatis, instituerunt la festa della Porchetta, quam adhuc recurrente die festo Sancti Bartholomaei observant.

De Curiis autem tunc celebratis, sive Corti bandite, illud mihi minime dissimulandum est, videlicet fere semper illis interfuisse Mimorum, Circulatorum, Funambulorum, Scurrarum, Agyrtarum, Ludionum, ac id genus aliorum hominum, qui lusibus suis, sive cantilenis tum Palatium tum Populum diu nocturne oblectabant. Giullari a Tuscis, & Giocolari nuncupabantur, & apud Latinos ejus aevi Scriptores, Jocularæ & Joeculatores nominatos videas. Quod stupeas, erat hujusmodi sannionum ac nebulonum ea existimatio & fortuna, ut nunquam nisi bene donati a Prin-

A cipibus inde recederent. Immo quae pretiosae vestes dono iisdem Principibus offerebantur, in istos nugivendulos effundi fere semper consueverunt. Is enim eorum temporum mos fuit, ut qui Nobiles viri ad nuptias, aliave solennia Principum conveniebant, manibus vacuis minime accederent, sed singuli aliquid testandae amicitiae aut obsequii causâ conferrent. Si otio abundas, lege quae Benevenutus Aliprandus, infelix sed veridicus Poëta in Chronici Mantuani heic evulgandi Lib. 2. Cap. 35. narrat, hoc est illustrem Curiam, la gran Corte, habitam Mantuae Anno MCCCXL. quo tempore Gonzagae ibidem dominantes non unas nuptias celebrarunt. C Tunc varii Italiae Principes, praetereaque Nobiles quamplurimi viri, quorum nomina sigillatim ibi recensentur, obtulere pretiosas vestes. Eas Robe Italica Lingua appellabat. Ut autem Poëta ait, sub unius Robe nomine veniebant Vestito, Guarnaccia, Guarnaccione, Mantello, Cappuccio. Alii verò generosos equos, alii praeterea argentea vasa, aut monilia largiti sunt; quae singula Aliprandus enumerat, ita ut qui tot donorum catalogum legat & consideret, nequeat non mirari illorum temporum mores a nostris adeo dissimiles. Sed quid factum de tot illis vestibus magno emtis, ac liberalissime collatis? Eas rursus Mantuani Principes dono dedere Scurris ac Musicis. Accipe Aliprandi verba Cap. 36.

Tutte le Robe sopra nominate
Furon' in tutto trent' otto e trecento,
A' Buffoni e Sonatori donate.

Vicissim verò & ipsi Gonzagae erga multos nobiles viros munificos sese praebuere, ut idem Poëta tradit, qui

narrationem suam his tandem rudibus sane versibus concludit:

*Otto giorni la Corte si durare.
Torneri, Giostra, Bagordi facta.
Ballar, cantar' e sonar facean fare.
Quattroceto Sonator si dicia,
Con Buffoni alla Corte si trovoe.
Roba e danari donar lor facia.
Ciascun molto contento si chiamoe &c.*

Quantâ autem magnificentiâ eo ipso Seculo decurrente Vicecomites Mediolani Principes in suis Curiis habendis effulserint, Corii Historia non uno in loco ostendit. Sed omnium oculos praecipue praestrinxit solennis pompa adhibita in nuptiis Leonelli, sive Leonetti Anglorum Regis filii cum Violante Galeatii Vicecomitis filia Anno MCCC-LXVIII. Mirabili apparatu, donis innumeris, incredibili Populorum concursu, luxu, conviviis, & oblectamentis, quorum similia nemo uspiam viderat, res acta est Mediolani, & ab eodem Corio enarrata, atque ante illum ab Auctore Anonymo Annalium Mediolanensium, quos dedi Tomo XVI. Rer. Italicarum. Sed fufius eandem Curiam descripsit Aliprandus Mantuanus supra memoratus Cap. 49. informis sui Poëmatibus, eas nuptias ad Annum MCCCCLXVI. perperam statuens. Inter cetera is ait:

*Fu fatta la detta Corte in Milano.
Non se ne fece mai la somigliante.*

Ego cetera praetereo, apud eum non sine admiratione legenda, memoraturus tantummodo illud, quod ad Mimos & Scurras spectat; neque enim ad Spectaculum adeo magnificum istorum agmina desiderata fuere. Ita ergo ille:

A

*Messer Lionel colla sua compagnia
D'altri Baroni, per farlesi onore,
Robe cinquecento a i Buffon dasia.*

*Buffoni, Zigoladri, e Sonatore
Per Galeazzo assai Robe donate.
Bernabò lor se' dar danari ancora.*

B

Et eorum quidem Seculorum mos fuit passim observatus, ut nullius ferme Principis, aut potentis viri, etiam sapientis, aula foret, quae non aliquem Scurram, immo multos nutriet. Nempe eorum facietis dictis inter graves curas recreari se posse Magnates arbitrabantur; & per eos, risu veniam faciente, aliquid interdum veri audiebant, quod nemo fortassis alius delicatis eorum auribus porrigere ausus fuisset. In processu Bernabovis Vicecomitis apud nuper memoratum Anonymum Auctorem Annalium Mediolanensium Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 795. & alibi, *Histriones*, sive *Buffones* ejusdem Principis non semel nominatos videas.

C

D

Celebres adhuc sunt Gonella, ac alii Scurrae, quibus utebantur Borfius Estensis Ferrariae ac Mutinae Dux, optimus profecto ac prudentissimus Princeps Saeculi XV., ut Alphonsus Arragonum, Siciliae, & Apuliae Regem celeberrimum, aliosque Regulos aevi illius ejusmodi hominum genere delectatos omittam. Describit Ricordanus Malaspina felicem Reipublicae Florentinae statum ad Annum MCCLXXXIII. Cap. 219. Histor. Florentinae, atque inter cetera scribit, nobiles ac potentes Cives tunc non attendeano ad altro, che a Virtù e gentilezze. E attendeano per le Pasque a donare a uomini di Corte, e a' Buffoni molte Robe e ornamenti. E di più parti, e di Lombardia, e d'al-

E

tronde, e di tutta Italia, venivano alla detta Firenze i detti Buffoni alle dette feste: e molto v'erano volentieri veduti. Audistis Uomini di Corte? Hoc nomen facietis lepidisque viris impositum, non quod in principum aula omnes versarentur, inter familiares eorum numerati, sed quod ad omnes Curias (Italice Corti) appellatas accurrerent. Immo quoque Ministriarii appellati sunt, quasi Ministrelli Palatini. Quod nomen apud Villanios occurrit, & a Vocabularii Furfuracei Auctoribus significare dicitur Uomo di Corte. Sed tam Uomini di Corte, quàm Ministriarii nuncupabantur, qui suis facietis aut jocis Principes & Magnates ad hilaritatem ac rilum concitabant. Apud Joannem Villanium Lib. 7. Cap. 88. repetita videas, quae nuper Ricordanus Malalpina nobis enarrabat. In editione Junctarum legitur: *Alla quale Corte vennero di diverse parti e paesi molti gentili Uomini di Corte, e Giuocolari, e furono ricevuti e provveduti onorevolmente.* Sed illud gentili expungendum puto, & legendum *molti Uomini di Corte.* Infra idem repetitur: *Onde di Lombardia e di tutta Italia vi traevano Buffoni e Bigerai, e Uomini di Corte.* In Codice, quo sum usus ad Joannis Villanii editionem, non legitur *Bigerai*. Istam verò existimo vocem, quam Historicus mutuatus fuerit, aut alius in ejus Historiam intruferit, ex Gallicâ Linguâ petitam, quae *Bigarè* appellat homineta vestibus diversi coloris indutum, quales Scurrae olim esse consueverunt. Vide in Dissertatione XXXIII. de Origin. Voc. Italicar. Bizzarro. Verùm, ut auctor est idem Villanius Lib. X. Cap. 152. Anno MCCCXXX. a Florentinis constitutum fuit: *Che a Corte de' Cavalieri novelli non si potesse vestire*

A per donare Robe a' Buffoni, che in prima assai se ne davano. In aliis tamen Urbibus eodem Saeculo XIV. hujusmodi consuetudini liber cursus relictus est. Anno MCCCXLVII. Nicolaus Laurentii, Tribunus Romanus, vir alioqui phantasticus, Militiae honore decoratus est. Anonymus Auctor illius Vitae Cap. 25. in hoc Opere edendae, narrat, tunc ad Urbem confluisse *la molta Cavalleria di diverse nazioni di gente, Bavoni, Popolari, Foresti, a pettorali di sonagli, vestiti di zendado con bandiere. Facevano grande festa: correvano giocando.* (Hoc, ut supra dixi, *bagordare* appellabant.) *Ora ne vengono Buffoni senza fine.* Tum Cap. 27. magnificentum convivium a Tribuno instructum describens ait: *Mentre lo manucare se faceva, senza gli altri Buffoni molti, fu uno vestito di cuojo di bue: le corna in capo avea: bue pareo; giocò e saltò.* En quibus olim oblectabantur Italicorum animi. Neque dispar fuit in Germania & Gallia ritus. Alberto Argentinensi teste, Anno MCCC-LVI. Metensi in Urbe Carolus IV. Augustus solennem Curiam, ut aiebant, habuit. *Electores & Officiales seu ministrales Imperii veniebant super equo usque ad mensam. Descendentes vesid de equo coram mensâ, Histrionibus & Mimis dabatur equus.* Ita Anno MCCCCLXXXII. Conforto Pulice teste in Histôr. Vicentina, habita est magnifica Curia in nuptiis Antonii Scaligeri, ubi fuerunt *plures quam ducenti Histriones diversarum regionum, qui nova indumenta singuli perceperunt secundum dignitates, valoris ad minus decem Ducatorum pro quoquo.*

Longe verò ante ista tempora nuper memoratus Bonifacius Dux & Marchio Tusciae, Mathildis Comitissae pater, quo tempore Beatricem

Lotharingam duxit, magnificentiae lora laxavit Anno MXXXIX. teste Donizone Monacho, qui in Vita Mathildis Lib. primo, Cap. 9. haec addit:

Timpana cum cithavis, stivisque lyrisque sonant heic.

Ac dedit insignis Dux praemia maxima nimis.

Medicas manus, uti nunc animadverto, exigebat hic locus. Hoc est, pro nimis scribendum est *Mimis*. Jam tunc enim in mores Principum inductum * fuerat, praemiis onerare Joculariores seu Mimos. Idque etiam Profodiae ratio amat, quum Donizo alibi nimis breviet, non verò producat. Et iisdem quidem temporibus, ut habet Annalista Saxo ab Eccardo editus, hoc est Anno MXLV. (Annum hunc alii Historici statuunt MXLIII.) Henricus II. inter Augustos, Agnetem Wilhelmi Pictaviensis Principis filiam sibi sacro vinculo sociavit, eaque occasione infinitam multitudinem Histriorum & Joculariorum sine cibo & muneribus vacuum & moventem abire permisit. Rem narrat & Otto Frisingensis in Chronico Lib. 6. Cap. 32. his verbis: *Quumque ex more Regio nuptias Inglinheim celebraret, omne balatronum & Histriorum collegium, quod (ut assolet) eo confluerat, vacuum abire permisit, pauperibusque ea, quae membris Diaboli subtraxerat, large distribuit.* Paria habet Hermannus Contractus ad Annum MXLIII. in fusiori editione illius Chronici. Quae omnia ostendunt, non XI. Saeculo tantum, sed jamdiu invaluisse morem, ut ad solemnia ejusmodi spectacula agmina Mimorum & Histriorum confluerent, ac munera a Principibus referrent. Auctor etiam est Rigordus de Gestis Philippi Augusti Tom. VI.

* Quid heic sibi velit inductum ignoratur. fors an verbum pro inductum emerit.

A gusti ad Annum MCLXXXV. frequentes eos fuisse in Curia Regum & Principum, ut ab eis aurum, argentum, equos, seu vestes extorquerent. Ita Genueses, ut est in eorum Annalibus, Tomo VI. Rer. Italicar. editis, post victos Anno MCCXXVII. Saonenses, aliosque rebelles, mirabilem Curiam tenuerunt, in qua innumerabilia indumentorum parva a Potestate, & aliis Nobilibus & honorabilibus viris fuerunt Jocularioribus, (non Jaculatoribus, uti per incuriam typographorum ibi scriptum est) qui de Lombardia, Provincia, Tuscia, & aliis partibus ad ipsam Curiam convenerant, laudabiliter erogata, & convivia magna facta. In mirabilem verò excessum consuetudo ista aliquando delapsa est. Nam uti narrant complures Historici, celebratae fuerunt Anno MCCC. Mediolani nuptiae inter Galeatium Vicecomitem, & Beatricem Estensem, tantà magnificentiâ & prodigalitate, ut universa Lombardia obstupuerit. Ceteris omissis audi Guilielmum Venturam Auctorem synchronum in Chronico Astensi, Tomo XI. Rer. Italicarum, ita scribentem: *Admirabiles nuptiae pro ea Mediolani factae sunt, ad quas invitati fuerunt omnes Lombardi; & ibi data fuerunt Jocularioribus plusquam septem millia pannorum honorum.* In additamentis etiam ad Historiam Cortusiorum Lib. V. Cap. 6. nuptiae Marsilii Carrariensis ad Annum MCCCXXXV. describuntur: *Tunc Veronae fit Curia generalis &c. Nec deerat Histriorum atque Joculariorum maxima copia &c. Facta sunt haestiludia, jostrae, torneria, & alia quaecumque virilia atque nobilia, quae sensu hominum excogitari potuerunt. Quae quidem decem diebus durante Curia non cessarunt. Et Marsilius de Carraria Domina-*

K

Librariorum, seu typographorum incuriâ illud

minabus Paduensis multa jocalia condonavit, & Jocularibus multas vestes: quibus deficientibus aurum & argentum pro supplemento largitus est. Immo unum ex praestantioribus ornamentis Curiarum illius temporis reputata videtur hujusmodi Ludionum immanis copia, ita ut colligeretur eorum numerus, & quo major is foret, eo solennius ac magnificentius reputaretur spectaculum.

Auctor Chronici Caesenatis, Tomo XIV. Rer. Italicar. ad Annum MCCCXXIV. prodit, habitam Arimini a Malatestis Principibus insignem Curiam, ad quam confluxere omnes Nobiles & Potentes de Tuscia, Marchia, Romandiola, & fere tota Lombardia &c. Fuit etiam multitudo *Histrionum circa Mille quingentos & ultra*. Numeratos quoque in illa turba fuisse, quos Cyclicos Poetas antiqui appellarunt, conjicere fas est. Nam ut apud veteres Gallos Bardi, Regum ac insignium virorum gesta in bello, & ad mensas, instrumento Lyrae simili concinente decantabant, uti Diodorus Siculus Lib. V. scribit, & apud Romanos & Graecos, aliasque gentes, non defuisse ostendere possem: ita & apud Barbaros iidem Poetae, Circulatorum & Scurrarum catalogo addendi, nunquam desiderati sunt. *Cantilena Rollandi* praecipue iis in usu fuit, ad quam vocem consule Du-Cangium in Glossar. Latin. Erant etiam, qui in plateis coronam Populi Rhythmis decantatis oblectabant: quod & nunc quotidie fieri videmus. Censet idem Du-Cangius, *Cantilenam Rollandi* usurpatam tantummodo fuisse in apparatu ad proelia, ut militum animi veterum Heroum exemplo ad fortia excitarentur. Opinor ego, & in compitis etiam atque plateis decantata olim

A fuisse fabulosa gesta ejusdem Rollandi. In Chronico MSto Mediolanensi, quod Anonymus quidam ex aliis Chronicis confarcinavit, antiquum Mediolanensium *Theatrum* describitur, super quo *Histriones* cantabant, sicut modò cantantur de Rolando & Oliverio. Finito cantu, *Busoni & Mimi* in *citharis* pulsabant, & decenti motu corporis se circumvolvebant. Apud Ghirardaccium in Histor. Bononiens. ad Annum MCCLXXXVIII. statutum a Populo Bononiensi fuit, ut *Cantatores Francigenorum in plateis Communis ad cantandum omnino morari non possint*. Quibus verbis veri videtur simile, non alios designari, nisi Cantatores Romanensium Fabularum, quae de Francia potissimum in Italiam deferebantur. Ejusmodi verò Poëtarum cantilenae, ac dona eis collata, non aevi barbarici inventa sunt, sed ab ipsis antiquis Seculis per successionem accepta. Arilophanes in Avibus agit de veste dono danda Poëtae, quod bene laudes Civitatis cujusdam cecinisset. Martiali quoque teste novimus, Romae usitatum Poëtarum praemium fuisse nova indumenta. Sanctus Augustinus Tractat. 100. Cap. 2. in Johannem; *Donare*, inquit, *res suas Histrionibus, vitium est immane, non virtus; & scitis de talibus, quam sit frequens fama cum laude*. Sed & Arabes hisce potissimum donis Poëtarum labori gratos sese ostendere consueverunt, Maumetis Pseudo-prophetæ exemplo praeunte, qui Poëtam Caabum pallio suo muneratus est. Fortassis inter alia, quae Itali & Franci ab ea gente didicerunt, ritus donandi Circulatores & Scurras est computandus. *Mimorum* etiam nomine opinari quisquam possit, designatos fuisse imitatores eorum, qui ab antiquis eodem vocabulo ac appel-

B

C

D

E

pel-

pellatione donati fuere. Horum scilicet erat imitatione humanarum actionum e plebe petitarum risum concitare audientium, & fabulam agere saepe non secundum regulas, sed effusam ex tempore, quamquam egregiae eorum sententiae supersint. Quare Salmasius in Solinum Cap. 5. haec habet: *Et sane quas hodie agunt & vocant Itali Comoedias, Mimi sunt & Planipedes verius quam Comoediae, Personas tantum habent ex Comoedia.* Ita ille non de Comoediis rite efformatis loquens, harum enim ingentem copiam Italia a duobus Seculis protulit ac egit, uti in suo Libro de Origin. Comoediar. Gallicâ Linguâ ostendit Parisiis edito Aloysius Riccobonus Mutinensis, celeberrimus Comitorum nostri temporis sub nomine *Laetii*; sed quidem de extemporaneis illis Comoediis, quas Histrones larvati, variisque utentes Dialectis, jocis, ac ludicris interdum ineptis aevo nostro agunt. A vero non abhorret, *Mimorum* ejusmodi, istiusque plebejæ Comoediae semina nunquam intercidisse in Italia. Et sane Sanctus Thomas 2. 2. quaest. 168. articul. 3. satis ostendit, aetate sua, hoc est Seculo XIII. non defuisse Italiae *Histriones*, tradens, *eorum officium non esse secundum se illicitum, dummodo moderate ludo utantur, idest non utendo aliquibus illicitis verbis, vel factis ad ludum.* Ii verò tunc idem praestitisse credendi, quod nunc *Circulatores* (*Saltimbanchi, Cantimbanchi* eos appellamus) agunt, quum fragmenta quaedam Comoediae (*Farce* liceat nuncupare) atque alia ludicra proferunt in plateis & compitis. Quaestioni huic caussam fortasse dedit, quod Philippus Augustus Rex Franciae eodem Seculo XIII. ineunte *Histriones* ex Regni finibus excedere

A jufferat, quod id genus hominum Reipublicae perniciosum existimaret. Contra Rogerio Hovedeno teste, Richardus I. Angliae Rex de Regno Francorum Cantores & Joculatores muneribus allegerat, ut de illo canerent in plateis. Apud Papiam Grammaticum barbarici aevi, *Scenicus, Histrion, Jocularis*, idem sunt. Istos autem nullum Seculum ignorasse videtur. Et Anno quidem Christi DCCXCI. Alcuinus Albinus in Epistol. 107. *Spectacula & diabolica figmenta execrabatur, deinde addens: Nescit homo, qui Histriones & Mimos & Saltatores introducit in domum suam, quam magna eos immundorum sequitur turba spirituum.* Ita in Concilio Cabilonenfi C II. Anni DCCCXIII. mentio fit *Histrionum, sive Scurronum, & turpius seu obscenorum jocorum.* Agobardus etiam Lugdunensis Archiepiscopus in Libr. de Dispens. circiter Annum DCCCXXXVI. haec habet: *Inebriat Histriones, Mimos, turpissimosque & vanissimos Joculatores, quum pauperes Ecclesiae fame dis cruciati intereant.*

D Populares etiam Poetas nunquam desideratos in Italia, illud etiam ostendere potest, quod narrat Auctor Chronici Novaliciensis Lib. 3. Cap. 10. Part. II. Tomi II. *Rer. Italicarum.* Contigit (inquit), *Joculatorem ex Langobardorum gente ad Carolum (Magnum scilicet Anno DCCLXXIV.) venire, & Cantunculam a se compositam de eadem re, rotando in conspectu suorum, cantare.* Ergo Joculatores appellati quoque fuerunt plebeji illi Poetae. Nam quod est ad *Circulatores* (*Saltimbanchi, Cantimbanchi, Ciarlatani, Cerretani &c.*) nulla aetas, nulla Provincia iis caruit. In Statutis Mediolanensibus Part. 2. Cap. 433. inter alios memorantur *Avantatores*

Corregiolae, pulvereae, dantes gratiam Sancti Pauli, aut Sanctae Apolloniae, aut praedicantes brevia pro febris &c. Obscurum est, quod heic dicitur de *Avantatoribus Corregiolae, & Pulvereae*. Sed lucem aliquam afferent Statuta Cremonensium, in quibus Rubricâ 181. legitur: *Si quis Avertator reperi- tus fuerit ludere ad Corezolam, vel Pol- verellam, condemnetur in Solidis vi- ginti Imperialium.* Ergo *Corezola & Polverella* genus ludi fuerunt, quem Agyrtæ incauto Populo proponebant, & stultos contra ludere audentes fa- cili negotio emungere consueverunt. *Correggiuolo* Tusci olim appellarunt fuforium vas, nunc *Crogiuolo*. Num tubuli heic designantur vasculis eju- smodi similes, sub quibus globulûm se celasse praestigiatores ii fingunt? Verùm Lombardis *Corregiola*, nihil aliud est, nisi diminutivum *Corrigiae*. Apud Orlandum Pescetum occurrit adagium: *Fav' alla scorreggiuola; o ch'ella è dentro, o ch'ella è fuora.* Acque heic menti meae sese offerunt, quae apud Quintilianum Lib. 10. Cap. 7. Institution. Orator. olim legebam: *Quo constant, ait, miracula illa in Scanis Pilavorum, & Ventia- zorum, ut ea, quae emiserint, uliro ve- nire in manus credas, & qua jubentur decurrere.* Quid verò sit *Avantator & Avertator*, quae nuper vidimus, adhuc inquirendum foret. Ego vitiatam vocem in Cremonensi Statuto suspicor, ibique legendum *Avantator*, ut in Mediolanensi habetur. Circulatores autem olim fortassis appellati *Avan- tatores*, idest *Vantatores* (nam apud Lombardos *avvantarsi* idem est ac *Vantarsi*) quòd ostentatores essent ar- canorum & mirabilium, qui Tuscis etiam *Ciumadori* dicuntur. Neque enim audeo opinari, antiquum *Ven- tilatorum* nomen, a Quintiliano me-

A moratum, ad ea usque tempora ser- vatum, atque in *Avantatores* immu- tatum. Saepe nunc intuemur ejusmo- di homines Urfos circumducere stu- diose educatos ad ludum aliquem, seu choreas agendas. Idem praestitere antiqua Secula. Egregius est in hanc rem locus Hincmari Remensis Ar-chiepiscopi, qui Seculo Christi No- no in Capitul. ad Presbyteros, Cap. 14. scribit: *Nec plausus & risus in- conditos, & fabulas inanes ibi referre aut cantare praesumat. Nec turpia joca cum Urso vel tornatricibus ante se facere permittat.* Feminae *tornatrices* caedem fuere ac saltatrices. Nugas etiam hu- jusmodi hominum commemorat Alberichus Monachus Trium Fontium in Chronico edito per Leibnitium ad Annum MCCXXXVII. ubi referuntur nuptiae Roberti fratris Regis Franciae. *Et illi, ait, qui dicuntur Ministelli* (de voce *Ministrieri*, quae idem est, supra sermonem feci) *in spectaculo vanitatis multa ibi fecerunt, sicut ille, qui in equo super chordam in aëre equitavit, & sicut illi, qui duos boves de Scarlata vestitos equitabant, cornicantes ad singula fercula, quae ap- ponebantur Regi in mensa.* Quod etiam veterum Satyrorum more vestiti in- terdum incederent ac saltarent ludio- nes illi, *Satyrici* a quibusdam sunt appellati. *Cerretanorum* nomen Coe- lius Rhodiginus, Leander Albertus in Description. Italiae, ac alii, ex *Cerreto* Spoletani agri Oppido profe- ctum putant, quòd inde copia in- gens ejusmodi Circulatorum prodiret. A vero non abhorret eorum opinio. *Ciarlatani* autem, si fides Menagio est in Lib. de Origin. Linguae Ita- licae, a *Circulus* appellati sunt, hoc pacto: *Circulus, Circulo, Circulonis, Circulone, Cirlone, Ciarlone.* Fallitur vir doctus. A *Circulare* nos deduxi- mus

mūs *Cerchiare*, non verò *Ciarlare*. Ab hoc postremo significante *Multum loqui*, *Garrulus* & *loquax* esse, effluxit *Ciarlatano*. Unde verò *Ciarla* & *Ciarlare* natum sit, nondum assequi potui. Nisi quod menti meae obversatur dubitatio aliqua, num ex Gallico nomine Caroli Magni idest *Charle*, derivasse olim potuerit *Ciarlare*, ad significandam narrationem de Carolo ipso. Nam pleraeque olim Romanenses Fabulae, quas in plateis, triviis, & ad mensas canebant *Histriones*, *Circulatores*, alique id genus homines, Populum oblectaturi, fabulosis Caroli Magni, ejusque Palatinorum Procerum constabant. Inde manasse potuit *Ciarleria*, qua voce usus est Frater Jacobus Tudertinus, pervetustus Italicae Linguae Scriptor, ad significandas inaniam rerum narrationes. Haec ipsa est significatio verbi *Ciarlare*. Olim verò *Ciarlatani* nuncupati fuerint, qui Fabulas canendo aut agendo, Populum ad se alliciebant, ut nummos ab eorum crumenis arte blanda educerent. Dubitationi huic sit venia apud Lectores, quum in re adeo abstrusa crimine careat vel leves suspiciones proponere. Atque heic in memoriam meam redit *Maffei Vegii Laudensis*, hominis ob eruditionem suam Seculo Christi XV. celeberrimi, *Dialogus Veritatis*, quem in Ambrosiana Bibliotheca MStum vidi. Ibi colloquantur Veritas & Philosophus. Illa verò contendit, se nullum apud mortales locum invenire potuisse: atque in eam rem adfert, quae sibi acciderant apud *Circulatores*, *Histriones*, *Alchimistas*, *Philosophos*, *Judices*, *Negotiatores* &c. Innumeris autem aliis modis, ac superstitiosis potissimum remediis illudebant nebulones vulgi insipientis credulitati: quod ne no-

A stris quidem temporibus desisse verimus. Sed & heic audiendus Boncompagnus Italicus Scriptor, cujus Librum MStum de *Arte distaminis* laudat Du-Cangius in Appendice ad Glossar. Latin. *Velut Scurra*, ait, *totam Italiam vagabundavit cum Cantatoribus, & tanquam exivatus Truſtanorum se fingit esse Medicum doctrinarum, ut fornicandi & adulterandi opportunitatem valeat invenire.* Boncompagnus, ipso Du-Cangio teste, floruit Anno MCCXIII. quare nulla dubitatio est, quin ille idem fuerit, qui *Opusculum de Obsidione Anconae*, a me editum Tomo VI. Rer. Italicar. conscripsit, ubi vide, quae de ejus patriâ ac studiis sum commentatus. *Truſtani* autem a Boncompagno memorati *Circulatores* fuere, sive erronei, qui fallaciis suis emungebant rudis Populi marsupia. Neque enim *mendici* tantum eo nomine significati, quum, ut vides, ille se fingeret *Medicum*: quod & adhuc *Circulatorum* plerique faciunt. Ab Hispanis adhuc *Scurra* appellatur *Truan* sive *Truban*. In Notis ad Legem 6. Aistulphi Langobardorum Regis, Papiâ praeunte, dixi, *Troſtingos* fuisse *Joculatores*. Quare alicui veri simile videatur, nihil discriminis intercessisse inter *Truſtanos* & *Troſtingos*. Attamen non tam facile explodenda alia interpretatio ibi a me proposita, nempe sub *Troſtingorum* nomine venisse *Paranymphos*. Theoticis *Trutbine* idem est ac nuptiarum comes, *Paranymphus*. Ibi de nuptiis & Pronuba res est. Ita in Glossis Theoticis ab Eccardo editis *Paranymphus* Teutonice appellatur *Truthigomo* & *Truteboto*.

Sed forte perconteris: fuerunt-ne Seculis barbaricis inter publicos Ludos Tragoediae, aut saltem Comoediae? Equidem in remotis Seculis nul-

Nullum apertum hujusce rei vestigium hactenus offendi. Post Saeculum vero a Christo nato Undecimum aliquid inveni; quamquam in ea opinione sim, nunquam ita excidisse veterum Latinorum Histrionicam Artem, ut abolita prorsus fuerit apud Italos ejus memoria atque usus. Suspicio enim, viguisse fere semper eam partem, quae olim a Pantomimis, idest gesticatoribus peragebatur. Atque hi *Muttacini* ab Italis postea sunt appellati, dum actionem quampiam gestibus tantum non verbis exprimerent. Arbitror etiam, aliquid inconditae Comoediae semper fuisse Italis, quales nunc Romae sunt, quae *Giudiate* nuncupantur. Sed ista certis eorum temporum monumentis confirmare posse difficillimum sit. Concilium quidem Aquifranense Anno DCCCXVI. habitum Can. 83. statuit: *Quod non oporteat Sacerdotes aut Clericos, quibuscumque Spectaculis in Scaenis, aut in nuptiis interesse: sed antequam Thymelici* (scilicet Histriones, Musici, aut Mimi) *ingrediantur, exurgere eos convenit, atque inde discedere.* Et in Concilio Turonensi III. Anno DCCCXIII. Canone 7. Dei Sacerdotes *Histrionum turpium & obscenorum insolentias, jocosum effugere* jubentur. Atto etiam Vercellensis Episcopus circiter Annum DCCCCXLV. Capitulare suum emisit, editum a Dacherio in Spicilegio, ubi Cap. 42. eundem Canonem repetitum videas. Verum hinc minime certò evincas, temporibus iis *Spectacula in scaenis*, ac *Thymelicos* veterum in usu fuisse: is enim Canon totidem verbis desumptus fuit ex antiquissimo Concilio Laodicensi in eum finem, ut Clerici deterrerentur a quibusvis obscenis ac inhonestis Ludis, quorum ne Saeculis quidem IX.

A & X. inopia fuit, quum tamen lateat, an quisquam ex iis in Scaena per Histriones ageretur. Adi nunc Johannem Sarisburiensem Episcopum Carnotensem, qui circiter Annum MCLX. Libros *de nugis Curialium* scribebat. Is Cap. 8. Libri primi inscribit *de Histrionibus & Mimis & Praestigiatoribus*, atque inter cetera ait: *At nostra aetas prolapsa ad Fabulas, & quaevis inania, non modò aures & cor prostituit vanitati, sed oculorum & aurium voluptate suam mulcet desidiâ. Nonne piger desidiâ instruit, & somnos provocat, instrumentorum suavitate, aut vocum modulis, hilaritate canentium, aut Fabulantium gratiâ?* Dixerat ante, multos gratiam suam *Histrionibus & Mimis* prostituere. Subdit etiam: *Admissa sunt Spectacula & infinita tyrocinia vanitatis. Hinc Mimi, Salii vel Saliarum, Balatrones, Aemiliani &c. & tota Joculatorum scena procedit. Quorum adeo error invaluit, ut a praeclaris domibus non arceantur &c.* Satis haec innuere videntur, Saeculo illi non defuisse Spectacula in scaenâ peracta. Neque sane tunc fuere pudiciores & castigatiorum Italicorum mores. Audiendi sunt Patres Concilii Ravennatis Anno MCCLXXXVI. habiti apud Rubicum, & Tomo XI. Concilior. Labbei edit. Dicitur ibi, *Laicorum importunitate, qui Clericis plurimum sunt infesti, invidiam fuisse consuetudinem, ut quum Laici decorantur cingulo Militari, seu nuptias contrahunt, Joculatores & Histriones transmittunt ad Clericos, ut eis provideant, prout & idem Laici faciunt inter se.* Sed haec obscura, quum sub nomine *Histrionum* tunc venirent, quicumque Circulatores & Mimi jocos & ludis Populo risum aut delectationem crearent. Audi Everhelmum in Vita San-

E

ti

ſi Popponis Stapuleniſis Abbatis in Actis Sanctor. Bolland. ad diem 25. Januarii, Cap. 6. haec ſcribentem: *Contigit etiam Ludis Hiſtrionum Imperiales fores occupari, atque eo Spectaculi genere Regem cum ſuis delectari: id eſt Henricum I. Auguſtum, poſtea inter Sanctos adnumeratum. Urſis etiam nudus quidam vir, membra melle perunctus, exhibetur, a quo etiam plurimum pro periculo ſuimet timetur, ne forte ab iſdem urſis ad oſſa ſui melle conſumpto, perveniretur. Porro Rex ejuſdem Spectaculi adeo amore in oculis ſuis captus tenetur &c.* En quibus olim delectarentur & Imperatores ipſi Saeculo XI. ineunte.

Certe nullum ego tempus fuiſſe puto, quo Italia Gerronibus, Ludionibus, & Praeſtigiatoribus iſtis caruerit. Theophanes in Chronographia ad Annum XVII. Juſtiniani Magni Imperatoris, hoc eſt Chriſtianae Aerae Anno DXLIII. rem narrat, quam & Auſtor Hiſtoriae Miscellae Tomo I. Rer. Italicar. ab eo excerptit. *Eodem, inquit, Anno planus ac Circulator quidam, Andreas nomine, ex ITALICIS partibus adſuit, ſulvum & orbem lumine circumducens canem, qui ab eo juſſus, & ad ejus nutum mirae debat ſpectacula. Is ſiquidem in forum, magnam Populi circumſtante catervam, prodians, annulos aureos, argenteos, & ferreos, clam cane, a ſpectatoribus depromebat, eosque in ſolo depoſitos aggreſſa terram cooperiebat. Ad ejus deinde juſſum ſingulos tollebat canis, & unicuique ſuum reddebat. Similiter diverſorum Imperatorum numismata permixta & conſuſa, nominatim & ſigillatim proſerebat. Quin etiam aſtante virorum ac mulierum circulo, canis interrogatus mulieres uterum geſtantes, ſortatores, adulteros, parcos ac tenues, ac denique magnanimos, idque cum veri-*

*tate demonſtrabat. Ex quo cum Pytho- nis ſpiritu motum dicebant. Ejuſmodi praestigias ne noſtra quidem tempora ignorant, eaſque Diabolicam tantum arte perfici, ignarum ac rude vulgus non raro ſuſpicatur. Gothi etiam ſub Juſtiniano I. Imperatore, ut auſtor eſt Procopius Lib. primo, Cap. 18. Romanis exprobrabant, quod a Graecis Italia nullos alios acciperet, niſi Tragoedos, Mimos, & Piratas. Attamen ſi Comica aut Tragica inferiorum temporum Poemata quaeris, vix ullum reperias. Unum tamen indicabo, quod e Mſto Codice Tegernſeſi evulgatum eſt ante paucos annos a Cl. Viro Bernardo Pezio Monacho Benedictino Mellicenſi, part. 2. Tomi 2. Theſaur. Anecdotor. novis. pag. 185. Ita verò inſcribitur: *Ludus Paſchalis de adventu & interitu Antichriſti in ſcena Saeculo XII. exhibitus. Ibi in ſcaenam inducuntur Papa, & Imperator, Reges Francorum, Theotonicorum, Graecorum, Babylonis &c. Antichriſtus & Synagoga. Multos Reges ſibi devincit Antichriſtus, ſed tandem corruiſit. Albertinus quoque Muſſatus Patavii circiter Annum MCCCXX. Eccer- nidem Tragoediam ſcripſit, quae an ſcaenae tradita fuerit, minime liquet. Illud exploratum eſt, Saeculo XV. reſtaurata fuiſſe ab Italicorum ingeniis Artem Comicam ac Tragicam; Muſicam quoque Tragoediae junctam. Qua de re Eruditi jamdiu multa ſunt commentati. Ceterum Saeculo XIII. aut XIV. Spectaculorum genus reperio, quibus *Rappreſentazioni* nomen erat, atque imitatione conſtabant alicujus verae, aut veriſimilis, & plerumque ſacrae actionis. An ſermones, aut verſus interſererentur, ignotum eſt mihi. In Forojulienſi Chronico Juliani Cano-**

nici Cividatensis, heic a me edito, ad Annum Ch. MCCXCVIII. facta dicitur, repraesentatio Ludi Christi, videlicet Passionis, Resurrectionis, Ascensionis, Adventus Spiritus Sancti, & Adventus Christi ad Judicium, in Curia Domini Patriarchae honorifice & laudabiliter per Clerum. Anno itidem MCCCIV. facta fuit per Clerum, sive per Capitulum Cividatense Repraesentatio de creatione primorum Parentum; deinde de Annuntiatione B. Virginis, de Partu, de Passione &c. & de Antichristo &c. Et praedicta facta fuerunt solemniter in Curia Domini Patriarchae cum ingenti concursu Populi, & finitimorum Nobilium. At rem funestissimam narrat Joannes Villanius Historiar. Lib. 8 Cap. 70. quae Florentiae Anno MCCCIV. accidit, hisce verbis: *Come per antico aveano per costume, quelli di Borgo San Friano di fare più nuovi e diversi Giuochi, si mandarono un bando per la Terra, che chi volesse sapere novelle dell' altro Mondo, dovesse essere il dì di Calen di Maggio in sul ponte alla Carraja, e d' intorno all' Arno. Et ordinarono in Arno sopra barche e navicelle palchi; e fecionvi la simiglianza e figura dell' Inferno con fuochi & altre pene e martorii, con uomini contrafatti a Demonia, orribili a vedere, & altri, i quali aveano figura d' anime ignude. E mettevangli in que' diversi tormenti con grandissime grida e strida e tempeste: la quale pareva odiosa cosa e spaventevole a udire e vedere. E per lo nuovo giuoco vi trassono a vedere molti Cittadini. E'l ponte alla Carraja, il quale era alleva di legname da pila a pila, si caricò sì di gente, che rovinò in più parti, e cadde colla gente, che v' era suso. Onde molta gente vi morì, & annegò in Arno, e molti se ne guararono la persona, sì che il Giuoco*

A *aa beffe tornò a vero &c.* Si e quibusvis Saeculis Historicos, Poetas, aliosque Scriptores haberemus, facile deprehenderemus, nulli tempori defuisse publica Spectacula, quibus oblectarentur Civium animi, eaque praesertim, quae ex hominum crumenis argentum expriment. Sed satis superque de hisce actum est. B Progrediamur.

Inter veterum Spectacula, quorum adhuc constans est usus Florentiae, Bononiae, ac in aliis quibusdam Italiae Civitatibus, *cursus Equorum* suum etiam locum poscit. Quantopere delectati fuerint ejusmodi Ludis Graeci olim ac Romani, nemo ignorat, nisi qui in veterum eruditione hospes omnino est. Jamdiu desuetos Italia rursus recepit, sed equis tantum aut sponte currentibus, aut a juvenulo insidente rectis, rarissime verò cum quadrigis. Praemium equo victori proponebatur, plerumque *Pallium*, hoc est sericus aut laneus pannus, non levis, aut certe non contemnendi pretii: unde postea emerfit familiaris Italicae Linguae formula *correre il Palio*, sive *correre al Palio*. Quod si Pallium minime proponebatur, certe donaria alterius generis (tria fere semper) consuevere conferri. Saeculo Decimo tertio ejusmodi equorum certamen usitatum video; an antea, ignotum mihi. In Legibus municipalibus Ferrariensis Populi (Codicem MStum Estensis Bibliotheca adservat) Anno MCLXXIX. statutum fuit Lib. 2. Rubric. 116. *Ut in festo beati Georgii equi currant ad Pallium, & Porchebam, & Gallum.* En tria praemia. Rursus Rubric. 117. ejusdem Libri sancitur: *Ut in festo Sanctae Mariae de Augusto in Civitate solatium habeatur. Potestas, qui pro tempore fuerit,*

tenea-

teneatur octo diebus ante diem dicti festi scire voluntatem hominum majoris Consilii de faciendis equos currere ad Bravium in dicto festo, scilicet ad unum Runcinum, Accipitrem (ideest accipitrem: ita enim medii aevi Scriptores vocem istam efferebant), & duos Bracos, nempe canes venatorios. In Statuto MSto Populi Mutinensis Anno MCCCXXVII. Lib. 2. Rubric. 27. decretum fuit: *Ut in festo Sancti Michaëlis equi currant ad Scarletum sex brachia de Scarleto, & ad Porchetam, & Gallum, secundum consuetudinem.* Non id Spectaculum tunc adinventum; sed confirmata est illius tantum consuetudo. Bononienses quoque (Annalibus a me editis Tomo XVIII. Rer. Italicar. & Ghirardaccio testibus ad Annum MCCLXXXI.) decrevere, ut deinceps recurrente die festo Sancti Bartholomaei, hoc est IX. Kalendas Septembris, Equorum cursus haberetur, & praemii loco statueretur *Equus bene ornatus, Accipiter, duo Canes venatici, & Sns tenella.* Auctor est Scipio Admiratus senior in Histor. Florentin. Lib. pri-

A mo, insignem victoriam a Romanis Anno CCCCVII. (immo CCCCV.) reportatam fuisse de Radagaiso Gothorum Rege in Etruria, & tunc ad perpetuam memoriam tantae rei institutum fuisse a Florentinis die VIII. Octobris certamen equorum: *qui mos, ut ille ait, usque ad nunc perduravit.* Tantam institutionis illius antiquitatem propinet cui vult Admiratus: mihi certe non persuadebit, cui non nisi multis post Seculis ejusmodi equorum certamina restituta fuisse creduntur. Faustus autem aliquis eventus fere semper occasionem dedit instituendi annuum bravium Equorum in Urbibus. Erepta fuit feliciter ex impii Eccelini manibus Anno MCVI. Civitas Patavina: quare subsequenti Anno, ut tantae felicitatis memoria anniversariâ solennitate celebraretur, Respublica illa Decretum hoc promulgavit, quod in antiquo membranaceo Codice Statutorum Civitatis Patavii, apud Dominum Stephanum Varesium ibidem adservato, legitur sub Rubrica *de Feriis, Nundinis, & Festivitatibus celebrandis.*

Decretum Populi Patavini de in posterum celebranda anniversaria liberatione Civitatis suae, Anno 1257.

Potestate Domino Matthaeo Quirino, Millesimo Ducentesimo Quinquagesimo septimo. Item statuimus, quod omni anno, die duodecimo exeunte Junio, quo burgos cepimus Civitatis, Potestas Paduae cum sua Familia seu Curia, & Fratres Populi, ad Vesperas accedant ad Ecclesiam Sancti Anthonii ad honorem Dei & beatae Mariae semper Virginis, & omnium Sanctorum, & beatorum Prosdocimi, Justiniae, & Anthonii Confessoris. Et die undecimo exeunte

Tom. VI.

(*) Ideest Marchio Estensis.

Dte Junio, in quo capta fuit Civitas Paduae, Dominus Episcopus & omnes Clerici de Padua, & Potestas cum tota sua Curia, & Dominus Marchio (*), si erit in Civitate Paduae, cum omnibus Militibus, & Dominibus, atque Fratres, ad ipsam Ecclesiam accedant ibidem Missam audituri, in processione cum devotione, cereis & candelis, quae Potestati & suae Curiae per Commune Paduae solvi debeant ibidem ob reverentiam Jesu Christi. Et

L

Com-

Commune Paduae omni anno dare teneatur ac praesentare in dicta die in Via publica in medio Prati Vallis duodecim brachia Scharletti, & unum Spariverium, cujus pretium non excedat summam Soldorum sexaginta, & duas Cyrothecas, ad quod Scharlettum, Spariverium & Cyrothecas praecoccupandas currere debeant Dextrarii ante Missam; & illius, cujus fuerit Dextrarius, qui primus metam cursus attigerit, sit Scharlettum praedictum: & illius, cujus fuerit Dextrarius, qui secundus metam cursus attigerit, sit Spariverium: & ille, cujus Dextrarius fuerit, qui tertio loco vicerit in currendo, habere debeat Cyrothecas. Ita tamen quod currere non debeat ad cursum praedictum Dextrarius aliquis, qui non fuerit aestimatus Libras quinquaginta per Judicem vel Militem Potestatis. Et dictum Festum sicut Festum Apostoli celebretur.

Neque tantum Equorum cursus olim habebatur, sed & Hominum, Feminarum, Meretricum, Asinorum &c. Dantes Aligherius circiter Annum MCCCIV. haec scribebat Cap. XV. Inferni:

*Poi si partì, e parve di coloro,
Che corrono a Verona'l drappo verde
Per la campagna ec.*

Quae verba ita explicat Beneventus Imolensis ejus Saeculi Scriptor, in Commentariis in hoc opere a me evulgatis: *Ad quod sciendum est, quod in Civitate Veronae est consuetudo, quod annuatim idest primà Dominicà Quadragesimae currunt Homines pedites ad unum Pallium viride certatim. Itaque ibi videtur maxima celebritas currentium. Hunc autem actum viderat Dantes, quando stetit Veronae. Quod etiam peculiare eorum temporum fuit, si quando prospere res bellica cedebat,*

A ita ut hostes cogerentur se intra moenia suae Civitatis concludere, tunc victor in eorum opprobrium certamen equorum deducebat usque ad portas trepidantis Urbis. Nummos quoque ibi, quasi in sui juris loco percutiebant, aliaque ridenda perpetrabantur. Anno MCCLXIII. Pisani, ut est in eorum Annalibus a me editis Tomo VI. Rer. Italicar. pag. 195. usque ad Lucae portas exercitu suo penetrarunt, ubi ad perpetuam rei memoriam, & laudis nostrae praeconium, & adversariorum sempiternum opprobrium, & ad superabundantiam ultionis, Moneta nostram novam duorum Solidorum cum impressione nostrae victricis Aquilae coronatae cudi fecimus,

C & quamplures novos Milites cingulo novae Militiae decorari. Quadrellos, sagittamina, & virgas Sardorum in Civitatem Lucanam projici fecimus, ex quibus supra muros & in Civitate ipsa plures fuerunt lethaliter sauciati. Ludum ad massa, scutum, & alia jucunda tripudia fieri. Ita Anno Christi MCCLXXXIX. Florentini victores moenibus Arretinae Urbis instantes, testante Joanne Villanio Lib. 7. Cap. 132. Historiar. *fecionvi correre il Pallio per la Festa di San Giovanni, & vizzaronvi più difici, e manganaronvise Asini con la mitra in capo per rimpaccio del loro Vescovo.* Anno quoque MCCCXXV. insignem de Florentinorum exercitu victoriam retulit Castrucius Lucensium Princeps. Is blandiente fortunâ usus, usque ad moenia Florentiae progressus est, praedae ac incendiis omnia subjiciens. Ibi verò in contemptum Florentini Populi tria certamina edenda jussit, praemiis unicuique propositis. Primum fuit cursus Equorum: secundum cursus Peditum: tertium cursus Meretricum: Nummos & ipse paene sub moenibus Florentiae cudendos curavit,

vit, quos deinde *Castruccinos* appellare. Florentini verò & ipsi, ubi secundae res succedere, paria contra *Pifanos*, *Senenses*, *Mediolanenses* praestitere. Ipso quoque Anno *MCCCXXV*. *Mutinenfes* copiis *Paffarini Mantuani*, *Azzonis Vicecomitis*, & *Marchionum Estensium* suffulti, ingenti strage exercitum *Bononiensium* ad *Zapolinum* fregere. Tum usque ad portas *Bononiae* deductis copiis, univèrsa populati, ibidem conltere. Insuper, ut scribit *Moranus* ad eundem Annum in *Chronico Mutinensi* Tomo XI. *Rer. Italicarum*, a dicta *Porta Civitatis* (*Bononiae*) ad *Pontem Rbeni* facientes equos currere ad *Pallia* & *Scarleta*: unum videlicet pro *Communi Cremonae*, cujus *Civitatis* praefatus *Arzo* exstitit titulus; aliud pro *Communi Ferrariae*; aliud pro *Communi Mantuae*; & reliquum pro *Communi Mutinae* antedicto, ad aeternam memoriam praemissorum, & ipsorum *Bononiensium* scandalum. Liceat heic nobis emendare *Corium*, qui hanc *Mutinenfium* victoriam refert ad Annum *MCCCXXIII*. Sed longius a veritate abfuit *Ghirardaccius* nuper memoratus, qui clausis oculis *Corio* subscribens, bis debellatos a *Mutinenfibus* *Bononienses* suos scripsit, hoc est Anno *MCCCXXIII*. ac deinde *MCCCXXV*. Unâ tantum clade percussi in eo bello *Bononienses* fuisse. Reliqua consuetudinis hujus exempla praetereo, quae illius *Seculi* *Historia* suppeditat. Haec autem pleraque si puerilia inanis gloriae inventa appellem, concordés mecum sapientes quosque habiturum me spero. Neque alia fuit sententia *Philippo Villanio*, qui *Lib. XI. Cap. 63.* bellum inter *Pifanos* ac *Florentinos* suo tempore, hoc est Anno *MCCCLXIII*. gestum describens, haec

A literis consignabat: *Il perchè i Pifani* (aciebus ad moenia *Florentiae* deductis) *feciono correre il Palio per traverso a Rifredi, e tra le Schiere. Più feciono battere Muneta; e al Ponte a Rifredi impiccarono tre Asini; e per devisione, loro puosono al collo il nome di tre Cittadini, a ciascuno il suo. Ecco in che i savj Communi di Firenze e di Pisa spendono i milioni di Fiorini, rinovellando spesso queste villanie ec.*

Sunt & alia Spectacula a pluribus *Seculis* usitata *Florentiae*, *Senae*, *Venetiis*, videlicet *il Giuoco del Calcio*, *le Regatte ec.*, a quibus recensendis abstineo. *Seculo* etiam *XIV.* in *Civitate Romana* *Ludus Taurorum*, sive nobilium *Juvenum* cum *Tauris* indomitis certamen, in *Amphiteatro* *Titi* celebrari consuevit. Ipsum describens *Lodovicus Monaldescus* in *Annalibus*, Tomo *XII. rer. Italicar.* pag. 535. enumerat nobiles viros, qui in arenam, Anno *MCCCXXII.* descenderunt, eorumque chlamydes atque emblemata. *Pugnatorum* fortitudinem laudat, sed quem finem *Ludus* habuerit, haec illius verba produnt: *Tutti assaltarono il suo Toro, e (de' combattenti) ne rimasero morti dicitotto, e nove feriti; e de i Tori ne rimasero morti undeci. A i morti si fece un grande onore.* Si tanta ibi revera fuit hominum caedes, qualis fuerit temporum illorum sapientia, aliis perpendendum relinquam. *Prudentiores* certe fuerunt *Romanorum* illorum posterum, immo & reliqui *Populi*, qui periculosum adeo certamen, ab unis vilibus *Gladiatoribus* olim usurpatum, totum dimisere agilitati, dexteritati-que *Hispanicae* gentis, quam nulla haestenus suorum funera ab hujusmodi Spectaculo avertere potuerunt.

Erat & antiquis Seculis magnificentia non mediocris in nuptiis, inaugurationibus Principum, aliisque eorum publicis actis: quod repetere mihi liceat. Tunc nobiliores inter juvenes, turmas varias pari colore indutas constituebant. Interdum verò vestes non uno colore, sed gemino induebantur, ita ut dextera pars vestimenti rubeum exempli causâ, sinistra verò croceum ostenderet, uti in Dissertatione XXXIII. de Origin. Vocum Italicar. ad vocem *Bzzarro* innui. Superfunt adhuc Mediolani vestigia hujus moris in Ostiariis Communis Consilii, atque illum referunt quoque picturae Saeculi XIV. & XV. Atque hinc opinor natum nomen *Divisa*. Nunc *Livrea* dicimus; quod nempe moris esset Dividere sive Partiri vestimenta, ita ut una pars unum colorem, altera alterum prae-

A ferret. In Vita Sanctae Franciscæ Romanae in Actis Sanctor. Bolland. ad diem IX. Martii, Vision. 30. legitur: *Pulcherrima Divisa est color albus & rubeus*. In Notis ita vox ista explicatur: *idest Partitio. Item Modus & Electio, ut scribunt Academici Florentini*. Sed nihil aliud ibi *Divisa*, nisi *Livrea*. Et inde *Vesti divisate*, B *Panni divisati*, idest duplicis coloris. Alia magnificentiae exempla apud majores nostros occurrunt, e quibus unum in praesentia praetermittere nolo, nempe quam splendidis ritibus Populus Romanus Saeculo Christi XIV. exciperet Principes, aut Romanorum Pontificum tunc Avenione degentium, Legatos. Narrationem hanc suppeditavit mihi amplissima C Vaticana Bibliotheca depromptam ex Codice 6823.

Ordine e magnificenza de i Magistrati Romani nel tempo, che la Corte del Papa stava in Avignone.

IO già, come vi dissi, in un Libro scritto a mano fra molte cose vi trovai, come intenderete nel tempo, che in Avignone la Corte Romana faceva residenza, per malignità de' tempi cagionata, nel quale il governo di Roma assolutamente da' Senatori la giustizia della patria esercitava con lor molta real grandezza sì nel governo, come nel ricevere & incontrare i Legati Apostolici con bellissimo ordine, precedenza de' Magistrati, sì degli abiti, Livree, e mutazione anco di esse, nell' andare ad incontrare gl' Imperadori & altri Principi, e simili altre occasioni, con magnificenza de' detti usate, & anticamente da loro osservate. Prima si vedeva venire di molti Gentiluomini a cavallo, seguitati da' Baroni e Signori a

D loro beneplacito vestiti, con i loro Staffieri e Livree. E seguivano poi gli Officiali e Magistrati, che si davano a' Baroni e Gentiluomini principalissimi Romani. Venivano prima quattro Trombetti del Popolo a cavallo, con fornimenti e sella di corame rosso, & alle Trombe l'Arme del Popolo. E loro erano vestiti con beretta di panno rosso all' antica, con una fettuccia cinta di raffetà bianco, allacciata, con un giubbone scollato di raso giallo, e calze lisce all' antica di panno rosso, con un Sajone aperto da i fianchi scollato di panno rosso, listato di fascie di raso giallo, con trine bianche, con una manica alla Divisa rossa e gialla, e l'altra rossa tutta, con una banda di raffetà, secondo la Livrea del Senatore.

Seguivano sei Mazzieri con mazze d'argento, vestiti con veste lunghe senza maniche, di panno pavonazzo, con rivetti, e fodera di tabi rosso, & il giubbone di raso rosso, con un berettino all'antica di Scarlatto: e cavalcavano con fornimenti e sella di corame rosso. Venivano quattro Alabardieri della guardia del Senatore con berretta all'antica di panno rosso, con due piume, & un Sajone all'antica scollato con maniconi larghi, tutto fatto e fascie per lungo di panno rosso e giallo, con passamani bianchi, con calze lisce all'antica di panno rosso, con una banda secondo la Livrea del Senatore. Et in certe occasioni andavano avanti armati tutti fin sopra la coscia d'arme bianche. E questi andavano per guardia della persona del lor Capitano, che seguiva loro a cavallo con sella armata di velluto pavonazzo, e fornimenti e fibbie dorate, e con una berretta di scarlatto di grana, con una medaglia d'oro, con piuma, & un giubbone di damasco rosso, con un collaro di maglia, & una collana d'oro al collo, con calza all'antica, una rossa e l'altra gialla e rossa, & un robbone all'antica di panno pavonazzo, fasciato di velluto pavonazzo, foderato di raso rosso. E nelle occasioni iva armato tutto fuor che la testa. E sopra la coscia d'arme bianche, con una mazza ferrata all'arcione: e due, che gli andavano da i lati a' piedi con la medesima Livrea vestiti degli Alabardieri; ma con bastoni in mano, che gli facevano far largo al Popolo. Li due Moestri di strada seguivano a cavallo con fornimenti di velluto rosso, con gualdrappa di scarlatto. Portavano una berretta all'antica alla Ducale di velluto cremesino con un giubbone di raso pavonazzo, con calza liscia all'antica di scarlatto di grana, con scarpe di velluto rosso, con un robbone all'antica cor-

A to di velluto rosso con fodera di damasco giallo. Venivano i due Sindici del Popolo, che cavalcavano con fornimenti di velluto rosso con gualdrappa di panno rosso, e portavano in testa con una certa calza lunga di scarlatto che se la gettavano sopra le spalle con un poco di mostra di pelle bianca, che usavano, & un robbone lungo alla Senatoria all'antica di damasco pavonazzo con fodera di raso cremesino con una sottana di scarlatto. Seguivano poi due Secretarj, che cavalcavano con gualdrappa e fornimenti di velluto pavonazzo, vestiti con berrette alla Ducale, con un giubbone di raso rosso, con calze di scarlatto, con un robbone di damasco cremesino, foderato di raso giallo, fin sopra il ginocchio. I due Scriba-Senatus vanno a cavallo, come i Secretarj, e vestono come loro; ma il robbone aveva solo mezzi maniconi con bottoni d'oro, e la fodera di raso pavonazzo. Poi venivano quattro Marescalchi al paro cavalcando con mezza copertine di scarlatto con frangie d'oro con fornimenti di velluto rosso, con berretta alla Ducale di velluto cremesino, e calze di scarlatto, con un robbone corto di velluto pavonazzo con bottoni d'oro, foderato di damasco rosso, con un bastone per uno in mano di legno bianco.

E Andavano avanti alli Paggi de' Caporioni i Tamburi de' Rioni, tutti insieme a quattro a quattro per fila, con una berretta all'antica di panno rosso con piume, e con un giubbone giallo, con calze all'antica, una rossa di panno, e l'altra secondo la Livrea del Rione, con una casacca liscia di panno rosso con passamani gialli, con saldoni e maniche, una rossa, e l'altra alla Divisa del Rione, con una banda de' colori dell'Arme de' Caporioni. E sopra i Tamburi erano dipinti i segni del lo-

ro Rione, con queste lettere S. P. Q. R. Venivano tredici Paggi de' Caporioni, che andavano a due a due avanti a i Caporioni con loro precedenza. E questi tali Paggi portavano le Insegne de' Rioni, cavalcando con fornimenti di velluto rosso, e mezze copertine fatte a pendoni, con pettorali di panno del color dell'impresa del Rione con l'arme di ricamo al pettorale del cavallo del Caporione; e fatto il fornimento a frangie, con frangia e fiocchi d'argento alla testiera del cavallo con le piume. Il vestimento de i Paggi: prima portavano un berrettino all'antica di scarlatto. Ma questo lo portavano nelle feste positive senza la Bandiera; ma nelle feste Militari portavano in testa la celata con piume, e con la Bandiera de' Caporioni, con un giubbone di raso giallo, con calze di scarlatto, e l'altra alla Divisa del Rione: con Sajone con le maniche, una di damasco rosso come il Sajone, e l'altra alla Divisa del Popolo Romano: & era scollato e liscio, guernito con certe fasce alla Livrea del Rione di ricamo, con una banda alla Livrea dell'Arme del Caporione. Seguivano i tredici Caporioni, che oggi così li chiamano: e questi tali il Popolo Romano gli usò nel Pontificato di Giovanni XII. l'Anno DCCCC. XLVIII. E li chiamarono Decarchoni, che guardavano la Città. E nel Pontificato d'Urbano IV. nell'Anno MCCC. LXII. li chiamarono Banderesi. Ampia podestà avevano di dare la vita e la morte, e nella Repubblica avevano tutto il governo, e guardavano la Patria. Questo nome di Banderefe era di Germania venuto, che Bandiere chiamano i Vessilli, che portano nelle imprese: perciocchè ogni Capo di Regione oggi chiamiamo Caporione, & anco la loro Bandiera, e segno è distinto. E fra di loro tredici creano un loro Capo, che Prio-

re lo chiamano. Anco oggi si usa; e fu scemata la loro grande autorità per la loro insolenza contra la volontà de' Pontefici nell'Anno MCCCCLXIX. da Gregorio XI. Pontefice, e li ridusse secondo la volontà sua. E così fino al dì d'oggi tengono; che se occorre tumulto grande nella Città, sono tenuti a quietarlo. E nelle Sedie vacanti con loro grande autorità ministrano la giustizia, e guardano la Città da i tumulti, che possono accadere. Con molta loro modestia e onore oggi la osservano. In certe occasioni portavano quest'abito. Cioè una berretta alla Ducale all'antica di velluto cremesino, con un robbone corto all'antica con mezzi maniconi di velluto cremesino, con punte e bottoni d'oro, foderati di toccha turchina e oro, con un giubbone di raso pavonazzo, con calze, una di scarlatto, e l'altra di rosso e giallo, con scarpe di velluto rosso, con un bastone bianco per uno in mano. E il loro Priore portava il Latice indosso di velluto pavonazzo, foderato di pelle d'armellino all'antica, con un bottone d'oro allacciato. E cavalcavano con mezze copertine fatte a pendoni, con il pettorale di velluto verde fatto a ricami d'oro e d'argento con frangie e fiocchi d'oro, e fornimenti del medesimo velluto. Andavano due a due secondo le loro precedenza, col Prior loro in mezzo nell'ultima fila, con sei Paggi avanti colle loro Bandiere. Nelle feste Militari avevano un'altra sorta d'abiti, che usavano. Portavano un Sajone crespo scollato all'antica, che si allaccia sopra le spalle, aperto da i fianchi, con faldoni lunghi di velluto cremesino, con certe fascie guarnite di ricamo, secondo i colori del loro Rione, e con maniche, una tutta rossa di velluto, e l'altra alla Divisa di giallo e rosso, con una banda de i colori dell'Arme de' Caporioni: e sotto fin su la

coscia tutti armati, fuorchè la testa, che la celata la portavano in testa i loro Paggi, d'arme bianca con berretta, calze, e'l bastone, come di sopra è detto. E i cavalli andavano tutti bardati di velluto verde fatto a ricami, e al pettorale l'Arme del Caporione, con fiocchi e frangie d'oro, armati la testiera con Pennoni: e il Priore portava il Laticlavo.

I due Cancellieri seguivano dietro a i Caporioni. Cavalcavano con gualdrappa di scarlato con frange d'oro e fornimenti di velluto rosso con berretta alla Ducale di velluto cremesino, con sottana di velluto pavonazzo, e calze di scarlato, con robbone alla Senatoria, con maniconi di tela d'oro foderati di damasco rosso. Venivano poi gli Oratori de i Re e de' Principi e Repubbliche, che s'imbattevano alla Corte Romana, vestiti a loro beneplacito. Seguivano due Paggi del Consaloniero, che tenevano in mezzo quello del Prefetto di Roma, e quelli del Consaloniero andavano vestiti con un berrettino di scarlato & un giubbone di raso rosso, con calze, una di scarlato, e l'altra gialla e lionata, che è la Livrea del Consaloniero, con un Sajone crespo scollato aperto da i fianchi di damasco giallo con fasce guarnite di damasco rosso con ricami d'argento, e le maniche, una gialla e l'altra lionata e gialla. E cavalcavano con una mezza coperta e pettorale fatto a pendoni con l'Arme di ricamo del Consaloniero di panno lionato con fascie di velluto giallo, con frange e fiocchi e passamani di seta rossa & argento, con fornimenti di velluto lionato. Nelle feste Militari poi portavano uno d'essi una mazza ferrata, e la celata con pennoni in testa del Consaloniero, con una banda rossa. E quando il Consaloniero non portava egli lo Stendardo grande, lo portava questo Paggio, e l'altro porta-

A va una Zagaglia e lo Scudo, con l'Arme del Consaloniero, con la medesima banda, e pennoni alla testa del cavallo. Il Paggio del Prefetto di Roma in mezzo de' Paggi del Consaloniero a cavallo con una mezza copertina e pettorale fatto a pendone di panno turchino, con un'Aquila d'argento, con passamani e frange e fiocchi di seta rossa & argento, con pennoni alla testiera del cavallo. Andava il Paggio vestito con un berrettino di scarlato, con un giubbone di raso turchino, con una calza di scarlato, e l'altra bianca e turchina, che è la Livrea del Prefetto, un Sajone crespo scollato di velluto rosso listato con fasce di damasco turchino, con ricami d'oro e d'argento, e le maniche una rossa e l'altra di velluto bianco e turchino, con una banda rossa e gialla. E nelle Feste Militari porta la celata del Prefetto in testa, e sempre va innanti al Prefetto: e porta una frusta in mano, che è segno che castiga i malfattori. Veniva il Consaloniero del Popolo Romano: e questa Dignità si in pace, come in guerra porta lo Stendardo grande della Libertà Romana, il qual'era di tabi cremesino con le lettere del Popolo S. P. Q. R. d'oro, con un fregio attorno di un palmo di ricamo d'oro e d'argento con frange d'oro. E da molte eentinaja d'anni in quà pe' benemeriti della nobilissima Famiglia Cesarini per successione ereditaria, le è concessa dal Popolo Romano, e da' Pontefici confermata infino ad oggi. Andava con questo abito. Portava una berretta alla Ducale di tela d'oro con un giubbone di raso cremesino con bottoni d'oro, con calze una di scarlato, e l'altra rossa e gialla, con un robbone corto, largo, tutto chiuso, con mezzi maniconi di tela d'oro, foderato di damasco cremesino, con una gualdrappa al cavallo, pettorale, e fornimenti di velluto

luto cremesino, & al pettorale l'Arme sua di ricamo, con frange e fibbie d'oro. Nelle Feste Militari andava il Confaloniero armato con collaro, spallacci, e bracciali d'arme bianca, con un Sajone crespo, mezzo di velluto cremesino, e l'altro mezzo della sua Livrea, fatto a fasce di color lionato, e tela d'oro, e simile le maniche di esso, con una catena d'oro al collo, col cavallo bardato armato in fronte, con pennoni, coperto di damasco lionato, tutto fatto a ricami d'oro e d'argento, con l'Arme, e frange d'oro.

Seguiva il Prefetto di Roma a man dritta del Confaloniero. E quest'Ufficio dopo il Senatore ha il primo luogo, esercitato da' Baroni Romani; & avevano carico di mantenere la Patria abbondante, e di tenere purgate e sicure le strade della Campagna di Roma, nette da' ladroni & assassini; e con rigore li castigava. Però gli andava avanti quel Putto con la frusta; e le Città, Terre, e Castelli erano obbligati di mantenergli i soldati. E quando i Pontefici coronavano gl'Imperadori, egli teneva la Corona Imperiale, & andavagli sempre avanti vicino al Pontefice: e nelle pompe portava una bacchetta d'oro in mano. E quest'ufficio lo esercitò molto tempo la nobilissima Famiglia di Vico, concessole dal Popolo Romano, e da' Pontefici per eredità successiva pe' benemeriti di questa Famiglia. Ma poi per la loro mala vita, ed enormi scelleraggini da loro usate li perseguitarono con l'arme, e la estinsero, e lo diedero ad altre Famiglie Nobili Romane, a tale ufficio della Prefettura di Roma E vestiva quest'abito: con una berretta alla Ducale di tela d'oro, con un giubbone di raso turchino, con bottoni d'oro, con calze una di scarlatto di grana, e l'altra di tela d'oro, con un robbono corto all'

A antica di tela d'oro, foderato di pelle d'armellino, con una collana al collo d'oro, e la bacchetta in mano, cavalcava con pettorale con l'Arme sua di ricamo, & una gualdrappa, e fornimenti di velluto cremesino, con frange e fibbie d'oro. Dietro a questo venivano quattro Paggi del Senatore. Cavalcavano con mezze copertine di panno rosso, con frange di seta rossa, e fornimenti di corame rosso, con un berrettino di scarlatto, e lo portavano in mano, con un giubbone di raso cremesino, con calze, una rossa di scarlatto, e l'altra alla Livrea de' colori del Senatore, con un Sajone scollato liscio di damasco rosso, con fasce di velluto giallo con trine di seta bianca, con una manica rossa, e l'altra de' colori dell'Arme del Senatore; con una banda rossa, e una sarga all'antica con l'impresa del Senatore. Andavano due a due, e nelle Feste positivamente andavano alla staffa al Senatore senza banda, e scudo. Venivano sedici Palafrenieri, oggi detti Fedeli del Popolo Romano. E li chiamano di questo nome per memoria di un Castello, che è nella Campagna di Roma, e si chiama Vitorchiano: che essendo ribellato tutto lo Stato al Popolo Romano, solo il sopraddetto Castello stette nella fede, e si difese da' nemici del Popolo Romano; e d'allora in quà tutti gli Uffiziali della Corte del Popolo Romano sono da Vitorchiano, & anco non pigliano d'altri, che di questi. Fino ad oggi dura: e Fedeli del Popolo Romano li chiamano. Ora torniamo a i Palafrenieri, che vestivano con una berretta all'antica di velluto rosso, e la portavano in mano, quando andavano dinanti al Senatore, e nelle berrette tutti portavano una medaglia d'argento, che loro donavano i Senatori, quando entravano in officio: e così a i suoi Paggi; con giubbone di raso giallo,

con calze, una rossa di panno, e l'altra alla Divisa, secondo i colori dell'Arme del Senatore: con un Sajone di panno rosso scollato, con mezzi maniconi, liscio, guarnito a fasce di velluto giallo con passamani di seta turchina e bianca. E quando il Senatore andava pontificalmente, portavano certi bastoni dipinti di verde: e ora usano portarli davanti a i Conservatori. Poi venivano due Gentiluomini a cavallo con mezza copertina di velluto pavonazzo, con fornimenti del medesimo. Et eglino andavano con berretta all'antica di velluto nero, con un giubbone di raso cremesino, con calze di scarlatto, con robbone all'antica di pelluzzo pavonazzo corto, con fasce del medesimo colore di velluto. E portavano un collaro di maglia sopra il giubbone, con una collana d'oro: e portavano una mazza d'oro con una Roma in cima a sedere sopra un Leone: e la Roma tiene da una mano la Vittoria, dall'altra una Palla; e l'altra mazza vi era sopra una Lupa con due putti, che tengono uno Scudo, dov'era S. P. Q. R. E andavano di quà, e di là dal Putto della Giustizia. Seguiva la guardia de' sessanta Alabardieri, vestiti nel modo, che io dissi di sopra: Era la guardia del Senatore, e di Campidoglio. Andavano di quà, e di là alla persona del Senatore, e agli altri Magistrati.

Veniva davanti alla persona del Senatore il Putto della Giustizia, che si dava a i figliuoli de' Gentiluomini. Cavalcava con mezza copertina, fatta a pendoni di scarlatto, con frange e fiocchi d'oro, con li fornimenti di velluto rosso. Portava un berrettino all'antica di scarlatto di grana con queste lettere d'oro, cioè S. P. Q. R. di ricamo: con un giubbone di raso cremesino, con calze di scarlatto, con un Sajone scollato crespo, con mezzi maniconi di vel-

Tom. VI.

luto cremesino listato con fasce di tela d'oro, con uno stocco dorato, con fodero di velluto rosso. E porta dietro alla schiena il Cappello del Senatore, che è di tela d'oro, foderato d'ormesino cremesino. Di quà, e di là alla persona del Senatore a piedi due Alabardieri con bastoni in mano, per far far largo al Popolo, andando senza berretta, e non vanno armati. Venivano due a canto al Senatore a piedi con due Spadoni da due mani sopra le spalle, senza niente in testa: e vestivano un giubbone liscio di raso rosso, trinato d'oro, con una manica rossa, e l'altra alla Livrea del Senatore, tagliate sotto al gomito, con calze di scarlatto, e l'altra alla Divisa del Senatore, con una catena traversa per banda d'oro. Veniva la persona del Senatore, con maestà a cavallo sopra bianca Chinea, con fornimenti di velluto cremesino alla testiera della Chinea, con certi fiocchi di seta cremesina e oro, e fibbie dorate, con gualdrappa di velluto cremesino, con una fascia attorno di ricamo d'oro, e d'argento larga un palmo, con frange d'oro. L'abito Senatorio è questo. Un berrettone all'antica alla Ducale di broccato d'oro, foderato di pelle d'armellino, con calze di scarlatto di grana, con scarpe di velluto rosso con una fibbia d'oro, con una sotanna di velluto cremesino con bottoni d'oro, con una veste alla Senatoria di broccato riccio sopra-riccio d'oro foderata di pelle d'armellino, con una mozzetta sopra di pelle d'armellino con codette, e certi guanti di pelle bianca con un'ovlo di ricamo d'oro e perle, con tre anelli in dito d'oro, uno era un rubino, l'altro un diamante, e uno smeraldo; con una collana d'oro al collo; con una bacchetta d'oro in mano, con una pallottina, e una crocetta in cima. Dietro al Senatore seguivano due Camerieri segreti,

M

ve-

vestiti con calze, una di scarlatta, e l'altra alla Divisa del Senatore, con un giubbone di raso cremesino, con una berretta di scarlatta, con un robbone all'antica di pelluzzo pavonazzo con fasce dell'istesso colore di velluto, con fodera di damasco pavonazzo, con sella di velluto nero. Venivano poi i Giudici di Campidoglio con gualdrappa di panno pavonazzo, con vesti lunghe di velluto nero, con berretta da Dottore, con sottana pavonazza, con gli Uffiziali della Corte del Senatore. In ultimo veniva una Cornetta di cinquanta cavalli leggieri. E veniva un Trombetta, che nella Banderuola di essa portava S. P. Q. R., e sotto l'Arme del Senatore. Cavalcava una sella armata di corame, e fornimenti rossi. Portava una berretta di panno rosso con piume, e giubbone di raso turchino con calze, una rossa di panno, e l'altra alla Livrea del Senatore con un Sajone liscio di panno rosso, mezza con la manica, e l'altra mezza di panno de' colori dell'Arme del Senatore; con una banda rossa e gialla, con spallacci e bracciali d'arme bianca. Seguivano due Paggi, uno era del Capitano, e l'altro portava la Cornetta dell'Alfiere, con l'Arme del Popolo. E vanno al medesimo modo vestiti come il Trombetta. Poi veniva il Capitano, e l'Alfiere de' cavalli, ch' erano Gentiluomini Romani. Andavano vestiti al medesimo modo sopraddetto del Trombetta; ma erano di velluti e oro, con un collaro per uno di maglia. Seguivano i cavalli leggieri, al medesimo modo vestiti, che il Trombetta, con le Banderuole, secondo la Livrea del Senatore sopra le lame. In certe occasioni poi andavano nel medesimo modo, ma con le celate in testa con piume, e alle testiere de' cavalli. Con questo bell'ordine, pompa, e magnificenza loro andavano, come udite avete, che pareva

A che in loro fosse l'antico grande Impero Romano tornato. Non vi so dir' altro in questo; che poi non dico le Livree de' Particolari, che usavano alli servidori, ma con questo farò fine. Teneva di più il Popolo Romano due Cori di Musici, uno di voci, e l'altro di stromenti. Erano tutti sedici, e li tenevano stipendiati, e questo era il loro vestire. B Portavano un berrettino all'antica di scarlatta, e calze simili, e portavano un giubbone di raso rosso, con una veste scollata senza maniche, lunga fino al ginocchio, liscia discinta, e non andavano se non a certe sorti di funzioni, che erano obbligati.

C Praeter profana Spectacula, religiosa quoque olim Populi curiositatem, sive pietatem pascebant, quae ne nostris quidem temporibus infueta sunt. Vide quae habeat Falco Beneventanus, Tomo V. Rer. Italicar. pag. 94., ubi Translationem refert sacrorum corporum Martiani, Domitii &c. Beneventi Anno MCXIX. peractam. Ita Anno MCCCXXXVI. teste Gualvano de la Flamma de Reb. Gest. Azonis Vicecomitis, Tomo XII. Rer. Italicar. instituta est peculiaris forma celebrandi Festi Dominicae Epiphaniae. Eum ita loquentem nemini grave erit audire. D Fuerunt, inquit, coronati tres Reges in equis magnis, vallati Domicellis, vestiti Variis cum somariis multis, & familia magna nimis. Et fuit Stella aurea discurrens per aëra, quae precedebat istos tres Reges. Et pervenerunt ad columnas Sancti Laurentii, ubi erat Rex Herodes effigiatus cum Scribis & Sapientibus. Et visi sunt interrogare Regem Herodem &c. Quo audito isti tres Reges coronati aureis coronis, tenentes in manibus scyphos aureos cum auro, thure, & myrrha, precedente Stellâ per aëra cum somariis, & mirabili famularu,

clangentibus tubis, & buccinis praeun-
tibus, Simiis, Babuynis, & diversis
generibus animalium, cum mirabili po-
pulorum tumultu, pervenerunt ad Eccle-
siam Sancti Eustorgii. Ubi in latere
Altaris Majoris erat Praesepium cum
bove & asino, & in Praesepio erat
Christus parvulus in brachiis Virginis
Matris. Et isti Reges obtulerunt Chri-
sto munera. Deinde visi sunt dormire,
& Angelus alatus eis dixit, quod non
redirent per contratam Sancti Laurentii
sed per Portam Romanam: quod & fa-
ctum fuit. Et fuit tantus concursus Po-
puli & Militum & Dominarum &
Clericorum, quod numquam similis vi-
sus fuit. Quibus etiam piis Specta-
culis Mutinensis Populus exceperit
Borsium optimum Ducem suum, ac
Ferrariensium, ad se venientem An-
no MCCCLII. prodit Historia Fra-
tris Johannis Minoritæ, Tomo XX.
Rerum Italicarum. Pace pariter re-

A staurata Anno MCCCLXXIX. inter
Bernabovem Vicecomitem, Dominum
Mediolani, & Bartholomæum, ac
Antonium Scaligeros, Vicentinus Po-
pulus in laetitiam effusus, Spectacu-
lum pium edidit, quod stuporem,
ac reverentiam omnium Civium ani-
mis ingessit, descriptum a Conforto
Pulice in Histor. Vicentin. Tomo
B XIII. Rerum Italicarum. Ibi usum
pulveris pyrii animadvertas. Inquit
enim: Omnibus autem hoc modo in ad-
miratione manentibus, qui super supe-
riori solario aderant, faciebant sclopos
igneos ad modum maximorum tonitruum,
& fragorum: quare non solum qui erant
super aedificio, sed qui ad Spectaculum
convenerant, stupefacti aspicientes versus
C coelum stabant. En quales animorum
motus excitaret pyrii pulveris apud
Italos nonnullos novitas. At de istis
fatis.

DE MERCATIBUS
ET
MERCATURA
SECULORUM RUDIIUM.
DISSERTATIO
TRIGESIMA.

DE MERGATIBUS

ET

MERCATURA

SECVLORVM RVM.

DISSERTATIO

TRIGESIMA.

DISSERTATIO TRIGESIMA.

Mercaturam agnovere, multoque studio exercere Se-
cula etiam antiquissima. Ut enim circulatio sanguinis humano corpori, ita & politico necessaria, nedum utilissima est circulatio fructuum terrae, aut humanae industriae, aut auri atque argenti, ut ejusmodi commercio unusquisque procurare possit quod sibi deest, alteri refundendo quod sibi superfluit. Nullus profecto dubitandi locus est, quin ritum hunc rei publicae omnino necessarium Italia perpetuo retinuerit, vel post declinationem Imperii Romani, & in vestros in eam Barbaros. Qui verò perageretur hujusmodi negotium, brevibus nunc est enarrandum. Et primo non secus ac nostris temporibus, privatam cujusque Urbis ac Oppidi commercium fuit inter Cives & Rusticos, Mercatibus constitutis pluribus in locis. Stata dies erat hisce celebrandis: atque haec plerumque Sabbatum fuit singulis hebdomadis, ut sibi quisque opportuna ad victum pararet pro Dominica die, qua unice pietati vacandum erat. Plautus in *Perla Act. 2. Scen. 3.*

Nam herus meus me Eretviam misit, domitos boves uti sibi mercarer: Dedit argentum; nam ibi Mercatum dixit esse Dieseptimi.

Dieseptimi pro die septimo Latini antiqui dixere, hoc est in diem septimam. Constat autem ex Varrone, Dionysio Halicarnasseo, Macrobio, & aliis, apud Romanos in usu fuisse non minus Mercatus, hoc est hebdomadarios conventus mercatorum & rusticorum, quàm Nundinas, quae stato aliquo anni tempore haberi consueverunt. Nundinas nos Fiere appellamus (a voce Feria, quam veteres quoque adhibuere) hoc est solennes Mercatus die stato quotannis institutos. Hisce verò hoc nomen inditum, quòd plerumque diebus feriatis haberentur, hoc est in Natalibus alicujus Sancti, aut Dominicis festivitibus: quem morem parùm alioqui laudabilem adhuc Italia servat. Et sane praeter Concilia quaedam, Carolus Magnus in Lege 140. inter Langobardicas, ne honori Dominicae diei officeretur, statuit, ut Mercata & Placita a Comitibus illo die probiberentur. Ita & Ludovicus Augustus II. in Additamento II. ad Leges Langobardicas, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. edixit, ut omnis homo die Dominico nullas audeat operationes, Mercationesque peragere, prae-

praeter in cibalibus rebus pro iterantibus. Mercatus nunc diebus tantum feriabilibus aguntur. Nundinas vero solennes a diebus festis remove nulla haecenus lex aut poena potuit: altas adeo radices consuetudo egit. Et multis quidem Christianorum Nundinis originem longe antea dederant ipsi Natales dies Sanctorum. Quum enim ad festos illos dies immanis Populorum copia conflueret, opportunum ducebant Mercatores suas ea occasione merces venum exponere: quod & adhuc multis in locis observatur. Sanctus Basilius in Lib. Regul. fusius disput. Reg. 39. & 40. hanc interrogationem promit. *De Nundinis illis, quae in Sanctorum celeberrimis habentur, quid?* Eas improbat sapientissimus Episcopus. Casiodorius quoque Lib. 8. Epistolam ultimam praeferit, celebratas fuisse Nundinas de multis regionibus in Lucania ad Natale Sancti Cypriani. Ita Gregorius Turonensis Lib. primo, Cap. 32. de Gloria Martyr. auctor est, in Urbe Edessa, adveniente festivitate Sancti Thomae Apostoli immanem fieri consuevisse Populorum conventum, cum votis, negotiisque, quibus vendendi, comparandique per triginta dies, sine ulla telonei exactio-
ne, licentia datur. Eadem Seculis subsequitis consuetudo fuit. Anno MCV. quum Mediolani in Templo Sanctae Mariae ad Portam insignes quaedam Reliquiae inventae fuissent, Clerus Mediolanensis, uti scribit Landolphus junior. Cap. 22. Historiae a me editae Tomo V. Rer. Italicarum, solennem instituit diem Festum singulis annis observandum VII. Idus Maji, tamquam in die Resurrectionis & Nativitatis Domini nostri Jesu Christi. Quo etiam die ad frequentationem solemnitatis statutum est, annuale esse

A Mercatum, & omnibus venientibus ad hanc solemnitatem vel causam orationis, vel causam mercandi, & redeuntibus stabilita est ab omni Civitate firma & inviolabilis Trevia (idest Tregua) octo dies ante Festum, & octo dies post Festum. Ita Adelbertus Episcopus Bergomas Anno DCCCCII. Canonicis suis dono dedit Mercatum, quod in Festo beati Alexandri Martyris annuatim publicam coadunationem hominum, longinquis etiam e partibus advenientium fit. Neque alia Mutinensibus fuit olim consuetudo, ut ex monumentis in Archivo Civitatis adservatis, & Anno MCCCVI. manu exaratis didici. Tribus enim diebus ante festum Sancti Geminiani, & tribus post, Mutinae habebantur Nundinae ingenti finitimorum concursu: cujus rei aliqua adhuc vestigia perdurant.

Ceterum Nundinas ipsas, quas nunc Fiere appellamus, Mercatus etiam, sive Mercati voce olim designatas interdum reperimus. Fori autem vox ad significandum Mercatum hebdomadarium, & ad ipsas Nundinas, nonnumquam occurrit. Ejusmodi vero Nundinarum jus concedere ad Principem supremum, aut Regalibus donatum spectabat, & spectat ex omnium Jurisperitorum consensu; nam inter Regalia & quidem majora, recensentur, ut habet Sixtinus de Regal. Lib. primo Cap. 6. num. 20. Hoc tamen nomine intelligunt Nundinas solennes semel aut bis in anno celebratas; non autem minores, sive hebdomadales, quas Mercatus appellamus; has enim contendunt institui posse a Domino territoriali: quam in rem consulat, qui vult Knipschildtium de Jure & Privileg. Civitat. Imperial. Et quandoquidem olim sibi tribuebant nonnulli facultatem instituendi novos Mercatus, su-

supra laudatus Carolus Magnus Lege 52. Langobardorum sancivit, ut *Mercatum in nullo loco haberetur, nisi ubi antiquitus fuit, & legitimum esse debet*, hoc est, uti conjicere possumus, auctoritate Principis institutum, non autem Comitum, aut Populi arbitrio. Quod est ad jus Mercatus, video olim id impetratum a l l

A Regibus Italiae, sive Imperatoribus, non solum quoties agebatur de hebdomadariis Mercatibus, sed etiam quum de annuis & solennibus. Lucem accipiet hoc argumentum a Diplomate Ludovici II. Augusti, quod e Chartario Archivi Episcopalis Cremonensis decerpfi.

Ludovicus II. Imperator Ecclesiae Sancti Laurentii de Plebe Juvenaltae in Comitatu Cremonensi jacturam Chartarum reparat, & Privilegia confirmat, Anno 852.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hludowicus gratia Dei Imperator Augustus, invictissimi Domni Imperatoris Hlotharii filius. Dignum est, ut ejus studia procurare certemus, cujus pietate prepositi esse cognoscimur. Idcirco omnium fidelium Sancte Dei Ecclesie, ac nostrorum presentium scilicet & futurorum noverit solertia, quia quidam Custos Ecclesie Plebis scilicet Juvenaltae, sacrata in honore Levite Laurentii, Jubedeus nomine, ad nostram accedens pietatem, multimodam tergiversationem aliquorum circa assistentium ejusdem loci innotuit, addens pro hoc habere occasionem, quia Rectores ejusdem loci strumenta & firmitatem conscriptionum male tractantes, & ex parte perdididerunt, unde nunc detrimentum & desolatio devenire poterit rerum ejusdem loci, ita ut paupertate exigente & locus adnichilatus sit, & Dei per omnia minuerentur obsequia, sed solummodo per Dei adjutorium nostra auctoritate exinde questivo sublevationem. Quapropter eidem sancto loco hoc nostrum Preceptum fieri jussimus, per quod constituimus, ut ab hinc in futurum quicquid pars & potestas ejusdem Ecclesie tempore Nautearii & Agimundi tenuit, deinceps jure quietissimo teneat. Nam si aliqua con-

B tentio legalis de justitia surrexerit, tunc precipimus, ut in quicquid pars ejusdem Ecclesie questerit, bonorum ac meliorum circum assistentium hominum adhibeatur inquisitio, quales predictae Ecclesie pars prenominaverit, & quicquid justum reperiri poterit, absque ulla subtractione vel tarditate pars potiatur predictae Ecclesie ad exequendum sub omni quietudine quicquid militationi convenit Ecclesiasticae. Pro plenissima namque quietudine confirmamus eidem Sancto loco aqueductus tam ad diversa Molendina, quamque ad navigia deducenda, scilicet sive in Delma, sive in Olio, atque etiam Mercata ibidem devenientia tam in montanis quamque in planicie, ut ab hinc in futurum, sicuti antiquitus consuetum fuit deducat, nullo contradicente, aut in aliquam partem deducente: sed tantummodo pars praefatae Ecclesie per hanc nostram auctoritatem ordinet ac disponat juxta ejusdem loci utilitatem. Precipientes ergo jubemus, ut nulla quilibet persona, aut quislibet Reipublice Minister tam in his, que praemissa sunt, quamque in omnibus, que ad eandem Ecclesiam pertinere videntur, ullam contrarietatem aut infestationem vel diminutionem quoquam tempore facere presumat, quicumque emunitatem nostram,

triginta Libras argenti Rectoribus ejusdem loci componere non vult. Ut autem hec nostra auctoritas plenior in Dei nomine obtineat vigorem de anulo vestro subter jussimus sigillari.

Desideratur monogramma Imperatoris.

Druſtemirus sacri Palatii Archinotarius recognovi.

Data VIII. Kalendas Marcias, Anno Christo propitio Imperii Domni Hlotharii pii Imperatoris XXXIII. & Hludovici gloriosissimi Augusti in Italia III. Indictione XV.

Actum Mantua Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

A Egregie signatam heic vides Epocham Imperii Ludovici II. uti & Lotharii Augusti ejus patris, atque ex his habes, unde Cardinalis Baronii Chronologiam emendes. Quae heic dicuntur *Mercata ibidem devenientia*, nihil aliud fuisse videntur quam minores Mercatus singulis hebdomadis illic habiti. Sed illustrius in hanc rem erit alterum Guidonis Imperatoris, quod ex Archivo Nofocomii Senensis Sanctae Mariae de Scala descripsit & ad me misit, dum in vivis erat, Hubertus Benvoglientus, Patricius Senensis. En ejus verba.

Guidonis Augusti Praeceptum, quo omnia jura antiqua confirmat, & nova addit, Monasterio Domini Salvatoris de Monte Amiate, ejusque Abbati Petro, Anno 892.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Wido divina favente clementia Imperator Augustus. Omnium fidelium sancte Dei Ecclesie, nostrorumque, presentium scilicet & futurorum comperiat sollertia, quod Albericus & Liotarvus fideles nostri deprecati sunt Celſitudinem nostram, ut omnia Freda, & Judiciaria, seu Decimas de manentibus eisdem Cellulis & Curtibus, cum omnibus integritatibus illarum, que Monasterio Domini Salvatoris, sicut Monte Amiate, ab antecessore nostro piissimo Imperatore Ludovico pro remedio anime sue collate fuerunt, ita & nos ob amorem Domini, & securitatis augmentum, eidem Cenobii pollicente presente Petro Abbate, quemadmodum decessor noster pie recordationis Ludovicus Augustus, jam fato Monasterio largitus fuit. nosque eodem modo largimur ob emolumentum animarum nostrarum, & pro-

C pter oppressiones malorum & pravorum hominum, qui jugiter insultant contra Sanctam Ecclesiam. Igitur concedimus & confirmamus eidem prefato Monasterio, ejusque presenti venerabili Abbati Petro successoribusque ejus, qui pro tempore inibi ordinati fuerint, omnia Freda, & Judiciaria, vel Decimas de manentibus concessis Cellulis & Curtibus jam dicti Monasterii pro Dei amore & remuneratione animarum nostrarum, successorumque nostrorum Regum vel Imperatorum, qui pro tempore fuerint, ut in Hospitali ipsius Monasterii omnia in elemosinam pauperum distribuantur & dispensentur. Simulque concedimus supramemorato Monasterio Mercatum Sabbatinum, seu annualem habere, quo in loco terre ejusdem Cenobii Abba vel Prepositus fuerit, instruere voluerint ad utilitatem vestimentorum Monachorum atque pauperum,

peregrinorumque fratrum. Et quicquid ex suprascripto Mercato privatim vel publice exigere deberet, omnia omnino in ulus Monachorum ac pauperum, peregrinorumque fratrum contulimus in alimoniam, & remissionem animarum nostrarum Regum vel Imperatorum. Precipientes ergo jubemus, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Castaldus, vel Alionarius, aut Alor Reipublice, seu magna parvaque persona de manentibus, servis, vel ancillis, mancipiis, audiis & audianis predicti Monasterii opprimere, aut aliquam violentiam inferre presumat absque legali terminatione. Si quis verò, quod futu-

A rum minime esse credimus, contra hoc nostre auctoritatis preceptum temerario ausu contendere, aut irrumpere, molestare, vel inquietare, seu evacuare, aut diminorare, aut etiam invadere presumpserit sine legali judicio, sciat se compositurum argenti Libras triginta, insuper auri obrizi Libras quinque, medietatem Palatii nostri, & medietatem ipsius Monasterii, ejusque Recloribus. Et ut hoc auctoritatis nostre Preceptum futuris temporibus Deo opitulante firmiter obtineat vigorem, manu propria subter firmavimus, & anuli nostri impressione adsignari jussimus.

Signum Domni

Widonis Imperatoris Augusti.

Desideratur subscriptio Cancellarii Imperialis.

Data XVIII. Kalendas Octobris, Indictione XI. Anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCXCII. Anno Regni Domni Widonis IV. Imperii II.

Azum Roxelle in Dei nomine feliciter. Amen.

Ad hunc Petrum Abbatem spectant alia monumenta, quae adfert Ughellius Tomo 3. Ital. Sac. in Episcoporum Clusinatorum catalogo. Heic autem habemus Epocham Regni & Imperii Guidonis Imperatoris recte positam. Pagius in Critic. Baronii ad Annum DCCCXCII. ut Baronii errorem hac in re emendet, haec scribit: *Sigonius in Lib. 6. de Regno Ital. ex probo aliquo antiquitatis monumento hausit, quod scribit, Widonem nempe Imperatorem a Stephano Pontifice, IX. Kalendas Martii Anno DCCCXCI. coronatum esse, hoc est die XXI. Februarii. Unde hoc didicerit Sigonius, ego fortasse digito rangam. Est mihi Diploma ex Archivo Capituli Ca-*

C nonicorum Parmensium eductum, in quo chronicae istae notae occurrunt: *Data IX. Kalendas Martii, Indictione IX. Anno Incarnationis Domini DCCCXCI. Regnante Domno Widone in Italia Anno Regni ejus III. Imperii illius die Prima. Azum Romae. Praeterea Diploma simile produxit Ughellius Tom. 2. in Episcop. Parmensib. iisdem notis ornatum: immo prope fuit, ut ab hoc evulgando ego abstinerem, quòd primo aspectu Ughellius antevertisse consilium meum visus mihi fuisset. Sed quum postea diversa esse Diplomata deprehenderim, istud quoque tenebris ereptum heic volo.*

Confirmatio bonorum & jurium facta a Guidone Imperatore
Ageltrudi Augustae conjugii suae, Anno 891.

IN nomine Sancte & individue Tri-
nitatis. Wido divina favente clemen-
tia Imperator Augustus. Omnium fide-
lium nostrorum, presentium scilicet &
futurorum comperiat sollicitia, quia Wic-
bodus sancte Parmensis Ecclesie vene-
rabilis Episcopus & Archicapellanus,
deprecatus est celsitudinem nostram, ut
dilectissime Conjugi nostre Ageltrudi
Imperatrici, & consorti Imperii nostri,
de omnibus rebus ad eam pertinentibus
tam nostre donationis, quam sue heredi-
tatis, vel undecunque acquisitionis, tam
que modo acquisita, vel que in antea
Deo propitio acquirere potuerit, per no-
strum Imperiale Preceptum, sicuti jam
antea per Preceptum Regale illi conces-
seramus, a presenti in perpetuum conce-
deremus & confirmarem. Cujus preci-
bus aures nostre celsitudinis accommodan-
tes, decrevimus ita fieri, sicut hic in-
sertum est. Per quod concedendo conce-
dimus, & perdonando perdonamus, &
confirmando confirmamus predictae Agel-
trudi conjugii nostre omnes res & sub-
stantias sibi pertinentes tam ex nostra
donatione, quam ex alia quacumque ad-
quisitione, tam in rebus mobilibus quam
immobilibus, & utriusque sexus familiis,

A omnia & in omnibus cum adjacentiis &
pertinentiis vel aspicientibus in singulis
fundoris & locis supradictarum rerum ac
substantiarum, tam quod modo sibi per-
tinere videtur, seu quicquid in antea ad-
quirere potuerit a quolibet juste & le-
gali ordine, a presenti in perpetuum in
ejus jura & potestatem in integrum tran-
sfundimus, habendi, tenendi, & donan-
di, commutandi, ac faciendi & delibe-
randi juxta suum libitum quaecumque vo-
luerit ex nostra Imperiali largitate, &
auctoritate plenissima. Si quis autem un-
quam per tempora ausu temerario contra
hoc nostre concessionis ac confirmationis
Preceptum agere aut infringere vel mole-
stare, seu violentiam in aliquo infer-
re presumerit, sciat se multa, que est
auri optimi Libras trecenti compositurum,
medietatem Palatio nostro, & medieta-
tem predictae Ageltrudi dilectae Conjugi
nostre; & hoc insuper nostrum concessio-
nis & confirmationis Preceptum stabile
firmumque perbenniter consistat. Et ut
verius credatur & diligentissime ab om-
nibus observetur, manu propria subter
confirmavimus & bulla nostra sigillari
jussimus.

Signum

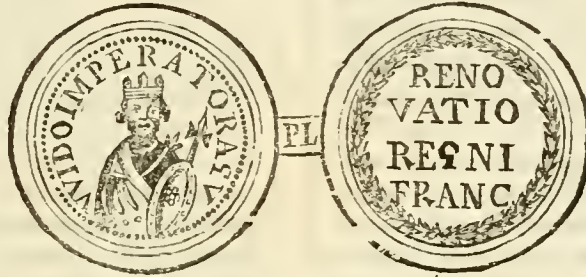
Domni Widonis excellentissimi Imperatoris.

Godefridus Notarius ad vicem Helburgi Archicancellarii recognovi.

Data

Data IX. Kalendas Martii, Indictione IX. Anno Incarnationis Domini DCCCXCI.
Regnante Domino Widone in Italia Anno Regni ejus III. Imperii illius die Prima.

Actum Roma in Dei nomine feliciter. Amen.

Habet Charta (quod animadvertendum utique est) Sigillum hoc plumbeum pendens. In antica parte visitur caput Imperatoris, cum epigrapha VVIDO IMPERATOR AGV. hoc est Augustus. In postica est corona laurea alias literas complectens RENOVATIO REGNI FRANC. idest Francorum. Vide & alterum Diploma Widonis ipsius in Dissertat. XXXIV. de Diplomate quo confirmatur proposita Epochae ejusdem Imperii. Regredior nunc ad Privilegium Amiatino Coenobio concessum, in quo idem Augustus eidem largitur *Mercatum Sabbatinum, seu annualem*. Tenemus heic antiquitatem Mercatum singulis diebus Sabbati non festi celebratorum. Sed & Agobardus Lugdunensis Archiepiscopus antea idem nos docuerat in Opusculo de In-

A solentia Judaeorum, conquerens, quod Missi Regii, ne Sabbatismus eorum impediretur, Mercata, quae in Sabbatis solebant fieri, transmutari praeceperint. Sed quid revera significat *Mercatum annualem habere*? Erunt qui Nundinas solennes semel in anno celebrandas heic intuebuntur. Sed neque deerunt, qui suspicentur, *Sabbatinos Mercatus* heic designari, qui nempe singulis Sabbatis per totum annum habebantur. Eadem significatione usurpatum fuisse *Forum annualem*, quod infra occurret, mihi etiam persuadeo. Id autem subluere, ne dicam luce videtur in Charta, quam vetustissimum Regestum MStum Archivi Estensis nunc mihi suppeditat, digna plane quae legatur ob alia etiam eruditionis antiquae vestigia.

Paeta pacis & foederis initi inter Mantuanos & Ferrarienses, Anno 1208.

IN Christi nomine. Talis fit concordia inter Mantuanos & Ferrarienses. Scilicet quod homines Mantuae, & ejus Episcopatus & totius ejus districtus, de-

beant ire & redire per Civitatem Ferrariae & ejus Episcopatum, atque totum districtum, non solvendo aliquod datum, nisi duos Veronenses in loco Ferrariae,

variae, & duos Veronenses in loco Figaroli de fundo navis sursum venientis. Aliter nichil penitus accipiant, nec accipere permittant aliqua occasione bestiarum, seu aliarum rerum vel personarum. Liceat tamen eis accipere tres Imperiales de modio Salis pro Communi, & sexdecim Imperiales de centum modis pro Ecclesia, & non plus. Item dabunt Ferrarienses Salem Mantuanis illa mensura, qua pacti sunt dare Veronensibus, & cum canna rotunda mensurare debeant, & hoc perpetuo observabunt. Et eodem modo incipiant trahere & trahant cannam rotundam, quemadmodum subtilem trahabant Assazatores. Item faciant Ferrarienses unum stadium lapidis nostris expensis, & ipsum ponant in loco Ferrariae, in quo nobis placebit, ad quem debeamus temptare & atemplare cum mense mensuram, quam nobis debent. Item faciant suos Assazatores jurare omni anno dare nobis bene rationem nostram in presentia Consulium Mercatorum Mantuae, vel eorum Nuntii, si interesse voluerint. Item ut non vendant nec dent nobis Salem cum sorte nec ejus simili, neque cum Baguga, nec ejus simili pro communi neque pro diviso. Et non debeant tenere sortem neque Bagugam contra nos. Et si aliquo tempore fuerit reperta, ipsam rumpere teneantur. Item debeant dare & designare Pellipariis stationes eis sufficientes a frontibus suorum Pellipariorum ad ambas suas Feras omni anno, secundum quod consueverunt habere; & ceteris nostris Paraticis secundum suum ordinem; & specialiter Draperiis, qui vendant pannum coloris in bina Lombardorum apud Mediolanenses. Nec aliquid ab eis accipiant de storata, nisi duos Imperiales, ponendo Mantuani hedificium: alioquin solvant tantum quantum Ferrarienses aut alii negotiatores Lombardiae. Et hoc debent attendere tam in omnibus Mer-

A catis annualibus sui districtus, quam in Feriis Civitatis. Praeterea permittant omnibus volentibus venire ad nostras Feras, & nos permittemus omnibus ire ad suas, nostris scilicet finitis, hoc modo quod die Mercurii in fero ante Dominicam Lazari detur licentia publice per praeconem omnibus extraneis volentibus ire ad Feras Ferrariae; & quarto die post Festum Omnium Sanctorum similiter detur licentia in foro, ut dictum est. Et ut omnes homines Ferrariae & ejus districtus jurent attendere & observare hoc totum pro Communi Ferrariae & diviso. Item debeant inimicare Reginos, sicuti nos ipsos inimicamus, & eos capere, nec eos sine nostra licentia relaxare, & eis prohibere iter per totam suam Civitatem, & districtum. Idem dicimus de omnibus inimicis, quos habemus vel habebimus, qui nobiscum confinant, quando a nobis eis fuerit denuntiatus. Item ut omnes homines nostre Civitatis & districtus euntes & redeuntes, stantes per suam Civitatem, Episcopatum, & districtum, per aquam & terram salventur & custodiantur ab omnibus hominibus & ab ipsis Ferrariensibus; & in aliis locis ipsi Ferrarienses non debeant offendere Mantuanos. Et si essent derobati Ferrariae, aut in ejus Episcopatu vel districtu usque ad Vallem Clusuriae, & unum miliarium ultra, teneantur Ferrarienses facere emendare Mantuanis illos, qui hoc fecerint, si potuerint, totum hoc, quod eis fuerit ablatum; alioquin de Communi Ferrariae, vel illius Villae, in cujus territorio reperiretur, hoc actum fuisse. Et si essent ultra ab illo miliario capti vel derobati, bonâ fide dabunt operam omnibus modis ad ipsam recuperandam, sicuti darent pro Ferrariensibus. Item ut alius pro alio non conveniatur nec impediatur, sed cui datur, ab eo requiratur. Item faciant

ciant jurare Arbitris, qui pro Mantuanis erunt Ferrariae, quod facient rationem Mantuanis, sicuti Consules Ferrariae faciunt Ferrariensibus, salvo eo quod semper teneantur in omnibus, ut supra legitur. Et si Arbitri non essent, Consules teneantur ita facere rationem.

Item si quod dampnum vel maleficium factum fuerit Ferrariensibus a Mantuanis, & contra, quando Mantuani venerunt Ferrariam cum exercitu pro Domino Azone Marchione Estensi, euntes, stantes, & redeuntes, nihil requiratur a Communi vel diviso, nec ratio inde fiat, & de eo sit finis. Item jurent facere exercitum Mantuanis his in anno communiter cum Populo & militia, si ab eis petitum fuerit, quando Mantuani voluerint ponere in eo loco, ubi voluerint: & per quadraginta dies suis expensis debeant stare secum, & suas rationes & quasi possessiones eis contra omnes homines defensare, defendere, & manutenere teneantur. Item quod non debeant facere pacem cum Sallinguerra, nec cum aliis de sua parte, nec eos recipere, nisi venerint ad hanc concordiam, & hoc sacramentum fecerint. Ferrarienses excipiunt Bononienses, Veronenses, Mutinenses, salvis sacramentis, quibus tenentur eis, & Domino Azoni Marchioni. Mantuani excipiunt Cremonenses, Veronenses, & Mutinenses, & Dominum Marchionem Azonem Estensem, & illos de parte sua. Venetias excipiunt communiter, ita tamen quod si Ferrarienses non irent Venetias, & eis inimicarentur, possint per suum districtum Mantuanis prohibere ire, si aliis hominibus Lombardiae prohiberent. Item permittant, homines Mantuae, qui habent possessiones in Episcopatu Ferrariae, fructus omnes terrarum libere portare. Item non debeant ire per Bononos cum aliqua negotiatione, & si in eis reperirentur, & dampnum aliquod

vel detrimentum in personis & avere eis accidere per quamcumque personam seu per Mantuanos, Mantuani non teneantur eis satisfacere, nec operam dare ad ipsam robham recuperandam. Item non teneantur eis restituere aliquod dampnum, si quod eis accideret in Curte Gunzagae & Pigognage, & utriusque Bondeni, si quid mali accideret in terris illis; teneantur tamen bonâ fide operam dare ad ipsam recuperandam. Item non teneantur Mantuani restituere seu emendare dampnum, si quod eis accideret in paludibus a Burana usque Gabianam: sed dare bonâ fide operam ad ipsam recuperandam. Et Mantuani & Ferrarienses juramenta concordiae innovent per singula quinquennia, vel si concorditer voluerint, vel una partium petierit; concordia tamen in omnibus capitulis rata consistat, licet juramenta non fuerint innovata. Et si de communi concordia & assensu Civitatis utriusque aliquod vel aliqua de praedictis capitulis minuerentur, vel aliquod vel aliqua capitula jungerentur, Universitas utriusque & singuli integre servare teneantur, & hoc observent Ferrarienses perpetuo. Ferrarienses obligant Mantuanis pro supradictis observandis Melariam & Bragantinum cum suis pertinentiis. Mantuani obligant Ferrariensibus Castrum Burgi Franci & Curtem cum omnibus suis pertinentiis, & Carbonariam cum omnibus suis pertinentiis usque ad Moliâ Lombardiae, hoc salvo quod si cambium non videretur aequale in his locis, arbitrio Domini Marchionis suppleant Mantuani. Et Ferrarienses & Potestas Ferrariae & Consules omni anno jurent tempore regiminis sui concordiam Mantuanis, & Mantuani observare, secundum quod statutum est. Die Veneris VII. Mense Julio, in Palatio Communis Ferrariae, Millesimo Ducentesimo Octavo, Indictione XI.

Nimirum memoratas heic vides *ambas Ferias Civitatis*, hoc est, *Nundinas (le Fiere) quae die Dominicâ Lazari*, & aliquot diebus post *Festum omnium Sanctorum* habebantur Ferrariae. Praeterea memorantur *Mercatus annuales districtus Ferrariensis* eâ dicendi formâ, ut a *Nundinis* omnino diverſi appareant. Quam bene fuerint Ferrariae Anno MCCVIII. res *Azonis Marchionis Estensis*, cujus est heic non ſemel mentio, jam palam feci Part. I. Cap. 39 Antiquit. Estenf. *Paratici*, quos heic nominatos vides, occurrunt etiam in Charta Cremonenſi apud Du-Cangium in *Gloſſae*. Latin. qui ſuſpicatur, eâ voce ſignificari *Nobiles*. Verùm hinc ſatis elucere poteſt, designatos eo vocabulo fuiſſe *Mercatores*. In Charta Cremonenſi nominantur *Conſules Paraticorum*. At infra videbimus, olim electos *Conſules Mercatorum*. Immo & in ipſa Charta, quàm modo produxi, ſe nobis exhibent *Conſules Mercatorum Mantuae*. Fortaſſis ita appellati *Mercatores* ad *Nundinas* confluentes, quod ſuarum mercium *paratam* facerent, hoc eſt, *una diſtenderia, una maſtra*, ut ea occasione fieri ſolet. Verùm eſſi nudum *Mercatus* vocabulum, in Chartis inferioris aevi occurrens, ſignificare plerumque ſoleat *Mercatorum conventus* per ſingulas hebdomadas celebratos, ambiguum tamen eſt in aliis Chartis, an *Nundinas* potius designet. Accipe Diploma *Friderici II. Auguſti*, quod in *Tabulario Monasterii Vangaditiensis* autographum legi.

Friderici II Romanorum Regis Diploma, quo Monachis
Camaldulensibus Sanctae Mariae de Vangaditia confirmat
omnia illorum jura & Privilegia, Anno 1219.

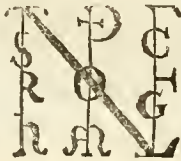
IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. *Fridericus divina favente elementia Romanorum Rex Augustus, & Rex Siciliae. Regiae majestatis a Deo nobis creditum postulat & requirit efficitium, ut unicuique quod suum est, aequitatis jure conservetur, praecipue autem Ecclesiis & Monasteriis ad servendum Deo continua devotione deputatis, favorem & opem gratiae nostrae eo magis familiaribus studiis impendimus, quocertius ad remissionem peccatorum in aeterna honorum retributione nobis quidem id profuturum speramus. Ea propter cognoscat tam praesens aetas, quàm successiva posteritas, quod nos ob remedium animae nostrae piam & pronam aures gratanter accommodantes rationabilibus & justis petitionibus Joannis venerabilis Abbatis de Vangaditia Camaldulen-*

sis Ordinis, religiosi quidem, & sanae opinionis viri, clementer annuentes, & felicitis memoriae gloriosissimi Friderici Avi nostri Romanorum Imperatoris vestigiis inhaerentes, sicut in ejus Privilegio continetur: Monasterium Sanctae Dei Genitricis Mariae Ordinis Camaldulensis constructum super Athesis fluminis ripam ad locum, qui quondam Petra dicebatur, nunc autem Vangaditia vocatur, una cum Abbate & Fratribus divino inibi obsequio mancipatis, & cum omnibus suis possessionibus, & rebus mobilibus & immobilibus, & ea quae habentus possedit, & in futurum Deo favente justo acquisitionis titulo possidebit, sub nostra Regali tuitione & defensione gratanter suscipimus; omnesque res & possessiones ejus mobilibus & immobilibus, seque morientes, quas Abbas & Fra-

tres ejusdem Monasterii, vel ipsi, vel per alium possident, vel de cetero acquisierint, eidem Ecclesiae perpetua stabilitate per nostrae auctoritatis robur & munimen confirmamus. Ex quibus quaedam duximus exprimenda vocabuntur: videlicet Possessiones, quas habet in praedicto loco, qui dicitur Vangaditia, & in Abbatia, & in aliis quibuscumque locis, in Episcopatu Veronae infra Civitatem Ecclesia Sancti Salvatoris cum omnibus suis pertinentiis, & in Barbulio, in Ilasto, in Albaveta, in Porto, in Curia Leniaci, terram scilicet arabilem, prata, silvas, saliceta, lutiones, venationes, paludes, piscationes, cum omnibus suis pertinentiis & adjacentiis, quae ad Curiam Leniaci pertinent, cujus terminum currit superius caput Silvae ipsius Monasterii usque in Tartarum, quae Silva vocatur Gazuolo, & est ex alia parte Athesis Salvaterra, Ramo de Palo, Borseda, Torreda, in Contra, in Arquada, in Rodigio, in Ponticno, in Conco, in Squinacio, in Donino, Bonifago, in Martegio, in Sarzano, in Mardinago, Venezia cum omnibus suis pertinentiis, in Congula, Clausurella, Cavezana, Saguado, in Merlaria, in Scudacia, in Palso, in Vighizzolo, in Corrigia, in Villa, in Este, Vallis Almerici, in Monte-Silicis, in Padua, in Curte de Piove, in Villa Cornedae, in Denajolo. Haec igitur supradicta, & caetera omnia, quae in aliquo Regni nostri loco praefata possidet Ecclesia cum Casis, Capellis, Decimis, Placitis, Mercatis, Theloneis, Ripis, Ripaticis, Molendinis, Collectis, Viis & inviis, Vineis, agris, terris cultis & incultis, silvis, pascuis, montibus, planitiebus, ve-

nationibus, aquis, aquarumque decursibus, stallariis, paludibus, piscationibus, armaniis, ransis, bannis, ac olivetis, universis exhibitionibus, cum omni honore & districtu, salva tamen Regali justitia, confirmamus. Tum id Abbati & Ecclesiae, ac suis successoribus, & eorum hominibus indulgemus, ut nulli inde respondere teneantur, nisi nobis, aut certo Misso nostro ad hoc specialiter deputato & destinato. Praecipimus igitur Regali auctoritatis nostrae Edicto, quatenus nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Consul, vel Potestas, vel ullum Commune Civitatis alicujus loci, nec ulla omnino persona magna vel parva, secularis vel Ecclesiastica, supradictum Monasterium, & ejus Abbatem & Fratres & homines in Curis praedictis, vel in ullis rebus aut functionibus sibi pertinentibus inquietare, disvestire, vel quocumque modo molestare praesumat. Quod si quis contra haec Praecepta nostra venire praesumpserit, centum Libris auri poena feriatur, quae medietas ipso Fisco nostro, residuum Abbati praefatae Ecclesiae persolvatur. Pro quorum omnium certa & inviolabili observatione & memoria praesentem paginam Majestatis nostrae Sigillo communivimus testibus subscriptis, qui sunt Gberardus Salburgensis Archiepiscopus, Albertus Magdeburgensis Archiepiscopus, Henricus Balensis Episcopus, Rodigerius Marchio Montisferrati, Hermannus Marchio de Baden, Egno Comes de Via.... Gerardus & Ultricus Comes.... Anselmus Curiae nostrae Marefcalcus, Fridericus Camerarius, Berardus Dapifer, & alii quamplures.

Signum Domni

Friderici Romanorum Regis invictissimi, & semper Augusti, & Regis Siciliae.

Tom. VI.

Locus ✠ Sigilli.

Ego

O

Ego Curadus Metensis Episcopus, Imperialis Aulae Cancellarius, vice Domini Gofredi Moguntini Archiepiscopi, & totius Alemanniae Archicancellarii.

Datum apud Agne, Anno Dominicae Incarnationis MCCXIX. Quinto Calendas Aprilis, Indictione VII. Regnante Domino Friderico Romanorum Rege semper Augusto, & Rege Siciliae Anno VII. feliciter. Amen.

Vides heic omnia Coenobii jura a Friderico confirmata cum *Placitis, Mercatis &c.* In altero Diplomate, quod Conradus I. Augustus pro insigni Monasterio Veronensi Sancti Zenonis conscripsit, disertis verbis in-

A | tuebimur concessum annualiter Mercatum publicum habere. Praeceptum ipsum exero, quod autographum vidi in Archivo ejusdem Veronensis Monasterii.

Chonradi I. Imperatoris Diploma, quo Monasterium Tarvisinum Sancti Theonesti Martyris sub sua protectione recipit, ejusque jura confirmat, Anno 1037.

S **PI** N nomine Sancte & individue Trinitatis. Chonradus divina favente clementia Romanorum Imperator Augustus. Quicquid enim temporalis commodi ob divini nominis amorem locis divino cultui mancipariis conferimus, hoc nobis procul dubio ad perpetuae remunerationis lucra capessenda prodesse omnino confidimus. Idcirco omnium Sancte Dei Ecclesie, nostrorumque fidelium, presentium scilicet ac futurorum noverit industria: quia nostra dilectissima conjugalis Gisla nostram deprecata est serenitatem, ut nos ob amorem Dei & beate Virginis Mariae, Sanctique Christi Confessoris Zenonis, pariterque Michaelis Abbatis, atque Monachorum in ejusdem Sancti Zenonis Coenobio Deo servientium, Monasteriolum Sancti Theonesti Martyris Christi Tarvisio situm, pertinentem ad praedicti Sancti Zenonis Monasterium, una cum Monachis inibi degentibus & Ecclesiis atque familia, vel omnibus rebus, sub nostrae auctoritatis Praecepto recipere & confirmare dignaremur. Cujus pia

B | petitioni aures nostrae majestatis inclinantes, idem Monasterium una cum Monachis & familia seu rebus ad eum juste pertinentibus sub nostra defensione suscepimus, atque in futuro abere decrevimus. Concedimus etiam illis annualiter ad Ecclesiam Sancti Laurentii Martyris Christi in Pencia Mercatum publicum habere, & thelonaticum inde ad Ecclesiae vel suos usus suscipere. Praecipientes ergo jubemus, atque per hanc nostri Praecepti paginam omnibus interdiximus, ut nullus Judex publicus, aut quislibet ex judiciaria potestate ab hinc in futurum in ipsas Ecclesias Sancti Theonesti, & Sancti Laurentii, siue reliquas possessiones ad causas audiendas vel freda exigenda, siue mansiones, seu paratas faciendas, aut illicitas occasiones requirendas, aut homines supra terram praedicti Monasterioli commanentes distringendos nostris & futuris temporibus ingredi audeat, aut ea, quae supra memorata sunt, penitus exigere presumat, sed liceat ipsis Monachis quiete vivere & Deo vacare, atque pro nostra ser-

Conjugis nostrae vel prole, sive totius Imperii nostri stabilitate, cum tranquillita-

A te Dei misericordiam implorare. Si quis vero &c.

Signum Domini

Cbuonradi serenissimi Romanorum Imperatoris Augusti

Locus ✠ Sigilli cerei deperditi.

Kadelobus Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovi.

Datum II. Idus Julii, Anno Dominicae Incarnationis MXXXVII. Indictione V. Anno autem Domni Cbuonradi Secundi, Regni XIII. Imperii XI.

Actum Veronae ad Sanctum Zenonem, feliciter. Amen.

In hisce Diplomatis Mercatus voeem vidisti. Ediffere nunc mihi, num Sabbatini, an verò solennes semel in anno celebrandi Mercatus heic designentur. Ceterum rursus fateor, sub Mercatus nomine temporibus antiquioribus, hoc est ante Sacculum Aerae vulgaris XI. Nundinas quoque venisse. Apud Campium in Histor. Placentin. Tomo primo, pag. 476. Angilberga Abbatissa Monasterii Placentini Sancti Sixti Anno DCCCXCVI. petit ab Arnulpho Imperatore, ut sibi liceat Mercatum in festivitate Sanctae Martinae ad Xenodochium ipsius

B Monasterii congregare. Praecipit infra idem Augustus, ut a XII. Kalendas Junias usque in Nonas Julii liceat pars ipsius Monasterii Mercatum ibidem celebrare. Nemo est, qui probe non intelligat, quid ista sonent. Et ex hisce quidem Nundinis & Mercatibus emolumenta non pauca, uti & nunc, reportare olim mos fuit: quod ex Diplomate nuper edito constare potest. C Elucebit etiam ex Charta Odelrici Episcopi Patavini, cujus vetustum apographum exstat in Archivo celeberrimi Monasterii Patavini Sanctae Justinae.

Oldericus Episcopus Patavinus Monasterio Sanctae Justinae Decimas, paludes, Mercatum, & alia donat, Anno 1076.

I N nomine Domini Dei eterni. Anno ab Incarnatione ejusdem Domini nostri Jesu Christi Millesimo Septuagesimo Sexto. Regnante Donno Henrico Tertio, filio quondam Henrici Imperatoris Augusti, tertio Kalendas Aprilis Indictione XV. Monasterio Sanctae Justine Virginis, & Sancti Prosdocimi Christi Confessoris sito extra Urbem Patavii, ubi nunc Donnus Johannes Abbas praecordi-

D natus esse videtur, ego Donnus Oldericus Dei gratia venerabilis Sanctae Ecclesiae Patavienensis Episcopus, qui praefessus sum Lege vivere Romana, praesens presentibus dixi: Quisquis in Sanctis &c. Ideoque ego qui supra Donnus Oldericus Dei gratia Episcopus dono & offero in eodem Monasterio sanctae Virginis Justinae & Sancti Prosdocimi Christi Confessoris pro anime mee mercede, idest to-

tum & integrum illarum Decimarum, quod vocatur Quarrese, & tota Villa, que vocatur Maserata, in integrum. Seu dono & offero in eodem Monasterio omnem distractionem de loco, qui vocatur Lignario de ipso latere de supradicto Monasterio; atque Decimam totius allodii, que ad Novum.... Et totam ipsam distractionem, & totum ipsum redditum integriter in integrum. Etiam dono & offero da alio latere Lignario totam & integram paludem, que vocatur Memoria, sicut percurrunt & discurrunt in circuitu omnes fines & latera ejus in integrum. Item dono & offero in eodem Monasterio Mercatum unum cum omnibus juribus & condicionibus, quocumque tempore placuerit tibi suprascripto Johanni Abbati vel tuis successoribus & Monachis ejusdem Monasterii facere & ordinare, ac edificare in onore Sancti Danielis ad vestram propriam utilitatem absque mea, meorumque Successorum, qui supra Oldericus contradictione. Quidem expondeo atque promitto me ego, qui supra Donnus Oldericus Dei gratia Episcopus una cum meis successoribus ad suprascriptum Monasterium, suisque Abbatibus ac Monachis suprascriptis, offerfiones qualiter superius legitur, integriter in integrum ab omni homine aefensare &c. Hanc enim cartam offerfionis Agicardo Notario Sacri Palatii tradidi & scribere rogavi, in qua hic subter testibus optuli roborandum.

Ego Oldericus Dei gratia Episcopus manu mea subscripsi.

A Signum manibus Chonradus Vicecomes &c.

Ego Agicardus Notarius sacri Palatii, scriptor hujus concessionis post tradita compleri & dedi.

B Est heic adnotata Inditio XV. quum tamen Anno MLXXVI. Martio Mense decurreret Inditio XIV. Ad quem nam referendus sit error, divinare nescio. Neque tibi persuadeas, ab Olderico Episcopo jus instituendi Mercatus fuisse concessum. Spectabat hoc ad Reges, sive Augustos. *Dono, inquit, & offero Mercatum unum*, hoc est jus illud, quod ego, aut antecessores mei a Regia potestate impetrarunt. Conradus etiam Primus inter Augustos in Diplomate Anno MXXVII. Patavinae Ecclesiae concessio memorat *Mercata & Castella super quascumque res & possessiones jam dictae Pataviensis Ecclesiae, quae esse videntur*, ut est apud Ughellium Tom. V. Ital. Sac. in Episcop. Patavin. In iis vero Nundinis atque Mercatibus summopere curabat publica potestas ne fraudes aut furta committerentur. Visitur adhuc lapide insculptum in atrio Cathedralis Lucensis sacramentum, quod praestare cogebantur quicumque ad Nundinas Sancti Martini Urbis illius patroni confluebant, atque est hisce verbis conceptum.

AD MEMORIAM HABENDAM ET JUSTITIAM
 RETINENDAM CURTIS ECCLESIE BEATI
 MARTINI, SCRIBIMUS JURAMENTUM, QVOD
 CAMBIATORES ET SPECIARII OMNES
 ISTIUS CURTIS TEMPORE RANGERII
 EPISCOPI FECERUNT, UT OMNES HOMINES
 POSSINT CUM FIDUCIA CAMBIARE ET
 VENDERE ET EMERE. JRAVERUNT
 OMNES CAMBIATORES ET SPECIARII,
 QVOD AB ILLA HORA IN ANTEA NON
 FURTUM FACIANT NEC TRECCAMENTUM,
 AUT FALSITATEM INFRA CURTEM
 SANCTI MARTINI, NEC IN DOMIBUS
 ILLIS, IN QVIBUS HOMINES HOSPITANTUR.
 HOC JURAMENTUM FACIUNT
 QVI IBI AD CAMBIUM AC SPECIES
 STARE VOLUERINT. SUNT ETIAM
 INSUPER QVI CURTEM ISTAM CUSTODIUNT,
 ET QVICQVID MALE FACTUM FUERIT
 EMENDARE FACIUNT ANNO DOMINI MCXI.
 ADVEN'ENS QVISQVIS SCRIPTURAM PERLEGAT' ISTAM,
 DE QVA CONFIDAT, ET SIBI NIL TIMEAT.

Heic memorantur duntaxat *Cambiatores* & *Speciarii*. Nomine *Cambiatorum* (nunc *Campsores* appellamus) designabantur Argentarii, Nummularii, qui aurum & argentum permutabant. At *Speciarii* voce non *Seplasiarios*, aut *Aromatarios* indicatos puto, sed quicumque negotiabantur vendendo *Species* omnes rerum reliquarum, sive supellectilia. Ab auro & argento *Species* distinguebantur apud veteres. *Treccamentum* heic non aliud esse videtur,

A quàm *Treccamentum*, idest impedimenta & implicationes, uti Nonius Marcellus *Tricas* interpretatur. Nunc venio ad Mercatores. Nullum sane tempus excogitari potest, quo commercium aliquod non vigerit inter Italiam ac finitima Regna, praesertim vero inter hanc & Populos Orientis. Nam ut cetera mercium genera praeteream, ex Oriente adferenda erant Aromata, & variae telarum ac pannorum species, quae nulla alia tel-

B

Ius

lus suppeditabat. Ipsa quoque Italia vinum, oleum, & varia opificia in Septemtrionales plagas emittebat. Quei procederet mercimonium Langobardis regnantibus, monumenta nulla me docent; rarissima quippe supersunt. Certe nuspiam legimus, gentem illam tentasse classibus aequor, & maritima commercia suis navibus fovisse. At sub Francis Italiâ potitis, mercaturae vestigia aperta habemus. Inter additamenta ad Langobardicas Leges pag. 114. Part. II. Tom. I. Rer. Italicar. protuli ego Capitulare Caroli Magni *de Negotiatoribus, qui partibus Sclavorum & Avarorum (nunc Hungarorum) pergunt, quousque procedere cum suis negotiis debeant.* Haec quidem Germaniam respiciunt, ut & alia Caroli ejusdem Capitularia apud Baluzium legenda. Sed nemo non intelligat, Italicos quoque iisdem temporibus non segnus instituisse commutandis mercibus suis. Immo erat eis etiam commercium maritimum. In Annalibus Bertinianis ad Annum MCCCXX. ista leguntur: *In Italico mari octo Naves Negotiatorum de Sardinia Italiam revertentium a pyratibus captae ac demersae sunt. Et primas fortasse obtinebant Veneti in excolendis negotiis & advehendis mercibus. Nam quamvis Insularum Venetarum incolis ineunte Seculo Christi Sexto, in Salinis exercendis tota contentio esset, & inde eis fructus omnis enasceretur, & paupertas ibi cum divitiis sub aequalitate conviveret, ut Cassiodorius Lib. 12. Epistol. 24. scribit; procedente tamen tempore industrius ille Populus mercaturam facere adortus est eâ animi contentione, ut ferme unus in Italiam importaret quicquid rari ac pretiosi Oriens gigneret, aut fabricaret. Teste Monacho Sangallensî, cujus verba in Dissertatione XXV.*

A *de Textrina attuli, dum Carolus Magnus in Italia versaretur, ejus Optimates modo de Pavia venerant, ad quam nuper Venetici de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias adveharant.* En ergo qui tunc navigandi in longinquas regiones, & mercandi arte in Italia praestarent. Ac praecipue in Aegypto & Syria commercio vacabant, ut constat ex Historia Translationis Corporis Sancti Marci, quod circiter Annum Christi DCCCXX. Alexandriâ furtim sublatum, & Venetias deductum traditur. Hoc autem commodum Venetis praestabant domicilia maritima, & foedera, aliaque vincula cum Graecis, quorum Dandulus testis nobis est. Proinde in

B

C *Pactis, quae Venetorum gens cum Regibus Italiae aut Augustis identidem renovabat, hoc etiam statuebatur: Negotia inter Partes fiunt, & liceat dare quaecumque inter eos convenierit sine aliqua violentia aut contrarietate, ita ut aequa conditio utrarumque Partium Negotiatoribus conservetur.* Diploma Ottonis II. Augusti ego protuli in Appendice ad Pleniorum Expositionem Jurium Caesareorum & Ernestinum in Comaclum. Sed Venetis hoc olim satis non fuit. Servos habere & venumdare, non secus atque sub Graecis & Romanis antiquis, tunc erat in usu. Ex his alii erant Ethnici, alii, atque ii sine comparatione plures, Christi legibus addicti. Agobardus Archiepiscopus Lugdunensis in Lib. de insolentia Judaeorum ad Ludovicum Pium Augustum, excoquere non poterat, mancipia Christiana a Judaeis Lugduni habitantibus emi, eisque liberum fuisse mancipia ipsa Saracenis Hispanis divendere. Hoc, inquit, *passi sumus a favoribus Judaeorum, non est aliud, nisi quia praedicavimus Christianis, ut mancipia eis Christiana*

D

E

stiana non venderent, ut ipsos Judaeos Christianos vendere ad Hispanias non permitterent. Sed neque boni Veneti piaculum olim putabant abominandum hoc mercimonii genus exercere. Accipe quae de Zacharia Romano Pontifice Seculo praecedenti, hoc est circiter Annum DCCXLVII. vulgaris Epochae, Anastasius, sive quisquis sit vetustissimus Auctor, in ejus Vita habet: *Contigit, plures Veneticorum hanc Romanam advenisse in Urbem Negotiatores: & mercimonii nundinas propagantes (en quantum foret gentis hujus fervor ad Mercaturam) multitudinem Mancipiorum, virilis scilicet & feminini generis, emere visi sunt, quos & in Africam ad Paganam gentem nitentur deducere. Quo cognito, idem sanctissimus Pater fieri prohibuit, hoc judicans, quod justum non esset, ut Christi abluti Baptismate Paganis gentibus deservirent. Datoque eisdem Veneticis pretio, quod in eorum emtione se d'isse probati sunt, cunctos a jugo servitutis redemit. En quo rapiat Christianos lucri & auri cupiditas. Sed ne sic quidem compressa est impia illorum avaritia. Nam & Dandulus in Chronico pag. 186. ad Annum Christi circiter DCCCLXXVIII. scribit: Quo tempore Mercatores Veneti lucri cupidi a Piratis & latrunculis mancipia comparabant, & transfretantes de eis commercium faciebant. Cui manifesto facinori Duces obviare volentes, pie decreverunt, ne quis de mancipiis commercium faciat, vel in navibus recipiat. Ceterum, quando Judaeorum mihi nuper facta fuit mentio, addendum est, uti nunc, ita & iis temporibus gentem illam potissimum ad mercaturam faciendam animum intendisse. Dignum est, quod in hanc rem legatur Capitulare Caroli Magni, Anno DCCCVI. promulgatum. Statuit ille, ut singuli E-*

A piscopi, Abbates, & Abbatissae diligenter considerent thesauros Ecclesiasticos, ne propter perfidiam aut negligentiam custodum aliquid de gemmis aut de vasis, reliquo quoque thesauro, perditum sit: quia dictum est nobis, quod Negotiatores Judaei, nec non & alii gloriantur, quod quidquid eis placeat, possint ab eis emere. Neque dubitandum est, an fese Judaei per Italiam quoque effuderint Seculis iis: nulla enim regio effugiebat eorum diligentiam. Agnello teste (florebat is circiter Annum Christi DCCCXXX.) in Vitis Archiepiscoporum. Ravennat. Part. I. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 162. Ravennae servabatur Corona ex modico auro una, sed tamen habens pretiosissimas gemmas ita ut temporibus nostris interrogatus Judaeus Negotiator a Carolo (Magno videlicet) Imperatore, quo pretio venundari posset, adjecit, quod omnes opes istius Ecclesiae, & omnia etiam ornamenta & tegmina, si venundentur, non possint eam explere. Vide Dissertationem XVI. de Foeneratoribus.

D Dixi de Venetis. Nunc noris, non disparem industriam, & navigationis ac mercaturae curam olim celebres Amalphitanos reddidisse: quorum originem (eam tamen a fabulis profus immunem non praesto) & varia itinera negotiando suscepta, vide in brevi Chronico, quod supra edidi in Dissertatione VI. de Ducibus Italiae. Ea quoque describit Anonymus Salernitanus in Paralipomenis a me editis Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. Cap. 75. Amalphitanos ergo Cap. 63. nobis exhibet idem Anonymus Salernitanus Tarentum profectos, & mercimonia secum gestantes Seculo Christi Nono. At subsequente Saeculo X. Luitprandum Ticinensem Historicum habeo haec omnia confirmantem in Opuscul. Legationis ad Nicephorum

Phocam pag. 487. Tomi II. *Rer. Italicarum*. Nam quum is pretiosas quasdam vestes emere Constantinopoli a Graecis prohiberetur, eis respondebat, minime rara esse apud Italos ejusmodi *Pallia*. Petentibus iis, unde haec Italia acciperet, reponebat Luitprandus: *A Veneticis & Amalphytanis institoribus, qui nostris ex vitualibus, haec ferendo nobis, vitam nutriunt suam. Tradit etiam idem Scriptor, in exercitu Graecorum contra Assyrios ceteris praestitisse Veneticos & Amalphytanos; quod specie ridentis effert, quasi id hominum genus e sagacitate potius ac solertia in mercando, quam e fortitudine in militando spectabilis tunc foret. Accipe nunc, quid de Amalphytana Civitate Seculo Christi XI. scripserit Guilielmus Apulus Lib. 3. de Normannis:*

*Urbs haec dives opum, Populoque re-
ferta videtur.*

*Nulla magis locuples argento, vesti-
bus, auro.*

*Parvibus innumeris, ac plurimus Ur-
be moratur*

*Nauta, maris, caelique vias aperire
peritus.*

*Huc & Alexandri diversa feruntur ab
Urbe,*

*Regis & Antiochi. Haec freta plu-
rima transit.*

*His Arabes, Indi, Siculi noscuntur,
& Afri.*

*Haec gens est totum prope nobilitata
per Orbem,*

*Et mercanda ferens, & amans mer-
cata referre.*

Haec sane magna de hujusmodi Populo. Hugo etiam Falcanus in Praefatione ad *Histor. Sicul. Panormum* Anno MCLXXXIX. describens, memorat ibi positum *Amalphytanorum*

A *vicum, peregrinarum quidem mercium
copiam locupletem, in quo vestes diversi
coloris ac pretii, tam Sericae, quam de
Gallico contextae vellere, emtoribus expo-
nuntur. Chorum claudat Guilielmus
Archiepiscopus Tyrius Lib. 18. Hi-
stor. Sacr., qui post descriptum A-
malphytanae Civitatis situm, haec sub-
dit: Hujus regionis habitatores, ut
B praediximus, primi merces peregrinas,
& quas Oriens non noverat, ad supra
nominatas partes (hoc est ad Regnum
Hierosolymorum, Syriam, & Ae-
gyptum) lucri faciendi causa infer-
re tentaverunt. Haec ab Amalphyta-
nis acta ante receptam Anno Chri-
sti MXCIX. Hierosolymam a Chri-
stianorum exercitu; iique in ipsa sa-
C cra Urbe tunc Aegyptio Sultano sub-
jecta constituerant duo Coenobia,
atque unum Xenodochium. Quare
vides gentis vires & famam vetustis
temporibus late propagatam. Acces-
sere deinde *Pisani & Genuenses*, qui
praecipue post Annum a Christo nato
Millesimum non mercaturam tantum
facere, sed & classes contra Sarace-
nos parare coeperunt; fortassis etiam
& piraticam exercere. Pisae in pri-
mis opulentum Mediterranei maris
emporium sensim evaserunt. Gaufre-
D dus Malaterra Lib. 2. Cap. 34. Hi-
stor. Siculae ad Annum MLXIII. au-
ctor est, *Pisanos Mercatores saepius
navali commercio Panormum* (tunc Sa-
racenis subiectum) venire solitos fuisse.
E Addit Lib. 4. Cap. 3. *Pisanos,
qui apud Africam negotiando proficisce-
bantur, quasdam injurias passos, exerci-
tu congregato, Urbem Regiam Regis
Tunicis oppugnantes, usque ad majorem
Turrim, qua Rex defendebatur, cepisse.
Aditus quoque fuit ad portum Pisa-
num, atque ad ipsam Civitatem na-
vibus Saracenorum: quam liberta-
tem, ac morem Donizo Monachus
Lib.**

Lib. primo, Cap. 20. de Vita Mathildis Comitissae carpit acribus verbis. Aegre enim ferens, quod Beatricis Ducissae corpus non Canossae, sed Pisis, tumulatum fuisset, Urbem illam tanto honore minime dignam ait. Et quidni? Audi bonum virum:

Qui pergit Pisas, videt illic monstra marina.

Haec Urbs Paganis, Turcbis, Lybicus quoque Parthis

Sordida: Chaldaei sua lustrant litora terri.

Sordibus a cunctis sum munda Canossa &c.

Haec ille circiter Annum MCV. scribebat. Neque dubito ego, quin Pisis illi Civitatis parti, sive suburbio, quod olim *Kinsica* appellabatur, & saepe in Historiis Pisanis memoratur, nomen dederint Saraceni, olim Pisis mercaturam facientes. Vide quae de illa Pifarum parte scripsit in Epistol. de Pandectis Doctis. & Claris. Vir. D. Guido Grandius. Annales Pisani Tom. 3. Ital. Sacr. ad Annum MCLVI. haec habent: *Pisani fecerunt Barbacanas circa Civitatem & Hinticam, & miraverunt a turre.* Vide Annales Pisanos a me editos Tomo VI. Rerum Italicar. ubi scriptum est: *& Kinsicam miraverunt a turre &c. Sancta Bona, Virgo Pisana, Anno MCCVIII. defuncta, ut habetur in ejus Vita a Patribus Societ. Jesu in Act. Sanctior. ad diem XXIX. Maji edita; nata est in Civitate Pisana, parte, quae Chincitba dicitur, juxta Annum fluvium, in Paroschia Sancti Martini.* Scribendum ibi *Chinsica*, uti & infra legitur in Vita quoque Beatae Clarae Pisanae ad diem XVII. Maji; ubi memoratur locus situs Pisis in parte Civitatis postea Tom. VI.

vioris, cui *Chinsica* nomen, in fronte Vici Sancti Aegidii, qui locus hodie nomen proprium habet a Sancto Dominico. Attamen verum amo: si quis vocem *Hinticam* sustinere velit in editione Ughellii, offerre nobis poterit Graecum vocabulum *ιθην*, quod reconditorium significat. Pisanis usurpari potuit vox *Entheca*, & *Inticha*, seu *Hinticha*, nunc Italice *Magazzino*. Florentini Vocabularii Auctores Italicam vocem *Endica* ita definiunt: *Il comperar robe per serbarle, e poi a tempo rivenderle per guadagnarvi.* Scopum minime attigisse mihi creduntur. Nihil aliud est *Endica* apud Joannem Villanium, nisi *Magazzino*: neque significat *Incetta*, uti ii subdunt. Vide Du-Cangium ad vocabulum *Entheca*, qui nonnulla veterum exempla in hanc rem congerit. Vide & infra Dissert. XXXIII. de Orig. Ital. Vocum ad vocem *Endica*. Proinde frustra sudavit Menagius, ut vocem *Endica* ab *Emo* pertraheret. Ejus origo, ut dixi, Graeca est. Redeo nunc ad Pisanos Mercatores. Donizoni supra memorato synchronus Hariulfus Monachus Centulensis, elogium Anscheri Abbatis contexens, a Mabillonio editum in Annalib. Benedictin. Tom. V. inter ejus laudes hanc refert: *Notior Urbanis, & ditior ille Pisanis.*

Notior Urbanis, & ditior ille Pisanis.

Quibus ex verbis innotescere potest, quanta tunc divitiae Pisano Populo forent, quando supra ceteros Populos ditiores fuisse traduntur. Eo autem crevit Pisanorum, & Genuensium potentia in Oriente, ut Saeculo Christi XII. Graecorum Imperatores utriusque Populo annum censum persolverint, uti Annales Pisani, & Cafari

fari editi fidem faciunt. *Anconitani* quoque olim ob mercaturam celebres fuere: propter quod inter eos, & Venetos similtates ac bella non semel intercessere.

Et sane quàm solícite Italica gens etiam antecedente Saeculo XI. mercaturae operam dederit, indicabit Epistola quinta Lib. 2. Gregorii VII. Romani Pontificis ad Episcopos Francorum, scripta Anno MLXXV. Praeter alia gravia crimina, quae is eorum Regi objicit, hoc in rem nostram adnotandum est. *Quin etiam*, ait, *Mercatoribus, qui de multis terrarum partibus ad Forum quoddam* (hoc est, ad una Fiera) *in Francia nuper convenerant, quod antebac a Rege factum fuisse nec in fabulis refertur, more praedonis infinitam pecuniam abstulit.* Neque heic stetero pro Mercatoribus Italicis a Gallico Rege expilatis imperterriti Pontificis querelae. Vide & alteram Epistolam, nempe XVIII. Lib. 2. eodem Anno exaratam ad Guilielmum Comitem Pictaviensem. Illic enim querimoniam ipsam refrigerans idem Sanctus Gregorius, de Francorum Rege in haec verba dolet: *Adeo Regiae dignitatis posthabuit verecundiam, ut avaritiâ potiùs inflammante, quàm ratione aliquâ poscente, Italiae Negotiatores, qui ad partes vestras venerant, depraedatus fuerit.* En quo in loco tunc esset Italicorum industria, simulque exterae gentis erga illos iniquitas. Non dispares scaenas, sed subtiliori arte substructas, tempora quoque nostra spectarunt. Quod si fides Constantino Cajetano Abbati Ordinis Sancti Benedicti habenda est, primi Pisani fuere, qui operam dederunt, *ut quando Mare nullis antea*

A *legibus navigabatur, certis in posterum ejus navigatio coërceretur.* Ita ille in Notis ad Vitam Gelasii II. Papae, Tom. III. pag. 402. *Res. Italicarum.* Probatas verò fuisse has leges Anno MLXXV. a supralaudato Gregorio Septimo idem tradit: sed quam certis Tabulis (nullas enim laudat) ille viderit. Earum verò Legum, quae *B* *Italice il Consolato del Mare* inscribuntur, meminit in Epist. de Veter. Pisan. Constit. Cl. V. Domnus Virginius Valsecchius Monachus Benedictinus, in Gymnasio Pisano Histor. Ecclesiasticae Professor, easque testatur egregie explicatas Opusculo edito ante paucos annos a Josepho Maria Casaregio Jurisconsulto praestantissimo. *C* Potissimum verò ad fovendum ac amplificandum mercium ac rerum venalium commercium exarsere Italicorum animi, postquam complures e Civitatibus Seculo XII. in libertatem sese vendicarunt; nusquam enim melius est Mercaturae quàm in Civitatibus liberis, & Republicae formam custodientibus. Tunc ergo multis in locis invaluit mos creandi *D* *Consules Mercatorum*, qui & adhuc alicubi perdurat. Multa erat auctoritas ejusmodi munere fungentibus tum ad componendas, aut dirimendas Mercatorum lites, tum etiam ad puniendos quorundam criminum reos, & ad foedera etiam cum exteris ineunda. Nullam ego antiquiorem de his memoriam hactenus inveni, quam quae mihi occurrit in vetustis Libris *E* *MStis* adservatis in Archivo Senatus Mutinensis. Longe tamen antea adinventum fuisse eorum munus arbitror. En ergo Tabulas Mutinenses.

Paſta concordiae inſtae inter Conſules Majores & Conſules Mercatorum Mutinae, & Conſules Majores & Conſules Mercatorum Lucae, Anno 1182.

IN Dei Patris omnipotentis nomine. Amen. Brevis deſcriptus cauſa memorie, qualiter hoc actum eſt intra Luce Civitatem in domo filiorum quondam Tadolini, honorum virorum preſentia, quorum inferius ſcripta apparebunt nomina. Quoniam ea, que fiunt a Conſulibus, ſive Reſtoribus Civitatum ex multiplicitate negotiorum tum temporum mutabilitate facillime a mentibus hominum decurrerent: dignum eſt, ut ea, quae ſtabili debent vigore letari, per ſcripturae officium impoſterum reducentur memorie. Et ideo omnes preſentem ſcripturam videntes, ſecuritatem & promiſſionem, atque concordiam factam inter Majores Lucenſium Conſules & Conſules Mercatorum Lucenſium, & Conſules Majores & Conſules Mercatorum de Mutina, tale eſſe cognoscere poſſunt. Cujus talis eſt materia. Ego Carnelware Dei gratiã Major Mutinenſis Civitatis Conſul, pro me, & Bocha de Lucio, & Preſo, & Coradino Munarii, & Alberto Toſii, & Bravo, & Paſſavante de Cavandola, & Pariſio, meis Sociis, & pro Mutinenſi Civitate, & ego Guilielmus de Atto Dei gratiã Mutinenſium Mercatorum Conſul pro me, & Gandulfo Judice, & Hermano Pegolocti, & Jambone de Filita Mutinenſium Mercatorum Conſul, promittimus & ſecuramus vobis Suffreducio quondam Uberti Sandei & Sigberio quondam Januensis, recipientibus pro vobis, & Alberio Vecchi, & Turchio Malarie, & Guidone Paganelli, & Ugolino quondam Curiamontoniſis, atque Kocio quondam Rolandi, veſtris Sociis, nec non Federico Caneſtri, & Uberto Tadulini, atque Quiliſtioni quon-

Adam Pagani Conſulibus Mercatorum recipientibus pro vobis, & Baldincto Stulti, & Tederelo quondam Fredicionis Veteri Lucenſium Mercatorum recipienti pro te, & Clanne Cervelati tuo locio, ita videlicet, quod nos predicti Majores Mutinenſium Conſules, & Conſules Mercatorum, ac noſtri ſucceſſores, ſive Mutinenſium Poſteſtas, debinc ad proximas Januarii Kalendas, & acinde ad novem proximos annos expletos cuſtodiemus & jurabimus & ſalvabimus atque defendemus unamquamque perſonam Lucenſis Civitatis, ejuſque burgi, & ſortie atque Diſtrictus, & eorum habere per totam ſortiam & Diſtrictum Civitatis Mutinenſis terrã & aquã; & quod infra preactum terminum faciemus, vel fieri faciemus rationem & bonum uſum hominibus & perſonis Lucenſis Civitatis, ejuſque burgi & ſortie atque Diſtrictus, ſecundum rationem & bonum uſum predictæ noſtre Mutinenſis Civitatis. Et hoc faciemus infra quadraginta proximos dies poſt inquisitionem nobis factam ab Luce Conſulibus, vel per eorum literas ſigillo Lucenſis Civitatis ſignatas.

DHaſta fuerunt hec omnia preſentia Villani & Lamberti germanorum quondam Tadolini Lucenſium Civium, & Benedicto, & Rolentho filio Caſſonis, & Marchexino de Paterna, Miſſorum predictorum Conſulum Mutine, & Ruſticello, & Joppo, & Luchenſe Miſſis predictorum Conſulum Mercatorum Lucenſium. Anno Dominice Nativitatis Milleximo Centeſimo Octuageſimo Secundo, Octavo Kalendas Martii, Indictione Quinta decima.

Henricus Domini Imperatoris Notarius, & predicatorum Majorum Lucensium Consulum Scriba, his omnibus interfui, & hec omnia memorie causâ in publicam scripturam redegi.

Ut hinc liquet, praeter Consules Majores, qui supremo munere & Magistratu in liberis Civitatibus tunc fungebantur, erant & Consules Mercatorum, quorum non mediocri au-

Astoritas fuit, quando ad percutienda pacta publicorum foederum & ipsi adsciscabantur. Occurrit mihi eorundem quoque Consulum mentio in altera Charta, quam servavit nobis antiquissimum supra laudati Senatus Mutinensis Regestum. Et hanc producere non inutile erit, tum ad ista confirmanda, tum ad noscendos aliorum temporum mores.

Pacta Foederis & Societatis, quam Ferrarienses ineunt cum Mutinensibus, Anno 1198.

IN Christi nomine. Anno a Nativitate ejusdem Millesimo Centesimo Nonagesimo Octavo, Indictione Prima. Ego Ferrariensis juro guardare & salvare Homines Mutinenses in personis & rebus, & omnes res & personas in toto districtu Ferrariae & in Ferraria: & quod non auferam aliquod toloneum, vel aliquam Datiam eis in Ferraria, & in districtu Ferrariae, vel in Episcopatu Ferrariae, occasione cujuscumque persone magne vel parve, Pape, vel alterius, vel nomine Universitatis mee, vel alterius. Et remittam Mutinensibus omnem Datiam, & omnem toloneum, quod dare consueverant occasione cujuscumque persone, sive Apostolici, sive Imperatoris, vel Communis Ferrariae, vel quacumque alia occasione. Et quod de cetero non auferam, nec auferri patiar, nec novum aliquod imponam; & si ablatum fuerit, restituam, vel restitui faciam infra octo dies, exceptis tribus denariis pro modio salis, & non plus ullo tempore accipietur; & si alicui Civitati remissum fuerit, vel sibi hoc bonus remisero, a Mutinensibus non exigetur nec auferetur; & si ablatum fuerit, vel exactum, eis restituam. Item juro ego Ferrariensis, quod semper tenebo omnes homines Mutine, & Epi-

scopatus justa me ad voluntatem Consulum Mercatorum Mutine, locatis primo Ferrariensibus in foro Ferrariae, & in omnibus aliis Mercatis ad Ferrariensem consuetudinem, secundum quod in me facio de Datis & stationatico fori, tam de tabulis, quam de aliis stationibus; nec ultra quod scriptum est, eos gravabo. Et si meam datiam, vel stationaticum augere voluero, & binam Mercatoribus Mutine in Foro Ferrariae assignatam pro drappis grossis eis conservabo. Item juro, quod permittam Mutinenses sine impedimento Ferrariam libere ire per terram & aquam Ferrariae sursum & jusum, ubi voluerint, nisi ad domos inimicorum Ferrariae pro suis negotiationibus, vel aliis rebus exercendis. Item juro, quod non faciam Societatem cum aliqua Civitate vel Loco, nisi parabolâ Mutinensium. Item juro adjuvare Mutinenses & Civitatem Mutine contra omnes personas & Civitates & loca, ita ut in unoquoque quinquennio renovetur hoc sacramentum. Et quicumque fuerit inimicus Mutine sive Civitas sive persona sive locus, tenebo eum inimicum Ferrariae, donec fuerit inimicus Mutine; & a mea terra & aqua prohibebo, donec fuerit inimicus Mutine. Et si Mutin-

nenfes fecerint Castellum sive hœdificium in Districtu vel Episcopatu Mutine, & aliqui Ferrarienses voluerint ibi venire ad habitandum de Civitate vel de Districtu Ferrarie, non prohibebo, & venire permittam. Et si aliquis districtus est per sacramentum, vel erit, ne veniat ad habitandum in illo Castello vel hœdificio vel Episcopatu Mutine, vel relinquat locum, in quo habitat, cum a sacramento liberabo, & liberum arbitrium veniendi ei permittam. Et nullum bannitum Mutine tenebo nec recipiam, postquam requisitus fuero. Et blavam omnis Mutinensis, scilicet de sua terra, vel si suis operibus questerit, vel suis animalibus, vel aliunde de alio Episcopatu vel districtu ducere voluerit eam Mutine vel alibi, venire non prohibebo, vel aliam quamcumque rem vel mercationem per meam terram, vel per meam aquam, vel per meum Episcopatum vel Districtum. Item iuro, quod bis in anno exercitum cum Peditibus & Militibus communiter ad meas expensas Mutinensibus faciam, ubicumque voluerint, & manere cum eis ad eorum voluntatem per octo dies postquam eis adjunctus fuero, & eos bona fide adjuvabo.

Item iuro, quod Salem non dabo aliis Civitatibus vel aliis locis vel personis, nec portari permittam per totam meam aquam & meam forciam & meum Districtum. Et si quem alibi quam Mutinam portare voluerit, prohibebo, & bannum pro hoc ei auferam, exceptis Paduanis & Veronensibus, qui nec a Fegero supra deferre debeant per terram nec per aquam, & Mutinensibus omnibus, & his omnibus, qui per Mutinam portare voluerint, dabo, nisi Mutine permissu. Et iuro, quod nec faciam pacem vel concordiam cum aliqua Civitate, cum qua Ferrarienses habeant guerram vel habebunt sine permissu Mu-

A tine & Reſtorum Mutine. Item iuro, quod permittam Mutinensibus suum navigium habere, sicut modo est, meliorare, reficere, mutare ad voluntatem Mutine usque in Padum, & omne impedimentum inde auferre; nec predicto navigio vel edificio, si quod in eo facere voluerint, aliquo unquam in tempore aliquod impedimentum faciam, & ab omni homine imbrigare, disturbare volente Mutinenses adjuvabo. Daciam quoque, quam Mutinenses posuerunt super portum Salis usque ad eam quantitatem, quam Ferrariens. dant, ratam habebō. Item iuro, quod bis in anno Mutinensibus cum Militibus & Archatoribus per Commune ad voluntatem Reſtorum Mutine exercitum faciam, secundum quod in Civitate & Districtu reperiretur, & per octo dies, secundum quod dictum est, stare meis expensis. Item iuro, quod bannum piscium non tenebo eis. Item iuro, quod si Mutinenses voluerint rationem de Ponte Ducis & ejus territorio, eis faciam rationem sub duobus communibus amicis, quorum unum eligant Ferrarienses in Mutina, & alium eligant Mutinenses in Ferraria, qui jurent infra tres menses causam per rationem & bonum usum vel convenientiam, que utrique parti placeat, definire, & eligant arbitros, si Mutinenses voluerint, & eorum sententiam servabo. Et hoc sacramentum in omnibus supradictis capitulis per unumquodque quinquennium renovabo, & ab aliis de Civitate vel Episcopatu Ferrarie qui non fecerint, a quindecim annis supra, & a septuaginta infra, de novo faciam renovari vel fieri. Et si aliquod additum vel diminutum fuerit consensu utriusque partis, facto Consilio publico, sonato publice ad campanam publicam, observabo. Et si aliqua discordia de predictis, vel aliquo predictorum, vel quocumque alio apparuerit inter eos, per duos ho-

mi-

mines de his Civitatibus componatur, qui ab his Civitatibus predicto modo eligantur, & quod ab eis statutum fuerit, observabo, nihilominus omnibus supradictis firmis manentibus, licet dicta discordia apparuerit, infra triginta dies diffinient. Et hec omnia in perpetuum observabo. Et hoc sacramentum facient omnes de Episcopatu & Districtu Ferrarie a XIV. annis supra, & a LXX. infra. Et Potestas Ferrarie jurabit, quod omnia suprascripta faciet observari supradictis omnibus personis. Et nullum Reftorem eligam in perpetuum, neque eligi permittam, & si electus fuerit, in eum non consentiam nec parebo, nisi predictum faciat sacramentum, cum jurabit de regimine Civitatis. Et mensura Salis Mutine cum rasura rasa, quam constituent Consules Mercatorum Mutine cum Consulibus & Mercatoribus Ferrarie, concorditer mensurabo vel mensurari faciam, nec cum alia mensurabo vel mensurari faciam vel permittam.

Hoc sacramentum, ut perlegitur, & ut in predicta Carta continetur, fecit Petrus quondam Alberti Adegerii, Mutine in Consilio publice sonato; & insuper juravit, quod faciebat voluntate & parabola Potestatis & Consulium Ferrarie, & quod ei parabolam sic jurandi & complendi, ut perlegitur, dederunt, & postquam sibi dederunt, non abstulerunt, neque vetaverunt. Presentibus Consulibus Mutine Majoribus, & Mercatorum, scilicet Domino Jacobo de

A Gorzano, Domino Ugone Novello, Domino Uberto de Fredo, Domino Carnelvario, Domino Alberto Buccelucii, Rainerio de Parma, & aliis pluribus. Anno Domini MCXCVIII. Indictione Prima, die Martis Kalendis Septembris. Eodem Anno & Mense, die Veneris XI. intrante Septembri, apud Castrum Masse in Choro illius Ecclesie, & in porticu Canonice, & in Ecclesia Sancti Martini juraverunt hoc Sacramentum, ut in presenti Carta continetur, Dominus Isaac Ferrariensium Potestas, & alii de Consilio Ferrarie, videlicet Salinguerra Tarelli, & alii plures.

B Ego Berardus sacri Palatii, & invictissimi Imperatoris Federici Notarius rogatus scribere scripsi, & omnibus suprascriptis interfui.

C Ex hac Charta intelliges, nondum Anno MCXCVIII. excidisse morem numerandi Indictionem novam Kalendis Septembris. Atque ita Civitates mercimonio addictae foedera & pacta cum finitimis ad tutelam ac utilitatem Mercatorum suorum instituebant. Quid inter se ea de causis pacti fuerint Bononienses & Ferrarienses, juvabit nunc perspicere in Instrumento, quod mihi suppeditarunt vetustissimae membranae adservatae in Archivo Serenissimae Familiae Estensis. Et heic multa habentur, quibus eorum temporum mores illustrentur.

Pacta concordiae initae inter Bononienses & Ferrarienses, Anno 1193.

I N nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Amen. Hic est tenor antique Pacis & concordie facte tempore Domini Gerardi Gisle Episcopi, & tunc Potestatis Bononie, inter Ferrarienses & Bononienses.

E In Dei eterni nomine. Anno Domini Nativitatis Millesimo Centesimo Nonagesimo Tertio, tempore Celestini Pape, & Henrici Imperatoris, die X. intrante Mense Martio, Indictione XI. in Dulselo in Ecclesia Sancte Marie.

Nos

Nos Ferrarienses juramus Pacem Bononiensibus & hominibus de Comitatu & districtu & Episcopatu, & eos salvare & custodire in Civitate Ferrarie & Comitatu & districtu: nec in Episcopatu Bononie & districtu, nec in alieno, studiose eos offendere. Et si qua offensa facta fuerit, infra triginta dies sub Arbitris electis emendatio fiat, nisi remanserit consensu partium, & justo impedimento, de re sine pena. Si res compareat, restituatur: sin autem, extimatio. Si deterioratio sit facta, emendetur, dato sacramento illi, cuius erat; si noluerit jurare, arbitrio Arbitrorum emendetur tam de extimatione quam deterioratione. Si persona, que offensam fecerit, non compareat post requisitionem, in banno a Rectore vel Rectoribus illius Civitatis ponatur, & de banno non extrahatur, nisi satisfecerit. Si vero compareat, & satisfacere non poterit, persona tradatur. Et si aliquis de Civitate Ferrarie & Comitatu & districtu, vel de alterius Civitate & districtu vellet venire in servitio Communis Bononie, nisi esset inimicus Communis Ferrarie, non prohibebo. Bannitos a Civitate Bononie, ex quo fuero requisitus, in mea Civitate & districtu non tenebo scienter. Si qua possessio mobilium & immobilium fuerit intronissa a Comuni Ferrarie, ex quo ista discordia intervenit, & res compareat, restituere faciam sine Placito. Et si aliquid pervenit Comuni Ferrarie, quod fuisset ablatum extra Civitatem Ferrarie & Comitatum & Districtum, sub Arbitris emendare faciam cap. rei, vel rem sine pena. Si vero a privatis in Civitate Ferrarie & Comitatu & districtu & Episcopatu, vel in alterius districtu aliquid fuerit ablatum, sub Arbitris emendari faciam sine usuris & rem sine fructibus & cap. rei. Et sententias, que retro date fuerunt, firmas

A tenere faciam, & hoc ante istam discordiam. Et si qua possessio fuerit impedita, que data fuit vel dimissa, jurare faciam, quod non impedit. Et si testes fuerint necessarii, de meo districtu illis, qui causam habebant, dabo sicut meis Civibus, si petierit. Et hec omnia supradicta fient & observata erunt ex parte Bononiensium Ferrariensibus.

B Et illi, qui passi sunt, & parentes eorum & femine usque ad quinque gradus a duodecim annis supra usque ad sexaginta, & postea omnes Ferrariensis Comitatus & Episcopatus a quindecim annis usque ad quindecim jurent Pacem in perpetuum, ex quo Arbitr erit electus a Ferrariensibus, infra octo dies, vel Rectores Bononie teneantur dare, & illud facient facere, ex quo electus Arbitr a Bononiensibus fuerit.

C In toloneis sic stabilitum est, quod Ferrarienses Bononiensibus nihil debent accipere, & ab his, qui sunt de Comitatu eorum & Episcopatu, de his rebus, que sunt apte ad comedendum: & debeant vendi Ferrarie occasione tolonei, & alia, que si alibi portarent per Ferrariam, duodecim Imperiales de navi sive magna sive parva, nisi remittere velint, & de singulis navibus in eundo & redeundo a Ferraria in sursum in Lombardiam duos Solidos Ferrarienses vel Bononienses, sive veniat navis de sursum sive de Lombardia; & ultra Monte de Torfello Cavalcarizo duos Solidos Ferrarienses vel Bononienses; & de soma totidem. Si vero Venetias ierit cum navi honorata, duos Solidos Ferrarienses vel Bononienses: de navibus duos Solidos Bononienses de soma. Et si de his rebus, de quibus semel toloneum datum est, aliquid comparaverit & reduxerit, de eo nihil debet dare, nec de navi ipsa, nisi de eo quod superaverit, & hoc ostenso sacramento Bononie. Si autem redierit a Venetiis

cum alia navi onerata, dabit duos Solidos Ferrarienses vel Bononienses de navi. Si de mercibus nihil nisi de suprapposito. Si vero redeat a Venetiis, cum nihil dedisset, duos Solidos Ferrarienses vel Bononienses, de Torfello & Soma totidem. Si vero magnam navim divideret in plus, non det nisi duos Solidos Bononienses vel Ferrarienses, si primo dati non fuerint. Et hec fient, nisi cum Bononienses venerint in Foro annuali Ferrarie: tunc enim nihil dabunt pro navi vel rebus, que sunt in eis, vel qui sunt de Episcopatu & Comitatu, undecumque venerint. In Foro vero annuali, novem Ferrarienses vel Bononienses. Et de storatica & tabula totidem, si fuerit Cambitor: & nihil plus de forcatia stationum. Idem facient Bononienses, quod alii Lombardi. Et de equo & asino & bove, tres Ferrarienses vel Bononienses, nisi sint Milites vel Clerici: & de aliis bestiis minutis secundum quod consueverunt. Et liceat Bononiensibus ire & redire, ubicumque Ferrarienses vadunt, cum mercibus sine mercibus, excepta mercatione Salis, qua ire non debent per aquam Ferrariensium & mercatione piscium excepta, si vellent portare in Lombardiam. Si vero Ferrarienses non vadant ad aliquam Civitatem vel locum pro guerra vel banno, nec Bononienses ibi vadant cum mercibus, sed sine mercibus liceat eis ire, dum tamen non vadant ad eorum offensionem; & cum mercibus redire, dum tamen non sint de mercibus inimicorum, nec in terra eorum empte, & non deserant in navibus inimicorum, vel cum personis eorum vel rebus. Et idem facient Ferrarienses eorum parte: & liceat Ferrariensibus ire & redire cum mercibus & sine mercibus, ubicumque Bononienses vadunt. Si vero Bononienses non vadant ad aliquam Civitatem vel locum pro guerra

A vel banno, nec Ferrarienses ibi vadant cum mercibus: sed sine mercibus liceat eis ire, dum tamen non vadant ad offensionem Bononiensium: & cum mercibus liceat eis redire, dum tamen non deserant de rebus inimicorum, vel veniant cum personis, & rebus eorum. De modio seminis Lini, & valanie, & solie, dent Bononiensibus duodecim Solidos Bononienses vel Ferrarienses.

B De omnibus rebus, que pondere emuntur, de centenario tres Solidos Ferrarienses vel Bononienses, nisi in Foro annuali, in quo nihil dare debent. Et de centenario piscium tres Ferrarienses vel Bononienses. De vegete vini starrum unum ad starrum Ferrarie pro ripatico. Et blavam, quam habebunt Bononienses in terris suis in Comitatu Ferrarie, vel quas lucrati fuerint tritura-tione & blavam, quam joculatores acquirunt, & spiculaturam, & licium, quam Saltine acquirunt, quiete ducere permittantur. Idem faciant Bononienses Ferrariensibus. De faveatica, que fiet in territorio majoris Ecclesie, debent dare duos Solidos Imperiales. De

C tabula Camporum & Mercatorum panni majoris totidem, & non plus. Si alii minus darent, Bononienses minus dabunt. Et in omni quinquennio sacramenta predicta ab utraque parte renoventur. Et Potestas & Consules juvent omni anno predicta observare. Et si aliqua persona de his, qui pacisciti fuerunt, vel aliquis de propinquis eorum

D vel heredum eorum, qui ad hanc pacem vocatus fuerit, & ad securitatem prestandam pro pace a predictis personis servanda pacem frugerit, vel frangere fecerit, expellatur de Civitate & Episcopatu, & Comitatu Ferrarie, & bona ejus destruantur & dentur Bononiensibus, nec recipiatur, nisi satisfecerit illi, cui offensa facta fuerit. Idem faciant Bononienses de filiis Henrici de

Fratta, & eorum heredibus, & qui ex parte eorum vocati fuerint. Ad hec fuerunt testes presentes Ramisanus & Guezzus Consules Bononie, Rambertus de Alvaro, Manfredus de Ugone de Ramisano &c. Maranus tunc Massarius Communis Ferrarie, & plures alii.

He sunt quedam adjectiones facte prescripte Concordie & Paci tempore Domini Girardi Gislæ Episcopi, & tunc Potestatis Bononie, & Domini Guizardi tunc Potestatis Ferrarie, & sacramentum ejusdem Domini Guizardi Potestatis Ferrarie. Nec aliquod toloneum a Ferrariensibus accipiant vel eis auferant, nisi antiquum & consuetum, & quod fuerit probatum a Bononiensibus per testes sub Arbitris, & ex tali tempore, quod Arbitri antiquum judicaverint. Et de eo, quod tunc dabatur antiquitus Lucensis pro toloneo, debent dare duos Ferrarienses & non plus. De lignis nihil debent dare. In Duliolo & Galeria tantum, ex quo Arbitrarius fuerit electus a Ferrariensibus infra octo dies Potestas vel Rectores Bononie teneantur dare eis. Dominus Guizardus tunc Potestas juravit, quod illa Capitula, que sunt scripta Ferrarie de Pace tenenda & propter pacem tenendam inter Bononienses & Ferrarienses secundaum quod est constitutum, quod ipse observabit & observare faciet omnibus hominibus Ferrarie, quod Dominus Episcopus & Potestas voluerit. Ad hec fuerunt presentes Dominus Jacobus Funtane, Dominus Albertus de Aldigerio, Guido de Turbo, Rambertus de Alvaro, Ramisinus, Guezzus, Zacharias Judex, & plures alii, Millesimo Centesimo Nonagesimo Tertio tempore Celestini Pape & Henrici Imperatoris in Duliolo Indictione XI.

He sunt interpretationes antique Paris & concordie facte super quibusdam
Tom. VI.

(*) In Regesto MSto Bononiensi legitur de Bombacio.

(**) Bononiense Regestum habet de Riglis.

Capitulis, super quibus erat discordia inter Ferrarienses & Bononienses. In Christi nomine. In Millesimo Centesimo Nonagesimo Quarto, tempore Celestini Pape, & Henrici Imperatoris, die XI. Mensis Februarii, Indictione XII. apud Galeriam. Cum discordia esset inter Sapientes Bononie & Sapientes Ferrarie de interpretatione Some, de quibus mercationibus & rebus debent Bononienses dare datum pro soma in Ferraria, ita a Sapientibus utriusque Civitatis, qui inferius leguntur, qui ad hoc ordinandum & statuendum insimul fuerunt, fuit amicabiliter interpretatum, quod de istis rebus debent solveve Bononienses pro soma. Scilicet de omnibus drappis de (*) batilicio, de lume zucarina, de grana de Brasile, de pellibus de vulpe, de leporinis, de coniliis, de variis, & gristis: de pipeve, de zucaro, de zafrano, de indigo, de incenso, de speciebus, de coloribus, de cera, de agnelinis, de curionibus, de lutriis, de martiris, de chartis, de rammo. De ceteris aliis mercationibus & rebus debent dare Bononienses pro nave, excepto quod de ferro laborato, scilicet de (**) figlis, & de tallonis, debent dare Bononienses pro unoquoque sacchetto usitato & consueto Ferrarinum unum. Et in hoc exceptantur mercationes, quas emerint in Ferraria, de quibus debent solveve secundaum quod continetur in Charta Pacis, salvo eo quod est de portu Salis in Ferraria, sicut alie Civitates amice Ferrarie. Ad quam interpretationem fuerunt Guidottus de Urso Consul Bononie, Guido de Buvaello, Aldigerius de Sala, Gibertus Judex & Arbitrarius pro rationibus Ferrarie, Albertus Gerardi de Gislæ Arbitrarius, Thomas Judex, Victorius Massarius, Ramisinus Rodulphi Rainerii, Calanchinus Consul Mercatorum,
Qui-

Guido de Terrafogolis Rector Societatum, Rolandinus de Michaële, Petrus de Tengio, Ubertus de Armano, Henri-gettus Ritise, Albertus Adhigberius, Jacobus Trotte Arbiter electus, Marchisinus Mainardi Arbiter, Ursitus Massarius, Paltronus, & Cuminellus.

Occurrit nobis in Charta ista vox *Torsellus*, sive *Torsellum*. Vocabularii Florentini Auctores eam interpretantur *Balletta*, *balla piccola*. Nescio an satis dilucide, & ad rem. *Torsellus* nihil aliud fuit quàm volumen, seu *Rorolo* alicujus panni. Nos adhuc vocabulum retinemus, appellantes un *Torsello di panno*, un *Torsello di tela*. Menagius in Originibus Linguae Italicae illud deducit a *Tortus*, *Torsus*, *Torsellus*. Mihi derivandum potius videtur a *Thyrsus*, unde *Torso*: quo nomine statuum indicamus, cui subtractum sit caput, brachia, coxae, vel crura, quasi aliquam illius similitudinem praeferat pannus sic involutus. *Trossellus* in Chartis Gallicis idem fuit ac nobis *Torsello*. Atque heic res poscit, ut de Artibus Lanificii, & faciendi ac texendi *Serici* aliquid innuam. Nam ex hisce duobus opificiis magnum olim sibi quaestum comparaverunt aliquot ex Urbibus Italicis in rem suam prudentissime intentae. Nemini ignotum reor, textrinam Lanae a sera antiquitate in usum hominum, ac proinde & gentis Italicae, investam, nunquam ex eorum commercio excidisse. Textrinae & Artis *Serici* alia fata fuerunt. Vopiscus aevo, ut is scribit in Vita Aureliani Imperatoris, *Libra Serici Libra auri fuit*. Persae videlicet ab Indis *Sericum* sibi comparabant; a Persis Graeci atque Romani. Verùm Procopio teste Lib. 4. Cap. 17. de Bello Gothico sub Justiniano I. Augusto primum ex In-

A dia immigravit in Graeciam ars alendi bombyces, & *Serici* inde educendi, ac subinde texendi. Quo autem tempore in Italiam ipsam importata eadem Ars fuerit, frustra vetustum Scriptorem quaeramus, qui rem utilissimam memoriae hominum tradiderit. Supra tamen vide Dissert. XXV. de *Textrina*, ubi aliquid in hanc rem indicavi. Nunc alia pauca de *Serico*, apud Mutinenses confecto, heic innuam; neque enim se-gnes fuere Majores nostri in hac Arte excipienda atque excolenda; & praecipue quod *Sericum* ex agro Mutinensi collectum ejus roboris ac venustatis evaserit, ut cum primis de praestantia certare possit, ac multa aliarum Urbium post se relinquat.

B In Legibus Municipalibus Mutinensis Reipublicae Anno MCCCXXVII. Augusto Mense manu exaratis haec habentur Lib. 2. Rubric. 23. *Folexelli Civitatis & Districtus Mutinae, & cujuscumque alterius loci, de quo conducti fuerint Mutinam vendibiles, tantum in Platea Communis Mutinae ad pensam Communis vendantur & emanentur. Nec extra Districtum Mutinae Folexelli nec Sera, nisi fuerit extracta de Folexellis ad Molinellum in Civitate Mutinae extrahantur &c. Et duo Fratres de Poenitentia eligantur ad breviam, quorum sit stare in Platea, & pensare Folexellos. Tunc pro qualibet Follicellorum libra venditor persolvebat Communi Mutinae unum Mutinensem, hoc est Solidum, & alterum persolvebat emator. Praeterea Lib. primo, Rubric. 71. decernitur, quod denarii, qui colliguntur per Fratres deputatos ad pensam Folexellorum tam pro Communi, quam pro Massario, Sancti Geminiani, non intelligantur nec esse debeant Conductorum &c. Longe etiam antea video, Mutinensem Rempu-*

C In Legibus Municipalibus Mutinensis Reipublicae Anno MCCCXXVII. Augusto Mense manu exaratis haec habentur Lib. 2. Rubric. 23. *Folexelli Civitatis & Districtus Mutinae, & cujuscumque alterius loci, de quo conducti fuerint Mutinam vendibiles, tantum in Platea Communis Mutinae ad pensam Communis vendantur & emanentur. Nec extra Districtum Mutinae Folexelli nec Sera, nisi fuerit extracta de Folexellis ad Molinellum in Civitate Mutinae extrahantur &c. Et duo Fratres de Poenitentia eligantur ad breviam, quorum sit stare in Platea, & pensare Folexellos. Tunc pro qualibet Follicellorum libra venditor persolvebat Communi Mutinae unum Mutinensem, hoc est Solidum, & alterum persolvebat emator. Praeterea Lib. primo, Rubric. 71. decernitur, quod denarii, qui colliguntur per Fratres deputatos ad pensam Folexellorum tam pro Communi, quam pro Massario, Sancti Geminiani, non intelligantur nec esse debeant Conductorum &c. Longe etiam antea video, Mutinensem Rempu-*

D In Legibus Municipalibus Mutinensis Reipublicae Anno MCCCXXVII. Augusto Mense manu exaratis haec habentur Lib. 2. Rubric. 23. *Folexelli Civitatis & Districtus Mutinae, & cujuscumque alterius loci, de quo conducti fuerint Mutinam vendibiles, tantum in Platea Communis Mutinae ad pensam Communis vendantur & emanentur. Nec extra Districtum Mutinae Folexelli nec Sera, nisi fuerit extracta de Folexellis ad Molinellum in Civitate Mutinae extrahantur &c. Et duo Fratres de Poenitentia eligantur ad breviam, quorum sit stare in Platea, & pensare Folexellos. Tunc pro qualibet Follicellorum libra venditor persolvebat Communi Mutinae unum Mutinensem, hoc est Solidum, & alterum persolvebat emator. Praeterea Lib. primo, Rubric. 71. decernitur, quod denarii, qui colliguntur per Fratres deputatos ad pensam Folexellorum tam pro Communi, quam pro Massario, Sancti Geminiani, non intelligantur nec esse debeant Conductorum &c. Longe etiam antea video, Mutinensem Rempu-*

E In Legibus Municipalibus Mutinensis Reipublicae Anno MCCCXXVII. Augusto Mense manu exaratis haec habentur Lib. 2. Rubric. 23. *Folexelli Civitatis & Districtus Mutinae, & cujuscumque alterius loci, de quo conducti fuerint Mutinam vendibiles, tantum in Platea Communis Mutinae ad pensam Communis vendantur & emanentur. Nec extra Districtum Mutinae Folexelli nec Sera, nisi fuerit extracta de Folexellis ad Molinellum in Civitate Mutinae extrahantur &c. Et duo Fratres de Poenitentia eligantur ad breviam, quorum sit stare in Platea, & pensare Folexellos. Tunc pro qualibet Follicellorum libra venditor persolvebat Communi Mutinae unum Mutinensem, hoc est Solidum, & alterum persolvebat emator. Praeterea Lib. primo, Rubric. 71. decernitur, quod denarii, qui colliguntur per Fratres deputatos ad pensam Folexellorum tam pro Communi, quam pro Massario, Sancti Geminiani, non intelligantur nec esse debeant Conductorum &c. Longe etiam antea video, Mutinensem Rempu-*

blicam ex ipso Follicellorum commercio redditum non contemnendum percepisse. In Regesto MS., ubi recensentur deliberationes habitae ab eodem Populo Anno MCCCVI. una est de *Boacia*, & *redditu Follicellorum locando*. In altero decreto post paucos dies ad subsidium publicae rei statuitur, quod *redditus Follicellorum debeat duplicari*, hoc est, ut duos Solidos pro singulis libris solvat venditor, & duos emtor. *Follicellorum* nomine, quod adhuc Bononienses, Ferrarienses, Mutinenses, aliique Populi usurpant, jam Lector intellexerit heic designari thecas seu glomos illos, in quibus se bombyx veluti in tumulo includit, novam surrecturus in vitam, & unde postea Sericum artificiose deducitur. Vocem hanc Du-Cangius in Glossarium suum intulit, sed inexplicatam reliquit. *Gallerie* a Mediolanensibus; *Bozzoli* a Florentinis appellantur; qui & in Vocabulario Bombycem nuncupant *Baco filugello*. Quum nullum vocis hujus testem antiquum ii laudent, paene mihi suborta est dubitatio, an recte exposuerint vim vocabuli *Filugello*; quod idem esse videtur ac Langobardicum *Follifellus*, *Folexellus*, seu *Folliellus*; utique a Latino *Folliculus* descendens; & non vermem Serici artificem, sed vermum opificium designans, quasi *Baco da Filugello*, sive *Vermis faciens Folliculos*. Sed Florentini consuetudinem Dialecti suae in hac re sequuti fuerint. Ut autem Mutinenses nostri emolumentum e Serico emanans sibi amplificarent, Mororum etiam arborum plantationi diligentius & copiosius insistendum decreverunt Anno MCCCXXVII. decreto hoc in publica Statuta illato Lib. 3. Rubric. 41. quod fortasse ridens, sed tamen laudans, unusquis-

A] sive legat: *Ordinatum est pro publica utilitate, quod quaelibet persona, quae habet clausuram intra confines Civitatis, & a Serra de Ligorzano inferius, teneatur & debeat plantare, seu plantari facere tres plantas de Ficibus, & totidem de Moris, & totidem de Pomis-granaviis, & tres Amandolas, & eas custodire & allevare. Et ad hoc teneantur laboratores & rezolani &c.*
 B] Haec ante quatuor Secula excogitabat studium & zelus Mutinensium Civium in Reipublicae suae commodum. Quum verò unis fortasse Bononiensibus olim forent mirabilis artis aedificia, quae *Filatoy* adhuc appellantur, ubi Sericum tortum ad telam conficiendam idoneum efficitur; Mutinenses autem ejusmodi beneficio carentes, illuc Sericum suum torquendum mittere cogerentur, caute custodientibus Civibus Bononiae utile illud inventum: tandem factum est, ut Mutinam delata fuerit ratio exstruendi ejusmodi aedificia, atque heic ambabus ulnis excepta ineunte Seculo Christi XVI. Quare Nobiles de Rangonibus, contemtis Bononiensium minis, continuo unum excitavere in Oppido Spinalamberti, atque alterum in ipsa Civitate Mutinae prope sacram Sancti Georgii Aedem; ad quorum similitudinem alia non pauca subinde accessere, unde ex Plebe multi adhuc sibi victum quaerunt. Ex ista Serici copia quaenam telae vetustis temporibus fabricarentur in Italia, plura jam dixi in nuper memorata Dissert. XXV.

E] Aliquid nunc tantum adferam de Arte Lanae, quae Mutinae quoque magnâ animi contentione olim excolebatur. Uti legitur in Regesto MSto Civitatis Mutinensis Anno MCCCVI. Cives, qui faciunt & exercent *Artem Pignolatorum, Toaliarum,*

& *Stramignolarum* in Civitate Mutinae, qui sunt in magna quantitate, petunt ut liceat eis habere peculiarem Maffarium Artis suae. In Statutis ejusdem Urbis Anno MCCCXXVII. Lib. 2. Rubric. 17. haec insuper leguntur: Nullus, qui sit scriptus in Arte Bixellorum (Bixellum, nunc Bisello, genus est panni vulgaris, e crasso filo contexti, & praecipue in Mutinensium montibus usitati) audeat immiscere aliquod pilum de bove, vel de capra, vel de asina, vel de yrcō, de capreto, vel de cane, vel lanam de Petegatiis, cum lana de Pecora, vel de Agnellino &c. Sed ne tibi persuadeas, stetit hic totam Civium ac Mercatorum Mutinensium industriam, in praecedenti Rubric. 16. haec habentur: Textores, vel textrices panni lanae, lini, bindae, Setae, vel Zendalis, non debeant recipere aliquod filum praedictorum, vel Setam nisi primo totum fuerit pensatum &c. Sed potissimum Florentiae post Annum MCC. & uberius quoque post MCCC. crevit Ars Serici, ac Lanificii, ita ut complura hominum millia in iis operarentur, & ex ejusmodi studio sibi necessaria ad vitam conquirent. Pari etiam aemulatione Mediolanenses, Bononienses, Veronenses, Patavini sese Artibus hisce addixere, ita ut haberet Italia, unde exteris aliquot regionibus pannos ac telas suppeditaret, quae nunc, si paucas Urbes excipias, oblita sui, atque otio vili corrupta, ab exteris tot indumentorum species magno emit. Habemus in *l. interdum ff. de Publicanis*, quae olim species pertinerent ad *vestigal*. Accipe nunc, quantum *vestigalis* Mutinae penderetur Anno MCCCVI. pro mercibus transvectis per *Stratam Claudiam*, quam *Aemiliam* appellasse videntur antiqui Ro-

A mani, *Claudiam* verò aut *Regiam* nos a multis Seculis constantissime nuncupamus. Hinc autem agnoscere incipies, quot genera mercium eo tempore essent in usu. Itaque ad eum Annum in Regeſto MSto Reipublicae Mutinensis memorantur: *Soma Setae laboratae & non laboratae. Soma Zaffrani & Braxilis* (nomen hoc animadvertite, de quo mihi erit post pauca sermo). *Soma Pannorum de Mediolano & Como & Florentia, & tutalanis de Bononia* (idest e lana tantum confectis). *Soma lanae de Cuniſe* (lego *Tunixe*, nunc *Tunisi* in Africa) & *de Bugea* (quae est Afrorum Civitas in Regno Algeriano). *Soma Pannorum mezzalanorum de Bononia, Mantuanorum, Veronensium, & Brixiensium. Soma Bixillorum, & Agnellinorum tinctorum & non tinctorum. Soma terrae Tinae, de qua fit auricalchum.* Facta est hic mentio *Bugeae*. Certe olim Saraceni & Arabes, in Coriis parandis ad usum hominum eminebant, eorumque vim ingentem per Italiam distribuebant. Hinc a pluribus Seculis apud nos sonant haec vocabula, *Marochinum*, idest corium a *Marochii* Populis in Africa profectum; & *Cordovanum* a Saracenis olim *Cordubae* in Hispania dominantibus elaboratum. Peritiorum erit inquirere, num e *Bugia*, sive *Bugea* Africae Urbe, quam nostri *Bugea* appellabant, praeter lanas inde delatas, derivari potuerit vox *Bazana* pro *Bugeana*, quasi sit pellis vitulina aut ovina confecta a Populis Bugeae, an ex alia regione, quae ad nos mittat ejusmodi pelles. Ego tamen pellium, quas *Bazane* appellamus, potius ab aliquo Oppido, cui nomen sit *Bazanum*, aut ab alio fonte processisse nomen suspicor. Mentionem quoque *Braxilis* nuper inve-

nisti factam Anno MCCCVI. Quid rei hoc est? Cum hac ipsa Charta consonat altera, quam nuper attuli ex Archivo Estensi, pacta exhibens inita inter Bononienfes, & Ferrariefes, ubi enumerantur hae merces, & quid pro iis pendendum fit vectigalis, statuitur; fcilicet *de omnibus drapis de bailicio, de lume zucarina, de grana de Brasile*. En iterum *Grana de Brasile* in Charta Anno MCXCVIII. fcripta. Atqui poft Annun tantummodo MD. vaftiffima Regna *Brasilis* ignota antea, a Lufitanis primum, ac deinde ab Americo Vefpuccio Italo homine procul dubio fuere detecta. Quid eft ergo, quod *Brasilis* nomen, hoc eft *ligni Braziliani*, quo infeftores, five Tinctores utuntur ad pannos tingendos (nos *Verzino* nunc vocamus), quid eft inquam, quod vel ipfo Seculo XII. hoc eft tanto antea lignum & nomen notum Italis fuit? Nil habet de voce hac eruditiffimus Ducasgius, uti nil de *Grana*: quo vocabulo Majores noftri fignificaverunt, & nos quoque intelligimus *Coccum infeftorium*, five granum tinctorium, *Grana de Tintori*, quo fericea ac lanea ftamina inficiuntur: ejus enim baccæ five grana, intus parvis vermiculis fcotentia ex arbufculo leguntur: *Optimum*, inquit Diofcorides, *gignitur in Galatia & Armenia, deinde in Asia & Cilicia: ultimum ex omnibus Hispanicum*. Vide in haec verba commentarium Matthioli, & Salmafium in Plinianis Exercitationibus pag. 192. 213. & alibi: *Granum Cocci* Plinio memoratur: hinc Italicum *Grana*. Veteres ex aliis etiam locis, utpote ex Africa, Lufitania, Phoenicia &c. *Coccum* adferri fcribunt: at nemo *Brasilis* nomen interferit. Thevetus in America meridionali,

A nunc *Brasile*, a Lufitanis primo inventum hoc lignum memoriae prodidit. Bauhinus apud veteres nihil de illo occurrere & ipfe teftatur. Equidem heic haereo, & ad alia raptus, rem alioquin luce dignam aliis illustrandam relinquo. Eorum autem erit decernere, num longe antea quam *Brasilia* Lufitanis pateret, eadem aliis Populis non ignota fuerit; atque inde lignum *Brasilianum*, & *Grana Brasilis* per Afros mercatores in Italiam transferrentur. Equidem veri fimilius puto, ingenti illi continenti, quam nunc *Brasiliam* appellamus, impositum fuiffe nomen *Brasilis*, ex Lufitania, aut ex Italia potius, illuc adveftum, quod nempe ibi ingens copia *Ligni Brasilis* deprehensa fuerit, quo nomine Lignum hoc apud nos antea donabatur. Americus autem Vefpuccius Italus primus fuit, qui vaftas *Brasiliae* oras detexit. Tandem investigandum eis dimitto, quid *Coccus*, *Chermes*, *Blatta*, & *Cochinilla* ex Indiis Occidentalibus ad nos delata, inter fe conveniant, aut differant. Neque enim his immorari vacat.

E Nuper vidimus in Charta pactorum Ferrariefium recensitas diverfas mercium fpecies, quae olim per Italiam tranfvehebantur. Nunc alterum monumentum profero, quod mihi fuppeditavit Tabularium faepe memoratae Reipublicae Mutinenfis. Inter Mutiniefes, & Lucenfes non una difcordiarum germina intercefferant. Sed paciferis intercurrentibus Anno MCCLXXXI. *Indictione IX. die Jovis I. intrante Octubri* percuffa sunt novi foederis & concordiae pacta, inter quae statutum eft, quid *pedagii* feu vectigalis perfolvendum effet pro mercibus per Mutinenfem agrum tranfducendis. Haec igitur ibi: *De foma*

qualibet Pannorum ultramontanorum: de soma Lanae ultramontanae: de soma Setae: de soma mercadantiae & labore-rii: de soma Pellizariae saluatizae: de soma rerum ultramontanarum: de soma Zafarani: de soma argenti in petiis, vel in bono: de soma Granae (idest Brasitis; ut supra): sex Solidi Mutinenses auferantur. Item de soma Pannorum de colore laboratorum ultra montes, exceptis Bixaninis: de soma Bombacis cujuscumque conditionis sint: de soma Lanae Tunizis & Buzae: de soma cerae: de soma telarum: de soma datillorum, zachavellorum (quo nomine Canamellas designari puto, quae in Oriente atque in ipsa Sicilia nascuntur, unde Species Sachari elicetur) & uvae passae; quatuor Solidi Mutinenses auferantur. Item de soma Lanae citramontanae grossae: de soma Bixetorum: de soma Agnellinorum tinctorum & non tinctorum: de soma Pignolati: de soma lini: de soma canepina: de soma coriorum & pellium: de soma Pilizariae domesticae: de soma Boraziorum (telam lineam aut canapinam nos eâ voce designamus, ex qua confi-

A ciuntur mappae crassiores seu lintea ad abstergendas manus) & Pannorum de lino: de soma funium: de soma Anchalchi (Anchalchum aliquis facile heic legat. Sed ego immutare nihil audeo. Vide infra.) Galecti, butiri, sepi, amigdalorum, pignolorum extractorum de pignis, nizollarum (nucum Avellanarum, quae Noccirole communi Linguâ Italicâ nuncupantur) ficuum de Piscaria, Romaniola, Marchia, & Apulia: ferri laborati: cujuslibet metalli laborati; tres Solidi Mutinenses auferantur. Item de soma ferri non laborati, Plumbi, Stagni, Rami, terrae Ymiae, de qua fit Anchalchum: casei, foliae, Valaniae, gallae, Pilli, Tozolorum lapetum (idest lebetum) de petra, Cuchari Sachari, Synapis, Ruzae, Cornuum; Saponis tarsii: Setae, unde fiunt Sedaxii: cineris de cetro, guadi, Lumae roxae; tres Solidi Mutinenses auferantur. Sed juvat integram Chartam proferre, praecipue quod infra in Dissertatione XLVII. de amplificata Civitat. Italicar. potestat. hujusce mentio recurret.

Concordia inita inter Commune Mutinae ex una parte & Commune Lucae ex altera, Anno 1281.

IN Christi nomine. Millesimo Ducentesimo Octuagesimo Primo, Indictione IX. die Jovis primo; intrante Octubri. Multae discordiae, litigia & controversiae erant, & longo tempore steterant inter Commune Lucae & singulares personas & Universitates Civitatis & districtus & Episcopatus Lucensis Communis ex una parte, & Commune Mutinae & singulares personas Civitatis & districtus & Episcopatus ex altera parte, tam propter robarias, quae factae dicebantur in districtu cujusque

D praedictorum Communium, quam propter represalias hinc inde concessas, & propter pedagia utriusque Civitatis & Districtus & Episcopatus cujusque praedictorum Communium, quae petebantur hinc inde debere certificari, & de Stratis asecurandis per utrumque Commune. Propter quae omnia pro bono pacis & concordiae inducendae & manutenendae inter praedicta Communia & singulares personas & Universitates praedictorum Communium & districtuum & Episcopatum eorundem, & ut omnis materia

via scandali, discordiarum & litium inter praedictas partes omnino tollatur: Dominus Girardus Noci nobilis Civitatis Lucanae Mercator & Syndicus Lucani Communis & Mercantiae Civitatis Lucanae pro dicto Communi & Mercantia praedicta & pro omnibus & singulis personis & Universitatibus Civitatis Lucae & districtus & Episcopatus ipse ex una parte, & Manfredinus de Zeza Bannitor Communis Mutinae & Syndicus Communis Mutinae & Mercantiae Civitatis Mutinae, pro dicto Communi & Mercantia, & pro omnibus & singulis personis & Universitatibus Civitatis Mutinae & districtus & Episcopatus ipse ex altera parte, in tali fuerunt conventionione & pacto & concordia: videlicet, quod dictus Dominus Girardus Syndicus Communis Lucani, & pro praedicto Communi, praesente & instante praedicto Syndico Communis Mutinae, confirmavit & approbavit solemniter omnia & singula capitula, quae provisa & firmata fuerunt per Dominum Philipum de Oculis & Bonaventuram de Spezano Consules Mercatorum Civitatis Mutinae, & per Mercatores ad hoc electos ex auctoritate & baillia eis concessa per Consilium Mercatorum Civitatis Mutinae, quibus concessa fuit auctoritas & baillia per Consilium generale Populi Civitatis Mutinae, praesentibus Ambaxatoribus Lucani Communis, videlicet praedicto Domino Girardo Noci, & Domino Aldovrando Mageze, & scripta fuerunt per Dominum Nicolaum de Bruneſſa Notarium. Et insuper praedicti Syndici ambo vice & nomine praedictorum Communium, personarum & Universitatum, ut dictum est supra, in communi fuerunt concordia, quod per Commune Mutinae Canale sive Navigium Mutinae asecurari de-

A beat per ipsum Commune Mutinae & securum teneri usque ad Foveas de Rusfalcazo, qui locus est inter Finale & Bondenum: salvo quod per hoc non praepredicetur juri seu jurisdictioni, quod Commune Mutinae habet vel habere possit ultra dictas Foveas versus Bondenum & Ferrariam. Et Commune Finalis tempore, quo oportuerit, teneatur & debeat dare Mercatoribus Lucae pro eorum securitate tantam ad petitionem ipsorum Mercatorum a Finali usque ad Bondenum cum Burcello uno & pluribus secundum voluntatem Mercatorum, & cum hominibus armatis, habendo a dictis Mercatoribus pro Burcello tres Solidos Mutinae, & pro quolibet homine duos Solidos Mutinae. Et a Civitate asecurari debeat per Commune Mutinae caminum sive Strata recta a Civitate versus Bononiam, & a Civitate versus Fregnanum per totam fortiam & districtum & territorium Mutinae; & a Mutina versus Tusciam Strata sive caminum, quod vadit per Fregnanum a Zovo Alpis versus Mutinam, usque ad Civitatem Mutinae, & per ipsam Civitatem; & Strata quae vadit per territorium de Fraxinorio ab Hospitali Sancti Peregrini versus Civitatem Mutinae usque ad Civitatem Mutinae, & per ipsam Civitatem, asecurari debeat, & secura teneri per Commune Mutinae. Et e converso per Commune Lucanum asecurari debeat, & secura teneri Strata sive caminum a praedictis locis, videlicet a Zovo Alpis, & Hospitali Sancti Peregrini versus Lucam ad Civitatem Lucae, & per ipsam Civitatem, & a Civitate Lucae, & per totam fortiam & districtum & territorium Civitatis Lucae versus Pistorium, & versus Pisas, & versus Florentiam, & versus Lunixanam per rectas Stratas.

Item quod omnes repressaliae, & instrumenta repressaliarum datarum & concessarum usque nunc per utrumque Commune vel speciales personas utriusque Communis, vel per alterum ipsorum Communium, seu per Communia Garfagnanae vel alia districtus & forciae praedictorum Communium, vel alterum eorum contra aliquas personas alterius praedictorum Communium, & eorum districtus & forciae, sint cassae & vanae & nullius valoris, non obstante quod in Capitulis seu pactis factis inter utrumque Commune, tempore Domini Jacobi Basoli, de quibus fit mentio in Capitulis praedictis scriptis manu dicti Domini Nicolai Notarii continetur. Item quod si contigerit, quod absit, robariam aliquam fieri vel dampnum dari in districtu & territorio alicujus praedictorum Communium contra aliquas personas districtus, territorii, sive forciae alterius Communis, Commune illius Civitatis, in cujus districtu, territorio sive forcia, robaria facta fuerit, vel dampnum datum fuerit, teneatur dictam robariam sive dampnum emendare sive emendari facere infra viginti dies postquam constiterit de robaria & damno, facta fide de robaria & dampno praedicto, sine solemnitate & ordine juris, summarie, & sine aliqua lris ordinatione. Item quod infra scripta pedagia solummodo & non alia colligi debeant in Civitate & districtu seu forcia cujusque praedictorum Communium: & quod ipsa pedagia, quae inferius denotantur, nullâ ratione possint auferri, nec aliqua alia possint de novo constitui, nec aliquid fieri in fraudem praedictorum. Quae pedagia sunt ista: videlicet in Civitate Mutinae solvi debeant, de soma qualibet pannorum ultramontanorum: de soma lanae ultramontanae: de soma Setae: de soma mercadantiae & laborerii Setae: de soma Pillizariae salvati-

caae: de soma rerum ultramontanarum: de soma Zafarani: de soma argenti in pecis vel in bono: de soma granae, sex Solidi Mutinenses auferantur. Item de soma pannorum de colore laboratorum citra montes exceptis bixaninis: de soma bambacis, cujuscumque conditionis sit: de soma lanae Tunizis & Buzeae: de soma Cerae: de soma telarum; de soma Datilorum, Zachirelorum, & Uvae passae, quatuor Solidi Mutinenses auferantur. Item de soma lanae citramontanae grossae: de soma bixetorum: de soma Agnellinorum tinctorum & non tinctorum: de soma Pignolati: de soma lini: de soma Canepenae: de soma cariorum & pelium: de soma Pillizariae domesticae: de soma boraziorum, & pannorum de lino: de soma funium: de soma anchalchi: de soma Galesti: de soma butiri: de soma sepi: de soma amigdarum: de soma pignolorum extractorum de pignis. De soma Nizollarum: de soma ficum de Piscaria Romaniola, Marchia, & Apulia: de soma ferri laborati: de soma cujuslibet rei nominatae supra & infra tantumdem accipiatur, ferri non laborati, Plumbi, Stagni, Rammi, Terrae Ymiae, de qua fit anchalchum, Casei, Foliae, Valanae, Gallae, Pilli, tres Solidi Mutinenses auferantur. Tozzorum, Lapetum de petra, Cucharum Sacharum, Synapis, Ruzae, Cornuum, Saponis, Tarsii, Setae, unde fiunt Sedazii, Cineris de cetro, Guadi, Lumae rozae, de soma tres Solidi Mutinenses auferantur. Item pro quolibet equo venali de armis, & qualibet equa cum puletro tres Solidi Mutinenses, qui puletrus sit de sovranno. Item de quolibet roncino, asino, asina venali, mulo vel mulâ, duodecim De-

narii Mutinae. De aliis Mercationibus autem solvatur pedagium in Statuto Communis vel Populi comprehensum.

In districtu autem sive fortia Communis Mutinae solvi debeant in terra Fraxinorii sive Monasterio illis, qui habere debent pedagium, tres Solidi Mutinenses pro qualibet Soma, quae conduceretur, per dictam Stratum. In Fregnano autem solvi debeant ad Plebem de Pelago pro qualibet soma, quae conduceretur per dictam Stratum, si fuerit de majori soma, quinque Solidi Mutinenses: si autem fuerit de aliis, tres Solidi Mutinenses pro qualibet soma. Et intelligatur major soma illa, de qua solvi debent in Civitate Mutinae sex Solidi Mutinenses. Quod pedagium, quod colligitur ad dictam Plebem, habere debeant illi Capitanei de Fregnano, qui habent jus percipiendi dictum pedagium, si ipsi bonos dederint fidejussores de securando dictam Stratum, & dictam Stratum securaverint, & securam tenuerint a Zovo Alpibus usque ad Balugulam, eorum periculo & fortuna: alioquin Commune Mutinae dictum pedagium habere & percipere debeat. Pedagia vero, quae consueverunt colligi in terra Montisbonelli, & in terra Balugulae, vel in aliquo dictorum locorum per Episcopum seu per Episcopatum Mutinae, vel alium seu alios solvantur, sicut & cui, vel quibus consuevit vel debet de jure. Et in Civitate Lucae & ejus districtu & fortia solvi debeant infrascripta pedagia, videlicet de Ferro, intratae Lucani Communis, Denarii duo per Libram, quocumque portaretur. Et de Bixellis & Albaxeris, qui portarentur versus Pisas Denarii duo pro qualibet Libra intratae praedictae. Item Doanae Lucani Communis de omnibus mercadanciis & rebus, quae portarentur versus Pisas, vel quae mitterentur in

Civitatem Lucae, vel extraherentur versus Pisas, solvantur & solvi debeant Denarii XXVI. denariorum Lucensium parvorum. Item de omnibus mercadanciis, quae reducerentur de Civitate Pisana in Civitatem Lucae vel in sua fortia, solvantur & solvi debeant. Doanae praedictae Denarii XIII. denariorum Lucensium parvorum: & eodem modo si mitterentur, vel extraherentur de Civitate Lucae. Item per Lucanum Episcopum, sive pro Lucano Episcopatu apud Morianum solvantur & solvi debeant de majori soma Denarii XVI. & de minori & mediocri Denarii VIII. Et apud Decimum solvantur & solvi debeant pro qualibet soma majori, mediocri & minori ad dictam rationem medietates praedictarum somarum Denarii XII. & Denarii VIII. Item in Garfagnana Nobilibus & Potentibus de Garfagnana, quibus solvi debent pedagia in utroque Vicariato pro qualibet soma solvantur & solvi debeant Solidi tres, salvo si minus eis competit. Et Vicarius cujusque Vicariatus Garfagnanae, qui ibidem praeposuntur pro Communi Lucae in quolibet Vicariato, cuique ipsorum Vicariorum solvantur & solvi debeant pro qualibet soma Denarii XII. denariorum Lucensium parvorum. Item in provincia de Vallis Nebulae quibusdam de Buzano apud Buzanum, pro qualibet soma Denarii XXVI. Et apud Montem Catinum quibusdam de Monte Catino Denarii XXVI. pro qualibet soma. Quae omnia supradicta & singula & omnia & singula Capitula scripta manu praenominati Notarii Domini Nicolai de Buneffa Notarii, de quibus superius facta est mentio, & omnia & singula, quae in dictis capitulis continentur; praedicti Syndici pro praedictis Communibus, personis, & Universitatibus, ut dictum est, confirmaverunt, & solemniter approbaverunt, & jure transactionis &

pacti inter se ad invicem solempni stipulatione promiserunt attendere & observare bono & sano intellectu, & in nullo contrafacere directo vel per obliquum, vel per se, per alios sub obligatione honorum omnium praedictorum Communium, & sub poena solempniter stipulata mille Librarum Imperialium, quae poena committatur & exigi possit cum effectu contra partem non observantem, quoties in aliquo capitulo fuerit contrafactum, obligatione poenae, & omnibus suprascriptis & singulis firmis manentibus etiam post poenam solutam & commissam. In quibus omnibus suprascriptis & singulis praedicti Syndici pro praedictis Communibus, personis & Universitatibus, ut dictum est, per pactum expressum renunciaverunt exceptioni & actioni doli mali & in factum conditioni, sine causa vel ex injusta causa, & omnibus aliis exceptionibus, juribus & rationibus competentibus & competituris, quibus venire possent contra praedicta vel aliqua praedictorum. Et quod dictus Dominus Girardus Noci & Syndicus dicti Communis & mercadantiae Lucae ad praedicta facienda apparet in Instrumento publicato & confirmato per Jacobum Ubaldi Imperialis Aulae Judicem ordinarium & Notarium, & Lucani Communis Cancellarium. Et quod dictus Manfredinus sit Syndicus dicti Communis Mutinae ad praedicta facienda, apparet in Instrumento a me Notario scripto. Quae omnia & singula suprascripta, & alia supradicta Capitula scripta per dictum Dominum Nicolaum,

A scribi & poni debeant in Statuto Communis Mutinae & Communis Lucae & pro ut stant, debeant observari, & insuper registrentur per utrumque Comune.

B Quae omnia acta & publicata fuerunt solempniter in Palatio Communis in Camera, ubi congregantur Viginti quatuor Populi defensores, coram Dominis Guilielmino de Rubeis Potestate, Ramberto de Bazalleriis Capitaneo Communis & Populi Mutinae, Petro Magno, Raynerio Ugonis Militibus Potestatis: praesentibus restibus & rogatis Dominis Philippo de Oculis, Mutinense Bruno Bartolapeo de Rabusatis, Bartolomeo de Petrezanis, Rolandino de Baysio, Gilbertino Oriendae, Guidono Pelenca, & aliis multis.

C Ego Mutinensis quondam Fratris Valentini filius, Notarius ad Consilia & literas deputatus scripsi.

D Habemus haec non contemnendam seriem praecipuarum Mercium, quae Anno MCCLXXXI. per Italicas Civitates distribuebantur. Minutiores species horum generum exquirere & indicare ulterius superfluum puto: neque enim Historiam Mercaturae mihi scribendam proposui, sed tantummodo illius umbram legenti exhibere. Quare mihi sat erit hanc unam superaddere Chartam, quam ex antiquo Regeſto MSro Reipublicae Mutinensis excerpti, utpote quod ibi enumerentur peculiaria quaedam Mercium capita.

Petitio Laxati Mutinensis Mercatoris a Bonizo Syndico Bondeni
Ferrariensis pro quibusdam mercibus sibi in agro Bondeni
ablatis, Anno 1227.

A Nno Domini Milleſimo Ducentefimo Vigefimo Septimo: tempore Gregorii Papae & Federici Imperatoris; die XIII. exeunte Mense Junii, Indictione Quintadecima: in Palatio Communis Ferrariae. Ego Guido Capitaneus, Judex & Affeffor Domini Ugonis de Ugone Rubeo Ferrariae Potestatis, cognoscens super petitione Laxati Mutinensis, quae petitio talis erat. Petiuit namque dictus Laxatus Mutinensis a Bonizo Sindico Bondeni pro ipſo Comuni, ſibi reſtitui quatuor centenaria Pignolati, & quatuor Libras Setae, & tres Libras Ravenatum, & duodecim Venetianos groſſos, & unam Zenturam arcenti, cum una burſa Setae, in qua erat duodecim Imperiales, & decem Solidos Ferrarienſes, qui erant in uno ſachetto, & unum Mantellum zendati zani, coopertum de ſtanſorte brano, & duas Pelles de ſlanchis coopertas de virde, & unum guarnimentum de ſeta, & duas flubetas auri, & tres anulos, & quatuor bindas ſetae, & de lino novās, & unam Gonelam de morelo, & duas dozenas de burſis laboratis de ſeta, & quatuor libras de banbaxino de Luca, duas libras filatas, & duas non filatas, & duas caſas (hoc eſt capſas), una quarum erat plena filati ſubtili mixto cum ſeta, alia plena de filato, & lino, & unam Cultram, & quatuor linreamina, & viginti brachia panni de lino, & unum Sotanum, & duas Camiſias, & duas Serabulas, & unam cazetam novam de Luca, & duas pelles Agnelli, & unum Cultrum, & quadraginta Solidos Ferrarienſes, & plures alias &c. ſibi ablatas per vim

A inter Pontem Ducis & Bondenum juxta Palladam Cambioli in diſtrictu Bondeni, ſive territorio Communis Ferrariae. Unde predicta petit ſibi a dicto Sindico reſtitui vel emendari pro ſuo Comuni ſecundum formam Statuti, & bonam conſuetudinem Civitatis Ferrariae. Et contra dictus Bonizus Sindicus reſpondit, quod non credebat, dictum Laxatum res predictas amiſſiſſe, neque per vim ei ablatas in dicto loco fuiſſe. Et ſi conſtaret, quod ei ablate fuiſſent dicte res in predicto loco, dicebat, locum Palladium Cambioli non eſſe de Diſtrictu Bondeni, neque de ejus territorio, ſive guarda, neque unquam fuiſſe &c.

C Guido Judex & Affeffor Hugonis de Hugone Rubeo Ferrariae Potestatis pro Syndico Bondeni ſententiam tulit. Quam quum Laxatus iniquam reputaret, querelam ſuam depoſuit apud Praetorem Mutinensem, ut ſibi meliorem juſtitiae meſuram per ejus officia conquireret, aut per Rappreſalias procuraret. Ceterum tantum olim lucri quaedam Italiae Civitates, & maritimae praelertim, ex Mercaturae ſtudio, ac Artibus Serici & Lanae referebant, ut inde earum opes atque potentia mirum in modum creverint. Veneti in primis, qui antiquitus ante alios in mercando ſedulam operam poſuere, ſuaſque naves in otio marceſcere nunquam finebant, inter cetera Aromatum commercium veluti ſuum effecere. Nam quum Romanis etiam imperantibus per Erythreum mare aut per Regnum Perſiae in Aegyptum immenſa mercium copia ex Orientali India adve-

heretur, Veneti Alexandriam statis anni temporibus navigantes, illinc Aromata praecipue deportabant, quae postea in reliquas fere Occidentis regiones distribuenda ferebantur. Amalphitani quoque, Genuenses, & Pisani, Venetorum diligentiam aemulati, commercium frequentissimum in Oriente instituerunt. Sed aemulatio brevi odia, inimicitias, ac bella peperit, in quibus Pisana Respublica tandem succubuit, Amalphitanis diu antea graviora detrimenta passis. Plurimum quoque contulit ad augendas istarum Urbium vires, ac divitias celeberrima Christianorum expeditio, quae sub finem Seculi XI. suscepta est ad recuperandam Hierosolymam, aliasque Civitates e Saracenorum manibus, ac deinde per duo ferme Secula continuata est. Tunc innumeri Crucesignati ex universa Europa collecti in Orientem profecti sunt, plerique maritimum iter terrestri praeferebant. Veneti ergo, Genuenses, & Pisani praesto erant suis navibus, & ex naulo immanem auri ac argenti vim congregabant. Ad haec reliquis Christianis arma sua conjun-

A xere contra impiam Saracenorum gentem, neque solum praedas & spolia opima domum retulere, sed etiam jura permulta, immo terras quoque, Castra & Urbes in Oriente sibi conquisierunt: e quibus magnum deinde accessit commodum ad amplificanda mercaturae negotia. Non injocundum fortasse Lectoribus erit nonnulla accipere, quae in hanc rem Pisana potissimum Civitas mihi suppeditavit. Venetorum, & Genuensium progressus in Oriente Lector habet in Annalibus Danduli, & Casfari a me editis in Rerum Italicarum Collectione. Nunc accipe nonnulla ad Pisanam Rempublicam spectantia: In Archivis Primatialis Ecclesiae, atque Operae Pisanae, aliquot Chartas ego olim vidi, quas ad illustrandam Orientalem Christianorum Historiam non inutiles duxi. Et primo geminas proferam pertinentes ad celeberrimum virum Tancredum Principem Antiochenum, qui Anno Christi MCVIII. in ditone illa successit Boamundo consobrino suo e vivis erepto. Quid cum eo pati fuerint Pisani, hinc disces.

Tancredi Principis Antiocheni Charta, qua Pisanis pollicetur locum in Urbe Laodicea, & Vicum unum in Civitate Antiochiae concedit, Anno 1108.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Anno ab Incarnatione ejusdem Millesimo Centesimo Octavo, Indictione I. Epacta vero VI. Tancredus Dei gratia Antiochenus Princeps fecit conventionem & pactum Pisanis, pro auxilio quod ei fecerint ad devincendos Graecos Laodice. Si Deus aliquomodo dederit ei Civitatem, dare & conservare libere & sine aliquo jure Voltas Podvomi ab uno capite usque ad aliud

E superius & inferius, superius ad Sanctum Nicholaum cum eodem, inferius usque ad litus maris, & usque ad Puteum ferreum, cum omnibus suis pertinentiis. Videlicet Vicum Sancti Salvatoris undique: super haec enim omnimodam libertatem totius sue terre portuum cum diligentia & gratissimo honore, Laudante & confirmante B. Antiochiae Patriarcha, simul laudantibus Archiepiscopis, R. scilicet Ecclesiae Tarsensis, R. Ec-

R. Ecclesiae Mamistensis, T. Sancti Pauli Abbate, & testimonio Baronum horum, scilicet R. Fulconis filii, & Engellerii, & R. Sancti Laudi.

Ejusdem Tancredi Principis Antiocheni Charta, qua Pisanis Vicum unum in Civitate Laodiceae, eorumque navibus immunitatem ac libertatem concedit, Anno 1108.

Tancredus gratia Dei Princeps Antiochenus omnibus orientalibus Christianis filiis in Christo salutem. Millesimo Centesimo Octavo ab Incarnatione Domini Anno, Indictione I. Epacta vero VI. Tancredus Dux & Princeps Antiochenus, qui tunc Orientali Deo favente dominabatur regioni, pro auxilio atque consilio, quod fecerant ei Pisani ad devincendos Laodicie Grecos, qui contra Dei justitiam dominium supradictae Civitatis vi & rapina injuste sibi subjugaverant, dedit eisdem scilicet Pisanis in predicta Civitate Vicum unum cum omni honore & libertate. Eodem autem modo navibus & Galeis suis, ut libere stare in portu Laodicie, & quando vellent, ab ipso sine aliquo munere ac consuetudine possent exire & intrare supradicta ratione Vicum

B unum tribuit: super hec enim omnimodam libertatem totius sue terre portuum cum diligentia & gratissimo honore. Haec Charta confirmatur testimonio B. Patriarchae Antiochie, & R. Archiepiscopi Ecclesiae Tharsensis, & R. Archiepiscopi Ecclesiae Mamistensis, & T. Sancti Pauli Abbatis, & testimonio Baronum Domni Tancredi, horum scilicet R. Fulconis filii, & Engellerii, & R. Sancti Laudi.

C Quot consilia animo versaret Amalricus Hierosolymorum Rex, & quantâ spei aurâ sibi blandiretur Anno MCLXIX. contra Saracenos exercitum parans, subsequens Charta nos edocebit, in qua videas negotiationi suae Pisanos probe intentos dum Regi se in ea expeditione adfuturos pollicentur,

Amalricus Hierosolymorum Rex multa jura, commoda, ac proventus Pisano Populo pollicetur, Anno 1169.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis, Patris & Filii & Spiritus Sancti, Amen. Notum sit omnibus, quod ego Amalricus per Dei gratiam in sancta Civitate Hierusalem Latinorum Rex Quintus dono, concedo, & confirmo Comuni Pisanum libertatem de omni jure negotiationis per totam terram, quam mihi Deus dederit in Aegypto: & Curiam in Babilonia, & Ecclesiam, domum, furnum, molendinum, & balnea juxta fun-

E dam Mercatorum. Similiter apud Cahariam in platea Belbecanti concedo ei Curiam, Ecclesiam, domum, furnum, molendinum, & balnea. Similiter apud Rassis hec omnia ei concedo. Concedo preterea ei mille Bisancios in funda mea, sive in Babilonia, sive in Caharia, singulis annis sine servitio, quousque de omnimodo jure negotiationis ipsum Commune acquietavero in Alexandria, & Damiata, & Tamnis. Usque igitur hec mea donatio Communi Pisanis

vum in sempiternum stabilis permaneat, Cartam presentem testibus subscriptis, & Sigillo meo corroboro.

Factum est hoc Anno ab Incarnatione Domini MCLXVIII. Indictione II. Hujus rei testes sunt Bernardus Liddensis, Guilielmus Aconensis Episcopi, Philippus Militiae Templi Magister, Gilebertus Magister Hospitalis, Galterius Princeps Galileae, Hemfrid Constabularius, Milo Dapifer, Guilielmus Marefcalcus, Gaufridus Tortus.

A Datum Accon per manum Raaulfi Episcopi Berbleem, Regisque Cancellarii, XVI. Kalendas Octobris.

Ego Albertus Domini Frederici Romanorum Imperatoris Judex ordinarius & Notarius, authenticum hujus vidi & legi, & fideliter exemplavi.

B Solliciti pariter fuere Pisani, ut sibi immunitates & privilegia varia largiretur Boamundus III. Princeps Antiochenus, uti constabit ex ejus Diplomate, quod itidem Pisis existit.

Privilegium Boamundi III. Principis Antiochiae, Raimundi Principis filii, & Dominae Urgollosae Principissae uxoris ejusdem, concessum Archiepiscopo & Populo Pisano, Anno 1170.

I N nomine Sanctae & individuae Trinitatis, Patris & Filii & Spiritus Sancti. Amen. Notum sit omnibus hominibus tam praesentibus quam futuris, quod ego Boamundus Raimundi Principis filius, Dei gratia Princeps Antiochenus, assensu & voluntate Dominae Urgollosae uxoris meae karissimae Principissae, dono & concedo, & jure perbenni confirmo Ecclesiae Sanctae Mariae, & Archiepiscopo Pisanae Civitatis, Consulibus ac Senatoribus & Communi Populo, tam in Pisana provincia, quam in nostra manenti, quandam terram ad construendam domum in portu Civitatis Laodiciae. Quae terra extenditur subtus Ecclesiam Sancti Helye, scilicet ante domum Templi, & domum Magistri Hugonis, usque ad mare quod contra est, & extenditur per litus maris usque ad quandam taneriam & murum antiquum, & in superiori parte usque ad fossatum. Sciendum est autem, quod si praedicti Pisani iudicio Curiae terram illam recipere possent, quam in praedicto Portu Hugo Enbriacus filius Willelmi possidet, terra, quam superius illis dedi, in meis propriis usi-

C bus redibit. Insuper dono illis, firmo, & concedo domum quamdam in Civitate Antiochiae, quae domus fuit Dominae Odonae de Cyro. Hec quidem omnia superius assignata dono ego illis & concedo jure hereditario habenda in pace & sine calumnia aliqua, libere & quiete (salvo tamen hominum meorum jure) in perpetuum possidenda. Praeterea si in terra mea naufragium passi fuerint, illos & res eorum salvabo & protegam. Et si quispiam illorum in terra mea obierit, res ejus parentibus suis reservari faciant, nisi intestatus obierit. Insuper eisdem dono & dimitto per totam terram meam, de quibuscumque partibus venerint, medietatem totius juris, quod per consuetudinem intrando vel exeundo, eundo vel redeundo, emendo vel vendendo, dare soliti sunt; & eos in mare & in terra mea ex omni posse meo protegam & defendam. Et si inter se querelam habuerint, in Curia sua juxta Statuta eorum tractetur & emendetur. Si vero querela talis fuerit, quae ab eisdem definiti non possit, vel de probato furto, vel prodicione, vel homicidio, vel de suis & meis

meis hominibus fuerit, in mea Curia audietur & diffinietur. Haec quidem omnia superius assignata dono eis & concedo jure hereditario in perpetuum. Ut autem hoc donum firmum fiat, stabileque consistat, literarum inscriptione, & mei Principalis Sigilli impressione munio & confirmo. Hujus rei testes sunt Guiscardus de Insula Vicecomestabulus, Rogerius de Surdavalles, Willelmus de Lobiis, Guasfridus de Dordan, Johannes

A de Salega, Guiscardus de Nazareth, Henricus de Lorges.

Datum est autem Privilegium istud per manum Bernardi Cancellarii, Anno Principatus mei VII. & ab Incarnatione Domini Millesimo Centesimo Septuagesimo.

B. Quid etiam Balduinus IV. Hierosolymorum Rex Pisano Populo concesserit, subsequens Charta indicabit.

Diploma Balduini IV. Hierosolymorum Regis, quo Pisanis plateam quamdam donat in Civitate Achon sive Ptolemaide, Anno 1182.

I N nomine Sancte & individue Trinitatis, Patris & Filii & Spiritus Sancti, Amen. Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus, quod ego Balduinus, per Dei gratiam in Santa Civitate Jerusalem Latinorum Rex Sextus, dono & concedo Communitati Pisanorum libere & sine servitio quamdam Plateam ad portum Achon: caput cujus plateae est unum a via publica, aliud a portu, latus unum a domo Martini Piperis, aliud a domo Willelmi Joppensis. Tali quidem tenore, quod super eandem plateam voltas facere possint, & super easdem voltas quaecumque voluerint edificium, sub voltis Platea vacua & libera remanente in Communi Pisanorum & Civitatis servitium. Et ut hujus donationis & concessionis mee pagina rata teneatur in eternum & indissoluta, presentem Cartam testibus subscriptis, & Sigillo meo muniri precepi.

Factum est hoc Anno ab Incarnatione Domini M. LXXXII. Indictione XV. Hujus rei testes sunt Remundus Tripolitanus Comes, Guido Joppensis & Alcalonensis Comes, Comes Joscelin. Princeps, Rainaldus, Armericus Constabularius, Hugo Tiberiadensis Plebanus.

C Data Achon per manum Willelmi Tivrii Archiepiscopi, Regisque Cancellarii, Octavo Kalendas Septembris.

D Ego Benincasa quondam Leonardi Cascinensis filius, Domini Frederigi invictissimi Romanorum Imperatoris Judex & Notarius, autenticum hujus vidi, legi, & obscultavi Accon in Ecclesia Sancti Petri Pisanorum, presentibus Roberto Tonnuli, Gontulino de Ponte Ugolino Notario quondam Bandini, & aliis testibus ad hoc; Dominice Incarnationis Anno, secundum cursum Pisanorum, Millesimo Ducentesimo Quadragesimo Nonno, Indictione Sexta, Pridie Kalendas Aprilis. Ideoque, prout inveni in originali, munito Sigillo plumbeo pendenti, in quo ab uno latere erat impressa quedam Civitas, circumdata his literis ✠ CIVITAS REGIS REGUM OMNIUM, & ab alio quaedam imago cujusdam Regis coronati sedentis in Regali Sede, & tenentis in manu dextra quamdam Crucem, & in sinistra quamdam pallam rotundam cum parva Cruce, circumdata his literis ✠ BALDUINUS DEI GRATIA REX JERUSALEM. Non vitiato non cancellato, non abolito, nec in aliqua sui parte ras-

so,

so, ita per ordinem de verbo ad verbum nihil addens neque minuens, de mandato nobilis viri Domini Guidonis de Sancto Cassiano quondam Galli, Consulis Communis Pisanorum Acon, & totius Syriae, transumpsi, & in publicam formam redegei.

Amplissima immunitas, aliaque jura Pisanis concessa a Raymundo Comite Tripolitano, Anno 1187.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis, Patris & Filii & Spiritus. Notum fieri volumus tam presentibus quam futuris per presentis instrumenti Privilegium, quod ego Raimundus Dei gratia Tripolis Comes, cum fidei & summa benevolentia, & amore ductus speciali, dono, laudo, & concedo, concedendoque libens confirmo Pisanis omnibus, & etiam illis universis hominibus, quicumque Pisae Civitatis honorem juraverint, extra Terram meam, & cunctis meis hominibus exceptis, quod in Civitate mea Tripoli, & per totam terram meam propriam, hereditario jure stabili talem perpetuis temporibus habeant libertatem, quod habeant potestatem intromittendi, & extrahendi in ipsam Tripolim, & in totam terram meam, quae est Domini mei, sicut praediximus, omnes suas res, & sua cuncta mercimonia, terrâ & mari, libere & quiete, sic quod nullum jus unquam nullam prorsus inde donent consuetudinem. Sed & preter hec & amplius illis adhuc dono & concedo, videlicet quod in ipsa Civitate mea Tripoli Curiam suam habeant plenissime de omnibus causis, excepto homicidio & traditione. Ut igitur hoc donum meum ratum semper conservetur & inconcussum semper, presens Privilegium plumbeo Sigillo meo munitum, & subscriptorum testimonio virorum ipsum confirmari ve-

A Tripolitanus quoque Comes magnificum se erga eosdem Pisanos exhibuit, immunitatem cunctis eorum mercimoniis terrâ marique largitus.

B lui & precepi: videlicet Raimundi de Biblio, Hugonis de Biblio, Raimundi de Nephuns, Astafortis Ejadi, Guillelmi Porceleti, Joannis Manscalci, Girardi Vicecomitis, Dalmacii de Vahiam, Saisii, Raimundi Constantini, Johannis de Moneta, Philippi Velocis, Bandini Beci, Guillelmi Catalani, Guillelmi Firmini, Francardi Matthei Cancellarii, cujus manu datum est Anno Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centeno Octavo Septimo, Mense Augusto.

C Subscriptum per Dominum Benincasam quondam Leonardi Cascinensis filium, Domini Frederici invictissimi Romanorum Imperatoris Judicem & Notarium.

D Erat in Civitate Tyri Societas Ummiliorum, hoc est Mercatorum quorundam Pisanorum, qui negotii causâ illic versabantur. Similes Mercatorum Societates, Florentiae praesertim institutas, Joannes Villanius in Historiis suis commemorat. Quum Tyrum gravissimâ ac diuturnâ obsidione Saladinus pressisset, quantis potuere viribus & opibus assistere Pisani illi Conrado celeberrimo Guillelmi Marchionis Montisferraterensis filio, qui incredibili virtute Urbem tutatus est, vir summis laudibus propter haec & alia gesta cumulatus a Sicardo Episcopo Cremonensi, & a

Bernardo Thesaurario in Chronicis A
editis Tomo VII. Rer. Italicarum.
Quare grati animi causâ eis benefi-

cia multa largitus est Conradus, quo-
rum testem exero Chartam cujus au-
tographum Pisis adfervatur.

Conradus Guilielmi Montisferratenfis Marchionis filius multa jura
concedit Societati Umiliorum Pisanorum in Civitate Tyri,
& aliis in locis, Anno 1188.

IN nomine Sanctae & individuae Tri-
nitatis, Patris & Filii & Spiri-
tus Sancti. Amen. Ut omnibus in po-
sterum clareat, & nulla ambiguitatis
quaestio inde emergat, manifestum facio
ego Conradus Marchionis Montisfer-
rati filius, quod de communi voluntate,
& pari concordia Fratrum Militiae Tem-
pli, videlicet Fratris Terricii tunc eju-
sdem Militiae magni Praeceptoris, &
Fratris Gaufredi Morini tunc Mare-
schalchi, & aliorum quamplurium eju-
sdem Militiae Fratrum, nec non &
Fratrum Domus Hospitalis Sancti Joan-
nis, videlicet Borelli, tunc ejusdem Do-
mus magni Praeceptoris, & Fratris Er-
mengaldi Prioris Sancti Egidii, & alio-
rum quamplurium ipsius Domus Fra-
trum, & Raynaldi Sydoniensis, &
Gualteri Caesariae, & omnium Capi-
taneorum, & Valvassorum, atque Mi-
litum, tunc in Tyro congregatorum, do-
navi atque tradidi & concessi hominibus
Civitatum & aliis, & Communitati-
bus eorum, quos in defensione ipsius Ty-
ri, & commodo totius Christianitatis,
domos & possessiones, & alia beneficia,
prout mihi dignum & rationabile vide-
batur, optime remunerare * unuscujusque
obsequia, & ad ipsius Civitatis benefi-
cium ipsos reddere ferventiores ac promptos.
Quocirca donavi & concessi Pisanis Vi-
ris de Societate Umiliorum, quia
mecum in ipsius Tyri defensionem
pro honore nominis Unigeniti Dei
Filii, totiusque Christianitatis, fide-
liter atque constanter permansere,
Tom. VI.

B farnum unum, qui positus est in Tyro
in Ruga Sancti Johannis, cum omni
suo jure & pertinentiis. Et extra Ty-
rum in partibus Tyri Casale Zoje cum
omni suo jure & pertinentiis. Item do-
navi atque concessi & tradidi praefatis
Pisanis in pertinentiis Tyri Casale An-
sdele cum omni suo jure & pertinentiis,
& Casale Aitbichi cum omni &c. Et
C Casale Elsverachiae cum omni &c. Et
Casale Berdegajae, & Casale Mediscar-
chi, & Casale Davelnsecan, & Casale
Marcumsachair, & Casale Darzildinae,
& Casale Orache, cum omni suo jure
& pertinentiis. Haec omnia praedicta
donavi & concessi praefatis Hominibus
Societatis Umiliorum, & eorum succes-
soribus, vel quibuscumque ea eis dare
D placuerit, ad tenendum & vendendum
& pignorandum seu alienandum, &
quicquid eis inde placuerit faciendum.
Et donavi & concessi eisdem omnia
praescripta libera & absoluta ab omni
taliâ & tributo, ita quod nullum ser-
viciium mihi facere teneantur, neque Re-
gi, neque alicui Potenti; eo quod in
defensione saepe dictae Tyri plurimos
E labores die nocteque indesinenter pertu-
leve cum nimis suarum rerum expensis.
Spondeo quoque me eisdem Pisanis Vi-
ris omnia praetaxata, ab omni persona
& loco defensurum; & quod nulla ar-
te vel ingenio faciam vel fieri permit-
tam, quod in aliquod de praedictis eis
fiat diminutio; sed omnia ea integra &
illibata eis & eorum successoribus obser-
vabo per me & meos successores, &
S
obser-

observare faciam meo posse eis omnibus. Et si praedictas res praedictis Homini-
bus Pisanis a me ipso, qui supra, Con-
rado donatas & concessas ipsi divise-
rint, eas divisiones firmas tenebo, do-
nec ipsa Societas duraverit, & etiam
post Societatis divisionem, omni tempore,
ita quod non permittam, ut aliquis
eorum aliquid ex praedictis rebus perdat
seu amittat, sed liberam suam partem
unusquisque ad tenendum & vendendum
& pignorandum, & alienandum, &
quicquid voluerit inde faciendum, & in
Pisanorum Curia vendendi, impignan-
di, alienandi communiter vel divisim
liberam facultatem habeant. Et ut haec
mea donatio & concessio eis firma &
immutabilis praeservetur, hoc praesens
Privilegium plumbeo meo Sigillo coram
subscriptis testibus muniri feci. Hujus
quoque rei vocati sunt testes Dominus
Paganus de Caypha, Obertus Nepos,

A Lovellus quondam Castellani Tyri, Ber-
nardus de Templo tunc Tyrensis Vice-
comes, Bellamutus, Obertus Orgioli.

Actum est hoc Anno Dominicae In-
carnationis Millesimo Centesimo Octua-
gesimo Octavo, Indictione VI. in Ca-
stello Tyri, Mense Madio.

B Rogatum per Dominum Benincasam
Cascinensem, Domini Frederigi invidi-
simi Romanorum Imperatoris Judicem &
Notarium.

C Alterum ejusdem Conradi Privile-
gium hominibus ipsis, atque ipso
Anno concessum, Troncius publici
juris fecit in Annalib. Pisan. pag.
156. Subsequente Anno MCLXXXIX.
Guido Hierosolymorum Rex Populo
Pisano jura omnia confirmavit &
auxit in eadem Civitate Tyri Di-
plomate, quod pariter tenebris ere-
ptum Lectori nunc sisto.

Guido Hierosolymorum Rex jura ac privilegia omnia ad Pisanum
Populum in Civitate Tyri spectantia corroborat &
amplificat, Anno 1189.

I N nomine Sancte & in-
dividue Trinitatis, Pa-
tris & Filii & Spiritus
Sancti. Amen. Notum sit
omnibus hominibus tam fu-
turis quam presentibus, quod ego Gui-
do per Dei gratiam in sancta Civi-
tate Jerusalem Latinorum Rex Octa-
vus, & Domina Sibilla Sponsa mea
eorumdem venerabilis Regina, dona-
mus, concedimus, & confirmamus Com-
muni Pisanorum omnes dationes & con-
cessionem Pisanis factas a Domino Rai-
mundo bonae memoriae Tripolitano
Comite in Tyro & in partibus Ty-
ri, unde habent privilegia, & de qui-
bus privilegia non habent; ut sunt do-
mus, quae fuerunt Templi cum terris &

D omni sua pertinentia, & plateam coram
ipsis usque ad mare & earum pertinen-
tia; & sunt posita & fundatae prope
Fundacum Pisanorum super murum
Civitatis; & domus, quae fuerunt
filiorum Balduini Pisani cum platea co-
ram ipsis domibus usque ad mare; &
sunt posite & fundate juxta Fundacum
Pisanorum: & domus, quae fuerunt
E Matthaei Johannis Guidi, cum platea
coram ipsis usque ad mare, & cum om-
ni earum pertinentia antea & retro;
& sunt posite & fundate a domibus fi-
liorum Balduini usque ad domum Uguc-
cionis Taliaventi: & domus, quae fue-
runt Ghini Pisani, cum omni earum
pertinentia, & cum platea usque ad
mare; & sunt posite & fundate inter

jura

jam nominatas domos: & domus, que fuerunt Regis, ubi fiebant car . . . lae, cum omni earum pertinentia, & sunt positae post Fundacum Pisanorum. Et donamus & concedimus eis plateam Portus undique liberam, ut nihil in ea possit edificari extra muros domuum in mari, vel in terra, Logia eorum excepta. Et confirmo & concedo dicto Communi Pisanorum furnum Buciariae, quod fuit Regis, cum omni sua pertinentia, & est positum in Ruga Bugiariae; & balneum, quod fuit Regis cum omni sua pertinentia; & est positum in Ruga Templi prope Rugam Sancti Juliani. Et donamus, & concedimus eis, ut possint facere duo molendina equi in Tyro, & furnum in suis domibus, sicut continetur in Privilegio Regis Balduini quod habent. Et concedo & confirmo dicto Communi Pisanorum stateram & pensas & modia & mensuras vini & olei & omnium rerum, quae ponderari possunt & mensurari, concessas eis a dicto Comite Raimundo, ut libere possint inter se ponderare, & mensurare, & extraneis ab eis comparantibus. Preterea extra Tyrum, & in partibus Tyri donamus atque concedimus dicto Pisanorum Communi unum Molendinum aque cum domo & aqua & omni sua pertinentia, ut concessum est eis a dicto Comite Raimundo; & Casale, quod nominatur Tabbiae cum duabus gassinis, & cum omni suo territorio & pertinentia, & vasalame, cum edificiis omnibus & molendinis & aqua & jure molendinorum, & cum suo territorio & pertinentia. Et Casale, quod vocatur Sydio cum omni territorio & pertinentia, & cum gassina Montis & Amebeddele, cum aquis & omni suo territorio & pertinentia, & Jardintum, quod fuit Regis & Reginae, cum aqua & omni sua pertinentia. Et donamus & concedimus Pisanis & eorum Communi in Tyro &

A in partibus Tyri omnes libertates per mare & terram intrando & exeundo, & Curiam, quam in Tyro habuerunt, & Raimundus Tripoli Comes eis confirmavit. Et amplius etiam eis concedo, ut omnes Pisani, & qui Pisanorum nomine censentur, tam scapuli quam Burgenfes, seu etiam Milites & Comites, seu cujuscumque conditionis Laici, in Pisanorum Curia judicentur de omnibus causis & factis & forisfactionibus, quae dici vel excogitari possunt, praeterquam de Feodis, & Arsisis, & quae ad feoda & arsisis pertinent, de quibus omnibus in Dominorum Curia judicentur.

B De nulla autem alia re Pisanus judicetur in regali Curia in Tyro & ejus partibus, nec etiam in toto Regno. De domibus autem Burgensium Pisanorum extra honorem Pisani Communis positis, Pisani talem possint percipere, si pro Communi Pisanorum Tyri talem receperint. Nichil autem nomine alicujus divitiae aut hostilis expeditionis, vel sui averis occasione ab eis possit extorquere, & ut a Pisanis, & ab his, qui Pisanorum nomine censentur, nihil nomine tertiariae, aut alicujus divitiae possit exigi. Et concedimus eis Vicecomitatum sive Consulatum pro regenda Curia & eorum onore in Tyro. Et concedimus eis, ut pro suo Communi ponantur homines pro suo velle ad catenam & fundam & postas Civitatis Tyri, qui habeant curam de omnibus Pisanis, & de his, qui Pisanorum nomine censentur, & ut nullus homo Regis se intromittat de aliquo Pisano, vel de his qui Pisanorum nomine censentur, aut de eorum avere, ad catenam vel fundum vel postas Civitatis, intrando vel exeundo per mare vel per terras: & ut omnes Pisani per quaslibet partes Regni cum suis rebus se cure ac libere possint ire, & a nullo possint impediri

nomine Regis, aut alicujus Baronis occasione: & ut de nulla re fiat eis decretum, nec ab eis occasione alicujus decreti aliquid possit extorqueri. Si quis autem Pisanus vel Pisani naufragium sustinuerint in Regno & in partibus Regni, cum omnibus rebus suis sint seculi, & nichil eis auferatur. Insuper domus & concedimus eis dictas domos & furnos & balneum & casalia & molendina & stateram & pensas & modia & mensuras omnes liberas & absolutas ab omni tributo & exatione, & ut nichil nomine suprascriptarum rerum & concessionum aliqua occasione ab eis possit exigi. Nichil etiam a Rege vel ejus Nuntio possit inveniri vel machinari per decretum vel aliqua arte vel ingenio, unde jus eorum ledatur vel reditus eorum in Tyro, vel in ejus partibus minuatur in furnis & molendinis vel balneo vel casalibus, aut in aliquo honore eis concessio. Et quia quidam Pisani in obsequio Christianitatis decesserunt, quidam autem sunt superstites, concedimus, ut Pisani & eorum heredes, & qui Pisanorum nomine censentur, feoda & arsisias suas recuperent, & per totum Regnum feudis & arsisias suis restituantur. Aduc concedimus eis & eorum Ecclesiae quid juris & libertatis eis concedere possumus. Promittimus eis, quod in Libertate querenda eorum Ecclesiae in Tyro & ejus partibus consilium & adjutorium praestabimus. Ideo autem omnia praedicta dedimus & concessimus eis in Tyro & per totum Regnum, quia in Tyro remanserunt, & pro defensione Civitatis contra Saracenos pugnaverunt, nullaque de cetero pro dictis donationibus in Tyro aut in aliqua parte Regni debent praestare servitia. Hec siquidem prescripta dona Pisanis concedimus, dum nos plena fide dilexerint, & perfecta nobis per omnia legitime obtemperantes. Ut autem hujus no-

A strae donationis, concessionis & confirmationis auctoritas Pisanis & eorum Communi rata in perpetuum ac inconcussa permaneat, presentem paginam testibus subscriptis & sigillo nostro muniri ac corroborari fecimus. Hujus rei testes sunt Gaufridus de Lezeniac, Armericus Regius Connestabulus, Balianus de Ibilino, Hugo Tybriacus, Willelmus Tybriacus, Gaufridus Tortus, Galganus de Cheneche, Alelmus Bellus.

B Factum est Anno ab Incarnatione Domini MCLXXXIX. Indictione VII.

Datum in assidione Acon, per manum Petri Regii Canellarii, & Tripolitanae Ecclesiae Archidiaconi, XIII. Kalendas Decembris.

C Ego Benincasa quondam Leonardi Cascinensis filius, Domini Frederigi invictissimi Romanorum Imperatoris Judex & Notarius, autenticum hujus vidi, legi, & obscultavi Acon in Ecclesia Sancti Petri Pisanorum, praesentibus Gherardo Marandello, Roberto Tornali, Jacobo Valistoli, Bartolomeo Campsore, & Ugolino Norario quondam Bandini, & aliis testibus ad haec rogatis, Dominicae Incarnationis Anno secundum cursum Pisanorum Millesimo Dugentesimo Quadragesimo Octavo, Indictione Sexta, sextodecimo Kalendas Aprilis. Ideoque prout inveni in originali munito Sigillo plumbeo pendenti, in quo ab uno latere erat imprexa quedam Civitas circumdata hiis literis ✠ CIVITAS REGIS REGUM OMNIUM, & ab altero erat imprexa quedam imago cujusdam Regis coronati sedentis in Regali Sede, & tenentis in manu dextra quamdam Crucem, & in sinistra quamdam pallam rotundam cum cruce parva, circumdata hiis literis ✠

E GUIDO DEI GRA REX JERUSALEM, non vitiatum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte rasum, ita per ordinem de verbo ad verbum,

nihil addens neque minuens, de mandato nobilis viri Domini Guidonis de Sancto Cassiano quondam Galli Consulis Communis Pisanorum Accon, & totius Syriae, transumpsi, & in publicam formam redegi.

Sunt heic multa, quae dilucidare conferret ad illorum temporum ac morum lucem: ac praecipue quum

A ibi Fundacum Pisanorum toties memoretur, quae vox apud nos adhuc perdurat, idemque Italice Ionat ac Magazzino; Menagio autem explicatur Bottega di Drappi. Sed mihi properandum est. Hisce accedat alterum Diploma supra laudati Marchionis Conradi.

Praeceptum Conradi Principis Tyrii, & Isabellae ejus conjugis, quo Pisano Populo jura ac privilegia confirmant, Anno 1191.

I N nomine Sancte & individue Trinitatis Patris & Filii & Spiritus Sancti. Amen. Ut veritatis memoria in posterum conservetur, omnibus tam praesentibus quam futuris liquidum appareat, quod nos Conradus Marchionis Montisferrati filius, per Dei gratiam Tyri Dominus, & Domina Isabella quondam Illustris Armarici Regis Jerosolymitani filia, uxor ejus, insimul consentientes concedimus & confirmamus atque corroboramus vobis Guelfo & Mathensi Consulibus Pisanorum, recipientibus pro Communi Pisano, omnes domos, terras, & possessiones, honores & libertates, quae in Tyro & extra Tyrum, & qualibet parte Regni Jerosolimitani Pisana Civitas & ejus Commune habuit & tenuit antiquitus. Similiter omnes domos, terras, & possessiones, honores & libertates, quae vobis vel antecessoribus vestris pro Communi Pisano ego Conradus Marchio Comes Tripolitanus donavimus & concessimus in Tyro & extra Tyrum, & in qualibet parte Regni. Confirmamus etiam & corroboramus vobis pro Communi Pisano omnia privilegia de predictis a me Marchione eidem Communi & aliis pro eo facta, sicut in tenore pacis & concordiae inter me Marchionem & Consu-

B les Pisanos pro eorum Communi a Manfredino Pitthi & Gualfredo & Pbilippo, inter nos Arbitris electis de nobis visum fuerat. Et omnia privilegia de predictis honoribus & donationibus a nobis vel aliis pro Communi facta Regio Jerosolimitano Sigillo jussimus communiri. Ut autem haec nostra confirmatio & corroboratio firma & inlibata

C omni tempore permaneat, nullaque super bis valeat pullulare dubietas, presens Privilegium testibus subscriptis & Siggilli nostri plumbei impressione jussimus communiri. Hujus rei testes sunt Dominus Balianus, Dominus Rainaldus Sydoniae Dominus, Paganus de Caypha, Manfredinus Pitthi, Bruscus, Parason, & Alcianensis.

D Actum in Castello Tyri, Incarnationis Anno Millesimo Centesimo Nonagesimo Primo, Indictione VIII.

Data Tyri per manum Bandini, Domini Marchionis Cancellarii, V. Nonas Martii.

Ego Benencasa quondam Leonardi Calcinensis filius, Domini Frederigi invictissimi Romanorum Imperatoris Judex & Notarius, autenticum hujus vidi, legi, & obscultavi Accon in Ecclesia Sancti Petri Pisanorum, presentibus Oppithone Buzaciaro, Pipino Conetti, Ildo de Gombo, & Ugolino Notario quondam

Bandini, & aliis testibus ad haec rogatis, currente Dominice Incarnationis Anno secundum cursum Pisanorum Millesimo Dugesimo Quadragesimo Octavo, Indictione Sexta, VI. Idus Martii. Ideoque prout inveni in Originali munito Sigillo plumbeo pendenti, in quo ab utroque latere erant impressae due similes imagines cujusdam hominis armati super equo tenentis in manu dextra quoddam Vexillum, circumdate his litteris
CONR. MARCHIONIS MONTIS-

A **FERRATI**, non vitiato, non cancellato, non abolito, nec in aliqua sui parte raso, ita per ordinem de verbo ad verbum, nichil addens neque minuens, de mandato nobilis viri Domini Guidonis de Sancto Cassiano Consulis Communis Pisanorum Acon & totius Syriae, transumpsi & in publicam formam redegi.

B Harum Chartarum seriem claudat Diploma Rapini Principis Antiocheni, qui & ipse novis privilegiis Pisanorum gentem exornavit.

Rapini Principis Antiocheni & Heluisae Principissae ejus conjugis Diploma, quo Pisanos in Principatu Antiocheno multis immunitatibus ac privilegiis donant, Anno 1216.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus. Amen. Notum sit omnibus hominibus tam presentibus quam futuris, quod ego Rapinus Dei gratia Princeps Antiochiae, Raimundi Principis filius, voluntate & consensu Domine Heluisae uxoris mee Principissae, nec non & Domini Leonis Illustrissimi Regis Armeniae Avunculi mei, & rogatu piissimi Domini Hugonis Illustris Regis Cipri, mei honorarii, atque consilio hominum meorum, dono, concedo, & confirmo in perpetuum haereditatem Communi Pisanorum, & omnibus presentibus Pisanis & futuris, & Pisanorum filiis & omnibus illis, qui sunt vel fiunt de honore & juramento Pisanorum, exceptis omnibus hominibus illis, qui sunt de meo Principatu Antiocheno, & de meo dominio qui non sunt Pisani, nec Pisanorum filii vocantur, ita quod ipsi non possint in honore nec juramento Pisanorum nec eorum libertate recipi nec colligi, omnes donationes, quas Boamundus meus Avus Princeps Antiochiae, & ejus Mater Domina Constantia Principissa Antiochiae, decessant praenominatis Pi-

sanis, ut illas habeant, & pacifice, libere, & quiete teneant, & absque calumnia & sine contrarietate aliqua in perpetuum possideant. Insuper dono, concedo, & confirmo supradictis Pisanis plenam & liberam Curiam de omnibus causis & forisfactis, quae dici vel excogitari possunt, per totum Principatum meum, & in omni Terra, quam Deo volente potero conquistare: ita quod aliquis homo Pisanorum de commisso aliquo seu forisfacto, quod fecerit, nisi tantum de furto & homicidio & proditione contra propriam personam meam, quam causam meae Curiae reservo, non debeat respondere, nec rationem facere in Curia alicujus, nisi in Curia praedictorum Pisanorum, & coram Vicecomite vel Consule, secundum usus eorundem Pisanorum & consuetudines. Propterea dono eis & concedo amodo plenam libertatem & perpetuam in toto Principatu meo Antiocheno & meo dominio, & in tota terra, quam habiturus sum, per mare & per terram emendo & vendendo, & liberum introitum & exitum, & de omnibus directuris cabane totius passage, & q. . . rati & commercii, & de-

et domorum et jardinarum, et vini, et vinearum, et omnium rerum venalium, et de omnibus drecturis, que pertinent ad emptionem et venditionem, ut ipsi prenominati Pisani, vel eorum famuli, seu quicumque res eorum et Mercaturas portaverint, de omnibus drecturis liberi permaneant et immunes. Ita quod ego, nec mei successores, nec nostri Bavili, nec Pautonarii, neque Secretarii, nec aliquis alterius pro nobis pro ulla emptione seu venditione vel passagiis, seu pro hujusmodi drecturis supra nominatis possimus nec debeamus aliquid ab eis postulare vel accipere, aut aliquam inferre calumniam, excepto Portu Sancti Symeonis, ubi prenominati Pisani tenentur donare medietatem passagii, quam solebant dare tempore Boamundi Avi mei Principis, et medietatem tercenarie ejusdem Portus, et medietatem ancoragii. Et de omnibus emptionibus et venditionibus, quae pertinent ad dominium Antiochiae, quas Pisani facient in praedicto Portu, fiant liberi et immunes. Et de omnibus aliis rebus venalibus, que pertinent ad dominium Domini portus prenominati, donantur dicti Pisani medietatem juris, sicut dederunt illam tempore dicti Boamundi Principis Avi mei. Ut au-

tem hoc donum, quod praedictis Pisanis per hoc presens Privilegium facio, firmum habeat tenorem et terminum supra scriptis testium nominibus corrobore, et meo principali Sigillo munio et confirmo. Hujus rei sunt testes Orbo de Tabarea, Willhelmus de Insula, Acharias Senescalcus, Eschevardus frater ejus, Rogerius de Montibus, Simon Camoavis, Pontius Lombardus, Thomas Molebrunus, Johannes Flandrensis Dux Antiochiae.

Factum est hoc Anno Domini MCCXVI. septimo die Aprilis, ut a proximo Mense venturo Septembris hinc inde in antea firmum permaneat et eternum, quod in hoc presenti continetur Privilegio.

Datum per manum Jordani Cancellarii Nicolai Vicecomitis in Antiochia Pisanorum.

Latius quoque Veneti in Oriente tum suis viribus, tum studio Mercaturae, famam sui nominis propagarunt, atque illic sibi plurima commoda ac jura comparaverunt. Dandum in Chronicis multa ex iis recensentem habemus; nunc unam Chartam proferre juvat, ex Appendice ad ipsa illius Chronica decerptam, unde hoc ipsum argumentum lucem accipiet.

Balduini II. Hierosolymorum Regis, five Primatum illius Regni, Charta, per quam Duci & Populo Venetiarum multa jura concedunt, & confirmant in Oriente, Anno 1130.

IN nomine Sanctae et individuae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Hae sunt conventiones, quas Balduinus Rex Hierusalem Latinorum Secundus fecit Sancto Marco, et Dominico Michaeli, suisque successoribus et Baronibus secundum prelocutionem literarum et Nunciorum suarum,

antequam captus esset, eis destinare consilio Patriarcharum et Antistitum et Principis Antiocheni, nec non utrorumque Baronum, videlicet Hierosolymorum et Antiochenorum secundum suum ordinem concessae, atque Baronibus sacramentali manu confirmatae in Ecclesia Sanctae Crucis apud Acon.

In omnibus Civitatibus, dominioque praediti Regis & omnium Baronum suorum, Venetici Ecclesiam, & integram Rugam, unamque plateam & balneum, necnon & furnum habeant jure hereditatis possidenda, ab omni exactione libera, sicut sunt propria Regis. In Ruga vero Hierusalem Veneti tantum ad proprium habeant, quantum ipse Rex solitus est. Quod si apud Achon furnum, molendinum, aut balneum, stateras sive modios, & duram ad vinum, oleum, vel mel mensurandum in vico suo facere voluerint, libere liceat quicumque voluerint in omnibus inibi habitantibus absque omni contradictione pretio suo coquere, molere, balneari, mensurare. Praeterea illam ejusdem Plateae Rugae Achon partem, quam primus Rex Balduinus beato Marco & Domino Duci Or. . . . suisque successoribus in acquisitione Sydonis dedit, eidem Evangelistae Marco, vobisque Domino Michaëli Venetiarum Duci, vestrisque successoribus per presentem paginam confirmamus. Rugam, dico, unum caput in mansione Petri Zanni, aliud vero in Sancti Demetrii Monasterio firmantem, & ejusdem Rugae aliam partem unam Machomariam, & duas mansiones lapideas habentes, quae quondam Casulae de cannis esse solebant. Vobisque potestatem concedimus tenendi, possidendi, & quicquid vobis in pertuum placuerit faciendi. Quin etiam nullus Veneticorum in tota terra, dominioque Regis, suorumque Baronum, nullam dationem in ingrediendo, aut in dominio Regis, suorumque Baronum, morando vel egrediendo per ullum ingenium dare debeat, sed liberi ubique domini Regis, suorumque Baronum, sicut in ipsa Venetia, sint, excepto quando cum navibus exeunt, peregrinos portantes: tunc quippe secundum Regis consuetudinem tertiam partem ipsi Regi dare debeant.

A Unde nos omnes Duci Venetorum de funda Tyri ex parte Regis de Festo Apostolorum Petri & Pauli trecentos unoquoque anno Byzantios Sarraen. & debiti conditione persolvere debemus. Si vero aliquod Placitum vel litigationem Veneticus contra Veneticum habuerit, in Curia Veneticorum determinetur. Vel si aliquis homo versùs Venetum querelam vel litigationem habuerit, in Curia Veneticorum determinetur, vel diffinatur. Verùm si Veneticus super quemlibet alium hominem, quàm Veneticum, clamorem fecerit, in Curia Regis emendetur. Insuper si Venetus inordinatus vel inordinate, quod nos sine Lingua dicimus, obierit, res suae in potestatem Venetorum redeant. Si etiam aliquis Veneticorum naufragium passus fuerit, de rebus suis nullum patiatur damnum; sed si in ipso naufragio mortuus fuerit, hereditibus suis, vel Venetis res suae remaneant. Praeterea super Burgenses cujusque gentis, si in vicis eorum sint habitantes, & super domos eorum, easdem justitias & consuetudines, quas Rex super suas habet, Veneti habeant. Denique duarum Civitatum Tyri & Ascalonis tertiam partem cum suis pertinentiis, & terrarum sibi pertinentium a die Sancti Petri, Sarraenis tamen servientium, quae non sunt in manibus Francorum, quas Deus suâ misericordiâ per eorum auxilium & laborem aut aliquod ingenium, Christianorum manibus tradiderit, libere & regaliter Venetici habeant, sicut Rex alias duas, & possideant. Verumtamen in defensione Terrae, secundum quod tertiae partis redditus convenienter tolerare poterint, in commune servitium Regis defensores habeant.

Ego itaque Balduinus per Dei gratiam Rex Hierusalem Latinorum Secundus, ad Regnum Hierosolymitanum de Antiochena terra, ubi diu post meam libe-

liberationem moram feceram, veniens, auditis & visis conventionibus, quas me absente Varmundus Hierosolymorum Patriarcha cum Clero & Baronibus cum Populo Dominico Michaëli Venetiarum Duci, suisque successoribus, & Venetis secundum Privilegium ipsorum affirmaverant, quas me confirmaturum illis promiserant, has quidem supra dictas universales conventiones, secundum quod Privilegium hoc continet, concedo & confirmo, & meae auctoritatis Sigillo observandum corroboro, quatenus nostro, nostrorumque heredum & successorum tempore in perpetuum inviolabiliter permaneant.

Ego Varmundus Dei gratia Hierosolymae Patriarcha, propria manu subscribens, confirmo haec eadem.

Ego Ebremarus Caesariensis Archiepiscopus similiter confirmo.

Ego Bernardus Nazareus Archiepiscopus similiter confirmo.

Ego Aſquetinus Bethlehemita Episcopus similiter confirmo.

Ego Rogerus Lidenſis Episcopus similiter confirmo.

Ego Enfredus de Torone Episcopus similiter confirmo.

Ego Guido de Milliano similiter confirmo.

Ego Rodulphus de Fontanellis similiter confirmo.

Ego Goffridus similiter confirmo.

Ego Rainerius de Burgo similiter confirmo.

Ego Hugo Ludenſis Dominus similiter affirmo.

Ego Guibertus de Caſas similiter affirmo.

Ego Goldumus Abbas Sanctae Mariae Vallis Joſaphat similiter affirmo.

Ego Gerardus Sancti Sepulcri Prior similiter affirmo.

Ego Archardus Prior Templi Domini similiter affirmo.

Tom. VI.

A Ego Arnardus Prior Montis Syon similiter affirmo.

Ego Reymund Procurator Hospitalis Hierusalem similiter affirmo.

Ego Vall. de Buiers Tyberiadis Dominus similiter affirmo.

Ego Ugo Joppensis Dominus similiter affirmo.

B Ego Valterius Bribare Bentii Dominus similiter affirmo.

Ego Romanus de Podio similiter affirmo.

Ego Ugo de Pagano Magister Militum Templi similiter affirmo.

Ego Eustachius Granerius similiter affirmo.

C Data apud Aſhon per manus Pagani Regis Cancellarii, Anno MCXXX. Indictione Tertia, VI. Nonas Maji.

Ceterum antiquis etiam Saeculis statae quaedam Consuetudines aut Leges fuere in Mercatoria, tum quod est ad Contractus, tum quod attinet ad Vestigalia ac Pedagia; & variae quidem pro varietate regionum ac Principum, aut eorum arbitrio, aut pactis inter Populos commercio deditis initis constitutae. Leges quoque suas habuit Mercatura maritima, uti supra innui, navigantibus observandas sive in mari, sive in portibus atque emporiis. Sed nimis in longum progredere oratio. Quare Dissertationem claudam, unam producendo Chartam, e qua constabit, quid Cintracus Genuensis a Mercatoribus maritimis olim exigeret. Cintraci nomine Genuenses Praecones designabant, eratque apud eos nobile munus. In aliis quoque Urbibus liberis animadvertes, usitatum fuisse Praeconem, ejusque dignitatem fortasse miraberis. Vide etiam Du Cangium ad hanc vocem.

T

De

De munere, deque beneficiis & honoribus Praeconis Civitatis
Genuensis; circiter Annum 1190.

Cintragus debet esse ad conjurium illius, qui intrat in Macellaturam. Omne Lignum, quod venit de Sardinea cum Sale, debet dare Cintrago minas salis tres; & si venerit per Corsicam & fecerit cambium, debet ei dare minas grani tres. De unoquoque Ligno de maritima & Romania, minam unam. Quidam Januenses fuerunt in Mercato ad Populonium, & venerunt cum Ligno suo in Portu nostro. Cintragus hoc sciens, & credens eos venire de maritima, quaesivit eis minam unam. Ipsi vero Januenses respondentes, quod nobis a Cintraco petitur, numquam dabimus, quoniam in maritima non fuimus: tandem Cintracus duos vocavit testes, Gandulphum Carmandinum scilicet & Johannem Carmeli, quoniam juraverunt, quod Consules Lanfrancus Piper, & Ansaldus Malonus, & socii eorum laudaverunt, quod unumquodque Lignum transiens Liurnam pro mercato grani debet dare ad Cintracum minam grani unam. Auditis dictis testium a Consulibus Bonvassalli Tetuice, Ansaldo Mallone, Oglerio Guidone, & Bellamuto, placuit eis & laudaverunt, ut ipsi, qui venerant a Populonia, darent Cintraco minam unam

A grani. De unoquoque ligno Salis de Provincia debet habere quartinos Salis tres. De unaquaque Galea, quae vadit in cursum ultra Sardiniam vel in Hispaniam, debet habere Marabutinum unum. De unoquoque Ligno veniente de Sicilia, si major pars fuerit grani de Carne, debet habere minas grani duas. De Lignis, que vadunt pro grano ultra Forum Juliense, minam unam. In principalibus Festis debet Cintracus prandere cum Domino Archiepiscopo. Cintracus debet ordinare guardias Civitatis, & requirere & cognoscere, si facta fuerint. Cintracus debet vocare Populum ad Parliamentum per Civitatem & per Burgum & per Castrum in praecepto Consulium. Et debet vocare homines ad Placitum per Civitatem & per Burgum & per Castrum in praecepto Consulium. Et debet facere bandum per Civitatem & per totum Archiepiscopatum in praecepto Consulium. Et quando ventus Aquilo regnat, debet ire per Civitatem & per Castrum & per Burgum, amonendo ut bene caveant ignem. Cintracus debet custodire in Sabbato Sancto Portam Sancti **D** Johannis, donec Archiepiscopus & Canonici veniant ad benedicendos Fontes cum processione.

DE PLACITIS

ET

MALLIS.

DISSERTATIO

TRIGESIMAPRIMA.

DE FLAVIIS

ET

M A L I S

D I S S E R T A T I O

TRIGESIMARIA

DISSERTATIO

TRIGESIMAPRIMA.

Uo ordine, quibusve ritibus iustitia olim Populo ministraretur, litesque civiles dirimerentur, nunc edicendum est. Alii enim mores a nostris obtinere in Italia, regnantibus in hac Provincia Langobardis, Francis, & Germanis Regibus. Itaque primo veri videtur simile, non eam tunc fuisse litigiorum segetem & copiam, quae enormi a nonnullis Seculis fluxu non Italiam solum, sed universam Europam fatigat. Paucae leges paucis controversiis aditum aperiebant; scitum enim est illud Platonis: *Apud quos plurimae leges, ibi & plurimae lites.* Ad haec nullae tunc erant Primogeniturae, nulli Majoratus, nulla Fideicommissa, ac Substitutiones, quae nunc Judicum patientiam quotidie exercent, & Advocatorum crumenam turgidam faciunt: & quae si tollere de medio quisquam Princeps in animum induceret, in Jurisconsultorum agros non exiguam sterilitatem inferret. Qui etiam Legibus operam dabant, & *Judices* appellari consueverunt, tum quod pauci forent, tum etiam quod mediocre patrimonium scientiae habuisse videantur, nudo Legum paucarum textu

A contenti, non Glossis non Commentariis, non Decisionibus, non Tractatibus studebant, sed expedita Legis allegatione & collatione propositi casus, sibi ad cito pronuntiantiam sententiam viam sternebant. Laudanda procul dubio Romanorum Legum restitutio, neque segnius commendanda est publicorum Gymnasiorum institutio, ubi Juris scientia spisso discipulorum agmine colitur. Sed minime dissimulandum, non levia incommoda tantum beneficium consequuta fuisse, nempe multiplicatas juris Quaestiones, innumeras inter se digladiantes, oppositasque sententias emeruisse, atque adeo succrevisse lites, & in annos plures, ne dicam in Secula, litigantium causas hodie trahi. Hoc saltem utilitatis habebat rudium temporum exilis doctrina, & si etiam dicere mavis inscitia, nempe extemplo componi, aut dijudicari privatae gentis lites consuevisse. Nam quod quisquam objiciat, facile olim ex ignorantia Judicum & Patronorum, obnoxia fuisse judicia injustitiae: a quo discrimine nos eripit nostrorum temporum multiplex doctrina; id quidem non sine assentatione erga Secula nostra opponatur. Erant olim quoque viri ingenio & acumine mentis instructi. Iis vel sola naturalis Ratio dabat inter album & nigrum,

grum, justum & injustum recte posse distinguere. Atque utinam nemo nunc nisi bene doctus judicaret, aut nemo suâ scientiâ hodie abuteretur, ut justitiæ trutinam in suam partem quocumque pacto inclinaret. Utinam quoque nullis affectibus rapti unquam Judices aevo nostro sententias ferrent. Quin olim justitiæ aliquando officeretur, quamquam non sponte, ab indoctis Magistratibus, negare ego nolim: incertum tamen est, raro-ne an saepe contingeret. Nunc nullus dubitandi locus est, an a Magistratibus temporum nostrorum aequa semper judicia ferantur, quando quotidie Appellantium voces audimus conquerentium, sententias jam pronuntiatas falsitate, iniquitate, & injustitiâ abundare, atque in eandem rem videmus varia atque opposita Judicium decreta prodire, quamquam nostrorum temporum scientia tantopere extollatur.

Duplex autem Judiciorum genus praecipue novimus olim peractum: *Mallum* videlicet, & *Placitum*; & publicum quidem utrumque, hoc est coram Populo habitum, veniâ factâ cuicumque accedere & audire volenti. Sed quid inter se differrent, *Mallus*, ac *Placitum*; quidve liceret in uno, quod non liceret in altero, non satis liquet. Vossii, Bignonii, Baluzii, & Du-Cangii sententia est, *Mallos* sive *Malla*, fuisse publicos conventus, in quo majores causae disceptabantur. Hujus rei Papias antiquus Grammaticus testis adfertur. Baluzius vero Tomo II. pag. 1193. Capitular. Reg. Francor. vetustam marginalem notam profert, ubi *Mallus generale Placitum* definitur, ita ut *Placiti* nomine significarentur minora Judicia, Populo minime ad ea convocato, habita; *Malli* autem majo-

A ra, ad quae universa Plebs invitabatur. Proinde raro *Malli*, saepe verò *Placita* habebantur. Si originem vocis petis, audi Hi kesium ita loquentem Tom. II. Thesaur. Linguar. Veterum: *Ab Alamannico Mahal, Mahl, Cuvia: quod a Gothico Mathls Forum, Marci 7. vers. 4. Forum autem Gothis Mathls a Mathlgian, Loqui, Sermonem habere. Itidem apud Islandos at Moela vel Mala est Loqui, & Mal Sermo. Frustra igitur Bradejus Mallum a Mahl, quod est Saxonice, ut ait, Signum, deducit. Alibi addit idem Hicckesius: Methel, Sermo a Gothico Mathls Forum; in quo conciones habentur. Nota, Maëlen Cimbricum esse: nam apud Cimbro at Maëla est Loqui. Inde Mallus, & Mallare Latino-barbara derivantur. Ita in Glossis Rhabani Mauri Curia Germanice redditur Mahal. Itaque in Capitulari Caroli Magni Lib. 7. Cap. 33. decernitur, ut bis quolibet anno liberi homines ad Mallum conveniant: Ut ad Mallum venire nemo tardet, unum circa aestatem, & alterum circa autumnum. Hinc tamen minime deducendum, duos tantum Mallos singulis annis indictos fuisse; additur enim: Ad alia verò, si necessitas fuerit, vel denuntiatio Regis urgeat, vocatus venire nemo tardet. In altero tamen textu legitur: ad alia vero Placita &c. quod minime urgeo; nam ultra duos Mallos, plures etiam olim celebratos fuisse persuasum habeo. Sunt tamen, quae rem adhuc turbare videntur, quum & Placiti & Malli vocabula pro uno usurpata reperiantur, neque satis constet, quae causae in uno agitari solerent ac possent, quaeve in altero. Inter Leges Langobardicas Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. in Lege 77. Caroli Magni haec habentur: De manire ve-*

id, nisi de ingenuitate, aut de hereditate, non sit opus observare. De ceteris vero causis per distinctionem Comitum ad Mallum veniant. Lex certe obscura, ex qua tamen subluere videtur, praeter duas causas licuisse ceteras ad Mallum deducere. In Praecepto Ludovici Pii apud Baluzium Tomo II. pag. 550. Capitular. haec etiam occurrunt: *Pro majoribus causis, sicut sunt homicidia, raptus, incendia, depredationes, membrorum amputationes, furta, latrocinia, alienarum rerum invasiones, & undecumque a vicino suo aut criminaliter aut civiliter fuerit accusatus, & ad Placitum venire iussus, ad Comitum sui Mallum omnimodis venire non recuset.* Haec habemus confusa simul nomina Malli & Placiti, quum in ambobus excusae videantur non minores tantum, sed & majores causae. Attamen consentire cum veritate puto propositam nuper sententiam; quamquam interdum Placiti nomen tam ad majora, quam ad minora Judicia designanda adhiberetur. In Lege Langobardica 69. Caroli Magni: *Ingenui homines nulla Placita custodire, hoc est ad ea advenire, coguntur, postquam illa tria custodierint Placita, quae instituta sunt.* Supra vero vidimus, ad duos praefertim Mallos confluere coactum fuisse Populum. In Lege Langobard. 49. ejusdem Caroli praecipitur: *Ut nullus alius de liberis hominibus ad Placitum, vel ad Mallum venire cogatur, exceptis Scabinis & Vassis Comitum, nisi qui suam causam quaerere debet, aut respondere.* Adde Legem Langobard. 41. Ludovici Pii, ubi in anno tria solummodo generalia Placita observanda liberis hominibus dicuntur; & nullus eos amplius Placita observare compellat, nisi &c.

A Hinc autem certo habemus, *Placita generalia nihil aliud fuisse, quam quae alibi Malla sive Malli appellantur; ita ut illud praecipue intercessisse videatur inter haec duo judicia, quod omnes liberi homines interesse Mallis cogentur, non autem Placitis.* Quapropter Carolus Magnus in Comitibus apud Pistas decrevit, *ut vicini Comitum (Urbium nempe Praesides) in una die, si fieri potest, Mallum non teneant, propter francos homines & Advocatos, qui ad utrumque Mallum non possunt occurrere.* Interdictum quoque fuit, ne Mallus in Templis, eorumve atriis haberetur; *minora vero Placita Comes sive intra suam potestatem, vel ubi impetrare potuerit, haberet.* Meibomius in Notis ad Witichindum, Chartam Caroli Magni adfert, constituentis Trutmannum Comitem in Saxonia, *ut resideat in Curte ad campos in Mallo publico, ad universorum causas audiendas, vel recta judicia terminanda.* Eadem exhibet Formula Bignoniana Cap. 6. apud Baluzium. Atqui non dispari phrasi, nempe *ad singulorum hominum justitiam faciendam ac deliberandam, aliisque similibus verbis, utebantur quicumque Placita habebant, uti ex infra adducendis exemplis patebit.* Mallare etiam veteres appellabant in jus vocare, ac proinde quamvis ad Placita adversarium adirent, Malli appellatio recurrebat. Animadvertendum quoque est, Carolum Magnum in Lege Langobardorum 99. decrevisse, *ut neque Abbates, neque Presbyteri &c. ad publica vel ad Saecularia judicia trahantur.* Tum Lege 120. statuit idem Augustus: *Ut Placita publica, vel Saecularia, neque a Comite nec ab ullo Ministro suo vel Judice, nec in Ecclesiis, nec in terris Ecclesiae teneantur.* Cur quaeso Placita

Publica a Saecularibus distingui videntur? Res mihi obscura. Vix autem fallar, si dixerò, ideo universum Populum ad generalia illa Placita fuisse convocatum, quod ibi lites & causae singulorum hominum agnoscendae ac dirimendae forent, & brevior via visa fuerit convocare totam gentem, ut adversarios suos in promptu haberet, quisquis contra illos instituere actionem vellet. Quum verò saepe accusatus exceptiones opponeret, ac moram peteret ad parandas Chartas aut testes, is fidem suam obligabat, immo & cautionem ac jusjurandum addebat de sistendo se alteri proximo venturo Placito. Haec fuit Majorum nostrorum methodus in Judiciis, longe expeditior sane, quàm aeterna atque interminata nostrorum temporum. Neque tantum Saeculares viri jubebantur interesse Placitis, quoties *Missi Regii* veniebant ad ministrandam Populo justitiam, sed & Ecclesiastici viri. Accipe Legem 83. Lotharii I. inter Langobardicas, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. ubi statuitur: *Ut omnes Episcopi & Abbates & Comites, excepta infirmitate vel nostrâ jussione, nullam habeant excusationem, quin ad Placita Missorum nostrorum veniant, aut talem Vicarium suum mittant, qui in omni causâ pro illis rationem reddere possit.* Scilicet ut si quis adversus illos querelam instituere vellet, e vestigio utriusque partis jura excuterentur. Neque enim tunc in civilibus causis immunes erant a Saeculari judicio Sacri Viri. Nunc aliis moribus in Italia vivimus. Ceterum honoris etiam causâ, quum Placita a Missis Regalibus

A habebantur, interesse consueverunt quicumque Episcopi, Marchiones & Comites alterius Civitatis ac Provinciae aderant. In Comitum quoque Placitis assidere interdum deprehenduntur Episcopi, volentes, ut puto, non verò coacti. Ibi Comites Episcopis sine controversia praecedebant. Neque tantum Missi Regii, Marchiones, Comites, alique minores Judices in Mallis & Placitis justitiam ministrabant; sed ne ipsi quidem Reges dedignabantur Populi sui contentiones audire, & una cum Judicibus ac Primoribus Aulae residentibus, litigantium rationes expendere, & quae aequior cunctis videretur, sententiam expromere. Clarissimus Mabillonius Lib. 6. Rei Diplomaticae, nonnulla adfert Placita a Clodoveo III. Childeberto III. & Chilperico III. Francorum Regibus celebrata. Alia insuper idem divulgavit habita a Pippino, tum quando Majorem Domus agebat, tum etiam postquam Rex Francorum inunctus fuit. Neque secus egisse dignoscitur ejus filius gloriosissimus Imperator Carolus Magnus. Reliqui subinde Francorum Reges non tam solliciti fuisse videntur ad praebendas aures contententium querelis. Verum in Italia mos iste diu perduravit, Regesque ac Imperatores generalibus saltem Placitis, non raro intererant, operamque dabant componendis suae gentis controversiis. Exemplum accipiat Lector ex Placito in Senensi Civitate habito a Carolo Crasso Imperatore, quod olim ex autographo descripsi existente in Canonico Arretinorum Archivo.

Placitum a Carolo Craſſo Imperatore una cum Proceribus ac Judici-
bus habitum, ubi decernitur, quaſdam Eccleſias in territorio Se-
nenſi poſitas ſpectare ad Episcopum ac Dioceſim Civitatis
Arretinae, Anno Chriſti 881.

DUna in Dei nomine, Civitate Se-
na in Domum Episcopii ipſius
Civitatis, intus Caminata, ubi Dom-
nus Karolus piiffimus Imperator in
iudicio reſidebat, adeffent cum eo Be-
rengarius Marchio; item Berengarius,
Walfredus, Berialdus, Winigifus, Gor-
fredus, Adelbertus, Maurinus, & E-
rardus Comitibus; Liuto Magnifredus,
Amelbertus, Ribaldus, & Berardus
Vaſſi idem Auguſti; Petrus, Fulber-
tus, & Uſepertus Iudices ſacri Pa-
latii; Faruſſus Comes Domni Apo-
ſtolici, & reliqui multis: ibique ve-
niens Johannes venerabilis Episcopus
ſancte Arretinensis Eccleſie, una cum
Suppone & Gumpertus Advocatore pre-
dictae ſue Eccleſie, & retulerunt: Abe-
mus & detinemus ad partem predi-
cti Episcopii Arretinensis ad proprie-
tatem Eccleſias Sancti Anſani, &
Sancti Stefani Eccleſiam
Sancte Marie in Coſana, Eccleſiam
Sancti Ipoliti in Sexiano, Eccleſiam
Sancti Johannis in Rancia, Eccle-
ſiam Sancti Andree in Malceno,
Eccleſiam Sancti Petri in Pava, Ec-
cleſiam Sancte Marie in Pacina, Ec-
cleſiam Sancti Quirici & Johannis
in Vicofalcino, Eccleſiam Sancte Re-
ſtitute in fundo Sexiano, Eccleſiam
Sancti Felicis in Tuano, Eccleſiam
Matris Eccleſie in Miſulas, Eccle-
ſiam Sancti Valentini in Caſale Ur-
fino, Monasterium Sancti Petri Da-
xo, Eccleſiam Sancti Viti in Ruti-
liano, & ſancte Matris Eccleſie in
Caſtello Pollociano, Eccleſiam San-
cti Viti in Verſure, Eccleſiam San-
cti Donati in Ciciliano, Eccleſiam

A Sancte Marie in Saltu, Eccleſiam
Sancti Viti in Pruniano, & Eccle-
ſiam Sancti Quirici in Offina, cum
Oraculis & omnibus rebus & caſis
maſſariciis ad eas pertinentibus. Sed,
ut audivimus, pars iſtius Episcopii
Senenſis exinde adverſus pars predicti
Episcopii Arretinensis velleant inde
agere. Unde ipſe Johannes Episcopus
& predictos Advocatores ſuos Suppo
B & Gumpertus miſericordiam ſupradicti Dom-
ni Karoli glorioſi Imperatoris postula-
ſent, ut ſue mercis exinde per circa ma-
nentes homines idoneos ipſius finibus A-
retinensis & Senenſis, qui ibi ad pre-
ſens erant, inquiſicionem facere juheret,
& juſticiam ipſius Episcopati Arretinen-
ſis inveniret. Cum ipſe Johannes Preſub
C & predicti Advocatores taliter ipſe Au-
guſtus poſtularet, ſue conſuetudinis mi-
ſericordie motus, eorum obaudiente po-
ſtulationibus, taliter homines ipſius Ci-
vitatatis Arretinensis & Senenſis, quos
dicebant inde veritatem ſirent, ſui ve-
nire preſentia. Ita ſunt Offo, Rigibal-
dus, Aldo, Soavericus, Rodericus, A-
melfredus, Leo, Ato, iſti de Avicio:
D Cienus, Dionifius, Erembertus, Boſo,
Gumfredus, & Gervinus iſti de Sena.
Et cum omnes teſtificati fuiſſent, quod
bonos & receptibiles, & unusquiſque
ſuorum aberent Widrigildum, fecimus
aduci ſancta Dei Evangelia; & unus
ad unus ad ipſa ſancta Dei Evangelia
jurati dixerunt, ut quicquid denomina-
tas Eccleſias, unde contencio erat inter
E pars Episcopii Arretinensis & pars Epi-
ſcopii Senenſis, ſirent, certam dicerent
veritatem.

In primis nominatus Offo, postquam juravit, inquisitus dixit: Sio predictas Ecclesias cum Oraculis & casis, seu rebus ad eas pertinentibus, unde contentio est inter pars Episcopii Aretinensis & pars Episcopii Senensis odie, per quadraginta annos abeat & possideat ad proprietatem pars Ecclesie Aretinensis. Nominatus Rigibaldus, Aldo, Suavericus, Rodericus, Amelfredus, Leo, & Ato, omnia, postquam juraverunt, inquisiti dixerunt, sicut nominatus Offo. Nominati Cienus, Erembertus, & Boso similiter dixerunt, sicut nominatus Offo. Dionisius, Gumsfredus, & Gerwinus, postquam juraverunt, inquisiti dixerunt, a quo memorare ceperunt Ecclesias ipsas, unde supra intentio esset, eas abente a proprietate pars Ecclesie Aretinensis siverent. Wingisus Comes, Reginerius Abba, & Farulfus a eo memorare ceperunt, dixerunt, sicut nominatus D'onisius, adjurati ab ipso Augusto. Interrogatus Lupus Episcopus Senensis & Gaidoaldo Avvocato suo a Domino Karolo piissimo Augusto, quod contra banc inquisitionem dicere vellet, ad hec respondens jam dictus Lupus Episcopus Senensis una cum Gaidoaldo Avvocato suo: Verè de predictas Plebes cum Oraculis vel Decimis, atque rebus inibi aspicientes & pertinentibus, unde isti bonos & credentes homines per inquisitionem testimonium dixerunt, veritatem dixerunt, quia in omnia sic est veritas quomodo ipsi dixerunt, & pars nostri Episcopii Senensis nihil pertinet ad habendum, & ipsas Plebes nec contradiximus, nec contradicere querimus, quia cum Lege non possumus, eo quod exinde nullam firmitatem, nullamque rationem inde habemus, nec invenire possumus, per quam jam dictas Plebes cum Oraculis vel Decimis, cum omni in-

A regitate inibi pertinentibus a pars ipsius Episcopii Aretinensis aliquid contradicere aut subtrahere possamus. Cum ipse Lupus Senensis Episcopus una cum Gaidoaldo Avvocato suo taliter semel & bis professi & manifesti fuissent, rectum eorum omnibus paruit esse, & judicaverunt, ut juxta eorum altercationem, & eorum Luponi Senensi Episcopo & Gaidoaldi Avvocato suo professione, Plebes illas predictas per singula loca cum Oraculis vel Decimis, cum omnibus rebus inibi pertinentibus, unde agebantur, pars ipsius Episcopii Aretinensis Ecclesie haberet; & ipse Lupus Senensis Episcopus cum suo Avvocato Gaidoaldo pars Episcopii Senensi a modo & in antea manerent inde taciti & contenti. Et finita est causa. Et hanc noticia, qualiter ipse Augustus ipsa inquisitionem sui presentia fecerat pro securitate ipsius Episcopii Aretinensis, mihi Raidulfi Notario sui Palatii scribere jussit, Anno Imperii idem Domni Karoli Primo, Mense Marcio, Indictione Quarra decima.

B Signum ✠ manus Bertaldi Comiti, qui interfuit.

C Signum ✠ manus Berengerii Comiti, qui interfuit.

D Signum ✠ manus Liutoni Vassus idem Augusti, qui interfuit.

E ✠ Petrus Judex Domni Imperatoris interfuit.

✠ Fulbertus Judex Domni Imperatoris interfuit.

✠ Virpertus Judex Domni Imperatoris interfuit.

✠ Martinus Judex Domni Imperatoris in parte ibi fui.

✠ Cristianus Judex Domni Imperatoris interfuit.

✠ Morinus Comes ibi fui.

✠ Ego Gaufo ibi fui.

✠ Ego Griffio ibi fui.

Animadvertite, inter Proceres Imperatori affidentes minime recenseri Adelbertum tunc Tusciae Marchionem, sed quidem *Berengarium Marchionem*, qui tunc Foro-Julii praeerat, & post Caroli Crassi mortem Regnum Italicum arripuit. Heic autem habes *Lupum Episcopum Senensem*, quem minime novit Ughellius, propterea catalogo Senensium Episcoporum addendum. Acerrima jamdiu fuerat de hisce Parochiis contentio inter Arretinos & Senenses Antifistites, & vel sub ipsis Langobardis Regibus excitata, ac deinde refricata, uti constabit e Chartis mihi producendis in Dissertatione LXXIV. de *Parochiis*. Interim quae de Epocha Caroli Crassi differui, vide in Dissertatione XLI. de *Nominib.* Alia exempla Imperatorum & Regum, qui Placitis interfuere, ex Archivis depromsi, atque evulgavi in Antiquitat. Estens. Par. I. Cap. 14. pag. 129. Cap. 18. Cap. 20. & alibi, nempe Ottonis III. Henricorum Primi, Secundi, Quarti, & aliorum Augustorum. Alia identidem in hoc ipso Opere occurrent. Et sane dignum est, quod heic loci commemoretur nobile consilium Conradi inter Augustos Primi, qui Anno Christi MXXXVI. in Italiam descendit, ut Regno, a tyrannidis inestinisque seditionibus dilacerato. suâ praesentiâ, ac justitiae rigore consuleret. Rem narrat Landolphus senior Lib. 2. Cap. 22. Historiae a me editae Tomo IV. Rer. Italicarum: *Per idem tempus*, ait, *quum Conradus Imperator, Papiac, circumstante exercitu, Imperialibus persurgens dignitatibus consedisset, universis, qui Ecclesiarum beneficia invaserant, aut*

A *qui homicidia injuste commiserant; aut orphanorum aut viduarum praedia devastando contriverant; & omnibus, qui injuste a perfidis hominibus per aliquam causam cruciabantur, ut sui Imperii vigor exigebat, secundum legem facere humanam & judicare decrevit. Itaque circumspiciens, multos in Italiae partibus circumspersos, sine lege, sine foedere, omni dimisso timore, inhumaniter invicem offendere, ut omnes a malo in bonum revocaret, quatenus qui sine lege omnia habentes promiscua, illicite sese exercuerant, per legem districte judicarentur: edito per diversas Italiae provincias volante, hujus rei causâ diem statuit. Quo audito orphani multi, viduaeque multae, quamplurimi Duces, multique Episcopi, velut aqua in sentenam, Papiam ante Imperatoris aspectum, unusquisque de propria conquirens injuria confluxere &c. Mos etiam fuit, ut Placita, fortasse minora, neque generalia, haberentur coram ipsis Imperatoribus & Regibus, in quibus tamen non ipsi Principes, sed Comes sacri Palatii, aut alii ab ipsis Regibus constituti, Judicem agebant: cujusmodi exempla itidem dedi Part. I. Cap. 24. pag. 110. & 125. Antiquitat. Estensium. Juvat nunc altero exemplo rem confirmare, nempe Berengarii I. Italiae Regis ac postea Imperatoris, qui Placito interfuit habito Ticini in conclavi, ubi sub *Theoderico dicitur*; sed Episcopis duobus, Ticinensi videlicet & Bergomati, judicii ferendi munus injunxit. Descripsi ego ex authentico existente in Archivo Monachorum Cisterciensium Sancti Ambrosii Majoris Mediolanensis; atque haec ibi occurrunt.*

B

C

D

E

In Placito Ticinensi coram Johanne ipsius Urbis & Adelberto Bergomate Episcopis, Regis Berengarii Missis, Gaidulfus Abbas Monasterii Sancti Ambrosii Mediolanensis, litem agit contra quosdam suo Monasterio subiectos, qui se Aldios, & non Servos esse contendebant, circiter Annum 908.

DUm in Dei nomine, Civitate Papia, in sacro Palatio, hubi Domnus Berengarius Rex preerat, in laubiam majorem, ubi sub Teudericico dicitur, in judicio resederet Johannes venerabilis Episcopus sancte Ticinensis Ecclesie, & Adelbertus sancte Bergomate Ecclesie, ab ipso Principe constituti una cum Domno Aihone Archiepiscopo sancte Mediolanensis Ecclesie, resedentibus cum eis Petrus & Adelmanus Episcopis, Guntardus & Dido Comitibus, Gausus Vassus Domni Regis, Adelgrausus, Walpertus, Farimundus Donumdei, Johannes, item Johannes, Stabilis, Thomas, Leo, Rasvedus, Ragifredus, Adelgisus, Gaidoaldus, & item Ragifredus Judices Domni Regis, Aupaldus Judex Mediolanensis, Aribaldus, Leopertus, & Petrus de Civitate Papia, Aviprandus de Blaffonno, Avialdus filio Tadoni Sibardus, Ildebertus, & Giselbertus Notariis, & reliqui multis. Ibiq̄ eorum venerunt presencia Gaidulfus Abba Monasterii sancti Christi Confessoris Ambrosii, ubi ejus sanctum quiescit Corpus, situm suburbium Civitatis Mediolani, & Boniprandus Judex Domni Regis Sancti Ambrosii, nec non Steffanus, Johannes, item Johannes, Lupus, Ambrosius, Lupus, Besanius, Teodericus, Ambrosius, Ursus, Rimolo, Johannes, & item Johannes de Cevenna, Lupus filius Madreverus, Ursus, & Ursacio de loco Ma-

A dronino, Johannes, Ursevertus &c. intencionem habentes. Dicebant ipsi Gaidulfus Abba resedentibus in Madronino Johannes, Ursevertus, Petrus, Dominicus, Liutaldus, Raginaldus, Ursus abitantes loco Salvaniate, Munaldus, Mauricio, Dominicus, Johannace, Stefanace, & Laurencius abitantes locus, qui dicitur Servi cum Lege esse debent Monasterii Sancti Ambrosii & Curtis Lemontas: set neffimus qua racione se subtraere querant de servicio ejusdem Monasterii & Curtis, & dicunt se Aldii esse, unde jam ante os dies ad racionem ego Gaidulfus ejusdem Monasterii, presencia Domni Andrei Archiepiscopo, & isti Ragifredi Judici, qui Missi Domni Imperatoris erant, & Judicum, seo relicorum stetimus. Ibi eos in judicio Servi a parte ejusdem Monasterii requisivimus: sed dum ic in palatio a Domno E aldii esse deberent, & non Servi, dedi ego Boniprandus Advocatus waidam eorum per Judices recordatores, aut noticiam probandum, qualiter jam ante os dies presencia jam dicti Domno Andrei Archiepiscopi, & isti Ragifredus ejusdem Monasterii se manifestassent, & ipsi dederunt mihi waidam de Placitum. Ecce nos parati, & in presentia abemus noticiam firmatam, qualiter isti omnes Servi ejusdem Monasterii & Curtis Lemonta esse manifestaverunt

runt *Lupus, Johannes, item Johannes, Lupus, Ambrosius &c. & Laurentius: Verè, sicut vos Gaidulfus Abba, & Boniprandus Advocatus dixistis, ita per omnia actum est, & taliter nobis per Judices recordatores, aut noticia ad probandum waidam dedisti, sicut constitutum est Placitum per Judices recordatores, aut noticiam probandum, & finem legiptime faciendum. Cum ipsi taliter egissent, fecerunt Auditores ipsi relecta continebatur in ea inter cetera, qualiter Villa Belano in Laubia Solarii Sancti Ambrosii Curtis ipsius in iudicio presencia Domni Andrei biles omnes intencionem abuissent Gaidulfus Abba Monasterii Sancti Ambrosii & Adelvicus Notarius Advocatus ipsius Lupone, Stefano, Johanne &c. intencionem de servicium eorum super predictis omnibus (Cetera temporis edacitate oblitterata desiderantur.)*

Archiepiscopus Mediolanensis, qui huic Placito interfuit, *Aibonis* no-

A mine donatur. Eum Ughellius *Arbonem* vel *Achbonem* appellat, Epitaphium insuper adferens, in quo *Artho Oldradus* inscribitur. Sed quicumque non ignorat, aevo illo nondum investa fuisse Cognomina, quae nunc in usu habentur, falsi vitio laborare Epitaphium illud continuò intelliget. Egregium magnique faciendum, alterum Placitum addo, cujus autographum in Archivo suo adservat Capitulum Canonicorum Parmensium. Hinc autem habemus, coram ipsis Hugone & Lothario Italiae Regibus celebratum fuisse Placitum in Palatio Ticinensi, cui praefuit *Enefaribo*, seu *Enefarichus Comes Palatii*, ita appellatus sub initium Placiti ejusdem, in fine autem, atque in subscriptione Placito appositâ, nuncupatus *Savilo Comes Palatii*. Itaque primo in loco scribendum videtur; *in eorum praesentia esset Savilo &c.* Vide supra Dissertat. VII. de Comit. Palatii.

Placitum Ticini habitum coram Hugone & Lothario Regibus Italiae, & Curiae Proceribus atque Judicibus, in quo Ecclesiae Parmensi adjudicatur Curticella, cui nomen Loculus, & Abbatia de Berceto, contra Albuinum Judicem, & Anscharium Marchionem, Anno 935. una cum Placito peracto eâ de re, Anno 906. contra Adelbertum Marchionem, & cum Privilegio Hugonis Regis emisso pro Ecclesia Parmensi, Anno 930.

DUm in Dei nomine, Civitate Papia, in Palacium noviter aedificatum ab Domnum Ughonem gloriosissimum Rex in Caminata Dormitorii ipsius Palatii, ubi ipse Domnus Ugo & Lothario filio ejus gloriosissimi Reges praesent, in eorum presentia E-

Dnefariho Comes Palatii, singularum hominum justitiam faciendum ac deliberandum, evantque cum eis Atto Vercellensis, Batericus Yboriensis sanctorum Dei Ecclesiarum venerabilibus Episcopis, Ubertus illustris Marchio, & filio idem Domni Ugoni piissimi Regis

gis, *Ubertus*, *Lanfrancus*, *Gariardus*, *Giso*, *Rainulfus* qui & *Aibericus*, *Johannes*, *Teudinus*, & *Martinus* *Vassi* idem *Domnorum Regum*, *Johannes*, *Arnustus*, *Walfredus*, *Raginaldus*, *Walpertus*, item *Johannes*, *Adelgisus*, & *Aivaldus* *Judices Domnorum Regum*, *Otgerius* & item *Otgerius* *Vassalli* *suprascripti* *Uberti Marchio*, *Berengarius* *Vassallo Domni Sigefredi* *Episcopo*, *Censaldus de Vico Colloni*, *Gariardus de Parpanense*, & *reliqui plures*. *Ibique eorum veniens praesentia praedictus* *Domnus Sigefredus Episcopus sanctae Parmense Ecclesiae*, & *Adelbertus Notarius*, *filio quondam Staudeverti*, *habitor eadem Civitate Parma*, & *Advocato praedicto Episcopo sanctae Parmensis Ecclesiae*, & *idem Domni Sigefredi Episcopo*, & *ostenserunt ibi Noticia una*, & *Praeceptum unum*, *ubi continebatur in praedicta noticia*, *sicut hic subius legitur*.

Dum in Dei nomine (*), *ad Curte Veloniano*, *finibus Parmense*, *qui est propria Domni Adelberti Comes & Marchio*, *ubi Bertaldus Vassus & Missus Domni Berengarii Regis* *in judicium residebat*, *per licentiam ipsius Domni Adelberti Marchioni*, *singulorum hominum justitias faciendas ac deliberandas*, *residentibus ibi cum eo ipse Domnus Adelbertus Marchio*, *Deodatus Vicecomes*, *Adelbertus*, *Gundelprando*, *Benedicto*, *Amelgerio*, *Arisfre*, *Gaudentio*, *Aultremundo Scavinis*, *Oberto*, *Sigefredo*, *Arimundo*, *Liutaldo*, *Vassis Domni Marchioni*, *Armano*, *Warinus*, *Bevinus*, *Vassi Domni Elbungii Episcopus*, *Ramberto de Tuliove*, *Autecherio de Pezenano*, *Ansprando* & *Aldere-to germanis de Flefo*, *Gariverto*, *Roitichildo germanis*, *Bernardo de Vico Pauli*, *Ramberto*,

A *Gamberto de Gambaritico*, *Rimegaufo*, *Cristofalo*, *Giso*, *Giselberto*, *Petrus*, *Constantinus Notarius*, & *reliquis multis*: *Ibique eorum veniens praesentia Elbuncus venerabilis sanctae Parmensis Ecclesiae Episcopus*, *una cum ipse Benedicto Scavino* & *Avocato ipsius Episcopo*, & *ibi ostenserant Praeceptum unum*; & *nos eum ab ordine relegi fecimus*, & *in eo relegiente continebat*.

B *In nomine sanctae & individuae Trinitatis*. *Karolus* (**), *divina favente clementia Imperator Augustus*. *Imperiali clementia congruum fore credimus*, *venerabilium locorum statum jure Regni nostri prosperis adhaerescere successibus*, *quia si Ecclesias omnipotentis Dei temporalibus donamus muneribus*, *thesaurum non deficientem nobis procul dubio thesaurizamus in celis*, *quod non consumat erugo*, *nec fures effodiant*, *nec furari possint*. *Quapropter noverit omnium Sanctae Dei Ecclesiae*, *nostrorumque fidelium*, *praesentium scilicet ac futurorum*, *solercia*, *qualiter interventu ac petitione Berengarii*, *nec non & Walfredi sublimium Comitum*, *dilectorumque Fidelium* & *Consiliariorum nostrorum*, *Wibod sanctae Parmensis Ecclesiae reverentissimus Episcopus*, *dilectus Fidelis noster*, *nostri Augustalis culmen postularit regiminis*, *ut pro Dei amore*, *nostrae*, *omniumque parentum nostrorum mercedem*, *locellum quemdam*, *nomine Luculum*, *sito in alpinis ac scopulosis vastorum montium locis in Comitatu Parmensis*, *juris Regni nostri*, *sibi & Ecclesiae suae concederemus cum finibus & terminis suis inter Casum & Costam Finale*, *decurentibus videlicet finibus illis ab alveo torrentis*, *qui dicitur Incia per Montem Comanensem*, & *inde protendentibus in Monte de Calabiana*, *declinantibus capud in Pratum Rotundum*,

(*) Placitum hoc spectat ad Annum Christi 906.

(**) Idem Carolus Crassus Imperator, Anno Christi 880. seu potius 881.

dum, venientibus scilicet illis per Montem de Valle Utinaria, inde vero in Montem de Scaluga, deinde autem de Possesi transeuntibus siquidem per Montem Almaria, & inde per Costam Finalem descendentibus in praenominatum Torventem Inciam. Cujus precibus benigno favore inclinari, hoc nostrum eidem Wibodo venerabili Episcopo, Fideli nostro, jussimus conscribi Praeceptum, & hanc Imperialis nostrae concessionis paginam, per quam praedictum locellum, nomine Luculum, situm in scopulosis Montium locis infra Comitatum Parmensem cum designatis finibus & terminationibus cum omnibus superioribus & inferioribus suis in integrum, sicut supra insertum est, donamus, concedimus atque largimur sempiternalem jure proprietario eidem Wibodo Episcopo, suisque successoribus à parte praedictae Parmensis Ecclesiae, ut habeat, teneat, possideat, ac fruatur perenniter tam ipse Wibodus Episcopus quamque & successores ejus a parte, ut dictum est, praedictae Ecclesiae in aeternum omne publica inquietudine vel repetitione remota atque extincta. Si quis vero, quod minime credimus, nostris & futuris temporibus contra hanc nostrae donationis, concessionis, seu largitionis Praeceptum in supradictis finibus & descriptis terminationibus ab hinc & deinceps jam dicto Wibodo Episcopo, suisque successoribus injuste aliquam molestiam intulerit, sciat se compositurum auri optimi Mancusos mille, medietatem Palatio nostro, ac medietatem saepe nominato Wibodo Episcopo, suisque successoribus, quibus violentia inlata fuerit. Et ut hoc nostrae donationis seu concessionis edictum firmiter habeatur, & diligentius ab omnibus observetur, manu propria subter confirmavimus, & Bulla nostra jussimus insigniri.

A Signum Domni Karoli serenissimi Imperatoris Augusti.

Inquirinus Notarius ad vicem Liutoardi Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data III. Idus Martii, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXX. (a) & Domni Karoli serenissimi Imperatoris Anno Primo, per Indictionem XIII.

B Actum Ticino, Palacio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Cum ipsum Praeceptum ab ordine relectum fuisset, interrogati sunt ipsis Elbuncus Episcopus & Benedictus ejus Advocatus, pro qua causa ipsum ostenderent Praeceptum. Qui dixerunt: Verè pro ideo istum ostendimus Praeceptum, ut sciatis qualiter ego pars

C ipsius meae Ecclesiae ipsis rebus, quod in eo legitur, habeo & derineo jure proprietario, & eum sciens & occultum vel concludiosum tenere non volo. Et quod plus est volo, ut dicant istis Dominus Adelbertus Comes & Marchio, & Berta conjuge ejus, vel iste Boniprandus eorum Advocato, qui ad hic praesens sunt, si ipsis rebus, quod in eodem legitur Praeceptum, nobis parti nostrae Ecclesiae contradicere volent, an non. Qui & ipsis Adelberto & Berta jocalibus, & Boniprando Advocato eorum professi & manifesti dixerunt, quod ipsum Praeceptum in omnibus bonum & verum est, & ipsis rebus, quod in eo legitur non contenderent, nec

E contradicere quesissent, quia cum Lege non poterant, sed propriis ipsius vestrae Ecclesiae esse debent. Cum haec omnia taliter actum & manifestum fuisset, paruit nobis subscriptorum Judicium & Auditores esse rectum, & judicavimus, ut ammodo in antea ipsis rebus juxta ipsum Praeceptum ipse Elbuncus Episcopus

(a) Scribendum omnino videtur DCCCLXXXI. & Indictione XIII. Vide infra Dissert. XLII. de Nominibus, ubi de Imperiali Epochâ Caroli Crassi disceptabitur. Authenticum hujus Chartae non vidi.

pus parti suae Ecclesiae habere & Actinere deberet, & ipsis Adelberto & Berta jocalibus, vel ipse Boniprandus eorum Advocato fuissent sibi exinde taciti & contenti; pro hac causa ad memoriam retinendum ammonuimus exinde Martinus Notarius hanc notitiam commemorationis scribere; quidem & feci Anno Domni Berengarii Regis Octavo-decimo, Mense Madio, Indictione IX. (a)

Signum manu Bertaldi Vassus & Missus Domni Regis, qui ut supra interfui.

Signum manu Deodati Vicecomes, qui ibi fuit.

Ego Adelbertus Scavinus ibi fui.

Signum manu Amelgarii Scavino, qui interfui.

Signum manu Arfri & Gaudentii Scavinis, qui ibi fuerunt.

Ego Auferemundo Scabino ibi fui.

Ego Rimegaufo Notario ibi fui.

Ego Gisbertus Notarius ibi fui.

Ego Cristofalus Notarius ibi fui.

Ego Giso Notario ibi fui.

Ego Petrus Notarius ibi fui.

Ego Othertus ibi fui.

Ego Arimundo ibi fui.

Signum manu Sigefredi & Liutaldi Vassis Domni Adelberti Marchio, qui ibi fuerunt.

Signum manu Americi, & Armani, & Warini, & Bevini, qui ibi fuerunt in praedicto Praecepto continente in ea ab ordine per omnia ita.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Ugo (b) divino fretus auxilio Rex. Nihil apcius ob nostrae sublimitatis honorem, nostrique regiminis corroboracionem facere credimus, quam si sanctarum Dei Ecclesiarum habentes sollicitudinem earum dotēs inconuulsas seruare curamus, & justis fidelium pias aures accomodamus: ac per hoc omnium sanctae

A Dei Ecclesiae, nostrorumque Fidelium praesentium & futurorum noverit sagacitas, qualiter interventione Aldae amantissimae & carissime Conjugis nostrae, seu Ermengardae Comitissae & dilectae Sororis ac Consiliatricis nostrae, nec non & Sarafon Comitissae nobilissimi, Fidelis nostri, Sigefredus venerabilis sanctae Parmensis Ecclesiae

B Episcopus, dilectusque Fidelis noster, nostrae serenitatis adiit celsitudinem, petens, quatinus Praecepta atque auctoritates piissimorum Augustorum vel Regum praedecessorum nostrorum, omniumque, quodquod a tempore divinae memoriae Radchis Regis, usque ad praesens nostrum tempus sui praedecessores praefatae sanctae Parmensis Ecclesiae acquisierunt, Abbatiam scilicet de Bercedo

C in honore Sancti Remigii extructam in integrum, ac ejusdem Parmensis Civitatis districtum, & omne jus publicum & tholoneum, ambitumque murorum in circuitu, & locellum quendam, Luculum nominatum, situm in alpinis ac scopulosis vastorum montium locis in Comitatu Parmense, cum finibus & terminibus suis in integrum, sicut in Praecepto bonae memoriae Karoli Imperatoris praedecessoris nostri continetur, ceteraque etiam, quae a Praedecessoribus nostris praelibatae Ecclesiae Parmensi dudum collatae sunt, nostri corroboracione Praecepti concederemus atque corroboraremus: eorum simul junctis condignis petitionibus ratam fore Deo pleniter existimantes, atque ad remedium animae nostrae proficere firmiter cognoscentes, hos nostrae auctoritatis apices inscribi iussimus. Quibus decernimus, ut jam dicta Abbatia de Bercedo, & Districtum juris publici Parmensis Civitatis, cum ambitu murorum, sive tholoneum ejusdem Civitatis, nec non & Currem Regiam cura

D per-

E per-

(a) Ideft Anno Ch. DCCCCVI.

(b) Hoc Praeceptum spectat ad Annum Christi 939.

perinentia sua, & Pratum Regium, seu & Locellum illum, nomine Luculum; cum finibus & terminacionibus suis, ut dictum est, vel quidquid antiqui Reges seu Imperatores & reliqui homines Deum timentes memoratae sanctae Parmensis Ecclesiae suis Praeceptis vel testamentis contulerunt, & postea praecellentissimi Reges atque Augusti sua auctoritate confirmaverunt, juste & legaliter, stabili, atque inconversa, nostris futurisque temporibus in sua potestate vel jure suae sanctae Parmensis Ecclesiae praescriptus Sigefredus Episcopus, sui que successores perpetualiter teneant. Statuimus etiam, & modis omnibus interdiciamus, ut nullus sub Regno nostro constitutus, de rebus supra taxatae Ecclesiae in quibuscumque Comitatibus vel locis aliquam diminorationem facere, aut alias quaslibet annuales dominaciones, aut consuetudinaria exigere vel tollere aliquis, aut Clericos ejusdem Ecclesiae in personis vel domibus suis laedere audeat, sed repulsa omni injusta consuetudine liceat praetaxato venerabili Episcopo Sigefredo, suisque successoribus, omnes res jam dictae Parmensis Ecclesiae, de quibus legitimam vestituram tenuit, vel tenere dinoscitur, aut in futurum tentura est, cum universis sibi subjectis sub immunitatis nostrae defensione quieto ordine tenere, atque pro incolomitate nostra altissimum Dominum exorare. Omnimodis etiam praecipimus, ut si de rebus jam dictae Ecclesiae ullam diminorationem quislibet facere temptaverit, non sit necesse jam dicto Episcopo ejusque successoribus siue ejusdem Ecclesiae causam peragentibus, ullam facere probationem, sed diligenter per bonae fidei homines jurejurando finiatur, ut rei veritas declaretur. Quicumque ergo hujus nostri Praecepti praevicator extiterit, trecentas auri optimi Libras componere cogatur, medietatem Camerae nostrae, & medie-

A ratem praefatae Parmensis Ecclesiae & jam dicto Sigefredo Episcopo, ejusque successoribus, qui pro tempore fuerint. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes, de anulo nostro subrev annotari jussimus.

Signum Domni Hugonis gloriosissimi Regis.

B Petrus Notarius ad vicem Gerlandi Abbatis & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data XVI. Kalendas Octubris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXX. Regni vero Domni Hugonis invictissimi Regis V. Indictione IV.

Jussum Papiae, & Actum Parmae, in Dei nomine feliciter.

C Erat Praeceptum ipsum manu propria idem Domni Hugoni gloriosissimum Rex firmatum, & ab ejus anulo sigillatum. Noticia ipsa, & praedictum Praeceptum ostensi, & ab ordine lecti, interrogati sunt praedictus Dominus Sigefredus Episcopus, & Adelbertus Notario & Avvocato ab his Judices & Auditoribus, pro qua causa praedicta Noticia, etiam dictum Praeceptum ostenderent. Qui dixerunt: Verè ideo hic vestri praesentiae ista ostensimus Noticia & Praeceptum, ut ne quislibet homo dicere possit, quod nos a parte praedicto Episcopo sanctae Parmensis Ecclesiae eis sciens, aut occulte, vel concludiose habuissimus vel detenuissimus. Et quod plus est, querimus, ut dicant iste Albinus Judex quondam Petri, idemque Judici filius, & Avvocato Domnorum Regum, seu pars publica, qui hic ad praesens est, si noticia ista & jam dictum Praeceptum bonum & verax sunt, vel si jam dicta Curticella, qui vocatur Luculo, sicut & in ista noticia & Praeceptum, quae in ea continetur, vel in isto alio Praecepto, quas iste

Domnus Hugo piissimus Rex suae clementiae fecit parti jam dicto Episcopio praedictae sanctae Parmensis Ecclesiae da pars Domnorum Regum, seu pars publicae, & quicquid in ipsa Praecepta & Noticia continet quid a pars regia & pars publicae pertinuit, contradicere aut subtrahere vult, an non. *Qui & ipse Alboinus Judex & Avocatus dixit & professus est.* Verè Noticia ista & Praeceptum, quae in ea legitur, & in istum alium Praeceptum, quam hic ostensistis, boni & verax sunt: & praedicta Curticella, quae vocatur Luculo, cum sua pertinencia, sicut fines discernitur, etiam dicta Abbacia, quae dicitur Berceto, sive omnibus quicquid per istas Praeceptas in jam dicto Episcopio datas vel concessi sunt da pars regia, & pars publicae pertinuerant partem jam dicto Episcopio, da pars regia & pars publicae, unde ego Advocatus sum, non contradixi, nec contradicere quero, quia nec legibus possum, eo quod propriis parti jam dicto Episcopio juxta ista Noticia & Praeceptum, quae in ea legitur, & juxta istum alium Praeceptum cum lege, & debent, & pars regia, seu pars publicae nihil pertinent ad habendum, nec pertinere debent cum lege. *Et dum ibi ad presens esse Ansharius Marchio quondam Adelberti idemque Marchio filio, & Raperto, qui & Azo, filio quondam Gashaldi de loco Vedolio adjutores ejus, qui ejus causam ex Regia jussione peragebat, interrogati sunt ab eisdem Domno Sigefredus Praesule & Adelbertus Notario & Avocato, quid contra jam dictam Noticiam & praeeptum, quae in ea legitur, seu in alium Praeceptum ad Domnum Hugonem emissam, qui ibi ostenserunt, & lecti essent, dicere viderent, vel si jam dicta Curticella, quae*

A vocatur Luculo, cum sua pertinencia, sicut fines discernissent, parti jam dicto Episcopio contradicere aut subtrahere vellent, an non. *Qui & ipsis Anshario Marchio, & Raperto ejus Adjutor dixerunt & professi sunt.* Verè Noticia ista & Praeceptum, quem in ea legitur, sive istum alium Praeceptum, quam hic ostensistis, boni & verax sunt; & jam dicta Curticella, qui dicitur Luculo, cum sua pertinencia, sicut fines discernistis, & quicquid da pars publicae pertinuit, quod in ista legitur Noticia & Praeceptas, partim jam dicto Episcopio sanctae Parmensis Ecclesiae cum lege esse debent, & mihi Ansharii nihil pertinent ad habendum, nec pertinere debent cum lege. *Et taliter se praedictus Anshario Marchio exinde abwarpirvit & abascito fecit. His actis, & manifestatio, ut supra facta, rectum eorum omnibus paruit esse, & judicaverunt, ut juxta eorum altercationem, & praedictorum Alboini Judex & Avocato, seu Ansharii Marchio, & Raperti ejus Adjutor, professionem & manifestationem, ut pars jam dicto Episcopio sanctae Parmensis Ecclesiae jam dictam Curticellam, quae vocatur Luculo, & praedicta Abbacia, quae dicitur Bercetum, cum suorum pertinenciis, & quicquid da pars Regia & pars Publicae pertinuit, quod in ipsas continetur Praeceptas & Noticia ad suam proprietatem habere & detinere deberent. Et ipsis Alboinus Judex & Avocato, seu pars Regia, & pars Publicae, atque praedicti Ansharius Marchio, & Rapertus ejus Adjutor manerent inde taciti & contenti. Et finita est causa. Et hanc noticia pro securitate ipsius Episcopio sanctae Parmensis Ecclesiae fieri jussimus.*

Quidem & ego Ritpertus Notarius & Judex Domnorum Regum ex jussione

suprascripto Sarilone Comes Palatii, & Judicum ammonicione scripsi; Anno Regni Domni Hugoni & Lotharii filio ejus gratia Dei Reges, Deo propicio, Domni Hugoni Decimo, Lotharii vero Quinto, XIV. Kalendas Octubris; Indictione IX.

Sarilo Comes Palatii subscripsi.

Atto Dei gratia Episcopus interfui. Johannes Judex Domnorum Regum interfui.

Arnustus Judex Domnorum Regum interfui.

Johannes Judex Domnorum Regum interfui.

Walpertus Judex Domnorum Regum interfui.

Walfredus Judex Domnorum Regum interfui.

Adelgisus Judex Domnorum Regum interfui.

Lanfrancus ibi fuit.

Auctor est Florentinius in Vita Mathildis Comitissae Lib. 3. pag. 42. Hubertum Hugonis Regis filium extra nuptias natum, tantummodo post Annum DCCCCXXXVI. Tusciae Marchionem fuisse constitutum. At heic, idest Anno DCCCCXXXV. (hunc enim indicare videtur *Indictio Nona*, siquidem ea Kalendis Septembris immutata fuerit) nos habemus Hubertum jam *illustris Marchionis* titulo donatum. Attamen minime certum est, an ex Tusciae Praefectura eidem jam collata obvenerit Huberto haec appellatio. Quod si ad subsequenter Annum integrum DCCCCXXXVI. referenda est *Indictio IX.* locus conjiciendi rectius aperitur, eum ante Kalendas Octobris Anni DCCCCXXXVI. renuntiatum fuisse Tusciae Marchionem. Hinc etiam discimus, *Attonis Vercellensis Episcopi* celebris inaugurationem ad Episcopatum maturius esse statuendam, quam Ughel-

lius censuerit, illam referens ad Annum DCCCCXLV. Desideratur etiam in Catalogo Eporediensium Episcoporum apud eundem Ughellium *Batericus Ivoriensis*, hoc est, *Eporediensis*, in hoc Placito commemoratus. Complectitur autem Charta haec Placitum alterum Anno DCCCCVI. habitum in agro Parmensi in Curte propria Domni Adelberti Comes & Marchio. Sed quis Adelbertus iste? Duos ea tempora agnovere Adelbertos, quorum unus cognomento *Dives*, Tusciae Marchionis dignitate insignitus erat; alter vero eodem titulo Eporediensi Civitati, & conterminis locis praeerat, uti in Antiquitatibus Esteasibus ostendi. Sed Tusciae Regulum heic memorari, ea evincunt, quae sequuntur. Nempe is appellatur *Adelbertus Comes & Marchio, & Berta conjux ejus*. Nimirum Berta appellata est uxor Adelberti II. Tusciae Marchionis. Ex hac etiam Charta elucet, emendationem adhibendam esse Catalogo Episcoporum Parmensium in Italia Sacra Ughellii, ubi *Elburgus* nuncupatur, qui uti ex ista Charta apparet, *Elbuncus* erat scribendus. Denique in Diplomate Hugonis Italiae Regis, quod heic itidem continetur, memoratam videas *Aldam* ejus uxorem. Et *Ermengardam* sororem, quae Adelberto Eporediensi Marchioni nupsit; uti & *Samsonem Comitens*, qui a Liutprando Ticinensi in Historia appellatur *praepotens Comes*. Huic Hugonis Regis Praecepto alterum simile profert Ughellius Tom. 2. Ital. Sacr. pag. 198. primae editionis, ubi eadem notae Chronologicae occurrunt, quae in Praecepto nunc a me edito visuntur. Sed qui se res habeat, viderint alii: autographum enim Ughelliani Diplomatis egomet sub oculis habui. ibique

que legebam: *Data XV. Kalendas Octubris Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXIX. Regni vero Domni Hugonis invictissimi Regis Quarto, Indictione Tercia. Actum Parmae in Dei nomine feliciter. Amen.* Denique in hujus Placiti Charta memoratur *Anscharius Marchio quondam Adelberti Marchionis filius.* Is autem est, quem Liutprandus Ticinensis in Histor. Lib. 4. Cap. 4. his verbis describit: *Anscharius Berengarii (qui postea Rex Italiae fuit) frater, quem ex Adelberto Ermengarda Regis Hugonis genuit soror, virium audaciâ potentiâque clarebat.*

A In his vero Placitis in more habuerunt Clerici praesertim & Monachi patrocinium Regis, sive Imperatoris implorare contra suorum bonorum vexatores. Si juste id petebatur, consuevit Princeps, aut ejus Missi, *Bannum* mittere super ea bona, ac poenam promulgare adversus infestatores eorundem. En exempla geminorum Placitorum ab ipsis Augustis habitorum, e quibus primum archetypum vidi in Tabulario insignis Monasterii Patavini Benedictinorum Sanctae Justinae.

Decretum Henrici Imperatoris Tertii promulgatum in Placito Patavii habito pro tutela quorundam bonorum, ad Monachos Sanctae Justinae Patavinae spectantium, Anno 1095.

DUm in Dei nomine in Civitate Patavi in Broilo justa Episcopalem Domum in judicio residebat Dominus Henricus, *Dei gratia, Tercius, Romanorum Imperator Augustus, adesset cum eo Walbrunus Veronensis Episcopus ac Cancellarius, Bruchardus, & Walnerius Marchiones, Bonifacius Comes, Manfredus Comes, Hisnardus, Adelberius, Richardus, Ugo, Gumbertus Judices, Peregrinus de Verona, Ubertus de Fontanaviva, Cono, Gumbertus de Talsano, Odelricus de Salvazano, Ucho, de Casale, Baronzello, & Cono Patuaro, Bernardus Almenardo, Oto de Justinus Judex, & reliqui plures.* Ibi in eorum veniens presentia Johannes Presbyter & Monachus, Prior Monasterii Sancte Justine, cum ceteris Monachis ejusdem Monasterii, insimul cum Ingelero Avocato supra scripti Monasterii, *vetulerunt & ceperunt dicere, ac postulare mercedem.* Petimus ad vos, Domne Imperator,

C ut vos propter Deum, ac vestram mercedem, ut mittatis bandum super nos, & super illas res, quas res Litulfus de Cararia hic in vestra presentia nobis refudavit. Scilicet Curtem, que vocatur Montefilice, cum omnibus rebus ad ipsam Curtem pertinentibus, & super illas res, quas Milo & Henricus germani similiter hic in vestra presentia nobis refudaverunt: scilicet Villa, que dicitur Lignaria; & Villa, que dicitur Ronchi, cum omnibus pertinentiis suis, & Villa, que dicitur Tribano, & Caput Silve. Tunc cum predictus Dominus Imperator taliter audisset mercedem, per Judicum consilium, que ibi aderant, & per fustem, quem in sua tenebat manu, misit bandum super predictos Monachos & super eorum Avocatum, & super predictum Monasterium, & super predictas omnes illas res, que superius leguntur in integrum, ut nullus quislibet homo predictum Me-

nasterium, de predictis rebus inquietare aut molestare, vel devestire audeat. Qui vero hoc fecerit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camere Domni Imperatoris, & medietatem a predictum Monasterium Sancte Justine. Et insuper misit bandum, ut nullus Episcopus, nullusque Abbas predictas res audeat in beneficium alicui dare vel per titulum pignoris alicui obligare, vel quodcunque ingenium a manibus Fratrum auferre. Qui vero hoc fecerit, sciat se compositurum Parti Publice auri optimi Libras centum. Finita & causa, & Noticia pro securitate suprascriptum Monasterium Sancte Justine fieri ammonuerunt.

Quidem & ego Johannes Notarius ex jussione Domni Imperatoris, & Judicium amonitione scripti Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Nonagesimo Quinto, Secundo Kalendas Junii, Indictione Tercia.

Ego Henricus Dei gratia Tertius Romanorum Imperator Augustus subscripsi.

✠ Ego Wilbrunus Cancellarius ex jussione Domni Imperatoris manu mea subscripsi.

✠ Ego Hnardus Judex subscripsi.

✠ Ego Aldegerius Judex interfui.

✠ Ego Ugo Judex interfui.

✠ Ego Gumbertus Judex interfui.

✠ Ego Agichardus Judex interfui.

✠ Ego Peregrinus Judex interfui.

Alterum e membranis Ferrariensibus excerptum ad me misit Joseph Antenor Scalabrinus Ferrariensis, antiquitatum amantissimus, & Ecclesie Sanctae Mariae in Bucca Rector.

Placitum Gubernuli habitum ab Henrico inter Imperatores Quarto, in quo Canonicis Regularibus Curtis Melariae patrocinium suum largitur, Anno 1117.

Dum in Dei nomine, die Sabbati Idus Madii, in loco Gubernulae, scilicet prope Ecclesiam gratia Quartus Romanorum Imperator Augustus in judicio resideret ad justitias faciendas ac deliberandas; adessent cum eo Wernerius Bononiensis, Ubaldus de Carpenedia, Judices; Arduinus de Palude, Opizo de Gunzaga, Sasso de Bibianello, Girardus de Plaza, Siefredus de Bondeno, Rolandus de Runco Rolandi, Ratikerius de Gunzacha, Odo de Mala, & reliqui quamplures. Ibi in illorum veniens presentia Wibertus Prior de Curte Melara Sancti Salvatoris, una cum fratre suo Johanne Presbitero, cepit postulare mercedem Deo,

Dac Domno Imperatori piissimo, ut ipse justitiam faceret de tanta oppressionem, quam de predicta Curte Melara Sancti Salvatoris a Ministris Comitissae de Revere injuste paciebatur. Tunc Dominus Imperator justitiae pacisque amator, ac omnium Ecclesiarum defensor, misericordia motus, per Judicium consilium, per lignum, quod in sua tenebat manu, Bannum Imperiale super predictum Wibertum Priorem, & super Curtem Melaram, & super omnes res & possessiones, piscationes, venationes, & super omnia bona & jura, que prefata Ecclesia Sancti Salvatoris in Curte Melara, vel extra Curtem tunc habebat, vel in antea Deo propitio adquisitura erat.

erat legitime: scilicet, ut nullus Patriarcha, Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Capitaneus, Vavassor, Advocatus, Gastaldio, Villicus, Decanus, vel aliqua magna parvaque persona predictum Priorem, suosque successores de presata Curte Melara, vel de Cella Sancti Stephani, sine legali iudicio disvestire, molestare, vel inquietare audeat. Qui vero infringere hoc Preceptum temptaverit, sciat se compositurum centum Libras auri, medietatem Imperatoris Camere, & medietatem predicto Priori Sancti Salvatoris, suisque successoribus ejusdem Ecclesie Sancti Salvatoris & Stephani de Melara servientibus.

Factum est hoc Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centesimo Decimo Septimo, Indictione VIII.

A

Henricus Dei gratia Romanorum Imperator Augustus.

✠ Ego Wernerius Judex affui & subscripsi.

✠ Ego Ubaldus Judex interfui & subscripsi.

B

✠ Ego Obertus Domni Henrici Imperatoris Judex interfui, & per ejusdem Imperatoris preceptum hanc notitiam scripsi.

Ejusdem Banni, sive protectionis Caesareae donum, ipsi Regii Missi facultatem concedendi habuere. Atque heic exerere volo duo Placita in eadem Civitate Veronensi habita, atque ex Archivo Cathedralis Patavinae Ecclesiae depromta.

C

Bannum in Placito Veronensi emissum a Bennone Osnaburgensi, & Odone Novariensi Episcopis pro tutela Canonorum & Clericorum Ecclesiae & Dioecesis Patavinae, Anno 1077.

DUm in Dei nomine in Caminata Monasterii Sancti Zenonis in iudicio residebat Dominus Benno Osnaburgensis Episcopus, & Odo Novariensis Episcopus, adesset cum eis Albertus Marchio, & Albertus Alamannus, & reliqui Proceres Italiae, & Iudices sacri Palatii Walcausus, Bonushomo, Johannes &c. & reliqui plures. Ibi in eodem iudicio venerunt Milo Archidiaconus, & Liutefredus similiter Archidiaconus, & Adam, & Ubertus Presbiter, & Aribertus Presbiter cum Canonicis suis, & Martinus Archiepiscopus de Sancta Justina, & Johannes Archiepiscopus de Rovolone, & Vitalis Presbiter &c. cum Bertaldo Advocato eorum. Et petierunt ad supra-

D

scriptos omnes Presbiteros & Clericos ad partem predictarum Ecclesiarum de Plebibus Muntegaldi, & Rovolone, Lixaro, Adrino, Caltana, Causelve, Cona, Tribano, Maserada, Albegnasega, Abano, Terricla, Galcignano, Luviglano, Curterodulo, Sarmaza, cum omnibus suis Capellis ad supra-scriptas Plebes pertinentibus, positis in Episcopatu Patavensi in integrum. Similiter petiverunt super quartem & decimas & omnes res ad supra-scriptas Plebes pertinentes de dotibus & de omnibus rebus ad supra-scriptas Plebes pertinentibus, ut nullus quislibet homo supra-scriptos omnes Presbiteros & Clericos ad partem supra-scriptarum sanctarum Ecclesiarum de jam dictis omnibus

E

bus rebus, seu de quartesimis decimarum disvestire vel molestare presumat sine legali judicio. Et cum ipsi omnes jam dicti Clerici simul cum Bertaldo Advocato eorum taliter petivissent, tunc ipse Dominus Benno, & Odo Episcopi miserunt bannum super jam dictos Clericos omnes, & super jam dictum Advocatum ad partem supra dictarum Ecclesiarum de supra dictis omnibus rebus & quartesimis, in centum Libras auri, ut nullus quislibet homo &c. Et hanc Noticiam, qualiter acta est causa, ipsi predicti Episcopi fieri jusserunt.

A

Quidem & ego Wido Notarius sacri Palatii ex jussione predictorum Benni & Odonis Episcoporum & Judicum amonitione scripsi, Anno ab Incarnacione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Septuagesimo Septimo, Regni vero predicti Domni Tercii Henrici Regis Anno Viceffimo Quarto, X. die Mensis Marcii, Indictione Quintadecima.

B

Ego Benno Osnebrugenfis Episcopus subscripsi.

Odo divina gratia Novariensis Episcopus subscripsi.

Ego Gandulfus Judex interfui.

Ego Walcaufus Judex interfui.

Gregorius Episcopus Vercellensis, & Odelricus Missi Regis Henrici in Placito Veronensi bannum emittunt pro tutela Canoniorum Ecclesiae Patavinae, Anno 1077.

DUm in Dei nomine, in suburbio Civitatis Verone, in casa Monasterii Sancti Zenonis in judicio residbat Dominus Gregorius Cancellarius & Episcopus Vercellensis Ecclesie, & Odelricus Missus Domni Enrici Regis, ad justiciam faciendam ac deliberandam; residentibus cum illis Boso Comite, & Alberto Alamanno, Walcauso &c. Legisperitis; Wido de Landriano, Erizo de Cararia, Rufus de Montagnone, Ugo de Baone, & reliqui plures. Ibiq; in eorum presentia venerunt Milo Archidiaconus, & Litesfredus Diaconus, & Adam &c. Diaconi Canonice Sancte Marie Patavensis Ecclesie una cum Bertaldo Advocato eorum, & ceperunt dicere: Domne Gregori Cancellari ac Episcopo Vercellensis, & Domne Odelrice Missi Domni Enrici Regis, volumus & deprecamur, ut vos propter Deum & animam Domni Imperatoris mittatis bannum super nos Canonicos Sanctae Mariae Patavensis Ecclesiae una cum

C

Advocato nostro, & super massariacis quae jacent in Comitatu Patavino, & infra finem de Villa, quae dicitur Galzegnano, & in ejus finibus cum omnibus &c. Et cum suprascripti Canonici taliter retulissent, tunc Dominus Gregorius Cancellarius ac Episcopus Vercellensis, & Odelricus Missus Domni Enrici Regis per fustem, quem tenebat in suis manibus, misit bannum super jam dictos Canonicos &c.

D

Quidem & ego Ugo Notarius & Judex sacri Palatii ex jussione Domni Gregorii Cancellarii ac Episcopi Vercellensis & Odelvici Nuncii Domni Enrici Regis, & Judicum ammonitione scripsi, Anno ab Incarnacione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Septuagesimo Septimo, Regni vero Domni Tercii Enrici Regis Anno Viceffimo Primo, XIV. die Mensis Marcii, Indictione XV.

E

Ego Gregorius Vercellensis Episcopus & Cancellarius subscripsi.

Ego Walcaufus Judex interfui.

Ego

Ego Marcus Judex interfui.

✠ Signum manus superscripti Domni Odelrici Missi Domni Heinrici Regis.

In utroque Placito Lector animadvertat velim *Domnum Tercium Einricum Regem* nuncupari. Hoc sane insuetum. Innumera sunt monumen-

ta, in quibus is *Heinricus Quartus* Rex dicitur, atque heic ego duo tantum ex multis excerpta proferre statui. Primum descripsi e vetusto apographo, existente apud Monachos *Benedictinos Sancti Salvatoris Ticinensis* & speciem autographi ad primum aspectum referente.

Henrici IV. Regis Germaniae ac Italiae Diploma, quo Monachis Ticinensibus Sancti Salvatoris omnia illorum jura confirmat, Anno 1077.

IN nomine sanctae & individuae Trinitatis. *Heinricus Quartus* divina favente clementia Rex secundum voluntatem Dei Salvatoris nostrique liberatoris quicquid confirmationis & proprietatis ad Ecclesiarum Dei Sanctorumque suorum exaltationem prebuerimus, id nobis ad eterne beatitudinis bravium, & secularis vite profectum esse profuturum verissime credimus. Igitur omnium sancte Dei Ecclesie fidelium nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum noverit universitas, qualiter nos pro Dei omnipotentis amore, & Patris nostri, nostraeque anime, & amite nostre *Adheleide* amore & remedio Comitis nostri fidelissimi *Adalberti*, etiam *Alemanni Brixienensis* (sic) *Vexilliferi*, rogante *Domno Genexio venerabili* *Adheleida* sancte Imperatricis *Auguste* memorie concedimus & confirmamus atque corroboramus nostra Regali id est & consecrata in onore Sancti Martini in loco *Marinco*, cum omnibus pertinentiis suis, & rebus, quas habet & Deus donare donatas a bonis hominibus, nec non etiam terram nostri *Bononis*, & vineas & pratas & sediminas & insulas sine ullo tenore quas elim amus & donamus, &

B terram aliorum hominum, quas Deus omnipotens permiserit donare seu judicare supradicte Ecclesie Sancti Martini nostris temporibus suis successoribus. Hec igitur omnia idem venerabili Monasterio Domini Salvatoris nos pro salute anime nostre, nostrorum parentum, Regali munimine & Precepto confirmamus, concedimus & corroboramus & imperpetuum jure & abenda tenenda sancimus. Precipiendo vel precipientes denique jubemus, & hac Regali auctoritate judicamus, ut nullus Dux, Archiepiscopus, Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes, nostrumque Missum, Gastaldium, Sculdascius, nullaque magna parvaque persona predictum Abbatem *Genexium*, ejusque successores imperpetuum de predicta Ecclesia Sancti Martini ejusque pertinentiis, mobilibus, & immobilibus, inquietare, molestare, vel divestire sine Regali & legali judicio presumat. Si quis igitur Archiepiscopus, Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes, aut nostrum Legatum, Gastaldium, Sculdascius, aut aliqua Regni nostri magna parvaque persona contra hanc nostra auctoritate & Regia confirmatione agere temptaverit, vel in aliquo sanctum locum inquietare, molestare voluerit, reus nostre Curie judicetur, & centum Libras auri sol-

solvere cogatur, medietatem Camere nostre, & medietatem prelibato venerabili Abbati, ejusque successoribus imperpetuum: & insuper, quod deterius est, cum Juda traditore Domini Salvatoris, in cujus nomine jam dictum Monaste-

A rium constructum est, aeternis deputetur incendiis. Ut autem verius credatur hoc Preceptum, nostra auctoritate peractum, presentem paginam . . . propria . . . infra corroborantes, sigillo nostro jussimus insigniri.

Signum Domni Heiarici

Quarti Regis invictissimi:

Gregorius Vercellensis Episcopus & Cancellarius, vice Domni Hiltulfi Colonienfis Archiepiscopi & Archicancellarii, recognovit.

Locus † Sigilli Cerei.

Datum Tercio Nonas Aprilis Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Septuagesimo Septimo, Indicione XV. Anno autem ordinationis quidem Domni Heinrichi IV. Regis XXVI. Regni vero XXIII.

Actum Papiæ feliciter. Amen.

En alterum exemplum ex archetypo depromptum, quod mihi oblatum est Lucae in Archivo insignis

B Monasterii sacrarum Virginum Saxtae Justinæ.

Diploma Henrici IV. Regis Germaniæ ac Italiæ, quo Herithæ Abbatissæ Monasterii Lucensis Sancti Salvatoris omnia bona ac jura confirmat, Anno 1081.

I N nomine Sancte & individue Trinitatis. Henricus divina favente clementia Quartus Rex. Quicquid locis divino cultui mancipatis nostræ liberalitatis munere conferimus, id nobis ad aeternæ retributionis remunerationem prodesse minime diffidimus. Cognoscat igitur omnium fidelium sancte Dei Ecclesie, seu nostrorum, presentium scilicet, futurorumque solertia, qualiter nos interventu, ac petitione fidelis nostri Bruchardi Cancellarii Lausanniensis Episcopi per hanc nostri Precepti paginam,

Tom. VI.

C pro ut juste & legaliter possumus, confirmamus & corroboramus Monasterium Sancti Salvatoris, quod dicitur Brisciani, quod est infra murum Urbis Lucae constructum una cum Heritha Abbatissa cum omnibus Sanctimonialibus ibidem Deo famulantibus, que modo sunt, aut pro tempore Deo inibi famulantibus, cum omnibus earum rebus, & proprietatibus, scilicet cum Castello, quod dicitur Castagnovo, cum omnibus suis, cum Villis in eodem loco Caprugnano, Corsanico, Caprile, cum omnibus rebus &

Y

per-

pertinentiis, quas predictum Monasterium habet & detinet in loco & finibus Cosa, & in loco & finibus Vico Morriano una cum terris, vineis, pratis, pasuis, silvis, pascentes, pascuationibus, ac omnia substantia, quod idem locus mereatur habere. Confirmamus per nostram Regalem potentiam per quod Monasterium illud res habitas, & adhuc in jure ipsius Monasterii jure manentes possint in futuro contineri. Statuimus ergo, ac per hoc nostrae confirmationis Preceptum, ut ab hinc & in futurum presatum Monasterium una cum omnibus suis rebus, vel familiis juste pertinentibus, vel quaecumque in antea per dationem religiosorum virorum, seu devotarum seminarum collatum existerit, sub nostri Precepti confirmatione permaneat, & nullus quislibet de predictis rebus, quas tunc tenere quiete ac legaliter videbantur, aliquam inquietudinem ullo unquam in tempore facere presumat, sed per hanc nostram auctoritatem omnes res ipsius Monasterii sint defensate sub nostri Precepti confirmatione. Volumus etiam, ut sub nostra immunitate idem predictum Monasterium nostris & futuris temporibus existat cum omnibus rebus ac familiis ad eum juste pertinentibus. Et si aliquando Abbatissa obierit, de suis ipsis eligant, quam bone conversationis invenerint meliorem Abbatissam. Precipientes quoque jubemus & jubendo precipimus, ut nullus Judex publicus, aut alius ex judiciali potestate, infra ipsum Monasterium seu Ecclesias aut Villas vel agros aut reliquas possessiones in quibuscumque locis aut territoriis seu molendinis, piscationibus, aquis, aquarumque decursibus, vel alia omnia ad jus ipsius Monasterii pertinentes, vel que in antea in jure ipsius loci divina

A pietate bonorum hominum voluntas voluerit augeri, ad causas audiendas vel fieda exigenda, aut mansionaticum vel paratas faciendas, aut fidejussores tollendos, aut homines ipsius Monasterii tam ingenuos quam & Servos super terra ipsius commanentes injuste distringendos, nec ullas redditiones vel inconsuetas occasione requirendas ullo unquam tempore ingredi audeat, aut ea que supra taxata sunt penitus exigere presumat. Sed liceat memorate Herithae Abbatissae, seu & his, que postea ejusdem Monasterii regimen habuerint, una cum ancillis Dei ibidem degentibus, tranquille vivere, & propositum Monachicae conversationis quiete servare, ac pro salute nostra seu totius Regni nostri stabilitate a Deo nobis collati, omnipotentis Dei misericordiam implorare. Quapropter precipimus, ut nullus Dux, Marchio, Episcopus, Comes, Vicecomes, Castaldio, Sculdascio, Decano, seu aliqua nostri Regni magna, parvaque persona prenominatam Heritham Abbatissam, vel Abbatissam sibi succedentem, atque Sanctimoniales inibi Deo famulantibus, quemodo sunt, aut in futuro inibi Deo servare debent, audeat molestare, aut inquietare presumat, nisi in nostra presentia, aut Successoris nostri, vel Cancellarii nostri. Si quis vero hujus nostri Precepti quandoque, quod non credimus, violator extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camere nostre, & medietatem Herithae Abbatissae jam praeiitae, suasque successores, seu Sanctimoniales inibi Deo famulantibus. Quod ut verius credatur, & diligentius ab omnibus observetur, manu propria roborantes, Sigillo jussimus insigniri.

B

C

D

E

Signum Domni Heinrici

Augusti Regis invictissimi.

Burchardus Episcopus & Cancellarius recognovit Anno Dominice Incarnationis MLXXXI. Indictione Quarta, XIV. Kalendas Augusti data: Anni autem Domni Heinrici XXVII. Regni vero XX

Lucae in Christi nomine feliciter Actum. Amen.

Sigillum cereum.

Vidisti in utroque Diplomate *Henricum Quartum Regem* appellari: id etiam tibi in aliis ejusmodi monumentis occurrat. Quid est ergo, quod in ambobus Placitis Veronensibus ante evulgatis is *Tertius Rex* dicitur? Ad haec in altero ex eisdem Placitis legitur currente Anno MLXXVII. *Annus Viceimus Primus Regni*; in altero autem, quod eodem Anno MLXXVII. datum est, scribitur *Annus Viceimus Quartus*. Discordiam sentis. Appellationem sive Cognomen *Tertii* a consuetudine abhorrens intueris. At ego progredior.

A' Quod si quis ad Regis aut Augusti Placitum suas querelas deferbat, neque dirimere controversiam in praesentia licebat ob facti obscuritatem, tunc destinabantur e latere Principis, qui ad controversiae locum accederent, reique veritate ibi per examen testium explorata, sententiam ferrent. Id constabit ex Placito, quod mihi suppeditavit Chartarium, sive Regestum Episcopii Cremonensis, jussu Sicardi celeberrimi ejus Urbis Episcopi, Ottone IV. Imperatore regnante conscriptum.

Inquisitio facta a Theodorico Misso Ludovici II. Imperatoris de juribus Cremonensis Episcopi in naves Cremonensium per Padum discurrentes, cum sententia contra Cremonenses de eodem Episcopo querimoniam facientes, Anno 852. aut 851.

Dum in Dei nomine Dominus *Hludowicus Imperator* suum generale Placitum detineret Civitatem Ticinensem, ibique eidem proclamandum vene-

C' runt, idest *Rothecarius, Dodilo, Gudipertus, & ceteri habitatores de Civitate Cremona*, eo quod eis *Benedictus venerabilis Episcopus sancte Ecclesie Cre-*

monensis multas violentias injuste fecisset de suis navibus, que adducunt ad portum ipsius Civitatis, quod nobis ripaticum & palificuram seu pastum dedulisset, que nos nec parentes nostros antea numquam dederunt. Quidem Dominus gloriosissimus Imperator audiens hunc clamorem, direxit de sui presentia Missum Theodoricum dilectum Consiliarium suum, qui hec omnia diligenter inquireret, atque diligenter definiret. Tunc predictus Theodoricus veniens in ipsum Palatium, ubi in judicio residebat Hucpaldus Comes sacri Palatii, residentes cum eo Adelgiso & Achedeo Comitibus, cum reliquis Judicibus Palatii, ibi conveniens jam dictus Benedictus Episcopus, & supradicti Clamatores: & cum ibi multum inter eos de hac causa orta fuisset intentio, statuit ipse Theodoricus inter eos Placitum in Civitate Cremona, ubi de hac causa per veraces & idoneos homines circa manentes de ipsa Civitate investigare aut invenire potuisset per legem. Tunc ipse Theodoricus Missus Domni Imperatoris veniens hic in Civitate Cremona in Domum ipsius Ecclesie, residentibus cum eo predictus Benedictus Episcopus, Landepertus, & Aripertus, & reliqui plures; ibique venientes supradicti habitatores cum reliquis habitatoribus de ipsa Civitate asserabant, quod Benedictus Episcopus eis multas violentias injuste fecit, eo quod eis ripaticum & palificuram & pastum ad riparios per vim accipiat, sicut ad milites Comaclenses; quod nec ipsi nec antecessores eorum unquam dederunt, nec cum lege dare debeant. Ad hec respondebat presatus Episcopus, quod quotienscumque quislibet negotiator cum suis navibus in ipsum portum applicat, omnia hec, scilicet Ripaticum, Palificuram, & Pastum ad Riparios dare debeat ad partem Ecclesie nostre juxta istud pactum, quod Dom-

A nus bone memorie Karolus Imperator confirmavit. Et ad hoc probandum testes idoneos homines publicavit coram suprascripto Theoderico Misso Domni Regis. In primis Odepertus Archipresbyter dixit adjuratus in suo sacerdotio: Memoro ante tempora Domni Karoli & Pipini Regis, quod isti homines, qui contra hanc sanctam Ecclesiam de ipso porto agunt, nec ipsi nec sui parentes naves proprias numquam habuerunt suas, nec de Comaclo Salem ad negotiandum in istum portum numquam adduxerunt, nisi moderno tempore Panchoardi Episcopi. Leonardus Presbyter similiter dixit. Gundepertus Presbyter adjuratus in suo sacerdotio & inquisito dixit: Scio ad tempora Domni Karoli & Pipini Regis, quod isti numquam suas habuerunt naves, quod de Comaclo Sale ad negotium peragendum adduxisset, nisi cum nave Comaclense communiter cum militibus sale, aut alias species adduxerunt, & communiter ripaticum & palificuram dabant parti Regie & Ecclesie Cremonensi juxta istud pactum. Garibertus Presbyter senex similiter dixit. Antonius Presbyter senex dixit: Memoro, duodecim annos, antequam Dominus Karolus in Italiam ingressus fuisset, numquam sibi istos homines nec suos parentes suas habere naves ad negotium peragendum, nisi cum Comaclenses communiter Salem aut alias species adducebant in istum portum, & de communiter ipsum Ripaticum & palificuram dabant juxta istud pactum. Lampertus adjuratus in suo sacerdotio dixit: Scio tempore Panchoardi, & Benedicti Episcopi, quod isti, qui in Comaclo pergebant, si Salem adducebant, in sorte stabant, & ripaticum & palificuram dabant, sicut Comaclenses. Petrus juratus dixit.

Scio.

Scio, tempore Domni Karoli atque Pipini Regis, quod isti, nec genitores sui suas numquam habuerunt naves, cum in Comaclo peragerent, nisi communiter, cum Comaclenses adducebant Salem ad negotium peragendum, & de communiter ripaticum & palificturam dabant, juxta istud pactum: & tempore Panchoardi & Benedicti Episcopi ceperunt cum suas pergere naves, in sorte stabant, & ripaticum & palificturam dabant, & Riparios pascebant, juxta istud pactum. *Rodelandus, Gaidevertus, Walpertus, & multi alii dixerunt sicut Petrus. Cunimundus juratus dixit, quod tempore Bernardi Regis fuit Riparius, & ripaticum & palificturam dedit, & isti legibus dare debent. Deu dei juratus similiter dixit, nisi quod Riparius non fuit. Giso juratus dixit sicut Petrus, & addidit, quod de sua nave dedit Ripaticum & Palificturam. Castabiles juratus dixit: Scio infra triginta annos, postquam cum suas naves ceperunt pergere, dare Ripaticum & Palificturam. Aribertus juratus dixit, quod postquam perrexerunt, sic dederunt, sicut istud pactum continet, & adjunxit, quod Riparius fuit & Ripaticum tulit. Demum post multos testes & multa similia testimonia, manifeste professi sunt, se non habere ullam firmitatem, per quam contra sanctam Ecclesiam Cremonensem vel ejus Pontifices ripaticum, vel palificturam subtrahere possent, sed ipsos Sacerdotes & alios homines, qui de hac causa jurati vel inquisiti dixerunt, omnia vera dixisse, & se ripaticum & palificturam & pactum ad Riparios dare debere. Tunc Theodoricus interrogavit Landebertus Gastaldio de Sexpiles, simulque Ariperto Advocatum de ipsa Curte, ut si aliquod haberet firmitatem, aut homines, per quibus pars Regie ibidem de*

A *suprascripta ripa contradicere poterent. Qui dixerunt, quod nec per homines, nec per ullam aliam firmitatem da parte Regi non habemus, nec invenire possimus, per quibus da parte suprascripta Ecclesie ipsum ripaticum, vel palificturam subtrahere possimus. Dum hec omnia taliter audissemus, & clare factum fuisset juxta ipsam inquisitionem vel eorum manifestationem,*
B *tunc paruit nobis, quorum supra, auditoribus rectum esse ita, & judicavimus, ut ipsi homines ripaticum, vel palificturam de suis navibus, juxta ipsum pactum de antea dare deberent. Et finita est causa. Unde qualiter acta, vel deliberata causa est, per augmentum & stabilitatem ipsius Ecclesie, me Petrone*
C *Notarius scribere monuerunt.*

Quidem ego Petrus Notarius ex jussione ipsius Theodorici Misso Domni Imperatoris scripsi in Anno Donnorum nostrorum Hlorbarii & Hludowici Imperatoribus Trigesimo secundo, & Secundo, suprascripta die, Indictione Quintadecima.

✠ Signum manu Theodorici, qui Missus de hac causa inquirendum fuit, & in omnibus actis interfui.

D *✠ Signum Landeberto Gastaldio in his actis interfui.*

✠ Signum Ambrossioni Scavino in his actis interfui, & hunc judicium dedit.

Ego Goderam Gastaldio in parte interfui.

Ego Pertefre ibi fui, & hoc judicium dedit.

E *Ego Leo Notarius ibi fui, & hoc judicium dedi.*

✠ Signum Bruningi de Humili Vico interfui.

✠ Signum Rotecharii de Cedrvia interfui.

Audevertus Clericus Capellanus Domni Imperatoris interfui.

Ego Rubo Diaconus ex parte ibi fui.
 Ego Lampertus Diaconus ibi fui.
 Ego Aribertus Diaconus interfui.
 Ego Petrus Subdiaconus ibi fui.
 Ego Radebertus Archipresbiter interfui.

Ego Rodemarius Subdiaconus interfui.
 ✠ Signum Digiverti de Buciningo interfui.

Angelbertus Subdiaconus ad omnia interfui.

Ego Richerius Clericus interfui.

Odelbertus Presbiter & Custos Ecclesie Sancti Laurentii, sita Brixianore, interfui.

Ex hac eadem Chartâ habemus, anticipandum esse Episcopale munus *Benedicto Cremonensi Antistiti* citius quàm opinatus fuerit Ughellius. Desideratur autem dies & mensis in hoc Placito. *Indictio Quintadecima*, quae heic memoratur, spectat ad Annum MCCCLII. usque ad Kalendas Septembris. Sed mihi dubitatio superest, num Kalendas ejusdem mensis Charta conscripta fuerit, quo casu *Indictio XV.* indicaret Annum MCCCLI. Ceterum quae olim foret *Gomacensis Civitatis* fortuna, hinc apte intelligimus; illic enim Salinae existebant, e quibus Salem reliqua Langobardorum regio Circumpadana accepisse videtur, uti & ex ipsa Civitate non paucas merces. Consule supra Dissertationem XIX. de *Tributis*, & valde quidem commendandus fuit eorum temporum mos, quo Reges & Augusti ipsi non aures solum praebere consueverunt justitiam poscentibus, sed etiam interesse publi-

A cis caussarum ac litium disputationibus. Neque enim tam facile cuiquam Judicum fuit ad alicujus favorem contra aequitatis rationem inclinare, ipso Principe vidente ac audiente, quem justitiae tutorem Populi respiciebant, & Consilarii recta suadentes slipabant. Post Imperatores ac Reges primus justitiae minister erat *Comes Sacri Palatii*, qui Placita indicebat, quacumque in parte Regni Italici foret. Beneventanum Ducatum excipio, in quem minime affirmare audeo, Magistratui huic aliquod fuisse jus. Tum in *Dissertatione VII. de Comitibus Palatii*, tum in *Antiquitatibus Estensibus*. multis exemplis palam feci, quantus foret dignitatis hujus splendor. Is vel ipso Rege, sive Imperatore praesente, judiciis praeeerat; eoque praesente ceterorum Regni Procerum auctoritas cedebat. Ad haec *Marchionibus & Ducibus* Placita habere, & controversias Populi dirimere non licebat solum, sed etiam veluti necessarium munus injungebatur; idque intra fines duntaxat Ducatus, sive Marchiae eis commendatae: non enim extra fas fuit. Exemplum res pervulgata minime posceret; attamen unum adferre juvat *Beatricis Comitissae & Ducissae Tusciae*, quod ex autographo existente in Archivo nobilissimi *Nofocomii Senensis Sanctae Mariae de Scala* descripsit, dum vivebat, & ad me misit *Hubertus Benevoglientus Patricius Senensis*, quem Anno MDCCXXXIII. invida mors sustulit.

Placitum in Comitatu Clusino habitum a Beatrice Ducissa Tusciae, ejusque filia Mathilde, in quo Roca de Scanzano adjudicatur Mauro Abbati Monasterii Sancti Salvatoris de Monte Amiata, contra Lanfrancum Episcopum Clusinum, Anno 1072.

DUm in Dei nomine in loco, qui vocatur Calceraki, resideret Domina Beatrix Comitissa ac Ducatrix, & Matilda ejus filia, ibique aderat Raginerius, & Bernardus Comites ipsius Comitatus Clusini, & Episcopus Clusinus, nec non & Senensis Episcopus, atque Ardericus Judex, & Ubertus, seu Givardus, atque Johannes, & Rolandus, & Petrus, atque Adelbertus Judices, seu Adegerius, & Johannes, & iterum Johannes Causidicus, & Payanus de Corsena, & Ildebrandus filius Widonis, atque Hugo filius Supe, & Tegizo, & Saxo filii quondam Ildebrandi, & Ubertus filius Bolci, & reliqui plures. Ibi in eorum presentia venit Maurus Habas de Ecclesia Sancti Salvatoris de Monte Amiata, una cum Pepo Avocato suo, & retulit: Habeo & teneo Rocam de Scanzano, una cum omnibus pertinentiis & ajacensiis ad Curtem predictae Roca, & ad proprietatem a parte Ecclesie Sancti Salvatoris. Et si aliquis homo adversus nos de predicta Roca & ejus pertinentiis aliquid dicere vult, paratus sum cum eo ad rationem dicere, & legitime finiendum. Et quod plus est, querimus, si Lanfrancus Episcopus Clusinus, & Bonizo Abas de Sancto Petro de Campo, una cum Rolando Avocato suo aliquid de jam dicta Roca & suis pertinentiis, ut supra legitur, adversus nos dicere, aut subtrahere aliquid querat, an non, dicant. Tunc cum jam dictus Maurus Habas cum suo Avocato taliter retulif-

A sent ad nos predictus Episcopus Clusinus, & jam nominatus Bonizo Habas cum predicto Rolando Avocato suo responderunt: Verè jam dicta Roca cum suis pertinentiis, qualiter supra legitur, propria est parti Ecclesie Sancti Salvatoris, nec vobis eam contradicimus, nec contradicere querimus, quia cum lege non possumus, eo quod propria est Ecclesie Sancti Salvatoris, & cum lege esse debet. Nec scriptum, aut aliquo modo mutare habemus, per quam possimus adversus vos exinde agere aut causare cum lege. Et insuper spondemus & obligamus nos jam dictus Lanfrancus Episcopus, & Abas, una cum nostro Avocato, ut si unquam in tempore nos aut nostros subcessores agere, aut causare presumpserimus, vel exinde omni tempore taciti & contenti non permanerimus, vel si apparuerit ullum datum aut factum vel quodlibet scriptum, quod nos exinde in aliam partem fecissemus, & clare factum fuerit, tunc componere promittimus nos, qui supra Lanfrancus Episcopus, & jam dictus Bonizo Abas ad tibi jam dicto Mauro Abati, tuisque successoribus a parte supradicti Monasterii Sancti Salvatoris, pene nomine argenti Libras ducentum, & suprascriptas res in duplum, qualiter pro tempore fuerint meliorate, aut valuerit in consimilibus locis. Et ad hanc transactionem confirmandam haccipimus nos, qui supra Lanfrancus Episcopus, & Bonizo Habas exinde Lau-

nachild annullum aureum, & insuper Libras treginta denariorum Lucensium. His actis rectum predictis Judicibus, & Auditoribus quoniam esse comparuit, judicaverunt, ut justa professionem Episcopi Lanfranci, & Bonizonis Habatis, & Rolandi Avocati eorum, exinde predicta Roca & suis pertinentiis taciti & contenti esse debent ipse Lanfrancus Episcopus, & Bonizo Abas, & eorum successores, cum eorum Avocato a parte sue Ecclesie, & predictus Maurus Habas & sui successores exinde debent esse securi, soluti, & indemnes omni tempore a parte predicti Monasterii Sancti Salvatoris. Post hec jam nominatus Maurus Abas cum suo Avocato dixit Domne Comitisse ac Ducatricis, & Domni Raginevii, & Bernardi Comites; querimus, ut propter Deum, & animam Domni Imperatoris ac vestri mercedem, mittatis Bannum super nos, & partem nostri Monasterii, & super predictis Rocam cum omnibus suis pertinentiis, ut nullus quislibet homo de ipsis rebus nos, & partem nostre Ecclesie sine legali judicio disvestire preumat. Cum ipse Maurus Abas, & ejus Avocatus taliter retulissent, tunc jam nominate Ducatrices, & predicti Comites miserunt Bannum suum super eundem Maurum Abatem, & suum Avocatum, & parte predictae Ecclesie Sancti Salvatoris, & super predictam Rocam cum suis pertinentiis, ut nullus quislibet homo vos & partem predictae Ecclesie Sancti Salvatoris de predictis rebus sine legali judicio disvestire presumat. Qui vero fecerit, presentiat se compositurum ducentum Libras optimi arienti, medietatem Camere Domni Regis, & medietate parte predicti Monasterii Sancti Salvatoris.

Quidem & ego Ardecio Notarius sacri Palaci ex jussione supradictarum Du-

catvicum, & Comitum, & Judicum amonicione, hanc paginam Notitiae scripsi Anno Dominice Incarnationis Milleximo Septuagesimo Secundo, Septimo Idus Junii, Indictione Decima.

Ego Ardericus Judex interfui & subscripsi.

Ego Ubertus Judex Domni Imperatoris interfui.

Ego Petrus Judex sacri Palacii interfui & subscripsi.

Ego Rollandus Judex sacri Palacii interfui & subscripsi.

Ego Johannes Judex Domni Imperatoris interfui & subscripsi.

Subscripsi dictis presens Aabierius istis.

Ego qui supra Ardecio Notarius sacri Palacii scripsi & complevi imperacionis supradictarum Ducatrix, & Comitum, & Judicum in hoc ato.

Occurrunt heic duo Comites unius Clusini Comitatus: quod Lectori adnotandum est. Iis autem servata est sua dignitas, quamquam Ducissa Beatrix adesset; nam una cum illa Bannum protulere pro tutela Mauri Abatis in eâ causâ victoris. Tandem Servatoribus loci jus fuit Placita indicendi, & judicandi, ut exempla ostendunt, quae attuli in Dissertatione X. de Minorib. Justitiae Ministris. Fortassis haec ipsa auctoritas eo tantum tempore illis collata fuit, quum Comes sive Praeses Urbis abesset. Ceteris sane haec tenus memoratis facultas judicandi ordinaria fuit, eorumque dignitati conjuncta. Sed quoniam Missis Regis sive Imperatoris olim ejusmodi judicandi facultas extra

tra .

tra ordinem & precario tribuebatur, de iis mihi peculiaris sermo habitus fuit in Dissertatione IX. Nunc cetera congeram ad iudiciorum veterum ritus spectantia. Nempe una cum Ducibus, Comitibus, Missis, aliisque ad singulorum hominum iustitiam faciendam, ac deliberandam, electis, affidebant in Placito *Judices Sacri Palatii, Judices Domni Imperatoris, Scabini, Tabelliones*, seu *Notarii, Causidici*, aliique ejusmodi *Legum Periti*, ut eorum consilio recta pronuntiaretur sententia. Neque enim Comites, aliique Populorum Rectores atque Primores consueverunt multum operae, ac olei impendere in Legibus addiscendis, & Juris quaestionibus, ac tricis perpendendis. Saepe etiam Episcopi, ut supra monui, ad eadem Placita conveniebant, ac potissimum quum Regii Missi aderant, ad iustitiam Populo ministrandam, a quorum certe Placitis Comites, nisi legitima causa intercederet, minime excusabantur. Immo Principes iidem, i-

A dest Marchiones, & Comites exteri, si contingebat, ut versarentur, ubi Missi Regii, aut alii Principes Placitum erant habituri, honoris causa & ipsi intererant. Fragmentum habeo Placiti a Mathilde Comitissa, Ducissa Tusciae, Ferrariae celebrati, Anno MLXXIX. quod e Ferrariensi pergamenâ attritâ hausit supra laudatus amicus meus Josephi Antenor Scalabrinius. Agebat tunc Ferrariae *Azo II. magnus Marchio Estensis*, e quo Brunsvicensium Ducum nunc in Britannia regnantium & Ducum Mutinensium soboles progenita, ad nostros usque dies felicissime perdurat. Fervebant tunc bella inter Henricum IV. Germaniae, ac Italiae Regem, eique oppositam factionem Italicorum: quae causa *Azonem Marchionem* ad colloquium cum Mathilde, ut puto, pertraxerat. Quare quum Placitum Mathildis Comitissa haberet, ipse quoque interfuit. Pro *Octuagesimo* legendum in Charta videtur *Septuagesimo*.

Placitum Ferrariae habitum a Mathilde Comitissa, ubi controversia agitata est inter Gratianum Episcopum Ferrariensem & Hieronymum Abbatem Pomposianum, Anno 1079.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi, Anno ejus Incarnationis Millesimo Octuagesimo... (lege Septuagesimo Nono) Domni Gregorii Apostolici Pape Anno Septimo, die VII. mensis Septembris, Indictione Tertia, in Curia filii Widonis Federici prope
DOMNA MATILDA Dei gratiâ Ducatrix Sancti Nicolai Judex, & Judex de Constantino, & una cum eo Alberto, & Rodulfo, & Alberto, & Leone, & Petro, &c. ac aliis quampluribus; quâ etiam DOM-
Tom. VI.

DNUS MARCHIO AZO, & Comes Ugo, ac Comes Ubertus, & Albertus filius Comitis Bosonis, & Paganus de Cor. Fulcus Alberti de Roboreto, & Gerardus de Corviago, & Ugo Armatus, & Ardizo filius Bucconis, & Petrus de Ermengarda, & Wiczo, & Crescentius, & alii quamplures. Ante suprascriptorum omnium presentiam proclamante Episcopo Gratiano, de possessione Domus posite ante Ecclesiam Sancte Marie contra Domnum Geronimum Pomposiane Ec-
Z cle-

clesie Abatem. Et constitutum est ab is omnibus Judicibus, DOMNA COMITISSA MATILDA laudante, Dominum Geronimum Abatem esse contentum de eadem domu & fenestrâ, quae est ante scalas juxta porticum Ecclesie Sancte Marie, secundum designatione facta ha Johanne Clerico. Nec non proclamante eodem Episcopo de possessione Francolini aversus eundem Dominum Abatem, confirmatum est ab eisdem Judicibus, eum ab ac proclamatione esse absolutum, producendo testes, asserentes Dominum Ubertum Abatem misisse Nuntium Apostolice Sedi, secundum jussionem.

Itaque coram illustribus Viris, & coram Judicibus pro illorum temporum conditione a Jurisperitis lites, & controversiae Populi discutiebantur atque dirimebantur. Et quoniam non unâ Lege Populus Italicus vivebat, nonnullis Romanam, longe pluribus Langobardicam, aliis Salicam, aut Alamannicam, aut Bajoavicam profitentibus, si quis secundum unam

A | ex istis Legibus judicandus erat, numquam desiderabantur in Placitis Judices ejusdem Legis periti, quorum ope quid justitia exposceret, dignosceretur. Vide Praefationem meam ad Leges Langobardicas, Part. II. Tom. I. Rer. Italicar. Neque id factis fuit. Etiam boni homines, hoc est, qui bonae famae erant, ac justitiam amare credebantur, Placitis, ac Judiciis publicis interesse consueverunt, atque in eam rem a Comite advocabantur, uti testes, ac adiutores veritatis. Et praesertim Nobiles rogabantur ejusmodi assidere judiciis. Cujus moris multa in hoc Opere exempla protuli. Haec verò unum tantummodo exeram, sed illustre, nempe Placitum Ravennae habitum, ubi adfuere complures Nobiles Viri, laudabilesque famâ, Adservatur illius autographum in Archivo Monachorum Ferrariensium Sancti Benedicti, qui celebris Pomposiani Monasterii Chartas & jura possident.

B |

C |

Placitum Ravennae habitum a Johanne Archiepiscopo Placentino,
& Hugone Episcopo Hamburgensi, Missis Theophaniae
Augustae, Anno 990.

I | N nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propicio, Pontificatus Domni Johannis summi Pontificis & universalis Pape in Apostolica sacratissima beati Petri Apostoli Sede Quinto, die XIII. Mense Marcii, Indictione III. foris Civitate Ravennae, in Vico, qui dicitur Sablonaria, post tribunal Palatii, quod olim construere jussit Dominus Hotto Imperator videntur in futuris filii-
E |

D | detur Deo annuente Johannes Archiepiscopus sancte Placentine Ecclesie in generali Placito, simul cum eo Hugo gracia Dei Episcopus sancte Handeburgensis Ecclesie, jussione Domne Theofana Imperatris, & residentes & adstantes cum eis Nobiles Viri, laudabilesque famâ, nomina quorum sunt haec, idest Paulus Dativus, Petrus Dativus, Andreas Dativus humilis, Johannes Dativus filius quondam Johannis Consulis, & alter Johannes Dativus Calcianspelle, Petrus de Traversaria, & Petrus & Paulus germani filii
quon-

quondam Paulus de Traversaria, & Petrus atque Deusdedit filii sui, Johannes Dux, Johannes Consul, & pater ejus, & Paulus & Petrus germani filii quondam Pauli, qui vocabatur de Traversaria, Gerardus de Farualdo, & Farualdus, qui vocatur Paulus filius jam dicti Pauli Judicis, Petrus Consul de Cristaduli, Gerardus Consul, Johannes dictus Guandilo, Vitalis filius quondam Vitalis, atque Constantinus de Lazario, Johannes de Tenda & Mauricius filius suus Consul, & Romanus, & Paulus Rastaneus, Andreas Tabellio, Apollinaris Tabellio, Aldo Tabellio, & Johannes Deo largiente Tabellio Civitatis Ravennae, & alii, quorum recordari non possum. In eorum jam dictorum presentia reclamaverunt & interpellaverunt superscripti germani Paulus & Petrus filii quondam Pauli, qui vocabatur de Traversaria, semel & bis & tertia vice de Johanne, qui vocatur de Maviana, & de Johanne de Strata, & de Gisulfo & Dominico germano suo de omni re integra, quam ipsi detinent in fundo Scanno, & in fundo Lisiniano, & in fundo Peritulo, & Roveritulo, sitis in territorio Livienfi prope ipsius Livienfis, & prope Sancte Marie in Aqueducto. Que res nobis pertinent, & nobis contendunt. Hoc audito a predicto Johanne Archiepiscopo & ab Hugone Episcopo, interpellati sunt a dictis Judicibus, que de hoc Lex esset. Et ipsis Judices dixerunt: Faciant eos vocare per publicum Cancellarium in eodem Placito. Et ita factum est. Et minime eos habere potuit. Ita jam sati Johannes Archiepiscopus & Hugo dixerunt ipsis Judicibus, quid rectum esset cum eisdem de hoc? Judices verb dixerunt: Postquam eos vocare fecistis, & ad Placitum non venerunt, Lex autem est, ut vos su-

A prascriptis germanis Paulo & Petro de superscriptis rebus investiat, salvâ querelâ. Et ita fecerunt per virgam, quam in suis detinebant manibus. Hoc autem facto, apreenderunt manu Riculsum Cancellarium, & miserunt in manus jam dictorum germanorum, ut cum illis ad eas res pergeret, & corporaliter illis exinde investiret. Deinde miserunt bandum super capita eorum, ut nullus sit ausus eis de illa re disvestire sine legali judicio. Et qui facere presumpserit, sciat se compositurum centum Mancosos aureos, medietatem Camare Imperatricis, & medietatem ipsis germanis, eorumque heredibus.

B Hoc factum est sub die & Mense & Indictione III. foris Civitatem Ravennae, in loco, qui dicitur Sablonaria post Tribunal Palatii, quod construere jussit Dominus Hotto Imperator.

C ✠ Petrus Deo donante Dativus, in hac investicione & bandicione interfui & subscripsi.

✠ Andreas Deo favente Dativus, in hac investicione, ut supra legitur, interfui & subscripsi.

D Johannes quondam Petri Consulis, in hac investicione, ut supra legitur, interfui.

E Vide, quae de Dativis Judicibus, qui huic Placito interfuerunt ac subscripserunt, egomet attuli in Dissertatione X. de Minorib. Justit. Ministris. Interim mirabitur quisquam, sibi occurrere heic Archiepiscopum Placentinum, quum antiqua simul ac vetera monumenta Placentinam ubique Ecclesiam nobis exhibeant *Episcopali* tantum dignitate ornatam. Ita quidem: sed, ut alibi etiam monui, Johannes ille, qui in hoc Placito memoratur, ambitiosissimus hominum, Theophaniae potissimum Imperatrici carus, quod Graecus & ipse

foret, ad Sedem Placentinam evectus, titulum sibi *Archiepiscopi* ab Apostolica Sede suis artibus corrasit, eumque retinuit, quousque Romanam Cathedram invasit Anno DCCCC-XCVII. ut *Historia Ecclesiastica* habet. Animadvertas etiam velim *Palatium* , quod olim *construere* jussit *Dominus* *Hotto Imperator* in suburbio *Ravennae* , & *Placitum* hoc in eodem loco habitum fuisse *jussione* *Domnae* *Theophana Imperatrix* , ut intelligas, quisnam tunc eidem Urbi, atque *Exarchatui* dominaretur. Tenemus ergo, quale tunc fuerit in agitandis causis publicum Auditorium & Consilium, ne facile Praefides, volentes aut nolentes, iniquis sententiis cuiquam officerent. Ex his *Placitis* enata vox *Placitare* , quam *Franci* in *Plaidis* conversam retinent, *Tusci* Italique olim converterunt in *Piative* & *Piato* pro litem agitare coram *Judice* . Ante omnia verò pauperum causas expedire *Judices* jubebantur, quam in rem audiendus *Carolus Magnus* in *Lege* 58. *Langobard.* praecipiens: *Ut Comites pleniter justitiam diligant, & juxta vires eorum expleant &c. & ut primitus ad Placita eorum, Orphanorum, Viduarum, nec non Pauperum causae deliberentur; nec propter aliquam dilatationem eorum justitia a Judicibus dilatetur.* Idem quoque praecipit *Ludovicus Pius Augustus* *Lege* undecimâ inter *Langobardicas* ; insuper mandans, ut si quando *Pauperes* habere non possent suae causae patronum, aut *Legem* ignorarint, Comes eorum necessitati succurreret, dando eis talem hominem, qui eorum rationem teneat, vel pro eis loquatur: Et ne *Judices* in suis judiciis, quantum fieri posset, aut fallerentur aut fallerent, *Lotharius I. Augustus* *Lege* *Langobard.* 94. haec

A statuit: *De Judicibus, ut inquiratur, si Nobiles & Sapientes & Deum timentes constituti sint, & jurent, ut juxta eorum intelligentiam rectum judicent, & pro muneribus vel humanâ gratiâ justitiam non pervertant nec differant &c.* Hoc autem urgebant praecipue *Imperatores* *Carolinae stirpis* , inter quos *Ludovicus II.* *Lege* 4. *Langobardorum* , haec sancivit: *De judicio autem Judicis tam frequenter commemoramus, quia omnino consuetudinem judicandi injuste Judicibus auferre volumus. Sed tantum secundum scripturam judicent, & nullatenus secundum arbitrium suum. Sed discant pleniter Legem.* En quàm sancte negotio tanti momenti consulerent olim *supremi* *Italiae Principes* . Equidem me non praebam vadem, nullum tunc fuisse *Judicem* humanis affectibus praereptum, indoctum, iniquum. Erunt hujusmodi, dum terrarum orbis erit. At profecto solícite *Caesares* ii curabant, ut quando nulli non esse poterant, essent saltem pauciores; ac proinde *Missis* *Regiis* cura potissimum incumberebat *Judices* , quos meliores invenire poterant, eligendi, abjiciendi verò, quos improbos aut ineptos reperirent. Nos ea tempora non nisi ferrea, barbara, inculta putamus. Erant tunc etiam, quae laudem nostris temporibus non vulgarem mererentur. Ceterum dissimulanda minime *Lex* est a *Carolo Magno* promulgata, quae est 42. inter *Langobardicas* . Ibi sancitur: *Ut Judices jejuni causas audiant & discernant.* Rursus ab eodem *Augusto* in *Lege* 94. decretum est, ut *nec Comes Placitum habeat nisi jejunus.* An a *Germanica* gente, cujus pars olim *Franci* fuere, in *Gallias* quoque sua dominatione progressi, multus honos tempestate illa haberetur, nostrâque etiam

etiam Baccho habeatur, aliorum erit inquirere. Ex his certe Legibus elucere potest, Caroli Magni aevo & Francos imperantes, & Langobardos subiectos, geminos nempe Populos e Germania in Italiam prolapsos, parum sobrie indulgisse vino, ita ut necessarium duxerit inclytus ille Imperator prohibere pomeridiana iudicia, & ebrietatem quantâ potuit circumspeditione arcere a foro.

Neque iis temporibus desiderabantur, qui omni industriâ & arte niterentur evitare Placita, ne cum adversario, ad Iudices querelam deponenti, congregari cogentur. Fraudis huic ista ratione occurrebatur. Citabatur non semel ad iudicium is, de quo erat querela. Recusante illo accedere, in possessionem rei controversae actor immittebatur, aut si jam

A possidebat, auxilio juris iuvabatur, ne in sua possessione deinceps turbaretur. Utrumque verò ita statuebatur, ut locus reo relinqueretur ad deducendas, si quas haberet, rationes in petitorio. Itaque Bannum Regis emittebat Placiti Praefes Iudicum, idest Jurisperitorum, admonitione fretus, poenam interminans turbanti B Possessionem actori datam, *salvâ* tamen querelâ, hoc est, *salvâ* reo facultate experiendi jura sua in petitorio, ita ut nemini liceret post emissum Bannum molestias inferre possessori *sine legali iudicio*. Opportunae ad hanc rem melius intelligendam erunt Chartae, quas ex diversis Tabulariis congeffi. Primam debeo amico olim meo Huberto Benevogliento Patricio Senensi.

Placitum in Comitatu Senensi celebratum ab Hermanno Colonienfi Archiepiscopo, & Bertolfo Comite Missis Conradi Augusti, in quo restituitur possessio quorundam praediorum Huberto Abbati Sancti Salvatoris de Fonte Bona, Anno 1037.

D Um in Dei nomine, in Comitatu Senense, locus prope Burgo, qui dicitur Arbia, in iudicio resedebant Domnus Hermannus Colonienfis Archiepiscopus & Archicancellarius sacri Palatii, una cum Bertolfus Comes, Missi Domni Conradi invictissimi Imperatoris, ad singulorum omnium iustitias faciendas, hac deliberandas: residentibus cum eis Berizo nunc Comes filius bone memoriae Berardi qui fuit Comes, & Johannes venerabilis sancte eiusdem Senensis Ecclesie Episcopus, & alius Johannes Lucensis Episcopus, & Wido Clusienfis Episcopus, & Raineri Comes filius bone memoriae Widoni, qui fuit Comes, &

D Gberardus, & Albertus, & Ubaldus, & Gesbertus, & Farolfus Iudicibus Domni Imperatoris, & Lambertus & Petrus Notarii Domni Imperatoris, & Raineri, & Walsfredi germani, filii bone memoriae item Gualfredi, qui fuit Comes, & alio Raineri, & Guatzulino germani, filii bone memoriae Walsfredi, qui fuit Comes, & Raineri de Rosino, E filio bone memoriae item Raineri, & Ugonem filiis bone memoriae Ubaldi, & Pervo filius bone memoriae Vivensii Comes, & filius bone memoriae Supponi, & Raimundo filius bone memoriae Raineri, & reliqui plures. Ibi- que in eorum venientia Domnus Ubertus venerabilis Abbas ex Monaste-

sterio Sancti Salvatoris sito in Campo, ubi qui dicitur Fonte Bona, una cum Wido Notario Avocato suo, & ostendebant ibi in eodem iudicio monumentum unum, idest documentum de predicta Ecclesia & Monasterio, in quo continebatur omnibus Casis, Castris, & Ecclesiis, seu terris, & rebus dominicariis, masaritiis, simulque servis & ancillis, moviliis & immobilibus, omnia & in omnibus. Et insuper ibi continebatur cuncte & integra res illa, que est in vocabulo Clatina cum Ecclesia Sancti Petri ibidem posita, & omnes res, & substantias, sicuti bone memorie Winisi, qui fuit Comes filius bone memorie Raghinari, una insimul cum Richilda ejus conjuge, in predicta Ecclesia & Monasterio per ipsum, documentum pro eorum anime redemptione donaverunt atque concesserunt in ipsum sanctum ac venerabilem locum. Monumentum ipsum ostensum, & ab ordine relitum. Interrogatus est ipse predictus Ubertus Abbas una cum predictus Avocato suo ab his Judicibus & Auditores, pro quo monumento ipso ibi in iudicio ostensissent. Qui dixerunt: Verè monumentum ipsum in iudicio vestris ostensimus presentis, ut omnibus vobis cognitum sit, ut integra . . . in predicto loco Clatina una cum predicta Ecclesia Sancti Petri ibidem posita, que in predicto monumento legitur, ut ipse predictus Winisi Comes una insimul cum predicta Richilda ejus Coniuge in predicta Ecclesia & Monasterio per ipsum documentum dederunt atque concederunt jure proprietario nomine. Et cum taliter retulerunt ipse predictus Ubertus Abbas cum jam dicto suo Avocato, ceperunt dicere, hac reclamare: Jam plures vices nos reclamati sumus ad vos, Dominus Hermannus Archiepiscopus & Dominus Bertulfus Comes, super Ranerius fi-

A. lius bone memorie Ghifolfi, & super Ildebrando & Wido & Enricus germanis, filiis bone memorie Isaltridi eos, quod malo ordine & contra Legem ipsa predicta Ecclesia & Monasterio disvestivit de integra predicta Curte, & res illa de Clatina, & de predicta Ecclesia Sancti Petri ibi posita, quod sunt de sub jure de jam dicta Ecclesia & Monasterio Sancti Salvatoris. Unde ipsa predicta Ecclesia & Monasterio legibus & per ipsum predictum documentum investita fuit ad suam proprietatem. Et vos predictus Dominus Hermannus Archiepiscopus & Bertolfus Comes ad predictus Rainerius, & a predictis germanis multos direxistis Missos, & vos nullo modo ad vestrum potestis habere Placitum. Unde nos querimus, ut vos de ipsa superscripta Curte & res illa, & de predicta Ecclesia Sancti Petri in elemosina Donni Corradi Imperatoris, vestraque mercedem investiat. Cum ipse predictus Ubertus Abbas una cum Avocato suo taliter retulissent, tunc ipse Dominus Hermannus Archiepiscopus & dictus Bertolfus Comes & Judices, qui ibi aderant, recordati sunt, & dixerunt, quod ipse jam dictus Ubertus Abbas cum predictus Avocato suo per plures vices reclamare vidissent, & eos nullo modo ad nostrum Placitum habere potuerimus. Tunc ipse Hermannus Archiepiscopus & predictus Bertolfus Comes fecerunt predictus Rainerius, & Wido & Enrico & Ildibrando, per ipsum Placitum intus & foris querere & vociferare, & eos nullo modo habere potuit, & ibi eos minime invenerunt. Tunc ipse jam dictus Hermannus Archiepiscopus per fustem, quas in suis tenebat manus, ipse predictus Ubertus Abbas una cum predicto Avocato suo de integra predicta Curte &

res illa de jam dicta Ecclesia ad salva querela investiebant. Et insuper misit bannum Domni Imperatoris super ipsas predictas res, & super ipsa predicta Ecclesia, simulque & super ipse Abbas in auro optimo Libras centum, ut nullus quislibet homo, magna parvaque persona ipse predictus Abbas, suosque successores de ipsa jam dicta Curte, & res illa, & de superscripta Ecclesia sine legale judicio disvestire audeat. Quique vero fecerit, sciat se compositurus predictae Libras aurei, medietate pro Camera Domni Imperatoris, & medietate a pars predictae Ecclesie & Monasterio, & ad ejus Abbate, qui pro tempore ibidem fuerit. Unde hanc Notitia per securitatem eidem Ecclesie & Monasterio & illius Abbati, qui pro tempore ibidem fuerit, factum est, ostensione eidem Ecclesie & Monasterio ostendendam fieri jussimus.

Quidem & ego Lambertus Notarius ex jussione de superscripto Hermannus Archiepiscopus & Misso, & Judicium amonitione scripsit in Anno Domni Conradii invictissimi Imperatoris, Anno Imperii ejus, Deo propitio, Undecimo, V. Nonas Madii, Indictione Quinta.

Hermannus, Dei gratia, Colonien-sis Archiepiscopus, & sacri Palatii Archicancellarius subscripi. (sic)

Johannes Episcopus interfui & scripsi.

A Ego Gerardus, gratia Dei, Romani Judex Imperii interfui & scripsi.

Ego Vitalis Judex sacri Palatii interfui & subscripsi.

Lambertus Notarius interfuit, & anc Notitia subscripsi.

B Habes heic Widonem Episcopum Clusinum ad Annum MXXXVII. quem Ughellius Tomo 3. Italiae Sacrae ignoravit. Uti verò ex hoc monumento constat, jam non semel expostulaverat Hubertus Abbas apud Mis-fos Regios de usurpatoribus rerum sui Monasterii. Jam plures vices (inquit ille cum Advocato suo) nos reclamati sumus ad vos &c. quod ii, malo ordine & contra Legem, praedi-ctum Monasterium disvestiverunt. Et vos multos direxistis Missos; & vos nullo modo ad vestrum potestis habere Placitum. Propterea justitiam implo-rabat. Tunc ergo Missi Imperiales fecerunt per ipsum Placitum intus & foris quaerere & vociferare, & eos nul-lo modo habere potuerunt, & ibi eos minime invenerunt. Quo peracto Ab-batem praedictum salvâ querelâ de Curte controversâ investiverunt, Ban-no in ejus tutelam emisso. Alteram Chartam adjicio, quam ex autogra-pho descripsi existente in Archivo Capituli Canonorum Cremonensium.

D

Odelricus Cremonensis Episcopus in Placito Cremonensi ab Adelelmo, qui & Azo, Misso Arduini Regis, impetrat Bannum Regium pro tutela quarundam terrarum sui Episcopatus, Anno 1004.

D Um in Dei nomine, Civitate Cre-mona, in Laubia majore Domus Episcopii ipsius Civitatis, per data li-cencia Domni Odelrici Episcopi, in judicio resideret Adelelmus qui & Azo,

E Missus Domni Arduini Regis, singu-lorum omnium justitias faciendas ac de-liberandas, residentibus cum eo Adel-bertus, Andreas, Johannes, item Adel-bertus, Dominicus, Judices sacri Pa-la-

laccii, Amizo, Ardericus, Walbertus, Bonizo, & reliqui plures. Ibiq̄ eorum veniens presencia Rolandus Avocatus ipsius Episcopio retulit: Abeo & teneo ad parte jam dicto Episcopio proprietatem petias duo de terra, quas esse videntur prima in loco Picinigo, hoc est pro mensura justa jugias decem & octo. Coeret ei ad seras, a mane, a meridie Sancti Silvestri. Secunda in loco Landacisca, & per mensura justa jugias sedecim. Coeret ei a mane via communis Sancte Marie. Tercia ibi prope est per mensura justa jugias sex. Coeret ei da trex partes terra ipsius Episcopio. Quarta est in Mutidelle pro mensura justa jugias quin. . . . Coeret ei da omnes partes terra eidem Episcopio. Quinta in Dardi Casale est per mensura justa jugias quadraginta. Coeret ei da omnes partes prenominato Episcopio. Sexta ia Visidanelli, est per mensura justa jugias trex. Coeret ei da duabus partibus prefato Episcopio. Septima in eodem loco ibi prope est per mensura justa jugias duas. Coeret ei da duabus partibus eidem Episcopio. Octava ibi non multo longe est per mensura justa jugias septem. Coeret ei da duabus partibus jam dicto Episcopio. Nona in eodem loco, que est per mensura justa jugias sex. Coeret ei ad sera Sancte Marie. Decima in Silva Bonella, & est per mensura justa jugias sex. Coeret ei da duabus partibus eidem Ecclesie. Undecima ibi non longe, que est per mensura justa juges novem. Coeret da duabus partibus prefate Ecclesie. Duodecima in Fatiximago, & est pro mensura justa juges octo. Coeret ei ad sera prefate Ecclesie, sibi que alii sunt in is omnibus coerentes. Et si quislibet omo ezinde aliquit dicere volt, paratus

A sum cum eo da parte jam dicti Episcopii inde ad rationem standum, ac legitime finiendo. Et quod plus est, quero, ut vos Domnus Adelelmus Missus pro Dei amore, & anime Domni Arduini Regis mercedem, Bannum da pars Regi mittatis, ut nullus omo de predictis rebus prenominato Episcopio sine legali judicio disvestire audead. Cum ipse Avocatus taliter retulisset, tunc ipse Adelelmus pro Dei amore & anime Domni Regi Bannum da parte ejus misit in Mancosus auri mille, ut nullus omo prenominato Episcopio de predictas petias de terra sine legali judicio devestire audead. Qui vero fecerit, predictos mille Mancosos se compositurus agnoscat, medietate parti Camere Domni Regis, & medietatem parti ejusdem Episcopio. Et anc Noticia pro securitate

Ego Adam Noravius sacri Palatii ad jussione prefato Misso, & Judicum amonicionis scripsi.

Factum est hoc Anno Regni Domni Arduini Regis, Deo propicio, Tercio, V. Kalendas Marcii, Indictione Secunda.

Adelelmus Missus subscripsi.

Adelbertus Judex sacri Palatii interfuit.

Andreas Judex sacri Palatii interfuit.

Johannes Judex sacri Palatii interfuit.

Dominicus Judex sacri Palatii interfuit.

E Ex ista Charta habemus, Odelricum Cremonensem Episcopum Anno MIV. in vivis fuisse, atque adeo infidis, aut nullis tabulis nixum Ughellium, qui Landulphum ejus successorem ad Annum MIII. retulit. Atque hinc etiam discimus, Anno eodem MIV. Februario currente nondum ex Regni Italici possessione dejectum fuisse

Ardui-

Arduinum Regem. Ipse verò Odelricus paucos ante annos Curtem Crottam in simili Placito recuperaverat, cujus rei certos nos faciet Ottonis

A III. Augusti Praelceptum ex Regesto MSto Cremonensis Episcopi descriptum.

Otto III. Imperator Odelrico Episcopo Cremonensi duas Curtes Crottam & Cellam confirmat, Anno 1000.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis. Otto divina favente gratia Romanorum Imperator Augustus. Si Ecclesias Dei tranquilla pace tueri studuerimus &c. Quocirca &c. comperiat universitas, qualiter ob petitionem Domini Odelrici sancte Cremonensis Sedis venerandi Pontificis, nostra Imperiali auctoritate, prout juste & legaliter possumus, confirmamus, & firmiter corroboramus sue Ecclesie Curtem unam Episcopatus ejus legaliter pertinentem, Crottam nominatam, que ab ipsius Ecclesie jure injusto & incompetenti ac nimis irrationabili concambio abstracta fuerat, set nunc justo & legali Judicum judicio in presentia nostri Nuntii, Celfonis scilicet nostri dilecti Capellani residentis in Placito, Deo agente, ipsiusque Sedis debite utilitati prospiciente, recuperatam, redditamque constat Ecclesie &c. Hanc itaque Curtem cum omnibus ejus pertinentiis, aliamque Cellam nuncupatam, que olim Paganorum

B persecutione destructa, & funditus deleta fuisse cognoscitur, nunc vero renovari & noviter a jam dicto Presule incipitur restaurari, cum omnibus ad se pertinentibus sub nostra defensione, & tuitionis mundiburdio recipimus &c.

Signum Domni Ottonis Serenissimi Imperatoris Augusti.

C Heribertus Cancellarius vice Petri Cusmani Episcopi recognovi.

Datum V. Idus Maji, Anno Dominice Incarnationis Millesimo, Indictione XIII. Anno Tercii Ottonis Regnantis XV. Imperii V.

Actum Aquisgrani in Palatio feliciter.

Frequentior autem subsequenti Seculo mos fuit petendi in Placitis, atque impetrandi Bannum Regium pro tutela suorum bonorum. Exemplum do in Charta, quam authenticam legi in Archivo Capituli Canonicorum Patavii.

Guntherus Cancellarius Imperatoris Henrici II. Bannum promulgat in Placito Veronensi pro Canonicis Patavinis, Anno 1055.

DUm in Dei nomine in Vico Volardes in Comitatu Veronensi in judicio residebat Dominus Guntherus Cancellarius, & Missus Domni Henrici Secundi Imperatoris, ad justitias faciendas ac deliberandas, residentibus cum eo Tolbertus, & Walcauso, Araldo, Lambertus Judices Sacri Pala-

E tii, & Tiso qui Brenta dicitur, Johannes pater & filio, & Lancio, Flamerigo, Randulfo, & reliqui plures. Ibi in eorum veniens presentia Milo Presbiter, & Adam Sancte Marie Patavienensis Matris Ecclesie, huna cum Jobanne Advocato eorum, ac ceperunt dicere. Habemus & detinemus ad pro-

prietatem Canonice Sancte Marie nominative totas decimas de omnibus rebus de Villa, que dicitur Turre & Nohenta & Lignaro, & in loco qui nominatur Casale, & Vico-leone, & in Albignasego, in Villa, que dicitur Mafferada, & Coriclana, & Spasano, & Tencarola, & Sarmedaula, & de omnibus decimis, que ad predictis Villis pertinentibus. Et si quislibet homo adversus, aut adversus pars predictae Canonice aliquid dicere vult, parati sumus cum eo exinde ad rationem standum, ac legitime finiendum. Et quod plus est, querimus, ut vos propter Deum, & anime Domni Imperatoris, hac vestri mercedem; mittatis bandum super nos & supra dicta Canonica, & super omnibus rebus juris predictis Canonibus, ut nullus quislibet homo de predictas decimas, & de predictis rebus disvestire, molestare, aut inquirere audeat sine legali iudicio. Et cum ipsis Milo Presbiter & Adam Diaconus, huna cum Johanne Advocato eorum taliter postulasset, tunc predictus Dominus Cancellarius, & Misus Domni Imperatoris per susem, quem in sua tenebat manu, misit Bannum supra predictis Canonice, ut nullus quislibet homo de predictis decimis & de predictis rebus de predictis Canonice disvestire, molestare, vel inquietare audeat sine legali iudicio. Qui vero fecerit, Libras centum auri compositurum agnoscat, medietatem Ca-

A more Domni Imperatoris, & medietatem parte predictis Canonice. Finita est causa, & hac Noticia pro securitatem parti predictae Canonice fieri ammonuerunt.

Quidem & ego Johannes Notarius ex iussione predicti Cancellarii, & Judicium amonicione scripsi, Regni vero Domni Secundi Henrici Imperatoris, Deo propicio, Nono, Tertio decimo die, mense November, Indictione Nona.

Ego Guntherius Cancellarius confirmavi.

Walcausus Judex sacri Palatii interfui.

Lambertus Judex interfui.

Ego Hagaldus Judex sacri Palatii interfui.

C Quod si tam actor, quam reus, ad Placitum conveniebant, ibi rationibus utriusque partis diligenter discussis, & sine tot induciis nostrae tempestate vigentibus, sententia ferebatur, eamque scriptis consignare jubebatur Notarius. Chartam Judicati appellare consueverunt, in qua reus inducebatur veluti suo ore confessus, sibi nullum jus esse in rem controversam. Et sic finita erat causa, uti per hanc formulam exprimebant litis cujusque decisionem. Innumera prostant eiusmodi ritus exempla. Unum accipe desumptum ex Collectaneis MStis Peregrini Prisciani viri doctissimi Ferrariensis, ut alibi monui, adservatis in Bibliotheca Estensi.

Placitum Odelrici Missi Imperialis & Honesti Archiepiscopi Ravennatis, in quo statuitur, homines Massae Fiscaliae subiectos ac obediens esse debere eidem Archiepiscopo Ravennati, Anno 921.

I N nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Amen. Temporibus Domini nostri Joannis summi Pontificis, &

E universalis Pape in Apostolica sacratissima beati Petri Apostoli Domini Sede, Anno VII. sicque imperante Domino Be-

rengario piissimo perpetuo Augusto pacifico magno Imperatore, Anno X. die IX. mensis Madii, Iuditione IX. in Massa, que vocatur Fiscalia. Notitia brevis recordationis ad memoriam veniendara, qualiter Dominus Honestus religiosissimus Archiepiscopus sancte Ravennatis Ecclesie, & Dominus Oldericus Vassus & Missus de Domino Imperatore, & Wilpertus similiter Judex Domni Imperatoris, & Egerulfus Judex Domni Imperatoris, & Lanfrancus Judex Domni Imperatoris, & Favimundus Judex Domni Imperatoris..... In istorum & aliorum multorum presentia accessit jam dictus Dominus Oldericus Vassus & Missus de predicto Domino Imperatore cum jam dicto Domino Honesto Archiepiscopo in Massa, que vocatur Fiscalia; & proclamavit se Dominus Honestus Archiepiscopus ante eum, & ante omnes alios, qui in eodem loco erant, de cunctis hominibus de predicta Massa Fiscalie, quod ipsi notebant servire neque obedire sibi, neque ad sanctam Ravennatem Ecclesiam beati Apolenaris, secundum quod a sancta Romana Ecclesia & universali data & tradita fuerat predicta Massa in prescripta sancta Ravennate Ecclesia beati Apolenaris in perpetuum possidenda. Et cum hoc audisset predictus Dominus Oldericus Vassus & Missus Domni Imperatoris, sic coepit interrogare & questionare ipsos predictos homines de predicta Massa Fiscalia: Quare non servitis, & non vultis obedire Domino Honesto Archiepiscopo & Sancto Apolenari? Et ipsi responderunt omnes una voce: Nos non scimus quod ista Massa sit data & tradita a Sancta Romana Ecclesia in Sanctam Ravennatem Ecclesiam, sicut ille dicit. Et sic perlegere fecit prescriptus Dominus Archiepiscopus Præcepti paginam, & emancipationis, que facta est & tradi-

A ta a Sancta & universali Romana Ecclesia in Sanctam Ravennatem Ecclesiam de supradicta Massa Fiscalie. Unde omnes pariter magno timore perterriti confessi sunt. Et laudantes omnes Judices, qui in eodem loco erant, cum supradicto Domino Olderico & Domino Honesto Archiepiscopo, juraverunt omnes de tota Massa habitantes unusquisque corans cunctis, qui ibi in eodem loco erant, quia ab ipso die in antea nunquam amplius adversus Sanctam Ravennatem Ecclesiam resistere debent, sed semper obediens existere debent predictæ Ecclesie Sancti Apolenaris, & omnibus Archiepiscopis de Ravenna in perpetuum, & predicto Domino Honesto Archiepiscopo. Insuper posuit bannum predictus Dominus Odelricus Missus Domni Imperatoris super caput Domni Honesti Archiepiscopi in centum Libras auri, medietatem Camere Imperatoris, & medietatem Camere Sancti Apolenaris. Insuper obligaverunt se omnes habitatores de predicta Massa in manu predicti Domni Archiepiscopi, quod si ipsi, vel sui filii & heredes unquam in aliquo tempore adversus Sanctam Ravennatem Ecclesiam insurrexerint, aut si inobedientes aliquo tempore permanserint, qui promiserunt se omnes cum suis filiis & heredibus daturus prescripto Honesto Archiepiscopo, suisque successoribus in perpetuum pene nomine auri rupti optimi Libras centum, & in perpetuum tacituri & contenti.

E Signum manus Domni Odelrici Vassi & Missi Domni Imperatoris.

Walpertus Judex Domni Imperatoris interfui & subscripsi.

Egerulfus Judex Domni Imperatoris interfui & subscripsi.

Lanfrancus Judex Domni Imperatoris interfui & subscripsi.

Walcarius Judex Domni Imperatoris interfui & subscripsi.

Ego Petrus in Dei nomine Tabellio de Vico Maderio, Scriptor hujus Notitiae, jubente ipso Domino Olderico Misso Domini Imperatoris interfui & scripsi.

Quo plus Chartam hanc perpendo, eo magis dubius haereo. Decurrente Inditione IX. minime decurrere potuit Annus X. Berengarii Augusti. Sed facile hic error in Priscianum male legentem, aut in Amanuenses parum attentos, refundi possit. Quod gravius mihi videtur, occurrit heic nobis *Honestus Archiepiscopus Ravennas* sub Johanne X. Papa, & Berengario I. Imperatore Anno DCCCCXXI. quum tamen tabulae Ravennatis Ecclesiae apud Rubeum & Ughellium per ea tempora *Constantinum* exhibeant in Cathedra Ravennate sedentem, cui

A Petrus successit. *Honestus* autem ex Rubeo & Ughellio Archiepiscopus Ravennas inauguratus est Anno Christi tantum DCCCCLXXI. imperante Otone I. Quare nisi alter *Honestus* Archiepiscopus nobis ignotus, Berengarii Augusti temporibus floruerit, Chartam hanc apocrypham omnino necesse est appellare, quae alioqui cetera antiquitatis signa exhibet, neque certe conficta fuit a Prisciano intemeratae fidei viro. Itaque pro saltem dubiis tabulis, alteras subji-
B cio ab omni suspitione immunes, quas ex authentica pergamena olim descripsi, existente in Archivo nobilis Coenobii Veronensis Monachorum Montis Oliveti Sanctae Mariae ad
C Organum.

Audibertus Abbas Monasterii Veronensis Sanctae Mariae ad Organum in Placito Tridentino coram Missis Imperatoris, & Liutfredi Ducis, litem agit contra quosdam negantes, se esse ejusdem Coenobii Servos, & causam obtinet, Anno 845.

I N nomine Domini & Salvatoris nostri Jesu Christi. Dum ad excellentissimam potestatem Domni Hludowichi gloriosissimi Regis, Domni Hlotarii Imperatoris filius, proclamandum & dicendum venisset Audibert Abba Monasterio Sancte Marie, quod est scidum non longe a Civitate Verona ad Portam Organi, quod homines pertinentes suprascripto Monasterio, seu Senodotio Sancte Marie, que edificavit bone memorie Lupo Dux cum conjunge sua Ermilenda, qui pertinet a predicto Monasterio, qui commanent in Comitatu Tridentino, deberent facere hoperas & aliud servicium pro conditione a partem suprascripti Monasterii, modo se inde suptraunt de ipsas hoperas vel servicium, nescio pro qua rem, unde in ipso Comitatu justitia minime habere potui-

D mus. Tunc predictus Rex de suis presentis Missum suum Garibaldum Palatinum Judicem illuc direxit ad ipsam suprascriptam causam inquirendum, & eidem Abbati justiciam faciendum. Tunc conjungente se suprascriptus Garibaldus Missus atque Judex in Civitate Tridentina Curtem Ducalem cum Paulitione Misso Domni Liutfridi Ducis, atque
E Loco-posito, hui aderant cum eis Coventianus de Marcha, alius Coventianus de Clauze, Hagilo de Priffianum, Aledeo de Milano, Aldo de Feltes, Lanulfus de Baovarius, Fritari de Apiano Scavinis, Huerini, Adelald, Starsfrido, Regimpaldus Sculdassius, Andreas Archidiaconus de Civitate Tridentum, Audo Archidiaconus de Verona, Iffardus Vassus Domni Liutfridi Ducis, Autpertus, Petrus de Villa, Ybso de
Mar-

Marcus, Blandus de Civitiano, Todo, Auardus de Perfines, Corentiano de ipso loco, Gaideris, Ortavi de Fornaces, Andelbertus, Giso de Priffianum, Hodo de Miliano, Andelbertus de Villa, Heribertus, Petrus de Marcus, & aliis Vassi Domnicis tam Teutisci quàm & Langobardi, ad singulorum hominum causas audiendum vel deliberandum. Ibiq̄ veniens ad eorum presentia Audibertus Abba una cum Anscauso Advocato suprascripti Monasterii proclamandum & dicendum contra Lupone Suplainpuno filius quondam Lupardo de Tilliaro, quia iste Lupo, Suplainpuno nominatus, bisavius, & avius, & patruus tempore Langobardorum & Francorum, & tu ipse moderno tempore infra tregintam annos fecistis hoperas pro conditione ad partem sancte Marie, nescio pro qua causa modo te suptrais, & ipsas hoperas minime facis. Ad ec respondebat Lupo: non est veritas, quod ego, aut parentes mei ad partem Sancte Marie hoperas pro conditione fecissemus, nisi quod comendavimus nos Ariperto Abbati. Tunc nos suprascripti Scavini interrogavimus ipso Lupone, si potuisset probare, sicut ipse dicebat. Et ipse dixit, quod sic potuisset. Tunc nos suprascripti Scavinis judicavimus, ut daret Lupo wadium de consignatione. Et posuit fidejussorem Dagimbertum & Lubarium. Et posuerunt constitutum Placitum in Civitate ad suprascriptam Curtem Ducalem. Iterum interpellavit Ancausus Advocatus suprascripti Monasterii Martinum & Gundaldum germanis de Avi, quod ipsi & parentes eorum similiter ad partem Monasterii Sancte Marie hoperas per conditione facere deberent. Et ipsi respondentes dixerunt: Non est ita quod dicitis, quod nos aut parentes nostri hoperas pro conditione, neque per-

fonas, neque res ad partem Sancte Marie operas fecissent, nisi per commendatio per liberos homines. Tunc interrogavimus eos nos suprascripti Scavinis, si potuissent probare. Et ipsi dixerunt, quod sic potuissent. Et fecimus eos dare wadium de consignatione, & posuerunt fidejussorem Yibone & Anscausus de constitutum ad ipsam Curtem. Similiter in ipso Placito interpellavit suprascriptus Anscausus Vitalem de Murvius, Maurononem de Castellionem, Branarium, Bonaldum, & Honoratum germanis de Tilliaro dicendum: & vos similiter & parentes vestri operas pro conditione fecistis & facere debetis ad partem Sancte Marie; nescio pro qua causa modo facere distulistis. Ad hec ipsi respondentes dixerunt: non est veritas, quod nos aut parentes nostri aliquando operas fecissemus, neque pro conditione, neque pro aliqua alia causa, sed semper nos & parentes nostri in liberam potestatem fuimus, & esse debemus. Dum nos suprascripti Scavinis taliter audivimus, judicavimus eis, ut darent wadia de constituto. Et posuerunt fidejussorem Lannulsum, & posuerunt constitutum similiter ad suprascriptam Curtem.

Posito autem constituto, iterum conjungentes nos in Civitatem Tridentinam ad Curtem Ducalem nos suprascriptus Garibaldus Missus & Paulitius Locopositus, seo suprascripti Scavinis & Sculdassis, ac ceteri plures homines. Ibiq̄ nostra presentia conjungente se Audibertum Abba & simul cum Anscauso Advocato suprascripti Monasterii, necnon & aliam partem ipsis suprascriptis homines, cum quibus pars Monasterii altercabant, imprimis interrogavimus nos suprascriptis Scavinis & Auditores Lupone Suplainpuno, si aberet paratos ipsos testes, sicut wadium dedit, & ipse

ipse dixit, quod sic aberet. Et presentavit suos testes, idest Launulsum & Johannem de Baovarius, Gisempertum de Lanzimas. Dum suprascripti testes in nostra presentia presentati fuissent, sic nos Judices ipsos testes unum ab alio separari fecimus, & minutius atque diligenter inquisivimus. In primis Launulfus dixit: Scio de ipsa contencione, que habet iste Anscausus Advocatus de Sinodochio Sancte Marie cum isto Lupone Suplainpunio faciente operas ad partem Sancte Marie de ipsas res, ubi refedebant, pro condicione tam isto Lupone Suplainpunio, quam & parentes ejus, absit quod de personas suas, nisi de ipsas res ubi refedebant. Johannes, Gisempertus similiter dixerunt, sicut & Launulfus dixit. Post hoc testimonium dictum interrogavimus nos suprascripti Scavini Anscauso Advocato, si abuisset testes contra opponendum, nostrisque presentasset presentibus. Quibus Anscausus Advocatus dixit: Sic habemus. Tamen non est nobis necessum, quia isti testes magis testificant de ipsas res ad partem Monasterii de Sinodochio Sancte Marie, quam ad partem istius Luponis Suplainpunio. Sic fecimus nos suprascripti Scavini predictos testes ante nostris presentibus unusquisque manum suam super sancta Evangelia ponere, & juraverunt, ut qualiter de ipsa causa testimonium dixerunt, sic fuisset veritas. Et Lupo Suplainpunio juravit & confirmavit testes suos, ut qualiter testes ejus de ipsa causa testimonium dixerunt, sic fuisset veritas. Post hunc sacramentum factum, & omnia veritate per ipsos testes inquisita, tunc apparuit nobis Judicibus recte, & judicavimus, ut pars suprascripti Monasterii Sancte Marie aberet ipsas res, qualiter testes ejus testimonium dixerunt, ut Lex est; & finitum est. In ipsura Placitum compella-

A vit Anscausus Advocatus suprascripti Monasterii Martinum, Gundaldum, Vitalem, Maurontonem, Brunario, Bonaldum, Honoratum: Mittite nobis rationem de ipsas operas, unde wadiatum abemus. Quos interrogavimus nos suprascriptis Scavinis & Auditores, ut si & ipsi haberent sua testimonia, sicut wadium dederunt. Qui dixerunt: Voluimus abere, sed non possumus. Et interrogavimus eos iterum atque iterum pro qua se ipsa testimonia abere non potuissent. Et ipsi dixerunt: Pro ideo non possumus, quia fatiebamus operas ad radem, & portabamus pastas ad Veronam, & alias ambaffias, quas nobis mandabant da parte Sancte Marie. Et interrogavimus eos nos suprascripti Scavinis, ut si pro personis suis, aut rebus, ubi residebant, ipsas operas & ambaffias facerent. Qui manifestaverunt & dixerunt, quod pro ipsis rebus, ubi residebant, ipsas operas vel ambaffias facere deberent. Nos quidem suprascriptis Scavinis vel Auditores, dum taliter eos manifestantes audissemus, sic judicavimus, ut pars Sancte Marie ipsas res aberet. Et finita est ipsa intentio. Unde qualiter acta vel deliberata est causa, anc paginam Judicati Grimualdum Notarium scribere monuimus, ut futuris temporibus exinde nulla amplius oriatur intentio.

Quam enim paginam Judicati scripsi ego Grimualdus Notarius Civis Tridentine per ammunitio de suprascriptis Scavinis, Anno Dominorum nostrorum Hlotharii invictissimi Imperatoris Anno Vicefimo Quinto, & Domni Hludowichi Filii ejus gloriosissimi Regis Anno Quinto, sup die Vicefimo sexto de Mense Februario Indidione Octava feliciter. Ego Paulicius in his habitibus interfui manu mea subscripsi, & judicium dedi.

Ego Aldo in his habitibus interfui, & iudicio dedi, & manu mea subscripsi.

Ego Petrus in his habitibus interfui, & manu mea subscripsi.

✠ Signum manibus Carentiano de Murcha Scavino, qui in his actibus interfui, & iudicio dedi, & mano sua posui.

✠ Signum manibus Alliberto de Garda Scavino, qui in is actibus interfui, & iudicio dedi, & mano sua posui.

✠ Signum manibus Frietari Scavino, qui in his actibus interfui &c.

✠ Signum manibus Erlulfo.

✠ Signum manibus Adelald.

✠ Signum manibus Starchfrido Sculdaffio, qui in is actibus interfuerunt, & manus suas posuerunt.

✠ Signum manibus Gundelberto de Marcha.

✠ Signum manibus Autperto &c.

Ego Adelbertus interfuit, manu mea subscripsi.

Ego Giso interfui, manu mea subscripsi.

Ego antedictus Grimualdus Notarius hac Notitia Judicati per iussione & ammonitione de superscriptis Judices & Scavini scripsi & complevi.

Egregiam Chartam, neque uno titulo, hanc appello, tum quod ritus eorum temporum abundanter nobis pingit, tum etiam quod *Liufridi Ducis* memoriam nobis servavit, quem Tridentinum Ducem fuisse credere par est, quum in ea Civitate fuerit *Curtis Ducalis*. Neque enim constat, an eo tempore Tridentum subesset Marchiae Tarvisinae, & contra palam sit, eam Urbem sub Langobardis peculiarem Marchiam constituisse. Hisce adde Epocham Ludovici II. postea Imperatoris hinc deduci, quam minime novit Pagius V. Cl.

Auctor ille est in Critic. Baronian. ad Annum DCCCXLIV. quatuor Epochas Ludovici hujus occurrere: primam videlicet deductam ab Anno DCCCXLIV. quo is Rex Italiae coronatus est: secundam ab Anno DCCCXLIX. quo ille in consortium Imperii assumptus fuit a Lothario I. Augusto illius patre. Reliquae posteriores sunt. Atqui hinc manifestum fuit, Ludovicum II. ante Annum DCCCXLIV. hoc est Anno DCCCXL. aut DCCCXLI. renuntiatum fuisse a Lothario I. Augusto ejus patre Regem Italiae, quum nempe idem Lotharius in Gallias se contulisset, certaturus cum fratribus pro hereditate paterna.

B Epocham istam nos in posterum certam ex certo monumento habebimus. Attamen addo, alteram Chartam cum ista concordem evulgatam fuisse a Campio in Appendice Tomi primi Histor. Eccles. Placentin. pag. 457. quae scripta est Anno Domini Hlotharius Imperator, Hludovici Rex ejus filio Anni Regni eorum XXVII. & VII. Mense Junio, Indictione X. hoc est non Anno DCCCL. ut idem Campius censuit, sed quidem DCCCXLVII. Quamobrem quod Annales Francorum in rebus Italiae referendis non parum jejuni omiserunt, e Chartis discimus, nempe Ludovicum Lotharii Augusti filium, ut Rex Italiae diceretur, non expectasse coronationem per manus Sergii II. Romani Pontificis Anno DCCCXLIV. factam, sed quidem Anno DCCCXLI. aut DCCCXL. renuntiatum fuisse Regem a patre. Porro eandem veritatem in meliori etiam lumine collocabit tertia Charta, quam infra sum producturus. Itaque barbarici Saeculi Judices decretum suum sive sententiam in scriptis minime proferebant, uti nostris

C
D
F
tem-

temporibus; sed praesentibus adversariis in publico Placito causam adjudicabant alteri partium, prout aequum videbatur. Victus disertis verbis consentiebat, aut consentire fingebatur. Notarius verò confessionem victi, & Judicum vota in ta-

A bulas referebat. Charta haec *Judicatum* appellabatur. Interdum tamen vidi *Judicata*, in quibus nulla victi confessio legitur, sed tantummodo sententia Judicum exprimitur. Exemplo erit Charta, quam debeo Archivo Estensi.

Sententia lata coram Comitissa Mathilde in Rocha Carpeneti
pro controversia inter Johannem Ferrarium, & filios
Bonvicini, Anno 1114.

IN die Sabbati, qui est XII. Kalendas Maji, praesentia Domne Mathilde, adesse cum ea Rainerius Saxonus, & Judices Ubalduus major & Ubalduus minor, & reliqui plures homines. Diffinita est controversia inter Filios Bonvicini de Carpineto, & Johannem Ferrarium, & Benzonem de Pantano, que erat de terra possessione supradictorum Ferrarii & Benzonis, que jacet in Pantano cum sua pertinentia. Unde supradictus Johannes Ferrarius & Benzo lamentati sunt Rainerio atque Judicibus; qui diligenter inquirentes litteram cum antiquioribus hominibus, qui testificaverunt, Filios Bonvicini nullam rationem in hanc terram habere. His ita cognitis praefati Judices laudaverunt, quod Filii Bonvicini in manu supradicti Ferrarii & Benzonis resutarent supradictam terram, & finem facere. Et factum est. Facta est etiam obligatio sub pena Libras decem, quod si Filii Bonvicini, scilicet Ugo & Rainerius, aut sui heredes agere aut causare aut per Placitum fatigare presumerint, suprascripte pene subjaceant.

Factum est in Rocha Carpineto in Casa Dominicata, Dominico Gastaldio, & Rainerio de Cavutulo, Alberto & Bonizo de Cano, & Clemens de Valle, & Giso, & Johanne, & Guinizo, Henzo, Manverro, & Michaël de Pan-

B tano, & aliis pluribus. Anno ab Incarnatione Domini nostri Iesu Christi Millesimo Centesimo Quartodecimo, Indictione VII.

Ego Stephanus Notarius sacri Palatii rogatus hoc Breve exemplavi, & literae neque plus neque minus descripsi; & hoc feci per consilium Guidonis Judicis & Advocatus DVCIS GVELFI.

C Qui Breve hoc exemplavit, id fecit per consilium Guidonis Judicis. Id animadvertas velim. Perduravit enim diu in aliquibus Civitatibus mos, ut Notariis sine consilio & consensu Judicum exempla facere Chartarum non liceret. Ad haec ibi vides Guidonem Judicem & Advocatum Ducis Guelfi. Ne puta, heic agi de Guelfo V. Duce, ex Ateflinorum Principum sanguine procreato, ac marito Comitissae Mathildis, cui a se abjecto illa nil potestatis in suis ditioribus reliquerat, & qui tunc adhuc vivens erat in Germania. Memoratur ibi, ut opinor Guelfus, sive Guelfo VI. Quinti Guelfonis e fratre Duce Bavariae nepos, qui Dux Spoleti, Marchio Tusciae, & Dominus Domus Comitissae Mathildis renuntiatum fuit a Friderico I. Augusto, uti ego Par. I. Cap. 30. Antiquit. Estens. pluribus ostendi. Sed his missis, jam ani-

animadvertere potuisti, in duabus nuper evulgatis Chartis ritum dirimendi controversias per testes de una re concordēs: qui familiaris quidem nostris quoque temporibus est, sed Saeculis rudibus praecipue fuit in usu. Quotiescumque enim tabulas sui juris adferre quisquam non poterat,

A quod jam deperditae fuissent, ad testium examen confugiebatur: quae unica via supererat. Hoc autem remedium juris vel ab ipsis Imperatoribus sibi procurabant sacri viri, uti constabit ex Diplomate, quod in vetustissimo Regesto Episcopii Cremonensis ego olim legebam.

Lotharius I. Imperator Panchoardo Cremonensi Episcopo privilegia concedit, ut per solos testes jura suae Ecclesiae deperdita recuperare possit, circiter Annum 840.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hlotharius divina ordinante providentia Imperator Augustus. Omnibus fidelibus sancte Dei Ecclesie, & nostris, vel cunctis Rempubliacam administrantibus, notum sit, quia Panchoardus venerabilis Cremonensis Urbis Ecclesie Episcopus petiit excellentiam nostram, ut per nostram auctoritatem concederemus ei, ut quicquid predicta Sedes de rebus vel de mancipiis injuste privaverat, per inquisitionem in quibuslibet locis redintegrare valeat. Cujus precibus ob reverentiam ipsius Ecclesie adquiescere placuit, hanc nostram auctoritatem fieri jussimus, per quam ei concedimus atque confirmamus, ut ubicumque ipsa Sedes aliquid injuste privatum habet tam de rebus, quamque de mancipiis, in quibus locis inquisitio facta fuerit per bonos & veraces

B & nobiles homines ipsius ibi commanentes, ubicumque de his facta fuerit causa, eas adquirere valeat, ne prefata Sedes nil injuste perdat hoc, quod legibus habere dignoscitur; & volumus, ut nullus contradictor de hac re existat, sed sicut a nobis concessum est, ita permaneat. Et ut haec nostra concessio firmiter habeatur, vel a cunctis fidelibus nostris melius conservetur, de anulo nostro subter jussimus sigillari. (Cetera desiderantur.)

C
D Neque segnis fuit idem Panchoardus Episcopus in inquisitione jurium suae Ecclesiae, & in usu Privilegii sibi concessi. Hanc in rem dignum plane publica luce censeo Placitum Cremonae habitum, quod mihi supra laudatum Chartarium Episcopii Cremonensis suppeditavit.

Panchoardus Cremonensis Episcopus coram Adelgiso Comite Miffo Ludovici II. Imperatoris in Placito Cremonensi, testes adducit, ut probet quasdam Curtes cum aliis juribus a Carolo Magno Ecclesiae suae donatas, & a suis antecessoribus possessas, Anno 842.

IN Christi nomine. Dum per sanctionem sacri Principis & serenissimi Augusti Hlotharii magni & gloriosissimi Tom. VI.

E Imperatoris Adelghisus Comes Cremonam advenisset, ad perquirendum instituta Precepti, que per Stephani ejusdem B b

idem Civitatis Episcopi petitionem Domnus & gloriosissimus & piissimus Karolus Rex in eadem Ecclesia concessit habendum, idest Curtem Cucullo, Teclado, Caprariolas, Brivisula, una simul cum Porto Vulpariolo & molitura de molinis & navium transitoria & reliqua portora usque in caput Addue, & cum eo adessent Panchoardus ejusdem Civitatis Episcopus, una cum Sacerdotibus suis Benedicto Diacono ejusdem Prefulis Nepote, Capellano Domni Regis Hlodowici, Augusti Lotharii filius, Odelbertus Archipresbiter de Brixianore, & Agemundus Archipresbiter de Jovenalta, Sigeprandus & Landebertus Presbiteris, & simul cum eo Ambrosius & Rumualdus Pergomatus Judices, nec non Wilfredo, Fulberto, Sicchemano, Eiscari, Yldoini & Gildoini germani, Bavo, Otto, Wlveman, Aldo, Giseverto, Rachimperto, Arichis, Rodemanno, Auperto, Roteperto, Ardulfo, Nazarius, Stabilis, isti Brixiani sunt; & Urso de Parma, isti Vassalli suprascripti Comitibus; & Adaldo, Johanne, Rodemundo, & Rodelando, Rotchario, & Rorpaldo, Aloaldo, Helyrio, Geillo, Ardemanno, Walteramo, Odelberto, Pertesuso, Bruningo, Adesuf, isti Vassalli Episcopi. Sic in istorum omnium presentia Sacerdotes & Laici interrogati, atque conjuncti in eadem fide Sacerdotii & Christianitatis sue, quod de hac Precepti investitura scirent, ut verum dicerent, & per nullius hominis timorem, neque blandimentum in aliqua parte deverterent. In primis Antonius Presbiter dixit: Scio & bene memoro, quando Domnus Karolus Rex istam patriam Longobardiam adquisivit, per Preceptum suum in sancta Cremonensi Ecclesia, in Stephano ejusdem Ecclesie Prefule concessit Curtem Cucullo, Teclado, Brivisula, & Porto Vul-

A pariolo cum molitura de Molinis, & transitoria militum, cum reliqua portora, usque in Capud Addue, sicut istud Preceptum continet. Et post Stephanum possessorem & Atonem, eo usque dum Rotchild Bajulus Pipini Regis contra legem & malo ordine Atonem Episcopum disvestivit. Garibertus Presbiter dixit: Memoro, Atonem Episcopum habentem in integrum juxta istud Preceptum, quod Domnus Karolus Rex in superiori Ecclesia concessit, idest Curtem Cucullo, Teclado, Brivisula, & Porto Vulpariolo, cum molitura de Molinis, & transitoria militum, cum reliqua Portora usque in capud Addue, donec eum Rotchildus contra legem & malo ordine disvestivit. Gumpertus Diaconus similiter dixit, ut Garibertus. Sinipertus Presbiter, Natalis Presbiter, Visevertus Presbiter, Audemarus Presbiter, Gifemprandus Presbiter, Lupus Presbiter, isti omnes ita dixerunt, sicut Garibertus & Gumbertus. Garoto de Auces juratus a Dei Evangelia, & inquisitus dixit: Scio & bene memoro. D Atonem Episcopum habentem integrum juxta istud Preceptum Curte Cucullo, cum reliqua sequentia Precepti, & Porto Vulpariolo, & reliqua Portora usque in Capud Addue, usquequo a Rotchildo contra legem disvestitus est. Agevertus de Waldenigo similiter ut Garoto dixit, & reliqua omnia de possessione Episcoporum, ut Antonius Presbiter firmaverunt. Arimundus dixit: Memoro Atonem Episcopum habentem molituram molinorum de Vulpariolo usque in Capud Addue, & ego de meo molino in hanc Domum Cremonensem meam molituram vexi. Isti Bergomates sunt. Isempertus de Muredellas similiter de Atone dixit, sicut & ceteri Presbiteri dixerunt. Grafevertus, Agemundus, &

Aripertus de Gaidisco, isti omnes jurati ut Isemperto dixerunt. Mauritius, Munofredo Clerico, Ragemundus, isti omnes jurati dixerunt, ut Isemperto & Graseverto. Lamperto de Publicillas similiter dixit, & hoc per sacramentum affirmavit. Leonasse de Cremona juratus similiter dixit ut Isemperto & Graseverto vel reliqui. Hii omnes investitura Atoni Episcopo restati sunt; scilicet a Rotchildo Pipini Bajulo malo ordine & contra legem desvestitus fuisse dixerunt.

Facta hac Notitia inquisitionis Anno Domni & serenissimi Lutharii Augusti XXII. ejusque dilecti filii gloriosi Regis Ludovici idemque Secundo, XI. Kalendas Aprilis, per Indictione V. feliciter.

Scripti ego Ingeprandus Diaconus ex sanctione Missi & Comitis Adalgisi.

Adalgisus Comes in hac inquisitione a me facta subscripsi.

Ego Romaldo Scavino interfui.

✠ Signum manibus Ambrosii Scavino Bergomate, in his actis interfuit.

Ego Benedictus Diaconus & Capellanus Domni Regis in hac inquisitione interfui.

Ego Odelbertus Presbiter & Custos Ecclesie Sancti Laurentii, sita Brixianore in his actis interfui.

Sigeprandus Presbiter in his actis inquisitionis interfui &c.

En ut evidentius constabatur exordium Regni Italici in Ludovico Lotharii Imperatoris filio. Scripta est Charta Anno Lotharii Augusti XXII. ejusque dilecti filii gloriosi Regis Ludovici item Secundo, XI. Kalendas Aprilis, Indictione Quinta, hoc est, Anno Christi DCCCXLII. Ergo Ludovicus II. Anno antecedenti DCCCXLI. aut DCCCXL. Italico Regno praefectus a patre Imperatore fuerat titulo Regio. Ac propterea heic etiam occurrit *Benedictus Diaconus*, Pan-

A choardi Episcopi Cremonensis Ne-
pos, & Capellanus Domni Regis Hlu-
dowici filii Augusti Lotharii. Cujus
quoque rei vestigia animadvertisse po-
tuimus in Dissertatione X. de Minor.
Justit. Ministr. quamquam ibi antici-
patum videas (caussa est mihi igno-
ta) Epochae hujus exordium. Me-
moratum heic etiam videmus *Rotchildum Bajulum Pipini Regis*. Duo heic

B nobis se offerunt Pippini Reges: al-
ter Caroli Magni filius, a patre pae-
ne infans constitutus Italiae Rex An-
no DCCLXXXI. fato functus DCCCX.
alter Ludovici Pii filius, Aquitaniae
Rex e vivis sublatus Anno DCCC-
XXXVIII. Utri istorum Rotchildus
iste Bajulus fuerit (nunc *Ato & Ba-
lio*, qui antiquis erat *Bajulus*, appel-
lamus) hoc est ejus educationi prae-
fectus, decernere ego non ausim. At-
tamen verisimilius heic intelligatur
junior Pippinus, qui tempori hujus
Placiti propior fuit, quamquam ni-
hil rei fuerit illi cum Italia. Senior
quidem Italiae dominatus est, sed a
tempore Placiti hujus longe abfuit.

D *Atto Cremonensis Episcopus*, qui a Rot-
childo dicitur heic *contra legem*, &
malo ordine disvestitus, si Ughellium
auscultamus, Anno DCCCXVIII. ad
eam Cathedram ascendit, illamque
paucos annos tenuit, ita ut Rotchildus
sub utroque Pippino Rege flo-
ruisse potuerit. Ad *Adalgisum Comi-
tem* quod attinet, heic memoratum,
veluti Praesidem Placiti, veri mihi
videtur simile, non alium ab eo fuis-
se, qui Anno praecedenti DCCG-
XXXVI. ut habet Historia Franco-
rum, a Ludovico Pio Imperatore
tunc vivente missus fuit ad Lotha-
rium Augustum filium Ticini degen-
tem, ut pax & amicitia inter se re-
pararetur. Leo IV. Papa in Conci-
lio Romae habito Anno DCCCLII.

apud Baronium, memorat Missos Imperiales *Notingum Brixensem, & Adalgisum illustrem Comitem*. Idem ille fuerit, qui in hac Charta primas tenet. Subdere nunc juvat inquisitiones factas per testes. Lis erat inter Palatium, & *Jacobum Episcopum Lu-*

A *censem de celebri Ecclesia Sancti Fridiani, utraque parte eam sibi afferente. In Archivo Archiepiscopi Lucensis Charta habetur testium ab Episcopo productorum, quam nunc exero.*

Testes coram Missis Regiis producti a Jacobo Episcopo Lucensi pro suo jure in Ecclesiam Sancti Fridiani, Anno 838.

I *N Christi nomine. Notitia brevis, que facta est de inquisitione Ecclesie beati Vincentii Christi Martiris, ubi requiescit unatum Corpus beati Fridiani Christi Confessoris juxta Lucanam Urbe, per Aghanum Comite ipsius Civitatis, & Cristianum venerabilem Diaconum, Missos Domni Hlotharii piissimi Augusti. Hosprandus Archiepiscopus ejusdem Civitatis dixit: Scivi, Jacobum Episcopum abentem Ecclesia Sancti Fridiani, ubi ejus Corpus requiescit, infra istos triginta annos, & ita eum ordinabat, sicut alias Ecclesias sedales, & pertinens erat de isto Episcopo Sancti Martini. Theupaldus Presbiter Cardinalis similiter dixit. Arisufus Presbiter similiter. Daniel Presbiter similiter. Atus Presbiter similiter &c. Anspaldus Clericus dixit: Scibi, Jacobum Episcopum habentem Ecclesiam Sancti Fridiani, ubi in Corpore requiescit, & imperantem sicuti in ceteris Ecclesiis sedalibus: & pertinebat Episcopatu Sancti Martini infra istos triginta annos. Ostrualdus Clericus, Gunfridi Clericus &c. similiter dixerunt. Isti omnes prefati Clerici per sacramentum ad sancta Dei Evangelia unianimiter testati sunt. Johannes Clericus, & Schabinus dixit: Sibi, Johannem Episcopum abentem Ecclesiam Sancti Fridiani, & dedit illam Jacobi germa-*

B *no suo in beneficio. Et postea abuit eam Jacobus Episcopus in potestate Sancti Martini infra istos triginta annos, usque ad diem mortis sue. Savinus similiter dixit. Alamundus Schabinus dixit: Scivi, Ecclesiam Sancti Fridiani abentem Jacobum Episcopum, & imperantem. Sed Adegrimus Vassus Domni Regis illam voluit contendere ad parte Palatii, set minime potuit, quoniam ipse Episcopus eam pertinentem Episcopatu sui faciebat. Petrus Gastaldus ejusdem Civitatis dixit: Scivi Ecclesiam Sancti Fridiani abentes Johannem & Jacobum Episcopos. Et ita illam imperabat, sicut iste alie Ecclesie sedales de isto Episcopato Sancti Martini. Teudiprando & Ermiprando germani, Auchisi, Arisufuso &c. isti omnes per sacramenti testum equaliter dixerunt. Petro dixit: Scivi Johannem Episcopum, & Jacobum Episcopum abentem Ecclesiam Sancti Fridiani, & imperantes usque ad diem mortis eorum, & wiganiationem exinde faciebant de res ipsius Ecclesie, & prandia recipiebat, sicut in cetera Ecclesie sedales istius Episcopati. Adalbertus Schabinus dixit: Scibi, Jacobum Episcopum abentem Ecclesiam Sancti Fridiani infra istos annos triginta, & imperantem, sicut ad ejus Episcopatum Sancti Martini.*

Facta est hec inquisitio Anno, Christo propitio, Domni nostri Hludowichi magni Imperatoris Vigesimo Quinto, & Domni nostri Hlotharii gloriosissimi Augusti filii ejus in Italia, Anno Sexto-decimo, mense Aprili, Indictione Prima.

✠ *Signum manus Aghani Comitis & Missi Domni Hlotharii piissimi Augusti, qui ibidem fuit.*

Ego Christianus Diaconus & Missus Domni Hlotharii piissimi Augusti ibi fui.

Ego Osprandus Archipresbiter ibi fui.

A

Ego Joanes Clerico Scabinus ibi fui.

Ego Adalbertus Scavinus ibi fui.

Ego Savinus ibi fui.

Ego Alamundus Scavino ibi fui.

Accipe & alteram inquisitionem, Seculo eodem factam per testes, quum controversia de quibusdam juribus verteretur inter Landonem Cremonensem Episcopum, & Advocatum Curtis Sexpilas, quem nunc Fiscalem appellamus. Monumentum hoc descripsi e vetustissimo Regeſto Episcopii Cremonensis.

B

Lando Cremonensis Episcopus coram Ardengo Misso Guidonis Imperatoris in Placito Cremonae habito, per testes probat suum jus in ripam Padi, & in quasdā Insulas, sententiam obtinens contra Anselmum Advocatum Curtis Sexpilas, Anno 891.

Dum in Dei nomine infra Civitatem Cremonam resideret Ardengus Missus Domni Guidonis Imperatoris ad justitiam faciendam, residentibus cum eo Domno Landone venerabili Episcopo Cremonensi, & Acco Archipresbitero, & Leone Archidiacono, & multis aliis Clericis & Laicis, venerunt Anselmus Advocatus Curtis Sexpilis, & Adelgisus Advocatus Episcopatus, altercationes inter se habentes. Anselmus cepit dicere: Pars Episcopatus detinet Ripam Padi, & insulas de Vulpariolo, & Insulam Mezianam, & portora, & molendina contra legem & malo ordine, pertinentes ad Curtem Sexpile. Adelgisus respondit: Scio suprascriptam ripam, & Insulas, & portora, & molendina, que tu dicis, partem Episcopatus habere & tenere, sed non contra legem, pro eo quod per sexaginta annos ad suam detinet proprietatem. Et sunt hic boni & credentes homines, qui de hac causa sciunt veritatem. Tunc nos fecimus eos de hac causa juratos dicere verita-

C

tem. In primis Adrevertus juratus dixit: Scio suprascriptam ripam & Insulas & molendina & portora, unde ista contentio est, habere & tenere partem Sancte Marie Episcopatus Cremonensis per sexaginta annos ad suam proprietatem. Similiter dixerunt Arnulfus & Fardulfus & Lupus & Uldepertus, & multi alii omnes jurati & inquisiti. Tunc hoc facta inquisitione judicavimus, quod pars Ecclesie haberet secundum Legem suprascripta ripam & Insulas & portora & molendina ad suam proprietatem per augmentum & stabilitatem absque ulla contradictione Curtis Sexpilis, Apertum Notarium hanc Notitiam scribere commonuimus.

D

E

Quidem & ego Apertus Notarius per hanc monitionem suprascripti Missi hanc Notitiam scripsi, in Anno Primo Domni Guidonis Imperatoris, in primo mense Junii, Indictione Nona.

Ardericus Missus ut supra Imperatoris interfui.

Ego Rumpertus interfui.

Ego

Ego Ageprandus Scavinus his actis interfui, & hunc iudicium dedi.

Angilbertus Archidiaconus ibi fui.

Acho Archiepiscopus ibi fui.

✠ Signum manibus Andro interfui.

✠✠✠✠✠✠ Signum manibus Algisi, Adetax, Gandulsi, Luthardi, Angausi, Amelgeti item Vassalli ut supra Etralch interfuerunt.

Ego Gisulfus Notarius ibi fui.

Lupus Diaconus ibi fui.

✠✠✠✠✠ Signum manus Brachaldir, Abinelmi, Odelberti, Ageperti, Comperti interfuerunt.

Lubovipertus Presbiter affui.

Quod etiam peculiari observatione dignum est (idque etiam animadverti in Dissertat. IX. de Missis Regiis) Placitis habendis nullus certus locus destinatus erat. In Palatio, in Praetorio complura quidem celebrabantur; sed saepe etiam in locis & domibus alienis, si contingebat, ut illic Reges, Missi eorum, Duces, Marchiones, aut Comites versaren-

A tur, & Judicum aliorumque adfidentium & adstantium copia foret. Etiam sub dio interdum sunt habita. Quod si in privatorum aedibus ejusmodi conventus ac iudicia instituenta erant, venia antea a domino domus, aut loci petenda fuit, ne illius juribus quidquam detrimenti per publicum illum actum crearetur. Idque in Charta Placiti exprimere mos fuit. B Exempla superius dedi, aliaque in hoc ipso Opere sparsa videas. Nunc adjiciendum, si Rex aut Imperator aderat, etiam si in privatorum fundis haberetur Placitum, non a domino fundi, sed ab ipso Rege aut Imperatore, petitam fuisse facultatem celebrandi eo in loco Placiti, quasi is non Civitatis tantum, sed & cujusvis privati loci dominus foret. C Alia in hoc Opere exempla consuetudinis hujus prostant: unum nunc apponere juvat, quod autographum vidi in Archivo nuper memorati Archiepiscopi Lucensis.

Gadelohus Cancellarius & Missus Conradi I. Augusti, Placitum Lucae habet, in quo Johannes Lucensis Episcopus quaedam sua jura confirmanda curat, Anno 1038.

D Um in Dei nomine qualiter infra Comitatu Lucensi in loco, que dicitur Vivinaria, intus casa domnicata Domni Bonifatio Marchio, per data licentia Domni Conradi Imperatoris, qui ibi aderat, in iudicio resideret Dominus Kadelous Cancellarius & Missus Domni Imperatoris ad justitia faciendam hac deliberanda, residentibus cum eo Bertaldus Comes, & Adelbertus Comes, Adalfredus Episcopus Bolonien- sis Ecclesie, Adalbertus Judex Avogato, Flaipertus Judex Avogato Domni Bonifatii Marchioni, Johanne, Rolandi, Gherardi, Waldaandelberti, Ju-

D dicibus sacri Palatii, Bernardo Notario, Petri filio bone memorie Pauli, Teuderico filio bone memorie Ildebrandi, Petri filio bone memorie Wariperti &c. & reliquis plures. Ibique eorum veniunt presentis Johannes Dei gratia Episcopus Lucensis, una cum Bernardo Avogato suo, ceperunt dicere adversus eodem Gadelohus Cancellarius & Missus Domni Imperatoris: A beo & teneo ad jure proprietario ad pars Ecclesie Episcopatu meo Sancti Martini omnibus illis casis, seu Curtis, seu Castellis & Rocchis, sive Ecclesiis, simulque Gassinis & Casaliniis, & ter-

ris & rebus, que ibi fuerunt bone memorie Benti filio bone memorie item Benti, quamtas ipse bone memorie Bentio per offerfionis Cartula dedit & fecit in Ecclesia beati Sancti Michaëli Archangeli, que dicitur Afore, qui est fundata infra Civitate Luca, quas ipse Ecclesia Sancti Angneli est de sup regimine & potestatem suprascripti Episcopatu meo Sancti Martini, & ipsa offerfionis Cartula scripta ex manibus Petri Notarii Domni Imperatoris, sicut in ipsa offerfionis Cartula legitur. Et sic est ullus homo, qui exinde adversus me aliquid dicere vult, paratum sum hic vestris presentis cum eo exinde in rationem standum & legitime sine percipiendum, aut fit Rainerii filio bone memorie Chumundi, vel suis germanis exinde de ipsis casis & Curtis, seo Castellis & Rochis, sive Ecclesiis, adque Cassinis & Cassalinis & terris & rebus, que superius legitur, agerent, aut causare voluisset. *Et cum nemo se ibi adpresentasset, qui exinde de ipsis casis & Curtis &c. adversus predictæ Ecclesie Episcopatu Sancti Martini, & adversus suprascripti Johanni Episcopi, & predicti Bernardi Avocato suo agere aut causare voluisse sistatis, predicto Domnus Kadelobus Cancellarius & Missus Domni Imperatoris & Bertaldus Comes, per fuste, quas in suorum detinuerunt manibus, miserant bannu Domni Impera-*

A toris super eodem Johannes Episcopus & super predicto Bernardo Avocato suo, & per jan dictis casis & Curtis &c. in mille Libras auri optimi, ut nullus quislibet homo &c. Quis vero fecerit, predictæ mille Libras auri compositurus se agnoscat, medietatem pars Cammare Domni Imperatoris, & medietatem predicti Johanni Episcopi, & suis successoribus &c.

B Quidem & ego Rodulphus Notarius Domni Imperatoris ex jussione susprescripti Domni Kadelobus Cancellarius & Missus Domni Imperatoris, seo Judicho ammonitione scripsi, *Anni Domini nostri Jesu Christi Dei eterni ab Incarnationis ejus Millesimo Trigesimo Octavo, Conradus gratia Dei Imperator Augusto, Anno Imperii ejus in Italia Undecimo, VIII. Kalendas Martii, Indictione Sexta.*

C

Kadelobus Cancellarius & Missus sacri Palatii subscripsi.

Adelbertus Judex sacri Palatii interfui.

Rolandus Judex sacri Palatii ibi fui.

D Flaipertus Judex Domni Imperatoris & Avocato interfui.

Johannes Judex sacri Palatii ibi fui.

Wido Judex sacri Palatii interfui.

Andelbertus Judex sacri Palatii interfui.

Ego Girardus Judex sacri Palatii interfui.

DE ORIGINE
LINGUAE
ITALICAE
DISSERTATIO
TRIGESIMASECUNDA.

OF ORIGIN

LINGUA

ITALICA

DISSEMINATA

IN ITALIA

DISSERTATIO

TRIGESIMASECUNDA.

Liquid etiam commentari juvat de *Origine Linguae Italicae*, qua nunc utimur; spectat enim & ipsa ad institutum meum, videlicet ad tempora illa, quae mihi aliqua ex parte illustranda suscepi. Dissertationem hac de re jam dedit Angelus de Nuce in Notis ad Ostiensis Chron. Casin. sed tam jejune, ut nihil supra. Sed quod fateri & ego non erubescō, si quum de aliis loquor, blaesus videor, heic paene elinguem vel post multa verba me dicam. Exploratum sane est, & extra controversiam jamdiu positum, ex Latinae Linguae corruptione, & veluti ex illius tumulo emeruisse Linguam non tantummodo nostram, sed & Gallicam, atque Hispanicam. Verum qua ratione, quo tempore, quibus ex causis acciderit tanta Latini sermonis immutatio, & tanta apud nos Dialectorum varietas, divinare quidem atque opinari licet, certis rerum documentis ostendere non licet. Nam vel ipsā florente Romanorum Republicā, & sub primis Imperatoribus, quisnam quaeso liquido nos doceat, qualis Latinae Linguae status foret in Provinciis, & extra Romam, ac Latium, puta in Galliis, immo & per universam fere Italiam?

A Attamen Linguarum genium nos satis novimus. Unam quidem universam, ut ita loquar, Natio proficitur, sed quae in plures Dialectos divisa, aliter in una Provincia, aliter in altera, usurpatur; immo inter Linguam unius Civitatis, & reliquarum ejusdem Provinciae Urbium, diversitas occurrit; & quod plus mirere, in ipsis amplissimis Civitatibus inter unam ipsius Civitatis regionem, & ceteras, non levem sermonis differentiam sentimus. Quid Italia, quid Gallia, Hispania, & Germania, quod est ad hasce Dialectos longe inter se diversas, temporibus nostris ferat, nihil est quod ego memorem, quando res notissima in omnium aures incurrit. Adeone, quaeso, beata fuere Romanorum tempora, ut purum putum Latii sermonem universae Provinciae Romani Imperii, immo & singulae Civitates, & rura omnia, in usu habuerint, & ex iis nulla gens ab altera dissenserit? Equidem id mihi nunquam persuaderi sinam, & foedissime eos falli puto, si qui sunt, quibus opinio infederit, fuisse olim Latinae Linguae eandem puritatem ac pronuntiationem per universam Italiam, quae Romae erat. Erant & tunc Dialecti complures; ac propterea quum in Livii Libris aliquid ex Patavina Dialecto Romani subollescissent, ei *Patavinitas* obiecta fuit.

Immo ne in ipsa quidem Urbe, ubi Latinitatis sacraria erant, Ciceronis & Quintilianii aevo, intacta a barbarismis & soloecismis Latina Lingua fuit; atque opus jam tum erat Grammaticae operam dare, ut ad laudem *Latine loquendi* assurgerent ipsi Romani: quod evicisse mihi videor in Tom. 2. *Perf. Poës. Ital.* pag. 101. * Negabat id olim Cl. V. Antonius Maria Salvini in *Notis Criticis* ad eosdem Libros meos Venetiis recufos, contendens, Grammaticae quidem Scholas Romæ permultas fuisse, sed ad Graecam tantummodo Linguam, non verò ad Latinam tradendam, quam a nutrice purgatissimam quisque hauriebat. Attamen habeo Svetonium de *Illustr. Grammat.* contraria plane suadentem. Is enim nobis exhibet *M. Antonium Gniphonem, in Gallia natum, non minus Graece quam Latine doctum, qui docuit primum in D. Julii domo pueri adhuc, & duo tantum volumina de LATINO SERMONE reliquit.* Asinius etiam Pollio apud eundem Svetonium *Atejum nobilem Grammaticum Latinum* laudat. Plerique verò ex iis Grammaticis Latinos Libros interpretabantur, & Latinam Linguam suis scriptis expoliebant: ad quod potissimum incubuisse liquet *M. Terentium Varronem, celeberrimum Virum, ut alios omittam, qui & Lib. VII. de Lingua Latina scribit, Graecos & Latinos de utraque declinatione nominum & verborum, Libros fecisse multos.* Minime tamen praetermittenda sunt, quae Lib. I. Cap. 7. scripsit Quintilianus, quum de Grammatica sermonem haberet. *An ideo, inquit, minor est M. Tullius Orator, quòd idem Artis hujus diligentissimus fuit, & in filio (ut in epistolis apparet) RECTE loquendi ac scri-*

A *bendi asper quoque exactor? Aut vim C. Caesaris fregerunt editi de Analogia Libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non de verbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Exigebat Tullius, ut filius Recte loqueretur ac scriberet, non Graece, sed Latine, hoc est, secundum Grammaticae regulas, non ad vulgi imperiti morem. Propterea Schola erat pueris, ut praecepta Latinae Linguae discerent. Quod quum ajo, Tullium ipsum auctorem habeo, qui Lib. III. de Oratore scribit: *Præcepta Latine loquendi puerilis doctrina tradit, id est Ars Grammatica, ad quam se conferre tunc vel ipsi Romani pueri cogebantur. Ita Vitruvius Augustum alloquens rogabat, ut si quid parum ad Artis Grammaticae regulam fuerit explicatum, ignosceret.* Sed quae in hanc rem jam attuli, Salvini verò infalutata reliquit, satis sunt ad opinionem meam firmandam. Neque enim Cicero scripsisset, non tam praeclarum esse scire Latine, quam turpe nescire; neque Ovidius Romanis auctor fuisset, ut *Linguis duas* ediscerent, si ad Latinam recte assequendam una matris aut nutricis Schola satis fuisset. Neque Auctor Rhetoricae ad Herennium tradidisset, *rationem vitandi Soloecismos & Barbarismos, in Arte Grammatica dilucide disci.* Vide etiam *Danielem Georgium Morhofium Virum inter Germanos eruditissimum, qui in Opusculo de Patavinis. Liviana multa ad hoc argumentum congeffit, uti & Barthium in Adversar. Lib. 13. Cap. 2., ut alios omittam. Quid ultra? Quintilianus ipse Lib. I. Cap. 10. fatetur, aliud esse Latine, aliud Grammaticae loqui. Et profecto ostendere possumus Inscriptiones, ipso Caesare Augusto imperante positas Romae,**

* In hac vero editione nostra in Tomi IX. P. 2. pag. 100. & seqq.

mae, in quibus Grammaticam desideres, & corruptam vulgi Linguam sentias. Paucas tantum seligo editas a Cl. V. Francisco Blanchinio in Lib.

A Inscript. Sepulcr. Libert. & Serv. Aug. & extra Urbem in Via Appia effusas An. Ch. 1726.

GENIO
COETI HERODIANI
PRÆGUSTATORIS
DIVI AUGUSTI
IDEM POSTEA VILLICUS
IN HORTIS SALLUSTIANIS.

DIS MANIBUS

. S. AUG. LIB. BATHYLLUS ÆDITUS (pro ÆDITUS)
TEMPLI DIVI AUG.

II. ET DIVÆ AUGUSTÆ QUOD EST IN PALATIUM (pro IN
PALATIO) IMMUNIS ET HONORATUS.

TELEPHUS. LIVIÆ. L.

DAT

FUFIÆ. CLYMENE. ET FUFIÆ.
EUCHE. SORORES (pro SORORIBUS)

GEMINA L. AUGUSTÆ

ORNATRIX

IRENE SUÆ DAT OLLA (pro OLLAM).

Et sane in loquela vulgi, ac praecipue Servorum extra Romam natorum, tunc ejusmodi foeces crebrae occurrebant. Quod plus est, nobiles ipsi ac Literati inter Romanos non ita profus pronuntiasse videntur in quotidiano sermone Latinas voces,

B uti eas scribebant. Suetonio quippe teste Cap. 88. Augustus ipse *Orthographiam, idest formulam, rationemque scribendi a Grammaticis* (ergo Latinae quoque Linguae sui tunc erant Grammatici) *institutam, non adeo custodit; ac videtur eorum sequi potius opinionem,*
qui

qui perinde scribendum, ac loquamur, existiment. Si nempe exempli causâ pro *Ipsi* & *Ipsæ* pronuntiabant *Ipsus*, *Ipsi*, & *Isse*, ut adhuc Neapolitani faciunt, unde nostrum *Esso* prodiit. Atque ea causa est, cur in antiquis Inscriptionibus, rudis praesertim popelli, tot distortae, mancae, ac deformatae voces deprehendantur, interdum Quadratariis, saepius usui loquendi tribuendae.

At heic nos interpellet Sanctus Augustinus Lib. XIX. Cap. VII. de Civ. Dei in haec verba scribens: *Imperiosa Civitas Roma non solum jugum, verum etiam Linguam suam, domitis gentibus imposuit.* Ita sane. Sed num in devictis populis sublatae simul fuere, atque omnino abolitae primitivae eorum Linguae? Quis credat? Et quæ tam facile fieri id potuerit? Testis est Augustinus ipse. *Punicam Linguam* in Africa suo adhuc tempore superfuisset. In Curia quidem, & in foro per universas Romani Imperii Urbes, ac praesertim ubi constitutae Coloniae, Latina Lingua regnavit; eam Cives plerique noverant, Actaque publica non alio sermone fuere conscripta: quod & fieri nunc certum est aut Hispanicâ, aut Latinâ in tot Civitatibus Americae, aut Asiae, quae Hispanis ac Lusitanis Regibus parent. Immo in Italia, in Gallia, & aliis in Regionibus id adhuc factum cernimus, quum aut Latinâ, aut communi Italicâ, sive Gallicâ, ad normam Grammaticae compositâ, omnes ferme in Actis publicis, & in concionibus ad populum utantur; quum tamen singulae fere Provinciae Dialectum propriam in usu quotidiano adhibeant; quae a doctorum hominum Lingua nimium saepe discordat.

Quamobrem ne sua quidem Lingua sub Romanis victoribus censenda est profus erepta Populis profligatis, aut in ditionem acceptis. Immo veri omnino simile videtur, ipsas eorum primitivas Linguas diu perdurasse, aut multa saltem ex iis vocabula, & formas loquendi, a Latinis diversa, asylum sibi quaesivisse apud rude vulgus; & potissimum ab agrorum colonis, ac tenacius a montium incolis retenta ac servata fuisse. Ita ut vel florente Romana Republica, ac Romano Imperio, vestigia plurima, ut paucè loquar, invenisses Linguarum, quae in diversis Italiae partibus ante Latinam viguerunt, puta Etruscorum, Graecorum, Oscanorum, Insubrum, Ligurum, aliorumque Gallorum, sive & aliorum Populorum, qui primi Romano victori colla submittere. Idque innuere videtur Quintilianus Lib. I. Cap. IX. Inst. Orat., ubi de verbis peregrinis scribens, haec ait: *Taceo de Tuscis, Sabinis, & Praenestinis quoque; nam ut eo Sermone utentem Ve Titium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinum.* Adde A. Gellium Lib. 17. Cap. 17. in haec verba scribentem: *Q. Ennius tria corda habere sese dicebat; quod loqui Graecè, & Osce, & Latine sciret.* Ergo Ennii aetate adhuc Osca Lingua vigebat. Apud Festum quoque legitur ex Titinnii fabula sumtum: *Qui Osce & Volscè fabulabantur, nam Latine nesciunt.* Adde etiam Varronem, cujus verba sunt Lib. XIX. rerum humanarum: *Multae vocabulum, non Latinum, sed Sabinum est; idque ad meam memoriam mansit in Lingua Samnitium, qui sunt a Sabinis nati.* Sed quid Lingua Samnitium, seu Sabinorum? Paucis dicam. Qui Quintiliano nuper appellabatur *Sabinus*

Sermo, nihil aliud fuit, quam eadem *Oscorum* Lingua, cujus mentionem fecere Livius, Varro, Festus, & alii, & vocabula etiam nonnulla retulerunt. *Oscam* autem fuisse Linguam Sabinorum, Samnitium, Brutiorumque, ostendit Cluverius Lib. 3. Cap. 9. Ital. antiquae. Novimus etiam florente ipsâ Latinâ Linguâ, immo & declinante, Atellanas Fabulas *Oscâ Linguâ* editatas in ipsa Urbe fuisse. Testem prae ceteris selectum, ecce exhibeo Strabonem, Tiberii Caesaris aetate viventem, cujus haec sunt verba Lib. V. Geograph. *Quum Oscorum gens interierit, Sermo eorum apud Romanos restat, ita ut Carmina quaedam ac Mimi certo quodam certamine, quod instituto majorum celebratur, in scenam producantur.* Velius Longus Grammaticus, *Harena*, inquit, *ut testis est Varro, a Sabinis Fasena dicitur.* In ea autem opinione erat amicus olim meus Hubertus Benvoglientus Patricius Senensis, nihil aliud fuisse *Oscorum* Linguam, nisi Dialectum *Etruscae*: quod an probandum sit nescio. Illud quidem constat, Etruscos antiquis temporibus longe lateque per Italiam dominatos fuisse, eorumque Linguam, Augusto ipso imperante, nondum extinctam videri, uti colligi fortasse potest ex Dionysio Halicarnasseo Lib. I. Antiquit. Roman. qui *Tyrrenorum* Linguam scribit a Romanorum, ac *Lydorum* Linguis fuisse diversam. Quare etiam aureo Linguae Latinae Seculo non una Lingua Latina in Urbium Italicarum Populis audiebatur. Quod etiam intelligas ex Livii verbis Lib. XL. Cap. 42. ita scribente: *Cumanis petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, & Praeconibus Latine vendendi jus esset.* Ergo apud eos familiaris tunc alia Lingua fuisse creden-

A da est, eamque propterea nondum Latinus sermo aboleverat.

B Quibus positis, fateamur quidem cum S. Augustino Romanos Linguam suam domitis gentibus imposuisse; sed simul excogitare licet, non desisse propterea, neque desinere potuisse, nisi post multa Secula, nativam devictorum populorum Linguam, ita ut multi extra Latium, & praecipue extra Italiam, non eam cum lacte a matribus biberent, sed studio sibi ac labore conquirerent. Atque ex his intelligas, quare Auctor Panegyrici Constantino Augusto Treveris recitati (is Nazarius fortasse fuit) haec Anno Ch. 313. verba protulerit. *Neque enim, inquit, ignoro, quanto inferiora sint ingenia nostra Romanis. Siquidem LATINE, & diserte loqui illis ingeneratum est; nobis elaboratum.* Accedit, quod Tullius pro Archia Poëta scripserit: *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus: Latina suis finibus, Exiguus sane, continentur.* Si tam felicem velimus Latinorum Linguam, ut quodcumque victricia eorum arma penetrarunt, ipsa quoque se intulerit, atque in usum omnium conversa fuerit, non *Exiguos* fines, sed amplissimos, eadem sibi constituisset. Superest ergo, ut vel sub Romanis dominantibus, indigenae Linguae vigorem suum retineant, ac post plura tandem Secula attenuatae fuerint nonnullis in gentibus, quum tamen aliae suam excidere nunquam passae fuerint. Graecia in primis exemplum praebet. Apud eos Populos in potestatem Romanae Reipublicae redactos, ut ut fortasse Latinam Linguam eorum acta Consistoriana, aliaque publica Acta sonarent, Graecae tamen Linguae vis & usus nunquam propterea fuit imminutus; immo & in ipsa Urbe

Urbe interdum caussae auditae sunt Graeco sermone. Idem diu observatum & ab aliis populis. Audi-
 sis nunc Sanctum Hieronymum circiter Annum Ch. 388. de Galatis Asiae populis loquentem in Praefat. ad Lib. II. in Epist. ad Galatas. *Massilienses* ait appellatos a Varrone *trilingues*, quod & Graece loquantur, & Latine, & Gallice. Infra addit, *Galatas* (excepto sermone Graeco, quo omnis Oriens loquitur) *Propriam Linguam eandem paene habere, quam Tredivos. Nec referre, si aliqua exinde corruperint; quum & Afri Phoenicum Linguam nonnulla ex parte mutaverint; & ipsa Latinitas & regionibus quotidie mutetur & tempore.* Si Massilienses non Latine tantum, sed & Gallice loquebantur; si Linguam propriam servavere Galatae, Celtarum veterum soboles, eumque sermonem retinebant, quo Trevirenses Hieronymi aevo utebantur: consequens est, ne eo quidem tempore vetustam Gallorum Linguam interiisse, uti neque apud Afros Phoenicum Linguam, quae nihil aliud quam Punica fuit, uti post alios ostendit Salmasius in Plin. Exercit. Auctor verò est Caesar, tempore suo Galliam in tres partes fuisse divisam, scilicet Belgas, Celtas sive Gallos, & Aquitanos. *Hi omnes, ait, LINGUA, institutis, legibus inter se differunt. Linguae-ne istae Dialecti unius Linguae fuerint, an diversa plane idiomata, non liquet.* Sanctus quoque Irenaeus Seculo II. Aerae Christianae Linguam barbaram appellabat in Praefat. ad Libros suos, Linguam Celtarum *Lugdunensium*, apud quos ipse versabatur. Post Sanctum Irenaeum floruit Ulpianus sub Severo Alexandro. Ejus autem verba sunt in l. XI. de Legatis III. *Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt; non solum La-*

tinâ; vel Graecâ, sed etiam Punica, vel Gallicanâ, vel alterius cujuscumque gentis. Auli quoque Gellii verba omnibus perpendenda profero. Scribit ille Lib. XI. Cap. VII. Romanum quemdam caussarum patronum celebrem, se audiente, obsoletis quibusdam vocibus apud Praefectum Urbis fuisse usum, quae primò stuporem, tum risum ab auditoribus extorsere. *Aspexerunt, inquit, omnes qui aderant alius alium, primo tristiores turbato & requirente vultu, quidnam illud utriusque verbi foret. Post deinde, quasi nescio quid Tusce aut Gallice dixisset, universi riserunt.* Hinc etiam, si quid video, ediscere possumus, vivente ipso A. Gellio, sive Agellio, non Gallicam tantummodo Linguam, sed & Tuscam, superstitem in Italia fuisse, ita ut quum ipsi inter Romanos eruditi Caesidicum illum audirent insolentibus atque incognitis vocabulis perorantem, sibi visi sint audire Gallum quempiam, aut Tuscum loquentem, hoc est peregrinâ Linguâ verba facientem. De Linguis mortuis non satis commode haec interpretis, & praecipue quum Gallicam Linguam eo tempore adhuc viventem supra viderimus; & Apollinaris Sidonius Lib. II. Ep. III. sermonis Celtici squamam vigentem in Arvernorum Urbe commemoret; & Lamprius in Alexandro Severo scribat: *Mulier Drujas eunti (Augusto) exclamavit Gallico sermone: Vadas &c.* Quod tamen potissimum animadvertas velim, teste Hieronymo, uti nuper vidimus, ipsa Latinitas & regionibus Quotidie mutabatur, & tempore: quae verba indicia sunt, Linguam ipsam Latinam jam non paucas subiisse mutationes, & novas in dies subire.

Proinde ne tempora quidem Barbarorum in Italia pacifice regnantium sunt

sunt expectanda, ut cadentem atque a puritate sua declinantem apud nos excogitemus Latinorum Linguam. Jam rugas illa contraxerat, jam foedata erat innumeris Soloecismis ac Barbarismis in plebis commercio, utpote commixta cum Linguis ante Latinorum imperium in Italia usurpatis, & nunquam extinctis, & obnoxia mutationibus, quas sensim Linguae contrahunt. Edidit Mazochius senior, ac deinde in Thesaurum suum pag. DCVII. n. 1. Gruterus intulit Inscriptionem Romanam singularis pretii, quippe quae libellum continet, ab *Arrio Alphio, Liberto Arriae Fadillae matris Antonini Pii Augusti*, porrectum eidem Imperatori, ut sibi liceret ex fictili in marmoreum sepulcrum transferre corpora Conjugis & Filii vitâ functorum. Additum est Decretum Magistratus, atque Epistola Velii Fidi, rogantis Jubentium

A Celsum, ut Libellum subscriptum ad se quantocyus remittat. Pertinet Inscriptio ad Annum Ch. CLV. Porro eadem Anno 1730. rursus reperta fuit in Monte Caeliolo prope moenia Urbis aeternae, ac diligentissime descripta ex lapide. Veniam peto ejus denuo evulgandae, qualem ad me misit elegantis ingenii vir, & praeclarissimus amicus meus Ignatius Maria Como, Patricius Neapolitanus. Erit Lectoris animadvertere, quot sphaematis abundet epigraphe, non barbaricis, sed felicibus Romanae Reipublicae temporibus marmore insculpta. Potiorem quidem errorum partem Marmorario indocto tribuendam lubens fateor; at dubitare non desino, quin aliquis etiam exciderit Auctoribus Epistolae atque Libelli. Ibi A. semper scriptum veluti λ. sive uti Graecum Lamda, & M. constitutum ex duobus λλ.

VELIUS FIDIUS. JUBENTIO COL

LEGÆ SUO SALUTEM DESIDERI (1) FRATER
 ARRI ALPHII ARRIÆ FADILLÆ DOMINI
 N IMP. ANTONINI AUG. MATRIS LIBERTI
 LIBELLUM TIBI MISI COGNITI MIHI EX
 LONGO TEMPORE PRIMÆ JUBENTUTIS
 ETIAM (2) MIRATUS CUM SE AB ÆDIBUS ES
 SEM QUOTEOLO (3) SE CONTULISSET A QUO
 DIDICI CAUSAS EREQUITIONIS (4) SET ET RE
 LIGIONIS MAGNOPE A DOMINO N IMP
 IMPETRASSE ITA NE QUAM MORA VIDEA
 TUR EI PER NOS FIERI LIBELLUM SUBSCRIP
 TUM PER FUEDEM (5) PUBLICUM SINE MORA
 MIHI REMITTAS OPTO. TE SALVOM TÆE (6) BOI EMES
 EXPLU (7) LIBELLI DATI

(1) pro DESIDERIUM.

(2) Hæc difficile explices.

(3) Gruter. QUOTEOLO SE. Num pro PUTEOS?

(4) Gruter. REQUITIONIS.

(5) Gruter. EUEDEM.

(6) Gruter. ET FELICEM ES.

(7) pro EXEMPLUM, sed fortasse linea literæ V. superimposita fuerit.

CUM ANTE HOS DIES COJUGEM ET FILIUM AMI
SERIM ET PESSUS (8) NECESSITATE CORPORA CORUM (9)
KICTILI (10) SARCOFAGO COMMENDAVERIM DONI (11)

E

QUIS LOCUS QUEM EMERAM AEDIFICARETUR VI
A FLAMINIA INTER MILIAR II ET III EUNTIBUS A
B URBE PARTE LAEVA CUSTODIA MONUMENTI
FLA (12) THUM FIES MAESO SOLA EM STILORCILI
ROGO DOM (13) TA' PERMITTAS MIHI IN EODEM LO
CO IN MARMOREO SARCOFAGO QUEM MIHI MO
DO COMPERAVI (14) EA CORPORA COLLIGERE UT CUAN (15)
DO NE EGO ESSE DESIER PARITER CUM EIS PONAR
(16) KECRETUM FIERI PLACET JUBENTIUS CELSUS
PROMAGISTER SUBSCRIPSI III. NONAS NOEM (17)
ANTIO POLIONE ET OPIMIANO KOS ORDINALIS (18)
SEVERO ET SABINIANO COS

(8) Gruter. PRES-
SUS.

(9) Gruter. EO-
RUM.

(10) Gruter. FI-
CTILI.

(11) Gruter. DO-
NIQUIES. Legendum
opinor DUM QUIE-
TIS.

(12) Gruter. FLA.
THUMELES. A. ME-
SOLO. M. SELI OR-
CILI.

(13) Gruter. DO-
MINE PERMITTAS.

(14) Gruter. COM-
PARAVI.

(15) Gruter. QUAN-
DONE.

(16) Gruter. FERET-
TRUM. Legendum o-
pinor DECRETUM.

(17) pro NOVEM-
BRIS.

(18) Gruter. ORDI-
NARIS.

Panvinius, Falconerius, Norisius, & Relandus, hujus Inscriptionis causâ disputarunt, quinam Anno Aerae vulgaris CLV. Consules ordinarii, & qui suffecti fuerint. Posteriores duo Scriptores contendunt, *Severum & Sabinianum* revera fuisse *ordinarios*: quod sane qui exsculpi hinc possit, non video. Reliqua etiam perpende, ac nonnullorum sensum vix assequeris; & postquam Marmorarium non semel culpaveris, justa etiam suspicio supererit, in auctores ipsius Inscriptionis mendum aliquod Linguae esse rejiciendum. Vitiatae autem ejusdem Latinae Linguae temporibus pro-

A xime subsequitis exemplum alterum adicere juvat, Inscriptionem videlicet illustrem, quam ex Musaeo amplissimi S. R. E. Cardinalis Alexandri Albani descriptam ad me misit Franciscus Maria Otterius Marchio Montorii, Clarissimus nostrorum temporum Historicus. Continet ipsa Decretum Collegii Fabrum Sentinatium, Anno Christianae Aerae CCLX. confectum, ut in Patronum ejusdem Collegii adscisceretur *Coetius Fuscus* vir splendide natus, intuitu etiam Memoriae Victoriae illius matris bene de ipso Collegio merita.

interdum inde vix exsculpitur. Populares homines erant: nil mirandum. Ceterum luculenta alia exempla declinantis Linguae Latinae attulere jamdiu doctissimi Viri Celsus Cittadinus Senensis in Lib. de Orig. Ital. Linguae, Lipsius in Dial. de recta Pronunt. Cujacius Observ. Lib. 9. Cap. 26. Briffonius, Salmasius, Naudaeus, & alii, exerendo in primis *Chartam plenariae securitatis*, quam recudit Mabilionius in Append. ad Diplom. Scripta ea fuit Ravennae Justiniano I. Augusto imperante Anno 564. atque ibi peregrinae voces, erroresque non pauci occurrunt, quibus indicantur vulnera jam ipsi Linguae inflicta. Alias etiam id genus Ravennates Chartas evulgavit idem Mabilionius, & alias addidit Cl. V. Scipio Maffejus Marchio, qui sollicito studio quo quot potuit Aegyptiacas phyliras adhuc superflites, & ab aliis omissas, in unum collegit. Erat mihi exemplum Aegyptiacae Papyri Ravennae An. Ch. 540. scriptae, quam nempe eduxeram e MSto Commentario Jacobi Grimaldi olim in Basilica Vaticana Clerici Beneficiati, & Archivo ejusdem Basilicae praefecti, de *Sacrofancto Sudario Veronicae Salvatoris Domini nostri Jesu Christi*. Is autem illam descripserat ex archetypo existente in Bibliotheca Vaticana. Huic loco destinaveram ego, simulque luci publicae pretiosum hoc, & adhuc in tenebris latens antiquitatis monumentum, cui vix aliud par inter vetustas Phyliras reperias, quum ritum in contractibus venditionis olim a Magistratibus adhibitum nobis servarit, quem si novisset Briffonius, in praeclarum suum Opus de *Formulis Populi Romani* Lib. VI. lubenter, ut puto, inferuisset. At quandoquidem praelaudato Marchioni Maffejo

A Mutinae agenti illud legendum ante aliquot annos praebui, censuit ipse, nihil de officiis amicitiae nostrae imminutum iri, si ejusdem Papyri exemplum e Vaticano archetypo sibi procuraret, atque in eo evulgando mihi praeciret. Consilium tamen ejusdem Papyri huc inferendae retinui, idque duplici de causâ. Prima est, ut sub oculis Lector habeat, quae foret An. Ch. 540. Linguae Latinae conditio, non dicam in ore vulgi, satis corruptè, quantum arbitror, vel longe antea loquentis, sed in ipsis Literatorum hominum, immo & Magistratuum scriptis. Altera est, ut experiri possint eruditi, an Jacobus Grimaldus ante centum & ultra annos feliciter quam recentiores, quibus usus est Maffejus, Vaticanam Papyrum legerit. Conferenti exemplum utrumque fortasse patebit, tum plura, tum alia non pauca rectius a Grimaldo expressa fuisse. Neque enim in intricatissimis Ravennatis scripturae eo aevo usurpatae characteribus, & in iis verborum compendiis tantum sibi polliceri quisquam potest, ut quidquid Notarii tunc scripsere, certissime inde eliciat. Exemplo sit omnium in hac arte princeps Mabilionius, qui in calce Instrumenti *plenariae securitatis* a me nuper laudati *Agemagd* legit. Nihil aliud in archetypo esse arbitror ego, nisi *Magd. D.* inter duas calami excursions: quae literae significant *Magistratus dixit*, uti Maffejus interpretatur, aut *Magistratus decrevit*, uti Grimaldus. Sed en ipsa Acta. Ea in latissima papyro scripta fuere lineis in enormem longitudinem productis. At quandoquidem tempus extrema utrinque linearum exedit, ita ut tam in earum principio, quam in fine quaedam aut voces, aut literae desiderentur, ego li-

neas inter se distinctas appositis numeris designans, quantum fieri poterit earum defectum exprimam. U-

A | trumque verò textum apponam, e quorum conspectu illico apparebit, quid discriminis inter eos intercedat.

Venditio fundi Domicilii, ac alterius fundi, fitorum in agro Faventino, facta in Urbe Ravennate Montano Viro Clarissimo Notario sacri Vestiarii a Domnico Viro honorabili una cum Magistratuum Faventinorum decreto, Anno VI. Post Consulatum Paulini Junioris, hoc est An. Ch. 540.

Secundum editionem March. Maffei.

.....
 maximumque, venientem sibi ss (supra-
 scriptus) venditor dixit ex jure &
 successionem qd (quondam) matris suae,
 & filiorum suorum omni pretio.....
 pro ss portionis ex duobus fundis &
 omnibus ad se pertinentibus auri solidos
 dominicos optimos pensantes numero qua-
 draginta tantum, qui eidem venditori
 per manus ss emtoris dati numerati....
 domi ex arca, vel ex sacco suo, testi-
 bus praesentibus, infra subscribitur. Ni-
 bilque sibi ss venditor ex hoc omni prac-
 tio quidquam amplius reddere dixit, &
 pollicetur se nullum in posterum adver-
 sus..... haeredibusque ejus super hujus
 definitionis placitum aliquam aliquando
 movere rem, litem, actionem, petiti-
 onem, repetitionem, controversiam, que-
 sitionem in rem vel in personam habere
 aviturus ve..... possessionem rei ss qui
 supra venditor eundem emptore auctorem-
 que & jus in rem ire, mittere, ingre-
 di, possidereque permittit: hac suos omnes
 inde ex eadem re exisse, excessisse, di-
 scesseque dixit.... uno.... autem inli-
 batas portiones duorum fundorum ab omni
 nexu fisci, deviti populi, privati, ut
 & ab haere alieno, litibus, controversi-
 hisque omnibus nec non & a sortibus....
 & a ratione seu obligatione ceterisque
 aliis titulis vel honoribus sive contracti-
 bus

B | Papyrus hanc ita legit Jacobus
 Grimaldus.

- 1..... jure possessum est, ita usque
 nunc in hs d. die possidetur, optimum,
 maximumque est venientem sibi supra-
 scriptus venditor dixit ex jure, & suc-
 cessione qd matris suae, & filiorum suo-
 rum omni pretio q. ne..... es.
- C | 2..... placito & definito pro ll.
 portiones ex duobus fundis, & omnibus
 ad se pertinentibus auri solidos domini-
 cos optimos, pensantes numero quadra-
 ginta tantum, quem eidem venditori per
 manus superscripti emptoris dati nume....
- 3..... ex traditione domi ex arca,
 vel ex sacco suo testibus praesentibus
 infra scripturi, nihilque sibi superscriptus
 venditor ex hoc omni pretio quidquam
 amplius reddere dixit, & pollicetur,
 se nullum in posterum adversus eun....
- D | 4..... haeredibusque ejus super hujus
 definitionis placitum aliquam aliquando
 movere rem, litem, actionem, petiti-
 onem, repetitionem, controversiam, quae-
 sitionem in rem, vel in personam habi-
 re aviturusve.....
- E | 5..... vacuam possessionem rei su-
 pra scriptae, qui supra venditor eundem
 emptori, auctoresque ejus in rem ire, mit-
 tere, ingredi, possidereque permittit, hac
 suos omnes inde ex eadem re exisse, ex-
 cessisse, discesseque dixit.....
- 6..... ico uno liberas autem inli-
 batas portiones duorum fundorum ab omni
 nexu

Ex Editione March. Maffei.

bus, nullique antea portionis juris sui sive competentis in integro..... stolonatus (stellionatus) & rursus neque distractas nec alicui offiduciatas..... habere..... neque per venditionem aliove quolibet jure transtulisse, sed sui juris esse professus est. Et si quis portiones supra memoratas de quibus agitur partemve..... fructumve earum quis evicerit, quo minus emptor ss, ipsum haeredes, successoresque ejus..... ad quem ea res erit, de qua agitur pp (perpetuo) habere, & ire, possidere, uti, frui, usumque capere, commutare..... voluerit in perpetuo vindicare: ita liceat comparatori haeredibusque ejus, quod inlicitum non erit; evictum ablatumve quid fuerit; tunc quanti ea res erit, quae evicta fuerit..... solidos..... sed & rei quoque melioratae, ac aedificatae, cultaeque exactionem habitur ss venditori haeredibusve ejus memorati comparatoris, ejusque haeredibus cogantur inferre juxta legum ordinem..... traditionique dolus malus abest asuturusque est, vi, metu, & circumscriptione cessante. De qua re & de quibus omnibus ss (suprascriptis) stipulatus est Montanus v c (vir clarissimus) Notarius: emptor spondit; qui supra..... ad omnia ss in verbis (verbis) sollempnibus.

Actum fuit die..... sexies pc (post Consulatum) ss (suprascriptum.)

Signum Domnici v b (viri honorandi) ss venditoris litteras nescientis.

Item subscriptio testium.

Florens v c his instrumentis portiones fundi Do..... & quinque appellatur, in integro cum aedificio rogatus a Domnico v b ss venditore, ipso praesente testis subscripsi, & ss praetium quadraginta solidos ei in praesenti traditos vidi, qui &..... filio, & Centum vigin-

Lectio Jacobi Grimaldi.

nexu Fisci, deviti populi, pribative, & ab here alieno, litibus, causis, controversiisque omnibus, nec non & a sorte barbari, & a ratione.....

7..... e ab obligatione citevisque aliis titulis, vel honoribus, sive contractibus, nullique antea portiones juris sui, sive competentes in integro a se donatas, cessas, neque distractas, nec alicui offiduciatas.

8..... as habere communes neque per cautionem, neque per venditionem, aliove quolibet jure transtulisse, sed sui juris esse professus est, & si quis portiones supra memoratas, de qua hs d. die agitur, partemve

9..... rem, aut usum fructumve earum, qui se vicerit, (fort. quisviverit) quo minus emptori suprascripto ipsum haeredes successoresve ejus, eumve ad quem ea ris erit, de qua agitur perpetuo habere, tenere, possidere, uti, frui, usumque capere

10..... commutare more quo voluerit in perpetuo vindicare vincte liceat comparatori, haeredibusve ejus, quod ita licetum non erit evictum, ablatumque quid fuerit tunc quanta ea ris erit, quae evicta fuerint.

11..... solidorum suprascriptorum, sed rei quoque melioratae, aedificatae, cultaeque taxationem habita a suprascripto venditore, haeredibusve ejus memorata comparatori, ejusque haeredibus cogantur, inferre juxta legum.

12..... tioni traditionis dolum malum abes, asuturusque est, vi, metu, & circumscriptione cessante, de qua re, & de quibus omnibus suprascriptus stipulatus est Montanus V. C. Notarius emptor spondit, qui supra.....

13..... ad omnia suprascripta in verbis sollempnibus. Actum Ravennae die

Ex Editione March. Maffei.

viginti quinque appellatur, in integro rogatus a Domnico v^h s^s venditore ipso praesente testis subscripsi, & s^s praetium quadraginta solidos ei in praesenti traditos vidi, qui mei praesentia signum fecit.

Paulus v^c Argentarius his instrumentis portionis fundi Domicilii cum edificio, vel Censum, qui Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico v^h s^s venditore ipso praesente testis subscripsi, & s^s praetium quadraginta solidos ei in praesenti traditus vidi, & mei praesentia signum fecit.

Ego Vitalis v^c Monitarius his instrumentis portionis s^s fundi Domicilii cum aedificio, vel Censum, qui Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico v^h s^s venditore ipso praesente subscripsi, & s^s praetium quadraginta solidos ei in praesenti traditus vidi.

Ego Remulus v^c Silentarius his instrumentis portionis fundi Domicilii cum edificio, vel Censum, qui Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico v^h s^s venditore ipso praesente testis subscripsi, & s^s praetium quadraginta solidos ei in praesenti traditus vidi, & mei praesentia signum fecit.

Item inferendam Epistolam traditionis datam ad Municipem civitatis Faventinae.

Dominis praedicabilibus & colendis Parentibus, Defensori, Magistratibus cunctoque Ordini Curiae Civ (Civitatis) Faventinae Domnicus v^h sal. (salutem.)

Noveritis v^v..... (viri) me jure optimo & propria voluntate distraxisse & distraxi Montano v^c Notario Sacri Vestiarum Domn, (Dominici) idest omnem portionem meam mihi competentem ex fundi, cui vocabulum est Domicilius cum edi-

lectio Jacobi Grimaldi.

die sexies P. C. supra scribunt. Signum Domnici V. H. supra scribiti venditoris litteras nescientis. Item subscriptio testium Florus V. C. his instrumentis portiones fundi Do.....

14..... quod Viginti & quinque appellatur in integro cum aedificio, rogatus a Domnico V. H. supra scribiti venditore ipso praesente testis subscripsi, & supra scribitum pretium quadraginta solidos ei in praesenti traditos vidi, qui mei.....

15..... signum fecit Reparatus V. C. Praepositus Cursorum Dominicorum his instrumentis portionis supra scribiti fundi Domicilii cum aedificio, & Centum viginti quinque appellatur in integro, rogatus a Domnico V. H. supra scribiti venditore ipso praesente testis subscripsi, & supra dictum pretium quadraginta solidos in praesenti traditos vidi, qui mei praesentia signum fecit. Paulus V. C. Argentarius his instrumentis portionis fundi Domicilii cum aedificio, vel Censum Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. supra scribiti venditore ipso praesente testis subscripsi, & supra dictum pretium quadraginta solidos ei in praesenti traditus vidi, & mei praesentia signum fecit. Ego Vitalis V. C. Monitarius his instrumentis portionis supra scripti fundi Domicilii cum aedificio, vel Censo, qui Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. supra scribiti venditore ipso praesente testis subscripsi, & supra dictum pretium et in praesenti traditus vidi. Ego Romulus V. C. Silentarius his instrumentis portionis fundi domicilii cum aedificio, vel Censum, qui Viginti quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. supra scribiti vendito ipso praesente testis subscripsi, & supra dictum praetium qua-

Ex Editione March. Maffei.

edificio, quem ex fundi, qui appellatur Centum..... idem (item) portionem suam omnem in integro, cum omnibus ad se pertinentibus: a quo omnem praetium placitum & definitum in praesenti percipi (percepi), auri solidos quadraginta, ut tenor continet instrumentorum, quae apud Ravennati urbe confecta sunt; & quia solvi (solvit), traditio ei datur. Ideoque Domini praedicaviles accepta hanc epistolam meam..... dignatur quolibet modo aut quolibet tempore, quando eidem emptori placuerit, solemnem traditionem celebrari, ut agnoscat ad se..... omnia pertinere: nomen quoque meo ex apodypticis publicis eximi faciatis, & nomen ss emptoris in loco prosterni faciatis. Quam epistolam traditionis debin mutato (de immutato) dominio Stefano v b For (Forensi) Rogatario meo scribendam dictavi, in qua subter manu propria signum feci, & testes ut subscriberent convogari, & ad vos direxi. Sub die II. Nonarum Januariarum, Indictione tertia, sexies p c (post Consulatum) Paulini jun (junioris) v c.

Signum Domnici v b ss venditoris litteras nescientis.

Item subscriptio testium Florus v c huic epistolae traditionis fundi Domicilii cum edificio, vel Censum, quod Viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico v b ss venditore ipso praesente testis subscripsi.

Reparatus v c Praepositus Cursorum Dominicorum huic epistolae traditionis portionis fundi Domicilii cum edificio, vel Centum viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico v b ss venditore ipso praesente testis subscripsi.

Paulus v c Argentarius huic epistolae traditionis portionis fundi Domicilii cum edi-

LECTIO Jacobi Grimaldi.

quadraginta solidos ei in presenti traditus vidi, & mei praesentia signum fecit. Item inserendam Epistolam traditionis data ad Municipis Civitatis Faventinae DOMINIS PRAEDICAVILIBUS & colendis parentibus Defensori Magistratibus qs li' (quibuslibet) cunctoque Ordini Curiae Civitatis Faventinae Dominicus V. H. salutem. Novertis Ravennae me jure optimo & propria voluntate legibus distraxisse, & distraxi Montano V. C. Notario Sacri Vestearii d^{omi}nⁱ, idest omnem portionem meam mihi competentem ex fundo, cui vocabulum est Domicilius cum edificio, quam ex fundo, qui appellatur Centum, idem portionem suam omnem in integro cum omnibus ad se pertinentibus, a quo omnem praetium placitum & definitum in praesenti percipi auri solidos quadraginta, ut tenor continet instrumentorum, quae apud Ravennati Urbe confecta sunt, & quia sola traditio ei deest, ideoque Domini praedicaviles accepta hanc epistolam meam la^um dignatur quolibet modo, aut quolibet tempore, quando eidem emptori placuerit solemnem traditionem celebrari, ut agnoscat ad se deinceps omnia pertinere nomen quoque meo de polypticis publicis eximi faciatis, & nomen superscripti emptoris in loco prosterni faciatis: Quam epistolam traditionis de immutato dominio Stephano V. H. forx (forum) rogatario meo scribendam dictavi, in qua subter manu propria signum feci, & testes ut subscriberent convogari, & ad vos direxi sub die tertia Nonarum Januariarum, Indictione tertia, sexies P. C. Paulini Junioris V. C. huic epistolae traditionis fundi Domicilii cum edificio, vel Centum, quod Viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. ss vendite-

Ex Editione March. Maffeji.

edificio, vel Censum, quod Viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico v b ss venditore ipso praesente testis subscripsi.

Mag d. (Magistratus dixit.) Lecta instrumenta venditionum, simulque & epistolam traditionis in actum..... secundum petitionem Montani v c perfuncti nunc de praesenti Firmilianus Ursus, Flavius Severus jun vv ll (junior, viri laudabiles) Principales, una cum Deusdedet Exc (Exceptore) ad Domnico v b.... ut dum eidem instrumenta venditionum, una cum epistolam traditionum ostense relicteque fuissent, si que facta esse cognoscet, ei quid responsi dederit, actis renunciatur. Et q (quum) ad Domnicum v b venditore itum fuisset, & paulo post regressum, public... pp qq ss (praesentibus quibus supra) Firmiliano Urso & Flavio Severo jun vv ll Principalibus, sed & Deusdedet Exceptori dixerunt. Sicut praecipit gr va (gravitas vestra) perveximus ad Domnicum v b ss venditore; cuique dum a novis eidem instrumenta venditionis, simulque & epistolam traditionis ostense relicteque fuissent, ita dedit responsum: se easdem Stefano v b post scribendas dictasse, & ipse in eisdem subrus signum fecisse, testesque qui inivi suscripserunt ipse conrogasse professus est.... quibus se distraxisse & distraxit, adque tradidisse & tradidit his idem Domnicus v b eidem Montano v c Notario Sacri Vestriarii sub duplariae rei evectio- nis (evictionis) nomine, & rei quoque melioratae, omniaque textus ipsorum instrumentorum venditionem, vel epistolae traditionis ad singula tenor continent scribitura. Quare etiam gestis.... gr va alleguid (Gravitas vestra aliquid) desiderat his actis profitemur.

Tom. VI.

Mag

Lectio Jacobi Grimaldi.

ditore ipso praesente testis subscripsi. Reparatus V. C. Praepositus Cursorum dominicorum huic epistolae traditionis portionis fundi Domicilii cum aedificio, vel Centum, quod Viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. supra scripto venditore, ipso praesente testis subscripsi. Paulus V. C. Argentarius huic epistolae traditionis portionis fundi Domicilii cum aedificio, vel Centum, quod Viginti & quinque appellatur, rogatus a Domnico V. H. supra scripto venditore, ipso praesente testis subscripsi XXX.

Mag d. (Magistratus decrevit.) Lecta instrumenta venditionum, simulque & epistolam traditionis in acta megragrunt, & adlitter secundum petitionem Montani V. C. pergant nunc de praesenti Firmilianus Ursus, & Flavius, Severus Junūll' principales, una cum Deusdedet, Exceptore ad Domnico V. H., ita ut dum eidem instrumenta venditionum, una cum epistolam traditionis ostense, relicteque fuissent, si a se factas esse cognoscet, vel quid responsi dederit actis renunciatur, utqs ad Domnicum V. H. supra scripto venditore itum fuisset, & paulo post regressum ad publicum pp qq ss Firmiliano Urso, & Fl. Severo Junūll' principalibus, sed & Deusdedet Exceptor dixerunt, sicut praecipitis Ravū perveximus ad Domnicum V. H. supra scriptum venditorem, cui que dum a novis eidem instrumenta venditionis, simulque & epistolam traditionis ostense, relicteque fuissent, ita dedit responsum se easdem Stephano V. H. sorx scribendas dictasset, & ipse in eisdem subter signum fecisset, testesque qui inivi suscripserunt ipse conrogasse professus est, pro quibus se distraxisse & distraxit, & tradidisset & tradidit hisdem Domnicus

E e

nicus

Ex Editione March. Maffeji.

Mag d Capta responsonem (respon-
sione) praesentum Firmiliani Ursi, &
Flavii Severi jun v l Principalium,
pariterque & Deusdedet Excep (Exce-
ptoris), quid nunc amplius desideratur?
Montanus v c Notarius Sacri Vestiarii
dixit. Quoniam omnia ordine suo, que
ad firmitatem ipsorum instrumentorum
venditionum, vel epistulae traditionis...
pertinebat, rite adimplita sunt, ideoque
peto gratiam optimi Mag. ut gesta mihi
propter monimen meum a competenti of-
ficio edi jobeatis ex more. Pompulius
Plautus Mag. dixit: ut petisti Chartae
tibi propter monimen tuum a competenti
officio dabuntur ex more.

Pompulius Plautus..... rogatus.....
gesta apud me habita recognovi.

Flavius Florianus v c his gestis a-
pud nos habitis subscripsi.

Firmilianus Ursus v l his gestis apud
nos habitis subscripsi.

Flavius Severus jun v l his gestis
apud nos habitis subscripsi.

Quiriacus..... v b his gestis a-
pud nos habitis subscripsi.

Deusdedet Exceptor Civitatis suae his
gestis edidit rogatus.

Contendit magnus Annalium Ec-
clesiasticorum parens, Belisarium An-
no Ch. 540. neque antea, potitum
Ravennâ fuisse, cui etiam subscripsit
Bacchinius in Notis ad Agnelli Li-

Lectio Jacobi Grimaldi.

nicus V. H. eidem Montano V. C. No-
tario Sacri Vesterii sub duplariae rei e-
vectionis nomine, & rei quoque melio-
ratae ea omnia, quae textus ipsorum in-
strumentorum venditionum, vel epistulae
traditionis ad singula tenor continent
scriptura, quas etiam gestis is Ravē al-
legare desiderat, his actis profitemur.

M₂ d. accepta responsonem praesentium
Firmiliani Ursi, & Fl. Severi Junūlli
principalium, pariterque & Deusdedet
Exceptoris, quid nunc amplius fieri de-
sideratur? Montanus V. C. Notarius Sa-
cri Vestiarii dixit. Quoniam omnia or-
dine suo, quae ad firmitatem ipsorum
instrumentorum venditionum, vel epistu-
lae traditionis rubor pertinebat, rite a-
demplita sunt, ideoque peto is Ravē opti-
mi Magistratus, ut gesta mihi propter
monimen meum a competenti officio edi
jubeatis ex more.

POMPULIUS PLAUTUS M₂ di-
xit, ut petisti gesta tibi propter moni-
men tuum, a competenti officio dabuntur
ex more.

Pompulius Plautus Magistratus gesta
apud me habita recognovi &c.

P. Flavius Florianus V. C. his ge-
stis apud nos habitis subscripsi, ea ppa.

P. Firmilianus Ursus. u. Z. his ge-
stis subscripsi &c.

† Fl. Quiriacus Junūls his gestis a-
pud nos habitis subscripsi &c.

✠ Flavius Severus Junūls his gestis
apud nos habitis subscripsi &c.

Deusdedet Exceptor Civitatis Raven-
nae his gestis editis &c.

brum Pontificalem, Par. I. Tomi II.
Rer. Ital. Contra Hieronymus Ru-
beus Lib. III. Hist. Ravenn. ac dein-
de Pagius in Crit. Baron. ad An.
540. scribunt, Ravennam Anno 539.
obli-

obsidione pressam, eo ipso Anno in ditionem Augustorum rediisse. Hoc idem ex hac ipsa Philyra ediscere possumus: ea quippe scripta fuit pacis tempore, & obsidione solutâ quum Ravennates viri, & Faventini Municipales, idest Decuriones, & Magistratus illius Urbis die II. Non. Januar. Indict. III. hoc est ineunte Anno ipso 540. summa cum animi tranquillitate suis negotiis vacarent, suoque munere fungerentur, & liberum inter se commercium exercerent: quod certe turbulentissimis belli temporibus, atque obsessâ Civitate praestari non poterat. Clariss. Marchio Maffejus alteram Papyrum e Vaticana Bibliotheca produxit, mutilam quidem, sed quae adhuc hasce voces retinet: *IM diae & Quinquies P. C. Ravennae*. Has ille interpretatur *Quinquies post Consulatum Paulini Junioris*, hoc est Anno Ch. 539. Verum Annus ille inter maximas angustias a Ravennatibus exactus vix locum contractibus, ac interpretationi huic relinquit; ac praecipue si per literas illas IM. Imperatorem Ravennae dominantem significari velis, quum totum ferme Annum 539. Gothi Ravenna servire perrexerit. Quare tutius Instrumentum illud referas ad Annum Ch. 546. signatum *Quinquies post Consulatum Basilii V. C.* Immo serius, quum tota Charta illa scateat Linguae Latinae naevis, ut remotior quam ceterae videatur ab ejusdem puritate. Annus Ch. 570. signatus est *V. post Consulatum Justini Iun. Aug.* Et Annus 587. *V. post Consul. Mauricii Tiberii*. Itidem Annus 607. *V. post Consul. Focae Aug.* Et Annus 615. *V. post Consul. Heraclii Aug.* Et Annus 646. *V. post Consul. Constantis Augusti*. Alios Annos omitto eodem Saeculo VII. habentes *V. post Consu-*

A latum, ad quos Charta illa pertinere potuit.

B Ad rem nostram quod attinet, Chartam nuper editam legens, sentire potuisti, quo in loco esset vel apud doctos Ravennae & Faventiae An. Ch. 540. fortuna Linguae Latinae. Parum tamen hoc est. Deteriorem Linguae Latinae conditionem longe etiam antea deprehendas in Formula, edita a Baluzio Lib. VI. Miscellan. pag. 546. Haec scripta *Honorio & Theodosio Consulibus*, ac propterea, uti veri videtur simile, Anno Ch. 422. Quanta ibi sit elegantia sermonis quamquam a Causidico aut Notario quopiam literis consignatam opinari fas sit, accipe. *Ob hoc igitur ego ille, & conjux mea illa commanens orbe Arvernus, in pago illo, in villa illa. Dum non est incognitum, qualiter Cartolas nostras per hostilitatem Francorum in ipsa Villa illa manso nostro, ubi visi sumus manere, ibidem perdimus; & petimus, vel cognitum faciemus, ut qui per ipsas stromentas & tempora habere noscuntur possessio nostra, per hanc occasionem nostrorum pater inter epistolas illas de mansos in ipsa Villa illa, de qua ipso atraximus in integrum, ut & vindedit ista omnia superius conscripta, vel quod memorare minime possimus Judicibus brevis nostras spondiis incolcacionibus, vel alias stromentas tam nostris, quam & qui nobis commendatas fuerunt, hoc inter ipsas Villas superscriptas, vel de ipsas turbas ibidem perdimus. Et petimus, ut hanc contestaciuncula seu plancturia per hanc cartolas in nostro nomine collegere vel adfirmare deberemus. Quo ita & fecimus ista Principium Honorio & Theodosio Consulibus eorum ab hostio sancto illo Castro Clavemunte per triidum habendi, vel custodivimus, seu in mercato publico, in quo ordo Curiae duxerunt,*

aut Regalis, vel manuenfis vester, aut personarum ipsius Castri, ut cum hanc contestaciuncula seu plancluria juxta legum consuetudinem in praesentia vestra relata fuerit, nostris subscriptionibus signaculis subroborare faciatis; ut quocumque perdiciones nostras de supra scripta per vestra adfirmatione iusta auctoritas remedia consequatur, ut nostra firmitas legum auctoritas revocent in propinquitas. Quod si Magistratus ac Notarii, quos prorsus indoctos ac ineruditos fuisse arbitrari non licet, toties impingebant in Latine scribendo: quid a rudi ac ignaro vulgo tunc factum non intelligamus? Nam uti S. Isidorus habet Lib. I. Orig. *unaquaeque gens facta Romanorum, cum suis opibus vitia quoque & verborum & morum Romam transmisit.* Quod idem ab eo repetitum videas Lib. 9. Cap. I. At inquires, Anno 540. jam Gothi Italiam invaserant, ac Ravennae potissimum sedem fixerant suam: quare nil mirum, si a sua puritate dejectum in iis monumentis jam Latinum sermonem offendimus. Sed frustra id mihi ingemines. Vel ante Gothorum irruptionem, eorumque in Italia Regnum, antiqui lapides testantur, quanta jam barbaries in Latinam Linguam irrepsisset. Et sane

A Soloecismos & Barbarismos in plebejis praecipue Inscriptionibus, quae Saeculo Epochae Christianae Quarto & Quinto efformatae fuere, ego tibi complures ostendere possem, si Gruterum, Reinesium, Sponium, ac Fabricium, celebres earum Collectores, deflorare animus foret. Sed abstinerebo; satis enim in ejusmodi studio expatiatus est Celsus Cittadinus Senensis in Lib. de Orig. Linguae nostrae. Mabillonius quoque Cap. 3. pag. 15. Supplem. de Re Diplom. idem nonnullis exemplis confirmavit. Temperare tamen mihi non possum, qui huc testem advocem Cl. V. M. Antonium Boldettum Canonicum Romanum, qui in egregio Opere de Coemet. Martyr. Lib. II. Cap. VIII. marmora multa profert erroribus undique scatentia. Eorum certe pars in indoctos marmorarios, aut alienigenas rejicienda est; sed non levis etiam in corruptam eo tempore vulgi Linguam, idque in ipsa Urbe, hoc est in sacrario Latinitatis. Apud eum hoc epitaphium, effossum in Coemeterio Sanctae Helenae, & spectans, uti veri videtur simile, ad tertium aut quartum Epochae vulgaris Seculum, legitur Lib. II. Cap. VIII. pag. 433.

B

C

D

TERSU. DECIMU. CALENDAS. FEBRARAS
DECESSIT IN PACE QUINTUS ANNORO
OCTO MENSORUM. DECE. IN PACE.

In altera verò Inscriptione pag. 410. occurrit

MARTIUS ANNORUM III. ET MESORUM VII.

Ita apud Malvasiam Marm. Felsin. pag. 571.

GAUDENTIUS IN PACE QUI VIXIT ANNIS XX.
ET VIII. MESIS CINQUE. DIES BIGINTI.
ABET DEPOSSONE X. KAL. OCTOBRES.

E Coemeterio Castuli educta fuit Inscriptio haec, eamque rursus in suum Librum intulit Fabrettus Cap. VIII. pag. 573. Vidisti *Tersu Decimus* pro *Tersio Decimo*. Vide etiam apud Fabrettum Cap. I. pag. 53. Inscript. Antiq. Romani Ethnici Epitaphium, in quo est LONGU, LATU, COEPTU, pro *Longum, Latum, Coeptum*. Qui mos non tunc inuictus, quippe apud antiquissimos Poetas Ennium &c. usi-

A tatus. Quare in rudis vulgi Inscriptio-
nibus, vel ipsis vetustioribus Se-
culis, Quadratariorum quidem erro-
res non raro offendimus; sed saepius
vulnera sunt Linguae apud populum
corruptae, Barbarismi & Solocismi
illic a nobis deprehensi. Adfert do-
ctissimus Gorius Tom. I. Inscript. Flo-
rentin. pag. 429. marmor his verbis
B) inscriptum.

TI. LATINIUS TI. L.....

AGRASIA TI. L.....

HOC. MANSUM. VENI. IIII. K. SEPT.....

P. SULPICIO C. VALGIO RUFO.....

CONSULIBUS.

Haec adnotat Antonius Salvinus: *Hoc Mansum veni. Fortasse pro VENIT, idest VENIIT (venditum fuit) MANSUM, idest Curia: vox barbara Mansum regale. Vide Du-Fresnium in Glosfario. Verum Latinis ignota plane fuit vox Mansum, seu Mansus pro agro, usurpata deinde Saeculis barbaricis, & originis fortasse Germanicae. Proinde veri mihi videtur similis, interpretationem aliam esse ibi adhibendam, ut hoc mansum veni sit, hoc mansum veni (Italice son venuto, o venuta a star qui) formâ dicendi e trivio sumtâ. At in hac re prae ceteris curiositate dignum est, quod subdam. In Dissert. XXVI. de Militia animadverti Urbicium, Graecum hominem, Taeticorum, sive rei Militaris auctorem, floruisse circ. An. Ch. 500. sub Anastasio Augusto. Ejus Libri adhuc supersunt, sed luce destituti. Fabrettus Cap. V. pag. 390. Inscript. Antiqu. e Mediceo Codice verba adfert, quibus olim Duces, sive Tribuni Romani, mandata militibus dabant. Latinae sunt voces cha-*

C) racteribus Graecis scriptae CIAEN-
TIO MANDATA KOMPLATE.
TE. NON BOC TOYPBATIC.
OPΔINEM CEPBATE. BAN-
ΔOYM CEKYITE NEMO ΔE-
MITTAT BANDOYM. ET I-
NIMIKOC CEKE. Idest *Silentio*
mandata complete. Non vos turbatis;
D) *Ordinem servate. Bandum (idest Ve-*
xillum) sequite. Nemo demittat Ban-
dum. Et inimicos seque. Audis-ne Ban-
dum sequite, & inimicos seque? Itali-
cam in his Linguam sentis. Sequite
pro Sequimini; Segue pro Sequere. Non
vos turbatis pro Ne vos turbate, aut
Ne vos turbetis. Atque heic occurrit
E) *mihi Alciatus Legum celeberrimus*
Interpres in suo Antiquario, quod
manu exaratum adseruat Ambrosiana
Bibliotheca, ubi haec scribit. Me-
diolani in Sanctae Valeriae aedacula tu-
mulus Contii conspicitur, qui se Biboar-
cham ridiculo nomine inscripsit. Injuriâ
quidem vetustatis est semifraustus, sed post
tot Saecula hunc in modum legi potest.
B. M.

B. M.

EGO CONTIUS
ME BIBOARCHA
FEGI.

Sed virum oculatissimum heic sua acies defecit; non enim animadvertit, quantum a Latii puritate atque orthographia recesserit Italicum vulgus post Constantinum Magnum, quo tempore haec Inscriptio enata videtur. Illius auctor *bibo* pro *vivo* posuit, Nea-

A | politanorum more, de quibus faceta illa exclamatio:

Felices, quibus vivere est bibere.

Saepe etiam in Christianorum, ipsorumque Ethnicorum titulis vetustis occurrit haec formula SE BIBO, BIBERE, SE VIVVS, SE BIVVS, & horum similia non sine Soloecismis.

B | Ac proinde nihil aliud heic dicitur, nisi Contium *se vivo*, hoc est viventem sibi *Arcam* sive tumulum parasse. Apud Turrigium Par. II. pag. 414. de Crypt. Vatic. legitur Inscriptio posita Romae in aede Sancti Nicolai in Carcere, digna sane quae legatur.

DE DONIS D̄I ET S̄CE D̄I GENITRICI MARIAE,
S̄CE ANNÆ, S̄CS SIMEON, ET S̄CE LUCIE,
EGO ANASTASIUS MAJORDOMU OFFERO BOBIS
PRO NATALICIES BESTRE BINEA TABULUM R. P.
IN PORTU, SEU BOBES PARIA II. JUMENTA, SU
PECORA XXX. PORCI XX. FURMA DE RAME LIBRAS
XXVI. LECTU SISTRATU IN UTILITATE PBR. (idest *Presbyterorum*)
SEU ALEO LECTO SISTRATO AT MANSIONARIIS
EQUI SEQUENTIBUS.

IC REQUIESCIT IN ANTE.

Nulla temporis, quo insculpta fuit Inscriptio, nota occurrit; attamen formula illa *de donis Dei* referenda videtur ad Seculum Christianae Epochae VI. aut VII. uti ex aliis exemplis ab Illustris. Fontaninio allatis in Dissertat. de Disco votivo intelligi potest. Ita apud Bosium Rom. Subterr. Lib. III. Cap. IV. haec Inscriptio Romana legitur: IC QUI SCET CUTINUS IN PACE QUI

C | VIXIT ANUS PM. XXC MC. DEPOSIT. ONORIO ACUSTOC. LAURENTIUS AMICUS DOLISI SCRIBET. Haec circiter Annum Ch. 396. scripta. Mutinae & apud Insubres Mercurii dies nunc appellatur *Mercore* secunda syllaba brevi. Quam antiqua sit ejus nominis corruptio, proder Inscriptio An. 1675. Mediolani effossa

HIC

HIC REQUIESCIT VIT.....
 LES SEMA QVI VIXIT AN...
 PL. M. IIII. ET BENENAT....
 QUI VIXIT AN. PL. M. IIII. .
 D. PRIDIE IDUS AUGUSTAS
 DIE MERCURIS DD. NN.
 TEUDOSIO XI. ET VALENIA
 NO PUERO FLORENTISSIM
 O CE SARE

Pertinet Inscriptio ad Annum Ch. 425. Pariter in Inscriptioe reperta in Coemeterio Romano Priscillae, atque edita a Boldetto Lib. II. Cap. III. de Coemet. Martyr. legitur DOMITIA &. DEFUNCTA EST IDUS MAZAS.

Interea sat nosse potuimus, quanta olim fuerit corruptio Linguae Latinae in Italia, immo & in Urbe ipsa, ita ut per ipsa quinque priora Secula a Christo nato non solum a primaeua pulchritudine ipsa defecerit, sed etiam barbariem quamdam, sive exoticum colorem, apud vulgus contraxerit, tum quod ad eam inficiendam diversarum gentium colluvies in Urbem dominam ante ipsos Barbaros confluerat, tum etiam ob ipsarum Linguarum naturam, quae mutationi apud rudem populum quotidie obnoxiae sunt. Hoc antea Sanctus Hieronymus nos monuit. Quod si in ipsa Urbe, & felicibus Seculis, Quintilianus testatur Lib. I. Cap. 6. *vulgo imperitos barbare loquutos, & Tota saepe Theatra, & omnem Circi turbam exclamasse barbare*: quanto frequentius & gravius id factum putemus Saeculo Quinto, quo vel ipsum Romanum Imperium a Gothis, aliisque barba-

A ris populis concussum declinare mirum in modum coepit? Quanto plus etiam extra Urbem, atque in ipsis Italicis Provinciis, imminuta fuerit Latini sermonis dignitas, quando ne multa quidem praecedentium veterum Linguarum vocabula inde unquam avelli potuerant? Varrone teste Lib. V. de Lin. Lat. *Quiritare urbanorum est, Jubilare rusticorum*. Nempe suae voces erant rusticis, a civili sermone diversae. Lib. VI. idem Varro scribit: *In Atellanis (Fabulis) licet animadvertere, Rusticos dicere se adduxisse pro scorto pelliculam*. Infra idem: *In Atellanis Obsonium vocant Manducum*. Praeterea *Rustici pappum Maesum, non Mesum, dicunt*. Audi nunc C Pompejum Festum Lib. 16. de Verb. signif. *Orata genus piscis appellatur a colore auri, quod Rustici Orum dicebant, ut auriculas Oriculas*. Durat adhuc apud nos vox *Orata*, uti & *Oro* pro auro, atque alia hujusmodi nomina. Neque enim Galli tantum didicere AU. exprimere per O., sed & Veteres idem in more habuerunt. Priscianus Lib. I. *Transit quoque AU. in O. productum more antiquo: ut Lotus pro Lautus; Plostrum pro Plastro; Cores pro Cautes*. Ignota est Palladii aetas, qui nobis Commentarios de Re Rustica reliquit. At certe ante Saeculum VI. floruisse videtur. Sunt autem illius verba Lib. 2. Cap. 1. *Ablaqueandae sunt vites, quod Itali excodicare vocant*. Si vera haec Palladii sententia, videat Cl. V. Marchio Johannes Pohlenius in elegantissima editione Frontini de Aquaeduct. an in lege a T. Quintio Crispino Consule, atque a Populo Romano lata An. Ch. 44. difficultas occurrere possit: *Arbores, vites, vepres, sentes, ripae, maceriae, salicta, arundineta tollantur, excidantur, effodiantur, Excodicentur*. In aliis editioni-

tionibus erat *Excorticentur*. Si Latinorum vox minime fuit *Excodicare*, sed Italicorum, exoriri dubitatio potest, an rite ei locus sit factus in lege ac decreto Populi Romani, ac praesertim quum *Excodicare* non sit tollere, excidere &c. quod poscere lex ipsa videtur. Fieri tamen potest, ut Latinior vox quam putarit Palladius, *Excodicare* fuerit; atque ita sane legitur etiam in MSto Codice Frontini adservato in Estensi Bibliotheca. Interea vidimus ab antiquis Scriptoribus *Rusticos* & *Italos* a *Latinis* distingui, multaque vocabula in illorum ore perdurasse, quae in censum Romanae, sive Latinae Linguae minime veniebant. Cujus rei & alterum exemplum nobis suppeditabit prae laudatus Sanctus Hieronymus Cap. IV. in Ezechiel. Ibi haec ait: *Quam nos Vitiam (nunc Vezza Mutinensis, Veccia Tuscis) interpretati sumus, Septuaginta, Theodotioque posuerunt ἰσχυρῶν, quam alii Avenam, alii Sigalam putant. Aquilae autem prima editio, & Symmachus ζῆας, sive ζῆας interpretati sunt, quas nos vel Far, vel gentili Italiae Pannoniaeque sermone Spicam, Speltamque dicimus.* Vide, quanta olim foret disceptatio de illius leguminis nomine. Nobis diversa legumina sunt *la Vezza, la Segala, la Spelta*. Ad nos in praesentia quod attinet, antiquitatem vocis *Spelta* videmus, quae adhuc apud nos perdurat, uti & apud Germanos, qui *Spelz* dicunt. Hanc autem non a Latinis acceperunt regiones istae, sed ab ipsis Italiae incolis, qui ante Romani Imperii propagationem haec habitabant, ac dominabantur. Quare intelligas, vel post additam Romanae Republicae Galliam Cisalpinam, quam *Italiam* Saeculo Ch. Quarto appellare mos fuit, gentem hanc quibusdam

A peculiaribus ac vetustissimis vocibus suis uti perrexisse. Ita *Parenti* nunc nobis appellantur *Cognati*, *Affines*: quod minime Latinum est. Idem Sanctus Hieronymus Lib. 2. Apol. ad Rufinum, vocem hanc suo quoque tempore in usu fuisse testatur, scribens: *Nisi forte Parentes militari Vulgarique sermone Cognatos & Affines nominat.* Et Sanctus Gaudentius Episcopus Brixianus Sancto Hieronymo synchronus in Serm. II. ad Neophytos *Brodium* pro *Jure* carniū elixarum memorat, scribens: *Us immaculatus Dei Agnus hostiam mundam traheret, sine unctione, sine sanguine, sine Brodio, idest jure carniū &c.* Attamen Glossema a quopiam appositum haec fuisse merito animadvertit V. Cl. Paulus Galleardus Canonicus Brixianus in elegantissima editione Operum Sancti Gaudentii. Sed quot deinde putes novorum verborum agmina in Linguam devictae Italicae gentis illata fuisse a Septentrionalibus populis, qui haec per tot annos insedere tanquam in proprio solo?

D Itaque poscat aliquis, quo revera Seculo tanta acciderit Latini sermonis perturbatio, & tanta peregrinitas in vestra in voces, in phrasas, in syntaxim, & in reliqua ejus viscera, ut inde nova Lingua emerferit, quam nunc *Italicam* appellamus, in varias Dialectos divisam, sed ab Italis omnibus intellectam. Id sensim factum; immo ab ipsis vetustioribus Seculis arcessenda corruptionis hujus origo est. Censuit autem doctissimus vir concivis meus Ludovicus Castelvetus in *Additam*. ad Bembi Libros de Lingua Vulgari, Langobardis in Italia regnantibus, potissimum accidisse, ut Latina Lingua antea corrupta, & a novis hisce hospitibus amplius foedata evaserit in alteram Linguam.

Verum quae vulnera sub Langobardis inflicta fuerint antea dominantis Linguae Latinae, is tantum nobis explicare posset, qui iis temporibus vivens memoriae prodidisset, quali & quam vitiatu sermone tunc Italiae populi uterentur. Incompertum sane est, ne dicam falsum, eo praecipue tempore, quo Gothi & Langobardi in Italia dominati sunt, natam, atque ad culmen suum perductam fuisse Vulgarem Italicam Linguam, quam ad exprimendas cogitationes nostras nunc usurpamus. Complurium Seculorum opus ista mihi creditur, & quo longius a Romanorum aevo abibant homines, eo etiam plus ab eorum Lingua discessere. Ceterum a veri similitudine minime abhorret, sub eorumdem Langobardorum imperio adauctam non leviter fuisse Latinae Linguae corruptionem. Tunc immanis turba promiscui sexus, Germanicam Linguam a teneris unguiculis edocta, in Italiam effusa est, & Provinciis fere universis dominari coepit. Didicere illi quidem debellatae gentis Linguam, utpote dulciorem, & nimis altis radicibus stabilitam; nam ut ut exhausta habitatoribus tunc Italia fuerit, longe tamen major Italicorum superstitum, quam Langobardorum novorum hospitem numerus fuit. Didicerunt, inquam, sed ita ut nova ipsi quoque vocabula in sermonem Italicum intulerint, & ad immutandam gravius quam antea pronuntiationem & desinentiam Latinarum vocum, incertiâ potissimum ubique grassante, operam suam & ipsi contulerint. Quod certum est, non immerito barbaricis iis Saeculis tribuere in primis licet nonnullos Linguae nostrae usus a Latinorum sermone diversos.

A Exempli gratiâ quum apud Langobardos, Germanicae originis populum, vigerent Articuli nominibus praepositi, facile hunc usum aemulati Itali, coepere & ipsi Articulis locum dare in patria Lingua, hoc est adhibere *Il, La, Lo, Le, Li, I*. Quod quomodo factum fuerit, Castelvetus nuper memoratus Etymologiarum acutissimus investigator, primus recte excogitasse videtur, atque ex eo postea in suum Opusculum de Orig. Linguae Vulgaris derivavit Celsus Cittadinius. Videlicet ex Latino pronomine *Ille, Illa, Illi, Illae*, Italicis Articulis sensim manarunt. Vulgus enim quum exempli causa dicere soleret, *illo caballo, illa hasta, illae feminae*, abjiciens primam, aut alteram pronominis syllabam, tandem dicere incepit compendii causa *il cavallo, lo cavallo, la asta, l'asta, li cavalli, i cavalli, le femmine*. Quam Castelvetri sententiam egregie confirmat pronomen *Loro*, sine dubitatione efformatum ex *Illorum*, sublato nempe *IL*. Idem quoque confirmare possunt Litaniae sub Carolo M. circiter Annum 790. scriptae, atque divulgatae nostris diebus a Clarissimo Mabillonio inter vetera Analecta pag. 171. novissimae editionis: quod etiam animadvertit Du-Cangius in Glos. Lat. ad vocem *lo pro ille*. Ibi a populo acclamatum legitur: *Adriano Summo Pontifice & universale Papae vita (pro Pontifici & universali) Redemptor Mundi. Tu lo adjuva*. Ita legit Du-Cangius, at in nuper memorata editione habetur: *Tu lo juva*. Idem in subsequentibus precibus repetitum videas, uti & *tu los juva*, quum in plurali loquuntur. Quae certo indicant, ex *tu illum juva* efformatum primo fuisse *tu illo juva*, ac tandem *tu lo juva*. Exemplum alte-

rum exhibuit nobis Campius in Append. ad Tomum I. Hist. Eccles. Placentinae pag. 455. videlicet in Diplomate Caroli M. Augusti, spectante ad Annum Ch. 808. ubi legimus: *Inde percurrente in la Vegiola, ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni &c.* Vetus etiam Secula pro *Illi* Dativo, ut ipsum ab *Illi* Nominativo distinguerent, invexisse videntur *Illui*, unde postea effluxit *Lui*: quae vox occurrit in Formulis antiquissimis Marculfi Lib. I. Cap. XVII. ubi haec verba: *Sicut constat, antedicta villa ab ipso Principe memorato lui fuisse concessa.* Bignonius tamen & Menagius non immerito ab *Illius* efformatum putant *Lui*. Ceterum Mutinenses aliique Lombardi dicunt *Sti servitor, sti cavai, sta carrozza*, pro *Isti, Ista*, sive, ut Italica Lingua habet, *Questi, Questa*. Quid autem moverit Italicam, Gallicam, & Hispanicam gentem ad ejusmodi Articulos addendos nominibus, quibus Latina Lingua caret, exemplum, ut dixi, populorum Borealium fuit in finu suo habitantium. Audiebant enim Meridionales populi, Latinorum filii, Gothos, Langobardos, Francos adhibere particulas rem aliquam certam designantes, ac dicentes *Der Koenig*, idest *Hic Rex*; *Die Frau*, *Haec Mulier*; *Das Grab*, *Hoc Sepulcrum*, cum variatione aliqua in casibus ac in numero plurali. Quare & ipsi *Lo, La, Li*, coeperunt dicere pro *Ille Rex, Illa Mulier, Illi milites &c.* Ita & Galli usurpare coeperunt *Le, La, Les &c.* & Hispani *El, La, Los &c.* Multi quoque ex Graecis & Arabibus Italiam, ac Regna Christianorum Meridionalia incolebant. Notissimum vero est, Graecis suos Articulos esse. Sed & Arabes *Al* habent, idem illis, ac nobis *Il, La, Lo* (& Hi-

A spanis *El*) significans. Matthaeus Silvaticus in Pandectis Medicinae Anno 1317. scriptis ait: *Al & El articulus apud Arabes significat id, quod apud nos vulgariter addimus praeponendo nominibus La, Le, Li, Lo.* Arabicus autem articulus *Al* mihi videtur a Tuscis servatus adhuc in voce *Altalena* (*Dinigatta* Mutinenses appellant, peregrino sane vocabulo) significante ludum puerorum, sedentium videlicet super tabulam suspensam inter duos funes, quam undulare faciunt. Ita ludum hunc describunt Florentini Vocabularii Scriptores. Sed iis addendum fuit, ludum hunc etiam a pueris confici, sedentibus utrinque super tabulam libratam super trabem, atque ita dispositam, ut quum unum tabulae caput deprimitur, alterum erigatur. Haec prima ludi institutio, atque inde nomen *Altalena*, ex Latino *Tolleno, Tolleno* (*nis* (quod & Menagius recte antea animadvertit) praeposito fortassis articulo *Al* Arabum more, nempe *Al-Tolleno*, sensim corruptum, & conversum in *Altalena*. Quae animadvertio dubitationem ingerere potest, an articulos nostros ex Arabica Lingua majores nostri fuerint mutuati. Qui etiam nunc nobis est *Il*, apud veteres non raro *El* fuit, quo *El* Arabes usos, nuper nos docuit Matthaeus Silvaticus. Sunt qui putant (atque inter eos Bouhoursius in *Entretien II. d' Ariste*) Articulos nullos fuisse Gallicae Linguae usque ad finem Saeculi IX. An certa sit illius sententia, ex inopia monumentorum veterum Gallicae Linguae, nemo facile decernat; uti neque nos innuere possumus tempus, quo in nostram Linguam Articuli iidem investiti fuerint. Quod etiam ad nomina indefinita indicanda nos usurpamus dicentes *Un Cavallo*,

una Città, ex Germanorum Lingua accepimus, cui est idem Articulus unitatis, nempe *Ein, Eine, Uno, Una*, ad reliquorum fere Occidentalium Linguas propagatus. Articulus autem, ac Signa casuum non immerito censebat amicus olim meus Hubertus Benvoglientus, ex necessitate quapiam in Linguam nostram inventa; ea quippe declinationibus caret, ac diversitate casuum, ita ut nisi particulae istae accederent, non levis in sermone confusio consequeretur. Id quod, ut ille ait, jamdiu animadvertit *Bartholomaeus Benvoglientus*, qui sub Pio II. Pontifice Praepositi munere functus est in Cathedrali Senensi, in Libello de Analogia, qui sine Auctoris nomine luci traditus postea fuit. Haec autem Signa casuum, hoc est *A. Di. De. Da* mutuata est Lingua nostra a Latino *At, Ab, De*, & partim etiam ex ipsa Germanorum Lingua. Idque est antiquissimum. In Charta Lucensi archetipa scripta Regnante *D. N. Carolo Francorum Rege & Langobardorum*, Anno Regni ejus in Dei nomine quod Langobardiam coepit, Quarto, Kal. Julias, Indict. Quintadecima, idest Anno 777. Ideo ego Magnari filius Magnenti habitator in Paterno offero adque cedo a Deo omnipotenti, & ad Ecclesia Monasterii Beati Sancti Reguli Martiris Christi, ubi Corpus ejus requiescit in loco qui dicitur Waldo &c. Nunc in Cathedrali Basilica Sancti Martini corpus illius Martyris honoratur. Vidisti offero a Deo omnipotenti, & ad Ecclesia &c. Italicissimum sentis, Offro a Dio omnipotente, e alla Chiesa &c. Ita da saepissime occurrit in aliis antiquis membranis. Quod & de aliis Latinis praepositionibus & vocibus factum. Cum quoque evasit *Con*. In antiquissima Inscriptione Romana apud Turrigium

A Par. II. pag. 457. delle Grotte Vaticane haec verba sunt: LOCUS SERINI SUBD. REGI. (idest Subdiaconi Regionarii) QUEM COMPARAVIT AB ISPECIOSA ABBA (hoc est a Speciosa Abbatissa) CON TUTA CONGREGATIONE SUA. Animadvertite jam tum immutatum Latinum *Cum* in Italicum *Con*, & Latinum *Tota* in *Tuta*, unde Italicum *Tutto*. Ita Latinae voces sensim aliter inflexae, pronuntiatæ, translatae ac distortæ, in novas veluti voces novae Linguae evaserunt. Cujus rei alterum exemplum dabo. In Legibus Alamannicis Cap. 45. Tom. I. pag. 69. Capitular. Baluzii occurrit *pausare arma sua josum*. Nunc dicimus *posar giù le sue armi*. Antiquum Latinorum vocabulum est *pausare* pro *quiescere*, quod postea vulgus transitivum fecit. Praeterea Vossius Lib. 2. Cap. 27. de vitiis serm. & Du-Cangius animadverterunt, vocem *josum*, seu *jusum* (unde postea exiit nostrum *giuso, giù*, & Lombardice *Zò*) a Sancto Augustino, a Notkero, ab Ignoto Casinense, atque ab aliis usurpata fuisse. Menagius verò censet effluxisse illam a Latino *deorsum*: quod nescio an certum sit. Pergebant nihilominus Itali veteres Linguam suam appellare *Latinam*. De Bulgaris in Beneventanam regionem translatis, regnante Grimoaldo Langobardorum Rege, haec habet Paullus Diaconus Lib. V. Cap. 29. de gest. Langob. *Qui usque hodie quamquam & Latine loquantur, Linguae tamen propriae usum minime amiserunt*. Appellat *Latinam*, quae a Populis Apuliae tunc usurpabatur: quod & longe serius fecit Otto Frisingensis Lib. II. Cap. XIII. Mediolanensibus *Latini sermonis elegantiam* tribuens; immo fecere suis etiam temporibus, hoc est postremis

paene Seculis, Dantes, Petrarcha, Boccaccius, qui Italicam Linguam, Latinam appellarunt. Ita & Graeci recentiores maternam Linguam adhuc vocant Graecam; & Franci diu Romanam vocarunt Linguam Gallicam, quae nunc in usu est, ut infra animadvertam.

Itaque non immerito opinemur, praecipue sub Langobardorum regno Latinum sermonem, antea in barbariem multam prolapsam, gravius corruptum atque immutatum fuisse, ita ut faciem novae Linguae Linguae Italici populi tunc praeferre coeperit. Nam quod nonnulli sensisse videntur, eam ipsam Italicam Linguam, qua nunc utimur, a Latina seu Romana adeo diversam, vel florente Romani Imperii fortunâ, viguisse, somnium est nulla confutatione dignum. Immo ipsis quoque Langobardis regnantibus multum aberat immutata majorum nostrorum Lingua ab ea facie, venustate, atque stabilitate, quam Seculo XIII. in ejus monumentis incipimus intueri. Siquidem vocibus Latinis passim, & cruditate undique adhuc scatebat; & nondum in eam penetrarant quamplurimae aliae voces a Francis, ac Germanis Italiâ potitis, tum a Normannis, Provincialibus, aliisque populis subinde in illam intrusae. Quod tantum suspicari non injuria possumus, temporibus Langobardorum & Francorum in Italia regnantium, ita immutata, dissimilisque ab antiquo Latinorum sermone evaserat Italico- rum Lingua, ut vulgus Latinam difficile jam tum intelligeret, multumque diversa a Latina appareret familiaris illorum Lingua. Huc, ni fallor, referenda sunt Sexti Pompeji Festi verba, qui in Lib. de Verb. signific. haec refert: *Latine loqui a*

A *Latine dictum est: quae locutio adeo est versa, ut vix ulla ejus pars maneat in notitia.* Incerta & ambigua est aetas Festi; sunt tamen quae indicant eum floruisse ante Macrobius, & stante adhuc Latinâ Linguâ. Proinde ad eum referre hujusmodi verba nequam audeo, sed quidem ad Paululum Diaconum celebrem virum, qui post excisum Langobardorum Regnum diu etiam vixit sub Carolo Magno. Is enim Libros Festi in Epitomen contraxit, & multa de suo addidit. Ita ille revera scribere potuit, quum suo jam tempore Latinorum Lingua pessum iisset. Haec tamen verba a Merula, Lipsio, Morhofio, ac aliis laudata, in editis Festi Libris oculos meos effugere. Quod verò Latinae Linguae in Italia accidit, idem in Gallia ac Hispania temporibus iisdem factum animadvertere possumus. Ante Francos & Gothos, earum regionum vulgus minime puram Latinorum Linguam usurpabat; sed illam pronuntiatione corrumpens, ei propria sua vocabula immiscebat.

B Quare Gothi, qui Hispaniam, & Franci, qui Galliam invaserunt, populi & ipsi e Germania egressi, quum antea vitiatam, ac non leviter immutatam reperissent Linguam Latinam earum gentium, Gallicis etiam & Hispanicis antiquis vocabulis infectam, sensibilis in dies & ipsi ita corruperunt, ut inde novae duae Linguae exsurrexerint. Attamen & Franci Vulgarem illam suam Romanam appellare non desierunt, quod a Romana originem traxerit, uti multis exemplis ostendit Du-Cangius in Gloss. Latino, & constat ex celebri juramento Ludovici Germaniae Regis relato a Nithardo Lib. III. Hist. apud Du-Chesnium Tom. II. Hist. Franc. Proderit illud heic repetere; conceptum

C

D

E

ptum quippe fuit Anno Ch. 842. *A* Romanâ Linguâ, idest Vulgari, quae tunc apud Franco-Gallos erat in usu, ubi multa occurrunt Italicae nostrae similia. Carolus autem Calvus *Tensiscâ* Linguâ suum protulit sacramentum. In minus eruditorum commodum en ejus juramenti verba. *Pro Deo amur, & pro Christiano populo, & nostro comun salvamento dist di in avant, in quant Deus savir & podir me dunat, si salvareio cist meon fradre Karlo, & in adiudha, & in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradre salvar dist, in o, quid il mi altre si fazet. Et ab Ludber nul plaid numquam prindrai, qui meon vol cist meon fradre Karle in damno sit.* Haec ita Latine reddidit Du-Cangius cap. 36. Praefat. ad Glos. Lat. *Pro Dei amore, & pro Christiano populo, & nostro communi salvamento in antea (ego potius redderem ab hac die in antea) in quantum Deus sapere & posse mihi dederit, salvabo (addendum puto ita salvabo) hunc istum meum fratrem Karolum, & in auxilio ero, & in unaquaque causa (idest re, Gallis chose, & Italis cosa) sicut homo per dicitum (seu jus & rectum) suum fratrem salvare debet, in eo quod ille mihi alter faceret (legit Du-Cangius in o, qui id in un' altre si fazet) & cum Lothario nullum placitum unquam capiam, quod mea voluntate huic isti meo fratri Karolo in damno sit.* En qualis tunc fuerit Romana, idest Vulgaris Franco-Gallorum Lingua, multo propior quam nunc Italicae nostrae. Anno quoque 860. pertractata est pax inter duos hosce Reges apud Confluentes, cujus acta adfert Baluzius Tom. II. pag. 144. Capitul. Reg. Franc. ubi legas: *Haec eadem Dominus Karolus Romana Lingua adnuntiavit, & ex maxima parte Linguâ Theodisca recapitula-*

vit. Et infra: Tunc Dominus Karolus iterum Linguâ Romanâ de pace commo-
nuit. Atque hinc habes, jam ipso Saeculo Ch. Nono adeo immutatam fuisse in Galliis veterem Latinorum Linguam, ut jam in alteram plane diversam pertransisse dignosceretur. Neque aliam temporibus iisdem fuisse opinor apud Italos ejusdem Linguae fortunam; hoc est jam invaluisse suspicor eam corruptionem, ob quam nova Lingua, Vulgaris nempe, nimum a Latina dissimilis foret. Quod de Galliis dixi, alter testis confirmatum veniat. Floruit eodem Seculo IX. celebris apud Gallos, tum apud Germanos S. Adelardus Corbejenfis Abbas. Ille verò, uti scribit S. Gerardus Abbas in ejus Vita Cap. VIII. in Act. Sanct. Bollandi ad diem II. Januarii: Si Vulgari, idest Romanâ Linguâ, loqueretur omnium aliarum putaretur inscius. Si verò Theutonicâ enitebat perfectius; si Latinâ, in nullâ omnino absolutius. Testantur hoc quamplures ejus Epistolae. Luculentissime autem idem confirmatum videas a Concilio Turonensi III. quod celebratum fuit Anno 813. vivente adhuc Carolo Magno, apud Labbeum Tom. VII. Concil. pag. 1263. Ibi monetur quilibet Episcopus Can. 17. ut habeat Homilias continentes necessarias admonitiones, quibus subjecti erudiantur &c. Additur infra: Et ut easdem Homilias quisque aperte transferre studeat in Rusticam Romanam Linguam, aut Theotiscam, quo facilius cuncti possint intelligere quae dicuntur. Idem repetitum videas Can. 2. Concilii Moguntini Anno 847. habiti Tom. VIII. pag. 42. Concil. En quo in loco Latinorum Lingua foret apud Gallos sive Francos Saeculo Christianae Aerae IX. Ut populus Homilias intelligeret, quas nunc appellamus le Prediche, opportunum, immo

immo necessarium censuere Patres, eas a Latina transferri aut in Germanicam, aut in *Rusticam Romanam Linguam*: quo nomine nemo non videt designari Vulgarem Linguam, quae jam tum in Gallia a populo in quotidiano sermone usurpabatur. Nondum extincta penitus erat Latina Lingua, sed eam *difficile* rude vulgus intelligebat, atque eo pervenerat, ut *transferre* necesse esset ejus fensa in Linguam vulgo notam. *Rusticam* autem appellabant Galli Vulgarem suam Linguam, ex Latinâ corruptâ enatam. Idem quoque de Italica factum indicare poterit Bobiensis Monachus, qui Miracula Sancti Columbani Abbatis circiter Annum 950. literis mandabat, edita a Clariss. Mabillonio in Act. Sanct. Benedictin. Saec. 2. pag. 41. Montem Bobio proximum ille describit his verbis: *Alter verò, qui est ad laevam, nuncupatur Rustica Lingua Gropoaltum*. Italicam vocem habes in *Gropo-alto*. Idem Cap. 27. *ferramentum* nominat, quod vulgo *Manuariam* vocant, hoc est securim, sive bipennem. Restat adhuc vox *Mannaja* apud Tuscos, apud nos Lombardos *Manava*. Sed fortasse nil aliud Scriptor iste significat, nisi Linguam a rusticis usurpatam, quae eadem fortasse fuerit, atque ab Urbanis ac Nobilibus usurpata, sed rudis prae illa. Attamen non praetermittam, me animadvertisse, vel a Graecis inferioris aevi adhibitam fuisse vocem *Manava*. Nicetas Choniates, qui circ. Annum Ch. 1200. florebat, τὰς μανάνας in Andronico commemorat. Quod idcirco adnotatum volui, ut qui Graeca Glossaria tanti faciunt, ac saepe nobis obtrudunt, intelligant, multas ibi voces esse, non origine Graecas, sed ex Italico, Siculo in primis,

A mutuo acceptas; ac proinde facile falli, qui e Glossariis Graecis Etymon tot Italicarum vocum desumunt, uti in Dissert. sequenti prodam. Ad nos redeo. Quod supra vidimus constitutum pro Episcopis in Turonensi Concilio, pro Presbyteris inculcatum nunc audi Lib. VI. Cap. 185. Capitularium Regum Francorum editionis Baluzianae. *Nullus sit Presbyter (ideft Parochus) qui in Ecclesia publice non doceat Linguâ, quam auditores intelligant, fidem omnipotentis Dei in unitate & trinitate simpliciter credere*. Scilicet tunc populi Regibus Francis subiecti, aut Teutonicâ Linguâ utebantur, aut Vulgari, quam Galli *Romanam*, & *Romance* postea appellarunt. Fontaninius Archiep. Ancyranus in Praefat. ad Lib. de Eloqu. Ital. novissimae editionis censuit, vulgares Linguas Hispanicam, Gallicam, atque Italicam aequè appellatas fuisse *Romanas*, quod a Linguâ Romanâ vitiatâ singulae descenderent. Et sane Hispani *Romance* suam Linguam appellarunt. Gallicam quidem ejusmodi appellatio olim apud Italos designare consuevit. An verò & Italicam, non adeo certum. Quae in hanc rem exempla adducuntur, Gallicam tantummodo indicant. Alioquin gravi ambiguitate laborassent, uti quum Thesaurus Brunetti Latini translatus dicitur *de Latin en Romans*; ambiguum enim fuisset, num in Italicam, an in Gallicam aut Hispanicam Linguam liber conversus fuisset. Idem de ceteris exemplis dicendum est. Brunettus ipse in Cap. I. interrogantem inducit, cur ipse, quum Italus sit, in *Romana seu Francica Lingua* scripserit: quibus ex verbis intelligis, nihil aliud nobis *Romanam* Linguam fuisse, quàm Gallicam.

Apposite contra ad hoc ipsum argumentum attulit idem Clariss. Fontaninius Epitaphium Gregorii V. Papae, ubi is dicitur :

Usus Francigena, Vulgari, & voce Latina,

Instituit populos eloquio triplici.

Tum addit, fuisse qui pro *Francigena*, sed perperam, legerunt *Francisca*; iisque temporibus vocabulo *Francigena* designatos *Teudiscos*, seu Germanos, Teutonicosve. Sed miror ego, cur doctissimus vir tam confidenter affirmet, illic legi *Francigena*, atque eâ de causa censoriam virgam sibi in alios arripiendam censuerit. Is utique pro sua sententiâ Cardinalem Baronium adferre potuit. Verùm *Francisca* habet Du-Cangius in Glos. ad vocem *Francisci*, Epitaphium hoc laudans. Leibnizius quoque Tom. I. pag. 576. Script. Brunsvic. ex antiquo Compilatore Hamerslebeniense idem Epitaphium referens exhibet nobis *usus Francisca, Vulgari, & voce Latina*. Quid? quod Petrus Manlius, sive Mallius, qui sub Alexandro III. floruit, & monumenta Basilicae Vaticanae collegit, edita a Clarissimis PP. Soc. Jesu Antuerpiensibus in Act. Sanct. Tom. VII. pag. 37. non aliter scribit, eandem epigraphen producens, quàm *usus Franciscâ*. Neque aliter eandem epigraphen legit Onuphrius Panvinius, qui primus in Notis ad Vitas Romanorum Pontificum a Platina scriptas Venetiis Anno 1562. evulgatis, protulit *usus Franciscâ*. Paria habet Torrigius in Lib. *delle sacre Grotte Vaticane*. Hic autem prae ceteris fide dignus videtur, quum delectus fuerit ad collocandas in sacris Cryptis decenti loco tabulas marmoreas inscriptas ex antiqua Basilica Vaticana erutas. Sed quid ul-

A tra Lectorem moror? Oculatum te-
stem habeo amicum meum, qui in-
specto marmore ipso ad me scripsit,
illic legi *Francisca*, non verò *Francigena*. Quo vocabulo veri videtur
simile significari eo in loco Germanicam potius, quàm Gallicam Linguam; hic enim Pontifex supra appellatur *Lingua Teutonicus*. Innume-
ris autem exemplis ostendit Hadrianus Valesius in Notitia Galliarum ad
vocem *Francia*, tam Galliam, quàm Germaniam Transrhenanam *Franciae* appellatione olim fuisse donatas, quum illa *Francia Occidentalis*, haec *Orientalis* appellarentur. Certe Gregorio V. pater fuit Otto Dux natione Saxonicus, vel Franconicus, qui diu in Italia versatus est, quo tempore Marchiae *Veronensi* praeerat, uti fidem faciunt Ditmarus, Annales Hildeshemenses, & Chronographus Saxo. Mihi de ipso erit sermo in Dissert. XLI. *de Nominib.* Quo tamen in loco natus, innutritusve fuerit Gregorius V. adhuc fortassis ignotum est. Ad nos quod attinet, *Francisca* olim appellata fuit non minus Gallica, quam Teutonica Lingua, uti etiam animadverti ad Ermoldi Nigelli Lib. I. Par. II. Tomi II. *Rer. Italic.* Du-Cangius *Franciscos* tantum appellatos fuisse Gallos arbitratur. Sed Ermoldi versus omnino persuadent, Germanos quoque eâdem voce olim designatos, quum idem fuerit *Franciscus*, & *Francus*. Quod autem contendit prae laudatus Fontaninius, sub *Francigenae* nomine Germanos duntaxat venisse, id ille sane mihi non persuadebit. Quum Donizo in Vita Mathildis Lib. II. Cap. XVIII. Tom. V. *Rer. Ital.* scripserit :

Francigenam stratam tenuit Rex, pace peracta,

memi-

memini, me ad eum locum censere, illic designari *viam Aemiliam*, quam nos *Claudianam* appellamus. Dubitare nunc subit, an eo nomine potius significetur *Via*, per quam e Lombardia Pontremulum itur, atque inde Florentiam, Senam, & denique Romam. Utrumque sit, nihil aliud *Francigena Via* fuit, nisi quae ex Italia in Gallias ducit. In Chartis etiam Senensibus Seculi XIII. occurrit *Strata Francigena*, quae Florentiâ Senam tendit. Ad haec Willelmus Brito in Libris Philipp. *Francigenas nostros* appellat, qui nunc nobis sunt *i Franzesi*. In Chronico Parmensi Tom. IX. *Rer. Italicar.* Galli appellantur *Francigenae*, & *Francisci*. In parte inedita Chronici Mediolanensis, cujus alteram partem dedi in Tom. XVI. *Rer. Italic.* Cap. CXXX. haec leguntur: *Sciendum est quod ultra montes fuit duplex Francia. Una dicitur Francia Orientalis, ubi est Magancia caput Regni, unde & dicitur Francia Meganciae. Et hinc natus est Carolus Magnus cum tota sua posteritate. Alia dicitur Francia Occidentalis, ubi est Parisius, quae quondam dicta fuit Provincia Gaudiana, & postea dicta est Francigena, a Franchis superata.* Sed rursus Donizonem audi, ita de Mathilde Comitissa scribentem in Praef. ad Lib. II. de ejus Vita.

Haec apices dicitur, scilicet Teutonicam bene Linguam.

Haec loquitur laetam quin Francigenamque loquelam.

Vide, quo sensu olim acciperetur vox *Francigena*. Bobiensis quoque Monachus supra mihi memoratus Cap. IV. narrat, *Francigenam* orationis causa venisse Bobium, & reversum postea in *Franciam*. Heic etiam

A Galliam designari facile intelligas. Sed quod litem dirimere potest, Epitaphium adfero positum Silvestro II. hoc est ipsius Gregorii V. Successori, quod Cardinalis Baronius ad Annum 1003. evulgavit. Ibi legitur:

Primum Gerbertus meruit Francigena Sede

B *Rhemensis populi Metropolim patriae.*

Remensis Civitas profecto sita est in Gallia; illa verò disertis verbis *Francigena Sedes* appellatur. Ipse quoque Gallus natione fuit.

Nunc in semitam regredior, ac repeto ex Epigraphe sepulchrali Gregorii V. Papae versus illos

C *Usus Francisca, Vulgari, & voce Latina,*

Instituit populos eloquio triplici.

Ergo tres Linguae Gregorius didicerat, atque inter eas *Vulgarem*, hoc est *Italicam*, quum nempe ejus pater Otto Dux Veronensem, sive Tarvisinam Marchiam regeret. Ex quibus patet, temporibus Gregorii V. qui Anno 999. finem vivendi fecit, jam ita recessisse Italicorum sermonem a Latino, ut alius ab eo haberetur, & Linguam diversam constitueret apud *Vulgus*, unde nomen sumsit, idest, apud populum, qui nullam aliam nisi maternam Linguam addiscere consuevit. Nobilibus, & aliquâ Literarum tincturâ respersis praeter *Vulgarem* fuisse videtur etiam aliquis usus atque intelligentia Linguae Latinae, quam cum *Vulgari* facili confundebant, quum aliquid consignandum erat: quod praecipue a Notariis factum. Qualis vero ea fuerit Seculo VIII. IX. & X. hoc quidem

dem libens fateor me adhuc ignorare. Profecto quum olim eruditionis gratiâ Italicis Civitates peragrarem, & complura Archiva inviserem, nihil mihi enixius erat in votis, quàm aliquod fragmentum Vulgaris Linguae nostrae reperire inter veterum Chartas. Exploratum est, Christianae plebis Pastores, aut Episcopos, aut Parochos nunquam, saltem post renovatum in Francis Augustis Romanum Imperium, in tantam prolapsos ignorantiam atque ignaviam, ut prorsus a publicis concionibus sive Homiliis abstinerent. Has autem, si Latine tantum ad populum fuissent habitae Seculo IX. X. & XI. quis ex vulgo intellexisset? Mercatoribus etiam, aliisque Latini sermonis imperitis, si quando accidebat, ut epistolas ad amicos darent: num excogitare possumus, eos nunquam vernaculâ Linguâ usos, quando Latinâ carebant, ad illas conscribendas? Itaque sperandum erat, aliquas Linguae hujus reliquias alquando iri detectum. Verum frustra ego perquisivi: frustra, ut vereor, perquirent & alii. Quod solum proferre possum, vide *Compositiones* quasdam ad Musiva tingenda, aliaque ejusmodi Artium fragmenta, Seculo VIII. scripta, atque a me edita in Dissertat. XXIV. *de Artibus*, ubi Vulgarem Italicam Linguam non leviter Latinae intermixtam agnosces. Sed ne ea quidem Vulgaris Lingua fuit. Ad haec quaedam illius vestigia in aliis monumentis eorum temporum occurrunt, ex quibus pauca delibare in praesentia juvat. In Notis ad Legem CCCXIV. Rotharis Regis Par. II. Tomi I. Rer. Italicar., quum expenderem vocem *tornaverit*, post alios memoravi & ego, quae Auctor Miscellae refert Tom. I. pag. 114. Adversus

Tom. VI.

A Chaganum Hunnorum Regem Comentiolus Christiani exercitus ductor in insidiis positus egregium facinus editurus erat. Sed ex improvise clamante quodam e Christianis *patria voce: Torna, torna, frater*; sive ut melius dicam *torna, torna, fratre*; Graecus enim Theophanis textus habet *τόρνα, τόρνα, φράτερ*, aut *retorna*, ut habet Theophylactus Simocatta Lib. I. Cap. XV. Hist. idest *volta, volta, frate*: Christianus exercitus ambigua voce, subitoque metu percussus, in fugam est vertus. Si Theophanis Chronologiam sequimur, aetia haec fuere Anno Christianae Aerae 579. Et quanquam aperte non appareat, ejusmodi verba ex hominis Italici ore erupisse, attamen quum earum sonus Italicam Linguam omnino referat, multi verò Italici in exercitu Graecorum Caesarum militarent, non injuria opinari possumus, ad Linguam nostram pertinere: quod & Lipsius sine dubitatione sensit atque affirmavit. Hanc vocem *Tornare* Carolus Dati Florentinus, & Menagius a Latino *Tornare* deducunt, quod nos Itali *Torniare* & *Tornive* appellamus. Addendum iis fuit, Graecos quoque eadem voce usos fuisse. Neque contemnenda eorum conjectura. Certa tamen an sit, dubitari potest. Animadvertendum quippe est, an actio Turni satis respondeat significationi Italicæ vocis *Tornare*. Deinde quaerendum, an *Ritornare*, & *Tornare* Italicum, pro *Reverti*, ex Germanorum veterum propriâ voce descendisse potuerit: quod vocabulum in Italiam Gothi aut Langobardi adlexerint; Saxones in Britanniam, ubi *Turn Return* in usu est; Franci in Galliam, ubi *Tourner Retourner* adhuc perdurat; & Gothi in Hispaniam ubi *Tornar* aequè ac apud nos usurpatur.

G g

Jam

Jam vidimus, ipſius Rotharis Langobardorum Regis aevo, ideſt circiter Annum 643. *Tornare* idem quod nunc ſignificaffe. Hickeſius quoque in Grammatica Franco-Theotiſca auſtor eſt, Scardicis & Islandicis populis at *Turna* eſſe *Convertere*, *Circumagere*, & inde natum Italicum *Torneamento*, & Gallicum *Tour* pro *Gyro*, & *Turner*. In Charta Vulturnenſis Chronici Part. II. Tom. I. Rer. Ital. ſcripta Anno Ch. 855. legitur: *Si nos per quodlibet ingenium Returnare quaefterimus*. Hinc habes apud Italos antiquitatem vocis.

Quod ſi Chartas, temporibus Regum Langobardorum, ac Caesarum Francorum, ſcriptas, percurrimus, eadem veſtigia Linguae noſtrae offendimus. Certe non alius ſermo quam Latinus adhibitus tunc fuit, quum literis conſignanda erant Acta publica, & privatae gentis contractus. Neque alium uſurpare licuit. Notarii ipſi *Legibus eruditi* eſſe jubebantur, ut ſcribitur in Lege Langob. 94. Lotharii I. Auguſti. Ac propterea Literis aliquam dare operam cogebantur, ut ſaltem Leges Latine ſcriptas intelligere poſſent, ſimulque ſcribere Latine temporis illius Chartas. Adſunt autem in eorum ſcriptis Barbariſmi & Soloeciſmi innumerati. Quaeri ergo poteſt, num iis temporibus populus loqueretur, uti Notarii ſcribebant. Inter tot tenebras antiquitatis, mihi certum, immo certiffimum videtur, jam tum a Notariorum ſermone longe diverſam fuiſſe vulgi Linguae in Italia. Quod in Gallia factum vidimus ex jurejurando Ludovici Regis Anno 842. idem quoque in Italia contigiſſe par eſt credere. Et ſicuti in Gallia, Germania, Anglia Tabelliones non Vulgari, ſed Latinâ utebantur in con-

A ſcribendis Chartis, parem quoque in Italia morem ſervatum fuiſſe merito credendum eſt, quando & ipſum continuatum per plura deinde ſecula intuemur, quibus nemo dubitat quin jam Lingua Italica in populo vigeret. Grammatica verò, & Liberales Artes nimium exciderant; & quam ſapientiffime Carolus M. in Gallia poſiffimum, atque etiam in Langobardico Regno, eas reſtituendas curavit; quamvis etiam Lotharius Primus idem conatus fuerit, ut in Additam. ad ejus Leges Par. II. Tomi I. Rer. Ital. pag. 152. oſtendi: attamen longe lateque regnare ignorantia perrexit in Italica gente, ſi paucos excipias Monachos & Clericos, qui aliquanto impenſiore cura literis addiſcendis vacabant. Proinde mos fuit Notariis eam ſibi levem Latinae Linguae parare notitiam, quae ſatis eſſet ad mandandos chartae contractus: quod facile erat, quum tunc longe plures quam nunc ſuperſeſſent Latini ſermonis reliquiae, tam voces, quam formae dicendi, & imperitis inſuper praefito eſſent *Formulae*, a Marculfo aliisque Tabellionibus in uſum aliorum conſcriptae. Quum verò Grammaticae expertes ac ineruditi Notarii forent, nil mirum, ſi a materna Lingua identidem mutuabantur verba ac modos dicendi, quoties nempe meliora nequaquam ſuppeditabat exigua in iis Latini ſermonis ſupellex. Quare ſparſam in eorum Chartis nos noſtram Linguae introſpicere poſſumus, & inde aliqua ex parte agnoſcere, qualis apud ipſum vulgus eſſet materna eorum Lingua. Complures ejuſmodi membranas ego haecenus dedi; plures etiam producturus ſum, prout argumenta ferent. Sed in praefentem rem juvat aliquot adhuc exemplis
idem

idem confirmare, ne aliunde petendum Lectori sit, quod heic materies exposcit. Itaque tres Chartas

A | profero, quas olim descripsi ex insigni Tabulario Archiepiscopi Lucensis, ubi earum authentica adservantur.

Gregorius Mauricii filius se ac sua omnia offert Ecclesiae Sancti Donati, a se aedificate in loco Asulari Lucensis agri, servato sibi Jure patronatus, & usufructu bonorum, Anno 759.

IN Dei nomine. Regnante Domino nostro Desiderio & Adelchis Regibus Anno Regni eorum Tertio, & Primo, Quarto Calendas Januarii per Indictione Tertia decima feliciter. Manifestum est mihi Gregorio filio quondam Mauricii, quia pro remedium anime mee in proprio territorio..... Ecclesiam construere visus sum in honore & vocabulo Sancti Donati in loco qui dicitur Asulari; & per hanc paginam dotalium offero Deo & tibi predicta Ecclesia Sancti Donati memet ipsum una cum omnibus rebus meis tam casa habitationis meae cum fundamento, curte, orto, vel alia rebus &c. & tibi suprascripta Ecclesia, quem mihi in omnibus rebus meis heredem constituo, excepto duas petiole de terra mea, una petia &c. Iste predictae petiole in mea reservo potestate; nam alias res meas in integrum sit in potestate suprascripte Ecclesiae, sic tamen ut dum advivere meruero, in mea sit potestate in ipsa Ecclesia Sacerdotem ordinandum, & usumfructuandum suprascriptas res & regendum una cum ipso Presbitero, quem inivi ordinavero, & pro anima mea de ipso usufructu vel res mobile potestatem habeam eleemosinam faciendum recto moderamine. Et ille Presbiter, qui in ipsa Ecclesia a me in vita mea fuerit ordinatus, & super me vixerit, in ipsam Ecclesiam vel in suprascriptas res dominus & rector die vite suae & gubernator esse inveniatur. Sic tamen absque ulla femina ividem habitare debeat, & per singula ebdo-

B | mada quattuor peregrini omni tempore die uno pascere debeat, post vero ejus decessu volo atque instituo, ut prefata Ecclesia cum res ividem pertinente sit in potestate Ecclesiae Sancti Martini, ubi est domo Episcoporum, vel Pontifici, qui ividem fuerit ordinatus, ordinando, & defendendo, sicut Deo placitum est. Et qualiter tractaverit vel ordinaverit, in presentia Dei mecum exinde iudicium habeat, ita ut supra dixi, non ut ividem femina quilibet habitare debeat, & qui Presbiter ividem fuerit ordinatus, ut jam superius dixi, per singula septimano die uno quattuor peregrinos ividem pascere debeat. Et hoc volo ut Aculo puero, qui a me liver & absolutus a servitio factus est, si caste tonsa capite Deo servire voluerit, habeat licentia introiendi in ipso Monasterio, & laborare, & servire ividem sub potestate de Presbitero, qui ividem fuerit ordinatus. Et haec omnia qualiter a me statum vel offertum est, omni tempore inviolabiliter debeat permanere, & neque ad me, neque ab heredibus meis, neque ad nullo homine posse dirumpi; **E** | set qualiter nunc presentia a me decretum est nullatenus aliter possum instituire, & presens pagina dotalium, & alia similis iste emissa in Ecclesia Sancti Martini Osprandum Diaconum scribere rogavi. Actum Luca.

Signum manus Gregeri, qui hanc paginam dotalium fiendam eligit &c.

Ego Osprandus Diaconus posttradita complevi & dedi.

Charta Rixsolvi Presbyteri, per quam Ecclesiae Sanctae Mariae & Sancti Donati a Regnolfo Abbate ejus patre in agro Lucensi aedificatae, donat omnia sua, ut ex redditibus pauperes alantur, servato sibi ac sororibus suis jure patronatus, Anno 765.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Regnante Domino nostro Desiderio, & Adelchis Regibus Anno regni eorum nono, & septimo, mense Decembrio..... solvus indignus Presbiter previdi Dei timore, & remedium anime mee, & evangelica precepta se..... adimplere, quod res, secundum Deum, filio suo imperaverit ad..... pater meus, ut omnia substantia nostra offerimus Domino, & Ecclesie beate sancte Marie semperque Virginis, & beati sancti Donati Episcopi Co..... nos in proprio territorio nostro a fundamenta fabricis construximus, ego suprascriptus Rixsolvus unus de minoribus Presbitero..... consentiente mihi Domino pater meus Regnolvus Abbas offero tibi Domino, & suprascripte Ecclesie Sancte Marie, & Sancti Donati, quem..... ter meus edifiabet, omnem substantia nostra in qualibet loco quecumque habere visis sumus Casis, terris, vineis, olivetis, silvis, castanietis, pratis, pascuis, cultis, vel incultis, serbi, & ancille, cavallis, bovis, mobilia, vel immobilia, & se moventibus, ut dixi, omnia, & in omnibus ad nos pertinentes in integrum offerre videor; in tali enim tenore,..... pater meo sic consentientem mihi, ut dum ego Rixsolvus Presbitero in hoc seculo vivere meruero ec..... dilectissime, & res sororis mee Christina, Regnipincta, Plaita vivere meruerimus, in nostra serbamus potestatem ipse jam dicte Dei Ecclesie studendum, & res ipsorum ad usufructuandum, & secundum Deum, ad ipse sancte loca caste, & juste serbiendum, & vivendum, nam non vin-

A dendum, vel naufragandum, aut alibi trahendum. Similiter in mea potestate serbo CL. soledis pro anima patris mei, dando de res nostras & C. soledis pro anima matris mee, dando duodecim hominis pro anima nostra ad liberandum. Ego suprascripto Rixsolvus Presbitero in mea potestatem reserbo in vita mea constituere rectorem & gubernatorem, qui post decesso matris mee, & tibi sororis mee ipse..... meminere debeas, set gubernare. Obligo me, atque manus mea facio matris mee, & sororibus..... vivere secundum Dei preceptum, & ipse Ecclesie regere & gubernare in bona cura..... & si me Dominus de hoc seculo antea vocare jussere, quam ego rectorem & gubernatorem post decesso in ipse sancte loca constituam, consentientem mihi pater meus, volo, & decerno, ut post mortem matris mee Luciperge, & sororis mee Christine, Regnipincte, Plaita, Episcopus Civitatis nostre Lucense potestatem habeas in jam dicte Ecclesie Sancte Marie, & Sancti Donati, quem nos a fundamenta fabricis construximus, in ambas Presbitero uno ordinare, qui secundum Dei preceptum vivat, & per omnem septimanam tres diebus XXIII. pauperi prandere debeas. Prandium eorum tali sit per omne septimana Scaphilo grano pane cocto, & duo congia vino, & duo congia de pulmentario faba & panico mixto, bene spisso & condito de uncto, aut de oleo. Et nullus de heredis nostris contra hanc decretionis mee pagina aliquando aliquid agere presumas. Et si presumpserit, Dei omnipotentis anathema sit super illos, & insu-

insuper sit componiturus soledis mile Episcopi, qui tunc fuerit; & hanc mea decretionem inviolavelis maneat firmitatem nunc temporibus & futuris; & nulli liceat nolle quod ego semel voluit, per Dominum nostrum Jesum Christum Filium ejus, qui cum Deo Patre vivit, & regnat, in secula seculorum. Amen.

Ego Rixolfus Presbitero hanc decretionis me paginam dotalium, consentientem pater meus Regnolfus, propria manus mea escripsi. Actum Lucam Regnum, & Indictio Suprascripta feliciter.

Signum manus mea Rixolfi Presbitero, qui hanc paginam decrebit, testem.

Regnolfus Abbas in ante presentia testium, per quem hanc paginam scribe rad esse videntis..... dedit hanc paginam fili mei me consentientem scribere, quia ego pre egritudine mea non potuit scribere.

A Signum manus Regnolfi consentienti filiis suis testem.

Ego Martinus Presbiter, rogatus a Rignolfus Abbas, & Rexulfu Presbiter, in hanc pagina dotalium, me teste scripsi.

Ego Magnipert Presbiter, rogatus a Rignolfu Abbas, & Rexulfu Presbiter, in hanc pagina dotalium, me testis subscripsi.

B Ego Rachipertus Clericus, rogatus ad Rignolfu Abbas, & Rexolfu Presbiter, in hanc pagina dotalium, me teste subscripsi.

Ego Anualdus Clericus, rogatus a Regnolfu Abba, & Rexolfu Presbiter, in hanc pagina dotalium, me testem subscripsi.

C Ego Rixolfu Presbitero hanc paginam dotalium, post testibus rovoratam deplebis, & obtulit Altissimo.

Oblatio omnium suorum bonorum, facta ab Aliperto, & ejus filio Rotperto Presbytero Ecclesiae Sancti Fridiani, a se aedificatae in pago Septiniana agro Lucensi, Anno 768.

I N Dei nomine, regnante Domino nostro Desiderio Rege, Anno Regni ejus Duodecimo, & filio ejus idem Domino nostro Adelchis Rege, Anno Regni ejus Nono in ipse Kalend. Augusti, per Indictionem Sextam. Manifestum est mihi Aliperto filio quondam Asfridi, bavitator in Vico Septiniana, quia ante os annos, una cum filio meo Rotperto Presbitero a fundamentis in proprio nostro construximus Ecclesiam in honorem Dei, & Sancti Fridiani in ipso loco ubi, & in ipsa sacrationis Diem in presentia venerabili Andreati Episcopi, & de Sacerdotibus ejus, & cuncta Congregatione populi offeruerimus nos medipsos, cum omnibus rebus nostris mobilia & immobilia, seu semoventibus in ipsa Dei Ecclesia in presinito, qui & ipse Epi-

D scopus per absolutionem Domni venerabilis Peredei in Dei nomine Episcopi, cujus Diocese esse videtur ipsam Ecclesiam, sacravit; modo viro (sic) per hanc Cartulam nos qui supra Aliperto, & Rotperto Presbitero offerimus Deo, & tibi Ecclesia Dei, & beati sancti Martini, ubi est Domus Episcoporum in Civitate Lucense, presata Ecclesia nostra Sancti Fridiani, cum omnibus rebus nostris mobilia & immobilia, seu semoventibus omnia quidquid nobis pertenuit, & presenti pertinet, ut supra diximus, sicut antea in ipsa Ecclesia nos ipsos cum rebus nostris offeruimus, omnia in integrum sit in potestate Ecclesie Sancti Martini, & de ejus Pontificibus, in tali vero tenore, ut dum unus ex nobis advivere meruerimus in

nostra reservamus potestatem in casa ipsius Ecclesie habitando, regendo, & usufructuando omnia suprascripta res, & per singulo anno, ex ipsis rebus reddere debeamus in Ecclesiam Sancti Martini uno solido valentem oleo. Et si Teupertulo Clerico nepote nostro super nos vixerit, case, & servi, seu voluerit eidem Ecclesie, & ad honorem Presbiterii pertingere poterit cum voluntate Pontifici suprascripte Ecclesie, sic licentiam habeat habitare in casa ipsius Ecclesie serviendo in omnibus officiis bonis, nam post predictorum offertores decessu, omnia quicquid habere & possidere videmur, sit in potestate jam dicte Ecclesie Sancti Martini in presenito, nisi tamen modo de rebus mobilibus, & de usufructum in nostra sit potestate pro anime nostre remedium despensandi; nam de aliis rebus nostris & Ecclesia, ut supra statuimus, omnia in integrum a presenti die in suprascripto tenore, sit in potestatem Ecclesie Sancti Martini, & de Rectoribus ejus, & neque nobis, neque ab heredibus nostris, neque a nullo homine presens Cartulam posse dirumpi, set omni in tempore stabilem permaneat, & pro confirmatione Osprandum Diaconum scribere rogavi. Actum in Vico Valeriana ad Ecclesiam Sancti Fridiani.

Signum manus Aliperti offeritori, & Conservatori.

Ego Rodpert Presbitero in hanc Cartula a nobis facta, sicut supra legitur, manus mea suscripsi.

A Ego Deusduma Presbitero, rogatus ad Alipert, & Rotpert Presbitero, in hanc Cartula me testi suscripsi.

Ego Stabilis Presbiter, rogatus &c.

Ego Saxo indignus Presbiter, rogatus &c.

Ego Deusdedit Subdiaconus, rogatus &c.

Ego Agiprandus Diaconus, rogatus &c.

B Ego Osprandum Diaconus post tradita complevi, & dedi.

Qui intento oculo hasce Chartas expendet, multam barbarae loquutionis segetem inveniet, & Priscianum saepe vapulantem. Sed prae ceteris animadvertisse poterit in prima illas voces: Ecclesie Sancti Martini, ubi est aomo Episcoporum. Hinc autem

C ad nos fortasse venit vocabulum Duomo. Et infra h:beat licentia introiendi in ipso Monasterio, & laborare, & servire ividem sub potestate de Presbitero &c. Haec omnia vulgarem Linguam redolent, ac praesertim postrema, quae sonant sotto la Podestà del Prete. In tertia Charta quis, & cujus Urbis fuerit Andreatus ille, sive D Andreas Episcopus, qui per absolutio- nem Domni Peredei Episcopi eam Ecclesiam sacravit, aliis inquirendum relinquo. Atque ita apud Tuscos Chartae scribebantur. Perspiciat nunc Lector, quam emendato sermone Notarii apud Insubres iisdem temporibus uterentur. En Chartam, quam authenticam vidi, & descripsi e nobilissimo Tabulario Monachorum Cisterciensium Sancti Ambrosii Majoris Mediolani.

Totonis de Vico Campilionis Testamentum, quo Xenodochium instituit, atque illud relinquit Mediolanensi Basilicae S. Ambrosii, & Thomae Archiepiscopo, constituendo distributiones varias ibi faciendas, Anno 777.

IN Christi nomine. Domino Excellentissimo Karolo Rege in Italia, Christo propitio, Anno Tercio, Octavo die mensis Magi, Indictione Quintadecima, Ecclesia beatissimi Christi Confessoris Ambrosii, in qua ejus sanctum Corpus requiescit, in qua sanctissimus Dominus Thomas Archiepiscopus Mediolanensis Ecclesiae. Ego in Dei nomine Toto filius bone memorie Aretis de locos, qui vocatur Campilionis finis Scepriensis, refrens presentibus dixit. Dum homo in hoc seculo fuerit constitutum sic diebus pro anime sue remedium considerare, ut cum venerit Redemptor noster ad judicandum, paratum eum inveniat de suo bono dispositum; nunc autem ego jam dicto Toto, spontanea voluntate mea instituo, & decerno a presenti die ovitus mei esse diebus domum habitacionis mee in nostro loco Campelionis, Christo propicio, Xenodochium confirmante me inibi, omnibusque rebus mei tam domo colitiles, olivetis, massariis, Aldiones, mobilibus, & immobilibus..... ubicumque meo jure quidquid pertenuisse noscuntur, in integrum habeat bona post meum diceffum, cuncta que judecatum erant, deveniant in potestate dominacionis ejusdem Ecclesie beati Ambrosii, & etiam prefati Domni Thome Archiepiscopi ordinandi, & defensandi, & pro anima mea, & parentorum nostrorum remedium per ipsius Pontificis ordinacionis, vel per quem ab eo inibi ordinatus fuerit Praepositus, pascantur inibi omni tempore pauperes omnibus diebus Veneris, quod erit per singulas eodemata die anno nomina duodecim insimul, & Qu-

A dragesime tempus similiter die Veneris; & die Mercuris ipse pauperes inibi reficiantur, unde nobis manet gaudium sempiternum. Iterum confirmo, ut debeat qui tunc in ipso Xenodochium ordinatus fuerit Praepositus, dare per singulis annis oleum per luminaria ex ipsis rebus meis in nostra Basilica Sancti Ambrosii oleum libras viginti, seo & in Oratorio Sancti Zenoni in loco Campillionis oleum libras duocenti, & pascantur inibi ipse Praepositus Xenodochii Sacerdotes, & pauperes qui per festivitatis ipsius oracoli inibi convenerint, & inluminentur ibi que ex ipso oleum per cotidianas noctes candelas quatuor, & omnibus diebus & candelo uno ad ipse Dei oracolum ab ipsa luminaria non minuetur, & in festivitate ejusdem oracoli plenius omnibus quatuor candelis ejus alumentur pro dilectione ipsius almifici loci, & pro animarum nostrarum Salutis, & statuo ut detur omnibus annibus..... ipse Praepositus in Basilica Sancti Nazarii nostre Civitatis Mediolanensis in qua ejus Sanctum requiescit corpus oleum libras decem & in Basilica Sancti Victoris a corpus similiter libras decem in quam nunc Deusdedit dicitur Custus esse videtur, simulque & in Basilica Sancti Laurentii foris Porta qui Ticinensis rogatur libras decem; Et confirmo ut omnes servos, & ancillas meas sint aldiones, & pertinentes mundium eorum ad ipso Xenodochium habentes per caput unusquis masculis & femine solidus singolus, & ita volo ut illi homines meis qui consueti sunt cum suas anonas operas mihi facien-

faciendi instituo, ut quando que opera fuerint faciendi, ut cum anona ejusdem Xenedochii operas ipsas perficiant, & confirmo ut nostras Oratorio Sancti Zenoni potestati Beati Ambrosii atque Domni Thome Archiepiscopi vel ejus Successoribus subjaceat, qualiter mihi pertinuit cum omni pertinentia sua in integrum juxta suas que providencia ordinandi, & defensandi cum reliquis cunctisque rebus meis quam eidem Domno Thome Archiepiscopi & per ipsum sancte ejus Mediolanensis Ecclesie subdedi, nam dum me quem supra Totoni Dominus omnipotens in hac vita servare jusservit, cuncta vero superius comprehensa quas de rebus meis statui in mea manet potestate sicut usque modo faciendi quicquid volvero, si aliter non ordinavero vel distribuero de rebus meis sint qualiter superius a me confirmatum vel institutum erat taliter omni tempore presens judicatum meum deveat permanere omni mea parentum repedicionem cessantem. Quam igitur judicatum meum Thoma describere rogavi subter propria mano confirmo testibusque a me rogadis obtuli ruorandum. Actum Mediolani sub die & regnum, & indictione superscripta quintadecimam.

Ego Toto in hunc Judicatum a me facto relegi, & subscripsi, & a testes obtoli ruoranda.

Ego Oro..... in hunc judicato rogatus a Totone testes subscripsi.

Ego Marinus in Dei nomine Vicedominus in hunc judicato rogatus ad Totone &c.

Ego In..... Scavinus in hunc Judicatum rogatus fuerat Ozone, & subscripsi.

Ego Odelpertus Subdiaconus Sanctae Mediolanensis Ecclesie in hunc Judicatum rogatus a Totone testes subscripsi.

Signum ✠ manus Garibaldi filio quondam Placito da Porta Argenta testis.

A Ego Thomas superscriptus hujus paginam Judicati rogatus a Totone post tradita complevi & dedi.

B Unum heic tantummodo adnotatum volo, nempe ex vernacula Lingua descendere subscriptionem testis illius, qui signo Crucis rem suam confecit, Notario adnotante haec verba; Signum manus Garibaldi filio quondam Placito da Porta Argenta. Is autem in Vulgari sermone, ut facile patet, appellabatur Garibaldo figlio del quondam Placito da Porta Argenta. Ita & alibi reperimus da pars, & in designandis agrorum finibus da uno lato, uno capu, da mane, da sera da duabus partibus, & hujusmodi. Et in Bullar. Casin. Tom. II. in Diplomate Desiderii Regis Anno 772. in carpino grosso, in rovere arsa, usque in alia rovere verde pertusata &c. In Memoratorio conscripto ante Annum 884. a Berthario Abbate Casinenſi, uti auctor est Leo Ostiensis Lib. I. Cap. XLV. Chron. Casin. occurrit Fossatum de la vite. Et in Charta Lucensi Anni 753. occurrit una Torre de auro fabrita. Et Charta Anni 1034. edita infra in Dissert. de Monast. E-

C rect. scripta dicitur in loco ubi stodegarda dicitur. Sed dimissis bene multis hujusmodi fragmentis, quae ex ipsis Chartis in hoc Opere a me productis colligere possem, satius duco adtexere in hanc eandem rem adnotata a Cl. V. D. Virginio Valfecchio, Priore Benedictino, & sacrarum Literarum in Pisano Gymnasio Professore eximio. Is ergo per epistolam haec sibi animadversa fuisse signficavit. In Charta, inquit, Anno XVIII. Liutprandi Regis Indict. XIII. scripta, hoc est Anno 730. ubi de finibus agitur, haec legi: Uno capite tenente in terra Chifoni, & alium capite tenente in terra Ciulloni, de uno

uno latere corre via publica, & de alium latere est terrula Pisinuli plus minus modiorum dua, & staffilo. *Ibi purum putum Italicum corre via publica habes.* „ In altera exarata Anno 803. hoc est III. Imperii Caroli M. haec alia occurrunt: tenentes uno capo lato uno tenet . . . alio caput alio lato lato uno petia que dicitur a Longagnolo. *Aliam Chartam vidi scriptam Anno 816. hoc est III. Imperii Ludovici Pii Indict. IX. in qua haec leguntur: Avent in longo pertigas quatordice in transverso, de uno capo pedes dece, de alio nove in transverso . . . de uno capo duas pedis, cinque de alio capo. In Charta Anni 1015. idest Secundo Henrici I. Imp. Indict. XIII. haec animadverti: In loco & finibus Porto Pisano prope Rivo majore, ubi dicitur Orciano . . qui uno capo tenet in predicto Rivo majore, alio capo tenet in terra Chomitorum quod est Plebe Baptismalis sito suprascripto Porto Pisano prope Livorna. In altera Anni 1084. stilo Pisano legitur: De rebus meis illis, quae videntur esse in e la Plebe di Radicata, & in loco & finibus Ripalbella. *Vulgus bodie quoque dicit in nella v. g. piazza. Nota articulum La, & signum casus Di. Charta Anno 1098. scripta haec praefert: Petia de terra, quod est orto latus uno habet in terra Comitore. Supra est Chomitorem, idest Comitum.* „ Ita eruditissimus Valsecchius, qui & addidit Epistolam ad se scriptam ab amantissimo utriusque D. Guidone Grandio Abbate Camaldulense, ac in eadem Academia Pisana Mathesis Professore, quem & Mathematica, & erudita Opera celeberrimum ubique faciunt. Inquisivit ille quoque in hoc idem*

Tom. VI.

A argumentum, & ecce quae ad amicum Valsecchium is scripserit, lubenter, ut spero, legenda.

Hac de re, inquit, in meis Annalibus Monasticis ad annum 24. S. Romualdi fusius dispuo, usus Auctore Anonymo Vitae B. Petri Urseoli Discipuli S. Romualdi apud Cl. Mabillonium Saec. V. Benedicti. qui num. 15. eundem Petrum nativo idiomate loquentem inducens sic habet: Ait Abbati lingua proprie nationis: o Abba frustra me: hoc est virgis caede me: credule mihi (idest crede mihi) merito debeo verberari, quia non restiti daemonum tentationibus. Quae verba Latinam syntaxim plane servant, nonnisi duobus barbaris vocabulis inquinatam. Nihilominus, quemadmodum fieri nequit, ut repentina mutatione Latina illa corrupta Lingua in Italicam degeneraret, sed invaluisse paulatim oportuit hunc nostrum loquendi modum, nec unius forte Saeculi cursum tam generali idiomatum apud Italos omnes conversioni sufficisse: ita negari non potest, quamplurima Linguae hujus adhuc veluti balbutientis vestigia ex antiquis monumentis peti posse, ut in Praefatione ad Lectorem in secunda editione Epistolae nostrae de Pandectis, observari. Constantinus Porphyrogenitus Imperator Orientis de administr. Imper. cap. 28. narrat, Langobardos ad Beneventi acquisitionem procedentes, ut cives illos sibi conciliarent, & ad optatam deditionem faciliores redderent, Arcem aedificasse, quam vulgari nomine appellarunt Città nova. Perverustum sane Italicæ linguae exordium, si ad Langobardorum tempora referri debeat. In Archivo Camaldulensi apud Coenobium Fontis Boni adest Donatio facta a Willhelmo Episcopo Aretino Anno 1013. mense Junio Indict. XI. Monasterio S. Mariae de Pratalia cujusdam Domus & Vineae in

H h

avc-

avocabulo Prato sicut ex antea recto & tenuta fuit per Dominico Presbiter &c. ac poenam sibi imponit Episcopus, si ejusmodi donationem intemperare, tentare, aut disfacere presumerimus; ac demum subdit: Azzono scribere rogavi. Actum Arizio feliciter. In Testium subscriptionibus habetur. Singno manibus Farolfo filio quondam Teudelasi, qui Teuzo fuit clamatus, ex Italico nimirum vocabulo Chiamato; & in fine habetur: pro se suscrivere rogaverunt. In mzi ved hujus Coenobii Archivo extat Charta cujusdam venditionis factae, Regnante Domino nostro Henrigo, gratia Dei Imperatore Augusto, Anno Imperii ejus in Italia quinto, quinto Idus Martii, Indictione prima, atque adeo Anno 1018. a Sindruda Muliere Joannis &c. cum noitia de duos propinquiores parentes mei, idest Consanguineorum, Italice Parenti, de quibusdam terris, quarum fines recensentur hac phrasi: que uno capo tenet in terra &c., & alio capo tenet in terra &c. lato uno &c., & alio lato &c. subscribunt inter alios Tentus, & Bonitius propinquiores parentes suprascripte Sindrade. In eodem meo Archivo alia venditio habetur, Regnante Domino nostro Enricus, gratia Dei Imperator Augusto, Anno Imperii ejus in Italia septimo, Idus Julii, Indictione tertia, adeoque Anno 1020. facta ab Ugone Vicecomite, filio b. m. Gherardi, qui fuit Vicecomes, ubi similiter confinia praedii venditi vocabulis uno capo, & alio capo, uno lato, & alio lato describuntur (prout passim usurpatur in aliis etiam Chartis annorum 1024. 1029. 1031. 1033. 1041. 1046. 1047. 1050. 1057. 1058. 1064. 1065. 1067. 1070. 1072. 1073. 1074., & innumeris posterioribus, quas,

A ne nimius sim, recensere supersedeo) ubi & habetur in terra, & padule meo: quod pariter verbum aliis Chartis insertum legitur. Rursus in Charta anni 1029. regnante Domino nostro Chumradus, gratia Dei Imperatore Augusto, Anno Imperii ejus in Italia secundo, quinto Idus Martii, Indictione duodecima, habetur venditio facta a Ghisla Muliere Balduini de quibusdam terris in loco, & finibus, ubi dicitur Civitate vetera prope Ecclesia, & Monasterio Sancti Zenonis prope loco, qui dicitur a le Grotte. In donatione quadam Anno 1031. (Stylo Pisano) regnante Domino nostro Chumradus, gratia Dei Imperator Augusto, Anno Imperii ejus in Italia quarto, nonodecimo Kal. Septembris, Indictione tertiadecima, facta B. Bono Abbati hujus Monasterii, memoratur terra posita foras Civitate Pifa, ubi dicitur Civitate vetera prope loco, qui nominatur ad la Rivolta; quae rursus in alia Charta Anni 1040. dicitur alla Rivolta, uti & in aliis Chartis Annorum 1090. 1096., & deinceps in aliis pluribus Documentis. In Charta Anni 1037. Regnante Domino nostro Conrado, gratia Dei Imperatore Augusto, Anno Imperii ejus in Italia decimo octavo, Idus cujusdam, Indictione quinta, habetur mensura Genuarii terrae, juxta pedem Liutprandi Regis, per longitudo de uno lato pedes viginti, & de altero lato per longitudo pedes similiter viginti, & per traverso de uno capo pedes nove, & de alio verò capo per traverso pedes similiter nove, & tenet uno capo in via &c. Simili phrasi in Charta Anni 1046., qua B. Bonus Abbas in eraphiteusim accipit ab Eritio filio Enrighi quamdam terram, illius mensura enuntiat a legitimo pede, qui dicitur Liutprandi, per logni-

lognilitudo duo lato pedes octoaginta & octo; de alio verò lato, per lognilitudo pedes similiter octuaginta & octo; & per traverso de uno capo pedes duodecim & dimidio pede; & de alio capo per traverso pedes duodecim. In alia rursus Charta Anni 1047. extat donatio eidem B. Bono Abbati, facta de quadam terra in loco & finibus Selva longa, cum via andandi & regrediendi cum capras & boves, & alijs bestiis carcatis & incarcatis, vos & omnibus vestris hominibus ad amdandum ad ipsa terra usque ad viam publica &c. Actum in loco & finibus Selva longa prope Ecclesia Sancti Bartholomei Apostoli. Insuper in Charta praelaudati Archiepiscopi Camaldulensis Fontis-boni de Anno 1054. tempore Erigi, gratia Dei magnus Imperator Augusto, Imperii ejus settimo, mense Aprilis, Indictione settima, habetur Guido Comes filio quondam Alberti Comitum, qui lege vivente Rubuaria, cum calamario quasonem terre & raram arboris, & fistugum nodatum, de terra levans, offert Monasterio S. Mariae Agnani, ejusque Abbati Rainerio quamdam terrae portionem sicut recta & tenuta fuit per Urso Massajo &c. Actum in loco Casentino Judicaria Florentina & Fesulana.

Redeo ad Archivum mei Coenobii, in quo ad Annum 1064. stylo Pisano, Gerardus & Opitbo germani filii Cunizii, Chartam conventionis celebrant cum Ildebrando filio b. m. Balduini de quadam terra laboratoria, que est in loco Ponticello, qui uno capo tenet &c. ubi & hoc continetur, quod ipsa fossa debet esse per traverso pedes duo a justo pedes, qui dicitur Liutprandi Regi; & in Charta Anni 1065. pariter Pisano stylo quidam Moretto Notarius Domni Imperatoris filio b.

m. Lamberti, offert Monasterio S. Michaelis, & Rustico ejus Abbati quosdam terras in loco & finibus ad la Leuna, qui locus in alijs Chartis Annorum 1073. & 1118. expressius dicitur alla Leona. Rursus Anno 1074. item Pisano more Vualdrada relicta, que fuit quondam Boniti Judex, offert Hospitio pauperum & peregrinorum edificato infra Civitate Pifa prope Ecclesia Sancti Martini & Frigiani portionem suam de terris & casis murata una, & alijs non muratis. Anno 1078. Pisano, Leo Abbas hujus Monasterii in emphyteusim concedit quosdam terras in loco & finibus Sciano, ubi dicitur Campo de Pero &c. tenentes ambas capitas cum uno lato in terra Vuallandi &c., & in aliquanto de ipso lato tenet in terra de filii quondam Villani, & de suorum consortibus: cum pacto censuum reddendi a supra scripta Ecclesia e Monasterio Sancti Michaelis, vel infra ejus clostra &c. constituta poena, si in solutione deficeret, arientum optimum libras vinti. Eodem Anno conventio habetur Leonis filii Ursi, ac Gislæ jugalium, cum Mansredo filio Vuillelmi de quibusdam terris in loco & finibus Colingnola, ubi dicitur Campo del Arno. Anno 1080. Ugo filius b. m. item Ughi, offert Monasterio Sancti Michaelis, ubi nunc Domnus Leone Abbas preeffe videtur, quosdam terras positas in loco & finibus Mezzana &c., latus uno tenet in Via Carraricia &c., & est pro mensura ad justa seminata steriorum &c., quae eadem vocabula passim & in alijs Chartis Anni 1081., & subsequentium temporum occurrunt. Item Anno 1083. Leo Abbas possessionem, & investituram accipit quarumdam terrarum in loco & finibus Ghetiano, quas detinet Bonaccio Massario ad manum sua ad

laborandum, & de una alia lentia (dicimus enim *Italice* una lenza di terra) ibi posita.

In Archivo Monialium nostrarum S. Petri de Luco in agro Mucellano duae Chartae habentur donationis & venditionis Anni 1085. Gotidii Comititis, & Cunizae Uxoris filiae Comititis Origani, factae Tagido Comiti filio Pagani Comititis cum finali clausula: Actum in loco, qui dicitur Fonte buona. In meo rursus Archivo ad Annum 1086. donatio occurrit in loco & finibus Colugnola, ubi dicitur Cafato, & alia rursus in loco & finibus Fasiano cum terra, que est Casalino. Item alia donatio Anni 1096. exhibet quaedam bona cum Claffatello comunale &c. Ad Annum verd 1097. Pisanum contractus habetur cum mentione terrarum in loco Sambra, ubi dicitur Corticelle, nec non in loco & finibus Pecore, itemque in loco & finibus Fasano, cui inter testes subscriptus Ugo quondam item Ughi Codicone. Alia donatio Anni 1098. Pisani exprimit terras in loco Colongnola, ubi dicitur Castagno, & ubi dicitur all Orto, & in loco Macajo, ubi dicitur Capo Arduconi. In quodam Brevis testamentario Anni Pisani 1100. facto a Bernardo quondam Gerardi memoratur Cassina, que tenet lo Blanco, & mea pars de abituro meo de Travalda &c., & quae habet a Blentina

A & a Palaja, & a Fontana. In prae-
laudato Archivo S. Petri de Luco ha-
betur contractus venditionis factae a Ber-
nardo, & Theodorico filiis Ugonis Co-
mitis, ac Gemma Bernardi uxore, filia
quondam Ubaldi Comititis, Anno 1102.,
cujus pretium se recepisse fatentur a Pe-
tro de Casa vecchia vice prelibate
Ecclesie & Monasterii. In praesato
B rursus Archivo meo Pisano in Chartis
Annorum 1104. & 1105. idem Mo-
nasterium positum fore porta dicitur;
& in contractu donationis Anni 1112.
inter testes habetur Teudericus quon-
dam Martini Bocca dura.

Sed desino ulteriorum temporum mo-
numenta persequi: haec enim abunde
sufficere arbitror ad Viri Clarissimi pro-
positum illustrandum, cui per Te obse-
C quii mei significationem referri velim.
Vale.

Dabam ex Museo nostro IV. Kal.
Januarii MDCCXXVII.

Haetenus Clariss. Grandius, quae
Saeculum XI. respiciunt. Sed ne in-
salutatam abeat Saeculum X., atque
D ut constet, eandem barbariem, sive
mixturam Latinae & Vulgaris Lin-
guae eo quoque Saeculo in Chartis
viguiffe: unum tantummodo speci-
men stili, & dictionis Tabellionum
temporis illius proferam. En ergo
Chartam, ex Archivo praeclarissimi
Monasterii Caventis petitam.

Donatio facta a Johanne & Guaimario Principibus Salernitanis Monasterio Sancti Magni, Anno 994.

Nos Johannes & Guaimarius Viri
gloriosissimi, divina largiente cle-
mentia Longobardorum Gentis Princi-
pes, concessimus tibi Andreae venerabili
Abbas Monasterium vocabulo Sancti Ma-
gni, quod constructum est in loco Tra-

E vano actus Lucaniae pertinentiae Princi-
patui nostro Salerno, cum Casis, &
Cellis, & Codices, & pannos, & a-
nimaliis, totum pertinens jam dicti Mo-
nasterii, seu & vineis, & terris Ba-
rube, & silbis, & castanietis, totum
persi-

pertinens jam dicti Monasterii, & cum Ecclesiis videlicet sibi subiectis Sancto Primo de Cannico, & Sancto Fortunato, & Sancta Maria de Campo Rubo, & Sancta Maria da li Pluppi per as fines. A parte Orientis incipiente ab ipsa Serra de ipsa via de Cilento, & descendit ab ipso Flubio, qui descendit in fines Sancti Felicis, & pro ipso Flubio de ipsa Molina, & badit in Flubio de Justra; & rebovente in partem Septentrionis, & saliente per ipso Flubio de Justra, & badit in ipso Flumicello, qui descendit de Sancto Flaviano, usque in fine Sancti Flaviani; & salientem per ipsa fine Sancti Flaviani per ipso bassone; & salit in ipso cilio Montis, & badit in ipsa via, que badit a Cilenti; & descendit in fine de Battollisi, & pergit per ipsi Ternuti per ipsa fine de Battolla; & badit in ipsa via, que benit de Batulla, & rebovente in pars Occidentis pro ipso vassone, juxta ipsa via; & descendit in ipso Flumicellum, & salientem in ipso Castelletum Battulani; & pergit rectum per ipso ferrumcello usque in via, que pergit ad Sanctum Archangelum, & rebovente per ipsa via usque in ipso bassone, unde aqua decurrit; & reboventem in partem Meridiei, & salientem in via had ipsa Fontana, & pergit per ipsa via usque in ipso plano de Castello Milissa, & ascendit per ipsa via de ipsa serra usque in ipsae petrae priori fines. Pariterque concessimus tibi jam dicto Andree Abbati molina, quae pertinent eidem Monasterio, & constructa sunt in ipsis Fluviis, cum transita & exita ad ipsa molina. Haec namque omnia suprascripta tibi, qui supra Andree Abbati concessimus ad securiter, & firmiter illud ad abendum, dominandum, possidendum, atque frudiandum, tu &

A so frudio omnia faciatis, quodcumque volueritis, & de terris, & sylbis eidem Monasterio pertinentibus. Et etiam de vineis licentiam abeatis exinde dare ad laborandum, & frudiandum, & dominandum pro parte eidem Monasterio, & neque ad nostris Judicibus, Comitibus, Castaldeis, vel Ministris abeatis exinde aliquam requisitionem, sed omni tempore securo nomine illud abeatis, & possideatis, atque dominetis, seu frudietis in jam dicta ratione absque omnibus publicis requisitionibus, aut cuiquam omnibus. De Anno Decimo Principatus Domni Joannis Gloriosi Principis, & Sexto Anno Principatus Domni Guaimarii ejus Filio Glorioso Principibus, mense Junio, VII. Indictione.

C Praeter alia animadvertite heic Sancta Maria da li Pluppi, quo nomine arbores populi designantur. Nimirum quum certa locorum quorundam nomina, aut cognomina, sive agnomina, memoranda olim erant, interdum vernaculae Linguae voces ad evitandas ambiguitates usurpabantur. Idque diligenter velim animadvertas, uti solenne indicium Linguae a Latina diversae. Ita Ingo Episcopus Mutinensis apud Sillingardum in Catal. Episcop. Mutin. multa donans Coenobio Benedictinorum Sancti Petri, Anno 1029. inter cetera largitur jugera duo in Mutina in loco, qui dicitur a la Crux. Simili ratione, ut animadverti Cap. 24. pag. 226. Part. I. Antiq. Esten. in Charta Guidonis Marchionis Anno 1052. scripta occurrit in Cingnano usque al Fechano sine al capo del Monte. Ibi verò pag. 243. intuere eandem appellationem in alia Charta Anni 1058. Latine redditam ab altero Notario his verbis: & Cingnano usque al Fizano, & usque ad caput de Monte. Idem

E habes in Charta subsequenti Anni

1059. In Mutinensi Charta Anni 767. memorantur *Sortes in loco ubi nuncupatur Rio Torto Terreturio Feronianensi*, nunc *Ritorto* in Provincia *del Frignano*. In Lucensi Anni 793. occurrit *Monasterium Sancti Quirici in loco La Ferraria*. In testamento Almerici Marchionis spectante ad Annum 948. occurrit fundus, qui vocatur *due Rovere*, deinde fundus, qui vocatur *Campo de Alvaro*, tum fundus *de Termine de Petra*. Ibidem quoque est mentio *Corrigii*, qui vocatur *de Rovere*. In altero autem illius Testamento legitur *cum toto Corrigio Rovereti*, ita ut videas illud Italice, hoc autem Latine pronuntiatum. Quae evidenter ostendunt, aliam tunc fuisse Linguam populo communem, & cum lacte haustam, a Latina, qua Tabelliones, prout melius poterant, in conscribendis publicis contractibus utebantur. Rursus Agnomina, sive *Supranomina* veterum consideranda sunt, quae indicare & ipsa possunt, qualis eorum temporum Lingua foret. In Charta Audiberti Abbatis Veronensis Anni 845., quam in *Differt. XXXI. de Placitis & Mallis* evulgavi, memoratur *Lupo*, *Suplainpunito nominatus*. In hoc Agnomine elucere videmus Vulgarem eorum temporum Linguam; is enim, ut conjicio, appellabatur vulgo *Soppia-in-pugno*. Ita in Charta Mutinensi Anno 918. scripta occurrit *Lampertus filius quondam Leonardii*, qui *supernominatur Cavinsacco*, idest, ut opinor, *Caput in Sacco*. Ita in Charta Lucensi Anni 941. habetur *Johannes Clevisus*, qui *Rabia vocatur*. In altera Anni 1073. nominatur *Tocca-coscia*. Uti & ad Annum 905. occurrit in alia Charta *Johannes*, qui alio nomine *Bracca curta* vocitabatur. Ad Annum 1025. *Johannes Canza-casa* in Charta Mutinensi. Ita

A alibi *Robateza*, idest *expilans Foenile*, & *Petrus dicitur Cavazochi*, idest *effodiens subterraneos arborum stipites*. Innocentius III. Lib. III. Epist. 45. commemorat *truncos arborum*, quos ipsi *Zozcos*, vel *Capitones* appellant. Vide & Chartam Anno 1019. scriptam, quam edidi in *Differt. XV. de Manumiss.* ibi occurrit *Cacatossico filio b. m. Petri Massario*. Eadem intelligas ex aliis ejusmodi Agnominibus. Quod ergo major aut minor barbaricarum vocum & solocisimorum copia deprehendatur in quibusdam Latinis veterum Chartis, inde factum tantummodo videtur, quod majorem minoremve ejus Linguae peritiam sibi comparassent Notarii, non verò quod Vulgarem Linguam adherent ad contractus scribendos. Sed quo quisque minus Latini sermonis tenebat, eo propius ad Vulgarem in scribendo accedebat. Quod in Charta Cremonensi intueri possumus, scripta Anno 1097. & a me edita *Cap. 25. pag. 251. Part. I. Antiq. Estens.* ubi imperitus Notarius haec in subscriptionibus addit: *Marchio Alberto filio Opicio de alio Filolo Opicio, & ala (idest alia) mulere Lavilia, det pro suo avere contrasato de suo avere omnia husco, & Castella, & terra, & aqua, & omnia, que erant inter Poyono, & omnes servi & franci & omnia que ahebat*. Hec habes Tabellionem omnino rudem, qui quanquam hospes in sermone Latii, nihilo tamen fecius illo utitur, ut aliquò pacto sua sensa exprimat, dilabens propterea in voces ac formulas Linguae Vulgaris. Neque a me quisquam expectet, ut prodam, an Seculo VIII. IX. & subsequenter Vulgaris haec Lingua eadem, exempli causâ, fuerit Florentiae ac Senae, quae postea illic-

Saeculo XIII. fuisse deprehenditur; & num Neapoli, Romae, Venetiis, ac Mediolani eandem homines loquerentur Linguam, quae ab aliquot Saeculis in iis Urbibus viget. Heic enim quum me monumenta veterum deficiant, obmutescere cogor. Petrus quidem Damiani in Opusc. XLV. Cap. VII. de docto quodam viro Gallo Romae degente haec scribit: *Scholastice* (idest, ut opinor, *Latine*) *disputans, quasi descripta Libri verba percussit* (neque enim nisi *Latine* scribebantur Libri). *Vulgariter loquens, Romanae urbanitatis regulam non offendit.* Ergo urbanus & elegans Saeculo IX. videbatur Romanorum sermo Vulgaris; Sed qualis-ne tunc iste fuit? Num idem, ac nostri temporis? Minime credo. Naturam enim ac genium Linguarum considerans, quae sensim mutationem patiuntur, veri simile reor, Italici Populi Linguam, quo propius accessit ad fontes, sive ad Saecula Latinitatis, eo minus tum verbis, tum modis dicendi, a Latina matre potissimum sua, discessisse; quo vero longius ab ipsa discessit, eo etiam evidentius dissimilem se prodidisse, non solum quod plurimas voces ab exteris populis manantes amplexa fuerit, sed etiam quod novum colorem, novas terminationes, novasque dicendi formulas acceperit. In eum tandem statum Lingua ista devenit, quem Saeculo XIII. intuemur, sed quem longe antea eadem consequuta fuisse videtur, quanquam monumenta desiderentur praecedentium Saeculorum. Nulla quippe Lingua, nisi per gradus diversos, animati corporis ad instar, statum suum attingit, a quo etiam in alium subinde perquam facile deflectere potest, sive meliorem, sive deteriore, prout

A eruditorum studia, aut gentis barbaricae ac rudis commercia, ad eam expoliendam, aut inficiendam conveniunt. Eruditos Germanicae nationis viros audiivi affirmantes, ita suam Linguam ab antiqua Saeculi VIII. & IX. discessisse, ut vel ipsi Literarum gnari in vetustae illius fragmentis intelligendis aquam sibi nimium haerere fateantur. In Concilio Liptinensi habito in Gallia Anno 743. habentur formulae quaedam Teutonicâ Linguâ scriptae. Habetur & Otrfridi Evangeliorum Paraphrasis, ut & alia vetustissima Opera Germanice scripta, atque a Schiltero edita, a quibus nimium distare videas Germanicam nostri temporis Linguam.

B
C
D
E
Et profectò consideranti mihi naturam ipsam Linguarum, duo observanda videntur, quae certum me faciunt, ipsis Langobardis ac Francis rerum in Italia potitis, aliam a Latina, aut saltem plurimum discordem ab ea fuisse Italicae gentis Linguam. Uti supra animadvertimus, cujusque Linguae viventis est id proprium, ut in Dialectos varias scindatur, nullumque sit Regnum, immo neque Provincia, in quibus etiam communi Linguam omnes intelligant, eam quoque singuli populi uniformi consensu atque ratione loquantur. Mirum, quantum a Calabria Dialecto ac Neapolitana distent Florentinorum, Genuensium, Mediolanensium, Taurinensium, Bononiensium, Venetorum Dialecti. Idem in Gallia, in Germania, in Hispania, in magna Britannia, aliisque regionibus accidere exploratum habemus. Quod nunc manu tangimus, praeteritis quoque Saeculis contigerit oportet. In Hebraeorum quoque Lingua non eadem omnibus e-

rat Dialectus, ut a sacris Libris edocemur, & potissimum Matth. XXVI. Quum ergo, exempli causâ, intuemur Latinam Linguam Seculo VIII. & IX. adhibitam in publicis Chartis, in Libris, in Concionibus, minime inde excogitandum est, eam fuisse populi Linguam, seu Linguam a populo Italico in communi commercio usurpatam. Expende eorum temporum Chartas, scriptas tam in Campania, quàm in Etruria, Liguria, Venetia, Aemilia &c. Unam audis Linguam Latinam, Soloecismis saturam; neque ulla insignis diversitas occurrit inter Linguam Latinam Tabellionum Neapolitanorum, Lucensium, Mutinensium, Veronensium &c. quae tamen Urbes, uti Linguarum natura nos docet, tunc etiam diversâ inter se Dialecto utebantur. Consequens igitur est, Latinam illam Linguam non ab infantia, magistrâ matre aut nutrice, fuisse acceptam, sed a studio aliquo, aut usu hominum non prorsus illiteratorum postea accessisse. Et quum certo certius sit, Germaniam quoque, Galliam, Angliam, & alias gentes tunc eâdem Latinâ Linguâ, barbarismis ac soloecismis multis immixtâ, non secus ac Italia, publica consignasse Acta, quamvis populis iis alia plane a Latina foret vernacula Lingua: ita ex quo intuemur omnia Italicorum scripta iis Saeculis non alio quam Latino, ac fere pari ubique sermone expressa, continuo cogitandum nobis est, aliam a Latina fuisse tunc revera vernaculam Italicæ gentis Linguam. Nam si Vulgari Lingua usi fuissent, miram diversitatem loquelæ sentiremus in Chartis variarum Civitatum ac Nationum, ex varietate videlicet Dialectorum. Itaque statuendum est, po-

A pulum in communi usu Linguam propriam, propriamque Dialectum ab aliis diversam habuisse, eodemque tempore Notarios, aliosque literarum aliquantulum gnaros Latinam paene uniformem adhibuisse in publicis actis.

B Alteram animadversionem addo. Quaecumque sit cujusque populi Lingua, sive Dialectus elegans aut aspera, illud experientiâ constat, naturalem quamdam Grammaticam singulis populis inesse ad suas cogitationes rite exponendas; ita ut vel rude Vulgus ac Rustici indocti, quum loquuntur, minime errent in concordantiis Nominum, Verborum, Temporum &c. Neque enim, dicis causâ, femineum adjectivum cum masculino nomine conjungunt; non plurale verbum aut epithetum cum singulari connectunt; non unum tempus pro longe diverso usurpant. Atqui in Chartis, etiam Langobardorum Regno vigente scriptis, nulla Grammaticæ ratio habetur aut naturalis aut artificialis; omnia dissona, omnia inter se pugnantia. Dum aliquo pacto sensa sua exponant sermone, qui videatur Latinus, nil pensi iis est, an foedissime ubique in Grammaticas regulas peccent, & peiori nonnunquam dictione utantur, quam qui postremis hisce Seculis ludendi gratia Macharonico stilo Poëmata composuere. Finge tibi aliquem ex vulgo nostro, literarum prorsus expertem, qui tamen Latina verba saepe a sacris Oratoribus, aliisque literatis viris audivit, consilium capere loquendi Latine. Loquetur sane; sed Soloecismis ac Barbarismis orationem implebit, & Vulgarem Linguam ridendum in modum in Latinam contorquebit, nullâ casuum, numerorum, verborum, nomi-

nominumque ratione servatâ. Idem ferme actum ab antiquis iis Notariis, quos tamen aliquam Latinis literis operam dedisse par est credere. Scribebant enim, exempli causâ, *Anno Lotharii &c. & Domni Ludovici filio ejus Regem in Italia*, ut ex Charta in hoc Opere mihi edenda constabit. In vivente Lingua excogitari tanta deformitas nequit. Idem animadvertas in altera hac formula Anno 839. adhibita, ut in *Dissert. XIII. de Homin. liber.* ostendi: *Post pena composita, hos libelli conveniencie in sua permaneat firmitate.* Non absimilis haec subscriptio in

A | Charta evulgata in *Dissert. XXI. de Ital. statu.* Ego Radeberto Presbitero rogatus ad Aliberto Presbitero mano meo subscripsi. Hisce additam volo Inscriptionem Veronensem, quam corrupte Panvinius & Moscardus in *Hist. Veron.* tum Ughellius jamdiu evulgant, sed emendatam ad fidem archetypi rursus protulere Clarissimi viri Franciscus Blanchinius, tum Fontaninus in *Comment. de Disco votivo*, & demum Marchio Maffejus in *Verona illustrata.* Circiter Annum Christi 725. eadem marmore inscripta fuit.

B |

† IN N̄ ANI IHV XPI DE DONIS

SCI JUHANNES

BAPTESTE EDI

FICATUS EST HANC

CIVORIUS SUB TEMPORE

DOMNO NOSTRO

LIOPRANDO REGE

ET VB PATERNO

DOMNICO EPESCOPO

ET COSTODES EJUS

VV VIDALIANO ET

TANCOL PRBRIS

ET REFOL GASTALDIO

GONDELME

INDIGNUS DIACONNUS SCRIPSI

In altera parte lapidis

* URSUS MAGESTER

CUM DISCEPOLIS

SUIS JUVINTINO

ET JUVIANO EDI

FICAVET HANC

CIVORIUM

VERGONDUS

TEODOAL

FOSGARI

Fieri non potest, ut vulgus, si Latinam Linguam tunc retinebat in usu, in tam enormes sermonis discordias erumperet, qualis sane spectatur in iis verbis: *edificatus est hanc Civ.*
Tom. VI.

C | *vorius, &c.* Ita in *Dissert. XIV. de Servis* notas Chronologicas retuli complurium Chartarum Lucensi in Urbe scriptarum ab An. Chr. 736. utque ad Annum 742. Ibi, ut alia omit-
I i tam,

tam, legas: *Regnante piissimi Domno nostro Liutprand & Hilprand vir excellentissimis Regibus &c.* In altera *Regnante Domnos nostros Liutprand & Hilprand viri Rex excellentissimis Regibus &c.* Si haec vernacula Lingua fuisset, nunquam uno tempore, ac una in urbe tam discordes iidem Notarii fuissent; sed quod nunc in corruptioribus Italicae Linguae Dia-

A lectis usuvenit, omnes eundem dictionum ordinem & structuram servassent. Atque heic binos integros contractus haecenus editis adjungendos accipe, quos ante annos ferme mille in membranis authenticis scriptos ac adservatos vidi in eximio Archivo supra laudati Archiepiscopii Lucensis.

B

Oblatio aliquot fundorum facta a Sichimundo Archipresbytero
Ecclesiae Lucensi Sancti Petri, Anno Ch. 740.

IN Dei nomine regnante Domnos nostro Liutprand, & Helprand Deo juvante regibus Anno Regni eorum Deo propitiantem XXXIII. & Quinto Mensis Februarii per Indictione Octava feliciter. Sichimundus venerabilis Arcipresbyter tibi Ecclesia Dei adque Beato Sancto Petro patrono meo p. p. sal. di. Dum enim vel si indignum Sichimund ex infantia devotus desiderans Domino Jesu Christo vel ejuque liminibus prumtis queam modo deserbere unacum ejus clementia traſavi ut de parvis rebus substantiola mea vel adquisitulo me quamvis in modico meo ante tribunal eterni Judicis salvare possim. Olie in Dei nomine ego qui supra Sichimund Arcipresbyter per hanc dotis titulo offero Deo adque Beatissimi Sancti Petri, ubi ego quamvis indignus ex infantia deserbere visus sui, idest parte meam de Casa hic prope Silice ubi cummanire videor, cum solamento vel cum omnia adjacentia sua, cum movile vel immovile, seco semovenribus, omnia usitilia alia, scherpa meam tam pannis, eramen, vel auricalco, codicis, vel omnia quidquid in meo dominio esse videtur, tam hortu, fenile,

C Casas massaricias cum omnia ad se pertinentem, cum familias suas, cum territoriiis cultis & incultis, quod a me ubique pertinere videtur, simul & terra vacua hic prope Civitate, meam vinea, cum silvis vergariis, castanetis cultis & incultis movilia vel immovilia, serbis, vel ancillas, omnia & in omnibus que ex parenti advinet, seco quem per qualivet cunquire potui. Similiter & res illas qui fuet quondam Find advinet per conjuge mea Auvia tam Cases, terra, vinea, oliveta cultis & incultis, omnia & in omnibus jam dixi &c. Et post transito vero meo si quod superius in eodem tenere possedeat ipsa sancta & Sacerdus qui ividem deserbieret pro me Dominum exorare deveat, & luminaria Sanctorum Dei faciat, & Missarum &c. & Gaudentius quamvis indignus Presbyter scribere rogavi, & subter signa sancte croci feci &c. Annum Luca, Regnum, & Indictione suprascripta feliciter.

D

E Ego Sichimund venerabilis Arcipresbyter in hac facta Domino & Sancto Petro sicut superius legitur propria manus mea subscripsi & firmavi.

Charta venditionis factae Tanualdo Presbytero a Causulo
honorabili viro Lucensi, Anno Ch. 746.

IN nomine Domini Dei nostri Jesu Christi regnante Domino nostro Raticis Rege Anno felicissimi Regni pietati ejus Tertio, in medio Mense Decembrium, per Indictione Quindecima feliciter: Constat me Causulu v. h. filius quondam Radualdi hac die vendidisset, & vendedi, tradidisset, & tradedi secutus in presentia testibus qui supter presente chartula suscruturi sunt propriis manibus meis contradedi tibi Tanualde venerabili Presbytero de beato sancto Regulu ter parti in Tempasclu, qui vocatur Tersuarius--Casa, Terra, Vineis, cultu, vel incultu, Silvis, & pascuis, quo dixi, que ad me, vel dui germanis meis pertinet, exceptu quarta parte quen tenu filiis quondam Radiperti; nam alia res omnia tibi vendere visus sum ipse tres parti que ad me pertene tibi in integro vende visus sum unde suscepi ego pro ipse tres partis auris solidas nomevo dexam & octo in fenitum & deliveratum capitulu, ita ut de meo exivet dominio in tua vado esse potestate vendedi derelinquendi quiquid de ipsas res agere, facere, vel judicare volueris in tua set potestate, & neque ego heredi meus aliqua tibi generavet molestias, & quod fieri non credo, nec fiat si ipsa res ego aut meus heredis tibi in antea ficero, aut de qualivet homine non defensavero, ispondeo ego qui supra Causulu v. h. vel meus heredis componiturus tibi Tanualde venerabili Presbytero vel ad suscessoris tuo in duplum, ipsa suprascripta res de quod agitur meliorata. Quam venditionis chartula Aldipert amico meo iscrivere rogavi. Actum Luca finibus Massa, Regnum & Indictione suprascripta feliciter.

A Signum ✠ manus Causulu v. h. vendituri, & tradituri.

Signum ✠ manus Ratpert u. D. Soceru ejus testis.

Signum ✠ manus Tuirepert u. D. filius quondam Arichis testis.

Signum ✠ manus Elprandi u. D. testis.

Signum ✠ manus Rechuli u. D. filius quondam Vitaliani testis,

B Signum ✠ manus Bonari u. D. filius quondam Aufadi homo Pisanus testis.

Ego Aldipert u. D. iscrivsi & post tradita complevi & dedi.

Ne propera, quaeso; sed sigillatim verba, constructionem, concordantias, & reliquam faciem Latini hujus sermonis perpende. Ego ex hoc corruptissimo stilo nullam dicendi formulam vitiatam repetere volo, fat ratur, quemque suopte ingenio agniturum quod supra innuebam. Videlicet fieri non potuisse, ut ejusmodi Lingua in usu populi foret, quum nihil Grammaticae praeferat, qua tamen carere nullam viventem Linguam antea statuimus; atque adeo reliquum esse, ut opinemur, Notarios coactos secundum morem Latinis literis, quarum imperiti erant, contractus ejusmodi scribere, prout potuere, hoc est tot Soloecismis ac Barbarismis usos, & confusâ foedissime Vulgari Linguâ cum Latinâ, munere tandem suo, sed perquam infeliciter, functos fuisse. Atque ita rem se habuisse, & Linguam adeo corruptam familiarem populo, usitatamque minime tunc fuisse, evidentius intelliges, ubi multas ex his antiquissimis Chartis simul componas.

C

D

nas. Quoties haec in iis materna Lingua fuisset, ipsissimae dicendi formae, eademque plane structura, hoc est iidem errores in singulis iis Chartis occurrerent; neque enim, exempli causâ, viginti Mediolanenses Notarii contractum unum vulgari suâ Dialecto scribentes, inter se nunc dissentirent. quod est ad naturalem Mediolanensis Linguae Grammaticam atque syntaxim. Verum in vetustissimis Chartis cujuscumque Civitatis Notarii nulla lege Grammaticae utuntur; nulla inter eos statuta dicendi & construendi forma subluet, exceptis ex Formulario desumptis, quae plerisque communia erant. Atque adeo unusquisque monstra verborum, peculiaremque structuram deformem orationis suo Marte prodebat, imperitiam ubique prodens Latini sermonis, quam identidem supplebat, verba, phrasas, & syntaxim a Vulgari mutuatus. Haec sunt, quae tandem arbitrari me cogunt, jam ante mille annos aliam in Italia fuisse vulgi Linguam a Latina. Et fortassis haec ipsa consideratio supervacanea non sit in earumdem examine Linguarum, si vetustiora etiam Secula respicias.

Dixi non semel, varias fuisse vel antiquis Seculis Dialectos in Italia, in quas adhuc passim incurrimus, ita ut vix ulla Civitas sit, quae aut pronuntiatione, sonitu accentuum, vocum terminatione, vocabulisque peculiaribus ab altera non distinguatur. Dialectus quoque unius Provinciae ab alterius sensibili modo diversa est; eaque interdum dissimilitudo tanta est, ut sint quaedam in Italia Dialecti, quas vel ipsi Itali aliarum Provinciarum, quanquam communi Linguâ utentes, nedum exteri, qui huic Linguae operam dedere, difficile intelligant. Hoc potissimum in Genuen-

sum, aliorumque Ligurum sermone experientia docet. An idem contingat in vastis Germaniae Provinciis, & Galliae, & Hispaniae, in quibus certe non minus quam in Italia Dialecti abundant, norunt ii, qui propius rem perpendere potuerunt & possunt. Quod novi, tanta minime fuit in Graecorum Dialectis diversitas. Sed quales forent, florente Romanorum Republica in Italia Dialecti, & quo tempore, & quomodo tam varii unius Linguae modi apud Italos invaluerint, & quae causae tantam pepererint sermonis varietatem, investigare quidem cuicumque licet, discernere autem rite nemo possit. Ingeniosa tamen mihi visa est sententia supra laudati Marchionis Maffei in insigni Opere Veronae illustratae, qui, ut ostendat, Gallis Coenomanis, Brixiae ante Romanos dominantibus, nil juris ac ditionis fuisse in Veronenses, Henetorum sive Venetorum sobolem, animadvertit, Dialectum Veronensem, Vicentinae & Patavinae persimilem, a Brixiana adhuc nimium differre: id quippe indicium est, diversos populos antiquitus in iis regionibus consedisse, *certa cosa essendo, ut is inquit, che i nostri odierni Dialetti non altovonde si formarono, che dal diverso modo di pronunziare ne gli antichi tempi, e di parlar popolarmente il Latino.* Sternit utique animadversio haec viam ad intelligendum, cur populi Italici ab Alpibus Grajis & Penninis usque ad Brixianorum fines, & demissâ Veronâ, per Regium, Mutinam, Ferrariam, & Bononiam paene usque ad Ariminum in sua quisque Dialecto vocabula pleraque brevient; & quae Tusci, ceterique ferme populi usque ad fines Italiae vocali concludunt, ipsi per consonans terminare consue-

verint. Etenim Galli ante Romanos dominationem suam usque ad Ariminum protendebant; ac propterea uti etiam nunc Galli *Nostræ*, *Austræ*, atque horum similia, suppresso E. finali pronuntiant, ita Mutinenses, Bononienses, aliique hujusce tractus populi pronuntiant *Nostræ*, *Aliv* &c. & Mediolanenses *Olter*, Gallicum AU. in O. convertentes. Haec tamen difficultatibus non paucis obfita mihi creduntur. Quaeri quippe posset, cur Etrusci, qui olim ante Gallos late dominati sunt cis Apenninum, ita ut Felsina, nunc Bononia, Etruriae caput haberetur, non eum in hisce regionibus imprefferint pronuntiandi modum, quem ultra Apenninum retinent; hunc autem si impreffere, quei novi hospites Galli sustulerint; neque postea Romanis rerum dominis post Gallos obtigerit Gallorum pronuntiationem delere, uti antea Galli de Etruscis fecerant, & praecipue quum tot Romanorum Coloniae in Urbes Galliae Cisalpinæ deductae fuerint. Deinde exploratum est, per universam Italiam, Galliam, & Hispaniam propagatum ita fuisse Latinae Linguae usum, ut non docti tantum viri, sed & plebs, & rustici denique omnes eandem usurparint. Si statuimus, vel primis Seculis Romanae dominationis, Dialectos pro more Gallorum veterum heic invaluisse, & vocum compendia, ac terminationes jam tum auditas, quales nunc habemus: Vulgarem nostram Linguam vel ipsis iis Seculis aliquo pacto admittere cogemur: quod sane excogitare & credere nemo velit aut possit. Si verò Latinam Linguam jam per populos Cisalpinæ Galliae propagatam, & olim florentem, admittimus sensim corruptam ab indota & rustica plebe: consequens est,

A non ex primævis regionum istarum habitatoribus, sed aliis ex causis processisse varietatem Dialectorum, quæ nunc vigent. Verum heic prorsus caecutire me lubenter fateor; & quamquam certum putem, Lombardicarum Urbium Dialectos ad morem Gallorum & Septentrionalium populorum fuisse compositas: incertum tamen arbitror, num Langobardis, & subsequitis Francis, & Germanis heic olim dominantibus, an antiquorum Gallorum posteris tribuenda sit tanta Latinae Linguae in hisce partibus corruptio sive mutatio. Idem quoque dicendum de Veronensium Dialecto. Fortasse quod iis longè frequentius quam Brixianis commercium foret cum inclyta Venetiæ Urbe, tum propter Athesis usum, tum ob majorem vicinitatem, & praesertim postquam in Sereniss. illius Reipublicae ditionem transiere, eadem quæ Venetiis forma loquendi adhaesit. Venetus verò populus, quod nunquam Italici Regni pars fuerit, neque Langobardis, Francis, & Germanis unquam paruerit, dulciorem & cultiorem loquelam, quàm apud Lombardos, Latinae tamen filiam, ad nostra usque tempora servavit. Verùm repeto, quum nos heic veterum monumenta omnino deficient, inter tot tenebras hariolari nos facile posse, certam contingere veritatem difficilimum fore.

E Porro, ut unde digressus sum, revertar, animadvertas etiam velim, Chartas ante annos nongentos & mille scriptas pluribus scaterere plerumque erroribus, quam scriptae post Saeculum X. quum tamen credere cogamur, Vulgarem Linguam exempli causâ Anno 1050. longius a Latina recessisse, quam Anno 740. Ecur quaeso? Nisi quia post Annum
Chri-

Christi 800. Scholis restitutis major cura Latini sermonis fuit, non quod Notarii in Chartis tunc adhererent Linguam vulgi. Atque heic quaeso accipe, quanta Latinae Linguae perititia foret in aliquot Lucenlibus Episcopis Seculo Christianae Salutis Octavo. Vetustissimam pergamenam vidi in ejus Ecclesiae Tabulario hisce verbis ornatam: *Regnante D. N. Liudprand viro Excellentissimo Rege, Anno Regni ejus septimo, mense Decembrio, per Indictione Secunda* (videlicet Anno Ch. 718. verbis ex Formulario acceptis) *felicitet. Urb* (idest, ut opinor, *Venerabilis*) *Talesperianus gratia Dei Episcopus Maurino Urb Accolatus famulo, & servienti suo perpetuam salutem. Quoniam bene servientium opsequia dignum semper remunerationem sublevare deveator, & mercedis mea vacua esset, non dives &c. confirmamus in ti Basilica Beati Sancti Prosperi Martiris sita in loco, qui dicitur Interaccole &c., sicut jam antea a bone memorie quondam Marino Genituri tuo cesseramus &c.*

Ego Talesperianus unilis Episcopus ubi Cartule donationis facta in famulo meo..... propria manus mea sumscripsi.

Ego Walprand in Dei nomine Episcopus in hanc Cartula donationis facta in Maurino a Domino Talesperiano antecessori meo, postea mibi relecta est, cum consensu de Sacerdotis, propria manus meas suscripsi & confirmavi.

Ego Osprandus Diaconus ex autentico exemplavi, nec pluvaddedi, nec menime scripsi.

Ego Peredeo in Dei nomine Episcopus qualiter..... Maurino Pbro Cartula donationis de Ecclesia Sancti Prosperi, quem facta fuerat a quondam Domino Talesperiano, & ipsa Cartula fecimus relegere & exemplare &c. Anno Domni Desiderj..... Kal. Janua-

ria, Indict. Undecima. Fortasse miraris incitiam Episcoporum aevi illius. Sed mirari desine. Una cum Lingua Magistri quoque optimi Linguae Latinae perierant. Satis tunc fuit tinturam ejus aliquam possidere. Cogita feminas Lombardas nostri temporis, quae aliquam scribendo operam dederint, nullam vero aut exiguam purae & communi Italicorum Linguae. Scribunt quidem, & Italice quantum possunt scribunt, sed in Grammaticam, Orthographiam, ipsamque Linguam passim peccant. Neque ipsa Roma temporibus iisdem immunis abiit calamitate ejusmodi. Vide Paschalis I. Papae literas pro Ecclesia Ravennate ad Petronacem Archiepiscopum, editas Par. I. Tomi II. Rer. Ital. ac datas Anno 819. (si tamen pro certo ejus temporis monumento excipiendae sunt; mihi enim suspicionem creat illa ipsa tanta barbaries, & Annus Lotharii nondum a Pontifice coronati) unde haurias, quae Latinae Linguae vel apud Literatos, ac in ipso Latinitatis sacrario, conditio foret. Ipsam quoque rubiginem deprehendimus in Epistolis Codicis Carolini, aliisque eorum Seculorum literis; plura tamen deprehensuri, si autographa sub oculis adhuc haberemus. neque antiqui Librarii, aut novissimi qui typis aeneis veterum monumenta descripsere, nimiã licentiã non qualia erant, sed qualia ipsi emandanda censuerunt, nobis ea dedissent. Surtius praecipue heic eruditorum calculo damnatus est in Sanctorum Actis edendis, a cujus imitatione sapienter abstinerunt ac abstinent doctissimi Patres Soc. Jesu Antuerpienses in insigni sua eorundem Actorum collectione. Celeberrimum autem est Romae Triclinium, in Patriarchio La-

teranensi, ut Anastasius scribit, constructum a Leone III. Papa circiter Annum Ch. 798. Ejus picturam, sive Musivum habemus apud Alemanum in Dissertat. de Lateran. Parietin. Cap. 12., & apud Pagium in Crit. Baron. ad An. 796. Ibi imago Sancti Petri, ad cujus pedes genibus flexis spectantur Leo Pontifex, & Carolus M. Francorum Rex, nondum Augustus. Si Alemannum audimus, Inscriptio haec ibi legitur: BEATE PETRE DONA VITĀ LEONI PP. E BICTORIAM CARULO REGI DONA. At Vir Clariss. Johannes Ciampinius, Par. II. Cap. 21. Veter. Monum. accuratissime pro more Musivum illud delineatum nobis exhibens, ita Inscriptionem illam exhibet: *Beate Petrus dona vita Leoni PP. e Bictoria Carulo Regi dona.* Si haec ita illic se habent, Italicam, sive Vulgarem Linguam sentis. *Dona vita, e dona victoria.*

Itaque sensim Italiae gentis Lingua olim immutabatur, eoque longius in dies a Latina recedebat; & quamvis in decentem statum denique deducta per populi ora decurreret, pergebant nihilominus Literati ac Notarii omnes Latino sermone uti, sive Historias, sive Acta publica, & Civium contractus, sive Artium, Scientiarum, ac Religionis monumenta literis mandarent. Veneratio haec debita credebatur Linguae nobilissimae, quam Ecclesia Romana, immo & universa Occidentalis, in divinis Mysteriis retinens quodammodo sacrasse videbatur. Accedebat & altera magni ponderis praerogativa, qua adhuc etiam eadem Lingua fruitur, nempe familiorem fuisse & communem reliquis Europae cultioribus populis, ita ut qui Latine scriberet, sua sensa non tantum ceteris

A Literatis Italiae, sed etiam gentium exterarum Latini nominis intelligenda efficeret: quod nulli Vulgarium Linguarum contingebat, & porro neque nostris temporibus contingit. Si quando vero Episcopi sermonem in Ecclesia habebant, Latine adhuc suo munere fungi consuevere, nisi quod apud aliquos mos invaluit subinde explicandi populo Latinam orationem per vernaculam Linguam. In Antiq. Esten. Par. I. Cap. 36. pag. 356. evulgavi ego consecrationem Ecclesiae Monasterii Estensis de Carceribus, factam Anno 1189. Tunc ad populum Homiliam habuit, & quidem Latinam, Godefridus Patriarcha Aquilejensis, quam e vestigio Patavinus Episcopus Gerardus maternam Linguam adstanti populo exposuit. *Cum praedictus Patriarcha (ita in Actis iis legitur) Litteraliter sapienter praedicasset, & per eum (idest pro eo) praedictus Gherardus Paduanus Episcopus Maternaliter ejus praedicationem explanasset, & populum ibi stantem amonisset &c.* Atque ita Latini sermonis honor illaesus adhuc nimiam fortasse religione servabatur. Interea hinc exsurgere videtur, quid cogitandum sit nobis, quoties in sacros Sermones, aut Epistolas scriptas post Annum Millesimum incidimus. Ea Latine scripta sunt. Quae populus illorum sensum assequeretur, si in Latio hospes erat? Quae, exempli causa, Petrus Damiani Epistolas Latinas scribit *ad Sororem suam*, ad quasdam Virgines sacras, aliasque Feminas, nisi & istae Latinum sermonem novissent? Sed reponendum est, Sermones ad Populum aut habitos maternam Linguam; aut si Latinam, explicatos continuo fuisse Vulgari. Epistolas vero Latinas ad eos tantum datas, qui Latii Linguam callerent, eique mu-

B explicandi populo Latinam orationem per vernaculam Linguam. In Antiq. Esten. Par. I. Cap. 36. pag. 356. evulgavi ego consecrationem Ecclesiae Monasterii Estensis de Carceribus, factam Anno 1189. Tunc ad populum Homiliam habuit, & quidem Latinam, Godefridus Patriarcha Aquilejensis, quam e vestigio Patavinus Episcopus Gerardus maternam Linguam adstanti populo exposuit. *Cum praedictus Patriarcha (ita in Actis iis legitur) Litteraliter sapienter praedicasset, & per eum (idest pro eo) praedictus Gherardus Paduanus Episcopus Maternaliter ejus praedicationem explanasset, & populum ibi stantem amonisset &c.* Atque ita Latini sermonis honor illaesus adhuc nimiam fortasse religione servabatur. Interea hinc exsurgere videtur, quid cogitandum sit nobis, quoties in sacros Sermones, aut Epistolas scriptas post Annum Millesimum incidimus. Ea Latine scripta sunt. Quae populus illorum sensum assequeretur, si in Latio hospes erat? Quae, exempli causa, Petrus Damiani Epistolas Latinas scribit *ad Sororem suam*, ad quasdam Virgines sacras, aliasque Feminas, nisi & istae Latinum sermonem novissent? Sed reponendum est, Sermones ad Populum aut habitos maternam Linguam; aut si Latinam, explicatos continuo fuisse Vulgari. Epistolas vero Latinas ad eos tantum datas, qui Latii Linguam callerent, eique mu-

C

D

E

lie-

librem quoque sexum olim operam dedisse. Habemus etiam Sermones Latinos Sanctorum Francisci, Antonii, Bernardini, ac aliorum, tunc certe recitados, quum unam Vulgarem Linguam populus intelligeret, eaque uteretur. Habemus & Literas Petrarchae, aliorumque Latinas ad ea ipsa tempora spectantes. Harum sensum qui Latine docti erant, intelligebant; qui minime, interpretationem quaerebant. Verum tanta religio in adhibendo sermone jam antiquato, & compedes, quas tandiu sibi imponi passae fuerant Occidentis nationes, tandem fracti fuerunt, sive quod ignorantia Latini sermonis homines ad usurpandam quoque in scriptis Vulgarem impulerit, sive potius, ut puto, quod intellexerint homines, hanc etiam aptissimam esse, & commodiorem, atque utiliore, cui commendarentur cogitationes, & negotia vitae, ac liberalium studiorum. Johannes Marius Crescimbenius, qui originem, & progressum Italicae Poëseos Commentariis suis illustravit, in eam sententiam inclinavit, Italicam Linguam, vel sub Friderico I. Augusto, hoc est Saeculo XII. coeptam usurpari in scriptis. Sed nullum certum testem hujusce opinionis adfert. Adferam ego quatuor versus, qui in Musivo Tribunae veteris Cathedralis Ferrariensis ad nostra usque tempora legebantur. Eos autem, antequam Templum illud novam faciem acciperet, collegit, & publici etiam juris fecit Cl. V. Hieronymus Baruffaldius nunc Centi Archiepiscopus in Praefat. ad Poëtas Ferrarienses; atque in Tom. VI. Opusculor. P. Calogierà eisdem legas.

*Il Mile cento trenta cinque nato
Fo questo Templo a Zorzi consecrato*

A

*Fo Nicolao scoltore
E Glielmo fo lo autore.*

B

Si eodem Anno inscripti fuere hi versus (quod praestare ego nolim) habes antiquum Vulgaris Linguae fragmentum. Ad haec negari certe nequit, quin spectet ad Annum 1122. Charta, quam Ughellius protulit Tom. IX. Ital. Sac. in Archiep. Rossanen. Ibi fines quorundam Casalium hisce verbis decernuntur, quamquam non satis accurate e membrana descriptis: *Incipiendo da li Finaudi, & velle vadit per Serram Sancti Viti; & la Serra ad birta esce per dicta Serra Groinico; e li fonti aqua trondente inverso Torilliana; e esce per dicte fonte a lo Vallone de Urfava; e lo Vallone Apendino cala a lo forno, & per dicta fiumaria ad birto (scribendum puto a dbirto, a dritto) ferit a lo Vallone de li Caniteli; & predicto Vallone aa birto esce supra la Serra de li Palumbe a la Crista custa; & deinde vadit a lo vado drieto da Thomente; & dicta Ecclesia Sancto Andrea abe ortare unum, & non aliud. Et dicta Serra Apendino cala a lo Vallone de Donna Leo; & lo Vallone Apendino ferit a la via, che vene ad Santo Jorio, & volta supra l'ava de li Meracini, & ferit a la Gumera de li Lashoni &c. Quid? quod Commentarios suos in Dantis Comoediam adhuc MSos concinnabat Benevenuto de Imola circiter Annum 1385. At is scribit, ante ducentos Annos, hoc est circiter Annum 1185. coeptam esse adhiberi in Rhythmis, hoc est a Poëtis, Italicam Linguam. Saltem extra controversiam est, inventum fuisse Vulgaris Linguae usum Saeculo XIII. subsequenti, quo se nobis objiciunt complura monumenta literis Italicis consignata. Senensis olim Urbis decus Hubertus*

C

D

E

Ben-

Benvolentus omnium antiquissimam profam orationem Linguae Italicae, quam ipse viderit, indicavit mihi, Epistolam scilicet An. Ch. 1253. scriptam, quae in Senensis Civitatis

A Chartophylacio adservatur. Hanc producere juvat, orthographiâ, qualis ibi est, nihil immutatâ. Inter cetera vide, quam parum sollicitus esset Scriptor de geminandis literis.

Epistola Tuti Henrici Accattapane ad Rugerium de Bagnolo pro Conrado Romanorum ac Siciliae Rege Capitanum populi Senensis, Anno 1253.

A Voi Mesere Rugiero da Bagnuolo per la grazia di Dio e di Domino Re Currao Capitano del Comune di Siena Tuto Arrigo Acatapane vi fie va vacomandando. Contio vi sia, che io sono in Peroscia e giovedì giovedì due die entrave ottobre con una grande quantita di Cavalieri della Valle di Spuleto e delle Contrade di lagiuso e quando gionsi in Peroscia si vi trovai Aldobrandino Gonzelino, unde sapiate che io me ne voleva venire coi desti Cavalieri per chello che io voleva esere in Siena colloro innanzi voi per vedervi e perche voi intendeste i pati che sono da me e dallozo anzi ch ellino vi scrivevero, i quali pati apaiono per carta a mano di Notajo; unde io facio contio che i pati sono cotali ch ellino vi deano sevir a vostra voluntà di die di notte con buoni cavalli domi di trenta 8 e di più e bene armati come Cavalieri & anno impromeso selli verra neuno ebe non piacia che li vi deano satisfare e di chesto avemo di catauno buone risolte e rendere e dinari colla pena del dopio impero io facio contio che io me ne sevei volentieri venuto colloro Maldo-brandino Gonzelino si mi disse da vostra parte ch io non mi partisse di Peroscia anzi vi rimanesse per pagare i Cavalieri della Contrada, e disemi che allui conveniva andare a Cortona per

B fare la sicurtà a i Cavalieri di Cortona; und io volendo obedire lo ci sono rimasto e stando me in Peroscia il detto Giovedì a sera si ci gionfero Abasciadori di Radicafano cadauno a Domino Papa a cascione de la preda che tolta l'avete, incontanete si fece un Mejo o mandandolo la note a Bonifazio ad Assisi, e mandalili dicendo perbelli ne fuse più savio, e averevi pensato che da fare ne fuse anziche gl Abasciadori giognessero innanzi Domino Papa. Chesti di foto sono i nomi de Cavalieri, che vi mando.

C Subsequuntur Equitum nomina, quae omittenda censui. Superfunt & alia ejusmodi monumenta. Sed & ex iis pleraque etiam periere. Galvaneus quoque Flamma Ord. Praed. in Manipulo Florum, quem evulgavi Tom. XI. Rer. Ital. meminit ad Annum Christi 1288. Bonvisini de Ripa Fratris Tertii Ordinis, qui Chronicam de magnalibus Civitatis Mediolani composuit. Eundem quoque commemorat in Chronico Majori nondum edito. **D** At iste multa *Vulgaria* composuit, uti fidem facit ejus Epitaphium, quod Mediolani in Coenobio Fratrum Minorum Conventualium Sancti Francisci olim ego legebam. En ejus verba:

HIC JACET FRATER BONVICINUS DE RIPA
 DE ORDINE TERTIO HUMILIATORUM
 DOCTOR IN GRAMMATICA,
 QUI CONSTRUXIT HOSPITALE DE LEGNIANO,
 QUI COMPOSUIT MULTA VULGARIA,
 QUI PRIMO FECIT PULSARI CAMPANAS
 AD AVE MARIA MEDIOLANI ET IN COMITATU.
 DICATUR AVE MARIA PRO ANIMA EJUS.

Sed primo Rhythmis, sive versibus, nunc *Rime*, Italica Lingua usurpari coepta est, ac sensim deinde & prosâ oratione. Anno 1260. Historiam suam Patavinam literis consignabat Rolandinus, quam habes Tom. VIII. *Rer. Italic.* In Prologo animadvertit haec illius verba, qualia suppeditavit mihi Codex MStus Bibliothecae Estensis. *Forte non erit inutile, vel delectabile minus aliquibus, & praecipue Literatis id, quod de modernorum injuriis, & laboribus scriptum per Latinum invenient, quam quod de gestis Nobilium antiquorum audiunt per Vulgare, quod Dirimatum vulgo dicimus, & Romanum.* Hic sermo *Dirimatus* idem est atque *Rhythmicus* vulgaris, *di Rime* composito. Romanus vero, qui nunc *Romanzo* appellatur. Fabulosae enim Historiae a Francis constructae affluebant, in quibus *gesta Nobilium*, sive *de' Paladini, e dell' antica Cavalleria*, narrabantur. Potissimum vero ad usurpandum in scriptis Italicum idioma gentem nostram fuisse adductam puto finitimarum exemplo, hoc est *Provincialium, Corsorum, atque Sardonum.*

Ad primos quod attinet, exploratum est, Poëtas Provinciales, quorum *Vitas* Nostradamus edidit, &

A supra laudatus Crescimbenius Italico caelo donavit, vernaculâ suâ Linguâ usos in conficiendis versibus plerumque Amatoriis. Per hos autem multam sibi peperere ingenii famam, ita ut per ipsam Italiam ingenti celebritate nominis eorum Poëmata ferrentur. Porro, ut arbitror, intra Annum 1100. & 1254. florere praeciovi ex iis Poëis; adservat enim B Bibliotheca Estensis membranaceum Codicem, magni sane aestimandum, in quo copiosissima sylloge Provincialium Cantilenarum habetur. Et scripsi quidem Codicis tempus ex epigraphe praefixa, ac minio exarata, colligitur: *In Jesu Christi nomine. Anno ejusdem Nativitatis Millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto, Indi-tione duodecima, die Mercurii duodecimo intrante Augusto.* Haec sunt nomina omnium reperatarum *Cantionum istius Libri.* Tum adferuntur priores versus cujusque Poëmatum sub suo Auctore. En priorum Poëtarum nomina *Peire d' Alvergne, Peire Rogier, Zivald de Borneill, Azomar, Bernard de Ventador, Peire Vidal, Ganselm Faidix, Arnald de Marvoill, Folchet de Marsella, Arnaut Daniel, Bertrams de Born, & ceteri, quorum nomina ad 113. ascendunt. Subsequitur alter*

Gata-

Catalogus hisce verbis: *Haec sunt in-ceptiones Cantionum de Libro, qui fuit Domini Alberici, & nomina repertorum earundem Cantionum.* Occurrunt haec praeter supra memoratos alii non pauci Poëtae. Deinde additur tertius Catalogus cum hoc titulo: *Iste sunt Cantiones Francigene*, hoc est, ut supra differuimus, Gallico sermone contextae. Inter Italicos autem primi Siculi Vulgarem nostram Linguam Poëmatis ornare coeperunt: quae felix audacia reliquos Italiae Poëtas, ac praecipue Etruscos, ad idem praestandum brevi induxit. Uti jampridem ego animadverteram Lib. I. Cap. III. de Perf. Poësi Ital. testatur Franciscus Petrarca, Siculos in ejusmodi studio praecessisse reliquis Italis, & dubium relinquit, num ii a Provincialibus, an Provinciales ab ipsis mutuati fuerint usum Linguae, ac Poëtos Vulgaris. Sunt qui illum in ejusmodi opinione deceptum putant, aut aliud sonare illius versus. Ego rem in medio relinquo. Eruperunt ergo per varias Italiae Urbes Poëtarum

A examina Saeculo XIII. quorum focus Leo Allatius, atque ante eum Junctae Typographi typis tradidere, e quibus nonnulli invitâ Minervâ Parnassum intravere, alii vero egregiis coloribus Poësim expresserunt, donec Florentinorum praesertim Poëtarum curâ, Italica Poësis ad insignne decus assurrexit, quod Ingenia Italicorum augere in dies pergunt.

B *Sardorum* quoque, & *Corforum* exemplum memoravi, Vulgari sua Lingua utentium, utpote qui Italis praeivisse in hoc eodem studio videntur. Anno 1164. a Friderico I. Augusto Baraso Arboreae in Sardiniam Judex Regium titulum est consequutus, teste Morenâ, Chronico Pisano, atque aliis: unde subsequuta sunt gravia bella inter Genuenses, & Pisanos, uti Continuatores Caffari in Annal. Genuen. Tom. VI. Rer. Ital. fusc scribunt. Eo autem regnante, Archiepiscopus Turritanus privilegium Casinatibus Monachis est elargitus, quod ex Archivo celeberrimi Casinensis Coenobii accepi.

Alberti Archiepiscopi in Sardinia Turritani Charta vernaculo sermone conscripta, qua Monasterium Montis Casini eximit ab onere quorundam censuum, Anno 1170.

A *Uxiliante Domino nostro Jesu Christo, & intercedente pro nobis Beata Virgine Dei Genitrice Maria, & Beato Sancto Petro Apostolo, & Beato Sancto Gavino, Protbo, & Januario Martyribus Christi, sub quorum protectione & defensione gubernatos nos credimus esse salvatos. Anno Domini Millesimo Centesimo Septuagesimo: Ego Albertu Monachu Archiepiscopo de Turres ki gla sbato custa Carta pro ca mi pregait su Abate de Monte Casinu Don-*

D *no Raynaldu pro indulgere li sus censu, ki davan sos Priores de Nurr ki ac Sanctu Gavinnu pro Sancto Jorgi de Baraggie, & pro Sancta Maria de Eenor una libra de argentu, & viginti solidos de dinares, Kandonke benniat su Missu d' esso Papa, & levarende d' essu ki aviat Sanctu Benedictu in Sardinia. Et ego Pusco Toraive Namana in Sardinia petuli voluntate assu Donnu meu a Judike Barrufone de Laccan, & a Donnu Jobanne Sarga Episcopo*

scopo de Sorra, & a Domnu Costantine de Lella Episcopo de Plova ke, & a Domnu Actu Episcopo de Castra, & a Domnu Zaccaria Episcopo de Orba, & a Domnu Joanne Thella Episcopo de Grijarda, & a Domnu Goffredu Episcopo de Besa, & a Domnu Agostine Arkai-prete de Sancto Gavino, & a totu sos Calonicos, & ad issos par vitilis bene suar carente restauramentu Sancto Gavino, & indulgere ego custu censu, & issu Priore de Nurki Domni Raynaldum de Ficarola de Ramm de quinque homines integros ad orgatori farce su de Crisa &c. Et Ego cum voluntate de Deus, & d' essu Domnu meo Judice Parafone de Laccor, e d' essa Mujere Donna Pretiosa de Orrubu Regina, e d' essu Fuii Domnu Gostantine Rege, & cum voluntate d' essos Episcopos sopra-scriptos, e d' esso Arkai-prete, e d' esso Calonicos in Tulgoli custo Censu a Sancto Benedictu, ki fiat nullu Archiepiscopo pus me, neque nullu homine Kindali sathat kertu bayde kinde apat pro de usque in sempiternum &c.

Et ego Panis Calidus Domini mei Regis Parafonis Scriptor scripsi, & complevi istam Cartam &c.

Adest Sigillum plumbeum.

Haec adfero, non tantum ut prodam, consuevisse Sardos Acta publica consignare vernaculo sermone, decurrente ipso Saeculo XII. (atque antea fortassis apud eos mos idem invaluerat) sed etiam ut Lectores intelligant, quantum adhuc Latinae Linguae retineret Sardorum Lingua,

A simulque quantum ad Italicam nostram accederet. Quod luculentius etiam appareret, si diligentiori curâ descripta fuissent ejus Chartae verba. Haec enim plura sunt, quae omnino ad nostram Linguam pertinent; & ex ipsis vocibus, quas a nostris alienas diceret, nonnullae revera in censum Italici sermonis sunt referendae. *Ki gla sbato custa Carta, est che ha fatto questa Carta.* Subsequitur pro ea mi pregait su Abbate, id est perchè, aut per cui mi pregò il suo Abbate. Reliqua etiam, si accuratius descripta fuissent, nullo negotio deprehenderentur Linguae nostrae, cum Hispanica tamen mixtae, conformia. Atque haec in mentem mihi revocant, quae Antonius Maria del Chiaro Florentinus in Historia Valachiae Anno 1718. adnotavit de Valacorum Lingua, quae multa retinet ex Latinis vocabulis, illuc olim importatis a Romanorum Coloniae, immo & ad Linguae Italicae modos sese non raro componit. Adjunt enim. *Ce ai scris? id est che cosa hai scritto? N' ai facuto bine, hoc est non hai fatto bene. Adam Parinte al nostro a peccatuit, videlicet Adamo Padre nostro ha peccato. Cristos a passit pentru peccatele noastre, id est Christo ha patito per gli peccati nostri.* Quod Valachi, alique populi fecere, pro suo quisque modulo Latinam Linguam corrumpentes, ita & Sardi praestiterunt. Nunc alteram similem Chartam accipe ex eodem Casinensi Tabulario depromptam.

Gunnarii Turritani in Sardinia Judicis Charta pro Monasterio
Montis Casinî, scripta ejus vernaculâ Linguâ Anno 1153.

Auxiliante Domino nostro Jesu Christo, & intercedente pro nobis Beata & gloriosa semper Virgine Dei Genitrice Maria, & Beato Petro Principe Apostolorum, & Beato Sancto Gavino, Protbo, & Januario Martyribus Christi, sub quorum protectione gubernatos nos credimus esse salvandos. Ego Judice Gunnari di Laccon ki faco cussa carta cum boluntate de Deu, & de suius meus Barrasone Rege, & de sa Muere Preziosa de Florrushu Regina ad Sancta Maria de Terqu, cum boluntate Deum; & pro remissione d' effos peccatos meos, & de Parentes meos, & pro servitu bonu Kispi in Monte Casino, cando andai ad Sanctu Sepulcru ad ultra mare, Kaimè feliciter, Abbate Raynaldo ki fuit Abbate de Monte Casinu, & Cardinale de Roma, & pro sa Sanctitate revidi in cussa Sancta Congregatione, & procami glote scrum si anima mia, & de Parentes mios in suo officio, & in ipsas orationes cantu fait facter in cussa locu, & in totu sos atteros locos is sero, Kencitimos l' Abbate & totu sos Monachos. Anno Domini Millesimo Centesimo Quinquagesimo tertio.

Nisi me amanuensis fefellit, Charta haec scripta fuit Anno 1153. Sed quid hoc rei est, quod Gunnarius filium suum appellat Barrasonem Regem, quum tamen, ut supra innuimus, is Anno tantum 1164. Regiâ coronâ ac titulo donatus a Friderico Aenobarbo fuerit? Num heic error cubat? Ne puta. Ego diversos homines censeo. Nam qui Sardiniae *Judices* olim appellabantur, & praecipue antequam Pisanis aut Genuensibus in eam Insulam jus ac domi-

Anatio foret, *Judicum* quidem titulum sibi sumebant in quatuor, ut appellabant, *Judicibus* Sardiniae, sed *Regis* etiam nomen usurpavere, & tanquam Reges, seu Reguli, revera a subiecto populo colebantur, quod scilicet sui juris Principes essent, & a nullius Imperatoris aut Principis supremi ditione penderent. Vide quae jam attuli in calce Differt. V. de *Ducib. Italiae*. Ita suos Principes seu Reges olim Hispani *Judicum* titulo donavere, Luca Tudensi teste Aera 961. Quare apud Sardos idem erat *Judicem* esse ac *Regem*. Leo Marsicanus Episcopus Ostiensis Lib. III. Cap. 23. Chron. Casin. tradit, *Legatos ex parte Baresonis Regis Sardiniae ad Coenobium Casinense missos, atque optima pallia ab eodem Rege illic oblata, precibus additis, ut ad se Fratres mitterentur ad Monasterium constituendum. Pollicebatur ille, maximum in Regno suo nostris utilitatibus honorem. Tum Cap. subsequenti narrat, ab ipso Sardorum Rege traditam Benedictinis Monachis fuisse in Sardinia Ecclesiam B. Mariae in Bubalis. Denique subdit: Hunc aemulatus ad bonum alter Rex ejusdem Sardiniae nomine Torchytorius, fecit & ipse Chartulam oblationis de Sancto Vincentio de Taberna &c.* Acta haec fuere circiter Annum vulgaris Epochae 1064. atque adeo centum annos, antequam alter Baraso a Friderico I. Imperatore Regiam coronam consequeretur. Et quoniam *Torchytorii* hujus in Sardinia Reguli facta est mentio, liceat mihi producere Chartam, cujus exemplum ad me

dum

dum in vivis erat, misit humanissimus vir Octavius Angelus de Abrahamo, Patricius Pisanus, atque in e-

A | jusdem Urbis Primatiali Canonicus. Veri videtur simile, agi illic de hoc ipso Principe.

Donatio facta Ecclesiae Pisanae a Torgotore Judice Calaritano.
Circiter Annum 1070.

IN nomine Dei Patris & Filii & Spiritus Sancti. Ego Judigi Torgotore de Gunali cum filio meo Donno Gostantino Fuste dictus Porestas de Terra Kalarese, & cum muliere mia Donna Preciosa de Lacon, facio hanc Kartam ad Sancta Maria de Pisas; quod ego donnicalia de Palma propter Deum, & pro anima mea, & pro animabus parentum meorum do illi a Georgium Coctum cum muliere sua, & cum filiis suis, & unum fratrem suum cum filiis suis, & Jacob cum muliere sua, & filiis suis, & Antiochum cum muliere sua, & cum filiis suis, & Jobanni Macha cum muliere sua, & filiis suis, & Alhacu Mengone cum muliere sua, & filiis suis, & Paschasium cum filiis suis, & Gitimilum cum filiis suis, & Minkinionem cum filiis suis, & Johannem Pupusarum, & duos nepotes suos, & virum Bridium cum filiis suis, & Johannem Pera, & Petru Maca porcarium cum muliere sua, & filiis suis, & Cecilia de Arzocu Coctu, & Janiam cum filiis suis. Et semitam Severgii nomine aqua demta, & mansionem Guzzonis. Et ferit ad Vadum Judicis, & effit ad Ruum de Cubinu ad Vium Campi de Barca, & effit ad Vadum Falsum, & vadit circa Vadum illud usque ad Cornum de Marava, & effit Abrucum de Teula, & arecto Teriti de Baccari. Et effit a Planum de Ganna. Et semitam Diligi Sedrui de Grutere, de Vanarta. Et tenet per redum via ad Campum de Sidrui. Et inde ad Funtanam Deonna, & a Fun-

B | tana Cucuzgada; & ferit inde ad Campum de Uvgui, & vertit inde via ad Jacam de Basili, & Anuvai de Ijcu. Et ferit inde ad Montem Meanum. Et aliam semitam Durru, intrant illi Moriinas. Et dedit illi unam pra.... durum; & dedit illi Sancte Marie Saltum de Sulammi, & Aquam de Miza de Sulammi. Integram illam dedi.... quam feci ad castigata. Et do illi domesticam de Cunnetum, quam habeo cum Donnicello Comita. Et vertit ad Vadum Dareffa. Et hanc Insulam de Meliaria, de flumen in flumine. Et domestica terra apud domesticam de Muntones de Ajena, quam partior cum Donnicello Comita. Et domesticam de Palude de longo in Cerra de Kamurra in unum cubile, & domesticam mansionem majori, & domestica de montanea. Et vineam de Baubarini. Et do illi Petrum Manca cum muliere sua, & filiis suis. Et do illi donnicalia de Astia, Arzoco; Macca cum muliere sua, & filiis suis, & Itta nura sua; Jorgi Macca, & muliere sua, & filiis suis; Macca, & filiis suis; Mariani Macca cum muliere sua, & filiis suis; Gostantini Macca cum muliere sua, & filiis suis; Cipari Macca cum muliere sua, & filiis suis; Gostantinu Pulla cum muliere sua, & filiis suis; Petru Madau cum muliere sua, & filiis suis; Cipari Madau cum muliere sua, & filiis suis; & Pulla cum muliere sua, & filiis suis, & Cipari fratri suo; Stefani Manca cum filiis suis, & Cipari fratri suo, & filiis suis; Petru de Sipis cum filiis suis;

suis; & Icu Coliu, & filiis suis; Nicola Coliu, & filiis suis; Arzzoccu De Pau, & filiis suis; Mariani fratri suo cum muliere sua, & filiis suis; Antiochum cum filiis suis; Arco de Pascasta cum muliere sua, & filiis suis; Jorgi Pirdigi cum filiis suis; Petru Cucu cum muliere sua, & filiis suis. Gostantini Falla cum muliere sua, & filiis suis; Gavini de Leu, & filiis suis; Arzzoccu de Antula cum muliere sua, & filiis suis; Gostantino Arve cum muliere sua, & filiis suis & Cognatu. Saltu de Sala Siannuzzat, Mienna de Pruna, & Calattudiu Serra, a deretu a Cucuru de Maloni Donniga, & Ajenna de Masoni Dolisadru deretu a.... Detruelu, & hennit deretu a Petra Dorrosas, & ut patet Ajenna de Fontana fabrigada.... a deretu a Cucuru Majori, &.... Ajenna de Prunas. Saltu de Conca. Risi Annuzzat da Variola de Pellari, & Callari, & Maloni... deretu a Giba de Gavallaris. Et tenet ru dui Baccu Majori, & a deretu ad flumen, & benit ru dui flumen deretu Abrau de Vulbisa, & tornat a sebe de Tennere Boi, & a deretu a Giba de Truskulai, & a deretu ajenna de Ruggi. Et tenet a Cucuru de Petra Pluma da de Aiola de Pellari da un di la Nagei. Et Saltu de Petra de Kavalat, Kiappo Assolus.... Kiappu cum a finis eccu custu est Saltu de Pustiasia. Et binia de Kaviga. Et do illi donnicalia de Fanari Arzzoccu cum mulieri sua, & filiis suis; Jhanne Clopu cum muliere sua, & filiis suis; Jobanne de Oza, & filiis suis; Pellari Cordula cum muliere sua, & filiis suis.... Cordula & cum filiis suis; Citru de Jela cum muliere sua, & filiis suis; Lura de Balari cum filiis suis; Jorgi Folloni & cum muliere sua, & filiis suis; istu de Tesa cum muliere sua, & filiis suis; Pellari Pipia,

A & filiis suis. Et semita de Sueriu de Fiora annuzzat da Varlabia de Bru... nunis de su Serra de Sancti Gregorii, & tornat Annigzi. Et semita de Monte Majori de Sueriu de..... Anigise de Malukis si annuzzat ad ariolas de Sabelessi, & tenet deretu ajenna de Pauli. Et alia semita diligi dantas de Campiu de Zellaria. Et domestica de Masone de Porcos. Et domestica de Serra Deuveu. Et domestica de Pelai; & binea de Pilcina ae Kalbuza. Et de illi ad Villa de Muntonis, & a Jorgi Plantas cum mulieri sua & filiis suis; Petru Sanna cum muliere sua & filiis suis; Francu Gatane cum filiis suis; Gella cum mulieri sua & filiis suis; Arzzoccu de Kavallo cum muliere sua & filiis suis. Et semita de Sebellu, & alia semita de Sueriu de aquas. & semita de arena de i Ligi, & domestica de Paulis, & domestica de Spini Christii, & domestica de Via de Strada, & domestica de Arrazza. Et ferit ad bau de Oliastu. Et domestica de Bau de Garra, & binea de Majani de Scza, & le a de Sancto Arcangelo. Et non appat Zerga de Turbari Gimilioni si non unu aerenu serviat ad Sancta Maria propter Deum & anima mea & vivent cum servos de pauperum. Et sunt destimoni Donnicellu Comita, & Donnicellu Gunnari, & Donnicellu Zerkis, & Donnicellu Arzzoccu, logu Salbatori. Et ki illa devertete appat hanathema Jesu-Christi daba duodecim Apostolos, quatuor Evangelistas, sedecim Prophetas, vigintiquatuor Seniores, trecentum decem & oTo Sanctos Patres, &.... inferno inferiori.

Nulla heic Regis aut Regni mentio. Torchytorius tantum Judex appellatur. At hoc ipsum factum videas a Turbino Judice Kavalitano in altera Charta; quam ad me misit idem Canonicus de Abramo. Exero & istam.

Dona-

Donatio Tolonei facta Populo Pisano a Turbino Judice
Calaritano Anno 1103.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, Amen. Ego Turbini, omnipotentis Dei gratiâ Judex Karalitanus, dono, concedo, & in perpetuumtrado Pisanis carissimis amicis nostris Toloneum de yverno & de estate, & de Sale, ut habeant benedictum a Deo, & a nobis. Ita tamen ut Populus Pisanus sit amicus mihi, & Regno meo, & non offendant studiose neque me, neque Regnum meum. Hujus nostre donationis in primis testis est Deus, deinde Gonnari Donnicellus, & Petrus, & Marianus Donnicelli, & Torchitore similiter, & Arzoccor de Curcasso, Curatore de Ciutta, & Cunitta de Gonnale, & Zerobis de Rovo, & Orzoor de Rovo, & Constantino de Rovo. Et cum bona voluntate aliorum parentum nostrorum, & totius Populi mei hoc feci. Hic etiam interfuerunt de Pisanis, Petrus filius Albizzi, & Ughicione filius Uberri, & Leo de Babilonia, & Wido Cantarello, & Tehaldinus, & Gerardus filius Petri, & Alcherius, & Gerardus Pandulfi, & Rodulfinus, & alii plures. Anno Domini Incarnationis Millesimo Centesimo quarto, in Mense Mayo, Indictione XI.

„ ✠ Ego Turbini, Dei gratia Judex in hac carta subscripsi.

En ut iste Turbinus Judicem Karalitanum sese tantum inscribit. Verum lege, quae sequuntur, nempe: ut Populus Pisanus sit amicus mihi, & Regno meo, & non offendant studiose neque me, neque Regnum meum. Dotissimus olim vir inter amicos meos, die I. Anni 1736. e vivis ereptus, D Gaspar Berettus Monachus Benedictinus in Dissert. Chorogr. prae-

A posita Tomo X. Collectionis meae Rer. Italic. memorata nuper Leonis Ostiensis verba perpendens, suspicabatur interpolata fuisse, & a posteris temere addita, quum primus, qui Regio titulo Sardiniae praefuerit, idem ille Baraso fuerit, quem Fridericus Anno 1164. corona ornavit. Sed nulla mihi de loci hujus veritate suspicio. Immo certum futurum est nobis, Anno 1064. floruisse alterum Barasonem in Sardinia Regulum, alium ab eo, qui centum post annos ibidem floruit. Fortasse Proavus ille fuerit alterius, quum constet, non olim minus, quam nostris temporibus, renovata fuisse in Nepotibus Avorum nomina. Petrus quoque Diaconus Lib. IV. Cap. LXVII. Chron. Casin. haec memoriae prodidit. *Suâ jam diu Abbate Gyvardo Gunnarius Sardonum nobilissimus, parentum suorum Barasonis & Torchytorii Regum vestigia sequens, cum licentia Archiepiscopi sui, obtulit Beato Benedicto Ecclesiam Sancti Petri in Murbei &c. Helena appellatur illius* uxor. Circiter Annum 1112. a Gunnario Sardiniae Judice, seu Rege, facta fuit ejusmodi donatio. Atque ex his confirmatum vides, praecessisse alterum Barasonem Regem. Is autem Gunnarius non idem fuisse videtur cum Gunnario, cujus Chartas nuper dedi. Itaque Ostiensis verba supra allata difficultate carent, eaque aperte innuunt, Sardiniae Judices Regio titulo vel ipso Saeculo Ch. XI. usos, & non unum ibi fuisse eodem tempore Regem. Idem quoque animadvertas in Charta, quam nuper dedi, ubi

ubi Rex Baraso etiam ante coronationem a Friderico factam nobis occurrit, nisi tamen duo diversi Barafones tunc fuere, alter *Turritanus*, alter *Arboreae Judex*. Fac tamen unus homo fuerint, & proinde petas: si Regio titulo Baraso iste jam insignitus erat, cur eundem a Friderico rursus sibi conquestivus? Ad Chronica Pisana Tom. VI. pag. 176. Rer. Ital. Inde elucet, *Parafonem Judicem Arboreae* a Judicibus *Turritano* & *Calaritano* gravi bello impetitur, fugam arripuisse, & ad Genuenses, atque ad Imperatorem confugisse. Scilicet ab iis vires ut totâ Sardinia potiretur; ab Imperatore verò titulum Regium petebat, sperans, sub nomine Imperii integram sibi Insulam subjicendam. Caffari Continuator in Annal. Genuen. Lib. 2. pag. 293. ejusdem Tomi VI. Rer. Ital. auctor est, petiisse Barafonem, ut Imperator

A daret ei totam Sardiniam, & esset Solus Rex, & teneret Insulam Sardiniae pro eo. En quo tenderent Barafonis conatus, & impetrata a Caesare coronatio. Quod si Solus Rex esse cupiebat: ergo erant alii in Sardinia Reges. Hoc est erant alii Judices, nempe *Calaritanus*, *Turritanus*, *Galuritanus*, qui & ipsi pro Regibus habebantur. Immo idem Barafon a Friderico jam coronatus, *Judex* adhuc appellatur in Charta Archiepiscopi *Turritani*, quam nuper eduxi. Quod reliquum est, minime vacillare, quae de Barafone Ostiensis scripsit, neque adjectam illius Chronico laciniam ejusmodi, superstes Charta evincet, ex *Casinenfis Monasterii* Archivo depromta, atque utinam accuratius descripta. Ibi mentio est *Desiderii Abbatis*, qui postea ad Romanum Pontificatum erectus, *Victor III.* appellatus est.

Donatio duarum Ecclesiarum facta Casinenfi Coenobio a Barafone Sardiniae Regulo circiter Annum 1064.

IN nomine Dei, & aeterni Misericordias, & Parente Donno Barufono, & Nepote ejus Donno Marianus in Renno, quo dictus ore, deinde Donicello Mariano, & Donicello Petro, & Donicello Comita, simul cum omnibus Fratres & Parentes eorum, considerabimus & memorabimus nobis de omnibus peccatis nostris, & pro mercede & redemptione animae nostrae tradimus atque concedimus Basilica Sanctae Mariae Dei Genitricis Domini de loco, quod dicitur Gubalis, deinde Sancto Elias de Monte Sancto cum omnibus, quae modo habent, & antea, jubente Deo, dare illis poterimus cum charitate perfecta, sic tradimus

D illas Monasterios nos hos a Basilica & Monasterio Sancti Benedictus, qui dicitur Castrum Casino, & da Donno Desiderio gratia Domini Abbas, ad habendum, tenendum, atque possidendum, & faciendum, & de illis necessaria in istos Monasterios.

E Latinum sermonem, quanquam corruptum, praefert haec donatio. Vulgarem vero adhibitum videas in altera, quam sub jectio, haustam ex ipsius supra laudati Casinenfis Coenobii Tabulario. Spectat illa ad Barafonem, cui Fridericus I. coronata contulit.

Barafonis in Sardinia Regis Privilegium concessum Ecclesiae
& Monasterio S. Nicolai de Vrgen Linguâ ejus
vernaculâ circiter Annum 1182.

IN nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. In gratia de Deo & de Sancta Maria, & de Sancto Petru Principe Apostolorum, & de Sancto Nigola Confessore, & de omnes Sanctos & Sanctas Dei. Ego Judice Barafune podestando totu Logu d' Arbaveae simul cum mugera mia Donna Algaburga Regina de Logu, & Archiepiscopu Comita de Lacon, & d' effos Piscobos meos, Donnu Mauru Piscobu d' Ufello, & Donnu Ugo Piscobu de Sancta Justa, & Donnu Mariani Piscobu de Terra alba, & totu fideles meos, & Clerigos, & Laigos de Logu d' Arbaveae, cum Curiae consiliu, & cum mia boluntade fago quista Carta a Sanctu Nigola de Vrgen, ch' est posta in Ficuzmara de chi fabricavat Judice Gostantine Au meu, & Judice Comida Patre meus, vffit illa a manu sua, & ego pro anima ipsorum, & pro isa mia & de dominu parente meu offertolla a Dominu & a Sanctu Benedictu de Monte Casinu pro esser Monasteriu ordinandu d' Abade bonu, & de Monachos bonos, & ponio ello cum omnia Cartu act, & ad aver dare cum momanti, & ivi, & imateras Cortes suas fiat libera. Et non apat ausu, non Judice cataer de pusme, non Archiepiscopu, & non Piscopu, & non Priore de Monte Casinu, non Monachu, non Combersu, nec nulla homine mortale a levar ende d' essa causa de Santo Nigola, non de spirituale, ninque de temporale, nin dintro de domu, nin de foras domu Keria voluntate des Abbade, & des sos Monachos cantesser in Santu Nigola, & icusta domo de Sanctu Nigola cum om-

Ania cantu, & ad aver dare como innanti, & ivi, & ateras Cortes suas fiat libera. Et non apat ausu nullu homine mortale a imparanpende nin d' essa causa pegniare de Sanctu Nigola, nin de sos servos, nin de causa issoro, & sin de l'enant d' essa causa de Sanctu Nigola da ve Galiboia fiat Corte sua au a suva, au a larga, accu inde aut..... pro causa de Regnu inne pargent sas domos, & isas domestigas, & ipsas binias, & issos saltos, & issas semidas & pradus de Cavallos ea causa de Regnu las castigent. In Mare de Sancta Justa, & in Mare de Ponte cherant piscave pro Judice piscent, & una barca in mistras, & pischi nullu homine mortale non dellis levat, & d' essa piscadura d' essus a Rius de Kirras au Ponte de Sinniscadi, como au cat aver dane, como innanti nemo non dellis levet nin ambilla, nin pischi, & sali nollis levent, ne in Ponte de Funani, nec in Piscobuu, nec in Ponte de Sinnis cubi fiat bolet afriare, au dare d' essa causa sua a Sanctum Nigola au servu, au liberu, au malavidu, au sanu fazat illu in benedictione de Deus. Ea boluntade mia est. Et sunt testes ipfus Deus, & Sancta Maria, & Santo Nigolao, & ego Judice Barrefone de Lacon, & Archiepiscopu Comita de Lacon, & Episcopo Mauro, & Episcopo Ugo de Sancta Justa, & Episcopo Marianus de Terralba, & de Curadores, & de homines bonos san Tos d' essa terras mea Donnigella Itochor, & Itochor de Lacon, & Gunnavi Doru Curadore Bonuacli Gosentine de la Curadore d' Ufello, Petru de Serra Curadore de Fro-

B

C

D

E

dovia-

doriant de Birachastios, Terricu de Campu, & Golleanes suos.

Ego Judice Barrufone laudo & confirmo.

Ego Archiepiscopus Comita laudo & confirmo.

Disertis verbis Baraso heic se appellat *Judicem Arboreae*, non autem *Regem*. Tum conjugem suam nuncupat *Algaburgam Reginam*, ut intelligas, promiscua apud Sardos fuisse nomina *Judicis*, & *Regis*. Quod solum haesitare me cogit, in Charta supra evulgata Anni 1170. *Barasonis Judicis de Laccon* uxor appellatur *Donna Pretiosa de Onuru Regina*, uti & in altera Charta Anni 1152. Heic autem illius uxori *Algaburga* est nomen. Fortasse *Pretiosa* e vivis sublatâ, alteram ille duxerat. *Barasonis* vero filius in eadem Charta Anni 1170. memoratur *Gostantinus Rex*. Atque idem ille est, qui in duabus pergamenis Vulgari pariter Lingua scriptis, atque a Troncio pag. 137. *Annalium Pisan.* (parum tamen accurate) evulgatis, ita inscribitur: *Ego Judike Gostantine de Laccon Rex &c.* Filius illius ita se subscribit: *Ego Judike Barufone de Gallur, ki la venovo custa Carta, ki fecit patre meu Judike Gostantine &c.* Ex quibus Chartis rursus apparet, Sardiniae Principes appellationem *Judicis* & *Regis* olim pro uno habuisse. Lucem heic augebunt, quae *Clariss. Mabillonius* adfert in *Itiner. Ital.* pag. 182. ex *Archivo Camaldulensium Fontis boni*. *Exstat in multis*, ait ille, *una Charta barbaro sermone* (hoc est non abfimili a nuper evulgatis) *ae donatione Ecclesiae Sancti Nicolai in Regno Sardiniae, Guidoni Priori inscripta, consentiente Domino Constantino Judice, seu Rege, cognomine de Laccon, & Donna Marcusa Regina, Anno MCXIII. Sigillum ex*

A *plumbo appensum, ex una parte caput Regis inconcinne praefert, ex alia GO-*
STANTINE REGE. Alterius vero *Constantini Regis*, ejusque patris, antiquiora monumenta evulgarunt doctissimi *Monachi e Congreg. Sancti Mauri Martene & Durand Tom. I. Veter. Script.* pag. 523. hoc est *fundationem Monasterii S. Georgii in Sardinia*, quam Anno 1089. fecit *Arzo Rex* (si tamen vitio caret illud nomen) & *Judex Karalitanus cum uxore sua Domna Vera, & cum Constantino filio suo.* Subscribunt *Constantinus Rex & Judex, & Marianus Rex & Judex filius superscripti Constantini.* Sublequitur *fundatio alterius Monasterii Anno eodem 1089. ab eodem Constantino Rege & Judice facta, cui subscribunt Jorgia Regina, & Marianus Judex & Rex filius superscripti Constantini.* Ibidem quoque habes *Bullam Hugonis Karalitani Archiepiscopi, scriptam An. Chr. 1090. in qua Monasterio Sancti Victoris Massiliensis confirmat bona quaedam, sicut Constantinus Rex & Judex Karalitanus praefato Monasterio concessit.* In eodem *Tom. I. Veter. Script.* pag. 628. pariter habetur *Diploma Mariani Judicis seu Regis Caralitani, exaratum Anno 1112. Sed & Laurentius Vernensis, sive Veronensis, in Poëmate, hoc est Lib. I. de reb. gest. Pisan. Tom. VI. Rer. Ital. auctor est, Pisanam classem Anno Chr. 1114. in Sardiniam advectam,..... ubi Constantinus habebat Sedes, Rex clarus, multum celebratus ab omni Sardorum populo &c.*

Infra memoratur Constantino Saltarus Judice natus. Vide etiam, quae de iisdem Sardiniae Regulis dixi in Dis-
fert. V. de Ducib. Ital. Neque ista concessisse me poenitet, quae *Sardo-*

rum Historiae a nimis tenebris praefae aliquid lucis ministrare possunt. Immo juvabit & alteram Chartam addere ex laudati Casinensis Coenobii Archivo itidem excerptam, ex qua non solum evidentius constabit, etiam ante Barafonem a Friderico I.

A Augusto coronatum, alios in Sardinia Regium titulum gessisse, sed & illustrabitur Genealogia Gunnarii Judicis & Regis Turritani, qui primus nobis occurrit in hisce investigandis.

Gunnarius Rex Turritanus in Sardinia Monasterio Casinensi, ejusque Abbati Raynaldo S. R. E. Cardinali confirmat omnia bona a suis Majoribus eidem Coenobio donata Anno 1147.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi, Anno ab Incarnatione ejus Millesimo Centesimo Quadragesimo Septimo, Indictione Decima, octavo Kalendas Julii. Si injusta & vana postulantibus nullus omnino justus & firmus est tribuendus effectus, juste & religiose postulationi & maxime Dei cultorum & locorum venerabilium manus est aperienda charitatis & pietatis. Quapropter ego Gunnarius divina dispensatione Turritanorum Rex & Dominus, Vigesimo Anno Regni nostri Jerosolimam pergens ad loca Sancta visenda, ad limina Sanctissimi Patris Benedicti declinare decrevimus, atque petitionibus Reverendissimi Donni Raynaldi Dei gratia Cardinalis & Casinensis Abbatis, & Fratrum, quos illic congregatos reperimus, quorum conversatio nobis placuit, assensum praebuimus, quibus etiam vinculo societatis, amore & reverentia Beati Patris Benedicti, & ipsius loci, quam perspeximus religione nos astrinximus, & ea quae a Praedecessoribus nostris & consanguineis, vel a quibuscumque in Insula Sardinia sub Regno nostro Turritano, Casinensi Coenobio quocummodo data seu danda sunt, quantum in nobis est, in perpetuum tenenda & possidenda confirmamus, scilicet Sanctae Mariae de Thergo Ecclesiam Sancti Petri de Gulsubi, Sancti Nicolai de So-

B lio, Sancti Petri de Murchi, Sancti Michaelis de Fernugio cum omnibus pertinentiis eorum, & Ecclesiis eis concessis, cum servis & ancillis, terris & vineis, cultis & incultis, silvis & pascuis, planitiis, montibus, & vallibus, molendinis, aquis, aquarumque decursibus; quidquid praeterea gloriosae memoriae Atavus meus Baraso Rex, & Marianus Avus noster, Constantinus etiam Generator noster, & Marchusa Regina Uxor ejus, & consanguinei nostri cum filiis & filiabus, & Comita cum uxore sua Muscundola, & Marianus cum uxore sua Justa, Pera filia Gunnarii, Constantinus de Carvia cum uxore sua Jorgia, Foratus de Gentile cum uxore sua Susanna, nec non & alii quique fideles, qui in eodem Casinensi Coenobio dederunt, absque omni molestatione, dilaceratione, & conditione firma & illibata perpetuo manere volumus: Amen, Amen, Amen: Fiat, fiat, fiat: Et quis ista Carta destruere aut exterminare eam voluerit, is . . . & Deus nomen suum de libro vitae, & carnes suas dirumpat volatilibus caeli & bestiis terrae, & mittat in illis Dominus mortem Papellae, & deleantur de isto seculo citius, & habeat maledictionem de Deo Patre omnipotente & de sancta Maria Matre Domini nostri Jesu Christi, & de Beato Michaeli Archangelo, & qua-

tuor Evangelistas Marcus, Matthaeus, Lucas, & Johannes, & de duodecim Apostolis, & de sexdecim Prophetis, & viginti quatuor Seniores, & de trecentos & octo Patres Sanctos, qui Canones disposuerunt in Nicea Civitate, & de novem Ordines Angelorum, & omnes Sanctos & Sanctas Dei: amen, amen, amen: fiat, fiat, fiat. Et si quis ista Carta audire voluerit, & nostras ordinationes placuerit, & dixerit, quia bene est, habeat benedictionem de Deo Patre omnipotente, & de Sancta Maria Matre Domini nostri Jesu Christi, & de Beato Michaeli Arcangelo, & de quatuor Evangelistas Marcus, Matthaeus, Lucas, & Johannes, & de duodecim Apostolis, & de sexdecim Prophetis, & de viginti quatuor Seniores, & de trecentos & octo Patres Sanctos, qui Canones constituerunt in Nicea Civitate, & de novem Ordines Angelorum, & de omnes Sanctos & Sanctas Dei: amen, amen, amen: fiat, fiat, fiat. Et sunt Deus omnipotens testes primus: deinde Ego Judice Gunnari, qui hanc Cartam fieri praecepi; & Dominus Johannes Sorrentinus Episcopus: & Dominus Robertus ejusdem Regis Curiae Magister; & Sigismundus filius Bulli, & Comita de Tori nepos ejusdem; & Torbetori de Serra. Hoc totum confirmatum est in supradicta Ecclesia Casinensi, praesente & praecipiente praedicto Domino Rege Gonnario, & Domino Johanne Episcopo Sorrentino, & Magistro Roberto, & aliis supra dictis in praesentia Domni Raynaldi Casinensis Abbatis & Cardinalis, & ante praesentiam Domni Mazzullini praefatae Ecclesiae Advocati.

Quod ego Johannes Diaconus & Curiae Notarius ex praecepto supradicti Domini Gunnarii Turritani Regis scripsi, praesentibus his ad hoc vocatis testibus, scilicet Bernardo de Sancta Ru-

A *finâ, Murino de Arpino, Roberto filio de Albaneto majore, Raynaldo filio Johannis de Majo. Scriptum in Mense & Indictione superscripta.*

✠ Ego Gonnarus Judex Turritanus in domu Beati Benedicti libenter subscripsi.

✠ Ego qui supra Johannes Surrentinus Episcopus signum Crucis feci, & interfui.

✠ Signum manu supranominati Magistri Roberti Turrenensis subscriptum.

✠ Ego Comita de Thori manu mea subscripsi.

✠ Ego Torquetore de Serra hoc decens signum manu mea feci.

✠ Ego Sigismundino filio Bollo subscripsi.

C Sed jam dimissâ Sardinia, cujus historia antiqua parum perspecta, mihi saltem, est, in Corsicam navigatio vertatur. Ante aliquot annos Cl. Vir supra memoratus D. Guido Grandius, Camaldulensis Abbas, & in Pisano Gymnasio publicus Mathematicae professor, quaedam ad me Chartas misit, e vetustis exemplis descriptas, quae in Tabulario Pisani Camaldulensis Coenobii Sancti Michaelis adservantur. Ad Corsicam pertinent, atque ad Monasterium Sancti Mamiliani siti in Insula Montis Christi. Has nunc exerere placet, quales a praeclarissimo Amico accipi, sed professione maturè praemissa, me heic plane caecutire, quum mihi nulla Corsicae Historia praesto sit, unde lumen effulgere possit ejusdem Insulae antiquitatibus. Etenim quamquam mihi ad manus fuerit Corforum Historia a Petro Cyrneo scripta, & ex Codice MSto Regiae Parisiensis Bibliothecae depromta, quam in *Rer. Italicar. Collectione* Tom. XXIV. jam edidi: attamen illic, quod est ad antiqua tempora, nihil occur-

rit,

rit, unde profecisse potuerim. Diu A rem, tandem exordium ex Charta
autem dubius, quid primo profer- | Simonis Regis cepi.

Venditio aliquot praediorum facta ab Henrico quodam, Mathildae
Comitissae uxori Guilielmi Comitis in Corsica.

Anno, si quidem verum sit, 936.

IN nomine Domini amen. Nonocente-
simo Trigesimo Indictione Non-
na regnante Domino nostro Re
Simone. Manifestum sit omnibus au-
dientibus & legentibus, qualiter vene-
runt Domino Henrico & de alia parte
Domina Matelda filia de quondam Do-
mino Neri, Dei gratia Comitissa & ux-
or de Domino Guiglielmo, lo quale ha-
bitabat ad locum ubi dicitur a Coco-
vello di lo Plebajo di Ampogiano.
Et isti supradicti vendiderunt suas pos-
sessiones in Piagia rejaente in loco qui
dicitur Pontigio juxta Poidigiam, quae
sunt terris cultis & incultis, boschis &
silvis, idest totum Pontigium cum sua
con sursu la fac & ri-
patico, qui in se remanserunt & reti-
nuerunt & dixerunt. Item vendimus i-
stas possessiones ad vos Domina Comitiss-
a Matelda per nos pro omnibus here-
dibus nostris, & pro heredibus vestris
in perpetuum. Et vos promittimus per
nos & heredibus nostris non molestare
ipsam venditam, ut ipsam habeatis &

B | teneatis & possideatis, & quidquid fa-
cere volueritis faciatis ab ante hodierna
die. Et in merito recipimus de vobis
Domina Matelda Libras LX. & tres
boves boni & optimi & duo Napi ar-
gentei, & unum Copertorium de lecto
valoris Librarum VII. Sic quippe inter
nos bene convenimus, & amorem & ra-
lem cartam rogaverunt in manu mei No-
tarii.

C | Actum ad Sanctam Luciam de la
Bacharada, testibus Domino Riccobono
Episcopo Aciensi, Vivanello de Floria-
no, Guanduccio, Domino Landolfo de
Corba, Presbiter Griffio de Sancta Lu-
cia & alii plures ibi fuerunt.

Ego Manuellus sacri Imperii Notarius
scripsit.

D | Ignotus nobis Corsicae Rex Simon
heic erumpit. Quo tempore is flo-
ruerit, si notis Chronologicis fidem
habere velimus, in Annum 936. e-
jus aetas caderet, quo decurrebat In-
dictio IX. Alteram similem Chartam
adtexo.

Index Legatorum ab eadem Mathilda Comitissa relictorum
variis Sardiniae Ecclesiis Anno 951.

IN nomine Domini amen. Nonocente-
simo Quinquagesimo Primo, Indictio-
ne VIII. Manifestum sit omnibus; me-
moriā recordationis facimus ut pro nul-
lo tempore perjurum non incurrat. Qua-
liter videlicet Domina Matelda uxor Do-
mini quondam Guilielmi, qui habitabat
ad locum Cucuvelli, quando venit ad

E | obitum mortis suae, dixit coram me No-
tario: Ego judico corpus meum apud
Ecclesiam Sanctae Mariae de Cano-
varia, & judico ibi meum lectum
& meum mantellum & meam cen-
turam de argento dictae Abbatiae.
Item judico Ecclesiae Sanctae
Libras XV. pro uno Calice. Item judi-

judico Ecclesiae Sancti Nicolai de Campilli Libras VII. pro uno paramento. Item judico omnes terras & possessiones, quas habeo in Pragia in loco qui dicitur in Pontigio, Abbatiae Sancti Mamiliiani Insulae Montis Christi. Item judico meas tunicas & meas massaricias & viginti cappas ad Marianam servitiam meam, quae servivit mihi annis septem. Et ista est mea ultima voluntas.

Actum in domo dictae Dominae in loco Cucurvelli. Testes Presbiter Raynucius de Monte d' Olmo, Presbiter Nigellus de Scata, Johanello Sambuchello, Rosanello dal Querceto, & alii plures ibi fuerunt.

A

Et Manuellus sacri Imperii Notarius scripsit.

Ego Presbyter Lanfrancus de Comitatu Mediolanensi, Imperiali auctoritate Notarius has cartulas exemplavi de uno Libro Sancti Mamiliiani Insulae Montis Christi, & scriptas manu Domini Manuelis sacri Imperii Notarii, & exemplavi Anno Domini MCCCXXI. Indictione XIII. die VIII. Aprilis.

B

Congruit Indictio IX. Anno 951. Ad eadem quoque tempora spectat altera Charta, ubi mentio fit Berlingerii Corsicae & Sardiniae Regis. Italici enim veteres ita Berengarii nomen in Lingua nostra usurparunt, finitimos populos imitati.

C

Berengarius Corsicae & Sardiniae Rex antiquas oblationes a se factas Monasterio Sanctorum Benedicti & Zenobii de Ilaria confirmat, & novas addit. Anno, ut Charta praefert, 900.

IN nomine Domini amen. Anno Nativitatis Domini Nonocentesimo..... Indictione Quinta, XII. die Martii. Ego Dominus Berlingerus Rex, Dei gratia Dominus de Corsica & de Sardinia dedi, quando fuit aedificata Abbatia Sancti Benedicti & Sancti Zenobii de Ilaria in loco, ubi dicitur lo Cavo, tutto lo suo circolo, quomodo est terminato & circumdato da ogni parte de nostro proprio allodio de pater meus, & de mater mea. Et damus ad dictam Abbatiam nostram possessionem, terras agrestes & domesticas, buschis & silvis, castagneris & nocetis, sicut sunt terminatae de piede in Ficatella in Buffo, & mette alle Saline, & mette a Sancta Junta, & mette a Verde, & mette allo Livelli, & mette in via publica fuit Fonstaglione, & mette in Montalto, & falla

D

per lo Rigone, & mette in Buffo & mette alle Ficarelle. Et istas possessiones damus vobis pro Deo de nostro proprio, ut abeatis & doneatis usque in perpetuum, in tali vero tenore, ut non possitis vendere nec alienare istas possessiones damus dictae Abbatiae pro anima mea & pater meus & mater mea & praedictorum germanorum meorum, damus cum licentia Domini Papae Alexandri.

E

Actum in Ecclesia Sanctae Mariae de Marana. Domino Bruno Archipresbiter Januensis Legatus in Corsica & Sardinia, & Domino Lunergio Episcopus Maranensis, & Domino Nicolao Episcopus Acciensis, & alii plures testes ibi fuerunt vocati.

Ego Johannes quondam Matthaei, sacri Imperii Notarius rogatus fui, scripsi, firmavi, & dedi.

Ego

Ego Buccaccius olim quondam Brancatii de Pivello Plebis Alifani Corsicae Dioecesis Aleriensis publicus Notarius Imperiali auctoritate coplavi ea quae sic vidi quae intellexi nec jungens nec carens aliquid res quod variat sensum vel intellectum, licet fortassis propter malam orthographiam, sub Anno Domini MCCCCLIII. die XII. Augusti.

Qui continuo monumentis hisce acquiesceret, ad Annum 900. aut ad alium aliquem Annum Seculi X. statueret Berengarium Corsicae & Sardiniae Regem; & Catalogo Episcoporum Acciensium, Riccobonum & Nicolaum adderet in Charta hac memoratos, uti & Lunergium in Marranensium Antistitum album inferret, Episcopos Ughellio ignotos: quod reapse factum est in Italiae sacrae editione novissima Tom. IV. quum nescio quis editori Nicolao Coletto, viro de literis bene merito, notitiam hanc ministrarit, nullis aliis tabulis fretus, quam nunc a me evulgatis. Verum ego quid plane sentiendum sit de hujusmodi Chartis, decernere vix audeo. Confictas non facile credam: quotiescunque enim de apographis agitur, amanuenses imperiti errores creasse potuerunt, quos in ipsis authenticis minime deprehendas. Et fortasse Buccaccius quondam Brancatii de Pivello plebis Alifani Corsicae Dioecesis Aleriensis Notarius, qui Anno 1453 Chartam hanc exscripsit, & malam orthographiam ibi se reperisse fatetur, eam caruit peritiâ, qua ad intelligendam veterem scripturam est opus. Et praecipue deceptum reor in Chronologicis notis describendis. Profecto ad Annum 900. nequaquam spectat haec Charta, sed quidem ad Seculum XI. aut etiam XII. Verba illa animadvertite: *istas possessiones damus vras licentia Domini*

A Papae Alexandri. Ergo Charta scripta fuerit aut Alexandro II. in Romana Cathedra sedente, Anno 1067., aut sub Alexandro III. Anno 1172. Et mihi postremum hoc magis arripet, quum Johannes Notarius se inscripserit sacri Imperii Notarium. Praecedentibus Seculis Tabellionum mos erat se appellare *Notarios sacri Palatii*, & a multis etiam Saeculo XIII. usurpata est ejusmodi subscriptio. Formula autem sacri Imperii non ante Fridericum I. investa videtur. Hoc idem animadvertas velim in cunctis subsequentibus Chartis. Quamobrem praecedentes quoque duae Chartae, quae Anno 936. & 951. scriptae in Corsica dicuntur, ad posteriora tempora sunt trahendae. Sed quis iste Berlingerus Rex, Dominus de Corsica & de Sardinia, Seculo XII. recurrens? Quis ille Simon Rex in eadem Corsica regnans? Nunquid omnino ficta haec nomina? Accommodare haec ad Historiam Sardonum & Corsorum, ut ut de ea parum constet, atque ad tempora Alexandri III. Papae difficile possumus; nisi forte, quanquam tabulis destituti, opinemur, Berengarium aliquem, e Barcinonensium Comitum sobole, ab Alexandro III. Regnis Sardiniae & Corsicae fuisse praefectum, ut ita eluderentur consilia Friderici Aenobarbi, qui in ea Regna auctoritatem sibi tribuens, jura laedebat Romanae Ecclesiae. Dubius, & nihil affirmans, haec profero. Interim adjungam Chartam alteram a praecedenti minime disjungendam, quam Notarius Anno 1354. se descripsisse fatetur, hisce praemissis *Sia manifesto a tutte persone, che leggeranno, o che oderanno questo scripto, che lo Venerabile homo Messere Frate Blasio Veservo Alerienese a requesto a me Notario infra scripto, che*

eo, sicome publica, dovesti trarre exemplo della Carta dello Circolo della Badia di Santo Stefano di Venaco, e d'altre Carte, che seguono appresso che

A appartenono alla ragione della detta Abbatia. Et eo così scripsi de parola in parola, come si contiene qui appresso.

Donatio praediorum quorundam facta Silverio Abbati Insulae Montis Christi ab Ottone Comite in Corsica. Anno. . .

AD honorem Dei & Beatae Mariae & Beato Stefano & Beato Benedetto, Anno Dominicae Nativitatis Quadragesimo settimo, regnando Messere Berlinghiero Re & Giudice. Sia manifesto a tutte persone che leggeranno & che odiranno questa Carta. Quando venne Messer Otto, e Messer Domenico, e Messer Guidone de' Conti dell' Isola di Corsica, & questi vennono in presentia di Messer l' Abate Silverio Abate di Santo Mamiliano dell' Isola di Monte Cristo. E questi sopradetti Signori li dedono sua possessione, ch'elli avevano in Venaco in l' Isola di Corsica, che sono case, casamenti, terre, vigne, boschi, e selve agresti & domestiche, le quali sono terminate & per termini sopra lo piano chiamato lo Felice, e mette allo fiume di Rifsonica, & mette in Tavignano, & mette allo Poio dello Palazzo, & mette allo Vado delle Carcere, & mette allo Poio delle Tavole, & mette a Tuisano, & mette allo Vado delle Rondini, con due parte dello Gualdo delle Lentigini. Et questa possessione diamo per noi e per nostri heredi in perpetuum. Et questi Signori sopradetti facta la sopradecta donatione vennono con Messer lo Abate in presentia di Messer Sinibaldo da Ravenna Arcivescovo e Legato in Corsica, con sua licentia, e con volontà di Messer Angelo Conte e Signore di Corsica, e di Madonna Gilia madre sua; & questi feceno Monasterio & Abadia Sancti Petri & Sancti Stefani de Venaco; &

Tom. VI.

B dedono e summissoni ea allo Monasterio di Sancto Mamiliano dell' Isola di Monte Cristo con tutti li sua beni; in tali vero tenore, che quando l' Abate, ovvero li Frati, o li Preti non potessino stare, che la dicta Chiesa colli sua beni deggia tornare alli sopradetti Signori, ovvero alli sua heredi & inrede. In tali vero tenore, che ogni anno debbino rendere un cavallo infrenato & infellato che vaglia Libre Sette. **C** E quando l' Abate velit, ovvero li Preti volessino tornare, deggiano havere la dicta Abatia con tutti li sua beni senza piato vel molestia & non peggiorati, sotto pena della dicta possessione. Et questi sopradetti Signori ovvero li sua heredi deggiano essere Patroni & Governatori & Defenditori contra ogni homo. **D** Et questi patroni deggiano havere vitto e vestito, nella dicta Badia, vel in altre Chiese di Monte Cristo.

Actum in Mavvana inanzi la Chiesa di Sancta Maria in presentia di me Notario insoprascripto, & di Messer Sinibaldo Legato. Testes Prete Grisogano, Prete Antonio, & Misser Bonaparte, & Messer Manfredo di Samma, & **E** altri più che ivi erano.

Ego Philippus quondam Arricii Notarius sacri Imperii hanc Chartam rogatus fui & scripsi, firmavi & dedi.

Chronologicae notae depravatae prorsus deprehenduntur. Et quum heic mentio fiat Berlingerii, sive Berengarii Regis & Judicis, pertinere Chartam videas ad tempora, quibus

M m

prae-

praeceps scripta fuit. *Sinibaldus* ille *Ravennas*, qui etiam appellatur *Archiepiscopus & Legatus* (scilicet Apostolicae Sedis) quinam fuerit, divinare nequeo. Archiepiscopum nullum hujus nominis agnoscunt monumenta *Ravennatis Ecclesiae*. Attamen significavit mihi P. D. *Petrus Pavius Ginannius Prior Benedictinus*, *Ravennae* repertas fuisse ante paucos annos *Chartas* quasdam, e quibus nonnulli *Archiepiscopi*, ignoti antea *Rubeo & Ughellio*, erupere, atque inter alios *Petrus*, & *Berwardus* Saeculo Ch. Undecimo. Num

A & *Sinibaldus* inter eos? Quando etiam statuamus, referendam esse *Chartam* hanc ad tempora *Alexandri III.* inquirendum superest, num *Notarius* primus *Italicus* prorsus sermone sit usus, an eam Anno 1354. describens alter *Notarius*, *Italicum* fecerit, quod antea *Latine* scriptum fuerat. Hic sane testatur, se *Chartam* exhibere in *antigrapho*, qualem in *schedulis* invenerat. Ibi vero mentio fit *Angeli Comitis, domini Corsicae, & Giliae matris ejus*. Quapropter res monet, ut alteram *Chartam*, ubi is itidem occurrit, e tenebris educam.

Donatio terrarum facta ab Angelo Comite Domino Corsicae
Johanni Abbati Sancti Stephani Venacensis Anno

A L nome de Dio, Amen. Recordatione facimo che all' Anno de Messer Domene Dio Sexto centesimo, Indictione XI. manifesto sia a tutte persone, quando venne Messere Angelo Conte e Madonna Gilia Contessa, & Madre sua in presenza di me Notaro infrascripto, & fecero offeritione e donatione in mano di Messer l' Abate Joanni Abate di Sancto Stefano di Venaco, delle sue possessioni acquisite, terre culte & inculte, domestiche & agreste, che sono in la Isola di Corsica, in loco ditto Venaco, in loco chiamato Campo di Boxio, & lo Piano dello Salice, & lo Piano chiamato Tengaio, che sono terminate per termini, giudichiamo & offeriamo a questo sopraditto Abate per lo sopraditto Monasterio, che non debba giamai a noi tornare non possa lo detto giudicato. Lo quale giudicato e terre prenominate meo & di mio padre & di mia madre.

Actum alla Casa dello Conte. Testimonii Salvaticcio de Sommenuccio di Valderustica, Prete Filippo Piovano di Ve-

C naco, & Bontessuruccio de Andrea, Gregorio quondam Benvenuticello, & Angelo de Rulandi de Nebbia, questi & altri più che furono presenti.

Ego Albertus Notarius sacri Imperii hanc Chartam rogatus fui, & scripsi, firmavi, & dedi.

D Habemus in hisce Actis (qualiacumque sint, me evulgare non pudet) Angelum Comitem, qui in superiore quoque Charta appellatur Dominus Corsicae. Veri videtur simile, eos ipsos, qui olim in Corsica Insula dominati sunt, Comitis titulo fuisse quidem ornatos, sed Regium etiam praetulisse nomen, Sardorum Judicum ad instar, quos aequae Reges vidimus appellatos. Simon ille Rex, E cujus memoria nobis primo loco occurrit, ita me Deus amet, non alius fuisse videtur ab eo, qui in Charta nunc adjicienda inscribitur Simon Comes, Dei gratia, Dominus Corsicae. Iam ergo Chartam perpendamus.

Testamentum Simonis Comitis Corsicae, per quod multa bona confert
Monasterio Sancti Mamiliani Insulae Montis Christi Anno....

IN nomine Domini amen: Hoc est exemplum de quadam Cartula, cujus tenor talis est.

A Nativitate Domini nostri Jesu Christi aeterni Dei, Anno Octavo Centesimo Trigesimo Sexto, Indictione V. Ex hoc publico instrumento notum sit omnibus audientibus & legentibus, quod Simon Comes, Dei gratia, Dominus de Corsica, sanus mente, & infirmus corpore.... Volo facere iudicium de meis bonis acquisitis, & pater meus & mater mea in presentia Domini Abbas Sancti Mamiliani Insulae Montis Christi, & Silverii Abbas Sancti Benedicti & Sancti Zenobii de Ilaria, ubi dicitur, & in presentia a me Notario Marco. Item iudico corpus meum apud Ecclesiam Sancti Benedicti & Sancti Zenobii de Ilaria, Ordinis Montis Christi. Item iudico meas possessiones, quas ego habeo de mio proprio allodio, & denuo acquisito in Verde in loco, ubi dicitur a Brezone, qualiter sunt terminate de Sedstatti, & mette a Radone, & alle Saline, & alle Piaggine, & mette in fiume Luppiano, dicto Barbaio, & mette ad Ecclesiam Sancte Marie, excepto CCX. mezzinate, que sunt Sancta Maria de Barbaia. Item aliam possessionem, ubi dicitur Solcacomodo, terminata da Via Vallella all' altra Vallella, & caput Sancti Martini. Item aliam possessionem, ubi dicitur Filetta lo Poggio alla Chiusa, & alla Silvella, & lo piano dell' acqua, & lo Pecastro, e li Magnuzzoli, & alle Fiche le Lovete, & Aqua Viva. Et istas possessiones cum casis, & casamentis, hortis, olivis, vineis, castagnetis, & nocetis, melis, & peris, arboribus fructiferis, & non fructiferis, terris cultis, & non cultis, do-

A mesticis, & agrestis, servis, & ancillis. Item aliam possessionem in Alixiano, ubi dicitur alla Presa allo Novale, qualiter est terminata ab uno latere la Valletta, ubi dicitur lo Casile, ab alio latere la Vallella, que dicitur de lo Pino allo Martone, da capo la Via pubblica, & a piede fiume del Risso. In tali vero tenore uxor mea Domina Preggha Comitissa debeat habere fructum in vita sua, & post vitam suam debet redire ad dictam Abbatiam Montis Christi. Et ista mea ultima voluntas.

B Actum in Canavavile in domo dicti Comitis. Testes Ubertino Iudex de Corsica, Presbiter Blanco Plebano de Alixiano, Presbiter Ansandino de Sancto Stefano, & Pietro Castaldo, & Cogello de Monte Vajano, & Lodovico de Canavavile, & alii plures testes vocati fuerunt.

C Ego Marcus quondam Philippi, Notarius sacri Imperii rogatus fui, scripsi, complevi, firmavi, & dedi.

D Et heic vitiatas ac infidas omnino videas Chronologicas Notas. Memoratur autem in hac etiam Charta Silverius Abbas SS. Benedicti & Zenobii de Ilaria, atque is fuisse videtur, qui in Charta Ottonis Comitis sub Berlingerio Rege nominatur Abate di Santo Mamiliano dell' Isola di Monte Cristo. Quod ubi verum sit, parum distarent Simonis Comitis tempora a Berlingerii aevo. Ii tam Comites, quam Reges Corsicae appellati fuere.

E Et alia quidem documenta produnt, fuisse olim in Corsica Comites, universae Insulae Principes: ex quibus unum subsequens Charta nobis exhibet.

Querimonia Julii Abbatis Insulae Montis Christi coram Rolando Comite,
totius Insulae Corsicae Domino, de variis usurpatoribus jurium
sui Coenobii. Anno, ut Charta praefert, 719.

Anno Dominicae Nativitatis Septe-
no Centesimo Decimo Nono, In-
dictione II. Manifesto sia a tutte perso-
ne, che legeranno & oderanno questa
Carta: Quando venne Messer l' Abate
Giulio Abate dell' Isola di Monte Cri-
sto, & Messer Placito Abate di Sancto
Stefano, & Sancto Benedetto di Venaco
dell' Ordine di Monte Cristo, con li
sua Frati, innanzi a Messer Rolando
Conte, per la grazia ai Dio, & Si-
gnore di tutta l' Isola di Corsica, &
innanzi a Messer Giulio Giudice, &
innanzi a Messer Joanni Legato in Cor-
sica, & altri boni homini, che ivi e-
rano. Et lamentandosi de sua posses-
sione, ch' elli avevano in Venaco, le qua-
li sono terminate, & per termini, che
incaiano li nobili Signori Alberto, e
Misser Domenico Fratelli carnali, e fi-
gliuoli quondam Misser Guidone delli Si-
gnori de' Corsi. Et lamentaronsi di Mar-
tinello del Lavatogio, di Rustichello
della Selva, & de Vollelo della Basa,
e de Somello delle Mustoline, di Vin-
tello di Volivo, & di Volanduccio d'
Osigia, d' Andreuccio dello Merzeno, di
Salvuccio detto Moieno, de Salvuccio
dello Musuleo, & de Vivolo dello Quar-
ceto, de Bertuccolo dello Vignale, &
de Zaviccio dello Zoio. Et questi hu-
mini diceano, che non doveano dar sal-
vo decima alla Badia de Sancto Stesano
de Venaco. Et questi aicti Abati
diceano, che tutta la possesione era pro-
pria della Abadia. Et questi Abati
appresentaro sua Carta dinanzi a Messer
Rolando, & a Messer lo Judice, & a
Misser lo Legato. Et per questo che vi-
dero & odiro, sentenziaro e scapolaro

A quella Possessione alli sopradicti Abati.
Et feceno comandamento, che questi so-
pradecti homini deggiano pagare Libre
cento de poni Danari. Et fecero coman-
damento che infra tre mesi deggiano u-
scire fora de questa possesione sotto pena
di CCC. Fiorini d' oro, & da parte di
Misser lo Legato sotto pena de Excomu-
nica, che infra tre mesi ne deggiano
andare con tutti li sua beni, & piu
non vi deggiano entrare, salvo ad vo-
luntate delli dicti Abati di Monte Cri-
sto, cum qua est la dicta Abadia di
Venaco. Et diseno, che questi nobili Si-
gnori de Corsi & sue heredi deggiano
essere soi difensori, che sono Padroni
della dicta Badia.

C Actum a Fogata, ubi dicitur Mar-
corio, presente me Notario. Testes Gior-
gius de Campo Merli, Vivaldino de Cor-
si, Albertinello de Corsi, Ficone de Bosi,
Ursaciolo de Petra juxta, & altri piu
assai.

Et ego Nicolaus quondam Arrico No-
tarius Sacri Imperii hanc Chartam roga-
tus fui, & scripsi, firmavi, & dedi.

D Et ego Leonardus quondam Laurentii
Notarius Domini Legati, Sacri Imperii
ibi fui, & vidi, & signum meum con-
suetum apposui.

E Chronologicae Notae bene heic se
habent; Anno quippe 719. decurrebat
Indictio II Verum quis credat
Chartam tot ante Secula Vulgari I-
diomate scriptam? Tot alias ex hi-
sce Chartis vidimus feram antiquita-
tem prae se ferentes, & nihilo mi-
nus corruptas, & ad posteriora tem-
pora spectantes. Quod unum excul-
pere

pere hinc juvat, *Rolandus* iste Comes, *univerſae Inſulae Corſicae Domi-*

nus dicitur. Alterum Comitem ab altera Charta accipiamus.

Donatio multorum bonorum facta Monasterio Sancti Mamliani Inſulae Montis Chriſti a Guilielmo Marchione, Domino in Corſica, Judice Calaritano. Anno, ut Charta praefert, 1019.

IN nomine Domini amen: Anno Dominicae Incarnacionis MXVIII. Indictione Nona, VI. Kalendas Martii. Ex hoc publico instrumento ſit omnibus manifeſtum audientibus & legentibus, quia ego Dominus Guilielmus Marchio, & Dominus in Corſica, Judex Calaritanus, per hanc Chartulam invocabiliter do & trado omnipotenti Deo & Eccleſiae Sancti Mamliani Inſulae Montis Chriſti, omnes meas poſſeſſiones, quae habeo de meo acquireto alioſio, & Pater meus, & Mater mea, vel praedictorum germanorum meorum in Curia de Ampognani Corſicae in Confinibus de Ampogniano in loco, ubi dicitur Caſſa d'Acqua; ſcilicet Nepita, & Liperi, & l' Ibbataccia, & la Silvella, & lo Poggio, prope ipſius Silvellae, & lo Leccio, & Fiumale, & le Merede. Et poſſeſſionem meam cum confinibus & terminata. Et iſtas poſſeſſiones damus vobis cum caſis, & caſamentis, caſaliniſ, hortis, vineis, caſtagnetiſ, terris cultis & non cultis, agreſtiſ & domeſticiſ, ſilviſ, ſive boſchiſ, & maſſariſ. Item damus vobis aliam poſſeſſionem in loco, ubi dicitur Monte d' Olmo cum XV. domos, & cum aliis ſuis pertinentiſ cum ſuo circulo, domos meas, hortos, vineis, caſtagnetiſ, terris cultis & non cultis, agreſticiſ & domeſticiſ. Item damus vobis aliam poſſeſſionem, ubi dicitur Lumista, cum omnibus domos, caſamentum, vineas, caſtagnetiſ, hortis, ſilviſ, boſchiſ. Item damus vobis aliam poſſeſſionem, ubi dicitur Quareſo, cum omnibus ſuis perti-

nentiſ, & eam poſſeſſionem cum aquis, mola, & molana ſua. Omnipotenti Deo & praedictae Eccleſiae pro anima mea & patris mei & praedictorum germanorum meorum, do, cedo, & trado, & offero. Et ſit Domino Johanni venerabili Abati Montis Chriſti, & Monasterio Sancti Mamliani, &c. Alii Chartula ex parte illius Monasterii Montis Chriſti appropriando & inveſtio. Quam meam donationem & offercionem habeatis & teneatis ſine moleſtia per vos & veſtris heredibus, &c. Nullus non habeat poteſtatem contradicere, neque moleſtare, & numquam intentionare Monasterium Montis Chriſti, & poſſeſſionem praedictam intrare. Praecipio talem Chartam ſcribere & rogare.

Ego Mariano Judice & Imperatoris Notarius.

Actum in Sala in Palatio dicto Domino Marchio, praefenti Landolphinus filius Guglielmo, Stephanus filius Jacobi, Falcone quondam Barſobii, & Muccio quondam Guidonis, & plures boni homines.

Indictio IX. quae heic legitur, aliena eſt ab Anno MXIX. Quidquid ſit, tenemus heic Guilielmum Marchionem, Dominum in Corſica, & Judicem Calaritanum. Et dum verax Charta ſit, fortassis ille unus ex iis Marchionibus fuit, de quibus multa ego attuli in Antiquit. Eſten. Certiorem quoque me fecit doctiſſimus Vir Joſeph Marchio Malafpina, Conſiliarius Caefareus, & Sancti Marci Der-

Der-

Derthonensis Abbas Commendatarius, Marchionibus Malaspinis quibusdam contigisse dominari in Corsica; atque hoc ab ipso confirmatum iri spe-

ro, si quando Historiam nobilissimae Familiae suae is luce donabit. Sed jam erumpat alter Corsicae Dominus in subsequenti Charta.

Hugo Marchio, Dominus Corsicae, & Judex Calaritanus, multa donat Ecclesiae Sanctae Mariae de Canovaria, & Simoni Abbati Insulae Montis Christi, Anno, ut Charta habet, 1021.

IN nomine Domini. Amen. Anno Domini MXXI. Indictione III. Martii VI. Ex hac publica scriptura sit omnibus manifestum audientibus & legentibus, quod ego Ugonus Marchio, & Domino de Corsica, Judex Calaritanus, quia per hanc Chartulam do & trado & offero omnipotenti Deo & Ecclesiae Sanctae Mariae de Canovaria omnes meas possessiones, quas habeo allodio si-
vve esse quatione patris mei, vel predictorum germanorum meorum legentia meo acquisita in loco, ubi dicitur alla Cappanna, domos, casamentis, casalinis, hortis, vineis, castagnetis, arboribus fructiferis, & non fructiferis, agresticis, & domesticis, cum omnibus suis pertinentiis. Item damus vobis aliam possessionem in loco ubi dicitur Rabagium, cum pertinentiis suis, castis & casamentis, & omnia, quae ad ipsum casamentum pertinent. Item dedit tibi aliam possessionem in loco, ubi dicitur alla Verdesse, domos, casamentis, & casalinis, hortis, vineis, castagnetis, olivis, & nocetis, terris cultis, & non cultis, agrestis, & domesticis de plano & monte cum omnibus suis pertinentiis. Item damus vobis aliam possessionem in loco, ubi dicitur Casanova, cum domos, & casamentis, & casalinis, hortis, olivis, vineis, castagnetis, terris cultis, & non cultis, agrestis, & domesticis de plano in monte, cum omnibus suis pertinentiis de Gargalo a Gargalo in omnibus ubi invenire possunt. Item da-

Bmus vobis alias possessiones cum domos, & cum omnibus suis possessionibus in loco, ubi dicitur Erbaia. Aliam possessionem la Croce, & lo Sancto, cum domos, & casamentis, vineis, hortis, nocetis, castagnetis, terris cultis, & non cultis, massaritiis, servis, & ancillis, & istarum, sive olivetis, cum earum pertinentiis, cum aquis Acchiola molaria sua. Omnipotenti Deo, & praedictae Ecclesiae Sanctae Mariae de Canovaria pro anima mea, patris, & famulorum germanorum meorum, do & trado & offero invocabiliter, & licite Domino Simoni venerabili Abbati Monasterii Sancti Mamiliani Montis Christi, & Rector Abbatae Sanctae Mariae de Canovaria per hanc Chartulam, in ipsa Abbazia recipienti. Et de proprietate vestro tali jure & pacto & conditione, ut vos, & vestris successoribus pro Ecclesia & Abbazia omnia habeatis, & teneatis cum potestate, & proprietate nostra. Tamen non habeatis in aliquo modo vendendo ea, nec alienando ab aliquo modo, vel successores vestri, sed semper omni successores sint propriae dicti Monasterii, & Ecclesiae utilitatis, eam habeatis, & teneatis usque in perpetuum. Et trado, & offero praedicta omnia praedictarum intratarum ex parte Ecclesiastica. Talem Chartam omnia scribere rogavi pro me Ruberto Judice Notario Domini Imperatoris.

*Actum in domo Pandolfini, praesentibus Alberto filius Ugolino de Maria-
no, & Falcone quondam Lamberti de
Campolori, Gratiano quondam Ugonis de
Monte, & Bernardo de Bonfigli de Am-
pugnano, & alii plures testes inde
rogati.*

*Ego Rubertus Judex Imperiali Nota-
rio rogatus fui, firmavi, & dedi.*

Anno 1021. decurrebat Indictio III.*
& nisi velimus adnotatam fuisse in

A | autentico Indictionem IV. amanuen-
sem vero pro IV. (quod facile fieri
potest) legisse III. heic pariter vitia-
tas Chronologicas notas fateri neces-
se est. In altera Charta, quam e-
vulgare superfluum puto, is appella-
tur Dominus Ugonus, Dei gratia, Mar-
chio Massae, Domino de Corsica, &
Judex Calaritanus. Hisce addo duas
B | alias Chartas ad Rogerium totius Cor-
sicae Dominum spectantes.

Oblatio multarum terrarum facta Mauro Abbati Insulae Montis
Christi a Rogerio Comite Domino Corsicae.
Anno, ut in Charta legitur, 981.

IN nomine Domini amen. Anno a
Nativitate Domini Nongentesimo O-
ctuagesimo Primo, Indictione IX. die
VII. Martii. Ex hoc publico Instrumen-
to sit omnibus manifestum audientibus
& legentibus, quod ego Dominus Ru-
gerius, Dei gratia, Dominus de tota
Corsica, quia per hanc Chartulam in-
vocatiliter inter vivos do, & trado,
& offero simul cum uxore mea Pantasi-
lea, omnipotenti Deo, & Ecclesiae San-
cti Mamliani Insulae Montis Christi,
solum hoc pro remedio animarum nostrarum,
& antecessorum, in manu Domini
Mauri Abbatis Monasterii Sancti
Mamliani Insulae Montis Christi, om-
nes meas possessiones, quas habeo in lo-
co, ubi dicitur lo Reggentem in flumi-
ne de Solo, qualiter est terminata per
terminis da piede lo Ponte della Lec-
cia, & da capite lo Castellazzo, ex
latere la Strada & lo Molino & lo
Gargalo de Casa Luna. Quae sunt
casis, & casamentis, melendina, terris
cultis, & non cultis, vineis, peris, &
melis, cum omnibus arboribus fructife-
ris, & non fructiferis, & silvis, a-
gressis, & domesticis. Item damus vo-
bis lo Piano dello Cerchio, quomodo

C | circumdatum est per suos confines. Et
hanc meam donationem, & offertionem
habeatis, & teneatis sine molestia per
vos, & per vestros successores. Quod
nullus non habeat potestatem contradice-
re, neque molestare, & numquam in-
tentionare Monasterium Montis Christi,
& possessionem supradictam intrare con-
tendere. Et supradictus Abbas possit
D | facere de supradictis possessionibus tam-
quam de propriis dicti Monasterii Mon-
tis Christi. Dicit Dominus Rogerius
rogavit me Landulfus Imperiali auctori-
tate Notarius rogatus fui, & rogavi.

*Actum in Ecclesia S. Salvatoris de
l' Aquaiio. Testes Ambrosius Episcopus
Aleriensis, & Dominus Andreas quon-
dam Ruberti de Costis, & Johannes
quondam Basilii de Musilco Cansinche,
& Alberto quondam Petri de Amanda-
sebis, & alios plures bonos homines
rogatos.*

E | Ego Fregolinus de Pero Flebibus Ta-
vaniae, Notarius sacri Imperii hanc
Chartulam copulavi & scripsi, & tras-
si de una Charta membrana scripta de
mano del supradicto Notaro. Lan-
dulfus. Come trovai così scripsi ne-
que jungens, neque carens. Cum bona
fide

* IV. non III. ut oratio decurrat, legendum est. Anno quidem 1021. Indictio IV. adhaeret.

fide feci, salvo se fuisse fillaba o parola. E questo abbio fatto alli preghi di Don Paulo Abate di Santo Mamiliano *Insulae Montis Christi*, praesentibus testibus Francesco da Saja,

A & Jacopo, & Mariano, tutti di Filetta. Et questo fu nell' Anno del Signore MCCCCLVI. die VIII. Augusti nel Castellazzo di Casincha. *Signum meum apposui consuezum.*

Altera donatio, eidem Monasterio *Insulae Montis Christi* facta ab eodem Rogerio Comite. Anno, ut in Charta habetur, 1039.

I N nomine Domini amen. Anno Dominicae Incarnationis MXXXIX. die X. Augusti. Per infrascriptum publicum strumentum sit omnibus audientibus & legentibus, quomodo & qualiter venit Domino Ruggeri Comes in praesentia me Notario infrascripto, & testibus infrascriptis, sanus mentis & corporis sui, pro remedio & salute animae suae, & parentum suorum, dono & concedo allo dicto Monasterio Sancti Mamiliani *Insulae Montis Christi*, terrae, quae sunt prope Alodio, & dovicie de suprascripto Domino Comes Rogerii. Hoc est Arnosa, col Poccio arenoso, & Plano Brincecoli, & lo Podio delle Mortelle; quomodo sunt terminata da via publica, & mette alla Bertolaccia, & descende per Senone usque in Petra rossa, & mette in Gargalo Coccapanio, & Drinetto Sancti Marcelli, & mette in mare. Et l' altri latere Savagene, & mette alla Ficarese, & mette in mare, salvo reservato infra detto Circolo & Dovico Sancti Laurentii, & lo Dovico de Sancto Vito de Gergono, come determinati sunt, & manifesti sunt in concessione facta per dicto Domino Comes a dicto Monasterio. Dedit & concessit dictas possessiones cum terris cultis, & non cultis, buschis, silvis, in revocando pro se, & suis heredibus omnem rationem, quod habere potuissent in dictis possessionibus; facit plenam ratificationem pro se & suis heredibus usque in perpetuum do-

B nec &c. testibus infrascriptis. Et dictus Dominus Comes juravit ad sancta Dei Evangelia per se & suos heredes de non venire con charta, sine charta, vel cum ingenio contra scripturam suprascripte possessiones. Et facit plenam refutationem in manu dicti Abbatis Montis Christi. Dicitus Abbas potest facere de suprascripte possessiones tamquam de propriis dicti Monasterii Montis Christi. Domino Ruggeri Comes rogavi me Presbiter Landolfus Imperiali auctoritate Notarius rogatus fui & rogavi.

C Actum in Ecclesia Sanctae Mariae de Canovaria. Testes Johannes & Marinus Bosus, Ambrosius Asimucello, & alii plures homines rogati.

D In prima ex hisce Chartis congruit Indictio IX. Anno 981. sed quum subsequens Charta, quae scripta dicitur Anno 1039. ad eundem Rogerium Comitem spectet, ac praecipue quum utramque exarasse deprehendatur Landulfus Imperiali auctoritate Notarius: tantum temporis intercessisse non potuit inter unam & alteram; atque adeo in alterutra ex his corruptas esse Chronologicas Notas suspicari cogor, nisi statuamus, Rogerium primum ab altero diversum fuisse.

E Sed quae mea tandem opinio sit de hisce Chartis, fortasse percontetur Lector. Jam supra monui, nullam mihi ad manus esse Historiam Sardiniae & Corsicae ab erudito quopiam Scri-

Scriptore concinnatam, quae res antiquas earum Insularum tabulis & monumentis vetustis egregie, ut opus esset, persequatur. Certe vel antiquis temporibus excogitari possunt Principes in utraque Insula dominati. Ut enim ex Annalibus Francorum constat, Anno 828. Bonifacius Tusciae Comes, cui *ruela Corsicae Insulae tunc erat commissa*, assumpto secum fratre Berethario, & aliis quibusdam Comitibus de Tuscia, Corsicam atque Sardiniam parvâ classe circumventus, quum nullum in mari piratam invenisset, in Africam trajecit &c. Ergo tunc Sardinia & Corsica jugum Sarracenorum nondum subierant. Circiter Annum 852. complures Corsorum turmae ad Leonem IV. Papam confugere. quod Sarracenorum incursiones diutius ferre non possent. Novas illis sedes Pontifex misericordiâ motus, Anastasio teste, assignavit. Sed ne tunc quidem Barbaris ea Regna cessere; neque cum Eminentiss. Baronio in Annal. ad eundem Annum 852. censendum est, Sardos Insulam suam omnino deserere coactos, quod circiter ea tempora *Vicus Sardorum* Romae fuisse deprehendatur. Erat & ibi *Vicus Saxonum*: & quid inde, amabo, inferas? Dubitationem quoque omnem amovet idem Anastasius Bibliothecarius scribens in Vita Nicolai I. *de Insula Sardiniae* circiter Annum 865. relationem venisse, quod *Judices ipsius Insulae cum populo gubernationibus suis subiecto, cum proximis ac sanguinis sui propinquis incestas & illicitas contraherent nuptias*. Quare illuc Legatos Pontifex misit, ut hujusmodi morbo medicinam afferrent. Quae verba evincunt, vel tunc in Sardinia Principes populi, eosque Christianos, floruisse, & eâdem *Judicum* appellatione distinctos, quam

Tom. VI.

A in subsequentiſſimis Saeculis conservatam supra vidimus. Seculo postea XI. Mugetus, sive Muzaitus, Sarracenorum Rex utramque Insulam invasit, & gravem Christiano populo tribulationem intulit. At eum inde brevi Pisanorum & Genuensium vires exturbarunt, ut habemus in Chron. Pisan. & in Annal. Caffari Tom. VI. Rer. Italic. Ac proinde Gregorius VII. Papa Lib. V. Epist. IV. Anno 1077. scripsit ad Episcopos & viros nobiles in *Insula Corsica* consistentes, dolens, eos, qui illam haecenus tenuerant, nihil servitii, nihil fidelitatis beato Petro exhibuisse. Idem Pontifex Epist. 10. Lib. 8. dedit ad *Orzochum Judicem Calavitanum* in Sardinia, quod Archiepiscopum radere barbam coegisset. Quare locus etiam suspicandi foret, Chartas haecenus evulgatas ad remota Secula pertinere potuisse. Attamen veri mihi videtur similis, si non omnes, saltem plerasque, referendas esse ad Seculum XII. immo & ad XIII. Neque aliud suadet Notarii subscriptio, supra adnotata, & *Dominos* frequenter appellari illustres viros, & cognomina nominibus addita. Ad haec sunt mihi & aliae duae Chartae (eas, ne nimius sim, non exero) quarum altera, scripta, ut ibi legitur, Anno 1209. donationem continet factam Monasterio Montis Christi ab *Arnaldo Comite de confinibus Corsicae*. Altera vero exarata dicitur Anno MCCLX. *Indictione Quinta* (& haec in Chronologiam peccatur) in qua *Domino Rinaldo Marchese quondam Ugonis, qui fuit similiter Marchio, dedit & concessit* eidem Monasterio *tota la Villa della Vesolaccia &c.* Non alius fuisse videtur Hugo iste *Marchio*, quam qui supra nobis occurrit, quum tamen is Anno

N n

1021.

1021. floruisse dicatur, ejus vero filius Anno 1260. Imperitis amanuensis tribuendum est, quod in hisce Chartis (eas autem ab impostoribus profectas fuisse persuadere mihi neutiquam possum) pro germana veri facie multiplex confusio appareat. Erunt haec fortassis usui alicui, si quando Sardiniae & Corsicae Historiam aliquis illustrandam sibi sumferit.

Ceterum, ut eo denique regrediamur, unde discessimus, qualescumque sint hujusmodi Chartae, & Notariis subsequenter tribui possit quidquid ibi est Italicae Linguae, attamen possunt & ipsae indicio esse, Corsicam & Sardiniam, ante reliquas Italiae Provincias, usas Vulgari Lingua fuisse in publicis Actis

A | conscribendis, aut saltem Latino sermone multas interseruisse Italicae Linguae voces & formas dicendi. Proinde finitimorum exemplo Vulgaris Lingua nostra, quae usque ad Seculum XIII. in ore tantum hominum versabatur, vivere etiam coepit illo ipso Seculo in Libris & scriptis. Ea verò Florentinorum potissimum studio deinde expolita, summum honoris locum in Europa consequuta est atque retinet. Manent tamen & hanc sua fata; Secula quippe venient, quibus ipsa quoque in senium verget, & excidet. Quid enim stabile, quid diuturnum in fluxis hominum rebus, & praecipue in vocibus? Latinae & Graecae Linguae funera intuemur: temere meliora speremus de nobis.

B |

C |

DE ORIGINE,
S I V E
ETYMOLOGIA
ITALICARUM VOCUM.
DISSERTATIO
TRIGESIMATERTIA.

DISSERTATIO TRIGESIMATERTIA.

IN praecedenti Dissertatione de *Origine Italicae* florentis *Linguae* latiori quodam excursu egi; nunc mihi pressius aliquid addendum de *Origine Italicarum Vocum*. *Etymologiarum* studium & cura vulgo indocto prope inanis labor videri solet, quasi exiguus Eruditionis fructus inde consequatur. Sed aliud est Sapientum iudicium; nam ut in mores antiquorum universos fertur Eruditionis amator, ita etiam amat dignoscere, unde sermonis sui copiosa supellex originem traxerit. Laudati sunt ea de causâ multi ex antiquis, iique insignes Scriptores. Quintiliano etiam recte Lib. I. Cap. 6. *Continet in se Etymologia multam Eruditionem*. Quapropter ad hocce studium se contulere, & non mediocrem ex eo voluptatem retulerunt ac laudem ambo Scaligeri, Lipsius, Salmasius, Meursius, Martinius, Johannes Gerardus Vossius, Du-Cangius, viri magni, Guilielmus Somnerus, & Hic-Kesius, ut Beccanum hominem somniis deditum, Covaruviam, Caninium, Nicotium, aliosque praeteream. Postremis etiam hisce temporibus, post Leibnitium, & Schilterum viros Clarissimos, & de Germanica Lingua

A optime meritos, in *Etymologiis* *Linguarum* vulgariarum famam sibi comparavit Johannes Georgius Eccardus inter Germanos vir spectatae eruditionis. Ad *Linguam* vero *Italicam* quod spectat, ejus originem, atque *Etymologias* vocum, multi illustrandas susceperunt, nempe Castelvetrus, & Taffonius Mutinenses, Cardinalis Bembus, Accarisius, Monosinius, Celsus Cittadinus, Carolus Datus, Franciscus Redius, Antonius Salvinus, & praecipue Octavius Ferrarius, atque Aegidius Menagius, quorum postremus, etsi gente Gallus, nostram tamen *Linguam* illustravit, edito Opere, cui titulus *Le Origini della Lingua Italiana*, Anno 1685. Verum liceat mihi dicere, multa desiderantur in iis, qui haecenus vocabulorum nostrorum originem sunt persequuti. Nimis enim facile sibi persuasere docti viri, vix ullam vocem se nobis offerre, quae aut ex Graeciae, aut ex Latii fontibus non sit arcessenda. Hercle falluntur. Sunt & aliae gentes, apud quas expiscandum est, & unde certo colligitur non exigua mensuris vocum nunc in Italia usurparum. Neque meliorem viam iniere alii, quibus visa est *Lingua* nostra multum mutuata ex Provinciali Dialecto, aut ex Hebraica. Ex Aramaeae quoque *Lingua* somniavit Giambullarius effluxisse vocabula multa *Linguae*

guae nostrae. Verum longe minus quam credimus, ex Graecis accepimus; pauca e Judaeis; & quae pauca ex Gallia Narbonensi rectâ ad nos venire, in Scriptorum potius, quam Populi usu servantur. Itaque mea sententia est, solertius quam hactenus factum sit, investigandas esse Septentrionalium Populorum, immo & ipsorum Arabum Linguas, ut complurium vocum nostrarum fontes detegamus. Nimirum & isti Populi, aut quod sedem diu in Italia tenuerint, aut quod commercio & mercaturâ sese majoribus nostris saepe conjunxerint, non exiguam suarum vocum manum in Linguam nostram intulere. Pudeat fortassis aliquos petere e Barbaris gentibus ejusmodi subsidium, non secus atque nonnullos pudet suae gentis exordia agnoscere a populis Borealibus: quasi decus tantummodo sit e Trojanis, Graecis, ac Romanis sanguinem suum duxisse: quae vetus infania est. Sed nos ultra aequum delicatuli inanibus phantasmatis pascimur, & veritate neglectâ, aut etiam contemptâ, umbras illius interdum imprudenti studio consectamur. Nobis contra agendum est, ut non quod placet, splendidiusque videtur, sed quod verum est assequamur. Quamquam & magno in honore olim Arabes fuere; Germanica vero natio non nunc solum, sed & antiquissimis temporibus nobilissima fuit. Addo etiam, quamvis ex abjectissimis populis eduxisset Lingua nostra varias voces, quid hoc quaeso ejus gloriae obesset? Ex quo vocabula illa ad nos immigrassent, nostraque evassent, cum nobili Lingua commixta nobilitatem accepisse dicenda forent. Plato quoque in Cratylo suos Graecos jamdiu monitos voluit, *quoties Graecorum nomen e-*

A *rigo apud ipsos Graecos non invenitur, a Barbaris petendam, a quibus Graeci vocabula multa sum'erunt.* Antiquissimum nempe est inter se Linguarum commercium; migrationes vero vocum, non secus ac populorum, dum intenti simus, facile deprehendemus.

B Ergo operosius inquirendum, quibus ex fontibus Vulgaris nostrae Linguae voces manarint. Nonnullas profecto nobis contribuerunt Hebraei & Graeci: quam in rem quia multi, & latius etiam, atque confidentius quam par esset, inquisierunt, propterea missum hoc facio. Nullus autem ambigendi locus est, quin praecipue Italicarum vocum massa educta fuerit e Latinorum Lingua; ac proinde nostram Linguam Latinae filiam non solum jure possumus, sed opus est appellare. Retinuimus innumeras voces, phrasas, & dictionis ordinem in plerisque, ita ut vel populus indectus in humili sermone Latino & verba & sensus quandoque intelligat. Animadvertite tamen, etsi Vocabularium Florentinum tot voces collegerit ex Latio ad nos profectas, multas tamen esse, quae neque verba Populi Itali i, neque Etrusci dicenda sunt. Nimirum docti viri pro suo arbitrio, aut pro necessitate explicandi suam doctrinam subtileque cogitationes, aut ad Eloquentiae pompam, nova verba, novasque phrasas procuderunt atque procudent, aut potius ea ex notiore Latinorum Lingua, finitimisve etiam ex Linguis mutuati sunt. Hisce vero additamentis raro aut nunquam utitur Populus reliquus; immo ne illa quidem ut partem propriae Linguae agnoscat. Ad haec facile nequaquam statuas, Linguam alicujus gentis praecellere alteri copiâ ac ubertate vocum. Extollunt nonnulli hac de causâ

cā Graecam, Arabicam, Germanicam &c. Equidem mihi videre videor, quemlibet cujusque Urbis Populum ad usum loquelae suae fere semper habere veluti definitam quamdam vocabulorum massam, Synonymis etiam multis redundantem. Is Vocum & loquutionum usitatarum cumulus uno tempore sermonem populi cujuslibet constituit. Eruditi duntaxat, ingenio non vulgari praediti, & qui praecipue Linguas esteras novere, complures alias ultra numerum illum efformant ac usurpant. Quod ergo ingens Vocabulorum copia genti uni tribuatur, non inde sequitur, quamlibet ejusdem gentis Urbem tantā segete in usu sermonis sui usam fuisse; sed quidem ex universae Gentis illius, & tam ex indoctorum, quam doctorum loquelā confectum fuisse tam opulentum verborum promptuarium. Cuicumque enim Civitati fuit semper, ac erit sua peculiaris Dialectus, & Vocum aliquot, sive paucarum sive plurium usus, quo ceterae Urbes caruere, aliis suis & ipsae propriisque vocibus instructae. Itaque quo latius sese protendit Natio aliqua ejusque Lingua, majorem quoque deprehendas in ea Vocum abundantiam: quae dici quidem possunt Voces Gentis illius, sed non omnes sunt singularum Urbium Gentis ejusdem Voces. Ego in Mutinensium Dialecto incredibilem copiam deprehendi ejusmodi vocum, quas Florentini penitus ignorant. Parem fortassis & alii in suis Urbibus aut Provinciis animadvertent. Profecto qui Vocabularia Graeca sibi contextenda sumere, non unis Athenis usurpata Vocabula, neque unius Seculi collegerunt; sed etiam congestere ex pluribus Seculis, atque e Scriptoribus univrsarum Urbium,

A quae olim Graece loquebantur. Id est non tantum ex Graecia & Macedonia, & Insulis Aegaei maris, sed & ex Urbibus compluribus Asiae, & Aegypti, quarum singulis peculiaris Dialectus, vocesque peculiare fuerunt. Ita opulentum penus Graecae Linguae docti viri instruxerunt. Quod etiam de Arabica dicendum, quae olim latissime dominata est. Ad Italicam Linguam redeo, filiam profecto Latinae, atque ex istius quidem corruptione natam, sed nihilo secius nobilissimam atque formosam. Minime vero excogitandum, Linguae nostrae voces ex eo fere semper fonte petendas. Ne ipsi quidem Romani, dum rerum domini essent, obistere poterant, ne in suam Linguam peregrinae & barbarae voces irrepererent: quanto ergo facilius in nostram illapsae fuerint post tot Saeculorum cursum, & ex quo gentes ipsae Barbarae suos lares huc confertissime transtulere, & ex quo diuturnum commercium fuit inter Italiae populos, ceterosque ei finitimos, immo & longinquos mercaturae causa nobis familiares & notos? Proinde nulla est Italiae Civitas, cui praeter Voces communes universae Linguae nostrae non sint & aliae peculiare (uti etiam propria Dialectus est) aut ex Latino, aut ex conterminis gentibus deductae, quas in aliis Urbibus frustra quaeras. Sunt & aliae Voces uni ex Italicis Provinciis communes, quibus Provinciae reliquae carent; neque enim Tuscorum aut Neapolitanorum voces quilibet populi Lombardiae usurpant, uti neque nostras illi. Ex his autem tum communibus, tum peculiaribus Vocabulis nos majorem partem a Latina olim florente Lingua accepimus; nonnullas majores nostri procuderunt;

reli-

reliquas alii Populi occasione aliqua interveniente in hasce terras invexere. Immane Vocabularium contexeret, qui universas Italicarum Urbium & Populorum voces in unum cogeret.

Et primo opinari posse mihi videor, adhuc in Italica Lingua, ejusque variis Dialectis, multas contineri voces, quibus ante Latinorum, sive Romanorum dominationem usi sunt antiquissimi felices hujus telluris incolae. Heic enim ante Romanos dominati sunt vetustissimi quidam populi, Indigenae, Phoenices, Etrusci, Heneti, Ligures, Galli, aliaeque gentes. de quibus egit Cluverius in Italia sua. Incertum, quantum a Latina Lingua diffideret Sabina, seu Etrusca, aliaeque in antiquorum Libris memoratae. Aliarum Linguarum certe diversarum a Latina, populos non paucos vetustissimis iis Seculis Italia nutrit, quorum vocabula omnia exfulasse, ac defecisse, postquam Romanorum imperio tota Italia adjecta est, difficile ad credendum adducar, uti in praecedenti Dissertatione jam innui. Ex iis vocabulis cur quaeso aliquot, aut etiam multa non supersint adhuc in communi Italica Lingua, aut saltem in illius variis Dialectis? Montium praesertim incolae ex his nonnulla servarint, ac praecipue nomina quaedam Artium necessaria, & fluminum & locorum. Exempli causâ fluviorum Rex Eridanus nunc nobis appellatur *il Pd. Padum* Latini quoque dixere. Atqui nomen istud a Gallis, aut Liguribus ante Romanos in hac ipsa regione regnantibus, impositum fuisse, veteres etiam arbitrati sunt. Plinium audi Lib. III. Cap. 16. *Metrodorus Scepsius dicit, quoniam circa fontem arbor multa sit pi-*

A *cea, quae Pades Gallice vocetur, Padum hoc nomen accepisse. Ligurum quidem Linguâ annem hunc Bodincum vocari. In voce Bodincus, si B. pressius in prima syllaba pronunties, habes Po: reliqua fortasse exciderint. In Glossario antiquarum vocum Celticarum Boxhornii occurrit *Boddi*, significans *Mergere*. Et Germanis *Boden* est *Fundus*. Sed quum penitus evanuerint vel ipsa vestigia antiquissimarum ejusmodi Linguarum, spes etiam sublata est dignoscendi, quae voces inde ad nos usque profectae fuerint. Verum quoties investigatur origo vocabuli alicujus, sive a communi Linguâ Italicâ, sive ab aliqua Civitatum Dialecto usurpati, neque ratio ulla adest illud deducendi ex*

B

C *Latio, Graecia, Arabia, Germania, Gallia, aut ab aliis Linguis, cum quibus affinitatem aliquam Italiam olim habuerint, justa suspicio oboriri potest, ejusmodi vocem inter illas referendam, quae priscis Italiae habitatoribus in usu fuere. Suspicionem tantummodo dixi; neque enim, quod originem Vocis alicujus attingere non possumus, continuo illa referenda est ad tam remotos fontes. Erunt alii post nos feliciores, qui acie meliori utentes propius invenient, quod nos alibi frustra quaesivimus. Ita Gallorum, Britannorum, & Hispanorum Linguae servant adhuc complura, sive pauca, aliquot tamen ex antiquissimis priscae suae gentis vocibus, quanquam ea distinguere a ceteris arduum, immo desperatum negotium sit. Nimirum non ita invaluit in Italiae Provinciis victoris Populi Romani Lingua, ut omnes penitus aboleverit Linguarum praecedentium Voces; sed aliquae ex iis in uno populo servatae sunt, & adhuc perdurant, aliae vero in aliis*

D

E *Urbi-*

Urbibus & Populis. Exempli causâ, si quaeras, unde ad nos venerit *Mallo*; quo nomine tunicam significamus viridem ac mollem, qua cortex nucum & amygdalarum ab arbore pendunt circumdatur (*Malla* Mutinenses appellant, & *Andave* in *Malla*, quum nucum cortex ab ea tunica sponte separatur). Octavius quidem Ferrarius respondebit, ex *Mollis*; Menagius verò ex Graeco *μαλλός* significante *Vellus*, *Lanam*, hanc vocem prodiisse. Verum nimis lata est significatio *Mollis*, ac literae etiam discrepant; & omnino absona est derivatio e Graeco, quum nihil aliud *μαλλός* sit, quam *globulus*, sive *Cirrus Lanae*, inter quem & tunicam viridem nucum nihil similitudinis intercedit. Atque heic obiter animadvertite, Mutinenses hac voce, *Tuscis* ignotâ, adhuc uti, quum dicunt *un Mallone di Lana, di Capelli, di Canape*, idest *Globum Lanae &c.* Anastasius quoque Bibliothecarius, seu quisquis est Auctor Vitae Benedicti II. Papae scribit: *Hic una cum Clero & exercitu suscepit Mallones capillorum Domni Justiniani, & Heraclii filiorum elementissimi Principis.* Quare latior, quam putarit *Ducangius*, est significatio hujus vocis; neque proprie significat *Crinem*, sed quidem *Globum* alicujus rei, quae e filis, aut pilis, aliisve fluxis rebus constet. Dicunt etiam Mutinenses *un Mallocco di cera, di neve &c.* ut *Globulum* significant. Quum ergo nulla satis concinna origo vocis *Mallo*, sive *Malla* in nucibus occurrat, legitima suspicio oboriri potest, donec certior fons inveniatur, eam Vocem ad nos manasse ex antiquissimis Italiae incolis. Neque aliunde ad nos venisse opinor ego nomina nonnulla, quae in Agricultura apud Rusticos, atque in

Tom. VI.

A aliis Artibus perdurant, neque a Latii Lingua rite derivari possunt. Si petas originem vocis *Vanga* (*Bipalium* Latini dixerunt) hoc est ferrei illius instrumenti, quo terra foditur, pede innitente in ferreum suppedaneum. Menagius a *Pango*, aut ab ipso *Bipalio*, sed adversâ plane Minervâ, deducendam suspicabatur.

B Somnerus etiam Anglicus Scriptor vocem hanc frustra a Saxonico *Fangan*, quod est manu prehendere, ipsam traxit. Rectius nobis persuadebimus, esse hanc unum ex vetustissimis Italiae vocabulis, quum Palladius de Re Rustica *Vangas*, & Sanctus Gregorius Magnus circiter An. Ch. 594. Lib. III. Dialog. commemoret *ferramenta, quae usitato nos nomine Vangas vocamus*, subdens, quosdam fures mutata mente apprehendisse *Vangas*, quibus *cuncta horti illius spatia, quae inculta fuerant, coluevunt*. Idem in Vita Sancti Felicis Presbyteri ad diem XIV. Januarii in Aëtis Bolland. videas, uti jam Vossius animadvertit, qui tamen *Vangam* non

C satis erudite *Ligonem* putavit. Fossorii autem instrumenti hujus figuram habemus insculptam titulo sepulcrali eruto ex Coemeterio Callisti, cujusdam Leonis Christiani rustici primis Ecclesiae Seculis, apud Fabretum Cap. VIII. pag. 574. Inscript. antiqu. Quæri etiam posset, unde ad nos venerit nomen *Gramola*, quo ligneum instrumentum designamus, usurpatum ad conterendum & mundandum Linum atque Cannabem, & ad subigendam farinam; sive ut nos dicimus, *la Pasta*. In Dissertat. XXIV. de Artib. Ital. invenies *Linum Gramulatum*, seu *Grammulatum*. Nullum hujus vocis vestigium apud Graecos, Latinos, Gallos, aut Septentrionis incolas. Num suspicabimur a sera

O O

anti-

antiquitate profectam ad nos illam fuisse? Certe quod Menagius ait: *Forse viene a Terere Latino*, risum tantummodo moveat. Et movebit sane, si scalam ab eo excogitatam commemorabo, videlicet: *Tero, Tersimo, Terimum, Terimulum, Rimulum, Ramulum, Ramula, Ramola, Gramola*. Sed vetusta Secula uti inventum illud, ita & ejus vocem ignorasse videntur. Plinius enim Lib. XIX. alia ratione Linum contusum scribit, inquires: *Virgae arefactae in saxo tunduntur stupario malleo*. Fortassis inter veterum Borealium veterum Linguarum rudera aliquam vocis hujus originem Eruditi inveniant. Carolus M. Augustus in Capitulari de Villis, Tom. I. pag. 337. edit. Baluzianae enumerans *Uensilia* (quam vocem pro rebus ad esum, & potum pertinentibus male explicat Glossa in l. eos, qui *Uensilia* ff. de Decurionibus, & Budaeus in l. 2. de Nundinis, quum significet instrumenta, quibus rustici, artifices, ceterique hominum ad sua opera utuntur) *Uensilia*, inquam, rusticalia Villarum suarum enumerans, inter alia commemorat *Andedos, catenas, Cramaculos, secures, terebras, &c. Gramacula* quoque legitur in Breviario rerum Fiscalium, edito per Eccardum, Accedit *Cramacula* ad nomen *Gramulae*. Verum Du-Cangius designari hoc nomine putat *Cremasteres focarios* (Mutinenses *la Catena del fuoco*) cui idem Eccardus subscribit. In Glossis vetustissimis Florentinis ab Eccardo ipso juris publici factis occurrunt *Gramacula*, & Theutonice redduntur *Habala*. Ita in Glossis Fuldensibus *Cramailles Habla*. Recte de vi vocis *Gramacula* judicabit, qui Theutonicum *Habala* mihi explicet,

A Curiositate quoque eruditorum digna est origo vocum *Cavolo*, & *Verza*. Primam usurpant Romani, Tuscii, Neapolitani ad designandam Latinorum *Brassicam*, atque ipsum nomen ex Latio venit. Nam quamvis *Caulis* generaliter quorumcumque olerum, & herbarum *Thyrsum* (unde Italicum *Torso*) seu *Scapum*: peculiari tamen significatione *Brassicam* designavit. Exempla prostant apud Plinium, Horatium, & Martialem. Hinc ergo *Cavolo* Italicum, & Germanicum *Khol*, & Gallicum *Cbou*. Sed unde *Cavolo*, seu *Caolo Capuccio*? Mutinenses ejusmodi *Brassicarum* genus tantummodo appellant *Capucci*. Putarunt nonnulli, olus istud hoc nomen accepisse ex *Brassica Capitata*, quod ipsa capitis humani speciem praeferat. Verum *Brassica* ista *Capitata* a Matthiolo duntaxat aliique recentioribus hoc nomen accepit, qui Latine exprimere voluerunt *Capuccio*. Haec *Brassicas* capitatas Mediolanenses appellant *Gambusi*, Galli *Cabus*. Quenam ergo ex istis primitiva vox sit, & num nos a Gallis, an Galli a nobis vocem acceperint, incertum est. Si hoc olus Italicae originis est, veri videatur similius, primo efformatum *Gambuso*; quam vocem Galli in *Cabus* converterint, ac Tuscii in *Capuccio*. Unde autem *Gambuso*? Num e *Crambe*, quod vulgus immutarit in *Crambus*, & denique detracto R. in *Cambus*, Plinio utique teste Lib. XX. Cap. 9. *Crambe* appellata fuit *Brassica* a Latinis. Animadvertendum quoque, Latinum *Caulis*, hoc est *Thyrsum*, a Tuscis reddi per vocem *Gambo*, & a Mutinensibus per vocem *Gamba* & *Gambone*, quasi sit *Crus* olerum & florum, Quare sive *Crambem*, sive *Caulis* species, inde *Gambuso* manasse po-

potuit. Hoc autem Gallica Lingua in *Cabus*, & Tusca Dialectus in *Capuccio* postea convertisse videtur. Mutinenses pronuntiant *Capuzz*, quod parum distat a Gallico *Cabus*. Progredior. Quod olus *Cavolo* duntaxat appellatur ab Etruscis, nomen *Verza* apud nos & reliquos Lombardos retinet. *Berza* quoque Hispanis est eadem significatione. Illi ne a nobis, an nos ab illis acceperimus, nemo decernat. Sed unde *Verza*? Dantes Can. XVIII. Inf. scribit:

Abi come facean lor levar le Berze.

Hanc vocem Scriptores Vocabularii Florentini interpretantur *le Gambe*. Verum minime certa est interpretatio ista, quum Benevenuto de Imola, longe verustior Auctor, utpote Petrarchae & Boccacci amicus, explicet *le Berze*, idest *Calcaneos*. A Germanis *Ferse* appellatur *Calcaneus*. Parum autem probabili conjecturâ Burtetus trahebat a *Brassica Berza* & *Verza*. Aut ergo ex antiquissimis Linguis derivanda est vox ista, aut amplectenda Menagii opinio, qui *forse da Viridis* enatam suspicatur *Verza*, etsi ab illa Octavius Ferrarius alienum se prodat. Italicae certe Linguae est *Verziere*, efformatum ex *Viridarium* *Virdarium*, *Verdarium*, *Verzarium*. *Berzarium* quoque dixere veteres. Et *Viridigarium* occurrit in Formulis Lindenbrogii Cap. 79. Italica quoque Lingua habuit *Verzicare* pro *Verdicare*; & *Verzume* pro *Verdume*; & *Verzura* pro *Vivetum*. Igitur a vero non abhorret, Brassicas, quae plenior loco, ubi conferuntur, Viriditatem tribuunt, *Verze* fuisse appellatas. Quod si cui ne haec quidem sententia probatur, liceat ei nomen *Verza* suspicari superstes ex

A antiquissimis Italiae Linguis; aut ad nos a populis Septentrionalibus delatam. Nam in vetustis Glossis Theoticis ab Eccardo editis, Tom. I. Hist. Franc. Oriental. occurrit mihi *Brassica*, quod nomen Germanice rediditur *Wirz*.

B His autem delibatis, sublucebit, quam constantes interdum fuerint populi in retinendis antiquorum vocibus, ad Artes suas necessariis. Idque etiam in aliis rusticorum nostrorum vocabulis animadverti, ac praecipue dum dicunt: *E' tempo di solvere*, *andiamo a solvere*, idest tempus est edendi, tempus *jentaculi*, *prandii*, &c. Scilicet significant, quod antiqui Latini dixere (populus autem Civitatis nostrae id nunquam usurpat) *solvere Jejunium*. Ita *Dejejunare*, idest *jejunium solvere*, veteres dicebant, unde natum Gallicum *Dejuner*, *far colazione*, & nostrum *Desinare* pro *Prandere*. Florentini quoque rustici *Jentaculum* appellant *Sciolvere*, *Asciolvere*, quod ex eadem Latina phrasi manavit. Pariter rustici iidem nostri *Dogaro* appellant canalem, a quas pluvias recipientem in agris, sive a Graeco *δοξα*, *Receptaculum* significante, sive a Latino *Duco*, ut esset canalis *Ducarius*, Italice *Condotto*. *Ducaria* eo sensu est apud Ughellium Tom. 3. Ital. Sac. in Archiep. Pisan. In postrema Operum Gregorii Turonensis editione a Cl. Ruinaro procurata Lib. I. Cap. 25. de Gloria Martyr. legitur: *Ne forte togis (alii locis habent) occultis lymphae deduceventur in fontes*. Legendum ibi *Dogis*. Ita apud nos, aliosque populos perdurat vox *Biroccio*, carpentum binis rotis vestum, significans. Veteres quippe dixisse credendi sunt *Bivotium*, seu *Bivotum Carpentum*, ut est in Lib. Miracul. San-

Ati Waldeberti Abbatis Luxoviensis, & in Actis antiquis Sanctorum Nerei, & Achillei ad diem XII. Maji apud Bollandistas. Praeterea Mutinensibus est adhuc *Arsenzare*, quod ex *Recentare*. Latino ad nos deductum mihi creditur. Hispanica quoque Lingua retinet *Recentar*, nobis *Rinfrescare*, *Rinoware*. In Mimicis Matii Poetae vetustissimi legitur:

Jam jam albicassit Phoebus, & Recentatur.

Mutinensis Dialectus *Ar* pro *Re* pronuntiat, ut *Arstituire* pro *Restituire*; *Arcomandare* pro *Raccomandare*. Quod tamen interdum facit & Florentina. Ipsi enim est *Arnione*, quod Mutinenses appellant *Rognone*, & Galli *Roignon*, ex *Ren Renis*. Ad haec animadvertendam, quod Tusci *Arversario* dicunt, ex Latino est *Adversarius*, a Mutinensibus dici *Arvesario*, E. tacite pronuntiato more Gallicae Linguae. Adnotavit autem V. Cl. Matthaeus Aegyptius, vivens Neapolitanae Urbis decus, in elegantissima *Explicatione Senatusconsulti de Bacchanalibus*, sive vetustissimae illius aeneae tabulae, quae nunc in Museo Augustissimi Rom. Imperatoris CAROLI VI. adservatur, veteres Latinos R. pro D. usurpasse in aliquot vocibus. Nempe agebant *Arfuisse* pro *Adfuisse*; *Arvorsum* pro *Advorsum*; *Arvorsarius* pro *Adversarius*. An Mutinenses suum *Arvesario* a tam remotis Seculis acceptum ad nostra usque tempora deduxerint, alii videant: ego decernere non ausim. Hoc tantummodo novi, adhiberi hanc vocem a Mutinensi vulgo, ut *Diabolum* significant, qui & in Divinis Literis *Adversarius* appellatur. Haec autem notio praesto mihi fuit, ut doctissimo viro Antonio Mariae Sal-

A vinio, Patricio Florentino, inquirenti quid rei esset, ac unde deflueret *la Versiera*, vox apud populum suae Urbis usitata, originem illius indicarem. Neque enim aliud est, nisi Latinorum *Adversarius*, quod Tusca gens ita deformavit. Frater Jacoponus Tudertinus, qui circiter Annum 1298. complures Rhythmos composuit Lib. III. Ode 25. ait:

*Il Nemico ingannatore,
Aversiero del Signore.*

Fortassis ex Gallico *Adversaire* recte venit *Aversiero*, & *la Versiera*. Praeterea Mutinensibus dicitur *Arvacato* de senibus pro *Adarcato*. Uti & *Frabbo* ab eis appellatur, qui Latinis est *Faber*, & Italicae Linguae *Fabbro*. At hoc etiam fortassis ab ipso Latinorum aevo ad nos venit. Johannes Vignolius in Append. ad Dissert. de Columna Anton. pag. 202. Inscriptionem refert a se descriptam, & positam *M. Julio Antico Praefecto Frabum* pro *Praefecto Fabrum*, sive *Fabrorum*. *Frève* quoque pro *Febre* legas in Rhythmis praeaudati Fratris Jacoponi. Ita in duabus Chartis Alamannicis a Goldasto editis, & a Du-Cangio memoratis in Glos. Lat. legitur *Fruniscat con gratia Dei & Sancti Petri*. Nihil aliud est *Fruniscat*, nisi *Fruatur cum gratia Dei*: quae antiquissima Latinorum vox est, repudiata a Romanis elegantioribus, sed servata a vulgo in Provinciis; *Fruniscor & Frunitum* dixit Cato, verba sunt Festi Pompeji, videlicet pro *Fru*. In Inscriptione apud Fabretum Cap. III. pag. 237. Inscript. Antiqu. de duobus filiis immaturo fato sublatis legitur: ETATE SVA NON SVNT FRVNITI. Neque aliter in Inscriptione Romana apud Grute-

Gruterum pag. 1049. n. 6. posita Apronianae puellae Christianae. Ibi legas:

IN SOMNVN PACIS FEMINA APRONIA

NATA IIII. ANNORVM QVÆ NIHIL FRVNITA.

Ibi insculpta *Palma*, Martyrem tamen minime indicans, ut verba sonant: qua de re agam infra in Dissert. LVIII. de *Christian. venerat.*

Vidisti, ut puto, quomodo vel ipsis vetustissimis Seculis Latinae voces contra germanae Grammaticae regulas flecterentur, & corrumperentur. Id factum in ipsa Urbe: quanto facilius id in Provinciis contigisse credendum? Barbarica deinde lucescere Saecula, quibus sensim permultae voces deformatae fuerunt, aliamque faciem acceperunt eo successu, ut complures non desint voces, Latinae profecto originis, sed abstrusae, quum difficile indicari nunc possit ratio, qua formam adeo a priore diversam in ore populi Italici induerint. Quaerebat Aegidius Menagius vir doctissimus inter Gallos, de quo jam fuit mihi & plurimus infra erit sermo, dum Italicae Linguae Origines adornabat, unde nostrum *Bruciare* & *Abbruciare* prodierit. En ejus sententiam. A *Pruna Prunacius*, *Prucius*, *Brucius*, *Bruca*, *Bruciare*. Nemo credat. Neque felicior Octavius Ferrarius, qui *Amburere* fontem nostri *Bruciare* censuit. Vix falli me putem, deducendo hanc vocem e Latino *Peruro*. Nempe verbum istud in praeterito dat *Perussi*. Fortassis etiam pro *Perustus* in usu populi fuit *Perussus*; nam & alia Supina ac Participia corrupta fuisse tunc novimus. A *Perussi* efformatum *Perussare* & *Perussiare*, tum *Prussare* & *Prussiare*, & denique leniter pronuntiato P, atque

A in B converso (ut factum in *Brinz* e *Pruina*, in *Obbrobrio* ex *Opprobrium*, in *Pruno*, seu *Prunio* fructu a nobis Lombardis immutato in *Bruigna* &c.) *Brusare*, *Brusciare*, & *Bruciare* prodit. Eadem ratione, uti infra ostendam, enatum mihi creditur ex Latino *Peramare* Italicum *Bramare*. Nos Lombardi adhuc retinemus *Brusare*, alii populi usurpant *Brusciare*; Tusci vero *Bruciare*. Attamen *Brusare* etiam usurpavit Joannes Villanius Lib. VII. Cap. 73. Neque Lombardis est verbum *Abbruciare*. Hoc ab ipsis tantummodo Tuscis usurpatur. Haec mihi propior vero, ne dicam certa, origo vocis istius. Ita Galli a *Perussulare* (Latini veteres *Perustulare* dixerunt) sensim efformarunt *Perussuler*, *Bruussuler*, ac tandem *Brusler*. Considerandum nunc aliis relinquo, an ex ipso Lombardico *Brusare* arcessenda sit origo vocis *Brasse*, Latine *Pruna*. Tusci ea appellant *Brace*, *Bracia*, *Bragia*. Si hic fons revera, mirandum est, quei U in A immutatum fuerit; neque enim audeo huc trahere *Per* & *Assare*. Apud Gallos *Braise* idem significat, & inde *Embraser*, & Hispanicum *Abrafar*, a quibus verisimiliter *Brasa*, *Brage* &c. accepimus. Falluntur enim, qui *Bruciare* & *Brusare* Italicum, atque *Embraser* Gallicum, deducunt ex Graeco *Βράζω*, significante *Ebullire*, *Agitari*. Sonus quidem literarum similis, sed diversa est significatio. Longe quoque a vero abiit Du-Cangius in Glossario, quum scripsit *Bruscare* adhibitum fuisse pro *Incendere* seu *Amburere*: quam in rem unum Sanutum Italicum Scriptorem laudat. *Brusciare*, non *Bruscare*, scripserit Sanutus; nullus enim ex Italicis *Bruscare* unquam pro *Comburere* usurpavit. Videant autem Galli, an suum *Brasser la Biere* efflu-

effluxisse potuerit ex *Per- & Assare*; affatur enim hordeum ad conficiendam cervisiam. Perpendendum etiam, an scopum attigerit idem Du-Cangius, quum putavit Gallicum *Broussailles*, aut *Brossailles*, enatum ex *Bruscia & Brozia*. Mutinensibus la *Brusaglia* appellatur, quidquid ex arboribus & nemoribus deciditur ad comburendum, voce deductâ e *Brusare*. Quare vocem hanc a Lombardis mutuati videntur Galli. Appellamus etiam *Brocchi & Brocobe*, ramos arborum & virgultorum. Si Gallico more pronunties *Broches*, idem nomen habes; atque inde etiam efformari potuit *Brocbailles*, ac deinde *Brossailles*. Retinent etiam rustici nostri Latinum nomen *Stiva*, aratri *manicam* designans. *Segolo*, & *Messoria*, quibus instrumentis ad metendum utuntur. Primum a *Secando* venit; alterum a *Messoria* falce, cujus mentionem habes apud Ulpianum. *Perfello* appellant perticam superpositam foeno adducto in curribus. *Pressellum* videlicet a *premo*. Dicimus etiam un *Regoletto di persone*; ut significemus manum hominum collectorum, & inter se colloquentium, a Latino *Recollectus*. Itidem retinemus ex Latino *Rusparsi Ruspere*: quo verbo Florentini carent; & illud quidem diversum est a *Raspere*, de qua voce infra in Etymologiis sermo erit. Utuntur etiam Mutinenses, aliique Lombardiae populi voce *Gerla*, sive *Zerla*, ad significandam corbem, in qua panem coctum pistorum portant. A *Gerulis* in ipsam corbem nomen pertransiit. Neque nos fugiat velim *Chirotheca* adhibita manibus ad arcendum frigus hyemali tempore, quam Tusci *Manicotto* appellant; Mutinenses, aliique Lombardiae populi, *Manizzo* seu *Manizza*. Manavit vox ex

A Latino *Manicia*, quae occurrit apud Plinium juniorem Lib. 3. Epist. 5. In Vita Sancti Filiberti Abbatis Gemeticensis a Mabillonio editâ legitur: *Manicia*, quae nos peregrinâ *Lingua* (idest Germanica) *Wantos* vocamus. Scilicet hoc nomine manuum operimenta, quae nos *Guanti* appellamus, veteres significabant. Vide in Differt. IX. de *Missis* Chartam Anni 820. ubi *Maniciae* occurrunt. Mutinenses autem non solum cum reliquis Italis *Pruinam* appellant *Brina*, sed etiam *Pruinam* vehementem, in arborum ramis spectabilem, & congelatam dicunt *Galaverna*. Fierine potuit, ut haec vox partim Graeca, partim Latina fuerit? Quippe *γάλα*, seu *Gala* Graecis est *Lac*. Ista etsi neutrius generis, in femininum contorta, atque addito *Hiberna* (quod postea in *Verna* evadere potuit, uti ex *Hibernum* efformavimus *Verno*) fortassis originem dedit vocabulo *Galaverna*, quasi significare per metaphoram voluerint *Lac Hibernum*. Habent etiam Mutinenses *Ancona*, vocem nempe corruptam e Graeco *Εἰκὼν*, quod *Icona* in accusativo reddit. Habent & vocem *Zemena*, qua exprimunt ambas manus junctas & concavas ad apprehendendam rem aliquam dissolutam, ut sunt nummi, triticum, milium &c. Eo quoque mensuram rerum ipsis manibus apprehensarum significamus. Vox ista e *Gemina* prodiit, nempe *geminâ manu cavatâ* aliquid comprehendere. *Utrâque manu cavatâ* legitur apud Ammianum Marcellinum Lib. 16. Cap. V. Ita *Polesini* penultimâ longâ nobis appellantur *Pulli gallinarum*. Lampridius in Alexandro Severo *Pullicenos* eâdem significatione commemorat. *Concaedem* Caesar, Tacitus. & Marcellinus appellantur sepimentum ex arboribus

concilis factum. Sepes vero in Mutinensium pagis quibusdam adhuc appellantur *Cede*. Et in Statutis Bononiensis Populi Lib. VI. est Rubrica *de Cedis non frangendis*. An vero a Tuscis usurpetur vox *Cógoma*, ignotum est mihi. Mentionem illius in Vocabulario *della Crusca* frustra quaesivi. At istam Mutinenses, aliique, ut reor, populi servant, atque est Latinorum veterum *Cucuma*, vas nempe ad aquam calefaciendam, praecipue Barbitonsoribus in usu. Ita nobis est *Olla* Latinorum, Tuscis minime. Habemus etiam *Pavera*, E producto. Ita vero appellamus Calamos, sive proceras herbas, quae in lacunis aut paludibus tenui aqua imbutis nascuntur. E Graeco *Papyrus*, a Latinis quoque usurpato, vox venit. Scilicet *Papyri* in palustribus Aegypti locis nascebantur, & adhuc nascuntur. Nos Lombardi facile P. in medio vocum per V. consonans efferimus, ut *Ripa*, *Riva*; *Papero*, *Pavaro*; *Sapone*, *Savone* &c. Ex *Papyru* *Papira*, *Pavira*, *Pavera*. *Lixivum* Florentini appellant *Ranno*. Unde traxerint, ignoro. Mutinenses Latinam vocem retinent, conversam in *Lisía*, seu *Lesía*. Fuit & Latinis *Lixiva*. Praeterea nobis in usu est *Prillave*, significans *Ducere in gyrum*, seu *Aggirare*. Mihi suborta suspicio est, potuisse vocem hanc ad nos venire e Graeco *Prylis*, quo Callimachus utitur in Hymno I. ad significandam *Saltationem*, seu *Chorem armatorum*. Pleraque enim saltationes Gyris pe-

A raguntur. Latinorum *Sitella*, vas ad hauriendam aquam, apud Mediolanenses perdurat; quippe inde efformatum fuit *Sitellinum*, nunc *Sedelino*. Bononiensium *Calcedro* idem significans, e Graeco *Χαλκεδρία* significante Vas aereum ad aquam hauriendam, descendit. Neque mihi praetermittendae sunt Mutinensium *Burnise*, qua voce indicant exiguas Prunas ignitas. Ab ipsis *Prunis* in diminutivum conversis *Prunisia*, *Brunisia*, *Burnisia* enatum videtur, nisi quod apud Britannos, fortassis ab Anglo-Saxonibus acceptum, in usu est verbum *to Burn*, *Comburere*, *Ardere*, unde multa composita. Sed videndum, an & illi a *Prunis* traxerint. Ita vix ullus est Italiae populus, qui singularem aliquam ex antiquis vocibus apud se non servarit, quae jandiu apud alios populos insueta sive antiquata frustra conquiritur. Quum ergo Italicarum vocum originem quaerimus, non paucae occurrunt, quarum occulta, aut saltem incerta ac dubia sunt primordia; neque enim sufficiens & comoda ratio se offert deducendi illas e vocibus Latinis, aut Graecis, aut finitimarum gentium. Atque ex istis nonnullas recensere heic juvat, ut perspicacioribus ingeniis, si libeat, aut felicioribus, campus pateat sese exercendi in ejusmodi studio. Atque ex his fortassis erit aliqua, cujus originem ad vetustissimas Linguas referendam esse non temere quisquam suspicetur.

CATALOGUS

Aliquot vocum Italicarum, quarum origo aut ignota, aut dubia adhuc est.

- A** Ccivire. Vox antiquata.
 Accoccare.
 Addare pro *Avvedersi*, *Accorgerfi*: quae vox Florentinis, & praecipue Mutinensibus ac Mediolanensibus familiaris est. Fortassis ex *Avvedersi*, *Avvedarsi* ac tandem *Addarsi* corruptum erupit.
 Aguzzino. Ab Hispanico *Alguazil* hanc deducit Taffonius V. Cl. Mutinensis in Notis MStis ad Vocabul Crusc.
 Aguzzetta, vox obsoleta.
 Albagia. Arabicum nomen videtur ob *Al* ejus gentis articulum; sed nullum vestigium adhuc reperi. Mutinenses dicunt *Albasia*.
 Alla rinfusa. Ab *Reinfusus*. Sed quomodo vim vocis *Confusus* suscepit?
 Aloco. Multa de hoc nomine habet Menagius, sed plura Ulisses Aldrovandus. Attamen obscura adhuc videtur vocis origo.
 Ambascia. *Animi angor, deliquium*.
 Ambasciata, Ambasciatore. Nisi sit ex Arabico, ex Germanico erit. In Lege Salica occurrit *Ambascia Dominica*. *Abbasciatum* (Du-Cangius legere mavult *Ambasciatum*) *Remedii Episcopi* legitur in Epist. Pauli I. Papae in Codice Carol. circ. Annum Chr. 758. Hichesius animadvertit, *Legationem* a Moeso-Gothis appellari *Ambyth*.
 Anfanare.
 Appalto. Appaltare. *Paßben* Germanis est affittare. Efformatum inde fuisset *Appatto*, *Appattare*, *Appaltare*.
- A** Appiattarsi.
 Arcolajo.
 Ardiglione. Mutin. & Mediol. *Ardione*.
 Arnia. *Alvearium*.
 Arrancare, & Voga Arrancata.
 Arrogere. Id est *Addere*. Florentinorum verbum, atque illud obsoletum.
B Arzigogolo.
 Attnere. E Latino *Attingere*. Sed qua ratione nunc significat *Haurire*?
 Attutare. Recessit ab usu.
 Avvenente. Quare ab *Adveniens*?
 Babbuino. Simiae genus. Fortassis ab Arabico.
 Baco da Seta.
C Badalucco.
 Bagaglie. Gall. *Bagage*. Hispan. *Bagage*.
 Bagordo. Vide Du-Cangium ad v. *Bobordicum*.
 Baleno, Balenare.
 Balordo, Sbalordire.
 Balzano.
 Baratto, Barattare.
D Barbuta. Latine *Galea*.
 Bardotto.
 Baruffa.
 Basire pro *Spiritum exhalare*. Mutinenses *Sbasire* usurpant transitive pro *Occidere*.
 Basto. *Clitellae*. Adhuc obscura videtur vocis origo.
 Bazzicare.
 Beccajo. Lanus. Quare Itali & Galli ab *Hircis Lanios*, & *Beccheria* ab *Hir-*

Hircorum Laniena dixerint (si tamen haec vocis origo) nondum liquet.

Belletta.

Berettino.

Bertuccia. *Simia*.

Biacca.

Biafciare. Apud Vitruvium *Calx* in lacu macerata *ascietur*. Num ergo ex *Bis*, aut *Vi* immutato in *Bi*, atque *Asciare*, natum hoc verbum?

Bica. Acervus alicujus rei. Vox Florentinorum.

Bigio.

Birba, Birbone, Birbante.

Birro, Sbirro.

Boja.

Bolfo.

Boria. Num a *Boveas*?

Borzacchino. Hispan. *Borzequè*.

Botta, idest *Rospo*. Florentinorum vox.

Bozzima. Mutin. *Bosma*. Nescio cur Menagius *Bosima* sumserit pro *Sterco di Bue*. Id novum in Italica Lingua. Vide Dissert. XLII. de *Cognominibus*, ubi *Imbosemato* Agnomen in Charta Anni 973.

Bretto. *Sterilis*. Obsoleta vox.

Brillare. Fort. a *Beryllus*. Nisi sit antiquissima Germanicae Linguae vox qua Franci adhuc utuntur.

Broccolo.

Bronco.

Brusco.

Buccia.

Buganza. Mutin. *Busanca*.

Bugigattolo. Mutin. *Bufigatt*.

Bugno. *Alvear*. Vox Florentinorum.

Bulino. Gall. *Burin*.

Burattino.

Burbero, Burbanza.

Burchio, Burchiello.

Busto.

Caffo. *Impar*.

Calamita. Aliquid similitudinis in Tom. VI.

tercedit inter hanc vocem, & *pe- tram Calibitam*.

Camuffare.

Cangiare. Gall. *Cbanger*.

Cantina.

Capriccio. Gall. *Caprice*. Phantasticum consilium, & subitus horror membrorum. Inde *Raccapricciare*.

Carcaffo. *Pharetra*. Vox a Florentinis minime usurpata: * *Pro qua adhibent vocem Turcaffo, quae idem exprimit*.

Carcioffo, sive Carcioso.

Carota. Gall. *Carotte*. Angl. *Carrot*.

Carpone.

Casacca. Vox e Gallia ad nos delata potius, quam ex Hispania.

Cascare.

Catafalco.

Catapecchia.

Caviale.

Cazzuola da Muratore, *Trulla*.

Cencio.

Chiacchiera, Chiacchierare.

Chiavica.

Cigolare. Videtur a sono. Mutinenses habent *Zigare*, idem ac *Gridare*.

Cinguettare. Picam Mediolanenses appellant *Ciguetta*. Quomodo Picae loquantur, notum est. Fortassis inde verbum; sed hoc verbo non utuntur Mediolanenses.

Ciottolo.

Cionco.

Civanza. *Lucrum*. Vox obsoleta. Sed adhuc in usu Venetiis, & Patavii.

Ciurma, Ciurmare.

Cocca. *Screna*. Coccare.

Cocchio. Gall. *Coche*. Angl. *Coach*

Così. Ex *Sic* sine dubio: at quomodo additum *Co*? Idem dicas de *Cotanto* & *Cotale*.

Corrotto. *Luclus in funere*.

Correggia. *Crepitus ventris*. In *Lib. Revelationum* composito ab Anonymo, qui circiter Annum 1100.

vixisse creditur, Cap. VI. haec leguntur: *Quo perveniens, audiivi mox sonitum Corrigiunculae post me factum a fratre illo &c.* Du-Cangius interpretatur de Nola, seu Campanula, quae percutitur in Monasteriis, quum disciplinae dari debent. Nescio, an dubitare de interpretatione possit.

Covone Manipulus. Mutin. Covo dicitur congeries manipulorum simul ligatorum. Num a *Cubus*? an a *Cubare*?

Crociuolo. Mutin. *Crisol*, seu *Grisol*, uti & Hispanis. *Chrysol*, *Aurum* significans, in hac voce sentitur. An quia cruciatur ibi aurum?

Cruna dell' ago.

Cucuzza.

Cugino.

Cupo.

Destro. *Latrina*. Florentinum Vocabulum.

Dilimare.

Diporto.

Doga.

Domandare, Dimandare. A *Demando*, uti videtur. Sed quomodo in significationem petendi & interrogandi *Demando* transierit, fortassis adhuc obscurum est.

Facchino.

Fandonia. Num a *Fando*?

Fardello. Gall. *Fardeau*. Hisp. *Fardel*. Num a Gallico *Hardes*, panni *dosso*, efformatum fuit *Fardeau*?

Farletto. * *Vox ista Tuscis ignoratur & significatio. Nunquid legendum Farletto?*

Fatta. *Species, Genus.*

Fattezze.

Ferrajolo.

Filastrocca.

Fiutare.

Fogna. *Cloaca*. Vox Florentinorum.

A Foja. *Libido*. Num a *Voja* Lombardico pro *Voglia*?

Forziere. Fortassis ab *Arca Fortiore*.

Frappa, Frappare, Frappatore.

Frasca.

Frattra.

Fregata. *Species navis.*

Frosone. *Avis species*. Mutin. & Mediol. *Frisone*.

B Frottola.

Frusco, Fruscolo. Dubito adhuc, an e *Frustum, Frustulum*.

Fuscello.

Gabinetto. Galli *Cabinet*. E *Capanna* efformatum, aegre ad credendum feror.

Gala, Galante. Hispanicas voces puto. Vide tamen, an ex *Elegans Elegantis* prodiisse potuerit, variato literarum ordine *Galante*.

C Galleria. Gall. *Galerie*.

Garetto. Gall. *Jarvet*.

Gavazzare. *Streperae prae lactitia*.

Gavetta. *Matana*.

D Gergo. Gall. *Jargon*. Menagius, suis admirandis scalis unice usus, a *Barbaricus* natam hanc vocem esse arbitratus, & prae gaudio clamavit *εἰρηνα εἰρηνα*. Habeat ille sibi suum Etymon. Ego adhuc additum reor.

Ghermire, Gremire.

Gherminella.

Ghezzo. *Niger*, ut creditur. Vox jamdiu ex hominum commercio proscripita.

E Ghiado. *Morto a Ghiado* veteres Tusci dixere. Evanuit vox ista.

Ghiribizzo.

Gioja. *Gaudium*.

Giornea. *Cblamys*.

Gnocco.

Gogna, idem ac *Berlina*. Florentina vox.

Gora. *Canalis, Euripus*. Mediolanenses

les *Guttur*, seu *Gulam*, appellant A
Gora, sed O. presse pronuntiato.

Gora. *Gena*. Mutin. *Galta*.

Gracia. *Annona*.

Grezzo, seu Greggio.

Gretto. *Parcus*.

Grigio.

Grimadello. Mutin. *Grimaldello*. * Et
Tuscis quidem; non autem Grimadello.

Groppa. Gall. *Croupe*.

Guaiume. Mutin. *Guaiume*. Foenum
secundarium. Herba post primam
caedem renascens.

Gualdrappa.

Gualercio.

Guarire. *Sanare*.

Guidalesco. Ulcus in dorso jumen-
torum.

Guitto. Mutin. *Gbitto*.

Imbandire. *Tavole ben' imbandite*, di-
xit Passavantus vetustus Linguae
Italicae Scriptor.

Indarno. Veteris Germanicae Lin-
guae vox creditur.

Inferigno. De pane dicitur, cui im-
mixtum furfur.

Leggiadro.

Lercio.

Lefina. Hispan. *Alesna*.

Lezzo. *Foetor*. Quomodo ex Oleo,
quod tantummodo significat *Odo-
rem emittere?*

Lizza.

Lista. Vox vetustissima, ab Anasta-
sio Bibliothecario, a Johanne Dia-
cono, & aliis usurpata. Commu-
nis etiam Gallis, Germanis, &
Anglis.

Locco. Dicitur etiam *Lolla* a Flo-
rentinis.

Loffa.

Macca. Idest *Abbondanza*.

Macco. Idest *Cibo grosso*. Mutinenses

adhuc retinent il *Macco de' Cappo-
ni, de' polli*.

Maciulla. Florentinorum vocabulum.
Idem ac *Gramola*.

Malandrino, Fortassis a *Malandria*
Aegyptiorum morbo, specie le-
prae, uti Du-Cangius suspicatur.

Manigoldo Germani videant, an sua
Lingua vocem hanc nobis dederit,
quae ex duabus composita videtur.

Mantice. E Graeco *Μαντζή*, imperter-
rite Menagius. Tu accuratius per-
pende.

Marangone. *Carpentarius*. Vox Mu-
tinensium, Parmensium &c.

Mariuolo.

Marmaglia.

Martello. Vox perantiqua apud Gal-
los.

Mascalzone. Numve *Malo-Scalzone?*
Dicimus etiam: *Tu se' un Mal' uo-
mo. Mal' addobbato, Malavventuro-
so &c.*

Melangolo.

Mezzo, E. aspero. *Vietus*.

Miccia, funiculus lineus, quo ad ac-
cendendum ignem in tormentis
bellicis utimur.

Miccio. *Asinus*. Florentinorum vox.
Mostaccio.

Mozzo da stalla. Ex Hispanico. Sed
unde illud?

Muso.

Nanfa. *Aqua odorifera*.

Orza.

Padire. *Digerere, Concoquere cibum*.
Lombardorum vocabulum. Sed &
Frater Jacoponus Tudertinus circ.
Ann. 1298. Lib. II. Cant. 23. a-
jebat:

*Il tuo stomaco si muore,
S' egli non ha che Padire.*

Paggio.
 Pajuolo. *Vaso di rame*. Mutin. *Paruolo*.
 Palandrana. A *Balandrana*.
 Paléo. *Turbo*. Mutin. *la Prilla*.
 Palischermo.
 Palmento. *Calceatorium urvarum*. Dicitur & de Molendinis.
 Pantano.
 Papero. *Anserculus*, Mutin. *Pavaro*.
 Paragone. *Lapis Lydius*. Mutin. *Parangone*.
 Patina.
 Pattume.
 Pentola.
 Perno.
 Perucca. *Parucca*.
 Pialla. *Runcina*. Mutin. *Piola*.
 Picciolo, Piccolo, Piccino.
 Piloto. Vox etiam a Gallis, Germanis, & Hispanis usurpata.
 Pilottare.
 Pinzochero. *Bizocco*.
 Piuolo.
 Pizzicagnolo.
 Presciutto, Profciutto. Mutin. *Perfutto*. In quo principium vocis *Perina* sentitur, quo nomine Latini sunt usi. *Sutto* nobis est *Asciutto*.
 Prugnuolo. *Fungorum species*.
 Quaglia. *Avium species*.
 Rabbuffare. *Rabuffo*.
 Racchetta. Gall. *Raquette*. Florentini hanc vocem in *Lacchetta* converterunt.
 Ramarro.
 Ranno.
 Rappattumare. *Pacificare*.
 Raviuolo. Alicubi vidi scriptum *Rafuolo*.
 Razza. Galli quoque habent *Race*. An utraque vox a *Radix* prodierit, iusta adhuc dubitandi causa est.
 Rischio, Rifico. Galli habent *Risquer*, Angli *Risk*, Hispani *Riesgo*, & *Arriesgo*.

A Ronzare. Videtur a sono.
 Rovalo. *Ventus*.
 Ruffiano.
 Ruga, Rua. Galli *Ruè*. Antiquis vox nota. Du-Cangius & Menagius ex Graeco *ῥύπος* eam traxere. Sed adhuc dubito. In Charta Parisiensi Anni 780. apud Baluzium occurrit *Rua Sancti Germani*.
 B Ruffare. *Lascivire, Lufitare*.
 Sbiavare, Sbiadato. A *Blavus*. At unde *Blavus*?
 Scappucciare. *Impingere*. Num quod *Capuccium* e capite impingentium decideret?
 Scarabocchiare.
 Scarmigliare. Num ab *Excarminare*? Ita suspicatur egregius juvenis Senensis Joseph Peccius.
 C Schiappare. Germanis est *Clap*, significans *Idum*.
 Schicchere.
 Schidone.
 Schiena. Galli *Eschine*. Angli. *Chine*. Fortassis acceperunt a nobis.
 Scimunito. Vestigium vocis *Scenio* heic habes.
 D Sciocco. *Zocco* a *Soccus* frustum ligni praeduri appellatur a Mutinensibus. Hominem quoque inertis ingenii hoc nomine donant.
 Scoglio. A *Scopulus*, sed quomodo?
 Scorrucio. Item atque *Corrotto*.
 Scozzonare, Cozzone.
 Sdrucire.
 E Sdruciollo, Sdruciolare.
 Semola. Idem atque *Crusca*. Lat. *Furfur*.
 Sesta. *Circinus*. * *Usitatus in plur.* Le Seste.
 Sezzo. *Postremus*. Ab usu recessit.
 Smagare. Verbum obsoletum.
 Smargiaffo.
 Smarrire. Non est certa origo a *Marrivio*.

Sornacchiare.
 Sovente. Dubito, an a *Subinde*. Gall.
Souvent.
 Spago.
 Spalto. * *Vox Tuscis ignota*.
 Stantio.
 Starna.
 Strabiliare.
 Stroppa.
 Stropicciare.
 Stuccio. Gall. *Estui*. Hisp. *Estuche*.
 Stucco, Ristucco.
 Succhio. *Terebra*. Mutin. *Trivello*.
 Svenire. Pro *Svenimento*; veteres Florentini dixerunt etiam *Sfinimento*.
 Taccola, Taccolare.
 Talento. *Desiderium*.
 Tanghero.
 Tarchiato.
 Tartaruga.
 Tartassare.
 Tartufo. *Fungorum species*.
 Tazza.
 Testè.
 Tinello.
 Tirare. Si a *Trabo* venit, peregrina sane metamorphosis est. Et praecipue quod contraria etiam significatione adhibeatur, hoc est pro *Conjicio*, *Projicio*. Arabica Lingua habet *Tharaba* significans *Conjicere*, *longius Abjicere* &c. Sed ne hinc quidem sat lucis.
 Traccia. Gall. *Trace*.
 Traselare. Pro *Languere*, seu *Deficere*: obsoleta vox.
 Tramoggia.
 Trasecolare. Quasi extra *Saeculum*, seu *Mundum*, ferri prae stupore. Ingeniosi juvenis Josephi Peccii Senensis conjectura est.
 Trippa. Hanc etiam vocem usurpant Galli, Britanni, Hispani, Belgae.
 Tronfio.
 Truffa, Truffare.
 Turcasso.

A Vanni. *Alae volucrum*.
 Ubbia. *Malum omen*.
 Ubino. *Species equorum*.
 Verone.
 Vezzo. Id est *Carezza*; & *Vezzo di perle*.
 Vispo.
 Vivagno.
 Vizzo. Lat. *Mollis*, *Flaccidus*.
 Voto. *Vacuus*. *Votare*. *Vacuare*. Mutinenses aliique Lombardi dicunt *Vodar*. Galli *Vuider*. Anglis quoque *Void* est quod *Voto*.
 B Zacchea. Nihil simile mihi occurrit in Arabica Lingua, ut alii putant.
 Zaino.
 Zampillare.
 Zanzara. Mutin. & Mediol. *Senzala*, quasi *sine alis* volitet.
 C Zolla.
 Zucca.

Post Linguas priorum Italiae incolarum successit *Latina*, quae ita dominationem arripuit, ut non aliam deinde usurparint Italiae populi, quamquam non eadem una ubique foret, sed pro variis Urbibus ac regionibus variae Dialecti audirentur: qua de re sermo mihi fuit in antecedenti Dissertatione. Sensim vero immutari & corrumpi haec eadem Lingua visa est; ac tum maxime aliam faciem assumere coepit, quum Septentrionales gentes non solum in regionem istam irrupere, sed haec etiam victrices sedem suam fixere, ac diu tenere. Loquor de Herulis, qui sub Odoacre Italiâ potiti sunt; & de Gothicis, qui Theoderico duce Regnum suum haec statuerunt; tum de Langobardis; deinde de Francis, & denique de Germanis, qui nobis dederunt Reges & Imperatores permultos. Propterea sensim in desuetudinem abire complures ex Latinis vocibus ac phrasibus, & pro iis invaluere Germani-

manicae Linguae voces non paucae. Liceat enim mihi unam diversis iis gentibus Linguam tribuere Germanicam, sive Teutonicam, quanquam non ignorem, multum discriminis intercessisse inter eorum Linguas, uti & nunc deprehenditur inter populos superioris & inferioris Germaniae, & Daniae, Scandiae, aliarumque gentium Arctico polo propiorum, unde priores Barbarorum transmigrationes Italia accepit. Ad haec ipsa Germanorum Lingua temporibus nostris a vetustissima sua valde dissimilis est, sive quod Dialectis & ipsa quamplurimis ac variis affluat, inter quas una reliquis praevaluit, sive quod hoc tulerit Linguarum natura semper inconstans, & in surdam mutationem prona. Nihil autem mirum, Septentrionalium gentium voces non paucas in Italicum sermonem irrepisse. Nam qui primo ad Italiam subigendam confluxere Barbari, centena millia fuere, praeter eorum uxores & liberos, ita ut ingenti hominum exterorum multitudine in sinu Italiae degente ac dominante, novis etiam quotidie se eis adjungentibus ad praedae ac felicitatis communionem, vix fieri potuerit, quin majorem rubiginem ex eorum barbarico sermone contraheret Italicorum Lingua. Heruli, Turingi, & Rugi sub Odoacre, ut habet Miscellae Auctor Lib. XV. Tom. I. Rer. Ital. pag. 99. multas Civitates Italiae parantes resistere, extinctis habitatoribus, ad solum usque dejecere. Supervenere deinde Gothi sub Theodorico, & ipsi incredibilis hominum turba, quae Herulos sustulit; quippe, teste eodem Auctore, cum omni Ostrogothorum multitudine Theodoricus Italiam ingressus est. Procopius quoque scribit, eos huc fuisse illapsos, parvulis, se-

A minisque in plastra impostis cum suppellelili, quantacumque deferri potuit. Ex hisce populis, etiam postquam a Justiniani Augusti copiis profligati fuere, complures, & praesertim pueri ac mulieres, in Italia perseverasse credendi sunt. Succedere demum Langobardi in imperium Italiae, ipsique pariter innumerabiles, quum gens universa Pannoniam, cui antea dominabatur, deseruerit, ac Hunnis amicis incolendam tradiderit; eisque sese junxerint aliae Germanicae gentes, scribente Paulo Diacono Lib. II. Cap. XXVI. *Certum est, tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii Reges, vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse, unde usque hodie eorum, in quibus habitant, vicos, Gepidos, Bulgares, Sarmatas, Pannonios, Svaros, Novicos, sive aliis hujusmodi nominibus appellamus. Sed & ante Langobardorum irruptionem teterrima pestilentia Italicas Urbes, praecipue Cisalpinam Galliam, latissime Civibus spoliavit. Fames quoque nimia irruens UNIVERSAM ITALIAM devastavit, uti idem Paullus testatur. Sublato deinde e vivis Alboino, Cleph ejus successor multos Romanorum viros potentes, alios gladio exstinxit, alios ab Italia exturbavit. Ita post Clephonem per Langobardorum Duces multi nobilium Romanorum, idest veterum Italiae incolarum, interfecti sunt, & spoliatis Ecclesiis, Sacerdotibus interfectis, Civitatibus subrutis, Populisque, qui more segetum excreverant, exstinctis, exceptis his regionibus, quas Alboin ceperat, Italia ex maxima parte capta, & a Langobardis subjugata est. Haec idem Paullus Lib. II. Cap. 31. & 32. qui & antea alias clades Italiae illatas ab iisdem populis commemorarat. Hisce adde, quae Sanctus Gregorius M. habet Dialog. Lib. III. Cap.*

38. *Mox, inquit; effera Langobardorum gens de vagina suae habitationis educta, in nostram cervicem grassata est; atque Humanum Genus, quod in hac terra prae nimia multitudine quasi spissae segetis more surrexerat, SUCCISUM ARUIT. Nam depopulatae Urbes, eversa Castra; concrematae Ecclesiae; destructa sunt Monasteria virorum ac feminarum; desolata ab hominibus praedia, atque ab omni cultore destituta; in solitudine vacat terra; nullus hanc possessor inhabitat; occupaverunt bestiae loca, quae prius multitudo hominum tenebat. Sed & iidem Langobardi, continuato per annos complures bello in Romanos, cladibus primo illatis majores identidem addidere. Testatur etiam idem sanctissimus Pontifex in cod. Lib. III. Cap. VIII. ita Cunctos Aquinatis Civitatis habitatores & Barbarorum gladiis, & pestilentiae immanitate vastatos, ut post mortem Jovini nec quis Episcopus fieret inveniri potuerit.*

His igitur aerumnis cernimus hinc attritos valde fuisse antiquos Italiae habitatores Linguâ Latinâ utentes, inde succrevisse mirum in modum sobolem barbaricae gentis heic regnantis, & Germanice loquentis. Quum tamen longe plures semper abundarint in Italicis Urbibus & agris incolae Latini, propterea primas retinuit ubique Latinorum Lingua, sed simul impedire nequit, quin ex tanta colluvione Septentrionalium populorum patentius in dies corrumperetur, & antiquas voces adulteraret, aut iis voces gentis dominatricis immisceret: praesertim quod Officia fere omnia, & publica munera tum sacra tum profana Langobardis dominantibus conferrentur, & Nobilium Familiae pleraeque ex ea gente honores consequerentur. Immo &

A in Veronensibus; Vicentinis, & Tridentinis montibus adhuc Vici quidam supersunt, in quibus antiqua Saxonum Lingua perdurat, atque hoc ipso ineunte Seculo Danorum Rex, regnantis pater, in Italiam profectus, eorumque locorum incolas alloquutus, plurima ibi offendit Danici sermonis vestigia. Ejusmodi populo Clariss. Marchio Scipio Maffejus in Veron. Illustr. censet Cimbrorum reliquias.

B Sed antequam progrediar, gravissimum obicem, in via positum offendens, dissimulare religioni mihi ducerem. Scilicet postquam ego haec scripseram, *Veronam suam illustratam*, egregium videlicet opus, solida ac varia eruditione contextum, & quod quisque cum voluptate atque utilitate legat, ad me misit prae laudatus Clariss. Marchio Scipio Maffejus. Is autem Lib. XI. pag. 304. sibi confutandos sumit, qui a Septentrionalibus populis censent, *plerosque nostri temporis Italos descendere*: quam ille opinionem omnino falsam decernit.

C Deinde quibus potest rationibus Barbarorum numerum in Italiam inventorum extenuare conatur. Sed fortasse nimis multa primi voluere, Maffejus nimis pauca. Certum mihi quoque est, veteres Italiae habitatores semper longe praestitisse numero Gentibus ex Septentrione in hoc Regnum dilapsis. Attamen simul reor,

D longe plures, quam visum fuerit doctissimo viro, superesse in Italia familias, quae Borealibus Nationibus suum sanguinem debeant. Ex Gothis a Justiniano devictis neminem in Italia relictum scribit ille; bellum quippe ea conditione finem accepit, Procopio teste Lib. IV. Cap. XXXV. *ut qui supererant Barbari cum rebus suis omni Italia confestim excederent.*

Aeta
haec

haec fuere, si Pagium sequimur, Anno Chr. 552. Sed minime animadvertit vir altoquin oculatissimus, respicere Procopii verba eos tantum Gothos, qui proelio, in quo Teias postremus eorum Rex cecidit, superfuere. Et revera, uti Agathias Lib. I. scribit, *Gothorum superstites, instantium perpetuo Romanorum fatigati incurfibus, pepigere cum Narsete, ut suas sibi terras habitare tutum esset, Romano Imperatori parituris in posterum.* Id eis Narses indulfit. Propterea Gothi post illa conventa diverfi iverant, quibus citra Padum sedes fuerant, in Tusciam, Liguriamque, aut alio quo velent, atque ibi vivere assueverant. Ceteri in Castella Oppidaque circa Venetiam, quibus se multo ante tenere erant soliti. Quid plura? Bellum rursus Gothi ipsi potenti Francorum exercitu in Italiam accito, Graecis intulerunt Anno 553. At eos iterum non desidiosus Narses oppressit, & quos armatos contra se reperit, ne iterum rebellarent, omnes ad Imperatorem Byzantium misit. Reliquos vero Gothos, qui in fide steterant, eorumque familias in Italia constitutas, nusquam legimus exturbatas ex hisce regionibus. Quod & ipse Maffejus, sua ipsa scrutatus, didicisse potuerat. Vide Chartam Reatinam, ab eodem publici juris factam pag. 161. Hist. Diplom. Scripta ea fuit Anno Chr. 557. Reate, hoc est tribus annis post Gothici belli finem. Ibi *Gundihil inlustris femina tutorem petit filiis suis pupillis Leudarit. & Landarit in causis, in quibus Gudabuls vir inlustris pupillorum pater, ante dies istos vitâ functus ab Aliud inlustris viro, vel a Rosmund cognominato Taffone, necnon a Gunderit pulsatus fuerat.* En post deletum Gothorum Regnum Gothos adhuc, & quidem Nobiles, Reatinâ

A in Urbe. Ad Langobardos quod attinet, animadvertit Maffejus, *singularem olim ejus gentis proprietatem* fuisse, paucos esse; sunt enim Taciti verba: *Langobardos paucitas nobilitat.* Verum a Taciti aetate ad Annum Chr. 568. quo Langobardi in Italiam irruerunt, adéo populus ille creverat, ut Pannoniam, & Norici partem, immo & Sueviam ipsam, si fides Paullo, suo subdiderint imperio. Quum vero ex Pannonia in Italiam digressa fuerit gens illa universa, ejusque potiori parte potita fuerit, aliasque etiam Germanicas gentes ad pinguem praedam pertraxerit: jure existimare possumus, ingentem exterorum copiam sedes heic sibi quaefuisse. Difficile vero mihi C persuadeatur, Italiam temporibus iis, quamquam bellis ac pestilentibus exhaustam, plures tamen quam nunc habitatores aluisse. Vide, quae in Dissert. XXI. de antiquo Ital. statu supra differui. Neque certe temporibus iis Roma ipsa ostendebat tot illa decies centena hominum millia, D quae Saeculis anteaetis numerata ibi fuere. Adde nunc Gothis & Langobardis, Francorum, Germanorum, & Normannorum familias in Italiam subinde investas, quorum singuli pro more gentis, & propter commoda, quibus dominantes abundabant, stirpem suam propagare consueverunt. Denique adde Sarmatas, & Alamanos, E de quibus infra sermo erit: & majorem quam putet aliquis Septentrionalium gentium copiam intelliges in Italia lares fixisse, & posteros reliquisse. Sed nemo rectius de hisce judicare potest, quam qui veteres Archivorum Chartas versavit. Mihi sane in iis occurrit immanis eorum numerus, qui aut *Langobardicae*, aut *Salicae*, interdum & *Ba-*

varicae gentis sobolem sese profitebantur. In quibusdam Civitatibus plures videas ad gentes illas suam originem referre, quam ad Romanam. Senensi in Urbe testabatur amicus meus Benvoglientus, supra ceteros invaluisse professores *Salicae* Legis. In aliis praestat *Romani* populi numerus.

Satis interea ex jam dictis nobis est, ut intelligamus, cur facile Germanicae Linguae voces, ac loquendi formas Lingua nostra olim adoptasse potuerit. Proinde non hac tantum luce, sed experienciâ quoque praecunte didici, ex Germania petendam esse complurium vocum nostrarum originem. Et longe etiam plures ibi reperiremus natas voces, quibus Italica Lingua nunc utitur, si prope teneremus Scandiae, Daniae, Gothiae, aliarumque gentium Boreallium Linguas; neque tantummodo quae nunc usurpantur, sed quae etiam ante mille & plures annos usurpabantur. Tunc agnosceremus, quanta verborum seges inde ad nos delata fuerit, quum non levem ego sim ostensurus, etiamsi curtâ supellestiale in ejusmodi eruditione instructus. Quod si nuper memoratus Marchio Scipio Maffejus Lib. XI. Veronae Illustr. scribit: *Che rileva, se forse una ventina di vocaboli usiamo originati dal Tedesco? che monta ciò nel corpo e nell'impasto d'una Lingua? Assai più ne abbiamo dal Greco, e assai più ne abbiamo dal Provenzale: memnisse tamen is debet, se minime negare, quin ex Barbarorum in Italiam adventu immutata fuerit Latinorum apud nos Lingua. Nemo certe non agnoscat, nihil esse vocabula ab exteris Linguis ad nos profecta prae comparatione illorum, quae a Latio accepimus. At num viginti tantum*

Tom. VI.

A vocibus ex Germania petitis nos utamur, infra ego ostendam. Minus autem, quam ille putat, nos in Vulgari Lingua nostra habere Provincialium Vocum jam supra monui. Primi quidem Italicae Linguae Poëtae ex Provincia complures voces mutuati sunt; sed illae neququam in populi nostri commercium transierunt, & Salviato ipso fatente exulare sensim coactae fuerunt. Et profecto si unamquamque singularium Italiae ac in primis Lombardicarum Civitatum Dialectos scrutaremur, praeter adhibitae in Lingua Communi nostrae Voces, alias nancisceremur ex eodem Germanico fonte derivatas. Mira proinde mihi narrare videtur nuper laudatus Marchio Maffejus Lib. eodem XI. Veron. Illustr. dum scribit, nullum in Veronensi Dialecto vocabulum haberi, quod ad Germanicam Linguam referatur. Si ipsa Communis Italarum Lingua tot Vocibus utitur ex Germania profectis: quæ nullam Veronenses agnoscunt? Alia est aliarum Urbium fortuna. Exempli causâ Mutinensibus *Bioss* est *Spoliatus*, *Merus*, *Nudus*. Mediolanensibus *Bioss* idem significat. Vox ista e Germanico *Bloss*, *Nudus*, *Simplex*, *omni ornatu destitutus*, unde & *Blossen*, *Nudare*, emanavit. Mutinenses *Entino* appellant Surculum, quo fructiferae arbores inseruntur. Ea quidem vox a Gallico *Ente* rectâ ad nos processisse potuit; sed tam Gallica, quam Italica vox e Germanico *Eintun* ad nos venire, significante *Mettere dentro*: quod Latine reddas *Inmittere*, *Inserere*. Pro *Entino* Tusci dicunt *Marza*: quam vocem a Martio mense inepte, ut mihi quidem videtur, nonnulli derivant. Habent & *Innesto* idem Tusci. De ista Aegidius Menagius in Origin. Linguae

Q 9

Ita-

Italicae scribit: *Annestare*, *innestare* *da Insevere Latino. Insevo, Insitus, In-*
stus, Enstus, Ensto, Nenssto, N-sto.
 Haec sane parum attente. Certum
 quippe est, *Innestare* ex Latino *Inne-*
sto enatum fuisse, cujus participium
Innexus in *Innextus* barbare loquentes
 immutarunt, & inde *Innesto*, nisi qui-
 squam velit & hanc vocem ex Ger-
 manica Linguâ trahere: quasi fle-
 tendo Germanorum *Hineinthun*, si-
 gnificans *Immittere*, ad Italicum mo-
 rem exurgat *Inentare*, & N. mutato
 in S. *Inestare*. Huic tamen derivatio-
 ni difficile consentiam ego. Ita Mu-
 tinenses *Scabiam* appellant non solum
Rogna, sed etiam *Grinta*. Postrema
 vox est purum putum Germanicum
Grind, idem significans. Ad ipsam
 vocem *Rogna*, quod attinet, senten-
 tia Ferrarii & Menagii est, arces-
 sendam ejus originem a *Rubigo*, no-
 bis *la Ruggine*. Eos & heic deceptos
 puto; nos enim ipsum *Rubigo Rubi-*
ginis in *Ruggine* convertimus, non
 in *Rogna*. Et praeterquamquod *Ru-*
bigo & *Rogna* multum inter se diffe-
 runt literarum structurâ, ne *Rubigini*
 quidem sat similitudinis est cum *Scabi-*
bie. At undenam tu deducis? percon-
 tantem audio. Ego potius ad creden-
 dum feror, vocem *Rogna* e Gallico
Ronger, Latinis *Rodere* enatam fuisse.
 Primo *Rongia*, tum *Rogna* dixe-
 rint Itali, olim Francis subjecti, câ
 scilicet ratione, qua *Mensonge* Galli-
 cum nobis est *Menzogna*. Uti vero
 Germani a *Kratzen* nobis *Grattare*,
 efformarunt *Kratze*, *Rogna*: ita ex
Rodere (effectu *Scabiei*, quod Gallis
 est *Ronger*) nostri, aut ipsi Galli,
 hausere *Rogna*. Utitur enim & Gal-
 lica Lingua voce *Rogne*, immo &
Rogner pro *Rodere*: quod verbum
 paene certam facit originem vocis
Rogna a *Ronger*, sive a *Rodendo*. Prae-

A terea Mutinenses ex Germanico *Stofs*
 suum deduxere *Stufs*, & *Stuffare*, i-
 dest *Percutere*, quo etiam sonus per-
 cussionis significatur. Uti & *Schinchi*,
 idest crura, ex Germanico *Schincke*
 veniunt. Inde *Stinco* efformatum a
 Tuscis. Praeterea appellamus *Ranso*
 nervorum improvisum rigorem in di-
 gitis, aut cruribus, a Germanico
 B *Krampff* Habemus etiam *Stricare* pro
Stringere, quod est ipsum Germanicae
 Linguae *Stricken*. Scaffa quoque di-
 cimus, quod est *Scaffale* Etruscis, ex
 Germanico *Schaff* significante un^o *Ar-*
madio, un^o *Ripostiglio*. Nobis itidem
 est *Slisciare* pro *Sdruciolare*, quae vox
 enata videtur e Germanico *Glitschen*
 idem significante, nisi potius eam ve-
 C lis ex *Liscio*, quam vocem infra vi-
 debis. Mediolanenses pariter *Scofs* *Grem-*
ium appellant. & *Scoffale* (quod Tus-
 sci *Grembiule*; Mutinenses *Grembiale*
 dicunt) a Germanico *Schos*, *Gremium*
 significante. *Ratt* quoque *Murem* nun-
 cupant, a Germanica aut Gallica Lin-
 gua advectum. Nobis *il Trebbo della*
Scala est locus interruptus scalae, u-
 D bi quiescitur. A *Treppe* Germanico
 significante *Gradino*, sive *Scalinata*,
 vox fortasse descendit. Ita *molestum*
Odorem dicimus *Tuffo*; & Germanis
Dumpf idem significat. Appellamus
 etiam *Vasca*, ingens Labrum aquam
 continens. A Germanico *Waschen La-*
vare (quasi sit Vas Lavatorium, sive
 ad Lavacrum) ego facile opinarer
 E descendere hanc vocem, nisi me re-
 moraretur similis vox in Papyro An.
 Ch. 650. scripta, ac publici juris
 facta a praelaudato Cl. V. Marchio-
 ne Scipione Maffejo pag. 172 Di-
 plomat. Ibi legitur *basca cum forno*,
macina, & *vota*. Fortassis etiam su-
 spicari aliquis poterit, e *Vas Vascul-*
um, & *Vascula*, efformatum fuisse
Vasca. Praeterea usitata est apud Me-
 dio-

diolanenses & conterminos populos
 vox *Rogia* ad significandum rivum
 sive canalem aquae ad agros irrigan-
 dos. A Latino *Rigare* si quisquam
 eam deducat non obstitam. In Char-
 tis Casauriensis Monasterii saepe oc-
 currit *Rigus* pro *Rivus*. Quod novi,
 antiquissimum vocabulum videtur, si
Rogium de fluvio Piscaria memoratum
 in Charta Grimaldi Episcopi Pin-
 nensis Anno 872. scripta (quam ad-
 didi Chronico Casauriensis Part. II.
 Tomi II. Rerum Italic. pag. 936.)
 idem significat, ac Mediolanensium
Rogia. Videndum etiam, an e Graeco
^{Ροια} significante *Rivum*, sive *Ca-
 nalem* descendisse potuerit *Rogia*. Te-
 ste antiquo Grammatico Festo, *Ben-
 na* appellata est a Gallica gente spe-
 cies quaedam vehiculi. Vocem hanc
 Mutinenses adhuc retinent, atque apud
 Germanos usitatam intelligo. Romae
 quoque *Valca* appellatur *Fullo-
 nica*, sive officina Fullonum. Florentiae
Gualchiera dicitur. At istud vo-
 cabulum ex Germania illuc translatum
 fuit, quum Germanis *Walche* idem
 signifi et. Germanicum W. in
 GV. apud Italos transit. *Purgo* etiam
 appellant Florentini. Immo non Mu-
 tinensibus tantum familiare verbum
 est *Gualcive*, sive *Sgualcive* pro *Pestare*,
Calcare, quod praecipue de uvis di-
 citur, ut inde mustum educatur; sed
 & Senensibus est *Gualcare*, *Gualcive*,
 idem significans. Purum putum ver-
 bum Teutonicae Linguae agnoscito,
 nempe *Walchen*, *Follare*, *Densare*, *Cal-
 care*: quod de pannis proprie dicitur.
 Vide in Vocabulario Cruscano *Gual-
 cive*, *Gualcino*, ubi non proprius sen-
 sus verbi ponitur; neque enim *Gual-
 cive* est *Contrectare*. A *Calx*, *Calcis*,
Calcire frustra hoc verbum traxit Me-
 nagius. Germanica sine dubitatione
 est illius origo. Nonnullis autem in

A locis tum hujus, tum aliarum Italiae
 regionum perdurat vox *Lama*, qua
 etiam utitur Dantes Can. XX. Pur-
 gatorii, suis Interpretibus minime
 intellectus. *Piscinam*, *Paludem*, *Lacu-
 nam*, locum *piscosum* significat, atque
 est originis Langobardicae, si fides
 Paulo Diacono Lib. I. Cap. 15. ubi
 ait: *Et quia de Piscina, quae eor-
 um Lingua Lama dicitur, abstulit*. Non
 audiendus Beatus Rhenanus, qui in
 loco *Qualamam* legendum putat. Apud
 nos nomen superstes lectionem
 vulgarem confirmat. Fallitur tamen
 Paullus; Latinum quippe vocabulum
 purum putum est *Lama*, atque illud
 occurrit apud Horatium Lib. I. E-
 pist. XIII. Sed & avium *Ventriculus*,
 quem Tusci *Ventriglio* appellant, apud
 Mutinenses dicitur *Magone*. Theoti-
 sca vox est, & quidem antiquissima;
 nam in Glossis Fuldensibus ab Ec-
 cardo editis Tom. I. Hist. Franc. O-
 rient. *Stomachus* Germanice redditur
Mago. Nunc apud Germanos *Ventri-
 culus* dicitur *Magen*. Est quoque Mu-
 tinensibus in usu *Aver della Picca con
 qualcuno*. Germanica vox est *Pick*,
Psik, significans *Rancore*, *Odio*, *Nemi-
 cizia*, *Mal' animo*. Ita nobis est *Strop-
 pa* significans *Virgultum*. *Vimen*, a
 Theutonico *Stropf*. Bononiensibus quo-
 que est *Trafià* significans *Velum servi-
 cum*, fortassis ex Germanico *Taffet*
 corrupto, sive ex Gallico *Taffetas*.
 Ad haec Mutinenses *Mummiare* ap-
 pellant *Mandere sine dentibus*: quod
 in senibus plerumque contingit. Vi-
 detur ab Aegyptiorum *Mummiis*; sed
 ne in ipsis quidem *Mummiis* dentes
 desiderantur. Quare veri similis est,
 ex Germanico *Mummelen* idem signi-
 ficante ad nos venisse hoc verbum.
 Appellamus etiam *Luchina* narratio-
 nem falsam a Germanico *Lugine*, *Men-
 dacium*; *Lugbin*, *Luginavi*, *Mendax*;
 Q 9 2
 qua-

quarum vocum in Glossario Theutonico vetustissima exempla protulit Johannes Schilterus. Dicimus un *Caspo di poma, di noci &c.* idest *Complexum, Nodum pomorum &c.* Fortassis ab antiquissimo Germaniae vocabulo *Kaspan* significante *Ligatorium*. Auditur etiam apud nos phrasis, *Andare in frega*, dictum de homine libidinis flammis succenso. Christophorus Arnoldus in Epistola edita a Schiltero in Glossario Teutonico pag. 604. multis ostendit, Gothorum *Deam*, cui nomen *Friga*, Venerem fuisse; atque inde enatum Germanorum vocabulum *Frech, Libidinosus; Frechett, Libido*. Itaque foeda haec phrasis inde ad nos venisse videtur. Septentrionalium quoque Linguarum est *Braiare* pro *Clamare*. Nos illud fortasse retinemus conversum in *Sbraire*. Sunt & alia ejusmodi; neque dubito, quin si singulas Italicarum Urbium, praesertim Lombardarum, Dialectos excuteremus, alias Germanicas voces heic & illic vigentes deprehenderemus.

Neque solum inquirenti origines Italicarum vocum Lingua vetusta, si fieri posset, Gothorum & Langobardorum esset consulenda, sed & Francorum (qui & ipsi natione Germani fuere) tum Saxonum, sive reliquorum Germanorum, qui post illos pariter in Italia sunt dominati, atque heic diu interdum constitere, non militibus solum, sed & integris familiis huc ad habitandum translatis. Nobis quippe sunt vocabula, quae in Gallia quoque usurpantur, fierique potest, ut sicuti Galli recentiores multas e nostris voces adoptarunt, ita ex veterum Francorum populo tunc apud nos confidente & nos didicerimus varias voces, praeter illas, quas dum Romani Pon-

A tifices Avenione sedem tenere, Itali inde reportarunt, aut Carolus I. gente Gallus, ejusque Successores in Siciliam, Regnumque Neapolitanum invexere. Antea quoque Nortmanni, populus & ipse e Boreali Germania progressus, Linguae tamen Gallicae majorem partem adsuetus, utraque Siciliam potiti, nonnullas ex suis vocibus regioni illi dedisse non immerito censendi sunt. Attamen ne heic quidem consistendum est. Ad inquisitionem complurium vocum in Italia adhibitaram conducere etiam poterit tum Lingua Hispanica, tum Anglica. Eccur? inquires; neque enim Italiae cum Britannica gente fuit unquam commercium, si mercatores excipias, & Societatem Anglorum, qui Seculo Christi XIV. Italicas Urbes infestarunt. Verum Mercaturae ac Militiae multa nomina debemus aliunde ad nos delata, nomina videlicet ad earum officium spectantia. Alia tamen potior causa se offert perscrutandi Hispanicam quoque, & Anglicam Linguam. Nimirum Hispaniam Gothi, Germanica gens; Britanniam Dani, Saxones, & Nortmanni, Germanae itidem nationes, olim sibi subdidere, diuque illic sunt dominati, innumeris ex sanguine suo posteris ibi relictis. Quare si voces non paucas a nobis usurpatas, in Hispania quoque & Britannia offendimus, exigua tantum mutatione inter illas & nostras: non id factum, quod ab iis populis eadem recta acceperimus, sed quod a Germaniae populis olim dominantibus in singulis hisce Regnis tam illi, quam nos, ipsas didicimus.

Atque ut luculentius intelligas, quanta populorum, & consequenter Linguarum commixtio olim facta fuerit, paucula haec addere liceat.

Sar-

Sarmatarum servi circiter Annum Chr. 334. conversis in suos dominos armis, eos e patriis sedibus exturbarunt, Ammiano Marcellino teste Lib. 17. Cap. 13. Confugerunt isti ad Constantinum Magnum, qui ut auctor est Anonymus Valesianus, *pulsos libenter accepit, & amplius trecenta millia hominum mistae aetatis & sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam, Italiamque divisit.* Tradit idem Ammianus Lib. 28. Cap. 6. Theodosium Magistrum militum, Theodosii Augusti patrem, Anno Ch. 370. *quoscumque cepit ex Alamannis, ad Italiam jussu Principis misisse, ubi fertilibus Pagis acceptis jam tributarii circumcolunt Padum.* Pagorum nomine veteres non Vicum, sed multorum Vicorum unionem, latumque agri tractum designarunt. Rursus Valens Augustus Anno Ch. 377. uti scribit idem Ammianus, ingentem Gothorum copiam, quos vivos reliquerat, *circa Mutinam, Regiumque, & Parmam Italica Oppida, rura culturos exterminavit.* Si in Mutinensi agro, aliisque conterminis superessent adhuc voces aliquae, a populis olim ibi locatis importatae atque in posteros diffusae, nil mirum foret. Novit Gallica gens, quanta antiquae Britannicae Linguae merces perduret in parte illa Galliae Celticae, sive Armoricae, quam Seculo Christianae Aerae Quinto incolendam susceperunt Britanni a Saxonibus pulsi e sedibus propriis: unde *Britanniae minoris* nomen regioni illi inditum fuit. Nulla dubitatio est, quin populi in Italiam, uti nuper vidimus, translati, sensim sese composuerint ad Linguam in Italia tunc dominantem. At simul excogitare licet, irrepsisse aliquam ex eorum vocibus in indigenarum sermonem, quam interno-

A scere nunc minime liceat. Ad haec Commercium, ut dixi, Populi unius cum altero, vocabula de una in alteram regionem transvehit; ac propterea nos ab Hispanis, Gallisque recentioribus nonnulla mutuati sumus. Atque illi vicissim, quemadmodum & Germani, & Britanni, ex Italica Lingua multas hausere voces, ex quibus nonnullae aperte produnt originem Italicam, aliae vero, non facile agnoscitur cui regioni suam nativitatem debeant. Sed ubi in Germanica quoque Lingua vocem offendimus, quae nobis, Gallis, aut Anglis communis est, plerumque scopum attingemus, illam opinantes Germanicae potius, quam alterius originis. Apud Menagium, dicis causâ, longam quaestionem habes, unde *Mastino* idest *Molossus* canis, prodierit. Petrus Liesina a Graeco *μαστιν*, *Indagare, Investigare*, hanc vocem, reclamante ratione, deducebat. Non enim peculiare ejulmodi canum est munus *Investigare* feras; & si quidem in aliquibus Libris veterum Scriptorum *Mastivus* occurrit, id factum ad normam Gallicae & Anglicae Linguae, quibus est *Mastife* & *Mastif*. Neque fortassis antiqua vox apud Graecos *μαστιν* nostram peperit, quum tantummodo apud Hesychium eadem occurrat, & alii legant *μαστιν*. Parum quoque felici acumine Covaruvias a Latino *Mixtus* eliciebat *Mastinus*. Omnium vero ineptissimam Etymologiam Menagius excogitavit, vocem istam aut ex *Massata* derivans, aut a *Molossus*, hac scilicet scala lepide usus: *Molossus, Molottus, Molottinus, Molottino, Malattino, Matino, Mastina*. Nihil est quod ego in hisce confutandis tempus teram. Quae mea opinio sit accipe, quam tamen certam praestare nolo, sed

fed saltem reliquis veri similiorem. Habent Itali *Mastino*, habent & Galli *Mastin*. Incertum, uter populus ab altero nomen istud acceperit. Sed uterque ex Germanica Lingua accepisse videtur. Germanica nempe *Mast* tam *Grasso*, quam *Grosso* significat. Ii ergo *Mast-Hund* appellarunt *un Can Grosso*; nobis autem idem est *un Mastino*, & *un Can Grosso*. Deinde nos, & Galli, aut *Mast-hund* abjecto D. & U. in I. mutato, aut *Mast* tantum retento, ac in diminutivum inflexo, *Mastino* efformavimus. Ita Angli appellant *Masty Dog un Grosso Cane di Villa*. Germani quoque, Galli, & Angli *Mast* dicunt *l'Albero Grosso della nave*. Primo enim apud Anglos *Mast-Baum* appellatus fuit major navigii Malus; tum reticendo *Baum* dixere *Mast* subintelligendo *Baum*, *Arborem* significans. Ita quum dicimus *Mastino*, idest *Grosso*, o *Grofolano*, subintelligimus *Cave*.

Sunt & quaedam, quae nos recta a Latino accepisse videmur, & fortassis ad nos ex Germania venire. Exempli gratia nos nondum certo novimus, unde petenda sit origo verbi *Tagliare*, & an ex eodem fonte prodierit *Taglia*, tributum pecuniae populo indictum. Equidem laudandam puto opinionem Vossii, Martinii, Nicotii, Ferrarii, Menagii, atque aliorum arbitrantium, ex Latino *Talea*, significante *Surculum* ex planta recisum, prodiisse *Taleare* pro *Caudre*, *Scindere*. Apposite Varro de Re Rust. Lib. I. *Nunc Rustica voce Intertaleare dicitur dividere, vel excidere ramum ex utraque parte aequabiliter praecisum, quas alii Clavulas, alii Taleas appellant*. Attamen mihi potius creditur ex Septentrione ad nos, uti & ad Gallos, ac Hispanos migrasse communis haec trium populo-

rum vox. Quippe *Talare* occurrit in antiquissima Lege Alamannorum Tit. 34. uti & in Ripuaria Tit. 64. ibique Eccardo significare creditur *scindendo vel putando devastare*. Hoc sensu Hispani adhuc adhibent *Talar* pro *depopulari caedendo*. In Charta Garciae Fernandi Comitis aerae 1010. five Anni Ch. 972. apud Yepez legitur: *licentiam habeant Fratres ubi voluerint ligna Talare, aut herbare &c.* Eoque magis in eam opinionem feror, ubi originem vocis *Taglia* considero. Haec Tributum viritim persolvendum significat. Eo inclinatur Vossius, ut suspicetur, ex ipsa Latina voce *Talea* derivatum fuisse *Taglia*: *quando ut surculus ille, quem Taleam dicimus, reciditur a planta: si tributum reciditur de bonis civium*. At istud Etymon nimis longe conquisitum, atque ingeniosum potius, quam verum viderur. Est Germanicae Linguae *Theilen* significans *Partiri, Dividere* in partes, *Distribuere*, suam cuique portionem *Assignare*, a *Theil, Deil*, idest *Pars, Portio*. Atque vox ista apud Germanos primitiva ac indigena est, uti adducta a Schiltero exempla confirmant. Inde igitur nostrum *Taglia* (Gallis quoque familiare) profectum puto, quum in ejusmodi tributis imponendis sua cuique portio pecuniae pendendae pro viribus assignetur. Ad haec si quis contendat, ex Latino *Oculus* efformatum fuisse Italicum *Occhio*, non contradicam ego. Ex *Oculus, Oclus, Oclo*, & *Occhio* efformari potuit. Attamen considerandum, an potius vocem hanc ad nos Germani detulerint. Eis *Aug* est *Oculus*, & *Augen Oculi*, vox primitiva, quae ab iis usitata videtur, antequam Germania Latium agnosceret. Si *An* legas per O. quod & Latini veteres etiam fecere,

cere. & Galli adhuc faciunt, habebis *Og*, quod nos Mutinenses *Oce* pronuntiamus eo sono, quo Hispani *Noche*; tacito tamen *E*. Hinc ergo & ipsi Tusci *Oocchio* dicere poterunt, nisi velis ipsum *Aug* formatum fuisse ex eodem Latino *Oculus*. Ita certum mihi est, nos addidisse nonnullis vocibus nostris Germanicum *Mis*, *Male* significans, uti *Misleale*, *Miscredente*, *Misfatto* &c. Sed sunt, quorum nullum est vestigium in Germanica Lingua, eaque contra deprehenduntur usitatissima apud Gallos & Hispanos; minus vero apud nos. Tunc iusta se offert causa arbitrandi, Gallicam aut Hispanicam esse earum vocum originem. Digna nostro examine sunt, quae ad vocem *Latino* habent Vocabularii Florentini Auctores. Hanc enim scribunt, significare etiam *Largo*, *Agitato*, *Latine*, *Latus*. Exemplum profertur ex Libro Astrologico: *E sia la ribatidura d' ambo li capi in modo, che 'l suo movimento sia ben latino*. Vim vocis doctissimi viri assequuti minime fuisse mihi videntur. *Ladino* Lombardica vox est, & significat *rem*, quae facile moveat se, aut ab aliquo moveatur. Dicimus *un catenaccio ladino*, *un' albero ladino*, *un' uomo ladino di mano*, *di lingua*, *di gambe* &c. Haec autem vox aut ex Italica in Hispanicam, aut ad nos ab Hispania venisse mihi creditur; habet enim Hispanica Lingua *Ladino* eadem significatione. Covarruvias *Ladino* dictum putat quasi *Latino*. Quae ratio ab eo adfertur, diffi ille fidem obtineat. Porro Tusci *Latino* pro *Ladino* scribunt. Joannes Villanius Lib. XI. Cap. XX de Johanne XXII. Papa ait: *E essai era Latino di dare audienza*. Id est *facilis*. In Tract. de Equor. cura legitur: *E allora vedi e*

A | *ragguarda, se spionando si va arvestando la coda, o s'egli scaverza, e s'egli è bene Ladino o no, a volgersi a ogni mano*. Animadvertite heic, appellari *Cavallo Latino*, id est *Ladino*, qui in omne latus facile movetur, quasi a *Lado* significante *Latus Lateris*. Itaque ista vox originis Hispanicae videri possit; sed minime certum est, quin Hispani ipsi a nobis eam fuerint olim mutuati. Contra vero si apud nos antiquiora ac usitatiora videantur vocabula, opinari licebit, ex Italia in alias regiones eadem immigrasse. Ita Fureterius ex Italico *Ciera*, seu *Cera* efformatum putat Gallicum *Chere*, atque adeo Britannicum *Cbear*. Et revera sunt hujus vocis antiquissima exempla in Italicorum Lingua. Menagius tamen putat, nos eam ex Gallico *Chere* derivasse, quod efformatum ait e *Cava* significante *Faciem*. Contra Gallicum *Sapper*, *Fodere fundamenta alicujus muri*, ex Italico *Zapparo* deductum censeo. Apud Fureterium ex *Sapa* Menagius suum *Sapper* traxit. Sed quid aliud barbaricum *Sapa*, seu ut melius dicam, *Sappa*, est, nisi Italicum *Zappa*, quo nomine caret Gallica Lingua, ad significandum *Ligonem* rusticorum? Nam quod idem Menagius censet in Orig. Linguae Ital. *Zappa* e Graeco *Σαυφ* descendisse, quod *τζαπίον* dixere recentiores, nihil me mover. Recentiores Graeci Italicam vocem in *ζαπίον* convertisse potuerunt: quod & de aliis bene multis fecere. Nisi melior Etymologia exeratur, suspicari fas erit, hanc esse ex iis vocibus, quae antequam Latina Lingua adulesceret, in Italia usurpabantur. Pag. 455. Chronici Vulturvensis Par. II. Tomi I. Re. Italic. legitur in Charta Anni 980. ipsas arbores *ramare*, & *cultare*, &

vitare, & *zappare juxta rationem*. Idem in altera Charta pag. 478. occurrit. In Glossario Romano-Theotisco Fuldensi, quod Eccardus edidit in Append. ad Tom. I. Hist. Franc. Orient. legimus Romanum *Sappas*, Germanice *Havva*. Nostrum *Zappa* adhuc a Teutonibus *Havve* appellatur. Quare vides antiquitatem vocis.

Neque dissimilis origo vocis *Imbroglia*, *Imbrogliare*, idest *Confusio*, *Confundere*. Octavius Ferrarius e *Brolium* significante *Nemus*, *Sylvam* deducebat hanc vocem, eique sententiae olim adhaesit Menagius; sed postea in aliam opinionem concedens, scripsit *Brogliare* e *Turba* Latino effluxisse. E *Turba*, tu admirans petis? Ita sane Menagio visum est. En viam tantae Metamorphosis ab eo excogitatam. *Turba*, *Turbula*, *Turbulum*, *Turbulium*, *Bulium*, *Brulium*, *Broglia*, *Brogliare*. Uti in Differt. XXI. de *statu Italiae* animadverti, *Bolium*, nunc Murinensibus *Brollo*, nihil aliud fuit nisi locus clausus, arboribus confitus, aut ad feras continendas, aut ad arbores pomiferas. Nihil rei ejusmodi loco videtur cum *Imbroglia*: nam sola literarum similitudo minime consideranda est; alioquin in Anglica Lingua *Women* interpretaremur *Viros*, quum tamen significet *Feminas*; *to Stretch* crederemus *Stringere*, quum sit eis *Laxare*; *Cold* pro *Calido* acciperemus, quum *Frigus* & *Frigidum* sit apud eos, uti & apud veteres Germanos fuit. *Black* etiam putarem *Candidum*, quod tamen significat *Nigrum*. Nunquam vero ex *Turba* derives *Brogliare*, nimium quippe discrimen est inter haec voces. At undenam *Imbroglia*, *Imbrogliare*? Num e Gallico *Embrouiller*, quod compositum ex *Em*, & *Brouiller*? At nostris quoque Majoribus

in usu fuit *Brogliare*, uti multis exemplis docent Auctores Vocabularii Florentini. Inde etiam Britannicum *Broil*. Unde vero *Brouiller* Gallicum, & *Brogliare* Italicum descenderit, frustra fortassis inquiras. Ex antiquissima voce significante *Confusionem* emeruisse videtur; nam & *Brouillard* *Nebulam* Gallis significat, & *Bruit* *Sonum confusum*. Fuit & Graeca vox *Embolium*, significans *Retem*, quod ad captandas Feras injicitur. Ea usus est Cicero in Literis ad Atticum, & pro Sextio, ad indicandas technas & artes, quibus praecipue mulieres implicabant viros. Num ex *Embolium* *Imbroglia*; ex *Embolium* *Imbrogliare*? Sed nos temere vocum omnium originem detegendam speramus. Equidem fateri potius amo incompertum mihi, unde in Lombardicam Linguam *Barba* pro *Patruus* immigrarit, quam cum Menagio eam vocem deducere e *Barba* Latino; *perchè per lo più sono barbati i zii*. Levissima ratio; neque enim barbâ carent tot alii consanguinei sive affines. Antiquissima autem apud nos eadem vox est, quum *Barbanus*, idest *Patruus*, occurrat in Legibus Rotharis & Liutprandi Regum Langobardorum. *Barba* habetur in aliis Codicibus. *Barbas* pro *Barba* vidi in autographa Charta apud Canonicos Regulares Monasterii Pistoriensis Sancti Bartholomaei, scripta Quinto Kalendas, Regnante Dominis nostris Carulo & Pippino filio ejus Regibus Francorum & Langobardorum, ac Patricio Romanorum in Italia, que ille Pavia Civitate ingressus est Anno Octavo & Secundo per Indictione Quinta feliciter. Hoc est An. Ch. 782. Sequitur in Charta: *Teuperto*, & *Feudeam* quondam Clerici, *barbas* & *nepos filii quondam Blancani*, & *Teu-deado*

deado qui fuit Presbyter. Manifesti sumus nos, eo quod ante os plurimos annos ego Teuperto &c. Offert deinde Abbati Sancti Bartholomaei Oratorium Beatae semperque Virginis Mariae in locus qui dicitur Cruci. *Actum Pistoria ad casa avitationis nostrae in predicto loco Cruci.* In pergamena Mutinensi scripta Anno IV. Bernardi Regis Ind. Nona, idest Anno Ch. 816. occurrit mihi Dominicus Barba vester. Tusci pueruli Babbo appellant Patrem. Id ex natura locutionis infantium videtur factum; nam ut tenera illa aetas linguam in voces lolvere incipit, primo Vocales tantum pronuntiat, tum facilem aliquam Syllabam, quam repetit, ut *Pà-Pà, Ma-Ma, No-No*, idest *Pater, Mater, Avus*: quas voces puelli nostri adhuc usurpant. Tusci vero lenius pronuntiantes, pro *Pa-Pa* videntur dixisse *Ba-Ba*, unde efformatum *Babbo*. ΠΑΤΕΡ dixere etiam Graeci, at iis *Avum* significabat. Robertus Stephanus, alique Lexicographi, in quorum etiam sententiam ivere nuper Clarissimi Viri Johannes Vignolius, & Antonius Franciscus Gorius, arbitrati sunt, apud veteres Latinos *Patrem* appellatum fuisse *Ta-Ta*, *Matrem* vero *Mam-Ma*: quod postremum adhuc retinemus eadem significatione. Notus est Martialis versus Lib. I. Epigr. 101. *Mammas atque Tatas habet Asva*. Idem Vignolius in Append. ad Dissert. de Columna Antonina pag. 304. Inscriptionem Romanam adfert in qua leguntur **FOR-TVNATVS TATA ET HERENIA RHODINE MAMMA**. Id nempe a pueris usurpatum, sed & ab ipso populo voce, ut ita dicam, blanditiosâ per *vezzo*. Auctor Nonius est ad vocem *Buas*, Romanorum filios cibum ac portionem *Buas ac Papas*, &

Tom. VI.

A. *Matrem Mammam, Patrem Tatam*, dixisse. Nostri adhuc infantuli cibum appellant *Pappa*. Verum Fabrettus vir exquisitae eruditionis Cap. III. Inscript. Antiqu. pag. 142. nomine *Tatae* significatum potius censuit *Nutritorem*, sive *Nutricium* puerorum. Nos *Ajo*, seu *Baho* dicimus. Ego vero, quod *Mammam* seu mamillam peterent infantes tam a Matribus, quam a Nutricibus, factum suspicor, ut tam Nutrices, quam Matres appellationem *Mammae* sortitae fuerint. Refert idem Fabrettus pag. 187. Inscriptionem positam a *Crescente filio Matri piae & Nutrici dulcissimae Liciniae Processae*. Dabo & ego alias in novo Thesauro Inscriptionum, quae *Tata* pro *Nutricio* usurpatum indicant. Vide apud eundem Fabrettum Inscriptionem pag. 337. Sed haec nomina obscura adhuc sunt in antiquis Monumentis. Nam Bononiae visitur apud PP. Praedicatorum in Coenobio S. Dominici lapis Româ advectus, in quo haec legas.

D. M

CN. ARRIO AGAPETO
ARRIA AGAPETE MATER
ET BOSTRYCHVS PATER
ET HELPIS MAMMA ET
FIEIE NVTRIX FILIO

E
PIENTISSIMO B. M. F
VIXIT. A. III. DIEBVS XXXV.

Habes heic praeter *Matrem, Patrem*, & *Nutricem* Agapeti istius, etiam illius *Mammam*, ab aliis diversam. Quae ergo certo statuas significationem vocis *Mamma*? Ad haec e Graecis venisse ad nos potuere ejusmodi nomina.

R r

na.

na. Illis enim *Papa*, seu *Papas*, *Patrem* ac *Nutritorem* significabat. *Amma* vero apud Palladium & Hesychium est *Mater*. E *Mea Amma* contracto fortasse compositum *Mamma*. In Glossis Teutonicis ex Bibliotheca Medicea descriptis, atque ab Eccardo editis *Nutrix* appellatur *Amma*. Sunt qui & Aviam hac voce designari putant. Sic *Tetta* pro *Mamilla*, non e Graeco *Τητα* desumptum continuo credendum est, quod in Hesychii Glossario legatur. Illuc fortasse a recentioribus inlatum fuit. Ego antiquam nostram vocem puto.

Mercatura quoque, & Militia, uti supra innuebam, vehiculum esse consueverunt multis vocibus, ad ipsas praecipue Artes pertinentibus, ut per varias Nationes propagarentur. Auctor Gallici Libri Anno 1673. editi sub titulo *De la connoissance des bons Livres* Cap. IV. significat, non parum additamenti Gallicae Linguae factum ex Italicae spoliis. Ex quo, ait, *Itali in Gallia excepti fuere sub Regibus Carolo VIII. Ludovico XII. Francisco I. & Henrico II. ii causa fuere, ut Gallica Lingua ultra tertiam partem fuerit immutata*. Immo longe antea, hoc est Anno 1583. Henricus Stephanus, vir celebris inter Eruditos, occultato nomine suo, Librum evulgavit, cui titulus: *Deux Dialogues du nouveaux Langage François Italianizé, ou autrement deguisé entre les Courtisans du temps*. Contendit ibi vir gente Gallus, totam ferme Gallicam Linguam efformatam fuisse ex Italica, non solum ob voces inde haustas, sed etiam ob concinnitatem phrasium, & novam pronuntiationem. Quod memoriâ semper est recolendum, quoties quaeritur, utrum voces Linguae utriusque communes, sint ex una potius, quam ab altera de-

A rivandae. Praeterea memoranda mihi est Arabica Lingua, quum ex ea Itali complures voces mutuati olim fuerint. Scilicet Arabes, qui & Saraceni, uti infra in Dissertatione XLIV. de *Literar. fortuna* animadverti, Saeculo Christi VIII. Hispaniâ potiti ferme universâ, suo quoque addidere imperio Siciliam, & aliquot Calabriae Urbes Saeculo IX. quas diu tenuere. Ii vero ob Literarum culturam eodem Saeculo IX. reliquis populis, etiam Christianis, praecellere credebantur; ac praeterea Mercaturae addicti in maritimis praecipue Civitatibus Christianorum frequentes versabantur. Quamobrem nullo negotio majores nostri ex eorum C
Lingua olim celeberrima multas desumpsere voces, quae adhuc supersunt in usu. Nonnullas haec recensere, quas docti viri, jam diu originis Arabicae agnovere, videlicet *Alchimia*, *Alcora*, *Alfere*, *Almanacco*, *Ambra* (idest *Succinum*, quae vox tamen Skinnero & Eccardo creditur Germanicae originis, quorum rationes erunt qui minime amplectantur, uti & *Ambrosiam* ex *Ambra grisea* appellatam fuisse.) *Avania*, *Azzurro*, *Carfora*, *Caraffa*, *Carato*, *Caravana*, *Cremesi*, *Cremesino*, *Eliffive*, *Fansarone*, *Gelsomino*, *Givassa*, *Giubba* (Germanica tamen Lingua & ipsa habet *Joppe*, *Juppe* idem significans) *Giulebbo*, *Lacca*, *Lambicco*, *Limone*, *Liuto* (nisi sit Germanicum), *Magazzino*, *Maschera*, *Muschio*, *Ribeba*, *Ricamo* (Hebraica tamen Lingua hanc vocem dedisse videtur) *Sommacco*, *Tamburo*, *Turcimanno*, *Zafferano*, *Zagaglia*, *Zibetto*, *Zibibbo*. Vide & alias in Differt. XXVI. de *Militia*. Fortassis etiam ex Arabica arcescendae sunt voces *Alabarda*, *Ambasciata*, *Barave*, *Capanna*, *Cifra*, *Ragghiare* uti & *Scarlatto* (nisi potius

potius sit e Germanica voce), *Timballo*, & aliae, de quibus tamen disputatio superesse potest. Originis quoque Arabicae credebatur mihi *Gabella*; sed iudicium suspendere me cogit auctoritas Leibnitii V. Cl. qui ex Teutonica Lingua vocem hanc ad nos venisse opinatur. Nefandi quoque criminis nomen inde & Itali & Galli traxere: quod Menagius minime animadvertit, alibi quaerens, quod in Arabum vocabulario quaerendum erat. Praeterea voces alias infra indicabo, quae ex eodem fonte manasse mihi creduntur. Neque dubito, quin uti complura ex eisdem Arabicis vocabulis in Hispanica Lingua servantur, ita & aliquot perdurent in quibusdam Italicarum Urbium Dialectis, praecipue in Sicilia ac Regno Neapolitano. Immo interdum perpendebam, an fieri potuerit, ut & nos Mutinenses inde olim acceperimus *Abbagattare un mestiere*, idest artem exercere imperite, aut aliquid trahere, sive facere imperfecte praefestinatione. Vide infra ad vocem *Bzagattella*. Dicimus etiam *Savazzare*, idest vinum, aquam, aliumve liquorem in vase agitare. Arabica vox *Ssavassa* significat *Conturbavit, Miscuit*. Si Praeteritum illud in nostrum Infinitivum vertis, habes *Savassare*. Nobis praeterea est *Insamararsi*, idest *Ira vehementi accendi*. Arabibus est *Zambara, Rubuit prae ira oculus, Zambaron, Iratus, Iracundus*. Praepositâ Characteristicâ In Septimae Conjugationis, fit *Inzambara, Indignatione esferbuit, vel vehementer prae ira intumuit*. Est etiam nobis *Zangiare*, significans projicere & abjicere aliquid cum impetu. Arabica Lingua nobis exhibet *Zagiara*, significans *Depellere, Abigere*. Fueritne hic Mutinensium istarum vocum fons, nihil ego decernam.

A - At quum primùm se mihi obtulit supra memorati Aegidii Menagii Liber *de Origin. Linguae Ital.* omnia pacato animo excepi tanquam oracula e tripode sapientiae ac eruditionis profecta. Nimirum nulla mihi dubitatio erat, quin vir doctissimus post Octavium Ferrarium Linguae nostrae fontes summo studio perscrutatus, nihil nisi solide excogitatum protulisset. Sed sensim unam, tum alteram ejusdem sententiam sub incudem revocans, multas ex iis vitreas atque aëreas sensim deprehendere coepi, ita ut jam videar mihi pronuntiare posse, magna cum circumspeditione fidendum hominis iudicio, dum Italicae Linguae Origines venatur. Plurima sane apud illum recte excogitata fateor; sed non pauca etiam supersunt, quae nullo rectae rationis fundamento nituntur. Porro illum duplici ratione deceptum puto. Altera est, ipsum non eâ, quae par erat, curâ Germanicae Linguae operam dedisse, quum sibi persuasisset, ex Latio potius, aut ex Graecia, quam ex aliis exteris regionibus, derivandas esse plerasque Italicæ sermonis voces, quae Latinam Linguam parentem non habuere. Altera est, cum non raro sinxisse sibi scyllas, quas quisque ne dicam ridendas, saltem a vero absimiles deprehendet: quae ratio expiscandi Etymologias si laudanda aut toleranda foret, jam quidquid in mentem venit, aut a Latino, aut e Graeco trahere nullo negotio possemus. Exempla jam aliquot vidimus. Accipe & ista. *Menzogna* Italicum, significans *Mendacium*, Gallis est *Mensonge*. Menagius ex ipsa Latina voce *Mendacium*, Italicam & Gallicam deducit hoc pacto: *Mendacium, Mendaciolum, Mendaciolium, Mendacionium, Mendacionia*.

Mencionia, *Mensogna*. Ingeniosam revera scalam! Non a *Mendacium*, sed a *Mentior* descendit *Menzogna*. Hinc enim vulgus efformavit *Mentio*, *Mentionis*, tum *Mentionia*, quae in *Menzogna* evasit. In Glossis Graeco-Latinis, uti animadvertit Du-Cangius, habetur *Mentio*, *ψήμα*, idest *Bugia*, *Mendacium*. Eadem quoque voce *Mentio*, pro *Mendacio* usus est Auctor Regulae Magistri. Ita in Lege Alamannorum Tit. 41. de Judice, *Mentiosus* occurrit pro *Mendax*. Et apud Anastasium Bibliothecarium in Latina versione Hist. Eccles. in Leone Isauro *Mentionarius* legitur, quod idem est ac nostrum *Menzognero*. Et sane ante tot Secula animadvertit A. Gellius Lib. XI. Cap. XI. multum discriminis intercedere inter *Mendacium dicere*, & *Mentiri*. Sed levia haec sunt. Rursus cuinam quaeso in mentem caderet, Italicum *Frasca*, significans *Frondem* cum suis foliis,

A | ex Latino *Ramus* fuisse derivatum? Id tamen nos docuit Menagius, qui & prodidit gradus mutationis istius, inquires: *Ramus*, *Rami*, *Ramiscus*, *Framiscus*, *Framisca*, *Framsca*, *Frasca*. Perperam haec fuisse excogitata, meraque esse somnia, Lector bene vigilans vel me tacente dignoscet. Neque feliciter Ferrario successit, deducendi hanc vocem e *Viridescio*, *Viridascio*, *Vrasca*, *Frasca*. Et istud Etymon in somniorum regione procusum fuit. Malo ego fateri incomperatam mihi vocis hujus originem, quam adeo inanibus ac arbitrariis Etymologiis detinere Lectorem. Id solum novi, in Charta Anni 871. occurrere *Frascarium ad virgas faciendum*, uti & in aliis Chartis: quo nomine locus significabatur, unde colligebantur *Virgae*. Chartam ipsam exerere juvat ex Tabulario Canonorum Mutinensium, ubi autographum adservatur.

Charta convenientiae inter Leodoinum Mutinensem Episcopum,
& Ursulum Vitaliani filium. Anno 871.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi, imperante Domino nostro Ludovico magno Imperatore Augustus a Deo coronatus, Anno pietatis imperii ejus Deo protegente hic in Italia XXII. die Septimo de mense Augusti Indictione IV. Placuit atque convenit inter Domnum Leodoinum gratia Dei Episcopum Sanctae Ecclesiae Mutinensis, nec non ex alia parte inter Ursulum filium quondam Vitaliani livero homine, ut in Dei nomine tu qui supra Ursulo vel tuis heredibus resedere & laborare debeatis in terra vel casa seu res Sanctae Ecclesiae Mutinensis locis ubi dicitur Ulmita & Granariolo, quod pertinet de Curte nostra Saviniano juris Ecclesiae Mutinensis, idest in

D | omnes res illas & castis in integrum, quas usque nunc tu qui supra Ursulo per singulas & designatas peciolas, & quod tibi in anteriore libello adjunctam fuit omnia in integrum, qualiter in ipso anteriori libello, quam vel ad tuas detenuistis manus cum finibus & lateribus, atque coherencia & adjacencia sua, cum castis, terris, vineis, campis, pratis, virgatis, stallariis, usum putei, aquis, seque moventibus, omnia & ex omnibus qualiter usque nunc ad tuas detenuistis manus, resedere & laborare debeas tu qui supra Ursulo vel tuis heredibus livellario & massaricio nomine ad laborandum, colendum casas, canalibus edificandum, vitis ponendum, pastenandum, pro-

propagandum, & excolendum, sine-
sque defendendum, & super resedendum
atque in ibidem edificias faciendum, &
in omnibus suprascriptis rebus & casis
melioventur & non pejoventur usque ad-
venientibus continuo annis XXIX. isti
proximi advenientibus. Nec non & ad-
jungimus vobis in Farnieto prope Pra-
to domnica terrola cum Frascario super
se abente ad virgas faciendum jugis tres,
quod est inter aafinis ad singulis late-
ribus, da tres lateribus terrola prativa
& Frascario donico abeat in integrum.
Et exinde de ipse suprascripte res qua-
liter superius legitur, annue temporibus
redditum atque tributum persolvere de-
beatis pro unoquoque annos, idest ex
omni genere grano grosso, quod Do-
minus de ipse suprascripte res dare di-
gnatus fuerit, modio quarto, minuto
autem modio quinto, lino manna
quinta, vino medietatem, exennia ve-
ro per annos dare debeatis in Domini
Natale pullos duos, ovas decem, &
in Pasca Domini pro Frascario dare
debeatis in argento Denarios quinque,
pulos duos, ovas decem, operas ve-
ro per annos facere debeatis dies XXIV.
medietatem cum boves, & medietatem
manualis cum domnica annona. Ante-
posito terrola inter Curte & orto facien-
dum modio uno, unde non reddatis.
Et ipso suprascripto grano vel vino red-
ditum, quamque exenia & operas qua-
liter superius legitur, studere, & tri-
turare atque evegere, facere, dare, &
cunsignare debeatis ad Curte nostra Sa-
viniano nobis cui supra Leudoino Epi-
scopo, meisque successores, quam vel ad
Missis nostris cum vestro dispendio, si-
ne omnem neglectum vel fraudem. Et
per tempore messis, simulque vindemie,
Missio Domnio habere debeatis, & ei
susceptum facere, & in iudicio Patroni
stare debeatis ad recta iusticia facien-
dum; & si nolueritis per potestatem vo-

A bis pignerare debeamus sine publica au-
cloritate. Penas vero inter nos posui-
mus, ut si exire aut minare, aut ali-
qua suppositam fecerit, fraudem aut ne-
clectum feceritis & non permanferimus
ambas partis, tam nos suprascripti,
quamque successoribus, aut heredibus no-
stris, & probatum fuerit, tunc promit-
timus componere unus alteri, cui culpa
inventa fuerit, pena nomine in argen-
to soldis viginti, & post pena compo-
sita hos libelli conveniencie, sicut supe-
rius legitur, in sua permaneat firmita-
tem usque ad expletis XXIX. annis. Un-
de duo libelli convenientie pari timore
conscripte.

B Acto ad Curtem nostram Saviniano,
die Regni, & Indictionis suprascripte
feliciter.

C Ego Leudoinus Episcopus subscripsi.
Signa ††† manuum Illareni, &
Ermenperii de Casegio, seo & Domini-
ci de Bazano ut supra legitur rogatos
testes.

† Scripto libello qualiter superius le-
gitur per manum Hodelberii Presbytero
& Noravio Sancte Motinensis Ecclesie
complevi & dedi.

D Occurrit etiam in Chartis antiquis
Chronici Vulturensis, ac praecipue
in Charta Anni 948. Nullus praesu-
mat in praememorata Silvâ introire, aut
& lignum exinde incidere, vel frascas,
vel perticas &c. Praestat etiam igno-
tum adhuc appellare fontem vocis
Fratta, quam Vocabularii della Cru-
sca Auctores Borroncello significare,
sed fortasse non accurate satis, scri-
pserunt. Nam Borroncello nihil aliud
est, nisi praeruptus ac profundus locus,
de quo mihi infra sermo erit, quum
Fratta sit Dumetum, Vepretum. Mac-
chia quoque parum dissimili signifi-
catione nobis est Vepretum, Dumetum.
Macchione etiam usurpamus ad signi-
candum una Macchia grande. Neque
tan-

tantum in sermone Italico, sed & in antiquis Chartis *Macla* & *Maccla* eodem sensu occurrit. At unde vox ista? *Pochi fanno donde venga*, inquit Menagius. Procul dubio ipse noverit. Et reapse pergit ille dicere: *Viene, sicuro* (vide hominis confidentiam) *da Dumus in questa guisa*. Intenti quaeso oraculum audiamus. *Dumus*, ait ille, *Dumum, Duma, Dumachus, Dumaculum, Dumacula, Macula, Macchia*. Heus, bone Menagi: non est hoc Etymologias proferre, sed nugas meras ad mercatum adferre. Equidem non diffiteor, me haec caecutire. Quod si ariolum agere liceret, Lectori auctor essem, ut perenderet, an forte Latinum *Macula*, quod purum putum nobis est *Macchia*, per translationem ad significandum *Vepretum* adhibitum fuerit. Dumeta quippe sponte nascentia, & sparsa per prata aut arva, intuentibus apparent veluti Maculae in ore & vestibus hominum. Porro eadem vox propagata sensim fuit in agro Romano, atque in finitimis locis, ad Nemora & Sylvas integras designandas, quas *Macchie* appellant. Nullus in aliis Italiae locis est usus vocis hujus significatione tam amplâ.

Sunt autem apud Menagium & Ferrarium non paucae ejusmodi origines vocum Italicarum, ex quibus nonnullae omnino explodendae, aliae saltem dubiae. Quare quum aliquot ex iis vacillare deprehendissem, injecta mihi suspicio est, Menagium felicem quidem in multis Etymologiarum venatorem, at nimium quandoque sibi fidentem, alibi caespitalse. Suspicionem justam effectus comprobavit; quippe multas quidem propositas ab eo Etymologias commendandas duco; sed & in compluribus aliis ab illius judicio recedere sum

A coactus, ut infra patebit. Male autem successit homini, quanquam rarâ eruditione suffulto, quod in Oriente potius, quam in Septentrione & Occidente putarit, uberem Italicarum vocum esse fodinam. Profecto in perscrutanda Germanicâ Linguâ cura major illi adhibenda erat, quando Woltgango Lazio in Lib. de Transmigr. Gent. & Vossio de Vitiis Serm. praeceuntibus agnoverat & ipse, ex Germania ad nos venisse non paucas voces, quarum catalogum appono, non omnia tamen ab aliis atque ab ipso adnotata recensens. Sunt ergo Germanicae originis *Atabarda, Albergo, Alto* (vos militaris *far Alto*) *Avaldo, Aringo, Arnese, Aspa, Aipo, Naspo, Inaspave, Azza* (Securis, unde & Gallicum *Hache*) *Baldo, Baluardo, Bando, Bara* (idest *Catalletto*), *Barone, Bastardo, Becco* (*Rostrum* videlicet) *Biada* (sed minime certum est) *Biadetto* (color, Gall. *Bleu*), *Birra, Bolzone* (*Sagitta*) *Bordo, Borgo, Bolco, Bottino, Bracco, Briglia, Bruno, Daga, Dundo, Elmo, Falbo, Falda, Fello & Fellone, Felvo, Fratco*, (alii e Graeco arcessunt) *Fodevare, Fodero della Spada, Fovaggio, Foresta*, verisimiliter & *Fveccia, Giardino, Gonsalone, Gonna, Granso* (idest *Granchio* Florent.) *Grappo, Grasso, Raspo*, dal Tedesco *Traube* (de quo dubito) *Guanto, Guardave, Guattero*. (Mutinenses habent *Squattarave*, de avibus praecipue d'Elum, quae se in aqua proluunt) *Guernire, Guerra, Guiderdone, Guindolo, Indarno, Investire* (di un Feudo) fortasse *Lampreda, Maza, Nastro, Pantuffola* (Gallicis *Pantoufle*), forsitan & *Predelta, Piffero, Pisciare, Piva, Ratto* (Mediolanensibus, Tuscis *Sorcio*) *Recare, Arrecare, Ricco, Roba, Robare, Rocchetto, Roncino, Rozza* pro Equo, *Ruba-*

Rubare, Sala, Scalco, Scherno, Schernire, Scherma, Schermire, Schergare, Schifo (navicula), *Schinco* (idem quod *Stincho*) *Smaltire, Snello, Soga, Spanna, Sparviere, Spicdo, Staffa, Stampare, Stanga, Stecco, Stendardo, Stivale, Stocco, Stoffa, Talco, Tasca, Trappola, Tregua, Tuffare, Valigia, Usbergo, Zuppa, Suppa*. Sunt & alia a doctis viris adnotata, quae uti non tam certa praetereo. Succedunt nunc alia mihi adnotata in examine Originum Italicae Linguae Menagii. Ante tamen Lectorem monendum reor, alia multa supereffe in ejus Libris, quae censurae locum reliquisse videntur. Nam doctus ille vir, sed simul confidentissimus, pro suo arbitrio, suaeque intemperantis Phantasiae ductu, aliarum vocum originem nimiam licentiam statuit, quam fortassis alii post me improbabunt, verioribus fontibus indicatis. Vide potissimum, quae is habet ad vocem *Prugnuolo*, quo nomine donata est species quaedam exigui Fungi. Ab ipso *Fungus* suspicatur ille efformatum fuisse *Prugnuolo*. Miraris? Accipe scalam a Menagio excogitatam. *Fungus, Fruagus, Frungi, Frunginus, Frunginulus, Fruginulus, Frugnulus, Prugnulus, Prugnolus, Prugnuolo*. Haec vereor ne risu excipias. Tolerabilius suspicari potuisset, ex similitudine *Pruni* exigui, Fungum istum, dum prodit, nomen accepisse. Vide etiam, quae is tradit ad vocem *Garzone*, quam e *Verna* Latino, nobis stupentibus, & reclamantibus cunctis Etymologiae legibus, deducit. Neque felicius haec Ferrarius, a Latino *Agaso* illam accersens. Gallicum, aut Francicum serae antiquitatis vocabulum ego illud puto, significans hominem liberum, alicui honestam conditione famulantem. Parmae adhuc

A habetur Charta fundationis, seu donationis Monasterii Sanctimonialium Sancti Alexandri, a Cunicundâ, olim Bernardi Regis Italiae conjuge, adificati. Scripta fuit in Civitate Parmensi Anno Christi 835. atque a Mabillonio in Appendicem Tomi II. Annal. Benedict. inlata. Subscribunt *Lambertus* Parmensis, & *Nordpertus* Regiensis, Episcopi, quorum Chronologia apud Ughellium supplenda; *Adalghisus Comes, Haesbertus Archidiaconus, Jacob Gartio ex genere Francorum, Herchenbertus Gartio ex genere Francorum, Fulbertus Gartio ex genere Francorum, Wisegerus Gartio ex genere Francorum*; tum alii testes ex eodem genere. Ergo *Gartiones* tunc honesti nominis, ac potius nobili loco nati, censendi sunt; neque enim Servi, aut viles homines adhibiti fuissent testes. Eoque minus Chartae subscripissent *Cunicundae* olim *Reginae*, neque simul cum duobus Episcopis, & uno Comite. *Vernae* servilis, *Agasones* plebejæ omnino conditionis fuisse. Praecipue verò inditum *Gartionis*, seu *Garcionis* nomen videatur Adolescentibus, quum haec eadem significatio apud Gallos & Italos perduret. Sed ut *Pueri* appellati sunt a Latinis, & *Ragazzi* ab Italis, quilibet *Famuli*; ita olim quoque *Gartionis* nomine sensim donatos quoscumque *Famulos* arbitror. Et reapse *Garzone* apud nos etiam *Famulum* significat, uti fidem faciunt exempla in egregio Florentinorum Vocabulario *della Crusca* omnibus exposita. Altero quoque ab exemplo discas, quantum sibi fiduciam tribueret Menagius in statuendis Etymologiis, quas per scalam quasdam, quas potius aërea castella appelles, mirâ is facilitate deducebat. Octavius Ferrarius haec scripsit: *Roscio di pecore Insuabres appellat*

lant gregem ovium. Quid ad haec Menagius? Continuo e pera sua educit originem vocis *Roscio*, inquit *Grex*, *Gregio*, *Grosio*, *Roscio*. Mirandum Etymon hoc sane dicas. Mediolanensium *Rosce*, pronuntiatum sine E. idem est ac Mutinensibus *Rozz*, *Rozzo*, pressè pronuntiatum, ut *Tozzo*. *Plures uvarum racemos conslipatos* (quod & Ferrarius ait) nos appellamus un *Rozzo*, Mediolanenses un *Roscio d' uva*. Ita un *Rozzo di panni lini*, un *Rozzo di fazzoletti*, &c. dicunt Mutinenses, quum multae ex his rebus conjunctae ab uno filo pendent Rotae ad instar. Proinde fortasse prodit haec vox e *Rotium* idem significante ac *Rotulus*. Primum in *Rozzo* convertimus, quo more etiam *Bivotium* corrupte mutatum a Mutinensibus fuit in *Bavozzo*. Alterum, nempe *Rotulus*, apud nos est *Ruzzolo*. Neapolitanis *Rotolo* significat nexum aliquarum rerum, ut *Rotolo di pane* &c. *Ruolo*, *Arrolare* ex *Rotulus* quoque venit; sed nos illud rectè accepisse videmur ex Gallico *Rôle*.

Adgredior nunc recensere, quae mihi haecenus sese obtulerunt in investigandis fontibus complurium vocum Italicae Linguae, iis videlicet, qui aut obscuri, aut ignoti mihi visi sunt; neque enim vocabula ex Latinorum penu aperte deprompta, ut neque cetera, quorum originem docti viri jam pridem indicarunt, mihi repetenda haec sum arbitratus. Ce-

A terum, antequam iter instituam, velim meminere Lector, quot periculis obnoxius sit, qui abditissimas non raro Vocabulorum origines persequitur, suumque ingenium torquet, ut oppositas tenebras acumine mentis, aut ope eruditionis exsuperet. Nam (ut ait Johannes Albertus Fabricius V. Cl. Volum. X. Biblioth. Graecae pag. 20.) *quis nescit, omnibus in Linguis quantum haec in parte sibi omni aetate indulerunt ingenia; quam multa pseudetyma in Platone ipso & Varrone notant eruditi; quam facile falsa species pro vera notatione alludit & adblanditur etiam acutissimis & peritissimis?* Proinde non injurià opinor, Etymologiarum studium appellari quodammodo posse *Artem conjectandi*. Consequens propterea est, minime expectandam esse ubique certam rerum notionem; sed ubi lux deest, umbrâ luminis, ut ita dicam, contentos esse nos decet. Iniquus proinde sit, qui Conjecturam, Suspicionem, Dubitationem a Sententia non distinguat; atque Etymologiam certam, aut propterea vero nactus, praecedentes aliorum Conjecturas, dum temeritate careant, rideat, atque sugillet. Erga Menagium lenis interdum ego non videar; sed ibi duntaxat, ubi is ingenio, imaginationi, ac arbitrio suo nimium habenas laxat, atque imperterritus somnia sua veluti psephismata nobis obtrudit.

CATALOGUS

COMPLURIUM VOCUM ITALICARUM,

QUARUM ORIGO INVESTIGATUR.

A

Abbagliare. Latine
Perstringere oculos.
De origine vocis
hujus multa est
contentio inter
Octavium Ferrarum,
& Aegidium Menagium.

Ille ab *Aspiciorare* somniato verbo; hic a *Baluca*, sive *Balux*, significante *granulum auri*, deduxerunt *Abbagliare*. Tempus non terram in ejusmodi sententiis improbandis. Num haec vox Celtica, sive Germanica vetus? Apud Britannos *Aball*, *Defectus* perdurat. Suspicio quoque suboriri posset, num ex Arabica Lingua ad nos proficisci potuerit. Gollio teste, Arabum Populo *Balagia* significat *Fulsi*, *Niuit*, *Splenduit*. II enim, uti & Hebraei, Praeteritum indicem totius verbi primarium usurpant. Si verbo huic praeponatur *Elif*, quartae Conjugationis characteristicum, inde exsurget *Abalagia*, *Splendore* offuscavit. Itali pro *Abalagiare*, fortasse dixerint *Abbagliare*. Nobilis Vir Joseph Pec-
Tom. VI.

A

cus Senensis ab *Adpalliare* vocem hanc ingeniose derivat. Conjecturae huic plaudendum. Verum si, quae mea reapse sententia sit, perconteris, sincere ajo, ignotam adhuc mihi videri originem vocis hujus. Neque enim primitivum vocabulum puto *Abbagliare*, sed quidem *Abbarbagliare*, quo & nos Lombardi, non secus atque Tusci, utimur. Sane *Abbagliare* in Dialecto Lombardorum locum non habet. Ex *Abbarbagliare* Tusci brevitate causâ efformasse mihi creduntur *Abbagliare*. Atqui dignoscere, undenam emerferit *Abbarbagliare*, arduum opus arbitror. Animadverto duntaxat analogas quasdam voces, confusionem significantes, *Bar* syllabam praeferre, uti *Barlume*, *Barbottare*, *Barbugliare*, *Barbagio*. Nos Mutinenses deliquium animi improvisum, quod oculorum usum eripiat, appellamus *un Barbajone*. Apud veteres Tuscos *Bagliore* significabat subitaneum & improvisum *Splendorem*, qui oculos perstringebat. Cum ista voce conferendum est *Abbagliare*.

B

C

D

Abbandonare. *Deserere*; *alterius arbitrio aliquid dimittere*. Non hujus verbi mentionem facio, ut melio-

ra polliceat, quàm qui praecesserunt in ejus Etymo expiscando, sed ut Eruditos excitem ad accuratius adhuc illius originem inquirendam. Du-Cangius a *Bandum*, sive *Bannum*, vocem deduxit. Ita & Menagius ait: *Da Bando, che val publicazione con suono di tromba da Ministro pubblico. Cosa Abbandonata è cosa data al pubblico, e della quale non si prende cura. Verùm Bandi, seu Banni notio vereor., ut concinne exprimat vim verbi Abbandonare, & Mettere, sive Lasciare in Abbandono: quas phrasas Lombardiae Populi in usu habent. Habent & Galli. Nam Bannum denotat actionem Magistratus capientis alienam rem, cuius etiam possessionem arripit, & curam habet. Sensus verò verbi Abbandonare respicit tantummodo possessorem rei, atque illius actionem, deserentis aut per vim aut sponte quae possidebat aut curabat. Deinde cur A. additum cernimus? *Bannire, Bandire* satis fuisset. Contra Ferrarius censebat, idem fuisse *Abbandonare*, atque a *Bando discedere*, idest a *Vexillo*. Verùm (ut infra dicam) *Sbandare* nos inde efformavimus, non *Abbandonare*. Praeterea Italica Lingua retinere minime consuevit praepositionem *A.* in istiusmodi casibus. Neque dicendo *Abbandonare* quisquam significavit unquam *Vexillum* deserere. Perpende nunc accurate exempla vocis *Abandum* & *Abandonum*, a Du-Cangio producta: obscura invenies, & *Bandum* ibi frustra requires. Immo fatetur ipse, *Bandon* ut plurimum sumi pro *Abbirio*. Quae omnia tenebras augent. Itaque novae adhuc inquisitioni superest locus. Eruditos au-*

A | tem Germanos, qui antiquas Linguae suae voces & vires perspectas habent, rogatos velim, ut sedulo considerent, num fieri potuerit, ut e suo vetustissimo *Abbandeln* emerferit fortasse *Abandum* & *Abandonum*. Verbum enim illud varios Contractus respicit, in quibus & nos nunc utimur verbo *Abbandonare*, significante *Dimittere rem* aliquam alicui. Tunc sane eluceret, cur *A.* indivisibile sit ab ejusmodi voce.

B | *Abbatacchiare. Peticà poma dejicere.* Mutinensibus est etiam *Bacchio, Batocchio, Latine Baculus*. A Senensibus quoque dicitur *il Batocchio della Campana*: a Mutinensibus *il Batocchio*. Menagii conjecturam laudo, trahentis *Abbatacchiare* ab antiqua voce Latina *Batuere*, e qua efformatum fuerit *Battaculum, Battacchiare, & Abbatacchiare*. Nam veteres dixerunt *Abbatacchiare* eodem sensu ex *Bacchio*. Duntaxat addo, Arabicae Linguae esse *Bataka*, significans *Secuit, Amputavit, Peticà ramos vulneravit, aut Percussit, Poma dejecit*. Gollium & Giggaeum vide. Apud nos, aliosque Lombardos in usu quoque est *Dar delle Patacche*, idest *Dar delle Busse, delle Percosse*, Graecorum verbum *πάτασσω, Percutio*, nescio an huc trahendum sit. Germanica etiam Lingua habet *Patsch, suono delle sferzate: & Patschen, Dar delle sferzate, Percuotere palma con Palma*. Videtur tamen Germanica vox & ipsa ex Latino *Batuere, Batere* profecta.

C | *Abbatere; Prostrere.* Vide Dissertationem XXVI. de Militia &c.

D | *Abborracciare.* Florentini Vocabularii Auctores putant, idem esse ac *Acciabattare, idest negligenter aut impe-*

E |

imperite aliquod opus conficere. Quibus exemplis id confirmet, non video. Mihi Abborracciare non aliud creditur nisi Inebriare, a Borraccia, hoc est a vase vinario, quo praecipue utuntur seu abutuntur peregrini. Va sodamente nel fidarti, e non t' abborracciare: ita Cron. Morelli ab eisdem Auctoribus laudatum; idest, cave ne te inebries. Rursus Matth. Franz. Rim. burl. Abborracciarsi senza altro bicchiere, hoc est Inebriari. Ad nos vox ista processit ex Hispanico Emborraccobar, Inebriari. Vide Covarruviam. Menagius illam ex Borra deducens, neminem, ut puto, sententiae suae subscribentem reperiet. Borracha ab Hispanis appellatur amphora vinaria e corio. Eiusmodi vasa utuntur adhuc, ostiatim vinum quaerentes Religiosi Fratres vulgo Cappuccini, aliique e Sancti Francisci familia strictioris observantiae Alumni: quod quidem nos Mutinenses, ac alii Lombardiae Populi, Borraccia, solemus nuncupare.

Abbozzare. Lineamenta prima cuiuspiam operi dare. Obscura sane vocis origo, quam neutiquam deprehendisse mihi videtur Menagius, quum a Bezza, nobis significante Tumorem, eam deduxit. Nihil enim rei est Tumori cum opere adumbrato. Longius etiam a scopo abiisse mihi creditur Octavius Ferrarius, qui a Bozze fructus putridos (nescio apud quos Populos) significante, invitâ plane Minervâ, traxit Italicum Bezzo, & Abbozzare. Hisce Scriptoribus fortasse non ego felicior. Moneo duntaxat, inquirendum superesse, an e Gallico Esbaucher, Abbozzare Italicum prodierit: nam apud nos in usu e-

tiam est Shozzare, quod idem est atque Gallicum Esbaucher. Deinde scrutandum, num Gallica vox ista ex Bosco, Germanicae originis vocabulo, efformari potuerit, hoc est ab Exboscare, quod ex consuetudine scribendi ratione AV. pro O. evaserit Esbaucher. Prima culturae forma, terris desertis ac sylvescentibus danda, sita fuit in iis Runcandis, sive Exbuscandis. Inde manasse potuit Esbaucher, adhibitum primo ab Agricultura, inferente prima & crassiora lineamenta agris excolendis: deinde propagatum ad Sculpturam, Picturam, aliasque Artes, quum rudi formâ opus sibi propositum primo adumbrant. Donec propiora vero alii adferant, haec dixisse mihi licuerit.

Abbrustolare. Suburere. Statim heic se offert Ustulare Latinum, idem significans. Sed quia BR. intrusum videmus, addendum est, nihil aliud hanc vocem esse, nisi Adperustulare, sive Abreustulare. Neque a Brace, aut Brutius, descendit Abbrustiare, ut Menagius putat, sed aut ab Ustulare, aut ab Ustum, Reustum, & addito Ab Abreustum, Abreustiare.

Abbruzzo. Aprutium, Regni Neapolitani Provincia ad Mare Superum, contermina ditioni Romanae Ecclesiae. Andreas Alciatus Nomen hoc (Romanis certe ignotum) accessisse regioni putat, quia Urbicium Picenum tamquam Romae suburbanum diceretur, & sub dispositione Vicarii Urbis esset. Sibi quidem de hoc invento gratuletur Alciatus. Addit etiam Menagius: Io sono coll' Alciato. Verum huiusce Etymi aërea omnino fundamenta sunt. Picenum Suburbicarium

novere Romani, nunquam verò Urbicum. Vix autem fallatur, qui ab Urbe *Aprutio*, Seculis barbaricis notâ, nomen inditum regioni fuisse opinetur, quod Caput aliquando Provinciae fuerit. Nam uti ex Civitate *Fovi-Julii* nobilis Provincia nunc *Friuli* Italice appellata, nomen accepit: ita ex *Aprutinâ* Civitate subiecta ei Provincia *Aprutium*, *Abruzzo* appellari coepta est. *Aprutii*, & Episcopi ibi constituendi, mentio est in Epistol. 12. Lib. 12. Sancti Gregorii Magni Papae, ut alia omitteram. Nunc idem locus fuisse creditur, atque *Interamna* veterum, *Teramo*, nostrorum temporum.

Accountarsi. *Nancisci*, *Congredi*. Vox jam antiquata. Utebantur & Galli; sed & apud eos evanuit. *Da Conto*, *che vale Intrinseco e Confidente*, *che viene da Cognitus*, *Adcognitus*, *Accounto Accountare*, inquit Menagius. Fallitur. Nulla est affinitas inter *Cognitus*, & *Accountarsi*. Efformatum videtur hoc verbum ex *Alcomitari*. Nunc dicimus *Accompagnarsi*. Detraeto I. evasit *Adcomitari*, ac tandem *Accountare* & *Accountarsi*. Addo apud nos *Conzo* minime significare hominem necessarium, sive familiarem, sed quidem rem notam. An a *Cognitus* descenderit eâ significatione *Conto*, incertum puto.

Accorgersi. Vide infra *Scorgere*.

Accozzare, *Raccozzare*. Vide infra *Coccio*.

Accudire. Diligentem operam dare alicui rei. Hispanicae originis verbum est. Unde verò illi deduxerint, ignotum mihi.

Acquistare, *Acquirere*. Menagius ab *Adquaesitare* deduxit. Poterat brevius dicere, enatum fuisse Itali-

A cum *Acquistare* a Latino *Acquirere*. Nempe ab *Acquisitum*, *Acquistum*, *Acquisto*, *Acquistare*. Sunt & alia complura verba Italicae Linguae, quae originem suam debent Participiis aut Supinis Latinorum. Exempla accipies infra. Sed & ipsi Latini ex eodem fonte derivabant interdum verba sua frequentativa.

B *Adesso*. Nunc. Erithraeus in Indice Vergiliano, & deinde Menagius natum censuerunt adverbium hoc Italicum ex *Ad* & *Ipsum*, subintelligendo *Tempus*, aut *Momentum*. Assentiri nequeo. *Ad ipsum tempus*, vel *momentum*, nulla ex parte exprimit *Nunc*: quippe non praesenti duntaxat tempori, sed praeterito, ac futuro tribui potest. *Ad hoc ipsum tempus* necesse esset dicere, ad significandum *Nunc*. Adde, *Esso* a nobis pronuntiarum *E*. clauso: & contra *Adesso*, *E*. aperto. Quare dum melior Etymologia emergat, Eruditi perpendant, num Teutonum lingua nobis dedisse potuerit adverbium istud. Est enim iis *Jetzt*, *Itz*, *Itzo*, significans *Nunc*. Praemisso *Ad*, fortasse potuit inde sensim efformari *Adesso*, sive *Adess*, uti Lombardi complures pronuntiant.

D *Adizzare*, *Attizzare*, *Aizzare*, *Izzare*. *Incitare canem ad mordendum*. Ferrarius a sono vocis natam vocem scripsit. Menagio tamen id minime persuasit, qui propterea ab *A*. & *Titio Titionis* illius originem educendam censuit, aut ab *Adirritare*. Ferrarii sententia mihi verisimilior. Mutinenses pueri, quum canes alterum in alterum irritant, adhuc ajunt: *Uzz*, *Uzz*, & inde nobis *Uzzare il cane*. Pro *Uzz* Florentini dixere *Izz*, unde exortum videatur *Attizzare Aizzare* &c. I-

ta Florentinis erat *Izza*, significans *Iram*, *Contentionem*, *Provocationem*. Attamen animadvertendum, Germanicam Linguam habere *Hetzen*, significans *Aizzare*, quod Italice convertas in *Hizzare*: & *Anbetzen*, quod ex *An*, idest *A*. & *Hetzen* compositum est, atque ad Italicae Linguae formam conversum dat *Aizzare*. Quare videas, aut nos ab iis accepisse hanc vocem, quae postea in *Aizzare* &c. transit; aut utramque gentem ab eodem sono vocis suum vocabulum traxisse. Ad irritandum ignem, homines &c. translata deinde vox fuit. Fortassis etiam inde natum *Stizzicare*. Veri quoque simile est, Gallos suum *Attiser*, & Hispanos suum *Atizar* ab Italis (quod & illi censuere) aut ab ipsis Germaniae Populis; illuc ad dominandum profectis, didicisse. Italicum autem *Stizzare*, *Stizzice* &c. num ex hoc ipso fonte, an potius (quod Menagius putavit) e *Titio* manarint, alii decernant.

Addobbare. *Ovnare*, *Militiae cingulo insignire*. Vide Dissertationem LIII. de institut. Milit.

Affanno. *Angor*, *Molestia*, *Anxietas animi*. Ab *Annelare* perperam traxit hanc vocem post Ferrarium Du-Cangius. Monosinius ab *Asa* voce Hebraica, quae tamen tantummodo significat *Coquere*. Menagius ab *Asa* Italico, significante *Angorem*, e nimio aestu aut gravedine aëris partum. Sed perpendendum, num elicienda sit vox ista ex Arabum Lingua, cui est *Affa*, *Toodebit*, sicuti & *Uffan*, interjectio *Fastidientis* atque *Moerentis*. Hinc etiam prodiisse potuit Gallicum *Aban*, quod Menagius

A ex Italico *Affanno* derivavit, alii ab *Abelitus*, sed prorsus adversante Etymologiarum lege. Hispani & ipsi, qui plures Arabum voces retinent, *Asan* dicunt; atque apud eos *Fastidium* & *Moerorem* significat. Quare simul vides, originem Italicae vocis *Asa* non procul abire ab Arabica Lingua.

B *Affaire*. *Negotium*. Ab *Adfacere*, inquit Menagius. Sed ab ipso Italico *Fare* nata vox, quum diceretur *Aver molto a fare*: Aut Gallicum *Affaire* nostrum fecimus, quod ab *Affarium* Du-Cangius derivat. Vox ista significabat praedium, aut integras hominis fortunas. Et sane adhuc dicimus: *Un' uomo di basso, di alto Affare*.

C *Affatto*. *Prorsus*, *Omnino*. Latinum *Affatim* in hanc vocem immutatum videtur: penultima tamen in *Affatim* brevis huic Etymo repugnat. Praeterea *Affatim* significat *Abundanter* non vero *Prorsus*. Gallica Lingua habet *Tout à fait*, quod idem significat. Ab utro ex his fontibus petenda sit vocis origo, decernant alii. Mihi postrema veri videtur similior.

D *Affronto*. *Injuria*, *Dedecus alicui inlatum*. Gallis quoque & Britannis est *Affront*: iique fatentur, vocem ex Italia proxime praeterito Seculo illuc immigrasse. Attamen hoc sensu ne nos quidem usitatam apud Veteres reperimus. Hispanis est *Asfrenta*. Illi-ne a nobis, an nos ab iis acceperimus, quis certos nos faciat? Inde natam vocem Covaruvias putat, quod verecundia ad vultum ac praecipue ad Frontem laesi ascendat. Ad veritatem fortasse propius accedemus opinando. injuriae ac probro Nobiles & Majores sibi duxisse, quum qui-

quicquam ignobilis ac minor eos adfontabat, idest veniva, o voleva star loro a fronte, neque cedebat. Ita habemus venire in Confronto; quum nempe aliquis coram altero sistitur, ut veritas cuiuspiam rei ex eorum congressu exquiratur.

A fusone. Abundanter. Adverbium hoc purum purum Gallicum est a *Foison*, & semel irrepsit in Historiam Joannis Villanii, dum is incaute in Librum suum invehebat quidquid ferebant Ephemerides, seu *le Gazette* Florentinorum, tunc in Gallia mercaturae operam dantium. Ceterum adulterina merces est, & a regionibus Italicis diu explosa. Contendit Menagius, *Foison* dictum fuisse a *Fusio*, *Fusionis*. Sed rectius antea monuerat Tassonius V. Cl. Mutinensis in Notis MSctis ad Vocabularium Cruscanum, *A fusone* esse corruptam vocem pro *Ad effusionem*.

Aggavignare. Manu comprehendere, Manu constringere. Florentinorum vox est, omnibus ferme Italicis reliquis, ut suspicor, ignota. A *tonfillis* parte videlicet colli, quas *Gavigne* Florentini appellant, suspicati sunt Auctores Vocabularii Cruscani, vocem hanc emerxisse. Fortasse quod manibus collum adversarii arripere mos esset. Menagius contra ludere mihi videtur, quum ex *Capus*, *Capulus* (nobis *Manico*) per audaces scalas suas derivare hoc verbum contendit. Sed heic ne mihi quidem aliquid tolerandum occurrit. Video tamen, Germanicae Linguae esse *Gefangen*, significans *Capere*, *Prebenere*. Num addito *Ad* potuit inde efformari *Aggafingare*, *Aggafignare*, *Aggavignare*?

A *Aggiustare. Ad justam mensuram, sive ad justum ordinem quidpiam redigere.* Nemo non videt, efformatum fuisse e Latino per Latino barbaros. Sed minime heic laudandi Etrusci Vocabularii Auctores, quod in censum Italicarum phrasium intulerint. *Aggiustar fede*, pro *Dar fede*, hoc est *Credere*. Merus Gallicismus ille est, foedissime corruptus, ideoque nobis omnino ejurandus. *Adjouster foy* eo sensu dicunt Galli: sed illa vox ab *Adjutare*, hoc est ab *Ad* & *Juxta* efformata fuit, atque adhibita pro *Addere fidem*: ac proinde Hirco-cervus Italis esset illud *Aggiustar fede*. Neque enim nobis *Aggiustare* est *Addere*.

B *Aggradire. Probare, Placere.* Primitivum *Gradire*. A *Gratus* haec omnia efformata fuere, uti & *Avere a Grado*, atque Gallorum, *Agréer*, & *Gré*.

C *Aggravarsi. Atrepere.* Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

D *Agio. Commodum.* A Latino *Otium*, si Menagio fides, vocabulum descendit. Ab *Adaptare* nostrum *Adagiare* trahit Ferrarius. Uterque mirum in modum haviolum agit. Ignoram mihi originem ego fateri malo. Quod solum constat, Gallis pariter est *Aise*, idemque apud eos significat. Utrum illi a nobis, an Itali ab illis vocem acceperint, incertum. Profectò suum *Ease* Angli e Gallia deduxisse videntur. Schiltero videtur *Ase*, *Facile*, Celtica vox, quod rusticis Afsariae adhuc ea in usu sit. Sed fortassis illi a vicinis Gallis eam acceperunt. Corbinellius Italicus Scriptor opinatus fuit, pro *Asiaticus* dictum fuisse *Agiato*. Neque contemnenda conjectura: an vera tamen

men ignoro. Certe *Agiato* opulentum hominem significat, commodisque ac deliciis affluentem, quales olim Asiaticae gentes erant, uti multorum auctoritate ostendi posset. *Asiatica & Asiana luxuria*, idest *luxus & opulentia* memoratur Sancto Augustino Lib. 3. Cap. 21. de Civitate Dei: atque haec in proverbium transit. Praecipue Tullium vide pro Quinto Ligario, & Livium Lib. 9. Decad. 4. Hujus verba sunt: *Asia amoenitate, copia rerum omnium, mollitia, & regni opibus, ditiores, quam fortiores exercitus faciebat*. Testis quoque Plinius est, ex Asia devicta Luxuriam primum inventam fuisse in Italiam. Mutinenses adhuc dicunt *Ad-ast* pro *Ad-agio*; *Asiato* pro commodo, sive facili. Pro *Asiato*, sive *Agiato* postea Tusci dixerint *Agio*, *Agevole*, *Agiare*, *Adagiare*, &c.

Agonia. *Anxietas*. Ad nos venit e Graeco *Ἀγων*, significante *Certamen*, *Molestiam*, *Periculum*. Inde *Agonia* *di morte* de iis dicimus, qui animam agunt. Senenses, Mutinenses, alique Populi pro *Agonia* dicunt *Angonia*, quasi a Graeco *ἄγων*, aut a Latino *Ango*. *Angonia* quoque legitur in Carminibus Fratris Jacoponi Tudertini, & dicitur a Mediolanensibus.

Aguato, *Insidiae*. Ita explicant hanc vocem Vocabularii Florentini Auctores. Addendum erat: *Oculta Speculatio*. De ejus origine actum est in Dissertatione XIX. de *Tributis*, quam, si lubet, consule.

Allagare. *Inundare*. Efformarunt illud Majores nostri a *Lacu*, quum nempe flumina ex aggere erumpentia, aut pluviae nimiae agros obruant, & veluti *Lacum* efformant.

A. *Allettare*, *Allicere*, *Leniter invitare*. Non erat adnotandum Menagio hoc verbum: est enim purum purum Latinum. Neque nos quaerimus, quae apertissime e Latio habet Lingua nostra: habet autem innumera vocabula. Exempli verbi *Allettare* prostant apud Tullium, Columellam, & alios. At, inquit Menagius, *Allettare* venit a *Latio*, *Laxi* &c. Mihi brevius dicendum videbatur, *Allettare* frequentativum esse verbum, efformatum ex *Allicio*, *Allectum*, *Allectare*, *Allettare*.

B. *Allodiali*. *Bona propria*, a Feudalibus ac *Libellariis* distincta. Vide Dissertationem XI. de *Allodiis*.

C. *Ammaccare*, *Maccare*, *Contundere*, *Confringere*, seu aliquid durum, sed flexibile comprimere ita ut cedat. Menagius infalutatam vocem dimisit. Ferrarius a *Machina* infeliciter deduxit. Videndum, an ex Arabica Lingua sit derivanda. Haec habet *Al-makko*, *Profligatio*, *Abolitio*, *Imminutio*, a verbo *Makka*, quod testantibus Giggeo & Gollio, significat *Diminuere*, *Perdere*, *Mancum reddere*. Certe & literarum & significationis affinitas inter ista occurrit. Hebraica quoque Lingua habet *Machà* & *Machaià*, significans *Deletio*, *Plaga*, *ictus*, *Perussio*.

D. *Ammainare*. *Contrahere*, *Demittere vela*. E Gallica Lingua accepisse videtur hoc verbum. Ei quippe est *Amener les voiles*: & fortassis olim a Provincialibus scribebatur ac pronuntiabatur *Amainer*. Fureterius e Celtica voce *Anena* profectum putat *Amener*. Num potius ex *A*. & *Minare*, apud antiquum vulgus Latinorum usitato, & significante *Menar via*?

E. *Am-*

Ammannare. *Præparare*. Menagium audi: *Da Manna*. Ineptissimum Etymon: *Ovvero da Mano*. Haec vera & unica verbi origo. Mutinensium Dialectus ad eam propius accedit. Dicimus enim *Ammanuare*. Hoc est *Habere ad manum, promptum ac paratum* aliquid. Itaque natum verbum ex *Ad manum*, subintelligendo *Habere*. Ita *Ammaniare* dicunt Parmenses, & alii. Florentini literas nunc saepe duplicant: quod Majores nostri non tam facile faciebant. *

Ammutinarsi. *Seditionem contra dominum conflare*. Vocabularii Florentini Auctores vocem hanc minime agnoscunt. E Gallico *Mutin*, seu *Mutiner* ad nos venit. Censet autem Menagius apud Fureterium, a *Moveo* efformatum fuisse, *Motivus*, & inde *Mutin*. Sed nimis lata est significatio verbi *Moveo*, neque *Seditionis* faciem nobis exhibet. Perpendendum, an potius e Germanica Lingua nostrum, seu Gallicum *Mutin* & *Ammutinarsi* derivandum sit. Quippe Germanis est *Meuten*, *Ammutinarsi*. Fortassis e *Murb* significante *Cor*, *Audaciam*. Iplis quoque est *Mutbig*, *Audax*. Aut a Septentrionalium Linguarum *Mot*, Saxonice *Mot* & *Gemot*, significante *Concursum*, ut opinatur Hichsius: Aut e veteri Gothico *Moti*; cujus significatio est *Contra*, *Adversum*. Addita praepositione *Ad* inde *Ammutinare* efformari potuit.

Anca. *Latus*, idem ac *Fianco* Italice. Vide infra *Fianco*.

Anche, *Anco*, *Ancora*. *Etiam*, *Et*. Menagius *Ancora* pro *Anche* ora

A dictum censuit. Recte. At unde *Anche*? Is tacens praetergreditur. Ferrarius ita enatas voces sibi fingit: *Hoc quoque, hocque, Anche, Ancho, Ancora*. Aut *Ad quas, Anche &c*. Menagius, neque immerito, Etymon istud hilce excipit: *E' derivazione inverisimile assai*. Castelvetrus verò noster ad Lib. 3. Bembi de Lingua Vulgari pag. 117. noviss. edition. Neapolitan. in Additamentis, quae antea inedita ego suppeditavi, opinatus est, nostrum *Anche* efformatum ex *A* & *Ki*, Graecae Linguae particulis, reiterationem atque unionem significantibus. Sed qui Graece norunt, vereor, ut assentiri velint. Nam ne ipsi quidem Graeci jungebant haec particulas; neque illas in principio orationis adhibere consueverunt: & « Poëticum additamentum fuit, a Populo minime usurpatum. Quare potius Eruditos Lectores, praecipue Germanos, rogo, ut perpendant, num fieri potuerit, ut Germanicum *Auch*, significans *Etiam, Quoque*, Itali convertisse potuerint in *Anche, Ancho*, scilicet *V.* in *N.* immutato. Haec propior esset vocis istius origo, si similis mutationis exemplum aliquod haberemus.

Andare. *Ire, Ambulare*. Occurrunt heic plures quàm alibi digladiationes inter Etymologiarum venatores, certantibus singulis tum Italici *Andare*, tum Gallici *Aller*, abstrusam nimis erudere originem. Eam a Graeco *Ἀνδάν, Occurro*, Castelvetrus: Bertetus ab *Ante eo*: Gujettus ab *Antruare*: Men-

* *Ammannare*, manipulos efformare ad colligandos in fascis grandiores, quibus inde Metac, sive Strues in Campis aut in arcis eriauntur. Vox Tuscis messoribus propria: Manipulos enim appellant *Manne*, & eos congerere, dicunt *Ammannare*.

nagius ab inusitato, idest a se ef-
 formato, Graecorum verbo *ἄνω*, I-
 talicam hanc vocem natam cen-
 sent. Nulla ex hisce Etymologiis,
 si res accurate perpendatur, fidem
 facile impetrare possit. Donec cer-
 tior origo indicetur, liceat & mi-
 hi meas proferre in medium con-
 jecturas. Est Arabum Linguae non
 dispar verbum, scilicet *Anada*,
Recessit, *Declinavit*, *Discessit*. Si
 hanc vocem ad Italicorum Lin-
 guam detrahas, habes *Anadare*,
 ac demum *Andare*, idest *Andarje-
 ne via*. Tantum fuit olim Italis
 commercium cum Arabibus, ut
 minime a vero abhorreat, potuisse
 ad nos inde transire vocabulum
 istud. Idque confirmare videtur
 ipsa Hispanorum Lingua, in quam
 tot Arabum vocabula penetrarunt.
 Nam & Hispanis est verbum *An-
 dar*, illudque defectivum, non se-
 cus, atque apud Italos. Accipe
 & alteram conjecturam. Effluxisse
 potuit Italicum & Hispanicum
Andare a Latino *Adnare*, idest *na-
 tando adire* aliquem locum. Ani-
 mum adverte: a navigantibus, at-
 que ad oras maris habitantibus,
 ejusmodi alia verba accepimus, ut
Arrivare, compositum ab iis,
 qui ad ripam appellant. Idem si-
 gnificat *Approdare*, deductum a
Prora navis, quae tellurem ad li-
 tus veniendo contingit. Eadem ra-
 tione enatum Gallicum *Aborder*.
 Siculi ergo & Apuli pro *Adnare*,
 primò dixisse potuerint *Annare*,
 uti adhuc loquuntur, *Andare* si-
 gnificantes. Reliqui verò Itali *An-
 dare*. Ad conjecturam hanc con-
 firmendam accedit auctoritas Ca-
 stelvetri, qui animadvertit, anti-
 quitus ab Italis pronuntiatum fuisse
 & *Anante* & *Anare* pro *Andante*,

Tom. VI.

& *Andare*. Tibi minime arridet
 Etymologia ista? Alteram accipe.
 Habet Germanica Lingua *Wande-
 ren*, significans *Camminare*, *Viag-
 giare*, *Passeggiare*, hoc est idem
 quod *Andare*. Si abjecto W. Ger-
 manicum illud verbum Italice red-
 das, inde purum putum *Andaro*
 exurgit. Graecia quoque habet
Ἀνάω, *Recedo*, cujus significatio &
 sonus a nostro *Andare* non abhor-
 rent. Denique vetustis etiam tem-
 poribus *Andisus* vox, *Viam*, seu
 Italice *Sensiero* significans, in usu
 fuit. In Charta Coenobii Vultur-
 nensis, scripta Anno Christi DCCC.
 pag. 355. Chronici Vultur-
 nensis a me editi, & in altera Charta pag.
 452. legitur *cum viis & aquis &
 Anditis suis*. Latinum *Aditus* con-
 versum in *Anditus* videtur: ex
Anditus efformatum fortasse fuerit
Andare. In eodem Chronico Vul-
 turnensi pag. 434. & 480. Char-
 tae scriptae Anno DCCCCLXXII.
 & DCCCCLXXXV. vocem hanc
 praeferunt, idest: *Et liceat porcos
 & peculia eorum Andare & pascere
 infra jam dictos fines*. Paginâ 462.
 pro *Andare* legitur *Ambulare*, &
pascere. Rursus in Chronico Bene-
 ventani Monasterii Tom. VIII. I-
 tal. Sacr. in Charta Pandolfi &
 Landolfi Principum habes *Trafen-
 dam claudere*, idest, ut conjicio,
Transitum. Nempe e *Transeo* effor-
 matum *Transenda*, *Trafenda*, & inde
Tranandare. Quare & ab *Anditus*
 emergere potuerit *Andare*. Plures
 conjecturas attuli. An ulla scopum
 attigerit, Eruditi judicabunt. Me-
 liora interim ab iis exspecto.

A posta. Dedita opera, Consulto. E
 Latino *Apposite* deduximus. Dici-
 mus nempe: *Una cosa fatta appun-
 to, o a pennello, per servire a quel
 fine.*

T t

fine. Latini dixissent: *Apposite ad eum finem*. Sed & nos idem exprimimus dicendo. *Una cosa fatta A posta per quel fine*. Propagata deinde vox fuit ad alia significanda per analogiam.

Apparare. Vide infra *Imparare*.

Appiattarsi: *Abcondere se, Celare se*.

Castelvetrus e *Platea*; Ferrarius ab *Adplicitare* frustra hoc verbum arcessunt. Vocabularii Cruscani Auctores haesitando proponunt, num ex Adjectivo *Piatto*, significante *Piano*, emeruisse potuerit, *perchè chi si nasconde, chinandosi s' Appianna il più ch' egli può*. Ingeniosa est conjectura. Non tamen veram puto. Nam qui se celant, saepe etiam stant aut sedent; quoties sese inclinant, *si rannicchiano, non s' appiannano*. Itaque adhuc inquirendum puto. Exempli gratia num ex *Patinis*, quas *Piatti* appellamus, quum Patina superimposita alteri Patinae, absconderet edulia, & saepe hisce Patinis coopertis joci causâ convivantes fallerentur. Est etiam nobis adverbium *di Soppiatto*, *Clam* significans: quod idem est atque *Sotto Piatto*. Ego heic nil certi habeo.

Appiccare. *Suspendere, Jungere simul*.

Natam vocem a Latino *Affigitare* censuit Ferrarius. Negat, & merito negat Menagius; qui ab *Appingere, Appitus, Appictare, Appiccare*, eam deinde arcessit. Sed ne illi quidem acquiescas. Nam, ut praeteream, *Appingere* (sive a *Pingo*, sive a *Pangere* compositum sit) neutiquam significatione congruere cum Italico *Appiccare*: necesse est heic effingere toti antiquitati ignotum verbum *Appifare*. Idque etiam si veteres usurpassent, Italica Lingua non in *Ap-*

piccare, sed in *Apittare*, commutasset. Triplex mihi conjectura occurrit ad hanc vocem, quae idem significat, atque *Attaccare*, de qua infra. Aut ergo *Appiccare* Latinorum conversum fuit a Barbaro-Latinis in *Appiccare*. Vide in Thesauro Stephani significationes illius verbi non discordes a nostro. Secundo a *Pice* efformatum fortasse fuit verbum *Appiccare*, ad significandum *Conjungere aliquid Pice*: quo sensu etiam veteres *Picare* dixerunt. Neque enim obstat duplex C. quum non raro Florentini literas duplicent, ubi unam Latini usurparunt, aliique Italiae Populi adhuc usurpant.

Poi s' appiccar, come di calda cera Foffero stati.

Ita Dantes *Infern. XXV.* idest, tenacissime conjuncti sunt simul, adhaesit alter alteri. Hispani quoque a *Pice* efformarunt *Pegar*, quod est *Attaccare, Appiccare*. Et apud Fratrem Jacoponum Teudertinum, Dantis aequalem, habemus *Appicciare* pro *Attaccare*. *Apizzar' il fuoco*, Mutinensis Dialecti, idem significat atque *Attaccare*. Potuit vox ista transferri ad alias significationes, uti est *Suspendere*, quod & *Impiccare* dicimus. Quum enim dicimus *Appiccare, Impiccare*, subintelligimus *per la gola, pe' piedi alla forca*. Ita in Latino *Suspendere* subintelligitur aliquid. Germanis *Anpichen* est *Attaccare, Impiccare*, a *Pech, Pice*. Atque hinc fortasse natum *Impiccio*, seu *Impaccio* Italicum, uti & Gallicum *Empêcher*, non autem ab *Impedire*, ut Spelmannus sibi persuasit. Anglica quoque Lingua habet *Pitch* pro *Pice*,

oe, & to Pitch, Pice illinire. At & ipsi etiam dicunt to Pitch a Tent, or Camp, pro Figere tentoria. Fal-litur autem Menagius, quum Impiccare a Pila, Pilus, Pili &c. e-ruere nititur, quasi esset Palo affi-gere. Haec omnino absona. Eadem origo verborum Impiccare & Ap-piccare. Tertiam conjecturam exero. Anglica Lingua habet to Peg. Attaccar con chiodi, Affigere, a Peg, quod clavum parvum signifi-cat. Anglo-Saxones Pic ajunt. Po-tuerint Aetioae gentes in Italiam invehere hanc vocem, & inde no-stri Majores conficere Appiccare & Impiccare, uti fortasse factum de Attaccare quod infra animadver-tam. Addere demum liceat, in Arabica Lingua reperiri aliquid affine, scilicet Abiqua, Adhaesit, Affixus fuit, uti Gollius & Gig-geus scripsere. B. in P. & Q. in C. facile mutantur; ita ut subori-ri dubitatio possit, an ex Ara-bum consuetudine Itali didicerint Apiquare, Appiccare. Sed quum hujus vocabuli plures apud nos sint significationes, plures etiam origines illius esse potuerunt.

Appresso: Presso: Apud. Ferrarius, cui etiam subscribit Menagius, hanc originem nobis exhibet: Pro-xime: Proxe: Presse: Presso. Mihi incredibilis videtur metamorphosis ista. Proinde perpendendum, an potius praepositionem hanc nos ac-ceperimus ex Gallica Lingua, cui est Suprés, & Prés, idem signifi-cans. Sed unde Suprés? Ne ipsi quidem Eruditi Galli originem vo-cis haecenus nos certo docuerunt. Meam suspicionem, qualiscumque sit, accipito. Scilicet, nunquid e Promo efformari potuit Appresso, Presso? Promo supinum habet Pres-

A sum. Qui fugientem premit, pro-xime, prope instat: & quo pro-pior fit, acrius premit. E Pressum efformatum fuit Pressare, signifi-cans Incalzare, scilicet Premere, seu Prope urgere. Num ergo e Pressè profectum Presso, Appresso, Appressare? Atque heic animad-vertendum, Gallicae Linguae prae-ter Suprés, esse etiam alterius si-gnificationis praepositionem, scilicet Après, significans Post & Pos-tea. At nos hoc etiam in Ap-presso convertimus. Exempla vide in Vocabulario Cruscano.

B Approciare. Appropinquare. Vocera hanc Castelvtrus noster ab Ap-proximare traxerat. S' inganna, in-quit Menagius. Tum addit, ori-ginem ejus esse ab Appropriare, quod usurpatum fuit Exodi III. 4. & Lucae X. 34. Menagium laudo, quod suam & ipse conje-cturam proferat. Quod verò tam confidenter alteram damnet, non probo. Immo evidens mihi vide-tur, heic ipsum errare Menagium. Certum quippe est, Dantem, & paucos alios veteres, qui verbo Approciare usi fuerunt, & quo ne-mo nunc utitur, reddidisse Italice Gallicum Approcher. At sonus ip-se literarum in hoc verbo prodit, ipsum non ex Appropriare descende-re, sed ex Appropinquare, quod com-pendii gratiâ in Approcher Galli converterunt. Quod verò dubita-tionem omnem eliminat, Galli-ca ipsa Lingua Proximum appellat Proche & Prochain.

E Arcigno. Fare il viso Arcigno. Torvo vultu aspicere. Tuscis tantummodo in usu est. Vocabularii Florentini Auctores opinantur dictum quasi Arricigno da Arricciare. E scopo deflexisse mihi creduntur. Ferrarius

rius ab *Arcu* traxit: quod *vultus* veluti in arcum contrahatur. Nemo sane assequatur, quomodo in arcum vultus contrahatur. Me quoque in re abstrusa audire ne te pigeat. Mutinensibus est *Argbignarsi*, idem atque Gallicum *Rechigner*. Utrumque verbum idem significat, atque *sare il viso Arcigno*. Est aliquid analogiae inter Lombardicum *Argbignarsi*, & Florentinum *Arcigno*, reliquis Italiae Populis ignotum. Fortasse Galli suum *Rechigner* a nobis accepere. Sed unde *Rechigner*? Menagius e *Rixa*, *Rixare*, *Rixinare* traxit. Tum ab *Adrixinus*, *Arxinus*, *Arxino*, Italicum *Arcigno* deduxit. Facile haec somnia videantur, quum aliud *Rixa* sit, aliud *Rechigner*. Itaque potius perpendendum est, num verbum hoc efformatum fuerit e Latinorum *Ringere*, sive *Ringi*, immutato in *Ringinare*. Est autem *Ringere*, ut omnes norunt, *Os torquere*; & inde *Rictus* est, *minax habitus oris*: quae omnia vim exprimunt verbi *Rechigner*. Neque te remoretur *Ringinare*, seu *Ringinari* a me propositum. Nam & veteres *Natinare* a *Natare*, *Farcinare* a *Farcive*, *Lucinari* a *Lurcari*, & similia efformarunt.

Ardive. *Audacia*: Aut *Audere* Latinum, aut Saxonicum *Hard*, idest *Cuore*, *Coraggio*, voci huic originem dedit. Ita Menagius. Ad *Audere* quod attinet, Etymologiae leges repugnant. Ab *Hard*, *Coraggio*, potius arcessenda videtur vox. Verum non *Hard*, sed *Heort* veteres Saxones *Cor* appellarunt. Germanica Lingua *Hertz* habet. Anglo-Saxonum filii Britanni *Heart* ipsi quoque *Cor* dicunt. In Lege Frisiorum Tit. 22. §. 28. *Si prae-*

cordia, idest *Hertamon* gladio *retigerit*. Haec non tam facile trahas ad verbum *Ardive*. Quare videntur, an potius a Germanico *Hart*, quod *Durum*, *Difficile*, *Forte*, *Arduum* significat, advocandum hoc esset. Vide Schilterum ad hanc vocem. *Hartive*, nos in *Ardive* facile convertimus. In antiquis Formulis sive Glossis ad Leges Langobardicas Ottonis II. Augusti, quas edidi Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 170. non semel occurrit vox *Ardive*, quum singulare certamen offertur. *Vis ei ardive? Volo. Vadiate pugnam*. Infra: *Vis ardive? Volo. Ex tu vis te defendere? Volo. Vadiate pugnam*. Infra: *Si adversarius responderis per pugnam, interrogetur: Vis ei adardive, ut illa Charta sit falsa? Volo. Ex tu vis eam defendere? Volo. Vadiate pugnam*. Guilielmus etiam, cui *Testardita* suis cognomen, memoratur a Leone Maricano Saeculo Christi Undecimo, idest *Testa-Ardita*. Antiquitatem vocis vides. Utra ex allatis originibus praeferenda sit, statuere non audeo. Nam si ab *Hertz*, *Cor* eam putes ducendam, quasi veteres dicerent: *Vuoi tu mostrare il tuo coraggio colla pugna?* alii ad *Hart* respicientes, & ad *Hartem* Teutonicum, & ad *Harden* Anglicum, pariter significantia, *durum facere*, haec interpretabuntur, quasi dicerent; *Visne ad Hard ire? Hoc est: Visne arduum certamen inire? Vuoi tu favla da Duro col pugnare?* Ego rem in medio relinquo. Hicelius Cimbricum & Gothicum *Hard Durum*, censet per Metaphoram sonasse *Audax*, *Fortis*, & inde prognatum *Hardi* Gallicum.

Argono. Machina ad extollenda, seu elevanda pondera. Covaruvias ab *Arcu*; Ferrarius ab *Ergata* Vitruviano vocabulo; Menagius ab *Organum* vocem hanc elicere conati sunt. Nemini subscribo. Ab Arabum Lingua nos eam accepisse opinor. Animadvertit enim Giggeus in eorum Lingua *Al-Argano* significare *Il-Conato*, *Lo Sforzo*, idest *Conatum*. Quum ergo ii nomen ipsum purum habeant, & quidem significatione affini, idem ad Machinam translatum credere fas est. Hispani quoque, quibus aequae ac nobis in usu est vox *Argano*, ab Arabum gente, late olim in Hispania dominante, didicisse illam videntur.

Aringa. Piscis, cui apud Latinos nomen fuisse *Halec*, seu *Halex* nonnulli arbitrantur. Ex hac ipsa voce *Halec* nostrum *Aringa* per suas saepe somnias scalas certò prodiisse censet Menagius. Nemo credat. Nos (quod plus est) neque certò novimus, Latinorum *Halecem* fuisse Piscem *Harengum*; immo Aldrovandus, Jonstonus, & alii, id omnino dubium esse ac ignotum tradidere. Et sunt, qui *Harengum* nostrum fuisse scribant *Thyssam*, aut *Physsa* Latinorum. Quare intelligas, quàm aëreis fundamentis nitatur sententia Menagii. Itaque ab errandi periculo absit, qui credat, a Septentrionalium Populorum Linguâ, apud quos *Harengi* nascuntur & capiuntur, profectum esse Italicum *Aringa*. Eum piscem *Hering* Germani, *Herring* Angli, *Hareng* Galli appellant. Ridendus autem Bellonius apud Furtererium, dum scribit, ejusmodi Piscibus illud nomen inditum, *à cause qu' on les Arrange dans des*

tonnes, quòd in doliis sale conditi per ordinem collocentur.

Arredo. *Supellex.* Menagii verba accipe: *Arroy* dicono i Francesi nell' istesso sentimento: ed Arreo gli Spagnuoli. Credo, sia voce Tedesca, come quella di *Arnese*. Nihil dubitandum, quin e Teutonico *Harnisch* nos acceperimus *Arnese*, uti & Angli suum *Harnesh*, & Galli suum *Harnois*. At unde *Arredo*? Id superest inquirendum. *Arrajatus*, & *Arayamentum* pro *Ornatus*, *Instructus*, *Ornamentum* occurrit apud veteres Anglicos Scriptores, ab *Arroy*, ut videtur, antiquata voce Gallorum. An autem *Arroy* Gallicum, & Italicum *Arredo* idem sint, eandemque originem habuerint, non est mihi certum. Atque heic se mihi offert Arabica Lingua, cui est *Aardon*, *Supellex*, Gollio teste, & *Aardo*, quod Giggeo sonat *Supellex*, & quaelibet res praeter nummos. Hinc autem nullus dubito, quin derivanda sit Gallica vox *Hardesh*, idem significans, potius quàm ex *Hare*, aut *Hard*, nihil simile significante, quod postremum Borellus est opinatus. Sed uti Galli suum *Hardesh* ex Arabico *Aardo* efformarunt, nescio an ita & majores nostri *Arredo* efformasse potuerint.

Arrestare. *Liberum*, aut euntem hominem retinere, capere. *Arrestarsi.* *Consistere*, sive *Retinere* se. Decernent Eruditi, num a Latino-barbaro *Restare*, addito *Ad*, vox ista effluerit, an a veteri Septentrionali atque Saxonico *Restan*, quod *Quiescere*, teste Hicckesio, significabat. Notum est, & Gallis esse idem verbum, nempe *Arrester*.

Arrosto. *Assum*: *Arrostone*. *Torrere ad ignem*. Ne heic quidem probare possum

possum Menagii sententiam; qui *Arrostire* à *Torrere* Latino deducit, metamorphosi in uno Ovidio ferenda. *Tostum*, *Tosti*, *Tostire*, *Rostire*, *Arrostire*, *Arrostire*, inquit: *ovvero da Ustum*, *Osto*, *Rosto*, *Rostire*, *Arrostire*. Tolerabilius idem Auctor, sed sui oblitus, alibi *Rosto* appellatum opinatur, quasi *Rustum*. Contra ineptissime Borellus a *Rusticus* traxit, quod uti Sol faciem rusticorum denigrat, ita ignis carnem. Verum arcessenda est haec vox è Septentrione, unde in Italiam, Britanniam, & Galliam invecata fuit, post gentium illarum transmigratorem. Germanis quibusdam *Rosten* idem est, ac nostrum *Arrostire*. Angli eodem sensu usurpant *to Rost*, & *Röst-meat*, *Arrosto*: uti & Galli *Röstiv*, *Rost*, *Rosti*. Vox primitiva Germanicae Linguae est *Rost*, quae *Craticulam*, nobis la *Gradella* sonat. Ad *Rost* coquere carnem; caro cocta ad *Rost*, ajebant. Hinc natum *Carne Arrosto*, & *Arrostire*. Idem *Carne cotta nella Gradella*.
Aruffare. *Barbam*, aut *capillos perturbare*. Hanc vocem a *Rufare* Latino desumpsit Menagius. Me consentientem minime habebit. Plinium is profert, scribentem: *Cortice eorum rufatur capillus*; idem (non quidem perturbatur), sed *tingitur capillus colore subrubro*. Nos *Lionato*, aut *Biondo* appellamus Latinorum *Rufum* & *Rufatum*. Subdit Menagius: *Ora chi bagna i capelli, per farli biondi, gli disordina*. Herclè heic dormitat Menagius. Aliud est Tinctura crinium; aliud horrentes aut incompositi crines. Si & flavo, aut alio colore comam tingas, eam quoque perturbes. Si quid video,

A & istam vocem a Germanis accepimus, quorum Lingua habet *Rausen*, unde *Zerrausen*, aliaque composita, nostrum *Aruffare* significantia. Inde fortasse Britanni quoque interposito L. suum *io Ruffe*, quod idem significat, hausere. *Ruyffellen* Belgae dicunt. Simili ratione ab antiquo *Tausen* Germanico, quod *Immergere* significabat, & *Baptizare*, prodiit Italicum *Tuffare*, ut ipse Menagius animadvertit. Videndum etiam, an ab ipso *Rausen* manasse potuerit nostrum *Bavuffa*, idem *confusa contentio*, & *pugna hominum*. Fortassis e Confusione Capillorum translata vox fuit ad hominum contentiones.

B
 C *Arsenale*. *Navale*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia* &c.

Artiglio. *Unguis animalium rapacium*.

Recte ab *Articulus* hanc vocem traxit Menagius; nam secundum Etymologiae leges ex *Articuli* prodiit *Articli*, *Artigli*. Ita e *Periculum Periglio* manavit. Hoc autem in eum tantummodo finem innui, ut quaerat Lector, an veteres Grammatici merito censuerint, ab *Artus*; scilicet *Membra*, efformatum fuisse *Articulus*, quasi *parvum membrum*. Si vim vocis *Artiglio* perpendis, patebit, ab *Artare*, hoc est *Constringere*, illam descendisse, quasi sit *Artile*, quia rapaces ac ferae suis unguibus praedam *Artant*, sive *Stringunt*. Galli ratione simili pro *Artigli* dicunt *les Serres d'un Faucon*, *d'une Aigle*. Non *Artare*; sed *Artare* veteres Latini scriplere. Hispani dicunt *las Presas*.

E
Ascavazza, *Ascavo*, Mutinensium, Bononiensium, Senensium, aliorumque Populorum vox est, significans *intimum desiderium personae bellicae*.

licujus, quae a nobis recessit, aut a qua recessimus. Atque hinc Inascario, Inascariis, Aver' Ascario. Angli habent Ask, & Saxones Ascian, pro quaerere, petere; sed nihil rei cum voce ista. Sunt Populi, qui voce Ascario & Scarore, pruritus significant. Anno MDLXXIX. Medicus quidam Ferrariensis scribebat: *Avendo questa notte Sua Altezza scritto un pezzo nel letto, stando scoperto il braccio sempre, gli venne gran Scarore al detto braccio, idest vehemens pruritus.* Adhibita deinde videtur etiam vox Ascario per translationem ad significandam urentem intus cupiditatem personae absentis. Graecis Α'σκαρις, sive Ascariis genus vermium est, vehementem pruritus in pueris maxime, gignens. Inde fortassis Italica vox. Lucenses Ascara dicunt. Hac voce Florentinos carere suspicor.

Asciugare. Siccare, Humorem detrabere. Ferrarius ab *Exsiccare* traxit: & certe congruit significatio utriusque verbi. Sed qua ratione U. se se interposuerit, quod in *Asciugare* sentis, non facile intelligas. Quare Menagius hanc Etymologiam improbens, contendit, a particula *Ad* & *Exsugo* prodiisse *Asciugare*. Tum hanc sententiam oblitus, alibi *Sciugare* ab *Exsudicare* deducit. Et perperam sane, quum *Sciugare* & *Asciugare* unum idemque sint verbum. Est autem animadvertendum, diversa verba, diversasque actiones esse Italicae Linguae *Sciugare*, & *Succiare*. Primum revera *Siccare* significat. Alterum significat *Sugere*; effermatum nempe ab *Exsugo*, e cujus Infinitivo vitiatum *Exsugiare* emerfit *Succiare*. Itaque videndum, num nostrum *Sciugare*, effermatum fuerit ab *Exsuccare*, significante *Suc-*

cum detrabere, potius quàm ab *Exsugere*. Fuit *Exsuccus* Latinis. Quintilianus. Lib. 12. Cap. 10 *Nunc quoque aridi, Exsuccis, & exsanguis.* At inquires: *Exsugo* nihil aliud est nisi *Exsucco*. Negare possem; non tamen repugno; sed simul veri similis arbitror, ab *Exsugo* profectum fuisse *Succiare*; ab *Exsucco* autem *Sciugare*.

Assaggiare. Delibare, Degustare. Experimentum capere. Et hinc disce, quàm caute fidendum sit scalis, quas non raro confingit sibi Menagius in vestigandis Italicarum vocum originibus. Si eum audimus, *Assaggiare* emanavit e particula *Ad* & nomine *Sapor*. En qua ratione *Sapor*, *Sapos*, *Sapus*, *Sapa*, *Sapagium*, *Sapagiare*, *Saggiare*, *Saggiare*, *Adsaggiare*. Fallitur vir doctus, & potissimum dum addit, esse adhuc nobis *Assaporare*, idem significans: *il che stabilisce affatto la nostra derivazione.* Immo quum Itali e *Sapor* traxerint *Assaporare*, inde potius colligendum erat, non eos alterum omnino diversum verbum inde hausisse. Uti in Dissertatione XXVII. de *Moneta* ostendi, e Latinorum *Exigere* effermatum fuit *Exagium*, & inde nostrum *Saggio*, *Specimen*, *Experimentum* significans. Addito *Ad* invaluit verbum *Assaggiare*, idem atque *fare il Saggio*. Et de vino praesertim *Assaggiare* dicitur, quum olim familiari in usu esset delibare antea vinum ad mensas Principum & Magnatum, ut experimentum caperetur de innocentia potionis, & fides fieret non mixti veneni. Haec certa origo verbi. Est etiam Gallicae Linguae *Essayex*, idem significans. uti & *Essay*, idest *Saggio*. Menagius ex nostro *Assaggiare* natum

tum arbitratur Gallicum verbum *Essayer*. Contra Nicotius opinatus est, nostrum ex Gallico emerfisse. Fureterius verò ab *Examinare* Latinorum deduxit suum *Essayer*. Nulla dubitatio superesse jam potest, quin Galli, uti & nos, ab *Exagium* & *Exagiare* pro *Exigere* derivarint *Essay* & *Essayer*; *Saggio* & *Assaggiare*.

Assempere, *Colligere*, *Congregare*. Vide infra *Insieme*.

Assettare. *Aptare*, *Accommodare*. Non aliunde natum puto hoc verbum, quàm ab *Assettare* corrupto, quo etiam verbo utitur Italica Lingua, atque eadem significatione. Sicuti animadverterunt Florentini Vocabularii Auctores, *Assettare* deductum fuit metaphoricè e *Sesta*, scilicet e *Circino* adhibito ad rectam rebus mensuram adferendam. Et sane perantiqua apud nos vox ista est. Nam in Charta, quam produxi supra in Dissertatione VIII. de Comitibus, Anno Christi MCXI. scripta, occurrit *Bulgarellus Maleassetatus*. Agnomen istud potius quàm a Siti, sumtum puto ab *Assettare*, quanquam unico T. scriptum. Alibi simile agnomen vidimus, nempe *Maladdohato*.

Affo. *Unum*, *Unitas* in ludis alearum & taxillorum. Carolus Dati, eruditus vir inter Florentinos, originem vocis accersivit ex *Asse* Latinorum, quod pro *Uno* usurpatum Salmasius, Gronovius, aliique viri docti censuerunt. Mihi nondum dubitatio omnis hac in re sublata est. Vocis tamen hujus ob eam tantummodo causam memini, quod Italicae genti in usu fuerit, ac adhuc esse pergat phrasis proverbialis *Lasciare in Affo*, *Restare in Affo*, idest *Abbandonare*; & *Solo*. Alii pu-

tant natum Adagium ex *Asse* significante *Unum*, hoc est numerum solitarium. Conjiunt alii, dicendum esse *Lasciare in Nasso*, alludendo ad Ariadnem, quam Thefeus solam reliquit in Insula Naxo: atque in hanc opinionem concessit etiam Tassonius noster in Notis ad Petrarcae Rhythmos. Postrema haec opinio ingeniosior fortasse quàm vera videatur. Neque enim barbaricis temporibus, quibus natum est proverbium, Populo nostro tanta erat cruditio, ut ex Ariadne, & Naxo illud effingeret. Praeterea communis usus etiam apud Mutinenses habet *Restare in Affo*, non verò in *Nasso*.

Longius est progressus Menagius, dum inquit; *Credo assolutamente, che sia detto dal Latino Nassum in cambio di Nassa*. Hoc autem est retis genus e viminibus contextum ad capiendos pisces, uti Isidorus scripsit. Ineptum plane Etymon. Italicae Linguae adhuc in usu est *Nassa*, ac dicimus: *Restar nella Nassa*, idest retibus constringi; *Entrar nella Nassa*, &c. At aliud est e sono literarum & significatione *Restar in Affo*, & *Restar nella Nassa*. Primum nihil aliud significat, nisi ab omnibus derelinqui ac deserere, sed libertate minime adempta. Alterum sonat *Decipi*, *Capi*, *Libertate spoliari*. Itaque redeundum est ad duas priores interpretationes, quibus mihi tertiam, qualiscumque sit, iungere liceat. *Affo* Saeculis barbaricis appellabatur ager incultus & desertus. Exempla multa congestit Du-Cangius in Glossario. Occurrunt & in hoc ipso Opere nonnulla. Videndum ergo, num veteres fortè dixerint: *Relinquere in Affo*, in *Affo*, uti nunc dicimus *Lasciare*

et

et

et

re in abbandono, ut significarent, relinquere aliquem in agro deserto solum. Eligat Lector quod propius vero videatur.

Astio. *Invidia*, *Odium*, *Malevolentia*. Multis verbis in hujus vocis originem inquirat Menagius, & *Aschio*, non *Astio* olim dictum putat. *Aschio* autem a *Fastidium* derivat. Gerraе germanae, liceat dicere. Plautus in *Poenulo* Act. V. Scen. 4. vers. 80. inquit *sine astio animo*, idest sine dololo, sive malevolo animo. Dixit etiam *astis fallaciis* in *Truculento*, non adjectivum novum *Astus*, ut Robertus Stephanus suspicatur, sed familiare Latinae Linguae adhibens. Phrasim hanc retinuisse Jurisconsultos Romanos, Calvinus in *Lexico Juris* docuit, & *Leges* quaedam veluti e *Digestis* sumtas laudat, quas pariter e *Calvino* descripsit *Du-Cangius*. Sed utrumque *Pratejus* decepit. Non ex Romana *Jurisprudencia* petitaе *Leges* illae, sed ex *Langobardica*: certumque est, in *Langobardorum* *Legibus* saepe occurrere *asto animo*, atque eadem significatione. Hinc *Astio* profectum opinari licet. Praeterea *Britannis* *to Hate* significat *odio habere*, *aversum ab aliquo animum gerere*. Vox fortasse nata ex antiquo *Saxonico* *Hatian*. *Atya* quoque ab iis appellatur *malus erga quempiam animus*: de qua voce videndus *Du-Cangius*. *Hafs* Germanis *Odium* est. An inter haec voces, & *Italicum Astio* intercedat affinitas, aliis disputandum relinquam. Hispanis *Hastio* significat *Aversionem a cibo*, *Fastidium*. Potest & haec esse nativa vocis significatio, quam nos translulerimus ad significandam *Aversionem animi ab hominibus*.

Tom. VI.

A *Attaccare*. *Affigere*, *Suspendere*, *Conjungere*. Ferrarius ab *Affigitare*, repugnante profus *Etymologia*, deduxit. Neque felicior *Menagius*, qui *Adaptare* in hanc vocem conversum fuisse contendit, hac ratione: *Adaptare*, *Addattare*, *Attaccare*. Quis credat? *Latinum Aptare* rem plane diversam ab *Attaccare* significat. Praestaret, ignotam originem fateri, quam aded enormiter contorquere veterum *Linguas*. *Gallis* etiam est *Attacher*. Origo vocis potius videtur e *Septentrionalibus* *Linguis* petenda. Adhuc enim *Tack* *Angli* appellant parvos clavos, quibus ad configendum aliquid utuntur. Simulque iis est *to Tack*, quod nobis *Attaccare*; & *Tacked*, quod *Italis* *Attaccato*. Ad do, considerandum esse, an fortè a *Populo Arabum* deducenda foret haec ipsa vox *Attaka*; praeteritum apud eos, idem est ac infinitivum *Adhaerere*, uti *Gollius* tradit: eodemque verbo *Arabes* utuntur ad significandum, quod *Itali*, quum dicunt: *Attaccar battaglia*. Composita sunt *Staccare*, *Distaccare*, &c. Denique *Ickesius* ex *Ad* & *Tacan* *Septentrionali* voce, significante *Capere*, *Tollere*, *Auferre*, derivatum putat *Attaccare*. Sed alia nobis est hujus verbi significatio. Addit ille, *Moeso-Gothice* *Distaccan* significare *Scindere*, *Rumpere*, quod nostrum *Distaccare* sono *literarum* reddit; sed adhuc significatione diversum videtur.

Attizzare. Vide supra *Adizzare*.

Avello. *Locus*, ubi mortui sepeliuntur, *Sepultura*: ita vocem interpretantur *Auctores Vocabularii della Crusca*. Rectius dixissent, *Arcam Sepulcralem* vocabulo isto significari. Illius originem ita deducit *Menagius*:

V v

gius:

gius: *Da Aivus, Alveolus, Avel-
lus, Avello. Ovvero da Cavum Ca-
vellum, Chavellum, Havellum, A-
velo. Più m' aggrada la prima deri-
vazione.* Neutrum satisfacit, quan-
quam prima origo minime a vero
abhorreat. Mutinenses l' *Albio de'*
porci appellant ligneum, aut mar-
moreum vas, in quo sues aquam
esculentam bibunt. A Latino *Al-
veo*, ut opinor. In Charta plenariae
securitatis Anno Christi DLXIV.
scriptâ, atque editâ a Briffonio &
Mabillonio, legitur *Albio*, & *Al-
bido ligneo*. Attamen non aliunde
Avello processisse puto, quàm a
Latino *Labrum*, cujus diminuti-
vum est *Labellum*: quibus nomi-
nibus donabantur vasa lapidea ad
continendam aquam, oleum, alio-
sque liquores. *Lavellum* posteriora
Secula appellarunt, familiari usu
mutandi B. in V. consonans. *La-
bellum*, ubi aqua benedicta adser-
vatur in Templis, occurrit in Char-
ta edita a Puricellio in Monumen-
tis Basilicae Ambrosianae. Muti-
nae adhuc nuncupamus il *Lavello*,
marmoreum vas, in quo culinaria
vasa purgantur. Translata vox fuit
ad Arcas sepulcrales, quod & i-
stae forent lapideae, neque diffi-
milis formae: & subtracto L. pro
Lavello pronuntiari coeptum est a
Tuscis *Avello*. In Vita Sancti An-
selmi Nonantulani Abbatis, scri-
ptâ Seculo Christi, ut videtur,
Nono, quam dedi Part. II. Tomi
I. Rer. Italicar. Sanctus ille Ab-
bas conditus dicitur *in marmoreo
Lavello*. Miracula ad intercessio-
nem Sanctae Zitae Lucensis, Anno
MCCLXXII. defunctae, habemus a
Bollandistis edita ad diem 2. A-
prilis. Ibi pag. 510. Chesina puel-
la stans ante Corpus & *Lavellum*

A

B

C

D

E

Sanctae Virginis, effecta est sana.
At Gualvaneus de la Flamma Me-
diolanensis Scriptor, qui Anno Chr.
MCCCXXX. florebat, aliter hanc
vocem exprimit. Nam Cap. 286.
Chronici Majoris MSti ait: *Cujus
Corpus jussit Imperator sepeliri in Ec-
clesia Sancti Ambrosii in loco &c.
Et in illo Navello fecit sculpi ima-
ginem istius Comitis.* Ita Auctor
Chronici MSti, cui titulus *Flos
Florum: Et fuit sepultus in Navello
Comitum Angleriae.* Ubi vides *Na-
vellum* dici, quod aliis est *Lavel-
lum*, quasi Sepulcra ad instar Na-
viculae forent. At germanum no-
men mihi creditur *Lavellum*, a
quo detracto L. initiali, exsurgit
Avello. Ita in Chronico Bergom.
pag. 925. Tomo XVI. Rer. Itali-
car. Castellus de Castello scribit,
*apertum fuisse unum Lavellum exi-
stens in Ecclesia Sancti Andree sub
Altare magno dictae Ecclesiae; in
quo Lavello reperta fuerunt tria Cor-
pora Martyrum &c.* Exemplum *Al-
belli* habes in Glossario Du-Cangii.
Videtur & ibi pro *Labello*.

*Avantaggio. Vantaggio. Melior con-
ditio.* Gallicae Linguae vocem *A-
vantage* puto ad nos profectam.
Sunt Gallis multae voces desinen-
tes in *age*, ac propterea potius
nos ab iis, quàm ii a nobis, ac-
cepisse hanc vocem videmur. Hi-
spani quoque ajunt *Ventaja*. Olim
arbitratar derivatum vocabulum
Avantage ab *Avant* & *Age*, sive
Aage, ut designaretur potior con-
ditio & praerogativa Primogenito-
rum prae posterioribus natu. Ve-
rùm ab uno *Avant* verisimilius
efformatum fuit vocabulum istud.
Hispanis *Aventajado*, est *Praecellens*,
Aventajarse, *Praecire aliis*. Ita *Ol-
traggio* ab *Ultra* manavit; est enim

Ultra-

Ultragium id quod *Ultra* limites
excedit. A

Avvezzare. Assuesfacere. Vide infra
Svezzare.

*Avvisare, Admonere, Significare, Cer-
tiorum facere, &c.* Ferrarius ab *Ad-
vertere*; Menagius ab *Avvisare* La-
tino (quod tamen Latio plane i-
gnotum fuit) vocabulum istud tra-
hunt. Apud Germanos, non apud
Latinos, quaerenda erat vocis ori-
go. Illis nempe est *Wissen*, seu
Wisen, & *Aus-Weisen*, id est *Mon-
strare* & *Do.ere*. Apud alios Ger-
manos significat etiam, quod Ita-
lis est *Sapere*, *Aver notizia*. Ab
Italis conversa est vox in *Vissare*
pro consuetudine nostrae Linguae,
& addito *Ad*, sive *A*. efformatum
est *Avvissare, Avvisare*. Et sicuti
Germani addito *Zu*, quae est praepo-
sitio par Italico *A*. effecere *Zu
Wissen, far sapere ad alcuno*: ita
nostrum *Avvisare* idem significavit,
& adhuc significat. Hickefius quo-
que in Grammatica Franco Theo-
tisca nos docuit, veteres Septen-
trionales usurpasse *Wisan* pro *Mon-
strare, Instruere, Monere quemquam,
ut advertat*. Ex eodem fonte ma-
narunt Gallicum *Advis* & *Adviser*,
& Hispanicum *Avisar*: quae voces
apud eos, uti & apud Italos, ad
varias significationes sensim sunt
detortae. Inde etiam *Divisare, Ef-
sere d' Avviso, &c.* Gallice *Estre
d' Avis*. Mutinenses dicunt: *Mi
è d' avviso*, id est *mih' videtur*: qua
phrasi utuntur & Galli.

B

B *Abbone. Stolidus, Bardus.* Vox
etiam Mutinensibus familiaris.
Supervacaneum fortasse non erit

adnotare, Latinis quoque fuisse
parum ab simile nomen. Audi Tul-
lium in Philippic. III. *Tuae con-
jugis Bambalio quidam pater, homo
nullo numero: nihil illo contemtus,
qui propter haesitantiam linguae, stu-
poremque cordis, cognomen ex contu-
melia traxerit*. Si Boxhornio fides,
vox antiqua Celtica fuit *Baban*,
significans *Pupum, Puellulum*. Ea
voce Mutinenses adhuc utuntur,
ut significant hominem ineptum,
cui facile imponitur, quales Pue-
ri esse consueverunt. Foriassis e
Baban emerfit *Babbione*. Mutinen-
sibus quoque in usu est *Baban*, ut
hominem Simplicem significant.

Bacello. Significat apud Florentinos
Fabarum siliquam; & ad reliquas
leguminum siliquas propagatum est.
Lombardis vox ignota. Menagius
intrepide: *Da Bacca Latino, che
vale Coccola*. Felix *Bacca*, quae nunc
Bacello parit, auctore Menagio;
mox autem auctore eodem pariet
& *Bagattella*. Quantum hallucina-
tus is fuerit, facile norunt Physi-
cae operam dantes. *Bacca* apud La-
tinos nihil aliud unquam signifi-
cavit, nisi fructus minores ac ro-
tundos arborum, ut sunt lauri, o-
livae, haederac, &c., quos pro-
pterea a Pomis distinguebant. Quid
ergo rei est *Baccis* cum *Siliquis Fa-
barum*, aliorumve leguminum? Cer-
tum mihi est, *Bacello* Arabicam
esse vocem. In Codice MSto Bi-
bliothecae Estensis habentur *Expo-
sitiones simplicium medicinarum Elba-
ni, sive Elhavi*. Ibi haec legas:
*Faba Arabice appellatur Bakilla. Et
est quoddam granum de specie legu-
minum, & notum est*. Matthaeus
quoque Silvaticus, qui Anno Chri-
sti MCCCXVII. Pandestas Medi-
cinae, non semel editas, conscri-
psit,

psit, idem confirmat, inquires: *Bachile*, *Arabice*, *Faba*. *Bachali* *Stephano*. Et infra: *Bakilla* est *Faba*. Tandem *Gollius* in *Lexico Arabico* testis est, *Fabam* apud *Arabes* appellari *Bakillan* & *Bakilaon*. *Bacino*. *Pelvis*, *Labrum*. Vas, in quo aliquid lavatur. *Ferrarius* ab *Abacus* derivatione prorsus aliena hanc vocem trahit. *Menagius* aut a *Vas*, *Vasnum*, *Bacinum*, aut a *Germanico* *Back*, *Vas* significante. *Ety-mologiam* primam quisnam amplectatur? *Back* *Germanicum* mihi minime occurrit pro *Vase*; attamen iis est *Becken*, significans *Bacile*, seu *Bacino*. Ac propterea veri videtur simile, ex eorum *Lingua* ad nos migrasse vocabulum istud. Et praecipue quod *Gregorius Turonensis* tot ante *Secula* *Lib. 9. Cap. 28. Histor. Franc.* scripserit: *Cum duabus pateris ligneis, quas vulgo Bacbinon vocant, uti Borellus animadvertit. Viden antiquitatem vocis in Francorum gente? Inde Gallicum Bassin. Hispanis pariter est Bacia & Bazin. In Arabum quoque Lingua aliquid affine invenio. Sed quando, si non certam, saltem verisimilem habemus originem ex Germania, reliquis parcere juvat.*

Baco. *Bombix*. Vide infra *Bigatto*.

Badare. *Moram facere*. Rejecit *Menagius* *Castelvetri* sententiam, putantis, a *Vadari* *Latino* hanc vocem fuisse profectam, atque ipse a *Latino* *Badare* traxit: nam in *Isidori* *Glossis* habetur *Hippitare*, *Oscitare*, *Badare*. Sed corruptum hunc locum *Ferrarius* contendit, & scribendum *abhalare*. Ego *Arabicam* vocem olim putavi. Uti *Gollius* nos docet, *Aabada* significat *Moratus*, *Cunctatus* fuit *facere*.

A Hinc profectum arbitrabar nostrum tenere a *Bada*, stare a *Bada*, & postea efformatum *Badare*. Audi & *Giggeum* explicantem haec verba: *Ma Aabadano asaala, Non moratus est facere*. Heic *Aabada* conjunctum est cum affixo. *Italicum* verò *Badare* pro *Animum advertere* ad rem quampiam, inde natum mihi videbatur, quod *animus* *moram* facit in alicujus rei consideratione. *Bada alla tal cosa, idem est atque Fermati a considerarla; Contine vagentem animum, ut hoc consideres*. Haec, inquam, olim mihi opinio infederat. Verum in aliam descendendi, quam vide infra ad vocem *Sbadigliare*.

B
C *Bagascia*. *Inbonesta femina*. *Bagascione*. *Inbonestus puer*. Nil certi adferunt *Ferrarius* & *Menagius*. Ne ego quidem adferam. Tantummodo monere juvat, *Arabum* *Populo* *Baghizon* significare *Improbati deditum*, *Impudicum*, *Obscoenum*. Num inde efformari potuit *Bagascione*, & ex isto *Bagascia*? Itidem videntum, an ex altera voce *Arabica* *Birdaso*, seu *Bardason* significante *Scelestum*, *Improbum*, *Superbum hominem*, ad nos profectam fuerit *Bardassa*. *Mutinenses* etiam, alique *Lombardi* appellant *Bardassone* puerum, aut adolescentem nequam. *Hispani* quoque *Bagasa* *Impudicam mulierem* dicunt, quam vocem *Covaruvias*, aut ab *Hebraico* *Bagad*, *Praevanicari*, *Fallere*, *Mentiri*, deducit, aut ab *Arabico* vocabulo *Bagax*, significante *Dolum*.

D
E *Bagattella*. *Res levis pretii ac momenti*, *Nugae*. Ex cathedra *Menagius* pronuntiat: *E' un diminutivo di Bacca Latino, che vale Perla*. Tum *Salmasium* laudat ejusdem opinionis auctorem in *Notis ad Solinum*,
cujus

cujus sunt verba: *E Baccatum monile Bagatellas dicimus Nugas & Jocularia. Latini quoque Nugas dixere res omnes muliebris mundi.* Hoc mihi merum est somnium. Primo apud Latinum Populum non aliud in usu fuisse arbitror nomen, quàm *Margaritae & Unionis* ad designandos pretiosos concharum foetus. Vide Plinium Lib. 9. Cap. 35. *Baccas* uni Poëtae per translationem appellarunt *Margaritas*; ita ut a veri similitudine absit, *Baccarum* nomen a Populo conservatum fuisse, & penetrasse ad fera usque tempora. Neque Gallicum *Bague* a *Bacca* descendit, uti idem Menagius contendebat. Secundò Nonius ad vocem *Nugivendos* a Plauto usurpatam, scribit: *Plautus dici voluit omnes eos, qui aliquid muliebris vendant. Nam omnia, quibus Matronae utuntur, Nugas voluit appellari.* Quod Plautus Poëta ornamenta mulierum *Nugas* appellavit, quis unquam rite inde deducit, Latinos sub *Nugarum* nomine etiam designasse Gemmas? Nemo unquam inter *Nugas* recensuit *Margaritas, Torques, Armillas, Annulos, Gemmas*, ita ut a veri similitudine abhorreat, Majores nostros, scilicet Italos (nam hinc ad Gallos *Bagatellae* nomen migravit) aut ab insueto *Bacca*, aut a Gallico *Bague*, significantibus *Unionem*, aut *Annulum, Torquem, & similia*, efformasse *Bagatella*; quum e communi omnium aestimatione illa semper fuerint, & adhuc sint, res pretiosae, immo contrarium *Bagatellae* significant. Tertio, cur potius e *Bacca* aut *Baccato monili* deducta fuit *Bagatella* ad significantas *Nugas*, quum tot alia essent mundi muliebris inania verè &

levia ornamenta, in quae *Nugarum* nomen longe aequius conveniret? At tu (jam percontantem audire mihi videor) tu quid sentis? Nihil certi adferre possum. Veniâ tamen a Lectoribus ante petita, conjecturam proferre mihi liceat. Nulla inter Linguas, olim Italicae notas, offert mihi verbum, quod voci, de qua agimus, sono literarum propius sit, quàm Arabica. Illis quippe est *Bakatta*, quod Italice redditum evadit *Bacattare, Bagattare*. Ab iis accepisse Mutinenses videntur hoc verbum, quum ajunt *Bagattare & Abbagattare* rem aliquam, idest eam sine studio, ac inepte prae festinatione conficere: pro quo *Acciabattare* Florentini dicunt. Dicimus etiam *Bagatta-messiere*. Significat autem Arabicum *Bakatta*, Gollio teste, *Festinare in sermone, vel in incessu. Corripere, Monere verbis. Rem disgregare, eandemque colligere.* Est Arabum Populo & alterum simile verbum, unico T. scriptum, idest *Bagata*, significans *Miscere, Confundere, negotium, cibum, sermonem suum.* Fieri potuit, ut olim Itali, qui ex Arabum gente dominante in Sicilia & Calabria, & ob mercaturam ac literarum studia, apud eos familiariter, tot alias voces accepere, *Bagattare* quoque didicerint, eoque uterentur ad significandam Jocularium, Agyrtarum, & Scurrarum artem, qui fabulis, ludis, ac rebus puerilibus, & nullius pretii, spectatores detinebant. Illos propterea *Bagattare* dixerint, eorumque ludos *Bagatellas*, diminutivo nomine efformato e *Bagattare*, nuncupare coeperint. Paullus Scordilla Ravennatis Ecclesiae Praepositus, qui circiter Annum Christi

MCCCXCVIII. sese contulit ad scribendas quorundam Archiepiscoporum Ravennatum Vitas, a me editas Tomi II Part. I. Rer. Italicar., dum Johannis Meliorati Archiepiscopi Nonagesimi Quinti Vitam scribit, pag. 214. hæc habet: *Cujus rixantiae seminator fuit Servideus, primo Cantor hujus Ecclesiae, nunc vero Abbas Monasterii Sanctae Mariae in Cosmedim, cognomine vocatus et Bagatella, propter ejus cavillationes umbratiles & pueriles, vel quod illam artem noverit Bagattandi.* Frater Jacoponus Tuderinus, qui circiter Annum Christi MCCXCVIII. floruit, in Satyr. I. scripsit:

*Lassovi la fortuna fella
Travagliar qual Bagatella.*

Nomen autem *Bagattinorum* inditum videtur quibusdam Venetorum denariolis, quod infimi aeris, ac pretii forent.

Baja. *Irrisio*. Huc atque illuc excurrit Menagius, ut originem vocis hujus abditissimam detegat. A *Verbalia*, & *Verbagium*, a *Varius* etiam suspicatur enatam. Nihil horum nobis probetur; multoque minus Ferrarii opinio, a *Bagiana*, aut a *Badare*, aut a *Baccati olearum*, illam deducentis. Mediolanensibus utique *Bagiana* est *Faba*; atque uti alii dicunt *Piantare*, o *Ficcar Carote*, *Dar Panzane* &c. ut significant *Fabulas*, seu *Commenta propinquare alicui*, ita e *Bagiana* efformatum est *Bagianata*, quibus quidem vocabulis tum Mediolanenses, tum Mutinenses, aliique Lombardi uti solent ad significandum *ridendum* & *inconcinnum commentum*, atque *insulsum effatum*, aut *quodpiam impru-*

denter ac stulte peractum opus. Verum *Baja* nunquam id exprimit. Liceat ergo & mihi meras suspiciones adjungere. Num enata vox *Baja* ex imperativo verbi *Andare*, idest a *Va*? Quum quemquam inepte loquentem, aut absurda narrantem audimus, irridendi causâ dicimus *Va, Va*. Pro *Vada* Hispani dicunt *Vaya*, ipsisque Hispanis *Baya* & *Vaya* aequè appellatur, quod nos *Baja* & *Burla* dicimus. *Vaja* vossè ajunt ipsi, quum quis rem fide minime dignam narrat. Neapolitani autem & Siculi pro *Va* pronuntiant *Bi*. Uti verò e *No* orta videtur *Noja* (quod infra dicam) ita e *Ba* fortassis emergerit *Baja*, nisi rectâ hoc nomen ab Hispanis accepimus. Italicas phrasès opinioni huic conformes animadvertite. *Voler la Baja: Dar la Baja: Far le Baje*. Pari modo dicimus *Dare il ben venuto*. Aut etiam descendere potuit a *Bajare*, *Abajare*, idest *Latrare*, sive *adversus aliquem strepitu*, aut *ululatu vocis insurgere*. In Vocabulario Florentino exemplum habes: *Gli detton la maggiore Bajata del Mondo*. Videlicet more canum latrantium, sed non mordentium.

Bajocco. Vilis aerae monetae genus, cujus nomen potissimum in usu est apud Romanos & Bononienses. A colore *Bajo* nomen hoc enatum opinatur Menagius. Difficile id mihi persuadeat, non quod olim defuerint *Turonenses* & *Parisienses nigri*; sed quod *Bajo* nunquam ad distinguendum colorem & speciem Nummorum adhibitum fuit, & additamentum *Occo* aliam *Bajocchi* originem indicat. Videndum potius, an Civitas *Bajocassium*, nunc *Bayeux*, in Gallia ejusmodi infi-

mi metalli Nummis conferre nomen potuerit. Haec enim olim appellata *Bajocae* & *Bajoca*. Hadrianum Valesium virum doctissimum habeo scribentem in Notitia Galliarum pag. 74. In quibusdam nummis *Bajocas* (hoc est nuper memorata Civitas) legitur in quarto casu, aut certe nomine indeclinabili. In Corsica quoque nummos *Bajocas* appellatos invenio apud Petrum Cyrneum in Hist. Corsic. scripta circiter Annum Chr. MCCCCXC.

Balaustri. Ita appellantur *Columellae*, sive *Columellae* suppositae epistylis, quarum series in aedibus ac templis, aut ornamentis, aut aditus praeccludendi causâ, usurpatur. Saeculis barbaricis *Balineum*, sive *Balneum*, appellatum fuit *Balustrum*, *Balustrium*, *Ballastrum*, uti Du-Cangius animadvertit. Clarissimus vir Scipio Maffejus Marchio in Dissertatione de Versibus Rhythmicis scribit: *Di quâ venne alla nostra Lingua la voce Balaustri: perchè intorno alle celle de' Bagni rigiravan portici con piccole Colonnette*. Illi praeiverant in ejusmodi conjectura Du-Cangius praeaudatus, ac Fureterius. Sed ubi peratur a doctissimis viris hujus Etymologiae ratio, nil aliud, reor, reponent, nisi quia similitudinem nominis inter ista sensere: quae sane ratio Etymologiam fallit, nisi simul & rerum similitudo concurrat. Hanc autem nemo mihi indicet. Erant & tot alia in Balneis, quae tamen *Balaustri* nomen inde non retulere. Erant & extra Balnea *Columellae* ejusmodi, ut puto. Ad haec peti posset, cur *Columellae* ejusmodi, *Balnea* seu *Bagni* (quod idem est, nam *Bagno* & *Bagnare* e *Balneum* & *Bal-*

neare venit) non fuerint potius quam *Balustrum* appellatae, quum frequentius esset in ore hominum nomen *Balneum* & *Bagno*? Proinde mihi veri videtur similis, *Balaustrum* e Latinorum, sive Graecorum *Balaustrum* descendisse, quod occurrit apud Plinium, Galenum, & Dioscoridem, & significavit *Florem mali Punici*. Scilicet formam ejusdem Floris referebant ejusmodi *Columellae*, ac propterea *Balaustri* appellatae fuerunt. Non ut meum vendito Etymon istud. Jamdiu illud tradidere doctissimi Auctores Vocabularii Florentini, qui sententiae suae rationes, si opus fuisset, pro sua eruditione adferre potuissent. Idem quoque Etymon Fureterius indicavit.

Balcone. A *Palus*, *Palicus*, *Palco*, *Balco*, *Balcone*, vocabulum hoc effectum statuit Menagius. Nimum distant *Palo* & *Balcone*, tum significatione, tum literarum structura. Fortassis illius origo est e Germanico *Balk*, seu *Balcken*, significante *Trabem*. Il *Balcone* Academicis della *Crusca* in Vocabulario nihil aliud est, nisi *Fenestra*. Sed vereor, ut veram vocis significationem sint assequuti. Mihi *Balcone* significat *Moenianum*. Quod verò e *Trabibus* connexis sive tabulatis conficerentur *Moeniana*, sive *Prophora*, hoc est *le Ringhiere*, *i Poggiuoli*, *le Loggette*, *gli Sporti*, quae extra parietes domorum prominere cernimus, appellata inquam fuere *Balconi*. Hoc fere sensu vox *Balcon* est Gallis atque Hispanis, & *Balcony* Anglis. Quae exempla e veterum Italicorum libris afferuntur, eandem interpretationem admittunt. Quod si adhuc sustinere pergas, *Fenestram* eo nomine des-

designari, expectabo, ut exempla clariora proferas. Idem a *Palus* Italicum nomen *Palco* arceffebat Menagius. Sed & hoc Germanico *Balck* suam originem debet. Neque dissimulabo, Angelum a Sancto Joseph, Gazophylac. pag. V. scripsisse, vocem Arabicam & Persicam *Balachanech* significare *Fenestram clathratam*. Atque is deinde subdit: *Hanc vocem Lingua Gallica a Persis accepit, & Itali dicunt etiam Balcone*. Mihi is minime persuasit. A Romanis adhuc *Mignani* appellantur, quae Latinis fuere *Moeniana*, nobis *Ringhiere*, *Poggiuoli* &c. Denique lucem his dabunt Pistoriensis Urbis Statuta, quae in hoc Opere evulgabo. Ibi §. 46. decernitur: *Ut Potestas faciat destrui omnes Balcos, cum iussu Consulium designatos, & non destructos, aut tunc destructos, & mox refectos* &c. Certum est, *Balcos* idem heic esse atque Italicum *Balconi*. Ac proinde non *Fenestrae* eo nomine significantur, quum nulla ratio eas destruendi occurrat. Simul etiam patere potest, e Germanico *Balck* effluxisse *Balcone*. Germanicum verò *Balck*, presse pronuntiatum, nobis dedit *Palco*, *Palchetto*, idem olim apud Pistorienses significans, atque *Balcone* apud Florentinos.

Balia. *Auctoritas*, *Potestas*. Recte Menagius a Latino *Bajulus* ani-

advertit efformatam Italicam vocem *Balia*, *Nutrix* sive *Gerula* & *Geraria* puerorum. *Balio* quoque, sive *Bajulus*, barbaricis temporibus ex eodem fonte appellatus est *Tutor*. Libens etiam amplector *Du-Cangii*, ipsiusque Menagii sententiam, arbitrantium ex ipso *Bajulo* descendisse Italicum *Balia*, hoc est *Auctoritas*, *Potestas*: unde *Ballivi*, *Baylìa*, aliaeque voces ejusdem virtutis. Addere tamen liceat, *Valere* barbaricis Saeculis usurpatum pro *Posse* fuisse. Eo sensu Hispanis quoque est *Valia*, significans *Forza*, *Possanza*, *Autorità*. Nos *Valia* in *Balia* commutasse potuimus. Nisi mihi satis firma videretur prior Etymologia, his ego insisterem. Addo etiam, in Charta Senensi, quam ex Archivo Nosocomii Scalensis depromptam ad me misit amicus olim meus Hubertus Benvoglientus, atque ego dignam, quae heic edatur, cenlui, occurrere haec verba: *Postquam inquisiti fuerint per triginta dies per Episcopum, vel per Consules, aut per Balivos, seu Rectores jam diutae Civitatis. En Balitor, vox rara, significans habentem Balam, sive regimen Civitatis, idemque sonat, atque Praetor, sive Potestas: quo nomine ac officio usae deinde sunt Civitates liberae. Chartam ipsam accipe.*

Ugolinus Comes Rainerio Episcopo Senensi omnia sua Castella & jura a Flumine Ombrone usque ad montem Grossoli sub nonnullis conditionibus oppignorat, Anno 1151.

Anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centesimo Quinquagesimo Primo, mense Madii,

Indictione Quartadecima. Manifestus sum ego Ugolinus Comes filius Ranuci Comitis, qualiter per hanc Cartam con-

ventionem inter nos habita dare & tradere nomine pignoris previdi tibi Rainerio venerabili Episcopo Sanctae Mariae Senensis Ecclesiae, omnes terras illas & vineas & silvas & casas & Castella & Villas & Burgos, que ego habeo & teneo, vel alius per me aliquo jure vel titulo, videlicet a Flumine Ombrone usque ad Montem Grossoli, & a Flumine Merse usque ad Elsa, excepto Campriano, & ejus Curte. Quam autem terram & vineam & silvam & casas & Castella & Villas & Burgos sic denominatas, ut predixi, in te Rainerium Episcopum, nomine jam dicte Ecclesie, Successoresque tuos, in integrum do & trado & concedo ad habendum, tenendum, regendum, colendum, fruendum; faciendum exinde jure proprietatis quicquid volueris tu, Successoresque tui transacto termino. Et hoc promitto ego Ugolinus Comes, una cum meis heredibus tibi Rainerio Episcopo, tuisque Successoribus, predictum pignus ab omni homine defendere. Quod si eum ab omnibus hominibus non defensaverimus, vel nos ipsi prefatum pignus vobis tollere vel contendere vel subtrahere quaesiverimus ingenio qualicumque, tunc in duplum prefatum pignus vobis restituamus, quoniam taliter nobis placuit.

Prenominatus Ugolinus Comes, qui hanc Cartam pignoris, ut superius legitur, scribere rogavi, ante Ecclesiam Sanctae Marie in presentia Senensis Episcopi.

Arnolfinus de Castellione, & Ritondo, & Ugolinus filius Benni, & Stantius filius Ugicionis, & Pacunellus filius Transmondi, & Ranuccinus filius Paci, & Bursa filius Truce, & Guido filius Arnolfini, & Martinellus filius Mairi, & Lodo, & Bernardinus de Vescona, & Judicellus de Campriano, & Rolandinus Testa, & Josef,

Tom. VI.

A & Jacop filii Ildibrandini, & Malavolta filius Filippi, & Baroncellus filius Panti, & Mariscotto filius Guidonis, & Ildebrandinus filius Martinuccini, & Ildobrandinus filius Guatzi, & Orius filius Marebiselli, & Burnettus filius Ugolini, & Rolandinus filius Beneptoli, & Jordanus filius Lamandini, & Gilius filius Mardolini, & Bernardinus Arnuri, rogati sunt testes.

B In tali vero tenore rogavi ego jam dictus Comes Ugolinus scribi hanc Cartam, & posui tibi Rainerio Episcopo in pignus jam dictas res, quod ego ab hac ora in perpetuo salvabo & defendam in Civitate Senae & in ejus Burgis & bona eorum, qui cum eis erunt sub fiducia eorum, ubicumque poterit per me & per meos filios vel heredes, qui retinuerint & possidebunt bona mea, que sunt in Comitatu Senensi. Quando autem filii mei venerint ad legitimum etatem, faciant illud idem sacramentum, quod inferius legitur. Quod si facere noluerint, postquam inquisiti fuerint infra triginta dies per Episcopum, vel per Consules, aut per Balitores, seu Rectores jam dicte Civitatis, tunc proprietates predictarum rerum penitus deveniat in potestatem prefati Episcopi nomine jam dicte Ecclesie, & ejus Successoribus, sine aliquo impedimento legis. Item tam ego jam dictus Comes Ugolinus, quam filii vel heredes mei adjuvabimus per nostros bonos homines Senensem Populum de litibus,

C D E quas modo habet, vel in antea habebit, per bonam fidem contra omnes homines, excepto contra Imperatorem, & Markionem, deprecando & non contrariando. Et si aliquod dampnum datum fuerit, excepto de Vitalia, a me, vel a meis filiis vel heredibus, infra triginta dies emendabimus vel emendare faciemus per bonam fidem sine fraude, nisi pacto

remittatur. Et ego jam dictus Comes vel filii, vel heredes mei habitabimus in jam dicta Civitate Sena singulis annis tempore pacis vel guerve per duos menses, nisi impediti fuerimus aliquo manifesto impedimento, & post impedimentum supplebimus. Quod si hec omnia, ut supra legitur, ego vel filii, vel heredes mei non observaverimus, & firmum & ratum non tenuerimus sine fraude & malo ingenio, tunc proprietates libere deveniat in prefata Ecclesia, ut dictum est.

Hec omnia, sicut supra legitur juravit jam dictus Comes Ugolinus super sancta Evangelia, in presentia totius Senensis Populi, & Domini Suda-colli, qui tunc regerat Senensem Civitatem: juravit, dico, tenere & observare in perpetuum sine fraude & malo ingenio.

Actum est tempore Suda-colli Domino Senensis Civitatis.

Ego Guitto Tabellio Domini Imperatoris Federigi hoc instrumentum, ut supra scriptum est, ut melius potui, exemplavi, & complevi, & dedi.

Balzo. Saltus pilae. Multa heic nobis edifferit Menagius. Palla, inquit, Hesycho teste in Glossis est nomen Graecum, idem significans, quod Latinum Pila. Sed mihi nulla certa auctoritas praebetur e Libris Hesycho tributis, quum Glossariis vetustissimis multa de suo identidem recentiores adjecerint. Pergamus tamen. E Palla, subdit ille, Balla, Ballum, Balli, Ballium, Baltium, Balzo, quasi diceretur *repercussus pilae*. Quid ego sentiam, accipe. Quum & Germanicae Linguae sit *Ball* antiqua vox, idem significans atque Italicum *Palla*: fortassis e Germania, non autem e Graecia petenda hujus vocis origo. At inquit Menagius,

Latini quoque *Palla* dixere. Quis, quaeso? Godefridus Viterbiensis in fine Panthei:

Aureus ille globus, pomum vel Palla vocatur.

Verum Godefridus, homo Italus, qui circiter Annum Christi MC-XC. scripsit, non Latinam, sed Italicam vocem, sive Germanicam usurpavit, ac expressit. Gretserus & Du-Cangius ajunt, Globum Italicum *Palla*, Germanis esse *Ballen*. Videant Teutonici, num potius in sua Lingua sit *Ballen*, quod Italicum est *Balla*, sive *Collo di Roba*, aut *Involto grosso di Mercatanzia*: *Ball* verò *Pila* sit. Et ad *Balzo*, quod attinet, inficias non ierim, quin ab ipsa voce Germanica *Ball*, seu Italica *Balla*, ut Lombardi loquuntur, aut *Palla*, ut Florentini, prodiisse potuerit *Ballizare*, & *Balzo*. Attamen addo, verisimilius e Graeco verbo βαλλίζειν, idest *Saltare* manasse Italicum *Ballizare*, *Balzare*, unde postea nomen *Balzo*; hoc enim *il Salto della Palla* significat. Ceterum ultra omnes metas excedit Menagius, quum Italicum *Balza*, *Rupem* significans, e *Ripa* mirabili ac nimio circuitu ac tortura arcessere conatur. Ego ignotam mihi vocis originem appellare malo, quam inanibus hisce Etymologiis distingere Lectorem. Quod nobis modò obscurum est alter aliquando fortasse illustrabit. Mutinenses etiam appellant *Balze da cavallo* pedicas equorum, unde *Imbalzare*: de cujus vocis origine vide infra *Pastora*. Animadvertas, etiam *Cavallo Balzano* ab Italis appellari, qui talum colore albo signatum gerit. Hujus etiam vocis origo mihi incomperta.

Bambino. Infans, Infantulus. Jamdiu Monosinius & Vocabularii Cruscani Auctores censuerunt, vocem hanc efformatam fuisse ex Graecorum verbo βαμβαινω, significante *Loqui inarticulate*, nobis *Balbettare*. Contendit Menagius, esse illam diminutivum nominis *Bambo*, manantis ex Syriaco *בַּבְּוּר*. *Babus* quoque est Arabicæ Linguae secundum Bochartum, & in Britannicam Linguam penetrasse creditur. Multa heic habet Menagius de Graecorum *βῶ*. Sit ei lua eruditio. Mihi nedum veri similis, sed certa videtur Monosinii opinio censentis, Italicum *Bambino* descendere ex Graecorum participio βαμβαινω, nobis *Balbettante*, Latinis *Baluriens*. Ita puellulus appellatus est *Infans*, quod minime fatur, & *Lactens*, quia Lac fugit.

Banca, Banco, Panca, Panco. Subsellium. Vossio & Menagio *Abacus* Latina vox Italicæ originem dedisse visa est. Distat multum *Abacus* a *Banco* literarum ordine, fortassis & significatione. Mihi contra profluxisse videretur vox ista e Germanico *Banck*, quod in ea Lingua antiquissimum est, uti Johannes Schilterus animadvertit; atque inde etiam Gallicum *Banc*, & Anglicum *Banck*; nisi me retineret Latinum *Planca*. Audi Festum: *Plancae dicebantur tabulae planae, ob quam causam & Planci appellantur, qui supra moam pedibus plani sunt.* Plinius quoque Lib. 8. Cap. 42. *Nec pontes (asini) transeunt, per varietatem planarum translucentibus fluviiis.* Ita scriptum ibi creditur. Ergo *L. detrecto*, facile *Planca* (nos etiam *Assè*, aut *Assa* dicimus) in *Panca* evasit, & apud alios molliori pronuntiatione *Ban-*

ca. Verique simile est, Germanicum quoque *Banck* inde effluxisse. Ita e Latino *Glomus*, in diminutivum converso, & *L.* praeciso, Florentini deduxerunt *Gomizolo*, & Mutinenses *Gomiffello*. Vide Dissertationem XIX. de *Tribuis*, ubi *Plancae* in Mercatibus expositae occurrunt. Gallis adhuc est *Planche* eadem significatione, Latinae procul dubio originis. *Tavola* pro *Mensa* nobis etiam dicitur, quanquam *Tabula* proprie significet *Assem*, sive *Asserem*, sive *Plançam*.

Banchetto. Convivium. E Germanico *Pancket* effluxit, quod idem significat. Si tamen antiqua est vox Linguae illius.

Banda. Pars dextera, sinistrae, Laeus, &c. Portenta audi. A *Sponda lecti* Ferrarius deduxit, neque dissensit Menagius. Et *Spondam* sane Latini exteriorem partem lecti appellarunt, interiorem *Pluueum*. Sed aliud *Sponda*, aliud est *Banda*; & praeterea nimium literae differunt. Si quid de abstrusa vocis origine conjicere licet, fortassis ex militari more ad usum, quem nunc habet, translata vox fuit. Scilicet quum quis militum ex una in alteram Turmam procedere jubebatur, tunc is dicebatur *passare all' altra Banda*: nam Turmae a *Bando*, *Vexillo* appellatae sunt *Bandae* apud Italos, Gallos, & Anglos. *Aller de Bande en Bande*, adhuc Galli dicunt de ducibus exercitum lustrantibus. Hoc postea a nobis usurpatum videtur, quum quis ex uno loco in alterum, sive ex una in alteram partem secedit.

Baracca. Militare Tentorium. Obscura est vocis hujus origo. A *Barva* deduxit illam Ferrarius, significante *Clathrum*, sive, ut nunc dicimus

una Sbarra. Fortassis ita militum tabernacula fuere appellata, quod ex telâ *barratâ*, hoc est variegatâ, sive *Listatâ* conficerentur. Et quid si pannus *Barracanus* inde nomen sumserit, aut tentoriis dederit? In Vita Paschalis II. Papae, a Pandulfo Pisano conscriptâ, atque a me editâ Tomo III. Rer. Italicar. pag. 356. haec leguntur: *Coelum Papilionis, in modum zonis..... rubeisque a superiori ad inferius insignitum apparuit, atque iris totum fere id comprehendit*. Haec satis ostendunt, Tentoria militum ex telâ, *Barras* varii coloris praeferebant, confecta fuisse. Quod solum animadvertendum est, dubitationi locus superest, num tentoria e telâ appellata fuerint *Baracche*. Quippe vereor, ne hoc nomine ea donarentur, quae ex arborum ramis, foliisque, asseribus, & palis confunderentur.

Bavatta pro *Contentione*, & *Pugna* usurpavit Dantes. Animadvertit Hickesius, in *Scandia* & *Islandia* eadem voce *Barrata* significari *Proellium*, seu *Contentionem*.

Barda. Pannus, quo equi operiuntur in solemni pompa, in funeribus, aliisque spectaculis. Hinc *Cavallo Bardato*, *Bardella*, &c. A *Bardus*, *Bardaicus* Latino, unde *Bardocuculus*, eam vocem hausit Menagius. Sed inter *Barda* & *Bardocuculos* nimium est discrimen. Quamobrem addo, esse Arabicae Linguae *Bardaaton*, significans id, quod ex panno aut sagmate dorso jumenti insternitur. Et *Bardaton*, Vestis nigrae & quadratae genus, Arabibus usitatum esse. Vide Giggeum & Gollium. Hanc originem etiam persuadet Hispanica Lingua, Arabicis vocibus abundans, quae habet *Al-*

barda, *Albardar*, &c. eadem significatione. Notoriamente es Arabigo, inquit Covaruvias.

Bargagnare. Verbum jamdiu obsoletum, *Tractare*, ajunt Academici Cruscani. *Bargagno*, *Tractatio*. Gallice *Barguigner*. Certum est, ut Du-Cangius & Menagius animadvertenterunt, verbum hoc descendere e Latino-barbaro vetusto *Barcaniare*, *Barganniare*. Sed unde hoc? Eundem Du-Cangium consule. Praeter illius conjecturas, uti & Scaligeri & Sirmondi, velim Eruditi Germani perpendant, num ex *Bar* & *Gagn*, emerisse potuerit *Bargagnare*, quasi fuerit *Guadagnar molto*, o più del dovere: cui student nimis avidi atque avari mercatores. Nam revera id verbum olim significabat *Tricari*, *Tergiversari*, *Stivacchiare*, causâ majoris lucri captandi in contractibus. Vide infra *Guadagno*.

Bargello. *Satellitum*, sive *Apparitorum dux*. Sirmondus, Spelmannus, & Menagius a barbarico *Barigildus* hanc vocem deducunt. Doctissimus olim amicus meus Hubertus Benvoglientus a *Bavoncellus* trahebat. Et sane in Statutis Mutinae, & quarumdam aliarum Civitatum, il *Bargello*, appellatur *Baroncellus*; atque id muneris in prima institutione sua nobilibus viris collatum fuit. Attamen nulli ex hisce sententiis acquiesco. *Barigildus* nimis antiqua vox est, ut huc trahatur, ejusque significatio aliena est a *Satellitum* duce. Seculo Christi Quartodecimo tantum, aut summum Tertiodecimo nomen *Bargello*, ejusque munus in Italia auditum est. Apud Tuscos *Bargello* & *Baroncello*, diversae significationis sunt, & utrumque nomen in usu fuit.

Cur in ipsa muneris institutione *Bargelli*, & non *Baroncelli*, statim sunt appellati? At *Barisello* a Mutinensibus, ceterisque Lombardiae Populis Praefectus Apparitoribus dicitur. *Barisellos* *Satellites Bononiensium*, circiter Annum Christi MCCCCLII. commemorabat Anonymus synchronus Tom. XVI. Rer. Italicar. pag. 282. Hoc nomen in Tusciam penetrasse puto, & pro more Dialecti illius conversum in *Bargello*. Tum Statutorum conditores Latinum verbum *Baroncellus* pro *Barisello*, seu *Bargello* excogitasse mihi videntur, sed nullo certe indicio, germanam hanc esse originem vocis *Bargello*. Quare adhuc animi pendeo. *Barrachel* ab Hispanis appellatur il *Bargello*.

Barlume. Vocem hanc ita Auctores Vocabularii Florentini Latine reddunt: *Obscurum dici, confinium lucis & umbrae*. Ego idem atque *Crepusculum* puto. Et quoniam ipsi addidere, per illam significari quasi *vario lume, tra lume e bujo*, arripuit haec verba Menagius, statuitque tanquam certum hoc Etymon, ut nimirum *Barlume* ex *Varium Lumen* prodierit. Mihi adhuc de origine vocis dubitandum videtur. Aliud enim est *Varium Lumen*, aliud *dubium*, sive *confusum*, aut *exiguum*. Prima vox nunquam designet, quod nos per *Barlume* intelligimus. Et quum Italica prorsus sit haec vox, ad Gallicum *Barlong* frustra a Menagio: quae vox significat rem ex uno latere longiorem, quàm ex altero. Aut ergo Ferrarii Etymologia est praeferenda censentis, ex *Parum Luminis* enatam vocem *Barlume*; aut quod idem est, ex *Parum Lumen* derivatam opinari licet. Neque enim au-

A deo arcessere illam ex *Pare & Lume*, quasi appareat, non verò sit adhuc *Lumen*, quanquam revera *Barlume* eam significationem patiatur. Facile verò *P.* in *B.* mutari potuit, uti factum in *Bramo* Italico, in *Bruciare*, ex Latinis *Peramo & Peruffare*, ac in aliis vocibus de quibus infra. Erunt etiam, qui ex *Barra* significante *Impedimentum, Obstaculum, & Lumen*, suspicari poterunt enatum *Barlume*. Aut e *Baro*, nobis significante *Ingannatore*, quasi sit *Lumen non verum*. Sed adhuc in obscuro res mihi est.

B *Baro. Qui fraudat.* *Barare* dicimus pro *Decipere*, praesertim in Ludo, atque in Contractibus. Habet aliquid affine Lingua Arabica, nempe *Bara*, significans *Perdidit, Exitio dedit, Periiit, Perditus & Corruptus fuit*. Inde *Bovuro, Homo perditus & nequam*. Et *Bara, A fide quispiam descivit*, uti Giggeus animadvertit. A *Barare* descendunt *Baratto & Baratteria*, quae *fraudem* significant; uti & *Barattiere Fraudator, Deceptor*. Quae nomina etiam Galli, Hispani, & Britanni usurpant. Illi-ne a nobis, an nos ab illis acceperimus, adhuc mihi incertum est. Mercaturae vocabula sunt, & facile propterea propagata. Ex eodem quoque fonte manasse a nonnullis creditur *Baratto Permutatio, & Barattare Permutare*: immo & hoc dicendum esse nomen primitivum arbitrantur. Istorum vocum origo adhuc in tenebris conclusa est. Porro certum videtur, e *Baro Deceptor*, efformatum apud nos fuisse *Barone*, quum hoc nomine improbum quempiam & nebulonem designare volumus, significaturi ea voce *un gran Baro. Barracano*. Panni species. Nescio, cur

cur Menagius Julium Scaligerum nobis scribentem exhibeat, apud Turcas e molliore villo hircorum pretiosos contexi pannos, quos *Zarcacan* vocant. Longe distare *Zarcacan* a *Barracano* nemo non sentit. Veri mihi videtur simile (visum est antea & Du-Cangio) a *Barris varii coloris* (nunc *Liste, Striscie*) olim inditum fuisse nomen ejusmodi pannis. *Dicolor Barracanus* memoratur Sancto Bernardo de Vita & Moribus Religios. Cap. 9. Aut Arabicae originis est vox: habent enim & Arabes *Baracan*. Vide Gollum & Giggeum.

Basso. *Humilis, Depressus*. Gallis quoque est *Bas*, & ab eis Angli accepere *Base*, translate significans *Vilis*. Inepte Nicotius e *Basis* Latino, sive Graeco deduxit. Menagius & Fureterius a *Bassus* Latino derivarunt. Sed ne isti quidem scopum attingere, quum Barbaro-Latinis, Isidoro teste, *Bassus* significarit *Hominem Crassum, Pinguem, Obesum*. Papias, & Johannes de Janua, quibus *Bassus* est etiam *Curtus, Humilis, Non Altus*, recentes Scriptores sunt, iique Italica vocem Latine expresserunt. Sulpicor ego enatam vocem ex Arabica Lingua, quae uti fidem faciunt Giggeus & Gollius, habet *Baassa, Prostravit, Humi stravit*. Inde *Baassato, Illum imprudenter Prostravit*. Si Arabicum verbum Italice reddis, habes *Bassare, & addito Ad, Abbassare, Prostrare, Djicere*, uti & *Basso, Abbassato, Prostratus, Dejectus*. Aut dicenda est vox Celtica: occurrit enim eo sensu *Bas* in Glossario Celtico Boxhornii, & in Cimbrico Daviesii. Vide & Schilterum ad vocem *Baz*.

A *Basta*. *Sufficit, Satis est*. Multum heic hariolantur Ferrarius & Menagius. Hic a *Vaco*, aut Covaruvia praecunte, a *Bene Stat*: ille a gerulorum vocabulo *Basta*, originem vocis trahunt. Attamen considerandum adhuc est, an fortè vox ista ab Orientalibus Populis ad nos venisse potuerit, & inde sensim efformatum fuerit verbum *Bistare*. Persicae profectò Linguae, uti Angelus a Sancto Joseph testatur in Gazophylacio Persico est *Bas, Sufficientia, & Bas-asta, Sufficit*. Multum commercii, post receptam Seculo Christi Undecimo Hierosolymam, Italicae genti fuit cum Persis. Hispanica quoque Lingua habet *Bista* pro *Sufficit*, uti & *Abastar* pro *Satis esse*. Neque omittendum, Hispanos ipsos etiam dicere *Abasto* pro *Abundantia, & Abastecido*, quod nos dicimus Italice *Ben fornito, Ben provveduto*. Contensum aliquem inter has voces sentire mihi videor.

B *Bastia*. Arcis, seu Munitiois genus. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

C *Battello*. *Navicula*. Certum puto, vocem hanc ad nos venisse ex Franco-Theotisco *Bat*, idem significante. E *Bat* efformavimus *Battello* diminutivum. Invenias etiam *Batti* naves apud Joannem Villanium. Et inde fluxit Gallicum *Bateau*, & Anglorum *Boat*, sive *Bot*. A *Batum* significante *Baculum* aut *Perticam* apud Latinos, sive apud Graecos suspicatus est Menagius derivatum fuisse *Batello*. Sed illi nemo subscribat.

D *Bava*. *Saliva*, ex ore praesertim infantium prodiens. Est & Gallicae Linguae *Bave* eadem significatione. Hispanis verò *Baba, Bavear, Bavofo*

701
voso &c. Forse dall' inusitato Babus, significante Bambino, sendo per lo più bavosi i Bambini, inquit Menagius. Sed fortasse Babus nunquam novere Itali pro Bambino. Babbo potiùs Patrem appellant pueri Tusci. Quod certum puto, non tam propria infantium est Bava, ut ab eorum nomine sit deducenda. Et risu dignus fuisset olim, qui salivam puerulorum ideo Babam aut Bavam appellasset, quia illi Babi vocitarentur: uti nunc foret, qui Bambina ipsam nuncuparet a vocabulo Bambino. Itaque Eruditi considerent, an fieri potuerit, ut ex Arabica Lingua Majores nostri acceperint vocem Bava. Est enim Arabum Populo Lababa, significans, Gollio teste, Salivam ex ore emittere, sicut infans. Num ergo inde prodiit la Bava Italicorum? Et sane, uti Covaruvias animadvertit, los Arabigos dizem, que Bava es propria voz suya. Mutinenses per similitudinem dicunt Bava filamenta exteriora in folliculis Bombycum; & Bavella appellant filamenta eadem a carminatoribus ad nendi usum concinnata.

Becco. Rostrum avium. In Dissertatione XXXIII. de Orig. Vocum attuli Suetonii locum pervulgatum, de Antonio Tolosae nato, cui Cognomen in pueritia Becco fuerat. Id valet Gallinacci rostrum. Proinde recte Menagius & alii Celticam vocem Becco appellarunt. Galli Bec, & Becquer adhuc dicunt. Angli to Peck, Beccare: Pecken Belgae: Picken aut Picken Germani: Hispani Pico, quibus haec vox eadem est ac nobis Becco. Vocabulum illud frustra ab Hebraica Lingua profectum censuit Covaruvias. Celtis

702
*debemus. A Latinis quoque avis Picus appellata, quae Rostris arbores perforat. Atque hinc ortum habuisse etiam videtur Italicum Piccante, de Vino, aliisque liquoribus aut dapibus dictum, quoties palatum aliquantisper pungunt. A Pix Picis Ferrarius immeritò hanc vocem traxit. A Picare, somniato verbo Latino, idest Pungere, Menagius deduxit. Sed verisimilius est, a Germanico Picken descendisse. De Vino tantisper palatum pungente Mutinenses mei solent dicere: *Vino che dà di Becco alle stelle.* A Pico, idest Becco, efformatum fuit Picar Hispanicum, idem cum Peck, Picken &c. Et per translationem ad alia significanda adhiberi vox coepta est, quum nempe aliquid more Rostris avium pungit. Inde etiam Piquer Gallicum, quod Turnebus a Spicare, alii ab Apiculare natum censuerunt. Beffare. Irvidere. Beffa. Irrisio. Expatiatur heic Menagius post Salmasium, Vossium, & alios, ut a Bucca, Buffa, Buffari, Beffare enatum nobis persuadeat. Mihi facile non persuadebunt. Buffa quidem pro Beffa usurpatum: verum a Buffa Beffa ortum habuisse, litterarum diversitas negare videtur. Accipiant Lectores, ut ut velint, conjecturam meam, quam quando meliora nequeo, proferre religioni mihi non ducam. Num ergo a Bene Facit, aut Bene Factum, aut Bene Fecit decurtato in Be-Fà, subsannando & Ironice pronuntiato, Beffe, Beffa, & Beffare prodiit? Lingua Italica contrahere Bene consuevit. Bembé pro Bene Bene eadem ratione Ironice adhuc pronuntiat. Ombé etiam dicunt Florentini pro Or Bene, & Me' pro Me-*

Meglio; & *Pro*, idest *utilitas*, effectum fuit, ut e *Prodest* aut *Profit*. Vetusissima autem est haec phrasia. In Evangelio Marci Cap. 7. vers. 37. *Admirabantur, dicentes: Bene omnia fecit. Ibi sermō & veritatis gratiā loquebantur. Potuere posteri ad Ironiam transferre ejusmodi formulam dicendi, B-sa quoque Hispanis est: fortassis a nobis. Vide infra Oibd. Italicum autem Buffa aut a Buffone emerit, aut illi originem dedit. Unde verò Buffone & Buffa, multi quaesierunt. Sed fortassis adhuc illius incerta est origo.*

Belletto. Fucus, seu Color Puniceus, quo se inficiunt feminae, ut formosae appareant. Menagius quaerens, unde profecta fuerit vox Belletta; qua significatur la posatura, obe sa l'acqua torbida, hanc originem imperterrite nobis offert. Viene da Limus indubitatamente. Quei id factum? Limus, Limellus, Limelletus, Mellettus, Bellettus, Belletta. Ego contra somnia haec esse sine haesitatione pronuntio. Addit: A Belletta Imbellettare. Lo diciamo del lasciarci delle femine. En alterum somnium: nimis quippe diversa significantur a Belletta & Belletto. Nihil mihi succurrit, unde Belletta fluxisse potuerit. Verum quod est ad Belletto fucus, suspicari liceat enatum ex Bello. Nempe aut Color Bellulus, Colore Belletto dictus est puniceus ille seu purpureus, quo fucantur feminae; aut ita appellatus, quia inservit a far Bello il volto. Inde Imbellettare, Fucō vultum inficere.

Benda. Vittā, Fascia, Taenia. E Persico Band, significante Fasciam, Salmasius traxit Graecum & Latinum Bandum: atque ex hoc ipso

fonte Menagius deducit Benda Italicum, quod unum esse censet cum Banda voce itidem Italica, significante Fasciolam. Non improbo Etymon. Attamen tutius puto, praecunte Du-Cangio, arcessere Benda e Germanorum Lingua, apud quos primitiva & antiquissima vox est Binde, significans Fasciam. Bintan pro Vincire occurrit apud antiquissimum Germanicae Linguae Scriptorem Otfridum. Mutinense vulgus adhuc Binda dicit; ac Binda in Benda evasit a pronuntiantibus In Gallorum more, hoc est Ein. Praeterea Teutones habent Binden, significans Religare aliquid. Hinc nobis Bendare gli occhi, idest Fasciā illigatā usum oculorum alicui eripere. Ex Binda seu Benda, diminutivum Bindello efformarunt Mutinenses aliique Lombardi, ad significandam parvulam vittam seu fasciolam sericam, laneam, lineamve quorumlibet colorum. Ceterum in Vita Beatae Humiliana de Cerch s Florentinae, Anno MCCXLVI. defunctae, apud Bollandistas ad diem IX. Maji. piissima illa mulier dicitur distribuisse pauperibus Bindas omnes: quae vox ibidem repetitur alibi, ut videas, Florentinos quoque olim Binda pronuntiasse.

Bericoccolo. Prunum, seu Malum Armeniacum. Menagius a Latino Praecopium (rectius tamen dixisset Praecocia) hanc vocem derivat. At mecum animadvertas velim, Graecos medii aevi usurpasse vocabulum Βερικοκκος, idest Bericocum, ut multis exemplis ostendit Du-Cangio in Glossario Graec. Arabes quoque Bar'okon dixere, testibus Gollio & Giggeo. Mutinenses utrumque nomen retinent corruptum,

ptum,

ptum, scilicet *Baricoccolo*, & *Moniaca*, ab *Armeniacum*. Senenses quoque *Barcoche* & *Moniache* dicunt. Florentini longius discessere, hunc fructum nunc *Meliache* nuncupantes.

Berlina. Graecis *Κύφων*, Latinis *Numella*. Collare, seu instrumentum, quo cincti rei ad plebis risum exponebantur. Nemo subscribat Menagio derivanti hanc vocem ab ipso *Numella* per gradationem istam. *Numellina*, *Mellina*, *Merlina*, *Berlina*. Quod mirere, subdit ille: *E' derivazione indubitata*. Si hoc licet, undecumque velimus, nostras voces derivabimus. Ferrarius vocabulum *Verrone*, idest *Podiolum*, *Moelianum* exponens, auctor est, appellari *la Vera del Pozzo*, quae a Mutinensibus *la Delta del Pozzo* nuncupatur, quia puteorum septum supra terram ad imitationem Delta Graeci olim efformabatur. Itaque ait Ferrarius, a *Vera*, *Verula*, *Verulina*, *Berlina* emerfit. Ne hoc quidem probes. Neque enim certum est, *Berlina* significare locum, in quo improbi puniendi exponebantur. Et siquidem locus origini huic futurus est, contendere & nos possemus a *Vera*, sive *Verra*, quae Mutinensibus *Circulum ferreum*, seu alterius metalli significat, verisimilius descendere *Verlina*, *Berlina*. Sed mihi res adhuc in obscuro. Franci & Angli ejusmodi poenam appellant *Pilorì*, seu *Pilloris*. Num a *Pilorina*, *Pirlina* *Berlina* derivari potuit? *B.* pressius pronuntiatum Germanis evadit *P.*

Berlingaccio. Ita postremum Bacchanaliorum diem appellabant Florentini. A *Berlingare* traxit hoc nomen Varchius, cujus significatio

Tom. VI.

A est eadem atque *Cianciare*, *Ciarlare*. Menagius verò deduxit *Berlingare* a *Varie linguare*, hoc est, somnium in una mente sua natum nobis enarravit. Mihi veri videtur simile profectum fuisse diei illius agnomen ex eduliorum specie, quae *Burlenghi*, & *Burlingozzi* a Lombardorum vulgo adhuc appellantur; nempe ex farina per aquam dilutâ, quae in solo, ut ajunt, aereo prunis imposta, subtiliter distributa, ac subtus & supra bene peruncta, testu superposito excoquitur, ac paene torretur, & inde fervens comeditur, atque interdum herbarum, ovorum, caseique commixtione speciem quamdam pulmenti continet. Subtiles hasce placentas nuncupatas suspicor *Burlenghi*, quali *Burlenghi* e Gallico *Bûler*. Florentini eas *Berlingozzi* dixere. Et quia praesertim recurrente quintâ Feriâ postremae hebdomadae Bacchanaliorum Popellus maxime indulgebat hisce eduliis (quod & diebus meis alicubi observatum vidi), diei illi inditum fuit a Florentino vulgo nomen *Berlingaccio*. Inde verò enatum opinor & verbum *Berlingare*, ad designandum tumultum vocum, qui eo hilaritatis die audiebatur in aedibus. Sed nihil erat, cur heic immorarer, quando tempus alios mores, aliâque vocabula invexit.

E *Bestola*. *V. lis Caupona*, quam bibendi causâ vulgus petit. Ex Germanica Lingua processisse mihi creditur. Quippe Germanis *Betteln* est *Mendicare*, & *Bettler* *Pauper*. *Bettel-hufs*, ut opinor, olim appellata hujusmodi *Caupona*, idest *Mendicorum Taberna*. Tum compendii gratiâ evasit apud Italos *Bestela*, quam

quam Mutinenses dicunt la *Bettla*, A
Tusci vero la *Bettola*. Apud Hebraeos *Beth Domum* significat.

Bianco. *Albus*. Nescio, cur in mentem venerit Julio Caesari Scaligero, deducendam esse hanc vocem e Graeco *βλάξ*, quum nihil aliud est *βλάξ* quàm *Iners*, *Socors*, *Ignavus*. Ab *Albus* per consuetas suas somnias scalas Menagius post Gulletum illam traxit. Atqui hanc Etymologiam nimia literarum diversitas damnat. Quenam ergo ejus origo? Germanicum *Blanck* sine controversia, quod *Album* significat. Ex eo nos efformavimus *Bianco*, Hispani *Blanco*, Galli *Blanc*, & Angli *Blanch*. Germanicum verò *Blanck*, si quid video, e *Blincken*, seu *Blenchen*, quod *splendere*, *lucem reflectere* sonat, enatum est. Prima enim significatio vocis *Blanck* fuit *Lucidum*: adhuc autem Germani & *Album* designant & *Lucidum*, eadem voce utentes. Quum nihil melius lucem reflectat, quàm *Album*, propterea corpus *Album* ii appellare coeperunt *Blanck*. Re-
cte Furterius Gallicam vocem *Blanc* ita definit. *Ce qui reflectit la lumiere en toutes ses parties*. Covarvias quoque hoc vidit: sunt enim ejus verba: *Blanco es Nombre Godo* (idest Gothicum Nomen) *Septentrional*, *Blanch*.

Biasmare. *Vituperare*. Concordes fere omnes Etymologistas reperio in deducenda hac voce a *Blasphemare*. Et sane Du-Cangius multa affert veterum loca, e quibus constare potest, Latinum *Blasphemare* adhibitum pro *Damnare*, *Culpare*, *Infamare*, *Vituperare*. Eorum sententiam & ego amplector. Addere tamen liceat, fieri potuisse, ut verbum hoc Latinum eo sensu usurpatum fuerit, & nihilo secius a-

liam originem habuerit Italica vox *Biasmare*. Nostra enim Lingua ab antiquis Seculis praeter *Biasmare* habet etiam *Bestemiare*, & *Biasphemare*, quod revera est Latinum *Blasphemare*, seu ut melius loquar, Graecum *βλασφημῶν* diversum a *Biasmare*. Ita & Gallis duae diversae voces sunt *Blasphemer* & *Blasmer*. Discrimen hoc innuere videtur, a diversis fontibus emanasse gemina haec verba. Quod si Majores nostri *Blasphemare* pro *Culpare* & *Vituperare* dixerunt, id jure factum, quum verbum ipsum *βλασφημῶν* significet *Calumniari*, *Maledictis* & *Contumeliis incessere*, *Famam estimationemque alicujus laedere*. Quare superfluum non puto, rogare Septentrionalium Linguarum peritos, ut perpendant, an fortè ex aliqua Teutonum voce potius, quàm e Graeco, seu Latino *Blasphemare*, prodiisse potuerit nostrum *Biasmare*, & Gallicum *Blasmer*. Exempli causâ Linguae Teutonicae est *Blas*, *Pallidus*, *Decoloratus*. Num per Metaphoram efformatum inde fuit *Blassimare*, vel *Blasmare*, *Biasmare*, *Biasmare*, pro *decolorare*, *dennigrare famam aut opera alicujus*? Galli ipsi vocem *Blesme* habent, significantem *Pallido*, *Scolorito*: & *Blesmir Impallidivsi per vergogna o dolore*. Gallicae hae voces a *Blas* Germanico profectae videntur, nisi vetustissimi Gallorum aut Francorum sermonis propriae sint. Anglicae quoque Linguae est *Blemish*, *Defectum*, *Probrum*, *Culpam* significans, & *to Blemish Vituperare*, *Carpere* &c. Lombarda gens *Biasmare* dicit, quam vocem Tusci in *Biasmare* converterunt. Sed & Frater Jacoponus Tudertinus Lib. 4. Cant. 39. habet:

Ogni

Ogni mio fatto blasfando.

Bica. *Acervus spicarum, foeni, palcae.* Vocabulum Tuscorum, reliquis ignotum. *Apex, Apicis, Apicus, Apica, Bica,* visa est Ferrario vocis origo. Eam explofit Menagius, neque injuriâ. Aliud enim est *la Cima*, seu cujuscumque rei *Summitas*, & aliud *Congeries*, sive *Acervus minutarum rerum*. Quid verò ipse Menagius? Ab *Acervus*, inquit, *Acervi, Acervicus, Acerbius, Bicus, Bica.* Etymon hoc in uno hominis cerebro natum facile condonarem, nisi id adderet: *Questa derivazione benchè poco verisimile, è verissima.* Plura non exigas, ut Scriptoris hujus confidentiam sentias. Interea nemo a me meliora exspectet. Quod unum velim, perpendant eruditi viri, num adverbium *πυκνὰ*, ab Homero usurpatum, significans *Dense, Spisse*, si Eustachio credimus, originem dedisse potuerit Italicæ huic voci. Graecis quoque est *πυκνὸν Densò, Stripo*: & *πυκνὸς Condensatus, Densus*: quae vocabula tum sono, tum significatione accedunt ad *Bica*, quae exsurgit, quum *si ammucchia il fieno, la paglia &c.*

Bicchiere. *Calix.* Ab inusitato Latino *Bicarium*, idest a voce, quae apud veteres in rerum natura nunquam fuit, Menagius hanc arcessit. A *Pocillo* durius eam traxit Ferrarius. Nostrium *Bicchiere* nihil aliud est, nisi antiquissimum Germanicum *Becher*, quod nunc *Pecher* appellari audis, calicem ad bibendum vinum significans. Inde etiam *Picher* Gallicum. *Bicarium* nihil aliud est nisi *Becher* Teutonicum Latine expressum, & conversum in *Bicarium*.

A **Nicolaus Specialis** Lib. 6. Cap. 14. *Historiae Siculae* (vide Tomum X. *Rer. Italicarum*) haec habet: *ii crateres magnos bacchatos gemmis statuunt, ii Becheria, cuppas, aliaque vasa Regalibus apta in numerum congerunt.*

Bietta. *Cuneus.* Perpende, num a *Vis*, quam infert, an a *Via*, quam aperit, manasse vox ista potuerit. Germani appellant *Weck*.

B **Bigatto, Bigattolo.** *Vermis* cujuscumque speciei. *Viene da Bombyx*, inquit Menagius, *in questo modo: Bombyx, Bombycus, Bicus, Bica, Bicatus, Bicattus, Bicattulus.* Ille etiam contendit, ex *Bombax, Bombacus*, & inde enatum *Baco*: quo nomine Tusci designant *i Vermis da seta*. Quod est ad *Baco*, nisi is meliora adferat, ignotam adhuc credere pergo illius vocis originem. Verùm quod ad *Bigattolo* attinet, quanquam primo aspectu adhibita a Menagio scala mihi improbaretur: nihilo tamen secius fieri potuisse mihi visum est, ut *Bigattolo* descenderit e *Bombyx*, sed alia ratione. Nempe e *Bombyx Bombycio* efformatum fortasse fuit *Bombycus*. *Bombico*: tum diminutivum *Bombycatto*, ut *Uomo, Uomicciatto*: atque inde alterum diminutivum *Bombicattolo*, uti *Uomicciattolo*. Exciderit postea brevitatis gratiâ *Bom*, & superfuerit *Bicattolo*, uti factum in *Auser, Auserculus*, ex quo *Serchio*. Vide infra *Serchio*. Ego certe meliora adferre non possum. Additum volo etiam, a Mutinensibus *Bombyces* appellari *Bigattini*: quoscumque verò Vermes *Bigatti*, & *Vermis*, & *Beghi*. Praeterea agricolae Mutinenses appellant *Apes le Beche*; ut puto secundum Hispanorum morem, quibus *Apes*

sunt *Abeje*, idest nobis *Abeche*. Hoc autem, aeque ac *Pecobia* Tuscorum, ex *Apicula* Latino efformatum fuit.

Biondo. *Flavus*, *Flavicomus*. Assentitur, qui velit, Menagio putanti, aut ab *Albus*, *Albidus*, *Blidus* &c. aut a *Blandus* profectum fuisse *Biondo*. In hisce veri similitudo prorsus desideratur, uti & in opinione Ferrarii, qui ab *Apluda*, purgamento milii & panici, hanc vocem derivat. Ex Germanica Lingua petenda est vocabuli hujus origo. Habet enim illa *Blond* & *Blonde*. Saxonibus *Blonden* appellatur *Tinctus*, *Infectus*, quod olim capillos tingerent, ut in flavum colorem converterent. Inde etiam Gallicum *Blond*. Hanc Etymologiam antea viderunt & probarunt doctissimi viri Du-Cangius, & Hickesius.

Bircio. Qui transversis oculis conspicit; *Strabo* Latinis. Menagius putat derivatum e *Varius*, *Varicius*, *Varcius*, *Vircius*, *Bircius*. Sed haec nullius pretii. Mihi ignota vocis origo. Ista tamen mihi in mentem revocat Vergilii versum Eclog. III.

Novimus & qui te, transversa tuentibus hircis.

Ubi pro *Hircis* nonnulli legendum putant *Hirquis*, Servio ipso testante, ex auctoritate Suetonii Tranquilli, *Hirquos* esse oculorum angulos. Strabones transversa tuentur. Num ergo *Bircio* ex *Hirquis*?

Birracchio. Vitulus a primo anno usque ad secundum. Apposite ad hunc locum verba Festi adferre videtur Menagius: *Burrum* dicebant antiqui, quod nunc dicimus *Rufum*. Unde *Rustici* *Burrum* appellant bu-

culam, quae rostrum habet rufum. Ego non Festi, sed Paulli Diaconi verba haec puto, cujus additamenta ad Festi Libros interdum video a doctis viris laudari sub nomine Festi. Sed heic consisto, ac libenter peterem a Paulo, cur non potius Vituli ante annum completum *Burri* fuerint nuncupati? tunc enim plusquam alio tempore rufum colorem praeferunt, & annum primum supergressi, alium induere solent. Deinde cur *Buculas* tantummodo, rostrum rufum habentes, *Burvas* appellatas ait? Quod certum puto, a Lombardis didicere Tusci nomen *Birracchio*, nobis familiare, dum Vitulos ejusmodi complures a Lombardis emunt. Veri autem simile est, olim rusticos ex *Ruso* colore, qui *Πυρρῖχος*, idest *Pyrrichus*, seu *Purrichus*, *Burrichus*, a Graecis dicitur, nomen dedisse Vitulis adultis. Salmasius quoque ad Carum & Carinum Vopisci opinatus est, Equos breviores ab eodem colore nomen *Burricchi* retulisse. Neque regeras, *Birracchio*, non *Birricho*, seu *Birrichio*, appellari Vitulum bimum; nam & apud Graecos in usu fuit *Πυρρῶχης* pro *Πυρρῖχος*. Et *Πυρρῶχης* dicitur David, idest *Rufus*, Lib. I. Cap. 16. vers. 12. Regum. Deinde a *Πυρρῶς* diminutivum *Byrrachulus*, hoc est *Birracchio*, Saeculis barbaricis efformari potuit.

Bisbetico. *Phantasticus*. Vox Menagio insalutata. Fortasse composita vox e Latino *Bis* & *Bestia*. Nobis appellatur *Uomo Bestiale*, qui ferocia quadam inconsiderata agit. Ita qui in iram sine ratione erumpit, *Bis Bestia* appellatus videtur, ac deinde *Bisbeticus* *Bisbetico* evaserit. Ita retine-

retinemus *Bigoncia*, vas ligneum sine operculo ad ferendam uvam aut vinum e *Bis Congio* Latinorum.

Biscazza. *Ludus publicus alearum*. Hoc nomen in Legibus Municipalibus variarum Urbium usurpatum vidi; & adhuc a Mutinensibus eadem significatione adhibetur, uti etiam *Bisca*. Tuscis quoque olim in usu fuere haec nomina. Nil certi habeo de eorum origine. Sansovinus in explicatione rerum abstrusarum Dantis auctor est, *Biscazza* esse vocabulum Dialecti Forojulienfis. Sed fallitur: nam & aliis Populis familiare fuit. Is autem putat dictum *Biscazza*, quasi *Sguazza*, *Butta-via*, *Consuma*. Nemo probet. Mihi aliqua suspicio est, e Germanico *Bescheiffen* significante *Fal-lere*, *Decipere*, *Fraudare*, potuisse olim efformari *Biscazzare*: quo verbo etiam usi sunt Majores nostri, & *Biscazza*, quum ejusmodi Ludi officina sit *Fraudum* ac *Deceptionum*, ita ut per metaphoram Ludus ille publicus appellatus olim fuerit *Locus Fraudum*. *Biscazaria* dicitur in Statutis antiquis Populi Bononiensis; & *Ludus Biscazariae*, quicumque is sit, ibi interdicitur, uti & *mutuare ad ludum, seu occasione Ludi Biscazariae*. Fortassis etiam e Germanico antiquo *Beschifs* apud Schilterum, significante *Fraudem*, enatum est *Bischizzo*, jocus in verbis e similitudine vocum.

Biscia. *Serpens*. Audi Menagium. *Viene da Bestia: sicuro*. Tum addit, e Graeco *ὄφις* posse deduci vocis hujus Etymon. Eruditum hominem cautum dedecet illud *sicuro*. Octavius Ferrarius, & ante eum Landinus, a *Sibilo*, aut ab *Anguicula* hanc vocem enatam somniant. Miror, homines doctissimos

A
B
C
D
E
suis imaginationibus delectatos, ita iis instituisse, ut extra Latinorum pomoeria excurrere, ibique expiscari vocem istam neglexerunt. Vix falli me putem, inquam, ex Germanico *Bifs*, *Morso*, *Morsicatura*, & *Beiffen*, quod est *mordere*, *pungere*, efformatum fuisse vocabulum *Biscia*. Pressius Teutonicam vocem retinent Mutinenses, & Mediol., quibus familiare est *Bifiare*, seu *Biffiare* pro *Pungere*, quum de apibus, scorpionibus, vespis agitur. Dicunt etiam *Biffa* pro *Biscia*.

Bisogno. *Indigentia*, *Egestas*, *Defectus*. Tenebras non leves offendis in origine vocis hujus. Nondum eas depulere docti viri; an ego, doctorem hominum judicium esto. Si Menagium audimus, qui multus est, ut hoc nobis persuadeat, *Forse da Bis Senium* emerit *Bisogno*. Sed nemini persuadebit. *Bis Senex* potius significaret hominem, qui aetatis causâ repuerasceret. Neque *Senectutis* nomen usurpatum unquam fuit pro *Indigentia*, *Egestate*. Minus autem audiendus Ferrarius, qui ab *Ufio usionis*, antiquatâ voce Catonis, & significante *Usum*, *Bisogno* per vim derivavit. Itaque considerandum potius puto, num e *Sonnis* sive *Sunnis*, voce Francica aut Germanica (quod idem est) effluxisse potuerit Italicum *Bisogno*. De hac voce multa habent Vossius, Bignonius, Du-Cangius, atque alii Eruditi. In Pacto Legis Salicae Tit. 19. num. 6. haec leguntur: *Si in Mallum vocatus fuerit, & is, qui vocatus est, non venit, si eum aut infirmitas, aut Ambascia Dominica (idest Regia Legatio) detinuerit, vel forte aliquem de proximis mortuum intra domum suam habuerit:*

buerit: per istas *Sunnis* se poterit homo excusare: aliis de vita componat. Ita Tit. Prim. Num. Primo, ejusdem Salicae Legis: Si quis ad Mallum manitus fuerit, & non venerit, si eum *Sunnis* non detinuerit &c. Ubi vides; quae significatio olim fuerit vocabuli *Sunnis*, scilicet *Impedimentum*, sive quaedam quasi *Necessitas*, *Indigentia*. Hoc idem significat *Bisogno*: & etiamnum diceremus: *Se qualche Bisogno nol riteneffe*. Voci *Sunnis* additum postea fuit *Be*, unde Gallicum *Besoin*: quod minime *Bis* est, sed *Be* particula intendendi, sive praepositio familiaris Germanicae Linguae, atque adjecta tot aliis vocibus. Nos pro *Besoin* diximus *Bisogno* & *Bisogna*, quod ejusdem originis est. Atque olim *Besogno* erat in usu:

Eva Bisogno, che'l lume accendesse.

Ita legitur in Satyr. 2. Fratris Jacoponi Tudertini, qui circiter Annum MCCXCVIII. Rhythmos scribebat. Denique apud Marculfum occurrit *Sunnis*, idem ac *Sunnis*. Itaque genericum nomen olim fuit *Sunnis*, significans tam adversas res, quales erant morbi & paupertas, quam legitimas occupationes, quibus obnoxia est hominum vita. Inde nobis *Bisogna* pro *Facenda*, *occupazione*. Eodem sensu & Galli dicunt *Besogne*, vocem fortasse a nobis mutuati. Inde etiam *Bisogno*, quo nomine nunc omnis generis *Indigentiam* designamus. Unde verò prodierit *Sunnis* seu *Sonnis*, eruditis Gallis & Germanis disputandum relinquo.

Bizzarro. *Iracundus*, *Ferox* Florentinis. Significat etiam apud Muti-

nenses aliquid propter novitatem a communi more recedens, neque tamen ingratum. A *Bis Varius* deducebat hanc vocem *Menagius*, cui minime assentior. Nam quæ *Z*, & duplex *R*. locum heic invenere? praeterquamquod qui *Varium* significare vult, nihil opus est ei, ut *Bis* addat. Mihi ignota est primitiva illius vocis origo. Certum tamen duco, ex uno fonte manasse Gallicum *Bigarrè*, significans rem gemini coloris, & Hispanicum *Abigarrado*, ac nostrum *Bizzarro*. Praecedentibus *Seculis* in usu fuit vestimentorum genus, quod nos adhuc *Bizzarro* appellaremus. Scilicet pars dextera unius, sinistra alterius coloris fuit. Picturas vidi referentes ejusmodi varietatem in tibialibus praecipue, interdum & in reliquo corporis indumento. Mediolani adhuc vestigia rei perdurant in *Ostiaiiis* *Consilii Generalis*, uti & *Lucae*, ubi crurum tegumenta constituunt *le Livree* famulorum. Sed & nunquam a *Quartieri* divisi erant gemini isti colores *Georgius Stella* in *Chronico Genuens.* Tom. XVII. *Rerum Italicarum* ad Annum MCCCVIII. scribit: *Illi de Auria, & Grimaldi pro ipsorum majori colligatione insimul se inauerunt simile vestimentum, duorum scilicet pannorum coloris diversi, ex quibus quilibet vestimentum unum habens, gerebat pro dimidia colorem, & pro reliqua colorem alterum.* Rursus ad Annum MCCCXI. haec habet: *Pro sui adventus (idest Henrici VII. Augusti) celebritate majori, multi valae Januenses novis se munierunt vestibus. Erat ex vestibus illis singula, ex parte una Rubei coloris, & ex alia coloris Citrini.* Ejusmo-

di vestes *Bigarrées* appellabantur. Nos a Gallico *Bigarré* traxisse videmur *Bizzarro*: illi a nobis suum *Bizzarre*, & *Bizzarverie*.

Bloccare. Militare verbum Gallicae Linguae, quod & nos Itali ab iis didicimus, significans instituere obfidionem Arcis, Urbisve alicujus a longe. Borellus ex antiqua, & forsitan somniatâ voce Gallica *Blocat*, idem significante, ac *Barricade*, deduxit suum *Bloquer*. Alii a *Buculare*, altera voce peregrina. Hiccius verò opinatus est, eam fuisse efformatam e veteri Theotisco verbo *Belecan*, quod ex *Be* & *Loc*, *Serâ* & *Clausurâ* componitur. Disputent illi de suis. Ego ad nostra regredior.

Boccia. *Calyx* in floribus, flos nondum apertus. Tuscorum vox est. Apud Lombardos in usu tantum est *Botrone*, quo etiam Tusci utuntur. Menagius suspicatur a *Valvus*, aut ab ipso *Botrone* efformatum *Boccia*. Fortasse emerit vox ista ex Germanico *Butz*, significante idem, quod *Botrone*. Inde nobis *Buxa*, *Bozza*. Tusci Lombardicum *ZA* in *CCIA* convertere solent, ac proinde efformare potuerunt *Boccia*. Ipsum verò Germanicum *Butz* num prodierit ex *Pultare* Latinorum, & an sit primitivum illius Linguae, decernant alii. Mutinensibus *Butlive* dicitur, quod Latinis est *Pultare*. Fortassis etiam ex antiquissimo vocabulo *Butis* emerit *Botrone*, & *Boccia*, metaphorice vocibus hisce adhibitatis ad significandam rem Tumdâ. Vide infra *Bozza*.

Bolcione. *Bolzone*. Bellicum instrumentum ad confrigenda moenia. Telorum quoque species ita appellata. Menagius & Ferrarius a

Graeco *Βύλος*, significante *actum jaculandi*, nomen hoc deducendum esse suspicati sunt. At istud nihil ad primam significationem facit. Itaque considerandum potius videtur, num a *Pultare*, seu *Pulsare* (quod idem est) emerisse potuerit *Pultione*, quod postea lenius pronuntiatum dederit *Bolzone*. Nam ad Telum, sive Sagittam quod attinet, vix fallamur, deducentes illud e Germanico *Boltz*, idem significante, nisi & istud e *Pultare* profectum fuerit. Mutinenses etiam appellant *Bolzone* ferrum stabile prominens in operculis arcarum, in quod ope clavis includitur clathrum ferreum mobile ad arcam occludendam. Quare hoc ei nomen impositum, ignoro.

Bordone. Vide infra *Brullo*.

Bossolo. *Pyxis*. *A Buxus*, arbore videlicet, e cujus praecipue ligno vascula conficiuntur, profecta vox creditur Menagio atque Ferrario. *Bosso* & *Bossolo* eadem arbor a Tuscis appellatur. Veri omnino similis, atque laudanda hujusmodi Etymologia. Et praecipue quum *Pyxidem* Latini ipsi a Graeco *Πύξις* acceperint. *Πύξις* vero è *Πύξος*, significante *Buxum*, descendisse agnoscitur, uti antea monuerat Vossius. Hujus Erymi idcirco mentionem feci, quia Leibnitius, vir de studio Etymologico bene meritus, in Adnotationib. ad Franco-Galliam Ottii, censuit probabilius, e Germanico *Buchs*, seu *Buchse*, significante *Pyxidem*, efformatum fuisse Tuscorum *Bussolo*, seu *Bossolo*; & *Bussola*, quemadmodum nos Lombardi dicimus. Et revera aspectu primo probanda videtur ejusmodi Etymologia, quum e *Buchs* rite diminutivum *Buch'ola*,
Bus-

Buffola exurgat. Verum quum tantae antiquitatis sit & Graecum & Latinum *Pyxis* & *Buxus*, credendum potius est, & ipsos Germanos inde derivasse suum *Buchs*. Itaque restat, Lombardicum *Buffola*, aut a *Pyxis*, & diminutivo *Puxola* (nam *Y.* per *U.* fere semper redditum fuit) aut e *Buxus*, *Buxola* efformatum fuisse.

Botarga. Ova piscium salita. Florentini *Buttagra* appellant. Scaliger Senior contra Cardanum opinatus est, Graecam vocem hanc esse, videlicet ὄψα τρυγία, Ova Salita. Sed quei se se ingessit *B.* in hanc vocem? Suspiciatus est etiam Menagius, eam processisse a *Botus*, *Botulus*. Inapte sane, quum *Botulus* sit farciminis genus e carne, cui nihil rei cum *Botarga*, ut praeteream nimis distortum nomen, ut inde *Botarga* efformetur. Gollho teste, Arabicae Linguae est *Boutzarga*, idem significans: Si haec vox Arabibus antiqua ac primitiva est, ab iis nos mutuati fuerimus.

Botta, o aperte pronuntiato. *Ictus*, *Percussio*. Cur hanc vocem infalutaram dimiserit Menagius, ignoro. Obscura sane vocabuli origo. Attamen veniam posco, si eam e Latino *Pultare* suspicabor deducam. *Pultare fores*, *Pultare ostium*, *Battere la porta* non semel occurrit apud Plautum ac Terentium. Quintilianus quoque nos docet, *Pultare* in usu fuisse pro *Pulsare*. Itaque e *Pultare* natum *Pultus*, idem significans ac *Pulsus*, *Percussio*, *Ictus*. E *Pultus*, *Polto*, ac tandem immutato *P.* in *B.* ut saepe fit *Bolto*, atque *L.* converso in *T.*, evasisse potuit *Botto*, idest *Ictus*, *Percussio*. Usurpamus adhuc *Botto*,

quum dicimus *un Botto della Campana*, sonare la Campana a Botti. Utrique a *Pultus* Femininam etiam terminationem accepit, ac proinde dicimus: *Dar delle Botte pro Verberare, Percutere: Una botta di Spada*; quod etiam appellamus *Un Colpo di Spada* a barbarico *Colpus*. Hinc metaphoricæ phrasæ: *Andar di Botto*, idest *Raptim*, *Subitid in un Colpo*. Dicimus quoque: *Ogni Botta non vuol risposta*: hoc est; *cuilibet verbo nos ferienti non est danda responso*. Ad haec *Dire una bella Botta*, nempe *dicere aliquid quod ingeniose percutiat, aut pungat alterum*. Ceterum quum durum videri possit, in voce *Pultus L.* excidere, seu mutari in *T.* exempla accipe. Verisimiliter e *Pulsare* descendit Italicum *Bussare*. Neapolitani quoque pro *Volta* dicunt *Otta*: quod exemplum in rem praesentem sufficere potest. Cur verò Florentina Dialectus *Busonem* appellet *Botta*, nondum quisquam reperit. Nos *Rospo* appellamus, cujus etiam adhuc ignota origo, atque in eam frustra Menagius inquisivit.

Botte, o presse pronuntiato. *Dolium*. Cujacius & Menagius ex Graeco *βούττος* Italicam vocem trahunt, Glossaria Graeco-Latina sequuti. Sed minime animadverterunt, a recentioribus Graecis multa Italicorum vocabula fuisse adoptata, inter quae est etiam recensendum *Botte*. Haec ergo vox aut antiqui Latini Populi fuit, aut a Gothis & Septentrionalibus ad nos advecta. Germanis *Botte* & *Butte* adhuc significat *Mastello*, *Tinaccio*, *Brenta*, *Bigoncia*. Anglis a *Butt* est *Dolium*; & Hiccesio teste Cimbris *Bytta* idem significat. In Charta plenariae

riac securitatis Ravennae scripta sub Justiniano Augusto Anno DLXV. atque a Briffonio & Mabilionio edita, legitur *Butte de cito*, *Butte minore*. Nisi eam Latinae originis velimus, in Urbem illam Gothi antea invexerint, uti & in Hispaniam, ubi *Bota* & *Bote* adhuc est in usu ad significandam lagenam, aliaque vasa minora. Hinc *Buticularii* munus in Palatio veterum Regum Francorum. In Septentrione feliciter quàm in Oriente multarum vocum nostrarum fodinam reperies.

Bottega. Officina. Rectissime Ducangius, Caninius, & Menagius *Apotheca* Latinum censuerunt immutatum in Italicum *Botega*, quod duplici *T.* nunc Tusci pronuntiant. Salmasius frustra *Zotheca* praetulit. Demto *A* ex *Apotheca*, statim exsurgit *Posheca*, quod mollius pronuntiatum dat *Botega*. Francis est *Boutique*, & Hispanis *Buttiga*. Occurrit etiam *Posheca* pro *Apotheca* in antiquis Chartis apud Ughellium.

Bottone. Vide subsequens *Bozza*.

Bozza. Tumor. A *Bauca*, significantem nescio quod vas, Ferrarius originem vocis hujus arcessit. Menagius a Graeco *βουζα*, idest *Susflo*. Menagianum etymon minùs mihi quàm alterum, veri videtur simile. Ego Eruditos rogo, ut perpendant, an potius ex antiquissima voce *Buttis*, nobis nunc *Bote*, de qua supra egimus, emeruisse potuerit *Bozza*. Mutinenses appellant *Bozzola* vas vitreum, cujus venter tumescit. *Boccia* apud Tuscos idem significat. Utrumque nomen e *Buttis* descendisse mihi creditur per diminutivum. Hoc est e *Buttis* *Buttia*, *Buttiola*, &
Tem. VI.

Buttula, *Boccia*, *Bozza*, *Bozzola*. Metaphorice deinde appellatus a Tuscis fuerit *Bozza* quilibet Tumor, ad similitudinem *Doliorum* tumescentium. Gallicam vocem *Bosse* ejusdem originis suspicari non incongruum reor. Anglica Lingua habet *Bottle*, significans *Bozzola* Mutinensium, quod propius *Buttim* & *Buttulam* nobis exhibet. Calycem quoque Florum, *Botrone* appellamus, & *Botroni* globulos, quibus vestes constringuntur. Num & istae voces potius e *Buttis* deducendae sunt, quàm e *Pultare* Latinorum? Nam & in his Tumorem conspicimus. Vide supra *Boccia*. Certe Tusci aequè *Boccia* nuncupant Calycem Florum, atque Vas vitreum tumidi ventris.

Bozzo. Vide supra *Abbozzare*.

Bracia, Bragia. Vide in hac ipsa Dissertatione, ubi originem verbi *Braciare* supra inquisivi.

Braghiere, seu Brachiere. Cingulum inguinale, quo utuntur laborantes herniâ. Conjectandi locus est, profectam fuisse vocem istam ex Teutonico *Brak*, significante *Rupturam*: ita ut *Rupturae vinculum* appellatum videatur *Bracker*? Germanis quoque est *Brachen Rumpere*. Mutinenses adhuc retinent *Sbragave*, significans violenter aliquid scindere per medium. Forsitan etiam vox venit ab *Imbragare*, significantem apud nos *Braccam appingere* ex ferro, ligno, telâ, ne aliquid ruat. Fascias haec plerumque ferreas Paulus Sarpus Venetus vir famosus, excogitasse primus traditur ineunte Saeculo Christi Decimo Septimo. Mihi certum est, easdem longe antea in usu fuisse. Unum exemplum accipe e Miraculis Beati Gerlandi Equitis Hierosolymitani

tani a P. Papebrochio editis ad diem 18. Junii, & collectis Anno MCCCXXVII. Reddita fuit incolumitas Riccardo de Claromonte, qui ab utero matris suae crepuit. De qua infirmitate constitit per jusjurandum Ventorini de Claromonte, qui ob ipsam infirmitatem eidem Nicolao in femore & testibus Bracale imposuit. Fortasse fascias haece Sarpus commodiores ac utiliores aliquo additamento effecerit.

Bramare. Vehementer Cupere. Monofinius & Nicotius a *Βραμα*, idest Fremo, Resono: Ferrarius ab Hispano *Hambre*, significante Famem, hoc verbum arcessunt. Menagio praeter morem heic haeret vox. Meam opinionem accipito. Amare pro Cupere usurparunt Majores nostri. *Peramare* pro Vehementer Amare, seu ardentissime Cupere. Pro *Peramare* *Pramare*, ac tandem pronuntiatio leniter *P. Bramare* invaluit. Ita e *Perussare* videbimus infra efformatum *Brusare*, *Bruciare*: & ab *Experulare* *Shrollare* ad vocem *Brullo* emeruisse patebit. At heic intercedit Scipio Maffejus Marchio Vir Clariss., qui Lib. XI. pag. 313. Veronae Illustratae, nos docet, propriam fuisse vocem plebis Latinae *Bramosus*, quo tempore cultiores *Cupidus* dicebant. Atque in hanc rem laudat Sermonem Octavum de Exodo, & Sermonem in Psalm. 49. a Sancto Zenone conscriptos, qui Seculo Christi Quarto floruit. Quippe ibi *Bramosus* occurrit. Sed minime doctissimus Vir animadvertit, quod tamen antea animadvererat Du-Cangius in Glossar. Latinitat. scilicet vitiatam ibi vocem esse *Bramosus*, & scribendum *Brumosus*, vel *Bromosus*: quo quidem vocabulo usus quoque

fuit iisdem temporibus Ruffinus Lib. 3. de Vitis Patrum; Hoc autem significabat *Foetidum*, *Immundum*, e Graeco *Βρώμος*, idest *Graveolentia*, *Foetor*, uti jam Turnebus monuerat. Certe *Bramosum* *convivium*, & *Bramosae* pecudes apud Sanctum Zenonem pro *Cupidus*, nullum justum sensum reddunt. La-Cerda quoque Cap. 124. Adversarior. idem animadvererat.

Branche. *Ferarum* pedes unguibus armati. Multus est Menagius in expiscanda vocis hujus origine, quam & ego fateor abstrusam. Salmasius in Solinum a *Brachium* deduxit, non inverisimili conjectura. Attamen pedibus, sive manibus, & unguibus; non verò Brachiis congruit significatio vocabuli *Branca*. Praeterea nos e *Brachium* Latino efformavimus Italicum *Braccio*, non *Branca*. Menagius, qui e Latino *Ramus* per vim traxit *Frasca* *Traccio*, & quidquid sibi placuit, hinc etiam *Branca* hausit, suumque incongruum sane Etymon Salmasiano praetulit. *Ramus*, inquit, *Rami*, *Ramicus*, *Ramica*, *Ranca*, *Branca*. Equidem Galli *Branche* *Ramum* arboris appellant. Sed quid rei est *Ramo* cum Italico *Branca* significante manum, seu potius pedem ferarum? Mihi aut Latinae originis est *Branca*; nam inter Scriptores rei Agrariae apud Goësum Latinus Togatus *Branca* *Lupi*, & *Branca* *Ursi* recenset. Aut si Scriptorem hunc non Latina, sed Barbarica Saecula tulere, veniam peto conjecturae, quae mihi in mentem venit. Scilicet e *Perango* sensim efformatum fuit *Branca*. Certum est; *Ango* Latinum verbum significasse *Stringere*. Inde *Angustus*, *Angustulus*, & *Angina* morbus,

bus, quod guttur perstringat, seu fauces. Vergilius:

Et faucibus angit inhaerens.

A Graeco *ἄρξω* significante *Constringere, Premere*, Latinum *Ango* manavit. *Perango* compositum, hoc est *vehementer Stringo*. Veteres ergo, ut ex aliis exemplis infra patebit, quandoque Infinitivos modos tertiae conjugationis efferebant, ac si primae essent, uti *Minuare* pro *Minuere*, atque uti Mutinenses *Stergiare* ab *Extergere*, *Avvaparsi* ab *Advepere*: quod & ab ipsis Latinis factum animadvertit Salmasius. Vide infra *Chiappare*. Igitur pro *Perangere* Majores nostri dixisse videntur *Perangare*, deinde *Prancare*, postmodum denique *Brancare*, quemadmodum e *Peramare* nuper dixi enatum *Pramare* & *Bramare*. Inde & *Abbrancare*, & *Branca* manus, sive rectius pes ferarum, & *Brancata* pro *Pugillo*. Ita ab *Artando* derivatum *Artiglio*, supra animadvertimus. Conjecturae huic vim addere potest vox *Spranga*, Latine *Subscus, Subscudis*, significans ligneum aut ferreum clathrum, sive retinaculum, quo tabulae, ac sedilia inter se vinciuntur, uniuntur, & constringuntur. A *Perangare*, ut dixi, usurpato pro *Perangere*, *Pranga* non immutato G. prodiit, cui additum fuit S. in principio, pro more multarum vocum Italicae Linguae. Cur verò dicamus *Branco di pecore, di storni* &c., & an ideo quia *Branca, Manus*, translate tamen, appelletur, vel quod pecudum, aviumve insimul veluti constrictorum turma significetur, aliis investigandum relinquo.

A *Brando. Ensis*. Aut a *Brano*, aut ab antiquo Gallico *Brand*, Menagius traxit hanc vocem. Ferrarius a *Vibrans*. Hiccius e *Brandr*, Skaldrica seu Cimbrica voce, significante *Titionem, Torrem*, quasi *Ensis flammeam speciem & igneum splendorem* referat. Et certe Germanis adhuc esse video. *Brand, Incendium, Titio*. A vero minime abhorret, per metaphoram translatum fuisse nomen istud ad *Gladium*. Quaerebat Gerardus Mejerus Bremeus, quodnam genus armorum fuerit *Glavea*, Gallice *Glave*. Alii *Lanceam*, alii *Gladium*, alii *Telum* putant. Sunt & qui hoc nomine designata arbitrantur quaelibet arma caedentia. Is autem e Germanico *Glanz, Splendor*, enatam vocem opinatur. An recte, alii viderint. Addo, secundum Vocabularii Florentini Auctores *Brandive* nihil aliud esse, nisi *Vibrare*, exempli causâ *Ensem, Lanceam*. Sed cur alii Italiae Populi *Imbrandive* dicant, significaturi *Arripere manu* *Hastam, Gladium, lo Stocco* &c. nondum assequutus sum.

Brano. Frustulum rei alicujus, ac praesertim carnis, & panni. *Sbrannare, Dilaniare, in frustra Discerpere*. Menagius: *Viene forse dal verbo Latino Laniare* &c. Quis credat? *O più tosto da Membrum, Membrannum* &c. Verum *Membrana*, quod membra tegat, dicta creditur. Huic quid rei est cum *Brano*? Censeo ego, e *Brandium* antiquissima voce, cujus etiam meminit Sanctus Gregorius Magnus, significante *Fasciam, seu Velum subtile*, ac rarae, ut puto, texturae, enatum fuisse *Sbrannare*; quasi *Exbrandeare*, conversum postea in *Sbrannare*, significavit *Brandium* discerpere, atque

in plures particulas dissecare. Animadvertendum quippe est, ejusmodi Vela, sive Fascias, *Brandea* appellata (de quibus multa habet Johannes Ferrandus e Societate Jesu in Disquisitione Reliquiarum, & Du-Cangius in Glossario, ut alios omittam) particulas fuisse oblongas ex ampliore tela discissas, aut Vittas seu Fascias. Hæcce novimus, postquam contigerant Sanctorum Sepulcra (& quod pluris fiebat, eorum Reliquias) Reliquiarum loco habitas, & fortassis in frustra fuisse divisas. Ut enim omnium devotioni fieret satis, sacri viri *Brandea* in multas particulas peregrinis distribuendas conscindebant; aut peregrini ipsi domum reversi, eadem dividebant, consulturi affinium & amicorum piis desideriiis. *Exbrandeare* verò in *Exbrannare* conversum fuit pro Neapolitanorum more, qui pro *Exbrandare* seu *Exbrandeare* dixerint *Exbrannare*, quemadmodum etiam *Bandum* & *Bannum* in usu fuit. Tum *Exbrannare* evaserit pro more Italicae Linguae in *Sbrannare*, quod Tusci detracto uno *N.* dicunt *Sbrannare*, idest in frustra discerpere, concidere. Inde postea *Brano*, *Frustum carnis*, *panni*, aut alterius rei, ex integro antea corpore avulsæ. Et quia ferae in frustra discerpunt corpora animalium, translatum est & ad ipsas idem verbum. Animadvertente etiam, Tuscis esse diminutivum *Brandello*, significans *Frustulum*, & *Brandone* ingens *Frustum*: ita ut agnoscere possis *Sbrannare* & *Brano* in origine sua e *Brandeano* emeruisse, ac *D.* postea excidisse. Eiusdem quoque originis est *Sbrannellare*, quod nobis Mutinensibus significat *Mandare in pezzi*, ac dicitur de vestibus.

A *Bravo. Audax, Strenuus, Ferox.* Ex Graeco *βραβιον*, aut ex Latino *Pravus*, aut ex *Rabies* Cujacius, Nicotius, aliique frustra deduxere. Multum heic exspatiatur Menagius, a *Probus* denique, sed minime felicius, originem vocis derivans. Eâ utuntur Germani, Galli, Hispani, & Angli. In Italica Lingua multae antiquitatis nequaquam videtur, quum apud neminem ex primis Scriptoribus occurrat. Malim ego illam credere propriam alicujus ex praeaudatis populis ultramontanis, ac inde in finitimos propagatam. Mathias Cramerus *Brav* seu *Braf*, uti primitivam Linguae Germanicae vocem recenset. Schilterus quoque Celticam putat. Si id verum, ad hunc fontem reliqui biberint. Et quum sit militaris appellatio, facile propterea de una in alteram gentem migrasse potuerit. In Statutis Veronensis Populi, Anno Christi MCCXXVIII. conditis, atque ab erudito amico meo Campagnola evulgatis Cap. 126. memoratos videas *Campiones bravos & magistratos*, idest *Campioni bravi e ammacstrati*. Acta quoque publica Mutinensis Reipublicae scripta vidi Anno Ch. 1178. *Boscheto, Lucio, & Bravo Consulibus*. Ubi nomen proprium *Bravus* est.

E *Breccia. Fractura murorum.* Recens apud nos militare vocabulum, & a Gallico *Breche* desumptum. Eiusdem originis tum *Beccia*, tum *Bricia*, seu *Briciolo*, quod nobis est *Mica*, seu *Fragmentum panis*, Menagius esse censuit. An verum sit, experiamur. Extra controversiam futurum est, effluxisse *Breccia* nostrum, & *Breche* Gallicum a Germanico *Brechen*, significante *Fran-*

Frangere, Disfrumpere: quod Menagius minime advertit. Ex ipso *Brechen* Teutonico Britanni to *Breach* accipere, aut saltem e Gallico *Breche*. *Bricia* verò Italicum, idest *Mica*, aequè mihi certum est descendere e Gallico *Bris*, unde efformatum *Briser, Frangere*; & *Debris, Res fracta*. Mutinenses, & nonnulli Italiae Populi *le Brise del pane* appellant *Fragmenta* seu *Micas panis*, quas Germani dicunt *Brosen*. Pro *Brisa* Tusci dicunt *Bricia*, cujus diminutivum *Briciolo*. Falsum autem puto, Gallicum *Briser* e Greco *βριζα* manasse, quod nonnulli censuerunt. Nimis discrepat Graeci verbi significatio. Neque heic omittendum, ex ipso Germanico *Brechen Frangere* enatum videri Italicum *Brocco*, significans, *Ramum fractum*. Mutinae dicimus *un Brocco d' albero*, & *una Brocca* pro *fragmento Rami*. A *Brechen* deduxere & ipsi Germani *Brock & Brocken, Fragmentum* alicujus rei. Quare ultra limites excurrit confidentia Menagii. mirabili gradatione *Brocco*, & *Broccare* parturientis: *Veru, Verucum, Berucum, Brusum, Brochum*. Plaudat qui potest. Rideat qui plaudere nequit. A *Brocco* & *Broccare* efformarunt Mutinenses *Sbroccare*, idest *ramos avellere*; quod sane dicunt de pecoribus, jumentisve, ac ceteris animalibus, qui frondes ramusculosque ex arboribus depascendo avellunt; aut etiam translate dicunt de homine, qui panem aut edulia expedite ac celeriter comedit.

Briscone. Contumeliosa vox, ad designandum hominem foedis ac inhonestis moribus deformatum. De ejus origine nihil Menagio succurrit. *Brica* pro *Briga*, inquit Du-

A

B

G

D

E

Cangius in Glossario. *Hinc fortè nostris Bricon, & Italis Briccone* pro *Impudente, & qui facile rixatur*. Quasi *Briacone*, Udinus est opinatus, idest ebrietati deditum. Haec omnia explodenda. En tibi certam vocis originem. Vocabulum *Bricco* Mutinensibus, aliisque Lombardiae Populis in familiari usu est ad significandum *Arietem*, Tuscis *Montone*. Inde *Briccone*, uti & alia ejusmodi convicia, puta *Caprone, Pecorone, Civestone, Becco, Barbagianni, Oca, Asino, Alozco, Porco, Merlotto, Cicalone*, atque alia id genus. Inde etiam *Bricconeria*. Unde verò nos *Bricco* acceperimus quis novit? Non certe e Latino *Buricus*, significante equum pusillum. Num a *Bicornis*, corrupte pronuntiato? MACTET RENETENS AVRATA FRONTE BICORNIS, legitur in Inscriptione apud Gruterum pag. 27. num. 4. E Linguis, quae ante Latinam heic usurpatae sunt, fortassis ad nos usque venit, nisi quis recentiore originem mihi ostendat. Arabum Lingua habet *Bavacon*, significans *Arietem*. Sed vocabulum hoc vix in *Bricco* evasisse potuerit.

Briga. Contentio, Molestia. Inde *Brigante*. A Latino-barbaro *Briga*, inquit Menagius, qui deinde subdit: *Non so d' onde venga il Latino-barbaro Briga*. Ita ille, & quidem cautius quàm Acharisius, qui ex *Trica* vocem hanc deduxit; & Ferrarius, qui a *Preces, Preca, Briga*, reclamantibus quibusque Etymologiae legibus, ipsam traxit. Sincere fateor & ego, me irrito conatu in ejus originem hactenus inquisisse. Attamen donec meliora adferant alii, levissimam quamdam

con-

conjecturam cur non innuam? Nata vox ista videtur post Seculum a Christo nato Decimum aut Undecimum. Neque enim antiquiora occurrunt exempla. Itaque perpendant Eruditi Lectores, num ex antiquo Germanico *Brichen*, significante *Scindere*, an e *Barra*, significante nunc nobis *Suavia*, *Repagulum*, *Impedimentum*, efformari potuerit *Biga*, hoc nimirum modo. Primo *Barricare* dixerint, tum *Bricare*, ac tandem *Brigare*, unde *Briga*. In Charta Anni MCCVI. a Clariss. P. Grandio in Epistola de Pandectis editâ habemus *Imbriggasse sepe & foveâ viam, qua itur ad Leccios*. Sunt & alia apud Ducangium. Ita *Disbrigare* in Chartis Seculi XII. & XIII. invenimus, quod & adhuc perdurat, nempe *Sbrigare*, in usu Linguae nostrae. Haec sonant *Impedimentum Ponere*, ejuisque contrarium *Tollere*. Itaque *Briga* primo *Impedimentum* significavit, ac deinde ad alias significationes transferri potuit per Metaphoram. Certe *Embarras* Gallicum & *Embarrasser*, & *Barricader*, ex *Barra* venerunt. An verò *Barricare* converti potuerit in *Bricare*, unde postea fluxerit *Brica* & *Briga*, id fateor incertum. Quod etiam tenebras auget, Tusci veteres usurparunt *Brigare* pro *Curare*, *Conari*, quod aliam originem indicare videtur. Sed fortassis *Brigare* dixerunt pro *Sbrigarfi*.

Briglia. *Frenum equorum*. Hariolantur heic mirum in modum Etymologiarum venatores, Latinorum, Graecorumque arcas studiose scrutantes, ut inde trahant hujus vocis primordia. Ferrarius aut a *Retinaculum*, aut ab *Habena*, aut a *Frenum*, ipsam prodiisse est opi-

natus. Mirum, quæi in hominis docti mentem venerit, ex tam dissimilibus, iisque tribus, nominibus deduci potuisse istud. Menagius e Graeco *ῥῶν*, significante *Trabo*, per familiares suas arbitrarias Metamorphoses invitam vocem detorsit. Ego Germanicae Linguae filiam puto. *Bydle* fuit in usu apud veteres Saxones. *Brittil* occurrit in antiquissima Plalmorum versione Notkeri. Franci in Galliam importarunt *Bride*; & Anglo-Saxones in Britanniam a *Bridle*. A Germanis aut a Gallis Lombardi, ac praecipue Mutinenses, acceperunt suum *Bria* pro *Brida*, quod Tusci pro more nostrum *IA* immutantes in *GLIA*, dixerunt *Briglia*.

Brio. *Animus, Fortitudo, Vivacitas, Vigor*. In officina Menagiana originem vocabuli nullo negotio reperias. Scilicet, is ait, a *Vis, Viris, Vives, Virium, Birium, Birio, Brio* manavit. Stupenda is narrat. Ad nos vox ista venisse ex Hispania videtur. Et laudanda quidem mihi est conjectura Covaruviae, illam deducens e Graeco *ῥῆμα*, *Robustum Reddo, Robore Polleo*. Unde etiam *ῥῆμα* *Robustus, Validus*. Sed quum apud ipsos Graecos parum usitatum fuerit hoc verbum (exemplum enim duntaxat e Carminibus Hesiodi adfertur) difficile credas, Hispanorum Populum ab iis hausisse hanc vocem. Itaque adhuc quaerendum est, num Arabes, aut Gothi eam invexisse potuerint. Cambrica gens, teste Daviesio in Lexico Cambrico, *Animum* appellat *Byd*.

Broccbiere. Scuti genus. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Brocco. Vide supra *Brescia*.

Brodo. Jus carniū elixarum. A Latino *Brodium*, cujus mentio est in Sermon. de Paschate Sancti Gaudentii Saeculo Christi Quarto, inquit Menagius, Italicum *B.odo* descendit. Latinum verò *Brodium* e Graeco *βρόδιον*, cujus meminit Hesyechius in Lexico. Mihi quidquid ex Hesyechii Opere adfertur, ceteris antiquis Scriptoribus ignotum, recentis originis suspicionem ingerit; recentiores enim vetustis Lexicis multa addidisse persuasum habeo. Jam in superiori Dissertatione XXXII. Clarissimi Galleardi conjecturam probavi, censentis, nunquam Sancto Gaudentio excidisse Barbaricum illud *Brodo*, sed alicujus Glossema irrepisse in textum. Quamobrem ne puta Latinae originis *Brodium*. Sed quidem Gothicae, sive Septentrionalis. Et sane Angli adhuc appellant *Broib* Jus Carnium. Hickefius verò nos monuit, hanc esse unam e Gothicis vocibus. Gallicum *Broët*, aut *Brouet* ex Italicorum diminutivo *Brodetto* desumptum mihi creditur.

Brollo. Locus clausus, arboribus confitus*. Vide Dissertationem XXI. de Italiae statu.

Bronzo. *Aes* (nobis *Rame*) cum stanno mixtum. Menagius duras nobis exhibet Etymologias, dum hanc vocem e Cyprium *Aes*, aut e *Fronte*, per somnias suas scalas educit. Ferrarius e Germanico *Ertz*, quasi *aenitium*, sive *aeritium*, aut a colore prunarum, quasi *Prunitium*, trahebat. Verum nimis distat *Ertz* a *Bronzo*: neque color *Prunarum*

quidquam simile habet, ut mihi videtur, cum *Bronzo*, *Aere*. Quare videndum, num potius e colore *Nigricanti*, quem *Bruno* e Germanica voce nos appellamus, inditum fuerit nomen illi Aeris speciei, quum revera colorem istum praeferat. *Bruniae* olim nuncupatae Loricae eadem de causâ. *Aes Brunitium* diminutivum pro *Aes Subnigricans* invaluisse videtur, deinde *Aes Brunium*, & denique *Bronzo*. Mutinenses per translationem dicunt *Abronzito*, aut *ciera* o *faccia Bronzina*, vultum hominis significantes subnigricantis coloris.

Brucare. *Frondes amputare*. Ita verbum hoc, nunc obsoletum, interpretantur Academici Cruscani. Sed vereor, ut haec sit germana illius significatio. Et sane sensu diverso adhibitum fuisse, exempla ibi congesta ostendunt. Nihil arduum Menagio. E *Lucare* (quod verbum imple, ut puto, e *Lucus*, auctoritate sua confinxit) *Blucare*, *Brucare* traxit. Ferenda haec minime sunt. Quando revera *Brucare* significavit *Fronzare*, ex Lombardico *Sbroccare* veri similis Florentini effecissent *Brucare*, uti e *Sbroccare* traxerunt *Brollo*, quam vocem infra vide. Nobis *Brocche* appellantur *Frondes* seu *Rami* ex arbore excisi. Inde *Sbroccare*, significans, ut supra monui, *Ramos amputare* sive abstrahere ex arbore. Vide supra ad vocem *Breccia*, ubi de hoc ipso verbo sermo fuit.

Brughiera. Terra inculta, sentibus, ac humilibus plantis infrugiferis horrida. Ex Gallia in Lombardiam nomen mi-

* Si vox haec pro *Loco clauso* & *arboribus confito* accipiatur; seu pro *Corona*, *Ghirlanda*, uti Polit. = *Ove bel'à di fiori al crin sa brolo* =, unico L. scribenda est. Alias duplici cum L. *nudo*, *spogliato* significat apud Tuscos Scriptores. Dant. Inf. 16. *Cominciò l'uno, e'l tristo aspetto e brolo*.

migravit; & plura ejusmodi loca in Mediolanensi agro vidi, quae incolis appellantur *Brughere*. Non a *Bruchis*, sed a Gallico nomine *Bruyere*, quae est *Erica*, frutex sylvestris, nomen processit, quum crebrius ibi haec planta crescat quam reliquae. Fureterius tamen enatam vocem censuit ab antiqua Gallica voce *Bruir*, sive *Brouir*, quae comburere significabat, quia *le Brughiere*, ut ad culturam componantur, antea succenduntur. *Bruega* & *Bruarium* eodem sensu occurrit in antiquis Anglorum monumentis.

Brullo. Spoliatus. Benevenuto etiam Imolensi teste in Commentariis MStis ad Comoediam Dantis, significat *Pauperatum*, *Nudatum*. Originem vocis se minime assequutum fatetur Menagius. Dubitantis tantum specie ait: *Forse per Brulato*. Sed alia est significatio vocis *Brullo*. Conjecturam accipe meam, seu potius certam vocis hujus originem. Mutinenses non *Brullo* ajunt, sed *Sbrollo*, & *Sbrollare* pro *Nudare substantiis, vestibus &c.* Haec autem Mutinensium vox mihi creditur non aliunde nata, nisi e *Perula*, sive *Pera* peregrinantium. Fortasse miraris. At celebris olim ritus fuit sacras peregrinationes ineunantium, *Peram* assumere (nunc *Bisaccia*, *Tasca*, *Saccoccia*, *Scarfella*) & *Baculum*, postea appellatum *il Bordonone*, non quod loco *Burdonis*, sive jumentis, peregrinantibus esset, sed a Germanico *Bort*, significante *Sustentaculum*, *Fulcrum*. Mutinenses adhuc vocabulum retinent *Bordonale*, quo denotant *Trabes*, quibus domorum tecta tum superiora tum interiora sustentantur. *E Bort* efformatum *Bortone*,

quod mollius pronuntiatum evasit *Bordone*, & inde *Bordonale*. Assumebatur autem *Pera* ex sacro Altari per manus Sacerdotis, atque ab ipso benedicta. Passavantus, vetustus Italicae Linguae Scriptor, in Speculo Poenitentiali ait *Presono il Bordonone, e la Scarfella, come è usanza, dal proprio Prete*. Vide apud Martene Tom. 3. Lib. 2. Cap. 23. de Antiq. Eccles. Ritib. *Ordinem ad benedicendum Baculum & Peram peregrinorum*. Reges ipsi peregrinationem sacram initari, *Peram* & *Baculum* solenni eâ ratione suscipiebant, uti ostendit Du-Cangius ad Joinvillam Dissertation. XV. Teste Monacho Engolismensi in Vita Caroli Magni Augusti Cap. 24. compositum fuit inclyti Principis cadaver, & *super vestimentis Imperialibus Pera Peregrinalis posita est, quam Romae portare solitus erat*. Pariterque Leo IX. Papa Romam profectus est, *assumtâ Perâ si. ut peregrinus*. Nempe in *Pera* deferebatur pecunia, atque interdum esca, viatori necessaria. Antiquitatis ejusmodi usum habes in Evangelio, ubi Christus Discipulos monet, ut sine *Baculo*, & sine *Perâ* se viae committant. Itaque, si quando Peregrini incidebant in latrones (idque non raro contingebat) non *Baculo*, sed *Perâ* sive *Perulâ* spoliabantur, ad quam ii potissimum inhiabant. Hinc *Experulare*, *Spoliare*, quod postea pro more *Experulare* dictum, in *Sbrollare* demum evasit, uti factum vidimus in *Bramare* ex *Peramare*, in *Bru-sare* ex *Perussare*, in *Brancare* e *Perangare*. Inde *Sbrollo Spoliatus*, *Nudatus*. Florentini *Sbrollo* in *Brullo* immutarunt.

Brusco, Bruscolo. Vox Florentinorum. **A** *Fragmentum* levissimum ligni, aut paleae. *Pud* derivare da *Frustum*, *Frustulum*, aut a *Bosco*, inquit Menagius. Ac tandem ait: *Ma credo*, derivi da *Festuca*, *Fistuca*, *Fustuca*, *Fasca*, *Vasca*, *Busca*, *Buscum*, *Bruscum*, *Brusco*. Postremam hanc derivationem vereor, ne quisquam concoquat. Nihil ego habeo heic animadvertendum, nisi appellari a Mutinensibus *Fruscole* frustula illa, quae fabri lignarii in expoliendo ligno educunt dolabrâ sive runciâ, quam Florentini *Pialla*, nos verò *Piolla* appellamus. Translata vox fuit ad reliqua ligni minuta segmenta. An verò *Fruscola* nostrum e *Frustulum* descenderit, & an Tusci *Fruscola* in *Brusco* converterint, quisnam, rogo, rite discernat?

Brutto. *Deformis*. Recte nos docet Menagius e *Bruttare*, significante *Inquinare*, *Infiere*, enatum esse *Brutto*. Tum is *Bruttare* deducit e *Bruttia*: ita nempe teste Plinio appellata *Pix*, quod in inferiori Calabria omnium optima colligatur. Videlicet *Brutiare* fuerit *Inquinare* tamquam *Pice Brutia*, atque inde natum *Bruttare*. Nemo credat. Nunquam enim solo *Bruttiae* nomine designata fuit *Pix*. Erat *Pix Brutia* species Picis, neque indefinite quisquam dicebat *Bruttia*, sed *Pix* addebatur. Acharisius, Caninius, & alii, a *Brutus*: Corbinellius ab *Imbrattare*: Ferrarius ab *Impurus* & *Impuritate* hanc vocem traxerunt. Somniis hisce cur & meum adjungere non liceat? **E** *Peramare* *Brumare*, ex *Perussare* *Bussare*, *Buciare*, nata vidimus. Num ergo ex *Perunus* sensim efformatum *Brutto*? Voce videlicet desum-

Tom. VI.

tâ e popularibus Mimis sive Histrionibus, qui, uti Horatius monet,

Perunsi saecibus ora,

Popellum cantilenis, gestibusque suis oblectabant? Inde *Perunclare*, ac sublato N. *Bruttare* tandem evasisset, pro *Conspurcare*, *Foedare*, *Inquinare*. Sed fortasse ne una quidem ex hisce conjecturis rem haecenus attigit. Apud Schilterum inter veteres Germaniae voces est *Brutten*, *Conturbare*: & *Vuintes Bruti* apud Otfridum antiquissimum Germaniae Poëtam, idest *Venti terribiles*, *turbinosi*.

C *Buca*. Vide infra *Bugio*.

Bucato. *Purgamentum pannorum* linearum per lixivium. Primo videtur dictum, *Mettere i panni in Bucato*, idest *nel Vaso Bucato*, qualia sane sunt vasa ad id negotii usurpata, atque a ceteris diversa. Deinde ipsi panni appellati fuere *il Bucato*, & *panni di Bucato*. Etymon hoc indicavit noster Alexander Tassonius, celebris Mutinensium Scriptor. Attamen animadvertas velim, Matthiâ Cramero teste, Germanicae Linguae esse *Bauben*, significans *fare il Bucato*. Inde confectum videtur *Bocato*, *Bucato*. Ita & apud Schilterum antiqui Germani dixerunt *Buchen* pro *Lavare*, quod in Linguam Italicam inflexum dicitur *Bucare*, & inde *Bucato*.

Bucinare. *Clam & caute rumores spargere*. *Susurrare*. Interdum quoque *Buzzicare* Florentini dixerunt. Sed prior vox usitator, pro qua Mutinenses dicunt *Businare*. A *Bucinum* Menagius traxit, aut a *Vox*, *Vocis*, *Vocare*, *Vocicare*, *Bocicare*, *Buzzicare*. Tum his verbis oratio-

A a a

nera

nem claudit: *Viene sicuro da Buccinum*. Mihi ignota vox est *Buccinum*. Novi quidem *Buccinam* & *Buccinare* Latinorum, significans *Sonare la Tromba*: at hoc contrarium est significationi Italici verbi *Bu-sinare* & Mutinensis *Bu-sinare*. Itaque verbum hoc natum opinor aut e *Bocchina*, aut potius e *Vocina*, diminutivis vocabulorum *Bocca* & *Voce*. Nam qui alteri in aurem insuffurat rumores, submissâ ac tenui voce utitur, neque patulo, sed angusto ore loquitur. Mutinensium *Bu-sinare* crederet aliquis e *Bu-sino* profectum, quo nomine nos significamus un *Buco piccolo*, quasi suffurrones per *Foramen exiguum* suas cogitationes aliis insufflent. At mihi potius videtur, Tuscorum *Bu-sinare* a nobis immutatum in *Bu-sinare*. Apud eosdem Tuscos in usu est etiam *Vocina*, & *Boce* pro *Voce*.

Buffare. *Insufflare*, *Flare*, *Inflare*. Si fidem habere Menagio volumus, Latinum *Bucca* in *Buffa* conversum fuit; atque inde enatum *Buffare*; immo & *Beffa*, ac insuper *Buffetto*, significans ut ipse putat *Armario*, o *Credenza*; proptereaque *Pan Buffetto*: *Buffone*: *Buffera*; & quid non? At ubi primam metamorphosim neges, omnia corruunt. Videndum potius, an a figura aut sono oris, quum insufflamus, oriri potuerit *Buff*, quod adhuc usurpamus (Anglica & Germanica Lingua *Puff* pronuntiant) & inde postea *Buffare*, & *Bufera* ventus. Ejusmodi est & apud Latinos *Sibilare*, *Mugere*, *Rugire*, aliaque per multa a sono. Nos quoque habemus *Abhajare*, *Azzare*, *Bisbigliare*, *Frullare*, *Tartagliare*, *Cricch*, *Ciocch*, aliaque voces e sono enatas. Vide infra *Fischiare*.

A *Bugia*. *Mendacium*. Caninius a *Budia* Syriaco; Ferrarius a *Futillis* Latino deduxere. Ambo sane infelicitate. Menagius fatetur sibi frustra quaesitam vocis originem. Si non certa, veri saltem simillima opinio mihi infedit, Germanicum vocabulum *Bofs* fontem esse, unde Italicum *Bugia* manavit. Scilicet *Bofs* Germanis est *Burla*, *Scherzo*, *Baja*, *Facezia*, & horum similia, quae *Jocum* significant. Nunc *Bossen* ii dicunt, sed vox primitiva *Bofs* est, uti Cramerus animadvertit. *Joco loqui*, sive ut Germani dicunt *Reden zum Bofs*, aut *Bossen*, idem est ac *Parlare da burla*, *dire una favola*. Non loqui verum. Et sane pleraque Jocorum Mendacii genus quoddam in hominum commercio continent, a quo Mendacii genere culpa abesse potest, quemadmodum Sanctus Augustinus in Libro de Mendacio ostendit. Itali ergo Mendacium jocolum *Bofs* appellare coeperunt, ac deinde ad quodlibet Mendacium transfulere vocabulum, efformata voce *Bolsia* & *Busia*, quam Lombardi adhuc retinent. Propius etiam ad originem illius vocis accedunt Neapolitani, dicendo *Bolsia*. Tusci pro more suo in *Bugia* convertunt. Est & *Bos* eisdem Germanis, significans *Malus*, *Improbus*, *Perversus*, *Fraudulentus*: inter quod vocabulum & Lombardi um *Bolsia* vel *Buvia*, quantum affinitatis intercedat, nemo non sentit, ita ut hinc etiam Italica vox prodiisse potuerit. Et olim quidem *Bos* significasse videtur un *Bugiardo*, un *Mentitore*. Ratherius Saeculo Christi Decimo, Veronensis Episcopus in Opuscul. Qualit. Conject. inquit: *Non habeo fidum, cui hoc com-*
mit-

mittam ministerium; siquidem illum, cui unam libram argenti pro trabibus emendis commiseram anno praeterito; immaniter inde mihi Bauistasse percepit. Et in altero Opulculo de Contentu Can. Part. I. ait: *Fraudulentus adeo est, ut Bauistator vulgo dicatur. Nichil aliud est Bauistator, & Bauistare, hoc est Bofiare & Bofiator, ut alii aiebant, nisi qui Mentitur, & Fraudem facit, Bugiardo, e che dice Bugio.*

Bugio. *Perforatus, Vacuus.* Menagius vocabulum *Buca*, significans *Scribam, Foveam* e Latino *Bucca* deducit, atque inde produsse putat *Bugio, & Buco, Foramen.* Habeat ille suum *Eymon.* Nos *Bocca* pro *Bocca* retinemus. Neque *Bucca* exprimit, quod per *Buca* nos significamus. Mihi adhuc ignota est vocis origo, nisi quod obversatur menti meae dubitatio aliqua, num e Germanico *Bos*, vel *Bofs*, unde *Bugio* enatum mihi visum fuit, uti in praecedenti voce dixi, emersisse potuerit *Buca, Buco, Bugio.* Animadvertendum quippe est, in Lombardia nostra dialecto pronuntiari *una Busa, un Buso, un legno Buso.* Ad vocem *Buistare* infra videbimus, antiquorum morem fuisse, paratis Foveis, quas *Bise* nuncupamus, decipere feras, immo & ipsos homines. Atqui *Bauistator*, idem atque *Bofiator, Bofiator, Fraudulentum* sonabat olim, ut mox ante innui. Ac proinde *sare una Busa ad alcuno*, fortasse dictum fuerit, pro *alicui Fraudem facere.* Et inde postea invaluerit *Buso* pro loco *Vicuo.* Longe petitum video hoc *Eymon*; sed meliora proferant eruditi Germani, quibus eorum Lingua vetus perspectior quam mihi. Facile enim mihi accidat

A in Germanicis vocibus, quod Germanis interdum accidere video in pertractandis Italicis. Celeberrimus Leibnitius in Epistola ad Mejerum originem vocis *Archibugio* quaerebat. *Arkebuisse* Germani appellant, nomen ab Italis mutuati. Nulla dubitatio est, quin prima pars nominis sit ab *Arcubus*, quorum loco succedere *Archibugi.* *Buisse* vero, inquit Leibnitius, est nomen generalissimum, notans quodlibet *Vasculum, quamlibet Pixidem, quia formatur ex Buskbombolt.* Indicare vult Leibnitius Italicam vocem *Bossolo*, Mutinensibus *Bussolo, Bussola.* Sed nihil rei est *Buxo, Vasculis, & Pixidi*, cum Italico *Bugio.* seu Lombardico *Buso.* Hoc significat nobis aliquid *perforatum*, atque *intus vacuum*, qualia sunt *Archibugi*, videlicet cannae ferreae intus vacuae, sive evacuatae, quae propterea ex *Aico & Bugio*, sive *Buso*, nomen accepere.

D **Buio.** *Oscurus, Tenebrosus.* Hujus vocis adhuc incerta origo est. Frustra Castelvetus noster *Pullus* immutatum censet in *Buio.* Ridendus Pergaminus, qui ex Hebraico *Bobu* illam derivat. Neque a *Furvus*, ut Gujerus est opinatus, quisquam eam deducat. Caninius vero, & Monosinius a *Burrus*, seu a Graeco *Πυρρός* ipsam traxere: iisque subscribens intrepide Menagius ait: *Ne viene sicuro.* At apud veteres *Byrrus*, seu *Burrus*, significavit non nigrum, sed *Rufum*, seu *Rufum colorem*, Festo & Isidoro testibus. Et in Regula Templariorum Cap. XX. legimus: *Vestimenta unius coloris esse jubemus, verbi gratia, Alba, Nigra, vel etiam Burella.* Neque descendit *Buio* a Graeca voce *Φαῖδς*, ut Ferrarius suspi-

cabatur; nam is etiam est color inter Album & Nigrum. Illud certum mihi videtur, non *Buio*, sed *Buro* fuisse primitivam vocis hujus pronuntiationem. Adhuc Bononienses, Mutinenses, aliique Populi *Buro* pronuntiant. Immo & ipsi Florentini *Buro* olim dixere, uti apud eundem Menagium exempla a Redio congesta docent. Sed ii converterunt *Buro* in *Buio*, quo more etiam tot alias voces in *Aio* efferunt, dum apud reliquos Italiae Populos in *Aio* desinunt, puta *Gennavo*, *Febbravo*, *Macellavo* &c. Tuscis *Gennaio*, *Febbraio*, *Macellario* &c. Itaque perpendendum, num *Buro* descendisse potuerit ex Hebraico *Bor*, aut e Graeco *βουρ*, significantibus locum *concauum*, *obscurum*, *tenebrosum* &c. de quo infra ad vocem *Burrono*, & *Burlave*.

Bullo, idem quod *Smargiasso*, & *Sgherovo*. *Thraso*, *Satelles*. Lombardica vox est. Ejus origo Germanica mihi creditur, hoc est e *Bul*, *Bubl*, & *Bubler*, significante *Drudo*, *Amante*, *Bertone*. Ita primo appellati meretricum Amasii, seu Satellites: tum quicumque *Thrasonem* agunt, tunc *fanno il Bravo*. Anglis quoque *Bully* significat *un falso Bravo*.

Burasca, seu *Burrasca*. *Tempestas*, *Procella maris*. Hanc vocem a *Buffa*, *Busera*, *Buserasca*, *Burasca* enatam putavit Menagius. Ferrarius a *Borra*, sive a *Boreas*, sive a *Bullitione maris*. Neutri adhaerendum censeo. Nimis enim distat literarum structura in *Buffa* a *Burrasca*, & *Bullitio*. Neque tantum *Boreas*, sed & alii venti mare conturbant, ac procellas in aequore excitant. Non aliunde profecta mihi creditur *Burasca*, nisi a *Buro*, quo nomine nos Lombardi appellamus *tempus tene-*

brosum ac nubilum, sive locum quempiam *obscurum*, Tusci verò dicunt *Buio*. Procellosum mare fere semper sub obscuro caelo furit, ipsaque ejus superficies veluti nigrescit. Vide supra *Buio*.

Burella. Si Auctoribus Vocabularii *della Crusca* credimus, est *una specie di prigione, e forse quella, che oggi diciam segreta*. Per translationem ita appellatus est carcer aliquis profundus & tenebrosus. Ceterum *Burella* significat proprie *Foveam*. Vide subsequens verbum *Burlare*, & infra vocem *Burrono*.

Burlare. *Fallere*, *Deludere*. A *Burra*, nel significato di *Quisquiliae*, cioè *cosa da niente*, opinatur Menagius deducendam vocem *Burla*. A *Pila* Ferrarius. Neutrum probes. Certam vocis originem detexisse mihi videor. Nimirum a *Burrella*, sive *Borrella*, significante nobis Lombardis *Foveam*, sive *locum in terra cavatum*, vox desumpta fuit, ut esset primo *Burvellare*, tum *Burlare*. Vulpes, Lupos, aliave animalia rapacia capturi homines, *Foveam* humi cavabant, & levi superinducto tegmine, aut mobili tabulâ superimposita, in eam impellebant feras. *Foveae quibus feras venamur*, Plinio memorantur Lib. X. Cap. 38. Est & apud Plautum in *Poenulo* Act. I. Scen. 2. *Decipere Foveâ*. Hinc *Burvellare*, pro *Decipere*, translatum ad alias significationes affines. Ita dicimus *Uellare altrui*, *Trappolare altrui*. Neque tantum feris, sed & hominibus olim decipulae ejusmodi positae. Habemus in *Psalmo* LVI. vers. 5. *Laqueum paraverunt pedibus meis. Foderunt Foveam ante faciem meam, & inciderunt in eam*. Vide & *Isaiae* Cap. XXIV. vers. 17. & in aliis Scri-

Scripturarum locis eandem phrasim. Porro confirmatur origo vocis *Burlare* a *Burrella*. Nam & nos Mutinenses dicimus *Sburlare gli occhi*, pro *Exburrellare*, hoc est e *Burrella*, seu cavitate oculos fere educere, ut intentissime aliquid spectemus. Ita Mediolanenses habent *Burlar g'd*, pro incaute *Cadere*, ad instar eorum, qui in foveam decepti cadunt. Gallis *Trape* idem est ac *Burrella*, & *Attraper* est capere feram in fovea, quam mobilis tabula insidiosè tegit. *Attrappolar* nos Mutinenses dicimus. Vide Dissertationem XXVI. de Militia, & infra vide vocabulum *Trappola*. Hisce adde & Paullum Diaconum Lib. 4. Cap. 46. de Gestis Langobardorum, haec de Sclavis Beneventanam regionem affligentibus scribentem: *Qui occultas Foveas circa sua castra facientes, quum Ajo Beneventi Dux super eos venisset, eosque debellare vellet, equus ejus in unam de eisdem Foveis cecidit, atque irruentibus super eum Sclavis, extinguitus est.* Ita in Lege 310. Rotharis Langobardorum Regis. *si quis fossarum occulte cooperuit, unde alieno equo aut pecori damnum contingat, illi poena indicitur, qui occulte fecit.* Constat etiam ex Paralipomenis Anonymi Salernitani Cap. 57. Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum, Christianorum plurimos captos & necatos fuisse *occultis in Foveis*, quas Saraceni paraverant. Cadaloo quoque Antipapae *Foveam in Strata Mutinensi* struxit Beatrix Ducissa Tusciae, Donizone teste in Vita Math'idis. Ejusmodi Fovearum in obsidione Cremae Anno MCLIX. mentio est apud Radevicum Lib. 2. Cap. 57. de Gestis Friderici I. Vide & eis

A
callide usum Rogerium de Lauria Anno MCCLXXXV. adversus Gallos in Catalonia, teste Nicolao Speciali Lib. 2. Cap. 4. Histor. Sicul. Tomo X. Rer. Italicarum. Haec germana mihi videtur origo verbi Italici *Burlare*. Unde verò *Burrella*, *Burrella*, seu *Borrella*, descenderit, vide infra in vocabulo *Burrone*. Ceterum nedum Mutinensium pueris, sed & Regiensium, Parmensium, Bononiensium, aliorumque Populorum adolescentibus adhuc in usu est infantilis Ludus *Burrellae*, seu il *Gusco della Borrella*, sic appellatus ab exigua foveâ, hoc est *Borrella*, in solo cavatâ, in quam quidem solatii, jocique causâ, interposito quorundam passuum spatium, manibus immittere & jactare solent nuces, nucleosque pomorum Perficorum.

B
C
D
Burro. Ita a Florentinis appellatur *Butyrum*. Quantum ii a prima voce recefferint, animadvertite. Nempe, ut opinor *Butyrum* convertentur in *Butrum*, *Burro*, *Burro*, aut a Gallis accepere *Beurre*. Nos Lombardi adhuc dicimus *Butiro*, & *Buvero*, & *Botero*. Germani quoque & Angli *Butter* retinent.

E
Burrone. Locus asper & profundus sub rupibus. Ita Academici Cruscani in Vocabulario. Etiam *Borro*, testibus ipsis *locum praeruptum* significat, per quem defluit aqua. Menagius originis diversae arbitratur *Borro*, & *Burrone*. Hoc a *Burrus* Latino vocabulo (quod tamen ille sibi finxit) significante *Cirratus*, *Crispatus*, *Hispidus*, derivat. At *Borro* e Graeco $\beta\upsilon\tau\tau\omicron\varsigma$ deducit, significante *Rivus in praelo*. Ego & hanc vocem eâ significatione adhibitam suspicor confectam, aut saltem dubiam. Nullum proinde ex hisce

Ety-

Eymis probandum videtur. Mutinensium Dialectum audi. Nobis appellatur *Budrione* quaecumque vorago, caviras, seu fovea profunda tam in planitie quam in montibus, immo & inter ipsas domos. Et nullus dubito, quin idem sit atque Tuscorum *Burrone*, quam vocem potuissent illi accuratius definire. Atqui Mutinenses *Budrione* procul dubio a Graecis acceperunt, apud quos *Βύρρον* significat *Foveam*, *Scrobem*, *Cavitatem*. Graecis quoque est *Βύρρος*, itidem significans *Foveam*, *Scrobem*, *Cavitatem profundiore in terra aut lapide*. Inde *Borro* enatum credo: neque enim ut *Borro* appelleretur, necesse est, ut per illud aqua defluat. Nuper vidimus, *Burulare* efformatum e *Burrella* seu *Borrella*, idest *Fovea*. Nunc habes originem vocis ipsius *Burrella*: diminutivum nempe est, descendens e *Borro*, & significans *parvam Scrobem*. Neque tantum Graecia heic nobis suppeditat *Βύρρος*, & *Βύρρον*, *Foveam* significantia; sed & Hebraica Lingua *Bor* habet, idem significans; ita ut recte etiam ex hoc fonte deduci possit *Borro*, *Burrone*, *Burrella*. Praeterea Italicae Linguae est *Burrana*, quo nomine designamus locum infimum, in quem defluunt aquae. Celebre est ejusmodi vocabuli receptaculum in Ferrariensi agro, quo conflunt aquae e Mantuano, Mutinensi, ac Regiensi. Boccaccius in Fabula Secunda Diei Octavi ait: *Corre l'Acqua alla Borrana*. Vereor, ut Auctores Florentini Vocabularii recte interpretati heic fuerint vocem

A *Borrana*, quam putarunt herbam *Borraggine*. In textu Boccaccii non continuo sequitur: *E fa tremar la foglia*, ut ii scribunt. Quare arbitrandi locus est. *Borrana* ibi quoque locum designare concavum, quo sese recipiunt aquae*.

B *Busse*. *Verbera*. Menagius a *Pulsare* natum *Busfare*, ac inde *Busse* putavit. Non repugno. Additum tamen volo, antiquissimam vocem Germanicae Linguae esse *Busse*, qua significatur *Poenitentia*, *Multata*, *Poenas*: & *Busfen*, *Poenitentiarius agere*, *dare Poenas*, quod praecipue a *Poenitentibus* fiebat aut *Psalmorum* recitatione, aut *Flagellorum* usu. Hinc Germanis *Busf-sag*, *Poenitentiae dies*: *Busf-keid*, *Cilicium*: *Busf-Psalmen*, *Poenitentia Psalmis peracta*, ac alia multa. Quare suspicio suboriri posset, illinc ad nos descendisse *Busse* & *Busfare*, significans nunc tantummodo *Pulsare* & *Verberare*.

C

C *Acciare*. *Venari*. *Caccia*. *Venatio*. Assentiri non possum Menagio, vocem hanc a Latino *Capto*, aut *Capio* derivanti. Non est haec prima ac germana illius significatio. Nihil aliud primo fuit *Cacciare* nisi *Persequi*, *Expellere*, *Depellere*, *Fugare*: eoque sensu adhibetur ab Italici. Nos *Scacciare*, *Discacciare*, *Cacciare* dicimus, & nobis *Dar la Caccia*, idem est atque *in Fugam Agere*. Ita Galli suum *Chasser*, & *Donner la Chasse*, uti & Angli *to Chase*

* In Cod. chartaceo MSto Decamer. Joannis Boccaccii, quem Franciscus Amaretti Mannelli an. 1384. ex autographo exscripsit, existente in Bibliotheca Mediceo-Laurentiana, qui OPTIMUS nuncupatus, nuper, h. e. an. 1761. typis in lucem editus est; non = *L'acqua corre alla borrana* = sed quidem legitur perspicue = *L'acqua corre la borrana* = . Qua dicendi forma doctis. Muratorii sententia satis roborari videtur.

Chase usurpant. Ad Venatores deinde translata vox *Cacciare*, subintel ligendo *feras*, pro *Fugare*, *Educere de latebris*, *Persequi feras*. In Vita Sanctae Gudilae ad diem VIII. Januarii apud Bollandum Cap. 8. *Rex Carolus exercitio venationis Regio more deditus, per circumadjacentem forestem exturbabat feras e suis saltibus*. En germanam vocis *Cacciare* significationem. Non igitur a *Capio* aut *Capto* *Cacciare* manavit, sed illud aut ex aliqua Septentrionalium Linguarum, aut ex vetustissima Gallorum Lingua, vox superstes dicenda est. *Cacciare porcos & feramina* legitur in Capitulari Caroli Calvi Regis Franciae, Seculo Christi Nono. Ex *Cacciare* efformavimus per translationem *Procacciare*. *Cagionevole*. *Valetudinarius*, idest *Valetudine parum firmâ utens*. *Causarios* id hominum genus appellarunt Latini. Quare uti Lingua Tuscorum *Cagione* dicit pro *Causâ* (quantquam *Cagione* ab *Occasione* prodierit) ita pro *Causarios* efformavit *Cagionevole*. At vox ista in usu tantummodo Scriptorum est, non autem Vulgi.

Cagliare. *Labascere*; ita interpretantur Academici Crusciani. A Graeco, *καλῶν*, significante *Dimittere*, *Relaxare*, deducit hanc vocem Menagius. Atqui nos *Calare* inde traximus: quei ergo & *Cagliare*? Carolus Datus a *Coagulare*, unde *Quagliare*, *Caglio*, derivavit, metaphorâ a lacte deductâ, quod fluere definit: sed audax translatio videatur. Mihi potius creditur, restâ ad nos venisse hoc verbum ex Hispanico *Callar*, quod *Obmutescere* significat. Nam inter litigantes, aut jurgiis contendentes, qui primus obmutescit, cedit. An verò

A

Callar Hispanicum e Graeco *καλῶν* descenderit, incertum puto. Nemo ex antiquis Linguae nostrae Scriptoribus verbum hoc usurpavit. In ore Italicorum ipsum invaluit, postquam Hispani dominari heic coeperunt.

B

Calafatare. *Pice illinere Naves*. Vox infalutata Menagio. Gallis *Calsfeurer* & *Calsfater*, Hispanis *Calafatear*. Ejus Origo aut Graeca, aut Arabica. Linguae enim Arabicae est *Kalafa*, sive *Calafa*, quod verbum Gollius & Giggeus ita explicant: *Fibris palmae, vel musci comâ tabularum commissuras insarcinando, & obducendo picem, stipare Navim*. Graecis medii aevi eadem vox fuit, nempe *καλαδατεῖν*. Vide Du Cangium in Glossario Graeco. Falli puto Covaruviam & Fureterium, qui ex Hebraico *Cephar* efformatum *Calafatare* censuerunt.

C

Calare. Varias significationes habet. Pro *Demittere*, *Laxare*, omnino verisimilis est Monosinii, aliorumque sententia, deducentium hanc vocem a Graeco *καλῶν*, quod idem significat. At quum *Decrescere*, *Imminui* significet, Arabicae originis fortassis est: nam a Populo illo dicitur *Kalla* pro *Defecit*, *Caruit*, *Destituit*, Gollio teste. Itemque *Challa*, *Diminutum*, *Extenuatum* fuit. In commercio cum Arabibus, quum de pondere auri, aliarumve mercium ageretur, saepe ex Arabum ore exaudita fuerit vox *Challa*, eamque Itali arripuisse potuerunt. An verò & ii a Graecis hanc vocem fuerint mutuati, latet.

D

E

Caleffe. Vehiculi genus. Vocem accepimus aut a Germanis, quibus est *Kalesch*, aut a Gallis, quibus *Caleche*. Ita e Germania ad nos venit *una Sedia Rollante*.

Calibro. Mensurae species apud tormentorum bellicorum Artifices. Fortassis ab *Aequilibrium* derivata vox fuit. Herbelotius tamen eam ab Arabico descendisse opinatus est.

Calma. *Tranquillitas Maris*. E Graeco *καλμα* vocabulum hoc traxit Menagius, hacce via: *Malacos*, *Calamos*, *Calmus*, *Calma*. Paene incredibilem quisque agnosceret metamorphosin. Mihi veri videtur similius, ne dicam certum, e Graeco *καλμα*, significante *Aestum*, & *Calorem* nimium, efformatum ab Italico fuisse *Calma*. Nam *AV*. Majores nostri interdum efferebant per *AL*. ut infra ad vocem *Scalvito* ostendam. Ita Graecorum *Σαγμα* *Sagma* Latino-Barbari converterunt in *Sauma*, & nostri inde efformarunt *Salma*, nunc *Soma*. Cur Graecorum *καλμα*, *Cauma*, ab Italicis adhibitum fuerit ad significandam *Malaciam*, ea causa fuit, quod qui mare, velis praecipue utentes, peragrarent, si nullo flante vento nullus est in pelago motus, Aestu perquam molesto tunc divexantur. Atque inde Mutinensium aliorumque Lombardorum, *Scalmana* processit: quo nomine donatur aëris, aut corporis intolerandus Aestus. Senensibus quoque & Florentinis est *Scalmare* significans *gravi laborare Aestu ac siti*. Verbo huic ita originem ope sui cerebri Menagius fabricavit: *Calor*, *Calos*, *Calus*, *Calimus*, *Calimare*, *Excalimare*, *Excalmare*, *Scalmare*. Nugae. Et istud e *Cauma* immutato in *Calma*, enatum est. *Scalmire* quoque Mutinenses dicunt, quum panni madefacti & complicati, neque ad aërem expositi, e fermentatione Aestus atque humoris contrahunt ingratum quemdam odorem, & mar-

cidam qualitatem, praetereaque colorem, si in eis est, corrumpunt. Denique in Vocabulario della Crusca *Scalmati* dicuntur equi, ob nimium calorem contractum in maciem inclinantes. Quare primo *Calma* significavit *nimium Aestum*, quum laborent navigantes, quoties Malacia in mari sentitur, propterea ipsam *Malaciam Calma* appellarunt. Eamque vocem subinde usurparunt Galli, Hispani, Britanni, ac Germani. Et quoniam Malacia ipsa nihil aliud est nisi *Tranquillitas Maris*, hinc ortum habuit verbum *Calmare*, significans *Tranquillare*.

Camminare. *Ambulare*. *Iter facere*. Ferrarius & Menagius a *Campa*, quod est *Crus* sive *Gamba*, *Campinare*, *Camminare*, profectum putant. *Campare* inde futurum fuisset, non *Campinare*. At, inquit, diminutivum est. Verum Itali pro diminutivo a *Gamba*, *Gambettare*, *Sgambettare*, efformarunt. Et *Camminare* unico *N*. scribebatur olim, quanquam nunc Florentini, ut popularem suam pronuntiationem expriment, duplex *N*. voci dederint. Ita *Chemini* & *Cheminer* Gallicum, ita Hispanicum *Caminar* & *Camino*. Potius ergo nata vox a *Caminus*, *Via*, *Iter*, quo vocabulo usus est apud Hispanos Visigothorum Rex Wamba Seculo Christi Septimo, alique apud Ducangium legendi. Aut videndum, an a *Komen* Teutonico, quod *Ventre*, *Pervenire* significat, effluxisse potuerit. Ab eadem Germanica voce *Komen*, suum *Come* (quod *Came* evadit in praeterito) Britanni acceperunt. Certe Bergerus, Schilterus, & alii *Chemini* censuere Celticam vocem.

Canto. Panni species. Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Canto, *Cantone*. *Angulus*. Si Menagio fides, Latinorum *Cantus*, seu Graecorum *κατός*, idest *oculi angulus*, originem huic vocabulo dedit. In ea opinione praecefferunt Henricus Stephanus, Martinius, ac alii. Non facile consentiam ego, quum *Cantus* Latinis *Ferrum* tantummodo significarit, quo rotae extremitates vinciuntur. *Angulos oculorum*, non *Cantus*, Plinius eam corporis partem appellavit. Sed proprio, inquit, nomine eos Angulos Graeci dixerunt *Cantus*. Ita sane. Verum cur ignotam vocem, neque a Latinis adhibitam, Itali & Galli concordi studio acceperunt, non ut *Oculorum Angulos*, sed ut quemcumque *Angulum* designarent? Mihi veri videtur similis, Italicum *Canto* e Germanico *Kant*, idem significante, processisse, si verum est, quod Mathias Cramerus tradit, haberi in Germanica Lingua vocem istam, eamque antiquissimam. Neque *Canto* proprie *Angulum* significat, sed quidem *Latus*, seu *Partem*, sive ut nos dicimus, *Banda*, seu *Disparte*. Remotiorem autem sive abditioem partem Majores nostri appellaverunt *Cantone*.

Capanna. *Tugurium Pastorum*. Antiquissima vox. *Tugurium*, inquit Isidorus Lib. XV. Cap. 12. *parvula casa est. Rustici Capannam vocant, quod tantum unum capiat. Ineptum Etymon, neque immerito, istud appellat Menagius. Tum is post Monofinium contendit, ex Tom. VI.*

A Graeco *κάπη* descendisse *Capanna*. Immo idem Monofinius *καπάνη* eadem significatione reperit apud Graecos, eique plaudit Menagius. Verum *καπάνη* Graecis nihil aliud fuit nisi * *Veiculum*, aut *Praesepe*, Italice *la Mangiatoja*: *κάπη*, *Praesepeium*. Quid rei ergo est vocibus Graecis cum Italico *Capanna*? Habent & Hispani *Cabanna*, Galli *Cabane*. E Septentrionalibus Populis ad hosce Populos fortasse vox migravit: nam & Cambro-Britanni, Daviesio teste, vocem vetustissimam *Caban* servant. In Charta Anni Christi MLV. quam habes in Notis Benvoglianti ad Statuta Pistoriensia in hoc Opere edenda, legitur: *Et Pojo, qui vocatur Capana murata*.

B *Capitare*. Vide infra vocabulum *Incapitare*.

C *Cappare*. *Eligere*, *Seligere*. Primo *Cappare* natum puto, quod preesse pronuntiatum, duplex *P.* admisit. A *Capitibus* rerum seligendis efformata vox videtur. Antiqui multis in vocibus literas non duplicabant, quod nunc Florentini faciunt.

D *Cappio*. *Nodus laxus*. Vide infra *Gabbare*.

Carnasciale. *Carnovale*. Vide Dissertationem LXXII. de *Caustris imminutae &c.*

E *Carrozza*. *Rbeda* nobilium, ab equis vesta. A *Carrum* deducit Menagius. Recta venit ex Latino-barbaro *Carvocium*, de quo in Dissertatione XXVI. de *Militia* egi.

Cassare. *Delere*, *Abolere*. A *Cassare* Latino, quod pro *Quassare* veteres

B b b

res

* *Veiculum*, sive ut alii volunt *Veiculum*, quod ex *Veja* Plaustrum, dictione Osca, desumunt, Graece *ἄρμα*, *φορτίον*, *ἄρμα* dicitur, non autem *καπάνη*. Qui ergo *καπάνη* heic sumitur pro *Veiculo*, seu, si malis *Veiculo*? Suspiciandi locus est, tricas ex librorum, seu typographorum incuria heic delitescere, quae enucleandae aliis relinquuntur.

Homero Iliad. 18. ex Luciano Libro de Luctu, ex Platone Lib. 12. de Legibus, aliisque Auctoribus ostendere possem.

Catasta. *Strues lignorum*. Si Menagium audimus, *Catasta*, Isidoro teste, fuit *Lectus ferreus*. Tum suspicatur, efformatam fuisse vocem res usurparunt, derivandum est, si Menagio credimus. Utiq; a *Cassare* processit. Minime verò *Cassare* a *Quassare* descendit, cujus plane diversa est significatio, sed a Latino *Cassus*, idest *Inanis*. In Lege XIV. Dudum, Cod. de contrahenda emtione; quae promulgata fuit Anno Christi CCCXCI. habemus: *Lex Cassata*, idest *Abolita*, *Abrogata*. In antiquis etiam Chartis non raro occurrit formula haec: *Cassam & irritam fecit*.

Cassaro. *Arx*. Ita Senenses. Florentini verò *Cassero* dicunt. Occurrit vox ista apud antiquos Italicarum Rerum Scriptores, tum Latinâ, tum Vulgari Linguâ usos. Italicæ originis vocabulum Du-Cangius putavit. Errat. Sed gravius fallit Menagius, qui a Latino *Capsa* emerisse *Cassero* aut *Cassaro* censet. Nulla dubitatio futura est, quin Arabes eam intulerint in Italianam. Habet ea Lingua *Chassiron* & *Chossaron*, significans Gollio teste, *Sepimentum*, *Munimentum*, *Castellum*, uti & *Chassara*, *Arctæ obsedit*. In Charta Hispanica Anni MCLXXXII. producta ab Antonio de Yepes, memorantur tres *Cassares*, videlicet *Villa-nova* &c. Du-Cangius pro *Casales* scriptum putat; sed heic nullus emendationi aut interpretationi locus est, quum *Cassara*, hoc est *Castella*, illic designari certissimum sit.

Cataletto. *Fererrum*. Monosinius, &

ex eo Academici della Crusca, nomen hoc ex Graecia ad nos adjectum censuerunt, efformatum videlicet ex *καταλιχομαι*, *Cubo*, *Dormio*. Menagius a *Castrum Lecti*, aut potius ex *κατα* & *LeTus*, ut sit *καταλέκτος*. Ferrarius verò (minime sane heic audiendus) e *Capulus*, traxerunt hanc vocem. Mea opinio est, vix falli nos posse, deducendo vocabulum *Cataletto* e Graeca Lingua, sive hoc sit ex *καταλιχομαι*, sive ex *καταλεγομαι*, sive etiam ex *κατα* & *λεκτρον*, quam postremam vocem in *Lectus* Latini immutarunt, Nobilium enim cadavera non in nudo *Feretrio* (nunc *Bava* Italice) olim ad tumulum deferebantur, sed in *Lectis*: quem morem, a Romanis usurpatum, servatum adhuc videas in efferendis Episcoporum, aliorumque insignium Procerum corporibus. In Chronico Alexandrino, seu Paschali (uti etiam animadvertit Da Cangius) occurrunt *καταλέκτια*, scilicet *Strata*, *Martae*, *Stragula*, nobis *Miterassi*. Itaque *Cataletto* idem est ac *Lectus emortualis*. Aulicus Tinenensis Cap. 13. de Laudibus Papiæ, Tomo XI. Rer. Italicar. funerum formam describens Anno MCCCXXX. haec habet: *Sequitur funus* (idest *cadaver*) *in Lecto cum culcitra & sirtaminibus & opertorio, sub quo positum est indutum vestibis sui status vel ordinis, ut ab omnibus videatur*. Atque heic animadvertite, quantâ constantiâ Majores nostri hac in re veterum mores tenuerint. Sunt hi versus Persii:

----- tandemque beatulus alto
Compositus Lecto, crassisque lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit. ----

En

En ut Romanorum quoque temporibus in more fuit, collocare in Lecto Defunctorum cadavera, eaque in atrio domus statuere, pedibus in portam versis: quod & nunc facimus. Immo idem ritus antiquissimis Graecis fuit, uti ex a *Καταλόγιον*, aut a *Casa & Tassus*, nos monens, ut vocabulum Gallicum *Tas* in ejus Originib. Gallic. adeamus. Defecit heic Menagium sua eruditio. Neque Du-Cangius rem ipsam satis pro sua solertia animadvertit. *Catastae* nomen non Italicum est, sed mere Latinum, aut si mavis Graecum. De eo complures eruditi viri egerunt, sed praecipue magnus Cardinalis Baronius in Notis ad Martyrologium, ad diem XVI. Martii, & la Cerda in Adversariis, Cap. 71., ut pudeat his immorari. Attamen in gratiam minus peritorum dicam, *Catastam* nihil aliud fuisse nisi Tabulatum, sive Suggestum ligneum, in quo tum Servi venales exponebantur, tum expositi ad ignominiam, atque etiam cruciati fuere non pauci e Sanctis Martyribus. Vocem hanc adhibuere Tibullus, Plinius senior, Persius, Statius, Sanctus Cyprianus, Prudentius, & alii. Eamque retinere Itali, nunc eâ utentes ad significandum cumulum-elevatum lignorum, & per translationem etiam aliarum rerum.

Catasto. Tributum Decimarum, bonis Civium, Anno Christi MCCCCXXVII. a Republica Floretina impositum. Ab *Accatastare* derivarunt hoc nomen post Machiavellum Academici Cruscani in Vocabulario. Errasse illos diserte scribit Menagius: nam *Catasto*, si ei fides, appellatum fuit a *Capitastrum*.

A

Atqui, reponebat Octavius Ferrarius, tributum illud non capitibus, sed bonis indictum fuit. Nihil refert, Menagius subdit: *Non hanno visguardo a queste distinzioni gli Etimologisti*. Lepidum sane responsum, ut somniare quidquid lubet, Menagiis liceat. Alii ab *Adquotare Catasto* traxerunt. Ferrarius a Graeco *καταστας*, Gothofredus Lib. XIII. Codicis Theodosiani. Tit. 10. l. 8. a *Κατασπέσις* deduxerunt: quasi temporibus iis usque ex Graecia petendum fuerit id nomen. At nobis gravior heic futura est ipsorum Florentinorum auctoritas de suis rebus scribentium. *Accatastare* significabat *Ammassare*, *Ammontare*, *Fare una massa*, *un' unione*. Latine diceres *Congerere*, *Coadunare*. Ex *Catasta*, de qua nuper egi, verbum illud eformatum. Itaque e bonis Civium descriptis in Regestis publicis *massâ conflatâ*, apparebat, quod singuli pendere deberent, & quid Respublica inde perciperet. *Quella gravezza*, ait Admiratus senior Lib. 19. Hittor. Florentinae, *dàl mettere insieme i beni, che con altra voce Accatastare si suol dire, Catasto fu chiamata*. Ad eam quoque similitudinem appellantur Romae & alibi *i Monti della Pietà*, *i Monti de' Debiti, e Crediti &c.*

B

C

D

E

Cavolo. *Brassica capitata*. Vide supra in Dissertatione praesenti.

Cedola. *Syngrapha*. Ex Latino, vel Graeco *Schedula* venit. *Scedula*, denique *Cedola* evasit. *Zettel* Germani dicunt, atque a nobis vocem accepisse mihi creduntur.

Ceffo. Anterior pars capitis, praecipue brutorum animantium. Difficile mihi persuadeat Menagius, Latinam vocem *Caput* immutatam

fuisse in *Ceffo*. Nostrum *Ceffo* idem esse cum Gallico *Chef* puto. Utraque autem Lingua hoc recte traxisse e Graecia videtur, ubi κεφαλή *Caput* significat.

Cenno. *Nutus*. Menagius rem brevibus decernit, inquires: *Signum*, *Segno*, *Seno*, *Senno*, *Cenno*. Ego ab amplectendo hocce Etymo deterreor, quod ex *Signum* Lingua nostra efformaverit *Segno*; nullaque ratio excogitandi sit, hoc in *Cenno* fuisse conversum. Proinde aliam originem vestigare minime prohibemur. Glossae MStae in Glossario Du-Cangii habent; *Ni To*, quod *Rustice dicitur Cenno*. Rustica Lingua, quae olim fuerit appellata, dixi in praecedenti Dissertatione. Videndum quoque, num e Graecorum κινῶ, seu κινῶ, significante *Movere*, antiqui deduxisse potuerint *Cenno*, *Cennare*. Profecto *Nutus* nihil aliud est, nisi *Motus* oculorum, digitorum, aliorumve membrorum, aliquid sine voce indicans. Veteri etiam Germanicae Linguae, uti Schilterus monuit, fuit *Kennen*, *Noscere*: & *Cenninga*, *Notitia*, *Notificatio*. Inde quoque *Cenno* ad nos pervenisse potuit. Sed fortasse diligentiores certioribus nobis fontem ostendent.

Cerna. Vocabularii Florentini Auctores per Latinum *Purgamen*, & *Purgamentum* reddidere hanc vocem. Minus recte sane. E Latino *Cernere*, interdum adhibito pro *Secernere* ejus derivativo, prodiit *Cernere* Tuscorum, & *Cernire* Mutinensium, significans *Separare*, *Secernere utile ab inutili*, ut fit in cribranda farina. Aequè verò dicimus *Cernere* bonos a malis, quàm malos a bonis, uti unam speciem,

A aut rem ab altera. Hoc potissimum nomine usi sunt veteres ad designandas turmas Artificum & Rusticorum minime aduertas militiae, quas ubi necessitas urgebat, ad bellum ducebant. Quum ex malsâ tot hominum tantummodo aptiores ad arma seligerentur, reliquis ineptis dimissis, propterea cohortes ejusmodi *Cerne* appellabantur, & adhuc a Mutinensibus nuncupantur *Cernide*. Quare *Cerna* pro *Scelta* usurpatum. Rursus quandoquidem id genus milites temporanei comparati cum veteranis ac stipendiariis, in arte militiae induratis, parum roboris in proeliis afferre solebant, & modica in iis spes collocabatur, quoties conferendae erant manus: idcirco in exercitiis *Cernae* istae parvi fiebant, non quod essent *spezic di soldati*, divenuti per li rei loro portamenti infami nella mil'zia, ut iidem Florentini Academici censuerunt, sed quod experientia destituerentur in bellicis rebus, & facile converterentur in fugam.

Cesioie. *Forfices*. A *Caedendo*, five *Incidendo*, *Caesoriae* forfices primo appellatae fuerint. Mutinenses adhuc eas nuncupant *le Cesore*. Sed & Anglica Lingua *Cifers* illas appellat.

Che. Varias significationes in Lingua nostra habet, uti & apud Gallos & Hispanos *Que*. Ferrarius nihil cunctatus, a Latino *Quae* deducit, *Che cosa?* quae causa? Menagius plaudit. Sed fortassis adhuc obscura est integra vocis hujus origo. Non enim de femininis tantum dicitur *Che*, sed & de masculino, & neutro, immo & plurali numero. Insuper conjunctio est, Infinitivum regens: *Credo*, *che*

non sit facile. Pense, che tu mi a-
scolti. Heic nullus certe locus La-
tino Quae. Ad haec pro Quam,
& pro Quid, Cur Quia, uturpa-
tur, ut alia omittam. Tot diver-
sis viis principium unum assignan-
dum vix credam. Quare veri si-
milis est, etiam Quod, & Quia
conversa fuisse in Che. Perfica
quoque Lingua, teste Angelo a
Sancto Joseph, in usu habet Ke
pro Quod Latino-barbaro, sive pro
Que Gallico. Alia quidem a Per-
fis accepisse potuimus. Verum
hanc vocem inde profectam nemo
arbitretur.

Chiappare, Archiappare. Fugientem Ca-
pere. A Capiō Capulare Menagius
sibi finxit, & inde efformatum tra-
didit Chiappare. Mihi veri vide-
tur similis, rudem Populum bre-
viori viâ efformasse e Capiō Capia-
re, & postea perturbato, ut in
multis aliis verbis, literarum or-
dine dixisse Ciapare, quo Mutinen-
ses adhuc utuntur. Ita verò acci-
dere potuisse, fortassis indicabit o-
rigo vocis Ficcare. Haec enim non
a Fictare derivata est, uti Men-
gius est opinatus, inde namque e-
mersisset Fittare; sed quidem ex
Figo, ad formam primae Conju-
gationis Verborum inflexo, hoc
est Figo, Figas, Figare, quod po-
stea evasit in Ficcare. Ita e Puteo,
Putre antiquis Latinis fuit. At
vulgus Putio & Putiare sibi effor-
mavit, quod secundum consuetu-
dinem Linguae nostrae in Puzzare
conversum est. Eodem quoque mo-
do pro Educere apud Tertullianum
offendimus Educare, & pro Deglu-
bere occurrit Deglubare: & in Glof-
fis antiquis legitur Compescare pro
Compescere, Sculptare pro Sculptere,
ut alia praeteream. Inter hujus

A generis verba Mutinensibus est Az-
zacarfi, significans Sterneve se humi.
Non aliunde natum puto, nisi ab
Adjacere, quod in Aljacare se, ac
tandem transitive in Azccare se
mutatum fuit.

B Chiasso. Angiportus, Via angusta, quae
interdum exitu caret. Miror ego,
cur in mentem Menagio venerit,
hanc vocem e Capsa, Capsus, Ca-
pso, Casso, Chiasso, esse derivan-
dam. Nihil simile heic, immo
omnia extra normam. Occurrit
quidem mihi Graecum κλάζω, quod
Claudere significat: occurrit Lati-
norum Clausum, & Germanorum
Gasse, significans Strada, Piazza,
Calle. At haec tenebris abundant.
Mutinenses hac voce tantummodo
utuntur ad significandum susurrum,
ac strepitum puerorum inter se lu-
dentium, aut mulierum murmur,
cum viris multâ licentiâ agentium.
Fare del chiasso aequae dicunt, ac
Fare del bordello insieme. An ista
notio usui alicui esse possit ad de-
tegendam vocabuli Chiasso origi-
nem, considerandum nunc est. Mu-
tinensis vox e Germanico Klatch,
significante Rumorem, Loquacitatem,
videri alicui possit profecta. Mihi
creditur enata e Classicum: quo no-
mine medii aevi Scriptores omnium
campanarum pulsationem designarunt,
uti multis exemplis ostendit Du-
Cangius. Classus etiam strepitus
ille appellabatur, & a Francis Glas.
Sed cur & Angiportus a Tuscis
Chiasso nuncupatus fuerit, nondum
agnovi, nisi statuas, ea loca ex
meretricum strepitu nomen accepisse.
Et sane, uti Cruscani Voca-
bularii Auctores animadverterunt,
Baccano eadem ratione usurpatum
fuit pro Streptu simul, & pro Lu-
panari. Pari modo apud Mutinen-
ses

ses *Bordello* in usu est pro *inhonesto* *strepitu*, & *Prostibulo*.

Chiedere. *Petere*, *Postulare*. Vox intacta Menagio. Is tamen deducit *Richiesta* ex *Requirere*, ideoque uti *Richiedere* a *Requiro*, ita *Chiedere* erit a *Quaero*, quod & Corbinellius censuit. Durum Etymon; ac propterea inquirendum adhuc, an emanasse potuerit a *Cedo* Latino- rum, significante *Dic* vel *Da*. Antiqui dixerunt: *Cedo aquam*, *Cedo tabulas*. *Cedo, dic mihi*, Terentii est, ita ut ipsum *Peto*, aut *Posco* referre videatur. Liutprandus quoque Ticinensis Lib. 4. Cap. 4. Histor. Saeculo Christi Decimo, feminam percontantem inducit: *Quod, Cedo, crudelius mulieribus bellum inferre potestis?* Heic *Cedo* idem significat, ac Tuscorum *Chiedo*: neque enim Lombardorum Lingua popularis hac voce utitur. Vide alterum similem Liutprandi locum Lib. 4. Cap. 13.

Ciabatta. *Calceus vilis*. Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Cianciare. *Nugas loqui*. Menagius a *Nugax* trahere hanc vocem conatus est. Ferrarius a *Cantionare* deduxit, Uterque (dicere liceat) *nugas* in forum attulit. *Chance* Gallica vox est: est & Anglica. Utrique genti significat *Casum fortuitum*, & *quae accidunt inter homines*. Nos appellamus *Adventure*, *Nouve*, *Novelle*, *Novità*. Uti ex *Novelle* natum *Novellare*, ita ex *Chance*, seu *Ciance* prodiit *Cianciare*. Nihil enim aliud primo fuit *Cianciare*, nisi quae contingebant in Urbe, aut in Orbe, enarrare. Eadem ratione ex *Fabulari* sive *Fabellare*, hoc est *Fabulas narrare* (Italice *Novellare*) Majores nostri confecerunt *Favellare*, quod idem

significat ac *Loqui*, *Parlare*. Idem est *Confabulari*, ac *Cianciare*. De Hadriano Spartianus: *Uno tempore scripsit, dictavit, audivit, & cum amicis fabulatus est*. Et antiquissimus vulgatus Interpres Evangelii Sancti Lucae Cap. 24. vers. 15. haec verba in τῷ ὀμιλεῖν, idest *dum colloquerentur*, de rebus videlicet seriis & sanctis, vertit, *dum Fabularentur*. In Vita Beatae Michellinae Pisarenensis apud Bollandistas in Actis Sanctor. ad diem 19. Junii legitur: *Omnia ista videntur Truffae & Cianciae, & a personis desperatis & rudibus*. Recte legendum heic *Truffae* censuit Clariss. P. Papebrochius. Subdit ille: *Ciancia quid sit, nondum comperi, nisi fortè a Canto sit, idemque valeat, quod naenia*. At nihil aliud heic sunt *Cianciae*, nisi Italicum *Ciance*, hoc est *Nugae*, de quibus actum satis est. Adde ita efformatum fuisse e *Parabolare Parlare*, nempe e *Parabolà*, quod conversum fuit in *Parola*. Et inde *Parabolano*, *Ciancione*, *Ciarlone*.

Ciarlare. *Inania loqui*. Vide Dissertationem XXIIX. de *Speſtaculis*.

Cimento. *Periculum*, *Experimentum*. *Cimentare*, *Experiri*, *Periculum facere*. Menagius suam heic facit, simulque laudat Octavii Ferrarii sententiam, censentis, enatum *Cimento* e *Specimen*, *Specimentum*, *Cimentum*, *Cimento*. Uterque fallitur. *Specimen* (quod nobis est *Moſtra*, *Saggio*) diversae plane significationis est a *Cimento*. Itaque ex Arte Chemicâ, seu Metallicâ vocem hanc accepimus: ipsa verò ex Latino *Caementum* efformavit *Cimento*. Vide Pyrotheciam Vannoccii Biringuccii Senensis, Anno MDXL. editam, hoc est Librum in Re Metal-

tallica eximum, sed quem nos Itali (quod & in aliis multis facimus) negligimus, aut longe infra meritum aestimamus. Ibi Lib. 4. Cap. 7. traditur *il modo di Cimentar l'oro, e di conduolo all'ultima sua finezza*: quod fit in vase *Cementato*, cui ignis supponitur. Quod *la Coppella* praestat in argento, *il Cimento* praestat in auro. Ejusmodi experimento purgatur aurum a quacumque sorde; & quidquid argenti commixtum erat, inde separatur. Postremis hisce Seculis Italici Scriptores per translationem uti coeperunt verbo *Cimentare*, & nomine *Cimento*, ad significandum arduum aliquod experimentum fortitudinis, aut probitatis hominum. Habes germanam hujus vocis originem.

Cimurro, seu *Cimorro*. *Pituita*, seu *Rbumatis* species, quo e naribus defluente interdum equi laborant. Menagium audi: *Non so l'origine di questa voce. Chi me la insegnerà, erit mibi magnus Apollo*. Idem & ego repeto. Addo tamen: vel Arabicae originis esse hanc vocem, quum Lingua etiam Hispanica, quam Arabica multum locupletavit, habeat *Cimorra*, eadem significatione, Covaruvia teste. Vel ex Populorum Septentrionalium Linguis ad Italos & Hispanos ista migravit. Certe Anglis *Murr* est *Catarro*, *Freddore*. Tum *Chill* est *Freddo*, ita ut suspicari liceat compositum *Chill-murr* (Italice *Cilmurro*, idest *Freddo Catarro*) a Populis iis olim appellatum fuisse morbum istum equorum: quae vox postea in *Cimurro* transferit apud Italos.

Cid. *Hoc*. *Istud*. *Dal Latino Hocce*, *Ceoc*, *Ceo*, *Cid*: verba sunt Mena-

gii, intrepide decernentis, ac si audisset suismet auribus Italos olim pronuntiantes illud suum *Ceoc*, conversum postea in *Ceo*, *Cid*. Unum ego novi, videlicet Gallicae Linguae esse *Ce*, pronomen, latius etiam quam nostrum *Cid* adhibitum. Veteres verò Franci, uti animadvertit Hicckesius in Grammatica Anglo-Saxonica pro *Ce* usurparunt *Ceo*, idest *Hoc*. Propterea ab ipsis Francis, olim in Italia dominantibus vocem hanc Tuscis accepisse videntur: nam nos Lombardi eâ in Dialectis nostris non utimur. Unde vero Francicum *Ce*, *Cet*, *Cette*, & proprium ne sit illius indigenae Linguae, ab aliis edoceri cupio.

Ciuffo. *Frontis capillitium*. Menagius a *Tupha* traxit, qua voce usus est Vegetius Lib. 3. Cap. 5. veterum Vexilla describens. *Cristam e plumis* fuisse, Eruditi sentiunt. Vexilli quoque speciem hoc nomine designatam, a Beda intelligimus, qui Lib. 2. Histor. Cap. 16. scribit: *Illud Vexilli genus, quod Romani Tusan, Angli appellant Tuuf, ante eum ferri solebat*. Sed sive *Cristae e plumis*, sive *Vexilli* genus fuerint *Tusae*, nemo certe hac voce usus fuit, ad designandos capillos fronti super eminentes. Praeterea vix *Tusa* conversum nunquam fuerit in *Ciuffo*. Mihi longe verisimilius est, mansisse hanc vocem e Germanico *Zopff*, significante *Cirrum capillorum*, sive *apicem*, *fastigium*, *culmen crinis*. Hinc *Zuff*, quod Mutinenses & Mediol. adhuc retinent, Tuscis verò pro more suo in *Ciuffo* converterunt. Quod potissimum ea voce designarentur Cirri imminentes Fronti, propterea *Frons* ipsa per eam vocem

cem quandoque designata est. Dicimus nos adhuc: *Far sudare il Zuffo ad alcuno*, idest *Frontem*, ut significemus, grave negotium alicui faceßere. Hinc etiam *Fare il Zuffo ad alcuno*, idest corrugata *Fronte* quempiam contueri. Neque aliunde natum *Arzuffarsi*, idest conferere manus, seu *Frontem Fronti* in certamine opponere. Quae ratione etiam dicimus *Affrontare*, & *Affrontarsi*; & denique *Zuffa*, *Certamen* inde evasit.

Civetta. Noctua. Putat Menagius, se satisfacisse sibi ac aliis, quum a Graeco *κίχουβη* *Noctuam* significante, & ab uno Aristophanis Scholiaste usurpato, Italicum *Civetta* per suas scalas consuetas deducit. An res ei successerit, aliorum iudicium esto. Illud solum adnotabo, Persicae Linguae esse (uti testatur Angelus a Sancto Joseph) vocem *Chiset*, quae *Noctuam* significat. Mihi tamen difficile persuadeatur, Italos ab Orientalibus accepisse nomen volucris indigenae, neque peregrinae. Quare origo vocis proprius petenda videtur. Scilicet avem non absimilem nos Mutinenses a sono vocis nuncupamus *Ciù*; e quo subinde efformatum fuisse puto *Ciuvetta*, quod demum evasit apud nos in *Civetta*: quasi *Civetta* femina fuerit, *Ciù* vero mas, quum tamen diversae sint speciei. *Ciovetta* eam appellat Francus Sacchetti Tuscus in Fabulis. Mediolanenses *Ciguetta* appellant.

Coccio. Fragmentum vitrei, figlini, aut alicujus similis operis fragilis. Multa habet Menagius ad vocem *Coccare*, quam a *Conca*, *Cocha*, *Coca* trahit: addens inde etiam venire *Coccio*. Nil solidi adfert, si quidquam video. Ne ego quidem

quidquam certi habeo de vocabuli istius origine. Eruditos tamen moneo, ut perpendant, an fortè emeruisse illa potuerit ab *Excutio* Latino, atque an heic audiendi sint potius Lombardi. Nos Mutinenses *Scozzare* dicimus *Confringere* aliquid integrum, uti ovum, amphoram, ollam, calicem, tegulam, nucem, ita ut in fragmenta abeat. Nata videtur vox ab *Excutio*, scilicet ex ejus Infinitivo, ad instar aliorum non paucorum corrupto (ut supra monui ad vocem *Chiappare*) hoc est ab *Excutiare* pro *Excutere*, quod postea evaserit in *Scozzare*. Nam primo ad normam Latinae Linguae dixere, *Excutere nucleum ex nuce, avellana, ostreo*, aliisque ejusmodi rebus: tum *Excutiare nucem, avellanam, ostreum, &c.* idest frangere, ut quod intus est, educatur. Denique *confringere* quodcumque vas, appellarunt *Scozzare*, eorumque fragmenta *Scozzi*. Romani verò ac Tusci dicunt *Cocci*. Originem propositam confirmare videntur verba *Accozzare, Rascozzare*, quae nihil aliud proprie significant, nisi *Conjungere* iterum *Fragmina* alicujus vasis vel rei fractae, significatione postea propagatâ ad quamcumque unionem rerum antea sejunctarum aut dissipatarum. Ubi vides, non *Cocci*, sed *Cozzi*, intervenire. Erunt fortasse, qui e *Cocbleâ*, significante *testam Limacum*, suspicentur prodiisse vocem istam, hoc est; efformatum ab *Excocbleare* *Scozzare*, quum nempe *Cocblea* conteritur, ut inde *Limax* extrahatur. Mihi veri videtur similis, ac legibus Etymologiae propinquius Etymon antea propositum.

Socba. Navis Species. Vide Dissertationem XXVI. de Militia.

Sodardo. Vide eandem Dissertationem XXVI.

Cogolaria. Genus retis, Sacculum jacentem imitantis, in ore amplius & sensim decrefcentis, appositis interdum valvis reclinatis, per quas tum piscibus, tum avibus facilis sit ingressus, difficilis vero regressus. A *Cuculus*, *Cucula*, *Cucularius* &c. deducebat Menagius. At *Cuculus* nihil aliud est, & fuit, nisi volucris, quam adhuc Tusci *Cuculo* appellant, Mutinenses *Cuculo*. Dic ergo, a *Cucullus*, ad cujus similitudinem efformata fuere ejusmodi retia. Latinis *Cucullus* fuit, quod nunc *Cartoccio da Speziale*. Appellatum quoque ob similitudinem fuit *Cucullus* id, quod nunc dicimus *Cappuccio*, unde *Minores Cappuccini*. Certam vocis originem prodit Mutinensium, aliorumque Populorum Dialectus. A nobis enim Rete hujusmodi appellatur *il Cogollo*, Latino *Cucullus* omnino respondens.

Collare. Fune torquere. Vide Dissertationem XXIII. De Moribus Italicorum.

Colmo Substantivum. *Vertex alicujus rei.* A *Cumulus* hoc vocabulum Menagius traxit, atque ab eo minime dissentio. Habemus enim *Colmare di benefizi*, atque hoc certe a *Cumulare* descendit. Attamen omittendum non erat, Latinum nobis esse *Culmen*, quod propius exprimit & literarum sono & significatione Italicum *Colmo*. Dicimus: *sua fortuna era giunta al Colmo*. Hec potius *Culmen*, *Fastigium*, designari videas, quam *Cumulum*. Sed & *Culmus*, sive *Colmus* vox fuit apud Latinos meliores, significans tritici calamum, pa-

Tom. VI.

A *leam, seu stramen; quo tecta domorum cooperiebantur.* Ammianus Marcellinus Lib. 31. Cap. 2. loquens ait: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum; ne tugurium quidem Culmo tectum cerni usquam potest.* Guilielmus Apulus Lib. 2. de Normann. ait:

B *Ad Ducis hospitium, quod Culmo texerat ipse, Frondibus & sepsit.*

Sed & Vergilius longe antea *Aeneid. VIII. vers. 654.* scripserat:

Romuleoque recens borrebat Regia Culmo.

C *Idest tecta cooperta stramentis. Ita & Apollinaris Sidonius Lib. 7. Epist. 17.*

Et casa, cui Culmo Culmina pressa forent.

D *Suspitari quisquam possit, hinc etiam descendisse Italicum Colmo pro Vertice, Fastigio. Ita Cima, seu Cyma olim significans summitatem olearum vel arborum, Isidoro teste, translata ad res alias, nunc summitatem rerum apud Italos designat. Meliores tamen Latini alio sensu Cymas usurparunt. At ego Culmen retineo tanquam veri similiorem vocis istius originem.*

E *Coloro. Illi. Menagii sententia est, veteres Eccum illorum dixisse, & inde efformatum Coloro. Mihi non persuadebit. Suspicio ego, enatum potius cognomen istud ex Qui illorum; quod facile usurparunt Barbaro-Latini, quasi dicerent Qui ex illis. In antiqua Vita Felicis, quam Estensis Bibliotheca MStam servat, legi: Imperochè luy atura*

C c c

Et consortia quollori, che in lui se confidano. Mutinensium quoque Dialectus pronuntiat *Quellor* pro *Coloro*, E. suppresso more Gallico.

Colpo. *Ictus*, *Percussio*. Antiquissima vox est Francicae ac Teutonicae Linguae, atque illius exempla occurrunt in Lege Salica, apud Marculfum, & alios. Si Menagium audimus, nos aequae ac Germani ex *Colaphus* efformavimus *Kolp*, nunc nobis *Colpo*, & Gallis *Coup*. Mihi veri videtur similis, originis prorsus Germanicae esse *Kolp*, genericum nomen cuiuscumque *Ictus*. Uti dura nimis translatio nunc foret, *Dare uno schiasso*, (id est *un Colpo*) *colla spada, col bastone*, ita olim fuisset, *Aliquem tundere Colapbo gladii, baculi, saxi &c.* *Cominciare, Incipere*. Recte Menagius a *Cum* & *Initiare* arcessit. Sed Covaruviam commemorare poterat, qui ante eum Etymon istud indicarat.

Compagno Socius. Multis vox ista hariolandi causam dedit. Sunt qui a *Combanno*, de quo Festus mentionem fecit, illam derivant. Alii a *Combino*, aut a *Compaganus*, sive *Compagus*. Alii denique a *Panis*, quasi qui eodem Pane vescitur. Postremae huic sententiae adhaesit Menagius, in eamque novissime concessit etiam Eccardus in Notis ad Legem Salicam Tit. 66 ubi legitur: *Si quis hominem ingenuum in hoste in companio de companiei suorum occiderit &c.* hoc est, *de Sociis suis*. Verum addere liceat; verba haec in *companio de companiei suorum* Glossema videri adjectum, ac intermixtum textui Salicae Legis. Neque enim ea habentur in editione elimata Baluzii, neque occurrunt in vetustif-

A | simo Codice MSto Cathedralis Mutinensis. Utrumque sit, omnino mihi a veri similitudine abhorre videtur, *Cum* & *Pane*, originem dedisse Italico vocabulo *Compagno*, Gallico *Compagnon*, Hispanico *Compannero*, & Anglico *Companion*. Quid enim, amabo, analogiae inter *Socium*, & *Cum Pane*? Propterea quod in ea voce *Panis* mentio seu sonus occurrat, leve est inde statim elicere velle originem ex *Pane*. Suspicebam olim vocem istam enatam ex Latino *Compagnare*, scilicet *Unire* & *Jungere* (quod verbum usurpavit Sanctus Augustinus). Inde enim facili mutatione Italicum exurgit *Compagnare*, *Accompagnare*, hoc est, *Jungere se alicui*, unde postea *Compagno* emanarit. Non obstabo tamen, si malis, esse originis Germanicae hanc vocem: quod Hickesius docuit. Scandicum enim vocabulum est *Kompan* ejusdem significationis; & *Kompan/skip* idem sonat atque *Societatem*, *Consortium*. Fatetur ipse Eccardus, apud Saxonicum vulgus in usu esse *Kumpan* & *Kumpen* pro *Socio*. Mathias quoque Cramerus inter primitivas Germanicae Linguae voces recenset *Kompan* significans *Socium*.

Congedo. *Abeundi facultas*, *Commeatus*. Ab ipsa voce *Commeatus*, significante veniam militibus datam discedendi, Menagius traxit *Congedo*. Nemo non videt, e *Commeatu* deduci quidem Italicum *Commiato*, nunquam verò efformari potuisse nimium distantem vocem *Congedo*. Neque a *Concedo* enatum *Congedo*, ut visus est suspicari Carolus Danti. Undenam ergo? Perpende, num a praepositione *Cum* & *Geben* Teutonico, significante *Ire* & *Proficisci*.

ficisci. Voce hac significatur *facultas abscedendi* (nos *Licenziare* dicimus) unde adhuc Germanis a verbo *Scheiden*, *Abscheiden*, *Partirsi*, in usu est *Abchied*, *Congedo*. Latinam vocem *Commeatus* fortassis expressere Latino-Barbari per similem ex Germanica Lingua petitam. Quid enim est *Commeatus*, nisi *Cum* & *Meare*, idest *Ire simul*? Atqui *Cum*, & *Geben* Teutonicum, conjuncta idem significant, hoc est *Simul Ire*. Proinde hinc natum videtur Gallicum & Anglicum *Congè*, & *Congear*, *Dimittere*, usurpatum ab antiquis Latino Barbaris, cujus rei exempla profert Du-Cangius. *Congear* profectò indicare videtur *Con-geben* Germanicum, Latinâ terminatione usurpatum.

Congegnare. *Compaginare*, *Copulare*. Nata vox videtur e verbo barbare efformato *Cum-ingeniare*.

Coniare. *Cudere pecuniam*. Monofinius, atque ex eo Academici Cruscani, a Graeco *σικονιαζω* derivatum hoc verbum putarunt. Quid Menagius? *Da Cuneus*, *sicuro*. *Cuneus*, *Cunius*, *Conius*, *Conio*, *Coniare*. Atqui *Cuneus*, Italice *Bietta* quid quaeso rei habet cum Nummis in Moneta percussis? Certum censeo, ex Graecia ad nos verbum venisse; & quidem ab *Icona* seu *Iconia* barbarica voce, qua a multis Seculis usi sunt Scriptores ad designandam *Effigiem*, *Imaginem*. Silicet *Iconiare* dictum fuit imprimere in Nummis *Imaginem Principis*. Vide Du-Cangium ad hanc vocem in Glossario Latino. Dixerunt etiam *Effigiare*.

Conquidere. *Male habere*, *Affligere*, *Prosternere*. Si Menagio fides, *Conquidere* ex *Conquestare* Latino-Bar-

A baro prodiit. Is enim idem putat *Conquidere* & *Conquistare*. Basillice fallitur vir doctus. Diversa omnino & origine & significatione sunt haec duo verba. In errorem raptus fuit, quod censuerit, Italicum *Conquiso* nihil aliud esse, nisi Gallicum *Conquis*, Participium scilicet verbi *Conquerir*, quum tamen Italicum *Conquiso* nihil rei sit cum Gallico *Conquis*. Atque in hunc eundem errorem antea prolapsus fuerat Bembo Lib. Primo Profar. quem Castelvetro noster in Additament. emendavit, scribens: *Conquiso è voce Italiana, ed è intera Latina, cioè Concisus. Nè significa quello, che fa Conquistato, in guisa che l'una si possa usar per l'altra. Perciocchè Conquiso significa Tagliato, e in minute parti diviso: ma Conquistato, Guadagnato, Procacciato.* Animum ad haec non advertit Menagius. Ceterum non facile subscriberem Castelvetro, deducenti ex *Concido* *Conquidere*. Neque enim *Conquido* revera significat, minutatim aliquid concidere. Et cur CI. evasit in QUI?

D *Conquistare*. *Adipisci*, *Comparare sibi*. Ac praecipue de illis hoc dicimus, qui vi armorum potiuntur Regnis, Urbibus, aut Castris. Verbum hoc, si Menagium audimus, a Latino-Barbaro *Conquestare* venit. At unde ipsum *Conquestare*? Rectius ille dixisset, Italicum *Conquistare* prodiisse a Participio sive Supino Latini verbi *Conquiro*, quod pro *Acquiro* majores nostri usurparunt. Nempe *Conquistum* evasit *Conquistum*, & inde *Conquistare*.

E *Contado*. Vide Dissertationem VIII. de Comitibus.

Contare. *Narrare*. Vide infra verbum *Raccontare*.

Contrada. Via, Regio, Vicinia. Tafsonio nostro visa fuit vox nata e *Contrabo, Contractus*, ut sit *Contracta Regio*. In ejus sententiam ivit Menagius, addens hinc emersisse *Trahus*, ut *Trahus Ligeris, Trahus Rheni*. Sed nullum apud veteres exemplum reperies *Contractus*, ejusmodi significatione usurpati; & ubi Italicam majores nostri fecissent hanc vocem, *Contracta*, & non *Contrata* dixissent. Quare mihi praeferenda creditur Henschenii V. Cl. e Societate Jesu opinio, non ignota ipsi Menagio, dum censuit *Contrata* efformatum e *Conterrata*. Notum est, *Conterraneus* in usu fuisse melioribus Latinis ad significandum *un' uomo dello stesso paese*. Pro *Conterraneus* barbarica Saecula dixere *Conterratus*; & inde *Conterrata*, idest *Regio, Plaga, Vicinia*: quae vox ad vias etiam Civitatum translata est, in quibus habitantes appellabant se ejusdem *Conterratae*. In Anonymi Barenis parvo Chronico, quod supra in Dissertatione I. de *extevis gentibus*, evulgavi, legitur ad Annum MXL. *Occisus est Michaël Catt (forte Casapanus) sub Castello Mutulae ab ipsis Conterratis*. Infra quoque & *omnes Conterrati dispersi sunt*: idest Cives ejusdem Terrae.

Coperchio. A cooperculum efformatum fuit.

Coppa. Occiput. Ab ipso *Occiput* Ferrarius nomen hoc derivavit incredibili hac metamorphosi: *Occiput, Occipa, Coppa*. Menagius a Germanico *Kopff*, significante *Caput*. Sed ne hoc quidem satisfacit. Nos enim ut *Caput* designemus, utimur vocibus *Capo & Testa*; & vocabulo *Coppa*, non *Caput*, sed *Occiput* nuncupamus. Itaque veri fi-

milius videatur, *Coppa* efformatum fuisse ex Latino-barbara voce *Cupus*, significante *Concavum, Curvatum*, quali *Occiput* sit pars *Cupa Capitis*. Fortassis inde est & *Coppo, Tegulam* significans, uti & *Coppa Pateva*, quod *Concavae sint*.

Coppia. Par hominum aliarumve rerum. Paucis Menagius: E *Copula*. Vereor, ut nimis festine sententiam protulerit. Nihil aliud est *Copula*, nisi *Nexus, Conjunctio* rerum, quae significatio plurium esse potest, ac praeterea distat a vi Italici *Coppia*, duo tantum significantis. Itaque videndum, num potius illius origo petenda sit e Germanico *Kuppel, Kuppe, Koppel*, significante *un Pajo*, hoc est *Coppia*. Hinc etiam Gallicum *Couple*. Quod si quis Germanicam vocem ex *Copula & Copulare* prognatam fuisse opinetur: contendent alii, hanc esse antiquissimam suae Linguae dictionem, & *Copulam* Latinorum, non respondere nostro *Coppia*.

Coppo. Tegula. Vide Dissertationem XXI. de *statu Italiae*.

Corredo. Ornatus, Convivium. Vide Dissertationem LIII. de *Institut. Milit.*

Corriho. Levis, qui facile ab aliis decipitur. *Forse da Correre*, inquit Menagius. Immo sine dubitatione. Nam *Corriho* (uti nos Lombardi pronuntiamus) significat hominem, qui facile ad credendum currit.

Coscino, Cuscino, Latine *Pulvinus. Cussino* Mutinensibus. *A Coxis*, inquit Ferrarius, *quod mulieres illum, quum acu operantur, coxis complectantur*. Perum concinne. Germanicum *Kussen*, seu *Kussin* putat Menagius pertransisse in Galliam, ubi est *Couffin*, idem significans, ac nostrum

Arum *Cuscino*. In Glossis Theoticis ab Eccardo editis legitur *Cervical*, *Pulvillus*, (Germanice) *Cuffin*. Haec veri similior vocis origo videatur, quàm quae a Ducangio producta est, scribente in Glossario ad vocem *Cuffinus*: *Videtur autem vox haec Gallica Couffin efficta, quasi Coeffin, derivarique a Colte, Culcita*. Porro vox ista apud Scriptorum Gallos & Germanos occurrit ante Annum a Christo nato Milliesimum. Perpendendum igitur esset, num aliqua affinitas sit inter ipsam & Gallicum *Couche*, & *Coucher*. Nimirum *Pulvillus* instar lectuli est, super quem componitur caput quietis causâ.

Costui. *Iste*. Ferrarius immutatum censuit *Cujus Istius* in *Costui*. Menagius ex *Ecco Istius* efformatum credidit *Costui*. Suspicio ego, prodiisse primò *Cotesto*, de quo infra dicam ad vocem *Quello*. Tum e *Cotesto* & *Huic* emeruisse *Cotestui*: quae vox apud veteres Tuscos interdum occurrit. Denique *Cotestui* brevitatis causâ conversum fuisse in *Costui*.

Corone. *Gossipium*. Ludit aut ludere videtur Menagius, quum a *Cydoniis malis*, nobis *Pomi Cotogni*, quia lanuginem praeferunt, hanc vocem efformatam censet. Manifestum est (quod & Caninius praesensit) illam ex Arabum Lingua descendisse. Iis enim *Qoronon* seu *Cotonon*, & *Qotnon* est, quod Latinis fuit *Gossipium*, Tuscis, Italiisque *Corone*, ac Lombardis *Bambagia*, *Bambaso*.

Covelle. *Aliquid*. Tum Tuscorum, qui & *Cavelle* dixerunt, tum Mutinensium atque aliorum Italico- rum vox est. Menagius eam de-

A ducit a κένον, vocabulo apud Hesy-
 chium reperto, ac significante
 ελάχισον. hoc est, *Minimum*. A-
 beat, quaeso, Hesychianum illud
 κένον, quod fortasse nihil aliud si-
 gnificavit, quàm *Granulum*: neque
 enim nisi per vim exprimas inde
Covelle, idest arte Menagianâ ita
 progrediendo, *Corcu*, *Cocubum*, *Coc-
 cubellum*, *Coccuvelum*, *Covellum*, *Co-
 vella*, *Covelle*, idest *res nihili*, * x̄p̄.
 Immo *Covelle* *Aliquid* significat.
 Nos Mutinenses dicimus *Dammi*
 aut *Dimmi Covelle*, idest *Aliquid*,
 sive cibus ad edendum, sive elee-
 mosyna, sive instrumentum, sive
 narratio, sive alia res indetermi-
 nata petatur. Videtur ergo *Covelle*
 C Latinum *Quod velis*, vel *Quod vel-
 les* conversum tandem in *Covelle*.
 Idest *da mihi*, seu *dic mihi quod ve-
 lis*, dum *aliquid* dicas, des-ve, ne-
 cessitati, quae me nunc urget, con-
 sonum. *Far Covelle* Mutinensibus
 est *Facere Aliquid*: & hanc vocem
 pronuntiamus, uti Gallicus homo
 pronuntiaret *Quevelle*, quasi *quae
 velles*.

D *Cozzare*. *Cornu ferire*. Ita vim vocis
 explicant Scriptorum Vocabularii
 della *Crusca*. Latior mihi videtur
 vocabuli significatio. Porro certum
 est, minime illam fuisse efforma-
 tam ex *Cocium* significante (uti o-
 pinatur sive somniat Menagius)
 E *Caput*. Alterum Etymon ab eodem
 Menagio propositum, propius ac-
 cedit ad verum. A *Quatio*, *Quas-
 so*, *Cuasso*, *Cusso*, *Cosso*, *Cozzo*, *Coz-
 zare*. Nihil tamen opus erat tantâ
 metamorphoseon copiâ. Neque e-
 nim aliunde venit *Cozzare*, nisi e
Cutio, sive ex *Percutio*, sublato *Per*
 antea addito. E *Cutio*, *Cutiare*,
Cozzare. Nam *Cozzare* est *cornu fe-
 rire*,

* ἴπ̄, sive ἴπ̄: non autem x̄p̄, quod nihil Graece sonat.

vire, seu fronte Percutere & Repellere adversarium contra venientem: quod praesertim arietes, tauri, ac boves faciunt, dum alter in alterum cornibus & fronte nititur.

Crollare. Succutere, Commovere, E loco Movere. A Graeco κροδεις, significante Pulsare, Nicotius & Monosinius censuerunt deducendam hanc vocem. Sed longe alia est significatio verbi *Crollare*. Eoque minus e *Succutere* ipsum trahas: quod opinatus est Ferrarius, hanc scalam adhibens: *Succutere*, *Succussare*, *Scossare*, *Scrollare*. Mutinensibus, praeponentibus S. multis vocibus, est etiam *Scossare* & *Squassare*: Sed venit a *Quassare* Latino, non verò a *Succutere*. Est & nobis *Scrollare*, duo videlicet diversae originis verba. Menagio heic haeret aqua. Mihi verò nil melius succurrit. Fabulandi tantum causam petere liceat, num e *Curro* formari potuerit *Currulo*, idest *aliquantulum Curro*. Ad significandum: *questa cosa non ista ferma*, fortassis dixere barbaro-Latini veteres: *istud Currulat*. E *Currulare* postea venerit *Curlare*, *Crullare*, *Crollare*, intransitive primo usurpatum. Dantes Purgator. V.

Sta come Torre ferma, che non Crolla.

Sensim postea adhibitum fuerit *Crollare* transitive & active pro *Commovere*. Frater Jacoponus Tudertinus Lib. 4. Cant. 10.

Scrulla la danza, e fa portadura.

In altero Codice *Scrulla*. Pro *Crollare* dixisse etiam veteres videntur *Grollare*; quod animadvertendum. In Vita Sanctae Zitae Lucensis ad

A diem 26. Aprilis, in Actis Sanctor. Bollandianis legitur Cap. 6. *Ipse multoties videbat eam Grollantem caput*. Clariss. P. Papebrochius in Notis scribit: *Grollare Teutonibus Grollen, Francis Grouler, Submurmurare, & inconditum quid voce ac gestis praesferre: a Grol, quod Teutonibus semisatum significat*. At is vim vocis nostrae neququam est assequutus. *Grollare* ibi est *Crollare*, *Succutere caput*. Vide etiam in Hist. Romanâ, in hoc Opere editâ. *Dagli ancora un Crullo*, uti in Romana Dialecto tunc dicebatur; quod verbum ad *Currulo* propius accedit. Aliorum erit felicius heic divinare.

B
C *Crusca*. *Furfur*. Tuscorum vox est, & vilis quidem rei nomen, sed cui illustre decus peperere doctissimi Florentini, qui Academiam *della Crusca* fundarunt, & Linguam Italicam singulari cum laude illustrare pergunt. Ab antiquo Teutonico *Gruis*, quod adhuc Belgae usurpant, descendisse hanc vocem auctor est Menagius. Sit apud illum fides. Nam quod ille addit, nempe apud Andegavenses & Normannos appellari *Gruau* farinam ex avena, *Du-Cangium* quoque hanc in rem advocans ad vocem *Cruelum*, id omnino extra chorum est. Agimus heic de *Furfure*, non de *Farina*. Fureterius quoque in Vocabulario Gallico commemorat *Gruau*, hoc est *Farinam* ex *Avena*. Tum subdit: *Ce mot vien de Grutellum, diminutif de Grutum. Les Italiens disent Crusca & les Flamands Grutte. En quelques lieux on dit Gruel & Grut*. Fallitur vir doctus: neque enim Tuscorum *Crusca* significat *Farinam*, sed *Furfurem*. Tandem ait Menagius, e *Gruis* effor-

matum fuisse *Gruifcus*, *Grufcus*, *Grufca*, *Crufca*. Dimittamus Menagium, donec Ferrarium audiamus, qui a *Cernere* deducit *Cretum*, *Gretum*, *Crufca*, aut a *Quisquiliae*, *Cruilia*, *Crufca*. Quis haec ferat? Ast ego vadem me facio nobili *Academicae della Crufca*, nomen hoc puram putam esse vocem ex Germanica Lingua profectam; nam apud Germanos adhuc sole clarius est usurpari *Grufch* & *Krufch*, *Furfurem* significans. Idem quoque nomen ipsis olim in usu fuit. Nam in antiquissimis Glossis Theoticis, ex Medicea Bibliotheca descriptis, atque a Johanne Georgio Eccardo editis in Appendice ad Tom. 2. *Histor. Franciae Orientalis*, legitur *Furfur*: *Crusc*, vel *Chliba*. Et fortasse Mutinensis Dialectus ex hoc ipso fonte accepit suum *Rufco*, significans *Quisquiliam* seu *Purgamenta* rerum, ad similitudinem *Furfuris*, qui Purgamentum farinae est. Unde verò prodierit *Semola*, & *Remolo*, quibus nominibus *Furfur* apud Mutinenses designatur, si quis mihi indicaverit, ei gratias habeo.

Cucire. *Suere*. A Latino *Cufire*, cujus mentio est in antiquis Glossis: inquit Menagius. At hoc ipsum *Cufire*, pe'ò ego, unde natum? Neque enim Latini veteres hac voce sunt usi. A *Consuere* opinor ego, quod in *Cofire* & *Cufire* evaserit, & apud Tuscos in *Cucire*. Sed nondum mihi detracta suspicio est, quin e *Cudo*, *Cudis*, *Cufum*, barbarica tempora efformasse potuerint *Cufire*, quum e *Supino* seu *Participio* alia verba deduxerint, ut *Aquistare* ab *Aquisitum* verbi *Aquiro*, *Conciare* a *Comtum* verbi *Como*, *Pestare*, seu *Pistare*, a *Pistum* verbi

Pinso &c. Latini ipsi a *Pultum* *Supino* antiquo verbi *Pello* traxerunt *Pultare*; idque in aliis verbis praestitere: frequentativa enim ita efformabant. Certe Galli habent *Coudere* pro *Suere*, *Cuire*, quod videtur ipsum *Cudere*, quasi olim dixerint *Majores* nostri *Acu Cudere* vestes. Sed nullus heic veterum locus mihi succurrit, ac propterea, re tantum propositâ, digito os comprimo.

Culo. *Anus*. *Podex*. Sit honos auri-
bus. In prima *Vocabularii Florentini* editione ita *Academici Crusciani* hanc vocem interpretati sunt. *Parte del corpo, con cui si siede*. *Taffonius* noster, vir lepidus simul & acutissimus, definitioni huic notam inussit, subscribens: *Con cui si cacca* &c. Neque inutilis censura fuit. Nam subsequenti *Academici Anno MDCXCI*. *Vocabularium* amplificatum rursus proelo tradentes, eadem sunt amplexati. At in novissima ac ampliore ejusdem *Vocabularii* editione mirari forsân Lectores possint, cur docti illi Viri, abjectâ germanâ *Taffonii* definitione, a praecedentibus quoque *Vocabularii* illius restauratoribus adhibitâ, rursus scripserint, *con cui si siede*. Nam etsi interdum hac voce *Nates* designentur, id tamen per licentiam, sive figuram fit. *Propria* quippe vocabuli significatio ea est, quam indicavi. Si honestatis causâ illi fecerunt; cur obscoeniora aut foediora vocabula suo loco recensuerunt? Vocis autem hujus, qua etiam Galli utuntur, pariterque & Hispani, origo, si *Monofinio* fides, quem *Academici della Crufca* sequuti sunt, e *Graeco* κῶλος arcessenda est. Et revera in *Lexico Suidae* legitur Πικκῶλος,
ὁ κῶλος

ὁ κᾶλος, uti Du-Cangius animadvertit. Sed contra sentiendum est, recentiores Graecos a Latinis, seu Italis, mutuatos hoc vocabulum fuisse, & in Lexica sua invexisse. Nemo enim ex antiquis Graecis eam usurpavit: neque in editione prima Suidae, ab Aemilio Porto procuratâ, eadem vox mihi se obtulit. Praeterea in Lexico Graeco-Latino Cyrilli & Philoxeni, edito a Carolo Labbeo legitur: πρῶτος. *Culus, Podex, Anus*. Et in Latino-Graeco: *Culus, πρῶτος*. Ubi vides, *Culum* accipi pro Latina voce, neque per κᾶλος reddi. In Glossis Isidoro tributis, & in Glossis a Pythoeo excerptis legitur: *Culina, Latrina, Secessum*: quod nescio, an aliquid rei habeat cum voce ista. Varro apud Nonium ad vocem *Culina* ait: *In postica parte erat Culina*. Sed his dimissis, ajo hanc esse vocem Latinam, veterumque Latinorum vulgus foetenti hoc vocabulo usum passim fuisse, quanquam Lexicographi idem omittere consueverint. Martialis Poëtae cloacam pete, ubi ipsa vox non semel recurrit.

Curato. Parochus. Per apocopen a *Curator* Ferrarius efformatum putat *Curato*. Immo subdit Menagius, a *Curatus* pro *Curator*, ut *Dictatus* pro *Dictator*. Nullius momenti lis est. Norunt omnes, ab animarum *Cura* Parochos appellatos fuisse *Curatos* *.

* *Diversa* quidem *Parochi* notio a nobis apud Latinos. Erat enim penes illos *Parochus*, qui Legatis, Magistratibus &c. rectum, & quae per Legem Juliam praescribebantur, ea parabat. Cic. ad Att. l. 13. ep. 2. de Ariobarzane Ariaratis Cappadociae Regis filio, qui Romam venerat, inquit: *Omnino cum Sextius noster Parochus publicus occupavit: quid quidem facile patior &c.* Horatius vero l. 1. Sat. 8. *Parochum* appellat Convivatorum, qui coenam praebet.

D

Dado. Cubus. Tesseræ. Giocare a Dadi, Taxillorum Ludum appellare consuevimus. *Talorum Ludus*, aut *Alea judiciorum* apud veteres Latinos idem fuisse creditur a nonnullis. Si audis Adrianum Turnebum, cui Menagius subscribit, a *Datus* nomen hoc emerit. Contra Du-Cangius Gallicum *Dé*, nobis *Dado*, nihil aliud censuit, nisi *Judicium Dei*, conversum in *jeu de Dé*. Habeant illi suas opiniones. Mihi veri videtur similis, Arabes importasse in Italiam & Hispaniam hunc Ludum, ejusque nomen. Ipsorum enim Lingua usurpat *Dadden & Dadda* pro *Ludo Taxillorum*, uti fidem faciunt Giggeus & Gollius, quos consulere potes.

Danzare. Choreas ducere. Danza, Choreas. Salmasio, quem Menagius sequitur, placuit hanc vocem derivare e Latino *Densare*, more *Fullonum*, qui dum vestimenta cogerent & densarent, saltabant. Sed quis Salmasium docuit, Fullones olim non fustibus, sed pedibus usos fuisse ad pannos densandos? Sanctum Jacobum Minorem, unum ex Apostolis tradunt antiqua monumenta, *Fullonis Ethnici fuste* interemptum. Hanc vocem *Danzare & Danza* Germanica Lingua mihi creditur nobis suppeditasse, cui est *Tanz, Choreas, & Tantzzen, Choreas ducere*, ut alias inde compositas voces omittam. Facile verò T. in D., si-

D., sive *D.* in *T.* immutari, norunt omnes. Hinc etiam *Danser* Gallicum, & *to Dance* Britannicum. Et sane in veteri quoque Islandica Lingua, uti Hickefius Tomo primo Linguarum Septentrionalium ostendit, *Dans Choreas* significat. Hispanis pariter est adhuc *Danza* pro *Chorea*.

Dardo. Verutum. Qui a *Veruto* in mille formas converto ac detorto hanc vocem hausere (ii sunt Ferrarius & Menagius) non seridè scripsisse mihi creduntur. Galli quoque *Dard*, & Angli *Dart*, & Hispani *Dardo* habent. In Glossario Boxhornii inter Celticas vetustissimas voces etiam *Dart* numeratur. Quare, dum origo melior prodeat, licebit opinari, vocabulum istud apud unum ex hisce Populis proprium & antiquissimum esse, ac in alias gentes propagatum: quod facile militaribus vocibus accidit.

Darsena. Navale. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Desriere. Equus procerus, quo ad proelium nobiles viri utebantur. *Dextrarium* Scriptores mediæ aevi saepe memorant. Non a *dexteritate* sic appellati *Dextrarii*, ut Vossius & alii putarunt, sed uti Du-Cangius in Glossario animadvertit, quod a Scutiferis sedentibus in equis minoribus ducerentur ad *dexteram* sine sessore, ut praesto militi essent ad proelium. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Digrignare, Grignare. Hoc verbo significamus actionem canis irati, quum adversario dentibus exertis minatur. *Ringi*, seu *Ringere* Latini dixere. Ex hoc ipso Latinorum verbo Menagius Italicum, suâ licentiâ usus, deducit, scilicet ex *Ringinare, Gringinare, Gvignare*. Sed

Tom. VI.

A quomodo heic interferitur *G*? Mihi veri videtur similis, e Septentrionalibus Populis ad nos hanc vocem descendisse. Apud antiquos Saxones *Grinian* significavit idem. Et inde suum *to Grin* didicere Angli. Ita & nos addito *Di* nostrum *Digrignare* efformavimus. A Frederico II. Imperatore Lib. 2. de Arte venandi, Falcones Nidularii, qui *horripilant pennas, cooperiendo partem ipsorum, & rostro & pedibus defendunt*, appellantur *Griniosi*. Mutinenses verò *Argbignare*, aut *Argbignarsi* dicunt, quum quis nauseâ affectus, aut etiam irâ succensus, ita labia corrugat ut dentes ostendat, quod & de irato cane identidem solent dicere.

B
C
D
E
Dileggiare. Irridere. Credo da *Deliciare*, inquit Menagius, *Delicium, Delicio, Delicionis, Delicione, Dilectione, Diligione.* Ovvero da *Derisus, Derisi, Derisare, Dericiare, Deliciare, Dileggiare*. Quot verba, tot somnia. Sui postea oblitus Menagius alio in loco vocem hanc sibi proponit, veluti hactenus intactam, & ait Ferrarium ipsam deduxisse non a *Deliciis*, aut a *Risu*, sed quidem a *Deludiare*. Ne hoc quidem nobis persuadeatur, quum Italica Lingua nunquam *V.* mutet in *E*. Veri mihi videtur similis, originem vocis hujus esse e *Disleggiato, Dileggiato*, quo nomine Tusci appellare consueverunt hominem *Exlegem*, utpote qui *sine Lege* loquitur aut operatur. Est enim particulae *Dis* vis negandi, ut in *Disleale, Discordare, Disattento, &c.* Veniam dicendi petere, si viverent, ab antiquis doctissimis Auctoribus Vocabularii Florentini. Veluti duas diversas voces ii nobis exhibuerunt *Dileggiato,*

D d d

giato,

giato, & Dilegiato. Idem sunt, idem significant; Veterum exempla, si accuratius perpendas, id ostendunt. Recentiores hoc verbo sunt usi ad significandum *Irridere*; at olim sonabat duntaxat *Exprobrare alicui mores effrenatos & informes*. Ita *Villaneggiare* efformatum ex appellando aliquem *Villanum*, idest morum agrestium. Neque aliunde natum opinor *Strapazzare*, nisi ab appellandis aliquem *Strapazzo*, idest *Sommamente Pazzo*. Nam uti recte monent Auctores ejusdem Vocabularii, *Stra e Tra in somposizione, denota accrescimento*. In nuperrima amplificata editione Vocabularii Florentini supra laudati video nullum discrimen fieri inter *Dilegiato* & *Dileggiato*, & quidem recte. Infra vide *Strapazzare*.

Dimane, Domane, Domani. Cras. Ab inusitato Latinorum *De Mane* putavit Menagius derivatum istud Adverbium pro *Mane*. Unum is exemplum adfert ex Aristeneti Epistola postrema, quasi Graecus Scriptor Latinorum rituum testis idoneus esse in ejusmodi quaestione possit. Ego contra certum reor, nostrum *Domani* e Latino *Mane* prodiisse, sive quod Latini in usu habuerint *Mane* pro subsequenti die, sive quod Hebraeorum ritus ac divinae Literae, earumve Interpretes *Mane* pro *die crastina* adhibuerint, eorumque mores in nostros jamdudum transfulerimus. Martialem audi in Epigrammate 53. Libri VI.

*Lotus nobiscum est, hilaris coenavit;
& idem*

Inventus Mane est mortuus Andragoras.

A Non dicit *crastino Mane*, sed tantum *Mane*, quemadmodum & nos dicimus *nel Domani*. Alterum simile exemplum vide Lib. XII. Epigrammate 12.

Omnia promittis, quum tota nocte bibisti:

Mane nihil praestas: Postume, Mane bibe.

B

Et heic habes in priori loco *Mane*, significans *Crastinum*. Ad haec Hebraei diem observabant a Vespere in Vesperam. Sub nomine *Vesperae* Noctem computabant; diem verò subsequentem sub nomine *Mane*. In creatione Mundi, *Factumque est Vespere & Mane dies unus*, Genesios Cap. I. vers. 5. Rursus in Exodi Cap. XVI. vers. 6. ista leguntur: *Vespere sciatis, quod Dominus eduxerit vos de terra Aegypti: Et Mane videbitis gloriam Domini*. Quibus etiam verbis utitur Ecclesia in Vigilia Nativitatis Domini. Ita Matthaei Cap. XXI. vv. 17. & 18. usurpatum videas *Mane* pro *Crastino*, sive subsequenti *Mane*. *Et relictis illis, abiit foras extra Civitatem in Bethaniam: ibique mansit. Mane autem revertens in Civitatem esuriit*. Neque dissimile exemplum Marci Cap. XI. vers. 20. *Et quum Vespera facta esset, egrediebatur de Civitate. Et quum Mane transirent, viderunt ficum &c.* Alia exempla praetermitto.

C

D

E

Divenire. Fieri, Evadere. Nulla dubitatio est, quin ex Latino *Devenire* descenderit. Sed quomodo diversa ei a Latino significatio indita fuit in Italica Lingua? Analogiam accipe. Uti Latium ex *Vado* efformavit *Evadere*, significans *Fieri*, ita subsequuta Secula ex *Venio*

Venio derivarunt *Devenire* & *Divenire* eadem significatione. Simili modo a *Re* & *Exeo*, verbo itidem significante motum, confecere Majores nostri *Riuscire*, ejusdem significationis atque Latinum *Evadere*, & Italicum *Divenire*. Nempe Latini dixerunt *Devenire ad senium, ad paupertatem, in sublimem fortunam, ad ingentes opes* &c. Brevius posteri dicere coeperunt. *Divenir vecchio, divenir povero, divenire somnamente fortunato, ricco* &c. *E Devenio* est supinum aut participium *Deventum*, & inde processit *Diventare* Italicum, idem significans ac *Divenire*.

Divisare. Vide supra verbum *Avvisare*.

Divario. *Discrimen*, *Differentia*. Vox composita ex *Di* & *Vario*. Aiebant enim: *Nulla e' di Di Vario fra queste due cose*.

Drappo. *Serica*, aut *lanca tela*. Nos a Gallica Lingua accepimus, cui est *Drap*, antiquissimum ejus gentis vocabulum. Inde acceperunt & Angli. Ferrarius, qui a *Raup* hanc vocem factam putat, minime audiendus. A *Raup*, sive *Ruiba* emanavit Gallicum *Robe*, *Vestimentum*, & Italicum *Roba*, non autem *Drappo*.

Dunque. *Igitur*, *Ergo*. Ludovicus Castelvetrus, celebris inter Scriptores Mutinenses, Lib. 3. Additament. ad Profas Bembi censuit, enatum fuisse *Dunque* ex Graeco Οὐν κε, anteposito *At*, ac *T*. in *D*. immutato. Ingeniose profectò. Attamen vix ego ad credendum inducar, Majores nostros e Graecia hausisse Conjunctionem istam. Et fortasse ne apud ipsos quidem Graecos reperies Οὐν κε. Neque assentior Ferrario. deducenti *Dunque* a *Tunc*: neque Menagio a *Denique*.

Nam *Dunque* nihil est nisi primigenium *Adunque* brevium. Quamobrem investiganda prius est origo vocabuli *Adunque*. Equidem sentio in hac voce Latinum *Ad Hunc*. Fortassis heic aliquid subintelligitur, exempli gratiâ: *Ad Hunc computum, Ad Hunc intuitum, Ad Hunc modum, Ad Hunc finem* &c. Alia habemus vocabula, seu phrasas, e quibus aliquid excidit, seu quidpiam desideratur. Quaerendum itaque, num hac viâ deprehendi possit origo vocabuli istius, quod Italicae Linguae more in *E*. aut *A*. veteres terminarint, dicendo *Adunque, Dunque, Dunqua, & Galli Donc, Donques*. Ita vox *Però* efformata fuit ex *Per* & *Hoc*.

E

Elza, aut *Elza*. Ferrum capulo ensis appositum, ne manus a contrario gladio laedatur. Mutinenses, aliique Lombardi appellare solent *Coccia da spada* ferrum hujusmodi. Alii verò *Guardia*. *Elza* vox est originis Germanicae. Veteres Saxones nuncupabant *Helt*, & inde Angli hausere suum *Hilt*, Itali demum suum *Elza*, sive *Elza*. In Glossis Theoricis Bibliothecae Mediceae, ab Eccardo editis habetur, *Capulus, Helza*. Ita in Glossis Aelfrici *Capulum, Hiltu*. Quare Graecum Ελιξ, significans *Involucrum*, a quo Menagius malebat deductum fuisse *Elza*, explodendum esse facile intelligis.

Endica. *Il comperar robe per serbarle, e poi a tempo viverle, per guadagnarvi*. Ita Auctores Vocabularii Cruscani. Vereor, ut germanam vocis significationem nobis dederint.

rint. Mihi *Endica* nihil aliud est, uti jam monui in Dissertatione XXX. de *Mercat.*, nisi quod nunc *Magazzino* appellamus, locus nempe, ubi merces adservantur. *Lasciando i possenti colle grandi Endiche*, verba sunt Joannis Villanii Lib. XI. Cap. 99. Histor., quae non pro *Inetta*, sed pro *Reconditorio mercium & annonae* accipio. Ita & de reliquis exemplis. Haec autem vox e Graeco *Ἐνθηκη*, idem significante venit. *Entbeca* pariter eodem sensu occurrit apud Latinos. Vide Du-Cangium ad ipsam vocem. Quare habemus, quàm longe a meta abierit Menagius, qui suis fretus scalis ab *Emo*, *Emptus*, *Empti*, *Emptica* derivavit *Endica*. Vide etiam Dissertationem XXX. de *Mercatibus*. Cassiodorus Lib. 12. Epist. 4. inquit: *Comitis Patrimonii relatione declaratum est, Acinaticum (sive Acinaticum, idest Vinum) cui nomen ex acino est, Entbecis aulicis fuisse tenuatum.* Clariss. Marchio Maffejus in Verona Illustrata opinatur, ibi legendum in *thecis aulicis*; nam *Entbecae*, ut is putat, nomine significabantur rusticorum instrumenta, sive dotes praediorum. Sed praeterquamquod *Tbecas Vini* appellare insuetum fuit, nuper memorata vox *Entbeca*, *Reconditorium* significans, commodius ac tutius ibi adhibetur. Nos nunc appellamus *Cantina*, hoc est *Cellam Vinariam*.

F

F *Ascenda*. *Negotium*. Ex habere negotia *facienda* manavit.
Fagotto. *Fasciculus*. E *Fasciculottus* vocem hanc traxit Ferrarius. Inde

A
 B
 C
 D
 E
 emerisset *Fasciotto*; non *Fagotto*. Menagius scalam suam hanc adhibet: *Fascis*, *Fascicus*, *Fascicuttus*, *Fascuttus*, *Fasguttus*, *Faguttus*, *Fagotto*. Et hoc ad somnia amandandum. Antea e Graecia idem Menagius & Monosinus *Fagotto* traxerant, conatu minime feliciori. Sunt & apud Du-Cangium in Glossario, quae suspicionem ingerant, enasci potuisse hanc vocem e *Fasculis*, quarum fasciculi familiares erant; aut e *Fagis*, e quibus fascies colligebantur. Sed nihil satisfacit. Quod certum mihi videtur, Itali e Gallica Lingua accepere *Fagotto*. Origo autem vocis ignota aut incerta esse pergit, nisi Boxhornio subscribamus, qui in Glossariolo suo inter Celticas antiquissimas voces enumerat *Ffagod*, significans *fasciculum*. Ceterum Auctores Vocabularii Cruscani nobis exhibuere vocabulum alterum ejus significationis, videlicet *Fangotto*. Sed apage. Nemo Italicorum hanc vocem, ut opinor, usurpat. Unicum exemplum, quod in Vocabulario legitur, excerptum e Rhythmis Matthaei Francesii, credendum est Typographorum sphalma.

Fal'o. Coloris species in equis. A *Fulvus*, si Menagium audimus, descendit. Mihi potius creditur a *Flavus* corrupto. Nempe *Flabus*, *Falbus*, *Falbo*. Sed videndum, num potius hanc vocem e Graecis acceperimus. Theophanes auctor est, equum Heraclii Augusti appellatum fuisse *Φάλασ*.

Fallare. *Errare*. Vocem hanc e *Falla*, idest *Fallacia*, Latinorum veterum verbo, deducit Menagius. Aequè poterat dicere a *Fallo*. Verùm non idem est *Falla*, seu *Fallacia*, atque *Errare*, sive *Peccare*.
 Igitur

Igitur ex Germanica Lingua nostrum *Fallare* prodidisse certum puto, hoc est a *Fall*, significante *Caduta*, unde Italicum *Fallo*, metaphorice usurpatum pro *Caduta in Errore*. Germanicum *Fallen* *Cadere* significans, in nostrum *Fallare* evasit, ad significandum *Cadere in errorem*. *Fall* quoque e Germanico sumtum usurpatur ab Anglis. Et in veteri Islandica Lingua, teste Hickesio, *Falla* & *Feallan* *Cadere* significat. *Fall*, *Casus*. *Fell*, *Cado*. Ita in Glossis Rhabani Mauri *Casus Fal*. Praeterea Germanis est *Fehl*, *Error*; & *Fehlen*, *Errare*, *Peccare*, *Mancare*. Inde etiam Italica vox manasse potuit. Nam quod est ad *Fallren* Germanicum, de Mercatore fidem creditoribus fallente, ex Italica Lingua in Germaniam migrasse videtur. Arabum etiam Lingua habet *Fala*, *Errare*. Didicisse & inde potuimus.

Fald. Pyra si mmis data sub dio exultationis causâ. *Falodium* Barbaro Latini appellarunt. Galli *Falot*. A $\Phi\alpha\omega$ *Luceo* Menagius: a $\Phi\alpha\lambda\acute{o}s$ *Splendidus* eam vocem eliciebant Monofinius & Pignorius, quorum Etymologia verisimilis. P. Daniel e Societate Jesu in *Libro de la Milice*, vocabulum *Fald* a *Phalarica* traxit, sed minus recte. Contra contendit Hickesius, e Gothico & Saxonico *Bal*, significante *Flammam vehementem*, *Rogum*, *Pyram* deducendum esse nostrum *Fald* & Gallicum *Falot*. Facile in Germanica Lingua *Bil* immutari potuit in *Val*, & *Val* in *Fal*; indeque efformari diminutivum *Falot*, & nostrum *Fald* Ego inter ista dubius haereo. Albertinus Mussatus Lib. 12. Rubric. 8. *Histor. August.* ait: *Ecce in summo*

A *Gorgonae fastigio ignem emicare, quod signum Fald ipsi nuncupabant, conspexere.*

B *Fansaluca*. Haec vox ita exponitur in Vocabulario Cruscano: *Quella frasca, che abbruciata si leva in aria*. Quod certum est, vulgaris significatio vocis est *Nugae*, *Somnia vigilantium*. In Glossis Theoticis Mediceae Bibliothecae, ab Eccardo editis, legimus *Fansaluca Graece*, *Bulla aquatica Latine*. Ego desumptam vocem puto e Graecorum $\Pi\alpha\mu\phi\acute{o}\lambda\upsilon\zeta$ $\Pi\alpha\mu\phi\acute{o}\lambda\upsilon\gamma\omicron\varsigma$, revera significante *Bullas* in aqua aestuante nascentes. E Graeca voce $\Pi\alpha\mu\phi\acute{o}\lambda\upsilon\gamma\omicron\varsigma$ *Ponfolugos*, *Ponfoluca*, & demum *Fansaluca*, emeruisse potuerint. Sunt & qui *Pampaluga* dicunt, & *Pampalugo* hominem nihili. Venetorum Dialectum heic consulas velim. Itaque haec germana videtur vocis origo, & significatio, quam transtulimus ad alia per Metaphoram. Menagius vocabulum hoc minime sibi proposuit.

D *Fango*. Coenum. Repugnantibus Etymologiae legibus universis; a *Fimus* hanc vocem traxit Menagius. Dissimiles literae sunt, ac diversa *Fimi* & *Luti* significatio. Neque meliora dat Ferrarius. Certi aliquid ne ego quidem adferam. In mentem mihi venerat suspicari, e *Fangen* Germanico, significante *Captare* Latinum, nobis *Pigliare*, *Prendere*, Italicum *Fango* & *Fangoso* prodidisse. Ut enim veteres designarent *Coenum*, fortasse dixerunt: *Terra, che prende i piedi*, idque verbo *Fangen* exprimere potuerunt. Ita Latinis *Coenum senax* appellabatur. Et Horatius dixit:

Nequicquam Coeno cupiens evellere plantam.

Sed

Sed somnio proximam conjecturam hanc judicavi. Habent & Galli *Fange*, quod Fureterius ex Celtico *Fang* emanasse cenlet. Si id verum, inde vocem accepimus. Mutinenses praeter *Fango*, & *Pantano* idem significans, habent etiam *Lezza*, *Begra*, & *Zapello*, diversas *Coeni* & *Luti* species. Postremum nescio num venerit e Germanico *Zappeln*, an e Graeco Πηλός significante *Lutum*, quasi ex διὰ πηλόν, seu διὰ πηλός efformatum fuerit *Zapello*, uti *Zabolus* e *Diabolus* olim dictum fuit, & *Zaconus* pro *Diaconus*.

Fante. *Famulus*. *Servus*. Effugit vox ista Menagium. Contendit Hiccius, e Scandico *Fantur* significante *Famulum*, *Satellitem*, emeruisse hanc vocem. *Fanter* iisdem Populis appellantur *Famuli*, *Satellites*. Ad pedites in militia nomen inde translatum. Sed a Latino *Infans*, varie ab antiquis usurpato, vox ista fortassis est arcessenda. Ita *Famuli* ab antiquis appellati fuere *Pueri*. *Mon enfant* adhuc est Gallis.

Farfalla. *Papilio*. Erudite de origine hujus vocis multa adfert Menagius, eam a Graeco Φάλλη deducens. Attamen sunt, quae me deterrent ab ejus sententia amplectenda. Cur enim additum *Far* voci *Falla*? Deinde Graecum Φάλλη, non *Papilionem* significat, sed *Cicindelam*, quam *Lusciola* nos appellamus. Ejusmodi *Cicindela*e a Licophrone dicuntur Φάλαι, & Φάλαιαι a Nicandro in Theriacis, nempe quod Φῶς, idest *Lucem*, secum ferant. Non ergo veri videatur simile, tributum fuisse Φαλῆς, sive *Cicindela*e nomen *Papilionis*, insecto speciei

diversae. At unde *Farfalla*? Potius ab ipso Latinorum *Papilio*, apud nos Lombardos corrupto. Nimirum nobis *Papilio* est *Parpalia*, *Parpaja*. Tusci pro *Parpalia* dixisse videntur *Farfalla*: nam *P.* facile mutatur in *F.* ut ex aliis vocibus constat. Insuper ipsi retinent *Parpaglione*, idem significans atque *Farfalla*, hoc est *Parpalia*, seu *Parpaja* Lombardicum: quod *Papilionem* Latinum propius refert.

Fastello. *Fasciculus*. Recte a Latino *Fascis* vocem deduxit Menagius, at non ea gradatione, quam ipse excogitavit, idest *Fasciculus*, *Fascellus*, *Fastellus*. Aliâ ratione efformata vox fuit, hoc est e *Fascio*, *Fascetto*, *Fascetello*, *Fastello*.

Fegato. *Jecur*, *Hepar*. Nusquam major quàm heic controversia inter Eruditos de origine vocis hujus. Plerique eo feruntur, ut credant, a *Ficis Ficatam* fuisse appellatum, quod sues a Marco Apicio Romanorum famosissimo helluone *Ficis* nutriti, *Jecur* darent gratissimi saporis quaerentibus in menta delicias. Laguna, Covaruvias, Salmasius, Vincentius Tanara, Ferrarius, aliique non pauci haec narrant. Ego putidam fabellam puto. Neque enim Romani, apud quos floruit Apicius, hanc *Jecinoris* metamorphosin, novumque nomen novere: neque unius hominis culina Populos integros ad immutandum Hepatis nomen adducere potuit. Quod si Salmasius auctor est, in recentiore Graecorum Glossariis Ἡπάτιον appellari Συκωτόν, id factum, quod Graeci Italis immixti in Sicilia, ac alibi, Italicum vocabulum *Fegato*, seu Venetorum *Figdo*, aut etiam Hispanicum *Higáo*, Graece reddere

dere *Συχωτόν*, nomen a *Ficubus*, seu *Ficis* derivatum arbitrati. Glossis veterum non nimis fidendum est. Recentiorum additamenta in omnibus ferme Glossariis offendes. Praeterea non nisi risu excipienda Menagii opinio, qui ab ipso *Hepar*, incredibili gradatione enatum censet Italicum *Fegato*, & *Foye* Gallicum. Sed quid ego? Somnia proferre & mihi liceat. Dubitabam primo, an a Latino *Figere*, enasci potuerit *Fegato*, quum ut Medici ajunt, *incrassato* & *coagulato Sanguini* simile sit *Jecur*. Propterea Furterius dixit: *Il ressemble à du Sang Figé, ou caillé*. Ita & Diemerbraechius *Hepar instar concreti Sanguinis* appellavit. Cum ista interpretatione consonarent Glossae Romano-Theotiscaae, ab Eccardo editae, quae a Provinciali quopiam Gallo antiquissimo scriptae creduntur. Ibi enim legitur *Figido*, *Lepava*, pro *Hepar*. Hinc saltem habes antiquitatem vocis. Attamen tolerabilior altera mihi opinio se obtulit, nempe a Medicis hoc ei sensim impositum fuisse nomen, quod *Jecur* Fellis ope Sanguinis faeces expurgare crederetur, quasi *Fecator*, seu *Defecator* effet. Plinium audi Lib. XI. Cap. 37. de Felle agentem: *Est autem nihil aliud, quam purgamentum pessimi Sanguinis, & ideo in materia Jecinoris est*. Cato quoque *Fecatium vinum* dixit. Praecipue verò a Germanicis Medicis hoc ei impositum nomen videtur. Iphis enim *Fegen* est *Purgare*: *Auf Fegen* quoque est *Expurgare*. A quo verbo efformatur *Feger*, & *Auf-Feger*. *Purgator*, *Defaecator*, ubi expressum paene vides nomen ipsum *Fegato*. Quod etiam veteres *Jecur*

A *sedem Ignis* putarent, Galli *Foye* *Hepar* fortassis appellarunt. Audi Isidorum Lib. XI. Cap. Primo Origin. *Jecur nomen habet, eo quod Ignis ibi habeat sedem*. Inde Gallica vox *Foye*, quasi *Foculare*, sive ut illi ajunt *Foyer Sanguinis*, non autem ab *H-par*, quod censuit Menagius. Matthaeus Silvaticus, qui ait *Fecajum, idest Hepar animalium* esse, *Pandectas Medicinae* scribens Anno Christi MCCCXVII. addit quoque: *Ficatum, idest Hepar: Diosco*, quo nomine Dioscoridem commemorare solet. Verum vix credam, vocabulum hoc *Ficatum* in Dioscoridis Libris legi.

B
C *Fiaccare. Rumpere, Frangere. Menagium* audi. *Da Frangere Latino. Frango, Fregi, Fractum, Fractare, Fractave, Flaccare, Fiaccare. E non da Flaccus, primitivo di Flacidus. Bardus* sit, qui credat. Aut e *Flaccus* significante *Languidum*, aut e *Flacco* intransitivo, significante *Languere*, barbarica Secula efformasse verbum transitivum *Flaccare*, aut *Flacceare*, nimium verisimile est. Nam *Fiaccare* significat etiam *Debilitare*. Nos persaepe dicimus *Fiacco* pro *Languido*, *Debili*, uti & *Fiaccato* pro *Fracto*, *Rupto*.

D
E *Fianco. Latus. A Graeco Λαγών, Lagonus, Lagonum, Lagnum, Flagnum, Flancum, Fianco*, ridendâ hac gradatione traxit Menagius. Facile Phantasiae indulgentes, quidquid amamus, assequimur. Et profecto si tanta licentia ferenda est, omnium vocum originem in manu pro arbitrio nostro habebimus. Imperterritè quoque Ferrarius ab *Ile, Iliacum, Iliancum* deduxit *Fianco*. Nauti haec omnia faciendâ. Galli *Flanc Latus* appellant, uti & Angli *Flanck*, quod nos *Fian-*

co. Veri videtur simile, hanc esse antiquissimam Celtarum sive Gallorum vocem, quae in Italiam & Angliam immigravit; aut potius Germanicam; nam & Germanica Lingua habet *Flanke* & *Lanke* eodem sensu. Monui, & monebo saepe, Septentrionales gentes sese effudisse per universum Occidentem, ibique multa reliquisse suarum Linguarum vestigia.

Fiata. *Vix*, *Vicis*. Idem ac *Volta*. *Unâ Vice*, Tusci reddunt *una Fiata*. Si Menagium auscultare volumus, e *Vicata* venit, hoc modo. *Vicis*, *Vice*, *Vica*, *Vicata*, *Viata*, *Fiata*. Metamorphosin istam quis credat? Longe veri similis est, e *Viata*, composito ex *Via*, natum fuisse *Fiata*. Nam *V*. consonans presse pronuntiatum evadit *F*. Atque uti *Volta* (de quo infra) temporis mensuram significat; desumentem e deambulantium *conversionibus*, ita *Viata* significare videtur unum *Iter*, sive unam *Deambulationem*. Sic veteres Florentini *Fiale* appellasse creduntur *Favum* in Alvearibus *Apum*, quasi *Viale*.

Ficcare. Vide supra verbum *Chiappare*.

Fiebole, *Fievole*. *Debilis*, *Infirmus*. Recte Menagius, a *Flebilis* hanc vocem traxit, non vero a *Flexibilis*, quod Ferrarius fuerat arbitratus. In Lege 18. Langobardor. Ludovici Pii Augusti, uti Codex Estensis nos docuit, atque animadverti Part. II. Tomi I. Rec. Italicar. pag. 129. occurrunt testes *Flebiliores* pro *Infirmi*. Vide & Ducangium in Glossario. Hinc & Gallis *Foible*. In Capitular. Caroli Calvi, pag. 180. occurrit, ita *vapulent Servi, ut in corpore suo Debiliores non fiant*. Idem est De-

biliores ac *Flebiliores*, nempe *più Fievoli*.

Fiera. *Nundinae*. Vide Dissertationem XXX. de *Mercatibus*.

Filugello. *Bombyx*. Vide Dissertationem XXX. de *Mercatibus*.

Filza. *Series ordinata rerum mobilium, filo trajecto junctarum*. Ab ipso

Filo, *Filtia* manavit, *Filza*, *Infilzare*; nam *Filum* transectum margaritas, corallia, papyros, grana precatoria &c. per ordinem jungit. Mutinenses dicunt etiam *Infilare* pro *Infilzare*, puta *Infilare perle*, *Infilare coralli* &c. uti & Mediolanenses &c.

Fino, seu *Fine*, ut Florentini ajunt, *Perfectus*, *Purus*. Est quod miremur,

Guietum & Menagium e somniata quadam Latina voce *Vinnus*, deducere voluisse *Fino* Italicum, *Fin* Gallicum, & *Fino* Hispanicum. *Vinulus*, seu potius *Vinnulus* tantummodo fuit Latinis. Usus est Plautus, usus & Nonius.

Oratio Vnnula, *venustula* occurrit.

Sed nondum novimus, quid revera significarit *Vinnulus*. A *Vinno*, idest *Cincinno*, *fluxuosam* orationem

Janus Duza & Vossius divinando censuerunt. Sed ii facile fumos mercantur, qui ab unis Graecorum,

Latinorumve Linguis verba Italicae, Gallicae, & Hispanicae

derivare conantur, atque interim aut negligunt, aut contemnunt

Septentrionalium Linguas, unde tot nobis accrevere vocabula. Inter

antiquissimas Germanicæ sermonis voces numeratur *Fein*, si vera tradit

Crammerus, eademque significatione, qua nostrum *Fino*. En primum fontem. Britannica etiam

Lingua, e victrici Saxonum gente suum *Fine* accepit. Inde postea

efformavere. Majores nostri, Italica

vocabula *Finezza*, *Affinare*, *Raffinare*, &c.

Fino, *Infino*. *Usque*. Vide infra vocem *Sino*.

Fio. *Pagare il Fio*. *Luere poenas*. Pollicitus fuerat Menagius, se de hac phrasi proverbiali fore pertractaturum. At nihil tale in ejus Libro reperire potui. Utique *Fio* pro *Feudo* Tusci Scriptores adhibuisse videntur; at haec notio nihil respondet hujusmodi phrasi. Quid enim significaret *pagare il Feudo*? Quantum ego conicere possum, *Fio* in phrasi illa significat *Usuram*. Anglica Lingua habet *Fee*, significans, *Praemium*, *Mercedem*, *Donum*. Anglo Saxones *Feo* dixere; & Eccardo teste in Notis ad Tit. IV. Legis Salicae, *Fio* & *Fihu* scribitur Theotisce, atque ipso testante significat *pecuniam*, *opes*. Foeneratores Gallici & Anglici ultra sortem sive pecuniam mutuo datam exigebant sub nomine *Praemii*, sive *Doni*, *Usuram*. Haec propterea appellata fortasse fuit *Fio* etiam ab Italis, in Gallia & Anglia Foenus facientibus, ut dixi in Dissertatione XVI. de *Foeneratoribus*.

Fioco. *Raucus*. A *Faucibus*, ita ut significetur *vox faucibus haerens*, frustra originem vocabuli hujus petiit Ferrarius. Sed neque mihi unquam persuadebit Menagius, ipsam vocem emeruisse ex eodem nomine *Raucus*; quanquam is nihil dubitans addat: *Ne viene sicuro*. E *Raucus* ad nos venit *Ro:co*, non *Fioco*. Et *Fio* Italicum exurgere potest ex *Flo*, non verò e *Rau*. Tolerabilior proinde conjectura foret, deducere *Fioco* e Latino *Flaccidus*, aut *Flaccus*. Nam etsi inde derivatum fuerit *Fiacco*, fieri tamen po-

Tom. VI.

tuit, ut *Fioco* etiam originem traxerit. Verum ego nihil decerno.

Fischiare. *Sibilare*. Menagius & Ferrarius a *Fistula*, *Fistulare*, & inde *Fischiare* natum putant. A vero non abhorret ejusmodi Etymologia. Attamen, quum aliud sit *Fistulae* sonus, & oris sibilus, videndum, an potius a sono sibili, aut a Germanico verbo *Bisben*, quod *Fischiare* significat, emanasse vox ista potuerit. Uti jam monui B. in V. consonans, & V. presse pronuntiatum in F. facile transit. Fieri tamen potest, ut aequè nos ac illi a sono vocem efformaverimus, quod in tot aliis factum novimus. Vide supra *Buffare*.

Fitto. *Affitto*. Vide Dissertationem XI. de *Allodiis*.

Floscio. *Enervatus*. Menagio intentata vox. A Latino *Flaccidus* suspicari quisquam possit hauriendam hanc vocem. Attamen illi potius originem dedit Latinum *Fluxus*, ut *vestis fluxa* &c.

Foggia. *Modus*, *Ratio*, uti hanc vocem explicant Auctores Vocabularii Florentini. Menagium audiamus. *Da Facies*, *Facia*, *Foccia*, *Foggia*. *O piuttosto da Fabrica*, *Fabricia*, *Fauvicia*, *Faucia*, *Foggia*. Ejusmodi Etymis suum nomen dare nolo. Quanti sint aestimanda, prudens Lector, vel me tacente, novit. Mihi creditur Mercatorum vox, e Gallia in Tusciam olim importata (neque enim illà Lombardica Dialectus utitur) atque e Gallico *Forge* derivata. Pro *Foggia*, durà aliquantulum voce, Tusci veteres dixisse videntur *Foggia*, idemque primo significasse, quod nunc *la Moda*, quum de vestibus, telis, aliisque manufactis agimus. Profectò apud Gallos *Forge* nunc

significat *Caminum*, nobis *la Fucina*; at verbum *Forger* latius excurrit, significans *Fabricare*, & metaphorice *Comminisci*, nobis *Inventare*: ita ut ipsum *Forge* videatur olim eodem sensu, hoc est *Commenti*, nobis *Invenzione* usurpatum. Quae nunc *Mode* aut *Invenzioni d'abiti, di drappi, d'ornamenti &c.* appellamus, olim, ut reor, *Forges* a Gallis, & *Foggie* a Tuscis nuncupatae fuerunt. *Un panno, una veste di nuova, di disusata Forgia*, hoc est *Fabbrica*, in usu fuit. Pro quo Tusci invexerunt *Foggia*. Atque id certum paene videtur; quippe iisdem Tuscis erat etiam *Foggiare* pro *Fabricare*, *Efformare*, eaque voce usus est Joannes Villenius.

Folla. Confluxus hominum, Turba. Sunt, quae mihi persuadeant, subscribendum esse *Menagio*, qui post Scalligerum a *Fullo Fullonis* Italicum hoc vocabulum derivavit. Attamen prisca vox est Germanicae Linguae *Full*, *Fol*, *Plenus*, & *Fulle* idest *Copia*, *Abundantia*, Italice *Pienezza*, *Piena*. Inde *Fullen*, *Replere*, eisdem Germanis. Inde etiam Anglicum *Full*, *Plenum*. Quare non immerito credere liceat, e Germania ad nos migrasse nostrum & Hispanicum *Folla*, & Gallicum *Foule*: quum pari ratione dicamus *la Piena* & *la Folla del Popolo, della Gente*. Quod si adhuc instes, tam Germanos quam nos e *Fullonum* arte deduxisse hanc vocem, non obstabo. Multa quidem de *Fullonibus* disceptavit Salmasius. Nondum tamen evidens est, uti supra monui, ad eos spectasse calcare pedibus (ut ille contendit) & densare pannos. Vide supra ad vocem *Danzare*. Certum contra est, consuetum eorum manus fuisse

se purgare, expolire, ac tergere vestimenta, & pectere pannos. Quod si revera Fullonum fuit, densare pannos, tunc non incongrue putemus inde emeruisse Gallicum *Fouler*, & nostrum *Affollare*, uti & *Folla*. Quippe Italice quoque dicimus *la Pressa*, & *la Calca del Popolo* pro *la Folla del Popolo*, ut videas significationem verbi *Premere* inclusam in vocabulis *Folla* & *Foule*.

Folle. Stultus, Insanus. A Graeco *Φαῦλος* Monosinius & Vossius derivatam vocem opinantur. A Latino *Follis* Menagius deduxit, quasi *stultus ab inanitate Follis* sit appellatione ista dignus. Mihi quoties Germanica Lingua vetustam suam vocem affinem suppeditat, ad eam potius quam ad Graecam, confugiendum videtur. Huc enim Gothi, Langobardi, Franci, & Germani, cuncti Boreales Populi, copiosam intulere suarum vocum fetem. Est ergo Germanicae Linguae *Faul*, significans *hominem nihili, inertem, corruptum, languidum*. Metaphorice appellarint Itali *Folle* hominem *corruptae, aut languidae mentis*, hominem *cerebro vacuum*, uti infra idem de *Matto* adnotabo, quam vocem vide. Est & Gallicae Linguae *Fol*, *Fou*, & feminum *Folle*, uti & Anglicae *Foul*: quae omnia credere fas est profecta e Germanico *Faul*. Hicckesius auctor est, Cimbrice quoque *Fol* sonare *Iracundus, Fatuus, Inspiciens*, & *Folliska* significare *Stultitiam*. Denique in Glossario Boxhornii inter Celticas vetustissimas voces enumeratur *Ffoll*, idest *Stultus*. Olim sub nomine Celtarum veniebant Galli atque Germani. Johannes Diaconus in Vita Gregorii Magni Papae, Cap. 96. ait: *At ille*

more

more Gallico sanctum senem increpitans Follem, ab eo quidem virgâ leniter percussus est. Vides antiquitatem vocis, ejusque originem non Latinam, non Graecam, sed Gallicam. Consule, si lubet, Du-Cangium ad vocem *Follis*.

Folio. Hoc dicimus de rebus disjunctis, sed simul confertis ac spissatis. *Folio bosco*, hoc est, nemus densum dumetis atque arboribus. *Folio Crine*, *Folta Barba*, *Folta schiera d' uomini*. Dicimus etiam *Folta nebula* &c. Menagius vocis hujus originem attingere fortasse non est ausus. Vix audeo & ego. Meas tamen conjecturas proferam. Itaque perpendendum, num fortè vox ista effluxisse potuerit ex *Follare*, *Follato*, *Folto*. Vide supra vocem *Folla*. Tuscis certe idem est *Affollare* & *Affollare*. Praeterea *Folta* ii dicunt pro *Folla*. Primo dictum fuerit *Panno Folto*, idest *ben Follato*; tum ad res alias translata fuerit vox ipsa. In eam quoque opinionem fortasse non immeritò quisquam inclinet, scilicet Teutonicum *Full* sive *Fol* in Britannicam quoque Linguam translatum, & significans *Plenum*, *Spissum*, immutatum a Majoribus nostris fuisse in *Folto*. Judicent, qui meliora sapiunt. Neque enim audeo proponere fontem vocis *Fulcire*, unde *Fultum*, quanquam Latino barbari verbum hoc ad alias significationes contorserint.

Fondaco. Mercatorum officina. Nugantur, paene dixi, Ferrarius & Menagius, ille ab *Apotheca*, iste a *Fundum* vocabulum hoc derivantes. Caninius & Corbinellius a somniata voce quadam Punica illud arcessunt. Arabicae originis sine dubitatione est; Arabes enim *Giggeo*

A : testante Officinam appellant *Al-Fondaco* seu *Fondaco*. Atque uti Gollius monuit Arabicum *Fondogon* est *Publicum Mercatorum hospitium*, ubi cum suis mercibus versantur. Apud antiquos Orientalium rerum Historicos, in Sicularum quoque & Hispanorum monumentis *Funda*, *Fundicus*, & *Fundacus* occurrunt. Du-Cangium ad hanc vocem consule.

B
C
D
E
Forbire. *Polire*. Si Menagium audis, efformata vox ista fuit ab inusitato (idest somniato) verbo *Purimire*. *Purus*, *Purimus*, *Purimire*, *Purmire*, *Purbire*, *Furbire*, *Forbire*. Si Ferrarium, a *Foria*, *Forire*, *Forbire*, idest *alvum citam purgare*, eadem vox emanavit. Uterque in nubibus aedificavit. Gallis quoque *Fourbir* in usu est, Anglis *to Furbish*. Aut iis nos vocabulum dedimus, aut ipsi nobis. Meam accipe conjecturam. A Latino *Furvus Niger* natum opinor *Forbire*. Scilicet a *Furvus* compositum fuerit *Furvire*; & dictum primo de armis, idest *Expolire*, *Lucidum efficere*. Eadem ratione Majores nostri *Brunire l' armi*, *l' acciaio*, *l' argento* dixere, & adhuc nos dicere pergimus. Inde *Thoraces*, seu *Loricæ* militum a Francis appellatae *Brunia*, seu *Brunea*, quod relucebant. Idem est *Brunire*, ac *Furvire*, & *Forbire*. Atque haec quidem conjiciebam. Verùm ubi animadverti, apud vetustissimos Theotiscæ Linguae Scriptores Otfridum, Notkerum, & alios, occurrere verbum *Furben*, significans *Purgare*, *Tergere*, *Expolire*: eo potius feror, ut credam, e Germania nos accepisse *Forbire*. An verò Germani e Latino *Furvus* acceperint suum *Furben*, ignotum mihi plane est.

Forestiere. Advena. Menagius per hanc scalam a *Foras* hanc vocem traxit: *Foras, Foris, Fovensis, Forestus, Forestarius.* Non ex uno *Foras* natum *Forestiere*, sed a *Foras*, seu *Foris*, & *Stare*. Ita enim appellati, quicumque stabant sive habitabant *Fuori del Contado e Distretto*. Propterea & in exilium aëti extra Comitatum, appellati sunt *Forastati*. In Statuto MSto promulgato a Republica Mutinensi Anno MCCLXXV. haec scripta sunt: *Et Potestas, seu Rectores Communis Mutinae, teneantur ipsum homicidam Bannitum & Forastatum perpetuo tenere.* Ita *Foruscito* a *Foris* seu *Foras* & *Exco*, nuncupatus est Civis, qui sponte vel coactus exsulabat.

Fornire. Conficere, Perficere, & plene Praeparare, seu Instruere aliquid. In utroque sensu antiquissima vox est Italicae aequae ac Gallicae Linguae, quae *Fournir* dicit, & Anglicae dedit *to Furnish*. Utra ab altera manarit, incertum. Brevibus se expedit Menagius, inquiring, verisimile esse, a *Finire* hanc vocem fuisse deductam. Haec inter se litterarum tono distant. Quae ergo causa immutandae hujus vocis *Finire*? Du-Cangius vero ita scribit. *Nota vox (Fournir) apud nostros videtur a Furnis, quum cocturis suis plene instructi sunt, ita ut nihil in eis immitti possit.* Nimis late exquisita origo. Sunt enim innumera, quae replentur, ita ut nihil aliud illuc possit inferri. Neque *Furnus* definit esse *Furnus*, etiam si parum aut nihil coquendum habeat. Reliquum igitur est, ut diligentius Eruditi perpendant, unde sit derivanda vox ista, de cujus origine nil mihi adhuc succurrit, nisi suspicio aliqua, potuisse

A ipsam descendere a *Foro*, significante affluentiam rerum comestibilium; aut aliquâ literarum mutatione ex ipso fonte prodisse, unde fluxerunt *Guarnire, Guarnito, Guarnimento*, idem significantia ac *Fornire, Fornito, Fornimento*. Est autem *Guarnire* Germanicae originis. In Capitularibus Caroli Calvi occurrit *de suo sit Warnitus* (Italice *Provveduto*) & ad hoc omnes semper *Warniti* sint. Hinc *Garnisio*, quidquid ad muniendam Urbem annonâ & armis necessarium est. An autem *Warnire* efformatum fuerit a Germanico *Waë-en, Servare, Conservare*, uti opinatus est Vossius, aliis perpendendum relinquo. Fieri autem potuisse videtur, ut Septentrionalis aliqua natio suâ Dialecto utens, *Fornire*, seu *Furnire* pronuntiavit, quod aliae Nationes *Warnire*, & fortasse *Varnire* dicebant. Nam *V.* consonans preesse pronuntiatum a Germanis convertitur in *F.* cujus rei exempla obvia sunt curâtis. Et rursus idem *V.* consonans alii Populi in *G.* & *GV.* mutant, ut *Vastare* Latinum, quod nobis est *Guastare*, & Gallis *Gaster*, sive *Gâter*, & Anglis *to Waste*. Ita Latinum *Vomer* a rusticis nostris nunc dicitur *la Gmera*, aut *la Goméa*. Et rursus quod nonnulli Populi per *A.* efferebant, alii per *O.* aut *V.* pronuntiabant. Haec dixisse me non poenitet, donec alii felicius verum fontem verbi Italici *Fornire* ostendant, quem certe mihi ignotum fateor.

Frangia, Fimbria, seu Lacinia vestium. Contendit Menagius, a *Fimbria* enatum fuisse *Frangia* per admirabilem hanc gradationem. *Fimbria, Frimbria, Frimia, Frenia, Frangia,*

nia, *Frangia*. A Germanico *Franzen*, aut a Latino *Filitia*, secundum Ferrarii mentem vox ista venit. Docti isti viri in nubibus Etymon conquiesierunt, quod ante pedes erat. A Latino *Frango* enatum *Frangia*. Nimirum olim in luxum pronæ gentes, vestium limbos in minutas particulas scindebant, aut limbis iisdem fasciam sive fimbriam affuebant in plures sectiunculas & minuta filamenta concisam. Uti Latini *Laciniam* a *Lancino* aut *Lacero* compoluerunt, ita nos a *Frango* Latino Italicum *Frangia* efformavimus. E. inde Gallicum *Frange*, non verò a *Frimia* Menagiano. Ab *Auri-frigium*, sive *Pbrygium* Du-Cangius deduxit hanc vocem *Frangia*. Sed ab eodem *Pbrygium* manavit *Fregio* Italicum non *Frangia*. Neque tantùm limbos, sed & ipsas vestes, vestiumque facies olim scissuris minutis ornamentis causâ frangebant: quod *Fraflagiare* Tusci dixerunt.

Frastormare. Interrumpere consilium aut actionem alicujus inchoatam. Eiusdem originis est *Distornare*, significans *Avertere*, *Dimovere*. Occurrit etiam *Stornare*, quo utuntur Florentini ut significant *Deterrere*, *Revocare*. Fons harum vocum est *Tornare*, quod in sua primitiva institutione *Convertere* significavit. Intransitive dicere videmur *Tornare* pro *Redire*. Sed est transitivum, subintelligendo videlicet *Convertere gradum*. Ita ergo invaluit *Distornare*, & *Stornare*, Gallis quoque usitatum in *Detourner*, quo significamus ad motum diversum, diversamve actionem *Convertere* nos, aut alios, aut etiam quidpiam aliud. Ita *Frastormare* ex *Fra* & *Stornare* compositum, significat, in-

terjunctâ aliquâ re cursum alicujus actionis sistere, aut revocare.

Fresco. Duo diversa significat. Primo *Recens*, *Novus*, *Vividus*. Secundo *temperatum Frigus habens*. Ferrarius a *Vivascere* trahit *Fresco* priori significatione. Inconcinne omnino. Nihil dubitandum, quin sit pura pura Germanicæ Linguae vox, hoc est *Frisch*, quod Germanis idem est ac *Recens Novus*. Inde etiam ad Britannos migravit *Fresch*, eadem significatione usurpatum: & ad Gallos *Frais*, cujus femininum est *Fraische*. Neque justo titulo opinatus est Menagius, & post eum Fureterius, *Frigeo*, aut *Frigidus* Latine originem dedisse Germanico *Frisch*. Propria enim ac primæ illius vocis significatione apud illos non fuit *Frigidus*, sed *Recens natus*, *Recens factus*, *Vegetus*, *justo vigore instructus*. Hoc sensu *Frigidum* Latini nunquam extulerunt. Ad alteram significationem quod attinet, conatur quidem Menagius deducere *Fresco* a *Frigidus*, sed parum feliciter. *Frigidus* ab Italis in *Freddo* conversum est. Infeliciter quoque opinatus ille est, a *Friigo* efformatum fuisse *Fresco*. Nihil aliud unquam *Friigo* significavit, quàm *Torrere* aliquid, ut fit in sartagine, Italis adhuc *Friggere*: quod non solum nil commune habet cum *Fresco*, sed contrarium planè est. Itaque non aliam originem reor ego tribuendam vocabulo *Fresco* sub hac altera significatione, nisi idem *Frisch* Germanicum, metaphorice adhibitum. Nam proprie *Fresco* non est *Frigidum*, sed aliquid medium inter *Calorem* & *Frigus*, inter exiguas & nimias ætatis humanæ vires, uti *un' Uomo fresco d'età*.

Nata

Nata autem significatio a Vento, praecipue in nautica. Galli adhuc appellant *Vent Frais*, qui medius est inter *Ventum Eschars*, nobis *Vento scarso e debole*, & *Vento Forcè*, nobis *Vento Forzato*. Ejus ope naves feliciter progrediuntur, & eo afflante moderatum ac suave frigus sentitur. Hinc *far Fresco*, quum fiat ejusmodi Ventus, & *Avia Fresca*. Nos *Fresco* reddimus Latinum verbum *Frigidus*, quod aptiori voce careamus. At aliud est *Frigidus*, aliud *Fresco*. Illud revera *Frigus* in suo statu significat. Alterum verò quum calidus ser in primos fines Frigoris transit. Habent etiam Germani *Erfrijeben*, *Rinfrescare*.

Fretta. *Festinatio*. A *Premo*, ut opinabatur Menagius, nemo hanc vocem eliciendam putet. Subdit ille: *Overo dal Tedesco Fretter, che vale Frettoloso. Sich Fretten, cioè Festinare. S' usano queste voci nella Franconia e nella Baviera*. Haec veri similior sententia. *Fretten* Saxonibus est *Acziabastare un mestiere*. Simile huic nostrum *Affrettare* videas. Nam prae festinatione opera male confecta evadunt. Germanis est *Fertig*, significans *Promptus*, *Expeditus*, *Agilis* &c. Est & *Fertigkeit* *Promptitudo*, nobis *Prestezza*. Inde nostrum *Fretta*.

Frollare. Teneram carnem, & coctum facilem efficere. Forfitan a *Friculare*, ait Menagius, *diminutivo verbi Fricare*. Nam *Fricando* tenera efficitur caro. A *Friculare* efformaretur *Friculare*, quod nunquam in *Frollare* immutatum fuerit. Meliora tradere posse non mihi tribuo. At tamen vide, an fieri potuerit, ut e *Ferulare* emerferit: *Frollare*. Nimirum qui coquinariae rei student,

A carnem tundunt ac verberant, ut molliorem faciant. A *Ferulà*, *Ferulare*, detracto E. exit *Ferulare*, quod nullo negotio in *Frotare* & *Frollare* transire potuit. E *Frollare* natum postea *Frollo*. Ita *Baculare* apud veteres occurrit. Supra vidimus *Brullo* ab *Experulare* enatum *Sbrollare*.

B *Fromba*, *Frombola*. *Funda*. Ab ipso *Funda*, *Frunza*, *Frumba*, *Frumbola* deducit Menagius *Frombola*. Nondum id mihi persuasit; uti neque Ferrarius, qui a *stivore lapidis excussi* nomen hoc inditum censuit *Fundae*. Nihil mihi commodi occurrit de origine vocis hujus. Tantummodo animadvertas velim quoddam vocabulum in *Vitis Pontificum Ravennatum* scriptis ab Agnelo circiter Annum Christi DCCCXL. atque a me editis Tomo II. *Rer. Italicarum*. Describit ille in *Vita Damiani Archiepiscopi* proelium civile inter *Ravennates* actum, atque haec habet: *Alii mugitu Rumbulorum territi, per diversa fugiebant loca*. Si quid video, *Rumbuli*, hoc est exigui *Rumbi*, sive *Rombi*, appellantur ab eo *Saxa* per *Fundam* projecta. Praeposito F. sonus accedit ad *Fromba*, *Frombola*. Nempe inde efformatum fuisset *Frombulare*, *Frombolare*, & *Fromba*.

E *Frotta*. *Multitudo*, *Agmen*, *Coetus*. *Forse da Fultus, cioè Densus*, inquit Menagius. Non a *Fultus*, sed a *Fullonibus*, subdit Ferrarius. Mihi neutrum *Etymon* satis verisimile. Num *Frotta* pro *Flotta* Gallico nomine, adhibitum fuit, translato ex unione rerum natantium ad unionem hominum, aut animalium? Ita *Fleche* Galli *Sagittara* nuncupant, nos *Froccia* dicimus.

Veteres Tusci facile *L. in R.* convertebant, uti Salviatus compluribus exemplis jamdiu ostendit.

Frugare. Praetentare ligno aut ferro aliquid abditum. A *Ferio, Ferrutum, Feruticave, Fruticave, Frucave*, profectam vocem opinatur Menagius: a *Fodicave* Octavius Ferrarius. Neutra sententia arrideat. Num ergo a *Ferro Ferrucave* enatum, quum scilicet homines ferro immisso tentant, an ostium, sive arca sine clavi aperiri possit? Alterum par verbum, praeter istud, Mutinenses usurpant, hoc est, *Fustigare*, aut e *Festuca* corrupto efformatum, aut (quod veri videtur similis) a *Fuste, Baculo*, quoties nimirum *Fuste*, sive *Virgula* abditum aliquid scrutantur.

Frustrare. Vide Dissertationem XXIII. de *Movibus Italicorum.*

Fucina. Caminus, locus, in quem ferrum, ut ignescat, injicitur. A Vocabularii Cruscani Auctoribus Latine redditur *Officina*. Vocem e vestigio arripuit Menagius, sine dubitatione scribens, *Fucina* efformatum ex *Officina*. Si quid video, utrobique erratum fuit. Neque enim *Officina* unquam adhibitum fuit ad exprimendum locum, in quo Fabri ferrum ignescere cogunt. *Officina* descendisse creditur ex *Opificina*, & omnium est Artificum. Nos nunc *Bottega* appellamus. Si *Officinae* nil rei est cum *Camino* Fabrorum: ergo neque *Fucina* emeruisse inde potuit. At unde *Fucina*? A *Focus* verisimile est efformatum fuisse *Focina*, & denique *Fucina*. Ita e *Coquo*, vel *Coquus* manavit *Coquina, Cucina*. Aut e *Fundo, Fundis, Fusum*, Latinorum verbo, significante *Liquescere metalla*, Majores nostri vocem hanc

traxere ad designandum locum, ubi metalla funduntur. Quippe Lombardis non *Fucina*, sed *Fusina* dicitur locus ille. Notum est *Fusores* a Latinis appellatos fuisse, qui e metallo opera fundebant. Inde *Ars Fusoria, Vasa Fusoria, Fusura, Fusilis, &c.* Eligat prudens Lector, quod propius vero sibi videatur.

G

Gabbare. Decipere. Fallere. A *Cappere* suspicatur Menagius deductam hanc vocem, ubi significat *Decipere*. Et sane veri similis videtur ejusmodi Etymologia, quam investam suspicari licet a tendentibus laqueos ad capiendas aves & feras. *Cappio* nobis appellatur *Nodus laxus*: quod nomen a *Capiendo* desumptum, quum iis Nodis illaquearentur volucres & ferae. A *Cappio Cappiare*, quod in *Gabbare* leniter pronuntiatum evasisse potuit. Attamen, quum e *Capiare* potius emeruisse putem nostrum *Cbiappare*, inquirendum adhuc est, an ex Arabico *Chabba, Decepit, Seduxit*, nos efformaverimus *Gabbare*. Est & illi Linguae *Chabbon, Deceptor, Seductor, Dolosus, Fraudulentus*. Mercatoribus Arabicis, multum olim commercii habentibus cum Italis, in usu saepe fuerit vox ista: quare eam facile inde Itali didicerint, suamque fecerint. Consule Giggeum & Gollium, qui sunt mihi testes in hac re.

Gagliardo. Robustus, Fortis viribus. Multa de origine vocabuli huius Borellus, Du Cangius, Vossius, Ferrarius, & Menagius habent. Ego incertam adhuc puto. A *Gallus* certe deducenda mihi non cre-

creditur. Num a *Gaio*, significante *Hilarem*, *Festivum*? Lombardi, Lucenses, & alii dicunt *Gaiardo*. Et fortassis hoc primitivum nomen fuerit, quod Tusci in *Gagliardo* immutarint. Carrociium Cremonensium in Chronico Parmensi, a me in Collectione Rer. Italicar. evulgato, appellatum fuisse traditur *Gajardus*. Quod si *Gagliardo* antiquiorem vocem velis, quum adjectiva desinentia in *Ardo* e substantivo veniant, ut e *Malta Maliardo*, e *Coda Codardo*, e *Bugia Bugiardo*: erit fortè, qui suspicetur, e *Galìa* (Triremis, ut vulgo creditur, Latinis) *Gagliardo* enalci potuisse, voce nimirum adhibitâ ad significandos Nautas, qui Triremem remis impellunt, ad quem laborem robustissimi virorum deligebantur, & deliguntur adhuc. Cur aliorum somniis & istud adjungere non liceat? Anno Christi MCCII. facta fuit Societas *Gagliardorum* in *Mediolano*, uti scribit Gualvaneus de la Flamma Cap. 235. Manipuli Florum, Tomo XI. Rer. Italicarum. Societas ista, ut in praecedenti Cap. 233. scripsit, erat quaedam Congeries Nobilium Juvenum. Du-Cangius, quum in Concilio Turonensi Anni MCCXXXI. reperisset Cap. 21. Clericos *Ribaldos*, maxime qui *Goliardi* nuncupantur (quae appellatio occurrit & in aliis subsequenter aetatis Scriptoribus) haec scribit: *Hinc Itali Gagliardo, nostri Gaillard hauserunt indubie*. Istud indubie vellem expunxisset vir doctissimus. Ante *Goliardos* Clericos erat Italicae Linguae *Galiardo*, seu *Gajardo*. Hanc vocem adhibebant olim, uti & nunc ad significandum hominem *Robustum*. Quare nihil opus fuit

A nostris mutuo accipere e Gallia *Goliardus*, ac immutare in *Gagliardo*. Vidisti vocabulum *Galiardo*, Societati Mediolanensi inditum, tempore praecessisse, hoc est annis viginti novem, vocem alteram *Goliardi* adhibitam in Turonensi Synodo. Nemo autem putet vocabulum illud *Galiardo* tunc temporis ab Italis adhiberi coepisse. Adde, vocem *Goliardus* significasse *Scurram* potius, seu *Joculatorem*, quàm hominem *Robustum*. Consule Martene Tom. 4. pag. 727. Thesaur. Nov. Anecdotor. Repeto ego, incertam adhuc, aut ignotam adhuc esse istius vocabuli originem.

B
C
D
E
Gajo. *Hilaris*. *Alacer*, Castelvetrus noster a Graeco Καλός: *Alander*, & *Menagius* a Latino *Cajus*, seu *Gajus*, vocabulum hoc derivant, quod *Cajus* a *gaudio patrum* dictus fuerit. Addit *Menagius*, Latinum *Cajus* e Graeco Γάιος, manante ab inusitato Γάω, *Gaudio* processisse. Quanquam non desint, quae hisce opponi possint, laudare tamen in praesentia malo ejusmodi Etymon. Sed simul moneo, prout jam animadvertit *Leibniti*us V. Cl. videri vocem *Gahun* (apud *Otfridum* vetustissimum Poëtam Germanum) significare idem, quod nobis *Gajo*: ac propterea fieri posse, ut e Germania potius ad nos migrarit *Gaio*, & ad Gallos *Gay*, & ad Belgas *Gau*, quo & adhuc Saxones utuntur.

Galès, aut *Galera*. *Tiiremis*, genus navigii. Mirum, quantum se torqueant in hujus vocabuli origine investiganda *Castelvetrus*, *Joseph Scaliger*, *Vossius*, *Menagius*, *Covaruvias*, & alii. Nil certi qui-

quam

sq̄uam protulisse mihi visus est. Arabica fortasse Lingua nomen hoc nobis dedit. Eadem enim habet *Chalaja* significans *Navim Magnam*, unde *Galéa* efformari potuit. Habet & *Chalion Navis major*, ducta nautarum impulsu & remigio. Hinc nostrum *Galeone*, oneraria Navis major, & Hispanicum *Galeon* haustum fuisse videtur. In Actis Sancti Erasmi Episcopi ad diem 2. Junii a Papebrochio editis mentio fit de quodam *Galliono Provincialium*, Anno Christi MCCC. Originem hanc certam appellarem, nisi aliqua dubitatio superesset, an Arabes ipsi a nobis eandem vocem didicisse potuerint, quum bellica & nautica nomina facile de una in alteram gentem migrent. Attamen Arabes & arte & tempore in nauticae & classium usu, meridionalis Europae Populis praeivere post Graecos, atque Latinos. In novo Thesauro veterum Inscriptionum, qui jam sub praelo est, Inscriptionem Ravennatam adferam, ad Secula Romana spectantem, in qua occurrit PHALLÆVS GVBER. DE GALEAT. PIERIS. Haec una indicio esse potest, vetustiore esse, quàm vulgo credatur, nomen *Galéa*.

Galoppo. *Galoppare*. Dicitur de equo moderate, seu gradatim currente. Salmasius, cui subscribit Menagius, a Graeco Καλπᾶν, seu Καλπᾶζειν, quod *Currere* significat, hanc vocem derivavit. Poterat Salmasius laudare Budaeum hujus Etymologiae auctorem, Covaruviam, Monosinium, & alios, qui antea id tradidere. Attamen ego facilem heic ad credendum me nequaquam praebebo, tum quod non eadem heic sit literarum con-

Tom. VI,

ditio, tum etiam quod ipso Salmasio teste Καλπᾶν sit *Trottare*, non *Galoppare*. Adde, praeter Italicum *Galoppare*, Gallis esse *Galop* & *Galoper*; Hispanis *Galope* & *Galopear*; Anglis *Gallop* & *to Gallop*; Germanis denique *Galop*. Tot Populi Graecae Linguae ignari quei fieri potuit, ut tanto consensu eandem vocem, iidemque literis, conversam in suum sermonem intulerint? Mihi veri videtur similis, vel in Gallia, vel in Germania natum *Galoppo*, in reliqua Occidentis Regna penetrasse.

Gangaro, *Ganghero* Florentinis. *Portarum cardo*. Ferrarius a *Canceres* (Italice *Gamberi*) vocem prodiisse opinatus est. *Quasi Canceres, quod distorti sint*. Utique distortum Etymon. Ecquando enim *Canceres* distorti? A Graeco Κάγχχαλος, idest, *Canchalus*, vocabulum hoc derivat Menagius, Hesychium testem adferens. Verùm Hesychii aetas incerta est; multaque additamenta ad ejus Vocabularium a recentioribus facta fuere. Denique Hesychius ait, vocem hanc in usu fuisse apud *Siculos*. Non ergo apud Graecos ea vox nata. Siculi autem Italica gens. Itaque Siculorum usus indicare potius posset, importatum a Germanis fuisse vocabulum *Ganghero* in Italiam. Et revera Germanicae Linguae *Angel* ad Siculum *Canchalo* accedit. Germanicum *Angel* idem significat quod Italicum *Ganghero*. Sed cur additum C. aut G. in principio vocis ejusdem fuerit, me ignorare fateor.

Gara. *Contentio*, *Aemulatio*. Nulla dubitatio est, quin Italicum *Guer-ra*, a Teotisco *Weerre* emerferit,

F f f

unde

unde etiam *War* Anglicum, & *Guerre* Gallicum. At inde etiam prodierit *Gava*, ut Menagius censet, sibi minime persuadeat, qui diversam literarum structuram, diversamque utriusque vocabuli significationem consideret. Quare potius confugiendum est ad Arabicam Linguam, cui est *Ghara*, significans *Invidere*, *Aemulari*, *Zetotypia laborare*, Giggeo & Gollio testibus. Inde Italicam vocem *Gava* descendisse opinari licet. Ab *Aurigare* hanc vocem Ferrarius felicissime trahebat.

Garbo. *Gratia*, *Venustas*, *Elegantia*, *Concinnitas*. Ferrarius e *Garba* fasciculo spicarum; Gujetus e Graeco Γάρβον, Etymon hujus vocis duxere. Nulla mihi dubitatio, quin ii somnia narrarint. Haereo contra ego in vocabuli hujus origine signanda. Galli vix eam agnoscunt, Fureterio teste, atque a nobis se didicisse putant. Contra Italis est familiaris, & inde aliae voces efformatae. Apud Anglos quoque multo in usu est *Garb*. Baileyus Britannus Scriptor auctor est, e Saxonico antiquo *Gearpian* descendisse hanc vocem *Garb*. Hoc si statuas, Itali quoque e gentibus Borealibus eam acceperint. Sed fieri etiam potuit, ut a nobis ad Anglos, aliosque Populos ipsa transfugerit. Itaque expendendum Eruditis relinquo, num fieri potuerit, ut per metaphoram appellemus *Garbo* elegantiam hominum in ore, gestibus, & colloquendo. *Vino Garbo* dicimus *Vinum probi saporis*, quod summopere placet, seque attemperat bibentium gustui. Mutinenses quoque ajunt: *Questo mi aggarba*, idest *mi dà nell'umore*, *mi piace*. Num ergo e *Vino*

translata vox fuit ad homines, eam gratiam in agendo praeferentes, quae omnibus placet? Unde verò prodierit *Vin Garbo*, si petis, fortasse dicam, e *Gauvo* Campaniae monte prope Surrentum, in quo Vinum gignitur praecipuae bonitatis, atque ab antiquis effuse commendatum. Vox ista facile in *Garvo*, ac tandem in *Garbo* immutata fuerit. Conjecturis locus est, ubi res certa teneri nequit.

Garbuglio. *Confusio*, *Tumultus*. Hinc *Ingarbugliare*, idem quod *Intricare*. Galli *Grabuge* dicebant; sed apud illos jam antiquatum est, & Fureterio creditur e *Garbuglio* Italico derivatum. Cavere sibi Menagius debuisset, ne ad risum Lectores serios commoveret, dum scripsit intrepide: *Viene sicuramente da Turba*. Ne crassiori quidem sub aëre natus hoc credat. Neque laudabilior Ferrarii opinio, a *Capillis* confusis, vocabuli hujus originem trahentis. Dicunt, ut aliquid dicant. *Davum* & ego heic me sentio. Attamen Eruditi perpendant, num Lombardica Dialectus afferre aliquid lucis heic possit. Mutinensibus *Buia* est *confusio* & motus rixantium aut pugnantium. Ita *Garbuglio* (nobis *Garbuio* & *Ingarbuio*) confusionem rerum significat. Num a Latino *Bullio*, juncto cum *Gar* Teutonico, significante *Multum* & *Valde*, potuit efformari *Garbuglio*? Ita Metaphorice dicimus *il bollore di una rissa*, *di una lite*, *d'una battaglia*. Angli quoque *Garboil*, & *to Boil* *Ebullire* dicunt. Nisi a nobis vocem istam acceperunt, videntur & illi e *Gar* Germanico & *Boil* efformasse hocce vocabulum, quasi *Garboil* sit magna ebullitio.

Garontoli. Monofinius apud Florentinam plebem reperit *Dar de' Garontoli*, pro *Infligere pugnus*. Et quamquam is fateatur, vocem hanc majoribus *incognitam* fuisse, attamen auctor est, eam processisse e Graeco Γρόντος, idem significante. *Ortimamente*, suum heic epiphonema addit Menagius. At quei, peto ego, tam erudita fuit antecentum annos Florentina Plebs, ut e Graeca Lingua vocem hanc acceperit, quam antiqui ignorarunt, & ne ipsi quidem Vocabularii Florentini Auctores recensendam censuerunt? Somnia haec appellare liceat hominum, ubique Graeciam crepantium. Nova verba, novas phrasas, ac translationes & ipse Populus quotidie proculdit, quorum causam & originem frustra interdum requiras. Mutinensis quoque Popellus pro *Dare un pugno*, inquit, *Dare un Garofano*, quod flos quinque foliis (totidem quippe digitos habet utraque manus) constet. Inepta profecto Metaphora: cujus tamen memini, ut videas, quasdam plebejas voces, seu populares loquendi formulas, non ut aurum, sed ut plumbum esse accipiendas. Dubitare etiam licet, ne Monofinius interpretatus fuerit *Pugni*, quod erat *Colpi di Bastone*, fortassis ab Hispanico *Garrate*, sive Gallico *Garrat*, unde traxerit Florentina Plebs suum *Garontoli*.

Garzuolo. Pars media ac tenerior in caespitibus lactucae, brassicae, & quorundam florum, ac herbarum comestibilium. A *Cauliculus* efformatam hanc vocem putavit Ferrarius. Sed repugnat literarum sonus. Omnino autem absona opinio Menagii, trahentis hanc vo-

cem a *Tursus* Latino, seu Graeco *Thyrus*, hoc pacto: *Tursolus*, *Ciursolus*, *Ciursolo*, *Giarfoso*, *Giarfuolo*, *Garzuolo*. Somniant duntaxat excidere haec possunt. Praeterea *Thyrus* a *Garzuolo* diversam rem significat. Interea perpendant Eruditi, num *Garzuolo* potuerit prodire ex diminutivo *Cardui*, idest *Carduolus*. Nobis in Lombardia degentibus *Carduus sylvestris* appellatur *Garzo*, *Sgarzo*, *Sgarzone*, uti infra adnotabo ad vocem *Scardassare*. Inde dicimus *Sgarzare il panno*, idest *sylvestribus carduis pannos pectere*. Similis est *il Garzuolo* in Rosis, Caryophyllis, aliisque floribus, exiguo *Carduo* sativo, cui *Carciofo*, seu *Articiocco* nomen dedimus. Ac proinde *Carduolus*, *Garzuolo* ea pars florum atque herbarum fortassis appellata fuerit. Sed cur *Garzuolo* nuncupetur pars etiam subtilior Lini, & Cannabis purgata, atque in modicos manipulos a carminatoribus contracta, nondum conjecturam ullam assequi potui; nisi forte inde nomen sumserit, quod ut *Garzuolo* in floribus & herbis pars delicatior, subtilior, & media est, ita & in Cannabe ac Lino sit pars illa, de qua Plinius Lib. 19. Cap. 9. ait: *Improbatur cortici proximum, aut medullae. Laudatissimum est e medio, quae mesia dicitur*. Verum haec adhuc dubia mihi sunt ac tenebrosa.

Garza. *Pica avis*. Ab *Acaccia* Menagius contendit nomen hoc natum. Sed prius ostendendum eerrat, quis unquam veterum hoc nomine *Picam* donarit. Mihi creditur, processisse vocem ex ipsa *Pica*, quam *Picarza*, *Pigarza*, Majores nostri nuncupare coeperint,

rint, & abjecto subinde *Pi*, tandem *Gazza* dixerint. Ita *Gozzo* ex *Gorgozzo* efformatum fuit, ut infra dicam, & *Fondò* pro *Profondo*. *Picum* quoque avem Tusci olim *Piculum* diminutive appellarunt, unde emerit *Picchio*. At Mutinenses eandem volucrum dicunt *Pigozzo*. Hispanica verò Lingua, quae *Picam* appellat *Pigaza*, Ety-
mon istud confirmat.

Gelosia delle finestre. *Transenna*, sive Cancelli lignei, fenestris apposti, per quos aspicimus alios, nec aspicimur. Inditum hoc nomen a *Gelosia* Italico, significante *Zelotypiam*. Hac enim arte Zelotypi subtrahere publico aspectui didicerunt mulierum, suarumque uxorum intuitum, neque tamen eis fenestrarum usum, & commodum eripiunt. *Gelosia* verò ita dicta a *Zelo*, *Zelofus*, *Geloso*, *Gelosia*. Mutinenses dicunt *Zelosia*.

Ghetto. *Vicus Hebraeorum*. *Giudecca* olim appellatum hunc locum alibi animadverti. Suspiciari quisquam possit, regioni illi nomen *Ghetto* inditum fuisse, quod esset *luogo Guitto*, ut Tusci ajunt, seu *Ghetto*, uti Mutinenses, idest *Locus Sordidus*, quales Judaeorum vici in multis Urbibus esse solent prae copiâ gentis, & angustia habitantium, ne dicam, incuria. Verum mihi potius creditur vox Hebraicae originis, sive Rabbino-Talmudicae. Quippe, Buxtorfio seniore teste, Rabbinum *Ghet* appellant *Divortium*, *Separationem*. Chaldaice *Guet* idem significat. Itaque locus, quem Judaeis constituere olim quoque in Urbibus Principes Christiani consueverunt, nomen *Ghet* accepisse videtur, quod *Locus separatus* a *Christifidelibus* foret. *Vicus Judaeo-*

rum olim Romae fuit. Ita & in aliis Civitatibus.

Ghiera. *Circulus*, seu *Fascia* ex ferro seu alio metallo. Vocem *Vaginarum* confinxit Menagius, & inde *Ghiera* deduxit, literis quidem & significatione repugnantibus. Pro *Ghiera* Mutinenses dicunt *Verra*, sive *Vera*. Videndum, an manasse potuerit a Latino *Varus*: nam *Varas Manus* Ovidius, *Vara Brachia* Martialis usurparunt, ad significandas manus & brachia curvata ad complexandum aliquid. Num *Ligula Vara* olim appellata, quae nunc nobis est *Verra*, & Tusci *Ghiera*? Sed ab aliis meliora exspecto.

Ghirlanda. *Corona*, *Sertum*. Vocem hanc Castelvetus noster a *Gyrus* & *Gyrare* deducit. *Certissimam* etymologiam appellat hanc Menagius. Sed rem neuter attingit. E Septentrionalibus Linguis verbum hoc Itali accepimus. Acceperunt & Britanni, apud quos est *Garland*, & Galli, qui *Garlande* olim, nunc *Guivlande* nuncupant *Sertum*, vel *Coronam*. A *Gyrus* deduci non posse, satis prodit addita syllaba *Land*. Bollandiani Patres in Notis ad Vitam Sanctae Franciscae Romanae die IX. Martii, putarunt, Lombardicam hanc, ut illi ajunt, vocem efformatam fuisse e Germanico *Wiren*, *Rotare*, vel *Wil*, *Rota*, & *Rande*, *Limbus*. Priorem sententiam praefero.

Giallo. *Flavus*, *Crocus*. Salmasio trahenti hanc vocem a Latino *Galbus*; *Galbinus color*, subscribit Menagius. Sed vide, an potius subscribendum sit Scaligero seniori, e Germanico vocabulo *Gheel*, nostrum *Giallo* derivanti, quum eadem utrique voci sit significatio.

Gal-

Galbus nihil aliud est, quàm *Glaucus*, non idem fortasse cum *Flavo*, sed *Caeruleus* dilutus, & in viridem inclinans. An Germani Latinae Linguae nomen *Galbus* (paucis in Italia notum, aut usurpatum) converterint in *Gbel*, ut idem Menagius arbitratur, incertum est. Contra *Gheel*, seu *Gbel* vocabulum Germanicae Linguae antiquissimum atque proprium creditur, ita ut ab eis accepisse facile potuerint Itali suum *Giollo*, Galli suum *Jaulne*, suum *Yellow Britanni*, suum *Yald Hispani*. In haec omnia Regna victrices Septentrionis gentes transmigrarunt.

Giarra, *Giarro*, *Giara*. *Amphora*, *Populum*. Ferrarius, & Menagius a Graeco *Υἄλος*, significante *Vitrum*, descendisse hanc vocem opinati sunt. Literae repugnant, & latior quàm oporteat est *Vitri* significatio. Heic ergo Lectorem monere duntaxat possum, ab Arabico Populo *Giarraton* appellari *Hydriam*, seu *Vas figlinum ad potandam aquam*. Giggeo quoque teste apud Arabes *A-Giirro*, nobis *Il Giarro*, *Hydriam testaceam* significat.

Giavellotto. Teli bellici, sive Jaculi species. Gallis *Javelot*. Menagius derivat a *Capus*, *Capulus*, *Capellus*, *Capellottus*, *Capellottus*, *Garvellottus*, *Gavellotto*, *Giavellotto*. Quid rei habeat *Capus* & *Capulus* Latinorum cum *Pilis*, *Jaculis*, ac *Telis*, libenter a Menagio didicissem. Tota haec tela in ejus uno cerebro fabricata. Propius, ut opinor, ad verum accedet, qui putet, non aliunde natum *Giavellotto*, nisi a *Clavus*, *Clavellus*, & *Clavellottus*. Scilicet Jacula hoc nomine donata, quae longam & acutam cuspidem praeferebant, qualis est in

Clavis, ac diversa propterea erant ab aliis telis, quibus in cusptide fuerunt duae alae retortae. Latini *Clavos* Lombardi in *Cia* convertimus. Inde *Ciavellotto*, quod Tusci dixerunt *Giavellotto*. Non assentitur Menagius Ferrario deducenti *Giavarina*, alteram armorum speciem a *Clava*. Istam *Chiaverina* appellarunt Tusci. Sed fortasse Ferrarius rem tetigit.

Gorno. *Des. Clariss. Marchio Scipio Maffejus Lib. XI. pag. 313. Veron. Illustrat. nos docet, Latinorum Plebi in utu fuisse Jornus, cultioribus verò Latinis Dies. Sed nullum exemplum adeo antiquae vocis is proculit, & proferre, ut puto, non poterit. Suspiciatur ille, ab *Hornus* significante quod est hujus anni, derivatum suum *Jornus*. At alterum ab altero nimis distat. Acharisio Italo, qui primus hoc vidit, Salmasio, & Menagio subscribendum est, qui jamdiu animadverterunt, *Jorno* & *Giorno* enatum ex tempus *Diurnum* Latinorum. Juvenalis Satyr. 6.*

--- Longi relegit transversa diurni.

Ita *Mattino* prodiit e *Matutino* tempore, & *Verno* ex *Hyberno* tempore. *Giostra*. Ludus Militaris. Vide Dissertationem XXIX. de *Speâculis*. *Gire. Ire*. Neglexit hanc vocem, a *Pcëtis* usurpatam, Menagius. Ab ipso *Ire* profecta videtur. Sed quâ ratione *G.* ei praefixum? Animadvertite, an potius prodierit a Germanico *Geben*, significante *Proficisci*, *Ire*. Frater Jacobonus Tudertius in Rhythmis circiter Annum Christi MCCXCVIII. compositis, multâ licentiâ utitur hoc verbo variis temporibus.

Goffo.

Goffo. *Inexpertus*, *Ineptus*. Salmasius in Notis ad Historiam Augustam contendit, a *Cusa veste spissa & villosa* processisse *Gufum & Gofum*. Adstipulatur Menagius, scribens: *Viene da Gufus, significante Grosso-lano*. Ex possibilium, non ex veri similibus coetu desumpta haec origo. Non immeritò quisquam suspicari possit, prodiiisse vocem istam ex Italico *Guso*, significante *Bubonem* Latinorum. Nomen hoc Tusci in *Goffo* facilè immutasse potuerint: nam *Bubonem Barbagianni* nos Lombardi appellamus, Tusci *Guso*. Et revera *Ineptum* hominem dicimus etiam: *Egli è un Barbagianni*. Plura nomina e bestiis & avibus mutuati sumus in aliorum contemptum, ut jam monui ad vocem *Briccone*. Attamen legitimam originem vocabuli *Goffo* indicasse mihi creditur Monosinius, qui e *Κωπός* Graecorum, nostrum *Goffo* derivavit. Nam a Graecis ea vox interdum usurpata fuit ad significandum *Fatum* hominem, *Stolidum*, *Hebetem*. Vides ipsissimam significationem, & ferme eundem Literarum sonum. Nullo negotio *Coso* in *Goffo* pertransiit. Menagius qui opportune & importune apud Graecos Italicae Linguae vocabula expiscatur, quamquam hoc nosset, parvi fecit, ut e nubibus aliam originem ad nos adveheret. Denique addo, etiam apud Arabes aliquid simile reperiri; nam & iis *Goffon* est *experientià & usu carens homo*: & *Gofolon* *Incoquantia*, *Halucinatio*, *Socordia*.

Gomona, seu *Gomena*. *Funis nauticus*, *Rudens*. Menagium audi: *Forse da Gemina, pro Gemina Corda, perchè que' Canapi sono più grossi de gli altri*. *Gerrae*. Vocem hanc Arabum

A | Linguae nos debere censuerunt antea Viri docti. Arabum *Populo* nimirum est *Al-Gommalo*, *Camelus Navis*, idest funis, a quo anchorae pendent, seu *Funis crassior*, vel *Rudens*. Inde nos *Gomena*, Hispani *Gumena* accepisse videmur. *Giggeus* rem animadvertit, eamque *Bochartus* confirmavit.

B | *Gondola*. *Naviculae* genus apud Venetos. A *Gondus* derivato e *Κόνδου* Graeco, significante exiguum *Scyphum*, ejus originem trahebat *Menagius*. A *Contus* parum feliciter *Ferrarius*. Fortassis adhuc incomperta est nativitas nominis hujus. Id tantummodo animadvertas velim, a Germanis quoque *Gundel* appellari *Naviculam*, *Cramero* teste. An illi a Venetis acceperint, dic mihi, si potis es.

C | *Gonna*. Vestis plerumque muliebris species. *Cyclas*, *Tunica*. Hebraicae originis hoc vocabulum censuit *Belgicus Varro Vossius*. Ego *Menagio* arbitranti, e Germanicâ Linguâ descendisse, lubentius assentior, nisi vox ipsa sit Celtici idiomatis, uti *Boxhornius* in *Glossario* suo memoriae prodidit, *Gwn* referens inter Celtici sermonis reliquias.

D | *Gorgia*. *Guttur*. Antiquata vox, & nobis tantum in usu, quum dicimus *la Gorgia Fiorentina*, ad significandum Florentinum *Populum*, quasi gutture pronuntiare quasdam literas seu voces. Frustra e *Gula* *Ferrarius* hanc vocem deduxit. Et nihil erat, cur *Menagius* suspicaretur, profectam illam fuisse e *Guttur*, aut ex *Gorus*, vel ex *Gurgum*. Sine dubitatione *Gorga*, & *Gorgia* Italicae voces, uti & Gallicum adhuc usitatum *Gorge*, veniunt a *Gurges* Latino, quo nomine metapho-
rice

E |

rice usurpato designata est *Gula*. Neque enim aliud est *Ingurgitare* Latinum, nisi mittere in *Gurgitem*, idest in *Gulam*. In Glossis antiquissimis Rhabani Mauri *Reuma* dicitur esse *R velatio Gurgitis*. Sed quid hoc? Nihil aliud mihi creditur, quàm *Rebellatio Gutturis*. Dicimus & *Fare una Gorga*, ad significandos Musicos vocem crispantes. Vide subsequens *Gozzo*.

Gozzo. *Ingluvies*, *Gurgulio*, *Sacculus* sub gutture, in quem aves cibum adducunt. Mutinensibus est *Gosso*. Audi Menagium. A *Faux*, *Fausis*, *Fauce*, *Faucium*, *Focium*, *Vocium*, *Uocium*, *Guocium*, *Gozzo*. Addit: *Aut potius e Jugulus*, *Juguli*, *Jugulium*, *Gulium*, *Gulcium*, *Gucium*, *Gocium*, *Gozzo*. Brevius poterat deducere e *Gula*. Atque ita vir doctus in cerebro suo pro lubito versabat vocabulorum origines. Sed tantam licentiam nemo ferat. Tu interea vide, an scopum felicius attrigerim. Uti in *Gorgia* nuper animadverti, *Guttur* ab antiquis appellatum metaphorice fuit *Gurges*, & inde *Ingurgitare*. E *Gurges* efformatum fuit *Gurgutium*, sive e *Gorgo* *Gorgozzo*; & detracto *Gor*, reliquum fuit *Gozzo* pro *Gula*, & pro *Avium Ingluvie*. Et ne dubites de ejusmodi Etymo, memineris etiam Florentinis esse *Gargizza*, & *Gorgozzale*, idem significantia, scilicet *Guttur*, & *Ingluviem*. Veneta verò Dialectus familiare habet *Gargozzo* pro *Gutture*. Neque omissum volo, fuisse quoque Latinis *Gurgustium*, Festo teste, significans *genus habitationis angustum, a Gurgulione verme sic dictum*. Atqui *Gurgulio* ex *Gurgite*, sive *Gutture* nomen summissè creditur, ita ut ipsum *Gurgustium* e *Gur-*

ges efformatum videatur. Fortassis etiam per eam vocem nostrum *Gozzo* significatum fuit, quanquam per metaphoram translatum fuerit ad significandam angustiam, quemadmodum & nos nunc dicimus *un Guscio di casa*. Atque heic nescio, num Galli perpenderint, an vox sua *Gargotte*, qua significatur *vilis Taberna*, descendisse potuerit e Latinorum *Gurgustio*, angusto scilicet habitationis genere, quales Tabernae solent esse. Nam & *Gur* in *Gar* immutatum vidimus in *Gargozza*. Immo animadvertite, insectum tritico insectum, quod Latine dicitur *Gurgulio* & *Curculio*, a Graecis appellari *Γαργαρεών*, *Gargareon*. Varrone ac Servio testibus, hoc ei nomen inditum, eo quod *nihil paene aliud sit quàm Guttur*. Neque aliunde venit *Gargarismo*, *Gargarizzare*, nisi e Graeco *Γαργαρίζειν*, significante *Abluere Guttur aquà*, seu alia potione. Ex eodem fonte manasse puto vocabulum *Gargattone*, amplum *Guttur* significans, quod nobis in usu est, aliisque Lombardis.

Gozzoviglia, *Far Gozzoviglia*. *Genio indulgere*, sive *Convivari cum amicis nocturno tempore*. *Commessatio*, *Compotatio* nocturna. Est vocabulum Florentinorum. *Forse da Gozzo*, inquit Menagius. Immo sine dubitatione, addo ego. Subdit ille: *Gozzo*, *Gozzovum*, *Gozzovi*, *Gozzovilium*, *Gozzovilia*, *Gozzoviglia*. Ratio sane per quam comoda fabricandi quascumque volumus scalas. Audi & Ferrarium, Etymon hoc nobis exhibentem: *Gaudium*, inquit, *Godium*, *Gozzo*, *Gozzovium*, *Gozzovilium*. Veram originem vocis *Gozzo* me nuper in-

dicasse mihi persuadeo. Quare inepta haec omnia. Opinor ergo, non aliud esse Florentinum *Gozzo viglia*, nisi compositum e *Gozzo*, *Gula*, & *Viglia*, idest *Vigilia*. Nam et si Latinum *Vigilia* convertimus in *Veglia*, & *Vigilare*, in *Vegliare*, veteres tamen *Viglia* dixerunt, & adhuc apud rusticos Mutinenses ac Regienses *Viglia* appellatur *Vigilia* dierum festorum. Condiebantur autem majorum nostrorum familiares *Vigiliae*, sive *le Veglie*, confabulationibus, ludis, ac jocis. At quum accedat ad *Vigilias* commessatio & compositio, tunc illae appellatae mihi creduntur *Gozzoviglie*, quasi *Veglie della Gola*, *Veglie Golose*.

Grassio. *Harpago*. *Grassare*. *Arripere*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Gramo. *Moestus*, *Miser*, *Infelix*. Hinc *Gramaglia*, *Pulla* seu *lugubris vestis*. *Castelvetrus* noster, a quo minime haec discedunt *Ferrarius* & *Menagius*, a *Gramiae* Latino, significante *Lacrymas conglutinatas*, deduxit hanc vocem, quasi *Gramiosus* sit *Lacrymans* & *Moestus*. *Robertus Stephanus* in *Lexico* eandem sententiam amplexus est. Verum nihil aliud Latinis fuere *Gramiae*, nisi *Oculorum pituita*, *Nonio* & *Festo* hoc idem testantibus, cui morbo tam felix quam infelix obnoxius est. Itaque veri similius, ne dicam certum, videtur, ex *Teutonico Graemen* seu *Gramen*, quod *Italice* sonat *Rammaricarsti*, *Covrucciarsti*, seu *Mocerere* aut *Ivasci*, descendisse vocabulum *Gramo*. *Hickesius* quoque idem censuit, quum in *Linguis Borealibus Gram* sonet *Iratus*, *Molestus*, *Perturbatus*, quales *Miseri* esse solent.

A *Granata*. *Mazzo di scope*, col quale si *spazza*. Ita vocem definiunt *Florentini Vocabularii Scriptores*. *Latini Scopas* appellant. *Granate* (hoc est, ramusculi *granis* sive seminibus suis instructi) per lo più si tagliano le scope, subdit *Menagius*, originem vocis se indicasse ratione ista sibi persuadens. Nos plantam sativam in hortis, speciosi aspectus, & ad hominis staturam interdum sese extollentem vulgari sermone *Granata*, seu *Granada* dicimus. Tanta interdum proceritatis est, ac tot ramulis constat, ut una siccata ad verendas rusticanas areas sufficiat. Atque iis sane rustici utuntur in ipsis areis mundandis. Quae a *Gaspere Bauhino* appellatur *Linaria Scoparia*, seu *Belvedere* in *Tuscia*, sive *Chenopodium Lini folio villoso* apud *Tournefortium*, fortassis hanc nobis indicat plantam. Num *Granatensi* ex *Urbe* planta haec ad nos advecta, nomen inde accepit? Rem indicasse contentus, nihil affirmo.

D *Grappare*. Idem atque *Grassare*. *Arripere*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

E *Grappolo*. *Racemus uvae*. Verba *Menagii* sunt: Fortassis ab ipso *Racemo*. *Racemus*, *Racepus*, *Rapus*, *Grappus* &c. Ludat ac harioletur, ut vult, vir doctus, fidem sane a nobis non impetrabit. Quemadmodum *Itali Grappo*, *Graspe*, *Raspo*, & *Grappolo* dicunt, ita *Gallis* & *Anglis Grape* in usu est. A *Traube* Germanico, nisi forcipes adhibeas, non trahas. Dum propior origo se offerat, suspicari quis possit, antiquissimam hanc esse vocem *Italicam* aut *Gallicam*, quae ab una in alteram gentem illapsa fuerit. Idem dicas de *Graspo*. Si quid vetu-

vetustissimarum vocum reliquiarum tenemus, id praecipue de iis factum, quae ad Agriculturam pertinent.

Grattare. Scabere, Scalpere, unguibus Radere. A Latino-Barbaro *Cratare*, quod a *Rado* efformatum fuit, descendit, si Menagium audimus. Ferrarius ab *Afferere*, ignoto verbo illud derivat. Utique *Cratare in Burgundionum* (Du-Cangius ait *Frissonum*) Legibus occurrit, idemque est cum Italico *Grattare*. Sed vox ista nihil aliud est, nisi Germanicum *Kratzen*, unde etiam Galli traxere suum *Grater*, Angli suum *Grate*, nos verò *Grattare*.

Greppa, Greppo. Rupes praerupta, non verò *Dumetum*. A Graeco *Κρηπίς*, five a Latino *Crepido*, derivabat hanc vocem *Quietus*. Sed nihil rei est Graecae aut Latinae voci cum Italica. Videndum, an ita praerupta loca barbaricis temporibus appellata fuerint, quod *Gryphorum*, five *Griporum* habitacula crederentur. Mutinenses ea loca *Grippe*, & *Grippole* nuncupant.

Greppia. Praesepe. Vocabulum hoc eà tantum de causâ innuo, ut *Lector* agnoscat, quousque processerit confidentia *Menagii*, viri alioquin doctissimi. Veram vocis originem indicarat *Ferrarius*, nempe Germanicum *Krippe*, quod ipsissimum est Italico *Greppia*, paucis immutatis. *Menagius* alteram profert, non dubitantis, sed stautentis facie in hunc modum *Praesepe, Praesepeia, Cresepia, Grefepia, Grepia, Greppia*. Quid inter ejusmodi *Etymologias* & *Somnia* interfit, percontari liceat.

Gridare. Clamare, Exclamare. A Graeco *Κρίζω* hanc vocem *Nicotius* trahebat. Verum non *Clamare*, sed

Tom. VI.

Ssridere Graecis est *Κρίζειν*. Omnium primus *Varchius*, tum *Joseph Scaliger*, *Covaruvias*, *Gerardus Johannes Vossius*, ac alii unanimis, scripsere, Latinum *Quiritare* conversum in Italicum *Gridare*, Hispanicum *Gritar*, *Crier Gallicum*, & *Belgicum Kriiten*. Quam sententiam *Menagius* ambabus manibus est amplexus. Neque veri similitudine caret. De hac origine tamen fateor me vehementer, immo nimium dubitare. Nihil aliud, *Varrone* teste, *Quiritare* fuit, nisi *Quiritium fidem clamando implorare*. Hoc ergo verbum Romanae tantum Urbi in usu fuit, ac tum solum, quum quis auxilium Populi Romani magnis vocibus invocabat: quod in controversiis praecipue civilibus exclamationis genus fuit. Extra Urbis pomoeria ignotum, insuetum *Quiritare*. Id usque adeo verum est, ut *Rustici* ipsius Romani agri, quum exclamarent, non *Quiritare* sed *Jubilare* dicerentur. Testem rei *Varronem* eundem habemus. Non ergo credendum, tanto successu propagatum fuisse *Quiritare* per universam Italiam, Galliam, Hispaniam, Belgium, ac alias regiones, ut quasi familiare vocabulum in *Gridare, Crier, Gritar, Kriiten*, ii Populi sensim immutarint. Non erat, inquam, alibi quam Romae usus hujus vocis, & is etiam ad paucos casus, angustamque significationem constrictus: quod insuper patere cuiuscumque possit, consideranti, apud tot *Scriptores Romae* ipsius dominantis, ac deinde apud reliquos *Latinos* diversarum gentium, ac subsequantium *Seculorum*, occurrere nunquam illud *Quiritare*, sed quidem *Clamare, Clamitare, Inclamare,*

G g g

mare,

mare, *Exclamare*, *Vociferare*, & horum similia. Uti fuissent, & saepe, si Latinum verbum, & notum, & usitatum ubique fuisset; quod ante statuendum est illis, qui inde natum arbitrantur *Gridare*, *Crier* &c. Itaque veri mihi videtur similis, a *Schreyen* Germanico petendam esse originem Italicam *Gridare*, Gallicam *Crier* &c. Idem enim Germanis significat atque aliis gentibus. Galli pro terminatione suae Linguae primo efformarunt *Scrier*, tum *Crier*, uti & Angli suum *to Cry*. Itali verò pro more suo confecerunt primo *Scriare*, tum *Sgriare*, *Sgridare* (quod postremum verbum adhuc in usu est, & significat *Objurgare*) ac denique *Gridare*. Idem de Hispanis & Belgis excogitandum. Praeterea addo, Germanis etiam esse *Kryten*, idest *Plorare*, & Gothicae Linguae esse *Greitan*, *Flere*: *Hickelium* verò opinari, inde haustum fuisse nostrum *Gridare*. Ad ejus sententiam accederem, nisi me deterreret discrimen, quod inter *Plorare* & *Clamare* nemo non videt. Attamen saepe *Plorantibus* contingere solet, ut *ploratibus clamores* intermisceant,

Grimo. *Rugosus*, uti interpretantur Auctores Vocabularii Cruscani. *Erythreus* a *Rimis*: *Ferrarius* a *Crinitia* Etymon hoc deduxere. Uti *Menagius* recte monuit, *aliae origines vocis hujus quaerendae sunt*. Quum dicimus *Vecchia grima*, si significaretur *una Vecchia arrabiata*, *Rabbiosa*, ex Theutonico *Grimm*, significante *Iram*, *Rabiem*, fortassis enatum fuisset Italicum *Grimo*. Gallicum quoque *Grimace* perpendendum est, significans *contortiones vultus* (*Smorfie* a *Mutinensibus* ap-

pellantur), quae risum, aut fastidium creant. Cujus tamen vocis fons esse potuit ipsum Germanicum *Grimm*. Nam qui in iram ac furorem abripiuntur, ejusmodi oris contortionibus obnoxii sunt. Inde *Grimoaldus*, *Irae potens*. Quare videndum superest, num revera Italicum *Grimo* significet *Rugosum*, uti vulgo creditur.

Grinzo. *Corrugatus*, *Rugosus*. Ejus composita *Grinzare*, *Aggrinzare*, *Grinza* &c. Italicæ vocis vim fortasse *Menagius* non est assequutus, quum a *Ringere* Latino eandem traxit: *Ringere* canum est, ut nuper dixi, quotiescumque exercitis dentibus in aliquem fremunt. Aliud est *Grinzo* & *Aggrinzare*, quo utimur ad designandam pellis corrugationem, & *Rugas*. At undenam haec Italicæ Linguae vox? Fortassis e Germania. Saxones olim, uti supra memini ad vocem *Diqvignare*, dixere *Grinian*, hoc est *Corrugare labia*. Num ad ceteras *Rugas* propagata vox fuit? Eidem quoque Germanicæ Linguae fuit *Wrinkl*, significans *Grinzo*, *Rugosus*: unde Anglicum *Wrinkle*. Aliquam affinitatem inter has voces & *Grinzo* fortasse sentias. An inde processisse potuerit vox nostra, alii decernant.

Gruccia. *Sub axillare fulcrum*, quo claudicantes utuntur, ad instar *Tau*, seu furculæ lignæ confectum. Senenses alique Italiae Populi *Croccia*, *Crocciola* appellant. Auctor est *Menagius*, a *Crux*, *Crucis*, scilicet propter formam, hoc nomen prodidisse. Non dissentio, quamquam *Crucis* aut nulla, aut exigua sit ibi figura. Addo tamen inter antiquissimas Germanicæ voces occurrere *Grucke*, & *Grukkel*, quæ

quae idem significat; atque apud Belgas, ceterosque Teutones usitata est. Vox illa in Italicam Linguam ex Germania effluxisse rectè videtur. Sunt & qui *le Cruccie* dicunt. Atque inde & Britanni didicere *Crutch* & *Crutches*. Galli nunc appellant *Potence*, *Bequille*: at olim & ipsi *Crosses* appellabant, & *Cruchias*. In Vita Sancti Bernardi Poenitentis, scriptà a Johanne Monacho Bertiniano, & in Vita Beatae Zitae Lucensis, occurrit vox *Crucca*, uti Du-Cangius animadvertit. Ita in Vita Sancti Petri Parentii, scriptà Anno Christi MCXCIX. & a Papebrochio edità ad diem 21. Maji, claudus *duas Crucias, ascellis suppositas habebat*. *Crocciae* nuncupantur in Vita Sancti Raynerii Pisani, scriptà circiter Annum MCLX., & evulgatà in Actis Sanctorum ad diem 17 Junii. Adde & in Vita Beatae Finae ad diem 12. Martii, ac in Vita Sancti Arnulfi Episcopi Metensis, ab Anonymo Monacho apud Mabilionium exaratà, claudum *cum Crocis suis ad urnam Sancti Viri se prostravisse*. Nos Lombardi fulcra istiusmodi appellamus *le Ferle*; quo etiam nomine donantur *Clavi ferrei* ejusdem figurae. Inter miracula Beati Simonis Tudertini, Ordinis Sancti Augustini, Bononiae tumulati Anno Christi MCCCXXII. claudus quidam *ire non poterat sine Ferla*. Ita in Vita Beati Jacobi Veneti, in Actis Sanctorum ad diem 31. Maji, memorantur *lignea fulcimenta, quae Ferlas vocant*.

Gruppo, *Gropo*. *Nodus*. Si Menagium audis, vocabulum istud quum *Dubium* quid, ac *Difficultatem* significat, e Graeco *Ἰπίπος* descen-

dit. Quum verò *Complexum* rerum, ex *Globus* haustum videtur. Salmasium is unice laudat, Etymi primi testem. Rem tetigit Menagius. Nam revera ex Latinorum *Grypbus* Itali efformarunt *Gruppo*, *Gropo*. Sed Menagio commemorandus erat A. Gellius, qui Lib. I. Cap. 2. *Gryphos dissolvere* scripsit, hoc est *captionum Dialecticarum laqueos*. Aenigmata quoque appellata fuere *Gripbi*, atque ita legendum apud eundem A. Gellium Lib. 12. Cap. 6. Sed & apud Suidam Aenigmata vocantur *Gripbi*. Metaphorice videlicet, nomine translato ex rete piscatorio, cui nomen *Gripbus*. Hanc vocem in *Gruppo* & *Gropo* convertit Italica Lingua, ad significandum *Nodum*, aut aliquid implexum & difficile, quemadmodum ex *Gibbus* emerit Italicum *Gobbo*. PH. Graecorum redditum Latine nonnunquam invenias per P. Neque ad *Globum* confugiendum est, quum dicimus *un Gruppo di Figure*. Eadem vox ibi metaphorice adhibetur ad significandum complexum rerum simul unitarum. Simili ratione interdum utitur voce *Laccio*. *Grisum* & *Gripum* veteres dixerunt.

Guadagno. *Lucrum*. *Guadagnare*. *Lucrari*. A Graeco *Κερδαίνειν* traxit Monosinius. Guietus, & Ferrarius a *Vas Vadis* deduxerunt, quasi efformatum fuerit *Vadanum*, idest *pretium Vadationis*: quod inter somnia conjicias velim. Ab antiqua Germanica voce *Winnen* Carolus Cato Curtius derivandum *Guadagno* censuit. Arbitror & ego, ex Septentrionalibus Populis in Italiam, Galliam, Hispaniam, & Britanniam descendisse vocabulum istud. Nam Hicckesio teste in Di-

tionario veteris Islandicae Linguae *Gagn* apud Islandos significabat *Utilitatem*. Gothica verò Lingua *Gageigan* appellabat *Lucrari*. Inde Anglicum *Gain*; & Francica *Gain* & *Gagner*; Hispanicum *Canar*, quod & in Charta Aerae MXXVIII. apud *Vepez* occurrit; & nostrum *Guadagno*. Germanica quoque Lingua servat adhuc *Gewinn*, quod accedit ad aliarum Linguarum voces. Quomodo illud *D.* in Italicum *Guadagno* se intruserit, difficile intelligas.

Guado. *Itatis* Graecorum. Herba ad tingendos pannos colore caeruleo adhibita. A Latinorum *Guastrum* processisse Menagio creditur, cuius mentio est apud *Plinium* Lib. 22. Cap. primo, prout emendavit *Salmasius* in *Solinum* Cap. 22. non verò *Glastum*, ut habent editi. At *Salmasii* licentiam in emendandis Codicibus nemo non novit. Quod mihi veri videtur similis, a Teutonico *Weyd*, sive *Waid*, uti *Cramerus* legit, Linguae illius voce, nos accepimus *Guado*. Neque e *Guastrum* efformatum unquam fuisset nostrum *Guado*, sed quidem *Guastrum*. Gallis quoque est *Guede* & *Guesde*, idem significans, & ex eodem fonte derivatum.

Gualcive. Vide supra in hac ipsa Dissertatione.

Guancia. *Gena*. *Ferrarius* & *Menagius*, quibus solemne erat, ubicumque poterant, Italicarum vocum originem in Latina, aut in Graeca Lingua expiscari, ac inde adhibitis etiam chordis & machinis trahere: ille a Latino *Gena*, hic a Graeco *Γνάθος*, Italicum *Guancia* hausere. Sed in Septentrione, non in Oriente, neque in

Occidente, tum aliae multae voces, tum ista sane quaerenda erat. Ipsum *GU.* quod plerumque ex Germanico *W.* in Italiam venit, iis index sufficiens esse poterat. Est ergo nostrum *Guancia* Teutonicum purum *Wange*, vel *Wangen*, quod Italice expressum dat *Guancia*, unde efformavimus *Guanciale*, *Pulvinar*, & *Guanciaia*, *Colaphus* &c.

Guardiae. *Excubiae*. Custodes corporis. Si Eruditissimum Marchionem *Massejum* in egregio Opere *Veronae Illustratae* Lib. XI. pag. 315. audimus, falluntur, qui ex Germanica Lingua vocem hanc arcessunt. Nam inquit ille: *bel passo è in Plutarco, dal quale possiam conoscere, tal voce essere stata in Roma fin da' tempi di Mario; narrandosi da quell' Autore, come Mario s'era fatto un' accompagnamento di Servi astati, a' quali dava egli il nome di Vardie: così porta il testo Greco.*

En textum ipsum: *Δορυφόρος ἔχων λογάδας ἐκ τῶν προσηγορητικῶν δόλων, οὓς Βαρδιαῖς προσηγόρευεν*: idest; *Circumseptus delectis Servis, qui se contulerant ad eum, quos Bardiacos appellabat.* Ii postea ad unum confossi a *Cinna* & *Sertorio* fuerunt. Antea quoque adnotarat hunc locum *Vossius* in *Etymologico Linguae Latinae* ad vocabulum *Bardi*. Verum *Vossius* nunquam in mentem venit, inde posse deduci Italicum *Guardia*, & Gallicum *Garde*. Incertissimum quippe est, cur *Servi* illi appellati fuerint *Bardiaci*. Non certe quod facerent *excubias*, sive ut nunc dicimus *la Guardia*: nullum enim vestigium vocis hujus apud Latinos. *Salmasius* in *Notis ad Pertinacem Capitolini*, & *Henri-*

cus Stephanus in Lexico animad-
 verterunt, *Bardaeos* fuisse Illyricam
 gentem efferam, quae Italiam non
 semel populata est. Vatinus in
 Epist. ad Ciceronem Lib. V. 9. Di-
 citur mihi tuus servus *anagnostes fu-*
gitivus cum Vardaeis esse &c. Profe-
Et tibi illum reperiam, nisi si in Dal-
matiam aufugerit. Plinio quoque
 Lib. 3. Cap. 22. memorantur *po-*
pulatores quondam Italiae Vardaei.
 Itaque non a *Guardia*, sed aliâ ex
 causâ *Bardaei* & *Vardaei* appellati
 Mariani Servi, idest *Sgberri*. *Bar-*
daici cuculli inde nomen sumfisse
 nuper laudato *Salmasio* creduntur.
 Et sicuti si quisquam nunc opina-
 retur, ex Germanico *Bart*, seu *Bar-*
te, *Securim* (nunc *Alabarda*) signi-
 ficante, inditum fuisse nomen *Bar-*
daeis, quasi *Alabardieri* fuerint, mi-
 nime id nobis persuaderet: ita ne-
 que subscribendum est sentienti,
 ex *Bardaeis* descendisse nomen *Guar-*
dia, *Satellites* & *Custodes* corporis
 significans. Unde ergo *Guardia*?
 Post tot alios & ego ex Germa-
 nico *Warten* (apud antiquos Teu-
 tones *Wardan*) significante *Intueri*,
Videre, enatum reor. Inde nostrum
Guardare, Hispanis quoque fami-
 liare, & Gallicum *Garder*. Tran-
 slata vox ad militares excubias si-
 gnificavit, & adhuc significat *Cu-*
stodire. Gallicae Linguae esse dici-
 tur *vocabulum adverbiale* hoc *Gare*:
 qua nempe voce monentur viato-
 res, ut a periculo sibi caveant,
 dicendo *Gare le corps*, *Gare l'eau*.
 Haec *Fureterius*, qui & addit:
Ce mot selon Saumaise (quo nomi-
 ne *Salmasius* designatur) *vient de*
Varave Latin &c. Mira illi nobis
 narrant. Nihil aliud est Gallicum
Gare, nisi *Garde*, seu *prens Garde*,
 hoc est Italicum *Guarda*. Nam &

A nos hoc dicimus, monituri gen-
 tem, ut evitet curram, equum, li-
 gnum &c. sive custodiat caput, cru-
 ra, corpus ab imminente periculo.
 B *Guavi*. *Multum*. Bertetus a Graeco
 Ολίγος, *parvus*; Menagius a La-
 tino *Avarius*; a *Valde* *Ferrarius*
 derivarunt. Quot sententiae, tot
 somnia, quibus Lectores detinen-
 tur. Neque felicior opinio Petri
 Bembi Cardinalis, qui a Provin-
 cialium Lingua in Italiam migra-
 se *Guavi* arbitratur. Vox ista nihil
 aliud mihi creditur, nisi *Gar* ad-
 verbium Germanorum, atque e-
 tiam in eorum Lingua primitivum
 atque usitatissimum, quod *Multum*
 significat. *Non ha Guavi* idem no-
 bis est, ac *Non ha Molto*. Atque
 inde suum *Gueve* traxere Galli. Ad
 hanc vocem *Fureterius* ait: *Mena-*
ge le deriva de l' Italien Guave, ou
de l' Hebreu Gara, qui signifie Re-
trancher. Habes heic *Etymologi-*
 starum inconstantiam; nam nuper
 Menagius deducebat hanc vocem
 ab *Avarius*. Habes etiam itinera
 huc & illuc ab iis suscepta, ut
 verborum originem detegant, eo
 neglecto, quod unice erat susci-
 piendum.

D *Guarnaca*, *Guarnaccia*. Vestis talaris
 genus, fortasse *Toga*, aut *Trabea*.
 Meursius a Graecorum posterioris
 aevi voce Γρανάτζα, hoc est *Gra-*
natza, significante vestem ab Im-
 peratoribus Graecis adhibitam, I-
 talicum *Guarnaccia*, nunc obsole-
 tum, traxit. Laudanda utique do-
 cti viri conjectura. Attamen ad-
 ditum volo, antiquis Latinis fuis-
 se *Gounace*, quae vox & apud Grae-
 cos occurrit, ad significandam ve-
 stis speciem. Varronis verba sunt
 Lib. 4. de Legibus: *Gaunace*, *ma-*
jus sagum, & *Amphimallon Graeca*.
 Gua-

Guatave. *Attente Aspicere, Intueri*. Uti ad vocem *Agnato* dixi, repeto, caespitasse in plana superficie Ferrarium & Menagium, dum ille a *Visitare*, hic a somniato verbo *Cattare* pro *Videre*, nostrum *Guatave* derivatum sibi finxerunt. A *Wacta*, *Gucta*, *Guetta*, *Guaita*, Germanica voce (nunc *Wache*) significante *Exsubias*, & homines ad speculandum positos, an hostis adveniat, efformatum fuit vocabulum istud, atque e *Wactare*, *Guatave*, idest *Speculari*. Mutinenses adhuc *Sguaitare* appellant, attente intueri occulta aliorum acta.

Guazzare, *Sguazzare*. Plures habet significaciones. *Per dibattere cose liquide*, ait Menagius, *da Aquatiare*, idest a verbo, quod ipse sibi confinxit, & quod e propinquitate vocis facile credulis imponat. Subdit: *Per passare a Guazzo*, a *Vadum*. Sed haec omnia nauci facienda. Aliud est *Guado* & *Guadare*, quod revera e Latino *Vadum* emerfit, aliud *Guazzo*. Tam *Guazzare*, quàm *Guazzo*, ab uno vocabulo Germanicae Linguae *Wasser*, *Aquam* significante, aut *Wassen*, hoc est *Flumen Trajicere*, originem trahunt. Repetendum semper est, Germanicum *W.* a nobis reddi per *GV.* Germani e *Wasser* multas alias voces efformarunt, puta *Gewasser*, *Inondazione*, *Wassern*, *Adacquare* &c. Propterea *Passare a Guazzo* significat simpliciter *aquam pedibus trajicere* sine ulla consideratione Vadi. Mutinensibus *Sguazzarone* est *Nimbus*. *Sguazzare*, *Genio indulgere*, ab anatum more deductum est, quarum voluptas major in aqua natate.

Guercio. *Strabo*, *Paetus*, *oculis distortis intuens*. Hoc sensu utuntur Flo-

rentini. Vide Linguarum vices. Mutinenses, aliique Populi, *Strabonem Losco* appellant, quum tamen *Luscus* Latinis *Cocles*, sive *unoculus* fuisse credatur. Rursus verò *Guercio Monoculum* Mutinenses dicunt, quum tamen Tuscis *Strabonem* sonet. A Latino *Versus* deducebat Menagius *Guercio*: a *Verticium* somniato vocabulo Ferrarius. Sed perpendendum, an potius a Germanico *Welk*, quod *Flaccidum*, *Languens* significat, subintelligendo *Oculis*, emergere potuerit. Qui mihi audaciâ carere conjecturam hanc suadet, est Johannes de Janua apud Du-Cangium scribens: *Paetus*, idest *Guelcus*, *Strabo aliquantum*. Pro *Guelcio* postea Itali dixerint *Guercio*. Alibi monui, Linguam nostram aliis in vocibus mutasse *L.* in *R.* & vice versâ.

Guso. *Bubo*. Vox est Tuscorum. Mutinenses appellant *Barbagianni*. Tam Ferrarius, quàm Menagius, quod repererint apud antiquos *villosam vestem* appellatam fuisse *Cusam*, *Gusam*, inde sibi persuasere, Buboni inditum fuisse nomen *Guso*, quod *densis circa rostrum plumis inborrescat*. Numera & hoc inter somnia. Si Analogiam inter villosas vestes & avem inducere vis, nulla est avium, quam Bubonis non deceat nomen. Vide potius, an vox ista ex antiqua Teutonum Lingua ad Tuscos venisse potuerit. In Glossis Rhabani Mauri ab Eccardo editis Tom. 2. Histor. Franc. Oriental. habemus *Bubonem* nuncupatum *Ufun*. Ita quoque in Glossis Theotiscis ex Medicea Bibliotheca depromptis, & ab eodem Eccardo editis, occurrit *Bubo*, *Huvo*. Nos antiquorum *H.* per *CH.* pronuntiare interdum solemus, ut in *Mibi*,
Nibi-

Nibilum. *Huvo*, seu *Huso* Teutonice in *Guso* olim apud Tuscos pertransiit. Apud Gallos in *Hybou*. *H.* pro *CH.*, vel *G. positum est more majorum*, inquit idem Eccardus ad vocem *Hiltu* pro *Giltu* in Appendice ad Tom. I. H. stor. Franc. Oriental. Ita *Campa*, nunc *Gamba*, olim *Hamma* Germanis fuit, *Hunni*, *Chunni*, *Haupt Caput*, *Horn Cornu* &c.

Guidare. *Praeire*, *Ducere*, *Dux esse*. *Forstian a Vadari*, inquit Menagius, aut a *Dux Ducis*. Ferrarius aut a *Viator*, aut a *Viae Dux*, aut a *Viae index* traxit *Guidare*. Sed adhuc propiora vero quaerenda sunt. Hispanica Lingua aliquid innuere videtur. Habet enim *Guiar*, quasi *Viare*. Nam *V.* consonans interdum in *GV.* conversum fuit. Verum ne sic quidem nobis satisfaciat. Cur enim pro *Guiar* Itali interposito *D.* dixerit *Guidare*? Illud *D.* nativum in hoc verbo mihi creditur, & abjectum ab Hispanis, uti in verbo *Farse*, quod nobis est *Fidavsi*, & in *Creer*, nobis *Credere*, ut hujusmodi alia praeteream. Quare Germanos Eruditos rogo, ut perpendant, num apud illos Italici istius verbi origo reperiri possit. Est ipsis *Weiden*, significans *Palcere*. Si ostendi posset, Germanos olim adhibuisse hoc verbum pro *Ducere ad pastum*, *ad palcua*, uti olim *Minare* idem significavit, cuius postea significatio apud nos evasit *Ducere*: haberemus fontem verbi *Guidare*; nam *Weiden* ad Italicam pronuntiationem deductum reapse dat *Guidare*. Gallicae quoque & Anglicae Linguae est *Guide* & *Guidar*.

Guifa. *Ritus*, *Modus*, *Ratio agendi*. Non a *Divisa*, ut Castelvetrus est

opinatus: Non a *Visa*, ut Menagius suspicabatur: Non a *Vice*, ut Ferrarius docuit; sed certe, uti jamdiu animadverterunt Cluverius, & Carolus Curtius, a Germanico *Weise*, quod idem significat, Italicum *Guifa* manavit. Inde etiam accepere Galli, quibus est *Guile*; & a Gallis, aut a Saxonibus Britannis, qui eadem ipsa voce utuntur. Petrus Bembus, tam bene de Italica Lingua meritis, vocabulum hoc, uti & alia multa, e Provincialium idiomate ad nos profectum arbitratus est. Verum Linguis Septentrionalibus studendum est, ut veros fontes complurium vocum suarum Lingua nostra deprehendat. In Glossis Theotiscis Rhabani Mauri *Ritus* Germanice redditur *Wisa*, quod est ipsissimum nostrum *Guifa*.

Guizzare. *Motus piscium per aquam*. Confidenter Ferrarius a Latino *Glutare*, licet nimis distet, hanc vocem derivat. Et heic Germanica Lingua mihi creditur adeunda, cui est *Wischen*, vel *Witschen*, Cramero teste, *Guizzare* significans. Germanicum *W.* in *GV.* ut saepe dixi, immutare Majores nostri consuevere. Et quamquam quaedam nostrae voces per *GV.* incipientes, e Latio descendant, nos tamen Germanorum pronuntiationem videmur sequuti, ut *Guastrare*, non a Latino *Vastro*, fonte hujus verbi, directe venit, sed a Germanico *Wast*. Quare Itali Teutonicum *Wischen* in *Guiscare*, tum *Guizzare*, convertisse fortasse dicendi sunt.

Guscio. *Folliculus*, *Putamen*, *Testa*. Et heic cerebrum suum forquent Ferrarius & Menagius. Hic a *Bucium*, aut ab *Excussium*; ille e *Cobli-*

Cochliisium originem vocabuli hujus fumunt. Nescio an meliorem ego exhibiturus sim. Sed quando hariolari illis licuit, heic & mihi liceat. Angli *Husc* dicunt, quod nos *Guscio* & *Husche* Belgae. Vocabulum uterque Populus e Septemtrionalibus Linguis accepisse videtur. Nam & adhuc Germani *Hulse*, parum dissimili voce, pronuntiant, quod est *Putamen*. A vero minime abhorret, potuisse & nos inde haurire nostrum *Guscio*, immutata gravi Germanorum aspiratione *H*. in *G*., ut nuper dixi ad vocabulum *Guso*. Galli quoque *Gouffe* dicunt. Animadvertendum tamen, a Mutinensibus, aliisque, ut puto, Lombardis discrimen aliquod statui inter *Guscio*, & *Guscia*. *Guscia* dicimus nos Mutinenses de inanimatis, uti sunt Siliquae, sive integumenta leguminum, nucum &c., quod & a Gallis *Gouffe* appellatur. At *Guscio* appellare solemus de animatis, cujusmodi sunt testae ovorum, limacum, cochlearum &c. Postremum hoc excogitandum est, an fortè efformatum fuerit e *Gurgustio* Latinorum, significante *genus habitationis angustum*, uti supra innui ad vocabulum *Gozzo*. Nos adhuc ad innuendam angustiam Cubiculi, aut Domus alicujus, per metaphoram utimur nomine *Guscio*. Dicimus enim *un Guscio di Camera*. Et facile *Gur* exciderit, uti excidit in *Gozzo*, quam vocem vide. Sunt Apuleji verba: *Ergo brevitatem Gurgustiolii nostri ne spernas. Peto, sis contentus lare parvulo*. Nos reddere possemus *la strettezza del nostro Guscio*. Ita Sanctus Ambrosius in Libro de Bono Mortis, Cap. 2. *Anima*, inquit, *decenden-*

tis, ore emissa evolat, tanquam carcereo corporis hujus exuta Gurgustio: Italice diceret dal Guscio di questo Corpo.

I

I *Mbatterfi. Abatterfi. Fortè pervenire. Ex verbo Battere, Percutere, & praepositionibus Ad, & In, etformata fuere haec vocabula. Sed qua ratione Italicum Battere (natum e Latinorum Battuere) translatum fuerit ad significandum Incurrere in aliquem, aut in aliquid, fortasse petis. Eâ ipsâ, repono, quâ Latini dixerunt Offendere, significans Laedere, simulque Invenire praeter opinionem. Translatio ergo desumpta videtur ab homine, qui, dum multi per viam transeunt, offendit aliquem, scilicet incurrit fortuito in illum, quem videre aut alloqui cupiebat. Propagata est phrasis ad quamlibet fortuitam rerum aut hominum inventionem. Vide etiam infra Incappare.*

Imbiutare. Mutinenses ajunt Imbiutare, rustici verò Imbiedare. Significat, vaccino stercore diluto aream lavare, ut in consistente solo fruges terantur. Ejusmodi quoque maceratione utuntur doliorum Artifices, vasorum vinariorum affulas invicem veluti agglutinantes, atque gluten hoc Bieda, aut Beda appellant. Menagius a Biuta deducit, quod enatum putat ex Latino Barbaro Bluttare, idest Italice Stacciare. Sed quid rei, quaeso, verbo Imbiutare significanti Conspurare, Illinere, cum Stacciare, significante Cribrare, farinam? Est aliqua mihi suspicio, Langobardicae,

caë, hoc est, Germanicæ originis verbum esse. Inter Langobardicas Lutorandi Regis Leges Lib. V. Cap. 6. legitur: *Si calam cujuscumque Blutaverint, aut res eorum tulerint*. Ubi ea vox *Conspurare stercore* significet, corfluere ipsam vides in significationem verbi *Imbiutare*. Purant alqui, *Blutare* pro *Exspoliare* ibi adhibitum; sed quum sublequatur, *aut res eorum tulerint*, diversa res primo verbo indicari videtur. Præterea antiquissimum Germanicæ Linguae est *Bluth*, *Bloth*, *Sanguis*. A similitudine Sanguinis (quo calido si quidquam illinitur, crustam contrahit) efformatum fortasse fuit *Imbiutare*, quod areæ superficies illita vaccino stercore obdurefcit. Hisce conjecturis sit venia.

Imbroccare. Scopum attingere. Voce *Broccas*, ut in Dissertatione XXVI. de Militia innui, veteres appellarent *sudes*, *palos*, *clavos ligneos*, & præcipue *ferreos* & *acutos*. Nos Mutinenses adhuc retinemus nomen *Broccette*, ut designemus minutos & exiguos clavos ferreos. Et quia in medio quorundam clypeorum figebatur stilus seu cuspis ferrea, ii propterea nuncupati *Broccbieri*. Ex ejusmodi clypeis exponebatur unus, in quem collineabant, qui peritiae suae in sagittando experimentum dare cupiebant. Nunc dicimus *tirare a segno*. Quicumque medium clypei, sive tabulae in modum clypei expositae, percutiebat, ubi *Brocca* infixæ erat, ceteris anteferebatur, & præmium reportabat. Hinc *Imbroccare*, idest sagittâ percutere *Asiitem*, sive scopum attingere. *Bohe* Gallica vox est, idem significans.

Tom. VI.

A *Immantente*. *Statim*, *Illico*. Efformatum videtur adverbium hoc ex *In*, & Gallico *Maintenant*. Tassonius Mutinensis in Notis MStis ad Vocabularium Cruscanum hæc habet: *Immantente è detto da tenere in mano, e aver pronta la cosa, come coloro, che la tengono in mano*.

B *Impaccio*. *Impedimentum*. *Impacciare*, *Remorari*. An Galli suum *Empescher* inde traxerint, ipsi considerent. Spelmanus & Somnerus vocem illam a Latino *Impetere* accersunt, quod *in jus vocare* & *accusare* apud Scriptores mediæ aevi significavit. Videndum, num potius ad nos venisse potuerit e *Pice*, metaphorice adhibitâ. Nempe *Impiccare negotium* dictum fuerit, pro *impedimentum adferre negotio*. Martialis habet *Piceatus*. Nos etiam dicimus *Impicchio*, quod idem significat atque *Impaccio*. Ex eodem quoque fonte emanasse potuit *Spacciare*, *Spacciarsi*, pro *Expeditare*, *Solvere impedimenta*, quasi ex *Expiccare*, & nos Mutinenses dicimus *Spicciarsi*, *semet expedire*. Alteram originem accipe. Hoc est, e *Pactio*, *Pactionis* descendisse potuit *Impactiare*, & inde nostrum *Impacciare*. E Festo discimus, antiquos dixisse *Pacionem* pro *Pactionem*, scilicet e *Paciscor*. Addit ille: *Paciscor*, & *Paceo* in usu remanet. E *Paceo* efformatum videtur *Impaceare*, scilicet *Pactione se se*, *aut alios obligare*, *Pacta inire*, *Pacisci*. *Pactiones* verò *Impedimenta* sunt, ne aliquid antea liberum agere liceat. Significatio vocis deinde ad alia pro more translata fuerit. Quod si fortè ex Gallico *Empescher*, nostrum *Impacciare* traxerimus, (quod sane mihi difficile

H h h

per-

persuadetur) tunc alia quaerenda erit vocis origo. Has interim conjecturas meas ne moleste feras, quousque meliora quis adferat.

Imparare. Discere. Insalutatam hoc verbum dimisit Menagius. Abstrusa sane illius origo. Nihil mihi succurrit, nisi Gallicum *Emparer* ad nos profectum. Videtur hoc a nobis Metaphorice usurpatum transiisse in *Imparare*. Nam aequè dicimus *Apparare*, quod propius accedit ad *Amparar* Hispanicum, quasi *Discere* sit *Impadronirsi d'una notizia non dianzi saputa*. Utrum autem *Emparer* Gallicum ab Hispanico *Amparar*, non vero a Latino *Parare* descenderit, aliorum erit investigare. Quod mihi persuadet, non aliunde natum Italicum *Imparare*, est usus alterius vocis, nempe *Apprendere*, quod idem per translationem significat, atque *Emparer* Gallicum. Latini quoque *Percipere*, *Comprehendere* dixerunt pro *Discere*; ita ut analogiam sentias inter ejusmodi verba.

Impiccare. Vide supra verbum *Appiccare*.

Importare. Referre. Erudite monuit Carolus Datus Florentinus, nos Italice reddidisse ipsum *Ferre*, sive *Referre* Latinorum. Nam *Ferre* idem est ac *Portare*: nos verò *In* addidimus. Mihi tamen veri videtur similis, nos rectà accepisse ab ipso *Importare* Latinorum nostrum *Importare*. Scilicet quum dicimus: *questo non m' Importa: se questo v' Importa*, aliquid est subintelligendum, quod videlicet Latini dixissent: *Hoc mihi, aut vobis nihil utilitatis, aut incommodi Importat*.

Improntare. Effigiare. Vide Dissertationem XVI. de *Foeneratoribus*.

A *Inaffiare, Anaffiare.* Leviter conspergere. Mihi omnino creditur effortum ex *In* & *Afflare* Latinorum, subintelligendo *Aquà*. Metaphorice verbum adhibemus, quasi, *un Soffio d'Acqua*.

B *Incanto. Auctio. Incantare.* Sub *hasta* vendere. A Latino-Barbaro *Incantare* pro *Cantare*, *Intonare*, *Ducangius*, *Menagius*, & *Ferrarius* hanc vocem profectam censent. Sed quum *Incantare* apud Latinos, & antiquiores Barbaro-Latinos nil aliud significarit, nisi magicis cantionibus, & veneficiis operam dare; & *Incantare* pro *Vendere sub hasta* postremis tantum Seculis invaluerit in Italia: inquirendum adhuc puto, num fortè Germanica Lingua nobis hanc vocem dedisse potuerit. Iplis quippe est *Gant*, significans *Auctionem publicam*. Addito nostro *In*, quod tamen & Germanorum est, evasisset *Incanto*, atque uti *Mettere in vendita*, ita *Mettere in Ganto*, in *Canto*, deinde verò *Mettere*, *all' Incanto*, *Incantare*. Illi-ne a nobis, an nos ab illis vocem sumserimus, decernere is poterit, qui antiqua & propria Germanicae Linguae vocabula indicare queat.

C *Incappare. Incidere, Incurrere.* Menagius censuit ex *Incipitare* Latino, cujus verbi assertorem dat Isidorum in Glossis, emeruisse primo Italicum *Incappare*, tum *Inciampare*. Ferrarius verò ab *Incespitare* traxit ipsum *Inciampare*. Verum ab *Incespitare* manasset *Incespare* non *Inciampare*. Et ad Latinum *Incipere*, quod attinet, Isidori verba sunt: *Incipat, Illudit*: quare Menagius illudere nobis videtur haec scribens: At is ait, legendum apud Isidorum *Incipat, Illudit*, non

verò

verò *Illudit*. Nugae. In Excerptis quoque Pithoanis legitur *Incippat*, *Illudit*, non *Intundit*, ut pro suo arbitrio Menagius legendum monet, hanc vocem audacter immutans, ut suae imaginationi inserviat. Et quamvis *Illudit* scriptum fuisset, adhuc *Illidere* non idem est ac *Impingere*. Quod si emendandum est *Incippat*, *Illudit*: potius, uti Du-Cangius conjecit, scribendum est, *Includit*, a Cippo significante Compedes aut Carcerem. Subdit tamen Menagius, Turnebum & Scaligerum animadvertisse in Luciliano versu. *Mulos sagmarios cippos collisisse omnes. Notum porro est*, ait Scaliger, *Sepulcrorum olim Cippos secundum vias publicas fuisse. Itaque collidebantur a mulis, quia ea praeterirent*. Verum neque Lucilii versus, neque Scaligeri germana interpretatio Menagium juvat. Etenim sepulcrales veterum Cippi prominentes a terra fuere, adeo ut epitaphium inscriptum in eis legeretur. Nequaquam ergo pede impingere poterant in eos Muli, sed quidem clientellis ac sarcinis. At *Inciampare* Italicum, est *pede impingere* in aliquid. Undenam verò, inquires, tibi est *Inciampare*? Meliora exhibere nequeo. Dicam tamen, inspicendum esse, an ex *In* & *Zampa*, significante *pedem animalium*, effluxisse potuerit *Inzampare*, quod evalerit in *Inciampare* apud Tuscos; quasi jumenta *Inciampare* dicta fuerint, quod pede, sive *Zampâ*, incurrerent sive impingerent in lapidem, aut in aliud offendiculum occurrens. Ita perpendendum, an ex *In* & *Capo* efformatum fuerit alterum verbum *Incapare*, quod nunc Florentini du-

A

B

C

D

E

plici *P.* pronuntiant *Incappare*: quasi homo *Capite* incurrat in alterum hominem, aut in quodpiam aliud, quod inquirebat, aut fugiebat. Simile est verbum *Imbattefi*, uti nuper dixi. Habemus etiam *Far Capo*, pro *Conferre se*, & *Capitare*, *Pervenire* significans, aut *Incidere*, quae jusdem originis videntur.

Incastrare. *Innectere*. Proprie significat, durum aliquid in alteram rem duram excavatam *Immittere* atque *Connectere*. Vocem enatam reor ex annulorum *Pala*, quam Tusci *Castone*, nos *Castello*, idest *Castrum* appellamus. Gemmam inferre seu immittere in hujusmodi *Castrum*, dixere Majores nostri *Incastrare*, eamque vocem propagarunt ad alia similia opera. *Engastar* dicunt Hispani.

Incetta. *Annonae* aut *Mercium conquestio*, ut cariori pretio venundentur. Ita vocabulum hoc ab *Emo* derivat Menagius: *Emo*, *Emptum*, *Empti*, *Empticus*, *Emptica*, *Empticetta*, *Encetta*, *Incetta*. Nimis longe a scopo declinavit Vir doctissimus. Meridiano Sole clarius est, a Latino *Captare* vocem hanc efformatam fuisse. *Incaptare*, *Inceptare*, *Incepta*, *Incetta*. Nempe negotiatores *Captare* & praecoccupare triticum, oleum, aliasque merces solebant, antequam *Populus* emerret, ut inde lucrum majus vendendo facerent: quod inter *Monopolii* Species est computandum; quodque aevo nostro fortassis incognitum minime est.

Increscere. Vide infra verbum *Rinrescere*.

Infigardo. *Piger*, *Lentus*. Recte, quamquam non perfecte, hanc vocem definirunt, ejusque originem indicarunt

carunt Vocabularii Florentini Auctores, quum scripsere. *Infigardi-gia è lenterza nell'operare, infingendosi di non potere.* Hoc est ab *Infigere*, idem significante ac *Fingere*, manavit *Infigardo*, *Infigardigia*. Tassonius nolter multis exemplis ostendit, eos etiam, qui fingunt sive Mentiuntur, appellatos fuisse *Infigardi*. Atque hoc duntaxat sensu in Mutinensi Dialecto usurpatur *Fingardo*, idem atque *Infigardo*. Ferrarius a non faciendo infelicissime deduxit *Infigardo*. Postremò insurrexit Menagius, contendens *Infigardo*, quum significat *Pigrum*, descendisse ab *Impigrare*, *Impigratus*, *Impigartus*, *Infigartus*. Vix, puto, risum continetas. Pro certissima habenda est in hoc etiam sensu prior origo. Scilicet illi proprie *Infigardi* appellantur, qui facere quidquam possunt, sed aut nolunt, aut cum pigritia id faciunt, simulantes, sibi vires deesse. Hoc potissimum dicimus de validis corpore, mendicare tamen volentibus, aliisque id genus hominibus ad desidiam pronis. Vide Adnotationes Julii Ottonelli ad Vocabularium Cruscanum, quae in editis Tassonio tribuuntur. Is ab *Infigere* natam vocem erudite ostendit.

Infinochiare. Blandis verbis ac fabulis decipere. Salvianus & Monosimius e Graeco $\Phi\epsilon\rho\alpha\lambda\iota\zeta\epsilon\upsilon$ traxerunt hoc verbum, quasi *Fenachizare* evaserit *Infinochiare*. Alii e *Finocchio* (quae vox aperte in isto verbo sentitur) quia pueri *Foeniculis* saccharo opertis decipiuntur. Haec ridet Menagius. Is autem imperterrite educit ex *Fino*, significante *Furbo*, *Astuto*, hac ratione: *Fino*, *Finocus*, *Finoculus*, *Finoculare*, *Finocchiare*, ac tandem *Infinochiare*.

Nam qui astutus & sagax est, plerumque deceptor est. Ita ille. Quae sane origo minus mihi videtur excipienda. Neque enim *Fino*, ut ad eam vocem dixi, ex Latino venit, & mera somnia sunt *Finocus*, *Finoculus*, *Finoculare*. Tolerabilius fuisset, si ab Italicis vocabulis *Fino*, & *Occhio*, idest *Occhio furbo*, Menagius derivasset *Infinochiare*. Sed & hoc somnium esset. Mirum est, quei tam abstrusa sint principia hujus verbi, quum tamen non eo tantum Florentini, sed & Mutinenses aliique Populi utantur. Ego alienis somniis mea nunc addere nolo. Attamen aliqua veri similitudine carere non cenfeo, *Foeniculos* olim exhibitos, ut ad plus bibendum, seque inebriandum incitarentur convivantes, ita ut *Finocchiato*, aut *Infinochiato* appellasse potuerint metaphorice Majores nostri hominem, qui *foeniculorum* esu ac incitamento in ebrietatem incaute impegisset. Ita *Impastocchiare*, *Vendere delle Pastocchie*, simili sensu usurpatur. Praeterea *Inzampognare* idem significat, desumptum, ut creditur, e sono fistulae, quo decipiuntur aves. Sed & hujus verbi incerta adhuc mihi origo est. Neque enim *Zampogna* adhibetur ad fallendas volucres. Mutinensibus quoque familiare est *Insaponare*, sive *Insaponare*, significans *Adulari causâ decipiendi*, aut *emungendi aliquid*, Metaphorâ e Barbitonsoribus deductâ, qui saponem prius barbam proluunt, ut postea radant. Denique Florentinis est *Incastagnare*, cujus significatio videtur *Dar castagne*, pro *Dar parole*. Si vera haec esset, idem dicendum videretur de verbo *Infinochiare*.

Infru-

Ingombrare. Impedire obstaculo opposito.

A Latino *Inumbrare* vocem hanc deduxerat Aleander Italus. Audi nunc Menagium: *S'inganna il dottissimo Aleandri. Viene sicuro Ingombrare da Incumulare, Incumblare &c.* Sed & ipse Menagius heic hallucinatur. Du-Cangium ergo fidentius consule ad vocabulum *Combri*. In Gestis Francor. sub Theoderico Principe: *In Silvam confugit, fecitque Combros.* Quem locum ita Gregorius Turonensis Histor. Franc. Lib. 3. Cap. 28. hisce verbis reddidit: *Et Concides magnas in Silvis illis fecit.* Ergo sub nomine *Combrorum* venire *Concides*, sive *Concaedes* arborum, *tagliamenti d'alberi*, quibus viae impediabantur. Hinc natum Gallicum *Encombe*, & *Encombrer*, quod ad Italos delatum *Ingombrare* evasit. Nos *Barricare* nunc dicimus, Galli *Birricader*. Alia exempla a Du-Cangio allata praetereo. Aliud ergo sunt *Combri*, aliud *Comble* Gallicum. Atque ipsum *Comble*, minime certum est, a *Cumulus* ne, an a *Culmen* manarit, ut aliqui censuerunt. *Compleo* fortasse originem voci illi dedit. Significatio autem verbi *Ingombrare* Impedimentum respicit, non *Cumulum* alicujus rei. Ita inde natum *Sgombrare*, sive ut alii olim scribebant, *Scomberare*, & *Disgombrare*. In Charta Lucensi Anno Christi MCXXII. Guido Comes fidem suam obligat Abbati Ficecli *contra omnes personas, excepto contra Regem, & Marchionem Tusciae*, eique nonnulla *Castella* se traditurum pollicetur, *inter quae Castellum & Curtem de Lartiano, postquam ego Disgombratum habeo & Castellum, & Curtem de Cerveto; excepto si Abbas Vallis Umbrosae, &*

Domnus Bernardus Cardinalis Warentaverint, quod eum mihi per alodium reddidissent. Ita ex *Barra* (nunc dicimus *Sbarra*) enatum *Imbarrare*, *Imbarazzare*, &c. hoc est *Impedire*, aut *Impedimentum apponere* cuiquam viae, vel loco.

Ingordo. Avidus. Hoc praecipue de *Helluonibus* dicimus. Multum eruditionis heic habet Menagius. *Gordi* a Latinis, vocem ex Hispania mutuatis, appellati sunt *Stolidi*. At hoc nihil ad rem nostram. *Gordo* adhuc nuncupant Hispani hominem *Pinguem*, *Obesum* Galli *Pigrum*, *Lentum*. At ne ista quidem cohaerent cum significatione Italici *Ingordo*. Denique sermonem Menagius hisce verbis concludit: *Il Signor Ferrari vuole, derivi da Ingurgito. Non concorro.* Atramen nullo, quam istud, propius vero *Etymon* hujus vocis mihi viderur. Nam etsi nos Latinum *Gurges* in *Gorgo* convertimus, barbaricis tamen temporibus *Gordus* pro *Gurges* etiam in usu fuit. Complura exempla habes in Glossario Du-Cangii. *Gurges Helluonem* Latinis quoque metaphorice adhibitum significavit. *Gurges*, atque *Helluo* idem est apud Tullium. Fortassis igitur in usu fuit *Ingordare* idest *avide in Gulam*, sive *in Gurgitem mittere*, quae vox jam excidit. Super sunt *Ingordigia* Tusciae. Mutinensibus, aliisque *Ingordisia*: & *Ingordo*, pro *Ciborum Avido*: quam vocem transtulimus ad quamcumque aliam nunquam expletam rerum *Aviditatem*.

Innestare. Annestare. Vide supra in hac eadem Dissertatione.

Insegnare. Docere. Salmasius in Solinum a Latino *Insinuare* traxit hoc verbum. Non tam facile mihi persua-

suadebit. Menagius ab *Insignare*, A
hoc est a *Signo*, unde & *Significa-*
re, ipsam arcessit. Et heic diffi-
cultas. Cur enim praemittitur Prae-
positio *In*? Nunquam *In Signum*,
reddit significationem verbi *Docere*,
seu *Insegnare*. Donec meliora me
doceant alii, veterum Septentrio-
nialium Linguarum peritos rogo,
ut perpendant, an a Germanico
vocabulo *Sinn* emanasse potuerit
nostrum *Insegnare*. Uti infra di-
cam, nostrum *Senno* ex *Sinn* Ger-
manico venit, significante *Pensiero*,
Senso, *Mente*. Adhuc Germani a-
junt *In Sinn Kommen*, *Venire in*
Mente, *in Pensiero*, uti & *In Sinn*
Haben, *Avere in Animo*, *in Pensie-*
ro, *Disegnare*. Ergo considerandum
est, num ex *In Sinn* efformatum
fuerit primo *Insinniare*, & postea,
ut *Sinn* apud nos evasit *Senno*, ita
Insenniare Majores nostri dixerint,
ac demum *Insegnare*, significaturi
Mettere in Mente, *in Pensiero qual-*
che cosa ad altrui, *ch' egli dianzi*
non sapea. Non dissimili ratione
dicimus *Dimenticare*, quod est *U-*
scire di Mente, *Oblivisci*, *Imbava-*
gliare, *Mettere in Bavaglio*: *Imbor-*
sare, *Mettere in Borsa*: *Impalare*,
Mettere in Palo: *Inviare*, *Mettere*
in Via, &c.

Insieme. *Simul*. Hanc vocem praeter-
gressus est Menagius. Nulla mihi
dubitatio, quin ab *Insimul* Latino
arcessi possit. Addere tamen liceat,
animadvertendum quoque, an ex
Germanica Lingua venisse rectâ
ad nos potuerit. *Sammen* est Ger-
manis *Simul*: *Zu-Sammen*, *Insimul*.
Cur addito *In* voci *Sammen* inde
fluxisse non potuit nostrum *Insieme*?
Dubitandum quoque est, num Gal-
licum *Ensemble* ab *In* & *Simul* cer-
tò trahendum sit, uti & *Assembler*

ab *Ad* & *Simul*. Germanicum pri-
mitivum verbum est *Sammelen*, seu
Sammlen, significans *Colligere*, *Jun-*
gere, *Congregare*, a nuper memora-
to vocabulo *Sammen*, *Simul*, ena-
tum. Inde potius Gallicum *En-*
semble, *Simul*; & *Ensembler*, *Con-*
jungere, *Congregare*; primò *Ensam-*
ler, tum *Ensembler*. Uti ergo Gal-
lica Lingua, addito *In*, seu *En*
ex Germanico *Sammlen*, efformavit
praedictas voces, ita nos ex eo-
dem *Sammen*, praeposito *In*, deri-
vasse potuimus *Insieme*, nisi fortè
nos rectâ a Gallis accepimus hanc
vocem, Germanicae alioquin ori-
ginis, & ex *Ensemble* efformavi-
mus *Insieme*. Mutinenses pronun-
tiant *Insemm*, quod Germanico
propius accedit. *Ensemora* & *Inse-*
mora legitur in Canticis Fratris Ja-
coponi Tudertini, qui floruit cir-
ca finem Seculi Aerae Christianae
Tertiidecimi. Ad haec perpenden-
dum erit, an solidis fundamentis
nitatur Menagius, qui *Assebrare*
verbum ab antiquis Scriptoribus
Tuscis usurpatum, nunc autem
prorsus obsoletum, trahit ab *Ad-*
simulare, quod verbum is compo-
situm ait e *Simul*, atque Scripto-
ribus barbarici aevi in usu fuisse.
At unum exemplum optassem ver-
bi *Adsimulare* pro *Congregare*, *Or-*
dinare: quae est significatio verbi
Assebrare. Sed frustra fortasse quae-
ras: & nullum Du-Cangius novit.
Quare quum *Assebrare*, *Assebrer*,
& *Ensemble* ejusdem sint originis,
unaquaeque vox e Germanica Lin-
gua prodiisse videtur.

Intanto. *Praeterea*. Ad originem hu-
jus Idiotismi Italici assequendam,
nonnulla videntur subintelligenda.
Nimirum exempli causâ: *In tan-*
to tempore; quo heic moror, aut tu
scri-

scribis, aut is Civitatem obsides, aut ille responsum expectat, & similia. Ita Latinis fuit Interea temporis. Dicimus & *Fra tanto*.

Intirizzare, seu *Intirizzare*. *Rigere*. *Rigidum fieri*. Menagium audi: *Da Diretus, Diretto, Dritto, Dirizzare, Indirizzare, Intirizzare*. Si me quoque audis, ab *Intie o* venit *Intirizzare*, quum nempe corpus riget, rectum stat, ac in nullam partem inflectitur. *Guarda, come colui sta Intero*, dicimus nos Mutinenses, ad significandum hominem, qui caput nunquam flectit, neque se se majoribus inclinat. Ita in Vocabulario Florentino *Andare, o Stare Intero, diciamo del tenere. o portare la persona dritta*. Itaque *Intirizzare* est *divenire Intero, non pieghevole*.

Intoppare. *Incurrere in aliquid, Offendere*. Nunquam ab *Incippare* (quod sensit Menagius) vox ista descendisse potuit. Videndum potius, an ex Germanico *Toppen*, idem significante manarit. Quod certum censerem, si certo simul scirem, eam esse propriam & antiquissimam Linguae illius, neque illuc ex Italia translata. Praeterea habemus & alterum Germanicum verbum *Ein-tolpeln, Inciampare*. Vide, an ab isto descendisse potuerit *Intoppare*.

Intormentire. Dicunt Florentini de cruribus, manibus &c. quum prae frigore, aut aliâ de causâ obstupescunt. Recte subodoravit Menagius, ita dictum fuisse pro *Indormentire*. Mutinenses quoque, ut idem significant, uno verbo *Indormentare* utuntur.

Inverno. Vide infra vocabulum *Verno*.

L

Lacca. Ripa. Ita Auctores Vocabularii Cruscani exponunt hanc vocem. Benevenutus Imolensis in Commentariis MStis ad Comoediam Dantis, pro *Costa & Ripa* ipse quoque sumsit. Verum Ruscellius, & Buti in Commentariis ad ipsam Comoediam, uti animadvertit Menagius, *Lacca* acceperunt pro *concauo*, & imo loco, quod sane Dantes voluit. Itaque idem Menagius *Lacca* isto sensu suspicatus est venisse e *Lacus*. Tum addit: *Credo però, che venga da Lama, Lamica, Laca, Lacca*. Postremum hoc Etymon omnino ineptum. A *Labendo*, quasi *Labica*, deduxit hanc vocem non majori felicitate Ferrarius. At noveris, purum putum vocabulum Germanicae Linguae esse *Lack* (alii scribunt *Lache*) a Latino *Lacu* fortasse desumptum, atque olim significans *locum concauum*. Et quia *Lacunae, Paludes*, aliaque ejusmodi loca sunt *concaua*, ideo *Lacke* a Germanis nunc appellantur. Inde Majores nostri sumserunt *Lacca*. In Glossis Theoticis e Florentina Bibliotheca depromptis, atque ab Eccardo editis, legitur *Botinus, Lacha*. Mihi *Botinus* (nisi sit pro *Bosvinus*) est locus *Profundus*, a Germanico *Boden*, ac propterea per *Lacha* redditum fuit.

Lacca. Ab iisdem Auctoribus Vocabularii Florentini appellari dicitur *Coxa*, sive *Anca*, e *coscia degli animali quadrupedi*. Et heic vereor, ut germanum vocis hujus sensum ii sint assequuti. Mutinenses *Lacca della gamba* dicunt partem illam,

Iam, quae est subtus inter *Coxam* & *Crus*. Videtur *Poples* Latinorum. Haec pars *Lacca* appellata, quod concava sit, atque adeo ex nuper memorato fonte descendit, hoc est e Teutonum Lingua. Ab *Anca*, *Lanca*, *Lacca*, pro suo more Menagius trahebat, hoc est miscens quadrata rotundis.

Lagnarfi. *Lamentari*, *Doleve*. Verbum obscurae originis. Neque enim Menagius unquam nobis persuadebit, aut a *Lamentum*, aut ab inusitato, idest somniato *Lamen*, effluxisse hanc vocem. Non spernenda tamen Ferrarii opinio, a *Lai* trahentis. Addo ego, perpendendum esse, num a Latino *Laniare se prae dolore* emeruisse potuerit Italicum *Lagnarfi*. A *Cruce* quoque efformatum fuit *Excruciare se*, *Crucciarfi*. Utrumque significat, *graviter animo dolere*.

Laido. *Turpis*, *Inhonestus*, *Foedus*. Nonnulli descendisse putant a *Turpiculatus*: Ferrarius ab *Illautus*: Etymologiae non ferendae. Illud certum, e Gallico *Laid* nos efformasse nostrum *Laido*. Mutinenses adhuc dicunt *Led*. Gallicum *Laid* Du-Cangius a *Lada* & *Ladave* trahit, quem vide. E Septentrionalibus *Populis* profecta ista etiam vox mihi creditur. Apud Hiccesium inter voces veterum Francorum ac Teutonum recensetur *Lad*, *Leid*, *Detestabilis*. Germanicae quoque Linguae est *Leidig*, *Res turpis*, *ingrata*. En, ut puto, radices Francicae vocis *Laid*, atque Italice *Laido*. In Rhabani Mauri Glossis Theotiscis *Abominatur*, *Laidazit*. Vide etiam Schilterum, qui multa de hac voce in suo Glossario habet.

Largo. *Latus*. Vide quaeso, quàm
Tom. VI.

longe a Latina significatione vocis hujus abierit Lingua nostra, quae non alio utitur vocabulo, quàm *Largo*, ad designandum, quod Latinis *Latum* fuit, Latinis verò *Largus*, erat *Copiosus*, *Abundans*, *Liberalis*.

Lasciave. *Derelinquere*, *Dimittere*. Nulla mihi dubitatio est, quin ex Latinorum *Laxare* emeruisse potuerit, ut Menagius censuit, Italicum *Lassare*: & a *Laxum*, *Laziare*, nostrum *Lasciave*. Attamen quum Latini verbi *Laxo*, si rite perpendas, diversa sit significatio ab Italico verbo *Lassare* & *Lasciave*: propterea videndum, an potius e Germanica voce *Lassen*, significante *Sinere*, *Relinquere*, *Dimittere* &c. prodierit nostrum *Lasciave*. Ejus Linguae vetustissimum verbum est *Lassen*, *Lazen*, uti exempla a Schiltero producta ostendunt. Quare inde nos verisimilius, quàm a Latinis, illud acceperimus. De Gallico *Laisser* idem dicendum. Antiqui Franci teste Hiccesio dicebant *Laazer*.

Lastra. *Lapis saepe quadratus*, & in superficie planus. *Lastricare*, *Lapidibus Sternere*. Hariolantur & heic Etymologiarum venatores. A *Lapis* Menagius: a *Latastrum*, a vocabulo nempe omnibus ignoto, Ferrarius: a *Lapis Stratus* Carolus Dati, ejus originem sibi finxere. Inter voces Germanicae Linguae primigenias est *Pflaster*, idem significans ac Italicum *Lastra*, *Selciata*, unde *Pflasteren*, *Lastricare*. Deperditis duabus primis Literis *PF*. nos euphoniae dulciorisve soni gratiâ, *Lastra*, ut opinor, efformavimus. Agnellus Scriptor Ravennas Anno Christi DCCCXXX. in Vitis Pontificum Ravennatum Tom. II. Part. I. pag. 106. Res.

Italicarum scribit: *Calces & laterula, petras & bisalos, lapides & ligna, columnas & Lastras praeparaverunt*. Quum verò idem Scriptor in Vita Agnelli Archiepiscopi scribat: *De praedicta verò Ecclesia, cur Latis stratis sic communita sit, nuntiemus. Erat quidam Rex Vandalorum, qui ex ipsa voluisset Ecclesia pavementum evuere, & ad suam propriam reportare sedem. Nam quidem dum omnia parata ad evellendum Lastras fuissent &c.* Num ergo *Lastra* e *Latastrata* breviato prodiisse potuit? Tutior prima origo videatur.

Latta. *Lamina ferri stanno obducta*. Censet Hiccksius, vocem hanc e Cimbrico *Latun*, *Aurichalcum* significante, prodiisse. Certe Hispani inde suum *Laton*, hoc est *Aurichalcum*, Galli suum *Leton*, seu *Laitton*, & nos nostrum *Ottone* hausisse videmur; non verò, ut Menagius censuit, e Graeco *Ελάτων*. *Lattam* vulgarem Angli quoque *Latten* & *Lattin* appellant, Belgae *Latoen*. Verùm non deerunt, qui e Germanico *Platte*, significante *Laminam*, aut e Graeco *Πλατύς*, eliciendum putent nomen *Latta*, *P.* videlicet excluso, quum nimum ab *Auricalcho*, sive a nostro *Ottone*, differat *la Latta*. Nos verò *Lattae* folium grandius dicimus *Lattone*. Quaestionem hanc alii dirimant.

Lavina. *Terrae superficies in montibus, ob aquas pluvias in sinum receptas, loco dimota, ac in imum decurrens*: quod interdum cum arboribus & casis superimpositis accidit. Tusci hanc vocem ignorant. Apud nos Lombardos in familiari usu est, & quidem ab antiquitate petita. Eam quippe usurparunt Sanctus

Hieronymus, Isidorus, Paullus Diaconus, & alii. A *Labendo* efformata primo fuit *Labina*, tum *Lavina* & *Lavinare*. In Etruria ejusmodi terrarum fluxus quo nomine donetur, nondum reperi.

Leccare. *Lingere*. Graecis est *Λείχεν*, quod idem significat, ac propterea inde Monosinius ac alii vocem hanc non immeritò trahunt. Sed & Germanica Lingua antiquissimum suum verbum habet *Leken*, Anglia suum *Lick*, Gallia sum *Lécher*, eadem significatione. Undenam ergo manavit *Leccare*? Tu e Graeca; ego verò, aliique e Germanica voce derivatum putabimus. Graeci nunquam Germaniae, Angliae, & Galliae dominati sunt. Germanicis quidem Populis subiecti fuerunt Itali, Galli, & Britanni. Pauciora, quàm credimus, verba nobis dedit Graecia: multa verò Septentrio. Sed & Germani (inquires) e Graecia verbum hoc traxerint. Liceat id tibi opinari.

Lesto. *Alacer, Velox, Paratus, Promptus*. Aut Itali e Gallico *Leste*, aut ab Italico *Lesto* Galli vocabulum suum acceperunt. Inde compositum nostrum *Allestive*. Ceterum vocis originem feliciores alii ostendent. Nam Latinorum *Sublestus* contrarium potius sensum reddit. Et *Allestus* pro *Alleus* sive *Adeustus*, somnium merum foret.

Lindo. *Elegans, Venustus, Bene-comtus*. Hispanicae Linguae vox est. A *Linea* illam Covaruvias; a *Limpidus* Menagius derivarunt. Prima opinio insulsa, altera ingeniosa potius est quàm vera. Nunquam enim *Limpidum* juvenem, *Limpidam* *pisturam*, *Limpidum* *artificium* quiscquam appellavit. *Limpidus* est *Perispicus, Clarus, Purus, Lucens*, non

Ele-

Elegans. Ita dicimus *Limpido Fonte*, *Limpida onda*, *Limpido cristallo* &c. Itaque origo vocis petenda e Germanico *Lind* & *Gellind*, quod Latine sonat *Lenis*, *Humanus*, Italice verò *Morbido*, *Tenero*, *Dolce*, *Soave*. Antiquissima illius exempla apud Schilterum prostant. Ipsi quoque Hispani habent *Alindar*, & *Alimpiar*, duas diversas voces.

Lisca. *Spina piscium*. Ab ipsa *Spina* & *Spinula* Menagius censet efformatum *Spinulisca*, *Lisca*. Durum plane Etymon. Quod solum habeo, Gallis *Spina piscium* *Areste* appellatur, Mediolani & Mutinae *Resca*. Num ad Tuscos progressa vox evasit *Lisca*? Ita Gallicum *Raqueste*, Mutinensibus alitque Lombardis *Racchetta*, a Florentinis dicitur *Lacchetta*, R. in L. converlo.

Lif. 19. *L. vis*. Satis futurum Menagio fuerat deduxisse hanc vocem a Graeco *Λιψός*, quod idem significat. At ille subdit, eam quoque potuisse descendere a *Lacvis*, *Leviscus*, *Leviscius*, *Lesius*, *Liscius*. Incredibilis est ejusmodi gradatio. Neque deduci potest a *Lingendo*, quod Ferrarius excogitavit. Attamen adhuc considerandum superest, num e *Liliare* verbo effluerit adjectivum *Liscio*, an contra. Si enim vox primitiva fuisset *Lisciare*, suspicandi locus esset, e *Lixivio* sive *Lixiviâ*, derivatum illud fuisset, quasi foret *Lixiviare*, idest *Lixiviâ* eluere tabulas ac polire. Florentini *Lixivium Ranno*; nos, aliique Populi *Lif.ia*, aut *Lif.ia* appellamus. Gallica Lingua habet *Lisse* & *Lisser*, idest *Liscio* & *Lisciare*. In Annalibus Bertinianis ad Annum Christi DCCCLXII. legitur: *Vestitum lineum, quod Cami-*

sium vulgo vocatur, laevigare (idest lixivio lavare) incipiens. Idem *Laevigare* sonat ac *Lisciare*.

Lobia, *Loggia*. *Deambulatorium in aedibus*. Vide Dissertationem XXI. de *Statu Italiae*.

Logorare. *Consumere*. Tuscorum verbum. Non enim eo Lombardorum Dialectus utitur. *Forse da Lacerare*, inquit Menagius. Sed aliud est *Logorare* Italicum, aliud Latinum *Lacerare*. Diu verbi hujus originem venatus sum; tandem non aliam reperi, quae veri videatur similis & certa tortassis est, nisi e *Lurcavi*, seu *Lurcare*, Latinorum verbo, quod veteres Tusci inverfis literis immutarunt in *Lucrare*, *Lograre*, & euphoniae causâ addito O. in medio vocis, in *Logorare*. Nam *Lurcones* olim appellati, qui intemperantiâ gulae fortunas suas ablumebant, nomine ab ipso *Lurcare* derivato. Festo nuncupati sunt *Lurcones*, *capacis gulae homines*, & *bonorum suorum Consumtores*. Hic propius sentus Italici verbi *Logorare* olim erat, hoc est, *patrimonium gulâ Consumere*: quod postea translatum fuit ad alia, quae usu consumuntur. Frater Jacoponus Tudertinus, qui circiter Annum Christi MCCXCVIII. floruit, Lib. 2. Cant. 25. haec habet.

*Tutto quel, che mangiava,
E la Gola Lograva.*

En ut primo *Lograre* pro *Lurcare* enatum. Joannes Villanius Lib. 2. Cap. 2. inquit: *Pù si Lograva oggi in Popolo di Firenze a taverna, che non juleano Logorare i nostri antichi in tutta la Città* *. Et in

I i i 2

Vi-

* Non Lib. 2. sed quidem Lib. XI. Chronicor. Villanii Venetae Editionis anni 1559.

Vitis Sanctorum Patrum legimus: *Veccio goloso, Logoratore, che hai fatto del ventre, Dio.* Ibi *Logoratore* pro *Lurco*, sive *Lurcator*. Ita in Historiis Senensibus Nerii Donati, a me editis Tomo XV. *Rer. Italicar.* ad pag. 223. habemus: *Sanesi, veduto che gli Ufiziali del Comuno si Logravano tutta l'entrata del Comuno di Siena.* En *Logravano* pro *Lurcabant*, sive *Lurcabantur*.

Lontano. Longinquus, & Longe. Quomodo efformatum fuerit, ignoro, nisi sit ex *Longitanus*, cujus tamen vocis nullum apud veteres vestigium invenio.

Lotto. Ludi genus, quo parum pecuniae exponitur ad sortem, spe capiendi majoris lucri. A Germanico *Lot*, quod est *Sors*, vocem trahit Menagius. Germanica Lingua *Los*, non *Lot*, nunc appellat *Sortem*. Ab antiqua ergo Saxonum Lingua videtur vocis origo petenda. Saxonibus quidem *Hlot* fuit *Sors*. Hanc in Britanniam Anglo-Saxones invexerunt, apud quos adhuc *Sors* per vocabulum *Lot* exprimitur. Eadem vox Belgis. Galli quoque *Lot* & *Lotterie* familiaria habent. Ab iis gentibus & nos accepimus nostrum *Lotto*. Rustici nostri aliâ etiam significatione utuntur vocabulo *Lotto*, ad significandam nempe *glebam terrae*, quam Tusci *Zolla* appellant. Hunc autem idiotismum prodiiisse e Latina voce *Lutum*, & Italica *Loto*, facile mihi persuadeo, quod *Lot*, seu *Lotto*, a rusticis nostris solet pronuntiarî.

Lusinga. Blandiciae. A *Luscinia* tra-

xerunt Stiglianus, & alii. A *Lusus* Menagius. Porro Du-Cangius in Glossario Latino Gallicam vocem putat ab *Los* significante *Laudem*, quasi sit falsa *Laus*. Veterum exempla is adfert. Schilterus vero Germanicam opinatur ab *Los, Dolus*. Adhuc Saxones usurpant *Laesunge*, & Britanni *Leasing* pro *Mendacium*. Tu elige: Ego non a Latina, sed a Borealibus Linguis, sive a Gallica, profectam vocem opinor.

M

MA. Sed Latinum. Particulam hanc disjunctivam trahit Menagius a Latino *Magis*. Traxerat & Castelvetrus noster in Additamenti antea ineditis, quae ego suppeditavi ad novissimam editionem Profarum Bembi, Neapoli procuratam. Verum Latino *Magis* alia est significatio. Nam quod Menagius Vergilium dicentem adfert Eclogâ Primâ:

*Haud equidem invidco : miror
Magis - - - -*

neutiquam ibi *Magis* pro *Sed* usurpatum fuit, sed pro *Potius*. Tullius de Amicitia: *Aut enim nemo (quod quidem Magis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit.* Abundant & alia ejusmodi exempla. Neque ego ausim huc Arabicum *Amma*, significans *Sed*, adducere, quasi illud abjctâ primâ syllabâ *Am*, evasisse potuerit apud nos *Ma*. Quare adhuc in Etymon vocis hujus inquirendum videtur.

Mac-

1559. cap. 2. legitur: *che viù vino si logora hoggi in uno popolo di Firenze a taverne, che non seleano logorere gli nestri antichi in tutta la Città.* Et ista uti & clarior, videtur & lectio genuina, superior vitiata & imperfecta.

Macchia. Sylva. Vide Dissertationem A
XXI. de Statu Italiae.

Macinare. *Molere*. Josephus Scaliger in Notis ad Festum a *Machina* Italicum *Macinare* deduxit. Et sane Ausonius *Machinalia pondera*, pro *Mala* dixisse creditur. *Asinus Machinarius* in l. *Quum quaereretur ff. de Legatis & Fideicommissis*, appellatur *Asinus*, qui *molit*, si Turnebum audimus. Scaligero Menagius adhaeret. Et eorum quidem laudanda sententia: sed ea minime certa. Nam *Machinae* significatio nimis plura complectitur, atque, uti animadvertit Hotomanus, *Asinus Machinarius* is dicitur, quo ad omnis generis machinas uti possumus. Neque clariora sunt Ausonii verba. Occurrit etiam apud Ulpianum *Machina frumentaria*, quae a pistrino diversa est, ut alia omittam. Ad veri similitudinem propius accedere videatur, qui nostrum *Macinare* deducat a *Maciniare*, significante triticum contere lapide, quem veteres *Macinium* appellasse opinor. Tusci *Macigno*, nos Lombardi *Mafegna* nuncupamus. Inde illi efformare potuerunt *Macinare*, nos *Macinare*. Utra verò ex hisce opinionibus amplectenda sit, posset indicare locus Anastasii Bibliothecarii, seu potius synchroni illius Auctoris, qui Vitam Hadriani I. Papae scripsit, si certi effemus, quid revera is scripserit. Memorat ille *Formam Sabbatinam, ex qua diversae Molae in geniculo machinabantur aqua*. Sed alii Codices habent in *geniculo macinabant*. Quod heic potissimum animadvertendum, antiquissima est vox *Macina*. Nam in Charta, Anno Christi DCL. scripta, & a Clariss. Marchione Sci-

pione Maffeo edita, legitur *bassa cum forno, Macina, & rota*. Immo inter veteres Inscriptiones, quas jam praelis commisi, ista occurrit.

D. M.

Q. MVNNI SE
CVNDI NIPI PO
TABERNARIO
Q. BAEBIVS
COCITATVS
MACINARIVS.

Nescio, an huc etiam referendum sit, quod Du-Cangius animadvertit, nempe *Latomos*, sive *Lapidum sectores*, olim appellatos fuisse *Macciones*, unde is putat enatam Gallicam vocem *Maçon*. Utcumque sit, haec me adnotasse non poenitet.

Madrina. *Obstetrix*. Menagius laudat heic Johannem de Janua scribentem: *Matrina, quae aliquem de sacro Fonte levat, vel in Ecclesiam introducit*. Populo Mutinensi proverbium est: *Dove vai Beltrame? Io sto co i Frati*. Aliud est *Obstetrix*, aliud *Mater spiritualis*. *Obstetrix* appellata *Madrina*, quasi parva *Mater*. Jamdiu cecidit hoc nomen, & alterum durat, nempe *Comare*, e Latino-Barbaro *Commater*, quasi *Obstetrix* sit altera *Infantium Mater*, ipsosque una cum *Matre* pariat. Sub ista etiam ratione olim *Obstetrici* nomen *Madrina* impositum.

Magagna. *Vitium*. *Magagnato*. *Vitiatus*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Magazzino. Vide Dissert. eandem.

Magnano. *Faber Ferrarius*. Vastus ha-

riolandi campus se aperit inquirenti nominis hujus originem. Menagius ait: *Forse da Magnus, Magnanus*: quod Erymon insulsum plane. Ejusdem saporis est & alterum a Ferrario propositum. *Aeramen, Aeraminarius, Ramagnarius, Magnano*. Haec audisse, contempsisse est. Nomina sunt nobis complura, quae non a Latinis, sed ab ipsis Italis rectâ veniunt. Sunt & quae vel ab uno homine, aut ab uno eventu originem sumere, eorumque sensus propagatus postea per Populos fuit. Ego Lombardicum vocabulum esse reor *Magnano*. Olim non Fabri ferrarii, sed aerarii tantum, hoc nomine donati fuerunt; & ne omnes quidem aerarii, sed qui cum bulga circumibant, & adhuc circumeunt, caligine vultum infecti, & horrida voce artem suam inclamantes. Mutinae adhuc in usu seminarum est, ut pueris timorem incutiant, dicere: *E' qui il Magnano*: & saepe silent, aut parent ad eorum vocem puelli. In Charta Mediolanensi Anni DCCCLXXXII., quam dabo in Differtatione XLI. de *Nominibus*, occurrit *Bonellus, qui dicitur Magniano*. Viden antiquitatem vocis? Si quis ergo conjeceret, appellatum fuisse *Magnano* hoc artificum genus a Lombardico *Magnave*, idest *Manducare*, quod matres fingerent, ab iis pueros inobedientes comedi (quod certe adhuc etiam fingere solent) tolerabiliorem conjeturam, quam hactenus compositae, nobis exhibebit. Sed locus est aliis meliora & certiora expiscandi.

Magnano. Vide Differtationem XXVI. de *Militia*.

Mai. Unquam. Frustra originem ad-

verbii hujus rimatus est Menagius. Neque enim e Graeco *Μά Δία* effluxisse potuit, uti Bembus suspicabatur, quum nihil aliud significet *Μά Δία*, nisi *Per Dio*, ac proinde nihil rei habeat cum *Mai*. Aut ergo vox haec deducenda e Latino *Magis*, uti opinatus est Castelvtrus in nuper laudatis Additamentis ad Bembum, edition. Neapolitanae. Videntur enim Majores nostri adhibuisse *Magis* pro *Amplius*; atque idem fere est: *Io no 'l vedrò Più, & no 'l vedrò Mai*. Aut apud Germanos inquirenda est istius adverbialis vocabuli origo. Iis quippe *Mal* significat *una volta, una fiata*. Et *ein-mal* est ipsis *una volta*. Eorum *Mal* nos in *Mai* convertisse videmur. Dicimus enim interrogantes: *Non vieni Mai?* quod idem sonat atque *Non vieni una volta?* Ac propterea ex institutione sua nostrum *Mai* non est negantis, sed propriè tum solùm negat, quum negatio additur. Nobis ergo *Mai* significat *in alcun tempo*: quam significationem in Germanico etiam *Mal* deprehendis. Sane dicunt Germani *Ande-mal*, hoc est, *altra volta, in altro tempo*: & *Alle-Mal*, quod nos *Sempre-Mai*.

Malvagio. *Malus, Improbus*. A Latino *Malus* per incredibilem scalam venisse creditur Menagio. Vendum, an rectâ processerit a Gallico *Mauvais*, seu *Mauvaise*: quae vox e duabus conjunctis efformata videtur. Quamquam *Malvagio* antiquissimum est apud Tuscos. Si Lombardi hac voce uterentur in familiari sermone, suspicatus fuisset, istorum *Mal-vaso*, idest *Malum-Vas* conversum fuisse a Tuscis in *Malvagio*; nam nostrum *Asio*

& A-

& *Asia* evadit apud illos in *Agio* & *Agia*. Sed nostra Dialectus hujusmodi vocabulo caret.

Mancia. *Strena*. Donum, quod sponte inferioribus datur ob rem bene gestam. Menagius & Ferrarius a *Manu* trahunt. Quomodo? E *Manus*, *Manitus*, *Manitia*, *Mantia*, *Mancia*, idest *Manipulus*, *Δραχμή*. Sed nil rei est *Manipulo* cum *Mancia*; uti neque *Manitio*: nam vox ista nihil aliud significavit barbaricis Seculis, nisi *Cbirothecam*, quam Lombardi adhuc appellant *Manizza* & *Manizzo*. Et siquidem e Latino trahenda vox est, e *Manica* esset deducenda, quam Galli nuncupant *Manche*: *Manche* verò apud Italos evadit *Mancia*. Nihilominus addunt praelaudati Etymologistae, in usu etiam esse *Dar la buona Mano* pro *la Mancia*. Ita fane dicimus. Sed non propterea e *Manu* rite deducas *Mancia*. Tolerabilius fortasse foret opinari, e Lombardis *Manza* appellatibus, ortum habuisse hanc vocem, quasi primo fuerit *l' Amanza*, significans *Amorem*. Frater Jacoponus Tuderlinus circa finem Seculi Aerae Christianae Tertiidecimi, Lib. 5. Cant. 14. ajebat:

Non è verace aquisto
Di Manza (pro Amanza) che
non dura.
Ma chi ben' ama Cristo
Sopra d'ogn' altra cura,
Quella è Amanza sicura.

Idem quoque Lib. 6. Cant. 21.

Sopra ogn' altro amore
E' la tua bella Manza (idest Amanza)

Infra verò subdit:

Di te bella Manza.
Jesù vaga Manza.

La Manza, sive *Mancia*, signum *Amoris* est. Alia verò videtur esse origo phrasos *Dare la buona Mano*. *Mandorla*. *Amygdalus*. Ab hac voce Graeca Italicum vocabulum *Mandorla* traxit Menagius. Animadvertendum tamen est, Germanicae Linguae tribui a Cramero vocem *Mandel*, significantem *Amygdalum*. Si haec ibi antiquissima, inde potius est arcessenda vox Italica *Mandorla* (quam Lombardi *Mandola* dicunt, Mutinensium verò vulgus corrupte *Mandla*) non autem e Graeco. Neque enim sat commode *Αμύγδαλος* *Amygdalus* convertitur in *Mandorla*, seu *Mandola*.

Maniera. *Modus*, *Mos*. Voffius & Menagius a *Manus* Latino, vocabulum istud deduxere. Sed nullam ii adferunt causam ejusmodi derivationis. Videndum an fortè a Germanico *Mann*, significante *Hommo*, derivatum fuerit. Nos *Mores* hominum, *Maniere* appellamus, uti *Bestierie* dicimus actiones hominum, *Bestias* imitantium. Angli quoque voce *Manners* ad idem significandum utuntur. Gallis est *Maniere*, Hispanis *Manera*. Invenio quoque apud Germanos *Mannier*, sed ignoro num antiqua vox, & propria illius Linguae sit, an potius adventicia. Si propria: inde reliqui Populi acceperint.

Mannaia. *Bipennis*, *Securis*. De hac voce nihil Menagius; nescio, an quod nihil succurrerit ad ejus originem explicandam, an ex incuria,

riâ, aliâve de causâ. Certe ita a primitivo vocabulo eam Tusci abduxerunt, ut difficile sit Etymologiam nancisci. Sed facile est Mutinensibus, aliisque Lombardis, quorum Dialectus habet *Manara*. Haec autem a Latino *Manuaria* venit, quo nomine donata fuit Securis illa, quae ambabus manibus adhibetur. Apud Mabillonium in Saecul. Benedictin. Auctor Miraculorum Sancti Columbani, qui circiter Annum Christi DCCCCL. floruit, Cap. 29. scribit: *Jussit filio, ut ei ferramentum quod vulgo Manuariam vocant, afferret, quatinus arbusculas ipsius agri succideret.* In Charta Chronici Vulturmentis pag. 363. Part. II. Tomi I. Rer. Italic. scriptâ Anno Christi DCC-LXXIX. lego *Villanos, qui cum Mannarias suas soliti fuerant magisterium facere.* Fortassis ibi scribendum *Manuarias*.

Manzo. *Bos*, ajunt Auctores Vocabularii Florentini. At scribendum erat *Bos juvenculus*. Lombardorum vocabulum est, atque a nobis Florentini didicerunt. Pro *Manso* opinor rusticos nostros invexisse *Manzo*. Est autem Italicae Linguae *Manso*, idem atque *Mansuetus* & *Mansuefactus*, & inde *Ammansare*, *Mansuescere*. Tunc ergo Tauri a rusticis nostris appellari incipiunt *Manzi*, quum castrati, & mansuefacti jugum ferre addiscunt. *Mansues Mansuis* occurrit etiam apud antiquissimos Latinorum.

Marcare, *Marchiare*. *Signare*, *Notare*. Nemo revocare in dubium possit, quin vox ista eadem sit ac Teutonicum *Marcken*, idem significans. Islandice *Marke*, *Signum*. Saxonice *Mearc Signum*; *Mearcan*, *Signare*, *Notare*.

A *Marchesita* & *Margasita*. Lapidis species. Fallitur Menagius, dum a *Narcissites*, cui originem, ut is ait, dedit Graecum *Ναρκισσίτης*, hanc vocem derivavit. Arabicae originis est, Arabes enim *Margassita* appellant *Pyritem lapidem*, eundem nempe, qui nobis est *Marcastra*. *Bismuthum* nonnulli appellant, sed hoc nomen aliam rem designare mihi creditur.

B *Marchiare*. *Procedere*. Certe a Gallico *Marcher* nos hoc verbum accepimus. Unde verò *Marcher*, emergerit, Menagium interroga. Respondet: a Latino *Varicare* (unde *Varcare*, ut is ait, efformatum est) natum *Marcher*. *Stripes* sit, qui credat. Vera vocis origo haec est. Germanica & Celtica vetus Lingua *March* appellabat *Equum*. Inde *Marschalcus*, *Marpais* &c. Vide Pausaniam in Phocicis, *Leges Alamannicas*, *Bajoaricas*, *Capitularia Caroli Calvi*, *Vossium*, *Ec-cardum*, & alios. Inde prodiit *Marcher*, idem significans atque *Equitare*, sive ut Barbaro-Latini dixerunt, *Caballicare*, e quo Italicum *Cavalcare* prodiit. Germanis adhuc *Marsch* est *Processus exercitus*, uti & *Marschiren*. Angli quoque retinent *March*, & *to-March* eodem sensu.

C *Marrone*. *Castanea major*. Eustathius in *Odyss. Homeri Lib. K.* varia *Castanearum* nomina recenset, inter quae *Μάρρον*, Latine *Marrone*. Itaque inde Menagius nostrum *Marrone* deducit. Ferrarius arcesserat a *Balanus*: quod certe incredibile est. Verum non ejus antiquitatis mihi videtur Eustathius *Homeri Scholiastes*, ut illum certum originis hujus auctorem habeamus. Is floruisse creditur circiter An-

num Christi MCLXX., nisi etiam A
serius. Quo sane tempore in usu
Italicæ Linguae erat vox *Marro-*
ne. Tam multa alia a nobis (ut
Meursii Lexicon testatur) accepe-
re Graeci recentiores: cur non &
hoc vocabulum? Glossæ Graecæ
ne verbum quidem de ista voce
habentes, indicio sunt, uti nequa-
quam veteres, ita neque recentio- B
res inter Graecos usurpasse ejusmo-
di vocabulum. Nisi vox ista in
Italiam importata fuit a Germanis,
quibus *Marre* idem significat,
justa suspicio supererit, vel
ipsis antiquissimis Seculis hanc vo-
cem in Gallia Cisalpina notam
fuisse. Neque mirum foret, si ce-
leberrimo Poëtae Vergilio *Maronis*
agnomentum inde obvenisset. Ita
apud Romanos *Lentuli*, *Cicerones*,
Fabii, *Priones*, &c. a leguminibus
aliisque fructibus appellati fuere,
ut alia ejusmodi Cognomina om-
mittam.

Marzuola. *Hordei species*. Vide Dis-
sertationem XXIV. de *Artibus*.

Masnada. *Masnadiere*. Vide Disserta-
tionem XIV. de *Servis*. D

Massaro. *Caput Familiae rusticanae*.
Quod *Massa* barbaricis Seculis ap-
pellaretur unio aliquot praediorum,
atque unum interdum praedium,
propterea *Massarii* nomen
inditum fuit Colono ejusdem Mas-
sae. Hoc ideo adnotatum volui,
quia in antiquis testamentis oc-
currit: *Relinquo uxorem Massariam*
& *usufructuariam*. Bartolus autem
traditur sub nomine *Massariae* in-
tellexisse *Supellestilem*. Si id ve-
rum, ridenda sane interpretatio
est. Nihil aliud ibi *Massaria* si-
gnificat, nisi *la Reggitora della*
Casa, quod Notarii nostri nunc
dicunt: *Lascio Donna e Madonna*,
Tom. VI.

eamdemque vim habet atque *Usu-*
fructuaria. Quare neque P. Pape-
brochius V. Cl. vim vocis *Massa-*
rius est assequutus, quum ipsi sit
Cusios Supellestilis.

Massiccio. *Solidus*, *Densus*. A Latino
Massa venit, significante quidquid
minime subtile ac leve, sive e so-
lo cortice constat, sed soliditatem
internam & crassitudinem praefert.
Ex eodem fonte manavit Gallicum
Massif.

Materazzo. *Culcitra*. Sententiam am-
plector Alciati, Du-Cangii, ac
Menagii, putantium hanc vocem
effluxisse e *Matta*, *Stoream* signifi-
cante, ejusque diminutivo. Nimi-
rum pro *Culcitra* Servi, ac veteres
Monachi utebantur *Storeis*.
Attamen quum inter *Culcitra*s la-
nâ, stupâ, aut plumis farcitas, ac
Storeas, nimium discriminis inter-
cedat: moneo, ut adhuc perpenda-
tur, an e Germanis, quibus est
Madratze & *Matratze* eadem signi-
ficatione, ad nos venisse potuerit
Materazzo, nisi & ipsum Germa-
nicum nomen e *Matta* fluxerit,
aut ex Italia illuc fuerit delatum.
In vita Sancti Vincentii Ferrerii
die V. Aprilis apud Bollandistas
memoratur quoddam *stratum ex lana*
confectum, quod vulgo vocant *Ma-*
tracium.

Matto. *Stultus*. Graecum *Μάταιος*,
& inusitatum *Μάω*, si Caninium,
Monosinium, Menagium, & alios
audire volumus, originem dedit I-
talicae voci *Matto*. Habeant illi
suam sententiam, quam non im-
probo. Addere poterant, apud He-
sychium haberi quoque *Μάττα-*
Βος, *Fatuus*, *Stolidus*. Mihi ta-
men advertere liceat, potuisse ad
nos deferri hanc vocem e Germa-

nica Lingua, cui est *Matt*, idest *Debilis*, *Languidus*, *Infirmus*. Nam ut metaphorice dicimus *Debile di Mente*, *Mentis inops*, *Insanus*: ita fortassis olim *Matt* pro homine *Mentis Infirmæ* dicere coeperunt. Quod si inde vocem Italicam arcessere dubitas, alterum accipe (si tamen alterum) Germanicum vocabulum, nempe *Matz*, quod nobis sonat *Uomo Balordo*, *Uom da niente*, *Homo Infirmæ*, *Insanæ Mentis*. Ab altera ex hisce duabus vocibus Angli accepisse videntur suum *Mad Stultus*, *Mente captus*. Quare multa cœant, ut Italicum *Matto* intelligamus originis potius Germanicæ esse, quàm Græcæ. In antiquis tamen Glossis a Turnebo laudatis legitur *Mattus*, *Trifsis*. *Mattus* quoque pro *Maeratus*, seu *Subastus* fuisse aureo Seculo Latinorum, sibi visus estprehendisse Salmasius. An recte, alii videant.

Mattone. *Later Lateris*. Forsitan a Graeco *Μάω* pro *Νάω*, *Μάπτω*, *Μάγμα*, *Μακτόν*, *Ματium*, inquit Menagius, vox ista descendit. Sed mirari possis hominem qui *Νάω* tam confidenter immutat in *Μάω*, significans *Vehementer Cupio*; & inde fila, in cerebro tantum suo nata, educit ad efformandam aëream hanc telam. A *M-ra* non majori laude Ferrarius idem vocabulum traxit. Ego suspiciones duntaxat adjungam. Num venit a *Maliba*; seu *Malta*, Græcâ & Latinâ voce apud nos adhuc vigente, & significante *Terram mollem*, *aquâ compactam*, & *madefactam*, ita ut, primò *Malstone*, tum *Mattone* dictum fuerit? Præterea Mutinenses *Madone* appellant

glebam seu frustum terræ aut parum madefactæ, aut aridæ ac duræ, in quod vel agricolæ in campis aratro incurrunt, aut quod pueri ludentes unus adversus alterum projiciunt. Aratores, quum terra resistit, *grossi Madoni* educunt. Quod nobis, nostrisque rusticis est *Matone*, Tuscis censeo esse *Mattone*, terræ madefactæ frustum significans, postea exsiccatum ad Solem, & in fornace demum coctum ad ignem. At æque mihi ignotum, unde prodierit *Madone Mutinensium*, ac Tuscorum *Matone*, nisi primò e Latino *Madeo*, & *Madidum* velimus profectum fuisse.

Mazza. *Clava*, sive *Baculus* nodosus, aut etiam *Mallens* e ferro, sive ligneus, infixos habens interdum acutos clavos, vel cuspides, aut aliis ad laedendum ferreis instrumentis instructus. A *Massa* deductum nomen putavit Menagius. Dissentire cogor. Latinum quippe *Massa*, purum putum, nilque immutatum, apud nos perdurat. Ego itaque vocem apud Latinos sive Græcos natam suspicor. Nempe Græcis, quæ nunc nobis est *Mazza*, erat olim *Mazuca*, seu *Mazzuca*. Occurrit *Ματζικα* & *Ματζικιον* apud Heronem *Παρεκβολ*, apud Leonem in *T. Eticis*, penes Nicetam, aliosque a Rigaltio & Du-Cangio laudatos. Ordericus Vitalis Lib. 8. *Maxucam* memorat; Chronicon Casauriense Lib. 4. *Mazucam*. Ammianus Marcellinus Lib. 21. Cap. 14. hæc habet: *Iter suum præire cum Lanceariis, & Mattiariis (Italice: Mazzieri) & caterois expeditorum præcepit*. Idem alibi *Mattiarios* jungit cum

Lanceariis. Quod & facit Zosimus Lib. 3. Historiarum. *Mattiobarbulos* quoque videas apud Vegetium. Ut *Lancearii* a *Lancea* dicti, ita & *Mattiarii* a *Mattia*, qua hostes prosternebant, appellati, ut puto fuere. Proinde a vero non abhorret, Italicum *Mazza* ab eodem *Mattia* originem suam sumisse. Scribit idem Ammianus Lib. 31. Cap. 7. Barbaris fuisse *ingentes Clavas ambustas*. Rolandinus Lib. XI. Cap. 7. Chronic. proelium describens ait: *Clavis nodosis & ferreis, ferientibus ad galeas calybosas, igneae resularunt scintillae*. Usum quoque *Clavâ* Ratchisium Foro-Julienis Ducem testatur Paullus Diaconus Lib. 6. Cap. 62. de Gestis Langobardorum. Quae Paulo Diacono, & Rolandino fuit *Clava*, *Mattiam* Vegetio, Zosimo, &

A

B

C

Ammiano Marcellino fuisse censeo. Num verò arcessendum sit a *Mazza* Italico potius, quàm a Latino *Maſtare*, Italicum verbum *Amazzare*, aliis decernendum relinquo. Hoc unum adnoto, Germanis nempe esse verbum *Matzen*, idem significans ac *Maſtare* bestias, ita ut & ipsi Germani heic audiendi sint. Videant & Galli, unde petendum sit suum *Massacre* & *Massacrer*. *Mazzare* pro *Amazzare* in usu fuisse olim, conjicere possumus e vocabulo *Mazia-cane*, idest *Occidens-canem*, cujus mentio est in Charta Ravennate, adſervatâ in Archivo Estensi, quam exerere heic superfluum non puto, quum conceptis verbis ibi Feudum exprimatur, de qua re egi in Dissertatione XI. de *Allodiis*.

Investitura Feudi data *Mazia-cani* a Gualterio Archiepiscopo Ravennate, Anno Christi 1130.

IN nomine Domini. Anno ab Incarnatione Domini Millesimo Centesimo Trigesimo, die XXV. Mensis Januarii, Indictione Octava, Argenta. Et ego *Mazia-canis* dedi tibi Archiepiscopo de hoc, quod mihi debes, Denariorum Lucensium viginti Libras. Et tu concedis mihi ad usum Regni per Feudum in me, & in meis filiis masculis vel feminis, quantum habui pro pignore quatuor Mansum terre in *Massa Sandali*. Si plus habeo, vobis refuto; & si minus habeo, adimpleatur mihi. Et predictus Donnus *Walterius* ita accipiens, per virgam, quam rogavit ibi astantes pro futuro testimonio hoc factum est in praesentia testium, *Andrea* Archipresbiteri Cardinalis, & Archipresbiteri Sancti *Johannis Baptiste*, & *Johannis* Presbiteri Diaconi Car-

D

E

dinalis, & *Rodulfi* Diaconi, & *Johannis* Clerici Romani, *Ugo* Ramberti, & *Salviati*. Post haec posuit suprascriptus *Maziacanis* manum suam super Librum *Euuangeliorum Dei* juravit, dicens: Ab hac hora in antea fidelis ero Sancte Ravennati Ecclesie, & Donno Archiepiscopo per bonam fidem, si Deus me adjuvet, & Sancta *Euuangelia*.

Ego *Ugo* *Tabellio* *Ravennas*, & *Notarius* sancte *Ravennatis* Ecclesie interfui, & haec scripsi omnia.

Et si tu, aut tuus catholicus Successor volueritis mihi, aut meis filiis permutare predictum Feudum ex alia parte *Padi*, recipere debeamus, ubi voluerimus.

Mazzerare. Tuscorum verbum est, significans, projicere hominem in
K k k 2 ma-

mare inclusum culeo, aut saxo ad collum alligato, ut demergatur. Heic mihi in mentem venit, apud Mutinenses meos appellari *Másero* Lacunam, in quam fasciculi Cannabis merguntur, ut filamenta corticis emollita per aquam separentur a ligno. Dicimus etiam *Maserare la Canape*. *Maserare* dictum fuit pro *Macerare* & *Misero*, idem atque *Maceratorium*. De Lino Plinius Lib. 19. Cap. primo: *Virgae ipsae merguntur in aquam solibus tepesactam, pondere aliquo depressae. Maceratas indicio est membrana laxatior. An Mazzerare Etruscorum per similitudinem aut per metaphoram emerferit e Lombardico Maserare, & per originem ex Latino Macerare fluxerit, alii decernant.*

Mazzo. Fasciculus, uti florum, clavium, virgarum, aliarumque rerum simul colligatarum. E *Massa* Menagius putat efformatum *Masso*, *Mazzo*. Verum planè diversa est significatio vocis *Massa*. Aliqua mihi suborta suspicio est, *Mazzo* Italicum prodiisse e Graeco $\Delta\epsilon\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$ $\Delta\epsilon\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$, significante *Vinsulum*, *Fascem*. Inde diminutivum $\Delta\epsilon\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon\nu$ *Desmatium* emerferit, significans *Fasciculum*, uti e $\Delta\epsilon\rho\mu\acute{\alpha}$ *Pellis*, manavit $\Delta\epsilon\rho\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon\nu$ *Pellisula*. Abiecta fortassis ex *Desmazion* (converso in *Desmazzo*) priorè syllaba $\Delta\epsilon\varsigma$, *Des*, in usu esse coepit *Mazzo*. Libro Tertio Annual. Genuens. Tom. VI. Rer. Italic. pag. 369. a synchrono Auctore ad Annum Christi MCCCII. memoratos videas *Macios decem Lini*, idest *Manipulos*, *Fasciculos*, *Mazzi*.

Medesimo. Ipse, Idem. Menagio suus heic honor sit. Ingeniose heic de-

A
prehendit, natum hoc Pronomen e *Met Ipsissimus*, *Metississimo*, *Medississimo*, *Medesimo*. Addendum duntaxat, dum vera sit haec origo, neminem primo simpliciter adhibuisse *Met-Ipsissimus*, sed cum aliis Pronominibus. Scilicet dicebant *Egomet ipsissimus*, *Memet ipsissimus*, *Temet ipsissimum*, *Illosmet ipsissimos*, *Nosmet ipsissimi*, &c. Et inde sensim surrexit *Eo* (pro *Ego*) ac deinde *Io Medesimo*, *Me Medesimo*, *Te Medesimo*, &c. Denique invaluit ipsum *Medesimo* sine ipsis Pronominibus. Atque ex eodem Italicorum *Medesimo* (Poëtica *Medesimo*) Franci traxere suum *Mesme*, nunc *Même*; atque Hispani suum *Mesimo*, sive *Mismo*.

B
C
Melenso, & *Milenso*. *Lentus*, *Piger*, *Tardus*. Per translationem quoque *hominem nibili*, & *semistultum* significat. Confidenter, pro more, *Menagius* a conficto vocabulo *Nidulensis*, hanc vocem derivat, more avium nondum e nido avolantium. Incredibilia narrat. Quare perpendas velim, an a *Mel*, *Mellis* emanasse potuerit *Milenso*, metaphorè ab eo liquore desumptà, quia *Lentum* & *Pigrum* *Mel* defluit. Ita *Viscolo* appellamus quidquid *Visci* tenacitatem imitatur. Vel a sapore dulci *Mellis*. Dicimus etiam *Dolce ds Sale* hominem *Inspidum*, *Stolidum*.

D
E
Mentre. *Dum*, *Interea*. *Inter haec* *Ferrario* visum fuit origo Italicæ adverbii *Mentre*: Ejusmodi *Etymon*, neque immerito, exodit *Menagius*, qui ab *Interim* per metathesin efformatam censet hanc vocem. Sed immanem adeo metamorphosin nemo ferat, nullumque par exemplum adferatur. Locum heic meae quoque conjecturae peto. Cur addi-

additum in principio *M.* fuerit, quaerendum omnino est. Neque enim excogitari potest, finalem litteram averbii *Interim* ita translata, ut prima evaserit in vocabulo *Mentre*. Itaque Majores nostri mihi creduntur, ex *Dum Interea*, aut ex *Dum Interim* efformasse *Dumintre*, *Domentre*, ac tandem compendii gratiâ *Mentre*. Erat certe olim in usu *Domentre*. Facius de Ubertis in Dittamundo ait:

*Dimmi, Domentre, che 'l no:cbier
ci varca.*

Sed & Latini usurpabant *Interea Dum*, immo & *Dum Interea*. Vide Terentium in *Eunuch.* & in *Eautontimorumen*. In Vita quoque M^{sta} Felicis, quam in vetusto Codice adservat Estensis Bibliotheca, haec habentur: *Et Domentre che lo Romito diceva queste parole*. Ferrariae quoque olim in usu erat *Domentre*. Aliis exemplis parco.

Menzogna. *Mendacium*. Vide supra in hac eadem Dissertatione.

Melli. *Minae* Latinis. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Melchino. *Pauper*, *Egenus*. Nihil dubitandum. Est originis Arabicae. *Al-Maschi* in Arabum genti idem designat. Vide Gollium, & Gigueum. Lipsius Epistol. 44. Cent. 3. ad Belgas scribit, se hanc ipsam vocem reperisse in Persica Lingua.

Mina. *Cuniculus*. Vide Dissertationem XXVI de *Militia*.

Minbone. *Bardus*, *Stupidus*. A *Mincio*, significante *Alinum* apud Florentinos, Menagius deductam hanc vocem suspicabatur. Is autem traherat *Miccio* ab *Alinus*, *Alinicius*, *Nicius*, *Miccio*: quod postremum Etymon deridere cuicumque liceat.

Apud nos *Mincione* dicitur. Fortasse primitivum fuerit *Mincio*, quo agnomine donatum animadvertas *Johannem Velitrensem Episcopum*, qui Anno Ch. 1058. Apostolicam Sedem invasit, & ob stupiditatem *Mincius* appellatus fuit. *Mincio* autem ex Gallica Lingua ad nos venisse mihi creditur; ei quippe est *Mince*, rem *Levem* significans. Atque, ut ait Fureterius, *Mince se dit aussi figurément de ce qui est Superficiel, qui est Mediocre, qui n'a gueres de force, de solidité. Ce Prince est bien Mince*. Ista vero vox, uti is post Menagium opinatur, videtur diminutivum vocis *Minutus*, *Minutius*.

Miniera. *Fodina*. Vide eandem Dissertationem XXVI.

Mirare. *Intueri*. Mihi sane perquam verisimile est, vocem hanc descendere e Latino *Mirror*, quum *Mirantium* sit intente contueri rem, quae causam admirationi praebet. Apud Trebellium Pollionem in Gallienis legitur: *Quidam scurvae miscuerunt se Persis diligentissime scrutantes omnia, & uniuscujusque vultum mira inbiatione Mirantes*. Ut Salmasius in hunc locum animadvertit, *Mirari*, vel *Mirare* significat attente contemplari. Animadvertendum tamen, Martinio praecunte, Hebraicae Linguae esse *Mirab*, *Visus*. Appellata quoque *Mira*, fuit linea illa, ad quam oculum sagittantes apponebant, ut in scopum collinearent. Hinc dubitandi causa, num potius e *Mira* emerissee potuerit *Mirare*. Sed unde *Mira*? Hoc mihi plane ignotum; ac propterea verisimilior prima origo. *Specula*, quam *Miram* dicimus, occurrit apud Rolandinum Lib. 10. Cap. 9. Chronic. Patavin.

Moine plurali numero. *Far delle Moine*. Blandiri. Hanc vocem a Graeco Μίμων, significante *Simiam*, Menagius derivatam putat. Poterat & a Latino *Mimus* derivare. Sed neque significatio, neque literarum ordo consentiunt. Mutinenses, aliique Lombardiae Populi, quod Latinis est *Mollis*, *Madidus*, appellant *Mojo*. Inde nobis *Smojare*, idest Pannos aquâ abluere, vel *molles facere*. Tusci adhuc dicunt *Molle*, quae vox apud eos, etiam significat hominem *Lenem*, *Mitem*, *Mollem*, *Delicatum*, *Effeminatum*. An inde ortum habuerit *Smoinare* & *Smoine* Lombardicum, pro *E-mollire*, seu *Mollificare blanditiis*, quam vocem Tusci postea adoptarint, dicentes *Moine*, Eruditi videant. Praeterea ab Hispanis *Moyne* appellatur vir, qui facile in iracundiam profilit: & *Mobina*, Iracundia. Inde *Amobinar*, in Iram adducere. Aliquem ergo iratum, aut ad iracundiam pronum mulcere, ac blandis verbis ad sua vota trahere, *Desamoynar*, aut *Desmoynar* dictum fortasse fuerit, quod nos Lombardi, abjecto pro more *De*, converterimus in *Smoinar*, *Far delle Smoine*. Tusci verò etiam *S*. de tracto dixerint *Far delle Moine*.

Mongana. Vitulus lactens. A *Mulgeo* ita Menagius trahit hanc vocem. *Mulgus*, *Mulga*, *Mulganus*, & τροπή *Mongano*, Cur non propius ab antiquissimo verbo *Mungere*, *Mugnere*, idem significante ac Latinorum *Mulgere*.

Montone. *Aries*. Vocabuli hujus mentionem facio, non ut ejus originem adferam. Haec enim mihi ignota; sed ut animadvertas inane in hac re aliorum studium. *Bochartus* in *Hierozoico* a *Monte* vo-

cem hanc trahit, quia montibus gaudet ovillum pecus. Etymon plane ineptum. Ferrarius a *Montare*, verisimilius ipsam deducit. Sed is fallitur; neque enim unius *Arietis* id proprium est. A *Muto*, *Mutonis*, pro *Mutoniatus*, idest testiculos habens, Menagius derivat: unde *Mutunus* apud *Arnobium*, *Lactantium*, & *Augustinum* pro *Priapo*. Sed alia est significatio *Mutuni*, & *Mutuniati*. Quod mirere, Gallica Lingua habet *Mouton*, sed ut significet *Vervecem* (Italice *un Castvato*) non *Arietem*, significatione prorsus aliena ab Italico *Montone*. Medii aevi Scriptores appellarunt *Multones* *Arietes*, quos nunc *Montoni* dicimus; neque tantum Galli, sed & Itali, ut constat ex *Charta Comensi* Anni *MXLV*. Tom. V. *Italiae Sacrae*. Et certe Galli e primaeva significatione sua vocem hanc detorserunt. Nam in *Breviario rerum Fiscalium Caroli Magni*, quod ab *Eccardo* editum habemus, inventi sunt in *Regia Villa Verveces cum Agnis octoginta*. *Multones octogintadu*. Si *Multones* tunc nuncupati sunt *Arietes*, unde nos *Montone* efformavimus, non vocis Italicae, sed illius *Barbaro-Latinae* conquirenda est origo. At de illa nil certi mihi occurrit.

Mora. *Acervus lapidum*, torrentibus oppositus; ne in campos irruant, dum intumescunt. A Latino *Mola* pro *Moles* natam hanc vocem Menagius statuit. Mihi veri videtur similis, descendisse ex Latino *Mora*, significante per translationem *Impedimentum* *Obstaculum*. Latini eodem sensu usurparunt *Interponere* atque *Injicere Moram*. Et *Stattius Thebaid.* X. dixit: *Fringere Moras portatum*.

Mora,

Mora. *Giocare alla Mora*. Ludus Baulorum, ac infimae Plebis. Latini appellasse creduntur *Micare digitis* (uti jandiu Eruditi animadverterunt) eundem hunc, ut videtur, lusum, quo digitis porrectis duo invicem certant, uterque numerum, quem mavult, pronuntiantes: victor autem est, cujus prolato numero respondent digiti utriusque certantis simul computati. Quod autem Menagius putat efformatum *Mora* hac ratione: *Micatura*, *Miaura*, *Miura*, *Mura*, *Mora*, me non expectabunt Lectores, ut edicam, somniantis hominis has esse cogitationes. Potius inquirendum est, an Itali lusum istum obliti, illum rursus ab Arabum sive Maurorum Populo didicisse potuerint, ac propterea Ludus nucusus fuerit *Giocare alla Mora*. Nobis dicitur *Donna Mora*, *Vacca Mora*, quae nigri coloris est, &c. Sed fortasse scribendum *Alla * Mora*. Mutinenses dicunt *Giocare all' Amore* Nomen corrupisse videntur. Attamen quum interdum amantes nutibus suum animum exprimere soleant, hoc etiam heic adnotatum volui. Galli Italicum hunc lusum appellant *la Mourre*; Hispani *Amorra*.

Morbido. *Mollis*, *Delicatus*, *Tener*, cuius contrarium *Rudis*, *Asper*. Iram paene mihi excitat Menagius, dum hanc nobis Etymologiam obtrudit. *Mollis*, *Mellidus*, *Molvidus*, *Molbidus*, *Morbidus*, *Morbido*. Animadverte, Germanicae Linguae esse *Murb*, significans *Tenero*, *Frotlo*: & *Murb-Machen*, *Emollire*, *Macerare*. Quare aut ab iis ad nos venit *Morbido*, aut tam illi, quam nos has voces accenimus e Latinorum *Morbidus*. Istud quidem a-

pu^d Latinos significat Morbo affe-
ctum, aut Morbo obnoxium. Ve-
rum ad carnes & fructus primo
translata videtur vox: res enim
istae, dum laevae sunt, durae, ac
tenaces sunt; morbosae fiunt mol-
les, ac tenerae. Germanis ipsis
Murb-appfel, *Pomum vietum*, ac *mar-
cescens* significat. Tandem quidquid
ad tactum Molle, ac Tenerum est,
Morbido appellatum fuit.

Morione. *Cassis cristata*. Gallice *Morion*: Hispanice *Morrion*. *A colore nigro*, inquit Menagius. At ejusdem coloris fuerunt & reliqua arma. Cur ergo *Cassis* tantum sit appellata *Morione*? Veri videtur similis, quod caput Mauri hominis referret.

Mota, *Motta*. Munitionis, seu Arcis genus. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Mozzare. *Abscindere*. *Amputare*. Menagius a *Muticus* (somniato nempe vocabulo) pro *Mutilus* deducit. Verum Mathias Cramerus inter Germanicae Linguae verba, *Mutzen* exhibet, significans *Mozzare*, *Troncave*. Si hoc certum, nihil est, quod alibi originem vocis quaeramus. Quippe *Mutzen* Teutonicum Italice redditum dat ipsum *Mozzare*. Sed fortasse alicui videri possit tam Italicos, quam Germanos e Latinorum *Mutilare* verba *Mutzen*, & *Mozzare* traxisse, hocque primo Majores nostros convertisse in *Mutiare*, & demum evasisse *Mozzare*.

Mucchio. *Cumulus*. Explosis aliis Etymologiis, recte Menagius a *Monticulus* hanc vocem deduxit; aliam tamen, quam is censuit, via. *Admonticulare* veteres primò dixerunt, significaturi *Aggregare in Monticulos*. *Ammontichiare* pro more Lin-
guae

guae factum fuerit, eratque olim in usu. At Populi, praecipue Lombardi, prolixam vocem contraxere, & evasit *Ammonchiare*, tum *Amnucchiare*, quo adhuc familiariter utuntur. Et inde *Mucchio*.

M.ffa. *Mucor*. Scilicet *Lanugo* e superficie rerum putrescentium emergens. De doliis potissimum id dicimus, unde *Vino* ingratus odor accedit, quem *puzgore di Muffa* appellamus. Menagius e *Muccus* Latinorum, *Muccus*, *Mucca*, *Muffa*, hercle infeliciter trahebat. Malo ego credere adhuc ignotam vocabuli originem. Cramerus auctor est, Saxonibus esse verbum *Muffen*, significans *Sentire di Muffa*. Si antiquum, & proprium illius Linguae verbum est, inde Itali accepissent suum *Muffa*; & *Muffire*, quod de pane, aliisque eduliis, quum putrescere incipiunt, dicere solemus.

N

Nacchere. Dicimus *Sonare le Nacchere*, quum pueri geminis osculis, aut lignis, aut putaminibus nucum, vel vasculis ad putaminum similitudinem efformatis (*Castagnette* appellamus ex *Castanearum* forma, quam habent) invicem ope digitorum percussis, sonum eliciunt, cujus crepitaculi in choreis interdum est usus. Ab *Α'νὰχαπα*, specie Tympani vox profecta creditur Menagio. Georgium Codinum, sed nullius ponderis hac in re testem, is laudat: quum Codinus Saeculi Christiani Quinctidemi Scriptor credatur. Menagio praeivit Vossius in hoc Etymo Lib. 3. Cap. 22. de Vitiis Sermonis.

Sed quae de *Nacariis* Du-Cangius congeffit, satis indicant, non apud Graecos, sed apud Arabes quaerendam esse hujus vocabuli originem. Quippe illi *Nacariis* sunt usi. Et revera Arabicum nomen est *Nacbera*, e *Naqara* natum, quod verbum, Gollio teste, significat *Percussit*, & *illisit pollicem medio digito*, & *inde divulgavit crepitandi ergo*. Atque inde Arabes efformarunt *Narqon*, significans *excitatum violenta collisionum digitorum pollicis & medii vulsione crepitum*. Haec certa vocabuli *Nacchere* origo videtur, ita ut elapsa mihi fuerit dubitatio, an *Nacchere* prodiisse potuerit ex Hispanico *Nacar*, significante *Concharum testam*, quasi primo pueri eadem adhibuerint ad ejusmodi strepitum edendum. Nos Mutinenses, aliique, ut puto, Lombardi, dicimus *Gnaccare*, quae Tuscis sunt *Nacchere*.

Nano. *Pumilio*. Purum putum Graeciae vocabulum est, de quo Gellius Lib. 19. Cap. 13. Aristoteles, & Scholiastes Aristophanis usi sunt, atque inter Latinos Laberius. Quare inquit idem Gellius, *in consuetudine quidem imperiti vulgi est frequens, sed barbarum non est*. In Gruteriana quoque Inscriptione *Nanus* occurrit.

Nappo. *Patena*, *Crater*. Menagio suspicio oborta est, derivatam fuisse hanc vocem aut a *Navis* (quod minime ferendum quisque agnoscat) aut ab antiquo Gallico *Hanap*, de quo infra. A Latino *O'ba* non rectius eam Ferrarius deduxit. Omnino mihi Germanica est vocis origo. Habent enim Germani *Napp*, & *Napp*, significans *Catino*, *Bacino*, quod Vasis genus ad Vini potum translatum fuit. In antiquis-

fimo Glossario Germanico Aelfrici *Cyabus* appellatur *Hogp*. Hinc Gallium *Hanap*, Scythum significans, & *Hinapus* Scriptoribus Barbaro-Latinis, quorum verba praetereo. De hac voce consulendus Du-Cangius. Durat adhuc apud Tuscos significatio prisca, nam *Nappo* fere semper pro *Bacino*, seu *Bacile* ab ipsis usurpatur.

Negbitoso. *Desidiosus*, *Piger*, *Otio difflens*. Menagius, cui tamen nil arduum, intactam hanc vocem reliquit. Veri puto simile, a *Negligo*, *Neglectum* efformatum fuisse *Neglectosus*, *Negbitoso*.

Nel, *Nello*. Praepositive Italicae Linguae. Manifestum est, efformatum fuisse ex *In*, & *Illo*, *Illo*, *Illis*, mutato nempe *Illo* in *Ello*, & detracto postea *I*. exempli causâ *In illo tempore* evasit *Inello tempo*, & denique *Nello tempo*, & *nel tempo*. Ita *Ne'* breviatum fuit ex *In Illis*, *Inelli*, *Nelli*, *Ne i*, *Ne'*.

Nessuno. *Nemo*. Menagium audi. *Niuno da Ne unus*. *Gli Spagnuoli da Nec Unus Ninguno*. *Da Ningunus*, *Niguno*, *N'zuno*, *Nisuno*, *N'ssuno*, *N'ssuno*. Certe *Niuno*, & *Neuno* prodit ex *Nec Unus*, aut ex *Ne Unus quidem*. At *N'ssuno* mihi potius creditur enatum ex *Nescio Unum*.

Nettare. *Polire*. *Mundare*. Scipio Gentilis a *Retare* Latino; Menagius aequiori jure a *Nitidare* hanc vocem trahunt. Attamen nihil erat, quod ii antiqua Latinorum verba contorquerent, quando Germanica Lingua illam ipsam vocem, eamque, teste Cramero, nativitate Germanicam, nobis ministrat. Nimirum *Net*, sive *Nett*, Teutonici dicunt: Saxones, & Angli *Net*, sive *Net*: Galli *Net*, *Nette*, *Nettement*, *Nettoyer*, quae idem signifi-

Tom. VI.

cant atque Italicum *Netto*, *Nettare*. Praeterquamquod *Nitidare* a *Nettare* Italico multum abest, non facile intelligeremus, qui tot variae gentes consensissent in corrumpeudo *Nitidus*, sive *Nitidare*, atque inde in efformando *Netto*, & *Nettare*. Verum quoties reminiscimur tot transmigrations Septentrionalium gentium in Italiam, Galliam, & Britanniam, continuo occurrit modus, quo *Netto* ab una Natione in tot alias fuerit propagatum.

Nicchio. *Concha*, sive *Testa Ostreorum*. Tuscorum vocabulum. Menagius imperterrite a *Nidus*, *Nidius*, *Nidiculus*, *Niculus*, *Nicchio*, illud dedit, addens: *Ne viene sicuro*. An recte, alii videant. Est & alia significatio vocis *Nicchio*. Hoc nomine donantur Loculamenta, sive Concava in parietibus, ubi Statuae collocantur. Vocabularii Florentini Auctores censent, a similitudine *Concharum* appellatas fuisse *Nicchi* Cellulas ejusmodi. Ingeniose profecto. Nescio an & verè. Interea norit Lector, Germanicae Linguae esse *Nitsche*, idem significans. Nisi illi a nobis vocem istam acceperint, dedisse nobis videntur. *Nische* etiam est *Gallis*. Quod si ferendum est Etymon, a Menagio nuper propositum, licebit & mihi audacem quamdam conjecturam proponere, quam tamen praestare nolo. *Aediculae* olim appellata fuerunt Loculamenta illa Statuarum. Num ergo inde efformatum *Inaediculare*, idest *Inferre* Statuam *in Aediculam*? Ita *Inaltare*, *Incappare*, *Incamevare* &c. veteres barbarice dixerunt. Num *Inaediculare*, sublato *Di*, compendii causâ, evasit *Inaediculare*, *Inichare*, *In-*

L 11

nichia-

nchiare, quae vox Italicae Linguae est, quamquam in Vocabulario Cru-
scano desideretur?

Niente. *Nihil*. Cinonius ex *Ne ens* quidem efformatum putat adverbiale hoc vocabulum. Et profectò uti ex *Ne unus quidem* effluxit *Niuno* (veteres dicebant *N:uno*) ita & *Niente* a *Ne ens quidem* descendisse potuit, ac praecipue, quum Majores nostri dicerent *Neente*. Verùm vox *Ens* Scholasticae Philosophiae foetus est, ac proinde non multae vetustatis, Populoque etiam ignota. Minime verò audiendi, qui a *Negans*, aut a *Res*, hanc vocem deducunt apud Menagium. Si vera sunt, quae tradit Hicckesius, videlicet veteres Francos ac Teutones pro *Nihil* dixisse *Nierwith*, *Nieweht*, *Niebt*, suspicio oboriri posset, inde processisse nostrum *Niente*.

Noja. *Toedium*, *Angor*, seu *Molestia animi*. Intrepide Menagius vocabulum istud a Latino *Noxia* derivat. Assentiri non possum. Alia est significatio vocis *Noxa* & *Noxia*, sive *Delictum* & *Crimen*, sive *Damnum* explices. Gallis est *Ennuy*, & *Ennuyer*, idem significans ac nostrum *Noja* & *Annojavere*. Ergo aut nos ab iis vocabulum mutuati fuimus, aut illi a nobis acceperunt. Hispani quoque habent *Enojo* & *Enojar*; sed *iram* & *irasci* apud eos significat. Praeterea Anglis est *Annoy*, & *Annoyance* pro *Molestia*, *Damno*. Apud quemnam ex his Populis statuenda sit prima sedes vocis, unde reliqui postea ad se traxerint, incertum est. Heracle multa est illius antiquitas in Italica Lingua. Si a nobis primo profecta fuit (conjecturae veniam peto) fortassis efformata fuerit ab

Italico *Nò*, sive *Non*. Nam qui toedio & moerore sunt capti, ad omnia respondere *Non* solent. *Pien di noja* dicimus, atque alià phrasi *Pien di lasciami stare*, quum quis moestitià victus, nihil vult, omnia recusat. Id potissimum pueri stentes facere consueverunt. Ita a *Retro* efformatum *Ritroso*, quod dicimus, quum quis ab iis abhorrentem se prodit, quae a reliquis amantur, quasi ipsi negent aut recusent, vertendo se retrorsum. Et quid si eadem ratione nata fuisset contraria vox *Gioja*, significans *Hilaritatem* ac *Laetitiam*, nempe a Teutonico *Io*, quod nunc *Ja*, a plerisque pronuntiatur, & nostro *Sì* respondet? *Joye* dicunt Galli. Est & Graecae Linguae *ἰώ* & *ἰών*. Num ex Graecis hausimus *Gioja*? Nihil affirmo, sed tantum haec tum de voce *Gioia*, tum de altera *Noia* innuisse juverit.

Nuca. *Occiput*. Deducitur a Menagio e *Nux*, *Nucis*, unde *Nucula*. Sed quaenam analogia inter *Occiput*, & *Nucem*? Duplicem offero conjecturam. Bocharto, Giggeo, & Gollio testibus, Arabica Lingua habet *Nacha*, quae idem est ac *Nuca* Italicum. Avicenna non semel est usus. Rursus Germanica Lingua *Nack* & *Nacken* appellat id, quod nos dicimus *Nuca*. Alterutra ex his Linguis hanc vocem fortasse nobis dedit. Tu potiorem conjecturam elige, nisi malis utramque contemnere. Mutinensibus ac Mediolanensibus *Gnucca*, non verò *Nucca*, nuncupatur *Occiput*. Germani ajunt *Genick*.

O

O *ibò*. Interjectio, sive Exclamatio abhorrentis. A Graeco *O'μoι* trahebat illam Monosinius. Sed Graecorum *O'μoι* nihil aliud est, nisi Latinum *Heu Mibi*, ac Italicum *Oimè*. Carolus Cato ab *Oi buono*, quod per Ironiam dictum Menagius putat, deducit *Oibò*. Nam & Galli eadem significatione dicunt *ò bon*. Mutinenses quoque Ironice quandoque dicere solent *ob bon*, sed habent etiam in usu *O'ò*, idem significans ac *Fy* Gallicum, atque alterius significationis. Perspicendum igitur est, *Oi* esse nobis *O'i* Graecum, significans *Heu* Latinorum. Conjectum autem *B* an efformatum fortè fuerit ab usitata apud antiquos exclamatione: *Heu, bone Deus!* cujus tantum priores duae syllabae compendii gratià supersint. *Heu, bone Deus, quid dicis? O'ò che dici?* Certe illud *Bò* seu *Bu'*, cum accentu, seu potius cum circum flexo, indicat, aliquid deesse ad complementum vocis.

O *Uraggio*. Injuria. Apud Italos antiquissima vox est, idemque est atque Gallicum *Outrage*. Et quidem terminatio illius Gallicam originem sapit. *Ultragium* dixere Barbaro-Latini id, quod *Ultra* fas & mensuram est. Scilicet excessum

A significat in quavis re, ut Ducangius monuit.

Onta. Injuria, Contumelia. Ab *O'μoι* Graecorum Monosinius, & Menagius hujus vocabuli originem trahunt. Etymon probo. Simul tamen animadvertas velim, Germanicae Linguae antiquissimam vocem esse *Hohn*, seu *Hon*, significans *Onta*, *Scherno*, *Affronto*, *Verrogna*: & *Honnen*, *Fa'onta ad alcuno*. Propriorem fontem habemus. Cur ab Oriente petamus? At hoc ipsum, inquires, Germani e Graeca Lingua sumserint. Parum commercii erat olim Germanis cum Graecis. Epigraphe addita Ordini Militari Periscelidis Britannicae, fortassis huc referenda est: *On (aut Hon, idest Onta, Verrogna) y soit qui mal y pens.* *

Oppio. Arboris genus. Vide Dissertationem XXIV. de *Artib. Italic.*

Ordigno. *Machina*. Quidquid instrumenti manualis artificiose componitur, ut inserviat ad aliquod aliud opus peragendum, *Ordegno* Mutinenses appellant. Aut ab *Ordinari*, profectam vocem puto, aut ab *Ordine*, & *Ordinare*, ita ut *Ordinum* primo, tum Italice *Ordigno* emerferit.

Orlo. *Fimbria*, *Ora*. Menagius ab *Ora*, *Orula*, *Orulum*, *Orlum*, *Orlo* elicuit. Laudandum est Etymon. Galli quoque eadem voce utuntur. Ac inde *Orlare*. At Hickefius ab *Hurle* Scandico vocabulo,

L I I 2

signi-

* Haud recte haec transcripserunt dubitatur Epigraphe apposita Ordini Militari Periscelidis, Gallice de la *Javroitiere*. Ea enim apud Auctores, Ordinis istius originem & Instituta narrantes concepta his verbis legitur: HONY SOIT QUI MAL Y PENSE.

*Disonorato sia
Chi su ciò pensa male.*

Cujus sententiae vis & ratio ex Institutionis occasione petenda est. Institutor autem Ordinis hujusmodi fuit Edwardus III. Rex Angliae Anno 1350.

significante *Limbus*, *Fasciam* praefertim pilei, profectum putat hoc nomen.

Orma. Vestigium. A *Forma* Ferrarius: a Graeco *Ὀρμη* alii deducunt. *Forma* omnino explodenda. *Ὀρμη*, idest *Conatus*, *Impetus*, nil consensus habet cum *Vestigio*. Igitur ex Arabum Lingua deducenda videtur haec vox, quum iis sit *Aorma*, significans *Vestigium*, *Indicium*, ut Giggeus animadvertit. Hispanicae quoque Linguae est *Horma*. *Ostaggio. Obses.* Vossius Lib. 3. Cap. 14. de Vitiis Sermon. scite opinatus est ab *Obsidage* efformatum fuisse *Ostaggio*, quum Eutropius & Ammianus suo etiam tempore usi fuerint voce *Obsidatus*. Sententiam laudo. Sed, an certa sit, dubitare adhuc pergo. Suspicio quippe mihi haeret, fieri potuisse, ut ex *Hostis* emerferit vox ista, ad significandum *Pignus* seu *Vadimonium* ab *Hoste* traditum. Litera *T.* interposita, originem potius ab *Hoste*, quam ab *Obses*, indicare videtur. Scriptam quoque per *H.* reperimus hanc vocem, scilicet *Hostagius*. Occurrit & *Hostaticus*, seu *Ostaticus*, uti Du-Cangius contendit: quae prima vox propius accedit ad istam *Hostis* originem, quam ad alteram *Obses*. In fine Libri Primi Chronicorum Genuensium Caffari legitur: *Dederunt centum Saracenos de melioribus Obstaticos in potestate Januensium.* E Latino verbo *Obstare* quae rite deduci possit hoc vocabulum, non video.

P

Padiglione. Tentorium, Tabernaculum militum. Ferrario & Menagio deducunt hanc vocem ex Latino *Papilio*, nequaquam adversor. Attamen dubitationem aliquam ingerit mihi illud *P.* conversum in *D.* Fieri-ne potuit, ut e *Pando*, *Pandere* prodierit *Pandilio*, ac denique *Padiglione*? Ita certe a *Tendo Tendere* natum *Tentorium* Latinorum, atque Italicum *Tenda*, & *Tensa*, qua voce usus est Otto Morena. Vide infra verbum *Sbadigliare*. Neque dissimulandum, Gallos pro *Padiglione* dicere *Pavillon*; Hispanos vero *Pavellon*. Quare in origine vocis hujus dubitatio adhuc superesse potest.

Paese. Regio. Jamdiu recte monuerunt Scaliger, Bignonius, & alii, vocabulum hoc, uti & *Paï* Gallorum, emeruisse e *Pagus*, significante non Vicum, sed *Regionem*, sive tractum terrarum. Inde *Pagensis*, *Pagense*, *Paese*. Hujus Etymologiae idcirco mentionem feci, ut ejus confirmationem accipiat e verbis Legendae Italicæ pervetustae cujusdam Felicis, quae in Estensi Bibliotheca adservatur: *Cessaron* (sunt ejus verba) *li Ambasciadori, li quali lo Re havea mandati per li Pagiesi, a ciò che la gente venisse &c.*

Palco. Vide supra vocabulum *Balcone*.

Palio. Bravium. A Latino *Pallium*, significante olim vestem, qua Graeci & Philosophi in primis, utebantur, haecenus creditum fuerat, Majores nostros desumisse *Palio*.

At :

Ac Menagius addit: *Credo però più tosto da Palmarium, Palmalium, Palmalium, Palium, Palio*. Bone Deus, quàm facile ingenio suo indulget vir doctus! Nulla dubitatio futura nobis est, quin ex Latino *Palium* effluxerit Italica vox *Palio*. Pannus sericus, auro plerumque intertexto pretiosus, barbaricis temporibus *Pallii* nomine distinguebatur. Du-Cangium vide, qui testes rei complures congerit. Quod isto panno (*Drappo* etiam appellabant) ornetur frons altaris, propterea *Pallio, Pallio, Palliotto*, a nobis nuncupatur. Umbraculum quoque quadratum, cui nunc nomen *Baldacchino* (ita quippe appellatus pannus, in Urbe *Baldacco* sive *Babylone* fabricatus) quod ex ipso panno conficeretur, *Palio* olim dictum fuit. Denique quoddam praemium equis victoribus in Circo exponerentur complures ulnae ejusdem panni (qui mos adhuc in Italia perdurat) ideo *il Palio* nuncupatum fuit, & invaluit *Correre al Palio*.

Paltoniere. Mendicans panem. Vox est apud Italos antiquata. Vim vocis minime assequutus est Du-Cangius in Additamentis ad Glossar. Latinum. *Superbum & ferocem* is interpretatur. Sed quaecumque exempla adfert, *Mendicum, un Bivante* significant. Addit ille, manasse vocabulum a *Pasto, Pastonis*, quo nomine compellati Publicani. Sed praeterquamquod minime constat, *Pastonis* nomen inditum Publicanis: nil rei est *Publicanis* cum *Mendicis*. Ferrarius a *Poltrone* arcessens hanc vocem *Paltoniere*, non minus confidentiae prodidit. *Poltroniere* non *Paltoniere* natum inde fuisset. Praeterea Francis erat olim *Pantonier*,

A quod idem est ac *Paltoniere*. Sed nunquid vox Gallica ab Italico *Poltrone* est deducenda? Apage. A Gallis potius, ac praecipue a Provincialibus, nos accepisse videmur vocabulum istud. Unde verò illi? Adhuc ignotum. In Satyra XVI, Fratris Jacoponi Tudertini, compositâ, dum in carcere ex jussu Bonifacii VIII. Papae conclusus, Rhythmos intrepidus effundebat, legitur:

Nobil tasca di Paltone.

Idem est *Paltone & Paltoniere*. Qui a Latino *Pultare*, idem significante ac *Pulsare*, deduceret nomen hoc, hariolum ageret & ipse.

C *Panca*. Vide supra *Banca*.

Pancia. Infimus Venter. Scaliger, Vossius, Nicotius, Menagius, & alii a *Pantex* Latino derivant. Sed non satis explorata significatio est vocabuli *Panticis*. Contra certissimum est, Gallis esse *Panse*, Anglis *Paunch*, Belgis *Pansse*, Hispanis *Panza*, & *Pantz*, sive *Pantsch* Germanis. Tantus Occidentalium & Borealium Populorum in hujus vocis usu consensus, argumento esse potest ac debet, e Celtis, aut e Germania potius, quàm aliunde, petendam esse illius originem. Et praecipue, quod *Pantex* vocabulum fuerit vel ipsis Latinis parum usitatum, nedum tot aliis gentibus ab Urbe diffitis.

E *Pania*. Si heic subscribimus doctissimis Vocabularii Florentini Auctoribus, *Viscum* significat. Nata vox, inquit Menagius, *da Panis, come se si dicesse Gluten farinaceum, perchè appiccica insieme a guisa di pasta. Ovvero, conforme al parere del Signor Ferrari, da Panus: onde Pa-*

na del Latte. Primum Etymon dicere liceat minime dignum tantae eruditionis & ingenii viro. Ecquando enim, ut alia omittam, *Panis* adhibitus est ad significandum *Gluten farinaceum*? Ex farina diluta, non ex Pane, conficitur *Gluten*, quod *Colla* appellamus. Alterius Etymologiae nullam rationem invenio; nam *Panus* Latinorum nihil aliud mihi est, nisi *Glomus* in Radium textorium immixtus, quem nos Mutinenses nuncupamus *la Spuola*. Haec enim immittitur in *radiolum* a nobis vulgo dictum *la Navicella*, *la Navetta*, quia Naviculae similis est. Ei quoque apud Gallos nomen est *Navette*. At Florentinis *la Spuola* est idem ac *Radius*, sive *Navicella*: *Panus* verò seu *Glomus* subteminis ab iis dicitur *lo Spoletto*. Castigatior est fortassis Mutinensium usus. Nam *Spuola* ex Germanico *Spule* descendisse videtur, significante non Naviculam, sed cannam in ea sitam, quae involutum lubtemen continet. Gallicis etiam *Espeule*, idem significat. Itaque inter *Panum* Latinorum, & Italicum *Pania* nihil analogiae video. At, inquires, unde tu *Pania* deducis? Si somniis & ego indulgere heic vellem, dicerem, fieri potuisse, ut *Pania* a *Pane*, apud Ethnicos Deo venationis & aucupii, nomen acceperit, quasi *Virgae Panis* illae dicerentur, quas *Pan* excogitasset, & quibus aves caperentur. Est enim antiquissimus ejusmodi Virgarum usus. Ovidius *Metamorphoseon* Lib. XV.

--- Nec volucres *Viscatâ* fallite *Virgâ*.

Plinius quoque Lib. XVI. Cap. 44. auctor est, Druides Sacerdotes Gal-

los magno in honore *Viscum* habuisse, *Omnia sanantem appellantes suo vocabulo*. Hisce fortassis nitatur aliquis, ut *Viscum* credat olim appellatum *Pan*, *Omnia* significans. Verùm sincere fateor ego, mihi prorsus ignotam esse originem vocis *Pania*. Gallicae quoque Linguae est *Paneau*, seu *Panneau*, nimirum Retis linei genus. Sed & hujus mihi obscura est nativitas. Ceterum *Pania* appellavi *Virgam Viscatam*, potius quàm *Viscum*: nam utut negare nolim, quin pro *Visco* usurpata ab aliquibus fuerit, atque usurpari possit, attamen propria vocis hujus significatio mihi creditur *Virga Viscata*. Mutinenses non *Viscum*, sed haec *Virgulas* nuncupant *le Pd'ine* pro *le Panie*: quanquam dubitatio aliqua in mente mea obversetur, an Mutinensium *Paina* prodierit e *Pagina*. *Pungere* quippe est *Figere*. Illae autem *Virgae* figuntur humi, aut in arbutis ad aucupium. Dantes *Infern. Can. XXI. v. 124*.

Cercate intorno le bollenti Pane.

Ita ille licentiâ Poeticâ pro *Panie*. Benevenutus Imolensis, qui eodem Saeculo, quo Dantes, floruit, & omnium optimum Commentarium in illas Comoediam lucubravit, quem *MScum Estensis* Bibliotheca adservat, ad eum locum haec habet: *Pane appellantur Paleae, vel Virgae, du Tae & unctae Visco, quibus viscantur & capiuntur aves*. Craffior etiam pars *Laetis*, unde *Butyrum* conficitur (ut hoc quoque obiter moneam) a Mutinensibus dicitur *la Panna del Latte*. Gallica Lingua idem idem habet *Panne*, significans *Adipem suillum*.

lum. Gallico vocabulo analogia aliqua est cum nostro *Panna*. Sed & Tusci recentiores *Panno* dixere *superficiem Vini*, & aliorum liquorum. Fortassis a nobis vocem hanc sumfere: seu potius nos & illi ex Latino *Pannus*, quasi superficies pinguior Lactis, *Panni* speciem referat. Ita *Appannare* dictum videtur, ac si *Pannus* inducatur in oculos.

Pappagallo. *Psittacus*. Ulisses Aldrovandus, celebris Philosophus, in Ornithologiae Libro XI. Cap. I. *considerandum* proposuit numquid *Papagallus* ita vulgo dictus fuerit, tamquam Gallus *Papa*, idest dignum *Papâ* munus; an potius tamquam *Papa*, idest princeps, seu primus Gallus inter reliquas aves. Menagius eximium hoc Etymon, Aldrovando tamen neutiquam memorato, arripuit, suumque fecit. Postquam risit Sanfovinum a *Papae* deducentem hanc vocem, imperiose ait: *Viene Pappagallo da Papa e da Gallo, come se si dicesse un padre Gallo, un maestro Gallo*. Apage ineptias. Mera haec somnia sunt Etymologistarum. Nihil enim rei est *Papae* & *Gallo* cum *Psittacis*. Quod & ex aliis Linguis ediscas. Nam Covaruvia teste Hispani *Psittacum* appellant *Papagayo*, ubi vides evanescere *Gallo*. Et Gallicè avis eadem dicitur *Perroquet*, & olim *Pappeguais*. In Arresto Anni Christi MCCCXXI. teste Du-Cangio commemorantur *Papegaldi*. Angli dicunt *Popinjay*, Poloni *Papuga* &c. Itaque meam opinionem accipe. Arabica vox est *Papagallo*; nempe *Babaga* ab Arabibus nuncupatur *Psittacus*: quod presse a nobis pronuntiatum, conversum fuit in *Papagà*, ac deinde in *Papagal-*

A
lo; & ab Hispanis in *Papagayo*; & a Graecis posteriorum temporum Παπαγας, sive *Papagàs*. Arabes olim late dominantes, hasce aves in Europam importabant, simulque & istud importavere nomen. Navem appellatam *Papagasi* memorant Annales Genuenses Caffari ad Annum Christi MCCV. Nunc diceremus *la Nave Pappagallo*.

B
C
Parco. *Septum*. Non a *Palus Pali*, ut Ferrarius censuit, sed a *Parc* Celtica, sive Germanica voce petendum hoc nomen. In Ripuariorum Legibus vetustissimis eadem vox occurrit, eâdemque utuntur praeter Italos Angli, Galli, Belgae. Eccardus a Germanico *Bergen*, quod est *Custodire*, ingeniose *Parco* deduxit. Mutinentes, aliique inter Lombardos, adhuc *Barco* dicunt. Si vera est significatio ista verbi Teutonici *Bergen*, addo ego, inde venisse Gallicum *Berger*, *Pastor*, non verò e *Berg*, *Monte*, neque ex *Berbicavius*, uti Menagius persuaderè voluit.

D
E
Parecchi. *Nonnulli*, *Non pauci*. Tuscorum vox est. Utuntur illâ & rustici Mutinenses. Si habitatori Civitatis nostrae ea excideret, notam rusticitatis is minime effugeret. A *Plures* factum *Parecchi* frustra censuit Ferrarius. A *Plevique* Caninius & Menagius derivarunt. Et primo sane aspectu amplectare Etymon istud. Sed ubi intime consideres, dubitare sensim cogèris. Nam *Plevique* significat nobis *la maggior parte*; *Parecchi* duntaxat *Aliquos*, aut *Multos*. Deinde a *Plevique* pro more Linguae nostrae effectum fuisse *Pierecchi*, non *Parecchi*. Mihi verò haec vox nata creditur e *Par Paris*. Atque uti ex *Auricula* Latinorum prodiit nostrum

strum *Orecchia*, ita ex *Pariculi*, voce diminutivâ barbarici aevi, deductum fuit nostrum *Parecchi*, & ex *Pariculae*, femineum *Parecchie*. Praesertim verò Notarii hanc vocem adhibuerunt in Contractibus, qui quotidie fiebant; nam quibusque contrahentium cupientibus exemplum Chartae, Notarius singulis suam tradebat. Hasce Chartas *Pariculas*, & *Pariclas*, idest *pavis*, sive *unius tenoris*, appellabant. Vide accuratissimum Du-Cangium in Glossar. Latin. plura adferentem exempla. Ita *Pariculas causas* legit Baluzius in Additamentis ad Legem Salicam. Et *Charta Pavicla* occurrit apud Marculfum Lib. Primo, Formulâ 38. Et *Notitias Paricolas* habemus in Placito Chlodovei III. Regis Francorum. Nihil aliud primo significavit facere *Chartas Pariculas*, nisi Chartas *Paves*. At procedente tempore *Carte parecchie* significavit *fare più d'una Carta*, nempe omnes ejusdem tenoris. Porro vocis hujus originem certam faciunt veterum Tuscorum exempla, a Vocabularii Cruscani Auctoribus producta, e quibus constat, *Parecchio*, & *Parecchi* olim adhibitum pro *Pavi* & *Simili*. In vetustis Italicis Rhythmis legitur:

*E far de' suo' begli occhi a' miei
duo' specchi,*

*Che lucon sè, che non truovam
Parecchi.*

Eodem quoque sensu Dantes & Boccaccius *Parecchio* usurparunt. Neapolitani dicunt adhuc *Paricchi*, quod propius ad fontem hujus vocis accedit.

Partigiana. Species Bipennis, *Hasta velitaris*, idem a nonnullis credita atque *Alabarda*. Quum Galli hanc

Pertuisane appellent, Nicotius ejus nomen derivavit a *Pertuis*, *Foramen*, quod facile *Pertundat*. Improbavit hoc Etymon Ferrarius, quippe omnibus telis *Pertundere* convenit. Menagius Ferrarium male confuti ratiocinii heic arguit. Verum Itali, Germani, Angli, Hispani, *Partigiana*, *Partesana*, appellantes ejusmodi Hastam, satis ostendunt, a *Pertuis* Gallico se nequaquam hoc nomen traxisse. Et quisnam ex *Pertugio* Italico vocabulum *Partigiana* deducat? Menagius ipse inconstans in Origin. Gallicae Linguae, suum *Pertuisane* ex Anglico *Partisan* deduxit: quasi non & alii Populi eadem voce uterentur. Eruditis Germanis inquirendum potius offero, num vox ista Teutonicae fuerit originis. Iis enim est *Barte*, *Baëre*, significans *Securim Bipennem*: & *Langobardi* appellati creduntur, non a *longis barbibus*, sed a *longis bardis*, seu *Bavis*, idest *Bipennibus*, quas deferebant. Omnes autem norunt, *B* Germanicum presse pronuntiatum in *P*. facillime mutari.

Passare. *Transire*, *Excedere* &c. A Latino *Passus* hujus *Passus* natum procul dubio videtur hoc verbum. *Passibus* enim iter habetur, *Passibus* spatia transiliuntur. Uti Du-Cangius animadvertit, in Africa potissimum *Passivus* significavit *Vagum*, ejusque vocabuli exempla ministrat Tertullianus contra Valentinum, & adversus Marcionem, uti & Sanctus Augustinus contra Adimantum Cap. 24. & Sanctus Hieronymus in Ezechiel Cap. 16. Attamen Eccardus in Notis ad Titul. 28. Legis Salicae, e Germanico *Patschen*, *Ire*. exortum arbitratur, Italicum *Passare*.

Paf-

Passaggiare. Deambulare. Menagius e *Spatium* derivat, ut sit *Exspatiari*. Mihi certum videtur, enatam fuisse & hanc vocem e *Passus*, unde *Passare, Passaggio, & Passaggio*. Nam ut *Passibus* iter habemus, ita *Passibus deambulamus*. Inde etiam *Passaggiere*, qui iter facit. Nihil aliud est *Passaggiare*, nisi *Fare de i Passi*. Idque etiam de equis incedentibus dicimus.

Pasta. Farina in massam aquâ subacta. Obscura est mihi vocis origo. Menagius quidem intrepide pro more ait: *Da Pinfo* (ciòè *Subigo*) *Pistum, Pista, Pasta*. Sed Latinum *Pinfere* significavit *Pistillo rondere, & Frangere*, unde Tuscum *Pestare, & Mutinensium Pistare, & Pista, & Pisto*, ut infra monebo. Quare parum veri videtur simile, *Pasta* inde efformatum, ac potissimum I. converso in *A*. Vossius Lib. 6. de Vitiis Sermonis, *Pasta*, ait, vel a Latino *Pasco*, quia eâ *paschimur*, vel Graeco Πάσσω, *Insperso, unde Πασή* *Inspersa; puta, farina*. Haec ingeniose excogitata; attamen nihil certi inde elicias, quum *Pastus* tantummodo significet *Pasciuro*; & innumera alia sint, quibus *paschimur*, quae tamen *Pasta* appellare nemo consuevit, neque nos *Pastâ*, sed *Pane* vescamur. Ut non semel repetam, minus verborum quàm credimus, e Graeca Lingua mutuati fuimus. Et in ea quidem opinione sum, antiquissimam esse apud nos hanc vocem, neque eâ caruisse Latinorum vulgus, quantum exempla desiderentur. Fuit enim Latinis ipsis *Pastillum*, massam cujuscumque materiae dissolutae, & per aquam coactae significans, unde nostrum *Pastello* traximus. *Pastillum diminutivum a Pane*

Tom. VI.

A | *centfuit Festus, sive Paullus Diaconus. Si Pastillus, immo & Pastillum, Cibi genus, in usu tunc fuit, cur non & Pasta? Ceterum non Itali tantum, sed & Galli, Germani, Hispani, & Angli hac voce utuntur, ita ut aut Latina Lingua, aut saltem Septentrio ipsam nobis dedisse videatur: quod aliis accuratius investigandum relinquo.*

B | *Pastoia. Pedica equorum.* Integram hujus vocabuli significationem eruditi Florentini in Vocabulario minime explicuisse mihi videntur. Ajunt enim: *Quella fune, che se mette a' piedi delle bestie da cavalcare, per dar loro l'Ambio*. Iisdem *Ambio* est *Incessus volutaris, idest Andare di portante, e traino*. Neque inficias ierim, quin & funis ad id officii adhibitus *Pastoja* appelletur. Sed simul addo, *Pastoe* antiquis praesertim fuisse impedimenta aut ex ferro, aut ex ligno, aut ex fune, pedibus jumentorum imposita, ne longius evagentur. A Gallis dicuntur *Entraves*, a Mutinensibus *Balze da Cavallo*, unde prodiit verbum *Imbalzare*. Apud Schilterum in Glossario Teutonico Glossae veteres habent *Walza, Pedica*. Latino-Barbari appellarunt ejusmodi impedimentum *Pastoria, Pasturia, & inde efformatum Pastoia*. Neque vim vocis assequutus est Vossius Lib. 3. Cap. 33. de Vitiis Sermonis, quum scribit: *Pastorium videtur id, cui imponitur focinum, vel aliud jumentum pabulum, quasi dicat la Greppia, Praesepe*. In Legibus Bajoariorum Tit. 2. Cap. 6. habemus: *Si quis in exercitu aliquid furaverit, Pastorium, Capistrum, Frenum, &c.* Rotharis Rex in Lege 303. Langobardorum, ait:

M m m

Si

Si quis Pastorium de caballo alieno tulerit, componat Solidos sex. Mutinenses Codices legunt *Pasturium, Pasturias*: quae lectio indicat originem Italici *Pastoria & Pastorie*. Inditum verò fortasse fuit nomen *Pasturia* impedimentis equorum, quod ipsis constringerentur in pedibus, dum ad pabulum, sive *Pastum* dimittebantur in pratis aut campis. Hoc *Pasturare* veteres appellarunt, quam vocem Italica & Gallica Lingua retinent. Locus autem ubi *Pasturiae* equis, jumentisque imponebantur, originem dedisse videtur Gallicae voci *Pasturon* (potius *Paturon*), & Anglicae *Pastern*.

Paterino. Haereticus. Vide Dissertationem LX. de *Haeresibus*.

Pavese. Scuti genus. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Pazzo. Stultus, Demens. Sentio & ego cum Menagio, vocabulum hoc descendisse a *Pator*, non verò a *Fatius*, uti Ferrarius arbitrabatur. In uno tantum discors sum a Menagio, quod is hac ratione nativitatem vocis instruit: *Pator, Patius, Pazzus, Pazzo*. Difficile hoc ille persuadeat. Opinor ego, ex *Pator* efformatum fuisse *Patiare*, uti ex *Puteo, Putiare, Puzzare*. Aditum fuit *In*, significans *Intus*, seu in *Mente* (quemadmodum factum fuit in *Instituto* pro *Statuere in mente*) & evasit *Impatiare*, postea *Impazzare*, quod Lombardi ajunt *Impazzire*, hoc est in *Mente Pati*. Et sicuti ex *Putiare* venit *Puzzo, & Puzza*, ita *Pazzo* ex *Patiare* effluxit.

Pellicino. Extremitates saccorum, quae manibus arripi possunt, ejusmodi nomen apud Florentinos obtinent. Diu insudes, ut originem vocis extrudas. At Mutinensium Diale-

A etus rem aperiet. Dicimus enim *Pedesino*, a *Pede* videlicet saccorum voce desumpta. Ita Florentini *Pellicello* appellant vermiculum pae-
ne invisibilem, sub cute in palma hominum nascentem, quem nonnulli esse *Acarum* Latinorum (nescio an recte) arbitrantur. Ita Menagius censuit, quod inter *Pellem* & *Cutem* nascatur. Mihi potius corruptum creditur hoc nomen, uti & alterum, de quo nuper egi, a Florentinis. Nam apud Mutinenses, aliosque Italiae Populos vermiculo illi nomen est *Pedicello*, hoc est diminutivum Latini diminutivi *Pediculus, Pedicellus*, quem etiam familiariter Mutinensis Dialectus efferre solet per *Piusello*.

C *Perla. Margarita, Unio.* Heic Menagius: *Viene sicuramente dal Latino Perula*. Immo inde pro certo non est deducenda. Nihil aliud *Pera* Latinis fuit nisi Italicum *Saccocia, Sacculus*. Quid rei ergo *Perae* seu *Perulae* cum nostro *Perle, & cum Unionibus*? Ergo uti Hotomanus & Vossius jamdiu monuerunt, *Perla* Italicum, & Hispanicum, *Perle* Gallicum, & *Pearl* Anglicum, suam originem alicui Occidentalium aut Borealium Linguarum debent; & uti fert similitudo, Germanicae, quae *Perl* appellat *Margaritam*. Si *Perulam* aut *Perulum* reperimus apud Scriptores medii aevi, ii credendi sunt vulgare vocabulum *Perla* ad Latinam Linguam transtulisse.

D *Pestare. Tundere, Contundere.* A Latino *Pinso*, quod olim adhibitum eadem significatione, vox ista descendit, non verò a *Pe*, quasi sit *pedibus Premere*. A *Pinso* *Pistum, & inde Pistillum*, uti & *Pistare*, quemadmodum Mutinenses pronuntiant,

tiant, & *Pestare*, uti Tusci. Fuit & antiquis *Pisito* ex *Pisare*, de quo infra ad verbum *Pigiare*, & *Pinsiro* frequentativa, e quibus deduci etiam potuit *Pestare*.

Pezza, seu *Pezzo*. *Fruustum*, *Fragmentum*, *Pars* alicujus rei. *Pecia*, sive *Petia* de terra in Chartis barbarici aevi saepissime occurrit, etiam Seculo Christi Nono, fortassis & praecedenti. Gujetus & Menagius a Graeco Πύψω Gallicum *Piece* (idem nempe atque Italicum *Pezza* & *Pezzo*) derivarunt. Hispanica quoque Lingua habet *Pieza*. E Galliâ suum *Piece* acceperunt Angli. Sed Graecum vocabulum nihil aliud significat, quàm *Plicare*, *Complicare*, ac proinde repugnans in hanc Etymologiam pertractum. E Septentrionalibus Linguis ad nos *Pezza* venisse Hickersius putavit, quum in veterum Francorum Lingua occurrat *Blezza*, *Plezza*, quod recentiores Galli in *Piece* immutasse potuerint. Addo ego, (si fides Mathiae Cramero habenda est) Germanicae Linguae esse *Pletzen*, significans *Rappezzare*, *Resarcire*: quod originem Septentrionalem confirmare potest. Tam enim in usu fuit *Pezza di tela*, *di panno*, quàm *Pezza di terreno*. Schilterus quoque *Blezza* pro *Panni frusto* invenit apud veteres Germanos. E *Petia*, sive *Pezza* & *Pezzo* efformatum postea fuit *Spezzare*, hoc est *Comminuere*, *Ridurre* in *Pezzi* rem quampiam integram. Additum pro more Italicorum verbo *Pezzare* illud s. puto. Vide Dissertationem IV. de *Officiis dom. Reg.* ubi attuli Chartam Anno Christi DCCXXIX. exaratam, in qua *Pezza terrae* commemoratur.

Piatto. *Patina*. Graecum Πλατύς,

A *Largo*, si Menagio credimus, origo vocis. Non contemnenda opinio. Attamen occurrit heic Germanicum *Platt*, seu *Platte*. An inde vox rectâ manarit, perpendendum est. Hinc *Piattonata*, *Ictus* obliquo ense inflictus, sive planâ entis superficie. Ita dicimus *Viso piatto*, *Navi Piatte* &c. hoc est *faciem planam*, *planam Navim*. Itaque *Piatti* appellatae Patinae planâ ac latâ figurâ, ad differentiam aliorum vasorum.

Piazza. *Platea*. Vide Dissertationem XIX. de *Tributis*.

Piccante. Vide supra in vocabulo *Becco*.

C *Picca*. *Hasta peditum praelonga*. A *Pungere* per incredibiles saltus efformatam vocem Menagius censuit. At puram putam hanc vocem, & quidem suae Linguae propriam, Germani credunt, idest *Picke* & *Pike*. Turnebus a Latino *Spicare* traxit *Picca*: sed minus commode, ut Vossius animadvertit. Ferrarius a *Spiculum*. Hispani quoque, Galli, Angli, & Belgae eandem usurpant vocem. Proinde vix aliam statuas illius originem, nisi Germanicam, aut Celticam.

D *Picchiare*. *Pulsare*, *Pultare*. Ita vocem hanc Menagius e deformatione verbi *Pungo* derivat. *Pungo*, *Punctus*, *Punctare*, *Puncare*, *Puccare*, *Piccare*, *Piculare*, *Picchiare*. Quis credat? Vide, an potius a Latinorum ave *Picus* vox ista manarit. Hanc *Picchio* nunc Tusci appellant. Notumque est, pulsatione illius rostri arbores perforari. A *Pico* *Picare*, & *Piculare*, *Piclare*, *Picchiare*. Aut a *Picken* Germanico, significante *Beccare*. Vide supra vocabulum *Becco*.

E *Piegeria*, Veneta vox. *Fidejussio*, seu

Cautio, nobis *Sicurtà*. A Septentrionali voce *Pleger*, pro aliquo *Spondere*, Hickeſius hanc deducit. Haec veri ſimilior origo, quàm Salmaſiana. Quippe Salmaſius a Latino *Praes*, *Praedis* Gallicum *Pleige*, *Cautio* ſignificans, traxit. A *Pleger* verò *Pleigerie* Gallicum, & *Plegery* Anglicum. Vide Du-Cangium ad vocem *Plegius*, & *Plegium*. Veneti rurfus dicunt *Pizzo*, quod vocabulum Menagius & ipſe derivabat a *Praes*, *Praedis*. Sed & iſtud originis Septentrionalis eſt.

Pietanza. Portio eſculentorum, quae Monachis, aliisve perſonis ultra panem ad victum datur. Mirum eſt, quantopere ſe torſerint Eruditi in huius vocabuli origine inveſtiganda, quantumque inter ſe diſſideant. Ex Italis Accariſius, Pergaminus, & alii, tum Voſſius, Fureterius, Somnerus, Menagius, & alii, a *Pietate* vocem deducunt. Alciatus, Salmaſius, Maranus, Cironius, Ferrarius, aliique a *Pittacio* trahunt. A *Pite*, do-drante unciae Papebrochius. Brovverus in-nepte a *Pitiffando*. A *Piſta*, Moneta Comitum Piſtavienſium Du-Cangius eam accerſit, quòd ferculum ad valorem unius *Piſtae* daretur. Suus honor ſit aliorum in hanc rem conjecturis, quibus & meam additam volo. Quidni igitur efformari vox iſta potuit ex Italico *Piatto*, *Patinam* ſignificante? Certe apud aliquos Italiae Populos *Piattanza*, non *Pietanza*, appellatur opſonium, ſive cibus quotidianus, non ſolum Monachis, ſed famulantibus quibuſcumque, ultra panem, & vinum, datus. Singulis enim in una *Patina*, ſive *Piatto*, praebebatur ſibi portio eſculentorum, hoc eſt *Ferculum*.

A Florentini nimium ſaepe *A*. in *E*. convertunt, ac proinde *Pietanza* pro *Piattanza* dicere potuerunt. Et quum in Galliam haec vox immigravit, Galli *Pitance* nuncupare fortaffis coeperunt. Adhuc & Angli *Pitance* dicunt. Inter haec ſententias Eruditi eligant.

B *Pigiare*. *Premere*, *Calcare*. Florentinorum vox. Non a *Pilare* deſcendit, quod Ferrarius opinabatur. *Forſe da Pes*, *Pedis*, inquit Menagius, aut a *Pilum*, id eſt *Piſtillum*. Ego non aliunde, quam a Latino *Piſare*, quod etiam *Piſare* dixerunt, ſignificante *Tundere*, *Calcare*, eſſe derivandum Italicum verbum *Pigiare*, mihi perſuadeo. Hiſpanis adhuc *Piſar* eſt *Calcare*. Idem verò *Piſar* Hiſpanicum ſignificat, atque *Pigiare* Tuſcum. Eiſdem Hiſpanis *Piſon* eſt idem ac *Malleus ligneus*, quo pavementum calcatur. *Piſare* pro *Calcare* dixiſſe veteres, docuit ad Feſtum Scaliger. Et apud Senecam *Piſatio* occurrit.

D *Pigliare*. *Accipere*, *Apprehendere*, *Capere*. Obſcurà vocis origo. Ferrarius a *Capio*, *Pio*, *Piglio* enatam putat. Et certe Lombardi *Piare* dicunt, quod Tuſci *Pigliare*. Idem Tuſci nobilem olim Mutinenſem *Piorum* Familiam, *de' Pigli*, aut *Pigi*, nuncupare conſueverunt. Attamen qui excidit nobis prima ſyllaba verbi *Capio*? *Accipe* & Menagii *Etymon*, deducuntis hanc vocem a Latino *Pilare*, unde *Expilare*, ſignificans *per vim aliquid alicui tollere*. Et quamquam *Pilare* nihil aliud fuerit, niſi *Pilos detrabere*; latior tamen fuiſſe videtur illius ſignificatio, unde poſtea Gallicum *Piller*, idem quod *Expilare*. Vide infra *Scompi-glia*.

gliare. Meliora ego adferre non possum.

Pignatta. Olla. Non arbitror impostum hoc nomen, quod in cacumine, veluti *Pinea*, acutae essent Ollae, ut Menagius suspicatus est: quippe Ollae officium apertum, latumque habent, & nequaquam desinunt in acumen. Neque quod Ollae, dum in fornace coquuntur, ita dispositae sint, ut Pinum referant, sicuti Ferrarius opinabatur; quum alia quoque fictilia simili ordine componantur in fornacibus. Suspicio potius inditum *Ollae* vocabulum *Pignatta*, quod olim in more esset operculis Ollarum *Pineae* formam imponere. Nunc *Pinea* nux a nobis appellatur *Pigna*, ejusque fructus *Pignuolo*. Ex Olla *Pineata* manasse videtur *Pignata*, *Pignatta*.

Piluccare, Spiluzzicare. Sensim aliquid carpere, veluti plumas & acinos uvae. A Latino *Pilus*, *Pilutus*, *Piluticus*, *Piluticare*, Menagius *Piluccare* enatum censuit. E *Pilus*, *Pilutius*, *Expilutiare*, *Spilucciare*, *Spiluzzare*, *Spiluzzicare* idem Scriptor ad vocem *Spiluzzicare* per aliam scalam (multae ei quippe erant ad omne opus) e *Pilo* tamen petitam, ad originem horum verborum nos deduxit. Et sane in iis sentiri vox *Pilus* videtur, quasi sit *Pilos* sensim detrahere. Sed qui ex *Pilus* emerferit *Piluccare*, somnare quidem potes, at certò ostendere non potes. Quare mihi veri videtur similis, ex Germania ad nos venisse hoc verbum. *Pfluchen*, significans *Deplumare*, antiqua & propria est vox illius Linguae. Exciso pro more *F.* Italice evasit *Pluccare*, *Piluccare*, & addito *Ex* secundum Muti-

ensem Dialectum *Spluccare*, & Gallice *Esplucher*. Nicotius ab *Explicare*, Menagius ab *Expellicare* suum *Esplucher* traxerunt. Neque vidit Menagius, idem esse Italicum *Piluccare*, *Spiluzzicare*, & Gallicum *Esplucher*.

Pipistrello. Vispistrello. Vespertilio. Non Ferrario deducenti hoc nomen a *sonitu stridulo*, sed Menagio assentior, censenti, nomen ipsum Latinorum immutatum esse in hoc vocabulum, e quibus primum est usitatus. Illius mentionem feci, ut sentiat Lector, quousque sensim *Populus* corrumpendo antiquas voces, eas e prima sua structura deflectat. Pro *Vespertilio* invaluit *Vispistrello*, ac deinde *Pipistrello*. Longius etiam processere Mutinenses, quibus est *Palpastrello*, si tamen adeo dispar vox e *Vespertilio* emerfit. Atque heic memini, Cremonenses lepido nomine uti, appellantes *Vespertilionem Sgrignapappola*. *Sgrignare* est *dentes ostendere*, quibus praeter morem aliarum volucrum armati sunt *Vespertiliones*. In Vocabulario Cruscano praecedentis editionis *Nottola* appellatur *Vespertilio*. Vereor, ne unum ibi pro altero nomen irreperit. *Nottola* nihil aliud est, nisi *Noctua* Latinorum, nobis *Civetta*.

Pizzicare. Lewiter pungere. Censuit Menagius, ab ipso *Pungere* per complures mutationes (non raro incredibiles) emerfisse tandem *Pizzicare*. At vide supra *Becco*, *Rostrum*. Inde nata vox ista. *Beccare* primò efformatum, deinde *Beccicare* frequentativum pro *Andar Beccando*. Conversum id in *Pizzicare*, ad imitationem avium, quae *Rostro* cibum captitant. Ita pro *Beccicare*

care Germani dicunt *Picken*. Omnem verò dubitationem aufert vox *Bezzicare*, quae eodem sensu ac *Beccicare* ab Italis adhibita est, ut multa Vocabularii Florentini exempla produnt. Atque hinc prodiit *Pizzico*, *Pizzicotto*, qua voce utimur, quum summis digitis auferimus e massa aliqua modicum farinae, milii, rerumque similium, ad instar volucrum captantium rostro cibum. Aut quum summis duobus digitis quisquam pellem alterius subito compressionis ictu premit, quod & aves rostro facere quandoque consuescunt. Est & verbum *Pitzen* aliquibus Germaniae Populis, significans *Pizzicare*.

Poltrone. *Ignavus*, *Iners*. Multus est Menagius in expiscanda istius vocis origine. Savaro, Lindembrogius, & Salmasius a *Pollice truncato*; Ferrarius, Vossius, & alii, a *Murcus*; Alumnus, Galesinius, Landinus, Tassonius, aliique, a *Poltro*, significante *Lectum*, vocabulum *Poltrone* derivant. Menagio tandem quum minime certum videatur, *che Poltro significhi Letto*, in mentem venit, arcessendum esse *Poltrone* a *Pullus*, *Pullitrus* &c. Habeat ille sibi opinionem suam, quam aegre cuiquam persuadeat. Italis adhaereo ego, derivantibus *Poltrone* & *Poltrire* a *Poltro*, idest *Lecto*: quam vocem Germanica Lingua nobis suppeditavit. Est enim Germanis *Polster*, *Coltre*, *Guanciale*, *Piumaccio*. Hinc *Polstro*, *Poltro* efformatum plane videtur. *Poltrire* nihil aliud est, quam *Stare troppo in Letto*, sive *nelle Piume*, aut *sotto le Coltri*.

Pontare. *Vim facere*, seu *Niti in aliquid*. Aut a *Pultare*, aut a *Fultus* Menagius: ab *Impingere* Ferrarius

traxerunt. Nihil horum probes. Hisce conjecturis & meam, quaecumque sit, addere liceat. A *Ponte* fortasse vox emanavit. Pons enim ex utraque parte vim facit, ac nititur in ripas. Metaphorice autem translata videtur Pontis actio ad hominem Nitentem in alterum hominem, aut in alteram rem, quam retinere aut repellere conatur. Tunc enim ad morem Pontis pedibus & manibus se componit, & contra Nititur. Aut a *Punta* venit, nam dicimus etiam *Puntare*, & Galli *Pointer* ajunt. Et tunc ab iis, qui Acumine gladii in hostem Nituntur, derivata vox fortasse fuerit.

Posticcio. *Fictus*; ut *Capilli*, & *barba*, *posticci*. Ab *Imponere* est *imposticius*, hoc est *Fictus*, non naturalis. Hinc *Posticcio*.

Pozza. *Lacuna*. Vide subsequentem vocem.

Pozzánghera. *Lacuna* praesertim in viis, aquam continens. A *Fovea* Ferrarius deduxit, cui nemo subscribat. A *Pozzo*, *Pozza*, *Pozzánghera* Menagius, qui adhuc interrogandus est, cur *ánghera* additum fuerit. E Latinorum *Puteus* efformatum quidem fuit nostrum *Pozzo*. At *Pozza*, significans *Lacunam*, sive locum in superficie aliqua concavum, in quo aqua, aut alius liquor consistat, utpote diversae significationis a *Pozzo*, aliam habuisse originem mihi creditur, hoc est Germanicam. Nam Germanis *Pozzo* appellatur *Sodbrunne*. Quum verò *Lacunam*, seu *locum, ubi aqua stat*, designare volunt, dicunt *Pfutzze*, seu *Pfozze* feminini generis. Nomen hoc, abjecto *F*. euphoniae gratiâ, nos convertimus in *Pozza*. Germanis quoque est *Geraum*, idest

Latus, Amplus. Num ex ambabus hisce vocibus conjunctis prodiit *Pozzangheva*? Dissimulare tamen nolo, apud vetustissimum Germaniae Poëtam Otrifidum occurrere *Puzza* & *Puzzi* pro *Puteo*.

Predica. Sacra Concio. Ex Latino *Praedicare* derivatam hanc vocem omnes norunt. Hujus autem vocabuli mentionem tantummodo in eum finem facio, ut Lectorem moneam, in nuper laudati Otrifidi Germanici Poëtae, qui Saeculo Christi nono floruit, Poëmaticis occurrere eo sensu *Predica*.

Pretto. Purus, Merus. Corbinellius, Menagius, & Carolus Dati censent, e *Puretto*, (diminutivo adjectivi *Puro*) per syncopen evasisse *Pretto*. Eorum opinioni honor habendus. Attamen, quum nullum, ut *puto*, simile exemplum Tusci proferre possint, neque appareat, cur *Puretto* heic locum habuerit, quum *Puro* potius adhibendum foret, supervacaneum non sit moneo, inter antiquissimas Germaniae voces numerari *Preth*, *Brecht*, significans *Purum*, *Generosum*, *Elatum*, *Praestans*, *Nobile*: ita ut a vero non abhorreat, Vinum merum, ab ipsis olim appellatum *Wein Preth*, peperisse in Italia *Vino Pretto*.

Prigione. Carcer, & in Carcere inclusus. Menagius a *Prendo*, *Prifum*, *Prifum*, *Prifio*, *Prifioni*, trahit *Prigione*. Prima facie videatur certa haec origo. Verum postquam Olaus Verelius & Hicelius, Linguarum Septentrionalium scientifici, me docuerunt, veteris Linguae Gothicae fuisse *Prifund*, quod exemplis depromptis e vetustissimis MS is confirmant, nostrum *Prigione* a Borealibus potius, quam a Latinis accepisse videmur. Anglo-

Saxones quoque *Prifum Carcerem* appellarunt. Borellus Gallicum *Prifon* ex Italico *Prigione* delumptum censuit. Et certe, nisi Franci ex Germania in Galliam attulerint, Italica vox eo immigravit. An verò Septentrionales Populi a Latino *Prebendo* suum *Prifund* traxerint, quis quaeso decernat?

Prode. Stryenus. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Putto. Puer. Putta, Puella. Venetorum, Mutinensium, aliorumque Populorum voces sunt. Tusci quoque olim *Putto Puer* fuit, uti exempla in Vocabulario Cruscano congesta ostendunt. Quibus adde Fratrem Jacoponum Tudertinum, qui ante quadringentos & ultra annos canebat Lib. 6. Cantic. 23.

Di niente fece il tutto

Cbi per noi gia si se' Putto.

Putta olim Tusci *Metricem* significabat. Nescio num & adhuc id sonet. In Annalibus Caffari Tom. VI. Rer. Italicar. pag. 304. ad Annum Christi MCLXV. aiebant Pifani: *Filii de male Putte*. Nunc apud plerosque Populos in usu est antiquum vocabulum *Puttana*, *Metricatrix*. Si Menagio fides, ex Latino *Putus*, significante *Parvulum* venit *Putto*. Laudat ille Glossas, in quibus *Putus* est *Μικρός*, idest *Parvulus*. Sed incertum est, quo tempore Glossae illae scriptae fuerint; ibique pura nomina Italicæ Linguae occurrunt, Graece reddita. Josephus quoque Scaliger visus est sibi reperire *Putam*, aut *Putillam* in Satyr. 3. Lib. 2. Horatii. Sed non una est loci illius lectio. Ego apud Latinos non invenio, nisi *Purum Putum*, verbi gratia *Aurum*,
ubi

ubi *Putum* certe *Parvulum* non est. Quare donec certiora documenta adferantur, juvat suspendere iudicium de origine vocis hujus. Hickefius autem animadvertit, adhuc appellari ab Islandis *Putā*, *Merictricem*.

Q

Qua e là. *Huc* & *illuc*. Menagii sententia est, ab *Eccum Hac*, *Ecco Hac*, *Coac*, *Quoa* effluxisse *Qua*: & ex *Illac* efformatum *Là*. Hariolari heic & mihi liceat. Mos antiquorum fuit dicere in *Hac-ce parte*, & *illa*, sive de *Hac-ce parte* & *illa*. Fortasse pro *Hac-ce* nonnulli ex Italiae Populis dicere coeperunt de *Hac-ca parte*, & abjectâ primâ

A syllabâ, ac omisso vocabulo eodem parte dixerunt de *ca*, uti pronuntiant Neapolitani, aut *di qua*, ut ajunt Tusci. At Lombardi mollius pronuntiarunt hanc vocem, pro *Hac-ce* dicendo *Hac-za*, & deinde *za*: quod ipsum Gallica Lingua fecit. Ita ex *Illā*, scilicet *parte*, efformatum fuit *Là*, syllabâ primâ neglectâ. Attamen vide, quae supra adnotavi ad vocem *Coloro*. Interea exemplum utriusque vocis, nempe *Zà* & *Là*, praebebit Charta Mediolanensis, quam autographam vide in Tabulario insignis Monasterii Ambrosiani. Ibi Anno MCLIII. occurrit nobis a *XL. Anni in Zà*, a *XXV. in Là*; & a *L. Annis in Zà*, & a *XXX. in Là*. Chartam ipsam accipe.

B

C

Sententia Oberti Mediolanensis Archiepiscopi in controversia de Hospitali Sancti Ambrosii, agitatâ inter Abbatem Sancti Ambrosii, & Fratres ejusdem Hospitalis, Anno Christi 1153.

Recordatio sententiae, quae data est a Domino Oberto Sanctae Mediolanensis Ecclesiae venerabili Archiepiscopo super controversia, quae inter Johannem Monasterii Sancti Ambrosii Abbatem, & Fratres Hospitalis, quod Hospitalis Sancti Ambrosii dicitur, agitabatur. Controversia autem haec erat. Praedictus siquidem Abbas dicebat, ipsum Hospitalis esse de Parrochia Ecclesiae Sancti Michaelis, & per ipsam Ecclesiam, quae Capella est Monasterii Beati Ambrosii; ad se pertinere, atque in ipso Hospitali, tamquam in sua Parrochia, per Capellanos ipsius Ecclesiae Sancti Michaelis per quadraginta annos & ultra jus Parrochiale libere exercuisse visitando, sepellendo, & post exequias mortuorum aquam benedictam,

D & in Vigiliis Natalis Domini aquam benedictam & incensum in eodem Hospitali portando, & alia, quae ad jus spectant Parrochiale exercendo. Ad quae vera esse monstranda plures testes idem Abbas produxit. E contra praescripti Fratres respondebant, dicentes, praesatum Hospitalis nec esse de Parrochia Ecclesiae Sancti Michaelis, nec ad Abbatem Sancti Ambrosii pertinere: ita quod in eo per se, vel per suum Capellanum aliquod debeat divinum exercere officium; sed affirmabant, se liberam habere potestatem requirendi Sacerdotem, undecunque vellent, qui in celebrandis divinis officiis ei serviret. Ad quod probandum quosdam adduxerunt testes. Quibus ita auditis & diligenter inquisitis Dominus Obertus Archiepiscopus, communicato cum fratri-

E

fratribus suis & aliis Sapientibus viris consilio, hanc promulgavit sententiam, inquiens: Si quinque ex testibus, qui a parte sepe dicti Abbatis producti sunt, videlicet Philippus Monachus Monasterii Sancti Laurentii Novariensis, & Landus, & Henricus de Magezate, & Milo & Rogerius de Fabrica, prestito juramento, quod testati sunt, verum esse affirmaverint, & ipse Abbas per suum Advocatum juraverit, quod memoratum Hospitalale est de Parrochia Ecclesie Sancti Michaëlis, jus Parrochiale Ecclesie Hospitalis eidem Ecclesie Sancti Michaëlis adjudicamus. Ibi autem statim in presentiarum & Abbati & testibus juramenta, sicut in sententia dictum fuerat, facere paratis a Fratribus ipsius Hospitalis fuerunt remissa. Et sic finita est Causa. Testium autem testimonium hoc est:

Philippus Monachus dixit: Ego steti in Monasterio Sancti Ambrosii tempore Abbatis Jobannis, scilicet Guazina. Et vidi Dominum Albertum de Incino, qui serviebat Capellam Sancti Michaëlis, servire Hospitalale Sancti Ambrosii per visitationem & sepellitionem & incensum in Vigiliis Nativitatis Domini, & sepellitionem & aquam benedictam post sepellitionem. Et quando non aderat, serviebat pro eo aut Dominus Ubertus, aut Dominus Petrus de Cistellago, vel Presbyter Ariprandus de Sancto Vitali, vel Presbyter Machagnus de Sancto Martino. per invitationem Monachorum Sancti Ambrosii. Et hoc vidi per Annos octo & plus a terraemotu infra, & a decem Annis in là.

Milo dixit: Ego scio, quod eram Major in Sola Sancte Cecilie; & quidam homo de Hospitali nobiscum erat in ea Sola. Quo mortuo, diximus Guilielmo de Moneta, qui erat Major in Hospitali: Si vultis sepellire eum ad Sanctum Michaëlem, dabimus vobis cilicium, &

Tom. VI.

A candelas Monachis Sancti Victoris. Et ipse dixit: Sepellite eum apud Sanctum Victorem. Et nos ivimus, & invitavimus Monachos Sancti Victoris. Et ipsi dixerunt, quod non venirent sine Capellano Hospitalis. Et affuit Capellanus Presbyter Petrus de Incino. Et hoc fuit a duobus Annis in Zà, & a Mense in Là. Et mecum erat Rogerius de Fabrica.

B Rogerius de Fabrica dixit idem, excepto, quod non dixit, quod prius ivissent ad Dominum Hospitalis, & requisissent ab eo, si vellet sepellire apud Sanctum Michaëlem, & quod promississent cilicium, & alia. Hec non dixit: sed dixit, quod invitaverunt Abbatem & Monachos; & post quesierunt Capellanium, & habuerunt Presbyterum Petrum, & cetera sicut Milo.

C Lando dixit: Ego vidi Dominum Nazarium Rembaldo bis, & plus, portare incensum in Hospitali in Vigiliis Natalis; & Dominum Aripertum de Bargaris similiter ter portare incensum; & Dominum Albertum de Incino quater id facere. Et hoc faciebant ex parte Monasterii. Et vidi eosdem Sacerdotes sepellire mortuos Hospitalis apud Sanctum Michaëlem. Sed nescivit dicere quos. Et hoc fuit a XL. Annis in Zà, a XXV. in Là.

D Henricus de Magizate dixit idem quod Lando, a L. Annis in Zà, & a XXX. in Là.

E Data est haec sententia Anno Domini Incarnationis Millesimo Centesimo Quinquagesimo Tercio, Mense Februarii, Indicione Prima.

Ego Obertus me hic p. p. subscripsi.
Ego Galatinus Archidiaconus subscripsi.
Ego Obisius Archipresbyter subscripsi.
Ego Guisfredus Presbyter subscripsi.
Ego Milo Presbyter subscripsi & interfui.

Ego Johannes Presbyter subscripsi.

N a n

Ego

Ego Stefanus Primicerius subscripsi & interfui.

Ego Ardericus Primicerius Notariorum interfui & subscripsi.

Ego Anselmus indignus Diaconus interfui & subscripsi.

Ego Adelardus Diaconus subscripsi.

Ego Algisus Diaconus interfui & subscripsi.

Ego Jordanus Diaconus interfui & subscripsi.

Ego Wilielmus Diaconus subscripsi.

Ego Gualterius Subdiaconus subscripsi.

Ego Presbyter Subdiaconus subscripsi.

Pendet haec Bulla cerea.

Quagliare. Nulla dubitatio est, quin sit ipsum *Coagulare* Latinum, uti *Squagliare*, *Excoagulare*.

Qualche. *Aliquis*. Si sciscitaris, quae sit hujus pronomini origo, Menagius e vestigio respondet: *Dal latino Qualisque dicto per Qualiscumque*. At *Qualisque* somniata vox est, neque Latinis, aut Barbaris nota, nedum usurpata. Praeterea pro *Qualiscumque* nos dicimus *Qua-*

lunque, non *Qualche*. Denique alia est significatio pronomini Italici *Qualche*, & Latini *Qualiscumque*. Gallicae quoque Linguae est *Quelque*. Num ex *Aliquis*, aut *Aliquae*, enatum *Qualche*, subtracto videlicet *I.* & praeposito *QVI.* Aut *QVAE*: quod in aliis pronomini-bus factum videtur? Ubi fortè Majores nostri dixissent *Si qua aliqua*, ne *qua aliqua*, ridendam phrasem procul dubio adhibuissent, sed non ita peregrinam, quin cadere in indoctum vulgus potuerit, ac inde sensim emergere vocabulum *Qualche*.

Quatto. *Occultus*, & *humi reclinatus*.

A. Quattare ignoto verbo, aut a *Captare*, more aucupum, qui sese reclinati celant, vocem traxit Menagius. Neutrum probes, si attente consideres. Arbitror ego, a Germanico *Wachte*, quod *Excubias*, nobis *Sentinelle*, significare dicitur, manasse *Quatto*. Vide inter Langobardicas Legem Centesimam Vigesimalam Octavam Caroli Magni. Ibi *Wactae* occurrunt: quo nomine designarunt antiqui in insidiis positos; aut ad speculandum constitutos, an hostis adveniret. Hinc nostrum *Aguato*. *Wactae*, *Wagtae*, *Guetta*, *Guetra*, *Guaita*, *Gaita*, pari sensu occurrunt apud veteres. Ex eo quod ejusmodi speculatores reclinati & occulti intenti essent in hostes, inde *Guaeto*, & postea *Quatto* prodierit. Addo tamen, Mutinensibus esse, *Star Quaccio*, idest *Tacere*: *Acquacciarfi*, hoc est, a loquendo, seu vociferando desistere. Haec vocabula ex *Adquietare se*, traxisse videmur. Est aliquid analogiae inter Tuscorum *Quatto* & Mutinensium *Quaccio*. Iidem Tusci dicunt *Rimbros-*

to, & *Rimproccio*, Latine *Exprobratio*, *Objurgatio*.

Quello. Ille, aut *Illud*. Si *Castelvetrum* audimus, compositum fuit Pronomen istud ex *Hoc* & *Illud*. *Castelvetrum* sequutus est *Cittadinus*. Verùm *Menagius* ex *Ecco Ille*, traxit *Quello*. Sit laus eorum conjecturis, quibus & meam adungere liceat. Itaque opinor ego, ex *Qui Ille* efformatum fuisse pronomen nostrum *Quello*, quod primùm fuerit pronuntiatum per *I. Quillo*, quemadmodum in *Neapolitana* Dialecto effertur adhuc per *Chillo*, ac tandem a nobis conversum exlitterit in *Quello*. Ita *Cittadinus* ex *Hic Ille* deduxit *Questo*. At mihi veri videtur similis, ex *Qui Ille* processisse, unde *Neapolitani* suum *Chisto* efformarunt, qui & habent *Chesso*, aut *Chisso*, uti suspicor ex *Qui Ipse*. Nostrum quoque *Codesto* sive *Coresto* ex *Quod Istud*, fuisse deductum videtur. Atque haec dixisse licuerit, dummodo *Majores* nostri non pronuntiaverint *Ille* & *Iste*, quasi cum aspiratione, scilicet *Hille*, *Histe*: tunc enim, ut infra dicam, illud *H.* evasisset *CH.* Vidi in veterum Codicibus *Heos*, & *Hiis* scriptum, non verò *Histe*, aut *Hille*.

Qui. *Heic*, *Hoc in loco*. Ab *Ecco-Hic*, *Coic*, *Cois*, *Qui* per consuetas scalas suas descendisse putat *Menagius*. In re prorsus mihi obscura ut aliquid dicam, vide, an veteres dixisse primo potuerint *Hic* addito *I.* nempe *Hichi*, quod apud *Francos* evasit *Icy*. Tum dimisso *Hi*, retinuerint *Chi*, uti adhuc *Mutinenses* pronuntiant; alii verò *Italiae Populi* converterint *Cbi* in *Qui*. Ad vocem *Guso* supra

ostendi, *Germanorum* more *H.* in vocum initio per *CH.* saepe pronuntiatum fuisse. *Germanis* est *Hi*, idem atque *Latinorum Heic*. At tamen praestat adhuc obscuram vocis originem arbitrari.

R

R *Abbuffare*. Vide supra *Buffare*. *Raccontare*. *Enarrare*. Primitivum hujus verbi est *Contare*, quod idem significat. Quum *Contare* significat *Enumerare*, procul dubio a Latino *Computare* prodiit. At ubi *Narrare*: aliam fontem habuisse censendum est. *Gallica* Lingua usurpat *Conter* eodem sensu; sed simul habet *Conte*, quo vocabulo significatur *Confictus* aliquis casus, sive *Fabula*. Qui *fabulosum* quidquam enarrabat, fortasse primo dictus est *Conter*; ac eadem vox deinde translata ad cuiuscumque rei narrationem. Ita *Chance* (quod supra vidimus) significans *Avvenimento*, originem dedit verbo *Cianciare*. Sed quare *Conte* appellata a *Francis* *fabulosa* narratio? Id mihi ignotum.

Ragazzo. *Servus* ad vilia ministeria adhibitus. Mirum videatur, quei *Menagius* tantum suae phantasiae permiserit, ut ex *Verna* Latino efformatum putarit non solum *Garzone*, sed & *Ragazzo* *Italicum*, & *Gallicum Laquais*. In ejus sententia confutanda non immorabor. Certi aliquid ne ego quidem *heic* habeo. Suspicionem tantummodo exeram. Est *Graecis* *Ράχη*, *Rhacca*, vel *Raga*, significans genus aliquod Vestis vilis, pannosae, seu lacerae, cujus mentio est apud *Scriptores Graecos*. *Honorius Augustus*

gustus Anno Christi CCCXCIX. ut est in l. 3. Lib. 14. Tit. 10. Codicis Theodosiani, Edicto usum *Ragarum* interdixit, magnificentiae & decori Urbis consulens. Intra Urbem Romam nemo vel *Ragis*, vel *Tzancis* utatur. Num fieri potuit, ut *Ragatii* appellarentur vilis conditionis homines, quales Servi fuerent, quia *Ragis* induti? Habuit & Hebraica, seu Syriaca Lingua vocabulum *Raca*, significans hominem nihili, hominem pauperem & abjectum, Matthaei Cap. 5. vers. 22. *Si quis dixerit fratri suo Raca &c.* Num hinc *Racatii* nuncupati viliores Servi? Adde, Gallicam Linguam, cui est *Racaille*, nobis *Ciurmaglia*, *Feccia del Popolo*. Appellati demum fuere *Ragazzi* etiam *Pueri*, qua ratione videmus, *Servos* olim *Puerorum* nomine compellatos. *Ragaziorum* verò mentio apud veteres praesertim in militia occurrere consuevit. Milites enim (quo nomine tunc designati *Equites*) *Ragazos* secum adducebant, quibus custodiendos & comendos equos tradere mos fuit; ita ut famuli fuisse videantur, sed vilis conditionis. Dominicus de Gravina in Chronico, Tomo XII. Rer. Italicar. pag. 595. de Hungaris equitibus scribit: *Hoc unanimi deliberato consilio, datis equis eorum Ragaczinis, unusquisque pedes, evaginatæ gladiis, concivibus Civitatis mortem minantur.*

Rallegrarsi. *Lactari*, *Exsultare*. Ejus origo, *Alacer*, *Alacris*, unde *Allegro*, & addito *R.* inde *Rallegrarsi*.

Ramingo. *Solitarius*, *Vagus*, *Profugus*. De avibus rapacibus haec tradit Crescentius, uti animadverterunt Academici Cruscani in Vocabula-

rio: *Quello, che di nidio uscito, di ramo in ramo va seguitando la madre, e si chiama Ramingo, è migliore.* Similitudinis causâ putant iidem Academici appellatum *Ramingo*, *quegli, che va pel Mondo errando.* Etymon hoc arripuit Menagius, illudque & ego lubens laudo. Attamen quum vix ulla intercedat similitudo inter hominem *Profugum* per orbem, seu *Solitarium*, & avem *di palo in frasca*, uti dicere solemus, volitantem: quum quilibet etiam hominum gradiens, de loco in locum moveatur, neque propterea quilibet *Ramingo* appelletur: dubitandi locus superest, an potius ab *Eremus* *Eremita* emeruisse potuerit, quod postea *Ramingo* evaserit. Nam quod *Ra*, & non *Re* occurrat heic, nihil ob stare videtur, quum & ex *Eremita* efformatum fuerit *Romito*. Ita ex Graeco *Χελώνη* non immeritò prodiisse creditur Lombardicum nostrum *Gallana*, *Testudinem* significans, ubi vides *Che* in *Ga* fuisse conversum. Uti verò ex *Solus* efformatum fuit *Solingo*, ita ex *Eremus* efformari potuit *Ramingo*. Exemplum etiam a Vocabulario ipso della Crusca suppeditatur: *Perchè stai tu così Ramingo nella Strada?* Id est tam *Solus*, tam *Solitarius*. Sit conjecturae forsitan audaci venia. Mutinensis dialectus habet *Andare a smarengo* pari ferme sensu atque *Andare ramingo*. Num ut in aliis vocibus factum est pro *Smaringo* Tusci dixerint *Ramingo*?

Rampicone. *Harpago*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Rampino. *Uncinus*. Vide eandem Dissertationem.

Rampognare. *Conviciari*, *Acriter Arguere*,

guere, Objurgare. Suspiciatur Menagius, a *Reimpugnare* deductum fuisse hoc verbum. Sed *Rimpugnare* inde emerisset. Neque *Reimpugnare* praebet speciem germanam significationis Italici verbi *Rampognare*. Ego metaphoricum vocabulum suspicor a *Rampone* profectum (*Uncum* dixere Latini, sive *Harpagonem*), quasi dure objurgantes aliquem, verbis eum lacerarent ac euleatis ac retortis, more Unco- rum. Sic Latinis in usu fuit *Lacerare maledictis*; & Galli habent *Estriver, Staffilare*, scilicet contumeliosus verbis. In hujusmodi suspicione me confirmat Guilielmus Malmesburiensis Histor. Lib. 6. quo teste Guilielmus II. Angliae Rex in iras erupit, quod Helias Cenomannensis Comes captus temeraria verba sibi in faciem expromeret. *Tunc Willielmus prae furore fere extra se positus, & Obuncans* (idest, ut mihi videtur, *Rampognando*) *Heliam: Tu, inquit, nebulo, tu quid faceres?* Idem Lib. 3. de Hildebrando Archidiacono, qui postea Sedem Romanam sanctissime tenuit sub nomine Gregorii VII. haec habet: *Archidiaconus a longe clamans, & Abbatem Obuncans: Tu tu, inquit, male cogitasti.* In antiquis Glossis ab Eccardo editis Tom. I. Histor. Franc. Orientalis, legitur *Obunco, Objurgo*. Itaque omnino verisimile est, ut illi ab *Unco, Obuncare* traxerunt, ita & nos a *Rampone* Italico, significante *Uncum*, deduxisse nostrum *Rampognare*, quasi *Stracciare con parole pungenti*.

Rampollo. Germen, Surculus. A Latino *Repullulare*, sive *Reinpullulare* efformatum fuit. Aut a *Ramus & Pullulo*.

A. *Randa.* Vide vocem sequentem.
Randello. Brevis baculus saepe in arcum inclinans, quo funes ad jumentorum sarcinas stringuntur. Inepte Ferrarius a *Rastrum* derivavit. *Forse da Ramus, Menagius* ait, *Ramidus, Rambdus, Randus, Randellus, Randello.* Et sane a Mutinensibus *Ramulus* appellatur *Randello*. Attamen Menagianum Etymon abjiciendum est, ac potius deducenda vox e *Rand* Germanicae Linguae, significante *Gyrum, Circulum*, uti & *Orlo, Margine*. Dicimus *la Randa di un volto, di un arco.* Et Artificibus quibusdam apud nos instrumentum est, *Randa* nuncupatum, quo utuntur ad designandum Circulum in rotis, doliis &c. Propterea enatum vocabulum *Randello* videtur, non ut significetur *Ramus*, sed quidem ut indicetur aut ejus figura, aut actio, qua gyrando stringuntur funes ad clitellas, hoc est, circumvolvendo frustulum baculi curvati. Vide Tuscorum vocem *Randagio*, quae significat hominem aut bestiam libenter vagantem. A *Gyro* & ipsa descendit. Dicimus enim *Girar pel Mondo, Girar pe' campi &c.* Mutinenses pro *Randello* dicunt *Rondanello*. Apud Dante occurrit *a Randa, a Randa*, & significat quod nuper innui a Germanis usurpatum, nempe *Orlo, Margine*, non *Vix, sive Appena*, uti Bembus censuit. Potius *Rafente*, uti Castelvetrus est interpretatus. In brevi Chronico Pisano, quod in Collectionem Rer. Italicae intuli, legitur *alla Randa del giorno*, idest *allo spuntare*, sive metaphorice *sull' orlo del giorno*.
Rannicchiarsi. Contrahere se; Raggrupparsi. A *Nicchio*, significante *Concham*,

cham, sive *testam* Ostreorum, derivavit Menagius. Atque ejusmodi origini acquiescendum puto. At tamen quum *Concha*, sive *testa* proprie non sese contrahat, liceat addere, perpendendum superesse, num potius ex *Rana*, & barbaro-Latino *Ranícula*, efformari potuerit *Raniculare*, *Ranicchiare*: neque enim geminum *N*. obstat. Saepe Florentini literas geminant, contemptâ origine vocis, ut suam pronuntiationem exprimant. Profectò videas, *Ranas* contrahere suos pedes ad corpus; atque illud *Ra* hujusmodi conjecturae favet.

Rantolo. *Catarrhus in uvulam* (unde Italicum *Ugola*) *cadens, ex quo impeditur vox*. Ita definiunt vocabulum istud Auctores Vocabularii Florentini. Mihi potius creditur ita appellatus sonus quidam, seu sibilus, e gutture, sive ex uvula, quam catarrhus obsidet, prodiens, dum spiritus attrahitur. Hunc sonum vel inviti emittunt, qui ab ejusmodi catarrho vexantur, etiam si minime loquantur. *Asperitas animae* eâdem significatione apud Plinium seniore occurrit. *Βράγχος* autem, sive *Branchus*, appellata est a Graecis *Raucedo*. Menagius, cui nihil difficile, a *Branchus*, *Brantus*, *Brantulus*, *Rantulus*, hac scilicet scalâ *Rantolo* deducit, ac subdit: *Ne viene al sicuro*; tanta est confidentia hominis. Apage. Mihi vocis hujus ignota origo, nisi quod monendus est Lector, Mutinensibus esse *Rántica*, idem quod Florentinis *Rantolo*. Senensibus quoque est *Rántaco*, atque ab iis *una vecchia Rantacosa* dicitur, quae Florentinis foret *Rantolosa*. Num ergo *Rántica* appellari potuit hic sonus, quasi vox *Errantica*?

A *Rascia*. Species panni lanei. Menagius inquit: *Credo da Rasum, Rasicum, Rasizium, Rascium*. Ne crede. E loco, seu regione, ubi fabricabatur tela haec, nomen ipsa sumfit: quod de tot aliis pannis ac telis factum novimus. *Rasciae* Regnum celebre est in Historia medii aevi. Nunc appellatur *la Servia*, & *Populi* nomen retinet, *Rasciani* nempe appellati.

B *Raspere*. *Unguibus terram scalpere*. Non incongrue Menagius a Latino *Rusparsi*, vocabulum deductum putat. In hac Etymologia adferenda praecesserat Franciscus Junius in Notis ad Tertullianum. Neque inficias ierim, quin *Raspere* reddi Latine possit *Rusparsi*, sed metaphoricè loquendo. Nihil enim aliud est *Rusparsi*, Nonio teste, nisi *Scrutari*, sive *crebro quaerere*. Attamen quum nos Mutinenses *Ruspere* & *Raspere* diversâ significatione habeamus, opinor propterea, verbum *Raspere* manasse e Germanica voce *Raspel*, significante *una Raspa*, sive ferrum, quo superficies rerum abraditur. Apud varios artifices in Italia hoc idem nomen retinet. Quod quum faciant equi terram pedibus contundendo, & gallinae unguibus tellurem lacerando, propterea nobis *Raspere* dicuntur, & Germanis *Raspen*. Dicimus & *Raspere* nos Lombardi, Tusci verò *Raschiare*. Mutinenses praeterea habent *Razzare*, Tusci *Razzolare*. Primum est artificum *Raspâ* utentium, alterum gallinarum. Quod est ad *Raschiare*, Gallis quoque est *Rasler* (fortassis olim *Rasler*) sed nescio, illi-ne a nobis, an nos ab illis acceperimus. Furterio Celtica vox creditur, significans *Raspe*. Anglis idem est *to Rake*, ac nobis

nobis *Raschiare*, & Gallis *Racler*. A *Raschiare* efformatum *Raschiolare* frequentativum, quod in *Razolare* evasit.

Rattoppare. *Resarcire*. A Graeco Π'έπτεiv descendere nequit, uti Monofinius opinabatur. A *Toppa*, significante frustum panni, quod insuitur vestibus attritis, vocem derivavit Menagius, qui & addit, pro *Stoppa* dici a nobis *Toppa*: onde *Stoppare*. Sed falsum est, Italos unquam adhibuisse *Toppa* pro *Stupa*. Diversum quoque *O.* in *Toppa* & *Stoppa*, diversam originem indicat. Subdit Menagius: *Da Rattoppare vogliono alcuni, sia formato il Francese Radouber*. Sed mirari possis, eruditum adeo virum nihil ex ista luce profecisse. Gallicum *Radouber* est purum putum *Re-Adouber*. *Adouber* verò est nostrum *Adobare*, de qua voce egi in *Dissertatione LIII. de institut. Milit.* Florentini nunc scribunt *Addobbare*: at olim scribebatur *Adobare*. Porro idem erat *Adobare una casa, una nave*, atque domum vel navim rebus omnibus necessariis ac opportunis instruere. Si male habebatur exempli causâ Navis a procellis, a proeliis, tunc necesse erat ipsam *Re-Adobare*, sive *Resarcire*. Nihil autem aliud videtur *Rattoppare*, verbum Florentinum (a Lombardis neutiquam, ut puto, usurpatum) nisi idem *Re-Adobare*, more Teutonum pronuntiatum: nam ii *D.* convertunt in *T.* & *B.* in *P.* Atque inde apud paucos e vulgo Florentino invaluit *Toppa* pro fragmento panni ad resarciendas vestes. Est etiam Mutinensibus *Toppave*, significans *Verberare*, & *Menar la Toppa*. Quod nescio, ortum-ne fuerit e sonò verberem, quem dici-

mus *Tip-Top*, an potius e Germanico *Toben*, significante *Furere*, *Saevire*.

Ravanello. *Rapbanus*. Nescio, quid sibi velit Menagius, quum nobis hoc Etymon venditat. *Ravus*, *Rava*, *Ravanus*, *Ravanellus*. Nostrum *Ravanello* est ipsissimus antiquorum *Rapbanus*, diminutive usurpatus. *Ravus* est *Obtusus*, nihilque rei habet cum Latino seu Graeco *Rapbanus*.

Regalo. *Donum*. Fureterius aut ab Hispanico *Regalo*, aut a Latino *Regalis* profectam hanc vocem putat. Illud certum est, tum Italos tum Francos, Hispanos quoque, & Germanos vocabulo isto uti. Itaque videndum, num Germania tot aliarum vocum mater, quae per Occidentem effusae sunt, hanc etiam nobis dederit. Apud veteres Italos exemplum hujus vocabuli nondum offendi, ita ut ferius ad nos venisse videatur.

Rematico. In Vocabulario Florentino, quid vox ista significet hisce verbis explicatur: *Rematio in vece di Aromatico. L' usiamo per fastidioso e fantastico. Difficilis*. Vereor, ut vim vocabuli fuerint assequuti doctissimi Scriptores. *Cose Rematiche, affare Rematico, azione, o roba Rematica* nos dicimus: idest rem, negotium, actumve, qui si audiatur, horrorem excitet, aut si agatur, gravi poenâ sit dignus. Mutinensis vulgi Dialectus reapse concors est cum opinantibus, *Rematico* idem esse atque *Aromatico*. Dicimus enim *Roba Romatica*. Sed non eam esse veram originem vocis mihi persuadeo, quum *Rematico*, non *Romatico* meliores dicant. Praeterea vocabulo isto designare quodammodo volumus rem *foetentem*.

quod

quod certe proprium non est *Aromatum*. Davanzatus a *Rheuma* Graeco vocem emerisse censuit, quasi res ingratae *Catarvum*, moveant. Quod Etymon uti nimis longe conquisitum nemo amplectatur. Mihi veri videtur similis a *Remo* deductum fuisse *Rematico*. Scilicet quum dicimus *Roba Rematica*, significare est animus *Cosa*, *Roba da Remo*, idest quae si fieret, aut vulgaretur, gravis alicujus criminis reum quempiam proderet. Uno verbo, significare videtur facinus, *Remo*, idest *Triremis* poena dignum. Exemplum hoc adferunt Florentini e *Ciriffo Calvaneo*.

E portan bastonacci assai Rematici;

idest similes *Remo*.

Ribaldo. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Ribaltare. Vocabularii Florentini Auctores hanc vocem fortasse non satis accurate interpretati sunt; *Darla volta*, *Mandar sossopra*. A *Volta Voltare*, *Rivoltare*, *Riboltare*, *Ribaltare*: ita ejus originem nobis exhibet Menagius. Tum subdit: *Ovvero da Altum*. *Più m'aggrada la prima opinione*. Postrema tamen unice vera. Itaque origo vocis est *Ab Alto*, addito *Re*, sive *Ri* in principio, quod & in compluribus aliis vocabulis Lingua nostra facere consuevit. Uti Latina Lingua ab *Ex Alto* peperit *Exaltare*, ita & *Ab Alto* Italica genuit *Ribaltare*, sicuti ex *A Basso* depromsit *Abbassare*. Quotiescumque ergo *Ab Alto* aliquid praeceps agitur, aut effunditur, tunc verbo *Ribaltare* utimur, uti *Ribaltare un vaso d'acqua*, *Ribaltare una Carrozza* &c. Atque hinc *Ribalta*, fenestra scilicet

A cet lignea, quae *Ab Alto* descendit, superiori parte suis cardinibus haerens, & inferiori mobilis.

Ribrezzo. *Subitus horror corporis*. Multis verbis fortasse nihil nos docuit Menagius, dum opinatus est, a *Reprimere*, *Repressum*, *Repressicum*, *Reprezzo*, *Riprezzo*, descendisse *Ribrezzo*. Illum, si imitari vellem, dicerem & ego, ab *Reobrigere* & *Reobrigecium* breviato efformatum fuisse *Ribrezzo*, quum proprie *Ob-rigere*, non *Reprimere*, ea vox significet. Sed satius duco, ignotam adhuc fateri mihi originem vocis.

Rigattiere. *Propola*. Ferrarius a *Reaptare* derivat hanc vocem. Menagius a *Regratarius*, Latino-barbaro vocabulo. Sed cur *Regratarii* appellati *Propolae*? Quod (subdit idem Menagius) *rigrattando le robe vecchie, le abbelliscono, e fanle quasi paver nuove*. Neque diversa mens *Du-Cangio*, *Corradere* designatum putat a *Regratate*. Sed aliud quam *Grattare*, seu *Radere*, opus est ad reconcinnanda vetera vestimenta. Quare aut amplectenda Ferrarii sententia, aut mea, opinantis videlicet, *Regratarios* inde nuncupatos fuisse, quod *recrearent*, seu *resarcirent* vestes, a se emtas, ut pluris venderent. Hinc *Recreatarii* dicti, & denique *Regratarii*. Florentiae *Rigattieri* dicuntur, qui redimunt, ac rursus venum exponunt non tantum vestimenta, sed & cetera appellata *Massarizze usate*. Latius etiam vox usurpata fuit interdum, hoc est propagata ad emtores victualium. In Charta Ludovici VII. Regis Galliae, Anno Christi MCLXXVIII. scriptum est: *Regratarii non emant victualia infra Banlivam*. Amicus olim meus *Ubertus Benvoglientus*, *Patricius Senensis*,

nentis, mihi ob raram eruditionem, etiam si e vivis sublatus, temper cum veneratione memorandus, in literis ad me datis, vocem *Rigattiere* arcessendam putabat e vocabulo *Raccatto*, idest vestimentis veteribus recuperatis si e receptis ut reconcinnentur; dictumque primo *Raccattiere*, ac deinde *Rigattiere*, eâ ipsâ ratione, qua *Banchiere*, *Argentiere*, *Dioghiera*, *Dappiere* &c. Senenses mutato *R.* in *L.* dixere *Ligattiere*. Et sane laudanda Benvoglienti conjectura, quum Mediolani adhuc *Recattoni* vocentur, qui victualia, resque alias emunt, ut cariori iterum vendant. Ii ab Hispanis, quibus *Recaton* & *Regaton*, idem significant, hanc vocem mutuati sunt. Nos Mutinenses nuncupamus *Rivendevuoli*. Quod ubi statuas, origo vocis erit ab *Re-Ascattare*, idest *Rursus Emere*, Gallis *Re-acheter*. Censet autem Menagius, *che i Francesi non han preso altronde il loro Acheter, che vale Emere, che da Ascattare*, Italico nempe verbo, quod is ab *Accattare* Latino deducit. Et revera adhuc in Sicilia ac Regno Neapolitano. *Accattare*, idem est ac *Emere*. Utrum verò Neapolitani a Gallis, an Galli ab istis hoc verbum acceperint, incertum est. Nam Tuscis *Ascattare* eo sensu in usu esse non video, sed pro *emendicare panem*. Et Mutinenses *Ascattare* adhibent pro *Invenire*. Verùm si *Rigattiere* a *Re-Acheter*, seu *Re-Ascattare* derivatum velimus, *Rechatarius* aut *Raccattarius* efformatum fuisset, non verò Latinum *Regratarius*, neque Gallicum *Regrattier*, neque Anglicum *R-grater*.

Rimboccare. *Repercutere*. Mutinensibus *Rebeccare*. Nulla mihi dubitatio,

Tom. VI.

A
B
C
D
E
quin e *Becco*, scilicet *Rostro*, & ex *Beccare*, idest *Percutere Rostro*, addito *Re*, vel *Re* & *In*, efformari poterit hoc verbum. Attamen vidi, qui de Conviciis agunt, uti eodem verbo ad significandum *Regerere alicui injuriam*: quo sensu videtur natum e *Becco* significante *Hircum*; quod gravi probro sibi ducunt viri, praesertim conjugati. Vide supra vocabula *Briccone* & *Dileggiare*.

Rimbrotto. *Exprobratio*. *Rimbrottare*. *Exprobrare*. Florentinorum vox. Fuerunt & qui *Rimproccio* & *Rimproccare* dixerunt, idem atque *Rimbrotto*. Quare agnoscas, ejusmodi voces e Gallico *Reprocher* in aliquot Scriptorum Tuscorum officinam migrasse.

Rimproverare. *Beneficia Exprobrare*. Ut omnes norunt a *Reimproverare* descendit hoc verbum. Id commemoro, ut noscas *P.* in *V.* consonans quandoque immutatum, quod & in verbo *Sceverare* factum fuit, efformato e *Separare*. Ita pro *Sapere* est nobis *Saverere*.

Rincrescere. *Pigere*; *Toedere*; *Molestum esse*. Non ab *Re* & *Increscere* Latinorum venit, uti arbitrabatur Menagius: poscitur enim ab hoc verbo aliquod nomen, ut sensum pariat. Neque ab *Aegrescere* ut *Ferrarius* suspicatur. Nam etsi primo aspectu proxima sit vox ista, & literarum sono & significatione, nostro *Rincrescere*, attamen *In* suum locum heic poscit. Mihi ergo veri similis est, immo paene certum, Italicum verbum processisse ab *Ingravescere* Latinorum, uti idem Menagius est suspicatus. *Grave est mihi*, idest *Molestum*, Latinorum phrasis est, qua & nos utimur. *Ingravescit mihi*, idem. signifi-

O o o

gnificans, adhibere vulgus coepit, quod sensim in *Incravescit*, & compendii causâ in *Increvit*, *Incesce*, evasit. Addito *Re*, efformatum fuit *Re Increscit*, *Rinresce*. Fredegarius Chronici Franchorum Auctor, qui Seculo Christi VII. floruisse creditur, Cap. 60. haec habet: *Nomina concubinarum, eo quod plures fuissent, Increvit huic Chronicae inferere: idest Piguis*. Ab *Ingravere* videntur veteres exculpisse *Increvit*, nunc nobis *Increbbe*, *Rincrebbe*. *Riotta*. *Rixa*, *Contentio*. En qualis secundum Menagium origo vocis. *Rixia*, *Rixum*. *Rixutum*, *Rixuta*, *Rixota*, *Riota*, *Riotta*. Facili hac arte quamcumque Etymologiam velis, in manibus habes. Nisi sit ex Latino *Re-Obstare*, fortassis aut Gallicae, aut Anglicae originis vocabulum erit. *Riot* & *to Riot* est Anglica vox, etiam ab antiquis ejus gentis Scriptoribus usurpata, & significat *Excessum*, *Violentiam*. Gallis quoque est *Riotte*, significans *levem Rixam*, & *Rioter*, *Contendere*. Non omnia a Latinis accepimus. Nonnulla adhuc supersunt vocabula ante Latinos usitata, complura etiam e Linguis Septentrionalibus desumpta.

Ripentaglio & *Repentaglio*. *Periculum*. Trahit hanc vocem Menagius a *Repenite*. Ejus sententiam, uti verisimillimam laudo. Verum quum *Repenite* adverbium, nisi aliis additis, minime exprimat significationem Italicae hujus vocis, perpendendum adhuc est, an fortè a *Poenitere* manarit. *Repenitere aliqujus rei*, sive *Ripentivsi*, originem dedisse potuerit voci *Repentaglio*, sive *Ripentaglio*: quum enim dicimus *Mettere la vita, la riputazione, la roba* &c. a *ripentaglio*, ta-

A cite exprimimus *exponere periculo poenitendi*.

Riscuotere. *Exigere*, *Cogere*, *Recuperare pecuniam*. Assentiri Menagio non possum trahenti hanc vocem a *Scotta*, quod significat *Prandium* in taberna sumtum, simulque *Pretium*, a singulis convivis pro coena exsolvendum. Inde efformatum fuisset *Scottare* non *Riscuotere*: idque etiam *Pagare* potius significasset, quàm contrarium, uti revera in antiquis Anglorum monumentis *Scottare* est *Censum Persolvere*. En certam vocabuli originem. *Excutio* Latinum, & addito *Re* sive *Ri* (quod saepe Italica Lingua facit) *Reexcutio*, *Reexcutere*, dedit nobis *Riscuotere*. Atque uti ab *Excutere* *Excussio* manavit, ita & Itali nostrum *Riscossione* confecerunt. Nempe secundum veterem Jurisprudentiam *Excutebantur* Debitores, ut ex eorum pecuniâ & bonis Creditori solveretur; ac propterea sensim *Excutere*, quod nunc Italice dicitur *Scuotere*, addito *Ri*, in *Riscuotere* evasit. Parco Romanis Legibus, hac voce usis. In Legibus Salicis Tit. X. l. 7. *Si pecora de damno inclaudantur, aut in domum minentur, & ea quisvis expellere, aut Excutere praesumserit &c.* Hic *Excutere* est *Recuperare*, seu *Riscuotere per forza*. Sunt & alia hujusmodi veterum exempla. Vide tamen apud Germanos *Schef*, significans, *Tributum*, & *Scosser*, qui *Tributum* exigit.

Risma. *Viginti quaterniones Chartarum*. Menagium audi: *Da Scapus, Scapulus, Scapulismus, Scapulisma, Lisma, Risma*. Tum is improbat Ferrarii Etymon deducentis *Risma* e Graeco Πάχων. A *Racana* (uti scribit Anastasius in Silvestro Papa

Papa Primo) certe nimis distat *Risma*. At nihilo melior, aut propior est Etymologia sumpta e *Scapus*, quam vocem pro suo arbitrio nimis deformat Menagius. Germanam originem me detexisse puto. Graecorum *Ἀριθμός*, Latinis *Arithmus*, hoc est, *Numerus*, in *Arithma*, *Arisma*, *Risma* sensim conversum fuit. Falli nos heic non sinunt veterum Tuscorum exempla, quibus *Arithmetica* erat *Arismetica*, mutantibus nempe Theta Graecum in S. Dantes in Convivio, Passavantus, ac alii, eâ voce sunt usi. Vide Vocabularium Academiae Furfuraceae. Uti veteres Graeci ac Latini *Numeros* appellabant *Cohortes Militum*, ita Chartarum fasciculos, sive quingenta folia, hoc ipso nomine donarunt. Neque una vox *Risma* adhibetur ad significandos ejusmodi fasciculos; sed *Risma di Carta* dicimus, ad significandum certum *Numerum Chartarum*. A nobis Gallicum *Rame*, gravius deformando, accepere, ac deinde frustra in illius origine expiscanda infudarunt. Germanos quoque suum *Riem*, & Hispanos suum *Rizma*, idem significantia, ab Italis traxisse puto.

Risparmiare, *Sparagnare*. *Parcus esse*. *Parfimoniam auhibere*. Ferrarius a *Parcimoniam*, Menagius a *Parcere* per complures saltus ac mutationes minime ferendas, *Risparmiare* deducunt. Salmasius, ac idem Menagius, *Sparagnare* Italicum, Gallis *Espargner*, trahunt ab *Exparsinare* Latino. Ferrarius ab *Exparsimoniare*. Haec laudet atque amplectatur quicumque velit. Mihi tutius haurienda videtur utriusque verbi origo ex primitivâ & propriâ Ger-

manicae Linguae voce *Sparen*, quae idem significat atque Italicum *Risparmiare* atque *Sparagnare*, ac Latinum *Parcere*. Nempe e *Sparen Sparanum*, & *Sparaniare*, *Sparagnare* efformatum fuit, & addito *Ex*. Gallicum *Espargner*. Anglica quoque Lingua, in quam Saxones tantam verborum copiam invexere, adhuc retinet *to Spare*, idest *Sparagnare*. Proinde in Glossis vetustissimis Rhabani Mauri *Parfimoniam* Germanice redditur *Spari*. Fuerunt in Italia, qui pro *Sparaniare* dixerunt *Sparamiare*, atque *Sparamio*. & adhuc Mutinenses ita loquuntur, quum tamen & *Sparagnare* retineant. Huic voci praeposito *Re*, seu *Ri*, Tusci *Risparmiare* efformarunt. Ratherius Monachus Laubienfis, ac postea Episcopus Veronensis, vir celeberrimus ob inconstantiam animi atque fortunae, circiter Annum Christi DCCCCL. Librum de Grammatica scripsit, cui titulum fecit *Sparadorsum*, quasi *Parce-dorso*, *Risparmia la Sobiena*, videlicet a verberibus, studium adhibendo.

Rocca. pronuntiatio *O*. pressius. *Colus* Latinis. Hanc vocem a *Colus*, aut a *Kópos* Graeco, Menagius deduxit: Ferrarius a *Colicula*. Piget, me toties a magnis viris discedere. Certum puto, profectam ad nos ejusmodi vocem e Germanica Lingua, cui est primitivum vocabulum *Rocke*, & *Rocken*, *Colum* significans. Et ne dubites, videntur & Belgae, & Dani, & Britanni voce *Rock* eodem sensu. Hi autem Germani, aut e Germanis plerique procreati. Ita in Glossis vetustis ab Eccardo editis *Colus* Germanice effertur *Roccho*.

Rocca, pronuntiatum O' aperto. *Arx* Latine. *Rupes*, *Rupis*, *Rupius*, *Rupia*, *Ruchi*, *Roccia*, *Rocca*: sive *Rupes*, *Rupicus*, *Rupica*. *Ruca*, *Roca*, *Rocca*. En quantum vocem ipsam detorqueat, seque contorqueat Menagius, ut phantasticam ejus originem nobis venditet. Monosinio, & aliis P'ωξ *Rbox* Graecum scaturiginem Italico *Rocca* dedisse putatur. At nunquam Graecis P'ωξ *Rbox* significavit *Scopulum*, *Rupem*, *Saxum ingens*. Neque a *Rupe*, nisi ridendis Menagianis machinis adhibitis, *Rocca* deduci potest. Ceterum hoc vocabulo utuntur praeter Italos, Galli, Hispani, Angli. Opinari licet, apud unum ex his Populis antiquissimum illud fuisse, ac proprium illius Linguae, quod ceteri finitimi Populi deinde adoptarint, quum facile militaria nomina de una in alteram gentem migrant. Aut Italis, aut Gallis tribui posse videtur, quum nobis *Roccia* Rupem significet a vetustis temporibus, & inde nomen *Rocca* prodierit, quod in *Rupibus Arces* fabricari mos esset. Habent & Galli *Rocber*, *Rupem* & *Scopulum* significans. Annales Francorum ad Annum Christi DCCLXVII. *Rocas* & *Speluncas* memorant. Vide vocabuli ipsius Antiquitatem. Adde tamen lubet, nondum mihi suspicionem ereptam esse, ab ipsa Latinorum Lingua potuisse descendere Italicum *Rocca*, *Verrucam* pro loco edito, in quo videlicet *Arces* statui consueverunt, dixisse Latinos, auctor est Nonius Marcellus: quam in rem verba Catonis laudat: *Quadringentos aliquos milites ad Verrucam illam ive jubeas, eamque uti occupent, imperes*. In mon-

tibus ditioni Serenissimi Ducis Mutinae subjectis adhuc sunt *Arces* duae, in loco edito & praerupto sitae, quibus *Verrucula* nomen est, diminutivâ formâ pronuntiatum. Sunt & in agro Lunensi, Pisano, Veronensi, Urbinate, & in Monteferrato, atque in aliis locis. Num ergo e *Verrucâ* factum fuit *Verroca*, ac tandem brevitatis causâ exciso *Ver*, dictum *Roca*, *Rocha*, *Rocca*?

Ronca. *Arve* in *asta*, *adunca* e *tagliante*, ajunt Vocabularii Florentini Auctores. *Da Uncus*, *Unca*, *Runca*, *Ronca*, addit Menagius. Sed illum hoc in loco sua defecit eruditio. Ex antiquo Latio ad nos descendit nomen & usus instrumenti ferrei, quod *Ronca* appellamus. Proprie rusticorum, & agricoliarum est, atque institutum ad caedendas herbas, sepes, virgulta: per accidens verò ad offensionem, defensionem-ve hominum adhibitum. *Eruncare* notum verbum apud Latinos, uti & *Runcare*. Sanctus Augustinus Lib. 4. Cap. 8. de Civitate Dei: *Praefecerunt ergo, quum Runcantur, idest a terra auferuntur, Deam Runcinam*. Inde *Runcones*, quibus *vepres secantur, a runcando dicti*, ait Sanctus Isidorus Lib. 20. Cap. 14. Inde etiam *Ronca* nostrum, & *Ronchetta*, & *Roncione*, & *Runcina*, aevo Caroli Magni usurpata.

Ronzino. *Mannulus*, Equus minoris staturae, quibus uti consuevere agalones ad sarcinas deferendas, & scutiferi, sive famuli cum Domino equitantes. Vossio est *Canthervius*, hoc est, *Equus castratus*, Germanis & Belgis *Ruyn*. Menagio eadem est sententia. Non adstipulor, *Runcinus* apud Barbaro-Lati-

nos Scriptores occurrit, & significat quemcumque Equum humilis staturae; neque aliud est, quàm diminutivum Germanicae vocis *Rofs*, significantis *Equum*. Ejusmodi Mannum Galli adhuc appellant *Rouffin*, & Hispani *Rocin*, & *Rozin*: nos verò interjecto *N. Ronzino*. Inde etiam apud nos invaluisse videtur *Rozza*, *Equus strigosus*, sive *invalidus*, quem Academici Crusciani non satis concinne interpretantur *Carogna*.

Rosellia, & *Rosolia*. *Pustulae* (nisi fortè *Pustulae*) Latinis. Morbus Rubris maculis more Variolorum in cute hominum apparens. Ab ipso colore macularum nomen accepit; *Rougeolle* in Gallico idiomate. Animadvertendum autem, hunc morbum a Mutinensibus, Regiensibus *le Ferse*, a Parmensibus *le Sferse* nuncupari. Hinc etiam *Sufferfato*, maculas rubescere in cute e nimia aestuatione enatas (quod infantulis interdum accidere solet) appellamus. Hoc si novisset Du-Cangius, fortassis in Glossario Latino non scripsisset *Fersa*, *Scabies*. Monet idem Scriptor ad vocem *Sturolae*, Gallicum *Rougeolle* appellari a Michaële Scotto Cap. 10. de *Physionom. Sturolas*, vel *Scurolas*. *Oportet*, inquit Astrologus ille, *de necessitate, quod quilibet homo natus, tempestive, aut tarde, habeat quatuor passiones inevitabiles, scilicet Variolas, Sturolas, Fersas, & Scabiem humidam vel siccam*. A scopo declinavit heic celeberrimus Du-Cangius. Sub *Fersarum* nomine *Rosoliam*, sive *Pustulas*, designavit Michaël Scotus. Ergo aliud necesse est, significare ille voluerit sub altero vocabulo *Stuolarum*. Feminae Mutinenses,

aliorumque ut puto Lombardiae Populorum mulieres, appellant *Gazoli* alium similem morbum, quo pueri affliguntur. Latinis *Morbilli* fuerunt, Florentinis sunt *Morvigioni*. *Stuolarum* voce hunc ipsum morbum de' *Gazoli*, vel *Morvigioni*, delineasse mihi creditur Scotus. Adde etiam adagium Italicum: *La Madre non può dir, che sia suo il Figliuolo, finchè non ha avuto la Fersa, e lo Storuolo*. Quod autem alibi ad vocem *Farsa* idem Du-Cangius adnotavit, nempe Italis *Fersa* significare *calorem immensum*, loco Dantis adducto, *Sotto la gran Fersa de' dì Canicular*: ne ipsum quidem subsistit: *Fersa* pro *Fersa*, sive *Sferza* nihil aliud est, quàm *Ferula*, metaphorice ibi adhibita, ad significandos ardentissimos Solis radios, qui tellurem & stellionem apud Dantem verberant & feriunt.

Rosta. Ita *Flabellum* a Florentinis appellatur. Lombardis *Flabellum* dicitur *Ventaglio*, *Ventaruola*, *Ventalina* &c. A *Ramus* (adversante qualibet Etymologiarum lege) Menagius vocem haustam putat, quod sibi persuaserit, *Rosta* primò significasse *Ramulos frondosos*, auctoritate Dantis ductus, qui Cantic. XII. Inferni ait:

*Et ecco due alla sinistra costa
Nuti e grassati, suggendo sì forte,
Che della selva rompieno ogni Rosta.*

Attulere hunc Dantis locum & Academici Crusciani, qui *Rosta* pro *Ramulo* illic interpretantur. Idem antea scripserant Landinus & Velutellus in Commentar. ad *Tragoed. Dantis*. Sed singuli decepti sunt, quod Lombardicam vocem

Rosta

Rosta ignorarint, qua metaphorice eo in loco usus est Dantes. *Rosta* igitur nobis significat *impedimentum* in canali, aut fluvio positum, ne aqua defluat, aut viae interjectum, ut praetereuntibus transitus prohibeatur, ab *Obstare*, *Reobstare* deductum, unde *Reobsta*, ac demum *Rosta*, efformavimus. *Rosta de Longave*, per quam Patavinis erepta fuit aqua Medoaci sive Bachelionis fluvii, memoratur in Historia Rolandini Lib. 9. Cap. 9. Ita *Rostae* appellatae catenae ferreae, ac traves, quibus viae in Civitatibus intercludebantur, ne Equitatus discurrere posset. *Arrostare* etiam dicebant, quo verbo adhuc utuntur rustici nostri. Hoc minime animadverterunt Florentini Vocabularii Auctores. Vide Annales Bononienses Matthaei de Griffonibus, Tom. XVIII. Rer. Italicar. ut alios omittam. Nihil ergo aliud apud Dantem est *Rempere ogni Rosta della Selva* nisi *frangere quodvis Obstacleum Sylvae*. Antiquus Dantis illustrator Benevenuto de Imola in suis Commentariis MStis, ita & ipse locum explicat: *Cum tanto impetu & furore, quod frangunt omne Claustrum arborum*. Benevenuto *Claustrum* est idem ac quod apud nos *Chiusa*, a claudendo alveum fluminis, idemque sonat atque Lombardorum *Rosta*. Frater Jacoponus Tudertinus, synchronus ipsius Dantis, Lib. 5. Cantic. 25. ait:

*Le Vizia, che stanno a la nascosta,
Ciascheduno si briga d' aiutare,
Fanno d' accordo tutti insieme Rosta
Di non voler l' albergo suo lassare.*

Idest impedimentum ponunt, obices struunt, obstant. Unde verò

A Florentinum *Rosta*, pro *Flabelle* descenderit, divinare nescio, nisi fortè Langobardi, Franci, aut Germani *Flabellum* quadrangulare cum supposito manubrio intuentes perquam simile *Craticulae*, quam *Rosti* appellat, irridendi causâ *Flabelle* nomen ejusmodi contulerint. In tenebris palpanti postrema haec addidisse licuerit. Florentinis est verbum *Arrostare*, *se defendendo obniti*. A Lombardo *Rosta* manavit. *Rubiglia*. Leguminis genus. Vide Dissertationem XXIV. de *Artibus Italianicis*.

S

C *Sacomanno*. Miles praedator. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*. *Saggio*. *Experimentum*, *Specimen*. Vide Dissertationem XXVII. de *Moneta*. Vide etiam supra verbum *Assaggiare*.

D *Salassare*. *Sanguinem mittere*, *minuere*, *Venam aperire*. Creditur orta vox e *Sanguinem laxare* breviatione. Hanc originem non praesto. Id tantum animadverto. Germanos pari voce uti dicendo *Aer-lassen*, idest *Laxare Venam*.

E *Salmastro*. *Salis saporem habens*. E Graeco *Αλς*, *Αλος*, *Αλιμος* descendit, si Menagio credimus. Latinorum *Sal*, originem certe huic vocabulo dedisse omnino dignoscitur. Modus autem obscurus. Fortassis e *Salinaster* vox prodiit, *N* in *M*. mutato, cujus exemplum habes in *Excarneus*. Nunc *Scarmo* nos dicimus.

Sapa. *Mustum decoctum*. Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Sarpave, *Salpave*. *Anchoram tollere*. *Vitasse* hanc vocem deditâ operâ

Menagius videtur, quod nempe ejus Elymon assequi perdifficile sit. Meam benevolè Lector excipiat conjecturam. Num Graecum Ἀρπῶ pro Ἀρπάζω, significans *Rapio*, addito in principio *Ex*, originem dedit Italico huic verbo? *Exarpere* evasisse potuit *Sarpere*, ut significaretur *Rapere Anchoram*, eamque sursum trahere.

Savio. *Sapiens*. A *Sapio* Lombardi traxere *Savere* pro *Sapere*, Florentini verò *Sapere*, penultimâ longâ. A *Savere Savio*. Nam *Saggio* (*Sage* Gallica Lingua habet) derivasse videtur a *Sagax*.

Sbadigliare. *Oscitare*. Ferrarius Latinum *Abhalitare* immutatum in *Sbadigliare* putat. Quis unquam credat? Menagius (ad vocem *Badare*) Glossas Isidoro tributas laudat, in quibus legitur: *Hippitare*. *Oscitare*, *Badare*. Atque adeo sibi persuadet a *Badare* Latino emerisse nostrum *Badare* Italicum, immo & alterum *Sbadigliare*. Negat Ferrarius ibi scriptum *Badare*, contendens *Abbalare* fuisse scribendum. Uterque tamen in nubibus aedificasse mihi creditur. Meam nunc accipe sententiam. Mutinenses habent *Sbadare*, significans late *Aperire*. *Sbadare la Porta*, *Sbadare le finestre*. *Il petto Sbadato*, *la Porta Sbadata*. Hinc *Sbadacchio*, ligni aut ferri frustum, immissum in os hominis, aut jumentum, ut apertum stet, atque ore patente articulare verba non possit. Ita *Sbadacchiare* appellamus, quod Latini *Oscitare* dixerunt, quia tunc os aperitur, aut corpus panditur. At unde nam Mutinensium *Sbadare*? A Latino *Expando*, quod vitiose *Expandare* dixerunt. Ita Donizo Lib. 2. Cap. 7. de Vita Mathildis celeberrimae

Comitissae, habet *se Prosternare* pro *se Prosternere*. *Plaudare* etiam pro *Plaudere* legi. Vide supra ad verbum *Chiappare* alia ejusmodi exempla. Facile verò *P*. in *B*. immutarunt veteres, ut inter antiquos etiam animadverterunt Plutarchus, & Scaurus Grammatici, & plura exempla ostendunt. Itaque *N*. detracto ab *Exbandare*, efformarunt majores nostri *Exbadare*, e quo demum *Sbadare* deduxerunt, atque inde *Sbadaculum*, *Sbadactum*, *Sbadacchio*, *Sbadacchiare*. Haec habet de Mutinensi Dialecto. Quod autem est ad *Sbadigliare* Italicum, adnotes velim in primis, e *Pando* venire *Pandicular* verbum, quod vocant deponens, significans actionem *Oscitandi*. Plautus in *Menechm*. Act. 5. Scen. 2. *Ut pandiculans oscitatur*. Festi quoque verba sunt: *Pandiculari dicuntur, qui toto corpore Oscitantes extenduntur, eo quod Pandi fiunt*. Itaque ab *Expandiculare* efformatum fuit *Esbadiclare*, quod Tulci in *Sbadigliare*, Mutinenses in *Sbadacchiare* converterunt. Supra ad verbum *Badare*, ejus originem quaesivi, & ad hunc locum sententiam meam distuli. Itaque puto & ipsum a *Pandere*, corrupte postmodum *Pandare* pronuntiato, descendisse. *Bada al Libro*, *Bada al Cavallo*, *Bada al nimito* &c. nihil aliud est nisi *Aperi*, *Pande oculos*, *bada gli occhi* ad objectum illud, hoc est intentis oculis rem hanc vel illam intueri. Idem significat *senza Badare*, scilicet oculis minime conversis, apertive versùs objectum propositum. Dilatata postea fuit significatio vocis *Badare*, ut sit *Fare attenzione*, *Fermarsi a considerare attentamente qualche cosa* &c. Litera *N*. detracta fuit

e *Pandare*, quemadmodum fuit e *Pensare* nunc *Pesare*; e *Prebensus*, nunc *Preso*; e *Mensis*, nunc *Mese*; e *Tonsare* nunc *Tosare*. Ex isto Latino *Pando* apud Latinos non *Pansum*, sed *Passum* venit.

Sbandare. Fugare gentem collectam; aut ab exercitu recedere. Efformatum e *Bando* Vexillo, sive e *Banda*, quo nomine Itali turmam militarem significarunt. Hinc *Sbandare* i *Soldati*, aut *Sbandarsi*.

Sbaragliare, *Sbarattare* idem significant, nempe *Disappare*, *Disperdere*. Eadem utrique origo, *Barra* videlicet, seu *Sbarra*, hoc est *Obex*, *Repagulum*. *Exbarrare* significat *Aperire*, *Tollere obices & impedimenta*. Hinc *Exbarraliare*, *Exbarrattare* *Disbarattare* &c. quae nos ad Italicæ Linguae morem composuimus. Inde etiam *Imbarazzare*, *Disimbarazzare*, *Sbarazzare*, quae a Gallicæ Lingua petita sunt. Est autem Gallis *Barre*, Anglis *Barr*, idest *Palus Pali*, *Clatrum*, *Fustis*. Usi sunt & Latino-Barbari Scriptores vocabulo *Barra*. Et quoniam ex *Palis* confici consuevere *Septa*, & *Repagula* urbium, arcium, & castrorum, ideo *Barre*, & *Sbarre* ea appellata sunt. Atque a frangendo, aperiendo, & dissipando ejusmodi *Repagula*, *Sbarattare*, *Sbaragliare* enatum est: quod metaphoricè postea usurpatum fuit ad significandam violentam dispersionem exercituum, aliarumque rerum oppositarum. Ita nobis est *Sbarrare* pro *Aperire* violente, ac late aliquid antea clausum. Davanzatus in Tacito: *Sbarrate le porte, si volò contro a' vincitori*. Vocabularii Cruscani Auctores *Sbarrato* heic interpretantur *Oclusum*, idest *Clausum*. Videndum est, an contrarium

ibi sonet. Terere tempus nolo in expiscandis Davanzati verbis. Erunt etiam, qui *Barra* Latinae originis putent, quum *Vari*, seu *Varae* nomen pro *Furcillis* occurrat apud Varronem, Lucanum, Ovidium, & alios. Est quoque Germanis vox *Bret*, quae *Taulam*, seu *Asserem* significat, unde *Breter Zaun*, *Septum ex Asseribus*, seu *Pallancato*. Propius ista accedere videtur ad *Sbarattare*, & *Sbrattare*, quo verbo familiarius utimur nos Mutinenses. Hac autem postrema voce significamus *Expurgare*, *Expeditare* locum aliquem.

Sbasire. *Occidere*, e *vita Tollere*. Vox Mutinensis Dialecti. Tuscis est *Basire* intransitive usurpatum pro *Mori*. Hujus autem verbi originem conicere quisquam possit referendam esse ad Graecos, apud quos $\Sigma\beta\epsilon\upsilon\upsilon\omega$, *Extinguo*, dat $\Sigma\beta\acute{\epsilon}\tau\omega$, $\acute{\epsilon}\sigma\beta\epsilon\tau\alpha$, $\sigma\beta\acute{\epsilon}\tau\iota\varsigma$. Inde emergere potuit *Sbesire*, *Sbasire*. Ego nihil heic affirmo.

Sbigottire. *Terere*. Trahas quidem a Latino *Expavitare* nostrum *Spavento*, & *Spaventare*, uti Menagius animadvertit; nunquam verò *Sbigottire*, ut ille subdit, & Ferrarius consensit. Somnium meum exerere liceat. In verbo *Sbigottire* occurrunt mihi geminae Germanicae voces. *Bi*, *Got*, ut veteres Germani pronuntiabant, nunc *Bey Got*, significantes *Per Dio*. Num ergo *Sbigottire* dici olim potuit pro *Timorem Incutere minando & dicendo*, *Per Dio*? Postea additum fuerit *S*. quod aliis nostrae Linguae verbis adjectum videas. Hoc potissimum Mutinenses faciunt. Vide ipsam vocem *Spaventare* & *Spavento*, quod a *Paveo* efluxisse nemo neget. Hispani quoque Patibulum *Picota* nuncupant,

cupant, & *Bigotes* appellant i *Mystacchi*, Latine *Mystaces*. Inde etiam potuit emergere *Sbigottire*, quod ipsi *Mystaces* ad incutiendum timorem a militibus adhibeantur. Fortassis & iidem sic dicti a Germanico *Bi Got*, vocibus familiaribus cuilibet *Mystacibus* utenti. Ita alio sensu iidem Hispani dixerunt *Pordiosiar*, idest *Mendicare*, eo quod Pauperes amore *Dei*, hoc est *Por Dios* eleemosynam petant. Hisce adde vocabulum Gallicae Linguae *Bigot*, ad designandum hominem aut affectata pietate utentem, aut hypocritam. Chronica Francorum Tomo 3. Du-Chesnii, Guilielmus Nangius, & alii Historici tradunt, enatum vocabulum e vetustis Nortmannis, qui ad Christi Baptismum invitati a Carolo Simplicis Francorum Rege, responderunt: *Non so Bei Got*, idest *Non Per Deum*, sive ut alii scribunt, eos libenter assensum dando exclamasse *Bi Got*, hoc est, *da parte di Dio*. Inde verò Nortmanni appellari coepti sunt *Bigothi*. Inter *Bigot* & *Sbigottire*, aliquid affinitatis intercedere sentias.

Sborrare. Stagnanti alicui fluido, aut liquori impedimenta eripere, ut diffuat. Ab *Evaporare* Menagius traxit hoc verbum. At is vim vocis hujus minime est assequutus. *Borra* nihil aliud est, nisi locus limosus, in quem defluunt aquae, & stant. Dicimus ergo *Sborrare*, quum stant aquas, remotis obicibus, e *Borra* emittimus. Hinc metaphorice *Sborrare la collera*, idest *evomere*, *emittere iracundiam*, seu *virus acerbitatis*; *Sborrare Flati*, nempe *ventris crepitus emittere*; *Sborrare segreti*, o *pensieri*, *sbe per forza stavano chiusi in pet-*
Tom. VI.

A 10, scilicet *occultas e pectore cogitationes emittere*, ac similia. Unde verò *Borra* procefferit, si petas, vide supra ad vocabulum *Burone*.

Scalco. *Architriclinus*. Vide Dissertationem IV. de *Officiis Domus Regiae*.

Scalmare. *Aestu laborare*. Vide supra in voce *Calma*.

B *Scaltrito*, *Scaltro*. *Callidus*, *Astutus*. Abstrusa sane vocis hujus origo: quare condonandum est, si heic multis aqua haesit. Nihil tamen difficile Menagio, cui nunquam deest scala quaequam, in ejus tamen cerebro fabricata, per quam ad abdita quaeque ascendat. A *Calleo* (nobis nunc *Effere pratico*, *Sapere*) ita hanc vocem ille deducit. *Calleo*, *Callio*, *Callirus*, *Callitrus*, *Excallitrus*, *Excaltrus*, *Scaltro*. In hanc opinionem inclinavit etiam Ferrarius. Addit Menagius: *Pud anche originarsi da Calce Terere*. *Calce Tero*, *Exscalcetero*, *Exscaltero*, *Excaltro*, *Scaltro*. Haec, inquam, mera sunt somnia, nulla veterum auctoritate nixa, quae ut facile proferuntur, ita facile negantur, atque leves evanescunt in auras. *Scaltro* a *Scalptum* derivabat Tassonius noster; cui nemo subscribat. Mihi, ni fallor, obtigit post non remissum conatum, ut fontes attingerem Nili istius. *Scaltrire* in usu fuit antiquis Florentinis, significantibus per eam vocem *efficere aliquem callidum, cautum, astutum*. Inde *Scaltrito*, & compendii causâ *Scaltro*, idest *Callidus*, nobis *Accorto*, *Furbo*, &c. Barbarica Secula verbum novum, uti tot alia efformarunt, *Cauterire* pro *Cautum efficere*. Vulgus pro *Cauterire* dicere coepit *Calterire*. Ac demum in principio addidit S, quod multis

tis in vocibus factum fuit, augmenti tantum causâ, ut *Battere*, *Sbattere*: *Bandito*, *Sbandito*: *Calpeſtare*, *Scalpicciare*: *Cacciare*, *Scacciare*: *Cambiare*, *Scambiare* &c. Vide Vocabularium Cruscanum ad Literam S. Mutinensis praecipue Dialectus facile vocibus in principio S. adjicit. Denique e *Scalterire* evasit *Scaltrire*, *Scaltrito* &c. Telae hujus filamenta nunc accipe. Pro *Cauterire* invaluit *Calterire*: nam uti Leonardus Salvius, vir inter Florentinos Scriptores eximius, monuit, *Lalda in vece di Lauda*, Florentini Populi vox est, *per più agevolezza, e speciale uso del nostro Popolo. Ed ballo per sù dimestico, che da cotal pronunzia speſſe fiute non ſa guardarſi nelle voci Latine; e dice talvolta Aldio per Audio, Galdium pro Gaudio, ed altre ſemiglianti*. Tum exempla adfert vocis *Lalde* pro *Laude*. *Laldare* quoque pro *Laudare* occurrit in Vocabulario della Crusca; & in Vita Felicis MSra, quam servat Bibliotheca Estensis, etiam legitur *Oldire* pro *Audire*, *Aldace* pro *Audace*. *Calterire* verò & *Calterito*, ejus exempla habes congesta a doctissimis Auctoribus ejusdem Vocabularii; & duplici quidem significatione. Nam primò *Calterire* & *Calterito* a *Cauterire*, idest *Cauterio* inurere, *Laedere*, deduxerunt ad significandum exempli gratiâ, *carne mortificata da una per:ossa*. Nempe occurrit, *che la gemma dell' albero non ſi Calterisca: che il cavallo non ſi Calterisse in qualche parte: coscienza Calterita: piè Calterito: ulive non Calterite, &c.* Secundò eidem verbo significationem dederunt efficiendi *Cautum*. *Calterito* propterea appellarunt homi-

nem *Cautum*, *Callidum*, *Sagacem*, idest *Accorto*, *Furbo*. Boccaccius in Fabula 79. ait: *Ma ove voi mi promestiate sopra la vostra grande e Calterita fede*. Cavalca quoque in Speculo Crucis scribit: *Siccome ſavia e Calterita e vergognosa, e remorosa non gli rispose*. Agnoscunt sane Academici Florentini, esse heic *Calterita*, idem atque *Scaltrita*. Dixi, duplicem significationem verbo *Calterire*, & *Calterito* fuisse tributam. At nunc addo *Conscientiam Cauteriatam*, cujus est mentio apud Apostolum in Epistola Prima, Cap. 4. vers. 2. ad Timotheum, *Seculis barbaricis eodem fere sensu deteriori sumtam fuisse*. In Commentariis ad eandem Pauli Epistolam, qui diu tributi sunt Sancto Ambrosio, nunc alium habuisse Auctorem creduntur, certe tamen antiquissimum, haec leguntur: *Quorum Cauteriatam dixit Conscientiam, hoc est, Simulatione corruptam (viena d' Astuzia, di Furberia). Quia sicut Cauterium corium corrumpit, & notam infligit: ita & Fallacia Conscientiam*. Praeterea Majores nostri, errantes tamen, *Cauterium* putabant efformatum ex *Caveo* & *Cautus*. Isidorum vide. Quare nil mirum, si *Cauterire*, sive *Cauterire* accipiebant pro *Cautum reddere*. Sensim verò pro *Calterito* invaluit *Scalterito* & *Scalteritamente*, quarum vocum itidem exempla praesto sunt in Vocabulario Cruscano. Denique contracto vocabulo efformatum fuit *Scaltrito*, & compendiosius demum *Scaltrio*, cujus originem quaerebamus. Sunt, qui aegre ferunt, exhiberi in eodem Vocabulario voces quasdam jamdiu antiquatas, & obsoletas nimis, quarum nullus usus nunc est, super-

superfluam arbitantes eorum memoriam. Falluntur. En ut veterum vocabulorum notitia ad detegendas Linguae nostrae origines optime inserviat. Denique ad intelligendos antiquos Scriptores, eorum perspectam habere significationem necesse omnino est.

Scampare, Scappare. Evadere, Fugere. Non a *Camba, Gamba*, ut Ferrarius opinabatur, sed a *Campo*, ut plerique Etymologistae docuerunt, efformata fuit vox, idest *Ex-campare, e Campo Fugere*. Animadvertendum tamen est, non de omni *Campo* heic agi, sed tantum de *Campo*, idest *Proelio & Exercitu*: nam sub ista significatione vox *Campus* olim usurpata fuit, & adhuc usurpatur a nobis pro Exercitu in campos educto. Ita Galli ajunt *Decamper, & Eschapper*, atque Angli *to Escape*. Fureterius a *Scaphare*, hoc est, *e Scapha evadere*, aut a Celtica voce *Achap*, Gallicum verbum derivat. Veri similis est, olim *Escamper* dictum, deinde conversum fuisse in *Escaper, Eschapper*. Ita *Esgarer* Gallis, quod *Aberrare e via* significat, non a *Vare*, neque ab *Aguirer*, ut ii opinantur, sed ab *Ex & Scara*, nunc *Schiera*, Latine *Acies* (subintelligendo *Declinare, Aberrare*) enatum videtur. *Escarare* sensim in *Esgarare*, Gallice *Esgarer*, commutatum fuit. Mutinensium Dialectus habet *Sgarare* pro *Falli, Errare*.

Scandella. Leguminis genus: * *Seu potius frugis*. Vide Dissertationem XXIV. de *Artibus Italicorum*.

Scansia. *Pluteus*, in quo per ordines varios collocantur Libri. *Scancia* etiam appellatur, unde Florentini efformarunt *Scanceria*, vocem Lombardis ignotam. Audi Menagium,

A imperterrite haec de horum origine tradentem. *A Scrinium, Screnium, Srenum, Scrennum, Scranium, Scannum, Scannicum, Scannicum, Scannicia, Scancia*. Aut ludit, aut sibi illudit Menagius. *E Scando*, idest *Ascendo, Scansilis* efformavere Latini. Tum Latino-barbari *Scansilia* appellarunt *Pluteos*, in quibus varii rerum ordines gradatim disponentur, sive quod scandere opus esset, ut inde res ipsae, & Libri, exempli causa, sumerentur; sive ut mihi videtur veri similis, quod ita ordines (*le file*) dispositi essent, ut unus super alium confurgeret, & ex infimo gradatim scanderetur ad supremum. *Scandulae* eâ ipsâ de causa appellatae creduntur a nonnullis tabulae, sive affulae illae, quibus olim testa (uti & nunc in aliquibus Italiae locis videmus) gradatim contegebantur, quemadmodum monui in Dissertatione XXI. de *Statu Italiae*. Illas tamen alii a *Scindo, Scandulas* nuncupare malunt. Hac etiam de causa recte puto deductum a Menagio Etymon vocis *Scandaglio & Scandagliare*, non quidem a *Scandulis*, sed a *Scando*, quum instrumenta, quibus altitudinem aquae, vini, aliarumque rerum perscrutari olim mos fuit, ordines nodorum aut signorum fortassis habuerint, unum supra alterum gradatim scandentes, ut mensura facile colligeretur.

E *Scaramuccia. Velitatio, Levis Pugna*. Recte Menagius & Carolus Datus e Germanico *Schirmen*, non verò a *Scaris*, ut Ferrarius, deduxere hanc vocem. Est enim nobis *Scherma, una battaglia da bursa, si Ta pugna*. Huic similis *Velitatio*. Sed quomodo e *Sberma* enatum *Scara-*

muccia? Quia aut Germani milites, *Schermuffs*, sive *Scarmuzel*, leves ejusmodi concertationes appellabant, aut Lombardi per diminutivum *Schermuzza* dicebant, unde *Schermuzzare*: quae sensim, praecipue apud Tuscos, evaserunt *Scaramuccia*, & *Scaramucciare*. Sed & Joannes Villanius dixit *Schermugio* pro *Scaramuccia*, & Jacobus Hemricurtius de Bellis Leodiensibus, *Skermuche*: quae veram originem vocis indicant. Quare cadit Etymon propositum a Du-Cangio, immo & definitio vocis *Scaramutia*; is enim putat, *Scaramuccia* proprie esse constructum eorum, qui ex insidiis emergunt. Vocem verò deducit e *Scara*, *Schiera* Italice, & *Muccire*, quod, ut is ait, *Italis est Occultare*, nostris (scilicet Gallis) *Musfer*. Sed tanti viri pace, nunquam Italica vox fuit *Muccire* pro *Occultare*. Tolerabilius ille dixisset, hanc vocem profectam e *Scara* & *Mucciare*, quod in Vocabulario Cruscano significat *Irridere*, quasi *Scaramucciare* dictum fuisset *Scarà Ludere*. Verùm & ista sunt explodenda, & praecipue quod eo sensu unus Matthaeus Villanius *Mucciare* dixit, neque sine errore, ut redderet Gallicum *Moquer*, quod Italice reddendum erat *Mocare* vel *Moccare*. Ceterum Dantes, Frater Jacoponus Tudertinus, & alii veteres *Mucciare* adhibuerunt, ut significarent *Fugere*, *Scappare*. Unde verò natum id verbum (nunc prorsus obsoletum) frustra Menagius quaesivit.

Scardassare. *Carminare* Latinis, ut Vocabularii Cruscani Auctores ajunt. Non silendum tamen, Mutinensibus *Scarminare la lana*, *Scarminare i capelli*, esse tantummodo eos di-

gitis sive unguibus attrectare, atque lanam a sordibus expurgare. *Scartazzare la Lana* Mutinensibus iidem est *Pectere tabulis*, e quibus uncinuli ferrei prominent, quas *Scartazze* appellamus. Eadem fortassis apud antiquos Romanos significatio fuit verbi *Carminare*. Vocem verò *Scardassare* Menagius in salutatam dimisit. Ejus origo e *Carduis* mihi creditur, quod iis simul junctis olim lana pecteretur, quibus succedere *Cardui ferrei*. *Carduatia* primò natum, inde *Carduariare*, *Cardassare*, & addito *S.* more Italico *Scardassare*. Galli & ipsi usurpant *Carde*, *Cardasse*, *Carder*. Anglis est *to Carde*, & Germanis *Kartasche*, quod Italis *Scardassare* & *Scardassa*, Mutinensibus *Scartazza*, qui hoc vocabulo utuntur, quum de Lana pectenda agitur; quum verò de Lino pectendo loquuntur, peculiarem hanc alteram vocem adhibent, nempe *Spinazza*, tabulam scilicet, e qua ferreae cuspides in spinarum modum acutae prominent. *Lanam Carere*, secundâ syllabâ brevi, pro *Pectere* Plautus dixit in *Menaechm.* Act. V. Scen. II. Ab ipso *Carere* nomen *Carduus* natum arbitratus est Vossius. Sed hisce addendum nunc est, videlicet, quae de *Carduis* haecenus dixi, si ad Botanicorum tribunal deferantur, male consuta posse deprehendi. Ut enim Matthiolus in *Dioscorid.* animadvertit, ad lanificium *Cardui* revera non adhibentur, sed *Echini*, quorum plantam Graeci *Dipsacum*, Latini *Labrum Veneris* dixerunt. Nos Mutinenses, aliique finitimi Populi eos nuncupamus *Sgarzi*, alii verò *Garzi*, unde evasit verbum *Sgarzare*, quum nempe hisce *Echinis* educuntur pili

e par-

e pannis laneis. Durat adhuc uni viae Urbis nostrae nomen *le Sgarzerie*, inditum, quum Ars Lanaria apud nos effloreat. At quoniam *Labrum Veneris* ab Etruscis *Cardo & Cardone*, & a Germanis *Karsendistel*, Matthiolo ipso teste, appellatur, vides verbi originem *Scardassare* ab eodem semper fonte esse petendam. In Capitulari Caroli Magni de Villis, Tom. I. Capitular. Baluz. pag. 337. ad texturam ministrari iubentur *linum, lana, pectines, laminæ, Cardones, sapo &c.*

Scarpa. Calceus. Vide Dissertationem XXV. de *Texturina*.

Scarso. Parcus, Mancus, Exiguus. Ut originem vocis hujus attingerent, mirum in modum se torserunt Ferrarius & Menagius. Ille a *Decrescens*, hic ab *Exparcus* traxit: sed uterque mira, neque credenda congeffit. Vix falli me putem, quum dixerò, ab *Ex* & *Carpo* vocabulum hoc emerisse. *Excerpte* est, portionem ex integra massa sive acervo detrudere: & quae *Excerpta* dicuntur, indicant minus aliquid in comparatione majoris numeri, aut molis: quod ipsum *Scarso* significat. Atqui veteres Italici deformantes Linguam Latinam, *Excarpo* pro *Excerpto* dixerunt, & *Excarpsi* pro *Excerpti*, & *Excarpsum*, sive *Excarsum*, pro *Excerptum*. Tandem ab *Excarpsum* effecere *Escarso*, deinde *Scarso*. Olim Galli & ipsi dicebant *Escarso*. Angli verò habent *Scarce*, *Rarus*, *Scarso*, & *Scarceus* ac *Scarcity*, quod est nostrum *Scarfezza*, *Parcitas*. Belgae quoque *Schaers* dicunt: quae voces eandem originem habent cum Italico *Scarso*. Deinde translata vox ad homines plus quam de-

ceat, *Parcos*. Neque dubitandum de corruptione verbi *Excerpto*, quam innui. Nam uti Du-Gangius in Glossar. Latin. animadvertit, in Concilio Turonensi II. Anno Christi DLVII. Cap. 21. legitur *Placuit etiam de voluminibus Librorum pauca perstringere, & Canonibus inserere, ut Scarpsa lectio de aliis in unum recitetur ad Populum*: hoc est, ut *Excerpta lectio de aliis voluminibus &c.* Ita ex Codice Belluacensi Sirmondus textum hunc descripsit. In Collectione Andegaveni legitur: *Scarpsum de Epistola Leonis ad Rusticum*, pro *Excerptum*. Vide etiam Baluzium Tom. 2. Capitular. pag. 1067. Inter vetera Analecta a Mabillonio Cl. Viro edita pag. 65. novissimae editionis, occurrit *Libellus Abbatis Pirminii, de singulis Libris Canonicis Scarapsus*: scribendum profectò *Scarpsus*, idest *Excerptus*. Ex his plane habes corruptionem verbi *Excerpto* & *Excerptus*, simulque antiquitatem vocabuli Latino-Barbari *Scarpsus*, quod idem est ac Italicum *Scarso*. Nescio, an irrisionis causâ natum forte fuerit *Scarfella*, significans *Manticam*, quasi ibi parum pecuniae plerumque lateret. Est Gallis & Hispanis haec ipsa vox, cujus origo adhuc mihi ignota.

Scatola. Pyxis. Derivat hanc vocem Menagius a *Capsa*, *Capsula*. Ferrarius vel a *Capsula*, vel a *Scastula*, vel a *Castula*. Divinationes inanes. Ex Germanico *Schachtel*, vel *Schatul*, quod suae Linguae primitivum vocabulum Mathias Crammerus putat, Italicum *Scatola* manavit.

Scemare. Minuere. Ferrarius ab *Eximere*, Menagius a *Semisemus*. Utriu-

triusque sententia improbanda mihi visa fuit in Notis ad Legem 68. Lib. 6. Legum Langobard. Liutprandi Regis, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 75. Aut a *Semis*, aut a *Simus* petenda potius origo istius verbi. In Capitular. ad Leges antiquas Alamannorum apud Baluzium legimus: *Si quis auriculam Simaverit, solvat Solidos viginti. Scematio & Sematio corporis* occurrit in Legibus Langobardorum.

Scerre. Da *Eligere s' è fatto Scerre*, inquit Corbinellius in Libr. Dantis de Vulg. Eloquent. *E dice bene*, addit Menagius. Immo a *Seligere*, quod fuit conversum a nobis in *Scegliere*, unde per Synco-
pen efformatum fuit *Scerre*.

Scheggia. *Frustulum e lignis scissis* decidens. A Graeco $\Sigma\chi\iota\zeta\omega$ Monosinius; a *Schidia* Menagius deducunt. In alteram ex hisce sententiis e vestigio concederem, quae tamen in idem recidunt, nisi me remoraretur aliquantulum Germanica Lingua, cui antiquissima & propria vox esse dicitur *Scheit*, idem significans ac nostrum *Scheggia*. Nisi & ipsi Germani e Graeco aut Italico sermone suum *Scheit* fuerint mutuati, nos facilius ab iis, quàm a Graecis, ut complura alia, hoc etiam vocabulum accepisse videmur. Animadvertisse id tantum sufficiat, quum alioqui agnoscam & ego, Graecum *Schidia* egregie respondere Italico *Scheggia*.

Schiacciare. *Contundere, Confringere premendo*. Tuscorum vox est. Nobis Mutinensibus est *Afchizzare*. Et heic discedere cogor a Ferrario, & Menagio. Ille a *Guassare* ignoto verbo; hic ab *Exguscicare* suspicatur verbum istud fluxisse. Neu-

ter animadvertit, hoc esse Gallicae Linguae, nempe *Escacher*. Bailleyus etiam Britannicus Etymologista minime perspexit Anglicum *Squash*, aut *Squeeze*, idem esse, ac Gallicum *Escacher*, & nostrum *Schiacciare*. Gallicum verò *Escacher* non audeo ego enatum credere ex eorum verbo *Casser*, idem significante. Ipsum verò *Casser* Gallicae Linguae a Latino *Quassare* descendisse, uti idem Menagius contendit, supra negavi ad verbum *Cassare*, quod vide.

Schiaffo. *Colaphus*. Etymon a Menagio & Ferrario propositum non improbo. Nempe ex ipso Latino *Colaphus*, immutato in *Claphus*, & addito *Ex*, emeruisse *Exclaphus*, Italice redditum per *Schiaffo*. Si tamen Germanicae Linguae vetustissimum foret vocabulum *Schlappe Colaphum* significans, quo nonnulli Germaniae Populi utuntur, mihi veri videretur similis, ex ipsa Germania arcessendum esse Italicum *Schiaffo*, pro *Schiappo* a Majoribus nostris pronuntiatum. Inquies: Germani fortassis ab Italis suum *Schlappe* accepere. Sit ut velis. Durum semper fuit, e *Colaphus* prodiisse *Schiaffo*.

Schiatta. *Genus, Stirps, Progenies*. Nemo subscribat Menagio vocem hanc derivanti e *Planta*, *Explantata*, *Schianta*, *Schiatta*. Nam, inquit ille, ab *Explantare* Castelvetrus monuit, deductum fuisse *Schiantare*. At hoc ipsum falsi arguit Menagianam Etymologiam, quum illud *Ex*, sive S. Italicum, contrarium producat sensum, hoc est *evellere Plantam*, non propagare *Plantam*, sive continuare *Progeniem*. Praeterea quomodo *Anta* illud conversum fuit in *Atta*? Mihi

omni-

omnino creditur ex Germanica Lingua ad nos vox ista venisse. Nam, uti exempla a Schiltero producta fidem faciunt, antiquitus Germanis in usu fuit *Schlacht*, *Slachtra*, *Slasba*, significans *Genus*, *Progeniem*. Id ab Italis acceptum, evasit *Schiatta*. Perdurat adhuc apud Germanos *Geschlecht*, idem significans, additâ nempe particulâ *Ge*. *Schiera*. *Turma*. Frustra Latinum *Spira* huc per vim traxit Menagius. Nulla dubitatio superesse potest, qu' ex Germanico *Scava*, nunc *Sbare*, aut *Schaer*, prodierit, uti Vossius, & alii antea animadvertenterunt. Neque Teutonicum *Schar* e *Squadra* Italico manavit, uti Ferrarius est opinatus. Nam *Squadra* & *Squadrone* aut e *quadrata asie*, apud Latinos memoratâ, originem traxit, aut ab ipsa Germanica Lingua, cui est *Geschwader*. *Schietto*. *Purus*, *Merus*, *Simplex*. Ab *Exlectus* Menagio, ab *Excretus* Ferrario deducenda vox videtur. Mihi e Germania vox haec ad nos descendisse creditur. Illi quippe Linguae est vocabulum *Schlecht*, significans *Simplex*, *Purum*, hoc est, idem, quod nobis *Schietto*, atque Italice redditum dat purum putum nostrum *Schietto*. *Schifare*. *Vitave*, *Declinare*, *Abhorrevere*. Menagius contra omnem verisimilitudinem aut a *Schifo* *Naviculam* significante, aut a *Scappare*, deduxit hoc verbum. Corbinellius & Ferrarius a *Cavere*, *Excavere*, *Exschifare* non immerito traxerunt. Mihi tamen veri videtur similis, vocem quoque istam ex Germania ad nos rectâ migrasse. Quippe Germanis *Scheu*, vox ejus Linguae, ut creditur, propria, significat *Abborrimento*, *Orrore*. Inde

A

nostrum *Avere* a *Schifo*, & a *Schivo*, significat *Abhorrevere*, *Fasidive*. Uti verò Germani inde confecerunt *Scheven*, idest *Abominari*, & *Evisitare*, ita & nos *Schivare* efformavimus, quod Lombardi unice usurpant, Tusci verò aequè *Schivare*, *V.* consonanti presse pronuntiant, & converso in *F.* dicunt *Schifare*. Ex eodem Germanico fonte (nisi potius rectâ a nobis) Galli derivarunt *Esquiver*, & Britannico *Eschew*. Veram Gallicae vocis originem ignoravit Pasquierius, ut & Borellus. Num verò Germani ex Latino *Excavere* depromserint suum *Scheven*, aliis decernendum relinquo.

B

C

Schiuma. *Spuma*. Ab hac ipsa Latina voce Italicam descendisse Menagius putat. Sed hanc nobis Germanica potius Lingua suppeditasse videtur, quum ei sit *Schaum*, idem significans. Hinc ab Italis factum *Schauma*, ac deinde *Schiuma*. Inde etiam Dani suum *Skum* hausere, Angli suum *Scum*, Galli *Escume*, & Islandi *Scuum*.

D

Schizzinoso. *Delicatulus*; qui facile perturbatur. Non attingit hoc vocabulum Menagius. Equum *Phantasticum* (nos appellamus *Capriccioso*, *Ritroso*) Britannico nuncupant *Skittish*, ejusque qualitatem *Skittishness*. Affinitatem aliquam vocis & significationis heic habes. Attamen videndum, an potius e *Schizzare* natum fuerit *Schizzinoso*. De Liquidis, sive liquidis rebus compressis, & erumpentibus dictum fuit *Schizzare*. Ad eorum similitudinem in iram *Delicatuli* facile erumpunt. Unde verò *Schizzare* prodierit, frustra quaesitum a Ferrario, Bertero, Menagio, & aliis. Ortum fuisse a *Schiessen* Germani-

E

mani-

manico, mihi persuadeo, quod
verbum in eorum Lingua praeter
alias hanc etiam significationem
habet, & Italice redditum fuit
Schizzare. Inde multa composita
apud illos occurrunt.

Scirocco. *Eurus ventus*. Ab ipso *Euro*
machinis adhibitis invitam hanc
vocem Menagius trahere conatus
est. Arabicae originis est. Hunc
enim ventum, sive *Vulturum*, A-
rabes *Soroqon*, sive *Sorocen* appel-
lant. Hispanis est *Siroco*, aut *Xa-
loque*. Inde & ipsi didicerunt.
Tassonius V. Cl. Mutinensis in
Notis MStis ad Vocabularium Cru-
scanum putat, a *Syria* efformatum
fuisse Ventum *Scirocco*. Laudan-
dum & hoc Etymon. Ita ventus
Libeccio, quod ex *Lybia* veniat,
nomen suum accepit.

Sciugare. *Siccare*. Vide supra ad ver-
bum *Asciugare*.

Scompiagliare. *Perturbare*, *Confundere*.
Menagium audi: *Forse da Excom-
pliculare*. *Plica*, *Plicula*, *Pliculare*,
Compliculare, *Excompliculare*, *Scom-
piegulare*, *Scompiagliare*. Multum la-
boravit, ut nihil nos edoceret.
Longius etiam ab hoc Etymo re-
cessit Ferrarius, a *Combullive* vo-
cem istam derivans. Ante pedes
originem hujus verbi habemus,
neque illam perspexere Viri do-
cti. Ab *Excompilare* venit. Nemp-
pe *Compilare*, auctore Festo, etiam
apud antiquos Latinos significavit
Cogere, & in unum *Condere*. Qua-
re sequiori aevo *Compilare Librum*
dicebantur Auctores, qui aliunde
sumtas sententias in unum Librum
inferebant, atque *ordinabant*. Dan-
tes quoque Cant. Purgator. 21.
Compilare adhibuit pro *Ordinare*.
Propterea invaluit *Excompilare*, ver-
bum significationis contrariae, quod

proprie significat *rem Ordinatam*
perturbare, Italice *Disordinare*, *Por-
re in Disordine*. Hinc pro more
Linguae nostrae verbum ipsum
Excompilare evasit in *Scompilare*,
Scompiagliare. Brevius Mutinensis
Dialectus pronuntiat *Sgombiare*.

Scorgere. *Cernere*, *Discernere*, *Perspice-
re*. En Menagii verba: *Da Excor-
rigere*, cioè *Dirigere*. *Il Signor Fer-
rari da Cernere*. *Non si può*. Et
revera ab *Excernere* prodiit *Scerne-
re*, non vero *Scorgere*. Sed neque
ab *Excorrigere* efformari potuit *Scor-
gere*, uti opinatur Menagius. U-
triusque vocis sensum compone.
Scorgeve apud Tuscos (neque enim
Lombardiae Populis in usu est hoc
verbum) significat aut *Intueri*, aut
Ducem se alteri praeberere. Quid rei,
amabo, est verbo huic cum *Corri-
gere*, cujus familiaris ac usitator
significatio est *Emendare*? At unde
tu hanc vocem deducendam putas?
inquis. Conjecturae veniam im-
ploro. Olim belli tempore, uti
& nunc, quum commeatus dedu-
cebantur ad castra, aut ad arces,
adjungebatur equitum turma, qui
custodiae causâ cum curribus &
jumentis comitabantur. Horum
mos fuit *Excuvitare*, ut discerne-
rent, an hostis adveniret, insi-
diaeve positae fuissent. *Scorridori*
propterea sunt appellati. Ab *Ex-
cuvitare* detracto I. emerit vox
Scortare, qua voce adhuc utuntur
Galli, utimur & nos. Inde etiam
Scorta nostrum, & Gallicum *Escor-
te*, quod non a Latino *Cobors*, ut
quidam opinati sunt, sed a *Scor-
tare* descendit. Florentini verd e
Scortare & *Scorta* efformasse viden-
tur verbum *Scorgere*, eique dupli-
cem significationem indidisse ex
geminâ aetione militum *Excursan-
tium*,

tium. Nam primò significarunt *Praeire*, *Ducem se praebere alteri*, uti Petrarcha:

Scorgimi al miglior guado.

Manus autem fuit militum praedictorum *Deducere*, ac *Praeire* com meatuum vectoribus. Altera significatio fuit *Intueri*, aut *Perspicere*. Scilicet custodes ii milites solcite perspiciebant, ne hostes & pericula com meatui in via imminerent. Eâdem ratione ex Germanico *Warten*, significante *Custodire*, efformarunt Itali *Guardare*, quod aequè significat *Aspicere*, atque *Custodire*. Latini quoque *Observare* adhibuerunt duplici significatione, scilicet pro intentis oculis *Intueri*, & *Custodire*. At petas, qui Tusciae Populus efformare potuerit e *Scorta* *Scorgere*. Alterum verbum est Italicae Linguae commune, quo scilicet & nos Lombardi utimur, hoc est *Accorgersi*, *Accorto*, significans *Animadvertere id, quod antea latebat*. Ad ejus similitudinem Tusci procludere potuerunt *Scorgere*. Utrum vero *Scorgere* & *Accorgersi* ejusdem sint originis, alii decernant. Mihi veri videtur simile (quod jam ante me alii sunt arbitrati) *Accorgersi* processisse ab *Adcorrigere se*. Quum nempe aliquid credimus, quod postea aliter se habere animadvertimus; aut aliquid antea latens detegimus: tunc dicimus *Accorgersi*, idest *Corrigere se*, sive errorem antecedentem, aut incogitantiam nostram. Etymon istud Ferrario nequaquam probatur. Nihil obstat, quominus veri similitudinem in eo nos reperiamus. Contra, si quid video, Ferrario ipsi nemo assentiatur, dum *Accor-*

Tom. VI.

gersi ab *Adcernere* deducit. Fuit etiam antiquis Tusciae Scriptoribus, at nunc obsoletum est, *Scorto*, idem significans atque *Accorto*, scilicet *Sagax*, *Callidus*. Utrum a *Scorgere*, an ab *Accorgersi*, descenderit, inquirere non vacat.

Scottare. *Aduvere*, *Exurere*, *Ustulare*: Verbi hujus non memini, quasi ignota sit illius origo, quum quilibet animadvertere possit, ab *Excoquo*, & *Excoctum* processisse *Scottare* & *Scottato*; sed ut repetam, quod saepe animadverti, Majores nostros e Supinis, aut ex Participiis nova eduxisse verba. Scilicet ab *Excoctus* aut ab *Excoctum* efformarunt *Excoctare*, *Scottare*. Ipsi quoque Latini ab *Adiutum* Supino verbi *Adjuro*, vetustissimum suum *Adjutare* traxerunt, unde nostrum *Adiutare*. Sunt & alia complura exempla.

Scotto. *Symbolum*. Pretium, quod quisque pro Coena ad Tabernam sumptâ solvit, & ipsa etiam Coena. Si Menagium auscultamus, a *Coactus* (nam *Cogere pecuniam* veteres dixerunt) aut a Germanico *Schot*, ad nos venit vocabulum. Prima derivatio nihili facienda. Ad alteram quod attinet, mihi apud Germanos non occurrit *Schot* illud, sed quidem apud Anglos *Shot*, & *Scot*, uti etiam apud Gallos *Escot*, & apud Hispanos *Escote*, eâdemque significatione, qua Italicum *Pagar lo Scotto*. Nos ab iis fortasse didicimus. Porro perpendatur velim, num nos & illi e Latino *Quot*, vel *Quotum*, vel *Quota*, efformasse potuerimus hanc vocem, praeposito *Ex*, compendii causâ converso pro more in *S*. Nam postquam convivantes saturi e taberna erant recessuri, computabatur *Quo-*

Q q q

11

ta pars pretii singulis persolvenda foret. Mutinae, aliisque in Urbibus Italiae, adhuc dicimus *Pagar la sua Quota*. Idem significat nobis, quod Tuscis *Pagare lo Scotto*: & hanc vocem transfulimus ad publica Tributa, aliasque pecuniae indictiones, quas viritum unusquisque pro sua portione confert.

Scranna. Sella. Subsellium. Ad hanc vocem Menagius: *Viene ella senza dubbio da Scannum*. In ea quoque sententia Chimentellius fuit. Sed quare interpositum R? E *Scannum* venit utique *Scanno*, Mediolanensibus *Scagno*, *Scagnello*. Iraque e Germanico *Sobranne* verisimilius ad nos vocabulum *Scranna* descendit, dummodo antiqua sit Linguae illius vox ista.

Scroccare. Nobis Mutinensibus, aliisque finitimis Populis significat, impudenter ex alieno vivere, aut proficere, nullum pendendo pretium. *Esroquer* habent & Galli. Ferrarius e *Scurra*, *Scurricus*, *Scroccus* deducit, unde *Scrocco*, *Scroccare*. Sed *Scurricus* imaginaria proflus & conficta vox est; neque facile e *Scurricus* emerisset *Scrocco*. At minus audiendi, qui ab altero conficto verbo *Croccare*, aut a Graeco *Ἀισχροπέδευ*, vocabulum hoc derivant. Menagius ex Italico *Scroccare* natum putat Gallicum *Esroquer*. At mihi paene certum videtur, verbum hoc ad nos e Gallia venisse, utpote quod efformatum fuit e Gallico *Croc*, significante *Uncum*, nobis *Uncino*. Scilicet *Exvocare*, sive *Scroccare* dictum fuit, ad metaphoricè significandam illorum artem, qui vel e nolentibus nummos, victum, aliasque res sine pudore extorquent, a nobis propterea usitatus dicti *Scrocchi*, *Scroc-*

coni. In Lege Salica Titul. 69. occurrit *Incroccare*, idest *Unco suspendere*. Detrahere ex Unco est *Excroccare*, *Scroccare*.

Scuriada. Scutica, Flagellum, quo equi plectuntur. En quomodo ejus originem Menagius exprimat. *Da Scutica, Scuticarius, Scuticarius, Scuticariata, Scuriata, Scuriada*. Hac ratione quid non exculpas? Sed a *Corio* enata est vox ista. Nihil aliud est *Scuriada*, nisi *Scutica ex Corio*. *Excoriare*, detrahere Corium, seu pellem, significat. Inde prodiit *Scuriada*, quasi appellata primo fuerit *Scutica Excoriata*, & denique suppresso *Scuticâ*, *Scoriata, Scuriada*, sive *Scutica e Corio*.

Sdruciolare. Ita dicimus, quum pes fugit in lubrico. Non a *Lubricus, Delubricus, Delubriciolus* &c. Non ab *Extrocheolare*. Non a *Sbrisciolare*, vocis hujus origo petenda, ut alii censuerunt. Propius fortassis accedat ad verum, qui putet, Etymon desumendum e *Rotula*, quam *Ruzzola* nos Mutinenses appellamus, idest parvula *Rota*, unde nostrum *Ruzzolare*, hoc est *Rotare, Circumagere*, efformavimus. Rotulâ projectâ apud nos luditur, paenes illum victoriâ stante, qui post aliquot projectiones majus spatium suâ Rotulâ emensus est. Hoc *Ruzzolare* ex *Rotiulare* nuncupamus. Tusci *Rotolare* dicunt. Itaque ab *Exderotiulare* deductum *Sdruciolare*, quod Tuscis est *Sdruciolare*. Qui per clivum ruit, a nobis dicitur *Ruzzolar giù*, idque intransitive. Sed & active usurpatur. *Sdruciolare* ex eodem fonte venit.

Secchia. Situla. Negari non potest, quin Menagio fuerit justa causa arbitrandi, ipsum Latinorum *Situla*, conversum sensim fuisse in

Sitla,

Sicla, Sicla, Secchia. Opinari tamen quisquam possit, ex alio fonte prodiisse hanc vocem, quando tanta est illius antiquitas. Tomo I. pag. 376. Operum S. Johannis Damasceni, Oration. 3. de Imagin. laudatur Theodori Lectoris locus e Lib. 4. Histor. ubi *Sicle*, nunc *Secchia*, mentio habetur: Τρεῖς Σίχλας ἑρμυς περιέκωντό μοι: *Tres Siclas aquae calidae infundentem mihi*. Legendum Σίχλας, Latine *Situlas*, monet ad eum locum Clariss. Lequien Ordin. Praedicatorum. Sed retinendum Σίχλας. Nam & Victor Tununensis, sive Tunensis, qui eodem Seculo Christi Sexto, quo Theodorus floruit, idem Olympii facinus narrans, tam in Canisii, quam in Josephi Scalligeri editione habet: *Tribus ignis Siclis, Angelo ministrante, invisibiliter in piscina aquae frigidae persusus*. Ergo tam apud Graecos, quam apud Latinos Seculo Sexto Aerae Christianae, *Sicla, Hydriam*, seu *Situlam* significans, in usu fuit. Ita Cap. 22. Legis Alemannorum a Dagoberto Rege Anno Christi DCXXX. promulgatae, Tomo I. Capitular. Francor. Edition. Baluzian. memorari videas *quindecim Siclas de cervisa*. Vide & Ducangium tam in Latino, quam in Graeco Glossario, qui alia congerit exempla vocis *Sicla, Sigla, Segla*, apud antiquos occurrentia. Adde & Agnellum Ravennatem Scriptorem, qui Anno Christi DCCCXXX. Vitam Maximiani Archiepiscopi Ravennatis scribens, Tom. II. pag. 109. Rer. Italicar. inquit: *Allatum est nobis aereum vasculum, quod vulgo Siclum vocamus* (nos Mutinenses dicimus etiam *Secchio*, & *Secchi*). *Et projecti sunt Sicli pleni*

aqua. Quum igitur tantae vetustatis sit *Sicla, Secla, & Siclum*: aut minime certum est, hanc vocem e *Situla* corrupta efformatam fuisse; aut certum saltem futurum est, corruptionem vocabuli istius tribuendam esse Seculis ipsius vetustis. E *Situla* prodiit olim *Sitella*, & inde *Sicellinum*, & *Sidellin*, quo nomine Mediolanenses *Situlam* ad hauriendam aquam significant. In Glossis Fuldensibus ab Eccardo evulgatis legitur *Sicleola, Sedella, Ampra*. Num pro *Amphora*? Tusci appellant *Secchia* *Situlam* aeream. Mutinenses ligneam, quam utroque genere, masculino scilicet ac femineo, ac etiam per utrumque numerum pronuntiant *Secchio, Secchia, Secchie, Secchii*. Nobis vero *Situla* aerea, per quam hauritur aqua, dicitur *Parolo*, Tusce *Paiolo*, cujus vocis adhuc obscura est origo. Est etiam in usu Bononiensium *Calcedro* ex Graeco Χαλκός, & ὕδεια: quae voces unitae efformantes *Calchydria*, significant aeream *Urnas* ad hauriendam aquam.

Sembiante. Vide subsequens *Sembrare*. *Sembrare*. *Videri*. A *Similare* Latino traxit Menagius. Et recte quidem. Sed quomodo *BR.* se huc intruserit, tacuit ille. Dicam ego. E *Similare* nos efformavimus *Simigliare, Somigliare*. Gallica vero Lingua ipsum *Similare* convertit in *Simlare, Semlar*, atque addito *B.* fecit *Semlar*, & inde *il me Sembler*, nobis *mi Pare*. Gallicum *Semlar* Tusci immutarunt in *Sembra*. Ita Seculis Barbaricis *Contempnere, Tempnere* scribebant, & adhuc vulgo scribitur *Contemptus, Promptus, Emptus* &c. quum tamen veteres usurparint *Emtus, Prom-*

983
zuz, Contemptus, Comtus &c. Sed cur verbum *Similare*, sive *Sembrare* significationem induit verbi *Videri*, Italice *Parere*? Aliquid ibi subintelligendum, scilicet *Vero*. Quum dicimus, *mi sembra*, idem est ac si dicas: *Certò hanc rem non teneo, sed Assimilatur Vero in mente mea, hanc rem ita se habere*. Sive: *Certa non est mihi res ista, sed similis Vero, aut Verisimilis*. Ex eodem fonte manavit nostrum *Sembiante*, Gallice *Semblant*, significans *Aspectum*, sive *Apparentiam rerum*.

Senno. Intellectus, Mens, Sapiencia. Fons hujus vocabuli creditur Latinum *Sensus* Ferrario ac Menagio. Verum Itali non a Latio, sed ex Germania vocem hanc traxere, nempe e *Sinn*, significante *Sensum, Cogitationem, Animum, Mentem*, quae sunt idem ac Italicum *Senno*. Quum igitur propria illius Linguae sit vox *Sinn*, frustra contendas, ipsam pariter efformatam fuisse ex Latino *Sensus*. Inde Itali *Senso*, non *Senno*, deduxere. Non abnuo, veteres Italos Germanico more vocabulum *Senno* interdum etiam usurpasse pro *Sensu*. Hoc ajo, ab eodem Teutonico *Sinn* potius, quam a *Senium*. uti opinatus est Menagius, descendisse Gallicum *Soin*, nisi malimus, ex antiquo *Soniare* derivatum, de quo consulendus est Du-Cangius. Quum enim *Cogitationem* quoque sonet Germanis vox *Sinn*, ei respondet *Soin*. Uti nos dicimus *Pigliarsi Pensiero d'una cosa*, ita Galli dicunt, *Prendre Soin*. Digna est. quae heic memoretur Mutinensis Dialecti vox *Djennare i Fanciulli*, significans, *eis Indulgere quidquid volunt*: quod imorovidi parentes faciunt. Fortassis inde natum vocabulum, quod

A | tanta haec indulgentia filios imprudentes efficiat, seu *li traggà di Senno*.

B | *Sensale. Proxenetà.* Rideas fortasse, Ferrarium audiens derivantem hanc vocem aut a *Xenialis*, aut a nundinis Venetis, quae *Ascensa & Sensa* dicuntur. Ex Arabum Gente hanc mercatorum vocem accepimus. Ii *Simlaron Proxenetam, Amicorum Conciliatorem* vocant. Exinde *Sinsar, Sinsale, & Sensale* manavit. Pro *Sensale* Senenses dicunt *Sensaro*.

C | *Sentinella. Vigiliae, Excubiae.* Menagium laudo a *Sentire* pro *Ausultare* trahentem Etymon hujus vocis. Quippe revera *Excubiae* barbaricis temporibus appellatae fuerunt *Scultae & Scultatores*. Attamen inquirendum restat, qua ratione e *Sentio* efformatum fuerit *Sentinella*. Certe novimus, excubias agi, ut praesentiat, an hostes veniant, immineatve ex iis periculum. Itaque animadvertas velim, Latinis in usu fuisse *Sentinare* pro *Satagere*, & *subtiliter periculum vitare*. Quam in rem *Festus Caecilii* verum laudat.

D | *Capit consilium, postquam Sentinat satis.*

E | *Sentinare* non aliunde efformatum Vossio creditur, nisi e *Sentio*. Quamobrem vide. an haec animadvertio referri possit ad originem vocis *Sentinella*.

Senza. Sine. Praepositio. Ab ipso *Sine* Menagius eam ita efformavit: *Sine, Sines, Senes, Senle, Sensa, Senza*. Ferrarius a *Sine* etiam: Ab *absentia* Cittadinius. Quod certum est, nostrum *Senza* ejusdem originis est ac Gallicum *Sens*, nam & vete-

veteres dixere *Sanza*, ut proinde a Gallis vocem nos accepisse videamur. An verò Gallicum *Sens*, seu *Sans*, e *Sine* Latino manarit, incertum est.

Serchio. Etruriae fluvius qui per Carfanianam, & agrum Lucensem atque Pisanum in mare exoneratur, *Aufer* Latinis. Ex hoc ipso *Aufere* corrupto efformatum fuit *Serchio*. Fortasse miraris. Attamen rem certam praebeo. Vide Dissertationem XIX. de *Tributis*, ubi in Charta Lucensi Anni Christi DCCCCXXIV. memoratur flumen *Auferclo* ab *Auferculus*, scilicet diminutivo nomine. Excidit sensim *Au*; & *Serculus* pro more Linguae nostrae evasit *Serchio*, uti e *Circulus Cerebio* &c. Si Erymon ejusmodi novisset Menagius, is fortasse sibi plaussisset, quod inverfis saepe Latinorum verbis, pro suo arbitrio inde I alica pertraxerit.

Seta. *Sericum*. Ex nomine Civitatis Hispanicae *Setabis* derivatum nomen censuit Justulus Spoletanus in Pœmare de *Serico*. Immo inquit Menagius, *contrarium verum est*. Nam *Setabis* nomen sumsit a *Seta*. Heic ille nos amandat ad Bochartum Lib. I. Cap. 35. de Phoeniciis Coloniais, ubi is nomen datum Urbi censet ex Hebraicis vocibus *Setibuts*, idest *Stamine vel telâ byssi*, quae ibi texebatur. Silius Lib. 3.

Setabis & *telas Arabum sprevisse superbas*,

Et Pelusiaco filum componere Nilo.

Sed in iis Sili veribus aliquid desiderari videtur. Et quod plus est, nihil alud inde extundas, nisi telam lineam, illamque egregiam, *Setabi* fabricatam fuisse. Nempe

A *Byssus* nihil aliud fuit, nisi pretiola Lini species. Propterea Catullus *Sutaria* ex Urbe *Setabitanâ* ad se missa laudat. Quae ergo *Serici* nomen (Italice *Seta*) inde profectum velis? Neque ex Latino *Setum*, sive *Seta*, significante *Pilos* duriores, praecipue *Suum*, hoc vocabulum deducas; nam inde quidem nostrum *Setola* venit. Hoc autem nomen *Serico* inditum fuisse nemini persuadeas, quum *Sericum* filamentis, iisque supra modum mollibus ac subtilissimis constet; contra verò *Setae* aprorum durae, rigidae, atque a filo diversae, noscantur. Plautus propterea in *Casfin. Act. V. Sc. 2.* ait:

Ita, quasi Setis, labra mihi compungit barba.

At unde *Seta* Italicum? A me ne pete. Quod tantummodo animadvertas velim, *Sericum* a Germanis appellatur *Seide*, a nobis Lombardis *Seda*, & *Seda* quoque ab Hispanis. Num Tusci vocem hanc in *Seta* mutarunt? Germanicae originis eam appellare non audeo; quippe Germani a nobis *Sericum* accepere, non verò nos ab iis didicimus. Anglica Lingua *Silk* *Sericum* nuncupat. Mutinenses autem, apud quos ingens copia *Serici*, & sane praestantissimi, quotannis conficitur. *Sirga* dicunt folliculos *Bombycum*, postquam inde papiliones enati sunt, e quibus in aqua maceratis fabricatur *Bavella*. E *Sirica* nomen hoc sumtum. *Siricum* verò pro *Sericum* in usu fuit apud Latino-Barbaros.

Sgherro. Thraso, Satelles, Miles gloriosus, Verbis minax, sed re pavidus. Non a *Gerro Gerronis, Gerrus,*
Ex-

Exgerrus (quod opinatus est Menagius) descendisse hanc vocem puto. Aliud est enim *Nugator*, idest *Gerro*; aliud *Thraso*, hoc est, *Sgberro*. Verisimilius e *Scara*, significante *Aciem* militum, vox emerfit. Quos nunc appellamus *Sgberri*, veteres dixere *Scaranos*. Petrus Azarius in Chronico pag. 413. Tom. XVI. Rer. Italicar. de Comite de Lando haec habet: *Universa Italia ipsum formidavit, & a Scaranis, & inermibus peditibus ipse Comes astutus exstitit suffocatus*. Mutinenses adhuc usurpant verbum *Sgarrare* pro *Jactare se fortem*, sive *Farla da Sgberro*. Id ab Hispanis accepimus, quibus *Exgarrar* est *Minari verbis, incessu, vultu &c. Fare il Bravo*. Uti e *Scara* prodiit *Schiera*, ita & *Sgberro* processisse potuit.

Sgombrare. Vide supra ad verbum *Ingombrare*.

Sgomentarsi. *Cadere animo, Consternari*. *Sgomentare* etiam tum activâ, tum neutrà significatione reperitur. *Sgomentire* quoque familiare est Mutinensibus. Abtrusam verbi originem fortasse Menagius sensit, quum nihil de illo habeat. Ego, donec vero propiora adferant alii, conjecturam meam, qualiscumque sit, proponam. *Mentem* in hoc verbo nemo non sentit. Inquirendum igitur, an ex *Commentari* Latino-rum prodiisse potuerit Italicum *Sgomentare*, sicut ab *Ementiri* venit nobis *Smentire*. Nempe *Commentari* est *Cum Mente sua volvere*, aut *inire consilia, Meditari*. Addito a Majoribus nostris *Ex*, quod privationem inducit, potuerunt veteres significare actionem illius, qui improviso aliquo terrore, impedimento, infortunio, correptus, consternatur animo, quo tempore ex

A
ejus mente cogitationes, ex ejus ore verba cadunt. *Resta confuso, sbalordito, stordito*. Nil tolerabilius haftenus mihi occurrit.

B
C
D
E
Sgurare. Argentum, Aes, Ferrum, aut alias res tergere, & in splendorem dare. Ferrario *Exaeruginare*, aut *Excoviare* originem huic verbo praebuisse creduntur. Recte excogitatum ab *Excoviare*, nempe *tolere Scoviam*. Contra Menagius a Latino *Excurare* deduxit, quum apud Faustum Rejensem, ut is ait, occurrat *Excurare rubiginem*. Et sane adhuc in Gallica Lingua usurpatur *Escurer* eâdem significatione, qua nostrum *Sgurare*. Nostrum, inquam, nam etsi in Vocabularium Florentinum inlata minime fuerit vox ista, ad Italicam tamen Linguam spectat, & est usitatissima inter Lombardos. Sed ne Menagii quidem sententiae acquiescendum. Apud Faustum Rejensem in editis legitur *Excusit rubiginem*, non verò *Exurat*. Deinde, quod plus est, Germania verbum habet, illudque proprium, uti videtur, ac priscum suae Linguae, unde natum opinari licet Italicum *Sgurare*. Videlicet ipsis est *Schuren*, sive *Scheuren* pro *Expolire, Tergere, Nitidum efficere*. Inde etiam Angli mutuati fuere suum *Scour*, vel *Scowr*, cui est ipsissima significatio. Quae verba si ad Italicam Linguam transferas, reddunt *Scurare, Sgurare*, ita pronuntiatum, ut discrimen esset inter *Scurare*, idest *Obscurare*, atque *Expolire*. Quenam verò praeferenda sit ex hisce sententiis, Eruditorum judicium esto. Neque enim audeo ab *Exobscurare* vocis hujus originem petere.

Sino, Insino. Usque. Idem significat *Fino & Insino*: & vix ulla dubitan-

tandi ratio est, quin primitiva vox dicenda sit *Fino*, seu *Infino*, quae postea conversa sensim fuerit in *Sino* & *Infino*. Mutinensibus in usu tantum est *Fino* & *Infino*, non verò *Sino* & *Infino*. Quod tamen mirum videatur, aliud simile exemplum *F.* immutati in *S.* difficile ostendas. Menagius *Fini* pro *Usque* usurpatum ab antiquis Jurisconsultis in Digestis animadvertit, Duareno, & Scipione Gentili praecuntibus. Immo Cato, atque Hirtius de Bello Africano, eâ voce usi dicuntur. Sed mihi suspecta sunt, quaecumque veterum Latinorum exempla in hanc rem adferuntur. Neque enim ullus Grammaticorum veterum nos monuit, *Fini* adhibitum fuisse loco praepositionis aut adverbii. Exempla ipsa, quae producuntur, explicanda fortasse sunt aliter, & *MStos* Codices diligentius scrutari opus esset. Ceterum consentio & ego, Seculis saltem Barbaricis & *Finis* enatum fuisse *Fino*, pro *Usque*, ac propterea non *Infino*, sed *Infine* occurrit apud quosdam ex antiquis Scriptoribus Italicis. Nam *Finis* est *Limes*, *Terminus*, praesertim apud Scriptores Grammaticos, sive Rei Agrariae. Exempli causâ dicere consueverunt. *Finis ad Kalendas Julias*, idest *Terminus*, *Usque*. In Charta Anni Christi MLII. quam produxi Cap. 24. pag. 237. Antiquitat. Estensium legitur *Fine al capo del Monte* eâdem significatione. In Charta Vulturnenfis Coenobii Anno Christi DCCCXLIX. exaratâ, pag. 393. Vulturnenfis Chronici legitur: *Qui habet fines de capu fine via publica antiqua: de alio latu finem flumen Calore: de alia parte fine flumen Cottia.* Et

A pag. 419. *habente fines ab una parte sine monte: da secunda parte terra de Venasfrani, & sine fluvio, qui vocatur Cesto.* Sunt & alia plura, quae praetereo, ibi, atque in Additamentis ad Chronicon Casauriense Part. II. Tomi II. *Rer. Italicarum.*

B *Smacco. Ludibrium, Irrisio, Contumelia. Smaccare. Famam alicujus denigrare.* Exempla non admodum antiqua habes in Vocabulario Cruscano, ita ut non nata vox apud nos, sed aliunde importata dignoscatur. Apud Mutinenses familiaris est. Illam Menagius neglexit. Erunt, qui ex Arabica Lingua arcessant. Illi quippe est *Ssmacha*, significans *Ludibrio* & *joco exponere*. Compositum verò *Massmacharon*, *Ludibrium* sonat. Mihi tamen veri videtur similis, e Germanica Lingua, cui est *Schmach*, significans *Affronto*, *Disonore*, cum aliis compositis, profectum ad nos fuisse *Smacco*. Quod tamen statuo, dum vetusta sit apud illos vox ista, neque a nobis Germani iidem acceperint. Quum verò sit recens in Italia, nos potius ab iis didicisse videmur. Apud Schilterum in Glossario antiquo Teotonico *Smac* est *Foctor*: quod minime abludit ab Etymo nuper indicato.

C

D *Smaltire. Digerere, Concoquere.* Dicimus de cibo in stomachum invento. Dicimus etiam metaphorice nos Mutinenses de rebus comestibilibus, aliisque quibusdam mercibus, quae pretio divenduntur, aut copiose distrahuntur, puta *Quel Fornaiò ha smaltito molto pane; quel Bettolierè ha smaltito molto vino; quel Pizzicagnolo ha smaltito molto salume &c.* Cuiam persuadere possit Menagius, vocabulum

E

lum hoc e *Malsba* processisse, non video. Aliquid simile fortassis habent Germani, quibus *Schmelzen* significat *Liquesfacere*, *Dissolvere*. Eodem quoque sensu Mutinensium Dialectus adhibet *Padire*, hoc est *Digerere*, cujus verbi adhuc ignotam mihi originem fateor. *Padire* hoc sensu dicunt Florentini.

Smilzo. De eo dicitur, qui gracilem ventrem prae inedia, aut alia de causâ gerit. Titubans ajo, perpendendum esse Medicis, num ex Germanico *Miltz*, significante *Lienem*, sive *Splenem*, unde Italicum *Milza*, manasse unquam potuerit haec vox *Smilzo*; quasi qui Liene aut carent, aut laborant, in maciem vergant, atque extenuatum ventrem habeant, ita ut *Smilzo* fit veluti *sine Liene*, aut Liene laborans.

Smorzare, Vide infra ad verbum *Spegnere*.

Soffice. *Mollis*, ad tactum manus cedens. Tuscorum vocabulum est. Efformatum, ait Ferrarius, a *Suffultus*. Quis credat? Menagius hanc ei nativitatem tribuit: *Supplex*, *Supplicis*, *Supplice*, *Sufflice*, *Sofflice*, *Soffice*. Tum addit: *Viene sicuro da Supplice*. Erunt, qui confidentiam docti hominis mirentur. Germanicae Linguae est *Sanfft*, idem quod Italicum *Soffice*, & *Sanfftigen*, *Ammorbidive*, *Ammollive*. Antiqui Saxones *Sofst*, voce utebantur, idem significante. Et inde ad Britannos penetravit *Sofst*, & *so Sofsten*, quibus verbis par sensus est. Quare considerandum est, num in *Soffice* converti potuerit Saxonice illud vocabulum.

Soia. *Dar la Soia*. *Adulari illudendo*. A *Solum*, quia *Planum est*, derivat hanc vocem Ferrarius. Nemi-

ni haec ille persuadeat. Mutinenses quoque dicunt *Dar la Soia*, & *Soiare*. Vide, an potius vox ista a Gallis in Italiam descenderit, quibus *Choyer* est *molliter atrectare aliquid*, *mollia verba de aliquo aut ad aliquem dicere*. Idem fortassis a nobis translatum ad irrisores, quotiescumque ironice adulantur.

Soldato. Miles. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

Solleticare. *Titillare*. Nemo non videat, frustra censuisse Ferrarium, ab ipso *Titillare* prodiisse *Solleticare*. Neque dignior plausu sententia Menagii, deducens hoc verbum e *Sublecto*, *Sublectico*. Mihi potius enatum creditur aut ex *Sollicitare digitis*, aut ex *Sub* & *Allicio*, seu *Illicio*, conversis in frequentativum *Allicitare*, *Illicitare*. Sed ut ut obscura adhuc sit Tuscae hujus vocis origo, certe subodorare possumus, unde Mutinense vocabulum, *Far le Bletiche*, ac verbum ipsum *Bleticare*, idest *Titillare*, venerit. Usi sunt Latini & verbo *Vellicare* ad significandum. *Pizzicare*, quod leviter factum significat *Titillare*. Ex ipso in *Vellicare* frequentativum converso prodiit *Belleticare* seu *Bleticare* Mutinensium, idem significans atque Tuscum *Solleticare*.

Sorgente. *Scaturigo*. Unde haec vox manarit, facile quisquis intelligat, nempe a Latino *Surgo*, vel *Exsurgo*. Quintilianus Lib. 8. Cap. 3. nobis exhibet fontes *Surgentes*, videlicet ex humo scaturientes; & Ovidius Lib. I. Tristium, Elegiâ X. *Surgit aqua*. Ita ut ignorem, cur Cl. V. Marchio Scipio Maffejus Lib. I. Cap. 14. de Amphitheatris, postquam *Salientes* in Veronenfi Inscriptione memora-

moratos interpretatus est *cid*, *che in oggi diciam Fontane*, postea subdat: *Anzi io penso, da quella voce Latina (Salientes) esser venuta in nostra Lingua quella di Sorgente, benchè soglia usarsi in senso alquanto diverso.* Est & alia vox paris significationis Mutinensibus, nempe *Sortia*, quam e Gallico *Sortir* traxisse videntur, aut potius ab ipso *Surgere* Latino, e quo vel antiqui Grammatici testantur, effortum fuisse participium *Sortus*, vel *Sortus*, unde *Surto* & *Sorto*, & in compositis *Risorto* apud Italos. Ex ipso *Sortus*, seu *Sorto*, *Sortis*.

Sorgo. Leguminis genus. Vide Dissertationem XXIV. de *Artibus Italicorum*.

Sottana. Vestis genus. Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Spaccare. Per medium *Findere*. Si Menagium auscultamus, hoc verbum descendit ab *Expactare*, verbo nempe composito a *Pango*. *Compingo*, *Compactus*, cujus contrarium *Expactus*, idest non *Compactus*. Inde *Expactare*, *Expacare*, *Spacare*. Non subscribo. Ab *Expactare* efformassent Itali *Spattare*, non *Spaccare*. Legitima verbi origo apud Teutonicos reperitur. Habet eorum Lingua *Packen* significans *Compingere*, nobis *Imballare*, *Avviluppare*, *Congiugnere in un fascio, o involto varie cose*. Inde *Pack*, *Fasciculus*, nobis *Involto*, *Fascio*. Ex ista Germanica voce nos Itali efformavimus diminutivum *Pachetto*, & Galli *Paquet*. Angli ex eodem fonte duxerunt suum *Pack* & *Packet*. Germanicum verò *Pac'en*, quod Italice redditum daret *Paccare*, nos nunquam usurpavimus, sed quidem ejus contrarium, nempe *Ex-*
Tom. VI.

A *paccare*, *Spaccare*, reapse significans *Dissolvere*, seu *Findere*, quod prius unitum erat. An verò Teutonico *Packen* e Latino *Pango* descenderit, decernent alii, non ego.

Spacciare. *Expeditare* Latinis. Gallis *Depecher*, Anglis *to Disparch*, Hispanis *Despachar*. Incertum, num nos a Gallis, an illi a nobis acceperint. Vide supra *Impaccio*.

B *Spalancare*. *Aliquid clausum aperire*. Menagius deducit ab *Expalancare*. *Palanca* enim significat ipsi Menagio palum divisum per longum. Mihi dubitatio aliqua superest, num a *Palancato* potius quàm a *Palanca*, natum fuerit *Expalancare*, sive *Spalancare*. Erant *Palancata* claustra ex Palis, quibus Civitatum antemuralia, aut Portarum aditus munitabantur, nunc appellata voce Gallicâ *Palizzate*. Frangere, hoc est, aperire *Palancatum*, nuncupatum est *Spalancare*. Quod verbum propagatum deinde fuit ad latiore significationem, hoc est quotiescumque referatur & panditur aliquid antea clausum.

C *Sparagnare*. Vide supra ad verbum *Risparmiare*.

D *Sparpagliare*. *Dispergere*. Menagii verba haec sunt. *Credo da Spargo, Spargico, Spargiculo, Spargiculare, Sparglare, Spargliare; e con la radduplicazione Sparpagliare*. Quod mirum addit: *E' cosa certa: Immo nihil magis alienum ac dissonum ab Etymologiae legibus, uti dignoscet quisquis mirabiles excogitatae hujus scalae gradus seridè perpendat. Mihi nulla certa origo vocis. Quamdã nihilominus conjecturam proferam, quae si non vera, saltem toleranda apparere possit. Quae Tuscis *Farfalle* appellantur, Latinis *Papiliones*, a-*

995
 pud nos Lombardos *Parpaglie*, si-
 ve *Parpaie* (quod idem est) no-
 men retinent. *Papilionum* proprium
 omnes norunt non recto volatu
 incedere, sed huc & illuc, & in
 omnem partem per aëra ferri. Hinc
 nescio, an suspicari liceat enatum
Sparpagliare, quum nempe *Papi-
 lionum* more aliquid dispergimus
 huc & illuc. Porro incertum quo-
 que est, num Itali a Gallis, an
 Galli ab Italis vocem hanc didi-
 cerint: nam etiam Gallis est *E-
 sparpiller*, & Hispanis *Desparpaiar*.
 Bononienfibus in usu est *Sparpaia-
 re*. Mutinenses vocem corruperunt
 dicendo *Spargagnare*, qui praeterea
 a *Spargo* traxerunt alterum ver-
 bum, idest *Sparguiare*, diversae
 quidem originis, sed ejusdem si-
 gnificationis.

Spazzare. *Verrere*, *Evertere*. Si Fer-
 rarius & Menagius heic audiendi,
 verbum istud e *Spatium* Latino
 deducendum est. Difficile credam.
 At, inquit, *Spazzo* pro *Pavi-
 mentum* & ipsi nostri Majores u-
 surparunt. Ita quoque locum Dan-
 tis Cant. 14. *Infern.* interpretati
 sunt Academici *della Crusca*. In-
 quit Dantes:

*Lo Spazzo era una vena arida e
 speffa.*

Verum *Spazzo* ibi non *Pavimen-
 tum*, sed *Spatium*, sive *Area*, ex-
 ponitur ab antiquissimo Dantis
 Interprete, Benevenuto de Imola,
 qui scribit in Commentariis non-
 dum editis: *Lo Spazzo, hoc est,
 tota planities spatiosa, quae contine-
 tur intra istum circulum.* Rursus ait
 Dantes Cant. 23. *Purgator.*

E non pur' una volta questo Spazzo.

A Benevenuto addit: *Questo Spazzo,
 idest, ista Deambulatio.* At quam-
 vis *Pavimentum* significaret, non
 idcirco nativam verbi *Spazzare* si-
 gnificationem inde colligimus. A-
 liud est *Pavimentum*, aliud fordes
evertere e *Pavimento*. At tu me-
 liora adfer, reponentem audio.
 Nihil mihi succurrit. Eruditi dun-
 taxat Germani perpendant, num
 eorum *Putzen*, significans *Purgare*,
Mundare, converso *U.* in *A.* de-
 disse nobis potuerit *Spazzare*, quod
 factum fuisset, si in aliis Septen-
 trionalium Linguarum Dialectis
 pro *Putzen* dictum fuisset *Patzen*.
 Infra *Dumpff* & *Dampff.* occurret
 ad vocabulum *Tanso*. Facile verò
 Lingua nostra *S.* initiale addere
 potuisset, immo & *U.* in *A.* im-
 mutare, ut hoc verbum distingue-
 ret a *Puzzare*. Vide quoque, num
Spazzare & *Spacciare*, ejusdem for-
 tē fuerint originis, & consule su-
 pra vocem *Impaccio*. In Concilio
 Triburienfi Anno Christi DCCC-
 XXI. legitur: *Si Presbyter male
 tractatus fuerit, & Spassaverit.* Du-
 Cangius *Spassare* pro *Male accipe-
 re*, *Castigare*, interpretatus est.
 Sed nihil aliud ibi *Spassare*, nisi
Convalescere, ut antecedentia o-
 stendunt.

Spengere, *Spegnere*. *Extinguere* Tusco-
 rum verbum est, a Lombardis in
 loquendo minime usurpatum. Ab
Extingo, aut a *Stinguo* enatum
 fuisse censet Menagius. Facilius
 quadrata rotundis aptes. Originem
 vocis frustra quaesivi. Ejus tamen
 vestigium aliquod an fortē subol-
 fecerim, judicabunt Eruditi. Ne-
 que enim mihi tribuo, rem certò
 tetigisse. Si Italicae Linguae mo-
 rem consideramus, nostrum *Spen-
 gere* manasset ab *Expenge*, quod

verbum universo Latio ignotum fuit. Quid si ab *Expungere*, significante *Delere*, quod corruptum Majores nostri in *Expengere*, *Spengere* mutarint? Quid si ab *Expingere*, idest *Delere*, quod antea *Pictum fuerat*? Postrema haec vox rectius quoque sese in rem nostram accommodat. Nam Itali Latinum *I.* in *E.* interdum convertunt. *E Findere* fecimus *Fendere*: e *Pignus*, *Pegno*; e *Signare* & *Signum*, *Segno* & *Segnare* &c. Porro, etsi videatur propria significatio verbi *Spengere* respicere Ignem, seu Lumen, aequae tamen per Metaphoram Italice dicimus, *Spegnere la sete*; *Spegnere la scrittura*; *Spegnere la pittura*: una *Famiglia Spenta*: *La voglia è spenta* &c. Latini *Expungere* dixerunt, quod nos *Cassare*, *Cancellare*. Veri quoque simile est, Latino-Barbaros usurpasse *Expingere* pro *Delere picturam*; ac deinde usos aut illo verbo, aut isto, converso in *Spengere*, significatione latiori, ac metaphorice postmodum ad Ignem, Lumen, Sitim, Stirpem, Desiderium &c. Ita *Smorzare*, & *Annorzare* significat *Extinguere*; vox a *Morte* barbaricis temporibus efformata. Eâ autem utimur, sive proprie, sive translate, significaturi extinctionem Ignis, Luminis, Sitis, Irae &c.

Sperone. *Calcar*. *Speroni*. *Calcaria*. A *Spola*, ignoto mihi vocabulo, deducebat Ferrarius. Audiendum non puto. Clarissimus verò Maffejus in Verona illustrata arbitratus est, e Latio petendam vocis originem, quippe in Synodicâ Ratherii, ut est in Codice Frisingensi, legitur: *Cum Calcariis, quos Sparones rustice dicimus*. In editis Dacherii tan-

tum legitur *cum Calcaribus*. Et fortasse Ratherium virum doctum non decuit dicere *cum Calcariis, quos*. Vide inter Concilia Labbei ad Annum Christi MLX. parum dissimilem Synodicam. Fuerunt autem *Spara*, Festo teste, levissimi generis jacula, *ab eo quod Spargantur, dicta*. Ingeniosum sane est Etymon Ratherio tributum, quasi *Calcarium acumina & cuspides ad Sparorum imitationem conficerentur*. Ab eo tamen amplectendo deterreor, atque additamentum ab Exscriptore seu Amanuensi aliquo textui Ratheriano intertextum facile suspicor. Nam praeterquam quod nullam similitudinem inter *Calcaria* invenias, & *Spara*, quae, uti Servius scripsit, *Tela recurva & missilia* fuere: nequiquam *Sparones* apud Ratherium legendum est, sed *Sporones* vel *Sparones*. Ducangium videt ad hanc vocem. Quare tutius est cum Menagio sentire, qui ex Germanica Lingua deduxit *Sperone*. Antiqui Saxones *Spora* appellabant *Calcar*. Germanis hodie est *Sporen*, Anglis *Spurr*. Itali inde efformarunt *Sprone*, *Sperone*, & Galli (fortassis a nobis) suum *Esperon*. Quum Ratherius ait, *Calcariis, quos Sparones rustice dicimus*, reipsa significat, *Sparones*, non Latinae, sed Vulgaris Linguae vocem fuisse, utique ex Germania profectam.

Spesa, pro *Alimonia*. Dicimus enim *Dar le spese ad alcuno*. Dubius sum, an ab *Expendo* & *Expensâ* manarit, an verò a Germanico *Spieß*, significante *Nutrimentum, Alimentum, Cibus*. Inde *Speisen*, quod nos dicimus *Spesare*, hoc est *Pascere, Nutrire*, atque aliae voces compositae in Germanica Lingua.

Nisi & ipsi Germani suum *Spiefs* ex Latino *Expensa* deduxerint, nos fortassis ab iis hanc vocem mutuati fuerimus.

Spezzare. Vide supra ad vocabulum *Pezza*.

Spia. *Explorator*. *Spiare*, *Explorare*. Gallicae Linguae est *Espie*, *Espier*. Fureterius a *Spicis servandis*, aut a *Specula* Latino, aut ab Italice *Spia* Gallicam vocem arcessit. Menagius ab antiquo ac inusitato *Spicare* pro *Aspicere*, hanc traxit. Caninius ab *Explorare*, Ferrarius a *Specular* deduxere. Denique Vossius a Germanico *Spien*, ipsam derivavit. Mihi quoque veri videtur similis ab ea Lingua, non autem a Latina, diffusum fuisse vocabulum in reliquas Europae gentes, quas sibi Arctoi Populi subdidere. Germani *Spiare* dicunt *Spen*, & *Speben*. Praeter Gallos Hispani quoque *Espia* dicunt, Angli verò a *Spy*, & *to Spy*. Saxones antiqui *Spyrian*, Belgae *Spien*. Difficile tot Populi consensissent in convertendo *Specular*, *Spico*, & horum similia in eandem vocem *Spia*. Facile verò ab una Septentrionalium gentium Lingua singuli isti Populi antiquissimum *Spia* deduxerint. Rolandinus Lib. 4. Cap. II. Chronici ad Annum Christi MCCXXXIX. scribit, ab Eccelino de Romano *Spiones quosdam* collocatos fuisse, ut adnotarent, qui amicitiam juncti forent cum Marchione Estensi.

Spigolo. *Angulus* in corporibus solidis. Ita appellatum fortasse fuit, quod anguli acuti in portis, in arcibus &c. *Spiculi* cuspidem imitari videantur.

Spilorcio. *Avarus*. Nomen fortassis enatum ab *Expilando Urceos*, sive ex

A Italice *Spillare gli Orzi*, quod de Avaris, aut de Mendicis dictum, qui reliquias vini ex alienis urceis fugunt, ut proprio parcant; aut ex angustiore urcei rostro (*Becuccio* Tuscis) bibunt, ut minus bibant.

Spola, *Spuola*. Vide supra ad vocem *Pania*.

B *Spranga*. Vide supra in vocabulo *Branca*. *Sprecare*. *Prodigere*, *Consumere*, *Dispergere*. Romanae, aut Neapolitanae Dialecti verbum puto. Academici Florentini unum exemplum offerunt, desumptum ex Rhythmis Fratris Jacoponi Tudertini. Perpende, num nostrum *Sbrigare* in ore Apulorum evasisse potuerit *Sprecare*.

C *Spruzzare*. *Conspergere*, *Aspergere*. Menagio origo verbi hujus est *Spargere*. Sed aliud est *Spargere*, aliud *Conspergere*; praeterquam quod nimia est diversitas inter *Spruzzare* & *Spargere*. Vox est Germanica, ad nos translata. Germanis *Spritzen*, seu *Sprutzen*, idem significat atque Italicum *Spruzzare*. Italis quoque in usu est *Sprizzare*, sed significat *Profilire*. Mutinensis Dialectus adhibet *Spruzzare* & *Sprizzare*, idem significantia atque *Conspergere*. Praeterea Italice dicimus *Sbruffare*, quod a sono vocis enatum videtur.

Squadra, *Squadrone*. Vide supra ad vocem *Schiera*.

E *Stalla*. *Stabulum*. Ab hoc ipso Latino vocabulo Italicum Menagius informatum putat. Non improbo. Attamen quum sit antiquissima ac propria Germanicae Linguae vox *Stall*, neque illa e *Stabulum* nata videatur, ex Germania potius quam ex Latio fortasse petenda origo vocabuli nostri *Stalla*. Sed nihil decerno.

Stanco. Fessus. Nunquam a *Sinister*, *A Sinistra*, *Sinistracus*, *Stracus*, *Stacus*, *Stancus*, hanc vocem cum Menagio deducas. Id genus Etymologiarum somniantem, non verò accuratum virum, decet. Germanicae originis est *Stanco*. Veteres enim Saxones *Stankt*, ad designandum *debilem & fatigatum*, usurparunt, atque in Angliam detulere, ubi adhuc in usu *Stank*. Sinistra verò manus appellata a nobis fuit *Stanca*, eo quod prae Dexterâ sit debilis, ac infirma, & scribendo, aliorumque operum usui minus apta: qua ratione etiam *Manca* a Latino *Mancus* dicta est. Ceterum postquam ex Germanico *Stankt* Itali suum *Stanco* deduxere, ita ex hac voce alias derivarunt, puta *Stanchezza*, *Stancare*, *Stancarfi*.

Stecco. Frustulum rami. Jure Scaligerum seniore Menagius arguit, quod a Graeco $\Sigma\tau\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi\omicron\varsigma$ hanc vocem traxerit. Arcessit ipse e Germanica Lingua, & meritò. Est enim Germanis *Stecken* & *Steck*. Angli quoque appellant a *Stick*, & *to Stick*, uti & Belgae *Steck*, & *Stecken*, quod nos *Stecco* dicimus, & *Insteccare*, *pungere con uno Stecco*. Sed & *Pali* appellati fuere *Stecchi*, unde vox *Steccato*. Nicolaus de Jamsilla Tom. VIII. *Rer. Italic.* pag. 573. *Sticchatos, sive Paliciata circum circa Civitatem*, memorat.

Stentare. Rebus necessariis laborare, Difficultatem pati. Inde *Stento*, idest *Labor*, *Incommodum*. Primo aspectu obvia videtur vocis origo. At in syrtes conjectum continuò te sentias. Accipe quid viris doctis in mentem heic venerit. Nonnulli a *Tenuis*, inquit Menagius, *Tenuitare*, *Stenuitare*, *Stentare*, vocem trahunt. Etymon sane non uno titu-

lo ridendum. Subdit ille: *Potius ab Abstineo, Abstinendum, Stentum facere.* Sed alienum prorsus a significatione verbi *Stentare* Italici est Latinum *Abstinere*. Ferrarius a *Sustinere* derivat. At *Sustentare*, quod e *Sustinere* desumitur, nil rei habet cum significatione verbi alterius. Me quoque audire ne te pigeat. In militia potissimum innumera *Tentantur*, ac praecipue in obsidionibus. Ubi militibus tentantibus vallum, moenia, turrim, & similia, occurrebant difficultates & labores ingentes sine fructu, ii cedebant, atque a *Tentando* desistebant, donec resumptis viribus, animoque, iterum *Tentabant*. Inde ortum *Bisentare*, hoc est *Bis Tentare*, quod postea propagatum fuit ad significandum quidquid cum difficultate, labore, & incommodo agimus, aut patimur. Itaque primo dictum fuit *Bisento*, cujus vocis exempla apud Boccaccium, & Joannem Villanium habes in Vocabulario Cruscano. Deinde pro *Bisento* venit *Stento*. Olim credebam ab *Exstentare* natum hoc vocabulum, ad significandum *Desistere a Tentando*, sive ab *Incepto*, ob difficultates objectas. At propior vero postea mihi visa est origo e *Bisentare*: quod tantummodo fit in arduis rebus. Vocabularii Florentini Auctores, quum apud Joannem Villanium Lib. 9. Cap. 347. vitiosum Codicem sequuti invenissent *Bisentare*, verbum hoc interpretati fuerunt *levar la tenda*. Tafsonius noster errorem indicavit, docens, ibi scriptum *Bisentare*, idem atque *Stentare*. Ego quoque in editione Villanii Tom. XIII. *Rer. Italicar.* auctoritate Codicis Recanati veram lectionem restitui.

Qua-

Quare e nupera editione Vocabularii ejusdem expunctum videas *Bistendare*. Atque heic animadvertite, Italicum *Storto* non ab *Extortus*, sed a *Bistortus* prodiisse. Uti sunt quoque Scriptores Tusci voce *Bistorto*.

Stizza. Vide supra ad verbum *Adizare*.

Stordire. Attonitum, seu stupidum ictu aut strepitu aliquem efficere. Inde *Stordito*. Gallicae quoque est Linguae *Estourdir*, *Estourdi*. Menagium audi, *Da Stolidus*, *Stolidire*, *Stolidito*, *Stoldito*, *Stordito*. *Ouvro da Storpeo* (Americanum verbum puto, non Latinum) *Extorpeo*, *Extorpio*, *Extorpire*, *Storpire*, *Stordire*. *Più m' aggrada la prima maniera*. Nihil difficile Menagio, quippe cujus ingenio facile est scalas fabricare, per quas in abstrusa quaeque loca penetret. Ab *Exsurdatus* hanc vocem non feliciori minervâ deduxit Ferrarius. Nobis est *Affordare*, & *Affordire*. Additur *T*. in *Stordire*, atque hoc aliam originem indicat. Accipe nunc, & perpende conjecturam doctissimi Du-Cangii in Glossar. Latin. ad vocem *Stordatus*, putantis e *Stormus*, (significante *Pugnam*, quod veteres Galli vernaculâ Linguâ appellabant *Estour*) efformatum fuisse *Stordito* Italicum, & Gallicum *Estourdi*, hominem videlicet significans, qui a proelio venit, non satis sui compos *prae certaminis horrore & fragore*. Dicitur etiam eodem sensu *Imbalordito* & *Sbalordito*. Mutinensis Dialectus habet *Stornire* & *Instornire* pro *Stordire*: quod propius accedit ad *Stormo*. Sed quomodo *D*. sese intruserit in ejusmodi vocem, nemo edicit: quare adhuc anceps haereo.

A *Stormo*. Subitus ad pugnam hominum concursus. Menagius a Graeco *Στέλος*, aut potius a *Turma* Latino, Superis inivitis hanc vocem educendam suspicatur. Si Linguis Septentrionalium majorem operam navasset, certam vocis originem nullo negotio detexisset. Nempe Saxonum, Danorum, Belgarum, & Anglorum propria vox est *Storm*, per quam *Procella*, & *ventorum digladiatio* significatur. Hanc ii Populi transfudere ad significandum *congressum*, *proelium*, seu *tumultum hominum*, irâ aut aliâ de causâ excitatum. *Sturm* Germanis idem sonat. Nihil est, quod obtorto collo Latinorum Linguam huc advocemus, quando nobis purum putum vocabulum suum Germanica Lingua suppeditat, quae antiquitate Latinam si non superat, certe aequat. Neque *Sonare a Stormo* unquam dictum fuit, quasi ad congregandum Populum more *Sturnorum*; sed *Sonare a Stormo*. Paucissimi, ac fere nulli, nedum Lombardiae, sed & Italiae Populi vocis hujus usum nunc retinent; sed Mutinae perdurat *la Stormida*, sive *la Stermida*, hoc est, pulsatio Campanae majoris, idem atque *sonat Campana a martello*, quum Populus est congregandus. A *Sturmis* sive *Stormis* orta vox, quum nempe inchoato rumore aut pugna inter Cives, aut cum hoste, Populus ad arma per campanam convocabatur. *Sturmen* adhuc Germani appellant *Classicum canere*. Dantes quoque *Stormire* pro *Perstrepere* usurpavit. *Pulsare Campanam ad Sturmmum*, legitur in Chronico Dominici de Gravina Tomo XII. Rer. Italicar. pag. 620. Occurrit etiam vox *Sturmisa* in Annalib. Genuensib.

Cassa-

Cassari, Lib. 6. & in antiquis Statutis Civitatum Italicarum. Immo & in eisdem Annalibus Genuensibus legitur *Bruida*, eâdem significatione, e Gallico *Bruit*, *Streptus*, *Tumultus*, *Rumor*. In Statutis Pistoriensibus, quae heic edita Lector habebit, §. 130 legimus: *Si aliquis Pistoriensis Civis detulerit adsteritium, vel adallevantium, Spedum, vel Lanceam, vel Barionem, vel Malatayam &c.* Vereor, ne heic error non unus cubet. Pro *Adsteritium* legendum fortassis *ad Stermitium*. Fortassis etiam *ad Levantiam* legendum est, & nescio, an significet *Levare rumore*. Itaque in ejusmodi casibus interdicitur Civibus accurrere illuc *cum Spedo* (*Spiedo* Italice) *vel Lancea &c.*

Storpio. *Mancus*, *Mutilus*, aliquo membro captus, uti sunt pedes, crura, latera, brachia &c. Inde *Storpiare*. Dicimus & *Stroppio*, *Stroppiare*. Ferrarius a *Torqueo* frustra hanc vocem arcessit. Alii a Graeco $\Sigma\tau\rho\acute{\epsilon}\pi\omega$. Sed ne apud Graecos quidem usitata significatio verbi $\Sigma\tau\rho\acute{\epsilon}\pi\omega$ (pro quo Menagius nobis obtrusit $\Sigma\tau\rho\acute{\epsilon}\pi\omega$) Etymon ejusmodi juvat. Quare mihi veri videtur similis, a *Turpis* Latino efformatum primo fuisse barbaricis Saeculis *Turpiare*, & *Turpiatus*, idem atque *Deformatus membris*, & inde dici coepisse *Storpiato*, *Storpio*, *Storpiare*, *Stroppio*, *Stroppiare*, *Stroppiato*. Additum fortasse fuit *S.* pro more Italicorum, ut *Torcere*, *Storcere*, *Tirare* *Stirare* &c. Gallis quoque est *Estropier*. Sed opinor, hanc esse unam ex tot vocibus, quas Itali in Galliam importarunt, ut alibi ostendi.

Storto. *Obliquus*, *Indirectus*. Vide supra ad vocabulum *Stento*.

A *Stoviglie*, & *Stovigli*. *Vasa Coquinaria*. Vox Tuscorum, qua Lombardi carent. Ab illâ Menagius abstinuit. Nescio, an videri possit nomen hoc ex Germanico *Stube* profectum, quo significatur *Hypocaustum*, nunc *la Stufa*, Mutinensibus, aliisque finitimis Populis *la Stuva*. Si Majores nostri uli forte fuere ipso Hypocausto ad parandas dapes, idest si Culinae loco fuit eis Hypocaustum, jam haberemus, cur *Vasa Coquinaria* appellata fuissent *Vasa Stubilia*, unde *Stoviglie*. Ego tamen rem dubiam relinquo.

B *Stracciare*. *Lacerare*, *Discindere*. Guetus ab *Extrabo* progenitum putavit hoc verbum, quasi *Straccio* sit pars detracta e vestimento. Scipio Gentilis, & Monosinius e Graeco $\text{P}'\alpha\chi\omicron\varsigma$ derivarunt. In hanc opinionem inclinat Menagius. Carolus Datus a *Strazio*, *Straziare* efformatum suspicatur *Straccio* & *Stracciare*; tum censet cum Menagio, *Straziare* manasse e *Strages*. His aliorum sententiis sit suus honor. Attamen cum Octavio Ferrario statuendum mihi creditur, verbum Italicum *Stracciare* descendisse ex Latino *Distrabo*, *Distractum*, *Distractio*, a quo postremo vocabulo vulgus exculpfit *Distractiare*, ac denique pro consuetudine Italicae Linguae *Stractiare*, *Stracciare*. Ita ex *Allicio*, *Allectum*, *Allectare*, *Allectare*; ex *Devenio*, *Divenire*, atque e *Deventum*, *Diventare* &c. Majores nostri deduxere. Similiter a *Distrabo*, *Distractio*, significante *Dividere*, *Dilaniare*, *Separare*, *Straccio* enatum. *Membra divellere ac Distrabere*, Tulliana phrasis est, uti & *Lacerare ac Distrabere*. Durat eadem significatio in Italico verbo

Strac-

Stracciare. Et fortassis ex hoc ipso fonte, potius quàm e *Strages*, manavit *Straziare* & *Strazio*.

Stracco. *Fessus*, *Lassus*. Est unius Italicae Linguae vox. Habet quidem Germanica *Strack*: sed significat *Rectum*, *Directum*, eique propterea nihil rei est cum *Stracco* Italicorum. Uti nuper ad vocabulum *Stanco* animadverti, puerile Etymon mihi videtur Menagianum illud, hoc est, e *Sinister*, *Sinistracus*, deducere *Stracco*. Sed & ego heic omnino caecutio. Attamen, non quod aliquid me reperisse mihi persuadeam, sed ut aliorum ingenium excitem ad perscrutandam abstrusam vocis hujus originem, unum subjicio. Nempe perpendendum esse, num e paulo ante memorato verbo Latino *Distrabere*, subintelligendo vires, & hoc alterum, *Straccare* nimirum, manasse potuerit, unde postea *Stracco*. Non semel monui, Veteres convertisse verba tertiae conjugationis Latinorum in modulum primae. Pro *Distrabere* dixisse potuerunt *Distrabare*, quemadmodum Lucifer Calaritanus Episcopus Seculo Christi Quarto pro *Abigere* dixit *Abigare*. Alibi quoque animadverti, Majores nostros *H* per *CH*. reddidisse. Vide supra ad vocabulum *Guso*. Num ergo *Distrabere* immutatum in *Distrabare* genuisse tandem potuit *Distrabare*, ac demum brevitatis ergo *Straccare*, uti ex *Distraclum* & *Distraclio*, verbum alterum *Stracciare* seu *Straziare*, & *Straccio* vel *Strazio*, verisimiliter effluxisse nuper monui?

Strale. *Sagitta*. Si Ferrario & Menagio fides, a *Trabo* & *Tragula* Latino Italicum *Strale* descendit. In mentem prius venerat eidem Me-

nagio, vocabulum hoc arcessendum e Germanico *Straal*, seu *Stral*, significante *Radium Solis*; sed hujusmodi opinionem abjecit. Attamen verum est, uti jam Hicelius monuit, ex Germanica Lingua ad nos hanc vocem migrasse. Nam Gothicum vel Francicum est *Stral* vel *Strala*, proprie significans *Sagittam*, *Telum*, *Spiculum*, *Jaculum*. Veteres quoque Saxones dixere *Strael*, & *Straela*. Superest ergo, ut dicamus, servare adhuc Germanos hanc vocem, eam tamen metaphorice duntaxat usurpantes, appellando *Radios Solis*, *Strali del Sole*.

Strappare. *Evellere*. Nihil dubitans, ab *Exstirpare* trahit Menagius. Ab *Extirpo* nos efformavimus *Sterpare*. Non ergo *Strappare*. Quare perpendas velim, an ex *Extra Rapere* confici potuerit *Extravapare*, uti de tot aliis verbis apud Latinos tertiae Conjugationis factum fuit, quae in *Ave* Itali antiquitus deflexerunt. Vide *Branche*, & *Chiappare*. Num sensim *Svarapare* compendii causâ *Strappare* evasit?

Strapazzare. *Probris aliquem onerare*, *Contumeliis afficere*. Ferrarius ex *Depretiare*, *Expretiare*, *Transpretiare*, reluctantibus Superis & inferis, deducebat hoc verbum. Neque feliciter Menagio successit, dum e *Transpatiare*, aut *Transpassare* enatum voluit. Uti supra ad verbum *Dileggiare* dixi, veteres appellabant *Strapazzo*, idest *grandemente Pazzo*, quem probris appetebant. *Strapazzare* nihil aliud mihi est, nisi ingerere alicui contumeliosum hoc nomen *Strapazzo*. Ita *Dileggiare* e *Dileggiato* emerfit, & *Villaneggiare* e *Villano*.

Striscia. *Segmentum rei alicujus*. En Menagii Etymon. A *Stringo*, *Stri-*

go, *Strixi*, *Strixus*, *Strixius*, *Strixia*, *Striscia*. Ego Germanicae potius originis hanc vocem opinor: quippe Germanis est *Strich*, significans *Linea*, *Riga*, *Lista*. Gallorum more pronuntiando *Strisc*, Itali fortassis efformarunt *Striscia*. Et quemadmodum Germani dicunt *ein Strich landes*, ita nos *una Striscia di paese* dicimus, & *Striscia di panno*, *di carta* &c. Anglica quoque Lingua ex Germanis hanc vocem mutuata videtur, ac durius eam pronuntians, habet *Streak*, significans *Striscia*, *Riga*. Belgis est *Streek*.

Strozzare. *Jugulare*, *Strangulare*. Vox omissa Menagio. Cramerus Germanicum verbum *Strozzen* uti proprium illius Linguae, atque idem significans, nobis exhibuit. An ita res se habeat, eruditus Germanis discernendum dimitto. *Strozza* pro *Gutture* nonnulli usurparunt.

Stufa. *Hypocaustum*, *Cubiculum clausum ab igne calefactum*. Salmasius a Graeco *Τύφευ*, quod est *Accendere*, hoc vocabulum deduxit, cui se jungit Menagius. Lipsius verò a *Tubo* derivavit. Verùm uti Vossio, aliisque visum est, sine dubitatione tribuenda videtur origo vocis hujus Germanicae Linguae, quae *Stube Vaporarium* appellat. Lombardi per *V*. consonans adhuc pronuntiant *Stuva*, sed Tusci pressius pronuntiantes, *Stufa* dixere, Saxonum more, qui *Stofa* ajunt. Galli quoque effecerunt *Estuve*. Angli & Belgae *stove*; ut videas antiquis temporibus Septentrionales Populos potius per *V*. consonans inflexisse hanc vocem: quod & adhuc Lombardi nostri faciunt. Neque erat, cur Vossius & alii quaerèrent, an ipsum Germanicum *Stub*, sive *Stu-*

Tom. VI.

be, a Latino *Aestuo*, aut a Graeco *Τύφευ* descenderit. Pura puta vox Germanica illa videtur, a *Stoven*, quod est *Fovere*, profecta. Simile verbum ex Germania acceptum usurpant Angli, nempe *Stow*, cujus significatio est *Claudere*, *Custodire*. Nimirum: *Stube* & *Stufa* appellata *Custodia* sive *Cubiculum clausum*, quo se recipiebant homines, arcendi frigoris causâ. Atque hinc itidem prodidisse videtur *Stufato* Italicum inter dapes, quod caro in olla bene conclusa cum butyro, vino, sale, & aromatibus paulatim coquatur. Angli vocabulum a *Stow* diversum usurpant, hoc est *to Stew*. Sed Dani appellant *Estuwer*, quod a *Stuva* factum. *Stuffato* etiam & *Stuffo* Mutinensibus in usu est, ac significat hominem toedio affectum, quod Tusci per voces *Stucco* & *Ristucco* expriment. An a *Stufis* desumptum fuerit vocabulum istud, inquirendum aliis relinquo.

Subbiffare. *In profundum dejicere*. Fallitur Menagius, qui a *Subassare* hoc verbum hauriendum docet. Suam originem debet a Barbaro-Latino verbo *Subabyssare*, hoc est, *sub abyssum mittere*. Contractum postea pro more Italicae Linguae in *Subbiffare* evasit.

Succiare. *Exsugere*. Vide ad verbum *Asciugare*.

Svellere. *Eripere*. *Svelto*. *Ereptus*, *Agilis*. Norunt omnes, Latinum *Exvellere*, sive *Exvellere* ita redditum ab Italis, qui ejus postea inflexionem corrumpentes, pro *Evulsi*, *Evulsum* dixere *Evulsi*, *Evultum*, unde *Svelto*. Dicimus etiam *Svelto* pro *Agilis*, ac solutis membris habilis. Utuntur & Hispani. Eâ significatione Ferrarius natum cen-

S s s

set

set *Suelto* ab *Evolutus*. Difficile credam. Ab *Exvolvare*, seu *Evolvare* traximus *Svolvare*, & *Suelto*. Mihi potius creditur, ab eodem *Evello* manasse *Suelto* ad significandam membrorum *Agilitatem*, mutuo acceptâ significatione a *Pictoribus*, quibus *una Figura Suelta* appellatur, quae ita efformata est, ut veluti *evulsa* e tabulâ movere se videatur, & quamdam *Agilitatem* membrorum prae se ferat.

Svezzare. *Ablastare*, ut opinantur Vocabularii Florentini Scriptores. *Da Vezzo nel significato di costume* prodiit hoc verbum, inquit Menagius. Illud certum est, *Svezzare* nihil aliud esse nisi *Disavezzare*; seu *Disvezzare* contractum. Neque enim proprie *Svezzare* significat *Ablastare*, uti sibi persuasere iidem Scriptores, sed quidem *Desuescere*, aut *Desuesfacere*. *Svezzato dalla poppa*, *Svezzato di mangiare*, *Svezzato di vedere*: exempla sunt a Florentinis producta. Menagius verò ad vocem *Vezzo* putat, *Avvezzo* natum e *Vitium* Latino. Mihi verisimilius creditur, ex *Assuetus* efformatum fuisse *Adsuetiave*, *Asvezzare*, *Avvezzare*, unde *Avvezzo*; ac inde desumptum *Disavezzare*, *Disvezzare* & *Svezzare*.

Suppa. Jus carniū cum pane. Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Susina. *Prunum*. A *Syriâ*, ubi magno in pretio fuere *Pruna Damascena*, putat Menagius, derivatam esse vocem *Susina*, quasi *Syriaca*. Ejusmodi Etymologiam non fert literarum nimia diversitas. Arbitror ego, uti *Pruna Damascena* e Civitate *Damasci* nomen accepere, ita *Susina* e *Susa* celebri Civitate *Persiae* originem traxisse, quae olim Regni caput fuit. Plinio me-

moratur *Oleum Susinum*, & ex ea Urbe ejusmodi appellatio venit.

T

T *Accia*. *Macula*, *Labes*, *Infamia*. *Tacciare*, *Insimulare*, *crimen alicui inferre*. Ab antiquo *Tago*, quod idem est atque *Tango*, trahit hanc vocem Menagius, *Salmasium* sequutus. Animadvertite, an expeditioni viâ deduci possit e Latino *Taxare*. Testibus Plinio seniore & Festo, apud veteres *Taxare* significavit etiam *Maledictis tangere*. Nos *Lombardi* adhuc retinemus *Tassare* eadem significatione. *Tusci* e *Taxiare*, *Tassiare*, sensim efformasse potuerunt *Tacciare*, & inde *Taccia*, uti & *Galli*, qui *Taxe* immutarunt in *Tache*. Fortassis etiam Gallicum *Tache* nobis dedit *Taccia*. Habet *Dialectus Mutinensium* *Tecca*, significans *Labeculam*, *Mendam*. Minime videtur diversae originis a *Taccia*. Quare considerandum, num *Tecla*, *Teclare*, *Teclatura*, quae vocabula in Legibus *Langobardorum* occurrunt ad significandam *incisionem* factam in arboribus terminorum indicibus, originem dedisse potuerint ejusmodi voci. Est nobis etiam *Tacca*, proprie significans, uti monuerunt *Academici della Crusca* in Vocabulario, *modicam incisionem*. Sed & ipsum *Tacca* significat *Maculam*, *Vitium*, *Labem*, ita ut non distinguatur neque a *Taccia*, neque a *Tecca*. Certe non subscribas Menagio, derivanti *Tacca* a *Taliare*; neque Ferrario, deducenti ab *Attaccare* Italico verbo. Primum literis nimium distat a *Tacca*: alterum significatione diversum est. Neque *Du-Cangius* facile persua-

persuadebit mihi *Theclaturam* Langobardicam perdurare in vocabulis Gallicis *Eclats* & *Eclatures*, nobis *Scheggie*, *Frustula*. Diversa est harum vocum significatio, ac *T.* frustra ibi requiras.

Taffetà. *Pannus sericus.* Persae *Tafieb* hunc ipsum pannum appellant. Quare ad eos fortasse referenda est vocis origo, aut ad Germanicum *Taffet*, ut vult Ferrarius.

Tagliuola. *Laqueus*, quo pedes animalium irretiuntur. *Pedica* dicitur in Vocabulario Florentino. Non attingit hanc vocem Menagius. Ut *Pedica* a *Pede*, ita *Taliola* a *Talo* appellata, quod laqueo constringerentur ferarum *Tali*. In Lege 315. Rotharis Langobardorum Regis: *Si in Pedica, aut in Taliola, fera tentata fuerit.* Ita & in subsequenti Lege. Quare inter *Pedicam*, & *Taliolam* aliqua diversitas fuit.

Tana. *Antrum.* Vide Dissertationem XXV. de *Textrina*.

Tanfo. *Situs, Mephitis*, ut ajunt Florentini Vocabularii Auctores. Rectius fortasse *Graveolentia*. Haec enim vox ad omnes molestos odores extenditur. Ab *Olfaſus* eam derivabat Ferrarius. A *Muffa* deducebat Menagius. Uterque a scopo declinavit. Puram putam Germanicam vocem *Dampff*, quae *Fumum*, *Vaporem*, *Exhalationem* significat, nos in *Tanfo* convertimus. Germanis quoque est *Dumpf*, eadem, ut puto, vox. Inde Mutinensibus *Tuffo*, ut supra in hac ipsa Dissertatione monui.

Tarpave l'ale. *Alas volucrum debilitare curtando.* Verbum est ab usu vulgi remotum. Frustra adhuc investigata est ab Eruditis vocis hujus origo. Ignota est & mihi. Ejus tantummodo mentionem feci, ut

A moneam, confidentiâ suâ pro more uti Menagium, quum *Tarpave* a Latino *Exstirpare* prodiisse censeat, addendo etiam: *Viene sicuro.* Aliud est *Exstirpare*, quod nos in *Sterpare* convertimus, aliud *Tarpave*, quod *Debilitare*, *Decurtare* significat, ut ex vocis definitione constat. Immo neque certum est, ab ipso *Exstirpare* progenitum fuisse Italicum *Strappare*, uti supra adnotavi.

B *Tarra.* seu *Tara.* Mutinensibus hoc vocabulum significat, quidquid superflui e rebus ad stateram venditis detrahendum est. Oleum una cum utre iptum continente, Farinam cum Sacco appendere solemus. Postea utris, & facci pondus detrahimus. Detractionem istiusmodi, *Tarra* vulgari sermone nostro nuncupamus. Ita capsae, urcei &c. occasione pari, la *Tarra* dicuntur. Puram putam Arabicam vocem suspicor, quam mercatura invexerit. Arabicae videlicet Linguae est *Tarra*, significans *Resectum fuit*, *Projectis*, *Removit*, uti fidem faciunt Giggaeus & Gollius. Vocabulum istud non agnoscunt Auctores Vocabularii *della Crusca*. Habent quidem *Tara*, idem quod *Tarare*, quod ita explicant. *Si dice dal Saldar de' conti, e vale ridurre al giusto il soverchio prezzo, domandato dall' Artifice o Venditore.* Quicumque intime rem perspiciat, consentiet, ut puto, ex eodem Arabico fonte & hanc vocem descendisse. Scilicet *Tarare* proprie significat detrahere, sive rescere, quidquid in contractibus, aut in ratione dati & accepti, subducendum est, ac minime computandum.

C *Tartagliare.* *Balbutire.* *Fu detto per reduplicazione da Tagliare.* *Tagliare,*

Tatagliare, *Tartagliare*. *Ovvero da Intertaliare*. Verba sunt Menagii. Sed quid rei, quaeso, est verbo *Tagliare* cum haesitantia linguae? Neque a *Τραυλιζεν* cum Ferrario verbum hoc deducas. Uti *Balbutive* Latinum a sono vocis efformatum jure creditur, quod *Balbi* pronuntiaturi vocabulum, in quo *Ba* syllaba prima sit, illam repetunt dicendo *Ba-ba*: ita *Tartagliare* inde enatum videtur, quod haesitantes linguâ *Tar-tar*, sive *Ta-ta* pronuntient.

Tassello. *Pezzo di panno attaccato di fuora sotto'l bavero del mantello*, ajunt Auctores Vocabularii Florentini. Significat etiam quandam incudis speciem; & frustum ligni, aut lateris, quo pavementum refarcitur. Multa quidem habet Menagius de origine vocis hujus, quae recte considerata, in auras evolant. Inquit praecipue, a *Pecia* efformatum fuisse *Tassello* hac ratione: *Pecia*, *Peciare*, *Peciata*, *Peciatare*, *Peciatacium*, *Tacium*, *Tassium*, *Tassum*, *Tassa*, *Tassello*. Vix haec legens, risum contineas. Unus Ricordani Malaspinæ locus adfertur, ubi commemorat *una gonnella stretta, e di grosso scarlantino di Proino* (vocem hanc emendat Menagius scribens: *E' da leggere d' Ipro*. Sed fallitur. Vide Dissertationem XXVIII. de diversis *Pecuniae* generibus, ubi ostendi, Oppidum Gallicum *Pruvin* celebre olim existisse ob pannorum straturam) *e un mantello federato di vaio, col Tassello di sopra*. Mihi *Tassello* nihil aliud est, nisi ipsa panni pars, addita superiori limbo Pallii, quam appellamus *Bavero*. Nempe Pannus superimpositus Panno. A Mutinensibus fre-

quentissime adhibetur *Tassello*, significandi causâ *Tabulatum* in acedibus, & in rebus per ordinem dispositis ad *Tabulati* similitudinem. Ficus, ova, atque aliae hujusmodi res convehendae, collocantur in cistis per *Tabulata*, sive *Strata*, quae nos *Tasselli* dicimus. Gallicum *Tas Seriem* & *Congeriem* rerum significat, sed fere semper sine ordine junctarum. Acceperunt autem Mutinenses hoc nomen in posteriori significatione e Graeco *Τάξις*, hoc est, *Ordo*, quod in *Taxellum*, *Tassello*, diminutivum vocabulum, converterunt.

Tasta. *Lemniscus*, aut *Turunda* (si tamen postremae huic voci fidentum est) idest filamenta, quae in vulnera inmittuntur. Piget me, adferre Menagianam Etymologiam petitam e Graeco *Μοτος*, hac ratione: *Μοτος*, *Μοτα*, *Μοταστος*, *Μοταστα*, *Tasta*. Quid inter mera phantasmata, ac hujusmodi Etyma intersit, non video. Non dispar Ferrarii opinio, putantis a *Taxilli* similitudine venisse *Tasta*. Malo ego fateri me heic plane caecutientem, quàm Etymon nullo fundamento fultum proponere. Dicam potius, videri mihi, *Salmasium* rarâ illâ eruditione, qua pollebat, tum usum non fuisse, quum in Notis ad *Vopiscum* in *Vita Aureliani*, pag. 407. scripsit, *Pannos fuisse fascias & zonas, quibus vestes ornabantur, addens subinde: Vegetius Lemniscos & Pannos indifferenter pro eadem re usurpat Lib. 3. Cap. 18. Artis scilicet Veterinariae. En Vegetii verba: Contra incisuras quatuor foraminibus cavere pertunde, & Pannos, vel Lemniscos ex aceto sub cute per foramina trajicies*. Non animadvertit vir,

Criti-

Criticorum sui temporis princeps, *Pannos & Lemniscos* apud Vegetium nihil aliud esse, nisi nostrum *Tasta*. Cornelius Celsus sub Tiberio Augusto *Linamenta & Lemniscos* appellavit filamenta in vulnus indita. Rursus eodem Seculo Columella *Pannorum* nomine eisdem *Lemniscos* designavit. Quippe *Panni* fuere lintea usu obtrita, testibus Suetonio in Caligula Cap. 35. Terentio, & aliis; unde *Pannosus*. Atque alibi Vegetius supra laudatus & *Pannum & Lemniscos* eâdem significatione usurpat. Lib. 2. Cap. 48. inquit. *Ficus Aphros contundes in pila, & induces in Panno &c. Per foramina etiam utionis Lemniscum trahi debere &c.* Docet nos idem Menagius, ex Italico *Tasta* efformatum fuisse *Tansta*, ac deinde *Tanta*, & denique Gallicum *Tente*, significans *Lemniscum*. Ne hoc quidem facile credas. Gallica vox dubitationem potius ingerere nobis posset, an adhibita olim *Tasta* fuerit, ad explorandum, quae foret ulceris sive plagae altitudo. Nam idem nomen *Tenta* Florentiae in usu est ad designandum *Specillum*, sive subtilem hastam ferream, qua Chirurgi scrutantur profunditatem vulnerum. Si hoc olim factum fuisset, intelligeremus, cur *Lemniscum* Galli *Tente* appellent, a *Tentare*, ut puto; nos verò *Tasta* a *Tastare*, hoc est, *Explorare*. Sed quia ad alium finem *Lemniscus* in vulneribus adhibetur, in conjectura hac consistere non audeo. Tagaultius in suis Institutionibus Chirurgic. scribit adhiberi *Turundas*, seu *Penicilla*, & *Linamenta* (quae & *Lichinia* vocant) quum vulnera sunt amplianda vel detergen-

A da, vel quum aliquid ab eorum fundo vacuandum est. An ex hoc fine Italicum *Tasta*, & Gallicum *Tente*, nomen acceperint, Eruditis dijudicandum relinquo.

Tattera. Hanc vocem *Malore vergognoso &c.* Menagius explicat, atque ait, a similitudine fructuum palmae, qui Italice *Datteri*, Graece & Latine *Dactyli* appellantur, invaluisse vocabulum *Tattera*. Mera somnia. Quod alicubi *Tattera* nuncupatus fuerit is morbus, nihil moror, quanquam hanc vocem sub eâ significatione minime agnoscat communis Italicorum Lingua: neque eam sub hoc sensu commemoravit Vocabularium Florentinum. Irridendi causâ ejusmodi morbum aliqua gens eo nomine donarit. Nunquam certe e *Datteri* effluxit vocabulum *Tattera*. Mihi plane ignota est origo illius. Nota tamen significatio, quam apud Mutinenses, aliosque finitimos Lombardiae ac Italiae Populos retinet; nempe *Tattere* appellantur *Le Robe*, o sia *Mobili di poco valore*, uti fere sunt, quae in pauperum tuguriis conduntur. Quod praecipue animadvertendum, eadem vox communis est & Anglicae Linguae, cui *Tatter* idem significat atque Italicum *Tattera*. Uter Populus ab altero acceperit, decernere non ausim. Fortassis uterque ab antiquissimis Borealium regionum Linguis didicerit.

Tazza. *Cyathus*, *Poculum*. Arbitratur Menagius a Graeco *Πλατύς* *Latus*, *Lata* &c. hanc vocem descendisse per hanc mirabilem scalam: *Platus*, *Plata*, *Platassus*, *Platassa*, *Tassa*, *Tazza*. Apage ejusmodi nugae. Neque felicius Ferrarius e *Testacea* trahit. Apud Arabes occurrit

currit mihi *Al-tassa*, significans *Cyathum*, aut Calicem ad bibendum. Hispani quoque inde sumfisse suum *Taza* credendi sunt.

Tecca. Vide supra ad vocabulum *Taccia*.

Tempellare. Menagio vox infalutata. Vocabularii Florentini Auctores vim & originem verbi minime assequuti mihi videntur. Ajunt enim significari per illud, *pianamente crollare, dimenare. Forse detto dal tempo dell' oriuolo*. Accipe originem veram e Lombardorum usu. Ligna tabula, in cujus media superficie mobilia duo vel plura veluti manubria e ferro utrinque infixa sunt, a Monachis appellabatur, & adhuc vocatur *Tempella*. Tabula haec noctu manibus agitata, Monachos excitabat, ut ad eorum accederent. Quare facile intelligimus, ideo creptaculo ejusmodi inditum nomen *Tempella*, quod *Tempus* designaret, e lectulo consurgendi. Hinc manavit *Tempellare*, idest strepitum facere agitatione alicujus rei, quod ad alia metaphorice translatum est. Mutinenses, Regienses, aliique finitimi Populi, nomen istud corrumpere; nam *Tamperla* pro *Tempella* dicunt.

Tenzone. *Concertatio*. Nil de hac voce Menagius. Illam Bembus Cardinalis e Provincialium Lingua ad nos migrasse arbitratus est. Et profectò a Provincialibus Poëtis *Tenzons* appellabantur Disputationes quaedam de Amore profano. At tamen nihil aliud est *Tenzone*, nisi Latinum *Consentio Contentionis*, abjectâ praepositione *Cum*, sive *Con*. Inde *Tenzonare*, Disputare cum aliquo.

Tetta. *Mamilla*. Ferrarius & Mena-

gius Elychii Glossarium scrutati, ibi offenderunt *Τιτθῆ, μασὸς, ἢ Τροφὸς*: idest *Mamma*, *Nutrix*. Satis superque id fuit, ut Italicum *Tetta* & *Tettare* Graecae originis esse pronuntiarent. Non semel dixi, parum nobis esse fidentium Glossariis, quum recentiores Graeci multas Italicas voces in suam Linguam invexerint. Itaque ajo, hanc e Germanica Lingua esse petendam. Nam etsi nunc *Dutte Mamilla* ab ipsis appelletur, veteres tamen more mutandi *D*. in *T*. dixerint *Tutte* & *Tette*. Et revera Angli Germanorum filii dicunt *Teat*, sive *Tet*. Saxones antiqui dixere *Titte*: Franci *Teson*: Cambro-Britanni *Teib*. Hicckesius quoque hanc Etymologiam olfecit.

Toccare. *Tangere*. Ab ipso *Tangere* derivavit Menagius. Neque a vero abhorret Etymon, quanquam multa ibi sint immutanda. Hicckesii nuper laudati sententia est, *Toccare* ex veteri Gothico *Tekan* manasse. Antiqui Saxones *Tekin*, *Tacan* pronuntiarunt. Cimbri *Takz* & *Takia*. Hinc autem proditisse videtur & Gallicum *Touche*, & *Touber*, & Hispanicum *Tocar* & Britannicum *to Touch*. Horum Populorum consensus, quibus olim dominatae sunt gentes Septentrionales, originem hujus vocis confirmare videtur.

Tomare. *Cadere*. *Labi*. Est verbum antiquatum. Apud Mutinenses perdurat phrasis, *Fare una Tomma*, idest *Saltando Cadere*. Et inde natum videtur diminutivum seu frequentativum *Tombolare*, quod in usu est. Bertetus & Ferrarius a Latino *Tumba*, quasi idem sit ac ruere in *Tumbam*, traxere hanc vocem.

vocem. Menagius e *Titubare* deduxit *Tomare*. Hickeſius verò, Septentrionalium Linguarum peritiffimus, ex iis enatum ſtatuit Italicum *Tomare*. Eſt enim Cimbricum *Tumba*, ſignificans *Cadere*, *Ruere*, *Praecipitare*. Inde Gallicum verbum *Tomber*. Attamen Graecae potius originis hoc vocabulum eſſe, contendere potes, quum Graecis ſit $\Pi\tau\tilde{\omega}\mu\alpha$, quo ſignificatur *Casus* ſeu *Lapſus*. Detracto Π . vides ſupereſſe $\tau\omega\mu\alpha$ *Toma*, e quo *Tomare* emerſiſſe videtur.

Torcìa, *Torcìo*. *Funale*. *Intortitium* Barbaro-Latini poſtremis hiſce ſeculis appellarunt quatuor candelas conjunctas, quae uno tempore accendi ſolent. *Torqueo*, *Tortus* dedidit originem voci, quòd *Funalia* funes intortas referrent, cenſuerunt Menagius & Ferrarius. Quod Etymon mihi quoque creditur amplectendum. Et tane quae nobis appellantur *Torcìe da vento*, e fune contorto & pice ſaturato conficiuntur. Attamen (inquis) Germanicae Linguae eſt *Dorſche*, *Torſche*, *Tortſche*, idem ſignificans ac Italicum *Torcìa*. Non abnuo. Si verum ſit, quod Cramerus contendit, hanc vocem eſſe propriam Linguae illius, neque ab Italia in Germaniam migratſe, nos ab iis accepiffiſſe, credendum foret. In ceteris Funalibus noſtri temporis candelas contortas minime intuemur: ac proinde non a *Torqueo* deducenda videtur eorum origo, niſi velimus, piceorum Funalium nomen ad Cerea translatum fuiſſe.

Torſello. *Volumen telae*, aut *panni*. Vide Diſſertationem XXX. de *Mercatibus*.

Toſto. *Cito*. *Subito*, *Feſtinanter*. Mirum eſt, quàm abſtruſa ſit hujus

adverbii nativitas. Propterea ingens heic bellum inter Etymologiſtas, ad quod ſedandum impari me quoque ſentio. Antiquiſſima vox eſt Italicæ Linguae. Immo apud veteres etiam invenias *Toſtamente*, *Toſtanza*, *Toſtano* &c. Apud Mutinenses uſurpatum non audio hoc ſenſu *Toſto*, ſed tantummodo *Più Toſto*, commune Italiciſ fere omnibus: Nam uti dicimus: *Più preſto vorrei andarmene con Dio*, *che ſofferir queſto ol:raggio*, ita in uſu eſt *Più Toſto*, idem ſignificans, atque *Più preſto*. Manavit autem *Preſto* Italicum e *Praeſià* Latinorum adverbio. Dicitur etiam a Mutinensibus, *Stare con volto Toſto*, *Avere una ciera Toſta*, ſcilicet de iis, qui neque ob minas, neque ob impropria vultum mutant. A Latino *Toſtus* deſcendiſſe videtur. Quo ſenſu etiam dicimus *Avere una ciera Bronzina*. Praeterea appellamus un *Uovo toſto*, quod cum ſuo putamine ad ignem coctum, ac induratum fuit. Id ſane e *Torreo*, *Toſtum* emerſit. Sed unde *Toſto*, adverbium Italicum, pro *Confeſtim*? Caſtelvetrus noſter a *Torreo*, *Toſtus*, *Infocato*, illud derivavit. Quietus, Ferrarius, & Menagius aut ab *Ocyus*, aut a *Tantocyus*. Sed cur in *Oſto* evaſerit *Ocyus*, nunquam rite oſtendas. Nicotius a *Statim*, vel *Cito*, invitis Etymologiae legibus traxit. Denique Menagius idem, *Iſto iſto*, ſubintelligendo *tempore* vel *momento*, dedidit originem adverbio *Toſto* cenſuit. Neque hoc quidem Etymon quiſquam amplectatur. Miror etiam, cur non ab *Actutum* ii efformaverint *Toſto*, quod propiùs quàm *Ocyus* accedit ad *Toſto*. Sed ne huic quidem ori-

rigini

rigini assentiendum. Itaque id unum adnotabo, videlicet, difficile trahi posse a Latinorum *Torreo* adverbium nostrum *Tosto*: aliquam tamen apparere analogiam inter hoc verbum, ac Italicum *Tosto*. Nam *Torreo* est etiam *Inflammaré*, *Igné Uere*, ut Festus ait. Quare uti *Ardens* metaphorice pro *Festinans* adhibitum fuit, ita *Tostus* eodem sensu usurpatus fuisse videtur. Vergilius I. Aeneid. inquit:

Instant ardentés Tyríi.

idest, ut Servius ait, *multum Festinantes*. Et Lib. 12. Aeneid. legimus:

Ardet in arma magis.

hoc est, *Properat acrius in arma*. Sed & in voce *Torrens*, velocitatis inest significatio. Tullius Lib. 2. de Finibus: *Fertur quasi Torrens oratio*; qui & post pauca subdit: *Nusquam orationem Rapidam cœrceas*. Verùm cogitanti mihi, quantum intersit inter *Torrens* & *Tostus*, quanquam utrumque e *Torreo* descendat, durum semper videtur, inde arcessere Italicum *Tosto*. Quum Francis etiam sit *Tost* pari significatione, Boxhornius Celticam vocem est arbitratus. Quod ubi des, ad nos e Gallia venisset adverbium *Tosto*.

Tovaglia. Mantile. Itali hac voce *Mappam lineam* significant, quâ mensa tegitur. A Latino *Tovale*, si Ferrarium, Menagium, ac Bertetum audimus, efformata fuit.

A Dubitavit Carolus Dati, an ex *Tavola*, scilicet *Tabula*, emerfisse potuerit *Tovaglia*. Verùm prae-
laudatus Hiccius ostendit, ex veteri Francorum voce *Tuele*, *Duele*, *Duvabilo*, Italicam esse deducendam. Gallis etiamnum est *Tovaille*, quod Fureterius ex Italis mutuatos esse Gallos opinatur.
B Apud Latino-Barbaros *Tobalea*, *Toacula*, *Toalia* &c. occurrit. Vide Du-Cangium. Porro Franci, uti omnibus notum, Germanica gens fuere; ipsisque Germanis in usu hoc idem nomen fuisse produnt vetustissimae Glossae Florentinae ab Eccardo editae, ubi Latinum *Manutergia* redditur per Teotiscum *Tuvabilla*.

C *Tozzo di pane*. *Frustulum panis*. *Da Frustum*. inquit Menagius, *Frusticum*, *Tucium*, *Tozzo*. Haec pro arbitrio excogitata. Mutinenses aliique Lombardi pro *Tozzo* dicunt *Tocco*, seu *Tocc*, O. aperte pronuntiato. *Un Tocco di pane*, *un Tocco di salame*, *un Tocco di formaggio* &c. idest *un Pezzo*, *un Tozzo*. Ita etiam metaphorice dicunt *un Tocco di Furbo*, *un Tocco di Fofante* &c. Fortassis & ista vox Germanicae originis est: nam *Pezzo*, sive *Frustum* ab iis appellatur *Stuck*, quod Lombardi in *Stocco*, *Stocc*, & denique abjecto S. initiali, in *Tocco*, *Tocc* immutasse potuerunt; Tusci verò in *Tozzo*. Videant Neapolitani, num *Tozzolare**, ab ipsis adhibitum ut significant *Battere alla porta*, natum fuerit e *Toccare*, *Tocolare*, an a *Tozzolo* diminutivo, sive frusto mobili ligni seu ferri in ostiis domorum fixo.

Tra-

* Quidni etiam e frustulis panis sive obsonii cujusvis, quae ostiatim petuntur a mendicantibus ad vitam sustentandam, & *Tozzi* aut *Tocchi*, O. aperte ut supra pronuntiato, derivasse potuit Italis vox *Tozzolare*? Atqui hoc verbo nos utimur speciatim ad id exprimendum.

Trabalzare. *Clam captos dimittere*, uti ajunt Florentini Vocabularii Auctores, ac propterea idem atque *Trasugare*. Mutinensibus *Trabalzone* hominem significat, cui vestium, sive opum suarum aut alienarum nulla est cura, quippe eas improvide absumit, unde *Trabalzare* & *Strabalzare* eodem sensu dicimus. Ab aliis istorum verborum originem expecto.

Tracollare. *Corruere*, *Collabi*. *Tracollo*. *Lapsus in terram*. In Dissertatione XXIII. de *Moribus Italicor.* opinabar ego, verbum hoc effluxisse ab Italico *Collare*, quo verbo Florentini designant tormentum *della Corda*. Additur *Tra* ex *Trans* vel *Ultra*, augmentum significans. Animadvertite, eosdem Florentinos fuisse usos verbo *Collare* pro *Calare*; quare suspicari licet *Tracollare* inde fuisse efformatum.

Trafficare. *Negotiari*. *Traffico*. *Negotium*; *Mercatura*. Nemo adsentiat, ut puto, Menagio deducenti *Trafficare* a *Trasferire*, *Trasfericium*, *Trasficium*, *Trafficium*, *Trafficum*, *Traffico*. Eoque minus in sententiam Ferrarii concedat, qui ex *Trafficere* traxit *Trafficare*. Mihi nil solidi sese offert, ubi pedem figam. Attamen ajo, tolerabilius fortasse acturum, qui ab *Extra* & *Facere* suspicetur enatum *Extrafficare*, & demum *Trafficare*: nihil enim moror duplex *F.* a Florentinis additum. *Ficare* pro *Facere* in compositis usurparunt Latini ipsi, *Magnificare*, *Amplificare*, *Aedificare*, & alia plura dicentes. Num ergo *Extrafficare* merces, quasi extra officinam, aut extra regionem ducere, sive divendere merces, efformare potuerunt Majores nostri?

Tom. VI.

A Non ab simili sensu Horatius Lib. 2. Epistol. 2. dixit:

Laudat venales, qui vult Extrudere merces.

B *Tragettare*, *Tragbettare*. A *Transjettare*, seu *Transjettare*. Inde *Trajectum Civitas*, & Italica vocabula *Traghetto*, *Tragitto*.

C *Tralcio*. *Palmes vitis*. Etymon hujus vocis accipe, quale sibi finxit Menagius: *Forse*, ait *da Ramus*, *Ramulus*, *Ramulicus*, *Ramulicius*, *Ramulcius*, *Tramulcius*, *Tralcus*, *Tralcio*. Grandi haec exclamatione excipienda. Vossius de Vitiis Sermonis, censet a *Tranice*, cujus mentio est in Lege CCC. Rotharis Langobardorum Regis, *Tralcio* produsse. Haec propior vocis origo, immo certa. Addendum quippe est, non *Tranicem* eo in loco esse legendum, sed *Traucem*. Ita enim vetusti MSti Codices Mutinenses praeferunt. E *Trauce* efformatum *Traucio*, & denique *Tralcio*. Vide supra ad vocem *Scaltrito*, ubi diximus *AU.* in *AL.* immutari. Opinari ergo fas est, aut Germanicae originis, aut antiquissimae Italicae Linguae fuisse vocabulum istud. Ego tamen dubitare adhuc pergo, Latinum *Traudux Traducis* conversum primo, corruptumque fuisse in *Trauce*, ac demum in *Tralcio* evasisse.

D *Trappola*. *Decipula*. In Latio atque in Graecia quaesivit hanc vocem Octavius Ferrarius, & a *Tribolum*, machinâ Graecis etiam notâ, derivatam putavit. In Germaniam eundem erat. Habet enim illorum Lingua vetustissimam vocem *Drepen*, *Tendere*, ut Eccardus ani-

T t t

mad-

madvertit, a qua prodiit *Trappa*, in Legib. Salic. Tit. 7. memorata, pro *Decipula*, sive *Muscipula*. Hinc *Treppe* Saxonicum, *Trappe* Gallicum, *Trap* Anglicum, ac Italicum *Trappola*. A *Trappa* est quidem Gallicum *Attrapper*, *Cape-re*, *Decipere*: quemadmodum a *Trappola* Mutinensibus est *Attrappolare*, quod idem significat; non verò *Tromper* a *Trappe* Galli deduxerunt, uti Menagius est arbitratus. Fureterius e Celtica, sive minoris Britanniae voce *Trompa*, quae *Decipere* significat, & *Trompler*, *Deceptor*, ortum censet *Tromper* Gallicum.

Trastullare. *Oblectare*. *Trastullarsi*. *Oblectari*. *Trastullo*, *Oblectamentum*. Menagius heic nobis exsultans occurrit, & ait: *Chi cerca, trova, dice il proverbio. Ho lungamente cercata l'origine di questa voce, e finalmente l'ho trovata. Accipe felix inventum. Viene sicuro da Trans, e da Oblectulare*. Tum consuetâ licentiâ transformat, immutat, obtruncat hoc verbum, inquit: *Oblectulare*, *Tulare*, *Tullare*, *Transtullare*, *Trastullare*. Octavius Ferrarius hanc notam apposuit: *Ozium oblectant* (idest *passano il tempo canzonando*) qui ab *Oblectare*, *Oblectulare*, *Trastullare* *trabi posse sibi persuadent*. Et iusta quidem censura. Neque enim *Trans* cum *Oblectulare* congruit. Ipsum verò *Oblectulare* somnium plane verbum, & in sola Menagii officina proculsum, nemo non novit. Neque feliciter Etymon a Ferrario ipso excogitatum, qui ab *Interlustrare* derivat *Trastullare*. Nimis unum ab altero distat. Ne ego quidem quidquam certi habeo. Conjecturam tamen meam (som-

nium si appelles, non irascor) & ego proferam. *Trastullo*, uti animadverterunt etiam Academici della *Crusca* in Vocabulario, *oblectamentum puerile* significat: & *Trastullarsi*, *Oblectari* ludis inanibus ac puerilibus. Inter hosce ludos fuit olim & adhuc est *Tolleno*, quem in Lege 83. Liutprandi Regis Lib. 6. *Tolenum* appellatum videas. Tabula nempe mobilis, librata super trabem, cujus unum caput dum attollitur, alterum deprimitur. In utroque capite sedentes pueri, sese oblectant. *Altalena* a Tuscis nuncupatur, de quo vocabulo dixi supra in Dissertatione ista. Num prodiisse potuit *Trastullare* e Latino-Barbaro *Transtollenare*, converso, temporis tractu, in *Transtollare*, & demum *Trastullare*: & praecipue quod veterum exempla adesse videantur, usurpatum etiam fuisse pro *Tolleno*, *Tollo Tollonis*? Istud oblectationis puerilis genus ad alia sensim oblectamenta, quae puerile sapiunt, propagari potuit. *Altalena* vox est Populi Tusci, aut Florentinorum duntaxat, ut puto, ex *Tolenus*, seu *Tolleno* ita corrupto; *Trastullo* & *Trastullare* totius Italiae. Fuit & Latinis *Tolutim*, seu *Tollutim* incedere, dictum de equis: nunc *Trottare* dicimus. Hoc quoque innuo, ut consideretur, an e *Transtolutare* emeruisse poterit *Trastullare*. Denique num e *Trans* & *Tollo*? Licuerit suspiciones haec producere, donec veri similia adferant alii.

Tratto. *Modus*, *Aspectus*. Hoc sensu ad nos venisse videtur e Germanico *Tracht* significante *Amictum*, *Habitus*, *Formam*, Italice *Portatura*, *Portamento*. Atque inde Gallicum

cum quoque *Trait*. Sunt & aliae significationes vocis *Tratto*, quae a Latinorum *Trabo* & *Tractus* descendisse videntur, uti ad un *Tratto*: al primo *Tratto*: *Tratto di corda* &c.

Travaglio. *Labor*, *Molestia*, *Cura*. Non contemnenda opinio Caroli Dati, hanc vocem derivantis e *Travaglio*, septo nempe ligneo, in quo boves aut equi, ferreis soleis armandi, aut curandi includuntur. Sed non satisfacit; neque enim septum illud *Travaglio* appellatum videtur, quod jumenta ibi violente claudantur, sed quod e *Trabibus* constructum sit. Neque ejus vocis antiqua exempla adferuntur, quum contra antiquissima vox sit nostrae Linguae *Travaglio*, *Laborum*, & *Curam* significans; uti & Gallicae, cui est *Travail*; & Anglicae, quae *Travel* habet. Minus autem probanda sententia Jacobi Silvii, putantis a *Transviglia* enatum *Travaglio*: uti neque Ferrarii, illud deducuntis ex *Tribulatio*, aut ex *Tribulum*. Nimis enim distat literarum sonus atque structura. Sunt & qui a Germanico *Dra-ven*, *Laborare*, vocem deducunt. Adde, recenseri quoque in Glossario Celtico Boxhornii vocabulum *Trasaël*, veluti antiquissimum, sub hac eadem significatione. Et sane si nos a Gallis hanc vocem accepimus, fieri potest, ut ista illius sit origo. At si in Italia vox nata est, liceat & mihi meam proferre conjecturam. Scilicet a vero minime abhorrere videtur, ex *Vaglio* significante *Vannum* & *Cribrum*, petendam esse originem hujus vocabuli. Nihil autem aliud est *Vagliare*, quàm *Concutere* & *Agitare* triticum: ac proinde metaphorice homo *labori* intentus, &

operi insudans, *Travagliare se stesso*, idest *Agitare se ipsum dictus est*. Et *Jactatus curis*, *Travagliato*, more nempe tritici in cribro agitati. Ac proinde etiam ipsa *Cura* appellata fuerit *Travaglio*. Et antiquissima quidem est translatio. Lucae Cap. 22. vers. 31. ait Dominus: *Ecce Satanas expetivit vos, ut Cribraret sicut triticum*, idest *ventilaret, conturbaret, affligeret*. Verbo *Vagliare* praemittitur *Tra*, idest *Ultra* brevium, quod in compositione *Ultra* morem, & *Multum* quandoque significat; aut *Trans*, idem sonans. Ita *Traantico*, *Valde antiquus*, *Tragrande*, *Praegrandis*, &c. *Travalicare*, *Ultra Proficisci*, aut *Transgredi* &c.

Tresca. Choreae species. Recte Menagius animadvertit, non a *Ἐπισημειω* Graeco descendisse hanc vocem: quod antea Castelvetrus, Monofinius, & Academici della *Crusca* censuerunt. An autem e Provincialium Lingua (quod Tassonius est opinatus) ipsam Itali acceperint, incertum est. Illud quidem pro certo habeo, nugas agere Menagium, quando a *Restis* derivat *Tresca*, mirabili istâ gradatione: *Restis*, *Restius*, *Resticus*, *Restica*, *Restca*, *Resca*, *Tresca*. Etymologia Ferrarii est, a Latinorum *Triturare*, *Triscare*, *Trescare* enatum *Tresca*. Censeo ego veri similis, e *Treschen* Germanicae Linguae vetustissimo verbo, significante *Trebbiare*, *Battere il grano*, prodiisse Italicum *Tresca*, nempe a similitudine. Pro Tuscorum *Trebbio* & *Trebbiatura*, Mutinenses, Regienses, Parmenses, Mantuani, ac alii dicunt *Tibbia*, & Choreas etiam rusticanas *Tibbie* nos appellare solemus. A Latino *Tribulare* emerfit

Tribbiare seu *Trebbiare*, Mutinensibus *Tibbiare*. Quod agentes choreas, Triturantibus similes videantur, idcirco Germanicâ voce *Trescare* dicti fuerunt. Accipe nunc, quae Saeculo Christi Quartodecimo Benevolutus Imolensis in Commentario MSto ad Comoediam Dantis scripsit Cant. XIV. Inferni, vers. 40. *Trescha est quaedam Danza, si-ve genus tripudii, quod fit Neapoli artificialiter valde. Nam est Ludus nimis intricatus. Stant enim plures sibi invicem oppositi. Et unus elevabit manum ad unam partem, & subito alii intenti facient idem. Deinde movebit manum ad aliam partem, & ita facient ceteri. Et aliquando ambas manus simul; aliquando vertetur ad unam partem, aliquando ad aliam; & ad omnes motus ceteri habent respondere proportionabiliter. Unde est mirabile videre tantam diminutionem manuum, & omnium membrorum. Quod verò, ut suspicor, minus prompti masculi, aut deditâ operâ fallerentur in manuum motibus, ut feminarum vultum aut collum tangerent: hinc *Trescare* apud Italos, & praecipue apud Mutinenses, adhiberi coeptum est significatione sinistrâ ad eos indicandos, qui cum mulieribus parum pudice manibus utuntur. Hinc etiam *non Trescare con l'Orso, non Trescare con gli Archibugi; Non Trescare con chi è da più di te &c.**

Trinciare. In minutas partes conscindere. E *Truncus, Truncius, Trinciare* deductum fuisse, decernit Menagius. Mihi incerta res adhuc est. Nam e *Truncus*, sive e *Truncare* Latinorum habemus *Troncari*. Cur alterum inde verbum plane dissimile traxerint Majores nostri? Potius e *Trunculare*, aut *Truncillare*

A nasci potuit *Trinciare*. Sed animadvertendum, Gallicae Linguae esse *Trancher*, vel *Trencher*, nostrum *Tagliare* significans: & inde *Trenchant*, & *Trenchée*. Num inde Italicum *Trinciare*? An illi a nobis?

B *Trivello*. *Terebra*. Vox intentata Menagio, immo neque a Tuscis usurpata. Lombardi eam in usu habent. Florentini appellant *Succhio*, *Succhiello*, quod a *Subila* Menagius frustra deducit, quum diversae litterae sint, neque *Subula Terebrae* similis sit. Nostrum ergo *Trivello* est eadem Latinorum *Terebra*, cujus diminutivum *Terebellum* nos in *Trivello* immutavimus. *Trivello* dicimus, & *Trivelli*, ac *Trivella*. C *Truelle* appellant Galli, quam vocem ii a nobis accepisse videntur, non autem a *Trua* & *Truave*, uti opinabatur Menagius. Nihil enim aliud *Trua* fuit Latinis, nisi ingens Cochlear, quo cibus in ollis inter coquendum agitatur, nobis dictum *Cucchiario*, ac etiam ab immiscendo *Mescola*. Quid ergo rei est *Truae* cum *Terebra*?

D *Troja*. *Scrofa*, *Porca*, *Sus femina*. Nihil heic speculatione est opus, si Menagium audimus. Nam ut ipse animadvertit, aurei Saeculi Latini vox ista est, scribente Messalâ Corvino in Libello de Progenie Augusti ad ipsum Octavium Augustum: *Troja* namque vulgo *Italice*, *Latineque Scrofa*, vel *Sus* dicitur. Sed Menagio diligentius circumspiciendum erat, ne suppositicio Scriptore heic uteretur, quando nemo alius inter veteres Latinos *Scrofam* appellavit *Trojam*. Et revera Opusculum illud, uti jam Vossius, ac alii subodorarunt, a sciolo quopiam temporibus barbaricis confectum fuit, indignumque est, quod cele-

E

celeberrimo illi Viro, ac Oratori tribuatur. Cujus rei indicio hic ipse locus esse potest. Neque enim Scriptor aevi Augustaei dixisset, Scrofam vulgo *Italicè Latineque Trojam* appellari. Si enim *Latina* vox ea fuit, cur *Italicam* quoque appellasset? Praeterquamquod dum spurius ille Messala Vergilii verba, nempe *armaque fixit Troja*, a nonnullis explicata ait de armorum insigni, nempe de *Sue foeta*: insulsam rem nobis propinat. Quare id unum mihi dicendum superest, latere adhuc originem vocis *Troja* pro *Scrofa*, qua utuntur etiam Mutinenses. Galli quoque *Truye* dicunt. Ii aut a nobis acceperunt, aut nobis dedere hanc vocem, quam a voce Scrofarum emeruisse suspicari quis possit. Antiquissimam verò esse produnt Glossae Romano-Theotifcae, quae in Gallia scriptae creduntur ante complura Secula, ab Eccardo evulgatae, ubi legitur *Troja, Sui*. *

Troppo. *Nimis, Nimium*. Forse da *Turba*, inquit Menagius. Suspicio ergo, a *Troppum*, significante *Gregem* rectà processisse *Italicum Troppo*, & *Gallicum Trop*. In Legibus Alamannorum, Tit. 72. legitur: *Si in Troppo de jumentis illam ductricem quis involaverit*. Ita apud Goldastum Tom. 2. num. 15. Rer. Alamann. *De Caballis domalibus cum cetero Troppo*. Vides antiquitatem vocabuli. Itaque primo veteres, ut significarent *Multum* aliquorum animantium, dixerunt *Troppum*, quod ad omnia, significantia copiam grandem rerum, sensim translatum fuit. Et adhuc Itali hanc

A | vocem usurpant ad significandum non solum excessum, sed & *Multum* aliquarum rerum. *Troppo più: Troppo bene, &c.* Vide Vocabularium Florentinum. An verò *Troppum*, & *Troupe*, ac *Troupeaux* Gallicum, atque *Italicum Truppa*, efformata fuerint e *Turba* (quod opinatus est Vossius) aliis accuratius examinandum erit. Ego difficilè credam.

B | *Trovare*. *Invenire, Reperire*. Mirum, quantis tenebris circumscita sit origo hujus verbi. Eas depellere posse ne ego quidem mihi tribuo. A *Recuperare* Menagius, a *Reperire* Ferrarius conantur vocem hanc trahere. Quis, quaeso, subscribat? C | Du-Cangius antiquum vocabulum Gallicum *Treu*, quod *Tributum* significat, nobis offert, inde natum *Trovare* opinatus, quasi *Tributorum* exactores dicerentur *avoir Treuvé*, quum *Tributum*, seu *le Treu* exegissent. Pacato animo consideranti, nullius pretii & istud Etymon videatur. Alii a Graeco *Εύρισσω*, sed non feliciter derivant. D | Ego unum addam, nempe perpendendum esse, an e Germanica voce *Treffen*, *Italicum Trovare*, & *Gallicum Trouver* manasse potuerint. Germanis sonat illud verbum *Colpire nel segno, Toccare il bianco, Incontrarsi in qualche cosa*. Per translationem fortassis adhiberi coepta est haec vox ad significandam *inventionem* rei alicujus. Est & Germanis iisdem *Getroffen*, & *Angetroffen*, *Colpito*, *Indovinato*, *Trovato*, quod propius ad *Trovare* accedit. Anglis idem est *to Retrieve*, ac nostrum *Ritrovare*: sed hoc illi a Gal-

* Utrum *Sui*, uti in editis, vel *Sus*, an aliter legendum sit, non liquet; quumque Glossae ab Eccardo evulgatae ad manus haud sint, satius visum est Eruditis dictionem, si sit opus, relinquere corrigendam, quàm temere quicquam immutare.

a Gallico *Retrouver* sumfisse videntur.

Trucco. Ludi genus apud Italos, in quo super tabula panno tectâ, & spondis circumclusâ, pilis eburneis luditur. *Billard* a Gallis appellatur parum disparis speciei Ludus, apud quos *Bille* est *Pila*, unde venit idem nomen. In usu est etiam nobis *il Trucco da Terra*, cujus fortassis inventio alteram praeceffit. Huic autem Ludo juvenus robustior operam interdum dare solet, ligneas quatuor pilas mole ac pondere graves per ferreum mobilem circulum, humi infixum, jactu trajicere, seu traducere contendens. Ego ab Hispanico *Trocar*, idest *Cambiare*, *Permutare*, nobis *Barattare*, & ab Anglico *to Truck*, quod idem significat, deduxissem Italicum *Trucco*, quodd ludentes pulsando pilam adversarii, suamque ibi locantes, locum pilarum saepe mutant. Sed Covaruvias in Thesuro Linguae Hispanicae, recentem apud Hispanos, & ex Italia illuc advectum Ludum hunc appellat: *De po-os annos* (inquit) *a esta parte se ha entroduzido en Espanna, y truxose de Italia*. Baileyus verò Anglus lusum a suis nuncupatum *Trucks* appellat *an Italian Game*. idest *Ludum Italicum*. Quare non ab iis nos, sed ii a nobis accepisse videntur. A Graeco *Τρέχω*, sive *Τρόχος*, significante *Currere*, & *Cursum*, deduxit Minsheu: sed latior, quàm par sit, Analogia videretur. Germani quoque habent *Trock*; verùm & iustos a nobis didicisse opinor. Quum tamen & Gallica Lingua habeat *Troquer*, idest *Permutare*, & *Troch*; veri videretur simile, Italicam gentem, ad eum Ludum designandum, usam fuisse aut Hispanico, aut Gallico verbo.

A *Tuorlo*. *Vitellus*, pars rubra ovi. A *Torus*, significante aliquid *Rotundum*, unde *Torulus*, trahit hanc vocem Menagius. Hanc *Tori* significationem nunquam ille ostendat apud veteres Latinos, penes quos etiam *Torulus* nihil aliud fuit, nisi *Funiculus*, aut aliquid plane diversum ab eo, quod arbitratus est Menagius. Videant Eruditi, num aliquid conferre possit ad hujus vocis originem Mutinensium Dialectus. Latinorum *Tornus* apud nos evasit *Torlo*, *N* converso in *L*, uti in *Bologna* e *Bononia*, in *Giro-lamo* ex *Hieronymus* &c. Animadvertant etiam, an Gallicum *Tour* quidquam conferre possit ad hujus vocis originem. Mihi, fateor, nihil occurrit, quod vel levem similitudinem veri prae se ferat.

V

V *Ago*. *Cupidus*, *Amator*, *Venustus*. Menagius & Ferrarius ab *Avidus* hanc vocem petunt. Toto caelo unius sonus ab altero distat. Et quisnam acquiescat Menagianae phantasiae, hanc pro suo arbitrio metamorphosin vocis *Avidus* inducenti? *Avidus*, *Avidicus*, *Avadicus*, *Vadicus*, *Vacus*, *Vagus*, *Vago*. Ad haec habemus *Vaghezza*, qua significatur *Elegantia* & *Venustas*, uti & *Vago* pro *Elegans* & *Venustus*. Num haec omnia ex *Avidus*? Nonnulla sunt nomina, quorum origo nos plane fugiat oportet; casus enim nobis ignotus, aut consuetudo vulgi ea peperit. Cur ergo Latinum *Vagus* tot ab institutione sua diversas significationes apud Italos posterioris aevi accepit, divinare nimium difficile est.

est. Finge tibi, olim, Juvenes peculiari titulo appellatos fuisse *Vagos*, quod in amores prona, & avidi huc & illuc vagarentur, quaeritantes aspectum feminarum, aut alloqui virgines, aliasve mulieres adamatas. Et sane *Vagam juventutem* Martialis appellavit Lib. 2. Epigrammat. 90. inquit:

Quintiliane, Vagae moderator summe juventae.

Postea invaluisse potuit *Vagus* pro *Juvenis Venustus*, & *Amator Mulierum*, quemadmodum nunc *il Galante*, *il Cicisbeo*. Aut a *Feminis Vagis*, quae vagando virorum se cupidas produnt. *U/quequo deliciis dissolveris, filia Vaga?* habetur Hieremiae Cap. 31. vers. 22. Sint haec somnia: non repugno. Certe *Galante* apud nos aequè significat *Venustum*, & *Amasum*.

Vaglio. *Cribrum*, *Vannus*. Ab ipso *Vannus* gradatione istâ Menagius *Italicam* vocem traxit. *Vannus*, *Vannulus*, *Vallus*, *Vallius*, *Vallio*, *Vaglio*. Unum ego novi, scilicet sub hoc sensu vocem *Vallum* seu *Vallus* usurpatam fuisse a Varrone de *Re Rustica* Lib. I. Cap. 52. *Oportet* (inquit) *e terra subjactari Vallis, aut Ventilabris*. Ita quod *Anglos to Wallow*, significante *Volitare*, *Rivoltare*, *Dimenare*, *Gittare di sotto in sopra*. Accepisse hoc verbum *Britanni* videntur ab eodem fonte, a quo *Itali*. *Mutinenses* pro *Vaglio* dicunt *Vallo*, & diminutivâ formâ *Valletto*, quod primum cum Varrone consonat. Nunc *Germani* dicunt *Waltzen*. Fortassis olim hoc verbum aliter efferebant. *Vaio*. *Nigricans*. *Latinum Varius*, originem vocabulo huic dedisse cre-

ditur Menagio. Conjecturam illius laudo. Sed meam praeferre mihi liceat. E Graeco Φαιός effluxisse putō nostrum *Vaio*. Inter *Nazianzeni Carmina* a me evulgata in *Anecdosis Graecis*, *Ducentesimum quartum* haec habet.

Λεύκου, καὶ Μέλανος μικτῆ φύσις ἐστὶ τὸ Φαίον.

Idest: *Ex albo nigroque mixta natura colorem Phajum, seu Fuscum parit*. Idem tradit *Alexander Aphrodisaeus*, cujus verba in *Notis attuli*. Graecorum *Phaios* nos facile convertimus in *Vaio*, *Macedonum* more, qui pro Φ. usurpabant Β. *Plutarcho* teste; immo & *Latino*, uti *Quintilianus* fidem facit. Non unum exemplum attulit *Festus* ad vocem *Balaena*. *Procopius* Lib. I. Cap. 18. de *Bello Gothico*, *Belisarii equum* describit, qui toto *Fuscus corpore*, *anteriorem corporis partem a summa fronte ad nares eximio candore insignem habebat*. *Equum ejusmodi vocitant Graeci Φαλιόν (Phalium) Barbari vero Βαλόν (Balan)*. Ibi scribendum *Φαίον*, & *Βαίον*, quod *Vaio* postea evaserit. Certe idem *Equus*, ut antea scribit idem *Procopius*, *Φαιός ἦν*, hoc est, *Fuscus*, *Nigricans* erat, nempe *Vaio*.

Vanga. *Bipalium*. Vide supra in hac eadem *Dissertatione*.

Vantaggio. Vide supra ad vocabulum *Avvantaggio*.

Varave. *Navem in aquam deducere*. Nihil haeret *Menagius*. *A Latino Vava*, inquit, significante *Trabem*, *Palum*, *Perticam*. Haeréo ego. Apud *Latinos Varus*, *Vava* significabat *aliquid Incurvum*. Tibiis *Varis* homo

mo dicebatur, qui Crura Distorta habebat. *Vari* quoque appellatae *fucillae*, quod in fummitate obtortae & curvatae forent. Nunquam verò *Trabes*. *Palangae* vocabantur fustes, qui carinis advehendis in mare supponebantur. Est Latinis *Varicare*. Est antiquae Germanicae Linguae *Varan*, *Faran*, quod Italice redditum dat *Varare*, atque significat *Ire*, *Procedere*, *Progredi*. Inde *Vart*, *Rota*, *Progressio*. Tu vide, an inde *Varare* ad nos venire potuerit.

Varcare. *Pertransire* volando, aut eundo. *Varicare* Latinum in *Varcare* immutatum Menagius pronuntiat. Ferrarius contra a *Vadum* deducit. *Varco*, idest *Vadum*, Benevenutus Imolensis ad Cantic. XII. Infern. Dantis, explicat. Menagiana sententia tamen mihi prorsus verisimilis. Vide, quae Vossius habet ad vocem *Varus* in Etymolog. Adde tamen liceat conjecturam amici cujusdam mei. Idem est Italis *Varcare* & *Valicare*. Num ergo a Latino *Vallis* eae voces deducendae, ut primo significarent *Valdem Superare*, deinde verò ad cuiuscumque spatii aut loci transitum fuerint translatae? Certe simili ratione dicimus *Montare* & *Poggiare*, pro *Ascendere montem*: *Sormontare* pro *Superare montem*; & *Smontare* pro *Descendere*: quod idem significat Italicum *Avvallare*, & Gallicum *Avaler*, quod proprie *Descendere* significat, translatae verò *Glutire*. Haec omnia a prima significatione sua translata fuerunt ad alia complura. Inde *Varco*, & *Valico*, *angustus transitus*, qualis est *Vallium*. Accuratius ista Eruditis perpendenda dimitto.

Vernia. *Ululatus*. Vide Dissertationem XXVI. de *Militia*.

A *Verno*. *Hyems*. Si fides Eruditissimo Maffeo Lib. XI. pag. 314. Veron. Illustrat. florente Latinorum Lingua, i *dotti* diceano *Hyems*, e la plebe *Vernus*. Onde noi *Verno* e *Inverno*; delle quali voci Niuno ha Mai assegnata la derivazione. Abbiam ciò imparato da quel prezioso Codice del nostro Capitolo, che contiene il *Salterio d'antica versione*, perchè in esso in vece di *Aestatem* & *Ver*, si legge *Aestatem* & *Vernum*: il che corrisponde all' Ebreo. E con più proprietà, per denotar tutto l'anno, si dice l' *Estate* e il *Verno*, che l' *Estate* e la *Primavera*. Recte adnotavit Vir doctissimus, *Aestatem* & *Hyemem* in Psalmo 73. vers. 16. respondere Hebraicae voci. At non propterea *Vernum* Codicis Veronensis significat *Hyemem*, sed *Ver*. Quippe olim tam doctis quam indoctis Latinis *Vernum* in usu fuit, & duntaxat *tempus Veris* significavit. Ideo *Aestatem* & *Ver* Vulgata legit, & antiquior Versio *Vernum* (quod idem est) quia utraque sequuta est Versionem Septuaginta, in qua habetur *Θίπος κατ' Ε'αρ οὐ ἐποίησας*, idest *Aestatem* & *Ver tu fecisti*. *Vernum* pro *Ver* olim dictum jamdiu adnotavit Barthius Adversar. Lib. 10. Cap. 11. Quare nil peregrini nos docet Veronensis Codex. Neminem verò haecenus attulisse originem vocis *Inverno* & *Verno*, ii certe non credent, qui Salmasii Exercitationes in Solinum Iegerint, cui Menagius postea merito subscripsit. Nempe animadvertit Salmasius, nostrum *Inverno* descendere e Latinorum *Hibernum*. Videlicet Latino-Barbari pro *Hyems* dixere *Hibernum*, subintelligendo *tempus*. Vide Capitularia Regum Francorum ad Annum Chri-

Christi DCCCIX. & Du-Cangium in Glossario. Inde suum *Hiver* Galli sumere, Hispani suum *Inverno*, & nos *Inverno*. Tusci verò, & Poëtae per aphaeresim dixere *Verno*. Ita *Mattino* ex *Matutinum* tempus efformatum.

Verza. *Brassica*. Vide supra in hac Dissertatione.

Vetta. *Vertex*, Summa pars altae alicujus rei. A *Vertex* Ferrarius; a *Vita* inusitato pro *Vimine* Menagius, derivarunt. Nihil opus est immorari ad improbandas ejusmodi Etymologias. Mea conjectura est, nihil aliud esse *Vetta*, nisi *Vedetta*, seu *Veletta* breviatum. *Vedetta* appellant Tusci locum altum, in quo homines constituuntur ad speculandum, an veniant hostes, aut quid simile, a *Videndo*; sive *Veletta* ab altiori malo navis in quo Supparum, exiguum velum collocatur, & inde advenientes naves a longe conspiciuntur. Nempe *andare alla Vedetta* in *qualche luogo* olim dicebatur, & sensim invecum puto *Andare in Vetta*. Ita ex *Ver* Hispanico, significante *Videre*, prodiisse censeo *Veta* Hispanicae item Linguae, significans *Vedetta*, *cima d' albero*.

Via, aut *Vie*, Adverbium. *Multum*, seu potius *Multo*. Ferrarius a *Via* Latino deduxit; Menagius a Latino *Vis*. Primus certe fallitur. Nil rei est *Viae* cum adverbiali *Via*, *Multo*. Quod est ad Menagium, ejus sententiam juvare videtur locus Sancti Augustini Lib. 4. Cap. 106. Operis Imperfecti contra Julianum, ubi ait: *Exclama, exclama, quantum potes. Adde exclamationibus tuis; o bia*: a Graeco videlicet ω $\beta\iota\alpha$, *o Vis*. Attamen purum putum Germanicae Linguae
Tom. VI.

vocabulum esse nostrum *Via* mihi creditur, ab Italis jandiu adoptatum. Germanis quippe est *Biel*, aut *Viel*, quod *Multum* significat, ex quo nos *L*. finale euphoniae causa abjecimus. Hinc in Germanica Lingua *Sehr Vel*, *Plurimum*, aliaque vocabula, & hinc nostrum *Vie più*, *Multo plus*.

Viterbo. Illustris Civitas, quae nullis indiget fabulis, ut inter Italicas ex multis praerogativis effulgeat. Non defuere tamen temporibus nostris, qui Annii imposturis formia sua jungentes, ei miram vetustatem conciliare, nomenque illius, vel ab ipsis remotioribus Saeculis, atque ex Hebraeorum Lingua, machinis compluribus adhibitis, trahere conati sunt. Sub Langobardis aut natum videtur *Castrum Viterbium*, aut saltem ei nomen tunc impositum, quum nullum illius vestigium in Latinorum monumentis appareat. Quare potius inquirendum esset, an Langobardicum, seu Germanicum foret illius nomen. Mylio teste in Archaeolog. Teuton. antiquis Germanis fuit vox *Bisberve*, significans *Bonum*, *Aptum*, *Utile*. Inde *Piterban*, *Expedire*, *Utile esse*. Itaque *Castrum* illud *Bitervum* appellatum fortasse fuerit *Castrum Forte*, *Castrum Utile*, & *bene compactum*, quale opus erat ad fines hostium Romanorum.

Volta. Adverbium temporis. *Più Volta*, idem ac *Più Fiata*, seu *pluribus Vicibus*. A *Volvo*, *Volutum* effluxisse mihi creditur, desumpta, ut videtur, significatione, a deambulantibus in certo loco, qui gradiuntur, atque identidem regrediuntur.

Urtare. Impellere, idest corpus ali-

quod altero corpore movere, ut locum mutet, aut cadat. Galli eodem sensu adhibent *Heurter*. Ab *Arietare* Latino, verbum hoc descendisse opinatus est Menagius. Potius deducendum videretur, uti Mathias Martinius in Lexico Philologico docuit, ab antiqua Germanorum Lingua, quam Belgae retinent in sua voce *Hurten* & *Hort*. Angli quoque *to Hurt* usurpant, sed significatione latiori, scilicet pro *inferre vulnus, damnum, injuriam*. In Lege Alamann. Cap. 99. l. 2. habemus: *Si porcarius ligatus de via Hortatus, vel battutus fuerit*, idest, violenter detrusus. Baluzius legit *ostatus*. Ita in Leg. Salic. Tit. 34. *Si quis Baronem de via Ortaverit*. Attamen tam Itali, quam ceteri Populi a Latino *Urgerere* deduxisse mihi creduntur *Hurtare*. Nam barbarice ex *Urgeo*, & *Ursi* efformarunt *Urtum*, ac denique *Urtare*.

Uvatta. Vestis usque ad talos, qua domi hyeme utuntur Lombardi, aliique ad arcendum frigus. Pura puta Germanicae Linguae vox est. In Glossis Rhabani Mauri *Uvat* dicitur *Deploidis amictus usque ad pedes contingens*. Multa inde derivata Eccardus adfert, Tom. I. Hillor. Franc. Oriental.

Z

Z *Affo*. Apud Venetos *Lictorem*, *Satellitem*, *Apparivorem* significat. A *Capere*, *Captare*, *Chiappare*, *Zaffare* Octavius Ferrarius traxit vocem. Habeat sibi suum Etymon. Illud nemini persuadebit. Menagius sincere fatetur ignotam sibi originem vocabuli hujus. Idem

A fateor & ego. Duo tamen addam. Nempe *Zàfio* apud Hispanos significare hominem rusticum, inurbanum, & communi odio obnoxium, quales esse consueverunt *Lictores*, & *Satellites*. Ad haec *Abripere*, seu *Tollere* Arabes dicunt *Zafa*. Munus *Zafforum* (nos *Birri*, & *Sbirri* appellamus, cujus vocis origo adhuc latet) est reos capere, eosque Magistratui sistere. Hi *Zaffones*, & *Berruarii* fuerunt etiam nuncupati, atque olim ad militiam adhibiti lanceis utebantur, mirâque audaciâ, Hussarorum temporis nostri more, praedam undique conquirebant, ac sine ordine in hostes irruebant.

C *Zanchi*, Florentinis *Trampoli*. Calcei lignei species. Vide Dissertat. XXV. de *Textrina*.

Zanna, *Sanna*. *Ferarum Dens*. Dantes Cantic. 33. Inferni scribit:

e coll' acute Scane

Mi pareo lor veder fender li fianchi.

D Ad explicandam vocem hanc *Scana*; Tassonius noster, Auctores Vocabularii Florentini, Menagius, ac alii, multa attulerunt, quum nusquam alibi occurrat. Omnes pro *Sanna*, sive *Zanna* interpretantur; & sane aliter interpretari non licet. Ad me quod attinet, vereor, ne Dantes heic dormitarit, rationem Rhythmi non satis accurate retinens: sequitur enim *Dimane*, & *Pane*. Hoc est, vereor, ne is revera *Sanne* scripserit, non *Scane*, quod postremum Librarii substituerint, ut a Rhythmo discordiam removerent. In antiquissimo Codice MSto Estensis Bibliothecae, Dantes Comoediam complectente, legitur *con l'acute Schan-*

E

Schanne. Tum in Commentariis MStis Benevenuti de Imola, ad idem Poëma circiter Annum MCCC-XC. exaratis, ita hic locus se habet: *Con l'acute Sanne*, idest, *Sannis*, sive *Dentibus*. Nescio autem, cur praelaudati Vocabularii Auctores *Sanna*, & *Zanna* Latine appellari *Sanna* scripserint. Difficillimum iis foret ostendere, vocem hanc in usu Latinorum fuisse ad significandos ferarum dentes. Sed quae origo vocis *Sanna*? Ferrarius, & Menagius a *Gena* deducunt, quae olim pro *Dente* usurpata. Unum tamen Apuleji exemplum adfert Menagius, ubi pro *Genis* hac illac *jaſatis*, opinor ego legendum *Genuinis*, quo nomine donati olim dentes. Certe apud reliquos Latinos alius sensus voci *Genae* non fuit, nisi id, quod nunc Itali *Guancia* appellant, de qua jam supra sermo fuit. Legitimam ergo vocabuli originem accipe, nempe *Zan*, sive *Zanch*, quod Germanicae Linguae est, *Dentem* significans, propriumque, & primitivum in eorum Lingua, & unde aliae non paucae voces compositae fuere. Hinc rectâ Italicum *Sanna*, & *Zanna*.

Zara. Ludus talorum, sive tesserarum, *Periculum*, *Damnum*. Inde *Dare* in *Zara*, *Cadere* in *Zara*; *Vinci* in ludo, *Errare*. Eiusdem originis creditur a nonnullis Gallicum *Hazarder*, significans *Mettere a zara*, a *rischio*: & *Hazard*, *Rischio*, *Pericolo*: uti & Italicum proverbium *Zara a chi tocca*, idest, *Chi falla*, suo danno. Ab *Alea* per vim Ferrarius hanc vocem trahebat. Videndum, num ab Arabum Populo nos illam mutuati fuerimus. Est enim in Lingua illa, Gollio in-

terprete, *Dzbara*, *Nocuit*, *Noxâ* affectit, *laesit*, unde efformatum *Dzhavron*, *Noxa*, *Laesio*, *malus* & *noxius status*, *Angustia*, *Detrimentum*. Covaruvias quoque Hispanicum *Azar* ex Arabica Lingua deducit.

Zecca, *Moneta*, *Officina*, ubi nummi cuduntur. Caninius & Menagius a Graeco *Θήκη*, sive *Theca*: Ferrarius a *Ζύγος* *Libra*, derivatam vocem divinando sibi persuasere. At nos a Perfarum aut Arabum Lingua didicisse videmur. Perfae enim, testante Angelo a Sancto Joseph, *Monetam* appellant *Secca*. Eâdem voce usos fuisse & Arabes puto, quum Hispani adhuc *Seca* dicant, praetereaque apud Covaruviam Guadixius pro certo habeat, eam esse vocem Arabicae originis. Et revera, Gollio teste, *Sikkaton* Arabibus significat *Typum chalybeum*, quo signatur *Moneta*. Quam in rem is laudat Gieuharem Auctorem. Hic autem, si Pockio in *Histor. Arab.* fides, vixit circiter Annum Hegirae CCCXC.

Zecca. *Ricinus*. Eam vocem ab ipso *Ricinus*, aut e Graeco *Τριβίχιος* Menagius; Ferrarius vero e somniato vocabulo Latino *Sugica*, deduxere. Neuter animadvertit, Germanicam vocem *Zeck*, seu *Zecke* fontem esse, unde nostrum *Zecca*, *Ricinum* hausimus. Significat enim apud Germanos idem quod Italicum *Zecca*.

Zimarra. Vestis genus. Vide *Dissertationem XXV. de Texturina*.

Zingaro. Vide *Dissertationem XVI. de Foeneratoribus*.

Zoppo. *Claudus*. Ingeniose Etymon hoc derivavit Menagius e Graeco *Χωλόπους*, significante *Claudus*.

Contra Ferrarius a *Claudus*, *Clo-*
du, *Clottus*, *Ciotto*, *Cioppo*, *Zoppo*
 derivavit. Ego adhuc inquirendum
 reor in originem vocis. Suspiciari
 autem non desino, ex Germania
 potius, aut e Gallia, quàm ex
 Graecia, ad nos rectâ venisse eju-
 smodi vocabulum. Uti Du-Cangius
 antea animadvertit, in Alamanno-
 rum Lege Cap. 65. §. 31. *Clop-*
pus pro *Claudus* occurrit. Et in
 Capitulari Caroli Magni de Vil-
 lis, ad Annum Christi DCCC. me-
 moratos videas *boves non Cloppos*,
non languidos. Est etiam Gallicae
 Linguae *Chopper*, significans *Im-*
pingere, nobis *Inciampare*, quod I-
 talice vertas *Scioppare*, *Zoppare*, at-
 que eandem habere videtur origi-
 nem atque *Zoppo*. Germani verò
 aut Galli vetustum-ne suum *Clop-*
pus ex Graecia acceperint, an ab
 antiqua suae gentis voce, erit E-
 ruditorum in Germania virorum
 decernere. Ad me quod attinet,
 inter Graecos veteres, & Francos
 sive Germanos, aut modicum aut
 nullum Linguarum commercium
 fuisse, opinor.

Zuffa. Vide supra ad vocabulum *Ciuffo*.
Zuppa, seu *Suppa*, Vide Dissertatio-
 nem XXV. de *Textrina*.

Atque hætenus, quas potui, Ety-
 mologias Italicarum vocum collegi,
 quarum investigatio & ad Eruditio-
 nem utilis est, & jucundior, quàm
 putetur, non paucis videtur. Eju-
 smodi autem studio qui sese tradit,
 necesse quidem est, ut ingenium &
 perspicaciam non mediocrem ad illud
 secum ferat, sed praesertim conter-
 minarum, veterumque Linguarum pe-
 ritiam; quod enim irritò labore in
 una quaeritur, in aliis interdum re-
 peritur. Ad hæc barbaricis antiquis

A Scriptoribus operam dare opus est;
 mirumque etiam in modum prodesset
 antiquissimos Auctores vulgarium Lin-
 guarum in promptu habere, quibus
 tamen fateri cogimur carere Italiam,
 Galliam, atque Hispaniam. Felicio-
 res hac in re novimus Germanos at-
 que Britannos. Denique non parum
 praesidii sperandum foret e multipli-
 ci varietate tot Dialectorum, quibus
 non Italia minus quàm ceterae gen-
 tes abundant. Unius enim Provin-
 ciae, immo & unius interdum Ur-
 bis, Dialectus facem praeferre posset
 ad detegendam originem Vocum ali-
 bi corruptarum, aut ob immutatas,
 aut ob transpositas literas. Ceterum
 quod animadverti in hanc piscatio-
 nis specie, nihil facilius est Etymo-
 logiarum studiosis, quàm somnia fa-
 bricare, eisque ita affici, ut ipsa de-
 mum credant stare non secus atque
 certa rerum documenta, illaque ve-
 luti certissima aliis etiam propinent.
 Neque mihi eo usque blandior, aut
 fidere didici, quin eandem calamita-
 tem, quam ego in aliorum scriptis
 videre mihi visus sum, alii quoque
 in quisquiliis hisce meis offendere
 possint. Homini enim in tenebris al-
 terum hominem conquirenti, unus
 facile sese pro altero objicit. Quod
 etiam usu venit, habentur interdum
 ante pedes veri fontes vocum, neque
 discernuntur in caligine posito, do-
 nec alius post hæc supervenit, qui
 felicius detectum fontem digito o-
 stendit. Atramen dum nimia licen-
 tia, atque audacia absit ab Etymo-
 logiarum venatoribus, & veri simi-
 litudo aliqua, sive acuminis aliquid
 in eorum conjecturis insit, ipsa quo-
 que hac in re tentamina benevolo
 sunt excipienda animo; nam & ipsa
 aliis viam sternere queunt, ut in ab-
 dita penetrent, deprehenfamque tan-
 dem

dem veritatem ex antris educant. Eo etiam facilius erudita gens in dulcia somnia dilabitur, ubi primordia veterum Linguarum illustranda suscipit. Habemus Germanos aliquot minus cautos, quos quum invasisset admiranda suae Linguae veneratio & amor, non puduit in lepidam illam opinionem concedere, videlicet Graecam Linguam ex Germanicâ prodiiisse; nullaque nomina piscibus olim imposita fuisse, nisi ex aliqua piscium propriâ qualitate inspectâ. Fuerunt & ex nostris, qui reperisse sibi visum sunt in Urbium Italicarum nominibus, multisque in vocibus nostris, vestigia vetustissimarum Orientalium Linguarum. Immo tam felices nonnulli sibi esse videntur, ut veluti suis oculis contempserint, nobis describant generis humani primam propagationem & transmigrationem per Europae regiones, hosce

A vel illos Populos in Germaniam, in Italiam, in Galliam prolapsos indicando. Fabulis profecto & somniis nimium obnoxia est ejusmodi inquisitio; quibus si ipsa antiquitas laborat, quid sperandum sit nobis, continuo intelligamus. Neque is ego sum, qui Eruditorum conatus hisce etiam in rebus caligine circumseptis improbem. Dummodo modeste in his procedatur, & veri tantum similia nequaquam nobis obrudantur pro veris & certis, commendandus est illorum labor atque eruditio. At in his video nos facile ab opinionibus nostris abripi, & urgente amore novitatis interdum aedificare in nubibus, atque ex cathedra opiniones meras, veluti oracula, ac rara inventa, profundere. Oportandum est, ut ab hisce fallaciis atque praestigiis unusquisque sibi caveat.

B

C

FINIS TOMI SEXTI.

E L E N C H U S

T O M I S E X T I .

DISSERTATIO VIGESIMAOCTAVA.

DE *diversis Pecuniae generibus, quae apud Veteres in usu fuerunt.* Pag. 9.

DISSERTATIO VIGESIMANONA.

De Spectaculis, & Ludis publicis Medii Aevi. 117.

DISSERTATIO TRIGESIMA.

De Mercatibus, & Mercatura Seculorum rudium. 185.

DISSERTATIO TRIGESIMAPRIMA.

De Placitis & Mallis. 293.

DISSERTATIO TRIGESIMASECUNDA.

De origine Linguae Italicae. 401.

DISSERTATIO TRIGESIMATERTIA.

De origine, sive Etymologia Italicarum vocum. 565.

CATALOGUS *complurium vocum Italicarum, quarum origo investigatur.* 641.

8-3417

SPECIAL

2571

1714

v.6

